ΡΩΜΑΪΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΥ ΒΕΡΤΟΛΙΝΗ

ΡΩΜΑΪΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

ΜΕΧΡΙ ΚΑΤΑΛΥΣΕΩΣ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΘΕΙΣΑ ΜΕΤΑ ΠΡΟΣΘΗΚΩΝ ΚΑΙ ΒΕΛΤΙΩΣΕΩΝ

ΥΠΟ

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ Π. ΛΑΜΠΡΟΥ

καθηγητοῦ τῆς ἱστορίας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν

ΤΟΜΟΣ Β΄

ΑΠΟ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ ΤΟΥ ΚΑΙΣΑΡΟΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 476 Μ. Χ.

ΜΕΤΑ 112 ΕΙΚΟΝΩΝ, ΩΝ 45 ΟΛΟΣΕΛΙΔΟΙ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ ΚΑΡΟΛΟΣ ΜΠΕΚ

1894

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΙΩΑΝΝΟΥ
ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗ

237961

Ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ Τυπογραφείου τῆς Ἑστίας 1894 — 370.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

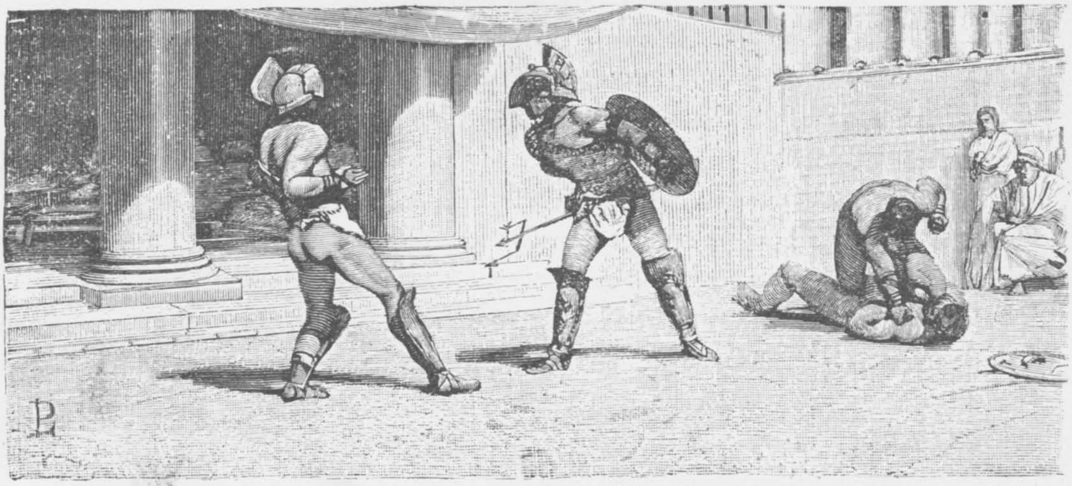

Μονομάχοι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΓΔΟΟΝ

Η ΚΑΘΙΔΡΥΣΙΣ ΤΗΣ ΑΥΤΑΡΧΙΑΣ.

Πρῶτα ἐπακόλουθα τοῦ θανάτου τοῦ Καίσαρος. — Ὁ Μάρκος Ἀντώνιος κύριος τῆς πολιτείας. — Πρῶται πράξεις τοῦ Ὀκταβιανοῦ. — Ὁ περὶ τὴν Μουτίνην πόλεμος. — Πρώτη ὑπατεία τοῦ Ὀκταβιανοῦ. — Ἡ δευτέρα τριαρχία. — Διαρχία τοῦ Ὀκταβιανοῦ καὶ Ἀντωνίου. — Ὁ τελευταῖος ἐμφύλιος πόλεμος.

ΠΡΩΤΑ ΕΠΑΚΟΛΟΥΘΑ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ ΤΟΥ ΚΑΙΣΑΡΟΣ. — Πικροτάτη ἀπογοήτευσις ἔπληξε τοὺς συνωμότας ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ὠμῆς αὐτῶν κακουργίας. Οἱ μὲν συγκλητικοί, εἰς οὓς ὁ Βροῦτος ἤθελε νἀναγγείλῃ, ὅτι εἶχον ἀποδοθῆ εἰς αὐτοὺς τἀρχαῖα δικαιώματα, εἶχον γείνει ἄφαντοι ἐκ φόβου. Ὁ δὲ δῆμος, καὶ αὐτὸς ὑπὸ τρόμου καταληφθείς, ἔφευγε πρὸ τῶν συνωμοτῶν, οἵτινες διέτρεχον ἀνὰ δύο τὰς ὁδοὺς τῆς Ῥώμης, κρατοῦντες εἰς τὰς χεῖρας ἐγχειρίδια καὶ φέροντες ἐπὶ δόρατος φρύγιον πῖλον, τὸ σύμβολον τῆς ἐλευθερίας. Ἐν γένει δὲ ὁ κατὰ πρῶτον πάντας ἀπασχολῶν φόβος ἦτο ὁ πανικὸς τῆς ἀναρχίας. Ἀλλ' ἡ σύνεσις τοῦ ὑπάτου Μάρκου Ἀντωνίου ἔσωσε τὴν πόλιν ἀπὸ ταύτης τῆς μάστιγος καὶ ἐπανήγαγε τὴν γαλήνην εἰς τὰς ψυχάς. Ὁ ὕπατος, βλέπων τοὺς ἄνδρας ἐκείνους, οἵτινες τέως ἦσαν κύριοι τῶν τυχῶν τῆς πολιτείας, ἀναγκασθέντας ὑπὸ τῆς

πρὸς αὐτοὺς διαγωγῆς τοῦ δήμου νὰ μεριμνῶσι περὶ τῆς ἑαυτῶν ἀμύνης καὶ νὰ ὀχυρῶνται ἐπὶ τοῦ Καπιτωλίου μετὰ στίφους μονομάχων, ἀνεθάρρησε. Συνεννοηθεὶς δὲ μετὰ τοῦ ἱππάρχου Λεπίδου, διέταξε τὴν εἰς τὸ πεδίον τοῦ Ἄρεως μετάθεσιν τοῦ ἐν τῇ νήσῳ τοῦ Τιβέρεως σταθμεύοντος λεγεῶνος, καὶ συνεκάλεσε τὴν σύγκλητον εἰς συνέλευσιν διὰ τὴν 17 Μαρτίου ἐν χώρῳ κειμένῳ μακρὰν τοῦ Καπιτωλίου, ἤτοι ἐν τῷ κατὰ τὸν Ἠσκυλῖνον λόφον κειμένῳ ναῷ τῆς Γῆς *(Tellus)*. Ἐπωφελούμενος δ' ὁ Ἀντώνιος ἐκ τῆς ἀποθαρρύνσεως ἥτις εἶχε δεσπόσει τῆς πόλεως, εἶχεν ἤδη καταλάβει τὸν δημόσιον θησαυρὸν, καὶ μετήνεγκεν εἰς τὸν ἴδιον ἑαυτοῦ οἶκον τὰ ἐν αὐτῷ εὑρεθέντα ἑπτακόσια ἑκατομμύρια σεστερτίων, ἀντιστοιχούντων πρὸς ἑκατὸν ἑβδομήκοντα πέντε περίπου ἑκατομμύρια ἀρχαίων δραχμῶν· πρὸς τούτοις δὲ εἶχε πειθαναγκάσει τὴν σύζυγον τοῦ Καίσαρος Καλπουρνίαν νὰ παραδώσῃ εἰς αὐτὸν τὰ ἔγγραφα καὶ τὸ ταμεῖον τοῦ θανόντος, περιέχον τετρακισχίλια τάλαντα.

Ἡ συνεδρία τῆς συγκλήτου ὑπῆρξε λίαν θυελλώδης. Καὶ ἀληθῶς ἡ εὐθύνη τῶν συγκλητικῶν ἐξετίθετο εἴπερ ποτὲ εἰς δεινὴν δοκιμασίαν. Ἐξ ἑνὸς μὲν προετείνετο κήρυξις τοῦ Καίσαρος ὡς τυράννου, τοῦθ' ὅπερ συνεπέφερε τὴν ἀκύρωσιν πασῶν αὐτοῦ τῶν πράξεων καὶ τὴν μετάστασιν τῆς δυνάμεως εἰς τοὺς φονεῖς αὐτοῦ. Ἐξ ἑτέρου δ' ἐζητεῖτο ἡ καταδίκη αὐτῶν τῶν φονέων, τοῦθ' ὅπερ ἤθελεν ἐκκαύσει ἐκ νέου τὸν ἐμφύλιον πόλεμον. Ἐν μέσῳ δὲ τῶν ἄντικρυς ἀντιδιαμαχομένων τούτων ἄκρων προτάσεων ἀρεστὴν διέξοδον εὗρεν ὁ Κικέρων, προτείνας τὴν ἐπικύρωσιν τῶν κεκτημένων δικαιωμάτων, τὴν λήθην τοῦ παρελθόντος καὶ τὴν ἀμνηστίαν. Αἱ δὲ προτάσεις αὐτοῦ ἔγειναν δεκταί. Τὴν δ' ὑστεραίαν συνεκλήθη ὁ δῆμος εἰς τὴν ἀγορὰν, ὅπου ὁ Κικέρων ἐδημηγόρησε καὶ πάλιν περὶ εἰρήνης καὶ ὁμονοίας, συγκινήσας τὰ πλήθη. Οἱ συνωμόται ἐκλήθησαν νὰ κατέλθωσιν ἐκ τοῦ Καπιτωλίου, καὶ ὁ Ἀντώνιος καὶ ὁ Λέπιδος ἔστειλαν εἰς αὐτοὺς τοὺς ἰδίους υἱοὺς ὡς ὁμήρους πρὸς ἐγγύησιν τῆς ἀσφαλείας αὐτῶν. Καὶ ὁ μὲν Κάμιλλος Δολαβέλλας, ὃν ὁ Καῖσαρ εἶχεν ἀναδείξει ὕπατον παραιτούμενος τὴν ἀρχὴν χάριν αὐτοῦ, ἀλλ' ὅστις ἐν τούτοις εἶχε συμπράξει μετὰ τῶν συνωμοτῶν, συνδιηλλάγη πρὸς τὸν συνύπατον Ἀντώνιον. Ὁ δὲ Κάσσιος μετέβη πρὸς δεῖπνον εἰς τὸν οἶκον τοῦ Ἀντωνίου, καὶ ὁ Βροῦτος εἰς τὸν τοῦ Λεπίδου. Οὕτω τὰ ἐξωτερικὰ τεκμήρια τῆς συνδιαλλαγῆς ἐφαίνοντο εἴπερ ποτὲ ἀσφαλῆ. Ἀλλ' ὅμως ἐν τούτοις ἡ ὁμοφωνία οὐδαμῶς ἦτο πλήρης. Ἐν μέσῳ δὲ τῶν ἐξωτερικῶν ἐκείνων ἐκδηλώσεων ὁμονοίας ὁ Ἀντώνιος ὑπελόγιζε κατὰ τίνα τρόπον θὰ ἠδύνατο νὰ γείνῃ αὐτὸς κύριος τῆς πολιτείας. Ἀφ' οὗ ὁ Καῖσαρ δὲν εἶχε κηρυχθῇ τύραννος, εἶχον δὲ γείνει ἔγκυρα τὰ ὑπ' αὐτοῦ πεπραγμένα, ἔπρεπε νὰ γείνῃ δεκτὴ καὶ ἡ διαθήκη αὐτοῦ καὶ νὰ τελεσθῇ δημοσία τοῦ θανόντος ταφή. Αἱ δὲ διατάξεις τῆς διαθήκης ἦσαν πι-

κρὰ καταδίκη τῶν συνωμοτῶν. Καὶ δὴ ὁ Καῖσαρ ἀνεδείκνυεν εἰςποιητὸν αὑτοῦ υἱὸν τὸν υἱὸν τῆς ἐκ τῆς ἀδελφῆς Ἰουλίας ἀνεψιᾶς αὐτοῦ Ἀτίας Γάϊον Ὀκτάβιον, ὃν καὶ καθίστανε γενικὸν κληρονόμον, ἐν δὲ περιπτώσει θανάτου τοῦ Ὀκταβίου παρέγραφε δευτέρους κληρονόμους τὸν Μάρκον Ἀντώνιον καὶ τὸν Δέκιμον Βροῦτον. Ἐν δὲ περιπτώσει καθ' ἣν αὐτὸς ἤθελεν ἀποκτήσει τέκνον ἐκ τῆς Καλπουρνίας διώριζε κηδεμόνας τοῦ τεχθησομένου τινὰς αὐτῶν ἐκείνων τῶν ἔπειτα φονευσάντων αὐτόν· εἰς ἄλλους δὲ κατέλειπεν ἄξια λόγου κληροδοτήματα. Τέλος δ' ἐδώρει εἰς τὸν δῆμον τοὺς πέραν τοῦ Τιβέρεως κήπους αὐτοῦ καὶ τριακοσίους σεστερτίους, ἤτοι ἑβδομήκοντα πέντε ἀρχαίας δραχμάς, εἰς ἕκαστον τῶν πολιτῶν τῶν συντηρουμένων ὑπὸ τῆς πολιτείας, οἵτινες ἀνήρχοντο εἰς ἑκατὸν πεντήκοντα χιλιάδας ἀνδρῶν.

Ἡ δὲ τοσαύτη ἐλευθεριότης τοῦ Καίσαρος ἡ διὰ τῆς διαθήκης αὐτοῦ ἐπιδεικνυομένη ἐξήγειρε καθολικὴν συγκίνησιν κορυφωθεῖσαν εἰς ἀλλοφροσύνην καὶ ὀργὴν διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίου κατὰ τὴν κηδείαν παρασκευασθείσης σκηνῆς. Καὶ ἡ μὲν προσήκουσα πρὸς καῦσιν τοῦ νεκροῦ πυρὰ εἶχεν ἑτοιμασθῆ ἐν τῷ πεδίῳ τοῦ Ἄρεως, ἀλλὰ τὸ ἐπιτάφιον ἐγκώμιον ἔμελλε νὰ ἐκφωνηθῇ ἐν τῇ ἀγορᾷ. Εἰς ταύτην δὲ ἤχθη ὁ νεκρὸς ἐπὶ κλίνης ἐλεφαντίνης καὶ κατετέθη ἐπὶ τοὺς ἐμβόλους. Ὁ δὲ Ἀντώνιος ἤρξατο τοῦ ἐπιταφίου λόγου διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῶν ψηφισμάτων τῆς συγκλήτου δι' ὧν εἶχον χορηγηθῆ εἰς τὸν Καίσαρα τιμαὶ θεοῦ καὶ εἶχε κηρυχθῆ ἱερὸς καὶ ἄσυλος καὶ πατὴρ τῆς πατρίδος, λέγων, ὅτι τοιούτου ἀνδρὸς ὁ ἐπιτάφιος ἔπαινος δὲν ἦτο ἄξιον νὰ ῥηθῇ ὑπ' αὐτοῦ μόνου, ἑνὸς ὄντος, ἀλλὰ πρὸ παντὸς ἔπρεπε νἀκουσθῇ ἡ φωνὴ τῆς πατρίδος ὅλης. Ἀνέγνωσε δὲ καὶ τοὺς ὅρκους τοὺς ἐπιβάλλοντας εἰς πάντας παντὶ σθένει τὴν φύλαξιν τοῦ Καίσαρος καὶ τῆς ζωῆς αὐτοῦ. Ἐφ' ᾧ, ἐντείνας τὴν φωνὴν καὶ ἀνασχὼν τὴν χεῖρα εἰς τὸ Καπιτώλιον, ὤμοσεν εἰς τὸν Δία, ὅτι αὐτὸς τὸ κατ' αὐτὸν ἦτο ἕτοιμος εἰς ἐκδίκησιν αὐτοῦ ὡς εἶχεν ὀμόσει. Ἡ δὲ δραματικὴ ἐκείνη σκηνὴ ἐπερατώθη διὰ τῆς εἰς τὸν παριστάμενον δῆμον παρουσιάσεως τῆς καθημαγμένης καὶ ὑπὸ τῶν ξιφῶν τῶν ἀνδροφόνων διακεκομμένης τηβέννου τοῦ δικτάτωρος καὶ ἀνδρεικέλου τοῦ Καίσαρος ἐκ κηροῦ πεποιημένου καὶ ὑπὸ μηχανῆς περιστρεφομένου καὶ προφαίνοντος τὰς εἰς τὸ σῶμα καὶ τὸ πρόσωπον τοῦ θανόντος ὑπὸ τῶν συνωμοτῶν κατενεχθείσας εἴκοσι καὶ τρεῖς σφαγάς. Ἐπὶ τῷ θεάματι δ' ἐκείνῳ ὁ δῆμος ἐνεπλήσθη ὀργῆς καὶ παθῶν φιλεκδίκων. Καί τινες μὲν ἤθελον νὰ καῇ ὁ νεκρὸς ἐν τῷ βουλευτηρίῳ τοῦ Πομπηίου, ἐν ᾧ εἶχε τελεσθῆ ὁ φόνος, τινὲς δὲ ἀπῄτουν ὅπως ἡ ταφὴ γείνῃ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Καπιτωλίου Διός [1].

---

[1] **Ἀππιανοῦ** Ἐμφυλίων ΙΙ 143 κ. ἑ. — **Πλουτάρχου** Καῖσαρ 68, Ἀντώνιος 14. — **Δίωνος Κασσίου** XLIV, 36 κ. ἑ. — **Σουητωνίου** Caes. 84.

Ἐν ᾧ δὲ ταῦτα συνεζητοῦντο, δύο ἄνδρες προέβησαν πρὸς τὸ φέρετρον καὶ ἔθηκαν εἰς αὐτὸ πῦρ. Τότε δὲ ηὐτοσχεδιάσθη πυρὰ παράδοξος. Ἕδραι καὶ βάθρα τῶν ἀρχόντων, ὅπλα καὶ στέφανοι, κοσμήματα γυναικεῖα, πᾶν ὅ τι πολύτιμον ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν οἱ παριστάμενοι, ταῦτα πάντα παρεδόθησαν εἰς τὰς φλόγας. Ἀναφθείσης δὲ τῆς πυρᾶς, ἔσπευσε τὸ πλῆθος εἰς τὰς οἰκίας τῶν συνωμοτῶν, θέλον νὰ καύσῃ αὐτάς, ἀλλ' ἡ δραστηρία ἀντίστασις τοῦ Ἀντωνίου ἀπέτρεψε τὸν κίνδυνον ταύτης τῆς ἐκδικήσεως. Ἀλλ' ὅμως ἐπυρπολήθη μὲν μία οἰκία, ἡ τοῦ Λευκίου Βελλιηνοῦ, ἔπεσε δὲ θῦμα τῆς μανίας τοῦ πλήθους ὁ δήμαρχος Ἐλούιος Κίννας, ἐκληφθεὶς ἀντὶ τοῦ πραίτωρος Κορνηλίου Κίννα, ὄντος τῶν συνωμοτῶν. Ἡ δὲ πλάνη αὕτη ἠνάγκασε τὸν δήμαρχον Γάϊον Κάσκαν νὰ δηλώσῃ διὰ δημοσίας ἐκθέσεως γραμμάτων, ὅτι μόνον τὸ ἐπώνυμον εἶχε κοινὸν μετὰ τοῦ ἐκ τῶν συνωμοτῶν Ποπλίου Σερβιλίου Κάσκα, ἄλλως δ' οὐδαμῶς συνεμερίζετο τὰ αἰσθήματα αὐτοῦ. Ἡ δὲ τοιαύτη διακήρυξις ἦτο ἔμμεσος παρόρμησις τοῦ πλήθους πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ ἔργου τῆς αὐτοδικίας, ἤρκει νὰ πλήττῃ προσηκόντως.

Ἀλλ' ὁ Ἀντώνιος παρὰ τὴν διττὴν αὐτοῦ ἐπιτυχίαν τὴν κατορθωθεῖσαν διὰ τῆς δημοσιεύσεως τῆς διαθήκης καὶ τῆς ἐν τῇ κηδείᾳ σκηνῆς δὲν ἠσθάνετο ἀκόμη ἐπαρκεῖς δυνάμεις, ὅπως κηρύξῃ τὸν πόλεμον εἰς τοὺς συνωμότας καὶ τοὺς ὀπαδοὺς αὐτῶν τόσῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ἔσκεπεν αὐτοὺς ἡ ἀμνηστία. Διὰ ταῦτα ἐδέησε νὰ προβῇ μετὰ συνέσεως, ὅπως κατορθώσῃ νὰ τύχῃ τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, ὅστις ἦτο ἡ διαδοχὴ τοῦ Καίσαρος. Καὶ ὅπως μὲν ἀφοπλίσῃ τοὺς ὑπόπτους, προέτεινεν εἰς τὴν σύγκλητον τὴν κατάλυσιν τῆς δικτατωρίας, ὅπως δὲ ἀπατήσῃ τοὺς δημοκρατικοὺς περὶ τῶν σκοπῶν του ἐνήργησε τὴν εἰς τὸν Λέπιδον ἀνάθεσιν πλήρους ἐξουσίας περὶ διαπραγματεύσεων πρὸς τὸν Σέξτον Πομπήιον. Οὗτος μετὰ τὴν ἐκ τῆς Ἱσπανίας ἀναχώρησιν τοῦ Καίσαρος εἶχε καταβῇ καὶ πάλιν ἐκ τῶν Πυρηναίων, εἰς ἃ εἶχε καταφύγει, στρατολογήσας δὲ μεταξὺ τῶν Ἱσπανῶν, εἶχεν ἐπαναλάβει μετὰ πλήρους ἐπιτυχίας τὸν ἀγῶνα πρὸς τοὺς διοικητὰς τῆς ἐκτὸς Ἰβηρίας. Πρὸς εἰρήνευσιν λοιπὸν τοῦ ἐπικινδύνου ἐκείνου ἐχθροῦ, οὗ ἐφοβοῦντο τὴν εἰς Ἰταλίαν ἀπόβασιν, ἀπεδόθησαν εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῆς συγκλήτου κατὰ πρότασιν τοῦ Ἀντωνίου τὰ δεδημευμένα πατρικὰ κτήματα, καὶ ἐδόθη εἰς αὐτὸν ἡ κατὰ θάλασσαν ἀρχηγία *(praefectura maris)*, οἵαν εἶχεν αὐτὴν ὁ πατήρ. Ἐφ' ᾧ ὁ Σέξτος Πομπήιος μετέβη εἰς τὴν Μασσαλίαν, ὅπως συναθροίσῃ ἐν τῷ λιμένι αὐτῆς νῆας. Ἀλλὰ θὰ ἴδωμεν κατωτέρω ὁποία ἡ ὑπ' αὐτοῦ γενομένη χρῆσις τῶν νηῶν ἐκείνων.

Ο ΜΑΡΚΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΚΥΡΙΟΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ. — Δύο τινὰ ἦσαν νῦν κατεπείγοντα διὰ τὸν Ἀντώνιον. Ἐξ ἑνὸς μὲν ἔσπευδεν ἀναγκαίως νἀπομακρύνῃ ἐκ τῆς Ῥώμης τοὺς συνωμότας, καὶ τοῦτο τὸ σχέδιον αὐτοῦ ἐπέ-

Ὁ Μάρκος Ἀντώνιος ἐν τῇ κηδείᾳ τοῦ Καίσαρος.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

τυχεν εὐκόλως, ἐπειδὴ αὐτοὶ ἐκεῖνοι οὐδαμῶς ἐπεθύμουν νὰ διαμείνωσιν ἐν πόλει ἐν ᾗ δὲν ᾐσθάνοντο ἑαυτοὺς ἀσφαλεῖς. Ὅπως δ' ἐκλίπῃ τὸ κώλυμα τὸ ἐκ τοῦ νόμου τοῦ ἀπαγορεύοντος εἰς τοὺς ἀστυδίκας τὴν μακροτέραν δέκα ἡμερῶν ἐκ τῆς Ῥώμης ἀπουσίαν, ὁ Ἀντώνιος διενήργησε τὴν εἰς τὸν Βροῦτον καὶ τὸν Κάσσιον ἀνάθεσιν τῆς φροντίδος περὶ προμηθείας σίτου μετὰ τῆς ὑποχρεώσεως τῆς διαμονῆς ἐκείνου μὲν ἐν Ἀσίᾳ, τούτου δ' ἐν Σικελίᾳ. Ἐξ ἑτέρου δὲ κατεπείγουσα ἦτο διὰ τὸν Ἀντώνιον ἡ ἐπικύρωσις τῶν πεπραγμένων ὑπὸ τοῦ Καίσαρος ἄνευ τινὸς ἐξελέγξεως τῆς γνησιότητος τῶν διατάξεων αὐτοῦ. Τῆς δὲ συγκλήτου ἀντικειμένης εἰς τὴν τοιαύτην αὐτοῦ πρότασιν, ὁ Ἀντώνιος ἀπετάθη εἰς τὸν δῆμον, καὶ ἔτυχε παρ' αὐτοῦ τῆς κυρώσεως ἣν δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ διὰ δόγματος τῆς συγκλήτου.

Τὸ δὲ περὶ κυρώσεως τῶν ὑπὸ τοῦ Καίσαρος δεδογμένων *(de actis Caesaris confirmandis)* ψήφισμα τοῦ δήμου παρεῖχεν εἰς τὸν Ἀντώνιον ἐξουσίαν ἀνωτέραν καὶ ἐκείνης ἧς εἶχεν ἀξιωθῇ αὐτὸς ὁ Καῖσαρ. Οὗτος μὲν παρὰ τὸ πλῆθος τῶν εἰς αὐτὸν ἀπονεμηθεισῶν τιμῶν καὶ προνομίων οὐδαμῶς εἶχε δυνηθῆ νἀπαλλαγῇ τῆς συμπράξεως τῆς συγκλήτου καὶ τοῦ δήμου ἐν τῷ νομοθετικῷ αὐτοῦ ἔργῳ, ὁ δὲ Ἀντώνιος εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ δημοσιεύῃ ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰουλίων νόμων *(leges Juliae)* ἀποφάσεις ὧν οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ ἐξελέγξῃ τὸ γνήσιον. Καθίστατο δ' ἔτι μᾶλλον τελεσφόρος ὁ δόλος ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι εἷς μὲν ἀδελφὸς τοῦ Ἀντωνίου ἦτο πραίτωρ καὶ ἐξετέλει μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Βρούτου ἔργα ἀστυδίκου, ἄλλος δὲ ἀδελφὸς αὐτοῦ ἦτο δήμαρχος.

Μεταξὺ δὲ τῶν ὀψιγενῶν τούτων Ἰουλίων νόμων τῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Καίσαρος ἐκδοθέντων ἀναφέρεται ὁ Ἰούλιος νόμος περὶ Σικελῶν *(lex Julia de Siculis)*, δι' οὗ παρείχετο εἰς τοὺς Σικελοὺς ἡ ἰσοπολιτεία, καὶ ὁ Ἰούλιος νόμος περὶ τοῦ βασιλέως Δηιοτάρου *(lex Julia de rege Deiotaro)*, δι' οὗ ἀπεδίδετο εἰς τὸν Ἀσιάτην τοῦτον μονάρχην τὸ βασίλειον τῆς Μικρᾶς Ἀρμενίας, ὅπερ εἶχεν ἀφαιρέσει αὐτὸν ὁ Καῖσαρ τῷ 48 π. Χ. καὶ ἀπηλλάττετο ὁ Δηιόταρος τῆς κατηγορίας, ὅτι εἶχεν ἐπιβουλεύσει τὴν ζωὴν τοῦ δικτάτωρος. Ὁ δὲ περὶ Δηιοτάρου νόμος οὗτος ἦτο ἀναμφιλέκτως ἐκ τῶν ὑποβολιμαίων. Μετὰ τὸν ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος ὑπὲρ τοῦ βασιλέως ἐκείνου ἐκφωνηθέντα λόγον ὁ Καῖσαρ δὲν εἶχε θελήσει νὰ ἐκδώσῃ ἀπόφασίν τινα περὶ τοῦ κατηγορουμένου, ἀναβαλὼν τὴν κρίσιν εἰς τὴν μελετωμένην ἐπὶ τὴν Ἀσίαν ἐκστρατείαν του. Δὲν εἶνε λοιπὸν εὔλογον, ὅτι εἶχε γράψει πρᾶξιν ἀθωοῦσαν τὸν Δηιόταρον. Ἀλλ' ὁ Μάρκος Ἀντώνιος εἶχεν ἀνάγκην νἀποκτήσῃ φίλους ἰσχυρούς, ἐντεῦθεν δὲ ἠδύνατο νἀναμένῃ τὴν ὑποστήριξιν τοῦ βασιλέως τῆς Ἀρμενίας. Τρίτος δέ τις Ἰούλιος νόμος περὶ φυγάδων *(de exulibus)* ἀνεκάλει ἀπὸ τῆς φυγῆς πάντας τοὺς ἐξορίστους τοὺς μὴ συμπεριληφθέντας εἰς τὴν ἀμνηστίαν τοῦ 45 π. Χ. Πλὴν δὲ τούτων τῶν

νόμων καί τινων δογμάτων τῆς συγκλήτου, ἐξ ὧν ὁ Ἀντώνιος κατὰ τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος συνεκόμισε χρυσὸν τοσοῦτον, ὥςτε μᾶλλον νὰ σταθμηθῇ ἢ νὰ λογισθῇ ἠδύνατο, ἐπηκολούθησεν ἡ δημοσίευσις τῶν καταλόγων τῶν ἀρχόντων διὰ τὰ ἔτη 43 καὶ 42 π. Χ. καὶ νέων συγκλητικῶν. Τὰ δὲ πλήθη ἐκάλουν σκωπτικῶς *Χαρωνίτας* πάντας ἐκείνους τοὺς οἱονεὶ ἐκ τοῦ Ἅδου δι' ἀποφάσεως τοῦ νεκροῦ τοῦ Καίσαρος εἰς τὴν σύγκλητον καταλεχθέντας πατέρας[1].

Ἀλλ' ὑπῆρχεν ἐν Ἰταλίᾳ στοιχεῖον δυνάμεως ὅπερ δὲν ἠδύνατο νὰ παραβλέψῃ ὁ ἀποσκοπῶν εἰς τὴν κατάληψιν τῆς θέσεως τοῦ Καίσαρος. Λέγω τοὺς ἀνὰ τὴν Ἰταλίαν διεσπαρμένους παλαιστράτους τοῦ Καίσαρος, ὧν τινὲς μὲν εἶχον ἤδη τύχει τῶν εἰς αὐτοὺς ἀφωρισμένων γαιῶν, τινὲς δὲ ἀνέμενον νὰ λάβωσι τοὺς ἐπηγγελμένους ἀγρούς. Περὶ τούτων ἐπρονόησεν ὁ Ἀντώνιος, ἐνεργήσας νὰ λάβῃ διὰ νόμου τὸ δικαίωμα τῆς διασπορᾶς αὐτῶν εἰς τὰς ἐν τῇ Καμπανίᾳ, τῇ Σαυνίτιδι καὶ τῇ Τυρρηνίᾳ ἀποικίας, μετέβη δὲ καὶ αὐτὸς εἰς τὰ νότια τῆς Ἰταλίας πρὸς διαρρύθμισιν τῶν κατὰ τὰς νέας τῶν πάλαι ἐστρατευμένων ἐγκαταστάσεις. Οἱ δὲ παλαίστρατοι πρὸς ἀνταπόδοσιν τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίου ἐπιδειχθείσης εὐνοίας ὤμοσαν, ὅτι ἔμελλον νὰ ὑπεραμυνθῶσι τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐκδεδομένων ἀποφάσεων τοῦ Καίσαρος. Στῖφος δ' αὐτῶν ἠκολούθησεν αὐτὸν ἐπιστρέψαντα εἰς τὴν Ῥώμην, καὶ ὁ Ἀντώνιος ἀπετέλεσεν ἐξ αὐτῶν οἱονεὶ φρουρὰν σωματοφυλάκων, δι' ὧν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιβάλῃ τὴν θέλησιν αὐτοῦ εἴς τε τὴν σύγκλητον καὶ τὸν δῆμον. Τότε δὲ πλέον ὁ Ἀντώνιος ἐνόησεν, ὅτι ἠδύνατο νὰ προβῇ μετὰ μεγαλειτέρας ἐλευθερίας ἐναντίον τῶν συνωμοτῶν. Καὶ ὁ μὲν Καῖσαρ εἶχε παραχωρήσει εἰς τὸν Κάσσιον τὴν ἐπαρχίαν Συρίαν καὶ εἰς τὸν Βροῦτον τὴν Μακεδονίαν μετὰ τὸ πέρας τῆς στρατηγικῆς αὐτῶν ἀρχῆς· ὁ δὲ Ἀντώνιος ἐνήργησε τὴν ἀνάθεσιν εἰς μὲν τὸν Κάσσιον τῆς Κυρηναϊκῆς, εἰς δὲ τὸν Βροῦτον τῆς Κρήτης, ἐπιτυγχάνων οὕτω μεταβολὴν λίαν ἐπιζήμιον εἰς τοὺς συνωμότας. Τῶν δ' ἀφαιρεθεισῶν ἀπ' αὐτῶν ἐπαρχιῶν τὴν μὲν Συρίαν ὥρισε διὰ τὸν Δολαβέλλαν, τὴν δὲ Μακεδονίαν ἐπεφύλαξε δι' ἑαυτὸν μετὰ καὶ τῆς ἀρχηγίας τῶν ἐν αὐτῇ σταθμευόντων πέντε λεγεώνων τοῦ Καίσαρος. Ὅπως δὲ τύχῃ ταύτης τῆς στρατηγίας διέδωκε φήμην περὶ τῆς εἰς Μακεδονίαν ἐπιδρομῆς τῶν Γετῶν, εἰς ἣν ἄλλως οὐδεὶς ἐπίστευσεν. Ὅτι δὲ τὸ διαδοθὲν ἦτο μῦθος ἀπέδειξεν αὐτός, διατάξας τὴν εἰς τὴν Ἰταλίαν ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ πραίτωρος ἀδελφοῦ του ἔλευσιν τῶν λεγεώνων ἐκείνων. Μόλις δ' ἔμαθε τὴν εἰς Βρενδήσιον ἀποβίβασιν αὐτῶν, καὶ προέβη εἰς νέον τόλμημα, ζητήσας παρὰ τοῦ δήμου ἄνευ τῆς γνώμης τῆς συγκλήτου τὴν

[1] Orcini (ἐκ τοῦ Orcus=Ἅδης) καλοῦνται παρὰ **Σουητωνίῳ** Aug. 35, *Χαρωνίτας* δ' ὀνομάζει αὐτοὺς ὁ **Πλούταρχος** Ἀντων. 15.

εἰς αὐτὸν ἀντὶ τῆς Μακεδονίας ἀνάθεσιν τῆς ἐντεῦθεν τῶν Ἄλπεων Γαλατίας, ἣν ὁ Καῖσαρ εἶχεν ἤδη δώσει εἰς τὸν Δέκιμον Βροῦτον, προστιθεμένης καὶ τῆς πέραν τῶν Ἄλπεων Γαλατίας, ἣν ὁ Καῖσαρ ἤδη τῷ 45 π. Χ. εἶχε διαιρέσει εἰς δύο ἐπαρχίας. Καὶ ὁ μὲν δῆμος ἐνέκρινε τὴν ζητηθεῖσαν ἀνταλλαγήν, ὁ δὲ Ἀντώνιος ἀντήμειψεν αὐτὸν προτείνας δύο νόμους δημαγωγικούς. Καὶ διὰ μὲν τοῦ ἑτέρου αὐτῶν ὡρίζετο ἡ εἰς τὸν δῆμον ἔφεσις ἐν περιπτώσει καταδίκης διὰ βιαιοπραγίαν ἢ δι' ἔγκλημα καθοσιώσεως, διὰ δὲ τοῦ ἄλλου εἰσήγετο καὶ πάλιν ἡ ὑπὸ τοῦ Καίσαρος καταργηθεῖσα τρίτη δεκὰς

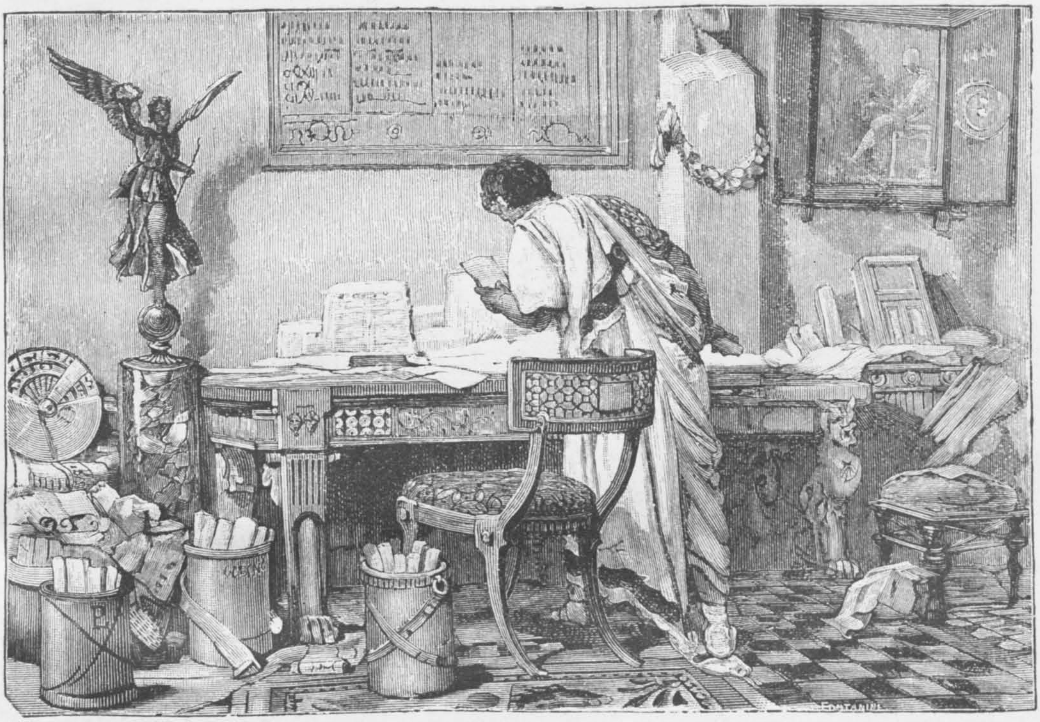

Ὁ Μάρκος Ἀντώνιος ἐρευνῶν τὰ ἔγγραφα τοῦ Καίσαρος.

δικαστῶν ἐν ταῖς φονικαῖς δίκαις· ἔμελλε δ' αὕτη νἀποτελῆται ἐξ ἑκατοντάρχων ἀπολυθέντων ἀντὶ τῶν πρὸ τοῦ Καίσαρος συγκροτούντων αὐτὴν *tribuni aerarii*.

Πρωται πραξεις του Οκταβιανου. — Μέχρι τοῦδε τὰ πάντα ἔβαινον αἰσίως διὰ τὸν φίλαρχον ὕπατον. Ὁ μὲν δῆμος, μὴ συνειδὼς τὰ φιλόδοξα αὐτοῦ σχέδια, εἶχεν ἀδιστάκτως ἐπικυρώσει πάντας αὐτοῦ τοὺς νόμους· ἡ δὲ σύγκλητος, φοβουμένη τὴν θρασύτητ' αὐτοῦ καὶ τὴν παρὰ τοῦ δήμου εὔνοιαν, εἶχεν ἀνεχθῆ νὰ ἐπενεχθῶσι νέαι μειώσεις τοῦ ἰδίου αὐτῆς κύρους χωρὶς κἂν νὰ ἔχῃ τὸ θάρρος ὅπως ὑψώσῃ φωνὴν διαμαρτυρίας. Ἀλλ' αἴφνης

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

μετέβαλε τὰ πράγματα ἡ ἐν Ῥώμῃ ἐμφάνισις νεανίου τινός, καὶ ὁ Ἀντώνιος εὑρέθη ἀντιμέτωπος ἀντιπάλου, εἰς ὅν, ἀφ' οὗ μάτην ἐπειράθη κατὰ διαφόρους τρόπους νἀντιστῇ, ἐδέησε νὰ ὑποκύψῃ.

Ὁ νεανίας δ' ἐκεῖνος ἦτο ὁ Γάϊος Ὀκτάβιος. Οὗτος εἶχε γεννηθῆ τὴν 23 Σεπτεμβρίου τοῦ 63 π. Χ., τοῦ ἔτους τῆς ὑπατείας τοῦ Κικέρωνος, ἀπὸ τῆς Ἀτίας, ἀνεψιᾶς τοῦ Καίσαρος, ἅτε οὔσης θυγατρὸς τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ Ἰουλίας, καὶ τοῦ Γαΐου Ὀκταβίου, πλεβηίου ἀνήκοντος εἰς τὴν τάξιν τῶν ἱππέων, ἐκ τῆς πόλεως τῆς Λατίνης Οὐελιτρῶν *(Velitrae)*, τοῦ σημερινοῦ Velletri. Ἀπομείναντα δ' ὀρφανὸν ἐν ἡλικίᾳ τρυφερᾷ ἀνέλαβε νἀναθρέψῃ ὁ μέγας αὐτοῦ θεῖος Καῖσαρ, καὶ ἤγαγεν αὐτὸν μεθ' ἑαυτοῦ εἰς τὸν τελευταῖόν του ἐν Ἱσπανίᾳ πόλεμον. Τῷ δὲ 45 π. Χ. ἀνύψωσεν αὐτὸν εἰς τοὺς πατρικίους, καὶ ἀπέστειλεν εἰς τὴν Ἀπολλωνίαν, ὅπως συμπληρώσῃ τὰς περὶ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα σπουδὰς καὶ παρασκευασθῇ νὰ συνοδεύσῃ τὸν θεῖον κατὰ τὴν μελετωμένην εἰς τὴν Ἀσίαν στρατείαν. Ἐν δ' Ἀπολλωνίᾳ εὑρισκόμενος ἔλαβεν ὁ Ὀκτάβιος τὸ δεινὸν ἄγγελμα τοῦ βιαίου θανάτου τοῦ Καίσαρος, ἀλλὰ ταὐτοχρόνως ἔμαθε καὶ ὅτι σὺν τῇ ἀπωλείᾳ τοῦ θείου περιήρχετο εἰς αὐτὸν τὸ ὄνομα αὐτοῦ καὶ ἡ κληρονομία. Διὸ ἔσπευσεν εἰς τὴν Ῥώμην, ὅπως λάβῃ ἀμφότερα ταῦτα, καὶ ἐκλήθη Καῖσαρ Ὀκταβιανός. Ἐκεῖ δ' ὁ νεανίας, ὅςτις εἶχε μόλις δεκαεννέα ἐτῶν ἡλικίαν, εὑρέθη ἀντιμέτωπος τοῦ Μάρκου Ἀντωνίου. Δὲν παρίστατο δ' ἐνώπιον αὐτοῦ ὁ ἀντίπαλος, καθότι ἡ ἀνωτάτη ἀρχὴ τοῦ Καίσαρος εἶχε συνεκλίπει μετ' αὐτοῦ θανόντος, ἀλλ' ὁ ἅρπαξ τῆς εἰς αὐτὸν ἀνηκούσης κληρονομίας. Καὶ ὁ μὲν Ἀντώνιος, ἀκόρεστος ὢν πλούτου, εἶχε συσσωρεύσει θησαυρούς, νοσφιζόμενος τἀλλότρια, ὁ δὲ Ὀκταβιανός, ἀπολέσας τὴν κληρονομίαν τοῦ Καίσαρος, ἐπώλησε τὰ πατρικὰ αὐτοῦ κτήματα, ὅπως ἐκπληρώσῃ τὰς εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῆς διαθήκης τοῦ θείου ἐπιβαλλομένας ὑποχρεώσεις· ἀπὸ δὲ τῶν ἐκ τῆς πωλήσεως εἰςπραχθέντων διένειμεν εἰς τοὺς ἀπόρους πολίτας τοὺς τριακοσίους σεστερτίους τοὺς εἰς ἕκαστον αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Καίσαρος κληροδοτηθέντας. Ἀπὸ τῆς ὥρας δ' ἐκείνης ὁ Ἀντώνιος ἔπαυσε νὰ εἶνε ὁ εὐνοούμενος τοῦ πλήθους, τοῦ νεαροῦ Ὀκταβιανοῦ καταλύσαντος τὴν δύναμιν αὐτοῦ. Εἰς μάτην ὁ Ἀντώνιος ἐπειράθη νἀνακτήσῃ τὴν ἀποβληθεῖσαν εὔνοιαν, εἰςάγων εἰς τὴν σύγκλητον προτάσεις περὶ ἀπονομῆς τιμῶν εἰς τὴν μνήμην τοῦ Καίσαρος, καθότι τὴν μνήμην ἐκείνην εἶχεν ὑπὲρ τὸ δέον ἤδη καταχρασθῆ ὁ ἀκορεστότατος ἀνήρ, ὥστε τὸ νέον αὐτοῦ τέχνασμα δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ. Ἀπ' ἐναντίας δὲ τὸ σόφισμα ἐκεῖνο ἤγαγεν εἰς ἀξιομνημόνευτον ῥῆξιν μεταξὺ τοῦ Ἀντωνίου καὶ τοῦ Κικέρωνος, εἰς ἣν ἡ ῥητορικὴ φιλολογία χρεωστεῖ σελίδας ἀθανάτους. Καὶ δὴ ὁ Κικέρων μετὰ τὴν περιώνυμον ἐκείνην συνεδρίαν ἐν τῷ ναῷ τῆς Γῆς, καθ' ἣν ὁ ῥήτωρ ὄχι ματαίως εἶχε παροτρύνει εἰς συνδιαλλαγὴν καὶ ὁμόνοιαν, εἶχεν ἀπομακρυνθῆ τῆς Ῥώμης,

ὅπως μὴ παραστῇ θεατὴς τῆς ἐλευθεροκτόνου δράσεως τοῦ Ἀντωνίου, καὶ ἐμελέτα νὰ πορευθῇ μετὰ τοῦ Δολαβέλλα εἰς τὴν Ἀσίαν, ὅτ' ἔφθασεν εἰς αὐτὸν ἡ ἀγγελία τῆς μεταξὺ τοῦ Ἀντωνίου καὶ τοῦ Ὀκταβιανοῦ ἀναφυείσης διχονοίας. Ἡ περίστασις δ' ἐκείνη ἐφάνη εἰς αὐτὸν κατάλληλος, ὅπως ἀποκαλύψῃ τὰ φιλόδοξα σχέδια τοῦ ἐχθροῦ. Ἐπιστρέψας δὲ πάραυτα εἰς τὴν Ῥώμην, ἀπήγγειλεν ἐν τῇ συγκλήτῳ τῇ 2 Σεπτεμβρίου 44 π. Χ. τὸν πρῶτον τῶν κατ' Ἀντωνίου λόγων αὐτοῦ ἐκείνων, οἵτινες διὰ τὴν μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν κατὰ τοῦ Φιλίππου λόγων τοῦ Δημοσθένους ὑπάρχουσαν πολιτικὴν ἀναλογίαν ἐπωνομάσθησαν *Φιλιππικοί*. Ἀλλ' ὁ Ἀντώνιος δὲν παρίστατο κατὰ τὴν συνεδρίαν ἐκείνην, καὶ ἐντεῦθεν ἴσως προέρχεται ἡ ἐπιεικὴς γλῶσσα τοῦ ῥήτορος, ὅστις ἐφείσθη τοῦ ἀνδρὸς, περιορισθεὶς εἰς τὴν ἐπίκρισιν τῶν τελευταίων πράξεων τοῦ Ἀντωνίου ὡς ἄρχοντος, ἤτοι τῶν νόμων αὐτοῦ περὶ βιαιοπραγίας καὶ ἐγκλήματος καθοσιώσεως ὡς καὶ περὶ εἰσαγωγῆς τρίτης δεκάδος δικαστῶν. Πολὺ δὲ δηλητηριωδεστέρα καὶ προκλητικωτέρα ὑπῆρξεν ἡ εἰς τὸν λόγον τοῦ Κικέρωνος ἀπάντησις τοῦ Ἀντωνίου, ὅστις δὲν ὤκνησε καὶ νὰ κατηγορήσῃ τὸν ἀντίπαλον ὡς τὸν ἠθικὸν αὐτουργὸν τοῦ φόνου τοῦ Καίσαρος (19 Σεπτεμβρίου). Ὁ δὲ Κικέρων, καίπερ ῥητῶς προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίου, δὲν παρέστη εἰς τὴν συνεδρίαν ἐκείνην, ἀπ' ἐναντίας δ' ἀπεμακρύνθη ἐκ τῆς Ῥώμης, φοβούμενος, ἴσως ἄνευ λόγου, ὅτι ὁ Ἀντώνιος ἐπεβούλευε τὴν ζωὴν αὐτοῦ. Ἀλλ' ἡ ἀπουσία τοῦ Κικέρωνος ὑπῆρξε βραχεῖα. Ἑλκυσθεὶς δ' ἐκ τῆς φιλοφροσύνης τοῦ Ὀκταβιανοῦ, ὅστις ἐν ἡλικίᾳ ἐτῶν δεκαεννέα ἐχειρίζετο δεξιώτατα τοὺς σοφιστικωτάτους καὶ κρυφιωτάτους τρόπους τῆς πολιτικῆς τέχνης, εὐθὺς ὡς ἔμαθεν, ὅτι ὁ Ἀντώνιος εἶχεν ἀναχωρήσει εἰς Βρενδήσιον, ὅπως παραλάβῃ τοὺς ἐκ Μακεδονίας ἀνακληθέντας λεγεῶνας, ἐπέστρεψε κατὰ τὸν Δεκέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους εἰς τὴν Ῥώμην, πρόθεσιν ἔχων νὰ βοηθήσῃ τὸν Ὀκταβιανὸν εἰς τὴν καταπάλαισιν τοῦ Ἀντωνίου, ἔπειτα δὲ εἰς τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ ἀνύψωσιν[1]. Ἐν τούτοις δ' ὁ Ὀκταβιανὸς, ἐπωφελούμενος ἐκ τῆς ἀπουσίας τοῦ Ἀντωνίου, εἶχε μεταβῇ εἰς τὴν Καμπανίαν, ὅπως προσεταιρισθῇ τοὺς πάλαι μετὰ τοῦ Καίσαρος ἐστρατευμένους· διὰ δὲ τῆς αὐθεντίας τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ καὶ τῆς περὶ τὰς δωρεὰς ἐλευθεριότητος κατώρθωσε νἀθροίσῃ δεκακισχιλίους ἄνδρας, οὓς καὶ ἤγαγεν εἰς τὴν Ῥώμην. Ἐκεῖ δ' ἐν συνόδῳ τοῦ δήμου ἔδωκε λόγον τῆς στρατολογίας, εἰπὼν, ὅτι εἶχε περισυναγάγει τὴν στρατιὰν ἐκείνην, ὅπως φρουρήσῃ ἑαυτὸν καὶ τὴν πατρίδα ἀπὸ τῶν ἐπιβουλῶν τοῦ Ἀντωνίου. Ἔπειτα δὲ, παραλαβὼν τὴν στρατιὰν, ὥδευσε πρὸς τὸ Ἀρρήτιον, ὅπως προσελκύσῃ πρὸς ἑαυτὸν τοὺς παλαιστρά-

[1] Laudandum adolescentem, ornandum, tollendum ἔλεγεν ὁ Κικέρων. **Κικέρωνος** Ad famil. XI, 20.

τους τῆς Τυρρηνίας καὶ ἐπιληφθῇ διαπραγματεύσεων πρὸς τὸν Δέκιμον Βροῦτον, ὅστις παρεσκευάζετο νὰ διαμφισβητήσῃ εἰς τὸν Ἀντώνιον τὴν ἀνταλλαγὴν τῆς ἐπαρχίας αὐτοῦ πρὸς τὴν Μακεδονίαν. Ὁπόσον δὲ ἀγαπητὸν ἦτο τὸ ὄνομα τοῦ Ὀκταβιανοῦ παρὰ τοῖς λεγεῶσιν ἀποδεικνύεται ἐκ τούτου, ὅτι ἐκ τῶν τεσσάρων μακεδονικῶν λεγεώνων, οὓς ὁ Ἀντώνιος εἶχε συμπαραλάβει ἐν Βρενδησίῳ, οἱ δύο μετέστησαν εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Ὀκταβιανοῦ· διὸ ὁ ἀντίπαλος αὐτοῦ ἠναγκάσθη νὰ στρατολογήσῃ ἐν τῇ νοτίῳ Ἰταλίᾳ δύο νέους λεγεῶνας, ὅπως δυνηθῇ νἀντεπεξέλθῃ εἰς τὸν Δέκιμον Βροῦτον καὶ εἰς τὸν νέον αὐτοῦ σύμμαχον. Ὁ δὲ πόλεμος οὗτος φερωνυμεῖται ἀπὸ τῆς Μουτίνης *(Mutina)*, τῆς σημερινῆς Μοδένης (Modena), περὶ ἣν ἐπολεμήθη.

Ο ΠΕΡΙ ΤΗΝ ΜΟΥΤΙΝΗΝ ΠΟΛΕΜΟΣ. — Ὁ Ἀντώνιος, ἀναβὰς ἐκ τῆς μεσημβρινῆς Ἰταλίας εἰς τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Πάδου Γαλατίαν, ἐπελήφθη τῆς πολιορκίας τῆς Μουτίνης, ἐν ᾗ εὑρίσκετο ἐγκεκλεισμένος ὁ Δέκιμος Βροῦτος. Ἐν τούτοις δὲ ὁ Κικέρων, ὃν βλέπομεν νῦν ἀναλαμβάνοντα ἐν τῇ συγκλήτῳ τὴν παλαιάν του πολιτικὴν δύναμιν, ἐτόξευε κατὰ τοῦ Ἀντωνίου τοὺς κεραυνοὺς τῆς εὐγλωττίας αὐτοῦ. Ἡ δὲ σύγκλητος, σαγηνευθεῖσα ὑπὸ τῶν λόγων τοῦ ῥήτορος, ἐκήρυξε μὲν τὸν Δέκιμον Βροῦτον ἄξιον ἐπαίνου ὑπὸ τῆς πολιτείας διὰ τὴν πρὸς τὸν Ἀντώνιον ἀντίστασιν, ἀναγνωρίζουσα δὲ τὸ στρατιωτικὸν ἐπίταγμα τοῦ Ὀκταβιανοῦ, ὃν εἶχε διορίσει ἀντιστράτηγον καίπερ μὴ ἄρξαντα πρότερον τὴν πραιτωρικὴν ἀρχήν, ἔδωκεν εἰς αὐτὸν τὸ δικαίωμα νὰ ἐκτεθῇ ὡς ὑποψήφιος πραίτωρ, εἰ καὶ δὲν εἶχε προχρηματίσει ταμίας. Ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχεν ὅμως ὁ Κικέρων τὴν ὑπὸ τῆς συγκλήτου ἀνακήρυξιν τοῦ Ἀντωνίου πολεμίου τῆς πατρίδος καὶ τὴν εἰς τοὺς ὑπάτους Γάϊον Οὐίβιον Πάνσαν καὶ Αὖλον Ἵρτιον ἀνάθεσιν τῆς σωτηρίας τῆς πολιτείας δι' *ἐσχάτου δόγματος τῆς συγκλήτου (senatus consultum ultimum)*. Μόνον δὲ παρεδέχθη ἡ σύγκλητος τὴν ἀποστολὴν πρεσβείας εἰς τὸν Ἀντώνιον, ὅπως καλέσῃ αὐτὸν νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς Μουτίνης καὶ διαβῇ καὶ πάλιν τὸν Ῥουβίκωνα, στρατοπεδεύων ἐν ἀποστάσει διακοσίων μιλίων ἀπὸ τῆς Ῥώμης. Ὁ δὲ Ἀντώνιος ἐκήρυξεν ἑαυτὸν πρόθυμον νὰ παραιτήσῃ τὴν ἐντεῦθεν τῶν Ἄλπεων Γαλατίαν, ἦρκει νἀφεθῇ μὲν εἰς αὐτὸν ἡ ἐπέκεινα τῶν Ἄλπεων ἐπὶ πέντε ἔτη καὶ μετὰ ἓξ λεγεώνων, νἀπονεμηθῶσι δὲ ἀγροὶ εἰς τοὺς στρατιώτας του καὶ ἐπικυρωθῶσιν οἱ νόμοι αὐτοῦ. Ἀλλ' ἡ σύγκλητος ἀπέκρουσε τούτους τοὺς ὅρους, καὶ παρέσχεν εἰς τοὺς ὑπάτους πλήρη ἐξουσίαν εἰς καταπολέμησιν τοῦ Ἀντωνίου. Ἐν δὲ τῷ ἐσχάτῳ δόγματι τῆς συγκλήτου ἀπεφεύγετο μὲν ἡ λέξις *πόλεμος (bellum)*, ἐχαρακτηρίζετο δὲ ἡ καθόπλισις τοῦ Ἀντωνίου ὡς ἁπλῆ στάσις *(tumultus)*, τοῦθ' ὅπερ ἠλάττονε κατὰ πολὺ τὸ μέγεθος τῆς ἐνοχῆς. Ἐνεργη-

τικώτεραι δ' ὑπῆρξαν αἱ κατόπιν ἀποφάσεις, ἃς προεκάλεσεν ὁ Κικέρων. Ἔγεινε μὲν ἐπαγγελία ἀμνηστίας εἰς τοὺς στρατιώτας τοῦ Ἀντωνίου, ἂν ἤθελον ἐγκαταλίπει τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν πρὸ τῆς 15 Μαρτίου, ἠκυρώθησαν δὲ σύμπαντες οἱ νόμοι αὐτοῦ. Ἀλλὰ θέλοντες ὅμως νὰ διατηρήσωσι τὰ δεδογμένα ὑπὸ τοῦ Καίσαρος, ἀνέθηκαν τὴν ἐξέλεγξιν αὐτῶν εἰς τὸν ὕπατον Οὐίβιον Πάνσαν, ὅστις συνήνωσεν αὐτὰ εἰς ἕνα καὶ μόνον νόμον *(lex Vibia de actis Caesaris)*, κυρωθέντα ὑπὸ τῆς λοχίτιδος ἐκκλησίας.

Ἐν τούτοις δὲ τὰ ἐκ τῆς Μακεδονίας ἀγγέλματα ἐνίσχυσαν τὰς πρὸς τὸν Ἀντώνιον ἐχθρικὰς διαθέσεις τῆς συγκλήτου. Καὶ δὴ ὁ Μάρκος Βροῦτος οὐ μόνον εἶχε διατηρήσει ἐκείνην τὴν ἐπαρχίαν, ἀλλὰ καὶ εἶχε προσελκύσει πρὸς ἑαυτὸν τοὺς λεγεῶνας τοῦ Γαΐου Ἀντωνίου. Ἡ δὲ σύγκλητος, ταῦτα μαθοῦσα, ἔδωκεν εἰς τὸν Βροῦτον τὴν ἄδειαν νὰ κρατήσῃ τὰς ἐπαρχίας Μακεδονίαν, Ἀχαΐαν καὶ Ἰλλυρίαν καὶ νὰ διαμένῃ ὅσον τὸ δυνατὸν πλησιέστερον τῆς Ἰταλίας.

Ὅλως δὲ διάφορα ἦσαν τὰ ἐκ τῆς Ἀσίας ἀγγελλόμενα. Ἐκεῖ ὁ Κορνήλιος Δολαβέλλας, μάτην πειραθεὶς νὰ ἐκδιώξῃ ἐκ τῆς Συρίας τὸν Γάϊον Κάσσιον, εἶχε τραπῆ κατὰ τοῦ τὴν ἐπαρχίαν Ἀσίαν διοικοῦντος Γαΐου Τρεβωνίου, ὃν καὶ ἐφόνευσε βαρβάρως, κατορθώσας νὰ συλλάβῃ αὐτὸν διὰ προδοσίας ἐν Σμύρνῃ. Ἡ δὲ σύγκλητος ἐκήρυξε τὸν Δολαβέλλαν πολέμιον τῆς πατρίδος, καὶ ἐψήφισεν, ὅπως οἱ δύο ὕπατοι ἅμα τῇ ἀπαλλαγῇ τοῦ Δεκίμου Βρούτου ἀπὸ τοῦ τὴν Μουτίνην πολιορκοῦντος Ἀντωνίου ἀναλάβωσιν ἑκάτερος τὰς ἐπαρχίας Ἀσίαν καὶ Συρίαν καὶ ἐπιτεθῶσι κοινῇ κατὰ τοῦ Δολαβέλλα. Κατ' ἀκολουθίαν δὲ τούτου τοῦ ψηφίσματος ὁ Κάσσιος ἐξηκολούθησε διαμένων ἐν Συρίᾳ ἄνευ ἀρχῆς ἀνεγνωρισμένης καὶ διετηρήθη ἐν αὐτῇ καὶ ἀκούσης τῆς συγκλήτου. Ἐν τούτοις δ' οἱ φίλοι τοῦ Ἀντωνίου εἶχον ἐπιτύχει παρὰ τῆς συγκλήτου τὴν ἀποστολὴν νέας εἰς Μουτίνην πρεσβείας μετὰ προτάσεων εἰρήνης. Ὅπως δὲ δυσωπηθῇ ὁ Κικέρων, οὗ ἡ ἀνεξάντλητος εὐστομία ἦτο ἀνάλογος πρὸς τὸ ἄπειρον μῖσος ὅπερ ἔτρεφε κατὰ τοῦ Ἀντωνίου, συμπεριελήφθη εἰς τὴν πρεσβείαν ἐκείνην. Ἀλλ' ἐκεῖνος, ἐννοήσας τὴν ἐνέδραν, οὐ μόνον δὲν ἀπεδέχθη τὴν ἐκλογήν, ἀλλὰ καὶ ἔπεισε τὴν σύγκλητον νἀνακαλέσῃ τὴν ἀπόφασιν αὐτῆς, ἥτις ἠδύνατο νὰ διευκολύνῃ εἰς τὸν Ἀντώνιον τὴν διὰ λιμοῦ ἅλωσιν τῆς Μουτίνης ἕνεκα τῆς ἀπωλείας χρόνου, ἥτις ἔμελλε νὰ προέλθῃ ἐκ τῶν νέων διαπραγματεύσεων.

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ καὶ τὰ τοῦ πολέμου ἐλάμβανον δυσάρεστον διὰ τὸν Ἀντώνιον τροπήν. Τῇ 15 Ἀπριλίου τοῦ 43 π. Χ. ὁ ὕπατος Πάνσας κατώρθωσε τὴν παρὰ τὴν Βονωνίαν συνένωσίν του μετὰ τοῦ συνυπάτου Ἱρτίου καὶ τοῦ Ὀκταβιανοῦ, κατὰ δὲ τὰς δύο ἑπομένας ἡμέρας αἱ ἀντίπαλοι στρατιαὶ συνεκρούσθησαν κρατερῶς ἐν τρισὶ πεδίοις συγχρόνως. Καὶ ἡ μὲν πρώτη μάχη συνεκροτήθη παρὰ τὸ *Forum Gallorum*, κείμενον κατὰ

τὴν ἀπὸ Βονωνίας εἰς Μουτίνην ἄγουσαν ὁδὸν ὅπου τὸ σημερινὸν Castelfranco. Ἤδη δὲ ὁ Πάνσας βαρέως τραυματισθεὶς ὑπεχώρει, ὅτε ὁ συνύπατος αὐτοῦ Ἵρτιος, φθάσας μετὰ εἴκοσι λόχων, ἐπήγαγε τελείαν ἧτταν εἰς τοὺς τέως νικητάς. Διαρκούσης δὲ τῆς συμπλοκῆς ὁ Ὀκταβιανὸς εἶχεν ὑπερασπισθῇ τὸ ὑπατικὸν στρατόπεδον κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἀντωνίου, Λευκίου. Ἡ δὲ δευτέρα μάχη ἐπολεμήθη ὑπ' αὐτὰ τὰ τείχη τῆς Μουτίνης. Ἡττήθη δὲ κατ' αὐτὴν ὁ Ἀντώνιος, ὅςτις μόλις κατώρθωσε νὰ διασωθῇ μετ' ὀλίγων ἱππέων. Ἀλλ' ὅμως ἀφ' ἑτέρου οἱ νικηταὶ ὑπέστησαν μεγάλας ζημίας, τοῦ μὲν ὑπάτου Ἱρτίου πεσόντος ἐν τῇ μάχῃ, συγχρόνως δὲ ἀποθανόντος τοῦ Πάνσα ἐκ τῶν τραυμάτων ἅτινα εἶχεν ὑποστῇ κατὰ τὴν παρὰ τὸ *Forum Gallorum* μάχην.

Καὶ ἐπὶ μὲν τῷ ἀγγέλματι τῆς πρώτης μάχης ἡ σύγκλητος, εἰςηγουμένου τοῦ Κικέρωνος διὰ τοῦ δεκάτου τετάρτου καὶ τελευταίου τῶν Φιλιππικῶν αὐτοῦ λόγων, εἶχε ψηφίσει ἱερομηνίας ἐπὶ πεντήκοντα ἡμέρας ὡς εὐχαριστήρια εἰς τοὺς θεοὺς ἐπὶ τῇ διασώσει τῆς πολιτείας καὶ ἀμοιβὰς εἰς τὴν στρατιάν. Ὅτε δ' ἐγνώσθη, ὅτι ὁ Ἀντώνιος εἶχεν ἡττηθῇ καὶ τραπῇ εἰς φυγήν, ὁ δῆμος, ὑπὸ ἐνθουσιασμοῦ καταληφθείς, ἔσπευσεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Κικέρωνος, καὶ ἤγαγεν αὐτὸν εἰς τὸ Καπιτώλιον ἐπευφημούμενον ὡς εἰ ἐκεῖνος ἦτο ὁ νικήσας.

Ἀλλ' ὁ γαληνιῶν ὁρίζων δὲν ἤργησε νὰ καλυφθῇ ὑπὸ νεφῶν. Ὁ Ὀκταβιανὸς ἠναγκάσθη τάχιστα νὰ πεισθῇ, ὅτι ἀπὸ τῆς συγκλήτου οὐδὲν ἠδύνατο νὰ προςδοκᾷ. Ἀληθῶς δὲ τὸ συνέδριον ἐκεῖνο δὲν ὤκνησε νῦν, ὅτε ὁ Ἀντώνιος εἶχεν ἀπομακρυνθῇ, νὰ ἐπιδείξῃ φανερῶς τὰς συμπαθείας αὐτοῦ πρὸς τοὺς φονεῖς τοῦ Καίσαρος. Καὶ εἰς μὲν τὸν Δέκιμον Βροῦτον ἀνέθηκεν ἡ σύγκλητος τὴν στρατηγίαν τῆς ὑπατικῆς στρατιᾶς πρὸς δίωξιν καὶ ἐξολόθρευσιν τοῦ Ἀντωνίου, τὸν δὲ Γάϊον Κάσσιον ἀνεγνώρισεν ὡς ἔγκυρον διοικητὴν τῆς Συρίας, προςθέσασα εἰς αὐτὸν καὶ ἔκτακτον ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ἄλλων ἀσιατικῶν ἐπαρχιῶν χάριν καταπολεμήσεως τοῦ Δολαβέλλα. Τέλος δ' εἰς τὸν Σέξτον Πομπήιον ἐδόθη ἡ ναυαρχία. Ἐν ᾧ δὲ τοσοῦτον ἐλευθέριοι ἀπεδεικνύοντο οἱ συγκλητικοὶ πρὸς τοὺς φίλους, εἰς τὸν Ὀκταβιανὸν ἐφειδωλεύοντο νὰ παράσχωσι τὰς προςηκούσας ἀμοιβάς, καὶ μόλις που ἀπένειμαν εἰς αὐτὸν τὴν ἰσχνὴν τιμὴν τοῦ μικροῦ θριάμβου *(ovatio)*, ὃν ἐδικαιοῦτο νὰ τελέσῃ κατὰ τὴν εἰς τὴν Ῥώμην ἐπιστροφήν του. Ἡ θέσις λοιπὸν αὐτοῦ δὲν ἦτο παρὰ τῇ συγκλήτῳ. Κατά τινα δὲ διήγησιν[1], ὁ ὕπατος Πάνσας ἀποθνήσκων εἶχε παρορμήσει αὐτὸν εἰς συνδιαλλαγὴν πρὸς τὸν Ἀντώνιον, ἅτε μὴ οὔσης ἄλλης ὁδοῦ σωτηρίας διὰ τὸν κληρονόμον τοῦ δικτάτωρος καὶ τὸν ἐχθρὸν τῆς συγκλήτου. Ὁ δὲ πονηρὸς νεανίας ἐξετέλεσε πάραυτα τὴν

[1] **Ἀππιανοῦ** Ἐμφυλίων III, 75.

συμβουλὴν ἐκείνην, ἀφήσας τὸν Ἀντώνιον νὰ φύγῃ μετὰ τὴν παρὰ τὴν Μουτίνην μάχην καὶ παρεμβαλὼν εἰς τὸν Δέκιμον Βροῦτον ἐμπόδια πρὸς δίωξιν αὐτοῦ. Οὕτω δ' ὁ Ἀντώνιος ἠδυνήθη νὰ φθάσῃ εἰς τὴν Τυρρηνίαν. Ἐκεῖ δέ, καλέσας εἰς τὰ ὅπλα τοὺς ἐκ τῶν φυλακῶν δούλους, ἀπετέλεσε τὸν πυρῆνα νέας στρατιᾶς, ἣν ἤγαγεν εἰς τὴν Λιγυστικήν, σκοπῶν νὰ ἑνωθῇ ἐκεῖθεν μετὰ τοῦ Λεπίδου, ὅςτις ἦρχεν ἐν τῇ Ναρβωνίτιδι. Ἐν δὲ τοῖς παραλπείοις Οὐάδοις, τῷ σημερινῷ Vado πλησίον τῶν Σαβάτων (Savona) κατὰ τὰ νοτιοδυτικὰ τῆς Γενούης παρέστη εἰς αὐτὸν ἀνέλπιστος ἐπικουρία, τοῦ πραίτωρος Ποπλίου Οὐεντιδίου Βάσσου[1] προςκομίσαντος εἰς αὐτὸν τρεῖς λεγεῶνας, ὧν δύο μὲν ἀπετελοῦντο ἐκ στρατιωτῶν πάλαι μετὰ τοῦ Καίσαρος ἐστρατευμένων, ὁ δὲ τρίτος εἶχε στρατολογηθῇ ὑπ' αὐτοῦ ἐν τῇ Πικεντίνῃ. Ἐν δὲ τῷ Ἰουλίῳ Φόρῳ τῆς Ναρβωνίτιδος, τῷ σημερινῷ Fréjus, ἐπετέλεσεν ὁ Ἀντώνιος τῇ 29 Μαΐου 43 π. Χ. τὴν ἕνωσίν του μετὰ τοῦ Λεπίδου, ὅςτις ἐστρατοπέδευεν αὐτόθι μετὰ ἑπτὰ λεγεώνων. Κηρυχθέντων δ' ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ τῶν διοικητῶν τῆς πέραν τῶν Ἄλπεων Γαλατίας καὶ τῆς ἐκτὸς Ἰβηρίας Μουνατίου Πλάγκου καὶ Ἀσινίου Πολλίωνος, ὁ περὶ τὴν Μουτίνην ἡττημένος, ὁ φυγὰς Ἀντώνιος εὑρίσκετο ἐντὸς βραχέος χρόνου ἡγούμενος εἴκοσι καὶ τριῶν λεγεώνων.

Πρωτη υπατεια του Οκταβιανου.—Τότε ἡ σύγκλητος ἀναγκαίως ἐτράπη πρὸς τὸν Ὀκταβιανόν, θέλουσα νὰ ἑλκύσῃ αὐτὸν καὶ πάλιν ὑπὲρ αὐτῆς. Ἀλλ' ὁ νεανίας ἐζήτησε πλειότερα ὅσων ἤθελον νὰ δώσωσιν οἱ πατέρες. Ἀπήτησε δῆλα δὴ τὴν ὑπατείαν, εἰ καὶ δὲν εἶχεν ἀκόμη ἄρξει τὴν πραιτωρικὴν ἀρχὴν καὶ δὲν εἶχε φθάσει εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ νόμου προδιαγεγραμμένην ἡλικίαν. Ἀποκρουσθείσης δὲ τῆς αἰτήσεως αὐτοῦ, ἔστειλεν ὁ Ὀκταβιανὸς εἰς τὴν Ῥώμην τετρακοσίους παλαιστράτους, ἑκατοντάρχους τε καὶ στρατιώτας, ὑποβάλλων δι' αὐτῶν καὶ πάλιν τὴν ἀπαίτησιν καὶ προςαπαιτῶν τὴν ἀπότισιν τῶν εἰς τὴν στρατιὰν αὐτοῦ ὀφειλομένων μισθῶν. Ἡ δὲ σύγκλητος ἐφάνη εὐτελὴς πρὸς τὴν ἀπειλὴν ἐκείνην, περὶ μὲν τῶν μισθῶν ζητήσασα ὀλίγον τινὰ χρόνον, ὅπως ἀθροίσῃ τὸ ἀναγκαῖον χρῆμα, ὡς πρὸς δὲ τὴν ὑπατείαν ἀποδεχθεῖσα μόνον κατὰ μέρος τὸ αἴτημα τοῦ Ὀκταβιανοῦ καὶ χορηγήσασα εἰς αὐτὸν τὴν ὑπατικὴν δικαιοδοσίαν (*jus sententiae loco consulari dicendae*), ἥτις παρεῖχεν εἰς αὐτὸν τὴν ὑπατείαν ἄνευ προηγηθείσης στρατηγικῆς ἀρχῆς καὶ ἀπήλλαττεν αὐτὸν τῆς ἐπιβαλλομένης ὑπὸ τοῦ νόμου ἡλικίας.

---

[1] Περὶ τοῦ περιωνύμου τούτου ἐξ Ἄσκλου ἑταίρου τοῦ Ἀντωνίου τοῦ ἀπὸ ἡμιονηγοῦ προαχθέντος ἴδε τὴν λογίαν διατριβὴν τοῦ *Γγινίου* Gentili P. Ventidio Basso Ascolano ἐν τῇ Rivista storica italiana 1884, τεῦχ. γ'.

Ἀλλ' ὁ Ὀκταβιανὸς δὲν ἠδύνατο νἀρκεσθῇ εἰς τοιαύτας ἀτελεῖς παραχωρήσεις, αἵτινες προέδιδον τὴν κακὴν διάθεσιν τῶν συγκλητικῶν, ἐπικαλυπτομένην ὑπὸ τοῦ φόβου. Εἰδὼς δέ, ὅτι ὁ Βροῦτος καὶ ὁ Κάσσιος εἶχον κληθῇ ὑπὸ τῆς συγκλήτου νὰ σπεύσωσιν εἰς τὴν Ἰταλίαν, προκατέλαβεν αὐτούς, πορευόμενος ἐπὶ τὴν Ῥώμην μετὰ ὀκτὼ λεγεώνων. Ἡ δὲ σύγκλητος, ὑπὸ τοῦ φόβου ἀγομένη, ἐξηκολούθησεν ἐπιδεικνύουσα διαγωγὴν ἀξίαν περιφρονήσεως. Καὶ πρῶτον μὲν ὑπεχώρησεν εἰς ἅπαντα τὰ αἰτήματα τοῦ Ὀκταβιανοῦ· ἔπειτα δέ, μαθοῦσα τὴν προσεχῆ ἄφιξιν τῶν δύο ἐξ Ἀφρικῆς λεγεώνων, ἀνεκάλεσε τὰς παραχωρήσεις αὐτῆς. Ὅτε δ' ἐπὶ τῇ ἐμφανίσει τοῦ Ὀκταβιανοῦ εἶδε τοὺς δύο ἐκείνους λεγεῶνας μεθισταμένους εἰς αὐτὸν, ποιουμένη τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν, ἔσπευσε νὰ δειχθῇ ταπεινὴ καὶ εὐπειθὴς εἰς τὸν ἄνδρα ὃν δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ πολεμήσῃ. Εἷς δὲ μόνος ἀνὴρ ἐπέδειξε τὴν φημιζομένην ῥωμαϊκὴν ἀρετήν, ὁ ἀστυδίκης Μάρκος Κορνοῦτος, δημοκρατικὸς ἔνζηλος, ὅστις ἐπὶ τῇ ἀγγελίᾳ τῆς μεταστάσεως τῶν ἐξ Ἀφρικῆς λεγεώνων ἀπέκτεινεν ἑαυτὸν διὰ τοῦ ξίφους. Ὁ δὲ Κικέρων, πληγεὶς ὑπὸ τῶν σκωμμάτων τοῦ Ὀκταβιανοῦ, ἀπεχώρησεν ἐκ τῆς Ῥώμης.

Πρώτη δὲ πρᾶξις τοῦ νέου κυρίου ὑπῆρξεν ἡ ὑπ' αὐτοῦ κατάληψις τοῦ δημοσίου θησαυροῦ, οὗ τὰ χρήματα ἐχρησίμευσαν πρὸς διανομὴν δωρεῶν εἰς τοὺς στρατιώτας καὶ τὸν ὄχλον. Ἔπειτα δ' ἐξῆλθε τῆς πόλεως, ὅπως ἀφήσῃ ἀπαρενοχλήτους, τοὐλάχιστον κατὰ τὸ φαινόμενον, τὰς ὑπατικὰς ἀρχαιρεσίας. Διὰ δὲ τὸν θάνατον τῶν δύο ὑπάτων, τοῦ Ἱρτίου καὶ τοῦ Πάνσα, ἔπρεπε κατὰ τὰ καθεστῶτα νὰ διορισθῇ μεσοβασιλεύς, ὅπως συγκαλέσῃ τὴν ἐκκλησίαν καὶ προεδρεύσῃ αὐτῆς. Ἀλλ' ἡ κήρυξις τῆς μεσοβασιλείας ἀπῄτει τὴν παραίτησιν πάντων τῶν μετ' ἐπιτάγματος *(imperium)* ἀρχόντων. Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο δὲν ἦτο δυνατὸν ἐν ταῖς τότε περιστάσεσιν, ἐπετράπη εἰς τὸν ἀστυδίκην Κόϊντον Γάλλιον νἀναθέσῃ τοῦτο τὸ ἔργον εἰς δύο ἀνθυπάτους *(duumviri comitiis consularibus habendis consulari potestate)*. Ἐν δὲ ταῖς ἀρχαιρεσίαις ἀνεδείχθησαν ὕπατοι ὁ Καῖσαρ Ὀκταβιανὸς καὶ ὁ συγγενὴς αὐτοῦ Κόϊντος Πέδιος (19 Αὐγούστου 43 π. Χ.), εἰ καὶ ὁ Ὀκταβιανὸς δὲν εἶχεν ἀκόμη τότε συμπεπληρωμένον τὸ εἰκοστὸν τῆς ἡλικίας ἔτος.

Πρώτη δὲ σκέψις τοῦ νεαροῦ ὑπάτου ὑπῆρξεν ἡ ἐπίτευξις τῆς ἐπικυρώσεως τῆς εἰσποιήσεως αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Καίσαρος διὰ τοῦ φρατρικοῦ νόμου *(lex curiata)*. Ἦτο δὲ τοῦτο τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς διαδοχὴν τοῦ δικτάτωρος. Διὰ δὲ τοῦ συνυπάτου Πεδίου διενήργησε τὴν ψήφισιν ἀνακρίσεως περὶ τοῦ φόνου τοῦ Καίσαρος. Ὅπως δὲ δυνηθῇ νὰ πλήξῃ τὸν Σέξτον Πομπήιον, ἡ ἀνάκρισις ἐπεξετάθη καὶ ἐπὶ τοὺς ἐμμέσως συνεργήσαντας εἰς τὸ μυσαρὸν ἐκεῖνο ἔργον. Αἱ δὲ ποιναὶ αἱ ἐπικρεμάμεναι εἰς τοὺς ἐνόχους ἦσαν ἡ ἐξορία καὶ ἡ δήμευσις τῶν κτημάτων. Συγχρόνως δ' ὁ Πέδιος προέτεινε

τὴν ἀνάκλησιν τῆς προγραφῆς τοῦ Ἀντωνίου καὶ τοῦ Λεπίδου, τοῦθ' ὅπερ ἦτο τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν τριαρχίαν. Ἡ πρᾶξις δὲ αὕτη προεκάλεσε τὴν ἀπὸ τῆς συγκλήτου μετάστασιν τοῦ Πλάγκου. Τὸ δὲ παράδειγμα αὐτοῦ ἠκολούθησαν οἱ λεγεῶνες τοῦ Δεκίμου Βρούτου, ὅστις, βλέπων κινδυνεύουσαν τὴν ζωήν του, ἐτράπη εἰς φυγήν, ἐλπίζων, ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ φθάσῃ εἰς τὸ ἐν Μακεδονίᾳ στρατόπεδον τοῦ Μάρκου Βρούτου. Ἀλλ' ἐν Ἀκυληΐᾳ περιῆλθεν εἰς χεῖρας Γαλάτου τινὸς ἡγεμόνος, ὅστις ἐπέτρεψε τὸν φόνον αὐτοῦ, καὶ ἔστειλε τὴν κεφαλήν του εἰς τὸν Ἀντώνιον. Ἀναγγέλλων δ' ὁ Ἀντώνιος τὸν θάνατον τοῦ Βρούτου εἰς τὸν Ὀκταβιανὸν, ἠδυνήθη νὰ καυχηθῇ, ὅτι εἶχε θυσιάσει τὸ θῦμα ἐκεῖνο εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Καίσαρος.

Η ΔΕΥΤΕΡΑ ΤΡΙΑΡΧΙΑ. — Ὁ θάνατος τοῦ Δεκίμου Βρούτου ἦτο νέον βῆμα πρὸς τὴν τριαρχίαν. Τὸ δὲ τελευταῖον ἐτελέσθη παρὰ τὴν Βονωνίαν. Οἱ τρεῖς ἄνδρες εἶχον ἔλθει εἰς τὸν τόπον τῆς συνελεύσεως παρουσιαζόμενοι δημοσίᾳ ὡς πολέμιοι. Ὁ δὲ Ὀκταβιανὸς ἐνεφανίζετο ὡς ἀπόστολος τῆς συγκλήτου, ἔχων ἐντολὴν νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς δύο στρατηγοὺς, οἵτινες καὶ μετὰ τὴν συγχώρησιν αὐτῶν ἐπέμενον στασιάζοντες. Ἔν τινι δὲ νησιδίῳ πλησίον τῆς Βονωνίας[1] ὁ Ὀκταβιανὸς, ὁ Ἀντώνιος καὶ ὁ Λέπιδος ἔσχον συνέντευξιν ἐφ' ἱκανὰς ἡμέρας διαρκέσασαν, καὶ ἐκεῖ κατηνέχθη τὸ ὕστατον τραῦμα κατὰ τῆς ἐλευθέρας πολιτείας. Συνεφώνησαν δὲ ὅπως ὁ μὲν Ὀκταβιανὸς καταθέσῃ τὴν ὑπατείαν καὶ περιβάλῃ δι' αὐτῆς διὰ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ ἐνιαυτοῦ τὸν Πόπλιον Οὐεντίδιον[2], οἱ δὲ τρεῖς ἐκεῖνοι διενεργήσωσι τὴν εἰς ἑαυτοὺς διὰ νόμων εἰδικῶν ἀνάθεσιν τῆς ἐξουσίας τοῦ διοικεῖν τὰ τῆς πολιτείας ἐπὶ πενταετίαν καὶ διορίζειν τοὺς ἄρχοντας καὶ διανέμειν τὰς στρατη-

[1] Δὲν εἶνε βέβαιον ἂν ἡ συνέντευξις τῶν τριῶν ἀνδρῶν ἔγεινε πλησιέστατα τῆς Βονωνίας ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ τοῦ λεγομένου μικροῦ Ῥήνου ἢ ὀλίγον ἀπωτέρω τῆς πόλεως ἐκείνης ἐπὶ τοῦ εἰς τὸν Ῥῆνον χυνομένου ποταμίου Λαουινίου. Καὶ τὸν μὲν Ῥῆνον ὑποδηλοῖ ὁ **Δίων ὁ Κάσσιος** (XLVI, 55), λέγων ***ἐν νησιδίῳ τινὶ τοῦ ποταμοῦ τοῦ παρὰ τὴν Βονωνίαν παραρρέοντος***, ὁ δὲ **Ἀππιανὸς** (Ἐμφυλίων IV, 2) ῥητῶς γράφει ***ἐς νησῖδα τοῦ Λαουινίου ποταμοῦ βραχεῖάν τε καὶ ὑπτίαν***. Τῶν δὲ νεωτέρων οἱ πλεῖστοι προτιμῶσι τὴν μαρτυρίαν τοῦ Δίωνος, καὶ ἀποδέχονται, ὅτι ἡ συνέντευξις ἐτελέσθη ἐν τῇ σήμερον λεγομένῃ Crocetta del Trebbo. Ἴδ. Cramer Ancient Italy Τόμ. Α' σ. 88. Ὁ δὲ Ihne (Röm. Geschichte Τόμ. Η' σ. 3) ἀποδέχεται γενομένην τὴν συνέντευξιν ἐν νησῖδι νῦν ἐκλιπούσῃ, εὑρισκομένῃ δὲ κατὰ τὴν συμβολὴν τῶν δύο χειμάρρων.

[2] Κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον ὁ Οὐεντίδιος ἦτο ἀκόμη πραίτωρ· ἐπειδὴ δὲ δὲν ἠδύνατο νὰ προσθέσῃ εἰς τὴν πραιτωρικὴν ἀρχὴν τὴν ὑπατείαν, τὸ πραιτωρικὸν ἀξίωμα ἀνετέθη εἰς τινα τῶν μειζόνων ἀγορανόμων.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

γίας ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἄνευ τῆς ἀπὸ τῆς συγκλήτου ἢ ἀπὸ τοῦ δήμου ἐξαρτήσεως. Πρὸς ἐκτέλεσιν δὲ τοῦ τελευταίου τούτου μέτρου διενεμήθησαν ἐν ἀλλήλοις τὰς ἐπαρχίας τῆς Δύσεως, τοῦ μὲν Ὀκταβιανοῦ λαβόντος τὴν Ἀφρικὴν, τὴν Νομαδικὴν, τὴν Σικελίαν καὶ τὴν Σαρδὼ, τοῦ δὲ Λεπίδου τὰς δύο Ἰβηρίας καὶ τὴν Ναρβωνῖτιν, τοῦ δὲ Μάρκου Ἀντωνίου τὰς δύο Γαλατίας. Ἡ δὲ Ἀνατολὴ, ἅτε κατεχομένη ὑπὸ τοῦ Βρούτου καὶ τοῦ Κασσίου, ἔμεινεν ἀδιανέμητος ὡς καὶ ἡ Ἰταλία. Ἀλλ' ἀνετέθη εἰς τὸν Ὀκταβιανὸν καὶ τὸν Ἀντώνιον νὰ κινήσωσι τὸ προσεχὲς ἔτος πόλεμον ἐν τῇ Ἀσίᾳ καθ' ὃν χρόνον ὁ Λέπιδος, περιβεβλημένος τὴν ὑπατείαν, ἔμελλε νὰ φρουρῇ τὰ συμφέροντα τῆς τριαρχίας ἐν Ῥώμῃ.

Εἶχον δὲ οἱ τρεῖς ἄνδρες ὑφ' ἑαυτοὺς τεσσαράκοντα καὶ τρεῖς λεγεῶνας. Ὅπως δ' εὕρωσι τἀναγκαῖα πρὸς πληρωμὴν τοσούτου πλήθους χρημάτων, ἅμα δὲ ὅπως ἐξασφαλίσωσι τὴν ἁρπασθεῖσαν ἐξουσίαν, προσέφυγον εἰς τὸ σύστημα τῶν συλλείων προγραφῶν, ὁρίσαντες, ὅτι ἤρκει ἡ αἴτησις ἑνὸς τῶν τριῶν πρὸς προγραφὴν οἱουδήποτε ἀνεξαρτήτως πάσης συγγενείας ἢ φιλίας. Ἐν τούτοις δ' ἐμήνυσαν εἰς τὸν ἐν Ῥώμῃ ὕπατον Πέδιον τὴν διαταγὴν νὰ ποιήσῃ ἐκποδὼν δεκαεπτὰ τῶν ἐπιφανεστάτων, ἐν οἷς καὶ ὁ Κικέρων. Οὕτω δ' ἠδυνήθησαν οἱ τρεῖς ἄνδρες νὰ ὑποσχεθῶσιν εἰς ἕκαστον τῶν στρατιωτῶν ἀμοιβὴν πεντακισχιλίων δραχμῶν μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ πολέμου καὶ τὴν ἀπονομὴν τῶν γαιῶν δεκαοκτὼ ἰταλικῶν πόλεων, ἐν αἷς τὸ Ῥήγιον, τὸ Βενεούεντον, ἡ Οὐενυσία, ἡ Καπύη καὶ τὸ Ἀρίμινον[1]. Οἱ δὲ στρατιῶται ἐπευφήμησαν εἰς τὴν τριαρχίαν ἐκείνην, παρ' ἧς ἀπεξεδέχοντο πλουτισμὸν, καὶ ἠθέλησαν νὰ στερεώσωσιν αὐτὴν διὰ τῆς κηδεστίας δύο τῶν ἀποτελεσάντων αὐτὴν ἀνδρῶν· διὸ ὁ Ὀκταβιανὸς ἔλαβε σύζυγον Κλωδίαν τὴν προγόνην τοῦ Ἀντωνίου, θυγατέρα τοῦ Κλωδίου καὶ τῆς συζύγου τοῦ Ἀντωνίου Φουλβίας.

Ὁ μὲν μετὰ τὸν δὲ κατὰ τρεῖς χωριστὰς ἡμέρας εἰςῆλθον οἱ τρεῖς ἄνδρες εἰς τὴν Ῥώμην. Καὶ πρῶτος μὲν ἔφθασεν ὁ Ὀκταβιανὸς, ἔπειτα δὲ ὁ Ἀντώνιος καὶ τελευταῖος ὁ Λέπιδος. Ἕκαστος δ' αὐτῶν περιεστοιχίζετο ὑπὸ ἑνὸς λεγεῶνος καὶ ὑπὸ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ πραιτωρικοῦ λόχου. Οἱ δὲ πολῖται προςέβλεπον μετὰ τρόμου τὴν ἐπέλευσιν ἐκείνην τῶν στρατιωτῶν, οἵτινες εἰςήρχοντο ἐν σιγῇ καὶ ἔσπευδον νὰ καταλάβωσι τοὺς ὀχυρωτάτους τῆς πόλεως χώρους. Ἐν μέσῳ δὲ τούτου τοῦ τρόμου ἡ ἀρχὴ ἣν εἶχον ἁρπάσει οἱ τρεῖς ἄνδρες παρεχωρήθη εἰς αὐτοὺς διὰ ψηφίσματος τοῦ δήμου κατ' εἰσήγησιν τοῦ δημάρχου Ποπλίου Τιτίου *(lex Titia)*. Τότε δ' ἔλαβον

---

[1] Ἰδ. Mommsen Die italischen Bürgercolonien von Sulla bis Vespasian ἐν τῷ περιοδικῷ Hermes Τόμ. ΙΗ' σ. 161 κ. ἑ.—E. Pais Le colonie militari dedotte in Italia dai triumviri e da Augusto 1882.

τὴν ἐπίσημον προςωνυμίαν *τριῶν ἀνδρῶν χειροτονηθέντων ἁρμόσαι καὶ διορθῶσαι τὰ κοινά*[1]. Ἔλαβον δ' ἀμέσως κατοχὴν τῆς ἀρχῆς, ἥτις ἔμελλε νὰ εἶνε πενταετής, ἀπὸ τῆς 27 Νοεμβρίου 43 π. Χ. μέχρι τῆς 1 Ἰανουαρίου 37 π. Χ. Τὴν δ' αὐτὴν ἐκείνην νύκτα ἐξεδόθη διάταγμα ἀγγέλλον εἰς τοὺς Ῥωμαίους, ὅτι ἡ τριαρχικὴ δικτατωρία ἤρχετο τῆς διοικήσεως αὐτῆς διὰ τῶν προγραφῶν. Ὑπὸ δὲ τὸ διάταγμα ὑπῆρχε κατάλογος ἑκατὸν τριάκοντα προγεγραμμένων· ἀμέσως δὲ κατόπιν προσετέθη δεύτερος κατάλογος ἑκατὸν πεντήκοντα ὀνομάτων, ἔπειτα δ' ἐπηκολούθησαν καὶ ἄλλοι. Εἰς δὲ τὸν φέροντα τὴν κεφαλήν τινος τῶν προγεγραμμένων ἐγίνετο ἐπαγγελία μεγάλων ἀμοιβῶν, καὶ δὴ εἰκοσιπεντακιςχιλίων μὲν δραχμῶν εἰς τὸν ὄντα ἐλεύθερον, δεκακιςχιλίων δὲ μετὰ καὶ τοῦ δικαιώματος τῆς εἰς τοὺς πολίτας ἐγγραφῆς εἰς τὸν δοῦλον. Ἐν ἀρχῇ δὲ τοῦ πρώτου καταλόγου ἀνεγινώσκοντο τὰ ὀνόματα τῶν ἀδελφῶν τοῦ Λεπίδου, τοῦ θείου τοῦ Ἀντωνίου, τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Πλάγκου. Οὕτω δ' οἱ προγεγραμμένοι ἀφῃροῦντο πᾶσαν ἐλπίδα συγγνώμης, ἐν δὲ βραχεῖ ἐφονεύθησαν τριακόσιοι συγκλητικοὶ καὶ διςχίλιοι ἱππεῖς. Θὰ ἦτο δὲ πολὺ μεγαλείτερος ὁ ἀριθμὸς τῶν φονευομένων, ἂν δὲν ἔσπευδον αἱ νῆες τοῦ Σέξτου Πομπηίου νὰ διασώσωσι τοὺς φεύγοντας. Καὶ οἱ μὲν τρεῖς ἄνδρες εἶχον ἐπικηρύξει ἀμοιβὴν ἑκατοντακιςχιλίων σεστερτίων, ἤτοι εἰκοσιπεντακιςχιλίων ἀρχαίων δραχμῶν, εἰς ὅντινα ἔφερε τὴν κεφαλὴν τοῦ Σέξτου Πομπηίου· ὁ δὲ Πομπήιος ὑπεσχέθη τὸ διπλοῦν διὰ τὴν διάσωσιν ἑκάστου τῶν προγεγραμμένων.

Ὁ δὲ Κικέρων δὲν ἠδυνήθη νὰ διασωθῇ. Ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ τοῦ Ὀκταβιανοῦ εἰς τὸ μῖσος καὶ τὴν ἐκδίκησιν τοῦ Ἀντωνίου, ὁ γηραιὸς ῥήτωρ ἐπὶ τῷ ἀγγέλματι ὅτι εὑρίσκετο μεταξὺ τῶν πρώτων προγραφέντων ἀπεχώρησεν ἐκ τοῦ Τούσκλου, ὅπου διέτριβεν, εἰς τὴν ἐν Ἀστύροις, πολίχνῃ τῆς Λατίνης, ἔπαυλίν του, μελετῶν νὰ πλεύσῃ εἰς τὴν Μακεδονίαν πρὸς τὸν Μάρκον Βροῦτον. Ἀλλ' ὅτ' ἐξ Ἀστύρων, ἐπιβιβασθεὶς πλοίου, ἔπλευσεν εἰς τοὺς Κιρκηίους, μετενόησε διὰ τὴν δειλίαν του, καὶ διεπεραιώθη εἰς Φορμίας, τὴν σημερινὴν Mola di Gaeta, λέγων, ὅτι ἤθελε νἀποθάνῃ ἐν τῇ πατρίδι, ἣν εἶχε τοσάκις σώσει[2]. Ὁ δὲ θάνατος ἀπήλλαξεν αὐτὸν ταχέως τῆς σκληρᾶς ἐκείνης ἀγωνίας. Ὁ ἑκατόνταρχος Ἑρέννιος καὶ ὁ χιλίαρχος

[1] Ἴδ. **Ἀππιανοῦ** Ἐμφυλίων IV, 8. Κατὰ ταῦτα πλήρης μὲν ἦτο ἡ λατινικὴ προςωνυμία tres viri reipublicae constituendae corrigendaeque· συνήθως δ' ἐλέγοντο μόνον tres viri reipublicae constituendae. Μετὰ δὲ τοῦ ἀξιώματος αὐτῶν ἦτο συνηνωμένη ἐξουσία ὑπατικὴ (consulari imperio).

[2] Moriar in patria saepe servata παριστάνει αὐτὸν λέγοντα ὁ **Λίβιος** Ἀποσπ. βιβλ. CXX.

Ποπίλλιος Λαινᾶτος, ὃν ὁ Κικέρων εἶχε σώσει ἔν τινι δίκῃ περὶ πατροκτονίας, ἀνεκάλυψαν τὸ φορεῖον αὐτοῦ φερομένου καὶ πάλιν πρὸς τὴν παραλίαν. Ἀκούων δὲ τὰ βήματ' αὐτῶν, διέταξεν ὁ Κικέρων νὰ καταθέσωσι τὸ φορεῖον, καὶ, ἁπτόμενος τῶν γενείων, ὡς συνείθιζε, προςέβλεψεν ἀτενῶς τοὺς σφαγεῖς, ἔπειτα δὲ προέβαλεν ἐκ τοῦ φορείου τὴν κεφαλὴν εἰς τὸν Ἑρέννιον, ὅςτις ἔσφαξε τὸν τράχηλον αὐτοῦ, ἐμπνεύσας φρίκην εἰς αὐτούς του τοὺς στρατιώτας (7 Δεκεμβρίου 43 π. Χ.). Τοιοῦτον ὑπῆρξε τὸ τέλος τοῦ ἡγεμόνος τῶν ῥητόρων τῆς Ῥώμης καὶ ἑνὸς τῶν ἐγκυκλοπαιδικωτάτων ἀνδρῶν ἐν τοῖς γράμμασι καὶ τῇ φιλοσοφίᾳ. Ὁ δὲ θάνατος αὐτοῦ ὑπῆρξε τὸ μέγα ἔγκλημα τοῦ Ὀκταβιανοῦ· οὔτε δὲ ἡ φιλία ἣν ἐπέδειξε πρὸς τὸν Ὁράτιον καὶ τὸν Βιργίλιον, οὐδὲ τὸ ὄψιον ἐγκώμιον ὅπερ ἔπλεξεν εἰς τὸν Κικέρωνα, ὅτε κατέλαβέ τινα τῶν ἰδίων ἐγγόνων ἀναγινώσκοντα τοῦ ῥήτορος τὰ ἔργα [1], δύνανται νὰ ἐπιφέρωσι λησμοσύνην τῆς προςβολῆς ταύτης κατὰ τῶν ἀπαραβιάστων προνομίων τοῦ πνεύματος. Ὁ Ὀκταβιανὸς, ἐπιτελῶν μὲν ἴδιον ἑαυτοῦ καθῆκον, ἐχρεώστει τὴν διατήρησιν ἀνδρὸς, ὅςτις εἶχεν ὁδηγήσει αὐτὸν εἰς τὰ πρῶτά του βήματα καὶ εἶχε διενεργήσει τὴν ὑπὲρ αὐτοῦ ψήφισιν τῶν πρώτων τιμῶν· ὑπὲρ δὲ τῆς Ῥώμης ἐχρεώστει τὴν προστασίαν πνεύματος, οὗ ἡ γονιμότης ἐφαίνετο ἀνεξάντλητος· τέλος δ' ὑπὲρ τοῦ κόσμου ἐχρεώστει τὴν σωτηρίαν ἑνὸς τῶν μεγάλων ἐκείνων, ὧν αἱ συγγραφαὶ συνετέλεσαν εἴπερ τινὲς καὶ ἄλλαι εἰς τὴν ἠθικὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀνθρωπότητος.

Μετὰ δὲ τοὺς φόνους ἐπῆλθον αἱ ἁρπαγαὶ καὶ αἱ κακώσεις. Καὶ δὴ οἱ τρεῖς ἄνδρες, χρειαζόμενοι ὀκτακόσια ἑκατομμύρια σεστερτίων πρὸς πλήρωσιν τοῦ στρατιωτικοῦ αὐτῶν ταμείου, ἐπέβαλον εἰςφορὰν εἰς χιλίας τετρακοσίας τῶν πλουσιωτάτων δεσποινῶν. Ἀλλ' αἱ ἐν τῇ ἀγορᾷ διαμαρτυρίαι τῆς Ὁρτησίας, θυγατρὸς τοῦ ῥήτορος Ὁρτησίου, καὶ αἱ κραυγαὶ τοῦ πλήθους, ὅπερ εἶχε μὲν μείνει ἄφωνον πρὸς τὰς προγραφὰς, ἀλλ' ἐφάνη συγκινούμενον ὑπὸ τοῦ θορύβου τῶν γυναικῶν, ἠνάγκασαν τοὺς τρεῖς ἄνδρας νὰ περιορίσωσιν εἰς τετρακοσίας μόνον τὰς φορολογητέας. Ἄλλοι δ' ἔκτακτοι φόροι ἐπεβλήθησαν εἰς τὰ ἐνοίκια τῶν οἰκιῶν, εἰς τὰ εἰςοδήματα τῶν γαιῶν καὶ τῶν κεφαλαίων καὶ ἐν μέτρῳ τοιούτῳ, ὥστε τινὲς ἰδιοκτῆται προετίμησαν νὰ παραδώσωσιν εἰς τοὺς τρεῖς ἄνδρας πάντα τὰ κτήματά των, ὅπως λάβωσι παρὰ τῆς πολιτείας τὸ ἓν τρίτον τῆς ἐκτιμηθείσης αὐτῶν ἀξίας, τοῦ λοιποῦ ἐλεύθερον παντὸς φόρου. Πρὸς ἐπίμετρον δὲ τοσούτων ἐπαισχύντων πράξεων ὁ Λέπιδος καὶ ὁ Πλάγκος, ἀναλαμβάνοντες τὴν ὑπατείαν διὰ τὸ ἔτος 42 π. Χ., διέταξαν τοὺς πολίτας ἐπὶ ποινῇ προγραφῆς νὰ πανηγυρίσωσι τὴν ἔναρξιν τοῦ νέου ἔτους δι' ἑορτῶν καὶ συμποσίων. Εἶχον

[1] «Λόγιος ἀνὴρ, ὦ παῖ, λόγιος καὶ φιλόπατρις». **Πλουτάρχου** Κικέρ. 49.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

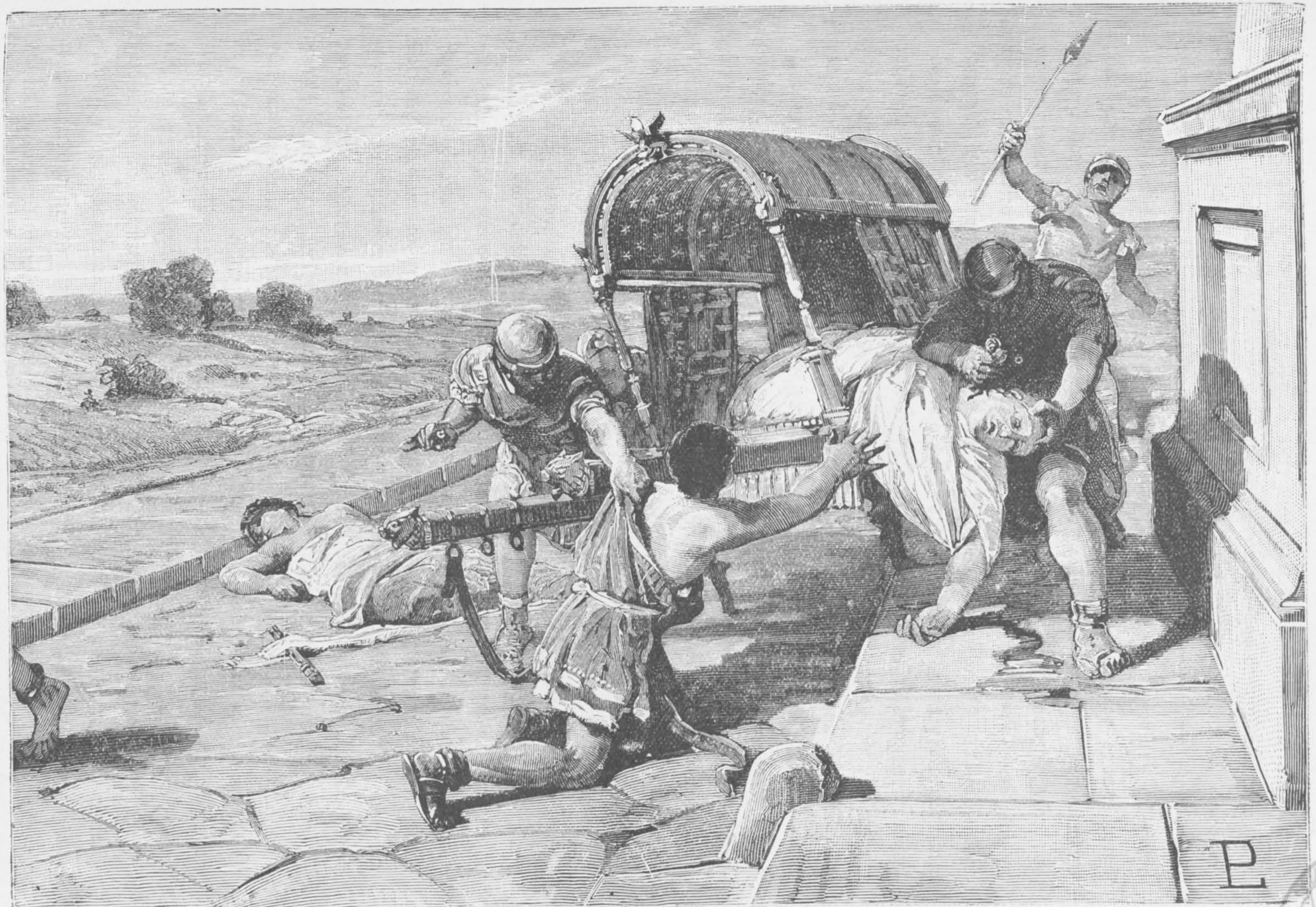

Ὁ φόνος τοῦ Κικέρωνος.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

δὲ καὶ τὴν προπέτειαν νὰ καταγάγωσιν ὀλίγας ἡμέρας πρότερον δύο θριάμβους διά τινας ἀσήμους πολεμικὰς ἐπιτυχίας ἐν Ἱσπανίᾳ καὶ Γαλατίᾳ. Νέαι δὲ τιμαὶ ἐψηφίσθησαν ὑπὲρ τῆς μνήμης τοῦ Καίσαρος. Οἱ δὲ τρεῖς ἄνδρες ὤμοσαν αὐτοί, ἐπέβαλον δὲ καὶ εἰς τὸν δῆμον νὰ ὁμόσῃ τὴν τήρησιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ δεδογμένων, καὶ συνεπλήρωσαν τὴν ἀποθέωσιν αὐτοῦ ὑψώσαντες αὐτὸν εἰς τοὺς οὐρανοὺς ὡς θεὸν Ἰούλιον *(Divus Julius)*.

Μετὰ δὲ ταῦτα ὁ Ὀκταβιανὸς καὶ ὁ Ἀντώνιος μετέβησαν εἰς τὴν νοτίαν Ἰταλίαν, ἐκεῖνος μὲν εἰς τὸ Ῥήγιον, οὗτος δ' εἰς Βρενδήσιον, ὅπου ὁ στόλος καὶ ἡ στρατιὰ ἀνέμενον ἄνεμον οὔριον ὅπως διαπεραιωθῶσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὸς καταπολέμησιν τῶν δημοκρατικῶν. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ὁ Βροῦτος καὶ ὁ Κάσσιος εἶχον ἐπωφεληθῆ ἐκ τοῦ χρόνου ὃν εἶχον ἀφήσει εἰς αὐτοὺς οἱ Καισαριανοί, ὅπως συναθροίσωσι μεγάλην στρατιάν. Ἐντὸς δὲ βραχέος χρόνου ἐστρατολόγησαν εἴκοσι λεγεῶνας. Οἱ δ' Ἀθηναῖοι ὑπεδέχθησαν αὐτοὺς μετὰ μεγάλων τιμῶν, καὶ ἵδρυσαν εἰς αὐτοὺς δύο χαλκοῦς ἀνδριάντας πλησίον τῶν τοῦ Ἁρμοδίου καὶ τοῦ Ἀριστογείτονος. Μεταξὺ δὲ τῶν νεοσυλλέκτων οὓς ὁ Βροῦτος κατέταξεν ἐν Ἀθήναις παρουσιάζεται καὶ στῖφος νεανίσκων Ῥωμαίων φοιτώντων εἰς τὰς ἀθηναϊκὰς σχολάς· τούτων δὲ ἦσαν καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Κικέρωνος καὶ ὁ ποιητὴς Ὁράτιος, ὃν ὁ Βροῦτος, καίπερ ὄντα μόλις που εἰκοσαέτη, ἀνέδειξε χιλίαρχον. Ἄνευ δὲ δυσχερείας ὑπέταξεν ὁ Βροῦτος τὴν Μακεδονίαν, τὸ Ἰλλυρικὸν καὶ τὴν Ἑλλάδα. Τοῦ δὲ Μάρκου Ἀντωνίου ἀποστείλαντος ἐναντίον αὐτοῦ τὸν ἀδελφὸν Γάϊον, ὁ Βροῦτος ἐνίκησεν αὐτὸν ἐν Ἀπολλωνίᾳ καὶ ἐζώγρησεν.

Οὐχ ἧττον δ' ἐπιτυχῆ ὑπῆρξαν τὰ πρῶτα διαβήματα τοῦ Κασσίου ἐν Ἀσίᾳ. Χάρις εἰς τὴν ἀγαθὴν ἀνάμνησιν ἣν εἶχεν ἀφήσει κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Κράσσου οἱ ἀσιατικοὶ λαοὶ ἐτράπησαν εἰς αὐτόν, μετ' αὐτῶν δὲ προσεχώρησαν καὶ οἱ λεγεῶνες. Ὅτε δ' ἐπιφανεὶς ὁ Δολαβέλλας ἐν Συρίᾳ διεφιλονείκησεν εἰς αὐτὸν τὴν διοίκησιν τῆς ἐπαρχίας ἐκείνης, εἶχεν ἤδη ὁ Κράσσος ὑφ' ἑαυτὸν δώδεκα λεγεῶνας. Πρὸς τοιαύτας δὲ δυνάμεις δὲν ἠδυνήθη νἀντεπεξέλθῃ ὁ Δολαβέλλας, ὅστις, κλεισθεὶς ἐν Λαοδικείᾳ, ηὐτοκτόνησε κατὰ Ἰούνιον τοῦ 53 π. Χ., ὅπως μὴ περιπέσῃ εἰς χεῖρας τοῦ πολεμίου.

Ἔπειτα δὲ ὁ Κάσσιος ἐμελέτα νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Αἴγυπτον, ὅπως παρακωλύσῃ τὴν Κλεοπάτραν νὰ βοηθήσῃ διὰ τοῦ στόλου αὐτῆς τοὺς τρεῖς ἄνδρας, ἀλλὰ μετέπεισεν αὐτὸν ὁ Βροῦτος. Ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη ὅμως οὗτος κατὰ τὴν μετὰ τοῦ Κασσίου ἐν Σμύρνῃ συνέντευξίν του νὰ πείσῃ αὐτὸν νὰ σπεύσῃ πάραυτα εἰς τὴν Δύσιν, ὅπως ἐν αὐτῇ καταλάβῃ τὰς ἑλληνικὰς παραλίας τοῦ Ἰονίου πελάγους καὶ παρακωλύσῃ τὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα διαπεραίωσιν τῶν πολεμίων. Καὶ ὁ μὲν Κάσσιος, πιστεύων, ὅτι οἱ τρεῖς ἄνδρες ἐδεσμεύοντο ἐν Ῥώμῃ ὑπὸ τῶν ἐν τῇ πόλει ταραχῶν καὶ ὅτι ὁ Σέξτος Πομ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

πήιος ἤρκει νὰ ἐμποδίσῃ τοὺς λεγεῶνας αὐτῶν ἀπὸ τοῦ διάπλου τοῦ Ἰονίου πελάγους, ἐπέμεινεν, ὅπως ἀντὶ τῆς εἰς τὴν Δύσιν διαπεραιώσεως ἐπιχειρήσῃ ὁμοῦ μετὰ τοῦ Βρούτου τὴν καθυπόταξιν τῆς Ῥόδου, τῆς Λυκίας καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Καππαδοκίας Ἀριοβαρζάνου, ὅπως μὴ ἔχωσι τὰ κράτη ἐκεῖνα πολεμίους ἐκ τῶν ὄπισθεν. Ὁ δὲ Βροῦτος καίπερ ἄκων ὑπεχώρησεν εἰς τὸ θέλημα τοῦ συμμάχου, καὶ ὥρμησεν ἐπὶ τοὺς Λυκίους ἐν ᾧ χρόνῳ ὁ Κάσσιος διέτριβε περὶ τὴν καθυπόταξιν τῶν λοιπῶν πολεμίων. Ἐν δὲ ταῖς δύο ταύταις ἐκστρατείαις, αἵτινες ἀπησχόλησαν ἐπὶ τρεῖς μῆνας, ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου 42 π. Χ., τὰς δύο δημοκρατικὰς στρατιάς, κατέστη φανερὰ ἡ μεγίστη διαφορὰ τοῦ χαρακτῆρος τῶν δύο ἀρχηγῶν. Καὶ ὁ μὲν Κάσσιος ἐμέστωσε φόνου καὶ ἁρπαγῶν τὰς χώρας ἐν αἷς διεξήγαγε τὸν πόλεμον, ὁ δὲ Βροῦτος ἀπ' ἐναντίας προσηνέχθη μετὰ μεγάλης φιλανθρωπίας, προβὰς μέχρι τοσούτου, ὥστε νὰ κηρύξῃ ποτὲ γέρας εἰς ἐκεῖνον τῶν στρατιωτῶν ὅστις ἤθελε περισώσει ἀπὸ τοῦ θανάτου ἄνδρα Λύκιον[1]. Ὑφ' ὁποίας δὲ ἄλλως μελαγχολίας βαρυθύμου κατείχετο τοῦ Βρούτου ἡ ψυχὴ καὶ ὁποίαν ἀπαισιόδοξον προαίσθησιν εἶχε περὶ τῆς ἐκβάσεως τοῦ πολέμου ὃν ἔμελλεν ὅσονούπω νὰναλάβῃ πρὸς τοὺς τυράννους τῆς πατρίδος, ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς διηγήσεως περὶ τοῦ ὁράματος, ὅπερ λέγεται ἰδὼν ἐν Ἀβύδῳ τὴν προτεραίαν τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ἔμελλε νὰ διαβιβάσῃ διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου τὸ στράτευμα εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν ἀκτήν. Ἐν ᾧ δῆλα δὴ ἐν τῇ βαθείᾳ σιγῇ τῆς νυκτὸς ἔτρεφε τὸν νοῦν διὰ τῆς μελέτης τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν, παρέστη εἰς τὴν σκηνὴν αὐτοῦ φάσμα ἀθλητικὰς ἔχον διαστάσεις. Ἐρωτηθὲν δ' ὑπ' αὐτοῦ τὸ φάσμα τίς εἶνε ἀνθρώπων ἢ θεῶν καὶ τί βουλόμενος εἶχεν ἔλθει, ὑπεφθέγξατο· «Ὁ σὸς ὦ Βροῦτε δαίμων κακός· ὄψει δέ με περὶ Φιλίππους[2]». Ἡ διήγησις αὕτη ἐξεικονίζει ζωηρῶς τὸν χαρακτῆρα τοῦ Μάρκου Βρούτου. Ὢν εὐφάνταστος μᾶλλον ἢ συλλογιστικός, ποιητὴς μᾶλλον ἢ φιλόσοφος ὑποτάσσεται τυφλῶς εἰς τὰς ὁρμὰς τοῦ πάθους καὶ τοῦ αἰσθήματος μέχρι τοσούτου, ὥστε πιστεύει, ὅτι ἐτέλεσεν ἔργον εὐάρεστον φονεύσας τὸν ἴδιον εὐεργέτην καὶ ὅτι προωρίσθη ὡς ἐκτελεστὴς τοῦ ἐναρέτου ἐκείνου ἐγκλήματος ἐξ αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος ὅπερ ἔφερεν. Ἀλλ' ὅταν ὅμως τὸ πάθος παρέχῃ εἰς τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἀνακωχήν τινα, τότε περιπίπτει ὁ Βροῦτος εἰς ἀντίδρασιν βαρυθυμίας ἀγούσης αὐτὸν εἰς τὸ νὰ πιστεύῃ ἑαυτὸν ἡττημένον πρὶν ἢ κἂν ἴδῃ ἀντιμέτωπον τὸν ἐχθρὸν καὶ ἐν ᾧ ἔχει ὑπὸ τὰς σημαίας του εἴκοσι λεγεῶνας στρατιωτῶν ἀφωσιωμένων.

Περὶ δὲ τὸν χρόνον καθ' ὃν ὁ Βροῦτος καὶ ὁ Κάσσιος ἐξεκίνουν ἐκ τῶν Σάρδεων, τρεπόμενοι πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ὁ Ὀκταβιανὸς καὶ ὁ Ἀντώνιος

[1] **Πλουτάρχου** Βροῦτος 31.

[2] Αὐτόθι 36.

Τὸ ἐνύπνιον τοῦ Βρούτου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ἀνέσπων τὰς ἀγκύρας ἐκ Ῥηγίου καὶ Βρενδησίου, πλέοντες πρὸς τὴν Ἀνατολήν. Εἶχον δὲ προπέμψει ὀκτὼ λεγεῶνας, οἵτινες, προχωρήσαντες μέχρι τῶν Φιλίππων ἐν Μακεδονίᾳ, εἶχον καταλάβει μεταξὺ τῶν ὀρέων καὶ τῆς θαλάσσης τὰς στενὰς διόδους δι' ὧν ἀνοίγεται ἡ ἄγουσα πρὸς τὴν Θράκην. Τοῦτο δ' ἠνάγκασε τὸν Βροῦτον καὶ τὸν Κάσσιον νὰ διανοίξωσιν ἑαυτοῖς ὁδὸν διὰ βράχων καὶ δασῶν πυκνοτάτων καὶ ἀνύδρων, ὁδηγὸν ἔχοντες τὸν φίλον αὐτῶν Θρᾷκα ἡγεμόνα Ῥασκούπολιν. Οἱ δὲ Καισαριανοί, μαθόντες τὴν ἄφιξιν αὐτῶν, ἀπεχώρησαν ὅπως μὴ ἐξωσθῶσιν ὑπὸ τῶν ἐπερχομένων πολεμίων. Οὕτω δὲ οἱ δύο ἀρχηγοὶ τῶν δημοκρατικῶν ἠδυνήθησαν νὰ φθάσωσιν εἰς Φιλίππους χωρὶς νὰ συναντήσωσι τὸν ἐχθρόν, καὶ ἐστρατοπέδευσαν μεταξὺ δύο λόφων ἀπεχόντων ἀλλήλων δεκαοκτὼ στάδια, ἤτοι περὶ τὰ τεσσαράκοντα λεπτά, κατὰ τὰ νοτιοδυτικὰ τῆς πόλεως, καὶ ἀνέμενον τὴν στρατιὰν τῶν τριῶν ἀνδρῶν, ἧς ἐπέκειτο ἡ ἄφιξις.

Οἱ δὲ Φίλιπποι, οὕτω καλούμενοι ἀπὸ Φιλίππου τοῦ Μακεδόνος, ὅστις εἶχε κτίσει τὴν ὀχυρὰν ταύτην πόλιν ὡς προπύργιον κατὰ τῶν Θρᾳκῶν, ἔκειντο ἐν μεγάλῃ τινὶ κοιλάδι, περιβαλλομένῃ πανταχόθεν ὑπὸ ὀρέων, διὸ καὶ παρουσίαζε τὴν ὄψιν παμμεγίστου ἀμφιθεάτρου, ὅπερ αὐτὴ ἡ φύσις ἐφαίνετο παρασκευάσασα ὡς κονίστραν αἱματηρῶν ἀγώνων. Ἐν ἐκείνῳ λοιπὸν τῷ πεδίῳ ἔμενον ἐστρατοπεδευμένοι οἱ τελευταῖοι ὁπλῖται τῆς δημοκρατίας καὶ οἱ πρῶτοι στρατιῶται τῆς αὐτοκρατορίας. Καὶ ὁ μὲν Ἀντώνιος ἔστησε τὸ στρατόπεδόν του ἀντιμέτωπον πρὸς τὸ τοῦ Κασσίου, ὁ δὲ Ὀκταβιανὸς ἀπέναντι τοῦ τοῦ Βρούτου. Ἦσαν δ' αἱ δύο στρατιαὶ σχεδὸν ἰσοπληθεῖς, καθότι εἶχον μὲν οἱ δημοκρατικοὶ πολυπληθέστερον τὸ ἱππικόν, ἀλλ' οἱ τρεῖς ἄνδρες εἶχον πολυαριθμοτέρους τοὺς πεζούς, ὧν οἱ πλεῖστοι ἦσαν ἐκ τῶν πάλαι ἐστρατευμένων. Ἀλλ' ἀνισόρροποι ὅμως ἦσαν οἱ ἀντίπαλοι κατὰ θάλασσαν, ἅτε τῶν μὲν δημοκρατικῶν ἐχόντων μέγαν στόλον, παρέχοντα εἰς αὐτοὺς τὰ ἐπιτήδεια ἐκ τῆς γείτονος Νεαπόλεως, ἧς τὴν θέσιν ἐπέχει σήμερον ἡ Καβάλλα, καὶ ἀποκλείοντα τὴν θάλασσαν εἰς τοὺς πολεμίους. Ἀπῄτει λοιπὸν τὸ συμφέρον τῶν τριῶν ἀνδρῶν νὰ σπεύσωσιν, ὅπως μὴ καταστραφῶσιν ὑπὸ τῆς σιτοδείας. Διὸ ἐπεδόθη ὁ Ἀντώνιος ἐν σπουδῇ εἰς τὴν ἐκσκαφὴν τάφρων καὶ κατασκευὴν χαρακωμάτων, ὅπως ἀναγκάσῃ τὸν Κάσσιον νὰ προκαλέσῃ αὐτὸν εἰς μάχην, ἅτε ἀπειλουμένης τῆς ἀποκλείσεως τῆς πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ τὸν στόλον ὁδοῦ. Τὸ δὲ στρατήγημα τοῦ Ἀντωνίου τοῦτο ἐπέτυχε, τοῦ Κασσίου ἀποδεχθέντος τὴν μάχην ἐκ φόβου μὴ κοπῇ ἡ πρὸς τὸν στόλον ἐπικοινωνία. Τότε δὲ κατεφάνη ὁποία διαφορὰ ὑπῆρχε μεταξὺ τῶν στρατιωτῶν τῶν Καισαριανῶν καὶ τῶν ἀποτελούντων τὴν στρατιὰν τῶν δημοκρατικῶν. Καὶ δὴ ἐν ᾧ ὁ Κάσσιος περιχαρακοῦται ἐν τῷ στρατοπέδῳ, ὅπως παρακωλύσῃ τὴν προχώρησιν τοῦ ἐχθροῦ, ὁ Ἀντώνιος ἐπιχειρεῖ κατ' αὐτοῦ ἔφοδον, φθάνει εἰς τὴν κορυφὴν

τοῦ λόφου, βαλλόμενος ὑπὸ τῶν ἐχθρικῶν τοξευμάτων, καὶ ἐκπολιορκεῖ τὸ στρατόπεδον. Οἱ δημοκρατικοὶ τρέπονται εἰς ἄτακτον φυγήν, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Κάσσιος, ἀδυνατῶν νὰ συγκρατήσῃ αὐτούς, φεύγει εἰς παρακείμενον ὕψωμα, ὅπου, βλέπων, ὅτι δὲν ἦτο ἀσφαλής, διέταξε τὸν ἀπελεύθερον αὐτοῦ Πίνδαρον νὰ φονεύσῃ αὐτόν, ὅπως μὴ ζωγρηθῇ ὑπὸ τῶν νικητῶν. Ὅλως διάφορος δ' ὑπῆρξεν ἡ ῥοπὴ τῆς μάχης ἐν τῷ στρατοπέδῳ τοῦ Βρούτου. Οὗτος, ἀκούσας, ὅτι ἡ συμπλοκὴ εἶχεν ἀρχίσει ἐν τῷ στρατοπέδῳ τοῦ συμμάχου καὶ μαθών, ὅτι ὁ Ὀκταβιανὸς εἶχεν ἀναγκασθῇ νἀποχωρήσῃ ἕνεκα νόσου, ἔστειλεν ἐπὶ τοὺς λεγεῶνας αὐτοῦ τὸν Βαλέριον Μεσσάλαν μεθ' ἱκανοῦ πλήθους στρατιωτῶν. Νικήσας δ' ὁ Βαλέριος τὸ ἀριστερὸν κέρας, εἰσώρμησεν εἰς τὰς τάξεις τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου καὶ ἐξεπολιόρκησεν αὐτό. Κατὰ τὴν αὐτὴν δ' ἐκείνην ἡμέραν ὁ δημοκρατικὸς στόλος ἐζώγρησε δύο λεγεῶνας Καισαριανῶν ἐν ᾧ διέπλεον τὸ Ἰόνιον πέλαγος.

Κατὰ ταῦτα ὁ ἀγὼν τῶν δημοκρατικῶν δὲν εἶχεν ἀκόμη κριθῇ. Μάλιστα δὲ οἱ Καισαριανοὶ μετὰ τὴν πρώτην περὶ Φιλίππους μάχην εὑρέθησαν ἐν τοιαύτῃ στενοχωρίᾳ, ὥστε, ἂν ὁ Βροῦτος ἤθελε δυνηθῇ νὰ ἐπιβάλῃ ἐπὶ μακρότερον χρόνον χαλινὸν εἰς τὸν πολεμικὸν ζῆλον τὸν ἐμψυχοῦντα τοὺς περὶ αὐτόν, οἱ πολέμιοι ἔμελλον νὰ δεκατισθῶσιν ὑπὸ τῆς σιτοδείας καὶ τῶν νόσων. Καὶ ἐπὶ εἴκοσι μὲν ἡμέρας ἠδυνήθη νὰ συγκρατήσῃ ὁ Βροῦτος τοὺς στρατιώτας. Ἀλλ' ὅτε εἶδεν ἀραιουμένην τὴν ἰδίαν στρατιὰν ὑπὸ τῶν αὐτομολιῶν καὶ ἀποχωροῦντας τὸν Δηιόταρον μετὰ τῶν Γαλατῶν του καὶ τὸν Ῥασκούπολιν μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν Θρακῶν, ἐπετέθη κατὰ τῶν πολεμίων, θέλων νἀναχαιτίσῃ τὴν διασπορὰν τῆς στρατιᾶς του. Κατὰ τὴν μάχην δ' ἐκείνην παρέστη καὶ ὁ Ὀκταβιανός, ἀλλ' ἡ παρουσία αὐτοῦ δὲν συνετέλεσεν εἰς αὔξησιν τῆς ἀνδρείας τῶν περὶ αὐτόν, οὐδ' ἐβελτίωσεν αὐτῶν τὴν τύχην. Ἄνευ δὲ τῆς ταχείας συνδρομῆς τοῦ Ἀντωνίου, ὅστις εἶχεν ἤδη νικήσει ἐν τῷ ἰδίῳ ἑαυτοῦ στρατοπέδῳ, οἱ λεγεῶνες τοῦ Ὀκταβιανοῦ ἤθελον ἡττηθῇ καὶ τραπῇ εἰς φυγήν. Καὶ κατὰ ταύτην λοιπὸν τὴν μάχην εἰς τὸν Ἀντώνιον ἀνῆκε τὸ ἔπαθλον τῆς νίκης. Ὁ δὲ Βροῦτος προσέφυγε μετὰ τεσσάρων λεγεώνων εἰς τὰ πρὸς βορρᾶν τῶν Φιλίππων ὑψώματα. Εὑρὼν δὲ τὰς ἐξόδους αὐτῶν κατεχομένας ὑπὸ τῶν πολεμίων, ἠθέλησε νὰ ἐκβιάσῃ τὴν δι' αὐτῶν διάβασιν, ἀλλ' οἱ στρατιῶται αὐτοῦ, δειλιάσαντες ἤδη διὰ τὴν ἧτταν ἣν εἶχον ὑποστῇ, ἠρνήθησαν νἀκολουθήσωσιν αὐτόν. Εἰς δὲ τὴν ἐσχάτην ταύτην ἀπόπτωσιν ἐλπίδων κενῶν δὲν ἠδυνήθη νἀνθέξῃ τὸ πνεῦμα τοῦ μεγάλου δημοκρατικοῦ. Ἀναβλέψας δ' εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐκφωνήσας κατάραν κατὰ τοῦ Ἀντωνίου ὡς αἰτίου τῆς τοσαύτης συμφορᾶς[1], διέταξεν

[1] Ταῦτα διηγεῖται ὁ **Ἀππιανὸς** (Ἐμφυλίων IV, 130) λέγων· «καὶ φασὶν αὐτὸν ἐς τοὺς ἀστέρας ἀναβλέποντα εἰπεῖν «Ζεῦ, μὴ λάθοι σε τῶνδ' ὃς αἴτιος κα-

ἕνα τῶν περὶ αὐτὸν δούλων νὰ ἐμπήξῃ τὸ ξίφος εἰς τὰς λαγόνας του· τὸ δὲ παράδειγμα τοῦ Βρούτου ἠκολούθησάν τινες τῶν ἑταίρων αὐτοῦ, ἐν οἷς ὁ Ἀντίστιος Λαβέων, ὁ Λίβιος Βροῦτος καὶ ὁ Κυιντίλιος Οὖαρος. Ἄλλοι δὲ, ἐν οἷς καὶ Κάτων ὁ υἱὸς τοῦ Ἰτυκαίου καὶ ὁ Λεύκιος Κάσσιος, ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Γαΐου, εἶχον πέσει μαχόμενοι. Οὐδ' ὑπῆρξε βελτίων ἡ τύχη τῶν ζωγρηθέντων, οἵτινες ἔπεσον θύματα τῆς ἐκδικήσεως τῶν νικητῶν, μὴ φεισθέντων μηδ' αὐτῶν τῶν νεκρῶν τῶν θυμάτων αὐτῶν. Οὕτως ὁ Ὀκταβιανὸς διέταξε τὴν ἀπότμησιν τῆς κεφαλῆς τοῦ Βρούτου, ἣν ἔστειλεν εἰς τὴν Ῥώμην, ὅπως ἐκτεθῇ ὑπὸ τὸν ἀνδριάντα τοῦ Καίσαρος. Ἐκ δὲ τῆς δημοκρατικῆς στρατιᾶς δεκατέσσαρες μὲν περίπου χιλιάδες ἀνδρῶν παρεδόθησαν εἰς τοὺς νικητάς, οἱ δὲ λοιποὶ τῶν ἐπιζησάντων κατέφυγον μετὰ τοῦ Σταΐου Μούρκου εἰς τὴν Σικελίαν πρὸς τὸν Σέξτον Πομπήιον, εἰς ὃν προσέτρεχον τὰ λείψανα τῶν ἐκ πάσης χώρας δημοκρατικῶν. Οὕτω δὲ ὁ Πομπήιος, κεκτημένος μέγαν στόλον καὶ ὢν κύριος τῆς Σικελίας, ἠδυνήθη ἀκόμη ἐπί τινα χρόνον νὰ συντηρῇ τὰς ἐλπίδας τῶν ἡττημένων καὶ ταράττῃ τοὺς ὕπνους τῶν περὶ τοὺς Φιλίππους νικησάντων.

Ἐν τούτοις δ' οἱ νικηταὶ ἐφέροντο δίκην κυρίων, διανέμοντες ἐν ἀλλήλοις τὸ δεύτερον τὰς ῥωμαϊκὰς ἐπαρχίας. Καὶ ὁ μὲν Ὀκταβιανὸς ἔλαβε τὴν Ἱσπανίαν καὶ τὴν Νουμιδίαν, ὁ δὲ Ἀντώνιος τὴν πέραν τῶν Ἄλπεων Γαλατίαν καὶ τὴν Ἀφρικήν. Ἡ δ' ἐντεῦθεν τῶν Ἄλπεων Γαλατία ὡρίσθη νὰ παύσῃ τασσομένη εἰς τὰς ἐπαρχίας, οὕτω δ' ἡ Ἰταλία ἀπέκτησε διοικητικῶς καὶ πρὸς βορρᾶν τὰ φυσικὰ αὐτῆς ὅρια. Ὁ δὲ Λέπιδος, γενόμενος ὕποπτος κρυφίας πρὸς τὸν Σέξτον Πομπήιον συνεννοήσεως, ἐξῃρέθη μὲν τῆς δευτέρας ταύτης διανομῆς, ἀργότερον δὲ μόνον ἔλαβε τὴν Ἀφρικήν.

Φροντίσαντες δὲ περὶ τῶν ἰδίων οἱ στρατηγοί, ὤφειλον ἔπειτα νὰ μεριμνήσωσι καὶ περὶ τῶν στρατιωτῶν, οἵτινες ἀπῄτουν διπλῆν ἀμοιβήν, χρήματα καὶ γαίας. Καὶ ὁ μὲν Ἀντώνιος ἀνέλαβε τὴν φροντίδα νὰ προμηθευθῇ

κῶν», ἐνσημαινόμενον ἄρα τὸν Ἀντώνιον». Εἶνε δὲ ἡ διήγησις αὕτη πιθανωτέρα τῆς τοῦ **Δίωνος Κασσίου** (XLVII, 49), καθ' ἣν «ἀναβοήσας τοῦτο δὴ τὸ Ἡράκλειον

ὦ τλῆμον ἀρετή, λόγος ἄρ' ἦσθ', ἐγὼ δέ σε
ὡς ἔργον ἤσκουν· σὺ δ' ἄρ' ἐδούλευες τύχῃ

παρεκάλεσέ τινα τῶν συνόντων, ἵνα αὐτὸν ἀποκτείνῃ». Ἀπ' ἐναντίας δὲ, προκειμένου περὶ τῆς συζύγου τοῦ Βρούτου Πορκίας, ἀδελφῆς Κάτωνος τοῦ νεωτέρου, προκριτοτέρα τῆς διηγήσεως τοῦ **Ἀππιανοῦ** (αὐτ. 136), καθ' ἣν αὕτη, μαθοῦσα τὸν θάνατον τοῦ συζύγου, ηὐτοκτόνησε καταπιοῦσα ἄνθρακας, εἶνε ἡ μαρτυρία τοῦ **Πλουτάρχου** (Βρούτου 53), λέγοντος, ὅτι ἀπέθανεν ἐκ νόσου πρὸ τοῦ συζύγου. Ἴδ. Visconti Iconographie Romaine Τόμ. Α' σ. 210.

τὰ χρήματα ἀργυρολογῶν ἐν Ἀσίᾳ, ὁ δὲ Ὀκταβιανὸς ὑπεχρεώθη νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς ἐν Ἰταλίᾳ ἀπονομῆς γαιῶν εἰς τὰς ἑκατὸν ἑβδομήκοντα ἐκείνας χιλιάδας ἀνδρῶν καὶ νὰ κινήσῃ πόλεμον κατὰ τοῦ Σέξτου Πομπηίου.

Ἐν ᾧ δ' ὁ Ὀκταβιανὸς ἐτρέπετο πρὸς τὴν Ῥώμην καὶ ἐξησφάλιζεν εἰς ἑαυτὸν τὴν εὔνοιαν τῶν στρατιωτῶν, πλουτίζων αὐτοὺς πρὸς ζημίαν τῶν Ἰταλῶν γαιοκτημόνων, ὁ Ἀντώνιος διέτρεχε τὴν Ἑλλάδα, ὅπως δεχθῇ τὰ δείγματα τῆς ὑποτελείας τῶν ἀτόλμων Ἑλλήνων. Φθάσας δ' εἰς τὴν Ἀσίαν, ἐξέδωκεν ἐν Ἐφέσῳ διάταγμα, δι' οὗ ἐπέβαλλεν εἰς τοὺς λαοὺς νὰ πληρώσωσιν ἐντὸς δύο ἐτῶν τὸν φόρον ἐννεατίας ὅλης. Καὶ ὅμως οἱ δυστυχεῖς ἐκεῖνοι εἶχον ἀναγκασθῇ πρὸ μικροῦ ἀκόμη νὰ πληρώσωσιν εἰς τὸν Κάσσιον διακοσίας χιλιάδας ταλάντων, ἀντιστοιχούντων περίπου πρὸς ἐννέα καὶ ἥμισυ δισεκατομμύρια σημερινῶν δραχμῶν, ἤτοι τὸ δεκαπλοῦν τοῦ ἐτησίου φόρου. Ἦτο λοιπὸν βαρυδαπανωτάτη δι' αὐτοὺς ἡ ὑπὸ τὴν Ῥώμην καθυπόταξις.

Εὑρισκόμενος δ' ὁ Ἀντώνιος ἐν Ταρσῷ τῆς Κιλικίας, ἐκάλεσε τὴν βασίλισσαν τῆς Αἰγύπτου Κλεοπάτραν, ὅπως παραστῇ ἐνώπιον αὐτοῦ καὶ δώσῃ εὐθύνας περὶ τῶν ὑπ' αὐτῆς εἰς τὸν Κάσσιον παρασχεθεισῶν βοηθειῶν διὰ τὴν παρὰ τοὺς Φιλίππους μάχην. Ἡ δὲ Κλεοπάτρα, ἐλθοῦσα ὅπως δικασθῇ, συνήρπασε τὸν δικαστὴν αὐτῆς διὰ τῶν θελγήτρων, τῆς μεγαλοπρεπείας καὶ τῆς ἐξόχου καλλονῆς. Διὸ ὁ Ἀντώνιος, ἀφεὶς τὴν διοίκησιν τῆς Ἀσίας εἰς τοὺς ὑπάρχους αὐτοῦ, μετέβη εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ὅπου μετέσχε τῆς ἀσωτίας τοῦ θιάσου τῶν λεγομένων *Ἀμιμητοβίων*, οἵτινες εἱστίων καθ' ἑκάστην ἀλλήλους ἐν ἀπιστεύτῳ ἀμετρίᾳ δαπανῶν· ἐν μέσῳ δὲ ὀργίων ἀχαλινώτων καὶ ἀκολάστων διῆλθε μετὰ τῆς ἐρωμένης ὅλον τὸν χειμῶνα τοῦ 41 πρὸς τὸ 40 π. Χ. Τέλος δ' ἐξήγειραν αὐτὸν ἐκ τοῦ ληθάργου αἱ σπουδαῖαι ἐκ τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἰταλίας ἀγγελίαι. Καὶ ἐν μὲν τῇ Ἀνατολῇ οἱ Πάρθοι εἶχον ἐπιδράμει κατὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἐκ δὲ τῆς ἰταλικῆς πατρίδος ἠγγέλλετο ἡ ἔκρηξις ἐμφυλίου πολέμου, προκληθέντος ἐκ τῆς δυσαρεσκείας τῶν πιεζομένων λαῶν καὶ ἐκ τῶν σκευωριῶν τῆς συζύγου τοῦ Ἀντωνίου Φουλβίας καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Λευκίου. Μετά δέ τινας δισταγμοὺς περὶ τῆς ἐκλογῆς τῆς χώρας εἰς ἣν ἦτο προτιμότερον νὰ μεταβῇ, ἐξαναγκασθεὶς ὑπὸ τῶν διαμαρτυριῶν τῆς Φουλβίας, ἀπεφάσισε νὰ σπεύσῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν, εὔελπις ὤν, ὅτι οἱ ἐν Ἀσίᾳ ὕπαρχοί του ἤθελον δυνηθῇ νἀντεπεξέλθωσιν εἰς τοὺς βαρβάρους ἐπιδρομεῖς.

Ὅτε ὁ Ὀκταβιανὸς ἐπέστρεψεν ἐκ τῆς Μακεδονίας εἰς τὴν Ῥώμην, εὗρε τὰ τῆς πολιτείας ἀγόμενα καὶ φερόμενα ὑπὸ γυναικὸς ἥτις ἦτο στρατιώτης μᾶλλον ἢ Ῥωμαία δέσποινα, φιλόδοξος καὶ θρασεῖα μηχανορράφος [1].

---

[1] Gentile P. Ventidio σ. 28.

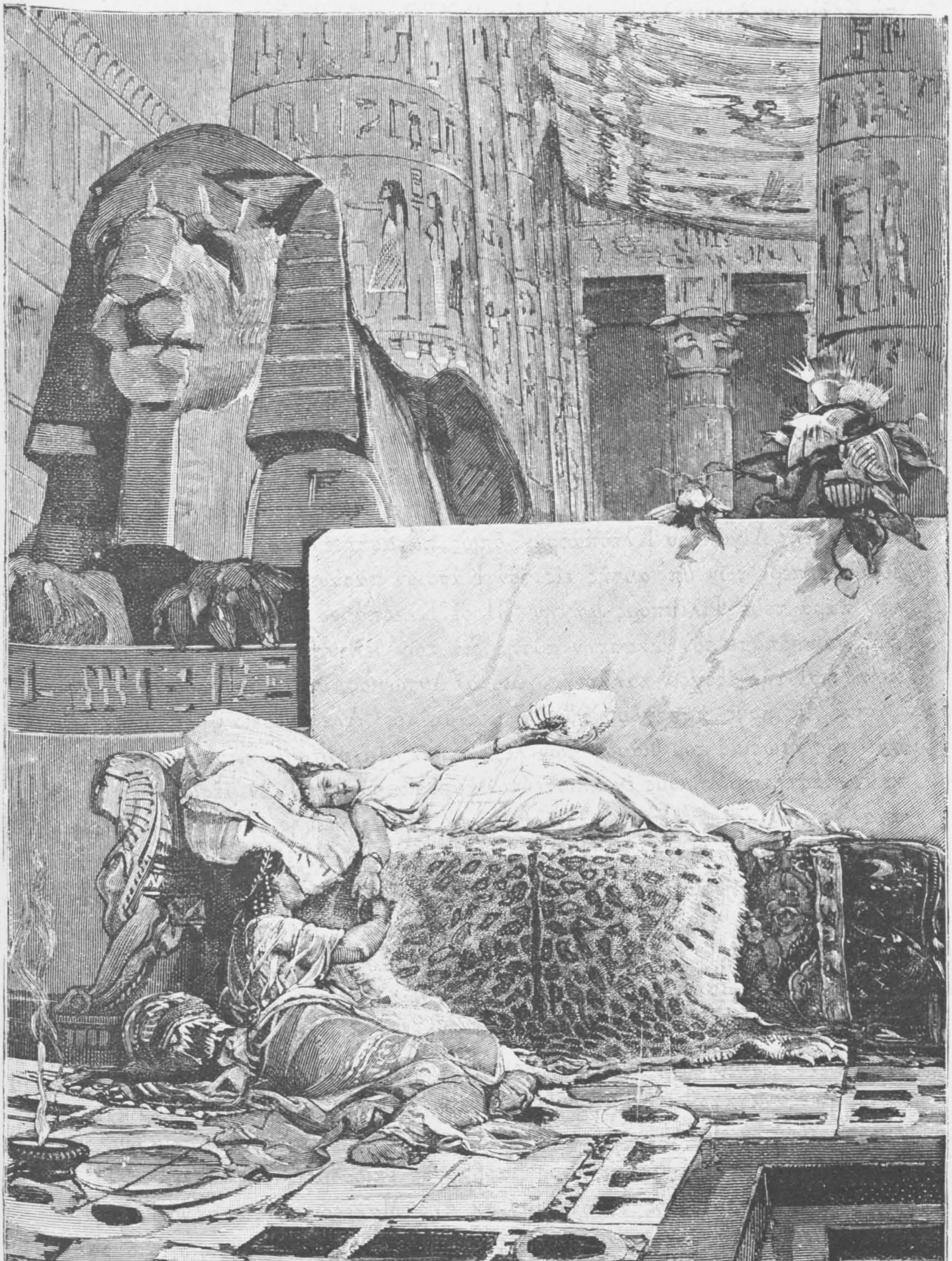

Ὁ Μάρκος Ἀντώνιος παρὰ τῇ Κλεοπάτρᾳ.

Ἦτο δὲ αὕτη ἡ γυνὴ τοῦ Ἀντωνίου Φουλβία. Ὑπάτευον δὲ κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον ὁ Λεύκιος Ἀντώνιος καὶ Σερβίλιος ὁ Ἰσαυρικός, ὧν ἀμφοτέρων ἐδέσποζεν ἡ Φουλβία. Ἀλλὰ σὺν τῇ ἀφίξει τοῦ Ὀκταβιανοῦ ἔληξεν αὐτῆς ἡ δύναμις. Ἐντεῦθεν δὲ τὸ μῖσος τῆς Φουλβίας πρὸς τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον, ὅςτις ἤρχετο νἀφαιρέσῃ τὴν ἰσχὺν αὐτῆς, καί, προςθέτων ὕβριν ἐπὶ ὕβρεως, εἶχεν ἀποπέμψει πρὸς αὐτὴν τὴν θυγατέρα αὐτῆς Κλωδίαν, ἣν ὁ Ὀκταβιανὸς εἶχε νυμφευθῇ, ὑπείκων εἰς τὸ θέλημα τῶν στρατιωτῶν. Ἡ δὲ Φουλβία ἐξεδίκησε τὴν τοιαύτην ὕβριν, ἀναλαμβάνουσα μετὰ καὶ τοῦ ὑπατεύοντος ἀνδραδέλφου Λευκίου τὴν ἀρχηγίαν τῶν ἐν Ἰταλίᾳ δυςηρεστημένων καὶ κηρύττουσα τὸν ἐμφύλιον πόλεμον. Οὕτω δ' ἡ Φουλβία οὐ μόνον ἐξεδικεῖτο τὸν γαμβρόν, ἀλλ' ἐπετύγχανε καὶ ἄλλον σκοπὸν σπουδαιότερον, τὴν ἀπὸ τῶν κόλπων τῆς Κλεοπάτρας ἀπόσπασιν τοῦ μοιχοῦ συζύγου.

Ἡ ἐκτέλεσις τῆς εἰς τοὺς παλαιστράτους ἐπηγγελμένης ὑπὸ τῶν τριῶν ἀνδρῶν ἀπονομῆς τῶν γαιῶν δεκαοκτὼ ἰταλικῶν πόλεων[1] εἶχεν ἐξεγείρει καθ' ἅπασαν τὴν Ἰταλίαν δυςαρέσκειαν δεινοτάτην. Ἐπηυξήθη δὲ αὕτη ὑπὸ τῆς ἀχαλινώτου πλεονεξίας τοῦ στρατιωτικοῦ ὄχλου, ὅςτις, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὰς ληφθείσας γαίας, ἐπέδραμε καὶ τὰς ὁμόρους, αὐξάνων τὸ πλῆθος τῶν στερουμένων τὰς κτήσεις αὐτῶν. Μεταξὺ δ' αὐτῶν ὑπῆρξε καὶ ὁ Βιργίλιος, ὅςτις ᾐσθάνθη τὰ κακὰ ἐπακόλουθα τῆς γειτονίας τῆς πατρίδος Μαντούης καὶ τῆς τριαρχικῆς ἀποικίας Κρεμῶνος· ἄνευ δὲ τῶν στίχων αὐτοῦ, δι' ὧν ἐκέρδησε τὴν εὔνοιαν τοῦ Ἀσινίου Πολλίωνος, οὐδέποτε ἤθελεν ἴδει ἐπιστρεφομένας εἰς αὐτὸν τὰς ἁρπαγείσας κτήσεις.

Οὕτω δ' ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἡ Φουλβία καὶ ὁ Λεύκιος Ἀντώνιος ἀνέλαβον μὲν τὴν προστασίαν τῶν τὰς κτήσεις συληθέντων Ἰταλῶν, τοὺς δὲ παλαιστράτους καθησύχασαν, βεβαιοῦντες αὐτούς, ὅτι ὁ Μάρκος Ἀντώνιος ἔμελλε νὰ ἔλθῃ ταχέως καὶ καταθέσῃ πρὸ τῶν ποδῶν αὐτῶν τοὺς θησαυροὺς τῆς Ἀσίας. Διὰ τοῦ τεχνάσματος δὲ τούτου, ὅπερ ὅμως ἔμελλε μετ' οὐ πολὺ νὰ ἐξελεγχθῇ δολερόν, ἡ Φουλβία καὶ ὁ ἀνδράδελφος συνήθροισαν ἐν Πραινέστῳ τῆς Λατίνης δεκαεπτὰ λεγεῶνας ὑπὸ τὰς ὑπατικὰς σημαίας. Ὁ δὲ Ὀκταβιανὸς δέκα μόνον λεγεῶνας ἠδυνήθη νὰ στρατολογήσῃ, ἀλλ' ἀποτελουμένους ἐκ παλαιῶν στρατιωτῶν, ὧν δεδοκιμασμένη ἦτο ἥ τε πειθαρχία καὶ ἡ ἀνδρεία. Ἀλλὰ κατ' ἀρχὰς ὅμως ἡ τύχη ἐφαίνετο

[1] Δὲν εἶνε μετὰ βεβαιότητος γνωστὰ τὰ ὀνόματα τῶν δεκαοκτὼ τριαρχικῶν ἀποικιῶν· ἀλλ' εἶνε ὅμως πιθανόν, ὅτι ἀπετελοῦντο ἐκ τῶν ἑξῆς πόλεων, Βενεουέντου, Καπύης, Ἀριμίνου, Βενυσίας, Νουκερίας, Ἀγκῶνος, Πισαύρου, Βονωνίας, Κρεμῶνος, Σώρας, Σουτρίου, Λούκας, Ἀκουίνου, Φαλίσκου, Φίρμου, Φλωρεντίας, Τεργέστης καὶ Τουδέρτου. Ἴδ. Pais ἔνθ' ἀν. καὶ Mommsen Die italischen Bürgercolonien ἐν τῷ Hermes Τόμ. ΙΗ' σ. 161 κ. ἑ.

δυσμενής πρὸς τὸν Ὀκταβιανόν, ἐπειδή, ἐν ᾧ ἐπορεύετο κατὰ τῆς Νουρσίας, τῆς σημερινῆς Norcia, ἐν τῇ Σαβίνῃ, καὶ τοῦ Σεντίνου τῆς Ὀμβρικῆς, πόλεων, αἵτινες ἀμφότεραι εἶχον παραδοθῇ εἰς τοὺς Ἀντωνείους, ὁ Λεύκιος Ἀντώνιος εἰσήλασεν εἰς τὴν Ῥώμην. Ἔγεινε δὲ δεκτὸς ἐν τῇ πόλει, χαιρετισθεὶς ὡς αὐτοκράτωρ *(imperator)* ὑπὸ τὸν ὅρον, ὅτι ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Μάρκος ἔμελλε νἀποσπασθῇ τῆς τριαρχίας καὶ νὰ ἐπιζητήσῃ τὴν ὑπατείαν διὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος. Ἀλλ' ὁ θρίαμβος τοῦ Λευκίου Ἀντωνίου ὑπῆρξε βραχυχρόνιος, διότι ἅμα τῇ ἐμφανίσει τοῦ Μάρκου Οὐιψανίου Ἀγρίππα, στρατηγοῦ τοῦ Ὀκταβιανοῦ, ὁ ὕπατος ἔφυγεν ἐκ τῆς πόλεως, διωκόμενος δὲ ὑπὸ τῶν πολεμίων, ἐνεκλείσθη εἰς τὴν Περουσίαν. Ἐντεῦθεν δ' ὁ νέος οὗτος ἐμφύλιος πόλεμος φερωνυμεῖται ἐκ ταύτης τῆς πόλεως, ἧς τὸ ὄνομ' ἀπέβη ἔτι μᾶλλον πολυθρύλητον ἕνεκα τοῦ ἐπὶ μακροὺς μῆνας βασανίσαντος τοὺς πολιορκουμένους λιμοῦ. Οἱ δὲ Περουσῖνοι, στενοχωρηθέντες ὑπὸ τῆς συμπάσης στρατιᾶς τοῦ Ὀκταβιανοῦ, μεθ' ἧς ἡνώθησαν οἱ ἓξ πρὸς τὴν Ἱσπανίαν πορευόμενοι λεγεῶνες τοῦ Κοΐντου Σαλβιδιηνοῦ, τυχόντες δ' ἀτελεσφόρου ὑπερασπίσεως παρὰ τῶν στρατηγῶν τοῦ Ἀντωνίου, Ἀσινίου Πολλίωνος, Ποπλίου Οὐεντιδίου καὶ Μουνατίου Πλάγκου, ἠναγάσθησαν εἰς τέλος νὰ παραδοθῶσι κατὰ Μάρτιον τοῦ 40 π. Χ.[1]. Καὶ τοῦ μὲν Λευκίου Ἀντωνίου ἐφείσθη χάριν τοῦ ἀδελφοῦ ὁ νικητής, ἀποπέμψας αὐτὸν εἰς τὴν Ἰβηρίαν, ὁμοίως δ' ἐφείσθη ὁ Ὀκταβιανὸς ἐκ συνέσεως καὶ τῶν στρατιωτῶν τοῦ ἡττηθέντος. Ἀλλ' ἡ ὀργή, ἣν ἠναγκάσθη νὰ καταστείλῃ ὡς πρὸς αὐτούς, ἐξέσπασε κατὰ τῶν συγκλητικῶν καὶ ἱππέων, ὅσοι εἶχον ἀκολουθήσει τὸν Ἀντώνιον. Ἦσαν δὲ οὗτοι περὶ τοὺς τριακοσίους ἢ τετρακοσίους, οἵτινες ἐσφάγησαν ἅπαντες, ἀχθέντες ἐπὶ τὸν βωμὸν τὸν καθωσιωμένον εἰς τὸν Καίσαρα[2]. Ἡ δὲ ἀτυχὴς Περουσία, καταδικασθεῖσα εἰς δῄωσιν, ἔγεινε παρανάλωμα πυρὸς εἴτ' ἐκ τοῦ ἀπελπισμοῦ τῶν κατοίκων, εἴτ' ἐκ τῆς μανίας τῶν στρατιωτῶν τοῦ νικητοῦ.

Μετὰ δὲ τὸ τέλος τοῦ περὶ τὴν Περουσίαν πολέμου ὁ Ὀκταβιανὸς ἐπειράθη νὰ ἑλκύσῃ πρὸς ἑαυτὸν τοὺς συμμάχους τοῦ Λευκίου Ἀντωνίου. Ἀλλ' εἴτε διότι ἐκεῖνοι δὲν ἔτρεφον πεποίθησιν εἰς τὰς ἐπαγγελίας αὐτοῦ,

---

[1] Ἡ κυριωτάτη πηγὴ περὶ τοῦ πολέμου τοῦ περὶ τὴν Περουσίαν εἶνε ὁ **Ἀππιανός** (Ἐμφυλίων V, 30-50).

[2] Τοιαύτη εἶνε ἡ διήγησις τοῦ **Σουητωνίου** (Aug. 15) καὶ τοῦ **Δίωνος Κασσίου** (XLVIII, 14), πρὸς ἣν συμπίπτει ἡ παρὰ τῷ **Σενέκᾳ** (De clementia I, 11) μνεία τῶν Περουσιακῶν βωμῶν (Perusinae arae). Ἀλλ' οὐχ ἧττον δὲν φαίνεται πιθανὴ ἡ τοιαύτη ὠμότης τοῦ Ὀκταβιανοῦ, ἥτις πιθανῶς εἶνε πλάσμα τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ. Ἴδ. Ihne Römische Geschichte Τόμ. Η' σ. 156 σημ. 4.

είτε διότι επίστευον, ότι ο Μάρκος Ἀντώνιος ἔμελλε νὰ ἔλθῃ, ὅπως ἐκδικήσῃ τὴν ἧτταν τοῦ ἀδελφοῦ, δὲν ἠθέλησαν νἀκούσωσι τὸν Ὀχταβιανὸν, καὶ ἔφυγον πρὸς τὸν Ἀντώνιον. Καὶ ὁ μὲν Ἀσίνιος Πολλίων, ὅστις τότε ὑπάτευε μετὰ τοῦ Δομιτίου Καλβίνου, ἐτράπη μεθ' ἑπτὰ λεγεώνων πρὸς τὰς βενετικὰς νήσους, ὁπόθεν διεπέρασεν εἰς τὰς μεσημβρινὰς ἀκτάς· ἐκεῖ δὲ κατώρθωσε νὰ μεταστρέψῃ ὑπὲρ τοῦ Μάρκου Ἀντωνίου τὸν Γναῖον Δομίτιον Ἀηνόβαρβον, υἱὸν τοῦ Λευκίου ἐκείνου τοῦ ἄλλοτε ναυαρχοῦντος τοῦ στόλου τοῦ Βρούτου μετὰ καὶ τοῦ Σέξτου Πομπηίου. Ὁ δὲ Πλάγκος ἔφυγεν εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ τῆς Φουλβίας, ἀφίνων ἐκ νωθείας ἢ δειλίας δύο αὐτοῦ λεγεῶνας ἐκτεθειμένους εἰς τὸν Ἀγρίππαν, ὅστις καὶ ἔγεινεν εὐκόλως κύριος αὐτῶν. Μεταξὺ δὲ τῶν φυγάδων ἦτο καὶ ὁ Τιβέριος Κλαύδιος Νέρων, ὅστις, καίπερ συμμετασχὼν τοῦ ἀλεξανδρινοῦ πολέμου ὑπὸ τὸν Καίσαρα καὶ ἀμειφθεὶς ὑπ' αὐτοῦ διὰ τιμητικῶν ἀξιωμάτων, ἐν τῇ συνεδρίᾳ τῆς συγκλήτου τῇ συγκροτηθείσῃ μετὰ τὸν φόνον τοῦ Καίσαρος τῇ 17 Μαρτίου εἶχε κηρυχθῆ ὑπὲρ τῶν φονέων αὐτοῦ. Κατὰ δὲ τὸν περὶ τὴν Περουσίαν πόλεμον προΐστατο φρουρᾶς τινος ἐν Καμπανίᾳ ὡς πραίτωρ· μαθὼν δὲ τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως ἐκείνης, ἔφυγε πρὸς τὸν Σέξτον Πομπήιον, ἔπειτα δὲ πρὸς τὸν Μάρκον Ἀντώνιον, ἄγων μεθ' ἑαυτοῦ τὴν σύζυγον Λιβίαν Δρουσίλλαν καὶ τὸν νήπιον Τιβέριον, ὃν ἡ εὐμετάβολος τύχη προώριζεν ὡς μέλλοντα εἰσποιητὸν υἱὸν τοῦ νέου καίσαρος καὶ διάδοχον αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ θρόνου. Μετὰ δὲ τὴν παράδοσιν καὶ τὴν πυρπόλησιν τῆς Περουσίας ὁ Ὀχταβιανὸς ἐκδραμὼν εἶχε στρατεύσει εἰς τὴν Ναρβωνῖτιν, ὅπως καταπολεμήσῃ τὸν διοικητὴν αὐτῆς Φούφιον Καληνὸν, ὅστις εἶχε κηρυχθῆ ὑπὲρ τοῦ Λευκίου Ἀντωνίου. Συμπεσόντος δὲ τοῦ θανάτου τοῦ Καληνοῦ καθ' ὃν χρόνον διήρκει ἡ ἐπ' αὐτὸν πορεία τοῦ νικητοῦ τῆς Περουσίας, περιῆλθον εἰς τὸν Ὀχταβιανὸν οἱ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ἐκείνῃ σταθμεύοντες ἕνδεκα λεγεῶνες, οὓς καὶ παρέδωκεν εἰς αὐτὸν αὐτὸς ὁ υἱὸς τοῦ θανόντος.

Ἡγούμενος δὲ ἤδη τοσαύτης στρατιᾶς καὶ κύριος ὢν τῆς Ῥώμης καὶ σχεδὸν τῆς Ἰταλίας συμπάσης, ἠδυνήθη ὁ Ὀχταβιανὸς νἀναμείνῃ ἥσυχος τὴν ἄφιξιν τοῦ Μάρκου Ἀντωνίου καὶ ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς διαθέσεις αὐτοῦ, οἱαιδήποτε καὶ ἂν ἦσαν. Ὅπως δὲ παρὰ μηδενὸς ἔχῃ ἐνοχλήσεις, παρεχώρησεν εἰς μὲν τὸν Λέπιδον τὰς δύο ἐν τῇ Ἀφρικῇ ἐπαρχίας μετὰ ἓξ λεγεώνων, εἰς δὲ τὸν Λεύκιον Ἀντώνιον τὰς δύο ἰσπανικὰς ἐπαρχίας, συστήσας εἰς τοὺς ὑπάρχους αὐτοῦ νὰ μὴ παύσωσιν ἐπιβλέποντες αὐτόν. Σημειωτέον δὲ, ὅτι ὁ Λέπιδος εἶχε μὲν δώσει λόγον τῆς προηγουμένης αὐτοῦ διαγωγῆς πρὸς τὸν Σέξτον Πομπήιον, εἶχε δὲ παράσχει καὶ δεῖγμα τῆς οὐδαμινότητος αὐτοῦ ἐν τῷ περὶ τὴν Περουσίαν πολέμῳ, φυγὼν ἐκ Ῥώμης ἅμα τῇ εἰς τὴν πόλιν εἰσόδῳ τοῦ Λευκίου Ἀντωνίου.

Κατὰ δὲ τὸ θέρος τοῦ 40 π. Χ. ὁ Ἀντώνιος ἔφθασε τέλος εἰς τὰς ἀκτὰς

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

τῆς Ἰταλίας. Ἦγε δὲ μεθ' ἑαυτοῦ στόλον διακοσίων νηῶν, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν τοῦ Δομιτίου Ἀηνοβάρβου. Καταπλεύσαντος δὲ τοῦ Ἀντωνίου, ὁ μὲν φρούραρχος τοῦ Βρενδησίου ἔκλεισεν εἰς αὐτὸν τὰς πύλας τῆς πόλεως, ὁ δὲ Ἀντώνιος ἤρξατο τῆς πολιορκίας, εἰ καὶ ἡ πόλις ἐφρουρεῖτο ὑπὸ πέντε λεγεώνων, ἐχόντων ἄφθονα τὰ ἐπιτήδεια. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ χρόνον ὁ Σέξτος Πομπήιος ἐνεφανίζετο ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἰταλίᾳ ὡς σύμμαχος τοῦ Ἀντωνίου, καὶ ἐπελαμβάνετο τῆς πολιορκίας τῶν Θουρίων καὶ τῆς Κωσεντίας, ἐν ᾧ μοῖρα τοῦ στόλου αὐτοῦ ἔπλεε πρὸς κατάληψιν τῆς Σαρδοῦς. Ἀλλ' οἱ στρατιῶται δὲν ἐπέτρεψαν τὴν ἐν τῷ παρόντι ἔκρηξιν τοῦ μεγάλου ἀγῶνος τῶν δύο ἀντιπάλων, καὶ ἠνάγκασαν τοὺς ἀρχηγοὺς αὐτῶν νὰ ἔλθωσιν εἰς διαπραγματεύσεις. Διὰ δὲ τῆς μεσιτείας τοῦ Κοκκηίου Νέρβα, φίλου τῶν τριῶν ἀνδρῶν, ἐπῆλθε συνδιαλλαγή, ἣν κατέστησεν εὐκολωτέραν καὶ ταχυτέραν ἡ σύμπραξις τοῦ Πολλίωνος καὶ τοῦ Μαικήνα. Πρὸς ἐπίσπευσιν δὲ τῆς συμφιλιώσεως συνετέλεσε καὶ ὁ κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον ἐπελθὼν θάνατος τῆς Φουλβίας. Ἔγεινε λοιπὸν τότε νέα διανομὴ τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Καὶ εἰς μὲν τὸν Ἀντώνιον ἐδόθη ἡ Ἀνατολὴ μέχρι τοῦ Ἀδρίου μετὰ τῆς ὑποχρεώσεως νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς Πάρθους. Ὁ δὲ Ὀκταβιανὸς ἔλαβε τὴν Δύσιν μετὰ τῆς ἀδείας νἀντεπεξέλθῃ κατὰ τοῦ Σέξτου Πομπηίου, ἂν οὗτος δὲν ἠρκεῖτο εἰς τὴν Σικελίαν καὶ δὲν ἤθελεν ἀναγνωρίσει τὴν νέαν συνθήκην. Τέλος δ' εἰς τὸν Λέπιδον ἀφέθη ἡ Ἀφρική. Ἔπειτα δὲ συνωμολόγησαν ὁ Ὀκταβιανὸς καὶ ὁ Ἀντώνιος, ὅτι, ὅταν δὲν θὰ ἤθελον νὰ ὑπατεύωσιν αὐτοί, ἔμελλον νὰ δώσωσι τὴν ὑπατείαν εἰς τοὺς ἰδίους αὐτῶν φίλους ἐκ περιτροπῆς ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος. Τὴν δὲ νέαν ταύτην ὁμόνοιαν ἔμελλε νὰ ἐπισφραγίσῃ ὁ μετὰ τοῦ Μάρκου Ἀντωνίου γάμος τῆς ἀδελφῆς τοῦ Ὀκταβιανοῦ Ὀκταβίας, ἥτις ἐχήρευεν ἀπό τινος χρόνου, θανόντος τοῦ πρώτου αὐτῆς συζύγου Γαΐου Κλαυδίου Μαρκέλλου.

Ἡ δὲ ἀγγελία τῆς ἐν Βρενδησίῳ εἰρήνης ἔγεινε δεκτὴ ἐν Ῥώμῃ μετὰ μεγάλης χαρᾶς, καὶ ἡ σύγκλητος ἐψήφισεν ὑπὲρ τοῦ Ὀκταβιανοῦ καὶ τοῦ Ἀντωνίου τὸν μικρὸν λεγόμενον θρίαμβον ἐπὶ τῇ ἀποκρούσει τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, καὶ ἀπήλλαξε τὴν Ὀκταβίαν τοῦ ἐπὶ τῇ χηρείᾳ πένθους, ὅπως δυνηθῇ νὰ τελεσθῇ πάραυτα ὁ γάμος αὐτῆς μετὰ τοῦ Ἀντωνίου. Ἀλλ' ἡ χαρὰ ἐπὶ τῇ ἐπανόδῳ τῆς εἰρήνης ὑπῆρξε βραχεῖα. Ἐτάραξε δὲ τὰ πράγματα ὁ Σέξτος Πομπήιος, ἀρνηθεὶς νὰ κενώσῃ τὴν Σαρδὼ καὶ νὰ προσχωρήσῃ εἰς τὴν εἰρήνην τοῦ Βρενδησίου. Ὁ δὲ Ὀκταβιανός, ἀποφασίσας νὰ κινήσῃ πόλεμον κατ' αὐτοῦ, ἠναγκάσθη, ὅπως προμηθευθῇ τὰ πρὸς αὐτὸν ἀπαιτούμενα μέσα, νὰ ἐπιβάλῃ νέους φόρους. Καὶ δὴ ἤρχισε τότε ἡ ἐνέργεια τοῦ ἐπὶ τῶν δούλων φόρου, ὅστις εἶχε μὲν ψηφισθῇ χάριν τοῦ πρὸς τὸν Βροῦτον καὶ Κάσσιον πολέμου, ἀλλ' εἶχεν ἔπειτα μείνει ἀνεκτέλεστος. Ἀλλ' ἐφηρμόσθη μόνον κατὰ τὸ ἥμισυ, ἐπιβληθέντος φόρου πεντήκοντα

μόνον σεστερτίων δι' ἕκαστον δοῦλον ἀντὶ τῶν πρότερον ἐψηφισμένων ἑκατόν. Πρὸς δὲ τούτοις ὡρίσθη φόρος ἐπὶ τῶν κληρονομιῶν *(lex Falcidia)*. Ὁ δὲ δῆμος, ὅστις ἐθορύβει ἤδη διὰ τὴν σιτοδείαν τὴν ἐπινεμομένην τὴν πόλιν ἕνεκα τοῦ Σέξτου Πομπηίου, κατελήφθη ὑπὸ μανίας, ἀκούων, ὅτι ἐπεβάλλοντο εἰς αὐτὸν πρόσθετα νέα βάρη, καὶ ὁ Ὀκταβιανὸς διέτρεξε καὶ κίνδυνον ἐκ τῆς ἀγανακτήσεως ταύτης τοῦ πλήθους. Ἡ δ' ἐντεῦθεν ἐπερχομένη ἀνάγκη τῶν πραγμάτων ἐπέβαλε τὴν ὑποχρέωσιν συνδιαλλαγῆς πρὸς τὸν πολέμιον ἀντὶ καταπολεμήσεως αὐτοῦ. Καὶ τότε δὲ παρουσιάσθησαν εἰρηνοποιοί, προοδοποιήσαντες τὴν συμφιλίωσιν. Ὁ δ' ἀναλαβὼν τὴν μεσιτείαν ὑπῆρξεν ὁ Λεύκιος Σκριβώνιος Λίβων, ὅστις συνεδέετο διὰ συγγενείας μετά τε τοῦ Πομπηίου καὶ τοῦ Ὀκταβιανοῦ, ἅτε τοῦ μὲν Πομπηίου ὢν πενθερός, ἀδελφὸς δὲ τῆς γυναικὸς τοῦ Ὀκταβιανοῦ Σκριβωνίας. Γενομένης δὲ συνεντεύξεως τοῦ Πομπηίου μετὰ τῶν δύο ἀνδρῶν κατὰ τὸ Μισηνὸν ἀκρωτήριον τῆς Καμπανίας, ὡρίσθη ὅπως ὁ Πομπήιος κρατήσῃ μὲν τὴν Σικελίαν, τὴν Κύρνον καὶ τὴν Σαρδώ, προςλάβῃ δὲ καὶ τὴν Ἀχαΐαν ἐπὶ πέντε ἔτη. Μετὰ δὲ τὸ πέρας τῆς πενταετίας ἔμελλεν ὁ Πομπήιος νὰ λάβῃ τὴν ὑπατείαν μετὰ τοῦ δικαιώματος νὰ ὑπατεύσῃ ἀπὼν διά τινος τῶν φίλων κατ' ἰδίαν αὐτοῦ ἐκλογήν, ἔμελλε δὲ καὶ νὰ ἐγγραφῇ εἰς τοὺς οἰωνοσκόπους. Πρὸς δὲ τούτοις εἰς μὲν ἀνταπόδοσιν τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίου ἁρπαγείσης πατρῴας οὐσίας ἔμελλε νὰ λάβῃ ὁ Πομπήιος δεκαεπτὰ ἑκατομμύρια καὶ ἥμισυ ἀρχαίων δραχμῶν, οἱ δὲ πρὸς αὐτὸν αὐτομολήσαντες καὶ οἱ προγεγραμμένοι, ἐξαιρουμένων τῶν κατὰ τὸν Πέδιον νόμον καταδικασθέντων, ἔμελλον νὰ τύχωσι τῆς εἰς τὴν Ῥώμην καθόδου, ἀπολαμβανόντων τῶν μὲν αὐτομόλων τὴν ὅλην αὐτῶν πατρῴαν οὐσίαν, τῶν δὲ προγεγραμμένων τὸ ἓν τέταρτον τῶν δημευθέντων. Ἐξ ἑτέρου δ' ὁ Πομπήιος ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἄρῃ μὲν πᾶσαν φρουρὰν ἐκ τῶν ἰταλικῶν ἀκτῶν, νὰ μὴ δέχηται δὲ πλέον αὐτομόλους καὶ νὰ πέμπῃ τακτὸν σῖτον εἰς τὴν Ῥώμην[1]. Πρὸς μείζονα δ' ἐγγύησιν τῆς συνθήκης ἐκείνης τὸ κείμενον αὐτῆς παρακατετέθη παρὰ ταῖς Ἑστιάσι πρὸς φύλαξιν, καὶ ἐπεσφραγίσθη ἡ εἰρήνη διὰ γάμων καὶ συμποσίων, τῆς θυγατρὸς τοῦ Πομπηίου λαβούσης σύζυγον τὸν Μάρκον Κλαύδιον Μάρκελλον, υἱὸν μὲν τῆς Ὀκταβίας καὶ ἀνεψιὸν τοῦ Ὀκταβιανοῦ, πρόγονον δὲ τοῦ Ἀντωνίου (39 π. Χ.).

Ἀλλὰ παρὰ πάσας ἐκείνας τὰς ἐγγυήσεις καὶ διαβεβαιώσεις ἡ εἰρήνη δὲν ἀποκατεστάθη, ἕκαστος δὲ τῶν τριῶν συμβληθέντων παρεῖχεν ἀφορμὰς πρὸς παρακώλυσιν τῆς εἰρηνεύσεως. Καὶ ὁ μὲν Ἀντώνιος ἐξ Ἀθηνῶν, ὅπου εἶχε μεταβῆ, ὅπως διέλθῃ τὸν χειμῶνα ἐν πανηγύρεσι καὶ θυμηδίᾳ μετὰ

[1] Ἴδε περὶ τῆς πρὸς Μισηνῷ συνθήκης τὸν **Ἀππιανὸν** (Ἐμφυλίων V, 73) καὶ τὸν **Δίωνα Κάσσιον** (XLVIII, 36).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

τῆς νέας συζύγου, ἔγραφεν εἰς τὸν Πομπήιον, ὅτι δὲν ἔμελλε νὰ παραδώσῃ εἰς αὐτὸν τὴν Ἀχαΐαν, ἕως εἰςπράξῃ ποσά τινα, ὀφειλόμενα εἰς αὐτόν, ὡς ἐδεδαίου, ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων. Ὁ δὲ Πομπήιος ἐξηκολούθει νὰ λυμαίνηται τὰς ἀκτὰς τῆς Ἰταλίας, καὶ ὁ Ὀκταδιανὸς, ὅπως μὴ μένῃ καὶ αὐτὸς ἀνέγκλητος, ἀπέδαλλε τὴν ἀδελφὴν τοῦ Σκριδωνίου Λίδωνος ἐξ ἔρωτος πρὸς τὴν Λιδίαν Δρουσῖλλαν, ἥτις, καίπερ κύουσα ἕκτον μῆνα, ἤγετο ὑπ' αὐτοῦ ὡς σύζυγος, παραχωρουμένη μὲν ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς Κλαυδίου Νέρωνος, συναινούντων δὲ τῶν ἱερέων.

Ἐν ᾧ δὲ οὕτως ὑπὸ πάντων κατεπατεῖτο ἡ πρὸς Μισηνῷ συνθήκη καὶ ἐγίνοντο παρασκευαὶ πρὸς νέον πόλεμον, ὁ Ὀκταδιανὸς προςηταιρίζετο τὸν ναύαρχον τοῦ Πομπηίου, τὸν ἀπελεύθερον Μηνᾶν, ὅςτις καὶ καθίστανεν αὐτὸν διὰ προδοσίας κύριον τῆς Κύρνου καὶ τῆς Σαρδοῦς καὶ παρέδιδεν εἰς τὸν Ὀκταδιανὸν τρεῖς λεγεῶνας καὶ ἰσχυρὸν στόλον. Τότε δὲ πλέον ὁ Πομπήιος ἀπέστη πάσης ἀναβολῆς, καὶ, εἰςελάσας εἰς τὴν Καμπανίαν, ἐλαφυραγώγησε τὰς πόλεις αὐτῆς καὶ ἐδήωσε τοὺς ἀγρούς. Ὁ δ' Ὀκταδιανὸς, μὴ θέλων νὰ μείνῃ μόνος ἀντιμέτωπος τοιούτου πολεμίου, ἐκάλεσεν εἰς Βρενδήσιον τοὺς δύο συναδέλφους ἐν τῇ τριαρχίᾳ, ὅπως ἔλθωσι μετ' αὐτοῦ εἰς λόγους. Ἀλλ' ὁ μὲν Λέπιδος οὐδ' ἐνεφανίσθη, ὁ δὲ Ἀντώνιος δὲν προςῆλθε τὴν ταχθεῖσαν ἡμέραν, ἐδήλωσε δ' εἰς τὸν Ὀκταδιανὸν δι' ἐπιστολῆς, ὅτι δὲν ἐνέκρινε τὸν πόλεμον, καὶ παρώρμα τὸν συνάδελφον νὰ μείνῃ πιστὸς εἰς τὴν πρὸς Μισηνῷ συνθήκην. Ἀλλ' ἦτο παράδοξος ἀληθῶς ἡ τοιαύτη παρόρμησις, ἀπευθυνομένη παρὰ τοῦ ἀνδρὸς ὅςτις πρῶτος εἶχε παραδιάσει τὴν συνθήκην ἐκείνην. Ἠναγκάσθη λοιπὸν ὁ Ὀκταδιανὸς νἀναλάδῃ τὸν ἀγῶνα μόνος. Ἐνεργήσας δὲ τὴν ταχεῖαν ναυπήγησιν δύο στόλων, τοῦ μὲν ἑτέρου αὐτῶν τὴν ναυαρχίαν ἀνέθηκεν εἰς τὸν Λεύκιον Κορνιφίκιον, τοῦ δ' ἑτέρου εἰς τὸν Καλουίσιον Σαδῖνον καὶ εἰς τὸν προδότην Μηνᾶν, διατάξας νὰ συναντηθῶσιν ἅπαντες ἐν Ῥηγίῳ, ὅπως ἐκεῖθεν ἐφορμήσωσιν ἐπὶ τὴν Σικελίαν. Ἀλλ' ὁ Πομπήιος ἐκώλυσε τὴν συνένωσιν τῶν δύο στόλων, ἀποστείλας ταχέως τὸν Μενεκράτην, ἄλλον ἀπελεύθερον, μετὰ μεγάλου στόλου εἰς κατόπτευσιν κατὰ μῆκος τοῦ τυρρηνικοῦ πελάγους. Κατὰ δὲ τὸν κόλπον τῆς Κύμης οὐ μακρὰν τῆς Νεαπόλεως ὁ Μενεκράτης συνηντήθη πρὸς τὸν Καλουίσιον καὶ Μηνᾶν, καὶ συνεκρότησε πρὸς αὐτοὺς ναυμαχίαν καρτερωτάτην, ἐν ᾗ ἤθελε καταστραφῆ ὁ σύμπας στόλος τῶν πολεμίων, ἂν μὴ ἐπήρχετο ὁ θάνατος τοῦ ναυάρχου Μενεκράτους, παρακωλύσας τοὺς ὑπ' αὐτὸν νὰ καρπωθῶσι τελείως τὴν γενομένην νίκην. Μαθὼν δ' ὁ Ὀκταδιανὸς ἐν Ῥηγίῳ τὴν παρὰ τὴν Κύμην ἧτταν τοῦ ἑτέρου τῶν στόλων αὐτοῦ, ἐξέπλευσε μετὰ τῶν ὑπὸ τὸν Κορνιφίκιον νηῶν, ὅπως ἔλθῃ εἰς βοήθειαν τοῦ Καλουισίου καὶ τοῦ Μηνᾶ. Παρὰ δὲ τὸ ἀκρωτήριον τοῦ Βρεττίου Σκύλλαιον συνήντησε τὸν πομπηιανὸν στόλον, πλέοντα ἐκ Κύμης ὑπὸ τὴν ναυαρχίαν

τοῦ ὑπάρχου τοῦ Μενεκράτους Δημοχάρους. Ἀναγκασθεὶς δ' ὁ Ὀκταβιανὸς νὰ ναυμαχήσῃ, ἡττήθη καὶ αὐτὸς, ὅσα δὲ τῶν πλοίων αὐτοῦ ἐσώθησαν ἐν τῇ μάχῃ κατεστράφησαν τὴν ὑστεραίαν ὑπὸ τρικυμίας ἐπελθούσης (38 π. Χ.).

Ἀποθαρρυνθεὶς δ' ὁ Ὀκταβιανὸς ἐκ τῶν ἐπανειλημμένων ἐκείνων ἡττῶν, ᾐσθάνθη εἴπερ ποτὲ τὴν ἀνάγκην τῆς ἐπικουρίας τοῦ Ἀντωνίου. Ἐπὶ τούτῳ δ' ἔστειλε πρὸς τὸν Ἀντώνιον εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸν πολυμήχανον Μαικήναν, ὅπως πείσῃ αὐτὸν νὰ ἔλθῃ εἰς βοήθειαν αὐτοῦ. Ταὐτοχρόνως δ' ἀνεκάλεσεν ἐκ Γαλατίας τὸν Οὐϊψάνιον Ἀγρίππαν, ὅπως ἀναθέσῃ εἰς αὐτὸν τὴν διεύθυνσιν τοῦ πολέμου. Ὁ δὲ Ἀγρίππας, οὗ ἡ μετριοφροσύνη ἦτο ἴση πρὸς τὴν γενναιότητα, ἀπέκρουσε μὲν τὴν τέλεσιν θριάμβου ἐπὶ τοῖς ἐνδόξοις ἄθλοις τοῖς ἐπιτελεσθεῖσιν ἐν τῷ πρὸς τοὺς ἐπαναστάντας Ἀκυιτανοὺς ἀγῶνι, ἀλλ' ἐδέχθη ὅμως τὴν ὑπατείαν (37 π. Χ.). Ἐν δὲ τῷ ἀνατεθέντι νῦν εἰς αὐτὸν πολέμῳ ἀνέπτυξε τὴν ἔκτακτον δεξιότητα τοῦ στρατηγικοῦ του πνεύματος, οὐ μόνον ἀνορθώσας τὰς δυνάμεις τοῦ Ὀκταβιανοῦ, ἀλλὰ καὶ ποιησάμενος τελεσφόρον αὐτῶν χρῆσιν. Καὶ ἀμέσως μὲν ἐπελήφθη τῆς κατασκευῆς λιμένος συνδέοντος τὸν Λουκρῖνον κόλπον καὶ τὴν Ἄορνον λίμνην πρὸς τὸν παρακείμενον κόλπον τῶν Βαιῶν[1]. Ἔπειτα δὲ κατεσκεύασε νέον στόλον, καὶ ἤσκησεν ἐρέτας καὶ ἐπιβάτας, ἐν οἷς ὑπῆρχον καὶ εἰκοσακισχίλιοι δοῦλοι ἀπελευθερωθέντες ὑπὸ τοῦ Ὀκταβιανοῦ. Ἐν ᾧ δ' ἐγγὺς τῶν Βαιῶν ἐγίνοντο αἱ μεγάλαι αὗται παρασκευαὶ, ἐπεφάνη ὁ Ἀντώνιος περὶ τὸν Τάραντα μετὰ τριακοσίων νηῶν. Ὁ δὲ Ὀκταβιανὸς, ὑποπτεύων τὸν συνάδελφον διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν ἐπιδειχθεῖσαν διαγωγὴν καὶ διὰ τὰς ἐπακολουθησάσας μετὰ τοῦ Λεπίδου διαπραγματεύσεις, ὤκνησε κατὰ πρῶτον νὰ δεχθῇ τὴν προσφερομένην εἰς αὐτὸν βραδεῖαν ἐπικουρίαν. Ἀλλ' ἡ Ὀκταβία ὑπερενίκησε τὴν ἀντίστασιν αὐτοῦ, καὶ ἤγαγεν αὐτὸν μετὰ τοῦ Ἀγρίππα καὶ τοῦ Μαικήνα εἰς τὸν Τάραντα. Ἐκεῖ δὲ, διαλυθείσης τῆς πρὸς Μισηνῷ συνθήκης, ὡμολογήθη, ὅπως ὁ μὲν Ἀντώνιος παράσχῃ εἰς τὸν Ὀκταβιανὸν ἑκατὸν εἴκοσι τῶν νηῶν αὐτοῦ διὰ τὸν πρὸς τὸν Πομπήιον πόλεμον, ὁ δὲ Ὀκταβιανὸς δώσῃ εἰς τὸν Ἀντώνιον τέσσαρας ἐκ τῶν ἰδίων αὐτοῦ λεγεώνων διὰ τὸν πόλεμον τὸν ἐπὶ τοὺς Πάρθους. Ἄλλως δ' ἀνενεώθη ἐν Τάραντι ἐπὶ ἑτέραν πενταετίαν ἡ τριαρχία, ἧς ὁ χρόνος εἶχε λήξει τῇ 1 Ἰανουαρίου 37 π. Χ., ἀνέλαβε δ' ὁ Ὀκταβιανὸς νὰ διενεργήσῃ τὴν ἐπικύρωσιν τῆς ἀνανεώσεως ταύτης διὰ δόγματος τοῦ δήμου ὁμοίου πρὸς τὸν Τίτιον νόμον. Οὐδὲ τότε δ' ἔλειψεν ἡ διὰ συνάψεως κηδεστίας ἐπισφράγισις τῶν συνθηκῶν, τῆς θυγατρὸς τοῦ Ὀκταβιανοῦ Σκριβωνίας Ἰουλίας, παιδίσκης μόλις τότε διετοῦς, μνηστευθείσης τὸν υἱὸν τοῦ Ἀντωνίου καὶ τῆς Φουλβίας Ἄντυλλον.

[1] Ὁ λιμὴν οὗτος, κληθεὶς Ἰούλιος, ἐχρησίμευσεν ἐπὶ ἡμίσειαν περίπου μόνον ἑκατονταετηρίδα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Ἐπὶ δὲ τούτοις ὁ Ἀντώνιος ἀπεχωρίσθη τῆς συζύγου Ὀκταβίας, ἣν ἐξαπέστειλεν εἰς τὴν Ῥώμην ἐπὶ τῇ προφάσει, ὅτι ἤθελε νἀπαλλάξῃ αὐτὴν καὶ τὰ τέκνα τῆς ταλαιπωρίας νἀκολουθήσωσιν αὐτὸν εἰς τὴν κατὰ τῶν Πάρθων ἐκστρατείαν. Ἔπραττε δὲ ταῦτα ἀληθῶς, ὅπως μὴ ἐνοχλῆται ἐν ταῖς ἐρωτικαῖς αὐτοῦ σχέσεσι πρὸς τὴν Κλεοπάτραν. Ἀπεχωρίσθη δὲ καὶ τοῦ Ὀκταβιανοῦ, μεθ' οὗ ἔμελλε νὰ συναντηθῇ πλέον μόνον ἐν Ἀκτίῳ.

Τότε δὲ ὁ πρὸς τὸν Πομπήιον πόλεμος ἐπανελήφθη μετὰ νέας ἀκμῆς τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ἐκινήθη καὶ ὁ Λέπιδος, καὶ εἰςήλασεν εἰς τὴν Σικελίαν μετὰ δώδεκα λεγεώνων καὶ πεντακιςχιλίων ἱππέων. Μετὰ δέ τινας ἐπιτυχεῖς ἀψιμαχίας τῇ 3 Σεπτεμβρίου 36 π. Χ. συνεκροτήθη μεταξὺ Μυλῶν καὶ Ναυλόχου μάχη κρίσιμος. Ἦσαν δ' ἰσόρροποι αἱ δυνάμεις τῶν δύο στρατιῶν· καὶ κατὰ θάλασσαν μὲν ἀντιπαρετάχθησαν τριακόσιαι νῆες ἀμφοτέρωθεν, κατὰ δὲ τὴν παραλίαν ἀπέναντι αὐτῶν ἵσταντο παρατεταγμέναι πρὸς μάχην αἱ δύο στρατιαί. Καὶ φοβερὰ μὲν ὑπῆρξεν ἡ σύρραξις, ἀλλ' ἄκριτος ἔμεινεν ἡ μάχη ἐπὶ μακρόν. Τέλος δ' αἱ ἁρπάγαι τῶν νηῶν τοῦ ὑπὸ τὸν Ἀγρίππαν τριαρχικοῦ στόλου ἐπήγαγον τὴν νίκην[1]. Ὁ δὲ Πομπήιος, ὢν ἀρχηγὸς πειρατῶν μᾶλλον ἢ στρατηγός, μόλις εἶδε τὴν τύχην ἐγκαταλείπουσαν αὐτόν, καὶ ἔσβεσε τὸν φανὸν τῆς ναυαρχίδος, ἀφήσας δ' ἄνευ ἀρχηγίας τοὺς λεγεῶνας αὐτοῦ καὶ τοὺς δύο του ἐν τῷ Λιλυβαίῳ καὶ ἐν Ναυλόχῳ στόλους, ἀπέπλευσε μετὰ μόνων δεκαεπτὰ νηῶν πρὸς τὴν Ἀσίαν, σκοπῶν νὰ ἑλκύσῃ πρὸς ἑαυτὸν τὸν Ἀντώνιον. Ὁ δὲ ἄπιστος οὗτος δὲν ἀπηξίωσε νὰ ἔλθῃ εἰς λόγους, καὶ ἔστειλεν εἰς Μυτιλήνην, ὅπου εἶχεν ἀποβιβασθῇ ὁ Πομπήιος, ἀξιωματικόν τού τινα, ὅπως ὁρισθῶσιν αἱ συνθῆκαι τῆς συνδιαλλαγῆς. Ἀλλ' ὁ πρεσβευτὴς δὲν ἤργησε νὰ πεισθῇ, ὅτι ἡ πρότασις τοῦ Πομπηίου δὲν ἦτο εἰλικρινής, καθότι οὐ μόνον πρὸς τὸν Ἀντώνιον διεπρεσβεύετο, ἀλλ' ἅμα καὶ πρὸς τοὺς Πάρθους, θέλων διὰ τῆς βοηθείας αὐτῶν νὰ ὑποτάξῃ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Ἡ δ' ἀπιστία αὕτη ἐπήγαγε τὸν ὄλεθρον αὐτοῦ, τῶν μὲν φίλων ὅσοι τέως εἶχον μείνει πιστοὶ ἐγκαταλιπόντων αὐτόν, αὐτοῦ δὲ φονευθέντος ἀφανῶς ἐν Μιλήτῳ διὰ χειρὸς αὐτοῦ τοῦ ὑπάρχου τοῦ Ἀντωνίου Μάρκου Τιτίου (35 π. Χ.).

Ἐν τούτοις δ' ἐν Σικελίᾳ, περατωθέντος τοῦ πρὸς τὸν Πομπήιον πολέμου, ἠπειλεῖτο νέος πόλεμος τοῦ Ὀκταβιανοῦ καὶ τοῦ Λεπίδου, διατεινομένου, ὅτι ἔπρεπε νὰ δοθῇ εἰς αὐτὸν ἡ Σικελία, ἐπειδὴ οἱ ὀκτὼ λεγεῶνες τοῦ Σέξτου Πομπηίου οἱ ἐν Μεσσήνῃ ἐγκεκλεισμένοι εἶχον παραδοθῇ εἰς αὐτόν, χωρὶς ὁ Ὀκταβιανὸς νὰ μετάσχῃ τῆς σπουδαίας ἐκείνης πράξεως. Καὶ ἡγεῖτο μὲν τότε ὁ Λέπιδος εἴκοσι λεγεώνων, ἀλλ' ὁ Ὀκταβιανὸς δὲν ἠγνόει, ὅτι οἱ στρατιῶται δὲν ἠγάπων αὐτὸν οὐδ' ἐξετίμων, διὸ εὐκόλως ἠδυνήθη

[1] **Ἀππιανοῦ** Ἐμφυλίων V 118 κ. ἑ.—**Δίωνος Κασσίου** XLIX, 3.

νὰ σκευωρήσῃ τὴν αὐτομολίαν αὐτῶν. Ὅτε δὲ ὁ στρατηγὸς εὑρέθη ἄνευ στρατιωτῶν, ἠναγκάσθη νὰ θεωρήσῃ μεγάλην του τύχην τὴν διάσωσιν τοὐλάχιστον τῆς ζωῆς. Ὁ δ' Ὀκταβιανὸς ἐξώρισεν αὐτὸν εἰς τὴν ἐν Κιρκηίοις ἔπαυλίν του, ἀποβαλόντα μὲν τὸ ἀξίωμα τῆς εἰς τὴν τριαρχίαν συμμετοχῆς, διατηρήσαντα δὲ τὴν ἀρχὴν μεγίστου ἀρχιερέως, ἣν περιεβάλλετο ἀπὸ τοῦ 43 π. Χ. Ἐν Κιρκηίοις δὲ καὶ ἔπειτα ἐν Ῥώμῃ ἔζησεν ἔκτοτε ὁ Λέπιδος ἐν ἀφανείᾳ μέχρι τοῦ ἐν ἔτει 13 π. Χ. ἐπελθόντος θανάτου αὐτοῦ.

Δυαρχια του Οκταβιανου και Αντωνιου. — Μετὰ τὴν ἀπὸ τῆς τριαρχίας ἀποχώρησιν τοῦ Λεπίδου ὁ Ὀκταβιανὸς εὑρέθη ἡγούμενος τεσσαράκοντα μὲν καὶ πέντε λεγεώνων, εἰκοσιπεντακισχιλίων δὲ πεζῶν, τριακονταεπτὰ περίπου χιλιάδων ψιλῶν καὶ στόλου ἑξακοσίων νηῶν. Ἀλλ' ὅμως ἡ ὑστεραία τῆς νίκης ἐν καιρῷ ἐμφυλίων πολέμων εἶνε πολλάκις κινδυνωδεστέρα διὰ τὸν στρατηγὸν ἢ αὐτὴ ἡ ἡμέρα τῆς μάχης. Καὶ δὴ οἱ στρατιῶται ἠξίωσαν νῦν τὰς αὐτὰς ἀμοιβὰς ὧν εἶχον τύχει οἱ παλαίστρατοι οἱ πολεμήσαντες περὶ τοὺς Φιλίππους. Καὶ προςήνεγκε μὲν εἰς αὐτοὺς ὁ Ὀκταβιανὸς ἀντ' ἀμοιβῆς τιμάς, ἀλλὰ ταύτας ἀπέκρουσαν μετὰ περιφρονήσεως. Ἠναγκάσθη λοιπὸν νἀμείψῃ αὐτοὺς διὰ χρημάτων, δοὺς εἰς ἕκαστον τῶν στρατιωτῶν πεντακοσίας ἀρχαίας δραχμάς. Καταστείλας δὲ τὴν στάσιν διὰ τούτου τοῦ τρόπου, διέταξε τὴν σύλληψιν τῶν ἐν τῷ στρατοπέδῳ τοῦ Πομπηίου αὐτομόλων δούλων, ὄντων τριακοντακισχιλίων, οὓς καὶ ἀπέδωκεν εἰς τοὺς κυρίους αὐτῶν. Τούτων δ' ἐκεῖνοι ὅσοι δὲν ἠθέλησαν νὰ ὁμολογήσωσιν εἰς τίνας κυρίους ἀνῆκον πρότερον ἀπεστάλησαν εἰς τὰς πόλεις, ἐξ ὧν εἶχον αὐτομολήσει, καὶ ἐφονεύθησαν. Ἦσαν δὲ οἱ τοιοῦτοι ἑξακισχίλιοι.

Διαρρυθμίσας δ' ὁ Ὀκταβιανὸς τὰ τῆς Σικελίας καὶ ἀποστείλας τὸν Στατίλιον Ταῦρον εἰς τὴν Ἀφρικήν, ὅπως λάβῃ κατοχὴν τῆς ἐπαρχίας ἐκείνης, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ῥώμην. Ἡ σύγκλητος εἶχεν ἔλθει εἰς δεξίωσιν αὐτοῦ πρὸ τῶν πυλῶν τῆς πόλεως. Πρὶν δ' εἰςέλθῃ εἰς τὴν πόλιν, ὁ Ὀκταβιανὸς ἠθέλησε νἀκουσθῇ ἡ αὐτοκρατορικὴ αὐτοῦ φωνὴ ὑπὸ τῶν πατέρων καὶ τοῦ δήμου καὶ νὰ συνειθίσῃ τοῦτόν τε καὶ ἐκείνους εἰς τὸ νὰ δέχωνται παρ' αὐτοῦ διαταγάς, ἐν ᾧ δῆθεν παρεῖχεν εὐθύνας τῶν ὑπ' αὐτοῦ πεπραγμένων. Ὅπως δὲ καταστήσῃ τοὺς πάντας μᾶλλον πειθηνίους, δὲν ἐφείσθη παροχῶν καὶ ὑποσχέσεων. Καὶ διὰ μὲν τὸ μέλλον ὑπεσχέθη εἰς τὸν δῆμον εἰρήνην καὶ ἐπιείκειαν, περὶ δὲ τοῦ παρόντος προενόησε διὰ τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τοῦ ὑπολοίπου τῶν πρὸς κάλυψιν τῶν δαπανῶν τῶν τελευταίων πολέμων ἐπιβληθεισῶν εἰςφορῶν. Τῶν δ' εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῆς συγκλήτου ἀπονεμηθεισῶν τιμῶν μόνον τινὰς ἀπεδέχθη, καὶ δὴ τὰς μετριωτάτας, οὐδ' ἐπέτρεψε νὰ γραφῇ ἐπὶ τοῦ βάθρου τοῦ εἰς αὐτὸν ἐν τῇ ἀγορᾷ ἀνεγερθέντος ἀνδριάντος

ἐπιγραφὴ ἄλλη πλὴν τῆς λεγούσης, ὅτι *τὴν εἰρήνην ἐστασιασμένην ἐκ πολλοῦ συνέστησε κατά τε γῆν καὶ θάλασσαν*[1].

Εἰδὼς δέ, ὅτι ἡ δημοσία ἀσφάλεια εἶνε στοιχεῖον ἀναγκαῖον, ὅπως παράσχῃ μονιμότητα εἰς νέαν κατάστασιν πραγμάτων, ἐφρόντισε μεθ' ὅλως ἰδιαζούσης ἐπιμελείας περὶ τῆς ἐξολοθρεύσεως τῶν τὴν Ἰταλίαν λυμαινομένων ληστρικῶν συμμοριῶν. Πρὸς φρούρησιν δὲ τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς ἀσφαλείας ἐν Ῥώμῃ καθίδρυσε τοὺς ἑπτὰ λόχους τῶν *φυλάκων (cohortes vigilum)*, ὧν ἕκαστος ἀπετελεῖτο ἐκ χιλίων ἀνδρῶν. Διὰ τῶν μέτρων δὲ τούτων ἀπέκτησεν ὁ Ὀκταβιανὸς ἐντὸς βραχέος χρόνου μεγάλην εὔνοιαν παρὰ τῷ δήμῳ, ἣν ἔτι μᾶλλον ηὔξησε, κηρύξας, ὅτι κατὰ τὴν ἐπάνοδον τοῦ Ἀντωνίου ἐκ τοῦ πρὸς τοὺς Πάρθους πολέμου ἔμελλε νὰ καταθέσῃ μετ' αὐτοῦ τὴν τριαρχικὴν ἐξουσίαν. Ὁ δὲ δῆμος, σαγηνευθεὶς ὑπὸ ταύτης τῆς ἐπαγγελίας, ἀνεκήρυξε τὸν Ὀκταβιανὸν εὐεργέτην, ἐχορήγησεν εἰς αὐτὸν τὴν δημαρχικὴν ἀσυλίαν καὶ ἐδώρησε δημόσιον οἶκον.

Καθ' ὃν δὲ χρόνον ὁ Ὀκταβιανὸς διὰ τῆς προνοίας αὐτοῦ κατέκτα ὁσημέραι μᾶλλον τὴν καρδίαν τοῦ πλήθους, ὁ Ἀντώνιος εἴτε διὰ τὴν ἀνεπιτυχῆ διεξαγωγὴν τοῦ πρὸς τοὺς Πάρθους πολέμου, εἴτε πολὺ μᾶλλον διὰ τὰ νεανισκεύματα αὐτοῦ ἐπέσυρε καθ' ἑαυτοῦ τὴν κοινὴν περιφρόνησιν, καὶ παρεῖχεν εἰς τὸν ἀντίζηλον τὸ μέσον νὰ ἐξολοθρεύσῃ αὐτόν.

Εἴδομεν ἤδη τὸν Ἀντώνιον μετὰ τὴν ἐν Τάραντι σύνοδον μεταβαίνοντα ταχέως εἰς τὴν Ἀνατολήν, ὅπως διὰ κρισίμου ἐνεργείας ἀποπερατώσῃ τὸν πρὸς τοὺς Πάρθους πόλεμον. Εἶχε δὲ μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου ὁ πόλεμος ἐκεῖνος διεξαχθῆ ἐπιτυχῶς διὰ τὴν ἀνδρείαν τῶν ὑπάρχων τοῦ Ἀντωνίου. Καὶ ὁ μὲν Γάϊος Σόσιος εἶχεν ἐκδιώξει τοὺς Πάρθους ἐκ τῆς Συρίας καὶ καταλάβει τὴν Ἱερουσαλὴμ (37 π. Χ.). Ὁ δὲ Κράσσος εἶχε νικήσει τοὺς Ἀλβανοὺς καὶ Ἴβηρας, τοὺς συμμάχους τῶν Πάρθων. Πάντων δ' εὐδοκιμώτατα εἶχεν ἀγωνισθῆ ὁ Πόπλιος Οὐεντίδιος. Καὶ τῷ μὲν 39 π. Χ. εἶχεν οὗτος ἐπιφέρει πανωλεθρίαν περὶ τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους Ταύρου εἰς στρατιάν τινα Πάρθων καὶ τρέψει εἰς φυγὴν τὸν ἡγεμόνα αὐτῆς Κόϊντον Λαβιηνόν, τὸν υἱὸν τοῦ δοκιμωτάτου τῶν ὑπάρχων τοῦ Καίσαρος Τίτου Λαβιηνοῦ, ὅστις μετὰ μὲν τὴν ἐν Φιλίπποις μάχην εἶχε προσέλθει εἰς τοὺς Πάρθους, μετὰ δὲ τὴν ὑπὸ τοῦ Οὐεντιδίου ἧτταν, πεσὼν εἰς χεῖρας τοῦ διοικητοῦ τῆς Κύπρου, ἐφονεύθη ὑπ' αὐτοῦ. Καρπὸς δὲ ταύτης τῆς νίκης ὑπῆρξεν ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς ἐπαρχίας Ἀσίας και ἡ κατάληψις τῆς Κιλικίας καὶ τῶν στενῶν τῶν διὰ τῆς σειρᾶς τοῦ Ταύρου ἀγόντων εἰς τὴν Συρίαν[2]. Κατὰ δὲ τὸ ἑπόμενον ἔτος ἐνίκησε τὸ δεύτερον τοὺς Πάρθους ἐν τῇ Κυρ-

[1] **Ἀππιανοῦ** Ἐμφυλίων V, 130.

[2] Gentile P. Ventidio σ. 33.

ρηστικῇ [1], καὶ ἐφόνευσε τὸν νέον αὐτῶν ἡγεμόνα Πάκορον, υἱὸν τοῦ βασιλέως Ὀρώδου. Μετὰ δὲ τὴν δευτέραν ταύτην ἧτταν οἱ Πάρθοι διῆλθον καὶ πάλιν πέραν τοῦ Εὐφράτου, ἀφήσαντες ἐλευθέραν καὶ ἥσυχον ἅπασαν τὴν Μικρὰν Ἀσίαν.

Ὁ δὲ Ἀντώνιος ἔλαβε τὸ ἄγγελμα τῶν λαμπρῶν τούτων ἐπιτυχιῶν τοῦ ὑπάρχου ἐν Ἀθήναις, ὅπου διεχείμαζε καταναλίσκων τὸν χρόνον ἐν τρυφηλῇ ἀπραγμοσύνῃ, καὶ ἠθέλησε νὰ ἑορτάσῃ αὐτὰς διὰ δημοσίων ἀγώνων, ἐν οἷς παρέστη ἐνδεδυμένος ὡς Ἡρακλῆς. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἐκολάκευσαν τὴν μειρακιώδη αὐτοῦ ματαιοφροσύνην, τελέσαντες τοὺς μυστικοὺς τοῦ Ἀντωνίου γάμους μετὰ τῆς Ἀθηνᾶς· ἀλλὰ δὲν ἤργησαν νὰ μεταμεληθῶσι διὰ τὴν εὐτελῆ αὐτῶν κολακείαν, τοῦ Ἀντωνίου ἀπαιτήσαντος, ὅπως εἰς τὴν θείαν αὐτοῦ σύζυγον δοθῇ προὶξ χιλίων ταλάντων. Ἔπειτα δ' ἔπλευσεν ὁ Ἀντώνιος εἰς τὴν Ἀσίαν, ὅπως διανεμηθῇ μετὰ τῶν ὑπάρχων τὰς δάφνας τῶν νικῶν αὐτῶν. Ἀποστείλας δὲ τὸν Οὐεντίδιον εἰς Ῥώμην, ὅπως ἐν αὐτῇ καταγάγῃ θρίαμβον ἐπὶ τῇ ἐκνικήσει τῶν Πάρθων, ἀνέλαβεν αὐτὸς τὴν ἡγεμονίαν κατὰ τὴν πολιορκίαν τῶν Σαμοσάτων, τῆς πρωτευούσης τῆς Κομμαγηνῆς. Ἀλλ' ἅμα τῇ ἐμφανίσει αὐτοῦ αἱ νῖκαι μετεβλήθησαν εἰς παθήματα. Καὶ ὁ μὲν Ἀντίοχος εἶχε προςφέρει εἰς τὸν Ἀντώνιον χίλια τάλαντα, ὅπως ἀφήσῃ ἐλεύθερα τὰ Σαμόσατα· ἀλλ' ὁ Ἀντώνιος ἠδυνήθη νὰ θεωρήσῃ ἑαυτὸν εὐτυχῆ, ὅτι ἔλαβε παρ' αὐτοῦ τριακόσια ὅπως ἀπέλθῃ. Καὶ ἐπέστρεψεν εἰς Ἀθήνας, ἀφήσας ἐν τῇ Συρίᾳ τὸν Σόσιον.

Τὸ μικρὸν ἰουδαϊκὸν βασίλειον εὑρίσκετο τότε ὅλον ἐν ἀναστατώσει ἕνεκα τοῦ ὑπουργοῦ τοῦ βασιλέως Ὑρκανοῦ Ἀντιπάτρου καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἡρώδου, τετράρχου τῆς Γαλιλαίας. Ἀναδειχθεὶς ὁ Ἀντίπατρος ὑπὸ τοῦ Καίσαρος ἐπίτροπος τῆς Ἰουδαίας πρὸς ἀμοιβὴν τῶν ὑπηρεσιῶν, ἃς εἶχε παράσχει κατὰ τὸν ἀλεξανδρινὸν πόλεμον, εἶχε διανοηθῇ νὰ ἐξώσῃ ἀπὸ τοῦ θρόνου τὸν οἶκον τῶν Μακκαβαίων, ὅπως ἀνυψώσῃ ἐπ' αὐτοῦ τὸν ἴδιον ἑαυτοῦ. Ἀλλ' οἱ Μακκαβαῖοι εἶχον φίλους τοὺς Πάρθους, οἵτινες καὶ ἐτιμώρησαν διὰ θανάτου τὴν φιλόδοξον ἀπόπειραν τοῦ Ἀντιπάτρου. Ἀνέλαβε δὲ αὐτὴν καὶ πάλιν ὁ Ἡρώδης. Καὶ οἱ μὲν Πάρθοι εἶχον ἀντικαταστήσει τὸν ἀνίσχυρον Ὑρκανὸν διὰ τοῦ ἀνεψιοῦ αὐτοῦ Ἀντιγόνου· οἱ δὲ Ῥωμαῖοι ἀντέταξαν εἰς αὐτὸν τὸν Ἡρώδην, ὅςτις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς εἶχε καταφύγει εἰς τὴν Ῥώμην καὶ ἀνεδείχθη ὑπὸ τῆς συγκλήτου βασιλεὺς τῶν

[1] Κατ' ἀλήθειαν αἱ κατὰ τῶν Πάρθων νῖκαι τοῦ Οὐεντιδίου ὑπῆρξαν τρεῖς, ὧν ἡ δευτέρα κατὰ τοῦ Φαρναπάτου, ὅςτις ἔπεσεν ἐν αὐτῷ τῷ πεδίῳ τῆς μάχης. Εἶχε δὲ καταλάβει ὁ Φαρναπάτης ἐν τῇ Κιλικίᾳ τὸν Πομπήιον Σίλωνα, ἀλλ' ἡ ταχεῖα βοήθεια τοῦ Οὐεντιδίου οὐ μόνον ἐστέρησε τῆς νίκης τὸν Πάρθον ἡγεμόνα, ἀλλὰ καὶ ἤγαγεν αὐτὸν εἰς τὸν ἔσχατον ὄλεθρον. Ἴδ. Gentile ἔνθ' ἀν. σ. 33.

Ἰουδαίων κατὰ σύστασιν τοῦ Ἀντωνίου. Ἐπιστρέψας δ' ὁ Ἡρώδης εἰς τὴν Συρίαν, εὗρε πολύτιμον ἀρωγὸν τὸν στρατηγὸν Σόσιον, ὅςτις, συμπράττοντος τοῦ Ἡρώδου, τὸν Μάρτιον τοῦ 37 π. Χ. ἐξεπολιόρκησε τὴν Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἀπήγαγεν αἰχμάλωτον εἰς τὴν Ἀντιόχειαν τὸν ὑπὸ τῶν Πάρθων ἐγκατασταθέντα βασιλέα Ἀντίγονον. Ἐκεῖ δὲ ὁ ὕστατος ἀντιπρόσωπος τοῦ ἡρωικοῦ οἴκου τῶν Μακκαβαίων ἀπετμήθη τὴν κεφαλὴν, ἀφ' οὗ πρότερον ἐμαστιγώθη. Ἐπὶ δὲ τούτοις ἄνευ τινὸς ἐμποδίου κατέλαβεν ὁ Ἡρώδης τὸν θρόνον τῆς Ἰουδαίας· ὅπως δ' ἐξασφαλίσῃ τὴν ἀρχὴν, ἔλαβε σύζυγον τὴν κληρονόμον τῆς ὑπ' αὐτοῦ θυσιασθείσης δυναστείας Μαριάμνην.

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ὁ Ἀντώνιος ἐνεφανίσθη καὶ πάλιν ἐν Συρίᾳ. Καὶ εἶχε μὲν τέλος ἀποφασίσει νἀναλάβῃ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἐπὶ τοὺς Πάρθους πολέμου, ἀλλ' ἕνεκα τοῦ ἄφρονος αὐτοῦ ἔρωτος πρὸς τὴν Κλεοπάτραν εἶχε παραμελήσει τὴν καταλληλοτάτην εὐκαιρίαν πρὸς ἐπανάληψιν τῶν ἐχθροπραξιῶν. Καὶ δὴ τὸ βασίλειον τῶν Πάρθων μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Οὐεντιδίου εἶχε μείνει ἐπί τινα χρόνον ἐν καταστάσει ἀναρχίας. Φραάτης ὁ υἱὸς τοῦ βασιλέως Ὀρώδου εἶχε φονεύσει τὸν πατέρα καὶ τοὺς ἀδελφοὺς καὶ καταλάβει τὸν καθῃμαγμένον θρόνον. Ἀλλὰ τὸ δεινὸν ἐκεῖνο ἀνοσιούργημα ἐξήγειρε ταραχὰς καὶ ἀποστασίας ἐναντίον τοῦ πατροκτόνου ἐν πολλοῖς μέρεσι τοῦ βασιλείου. Τέλος δ' ἐζητήθη χάριν καταλύσεως τοῦ μιαροῦ βασιλέως ἡ βοήθεια τοῦ Ἀντωνίου, ὁ δὲ βασιλεὺς τῆς Ἀρμενίας καὶ ὑποτελὴς τῶν Πάρθων Ἀρταουάσδης, πορευθεὶς εἰς τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ, προςήνεγκε τὴν ἰδίαν συμμαχίαν. Ἀλλ' ὁ Ἀντώνιος δὲν συνεκινήθη ὑπὸ τῶν προςκλήσεων ἐκείνων, διέμεινε δ' ἐπὶ μακρὸν μέρος τοῦ ἔτους ἐν Λαοδικείᾳ παρὰ τῇ Αἰγυπτίᾳ Ἀφροδίτῃ, ἀσχολούμενος περὶ ὄργια καὶ πότους (36 π. Χ.). Οὕτω δὲ εἰς μὲν τὸν Φραάτην ἐδόθη πλήρης εὐκαιρία νἀποκαταστήσῃ τὴν τάξιν ἐν τῷ βασιλείῳ του, ὁ δὲ Ἀρταουάσδης, βλέπων, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ πλέον ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν Ἀντώνιον, προσεχώρησεν εἰς μυστικὴν κατ' αὐτοῦ συμμαχίαν. Διὰ ταῦτα, ὅτε ὁ Ἀντώνιος τέλος ἐκινήθη, εὗρεν ἀντιμέτωπον πολέμιον πολὺ φοβερώτερον τοῦ καταπολεμηθέντος ὑπὸ τοῦ Οὐεντιδίου. Εἰς δὲ τὴν ἀνεπάρκειαν τῶν ὑποδεεστέρων αὐτοῦ δυνάμεων προσετέθησαν πρὸς ζημίαν τοῦ Ἀντωνίου καὶ οἱ δόλοι τοῦ Ἀρταουάσδου, παρασύραντος αὐτὸν εἰς τὴν Μηδίαν, ὅπου ὁ βασιλεὺς τῶν Πάρθων παρεσκεύαζεν εἰς αὐτὸν ἐνέδραν. Ἐν ᾧ δὲ ὁ Ἀντώνιος ταχὺς προεχώρει ἐπὶ τὰ Φράατα, τὴν πρωτεύουσαν τῆς Ἀτροπατηνῆς Μηδίας, οἱ Πάρθοι ἐπῆγον πανωλεθρίαν εἰς τὸν ὕπαρχον αὐτοῦ Ὄππιον Στατιανὸν, ὅςτις εἵπετο ὄπισθεν αὐτοῦ μετὰ τῶν σκευοφόρων, τῶν πολεμικῶν μηχανῶν καὶ μέρους τοῦ στρατοῦ. Τότε δὲ ὁ Ἀντώνιος ἠναγκάσθη νὰ ὀπισθοχωρήσῃ· διωκόμενος δὲ καὶ φθειρόμενος ὑπὸ τῶν πολεμίων, ἔφθασε τέλος μετὰ βαρυ-

σύμφορον πορείαν δεκαεπτὰ ἡμερῶν εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Ἀράξου τοῦ χωρίζοντος τὴν Μηδίαν ἀπὸ τῆς Ἀρμενίας.

Καὶ ἀπέβαλε μὲν κατὰ ταύτην τὴν ἐκστρατείαν ὁ Ἀντώνιος πλὴν τῶν σκευῶν εἰκοσακισχιλίους πεζοὺς καὶ τετρακισχιλίους ἱππεῖς. Ἀλλ' ὅμως δὲν κατεθλίβη οὐδ' ἀπεθαρρύνθη ἐπὶ ταῖς τοσαύταις ἀπωλείαις. Ἀπ' ἐναντίας δ' ἀπέστειλεν εἰς τὴν Ῥώμην ἀγγέλους ἀνακοινοῦντας ψευδεῖς νίκας, εἰς δὲ τοὺς στρατιώτας αὐτοῦ διένειμε χάριν καθησυχάσεως αὐτῶν χρήματα καὶ ἐνδύματα, λέγων, ὅτι τὰ δῶρα ἐκεῖνα παρείχοντο ὑπὸ τῆς Κλεοπάτρας. Ἔπειτα δὲ μετέβη μετὰ τῆς ἐρωμένης εἰς τὴν Αἴγυπτον, ἔνθα ἔμεινε πλὴν βραχέων διαλειμμάτων μέχρι τοῦ 32 π. Χ., ἤτοι μέχρι τοῦ χρόνου τοῦ μοιραίου τέλους.

Ἔν τινι δὲ τῶν διαλειμμάτων ἐκείνων ἐπεχείρησεν ἐκστρατείαν εἰς τὴν Ἀρμενίαν, ὅπως ἐκδικηθῇ τὸν Ἀρταουάσδην διὰ τὴν προγενεστέραν προδοσίαν. Ἡ δ' ἀτυχὴς Ὀκταβία, ἥτις δὲν εἶχε παύσει ἀγαπῶσα τὸν Ἀντώνιον καὶ παρὰ τοὺς μοιχικοὺς αὐτοῦ ἔρωτας, εἶχε πείσει τὸν ἀδελφὸν Ὀκταβιανὸν νὰ στείλῃ εἰς αὐτὸν διὰ τὴν ἐκστρατείαν ἐκείνην βοήθειαν δισχιλίων στρατιωτῶν ἐπιλέκτων, οὓς ἠθέλησε νἀγάγῃ πρὸς τὸν σύζυγον αὐτὴ ἡ ἰδία. Ἀλλ' ἅμα τῇ ἀφίξει αὐτῆς εἰς Ἀθήνας ἔλαβε παρὰ τοῦ συζύγου διαταγὴν νὰ μὴ προχωρήσῃ καὶ νὰ στείλῃ εἰς αὐτὸν μόνον τοὺς στρατιώτας. Ἡ δ' ἐνάρετος γυνὴ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἀλγοῦσα ἐνδομύχως καὶ ὑπομιμνήσκουσα διὰ τῆς ἐν Ῥώμῃ παρουσίας αὐτῆς τὸν ἀδελφόν, ὅτι ὑφίστατο ἀνάγκη ἐκδικήσεως (34 π. Χ.). Ὁ δ' ἀρμενικὸς πόλεμος ἐπερατώθη διὰ τῆς ἥττης καὶ τῆς αἰχμαλωσίας τοῦ Ἀρταουάσδου. Ἡττήθη δὲ καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀρταξίας, ὃν ἀνύψωσαν ἐπὶ τὸν θρόνον τῆς Ἀρμενίας οἱ ἀντίπαλοι τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας. Ὁ δὲ Ἀντώνιος ἤγαγε τὰ νικηφόρα αὐτοῦ ὅπλα μέχρι τοῦ Ἀράξου, καὶ συνεπλήρωσε τὴν κατάκτησιν τοῦ ἀρμενικοῦ βασιλείου, ὅπερ προώριζεν ὡς δῶρον εἰς ἕνα τῶν ἐκ τῆς Κλεοπάτρας υἱῶν αὐτοῦ (33 π. Χ.).

Ἀλλὰ δὲν διέθετεν ἤδη ὡς κύριος μόνας τὰς χώρας τὰς ὑπ' αὐτοῦ κατακτηθείσας, ἀλλὰ καὶ ἄλλας ἀνέκαθεν ἀνηκούσας εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος, ἃς οὐχ ἧττον ἐδώρει ὡς εἰ ἦσαν ἴδια αὐτοῦ κτῆσις. Καὶ εἰς μὲν τὴν Κλεοπάτραν καὶ τὸν πρωτότοκον αὐτῆς Πτολεμαῖον Καισαρίωνα, ὃν νῦν ἀνεγνώρισεν ὁ Ἀντώνιος ἐπισήμως ὡς υἱὸν τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος, ἐδώρησε τὴν Αἴγυπτον, τὴν Κοίλην Συρίαν, τὴν Κιλικίαν μετὰ τῆς Κύπρου καὶ τὴν Κρήτην μετὰ τῆς Κυρηναϊκῆς. Εἰς δὲ τοὺς δύο ἰδίους αὐτοῦ ἐκ τῆς Κλεοπάτρας υἱούς, τὸν Φιλάδελφον καὶ τὸν Ἀλέξανδρον, παρεχώρησε τὰς ἐν Ἀσίᾳ κτήσεις, εἰς ἐκεῖνον μὲν τὸ βασίλειον τῆς Συρίας καὶ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, εἰς τοῦτον δὲ τὴν Ἀρμενίαν καὶ τὰς πέραν τοῦ Εὐφράτου χώρας. Ἅπαντες δ' οἱ υἱοὶ τῆς Κλεοπάτρας ἔμελλον ἄλλως νὰ φέρωσι τὴν προσω-

νυμίαν βασιλέως, ἀναγνωρίζοντες τὴν ὑψηλὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς μητρός, ἥτις οὕτως ἐγίνετο δέσποινα μεγάλου ἀνατολικοῦ βασιλείου, πρωτεύουσαν ἔχοντος τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ προωρισμένου κατὰ τὰς σκέψεις τῆς μεγάλης βασιλίσσης νὰ ὑποσκελίσῃ τὴν Ῥώμην καὶ διαδεχθῇ αὐτὴν ἐν τῇ κοσμοκρατορίᾳ (32 π. Χ.).

Ο ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ.—Οὕτως ὁ μανικὸς ἔρως τοῦ Ἀντωνίου παρεσκεύαζε τὴν ἔκρηξιν πολέμου μεταξὺ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως. Ἀλλ' ὅμως ὁ Ὀκταβιανὸς ἐχρειάζετο ἀπόδειξιν θετικὴν καὶ ἀναμφήριστον τῆς ἀπίστου προδοσίας τοῦ ἀντιπάλου, ἐπειδὴ οὔτε αἱ φερόμεναι φῆμαι, οὔτε αἱ προφορικαὶ καταγγελίαι μαρτύρων ὑπόπτων ἤρκουν ὅπως καταστήσωσι πιστευτὰς τοιαύτας τερατώδεις παρεκτροπὰς καὶ πείσωσι τὸν δῆμον νὰ ὑποστῇ τὰ νέα βάρη, ἅτινα ἔμελλε νὰ ἐπιβάλῃ εἰς αὐτὸν πόλεμος αὐτόχρημα κολοσσιαῖος. Ἡ δ' ἔξω πάσης ἀμφιβολίας τοιαύτη ἀπόδειξις εὑρέθη. Καὶ δὴ διὰ τοῦ ἄλλοτε διοικητοῦ τῆς Συρίας Μουνατίου Πλάγκου καὶ τοῦ ἀνεψιοῦ αὐτοῦ Μάρκου Τιτίου, ὅστις εἶχεν ἀκολουθήσει τὸν Ἀντώνιον ἐν τῇ ἐπὶ τοὺς Πάρθους ἐκστρατείᾳ, περιῆλθεν εἰς γνῶσιν τοῦ Ὀκταβιανοῦ ἡ διαθήκη τοῦ Ἀντωνίου, ἣν οὗτος εἶχε καταθέσει ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἑστίας. Ὡμολόγει δὲ ὁ Ἀντώνιος διὰ τῆς διαθήκης ἐκείνης, ὅτι ὁ Πτολεμαῖος Καισαρίων ἦτο νόθος υἱὸς τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος, καὶ, ἀπαρνούμενος τὴν πατρίδα, ἐκέλευε, καὶ ἂν ἤθελε τελευτήσει ἐν Ῥώμῃ, νὰ σταλῇ ὁ νεκρός του πρὸς ταφὴν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν πρὸς τὴν Κλεοπάτραν. Τότε πλέον ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει τῆς διαθήκης ἐκείνης ἐξερράγη ἡ ἀγανάκτησις τοῦ πλήθους ἐναντίον τοῦ προδότου. Οἱ δὲ ὕπατοι Δομίτιος Ἀηνόβαρβος καὶ Γάϊος Σόσιος, οἵτινες εἶχον πειραθῇ νὰ ὑπερασπισθῶσι τὸν Ἀντώνιον, ὄντα φίλον αὐτῶν, ἠναγκάσθησαν νὰ φύγωσι κρυφίως ἐκ Ῥώμης, ὅπως σωθῶσιν ἀπὸ τῆς μανίας τοῦ πλήθους. Ἡ δὲ σύγκλητος ἐξ ἑτέρου, χαριζομένη εἰς τὸ κοινὸν αἴσθημα μίσους πρὸς τὸν Ἀντώνιον, ἀφῄρεσεν αὐτὸν τὴν ὑπατείαν τοῦ προσεχοῦς ἔτους (31 π. Χ.) καὶ καθῄρεσεν ἀπὸ τῆς τριαρχίας. Ὅπως δὲ μὴ δοθῇ εἰς τὸν ἐπικείμενον ἀγῶνα ὁ χαρακτὴρ ἐμφυλίου πολέμου, ἡ σύγκλητος δὲν ἐκήρυξε πόλεμον πρὸς τὸν Ἀντώνιον, ἀλλὰ πρὸς τὴν Κλεοπάτραν, ἅτε σφετερισθεῖσαν ἐπαρχίας ῥωμαϊκάς, καὶ περιωρίσθη ὡς πρὸς τὸν Ἀντώνιον νὰ κηρύξῃ εὐεργέτας τῆς πατρίδος πάντας ἐκείνους ὅσοι ἤθελον ἐγκαταλίπει αὐτόν.

Εἰς δὲ τὰς προκλήσεις ταύτας ἀπήντησεν ὁ Ἀντώνιος καλέσας περὶ ἑαυτὸν τοὺς ἡγεμόνας τῆς Ἀνατολῆς, ἔν τινι δὲ στρατιωτικῇ συνελεύσει ὑπεσχέθη εἰς τοὺς στρατιώτας αὐτοῦ, ὅτι ἔμελλε νὰ πολεμήσῃ μέχρι τῶν ἐσχάτων, μὴ ἑλκυόμενος ὑπὸ προτάσεων περὶ διαπραγματεύσεων, καὶ ὅτι ἓξ μῆνας μετὰ τὴν νίκην ἔμελλε νὰ καταθέσῃ τὴν τριανδρικὴν ἀρχὴν καὶ

ἀνορθώσῃ τὴν δημοκρατίαν. Ἀλλ' ὡς πρότερον ὅτ' ἐστρατήγει ἐπὶ τοὺς Πάρθους, οὕτω καὶ τώρα, παρασκευαζόμενος εἰς πόλεμον κατὰ τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ, ἀφῆκε νὰ ἐκφύγῃ ἡ εὐκαιρία ἣν εἶχε παρασκευάσει αὐτῷ ἡ τύχη. Ἐν μέσῳ δῆλα δὴ τῶν παρασκευῶν τοῦ Ἀντωνίου ὁ Ὀκταβιανὸς εἶχε καταληφθῇ ὑπὸ στάσεως τοῦ πλήθους. Αἱ νέαι εἰσφοραὶ αἱ εἰς τοὺς ἰδιοκτήτας ἐπιβληθεῖσαι εἶχον ἐξεγείρει ἄκραν δυσαρέσκειαν ἐν τῇ τάξει τῶν ἀπελευθέρων, ἣν κυρίως ἔπληττον τὰ νέα βάρη. Τὴν δὲ δυσαρέσκειαν ἐκείνην ὑπεδαύλιζεν ὁ υἱὸς τοῦ Λεπίδου, ἐνεργῶν τὴν ἔκρηξιν ἀποστασίας. Ἂν δὲ ὁ Ἀντώνιος ἤθελεν εὑρεθῇ ἕτοιμος νὰ τραπῇ ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν, ἔμελλε νὰ καταλάβῃ τὸν ἀντίπαλον ἐν μέσῳ τῶν παρασκευῶν του καὶ τῆς δημοτικῆς ὀργῆς, ἥτις παρενέβαλλεν εἰς αὐτὰς προσκόμματα. Ἀλλ' ἀντὶ νὰ πράξῃ τοῦτο ὁ Ἀντώνιος μετέβη πρὸς διαχείμασιν εἰς Πάτρας. Οὕτω δ' ὁ Ὀκταβιανὸς ἔσχε πληρεστάτην εὐκαιρίαν νὰ καταστείλῃ μὲν τὴν στάσιν, νὰ περισυναγάγῃ δὲ τὰς εἰσφοράς, νὰ συντάξῃ τὴν στρατιὰν καὶ δεχθῇ τὸν ὅρκον τῆς πίστεως παρὰ τῆς Ἰταλίας καὶ τῶν ἐπαρχιῶν Γαλατίας, Ἱσπανίας, Ἀφρικῆς, Σικελίας καὶ Σαρδοῦς.

Τῇ δὲ 1 Ἰανουαρίου 31 π. Χ. συνῳδὰ τῇ κατὰ τὸ Μισηνὸν συνθήκῃ ὁ Ὀκταβιανὸς ἀνερρήθη ὕπατος τὸ τρίτον· ἀντὶ δὲ τοῦ Ἀντωνίου ἀνεδείχθη συνύπατος αὐτοῦ ὁ Μάρκος Βαλέριος Μεσσάλας. Ὅπως δὲ πειθαναγκάσῃ ὁ νέος ὕπατος τὰ πλήθη, ἅτινα ἤθελον μέχρι τῆς τελευταίας ὥρας τὴν ἀποφυγὴν τοῦ πολέμου, ἔστειλε πρέσβεις εἰς τὴν Ἑλλάδα, προτείνων εἰς τὸν Ἀντώνιον λόγους περὶ συνδιαλλαγῆς· ἀλλ' οἱ πρέσβεις ἐπέστρεψαν φέροντες ἀρνητικὴν ἀπάντησιν τοῦ Ἀντωνίου. Τότε δ' ἔστειλεν ὁ Ὀκταβιανὸς εἰς τὴν Ἀνατολὴν τὸν Ἀγρίππαν μετὰ μέρους τοῦ στόλου, ὅπως παρασκευάσῃ τὰ πράγματα προηγούμενος αὐτοῦ. Αἱ δὲ δυνάμεις τῶν δύο ἀντιπάλων ἦσαν πολλῷ διάφοροι ἀλλήλων, τοῦ Ἀντωνίου ἔχοντος ἀνώτερον ἀριθμὸν πεζῶν καὶ ἔτι πολυπληθέστερον τὸν στόλον. Καὶ ἡ μὲν πεζικὴ αὐτοῦ στρατιὰ ἀνήρχετο εἰς ἑκατὸν χιλιάδας ἀνδρῶν, ἐν ᾧ ἡ τοῦ Ὀκταβιανοῦ ἠρίθμει μόνον ὀγδοηκοντακισχιλίους, ὁ δὲ στόλος τοῦ Ἀντωνίου περιελάμβανε πεντακοσίας νῆας, ἤτοι διπλασίας τῶν τοῦ Ὀκταβιανοῦ. Πλὴν δὲ τούτων διέθετεν ὁ Ἀντώνιος τἄπειρα πλούτη τῆς Ἀνατολῆς, ἐν ᾧ ὁ Ὀκταβιανὸς εἶχεν ἀνεπαρκεῖς τοὺς πόρους καὶ μετὰ τὴν εἴσπραξιν τῶν νέων εἰσφορῶν. Ἀλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα ὁ Ὀκταβιανὸς ὑπερηυδοκίμει τὸν ἀντίπαλον διὰ πλεονεκτημάτων μηδενιζόντων τὴν διαφορὰν τῶν δυνάμεων. Καὶ τὸ μὲν ἄριστον τῆς στρατιᾶς αὐτοῦ μέρος συνέκειτο ἐκ παλαιστράτων, εἰθισμένων εἰς τὸν πόλεμον καὶ τὴν πειθαρχίαν, ἐν ᾧ οἱ πλεῖστοι τῶν στρατιωτῶν τοῦ Ἀντωνίου ἦσαν ἄνθρωποι σύγκλυδες καὶ βάρβαροι. Ἐξ ἑτέρου δὲ ὁ μὲν Ὀκταβιανὸς εἶχε τάξει ἡγεμόνα τῆς στρατιᾶς στρατηγὸν δεδοκιμασμένον, τὸν Ἀγρίππαν, ὁ δὲ Ἀντώνιος εἶχεν ἀρχηγοὺς μετρίους, καὶ αὐτὸς δ' ἐκεῖνος ὡς

ἀρχιστράτηγος δὲν εἶχεν ἀξίαν μεγαλειτέραν τῆς τῶν ὑφηγεμόνων. Τέλος δὲ ὑπῆρχε μεγάλη διαφορὰ περὶ τὴν ἠθικὴν σύστασιν τῶν δύο στρατιῶν, καθ' ἣν ὑπερεῖχε τελείως ἡ τοῦ Ὀκταβιανοῦ. Καὶ οὗτος μὲν ἀντεπροσώπευε τὴν ἰδέαν τῆς πατρίδος, τῆς τιμῆς αὐτῆς καὶ τοῦ μεγαλείου, εἰ μὴ τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς, ἀποβεβλημένης πλέον ἐς ἀεί· ὁ δὲ Ἀντώνιος ἦτο ἀπ' ἐναντίας ἀντιπρόσωπος τῆς προδοσίας, τῆς ὑποτελείας εἰς γύναιον ἠθῶν ἀποβλήτων καὶ βάρβαρον, τῆς ταπεινώσεως τῆς Ῥώμης καὶ ὑποδουλώσεως αὐτῆς καὶ τῆς Ἰταλίας εἰς τὴν ἀφρικανικὴν Ἀλεξάνδρειαν. Ἐκ τούτων δὲ τῶν λόγων ἐξηγοῦνται αἱ πολυπληθεῖς αὐτομολίαι ἐκ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Ἀντωνίου αἱ ἐπελθοῦσαι ἤδη κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς μάχης. Ὅτε δὲ ὁ Ὀκταβιανὸς τὸ ἔαρ τοῦ 31 π. Χ. ἐξώρμησεν ἐκ τοῦ Βρενδησίου, πλέων εἰς τὴν Ἀνατολήν, ὁ ναύαρχος αὐτοῦ Ἀγρίππας, ἀποβιβασθεὶς αἰσίως εἰς τὴν Ἤπειρον, εἶχε προχωρήσει μέχρι τῆς Πελοποννήσου, ἀφαιρέσας ἀπὸ τοῦ Ἀντωνίου τὰς ἀξίας λόγου πόλεις Μεθώνην καὶ Κόρινθον καὶ ἀναγκάσας αὐτὸν νὰ ἐγκαταλίπῃ τὰς Πάτρας, ἃς καὶ κατέλαβεν ὡς καὶ τὴν Λευκάδα. Πλέων δὲ ὅπως συνενωθῇ μετὰ τοῦ Ὀκταβιανοῦ, ὅστις μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Κερκύρας ἐναυλόγει ἤδη παρὰ τὸν λιμένα Κόμαρον ἐν τῷ Ἀμβρακικῷ κόλπῳ, κατέλαβε μοῖράν τινα τοῦ στόλου τῶν πολεμίων, ἧς ἡγεῖτο ὁ Σόσιος διώκων ὀλίγας τινὰς νῆας τοῦ Ὀκταβιανοῦ, καὶ διέφθειρεν αὐτήν.

Βαρυτέρα δὲ τῶν ἐντεῦθεν ἐπελθουσῶν ζημιῶν ὑπῆρχεν ἡ ἐν τῷ στρατοπέδῳ τοῦ Ἀντωνίου ἐπιγενομένη ἀθυμία. Οὐ μόνον δὲ στρατιῶται καὶ ἐπίκουροι ἐφάνησαν αὐτομολοῦντες εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Ὀκταβιανοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ καὶ φίλοι στενοὶ τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ. Τούτων ὑπῆρξαν ὅ τε Γναῖος Δομίτιος Ἀηνόβαρβος, ὁ ὕπατος τοῦ προτέρου ἔτους, καὶ ὁ Κόϊντος Δέλλιος, ὁ σύμβουλος τοῦ Ἀντωνίου, οἵτινες, ὑπάρξαντες πρότερον ὄργανα τῆς ἐπαισχύντου αὐτοῦ ὑποτάξεως εἰς τὰς θελήσεις τῆς παλλακῆς, τώρα μετέστησαν ἐξ αὐτοῦ τὴν ὑστάτην ὥραν, προοιωνιζόμενοι τὸ ἐπικείμενον μοιραῖον τέλος.

Ὁ δὲ Ἀντώνιος, συγκινηθεὶς τέλος ὑπὸ τῶν δυσοιώνων τούτων συμβάντων, ἀπεφάσισε μετὰ μακρὰν ἀναβολὴν νὰ συνάψῃ πρὸς τὸν ἐχθρὸν μάχην ὁριστικήν. Ἐναντίον δὲ τῆς γνώμης τῶν ἀρίστων ὑφηγεμόνων, οἵτινες συνεβούλευον μάχην κατὰ ξηράν, προέκρινε ναυμαχίαν συνῳδὰ πρὸς τὴν θέλησιν τῆς Κλεοπάτρας, ἥτις προετίμα αὐτήν, ὅπως ἐν μὲν περιπτώσει νίκης δυνηθῇ νὰναφέρῃ μετὰ καυχήσεως τὸ πλεῖστον τῆς ἐπιτυχίας εἰς τοὺς ἑαυτῆς, ἐπερχομένης δὲ ἥττης ἔχῃ εὐκολωτέραν τὴν φυγήν.

Τὴν 2 Σεπτεμβρίου 31 π. Χ. αἱ δύο ἀντίπαλοι στρατιαὶ εὑρίσκοντο ἐστρατοπεδευμέναι ἀντιμέτωποι κατὰ τὰς ἀντικειμένας ἀκτὰς τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου, ἡ μὲν τοῦ Ὀκταβιανοῦ ἐπὶ τῆς ἠπειρωτικῆς παραλίας, ἡ δὲ τῶν Ἀντωνείων ἐπὶ τῆς ἀκαρνανικῆς πλησίον τοῦ Ἀκτίου, τῆς σημερινῆς

Πούντας. Πρὸ αὐτῶν δ' ἐναυλόχουν δύο στόλοι, ὁ μὲν τοῦ Ἀντωνίου κατὰ τὸν εἴςπλουν τοῦ κόλπου, ὁ δὲ τοῦ Ὀκταβιανοῦ ἐν ἀποστάσει ὀκτὼ σταδίων, ἤτοι ἑνὸς καὶ ἡμίσεος χιλιομέτρου, ἀπὸ τοῦ στόλου τῶν πολεμίων. Καὶ ἐπί τινα μὲν χρόνον ἀμφότεροι οἱ στόλοι ἔμειναν ἀδρανεῖς, ἀναμένοντες κατάλληλον στιγμὴν πρὸς ἔναρξιν τῆς ἐπιθέσεως. Τέλος δὲ περὶ τὴν μεσημβρίαν ὁ Σόσιος, ὅστις ἡγεῖτο τοῦ ἀριστεροῦ κέρατος τῶν Ἀντωνείων, ἔπλευσε πρὸς τὰ πρόσω μετὰ τῶν ὑφ' ἑαυτὸν νηῶν. Ἀλλ' ὁ Ὀκταβιανὸς ὑπεχώρησε μέχρις ἑλκύσῃ τοὺς πολεμίους εἰς τὸ ἀνοικτὸν πέλαγος. Τότε δ' ἐξαπέλυσεν ἐπ' αὐτοὺς τὰς ἐλαφρὰς αὐτῶν νῆας, αἵτινες ἐπετέθησαν κατὰ τῶν Ἀντωνείων διὰ τῆς τοξείας καὶ τῆς ἐξακοντίσεως βελῶν πυρφόρων καὶ λαμπάδων. Ἐν ᾧ δὲ οὕτω τὸ ἀριστερὸν κέρας τῶν Ἀντωνείων ἐμάχετο πρὸς τὸ ὑπὸ τὸν Ὀκταβιανὸν δεξιὸν κέρας τῶν πολεμίων, ὁ Ἀγρίππας, ἐκτείνας τὰ ὑφ' αὐτὸν πλοῖα τοῦ εὐωνύμου κέρατος εἰς κύκλωσιν τοῦ δεξιοῦ τῶν Ἀντωνείων, ἠνάγκασε τὸν ἡγούμενον αὐτοῦ Ποπλικόλαν νὰ ἐκτείνῃ καὶ αὐτὸς τὴν γραμμὴν αὐτοῦ, ὅπως μὴ κυκλωθῇ· οὕτω δ' ἔμεινεν ἐκτεθειμένον τὸ μέσον τοῦ στόλου τοῦ Ἀντωνίου. Ἤδη δὲ ἡ ἀπομόνωσις αὕτη τοῦ κέντρου τῶν Ἀντωνείων ἐπῆγε κίνδυνον εἰς αὐτούς, εἰ καὶ ἡ ναυμαχία ἔμενεν ἀκόμη ἄκριτος, ὅτ' αἰφνης ἑξήκοντα νῆες τῆς Κλεοπάτρας, αἵτινες μέχρις ἐκείνης τῆς ὥρας εἶχον μείνει τεταγμέναι ὀπίσω τῶν εἰς μάχην συμπλεκομένων, ὤφθησαν αἰρόμεναι πρὸς ἀπόπλουν τὰ ἱστία καὶ διὰ μέσου τῶν μαχομένων φεύγουσαι πρὸς τὴν Πελοπόννησον. Ὑπερεῖχε δ' ἐν μέσῳ αὐτῶν ἡ ναυαρχὶς τῆς βασιλίσσης, ἡ Ἀντωνιάς, φέρουσα ἱστία πορφυρᾶ. Ὁ δὲ Ἀντώνιος θεωρῶν αὐτὴν ᾐσθάνθη ἐκλεῖπον αὐτὸν τὸ θάρρος· ἐπιλαθόμενος δὲ τῶν θνησκόντων ὑπὲρ αὐτοῦ, ἔσπευσε νἀκολουθήσῃ τὴν φεύγουσαν ἐρωμένην. Ὁ δὲ στόλος αὐτοῦ ἐξηκολούθησε μὲν τὴν ἄμυναν ἐπί τινας ἔτι ὥρας, ἀλλ' ἔπειτα, καταληφθεὶς ὑπὸ ἀμηχανίας καὶ ἀθυμίας διὰ τὴν φυγὴν τοῦ ἡγεμόνος καὶ καταφοβηθεὶς ἐκ τῆς ὑπὸ τῶν πολεμίων πυρπολήσεως νηῶν τινων, παρεδόθη.

Παρὰ τὸ ἀκρωτήριον Ταίναρον ἔμαθεν ὁ Ἀντώνιος τὴν παράδοσιν τοῦ στόλου. Ἀλλ' ἔμενεν ὅμως ἀβλαβὴς ἡ κατὰ γῆν στρατιά, ἥτις καὶ εἶχε διάθεσιν νὰ ἔλθῃ εἰς μάχην. Ἀλλ' ὁ Ἀντώνιος ἔστειλεν εἰς αὐτὴν τὴν διαταγὴν νἀποχωρήσῃ διὰ τῆς Μακεδονίας εἰς τὴν Ἀσίαν. Προςεπελθοῦσα δ' εἰς ταύτην τὴν διαταγὴν ἡ φυγὴ τοῦ στρατηγοῦντος τῆς στρατιᾶς Ποπλίου Κανιδίου Κράσσου, συνεπλήρωσε τὴν ἀθυμίαν τῶν στρατευμάτων, ἅτινα τότε πλέον παρεδόθησαν εἰς τὸν Ὀκταβιανὸν τὴν ἑβδόμην ἀπὸ τῆς ναυμαχίας ἡμέραν. Οὕτω μία καὶ μόνη νίκη εἶχεν ἀρκέσει νὰ καταλύσῃ τὸ μέγα ἐκεῖνο κράτος τῆς Ἀνατολῆς, ὅπερ ἐφαίνετο προοριζόμενον νὰ μεταβάλῃ τὴν πορείαν τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Εἰς ἀνάμνησιν δὲ τοῦ μεγάλου γεγονότος ἔκτισεν ὁ Ὀκταβιανὸς ἐν τῷ χώρῳ, ὅπου εἶχε στρατο-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

πεδεύσει, πόλιν ἐπώνυμον τῆς νίκης, τὴν Νικόπολιν, κειμένην εἰς ἀπόστασιν μιᾶς καὶ ἡμισείας περίπου ὥρας ἀπὸ τῆς σημερινῆς Πρεβέζης, καὶ ἀπένειμε μεγάλας τιμὰς εἰς τὸν Ἀπόλλωνα, ἀνανεώσας μὲν τὰ Ἄκτια, ἀγῶνα πενταετηρικὸν τελούμενον εἰς τιμὴν τοῦ θεοῦ, κτίσας δὲ ναὸν μεγαλείτερον τοῦ ἤδη προϋπάρχοντος ἐν Ἀκτίῳ.

Πρὸς δὲ τοὺς ἡττημένους προσηνέχθη ὁ Ὀκταβιανὸς ἐπιεικῶς, θέλων νὰ ἑλκύσῃ τὴν εὔνοιαν αὐτῶν, ἠμνήστευσε δὲ καὶ αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν Σόσιον τὸν καταρξάμενον τῆς παρὰ τὸ Ἄκτιον μάχης. Τῶν δὲ στρατιωτῶν τοῦ

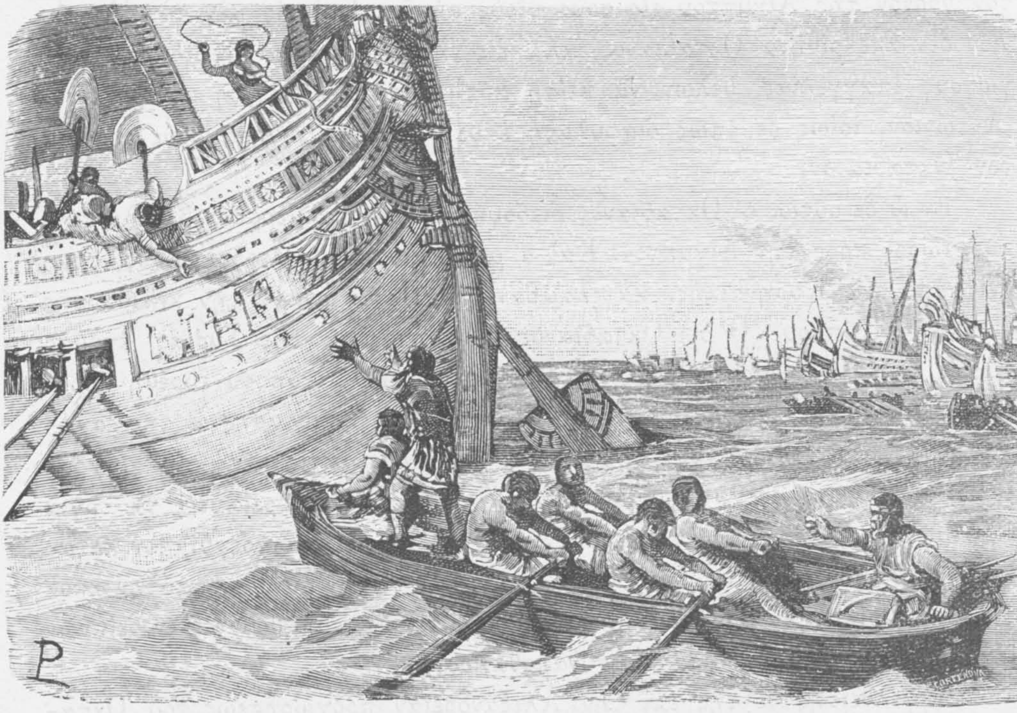

Ὁ Μάρκος Ἀντώνιος φθάνων εἰς τὴν ναυαρχίδα τῆς φευγούσης Κλεοπάτρας.

Ἀντωνίου ἐκράτησε μὲν τοὺς νέους, ἀπέλυσε δὲ τοὺς παλαιστράτους, ἀποστείλας εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἔπειτα δὲ ἀνέλαβε τὴν διαρρύθμισιν τῶν κατὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἀσίαν, ἀπομακρύνας ἐκ τῶν χωρῶν ἐκείνων τοὺς ὑπάρχους τοῦ Ἀντωνίου. Ἀναλαβὼν δ' ἐν Ἀσίᾳ τὴν 1 Ἰανουαρίου τοῦ 30 π. Χ. τὴν τετάρτην αὐτοῦ ὑπατείαν, διεχείμασεν ἐν Σάμῳ, ἀναμένων τὸ προσεχὲς ἔαρ, ὅπως ὁρμήσῃ εἰς τὴν Αἴγυπτον ἐπὶ τὸν ἀντίπαλον καὶ ἐξολοθρεύσῃ αὐτόν. Ἐν ᾧ δὲ διέτριβεν ἐν Σάμῳ, ἠγγέλθη εἰς αὐτόν, ὅτι οἱ παλαίστρατοι τοῦ Ἀντωνίου εἶχον στασιάσει ἐν Ἰταλίᾳ. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἔπεμψε πρὸς καθησύχασιν αὐτῶν τὸν Μάρκον Ἀγρίππαν ὡς στρατηγὸν αὐτοκράτορα, ἔπειτα δ' ἔπλευσε καὶ αὐτὸς εἰς Βρενδήσιον, ὅπου διέ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

μεινεν εἴκοσι καὶ ἑπτὰ ἡμέρας, περιστοιχιζόμενος ὑπὸ τῶν συγκλητικῶν καὶ τῶν ἀρχόντων τῆς Ῥώμης, ἐλθόντων εἰς δεξίωσιν αὐτοῦ. Κατασταλείσης δὲ τῆς στάσεως διὰ τῆς εἰς τοὺς παλαιστράτους διανομῆς χρημάτων καὶ τῆς γενομένης εἰς αὐτοὺς ἐπαγγελίας περὶ ἀναδασμοῦ γαιῶν, ἐπέστρεψεν ὁ Ὀκταβιανὸς εἰς τὸ ἐν Σάμῳ στρατόπεδον, ὅπως παρασκευασθῇ πρὸς τὴν ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον στρατείαν. Πρὶν δ' ἐκκινήσῃ, ἀπεστάλησαν εἰς αὐτὸν πρέσβεις ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίου καὶ τῆς Κλεοπάτρας, ἐκείνου μὲν ζητοῦντος τὴν ἄδειαν νἀποχωρήσῃ εἰς Ἀθήνας, ὅπως διαβιώσῃ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ὡς ἰδιώτης, τῆς δὲ βασιλίσσης αἰτουμένης, ὅπως ὁ Ὀκταβιανὸς ἀφήσῃ τὸν θρόνον τῆς Αἰγύπτου εἰς τοὺς υἱοὺς αὐτῆς. Καὶ εἰς μὲν τὸν Ἀντώνιον δὲν ἀπεκρίθη ὁ Ὀκταβιανὸς, ἀλλ' εἰς τὴν Κλεοπάτραν διεβίβασεν ἐπαγωγοὺς ἐπαγγελίας, θέλων νὰ πείσῃ αὐτὴν ὅπως ἐκβάλῃ ἢ φονεύσῃ τὸν Ἀντώνιον, ἰδίως δὲ ὅπως διαφυλάξῃ ἑαυτὴν καὶ τοὺς θησαυρούς της διὰ τὸν Ὀκταβιανόν.

Ἐν ᾧ δὲ οὕτως ὁ Ὀκταβιανὸς διεβουκόλει τὴν πολύτροπον βασίλισσαν, προεχώρει πρὸς τὴν Αἴγυπτον. Καὶ ὁ μὲν Γάϊος Κορνήλιος Γάλλος, σταλεὶς ἀπὸ τῆς Κυρηναϊκῆς, κατελάμβανε τὸ Παραιτόνιον, τὴν κλεῖδα τῆς δυτικῆς Αἰγύπτου. Ὁ δὲ Ὀκταβιανὸς, ἐκκινήσας ἐκ τῆς Συρίας, ἐγίνετο κύριος τοῦ Πηλουσίου. Οὕτω δὲ τὸ βασίλειον τῆς Αἰγύπτου εὑρέθη προσβεβλημένον συγχρόνως ἀπὸ δύο ἀντιθέτων μερῶν. Ἐπιστάσης δὲ τῆς ἐσχάτης ὥρας, ἐξηγέρθη ἐκ τοῦ ληθάργου ὁ Ἀντώνιος, ὅστις μετὰ τὴν αἰσχρὰν ἐξ Ἀκτίου φυγὴν εἶχε βυθισθῇ καὶ πάλιν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εἰς τὰ ὄργια ἐν μέσῳ τῆς συνόδου τῶν Συναποθανουμένων, ἥτις εἶχε διαδεχθῇ τὸν καταλυθέντα θίασον τῶν Ἀμιμητοβίων [1]. Διῆγον δὲ οἱ τὴν σύνοδον ταύτην ἀποτελοῦντες φίλοι τὸν βίον τρυφηλῶς καὶ πολυτελῶς, εὐπαθοῦντες ἐν δείπνων περιόδοις ἕως ἔλθῃ ἡ ὥρα νὰ συναποθάνωσιν.

Ἀγγελθείσης δὲ τῆς ἐπὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν προχωρήσεως τοῦ Ὀκταβιανοῦ, ὁ Ἀντώνιος, ὑπὸ ἀπελπισμοῦ καταληφθεὶς, συνήθροισε τὰ διεσπαρμένα στρατεύματα καὶ παρεσκευάσθη εἰς ἄμυναν. Μικρὰ δέ τις νίκη τοῦ ἱππικοῦ αὐτοῦ ἐνέπνευσεν εἰς αὐτὸν νέον θάρρος, καὶ ἀπεφάσισε νὰ πολεμήσῃ τὸν Ὀκταβιανὸν κατά τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ὥραν τῆς μάχης ὁ μὲν στόλος καὶ τὸ ἱππικὸν τῆς Κλεοπάτρας ηὐτομόλησαν πρὸς τὸν πολέμιον, οἱ δὲ πιστοὶ μείναντες πεζοὶ ἡττήθησαν εὐχερῶς ὑπὸ τοῦ Ὀκταβιανοῦ.

Τότε δὲ ἡ Κλεοπάτρα, εἴπερ ποτὲ ἀπόφασιν ἔχουσα νἀπαλλαχθῇ τοῦ Ἀντωνίου, ἔπεμψεν εἰς αὐτὸν ἐκ τοῦ τάφου, εἰς ὃν εἶχε καταφύγει μετὰ τῶν θησαυρῶν της, ἀγγέλους λέγοντας, ὅτι εἶχεν ἀποθάνει πιοῦσα δηλη-

---

[1] **Πλουτάρχου** Ἀντων. 71, 3.

τήριον. Ἐπειδὴ δὲ εἶχον δώσει ἀμοιβαίαν ὑπόσχεσιν, ὅτι ἔμελλον νὰ συναποθάνωσι, διέταξεν ὁ Ἀντώνιος τὸν οἰκέτην αὐτοῦ Ἔρωτα νὰ φονεύσῃ αὐτὸν, ἀλλ' ὁ πιστὸς δοῦλος, σπασάμενος τὸ ξίφος, ἔπληξε δι' αὐτοῦ ἑαυτὸν, καὶ ἔπεσε πρὸς τοὺς πόδας τοῦ Ἀντωνίου. Τότε δὲ ὁ Ἀντώνιος, συγκινηθεὶς ὑπὸ τοῦ παραδείγματος τοῦ δούλου, ἔπαισεν ἑαυτὸν κατὰ τῆς κοιλίας καὶ κατέπεσεν ἐπὶ τοῦ κλινιδίου. Ἀλλ' ἡ πληγὴ δὲν ὑπῆρξεν εὐθυθάνατος. Ἐν ᾧ δὲ ὁ τραυματίας ἐπάλαιε πρὸς τὸν θάνατον, ἐλθὼν πρὸς τὸν Ἀντώνιον Δισμήδης ὁ γραμματεὺς τῆς Κλεοπάτρας, ἀνήγγειλεν εἰς αὐτὸν, ὅτι ἡ βασίλισσα ζῇ, καὶ ἐκόμισε κατὰ τὴν διαταγήν της πρὸς αὐτὴν εἰς τὸν τά-

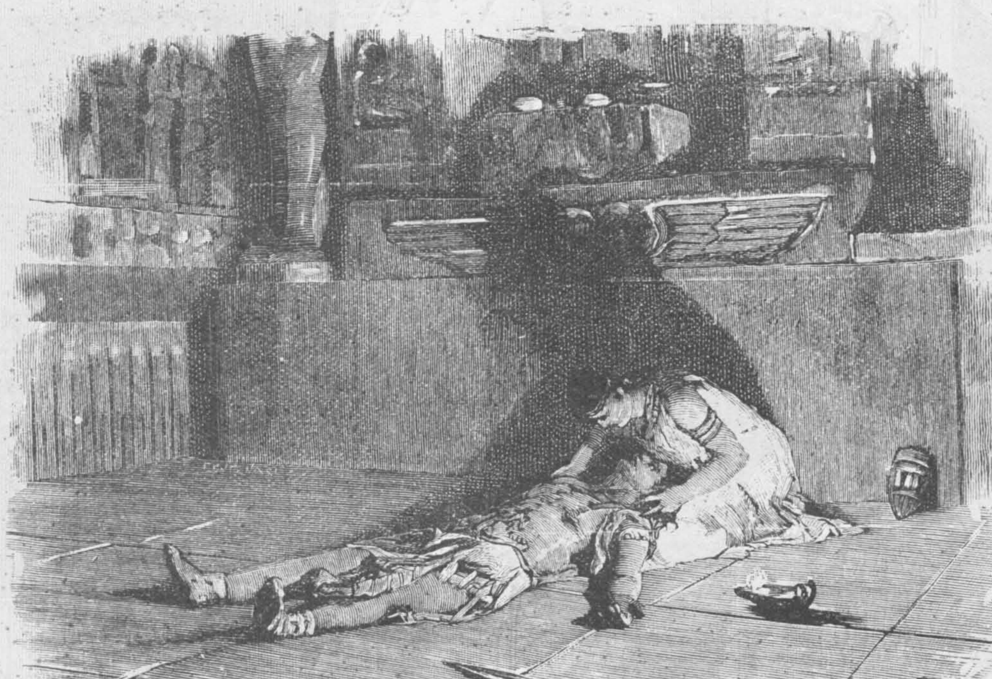

Ὁ θάνατος τοῦ Μάρκου Ἀντωνίου.

φον, ὅπου μετ' οὐ πολὺ ἐξέπνευσεν ὁ Ἀντώνιος ἐν τοῖς κόλποις τῆς δι' αὐτὸν ὀλεθρίας γυναικὸς (1 Αὐγούστου 30 π. Χ.).

Ἐν ᾧ δὲ ὁ Ἀντώνιος ἔπνεε τὰ λοίσθια, ὁ Ὀκταβιανὸς εἰσήρχετο εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἡγούμενος τῆς νικηφόρου στρατιᾶς. Θέλων δὲ νὰ γείνῃ κύριος τῆς Κλεοπάτρας ζώσης, ἐπανέλαβεν εἰς αὐτὴν διὰ τοῦ ἐκ τῶν ἑταίρων αὐτοῦ Προκληίου τὰς ἐκ τῆς Σάμου μηνυθείσας ὑποσχέσεις, καὶ ἔπεισεν αὐτὴν νὰ ἐξέλθῃ τοῦ ἐνταφίου οἰκήματος καὶ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ βασίλεια. Ὅτε δ' ὁ Ὀκταβιανὸς μετέβη εἰς ἐπίσκεψιν αὐτῆς, εὗρε τὴν βασίλισσαν περιστοιχιζομένην ὑπὸ ἀναμνήσεων τοῦ Καίσαρος, διὰ μακρῶν δ' ὡμίλησεν

Ἡ Κλεοπάτρα καὶ ὁ Ὀκταβιανός.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

εἰς αὐτὸν περὶ τῆς δόξης τοῦ θετοῦ πατρὸς καὶ τοῦ πρὸς αὐτὴν ἔρωτός του. Ἤλπιζε δὲ, ὅτι ἔμελλε νὰ συγκινήσῃ τὸν Ὀκταβιανὸν διὰ τῶν τοιούτων ἀναμνήσεων καὶ σαγηνεύσῃ διὰ τῆς γοητείας τῶν λόγων καὶ τοῦ κάλλους, ὅπερ δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐκλίπει, εἰ καὶ εἶχεν ἤδη ἡλικίαν ἐτῶν περίπου τεσσαράκοντα. Ἀλλὰ μόνον λέξεις ἀβεβαίας ἐνθαρρύνσεως ἠδυνήθη νἀποσπάσῃ ἀπὸ τοῦ ψυχροῦ καὶ πρόφρονος ἐκείνου νεανίου. Παρώρμα δ' αὐτὴν εἰς ἐνθάρρυνσιν ὁ Ὀκταβιανὸς, θέλων νὰ κοσμήσῃ δι' αὐτῆς τὸν προσεχῆ του θρίαμβον ἐν Ῥώμῃ. Μαθοῦσα δὲ παρὰ τοῦ Κορνηλίου Δολαβέλλα, ὅτι μετὰ τρεῖς ἡμέρας ὤφειλε νἀναχωρήσῃ εἰς τὴν Ῥώμην, ἀπεφάσισε ναὐτοκτονήσῃ. Πρωίαν δέ τινα εὑρέθη νεκρὰ, κατακειμένη ἐν κλίνῃ χρυσῇ καὶ κεκοσμημένη βασιλικῶς. Παρὰ δὲ τοὺς πόδας αὐτῆς ἔκειντο ἐπ' ἴσης νεκραὶ δύο τῶν θεραπαινίδων. Μεταξὺ δὲ τῶν φερομένων περὶ τοῦ θανάτου τῆς Κλεοπάτρας λόγων ὁ πιθανώτατος εἶνε, ὅτι ἀπέθανε δηχθεῖσα ὑπὸ ἀσπίδος, ἥτις εἶχε προσκομισθῇ κατὰ διαταγὴν αὐτῆς ἐντὸς καλάθου σύκων[1]. Ὁ δὲ Ὀκταβιανὸς διέταξε μὲν νὰ θάψωσι τὴν νεκρὰν βασίλισσαν πλησίον τοῦ Ἀντωνίου καθ' ἣν εἶχε ἐκφράσει εὐχὴν, κατέλαβε δὲ τοὺς θησαυροὺς αὐτῆς καὶ τὸ βασίλειον, ὅπερ ἔγεινε ῥωμαϊκὴ ἐπαρχία.

Κύπελλον διάτρητον ἐξ ὑέλου
ἐν τῷ μουσείῳ Trivulzio φέρον τὴν ἐπιγραφὴν
Bibe vivas multos annos.

[1] **Πλουτάρχου** Ἀντων. 75–76. Τὴν αὐτὴν παράδοσιν εὑρίσκομεν ἐν τοῖς σωζομένοις ἀποσπάσμασι λατινικοῦ ἔπους περὶ τῆς ἐν Ἀκτίῳ μάχης καὶ τοῦ θανάτου τῆς Κλεοπάτρας, εὑρεθέντος μὲν ἐν παπύροις ἐκ τοῦ Ἡρακλείου (Herculaneum), κοινῶς δὲ προσγραφομένου εἰς τὸν ποιητὴν Ῥαβίριον. Ἴδ. Volumina Herculanensia. Ἐν Νεαπόλει. 1809. Τόμ. Β' σ. 7 κ. ἑ. καὶ ἐν τῇ τοῦ Ὁρατίου ἐκδόσει ὑπὸ Fea σ. XXI-XXIII. Πρβλ. Th. Kreyssig Carminis latini de bello Actiaco sive Alexandrino fragmenta. Ἐν Λειψίᾳ. 1814.

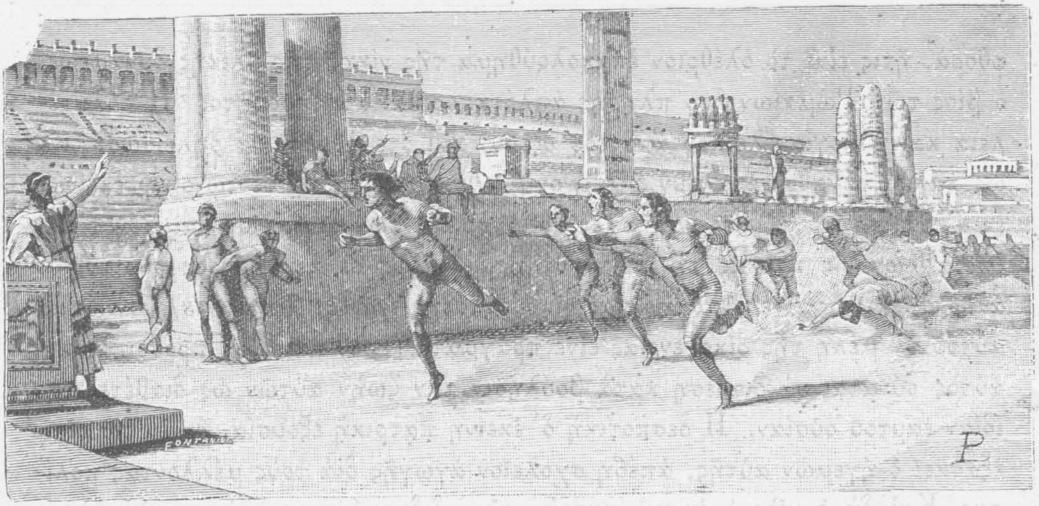

Δρόμος νεαρῶν πατρικίων ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΝΑΤΟΝ

ΗΘΗ ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΙΣ.

Ὁ βίος τῶν Ῥωμαίων.—Ἀρχαὶ τῆς διαφθορᾶς.—Οἱ κατὰ τῆς πολυτελείας νόμοι.—Τὰ Βακχεῖα.—Πνευματικὴ ἀνάπτυξις.

Ο ΒΙΟΣ ΤΩΝ ΡΩΜΑΙΩΝ. — Ὁ Κικέρων, διαγράφων ἐν τῇ περὶ τοῦ ῥήτορος συγγραφῇ αὐτοῦ [1] τὸν χαρακτῆρα τῶν Ῥωμαίων, χαρακτηρίζει διὰ τῆς εἰς τὴν μεγάλην αὐτοῦ εὐφυΐαν οἰκείας ὀξυδερκείας τὰς μεταξὺ τῶν ἰδιοτήτων τῶν Ῥωμαίων καὶ τῶν Ἑλλήνων ὑπαρχούσας διαφοράς. Καὶ δή, ἀναγνωρίζων τὴν ἐν τοῖς γράμμασι καὶ ταῖς ἐπιστήμαις προτέρησιν τῶν Ἑλλήνων, ἐξαίρει τὴν μείζονα τάξιν καὶ ἀξιοπρέπειαν τὴν ἐνυπάρχουσαν ἐν τοῖς ἤθεσι καὶ τῇ ἀγωγῇ τῶν Ῥωμαίων, καὶ ἀποκαλεῖ τὴν ῥωμαϊκὴν πατρίδα μοναδικὴν ἐν τῇ οἰκουμένῃ ἑστίαν αὐστηρότητος ἠθῶν, εὐσταθείας, μεγαλοψυχίας, χρηστότητος καὶ ἀληθοῦς πίστεως.

Ἀληθῶς δὲ πρὶν ἢ διὰ τῶν κατακτήσεων εἰσαχθῇ εἰς τὴν Ῥώμην ἡ δια-

[1] **Κικέρωνος** De oratore I, 44.

φθορά, ήτις εἶνε τὸ ὀλέθριον ἐπακολούθημα τῆς νίκης τῆς ὑλικῆς δυνάμεως, ὁ βίος τῶν Ῥωμαίων ἦτο πλήρης ἁπλότητος καὶ αὐστηρότητος. Ἡ πολυτέλεια καὶ ἡ ἀργία ἔλειπον ἀπὸ τοῦ οἴκου, καὶ ὅτε ἤθελον νὰ δηλώσωσί τινα ὡς καλὸν κἀγαθὸν ἐκάλουν φίλεργον *(laboriosus)*. Ἐν δὲ τῷ οἴκῳ ἐκείνῳ, ἐν ᾧ πάντες εἰργάζοντο, ὑπῆρχεν εἷς ἀνὴρ πάντων δεσπόζων καὶ μόνος μὲν ἐπιβάλλων εἰς πάντας τὴν ἰδίαν θέλησιν, μόνος δὲ κεκτημένος οὐσίαν. Ὁ ἀνὴρ δ' ἐκεῖνος εἶνε ὁ πατὴρ καὶ οἰκοδεσπότης *(paterfamilias)*. Ἐνώπιον αὐτοῦ τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας εἶνε πράγματα *(res)* καὶ οὐχὶ πρόσωπα, καὶ αὐτὸς δύναται νὰ διαθέσῃ κατὰ βούλησιν τὴν ζωὴν αὐτῶν ὡς διαθέτει τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ οὐσίαν. Ἡ δεσποτικὴ δ' ἐκείνη πατρικὴ ἐξουσία, ἣν ἐν τῷ οἴκῳ ἐξασκεῖ ὁ ἡγεμὼν αὐτῆς, ἀπέβη σχολεῖον ἀγωγῆς διὰ τοὺς μέλλοντας πολίτας. Καὶ δὴ ὁ υἱὸς ὁ ἐν τῷ πατρίῳ οἴκῳ διδασκόμενος πρὸ παντὸς ἄλλου τὴν ἄσκησιν περὶ τὸ ὑπακούειν θὰ φέρῃ εἰς τὴν πολιτείαν, ὅταν κληθῇ πρὸς ἐξυπηρέτησιν αὐτῆς, τὴν εὐπείθειαν εἰς ἣν οἴκοθεν ἔχει ἐθισθῇ. Ἐντεῦθεν δ' ἡ ἀφοσίωσις τῶν Ῥωμαίων εἰς τὴν πατρίδα, ἥτις παρήγαγε καρποὺς γενναιοτάτους τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ἀπητήθησαν αἱ ὑπηρεσίαι τῶν τέκνων τῆς Ῥώμης. Ἐντεῦθεν ἡ τήρησις τῶν πατρίων θεσμῶν, διαμείνασα καὶ ὅτε οὗτοι ἦσαν διὰ τὴν ἑτέραν τῶν κοινωνικῶν τάξεων κώλυμα πρὸς ἐπιτέλεσιν σκοποῦ ἐπιδιωκομένου. Ἡ ἀφοσίωσις δ' ἐκείνη εἰς τὴν πατρίδα καὶ ὁ σεβασμὸς ἐκεῖνος πρὸς τοὺς θεσμοὺς αὐτῆς ἐπεξηγοῦσι τὴν διαγωγὴν τῆς πληθύος ἐν τοῖς ἀγῶσιν αὐτῆς πρὸς τοὺς πατρικίους καὶ τὸν εἰρηνικὸν τρόπον καθ' ὃν διελύθη ἡ διχόνοια. Ὅτε δὲ ἡ κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ἐξίσωσις μεταξὺ τῶν πατρικίων καὶ τῶν πλεβηίων καθιερώθη ὑπὸ τῶν νόμων, τὸ ῥωμαϊκὸν πολίτευμα ἔφθασεν εἰς βαθμὸν ἐντελείας τοιοῦτον, εἰς ὃν οὐδεμία τῶν ἀρχαίων πολιτειῶν ἠδυνήθη νὰ ὑψωθῇ. Ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ πολιτείᾳ οἱ τρεῖς πολιτειακοὶ τύποι, ὁ τῆς μοναρχίας, ὁ τῆς ἀριστοκρατίας καὶ ὁ τῆς δημοκρατίας, συνανεκράθησαν πρὸς ἀλλήλους κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε νὰ προέλθῃ ἐντεῦθεν τελεία ἰσορροπία μεταξὺ πασῶν τῶν δυνάμεων τῆς πολιτείας. Οὕτως οἱ ὕπατοι ἐν μὲν τῇ πόλει εἶνε ἀρχηγοὶ τῆς κυβερνήσεως, ἐν δὲ τῷ στρατοπέδῳ ἔχουσιν ἐξουσίαν ἀπόλυτον, ἀλλ' ἐξ ἑτέρου ὁ διπλοῦς αὐτῶν ἀριθμός, ἡ ὑπ' αὐτῶν ἀντιπροσώπευσις κοινωνικῶν τάξεων διαφόρων καὶ ἡ βραχεῖα διάρκεια τῆς ἀρχῆς αὐτῶν παρέχουσιν εἰς τὴν πολιτείαν ἐγγυήσεις ἀσφαλιζούσας αὐτὴν ἀπὸ πάσης ἐπικινδύνου εἰς τὴν ἐλευθερίαν ἀποπείρας τοῦ κατέχοντος τὴν ἀνωτάτην ἀρχήν. Ἄλλως δὲ καὶ ἄνευ τούτων τῶν ἐγγυήσεων ἡ ἐλευθερία οὐδένα θὰ ἠδύνατο νὰ διατρέξῃ κίνδυνον παρὰ τῶν ὑπάτων, διότι πῶς θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιβουλευθῶσιν οὗτοι τοὺς πατρίους θεσμοὺς ἐν μέσῳ τοῦ συνεχοῦς ἐλέγχου καὶ τῆς διαρκοῦς αὐτῶν ἐποπτείας παρὰ τῆς συγκλήτου καὶ τῶν δημάρχων; Καὶ ἡ μὲν σύγκλητος εἶνε ἡ παρέχουσα εἰς αὐτοὺς στρατευομένους τὸν ἱματισμόν, τὰ ἐπιτήδεια

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

καὶ τοὺς μισθοὺς τῶν στρατιωτῶν καὶ ἡ δυναμένη ἄλλως νὰ παύσῃ αὐτοὺς διὰ τῆς ἀναρρήσεως δικτάτωρος. Ἐξ ἑτέρου δὲ οἱ δήμαρχοι διὰ μὲν τῆς ἐνστάσεως ἀναστέλλουσι τὴν δρᾶσιν τῶν ὑπάτων, διὰ δὲ τοῦ δικαιώματος τῆς εἰςαγγελίας ὑποχρεοῦσιν αὐτοὺς νὰ μὴ ὑπερβαίνωσι τὰ τεταγμένα ὅρια. Τέλος δὲ ὑπάρχει καὶ ὁ χαλινὸς τῶν εἰς τὸν δῆμον ὑπὸ τῶν ὑπάτων παρεχομένων εὐθυνῶν περὶ τῶν πεπραγμένων, αἱ δ' εὔθυναι αὗται δύνανται νὰ συνεπαγάγωσι διὰ τοὺς ἄρξαντας κακῶς τὸν οἰκονομικὸν ὄλεθρον ἢ τὴν ἀτιμίαν. Οὕτως ἕκαστον τῶν τριῶν μερῶν τῆς πολιτείας, ἤτοι τῶν ὑπάτων, τῆς συγκλήτου καὶ τοῦ δήμου, εἶχε κατὰ τὸν Πολύβιον τὴν δύναμιν νὰ βλάπτῃ τὰ λοιπὰ καὶ νὰ συνεργῇ εἰς αὐτά· ἐντεῦθεν δὲ προήρχετο ἡ πρὸς πάσας τὰς περιστάσεις δέουσα ἁρμογὴ αὐτῶν[1].

Ἀλλ' ἐπέστη ὅμως χρόνος, καθ' ὃν ἡ ἁρμονία αὕτη ἐξέλιπε, καὶ οὐδεὶς πλέον χαλινὸς ἴσχυσε νὰ περιστείλῃ τὴν πλεονεξίαν τὴν γεννηθεῖσαν ἐκ τῆς κατακτητικῆς πολιτείας τῆς συγκλήτου. Τότε δ' ἐπῆλθε τὸ τέλος τῆς ρωμαϊκῆς ἐλευθερίας. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἐκλίπῃ αὕτη, εἶχεν ἀφανισθῇ ἄλλο τι, ὅπερ εἶνε ἡ ψυχὴ τῆς ἐλευθερίας, λέγω δὲ τὴν αὐστηρότητα τῶν ἠθῶν.

Αρχαι της διαφθορας.—Ἤδη ἀρχομένων τῶν καρχηδονικῶν πολέμων παρουσιάσθησαν τὰ συμπτώματα τοῦ ὀλέθρου, ὃν τὸ κατακτητικὸν ἐκεῖνο πρόγραμμα ἐπέφερεν εἰς τὰ ἤθη τῶν Ῥωμαίων[2]. Δεκαὲξ μὲν βουλευταὶ διεγράφησαν τῷ 252 π. Χ. ἐκ τῆς συγκλήτου ὑπὸ τῶν τιμητῶν Ποπλίου Σεμπρωνίου Σόφου καὶ Μανίου Βαλερίου Μαξίμου, καὶ τετρακόσιοι ἱππεῖς ὑπεβιβάσθησαν ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἐκείνων τιμητῶν ἐκ τῆς ἱππάδος εἰς τοὺς πολίτας τῆς ἐσχάτης καὶ πενεστάτης τοῦ δήμου τάξεως (*aerarii*). Μετὰ δέ τινα ὀλίγα ἔτη ἐπῆλθεν ἄλλο σύμπτωμα ὀλεθριώτερον ὡς ἐκ τῶν ἠθικῶν αὐτοῦ ἐπακολουθημάτων. Ἀνὴρ ὑπατικός, ὁ Σπούριος Καρβίλιος, ἀποκρούσας τὴν σύζυγον, ὑπεστήριξε πρὸ τῶν τιμητῶν τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ, κηρύξας, ὅτι εἶχε νυμφευθῇ αὐτήν, ὅπως ἀποκτήσῃ υἱούς, ἀλλ' ἡ γυνὴ εἶχε μείνει ἄγονος (233 π. Χ.). Ἡ δὲ διακήρυξις αὕτη προεκάλεσε μὲν μέγα σκάνδαλον, κατέστησε δὲ περιβόητον τὸν Καρβίλιον. Καὶ ὅμως τοῦτο δὲν ἐκώλυσε τὴν ἐκ νέου μετά τινα ἔτη ἐκλογὴν αὐτοῦ ὡς ὑπάτου (228

---

[1] **Πολυβίου** VI, 18, 1.

[2] Ὁ Τίτος Μάνλιος Τορκουᾶτος, πατρίκιος τοῦ παλαιοῦ κόμματος, ἀναδειχθεὶς τῷ 211 π. Χ. ὕπατος τὸ τρίτον, ἐξητήσατο τὴν ἀκύρωσιν τῆς ἐκλογῆς του, παρατηρήσας, ὅτι οὔτε αὐτὸς ὡς ὕπατος θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποφέρῃ τὰ ἀνειμένα ἤθη τῆς πόλεως, οὔτε αὕτη νὰνεχθῇ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ. Neque ego vestros, inquit, mores consul ferre potero, neque vos imperium meum. **Λιβίου** XXVI, 22, 9.

π. Χ.), τὸ δὲ παράδειγμα αὐτοῦ εὗρε ταχέως πολλοὺς μιμητάς. Μετὰ δὲ τοῦ προπηλακισμοῦ τῆς ἱερότητος τῆς συζυγικῆς πίστεως ἐξέπεσε μὲν τὸ ἀξίωμα τῆς οἰκογενείας, ἀνεῴχθη δὲ ἡ ὁδὸς τῆς ἀκολασίας τῶν γυναικῶν. Ἐν τοῖς χρόνοις τῶν αὐστηρῶν ἠθῶν εἶχον κτισθῆ ἐν Ῥώμῃ δύο ἱερά, τὸ τέμενος τῆς Αἰδοῦς τῶν πατρικίων *(Pudicitia patricia)* καὶ ὁ βωμὸς τῆς Αἰδοῦς τῆς πληθύος *(Pudicitia plebeja)*[1]. Ἀλλ' αἱ δύο ἐκεῖναι λατρεῖαι κατὰ μὲν τὸν τρίτον π. Χ. αἰῶνα εἶχον ἤδη ἀμεληθῆ, κατὰ δὲ τὸν δεύτερον ἐγκατελείφθησαν τελείως. Ἡ δὲ Ῥωμαία γυνὴ εἶχε λησμονήσει τὸν εἰς αὐτὴν ὑπὸ τῆς πεπολιτισμένης κοινωνίας ἐπιβαλλόμενον προορισμὸν ὑπευθύνου θεματοφύλακος τῶν δημοσίων ἠθῶν. Ἀντὶ δὲ τῆς λατρείας τῆς Αἰδοῦς ἔχομεν μὲν τὰς ἐπὶ μοιχείᾳ δίκας Ῥωμαίων δεσποινῶν τὰς ὑπὸ τῶν ἀγορανόμων εἰςαχθείσας (295 καὶ 213 π. Χ.) καὶ ἀποληξάσας εἰς τὴν καταδίκην τῶν κατηγορουμένων, ἔχομεν δὲ καὶ τὰς πρώτας περὶ παιδικῶν δίκας, τὰς τοῦ ὑπάτου Λευκίου Παπιρίου καὶ τοῦ χιλιάρχου Γαΐου Λητωρίου. Τὰ πάντα τέλος ἐτρέποντο τὸν κατήφορον τῆς διαφθορᾶς. Κατὰ δὲ τὴν ἔναρξιν τοῦ πρώτου καρχηδονικοῦ πολέμου (264 π. Χ.) ἐμφανίζεται τὸ πρῶτον ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς σκηνῆς ὁ μονομάχος, ὃν ἐπέδειξαν οἱ ἀδελφοὶ Μάρκος καὶ Δέκιμος Ἰούνιος Βροῦτος κατὰ τὴν τέλεσιν τῆς κηδείας τοῦ πατρός[2]. Καὶ τότε μὲν τὰ πλήθη παρέστησαν εἰς τὴν φρικτὴν ἐκείνην σκηνὴν χωρὶς νὰ συγκινηθῶσιν, ἀλλὰ δὲν ἤργησε νὰ ἐπέλθῃ χρόνος, καθ' ὃν συνεκινοῦντο μέν, πλὴν ὄχι ἐκ συμπαθείας, ἀλλ' ἐκ θεαματικῆς μέθης, οἱ δὲ ἀγῶνες τῶν μονομάχων ἀπέβησαν σχολεῖον ἠθικῆς διαστροφῆς ἀσυμβιβάστου πρὸς τὴν ὕπαρξιν πολιτείας ἐλευθέρας.

Ἡ διαστροφὴ δὲ αὕτη προςεγράφετο ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν τῆς Ῥώμης εἰς τὴν μετὰ τῶν ἡττημένων ἀναστροφήν, ἰδίως δὲ εἰς τὴν ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων ῥοπήν, ἐξ οὗ καὶ τὸ ῥηθὲν ἐκεῖνο ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ, ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἁλοῦσα εἷλε τὸν ἀνήμερον νικητήν[3]. Ὁ δὲ Πολύβιος χαρακτηριστικώτατα

---

[1] **Λιβίου** X. 23. — **Φήστου** σ. 237.

[2] Πρὶν ἢ οἱ Ῥωμαῖοι μονομάχοι κατακλύσωσι τὸν ἱππόδρομον, ἐτελοῦντο ἐν τούτῳ ἀγῶνες ἀναίμακτοι, ὧν ἡ ἵδρυσις ἀνήρχετο εἰς τοὺς χρόνους τῶν βασιλέων. Ἐκαλοῦντο δὲ οἱ ἀγῶνες ἐκεῖνοι ***τὰ Ῥωμαῖα ἢ ἱπποδρομίαι*** (ludi Romani ἢ circenses). Καὶ ἤρχοντο μὲν διὰ θυσιῶν καὶ ἑστιάσεων (epulum Jovis), εἵπετο δὲ πανηγυρικὴ πομπὴ τοῦ δήμου μετὰ τῶν ἀρχόντων καὶ ἱερέων ἀπὸ τοῦ Καπιτωλίου εἰς τὸν μέγαν ἱππόδρομον. Ἐκεῖ δ' ἐτελοῦντο οἱ ἱππικοὶ καὶ πυγμαχικοὶ ἀγῶνες, διαρκοῦντες πέντε ἡμέρας. Οἱ δὲ νικηταὶ ἐλάμβανον ὡς ἆθλον φοίνικας καὶ ἠκολουθοῦντο οἴκαδε ὑπὸ τοῦ ἐπευφημοῦντος πλήθους, ὅπερ μεγάλως ηὐφραίνετο ἐπὶ τοῖς τοιούτοις θεάμασιν.

[3] Graecia capta ferum victorem cepit. **Ὁρατίου** Epist. II, 1, 156.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ἐξεικονίζει τὴν διαφθοράν, ὑφ' ἧς κατελήφθησαν οἱ νέοι τραπέντες εἰς πολυτέλειαν καὶ ἀκροάματα καὶ πότους καὶ ἀκολασίαν παντοειδῆ, ταχέως μιμηθέντες ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ πρὸς τὸν Περσέα πολέμου τὴν περὶ τὰ τοιαῦτα διαφθορὰν τῶν Ἑλλήνων[1]. Ἀλλὰ τὰ παραδείγματα ὧν ἐμνημονεύσαμεν δεικνύουσιν, ὅτι ἡ διαφθορὰ τῶν Ῥωμαίων ὑπῆρξε προγενεστέρα τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ πολέμων, ἄρα καὶ τῆς μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἀναστροφῆς. Ἄλλως δὲ πρέπει νἀναμνησθῶμεν ἐκείνου ὅπερ εἴπομεν ἀλλαχοῦ τῆς παρούσης συγγραφῆς, ὅτι οἱ λαοὶ ὡς καὶ τὰ ἄτομα τῶν διαφόρων ἐπιδράσεων καὶ ῥοπῶν ἐπισπῶνται τὰς χειροτέρας, ὅταν ἤδη ἔχῃ ὑπεισέλθει εἰς τὴν ψυχὴν αὐτῶν ἡ κακία καὶ ἔχῃ καταμολύνει αὐτὴν ἡ διαφθορά.

ΟΙ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΠΟΛΥΤΕΛΕΙΑΣ ΝΟΜΟΙ.—Ὅπως ἐννοήσωμεν καλῶς τὴν ὀλεθρίαν ἐπίδρασιν, ἣν ἡ διαφθορὰ τῶν ἠθῶν ἐξήσκησεν ἐπὶ τοὺς πολιτικοὺς θεσμοὺς τῶν Ῥωμαίων, ἀνάγκη νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὁποία τις ἦτο ἡ ἀρχαία κοινωνία ἐν σχέσει πρὸς τὴν νέαν. Παρ' ἡμῖν μὲν τοῖς νεωτέροις ἡ πατρὶς ζητεῖ παρὰ τοῦ πολίτου μόνον τὴν εἰς αὐτὴν ἀφιέρωσιν τῆς περί τι δεξιότητος αὐτοῦ χωρὶς νὰ ἐνδιατρίβῃ περὶ τὰ ἤθη αὐτοῦ ὡς ἰδιώτου, ἡ δὲ τοιαύτη διάκρισις εἶνε οὐ μόνον σφάλμα μέγα, ἀλλὰ καὶ πλημμέλεια τῆς ἡμετέρας κοινωνίας. Τὰ δὲ ἀποτελέσματα τῆς τοιαύτης διακρίσεως εἶνε μὲν ὀλεθριώτατα διὰ τὴν ἠθικὴν τάξιν, δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἐπιφέρουσι διατάραξιν τῆς τάξεως τῆς πολιτικῆς. Ἀλλ' ὅμως ὅλως τι διάφορον συνέβαινεν ἐν ταῖς ἀρχαίαις κοινωνίαις. Ἐν αὐταῖς, ἐπειδὴ τὸ μὲν ἄτομον οὐδὲν ἐσήμαινε, τὰ πάντα δὲ ὁ πολίτης, αἱ ἰδιωτικαὶ ἀρεταὶ προσελάμβανον τὸν χαρακτῆρα ἀρετῶν δημοσίων, ἡ δὲ ὑπὸ τῶν ἠθῶν δημιουργουμένη ἐλευθερία συναπεβάλλετο ἀναγκαίως μετ' αὐτῶν διαφθειρομένων. Ἡ δὲ στενὴ αὕτη σχέσις ἡ ὑπάρχουσα μεταξὺ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἠθικῆς δὲν διέφυγε τὴν προσοχὴν λογάδων τινῶν Ῥωμαίων κατὰ τοὺς χρόνους ἐν οἷς ἤρχιζεν ἡ ἔκπτωσις τῶν ἠθῶν. Διὸ ἐπειράθησαν ἐκεῖνοι τὴν ἐπίσχεσιν τῆς διαφθορᾶς διὰ σειρᾶς νόμων κατὰ τῆς πολυτελίας, ὧν τὸ ἀτελεσφόρητον ἀπέδειξε τὴν ἀλήθειαν τῆς ἀρχῆς, ὅτι δὲν ἀρκοῦσιν οἱ νόμοι καθ' ἑαυτοὺς πρὸς ἐπανόρθωσιν τῶν ἠθῶν. Καὶ δὴ τῷ 215 π. Χ. ὁ δήμαρχος Μάρκος Ὄππιος προέτεινε τὸν πρῶτον τῶν νόμων ἐκείνων πρὸς περιστολὴν τῆς περὶ τὴν ἀμφίασιν πολυτελείας τῶν γυναικῶν. Ὁ δὲ νόμος ἐκεῖνος, ἐκδοθεὶς ἐν καιρῷ κοινῆς ἀγωνίας, μετὰ τὴν ἐν Κάνναις μάχην, ἀνεκλήθη μετὰ εἴκοσιν ἔτη, ὅτε ἡ μὲν ἀγωνία εἶχε μετακυλινδηθῆ εἰς τοὺς ὑπὸ τῆς Ῥώμης ἡττημένους λαούς, ἡ δὲ Ῥώμη αὐτὴ ἀκολασταίνουσα ἠλάλαξεν ἐπ' αὐτῇ. Τῶν δὲ κατὰ τῆς πολυτελείας νόμων οἱ πλεῖστοι ἀνεφέροντο εἰς τὴν κατα-

---

[1] **Πολυβίου** XXXII, 11, 14.

πολέμησιν τῆς λιχνείας *(leges cibariae)*. Πρῶτος δ' αὐτῶν ὑπῆρξεν ὁ Ὄρχιος νόμος, οὕτω καλούμενος ἀπὸ τοῦ εἰσηγητοῦ αὐτοῦ, τοῦ δημάρχου Γαΐου Ὀρχίου (181 π. Χ.), δι' οὗ ὡρίζετο ὁ ἀριθμὸς τῶν ὁμοτραπέζων καὶ διετάττετο ἵνα κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ δείπνου ὦσιν ἀναπεπταμέναι αἱ θύραι τοῦ οἴκου, ὅπως ἕκαστος δύναται νὰ βλέπῃ ἂν ἐτηροῦντο αἱ διατάξεις τοῦ νόμου. Τοιοῦτοι δὲ νόμοι ἐξεδόθησαν τέσσαρες ἐντὸς ἡμίσεος αἰῶνος, ὁ Φάννιος (161 π. Χ.), ὁ Δίδιος (143 π. Χ.), ὁ Αἰμίλιος (109 π. Χ.) καὶ ὁ Λικίνιος (104 π. Χ.). Ἀλλ' ὁ κυριώτατος αὐτῶν, ὁ νόμος τοῦ Λικινίου Κράσσου περὶ ἐλαττώσεως τῶν ἀναλωμάτων *(de sumtu minuendo)*, κατηργήθη βραχὺν χρόνον μετὰ τὴν ἔκδοσιν αὐτοῦ, εἰσηγουμένου τοῦ δημάρχου Μάρκου Δουρωνίου, ἡ δὲ κατάργησις αὕτη εἶν' εὔγλωττος ἀπόδειξις τῆς ἐκλύσεως τῶν ῥωμαϊκῶν ἠθῶν.

Τα Βακχεια.—Ἄλλην δὲ ἀπόδειξιν τῆς διαφθορᾶς τῶν ἠθῶν τῆς ἐν τοῖς χρόνοις τῶν κατακτητικῶν πολέμων κατακλυσάσης τὴν ῥωμαϊκὴν κοινωνίαν παρέχει ἡ ἀνακάλυψις τοῦ βακχικοῦ θιάσου τοῦ καταστήσαντος πολυθρύλητον τὸ ἔτος 186 π. Χ.

Μεταξὺ τῶν ἀξίων λόγου ἑλληνικῶν λατρειῶν τῶν εἰς τὴν Ἰταλίαν εἰσηγμένων τῆς μεγίστης διαδόσεως εἶχε τύχει ἡ τοῦ Βάκχου, ἥτις καὶ ἐξετράπη παρὰ τοῖς Ἰταλοῖς εἰς ἀκολασίαν εὐκολώτερον πάσης ἄλλης λατρείας. Ταύτην εὑρίσκομεν εἰσηγμένην εἰς τὴν Σικελίαν, τὴν Ἀπουλίαν, τὴν Καμπανίαν, τὴν Τυρρηνίαν. Ἡ δὲ διάδοσις αὕτη τῆς βακχικῆς λατρείας ἀντὶ νἀνασταίλῃ τὴν εἰσαγωγὴν αὐτῆς εἰς τὴν Ῥώμην κατέστησεν αὐτὴν εὐθέως ἀγαπητὴν καὶ δημώδη. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἦτο ἀβλαβής, ἀλλὰ κατ' ὀλίγον διὰ τῆς καταχρήσεως ἀνδρῶν πανούργων, ἐν οἷς εὑρίσκομεν καὶ μίαν γυναῖκα, τὴν ἐκ Καμπανίας Πακοῦλλαν Ἀννίαν, ἀπέβη κέντρον ὀργίων σκοπούντων τὴν διὰ τοῦ προσωπείου τῆς θρησκείας ἐπικάλυψιν τῆς ἐπαισχυντοτάτης ἀκολασίας καὶ τῆς ἀμετροτάτης κακουργίας. Ἡ Πακοῦλλα δ' ἐκείνη ὑπῆρξεν ἡ εἰς τὸν βακχικὸν θίασον εἰσαγαγοῦσα καὶ τοὺς ἄνδρας, ἐν ᾧ πρότερον μόνον γυναῖκες ἦσαν ἐγγεγραμμέναι ἐν αὐτῷ. Ἔκτοτε δὲ μετεβλήθησαν τὰ πάντα, καὶ τὰ Βακχεῖα, ἅτινα πρότερον ἐτελοῦντο τρὶς τοῦ ἔτους, ἔγειναν συχνότερα οὕτως, ὥστε ἑωρτάζοντο πεντάκις τοῦ μηνός, ἀντὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐτελοῦντο διὰ νυκτός. Οἱ δὲ θιασῶται συνήρχοντο κατὰ τὰς ὄχθας τοῦ Τιβέρεως παρὰ τὴν Ὠστίαν, ὅπως διαφεύγωσιν εὐκολώτερον τὴν ἐποπτείαν τῶν ἐν Ῥώμῃ ἀρχῶν. Ἡ δὲ ὑπὸ τῆς βακχικῆς ταύτης ἑταιρείας τελεσθεῖσα ἀνάπτυξις μέχρι τῆς ἐν ἔτει 186 π. Χ. ἀποκαλύψεως τῶν κατ' αὐτὴν ἀποδεικνύει οὐ μόνον ὅτι ἱκανὸς ἤδη χρόνος εἶχε παρέλθει ἀπὸ τῆς συστάσεως αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἦσαν πάντως ἐγγεγραμμένοι εἰς αὐτὴν πολλοὶ λογάδες ἄνδρες, ἀφ' οὗ ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον κατέστη

δυνατὴ ἡ ἀπόκρυψις τῶν κατ' αὐτήν. Ὁποῖα δέ τινα ἦσαν τὰ τελούμενα; Ἡ ἀχαλίνωτος ἀκολασία καὶ ὁ κορεσμὸς τῶν ἀκαθαρτοτάτων παθῶν ἦσαν πράγματα ἀθῷα παραβαλλόμενα πρὸς τὰ λοιπά. Καὶ δὴ διὰ δίκης τινὸς περὶ φαρμακείας *(de veneficiis)* ἐνεργηθείσης δύο ἔτη μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ βακχικοῦ θιάσου ἀπεκαλύφθη, ὅτι ἐν αὐτῷ ὑπῆρχον δισχίλιοι φαρμακεῖς. Ἐχρησίμευε δὲ ἡ δηλητηρίασις ὡς καὶ ἡ πλαστογραφία τῶν διαθηκῶν πρὸς εὕρεσιν τῶν μέσων τῶν ἀναγκαίων εἰς διαμονὴν ἐν τῷ θιάσῳ καὶ συμμετοχὴν τῶν ἐξ αὐτοῦ ἡδονῶν. Τελευταία δέ τις μεταρρύθμισις τοῦ καταστατικοῦ τοῦ θιάσου ὥριζε τὴν ἡλικίαν εἴκοσιν ἐτῶν ὡς τὸ ἀνώτατον

Τὰ Βακχεῖα παρὰ τὴν Ὠστίαν.

ὅριον πρὸς ἐγγραφὴν εἰς αὐτόν. Ἐντεῦθεν δ' ἀποδεικνύεται ἡ μεγάλη τοῦ βακχικοῦ ἐκείνου θιάσου διάδοσις.

Ἐγνώσθησαν δὲ εἰς τὴν κυβέρνησιν τὰ κατὰ τὴν αἰσχρὰν ταύτην έταιρείαν ἐξ ἁπλῆς συμπτώσεως. Ῥωμαῖός τις νεανίας, καλούμενος Πόπλιος Αἰβούτιος, λαβὼν παρὰ τῆς μητρὸς καὶ τοῦ πατρυιοῦ τὴν παραγγελίαν νὰ μυηθῇ τὰ βακχικὰ μυστήρια, πρὶν ἢ πράξῃ τοῦτο ἠθέλησε νὰ ζητήσῃ τὴν συμβουλὴν τῆς ἐρωμένης αὐτοῦ, ἥτις ἐκαλεῖτο Ἰσπάλα Φηκεννία καὶ ἦτο ἀπελευθέρα. Ἀλλ' αὕτη, ὅτε ἦτο ἀκόμη δούλη, εἶχεν ἀκολουθήσει τὴν δέσποιναν εἰς τὰ Βακχεῖα, καὶ εἶχε γνωρίσει πάσας τὰς ἐν αὐτοῖς τελου-

μένας μιαρίας. Ἀκούσας δὲ τὰ τοιαῦτα ὁ νεαρὸς Αἰβούτιος, ἀντὶ νὰ εἰςέλθῃ εἰς τὸν θίασον, ὡς συνεβούλευεν αὐτὸν ἡ ἀνοσία μήτηρ, ἀπεφάσισε νὰ καταγγείλῃ τἀποκαλυφθέντα εἰς τὰς ἀρχάς. Οὕτω δ' ἡ σύγκλητος ὡδηγήθη εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ἀτίμου θιάσου καὶ τὴν διὰ νόμου αὐστηρὰν αὐτοῦ τιμωρίαν. Περιεσώθη δὲ εἰς ἡμᾶς τὸ δόγμα τῆς συγκλήτου τὸ διατάττον τὴν ἐν Ῥώμῃ καὶ καθ' ἅπασαν τὴν Ἰταλίαν κατάργησιν τῶν βακχικῶν ὀργίων, ἐξαιρουμένων τῶν τόπων ἐκείνων τῆς Ἰταλίας, ἐν οἷς ἡ λατρεία τοῦ Βάκχου εἶχε τοπικὸν χαρακτῆρα ἢ συνεδέετο πρὸς ἀρχαῖόν τι ἱερόν[1]· ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ ὅμως δὲν ἦτο ἐπιτετραμμένη ἡ ἐν θιάσῳ τέλεσις τῆς λατρείας, ὁριζομένου τοῦ ἀνωτάτου ὅρου τῶν συμμετεχόντων αὐτῆς εἰς πέντε, ὧν δύο ἄνδρες καὶ τρεῖς γυναῖκες.

Καὶ ἡ μὲν αὐστηρότης δι' ἧς ἔπληξεν ἡ σύγκλητος τὰ βακχικὰ ὄργια μαρτυρεῖ τὴν σημασίαν ἣν αὕτη ἀπέδιδεν εἰς τὰ χρηστὰ ἤθη. Ἀπ' ἐναντίας δὲ ἡ ἀμέσως ἔπειτα ἐπιγενομένη ἐμφάνισις νέων ὀργιαστικῶν μυστηρίων, ἀπορρεόντων ἐκ τῆς ἐκτροπῆς αὐτῶν τῶν ἐθνικῶν λατρειῶν, ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ τάσις πρὸς τὰ κακὰ ἤθη ἦτο πλέον ἀκατανίκητος. Τῶν ὀργίων δὲ τούτων περιβόητα ἀπέβησαν τὰ τελούμενα πρὸς τιμὴν τῆς Ἀγαθῆς θεοῦ *(Bona Dea)*, ἀρχαιοτάτης λατινικῆς θεότητος ἀνηκούσης εἰς τὸν κύκλον τοῦ Ἄρεως. Καὶ δὴ κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Δεκεμβρίου ἑκάστου ἔτους αἱ Ῥωμαῖαι δέσποιναι συνήρχοντο νύκτωρ ἐν τῷ οἴκῳ τινὸς τῶν τὰς μείζονας ἀρχὰς περιβεβλημένων ἀρχόντων, ὅπως ἐπικαλεσθῶσι δι' ἰδίων τινῶν τελετῶν καὶ θυσιῶν τὴν ἀρωγὴν τῆς Ἀγαθῆς θεοῦ πρὸς σωτηρίαν καὶ εὐδαιμονίαν τοῦ δήμου τῶν Ῥωμαίων. Ἀλλὰ τὰ ὅσια ταῦτα νόμιμα κατὰ τὸν πρῶτον π. Χ. αἰῶνα εἶχον διαφθαρῇ κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥςτε νὰ δύναται ὁ Ἰουβενάλιος[2] νὰ εἴπῃ, ὅτι ἡ ἑορτὴ τῆς Ἀγαθῆς θεοῦ εἶχεν ἀποβῆ τελετὴ ἀκόλαστος κατ' οὐδὲν διαφέρουσα τῶν σκανδαλωδῶν ὀργίων τῆς Φρυγίας. Ὅταν δ' αὐτὴ ἡ θρησκεία ἀποβῇ πηγὴ σκανδάλων, οὐδαμόθεν δύναται νἀναμένῃ τις θεραπείαν, ἡ δὲ ἀνηθικότης ἀποβάλλει πάντα χαλινόν.

---

[1] Τὸ περὶ τῶν Βακχείων δόγμα τῆς συγκλήτου ἀνευρέθη ἐπὶ ἐπιγραφῆς ἐν Καλαβρίᾳ τῷ 1640 καὶ φυλάττεται νῦν ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Βιέννης. Διετάττοντο δὲ δι' αὐτοῦ οἱ ὕπατοι «νὰ καθαιρέσωσι πάντα τὰ Βακχεῖα πρῶτον μὲν ἐν Ῥώμῃ, ἔπειτα δὲ καθ' ἅπασαν τὴν Ἰταλίαν πλὴν ἢ ὅπου τυχὸν διετηρεῖτο ἀρχαῖος βωμὸς ἢ ἄγαλμα». Ut omnia Bacchanalia Romae primum, deinde per totam Italiam diruerent, extra quam si qua ibi vetusta ara aut signum conservatum esset. Ἴδ. Göttling Fünfzehn römische Urkundem σ. 27.

[2] **Ἰουβεναλίου** II, 86 κ. ἑ. — VI, 314 κ. ἑ.

Πνευματικη αναπτυξις.—Καὶ εἶνε μὲν ἀμφισβητήσιμος ἡ ῥοπὴ τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τὴν ἔκπτωσιν τῶν ἠθῶν τῆς Ῥώμης, ἀλλ' εἶνε ὅμως συμφανὴς ἡ ἐπίδρασις ἣν ἐξήσκησεν ἡ Ἑλλὰς ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ῥωμαϊκῶν γραμμάτων. Οἱ Ῥωμαῖοι, λαὸς πεπροικισμένος διὰ πνεύματος ἐξόχως πρακτικοῦ καὶ θετικοῦ, ἐθεώρουν κενόσπουδον πᾶσαν λογοτεχνικὴν ἐργασίαν στερουμένην πρακτικοῦ σκοποῦ. Ἐκ δὲ τῆς ἀρχῆς ταύτης ἐφαρμοζομένης εἰς διάνοιαν ἄγονον περὶ τὴν λογοτεχνίαν ἐπῆλθε μεγάλη ἀνισορροπία ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ πολιτισμῷ, διαρκέσασα μέχρι τῶν χρόνων καθ' οὓς οἱ κατακτητικοὶ πόλεμοι ἤγαγον τὴν Ῥώμην εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Πράγματι δ' ἐν ᾧ ἀφ' ἑνὸς οἱ Ῥωμαῖοι ἦσαν ἤδη ἰσχυροὶ κατὰ τὰ ὅπλα καὶ τὴν πολιτικὴν σύνταξιν, ἐνηπίαζον ἀφ' ἑτέρου ὡς πρὸς τὴν γραμματειακὴν αὐτῶν παραγωγήν, ἥτις κατὰ τοὺς πέντε πρώτους ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς πόλεως αἰῶνας περιωρίζετο σύμπασα εἰς ἄτεχνά τινα κωμικὰ δοκίμια, ἅτινα καὶ ταῦτα ἦσαν ἐν μέρει ξένης προελεύσεως. Ἐξεῖχον δ' ἐν αὐτοῖς οἱ Φασκεννῖνοι στίχοι (*Fescennini versus*), οἱ Ἀτελλανοὶ μῖμοι (*fabulae Atellanae*) καὶ οἱ σίλλοι (*saturae*). Καὶ οἱ μὲν Φασκεννῖνοι, οὕτω καλούμενοι ἀπὸ τῆς τυρρηνικῆς πόλεως Φασκεννίου, ὁπόθεν εἰσήχθησαν εἰς τὴν Ῥώμην, ᾖδοντο ἐν ταῖς κατ' ἀγροὺς ἑορταῖς καὶ ἰδίως ἐν τοῖς γάμοις, ἐν οἷς ἀπέβησαν ἔτι ἀκολαστότεροι[1]. Οἱ δὲ Ἀτελλανοὶ μῖμοι ὠνομάσθησαν μὲν οὕτως ἀπὸ τῆς ἐν Καμπανίᾳ πόλεως Ἀτέλλης, ἐξ ἧς παρέλαβον αὐτοὺς οἱ Ῥωμαῖοι, ἦσαν δὲ διάλογοι διακοπτόμενοι ἐν τῷ μέσῳ ὑπὸ ᾀσμάτων πεποιημένων εἰς στίχους χρονίους (*versus Saturnius*). Τέλος δ' οἱ σίλλοι ἦσαν πολυμιγὲς κρᾶμα ᾠδῆς, χοροῦ, μουσικῆς καὶ στίχων. Ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα στιχουργήματα δὲν ἤρκουν βεβαίως, ὅπως ἀποτελέσωσι γραμματείαν, μόνον δὲ ὡς σπέρματα μελλούσης λογοτεχνικῆς παραγωγῆς ἠδύναντο τὸ πολὺ νὰ λογισθῶσιν. Ἀλλ' ὑπῆρξαν σπέρματα ἄκαρπα· ὅτε δ' ἐγεννήθη ἡ λατινικὴ λογοτεχνία, εἶχε λάβει ἔξωθεν τήν τε ἔμπνευσιν καὶ τὴν διεύθυνσιν· οὕτω δὲ ἡ ἀνάπτυξις αὐτῆς ἔμελλεν ἀναγκαίως νὰ συνεπαγάγῃ τὴν μεταμόρφωσιν τοῦ ῥωμαϊκοῦ χαρακτῆρος. Παρήγαγε δὲ τοὺς πρώτους αὐτῆς καρποὺς ἡ γραμματεία ἐν τῷ θεάτρῳ. Ἕλλην ἀπελεύθερος ἐκ Τάραντος, ὁ Λίβιος Ἀνδρόνικος, ἀχθεὶς δοῦλος ἀκόμη εἰς Ῥώμην μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἅλωσιν τῆς πατρίου πόλεως (272 π. Χ.), ἐξελατίνισεν εἰς χρονίους στίχους τὴν Ὀδύσσειαν, μετέφρασε δ' εἰς τὴν λατινικὴν καὶ τὰς ἰδίας ἑαυτοῦ τραγῳδίας, αἵτινες, διδαχθεῖσαι ἀπὸ σκηνῆς, ἔτυχον μεγίστης ἐπιδοκιμασίας. Τότε δὲ ὁ Ἀνδρόνικος ἠξιώθη τοῦ δικαιώματος Ῥωμαίου πολίτου, πρὸς τιμὴν δ' αὐτοῦ ἐπετράπη εἰς τοὺς ποιητὰς νὰ συστῶσιν εἰς ἴδιον σύλλογον (*collegium poetarum*), καὶ ἐχορηγήθη αὐτοῖς ἰδία ἕδρα ἐν

[1] Procax fescennina locutio λέγει ὁ **Κάτουλλος** ἐν Ὠδῇ LXI, 122.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

τῷ ἐπὶ τοῦ Ἀβεντίνου ἱερῷ τῆς Ἀθηνᾶς. Μετὰ δὲ τὴν παρὰ τὸν Μέταυρον μάχην ἀνετέθη εἰς τὸν Ἀνδρόνικον ὑπὸ τῆς πολιτείας ἡ ποίησις ὕμνου εὐχαριστηρίου εἰς τοὺς θεούς, ὅστις καὶ ἐψάλη ἔπειτα ἐν ταῖς ἐπινικίοις ἑορταῖς.

Κατὰ δὲ τῆς ἑλληνικῆς ταύτης ἐπιδρομῆς ὕψωσε τὴν φωνὴν ὁ Λατῖνος ποιητὴς Γναῖος Ναίβιος. Ἀναλαβὼν δὲ καὶ αὐτὸς νὰ γράψῃ κωμῳδίας, ἐν αἷς ἄλλως δὲν ἀπέστη τοῦ τρόπου τοῦ Ἀνδρονίκου, ἔπληξε τὰ ἐκτεθηλυμμένα ἤθη τῶν συγχρόνων γνωρίμων, ἀντιπαραβάλλων πρὸς αὐτὰ τὸ αὐστηρὸν μεγαλεῖον τῶν ἀρχαίων χρόνων. Ἀλλ' ἡ εὐγενὴς αὕτη παρρησία προεκάλεσε τὴν φυλάκισιν καὶ ἐξορίαν τοῦ ἀτυχοῦς ποιητοῦ. Ἐν δὲ τῇ Ἀφρικῇ, ὅπου διῆλθε τὰ τελευταῖα ἔτη μέχρι τοῦ θανάτου (197 π. Χ.), ἐπεζήτησεν ἐν τῇ ποιήσει παραμυθίαν τῆς συμφορᾶς, καὶ ἔγραψεν εἰς χρονίους στίχους ἔπος ἐξυμνοῦν τὸν πρῶτον καρχηδονικὸν πόλεμον, οὗ εἶχε καὶ αὐτὸς συμμετάσχει. Ἐκ δὲ τῶν ὀλίγων μέχρις ἡμῶν περισωθέντων ἀποσπασμάτων τοῦ ποιήματος τούτου ἐμφαίνεται παρ' ὅλην τὴν ἀτεχνίαν τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς τὸ γενναῖον καὶ εὐφάνταστον πνεῦμα τοῦ ποιητοῦ. Προμαντεύων δὲ ὁ Ναίβιος τὸ εἰς τὰ πάτρια γράμματα προοριζόμενον μέλλον, διέταξε νὰ γραφῇ ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ τὸ ἑξῆς ὑπεροπτικὸν ἐπιτύμβιον· «ἂν ἦτο ὅσιον οἱ ἀθάνατοι τοὺς θνητοὺς νὰ κλαίωσι, θὰ ἔκλαιον αἱ θεαὶ Μοῦσαι Ναίβιον τὸν ποιητήν, διότι ἀφ' οὗ ἐκεῖνος παρεδόθη εἰς τὸν θησαυρὸν τοῦ Ἅδου ἐλησμόνησαν ἐν Ῥώμῃ νὰ διαλέγωνται εἰς γλῶσσαν λατινικήν[1]».

Ἀληθῶς δ' ἡ ἀπόπειρα τοῦ Ναιβίου, θέλοντος νὰ ποδηγετήσῃ εἰς πρωτοτυπίαν τὴν ἀρτιγενῆ λατινικὴν ποίησιν, συναπέθανε μετ' αὐτοῦ. Ὁ δὲ διαδεχθεὶς αὐτὸν κωμικὸς ποιητής, ὁ Τίτος Μάκκιος Πλαῦτος (254-184 π. Χ.), ἀφῆκε πάλιν ἐλεύθερον τὸ ῥεῦμα τῆς ἑλληνικῆς ἐπιδράσεως, καί, δημιουργῶν τὸ δραματολόγιον τοῦ λατινικοῦ θεάτρου, διεμόρφωσεν αὐτὸ κατὰ πρότυπα ἑλληνικά. Ἐν ταῖς εἴκοσιν εἰς ἡμᾶς περιελθούσαις κωμῳδίαις τοῦ Πλαύτου ἡ Ἑλλὰς εὑρίσκεται ἁπανταχοῦ, ἐν τῇ ὑποθέσει, ἐν ταῖς σκηναῖς, ἐν τῇ ἐνδυμασίᾳ καὶ ἐν αὐτῇ τέλος τῇ γλώσσῃ, ἥτις περιέχει σποράδην λέξεις ἑλληνικάς. Ἄλλως δ' ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ Πλαύτου ἔγκειται ἡ κυρία φιλολογικὴ σημασία τῶν κωμῳδιῶν αὐτοῦ, ἐπειδὴ γράφει ὡς ἐλάλει ὁ λαὸς ἐν τοῖς χρόνοις αὐτοῦ, καὶ δεικνύει ἐν τῇ κοινῇ χρήσει τοὺς τρόπους τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἰδιώματος, ὅπερ ἄνευ αὐτοῦ ἔμελλε νὰ περιορισθῇ εἰς πολὺ μικρότερον λεξιλόγιον. Διὰ ταῦτα δ' αἱ κωμῳδίαι αὐτοῦ εἶνε μνημεῖον πολύτιμον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς λατινικῆς γλώσσης.

Κατήγετο δ' ὁ Πλαῦτος ἐκ τῆς ἐν τῇ Ὀμβρικῇ Σασσίνης, ἡ δὲ πενία ἡ πολλάκις αὐτὸν καταθλίψασα καὶ ἀναγκάσασα ἐνίοτε νὰ ἐπιζητήσῃ τὴν δι' ἀφανῶν ἐπαγγελμάτων συντήρησιν, ὑπῆρχε καὶ ἡ αἰτία, δι' ἣν ἐν τοῖς

[1] **Αὔλου Γελλίου** Noctes Atticae I, 24, 1.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ἔργοις αὐτοῦ ἐπεδίωξε τὸ κέρδος μᾶλλον ἢ τὴν ἐντέλειαν τῆς τέχνης. Διὸ ἔγραψε πολλὰ καὶ ἐν σπουδῇ ἄνευ ἐπεξεργασίας. Ἡ δὲ πλημμέλεια αὕτη, ἣν ἐκληρονόμησαν οἱ ἀκολουθήσαντες αὐτὸν ἐν τῷ δραματικῷ σταδίῳ, προεκάλεσε τὴν πτωχείαν τοῦ ρωμαϊκοῦ θεάτρου, ὅπερ, ὡς παρατηρεῖ ὁ Ὁράτιος[1], δὲν ἐπλουτίσθη διὰ νέων ἔργων ἀντιστοιχούντων πρὸς τὴν προαγομένην πνευματικὴν ἀνάπτυξιν. Ἀλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα ὁ Πλαῦτος ἔμεινεν ὁ κορυφαῖος τῶν Λατίνων κωμικῶν ποιητῶν. Ἡ δὲ δύναμις αὐτοῦ ἔγκειται ἐν τῷ διαλόγῳ, ὅστις διαπνέεται ὑπὸ ζωηρότητος ἐπαγωγοῦ ἅμα καὶ θυμήρους. Καὶ κύριος μὲν αὐτοῦ σκοπὸς εἶνε τὸ τέρπειν, ἐν δευτέρῳ δὲ λόγῳ τίθεται τὸ διδάσκειν καὶ παιδεύειν. Ἀλλ' ἔχει τοιοῦτον τρόπον τοῦ παιδεύειν, ὥστε ἄγει μᾶλλον εἰς διαφθορὰν τῶν ἠθῶν ἢ εἰς ἐπανόρθωσιν αὐτῶν. Διότι ὁ Πλαῦτος ζωγραφίζει ἀκριβῶς καὶ κατὰ φύσιν· καὶ καταπολεμεῖ μὲν τὴν ἀνηθικότητα, ἀλλά, παρουσιάζων αὐτὴν ὅλως γυμνὴν ἐν τῇ δράσει αὐτῆς, ἐρεθίζει μᾶλλον τὰς αἰσθήσεις ἢ συνετίζει τὸ πνεῦμα διὰ τῶν διδαγμάτων αὐτοῦ καὶ τῶν σαρκασμῶν.

Τὸ δ' ὁσημέραι παρὰ τῷ ρωμαϊκῷ λαῷ αὖξον ἐνδιαφέρον πρὸς τοὺς σκηνικοὺς ἀγῶνας *(ludi scenici)*, ὅπερ κυρίως ἐγεννήθη ἐκ τῆς κωμῳδίας τοῦ Πλαύτου, κατέστησε μετ' οὐ πολὺ αἰσθητὴν τὴν ἀνάγκην μονίμου θεάτρου. Καὶ μέχρι μὲν ἐκείνου τοῦ χρόνου τὸ ρωμαϊκὸν θέατρον ἦτο αὐτοσχέδιον κατασκεύασμα ξύλινον διαρκοῦν ὅσον καὶ αἱ ἑορταί. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ δὲ τῶν μεγάλων θεαμάτων τῶν τελεσθέντων ἐν Ῥώμῃ ἐπὶ τῷ τριπλῷ θριάμβῳ διὰ τὴν ἐκνίκησιν τῆς Καρχηδόνος, τῆς Κορίνθου καὶ τῆς Μακεδονίας ἐκτίσθη τὸ πρῶτον θέατρον μετὰ βαθμίδων καὶ ἑδωλίων ἀμετακινήτων κατὰ πρότυπον ἑλληνικόν. Ἀλλὰ φαίνεται ὅμως, ὅτι τὸ κτίριον ἐκεῖνο δὲν διετηρήθη, διότι, παρελθούσης τῆς μέθης, οἱ περὶ τὸν Κάτωνα ἐβόησαν κατὰ τοῦ ὀλεθρίου νεωτερισμοῦ. Οὕτω δ' ἐπεφυλάχθη εἰς τὸν Πομπήιον ἡ καύχησις τῆς ἐν Ῥώμῃ οἰκοδομήσεως τοῦ πρώτου μονίμου θεάτρου.

Καὶ ὁ μὲν Πλαῦτος εἶχεν ἐγκαταλίπει τὸν χρόνιον στίχον, ἀποδεχθεὶς ρυθμόν τινα μικτόν. Ὁ δὲ Κόϊντος Ἔννιος (239-209 π. Χ.) εἰσήγαγεν ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν λατινικὴν ποίησιν τὸν ἑλληνικὸν ἑξάμετρον. Τὸν Ἔννιον δὲ τοῦτον, καταγόμενον μὲν ἐκ Ῥουδιῶν τῆς Πευκετίας καὶ ὄντα ἄνδρα λόγιον καὶ γλωσσομαθῆ, εἰσήγαγεν εἰς τὴν Ῥώμην ὁ Κάτων, ἐλπίζων, ὅτι ἔμελλε νὰ τύχῃ αὐτοῦ ἐπικούρου ἐν τῷ πολέμῳ ὃν διεξῆγε πρὸς τὰς ἰδέας καὶ τὰ ἤθη τῶν γνωρίμων. Ἀλλ' ὁ Ἔννιος ἐτάχθη ἀπ' ἐναντίας μετὰ τῶν γνωρίμων, ὧν συνεμερίζετο τὰς ἰδέας καὶ παρ' ὧν ἔλαβεν ἐπικουρήματα κατὰ τῆς μαστιζούσης αὐτὸν πενίας. Ἔγραψε δ' ἐπικὸν ποίημα μέγα, τὰ *Χρονικὰ (Annales)*, εἰς δεκαοκτὼ βιβλία, ἐν ᾧ ἐξέθηκε τὰς τύχας τῆς

---

[1] Ἐπιστ. II, 2.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Ῥώμης ἀπὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Αἰνείου μέχρι τῶν ἑαυτοῦ χρόνων. Καὶ ἤλπιζε μὲν ἴσως νὰ μιμηθῇ τὸν Ὅμηρον, ἀλλ' ἔμεινε πολὺ αὐτοῦ ὑποδεέστερος· δὲν στερεῖται ὅμως ἀξίας τὸ ἔπος αὐτοῦ[1]. Ἂν δὲ ὁ Κοΐντος σέβηται αὐτὸν καὶ τιμᾷ μᾶλλον, ὥςπερ τὰ παλαιὰ ἄλση, διὰ τὴν παλαιότητα αὐτοῦ ἢ διὰ τὸ ποιητικὸν κάλλος[2], ἀλλ' ὅμως ὁ Λουκρήτιος[3] καὶ ὁ Κικέρων[4] ἀπεκάλεσαν αὐτὸν πατέρα τῆς ποιήσεως καὶ κορυφαῖον ποιητήν. Ἔγραψε δὲ ὁ Ἔννιος καὶ κωμῳδίας, ἀλλὰ μετὰ μικρᾶς ἐπιτυχίας, πρὸς δὲ τούτοις μετέφρασεν εἰς τὴν λατινικὴν τινὰς τῶν τραγῳδιῶν τοῦ Εὐριπίδου καὶ τὰς συγγραφὰς τοῦ ἐκ Μεσσήνης Εὐημέρου, δι' ὧν κατεπολεμεῖτο ἡ πολυθεΐα, ἀποκαλουμένη κοινὸς δόλος. Διὰ δὲ τῆς μεταφράσεως ταύτης ὑπεθάλπετο ἔτι μᾶλλον ἐν Ῥώμῃ ἡ ἤδη εἰςελαύνουσα ἀπιστία περὶ τὰ θεῖα.

Ὁ Ἔννιος ἐχάραξεν εἰς τὴν λατινικὴν ποίησιν τὴν ὁδόν, ἣν αὕτη ἠκολούθησε κατὰ τοὺς ἔπειτα αἰῶνας, ἤτοι παρεσκεύασεν αὐτὴν αὐτῆς τὴν δόξαν. Ἐπὶ δὲ τὰ ἴχνη αὐτοῦ ἔβησαν πρῶτοι μεταξὺ τῶν δραματικῶν συγγραφέων ὁ Μάρκος Πακούβιος, ἀνεψιὸς τοῦ Ἐννίου ἐπ' ἀδελφῇ καὶ ποιητὴς τραγῳδιῶν πεποιημένων κατὰ μίμησιν τῶν τοῦ Σοφοκλέους, ὁ Στάτιος Καικίλιος, συγγραφεὺς κωμῳδιῶν ἐχουσῶν πρότυπα ἐκ τῶν τῆς νέας ἀττικῆς κωμῳδίας, καὶ ὁ Πόπλιος Τερέντιος, γέννημα τῆς Καρχηδόνος (185 π. Χ.), δοῦλος ἀπελευθερωθεὶς ὑπὸ τοῦ συγκλητικοῦ Τερεντίου Λουκανοῦ, τοῦ κυρίου αὐτοῦ καὶ τροφέως. Καὶ ἀπέθανε μὲν ὁ Τερέντιος ἐν ἡλικίᾳ εἴκοσι καὶ ἓξ μόνον ἐτῶν (159 π. Χ.), ἀλλὰ παρὰ τὴν βραχύτητα τοῦ βίου κατέστησε τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀθάνατον διὰ τῶν ὑπ' αὐτοῦ γραφεισῶν ἓξ κωμῳδιῶν, αἵτινες περιῆλθον εἰς ἡμᾶς ὁλόκληροι καὶ μετὰ σχολίων. Εἶνε δὲ πᾶσαι εἰλημμέναι ἐκ τῆς ἑλληνικῆς, ἀλλὰ τὸ μὲν ὕφος αὐτῶν εἶνε καθαρὸν καὶ γλαφυρόν, ἁρμονικοὶ δὲ οἱ στίχοι. Καὶ ὁ μὲν Πλαῦτος ἔγραφε τὰς κωμῳδίας αὐτοῦ διὰ τὸν ὄχλον, ὁ δὲ Τερέντιος διὰ τοὺς εὐγενεῖς· ἐντεῦθεν τὸ μεμετρημένον τῶν κρίσεων αὐτοῦ καὶ ὁ λεπτὸς καὶ εὐσταλὴς τρόπος καθ' ὃν ἐξει-

---

[1] Τἀποσπάσματα τοῦ ἔπους τοῦ Ἐννίου συνελέχθησαν ἐπιμελῶς ὑπὸ τοῦ J. Vahlen ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Ennianae poesis reliquiae. Ἐν Λειψίᾳ. 1874. Ἀνέρχονται δ' εἰς στίχους περίπου ἑξακοσίους. Ἴδ. καὶ Q. Ennii Carminum reliquiae, acced. Cn. Naevi belli Poenici quae supersunt. Ἐκδ. L. Müller. Ἐν Πετρουπόλει. 1885. — Lucian Müller Quintus Ennius. Eine Einleitung in das Studium der römischen Poesie. Ἐν Πετρουπόλει. 1884.

[2] **Κυιντιλιανοῦ** de Inst. Orator. X, I, 88. Ennium sicut sacros vetustate lucos adoremus, in quibus grandia et antiqua robora jam non tantam habent speciem quantam religionem.

[3] **Λουκρητίου** I, 118.

[4] **Κικέρωνος** Pro Balbo 22.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

κονίζει τὴν σύγχρονον διαφθοράν. Ὡς ἐκ τούτου δ' ἀπέβη μᾶλλον λόγιος ποιητὴς ἢ κωμικὸς καὶ δὲν ἠξιώθη τῆς εὐδοκιμήσεως τοῦ Πλαύτου, καθότι καὶ αὐτοὶ οἱ γνώριμοι ηὐφραίνοντο ὡς καὶ ὁ ὄχλος περισσότερον εἰς τοῦ Πλαύτου τὰς φυσικὰς καὶ ζώσας εἰκόνας ἢ εἰς τὰς γλαφυρὰς ἀλληγορίας τοῦ Ἀφρικανοῦ συγγραφέως.

Ἐν ᾧ δὲ ὁπωσδήποτε ἡ λατινικὴ ποίησις εἶχε διαδράμει ἐν ἀρχῇ περίοδόν τινα πρωτοτύπου παραγωγῆς, ὁ πεζὸς λόγος παρουσιάζεται ἑλληνίζων εὐθὺς ἐξ ὑπαρχῆς. Καὶ δὴ οἱ δύο ἀρχαιότατοι τῶν Ῥωμαίων ἱστορικῶν, ὁ Κόϊντος Φάβιος Πίκτωρ καὶ ὁ Λεύκιος Κίγκιος Ἀλιμέντος, οἵτινες ἔζησαν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ ἀννιβαϊκοῦ πολέμου, ἔγραψαν ἑλληνιστὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Ῥώμης.

Κατὰ δὲ τῆς ἑλληνικῆς ταύτης ἐπιδρομῆς ἐπὶ τὰ ἤθη καὶ τὰς ἰδέας τῶν Ῥωμαίων ὕψωσε κρατερῶς τὴν φωνὴν ὁ ἐκ Τούσκλου Μάρκος Πόρκιος Κάτων ὁ ἀπὸ τῆς τιμητείας αὐτοῦ ἐπιλεγόμενος Κηνσώριος (234-149 π. Χ.), ὅστις ἐπέδειξε καὶ ὡς πολίτης καὶ ὡς συγγραφεὺς πῶς ἦτο δυνατὸν καὶ τὸ δρᾶν καὶ τὸ διανοεῖσθαι κατὰ τρόπον ῥωμαϊκόν. Εἶνε δὲ ὁ Κάτων ὁ τύπος τοῦ ἀρχαίου Ῥωμαίου, εἰ καὶ ἔζη ἐν ἐποχῇ καὶ ἐν κοινωνίᾳ, ἥτις πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἐκείνην καὶ ἀγροικοτέραν ῥωμαϊκὴν κοινωνίαν κατ' οὐδὲν ἄλλο σχεδὸν ὡμοίαζεν ἢ κατὰ τὸ ὄνομα. Τὸ δὲ ἄκαρπον τῶν προσπαθειῶν αὐτοῦ, ἀγωνιζομένου νὰ ἐπαναφέρῃ τὰ πράγματα εἰς τὴν παλαιὰν αὐτῶν κατάστασιν, ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ ἐπελθοῦσα μεταβολὴ ἦτο ῥιζικὴ καὶ εἶχε μετουσιωθῇ εἰς δευτέραν φύσιν. Ἀληθῶς ἂν εἷς ἀνὴρ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιτελέσῃ τὸ θαῦμα τῆς ἐπὶ τὰ πάτρια μεταστροφῆς, μόνος ὁ Κάτων θὰ ἠδύνατο νὰ κατορθώσῃ τοῦτο διὰ τὸ αὐστηρὸν τοῦ χαρακτῆρος καὶ τὴν ἔξοχον εὐφυΐαν. Τῶν δὲ πολλῶν αὐτοῦ ἔργων ἓν καὶ μόνον περιεσώθη μέχρις ἡμῶν ἀκέραιον, ἡ πραγματεία *περὶ γεωπονίας (de re rustica)*, ἥτις εἶνε μεστὴ ἠθικῶν παραγγελμάτων, εἰς ἃ ἄλλως ἐλαχίστη ἐδόθη προσοχή. Καὶ ὅμως ὁ ἀνὴρ ὁ ἐξυμνῶν τὴν γεωργίαν «ὡς ἀπεργαζομένην τοὺς ἄνδρας ῥωμαλέους καὶ παρέχουσαν τὰ τιμιώτατον καὶ ἀνεπιφθονώτατον κέρδος» βροντόφωνος ἠκούετο ἀναβοῶν ἐν τῇ συγκλήτῳ τὴν περὶ καταστροφῆς τῆς Καρχηδόνος παρακέλευσιν *(ceterum censeo Carthaginem esse delendam)*. Τοῦτο δὲ σημαίνει, ὅτι ἡ κατακτητικὴ πολιτική, ἡ κυριωτάτη αἰτία τῆς διαφθορᾶς, εἶχε συμπαρασύρει ἐν τῇ ὁρμῇ αὐτῆς καὶ τοῦ Κάτωνος τὸ πνεῦμα. Κατὰ ταῦτα ὁ Κάτων ἐπολέμει μὲν τἀποτελέσματα, ἄφινε δὲ ἄθικτον τὴν αἰτίαν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὑπερεμάχει αὐτῆς. Ἄλλως δὲ ὁ Κάτων δὲν ἠγωνίσθη μέχρι τέλους πιστὸς ὑπὲρ τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ· τεσσαρακοντούτης δὲ γενόμενος οἱονεὶ ἐσυνθηκολόγησε πρὸς τὸ νεωτεριστικὸν πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του καὶ ἤρξατο σπουδάζων τὴν ἑλληνικὴν καὶ μελετῶν τὰ ἔργα τῶν δοκίμων Ἑλλήνων συγγραφέων.

Τῶν δὲ ἄλλων τοῦ Κάτωνος ἔργων τὸ μέγιστον εἶνε συγγραφὴ ἱστορική, γραφεῖσα κατὰ τὰ τελευταῖα τοῦ βίου αὐτοῦ ἔτη. Ἐπέγραψε δ' αὐτὸ *Κτίσεις (Origines)*, ἅτε πλὴν τῆς ἱστορίας τῆς Ῥώμης συμπεριλαβὼν ἐν αὐτῷ τὴν τῶν πόλεων καὶ τῶν λαῶν τῆς Ἰταλίας[1].

Ὑπῆρξε δὲ ὁ Κάτων καὶ ἄξιος λόγου ῥήτωρ. Ὁ δὲ Κικέρων ἀνέγνωσεν αὐτοῦ ἑκατὸν πεντήκοντα λόγους, οὓς ἐχαρακτήριζεν ἐπιφανεῖς περί τε τὴν λέξιν καὶ τὰ πράγματα *(et verbis et rebus illustres)*[2]. Διὸ δύναται ὁ Κάτων νὰ κληθῇ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις πατὴρ τῆς ῥητορείας, ἥτις ἄρχεται μὲν ἤδη δεσπόζουσα ἐν τῷ πεζῷ λόγῳ, διὰ δὲ τῶν εἰς αὐτὴν τραπέντων ἐξόχων πνευμάτων ἀνῆλθεν εἰς ἀκμὴν ὑπέρλαμπρον. Πρῶτοι δὲ μετὰ τὸν Κάτωνα εὐδοκιμήσαντες ἐν τούτῳ τῷ σταδίῳ ὑπῆρξαν οἱ δύο Σκιπίωνες, ὁ νεώτερος Ἀφρικανὸς καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ ὁ Ἀσιατικὸς, ὁ Φάβιος Αἰμιλιανὸς, Λαίλιος ὁ νεώτερος, ὁ Σουλπίκιος Γάλβας καὶ Κόϊντος Μέτελλος ὁ Μακεδονικός. Ἐπηκολούθησαν δ' ἀμέσως κατόπιν ὁ Μάρκος Ἀντώνιος, ὁ Λεύκιος Λικίνιος Κράσσος, ὁ Κόϊντος Σκαιόλας, νομομαθὴς δοκιμώτατος, ὁ Λεύκιος Μάρκιος Φίλιππος, ὁ Γάϊος Ἰούλιος Καῖσαρ Στράβων, ὅστις καὶ τραγῳδίας ἔγραψεν, ὁ Κόϊντος Ὁρτήσιος Ὅρταλος, ὁ μέγιστος ῥήτωρ τῆς φατρίας τῶν γνωρίμων, πάντων δὲ τῶν ἄλλων πρὸ τοῦ Κικέρωνος ἐπιφανέστατος. Σὺν δὲ τῇ ἐμφανίσει τοῦ μεγάλου ἐξ Ἀρπίνου ῥήτορος ἄρχεται νέος αἰὼν τῆς λατινικῆς γραμματείας, κληθεὶς χρυσοῦς διὰ τὸν πεζὸν λόγον, ὡς οἱ χρόνοι τοῦ Αὐγούστου ἀποτελοῦσι τὸν χρυσοῦν αἰῶνα τῆς ῥωμαϊκῆς ποιήσεως. Ἀλλά, καίπερ τελειοποιουμένη κατὰ τὸ εἶδος ἡ γραμματεία τοῦ Λατίου, οὐδὲν προςαπέκτησεν ὡς πρὸς τὴν πρωτοτυπίαν τόσῳ μᾶλλον καθ' ὅσον εἰς τὴν ἐπὶ τὰ ῥωμαϊκὰ γράμματα ῥοπὴν τοῦ Ἕλληνος λόγου ἐχορηγήθη τότε νέα τροφὴ διὰ τῆς εἰς τὴν Ῥώμην μεταβιβάσεως βιβλιοθηκῶν ὅλων ἐξ Ἀθηνῶν.

Ἀλλ' ὅμως μετὰ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Κικέρωνος εὐρύνεται τὸ στάδιον τῆς συγγραφικῆς παραγωγῆς. Μέχρι μὲν ἐκείνου τοῦ χρόνου ἐν τῷ πεζῷ λόγῳ μόνον χρονογράφοι καὶ ῥήτορες εἶχον ἀναφανῆ. Ἔκτοτε δ' ἐν διαστήματι δύο μόνον γενεῶν ἀνεδείχθησαν καθ' αὐτὸ ἱστορικοὶ οἷοι ὁ Κορνήλιος Νέπως[3], ὁ Καῖσαρ[4], ὁ Γάϊος Σαλλούστιος[5], ἐν δὲ τοῖς χρόνοις τοῦ Αὐγού-

[1] Περὶ τῶν Κτίσεων τοῦ Κάτωνος ποιοῦνται λόγον ὁ **Κορνήλιος Νέπως** (ἐν βίῳ Κάτωνος III 3), ὁ **Πλίνιος** (Hist. Natur. VIII, 5), **Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασεὺς** (I, 11), ὁ **Κικέρων** (Cato Major 38) καὶ ὁ **Λίβιος** ἐν πολλοῖς χωρίοις. Τὰ δὲ περισωθέντα ἀποσπάσματα συνέλεξαν καὶ ὑπεμνημάτισαν ὁ Krause, ὁ Roth, ὁ Jordan, ὁ Wagner, ὁ Bormann καὶ ἄλλοι.

[2] **Κικέρωνος** Brut. 17, 65.

[3] Ὁ Κορνήλιος Νέπως (94-24 π. Χ.), καταγόμενος πιθανῶς ἐκ τῆς παρὰ

στου ὁ Τίτος Λίβιος[6] ὁ πάντας ὑπερβαλὼν διὰ τῆς γοητείας τοῦ ὕφους αὐτοῦ. Πρὸς τούτοις δ' ἀνεφάνησαν πολυίστορες, οἷοι ὁ Οὐάρων[7] καὶ ὁ Κι-

τὸν Πάδον Ὀστιλίας, κειμένης οὐ μακρὰν τῆς Μαντούης, ἔγραψε τρία βιβλία Χρονικῶν (Chronica) καὶ πλὴν ἄλλων δεκαὲξ τοὐλάχιστον βιβλία βίων ἀνδρῶν ἐπιφανῶν (de viris illus tribus), ὧν περιεσώθη μόνον τὸ βιβλίον τὸ περιλαμβάνον τοὺς βίους τῶν ἐξόχων στρατηγῶν ξένων ἐθνῶν (de excellentibus ducibus exterarum gentium), οὗτινος ὅμως ἀμφισβητεῖται ἐπ' ἴσης ἡ

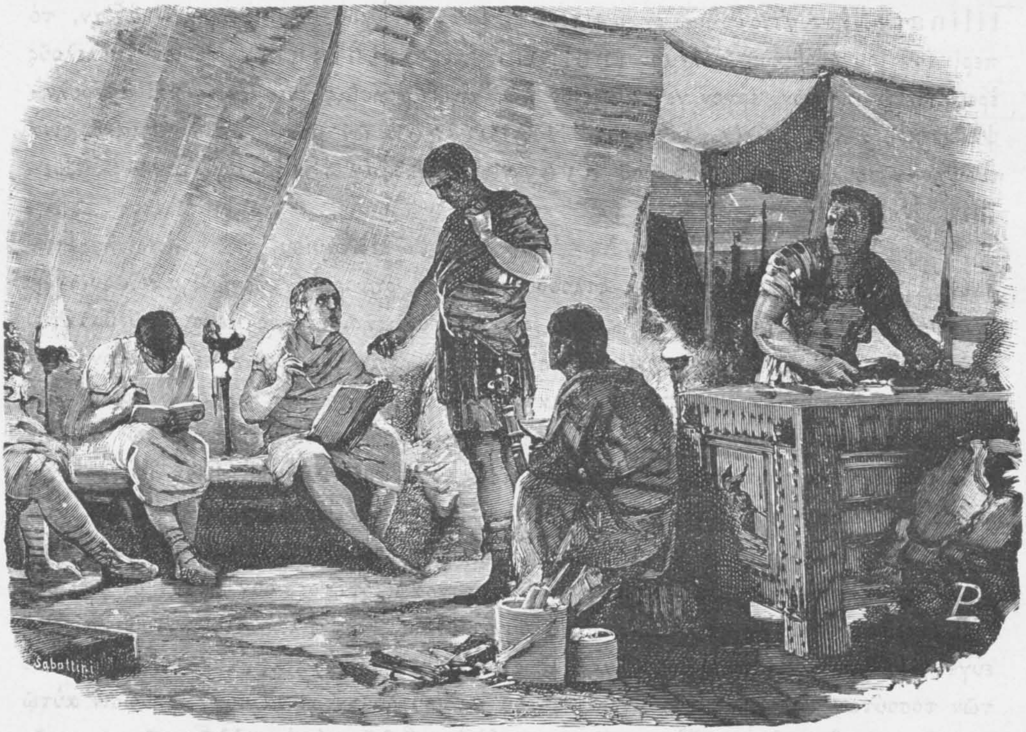

Ὁ Καῖσαρ ὑπαγορεύων τὰ Ὑπομνήματα.

γνησιότης, καὶ οἱ βίοι Κάτωνος τοῦ πρεσβυτέρου καὶ τοῦ Ἀττικοῦ. Εἶνε δὲ γεγραμμένοι μεθ' ἁπλότητος μὲν καὶ βραχυλογίας, ἄνευ δὲ κριτικῆς.

[4] Ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος (100 ἢ κατὰ Mommsen 102–44 π. Χ.) περιεσώθη εἰς ἡμᾶς τὸ σπουδαιότατον αὐτῶν, τὰ *Ὑπομνήματα* (Commentarii), ὧν ἑπτὰ μὲν βιβλία πραγματεύονται τὰ ἑπτὰ πρῶτα ἔτη τοῦ γαλατικοῦ πολέμου, τρία δὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἐμφυλίου πολέμου μέχρι τοῦ ἀλεξανδρινοῦ. Ἡ συγγραφὴ αὕτη εἶνε ἀξιομνημόνευτος ἰδίως διὰ τοῦτον τὸν λόγον, ὅτι τῶν ἐν αὐτῇ περιγραφομένων γεγονότων κυριώτατος ἥρως εἶνε αὐτὸς ὁ Καῖσαρ. Καὶ ὠφέλησε μὲν αὕτη ἡ ἰδιότης τοῦ συγγραφέως ὡς πρὸς τὴν γνῶσιν τῶν γεγονότων, ἀλλ' ἔβλαψεν ὡς πρὸς τὴν εἰλικρίνειαν τῆς διηγήσεως. Ἀλλ' ὅμως ὁ Καῖσαρ δὲν κατε-

κέρων[8]. Ἐν δὲ τῇ ποιήσει διεκρίθησαν διδακτικοὶ μὲν ποιηταὶ οἷοι ὁ Λουκρήτιος[9] καὶ ὁ Βιργίλιος, ἐποποιοὶ δὲ ὡς καὶ πάλιν ὁ Βιργίλιος[10], λυρικοὶ

χράσθη ὑπὲρ μέτρον· μὴ παρεκτρεπόμενος δ' εἰς παιδικὰς καυχήσεις, περιώρισε τὴν ὑπεραπολογίαν ἑαυτοῦ εἰς τὴν ἀπόδειξιν τῆς χρηστότητος τῶν ἰδίων προθέσεων καὶ τὸ εὐλαβὲς τῆς διαγωγῆς του.

5 Ὁ Γάϊος Σαλλούστιος Κρίσπος (87–34 π. Χ.) ἐξ Ἀμιτέρνου ἔγραψε τρία ἱστορικὰ ἔργα, τὸ περὶ τῆς συνωμοσίας τοῦ Κατιλίνα (de conjuratione Catilinae), ἠρτυμένον διὰ ῥητορείας καὶ μετρίαν ἔχον τὴν ἱστορικὴν ἀξίαν, τὸ περὶ τοῦ ἰουγουρθικοῦ πολέμου (bellum Jugurthinum), προϊὸν ἐπιμελοῦς ἐρεύνης τῶν πηγῶν, ἔργον γεγραμμένον μετ' ἀνεξαρτησίας πνεύματος καὶ ἀμεροληψίας, καὶ πέντε βιβλία Ἱστοριῶν (Historiae), ὧν μόνον ἀποσπάσματά τινα ἐσώθησαν, συλλεχθέντα ὑπὸ τοῦ Kreyssig (Λειψίᾳ 1811) καὶ Kritz (Erfurt. 1856).

6 Ὁ Τίτος Λίβιος (59 π. Χ.–16 μ. Χ.) ἐκ Παταυίου, τῆς σημερινῆς Παδούης, πλὴν τινων μικροτέρων φιλοσοφικῶν καὶ ῥητορικῶν ἔργων ἀπολεσθέντων ἔγραψε τὴν Ἱστορίαν τῆς Ῥώμης ἀπὸ τῆς κτίσεως τῆς πόλεως μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Δρούσου (9 π. Χ.). Διῃρεῖτο δ' ἡ ἱστορικὴ αὕτη συγγραφὴ εἰς ἑκατὸν τεσσαράκοντα δύο βιβλία, ὧν περιεσώθησαν μόνον τριάκοντα καὶ πέντε, ἡ πρώτη δεκὰς καὶ τὰ ἀπὸ τοῦ ἑνδεκάτου μέχρι καὶ τοῦ τεσσαρακοστοῦ πέμπτου· τῶν δὲ λοιπῶν ἔχομεν ἀποσπάσματα, συλλεχθέντα ἴσως ὑπὸ τοῦ Φλώρου. Εἶνε δὲ τὸ ἔργον τοῦτο τὸ ἄριστον τῶν ὑπὸ τοῦ Λιβίου γραφέντων καὶ εἶνε συγγραφὴ ἀληθῶς ἐπιφανὴς ὑπό τε τὴν ἔποψιν τοῦ ὕψους καὶ τῆς γλαφυρίας τοῦ ὕφους, τῆς φραστικῆς δυνάμεως καὶ τῆς μεγάλης περὶ τὴν διήγησιν γραφικότητος, οὐχ ἧττον δὲ καὶ διὰ τὴν ἐπιείκειαν καὶ φιλανθρωπίαν τοῦ συγγραφέως, τὸ φιλάληθες αὐτοῦ καὶ τὸν εὐγενῆ ἐνθουσιασμὸν πρὸς τοὺς μεγάλους ἄνδρας τῆς ἀρχαίας Ῥώμης. Ἕνεκα δὲ τῶν τοσούτων ἀρετῶν τῆς συγγραφῆς τοῦ Λιβίου δύνανται νὰ συγχωρηθῶσιν αὐτῷ κακίαι τινὲς δηλωθεῖσαι ἤδη, μάλιστα μεθ' ὑπερβολῆς, ὑπὸ πολλῶν τῶν κριτικῶν αὐτοῦ. Τῶν δὲ πλημμελημάτων τούτων τὰ δικαιότερον ἐπιδειχθέντα ὑπὸ τῆς κριτικῆς εἶνε ἡ ἔλλειψις ἐπαρκοῦς ἐπεξεργασίας τῶν πηγῶν, ἧς ἕνεκα περιπίπτει ἐνίοτε ὁ ἱστορικὸς εἰς ἀντιφάσεις διαφυγούσας αὐτόν, καὶ ἡ ἀνεπαρκὴς προμελέτη τοῦ δημοσίου δικαίου καὶ τῶν πολεμικῶν πραγμάτων, ἧς ἕνεκα δὲν ἠδυνήθη νὰ πραγματευθῇ μετ' ἐπιστημοσύνης τὰ τῶν θεσμῶν τῆς πολιτείας καὶ τὰ στρατιωτικά, ἅτινα ἐν τούτοις ἀποτελοῦσι μέγα μέρος τῆς ῥωμαϊκῆς ἱστορίας.

7 Ὁ Μάρκος Τερέντιος Οὐάρων, γεννηθεὶς ἐν Ῥεάτῳ τῷ 116 π. Χ., ὑπῆρξεν ὁ γονιμώτατος τῶν συγγραφέων οὓς ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἡ ἀρχαία Ἰταλία. Ἐκ δὲ τοῦ εἰς ἡμᾶς περιελθόντος καταλόγου τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὃν ἴσως συνέταξεν αὐτός, ἐξάγεται, ὅτι ἔγραψεν ἑβδομήκοντα καὶ τέσσαρα ἔργα εἰς ἑπτακόσια εἴκοσι βιβλία· περιελάμβανον δ' αἱ συγγραφαὶ αὐτοῦ πάντα τὰ ἤδη τοῦ ἐπιστητοῦ. Τῶν πολλῶν δὲ τούτων ἔργων δύο μόνον περιεσώθησαν, ἀτελὴς μὲν ἡ πραγματεία περὶ τῆς λατινικῆς γλώσσης (de lingua Latina), ἥτις ὑπῆρξε τὸ πρῶτον δοκίμιον εὐ-

ποιηταὶ ὡς ὁ Κάτουλλος[11], σατυρικοὶ ὡς ὁ Ὁράτιος[12], ποιηταὶ τῆς ἐρωτικῆς ἐλεγείας ὡς ὁ Τίβουλλος[13], ὁ Προπέρτιος[14] καὶ ὁ Ὀβίδιος[15]. Ἡ δὲ ῥητο-

---

ρείας καὶ ἐπιστημονικῆς γλωσσολογικῆς θεωρίας, σχεδὸν δὲ πλήρης ἡ ἐκ τριῶν βιβλίων συνισταμένη συγγραφὴ περὶ γεωπονίας (rerum rusticarum), ἐν ᾗ μετ' αὐστηρᾶς μεθόδου διέγραψε τοὺς κανόνας τῆς καλλιεργείας τῶν ἀγρῶν καὶ τῆς κτηνοτροφίας.

8 Καὶ ὁ Κικέρων (106-43 π. Χ.) ἔγραψεν ὡς ὁ Οὐάρων περὶ ποικιλωτάτων πραγμάτων. Ἀλλὰ τὰ ἔργα τοῦ Κικέρωνος ὑπῆρξαν εὐτυχέστερα τῶν τοῦ φίλου αὐτοῦ, διασωθέντα κατὰ μέγιστον μέρος. Ἔχων μὲν μεγάλην ἰσχὺν πνεύματος, ἅμα δ' ἔξοχον δύναμιν τοῦ προςλαμβάνειν τὰ τῶν ἄλλων, ἐπλούτισε τὰ ῥωμαϊκὰ γράμματα διὰ νέων γνώσεων καὶ ἀπέβη ὁ δημιουργὸς πεζοῦ λόγου, ὅςτις ἠδύνατο μὲν νὰ τύχῃ μιμητῶν, ἀλλ' ὄχι καὶ νὰ ὑπερευδοκιμηθῇ. Ἡ δὲ ῥητορικὴ τέχνη, ἐν ᾗ ἀνεδείχθη κορυφαῖος, ὡς ἐκ τῶν διὰ τῆς ἐξασκήσεως αὐτῆς κτηθεισῶν γνώσεων ἐχρησίμευσεν εἰς τὸν Κικέρωνα δίκην ἐργαστηρίου πρὸς παραγωγὴν σειρᾶς ὅλης ἔργων φιλολογικῶν καὶ φιλοσοφικῶν, καθότι πράγματι ὁ Κικέρων ἐφρόνει, ὅτι ὅπως γείνῃ τις μέγας ῥήτωρ ὤφειλε νὰ κατέχῃ πάσας τὰς μαθήσεις (Nemo poterit esse omni laude cumulatus orator, nisi erit omnium rerum magnarum atque artium scientiam consecutus. **Κικέρωνος** De orat. I, 5). Καὶ τῶν μὲν λόγων τοῦ Κικέρωνος περιῆλθον εἰς ἡμᾶς πεντήκοντα καὶ ἑπτὰ καὶ τἀποσπάσματα εἴκοσιν ἄλλων. Τὰ δὲ λοιπὰ αὐτοῦ ἔργα εἶνε α') ***Ῥητορικὴ ἢ περὶ εὑρέσεως*** (Rhetorica ἢ De inventione), ἔργον νεανικόν· β') ***περὶ τοῦ ῥήτορος*** (De oratore), συγγραφὴ ἐν εἴδει διαλόγου, ἐν ᾗ ὁ συγγραφεὺς παριστάνει τοὺς ἐπιφανεστάτους ἐν τῇ νεότητι αὐτοῦ ῥήτορας καθημένους ὑπὸ τὴν σκιὰν πλατάνου ἐπὶ τῶν λόφων τοῦ Τούσκλου καὶ συζητοῦντας περὶ τῆς ῥητορικῆς τέχνης· γ') ***Βροῦτος, περὶ ἐπιφανῶν ῥητόρων*** (Brutus, de claris oratoribus), ἐν ᾧ περιέχεται ἡ κριτικὴ ἱστορία τῶν Ῥωμαίων ῥητόρων· δ') ***Ἐπιστολαὶ*** (Epistolae) τὸν ἀριθμὸν ὀκτακόσιαι ἑξήκοντα τέσσαρες, διαιρούμεναι εἰς τέσσαρας συλλογάς, πρὸς τοὺς οἰκείους (ad familiares), πρὸς Πομπώνιον τὸν Ἀττικὸν (ad Atticum), πρὸς τὸν ἀδελφὸν Κόϊντον (ad Quintum fratrem) καὶ πρὸς τὸν Ὀκταβιανόν (ad Octavianum)· ε') ***περὶ τῆς πολιτείας*** (de re publica), ἧς συγγραφῆς δύο μόνον βιβλία περιεσώθησαν ἐκ τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν ὀκτώ· εἶνε δὲ πραγματεία φιλοσοφικὴ καὶ ἱστορική, ἐν ᾗ ὁ συγγραφεύς, μεγαλύνων τοὺς ἀρχαίους θεσμοὺς τῆς Ῥώμης, πειρᾶται νὰ ἐγχύσῃ διὰ τῆς ἀναπαραστάσεως αὐτῶν νέαν ζωὴν εἰς τὴν παρακμάσασαν πολιτείαν· ϛ') ***περὶ νόμων*** (de legibus), συμπλήρωμα τῆς προμνημονευθείσης συγγραφῆς· ζ') ***Παράδοξα*** (Paradoxa), ἔκθεσις παραδόξων τινῶν ἀρχῶν τῆς στωικῆς φιλοσοφίας· η') ***Περὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ***, πραγματεία πρακτικῆς φιλοσοφίας· θ') ***Ἀκαδημαϊκὰ*** (Academica), ἔκθεσις περιγραφικὴ τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας ἀκαδημίας καὶ τοῦ συστήματος τοῦ Καρνεάδου· ι') ***Τουσκλανοὶ διάλογοι*** (Tusculanae disputationes), περιέχοντες κανόνας πρὸς τὸ εὐδαιμόνως ζῆν (ad beate

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ρεία μετὰ τὴν διὰ τοῦ Κικέρωνος ἀνύψωσιν εἰς τὴν ἀκροτάτην αὐτῆς βαθμίδα, παρήκμασε διὰ παντὸς, συνεκπεσοῦσα μετὰ τῆς ἐλευθερίας, ἥτις εἶνε ἡ ψυχὴ τοῦ ῥητορικοῦ λόγου.

---

vivendum)· ια΄) *Τίμαιος* (Timaeus), ἐλευθέρα παράφρασις τοῦ ὁμωνύμου διαλόγου τοῦ Πλάτωνος· ιβ΄) **περὶ φύσεως θεῶν** (de deorum natura), ἐπίκρισις τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας τοῦ Ἐπικούρου καὶ τοῦ Ζήνωνος· ιγ΄) **Κάτων ὁ πρεσβύτερος** ἢ **περὶ γήρατος** (Cato major ἢ de senectute), ἐγκώμιον τοῦ γήρατος· ιδ΄) **περὶ μαντείας** (de divinatione), πικρὰ ἐπίθεσις κατὰ τῶν δόλων τῶν ἱερέων καὶ τῆς καταχρήσεως τῆς πίστεως πρὸς σκοποὺς πολιτικούς· ιε΄) **περὶ τῆς εἱμαρμένης** (de fato)· ιϛ΄) **Λαίλιος** ἢ **περὶ φιλίας** (Laelius ἢ de amicitia), διάλογος γεγραμμένος ἐπὶ τῇ βάσει ὁμοίας συγγραφῆς τοῦ Θεοφράστου· ιζ΄) **περὶ καθηκόντων** (de officiis), πραγματεία πρακτικῆς ἠθικῆς γεγραμμένη κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ στωικοῦ Παναιτίου ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἀναμορφώσεως τῆς πατρίδος διὰ τῆς ἐν αὐτῇ ἀναστυλώσεως τῆς λατρείας πρὸς τὴν ἠθικὴν ἐν τοῖς ἔργοις.

[9] Ὁ Τίτος Λουκρήτιος Κᾶρος (98-55 π. Χ.) ὑπῆρξε πνεῦμα ἀπεστραμμένον ἀπὸ τοῦ παρόντος καὶ ἄξιον χρόνων καλλιτέρων τῶν ἐν οἷς ἔζη, ἀφ' ὧν καὶ μετέστη αὐτοκτονήσας ἐν ἡλικίᾳ τεσσαράκοντα καὶ τριῶν ἐτῶν. Θεωρῶν τὴν κοινὴν διαφθορὰν ὡς ἀποτέλεσμα τῆς εἰςελαυνούσης θρησκευτικῆς δεισιδαιμονίας, ἐξέδωκε δίκην διαμαρτυρίας καὶ διδασκαλίας τὸ ποίημα **Περὶ τῆς φύσεως τῶν ὄντων** (de rerum natura), ἐν ᾧ, μιμούμενος τὸν τρόπον τοῦ Ἐμπεδοκλέους καὶ ἑπόμενος εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ Ἐπικούρου, καταπολεμεῖ τοὺς θεοὺς, εἰς οὓς ἀρνεῖται πᾶσαν δρᾶσιν καὶ ῥοπὴν ἐν τῇ διοικήσει τῶν τοῦ κόσμου, καὶ ὑποκαθιστᾷ εἰς αὐτοὺς «τὴν δύναμιν τῶν πρώτων στοιχείων, ἐξ ὧν σύμπασα ἡ ὕλη συντίθεται καὶ εἰς ἃ πάλιν ἐκείνη δύναται νὰ διαλυθῇ». Τὸ δὲ ἥκιστα πρὸς τὴν ποίησιν εὐαρμοστοῦν θέμα τοῦτο ἐπραγματεύθη μετὰ μεγάλης δεξιότητος καὶ τέχνης, ὥστε καὶ ὑπερενίκησε τὰς κυριωτάτας δυσκολίας, τὴν ἐκ τῆς μεθόδου καὶ τῆς πτωχείας τῆς γλώσσης. Οὕτω δ' ὁ Λουκρήτιος παριστάνει μὲν ζωηρότατα διὰ λαμπρῶν στίχων τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως καὶ ἐν αὐτῇ τῇ φιλοσοφικῇ αὐτῶν ἀπόψει, μεταβαίνων δ' ἐκ τοῦ φυσικοῦ κόσμου εἰς τὴν ψυχολογίαν καὶ τὴν ἠθικὴν, προςθέτει εἰς τὴν δύναμιν τῆς τέχνης τὴν τοῦ αἰσθήματος οὕτως, ὥστε μεταδίδει εἰς τὴν ποίησιν τὸ πῦρ τῆς μεγάλης αὐτοῦ ψυχῆς. Καὶ οἱ μὲν σύγχρονοι ἐν τῇ μέθῃ τῆς δεισιδαίμονος εἰδωλολατρείας μικρᾶς προσοχῆς ἠξίωσαν τὸν ἀοιδὸν τῆς φύσεως τῶν ὄντων· ἀλλ' ἐν τοῖς αὐγουστείοις χρόνοις ὁ Λουκρήτιος ἠξιώθη ὀψιγενοῦς ἀνταποδόσεως τῆς εἰς αὐτὸν προσηκούσης τιμῆς. Ὁ δὲ Βιργίλιος οὐ μόνον ἐπεδαψίλευσεν εἰς αὐτὸν ἄφθονα ἐγκώμια, ἀλλὰ καὶ δὲν ἀπηξίωσε νὰ παραλάβῃ ἐξ αὐτοῦ ἐν τοῖς Γεωργικοῖς στίχους ὅλους· τὸ δὲ ποίημα τοῦτο τοῦ Βιργιλίου δὲν θἀπέβαινε τέλειον κατὰ τὸ εἶδος, ἂν μὴ προηγεῖτο ὡς ἁγνὸν πρότυπον διδακτικῆς ποιήσεως τὸ ἔπος τοῦ Λουκρητίου.

[10] Ὁ Πόπλιος Βιργίλιος (ἢ μᾶλλον Οὐεργίλιος) Μάρων (70-39 π. Χ.), οὗ οἱ σύγχρονοι ἐπαινοῦσι τὴν μεγάλην πραότητα τοῦ χαρακτῆρος καὶ τὴν ἁγνότητα τῆς

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Ἡ δὲ μεγάλη αὕτη ἀνάπτυξις τῆς λατινικῆς γραμματείας, ἡ ἐπελθοῦσα κατὰ τὸν πρῶτον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα καὶ ἐξακολουθήσασα κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ ἐπομένου αἰῶνος, προῆλθε κυρίως ἐκ δύο λόγων. Καὶ ἡ ἑτέρα μὲν

ψυχῆς, μετέχυσε τὰς εὐγενεῖς ταύτας ἰδιότητας εἰς τὴν ποίησιν, συνδυάσας αὐτὴν πρὸς τὴν λατρείαν τῆς φύσεως, τῆς πατρίδος, τοῦ οἴκου καὶ τῆς πρὸς τὴν δόξαν ἀγάπης. Καίτοι δὲ τὰ Γεωργικὰ εἶνε τὸ ἐντελέστατον τῶν ποιημάτων τοῦ Βιργιλίου, ἡ ἀθάνατος τοῦ ποιητοῦ δόξα δὲν προῆλθεν ἰδίως ἐξ ἐκείνου τοῦ ἔργου, ἀλλ' ἐκ τῆς Αἰνειάδος, ἔπους εἰς δώδεκα ῥαψῳδίας, μὴ τυχόντος τῆς τελευταίας ἐπεξεργασίας μηδ' ἀποπερατωθέντος, δημοσιευθέντος δὲ κατ' ἐντολὴν τοῦ Αὐγούστου ὑπὸ δύο φίλων τοῦ ποιητοῦ παρὰ τὴν ῥητὴν αὐτοῦ ἀπαγόρευσιν. Σκοπὸς δὲ τοῦ ποιήματος ἦτο ἡ δημοποίησις τοῦ καισαρείου πλάσματος περὶ τῆς ἀπὸ τοῦ Αἰνείου καταγωγῆς τῆς Ἰουλίας γενεᾶς. Ἐντεῦθεν δ' ἡ εὐμενὴς ἀποδοχὴ ἧς ἔτυχε παρὰ τοῦ Αὐγούστου, πρὸς δὲ καὶ τοῦ Μαικήνα, ὅστις ἄλλως ηὐτύχησε πρῶτος νὰ ἐκτιμήσῃ τὴν μεγαλοπρεπῆ γλαφυρίαν καὶ τὴν γλυκεῖαν ἁρμονίαν τῶν στίχων τοῦ Βιργιλίου, ἀκούσας αὐτοὺς ἀναγινωσκομένους ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ. Ἀλλ' ὅμως παρὰ τὴν τελειότητα τῆς ποιητικῆς μορφῆς εὑρίσκεται καὶ ὁ Βιργίλιος ὡς καθόλου οἱ Λατῖνοι ποιηταὶ καὶ λογογράφοι ἐστερημένος πρωτοτυπίας. Ἐχρησίμευσαν δ' εἰς τὸν Βιργίλιον ὡς πρότυπα τῶν παρομοιώσεων καὶ περιγραφῶν αὐτοῦ ὁ Ὅμηρος, ὁ Ἀπολλώνιος καὶ ἄλλοι τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν· ἐν δὲ τοῖς Βουκολικοῖς ἐμιμήθη τὴν δωρικὴν χάριν τοῦ Σικελιώτου Θεοκρίτου μετὰ τοιαύτης ἀφειδίας, ὥστε παρέλαβε παρ' αὐτοῦ οὐ μόνον τὰ θέματα καὶ τὰς ἐννοίας, ἀλλὰ πολλάκις καὶ αὐτὴν τὴν φράσιν.

11 Ἀντίθετος πρὸς τὸν αὐστηρὸν ποιητὴν τοῦ Περὶ φύσεως τῶν ὄντων ἔπους, τὸν Λουκρήτιον, εἶνε ὁ ψάλτης τῆς Λεσβίας Γάϊος Βαλέριος Κάτουλλος, ὁ ἐξ Οὐηρῶνος (87–54; π. Χ.). Καὶ ὁ μὲν Λουκρήτιος εἶνε ἡ ἐνσάρκωσις τοῦ ἀναχρονισμοῦ, ὁ δὲ Κάτουλλος παρέχει ἀπ' ἐναντίας ζῶσαν εἰκόνα τῶν συγχρόνων ἠθῶν. Ἀπέβη δὲ ὁ Κάτουλλος παρὰ τὸν ἐκδεδιῃτημένον αὐτοῦ βίον καὶ τὸ βραχύβιον ὁ θερμότατος τοῦ λατινισμοῦ λυρικὸς ποιητής. Ἀλλ' ἐν μέσῳ τῆς ἀκρασίας αὐτοῦ διετήρησεν εὐγένειαν καρδίας, τὸ δ' εἰς τιμὴν τοῦ θανόντος ἀδελφοῦ γραφὲν ἐγκώμιον οὐ μόνον εἶνε ποιητικὸν ἔργον ἔξοχον, ἀλλὰ καὶ ἀποκαλύπτει ψυχὴν συγκεκινημένην καὶ βαθέως τρωθεῖσαν ὑπὸ τῆς ἐπελθούσης οἰκογενειακῆς συμφορᾶς. Τῶν δὲ ποιημάτων τοῦ Κατούλλου, ἀνερχομένων εἰς ἑκατὸν δέκα ἕξ, τὰ ἐπιθαλάμια εἶνε τὰ πλουσιώτατα εὐγενῶν αἰσθημάτων, ὥστε μόλις τις πιστεύει, ὅτι ὁ δυνάμενος νὰ γράψῃ στίχους οὕτως ἁγνοὺς διῆγε βίον οὕτως ἐκλελυμένον. Περὶ δὲ τὰ τῆς πολιτείας ὀλίγον ἠσχολήθη ὁ Κάτουλλος, ἀλλ' ὅτε εἶδε τἀποτελέσματα τῶν νικῶν τοῦ Καίσαρος, ἐξηγέρθη ἐκ τοῦ ληθάργου, καὶ ἐτόξευσε κατ' αὐτοῦ τραχεῖς στίχους. Ἀλλ' ὁ Καῖσαρ, ὅστις ἐγνώριζε τὰς διαθέσεις τοῦ ἐκδεδιῃτημένου νεανίου, ἀφώπλισεν αὐτὸν καλέσας εἰς δεῖπνον, ὁ δὲ Κάτουλλος, ἡττηθεὶς ὑπὸ δόλου ὅστις εἰς αὐτὸν ἐφάνη γενναιότης, ἀφῆκεν ἥσυχον τὸν Καίσαρα, καὶ ἀπεσύρθη εἰς τὴν ὡραίαν του ἔπαυλιν ἐν Σηρμίωνι παρὰ τὴν Βήνακον λίμνην (lacus Benacus, σήμερον Lago di Garda), τρεπόμενος ἐναλλὰξ εἰς μετάμελον ἐπὶ τῇ προτέρᾳ διαίτῃ καὶ

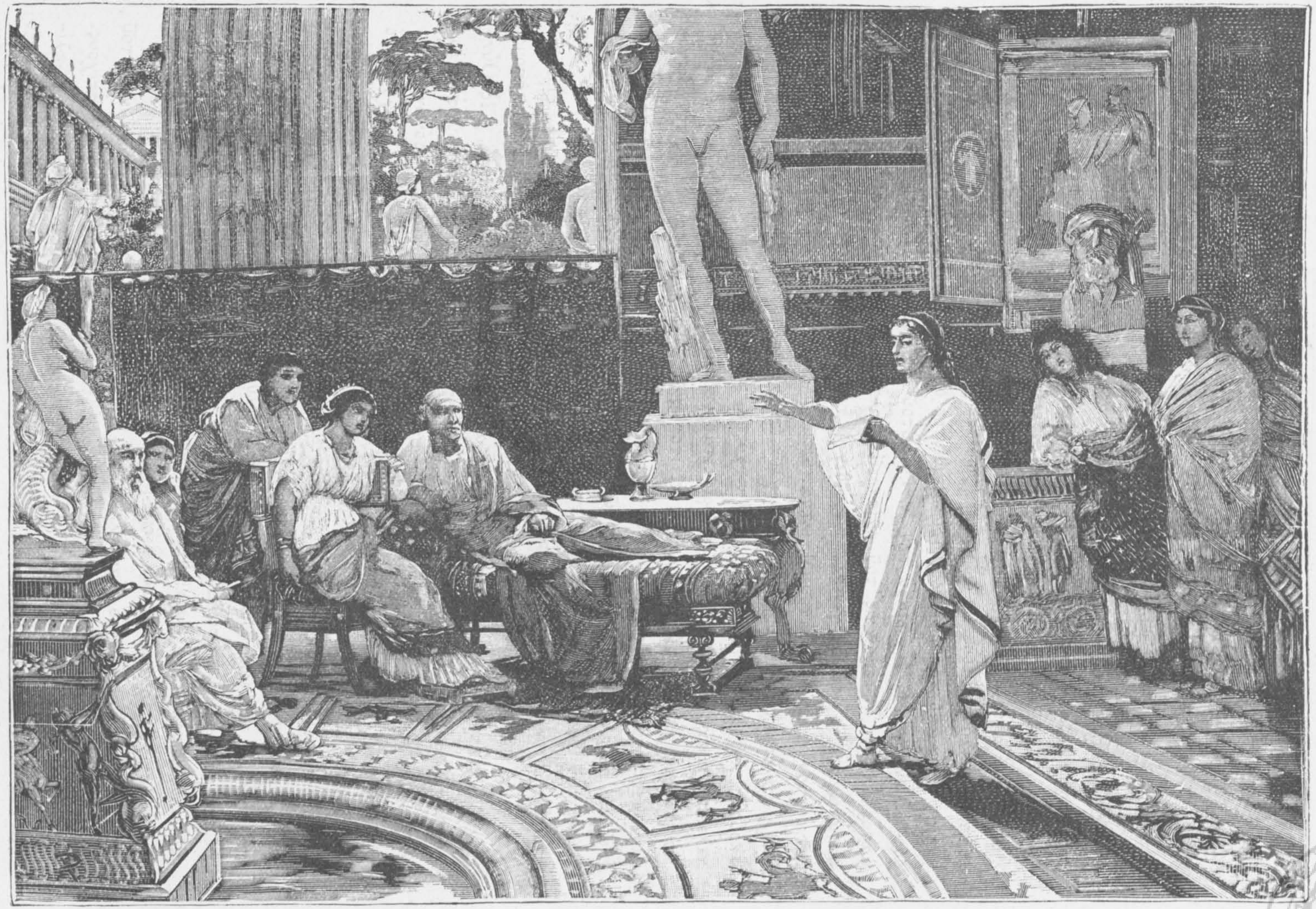

Ὁ Βιργίλιος ἀναγινώσκων τὴν Αἰνειάδα εἰς τὸν Μαικήναν.

τῶν αἰτιῶν ὑπῆρξεν ἡ μεταβολὴ τοῦ τρόπου τῆς κυβερνήσεως, δι' ἧς ἡ λογοτεχνικὴ παραγωγή, ἥτις πρότερον ἐτίθετο ἐν δευτέρᾳ μοίρᾳ, κατέλαβε τὴν θέσιν τὴν κενωθεῖσαν ὑπὸ τῆς ἐλευθέρας πολιτικῆς δράσεως· ἡ ἄλλη

συχνότερον εἰς ἐπανάληψιν τοῦ πρώην ἐκλελυμένου βίου, ἥτις ὑπῆρξεν ἴσως καὶ ἡ αἰτία τοῦ προώρου αὐτοῦ θανάτου.

12 Ὁ Κόϊντος Ὁράτιος Φλάκκος (65-8 π. Χ.) ἐκ Βενυσίας εἶνε ὁ πρῶτος τῶν Λατίνων λυρικῶν. Πρὶν δ' ἡ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν λυρικὴν ποίησιν, εἶχε γράψει δύο βιβλία σατυρῶν, ὅπως γείνῃ γνωστὸς καὶ ἀποκτήσῃ κέρδη ἐξάγοντ' αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἀθλίας θέσεως εἰς ἣν εἶχε περιέλθει ὁ οἶκος αὐτοῦ ἕνεκα τῶν ἐμφυλίων πολέμων, ἐξασφαλίσῃ δ' ἑαυτῷ ἄνετον βίον. Διὸ ἀπέφυγε τὴν διατριβὴν περὶ θέματα πολιτικά, ἅτε ὄντα τότε λίαν ἐπισφαλῆ, καὶ ἔτρεψε τὴν ἐπίκρισιν αὐτοῦ εἰς θέματα ἠθικὰ ἢ φιλολογικά, περιοριζόμενος εἰς τὴν γελοιοποίησιν τῶν κακιῶν, ἰδίως δὲ τῆς πλεονεξίας καὶ φιλαργυρίας τῶν συγχρόνων. Ἤρχισε λοιπὸν τὸ ποιητικὸν αὐτοῦ στάδιον ἐπιτηδεύων τὸν ἠθολόγον, οἷος δὲν ἦτο. Καὶ ἡ μὲν ἠθογραφία αὐτοῦ οὐδένα ἠμαύρωσεν, ἀλλὰ τὸ γλαφυρὸν ὕφος δι' οὗ περιέβαλεν αὐτήν, ποιούμενος χρῆσιν τοῦ ἡρωικοῦ μέτρου, εἴδους ποιητικοῦ ἀφεθέντος ἀξέστου παρὰ τῶν πρὸ αὐτοῦ περὶ αὐτὸ ἀσχοληθέντων, κατέστησε τὴν ποιητικήν του ἰδιοφυίαν ἀξίαν τῆς προσοχῆς τῶν ἰσχυρῶν, παρ' ὧν καὶ ἠξιώθη τῆς εὐπορίας καὶ τῶν ἐπαύλεων, ἃς ἐπεζήτει· εἰς ἀντάλλαγμα δ' αὐτῶν ἐπεδαψίλευσεν εἰς τὸν γενναιόδωρον αὐτοῦ προστάτην Μαικήναν ἐγκώμια καὶ θυμιάματα. Ἐν ὡρίμῳ δὲ ἤδη ἡλικίᾳ ἐπεδόθη εἰς τὴν ποίησιν τῶν **Ὠδῶν**, αἵτινες ἀπετελέσθησαν ἐκ τεσσάρων βιβλίων. Αὗται δὲ παρέσχον εἰς αὐτὸν δόξαν ἀθάνατον διὰ τὸ ἐπίλεκτον τῆς καλλαισθησίας καὶ τὴν σπανίαν γλαφυρίαν, ἧς χάριν ἐπλούτισε μετ' ἐπιτυχοῦς τόλμης τὸ ἰδίωμα τοῦ Λατίου διὰ λέξεων ξένων αἵτινες ἐπήγαγον τὴν τελείωσιν τῆς ποιητικῆς γλώσσης. Καὶ ἀπέκοψε μὲν ἡ ἔλλειψις ἐνθουσιασμοῦ τὰς πτέρυγας τῆς φαντασίας, μειώσασα τὴν ἔμπνευσιν τοῦ ποιητοῦ, ἀλλ' ὅμως πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ μειονεκτήματος τούτου πνεῦμα ὡρίμου ὀξυδερκείας κατέστησεν εἰς αὐτὸν δυνατὴν τὴν μετ' ἀγάπης καὶ λεπτῆς ἀναλύσεως ἔκθεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν μεγάλων τῆς ὑπάρξεως προβλημάτων. Καὶ δὲν ἀπέφευγε μὲν καὶ ὁ Ὁράτιος τὴν μίμησιν τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ κατώρθωσε νὰ διατηρήσῃ ἰδίαν πρωτοτυπίαν, καὶ ἔψαλε πρωτοτύπως τὰ ῥωμαϊκὰ πράγματα, εἰσαγαγὼν εἰς τοὺς στίχους αὐτοῦ τὸ πρακτικὸν καὶ θετικὸν τοῦ ῥωμαϊκοῦ λαοῦ πνεῦμα· διὰ τοῦτο δὲ πολλοὶ τῶν στίχων τοῦ Ὁρατίου ἀπέβησαν γνωμικά, ὑπὸ τῆς πείρας τῶν αἰώνων μεταβληθέντα εἰς παροιμίας καθ' ἡμέραν ἐπαναλαμβανομένας. Τελευταῖον δὲ ποιητικὸν ἔργον τοῦ Ὁρατίου ὑπῆρξαν αἱ **Ἐπιστολαί**, γραφεῖσαι ὑπ' αὐτοῦ ἐν προκεχωρηκυίᾳ ἡλικίᾳ. Ἐντεῦθεν δὲ προέρχεται ἡ διαπνέουσα αὐτὰς μεγαλειτέρα ἠρεμία, ἡ σεμνοτέρα ἐγκράτεια καὶ ἡ δεξιὰ λεπτότης μεθ' ἧς ὁ ποιητὴς ὑπεκφεύγει ἐπισφαλεῖς κινδύνους. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἡ ὑπεράσπισις οὐ μόνον τῆς αὐστηρᾶς ἀρετῆς ἡ τελουμένη μετ' αἰσθήματος ἀληθινοῦ, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς ἐκείνης τῆς στωικῆς εὐσταθείας, ἥτις εἶχε προκαλέσει κατὰ τὰ νεανικὰ τοῦ ποιητοῦ ἔτη τὴν σατυρικήν του ἐπίθεσιν. Ἡ δὲ ὀνομαστοτάτη τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Ὁρατίου

δ' αἰτία ἦτο ἡ εἰς τοὺς λογίους παρασχεθεῖσα ὑπὸ τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν ἐνθάρρυνσις. Καὶ δὴ ἐν ἐν τοῖς οἴκοις τῶν διοικούντων τὰ τῆς πολιτείας ἐσχηματίσθησαν σύλλογοι ἀνδρῶν τῶν γραμμάτων, ὧν ἡ συγγραφικὴ δρα-

εἶνε ἡ πρὸς τοὺς Πίσωνας ἀπευθυνομένη, ἐν ᾗ ὁ ποιητής, προβάλλων εἰς ἑαυτὸν τὸν σκοπὸν νὰ διδάξῃ τοὺς φίλους τὸν τρόπον τῆς μελέτης, ἂν ἤθελον νὰ τραπῶσιν εἰς τὴν περὶ τὴν ποίησιν ἀσχολίαν, πραγματεύεται μετὰ πολλῆς ἀγάπης πλεῖστα ὅσα ζητήματα τῆς αἰσθητικῆς.

[13] Ὁ Ἄλβιος Τίβουλλος (54–19 π. Χ.), ποιητὴς ἐλεγειακὸς ἔχων διαθέσεις ἀναχωρητοῦ καὶ ψυχὴν εὐπαθῆ, ἣν κατέστησαν δυστυχῆ αἱ γυναικεῖαι ἰδιοτροπίαι, ἔγραψεν εἰς ὕφος γλαφυρὸν καὶ ἐράσμιον ἐλεγείας ἀποπνεούσας γλυκεῖαν μελαγχολίαν.

[14] Ὁ Σέξτος Προπέρτιος (49–15 π. Χ.) εἶνε μετὰ τοῦ Τιβούλλου συνηγεμὼν τῆς ρωμαϊκῆς ἐλεγείας. Καὶ ἐκεῖνος δ' ἔψαλλε μετὰ γλυκύτητος τὰς γυναῖκας καὶ τοὺς ἔρωτας. Ὑπῆρξε δὲ ὑποδεέστερος μὲν τοῦ Τιβούλλου ὡς πρὸς τὸ πάθος, ἀνώτερος δ' αὐτοῦ ὡς πρὸς τὴν εὐφυΐαν καὶ τὴν παιδείαν. Ἀλλ' ἡ μάθησις αὐτοῦ ἔβλαψεν αὐτὸν ἐνίοτε, καθιστάνουσα τὰ ποιήματα αὐτοῦ σκοτεινὰ διὰ τὴν ὑπέρμετρον κατάχρησιν μυθολογικῶν ὑπαινιγμῶν.

[15] Ὁ Πόπλιος Ὀβίδιος Νάσων, γεννηθεὶς τῷ 43 π. Χ. ἐν Σούλμωνι, πόλει τῶν Πελιγνῶν ἀπὸ πατρὸς εὐπόρου ἀνήκοντος εἰς τὴν ἱππάδα τάξιν, πρῶτον μὲν ἐπεδόθη εἰς τὴν σπουδὴν τῶν νόμων, ἔπειτα δὲ διέτριψε περὶ τὰ γράμματα καὶ τὴν ποίησιν, εἰς ἣν ἦγεν αὐτὸν ἡ ἰδιοφυΐα τοῦ πνεύματος. Διεκρίθη δὲ ὡς ποιητὴς διὰ τὴν δαψίλειαν καὶ ἰδιορρυθμίαν τῆς ποιήσεως ὡς καὶ τὴν χάριν καὶ τὴν ἔκφρασιν τῶν στίχων του, ἀρετὰς αἵτινες καθιστάνουσι συγγνωστὴν τὴν ἐλαφρότητ' αὐτοῦ καὶ φιληδονίαν. Διαιρεῖται δὲ ἡ ποιητικὴ αὐτοῦ παραγωγὴ εἰς τρεῖς περιόδους. Καὶ ἐν μὲν τῇ πρώτῃ ὁ σαρκικὸς ἔρως ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῶν περιγραφῶν αὐτοῦ, πεποιημένων κατὰ τὸν τρόπον τῶν Ἀλεξανδρινῶν ἐλεγειακῶν ποιητῶν. Εἰς ταύτην δὲ τὴν περίοδον ἀνήκουσι τὰ τρία βιβλία τῶν ***Ἐρώτων*** (Amores), ἐν οἷς ἐξύμνησε τὰ κάλλη τῆς Κορίννης, αἱ ἐρωτικαὶ ***Ἐπιστολαὶ*** ἃς παριστάνει ὁ ποιητὴς γραφομένας ὑπὸ γυναικῶν τῶν ἡρωικῶν χρόνων εἰς τοὺς ἐραστὰς αὐτῶν (Epistolae ἢ Heroides), τὰ ποιήματα ***περὶ τῆς ἐρωτικῆς τέχνης*** (Ars amatoria), ***περὶ ἀντιφαρμάκων τοῦ ἔρωτος*** (Remedia amoris) καὶ ***περὶ φυκῶν*** (Medicamina faciei), ἅπαντα ἔργα ἔχοντα μὲν ἐλαφρὸν τὸ θέμα, παρέχοντα δὲ ζωηρὰν εἰκόνα τῶν ταπεινῶν ἠθῶν τῶν χρόνων καθ' οὓς ἔγραφεν ὁ Ὀβίδιος. Περατοῦται δὲ ἡ περίοδος αὕτη διὰ μιᾶς τραγῳδίας, τῆς ***Μηδείας***, ἐπαινουμένης ὑπὸ τοῦ Τακίτου καὶ τοῦ Κοϊντιλιανοῦ. Ἡ δὲ δευτέρα περίοδος ὑπῆρξεν ἡ πασῶν γονιμωτάτη· τὰ δὲ ἀντικείμενα ἅτινα κατ' αὐτὴν ἐπραγματεύθη ὁ ποιητὴς εἶνε εἰλημμένα μέρος μὲν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας, μέρος δ' ἐκ τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων τῶν Ῥωμαίων. Εἶνε δὲ τὰ ποιήματα τῆς περιόδου ταύτης αἱ ***Μεταμορφώσεις*** εἰς δεκαπέντε βιβλία (Metamorphoseon libri XV), πεποιημέναι εἰς ἡρωικὰ ἑξάμετρα, τὰ ***Χρονικὰ*** (Fasti) ἐν στίχοις ἐλεγειακοῖς, ***Ἀστρονομικὸν καὶ ἱστορικὸν***

στηριότης ὑπεθάλπετο ὑπὸ τῆς ἐλευθεριότητος τῶν προεξεχόντων ἐν τῇ πολιτείᾳ. Ὁ δὲ ὀνομαστότατος τῶν συλλόγων τούτων ἦτο ὁ περὶ τὸν Μαικήναν, ἐν ᾧ ἐπρωταγωνίστησεν ὁ Ὁράτιος διὰ τὴν πρωτοτυπίαν τοῦ χαρακτῆρος καὶ τὴν γοητείαν τοῦ πνεύματος. Οὐδὲν δὲ ἄπορον, ὅτι εὑρίσκομεν ἐν μέσῳ τῆς ποικιλίας ἐκείνης τῶν λογοτεχνικῶν εἰδῶν ὁμοιόμορφόν τι ἐν τῷ πνεύματι καὶ τῷ σκοπῷ τῶν συγγραφέων. Καὶ ἐν μὲν τοῖς χρόνοις τοῦ Κικέρωνος παρατηροῦμεν ἀκόμη παρὰ τοῖς συγγραφεῦσι ποιάν τινα ζωήν, ἅτε τῆς διαπάλης μεταξὺ τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ ἀρχομένου δεσποτισμοῦ οὔπω περανθείσης. Ἀλλ' ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Αὐγούστου ἡ ἀτονία ὑπεισέρχεται ἤδη εἰς πάντα τὰ πνεύματα, ἐν οἷς μία καὶ μόνη διατηρεῖται ἅμιλλα, ἡ ὑπὲρ εὐαρεστήσεως εἰς τὸν ἀνώτατον ἄρχοντα καὶ ἀπολαύσεως τῆς μακαρίας σχολῆς βίου ἀπράγμονος *(iners vita)*.

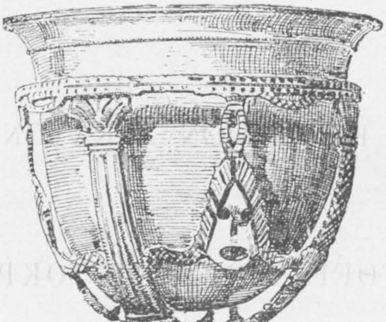

Κύπελλον διάτρητον ἐκ τῆς συλλογῆς Cagnola.

ἡμερολόγιον μεῖναν ἀτελές, περατωθέντων μόνον ἓξ βιβλίων, ὑπολειφθέντων δὲ τῶν λοιπῶν ἕνεκα τῆς εἰς Τόμιν ἐξορίας. Τὰ δ' ἔργα τῆς τρίτης περιόδου ἐποιήθησαν ἐν τῇ σκυθικῇ Τόμει, εἰς ἣν ἄξενον πόλιν τοῦ Πόντου ἐξώρισε τὸν ποιητὴν ὁ Αὔγουστος ἅτε ἰδόντα διὰ τῶν ἰδίων ὀφθαλμῶν ἀλλότριον πταῖσμα (**Ὀβιδίου** Tristia II, 103 κ. ἑ. III, 5, 49 κ. ἑ. VI, 27 κ. ἑ. Ex Pont. III, 3, 74 κ. ἑ.), ὅπερ φαίνεται ὅτι ἦτο ἡ ἀνήθικος σχέσις τῆς ἐγγόνης τοῦ Αὐγούστου Ἰουλίας μετὰ τοῦ Δεκίμου Σιλανοῦ· τὴν δ' ἐκ τῆς ἐξορίας ἀνάκλησίν του δὲν ἴσχυσαν νὰ ἐπιφέρωσι τὰ θερμὰ ἐγκώμια τὰ ἐξ αὐτῆς ἀπευθυνθέντα πρὸς τὸν ἡγεμόνα καὶ τοὺς περὶ αὐτόν. Εἰς τὴν περίοδον δὲ ταύτην τῆς ἐξορίας ἀνήκουσι τὰ *Θλιβερὰ* (Tristia), τὰ τέσσαρα βιβλία ἐπιστολῶν *ἐκ τοῦ Πόντου* (ex Ponto), ἡ Ἶβις, ποίημα οὕτω καλούμενον ἐξ ἐλεγείας τινὸς τοῦ Καλλιμάχου καὶ ἀπευθυνόμενον κατά τινος πολίτου τῆς Ῥώμης, οὗ ἀποσιωπᾷ τὸ ὄνομα ὁ ποιητής. Ὁ δὲ **Πλίνιος** (Nat. Hist. XXXII, 5) ποιεῖται μνείαν διδακτικοῦ τινος ἔπους τοῦ Ὀβιδίου περὶ τῶν ἰχθύων τοῦ Εὐξείνου Πόντου φέροντος ἐπιγραφὴν *Ἁλιευτικὰ* (Halieutica), ἀλλὰ τοῦτο δὲν περιεσώθη εἰς ἡμᾶς· ἐπ' ἴσης δ' ἀπωλέσθησαν καὶ δύο ποιήματα, ὧν τὸ μὲν ἐγράφη ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Αὐγούστου, τὸ δ' ἐπὶ τῷ θριάμβῳ τοῦ Τιβερίου ἐν ἔτει 11 μ. Χ., καὶ ποίημά τι γραφὲν μὲν ἐν τῇ λατινικῇ γλώσσῃ, ἀφιερωθὲν δὲ εἰς τὸν Αὔγουστον (Ex Pont. IV, 13, 19).

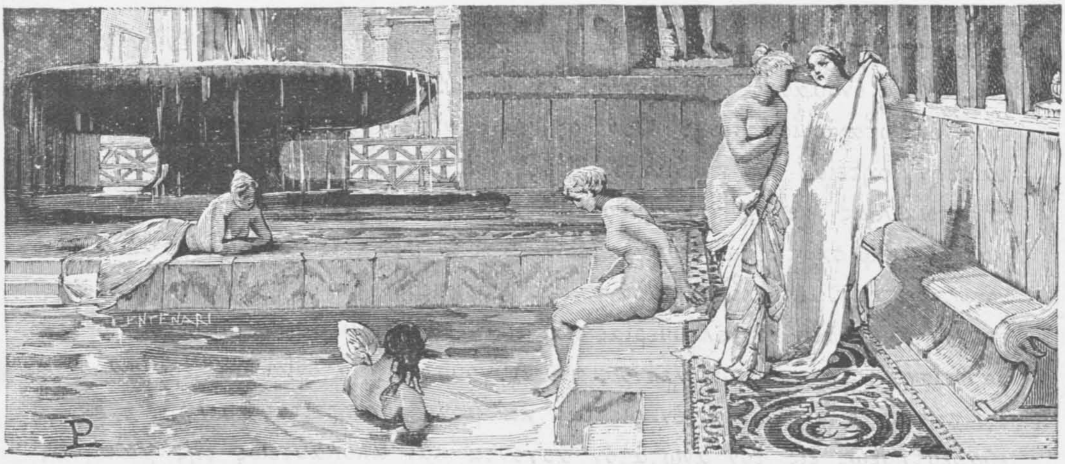

Ἐν ταῖς θέρμαις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ

Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΖΟΥΣΑ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ.

Α΄ ΟΚΤΑΒΙΑΝΟΣ ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ. **Ἡ πολιτεία αὐτοῦ. Μεγάλοι ἄνδρες, μεγάλα ἔργα. Κατάκτησις τῶν Ἄλπεων. Πόλεμος τῶν Ῥωμαίων πρὸς τοὺς Γερμανούς. Ὁ οἶκος τοῦ Αὐγούστου. Μαρόβουδος καὶ Τιβέριος.** — Β΄ ΤΙΒΕΡΙΟΣ. **Ἡ μεταβίβασις τῆς ἀρχῆς. Γερμανικός. Διοίκησις τοῦ Τιβερίου.** — Γ΄ ΓΑΪΟΣ ΚΑΛΙΓΟΛΑΣ. **Τυραννὶς καὶ παραφροσύνη.** — Δ΄ ΚΛΑΥΔΙΟΣ. **Ὁ χαρακτὴρ αὐτοῦ καὶ τὰ ἔργα. Οἱ σύμβουλοι τοῦ αὐτοκράτορος.** — Ε΄ ΝΕΡΩΝ. **Ἡ πενταετηρίς. Πρώτη τραγῳδία. Τελευταῖα πολεμικὰ κατορθώματα. Μητροκτονία καὶ συζυγοκτονία. Ὁ Νέρων ὡς τεχνίτης. Ἡ πυρκαϊὰ τῆς Ῥώμης. Πρῶτος διωγμὸς τῶν Χριστιανῶν. Ὁ χρυσοῦς οἶκος. Ἰουδαϊκὸς πόλεμος. Ἐμφύλιος πόλεμος.** — ϛ΄ ΓΑΛΒΑΣ. — Ζ΄ ΟΘΩΝ. — Η΄ ΒΙΤΕΛΛΙΟΣ.

Α΄ ΟΚΤΑΒΙΑΝΟΣ ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ[1]. *Ἡ πολιτεία αὐτοῦ.* — Ὅτε ὁ Ὀκταβιανὸς μετὰ τὴν καθυπόταξιν τῆς Αἰγύπτου καὶ τὴν διαρρύθμισιν τῶν τῆς

[1] Ἱστορικαὶ πηγαὶ περὶ τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου εἶνε α΄) **Δίων ὁ Κάσσιος** ἐν βιβλίοις LI-LXVI. Ἤκμασε δὲ ὁ Δίων κατὰ τὸν ϐ΄ μ. Χ. αἰῶνα (155-230)· ϐ΄) ὁ **Σουητώνιος** (75-160 μ. Χ.) ἐν τῷ βίῳ τοῦ Ὀκταβιανοῦ τῷ περιλαμβανομένῳ ἐν τῇ συγγραφῇ αὐτοῦ De vita Caesarum, ἐν ᾗ βιογραφοῦνται οἱ καίσαρες ἀπὸ τοῦ Καίσαρος μέχρι τοῦ Δομιτιανοῦ· γ΄) ὁ **Βελλήιος**

Ἀσίας, περὶ ἣν ἠσχολήθη τὸν χειμῶνα καὶ τὸ ἔαρ τοῦ 29 π. Χ., ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ῥώμην, πάντα τὰ βλέμματα ἦσαν ἐστραμμένα πρὸς τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον τὸν κατέχοντα τὴν ἀρχὴν τοῦ κόσμου, καὶ πάντες ἀνέμενον μετ' ἀγωνίας νὰ ἴδωσιν ὁποίαν χρῆσιν ἔμελλε νὰ κάμῃ τῆς τηλικαύτης δυνάμεως. Αἱ δὲ πρῶται αὐτοῦ πράξεις ὑπῆρξαν πάροχοι χρηστῶν ἐλπίδων. Καὶ δὴ ἅμα τῇ λήξει τοῦ τριημέρου θριάμβου ἔκλεισε τὸν ναὸν τοῦ Ἰανοῦ, ὅστις ἦτο ἀνεῳγμένος ἀπὸ διακοσίων πέντε ἐτῶν, ἐκήρυξε γενικὴν ἀμνηστίαν καὶ διένειμε δωρεὰς χρημάτων εἰς τοὺς ἀπόρους.

Κατὰ ταῦτα τὸ παρὸν ἦτο εὔελπι· ἀλλὰ τὸ μέλλον; Τὸ μέλλον προεχαράσσετο ὑπ' αὐτοῦ τοῦ παρελθόντος. Καὶ δὴ Δίων ὁ Κάσσιος[1] παριστάνει εἰς ἡμᾶς τὸν Αὔγουστον μεταξὺ τοῦ Ἀγρίππα καὶ τοῦ Μαικήνα συζητοῦντα περὶ μοναρχίας καὶ δημοκρατίας. Ἀλλὰ τοιαύτη συζήτησις ἦτο κενόσπουδος. Οὐ μόνον οἱ θεσμοὶ τῆς ἐλευθέρας πολιτείας μετὰ ἑξηκονταετεῖς ἐμφυλίους πολέμους εἶχον ἀπομείνει οἱονεί τις ὕλη ἄνευ πνεύματος, ἀλλὰ καὶ ἄνευ τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου γεγονότος μετὰ τὴν ἐπέκτασιν τῆς ῥωμαϊκῆς ἰσοπολιτείας εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Ἰταλίας καὶ πολλὰς αὐτῶν τῶν ἐπαρχιῶν ἡ δημοκρατικὴ διοίκησις εἶχε καταστῇ ὑλικῶς ἀδύνατος. Ὁ καλούμενος δῆμος τῶν Ῥωμαίων ἀπετέλει νῦν κόσμον ὅλον καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ διοικηθῇ ὡς μία πόλις. Καὶ ὅμως ἡ ῥωμαϊκὴ ἐλευθερία ἦτο ὄνομα μέγα, οὐαὶ δ' εἰς ἐκεῖνον ὅστις ἤθελε προσβάλει αὐτήν. Διὰ ταῦτα ὁ Ὀκταβιανὸς ἀπέσχε μετὰ προσοχῆς νὰ ἐπιβάλῃ χεῖρα εἰς τὴν κατ' ὄνομα ἐλευθερίαν ἐκείνην. Ὁ θάνατος τοῦ ἐξ εἰσποιήσεως πατρὸς αὐτοῦ εἶχεν ὑπάρξει διὰ τὸν Ὀκταβιανὸν δίδαγμα τελεσφορώτατον. Ἐντεῦθεν δ' ἐξηγεῖται ὁ προσποιητὸς αὐτοῦ ὄκνος πρὸς ἀποδοχὴν τῶν τιμῶν ἃς ἐπεδαψίλευεν εἰς αὐτὸν ἡ δουλοπρέπεια τῆς συγκλήτου καὶ ἡ ὡρισμένη ὑπ' αὐτοῦ ἀποποίησις τῆς ἀναλήψεως τῆς δικτατωρίας, ἥτις ἀνεκάλει ἀναμνήσεις αἱματηράς. Ὡς δὲ τὴν δικτατωρίαν, οὕτως ἀπέκρουσε τὴν εἰς ἑαυτὸν ἀνέγερσιν ναῶν καὶ βωμῶν. Οὐδὲ κτίζει ἀνάκτορα, ἀλλ' οἶκον *(domus Augusta)*· δὲν ἔχει αὐλικούς, ἀλλὰ φίλους, οὐδὲ περιστοιχίζεται ὑπὸ παρακοιμωμένων καὶ θαλαμηπόλων, ἀλλ' ὑπὸ τῶν ἀπελευθέρων αὐτοῦ καὶ τῶν δούλων, ὡς καὶ πᾶς ἄλλος εὔπορος πολίτης. Τὸ παρελθὸν τῆς πατρίδος ἐδίδασκεν αὐτόν, ὅτι τὰ πολλῆς

Πάτερκλος ἐν τῇ Historia Romana, γεγραμμένῃ περὶ τὸ 30 μ. Χ. καὶ χρησίμῳ ἰδίως διὰ τὴν ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου ἐξωτερικὴν ἱστορίαν. Μνημονευτέαι δὲ καὶ αἱ νεώτεραι μονογραφίαι τοῦ Beulé Auguste, sa famille et ses amis. Ἐν Παρισίοις. 1868 καὶ τοῦ V. Gardthausen Augustus und seine Zeit (τοῦ πρώτου μέρους Τόμ. Α' καὶ τοῦ δευτέρου μέρους πρῶτον ἥμιτομον). Ἐν Λειψίᾳ. 1891.

[1] **Δίωνος Κασσίου** LII, 1-40.

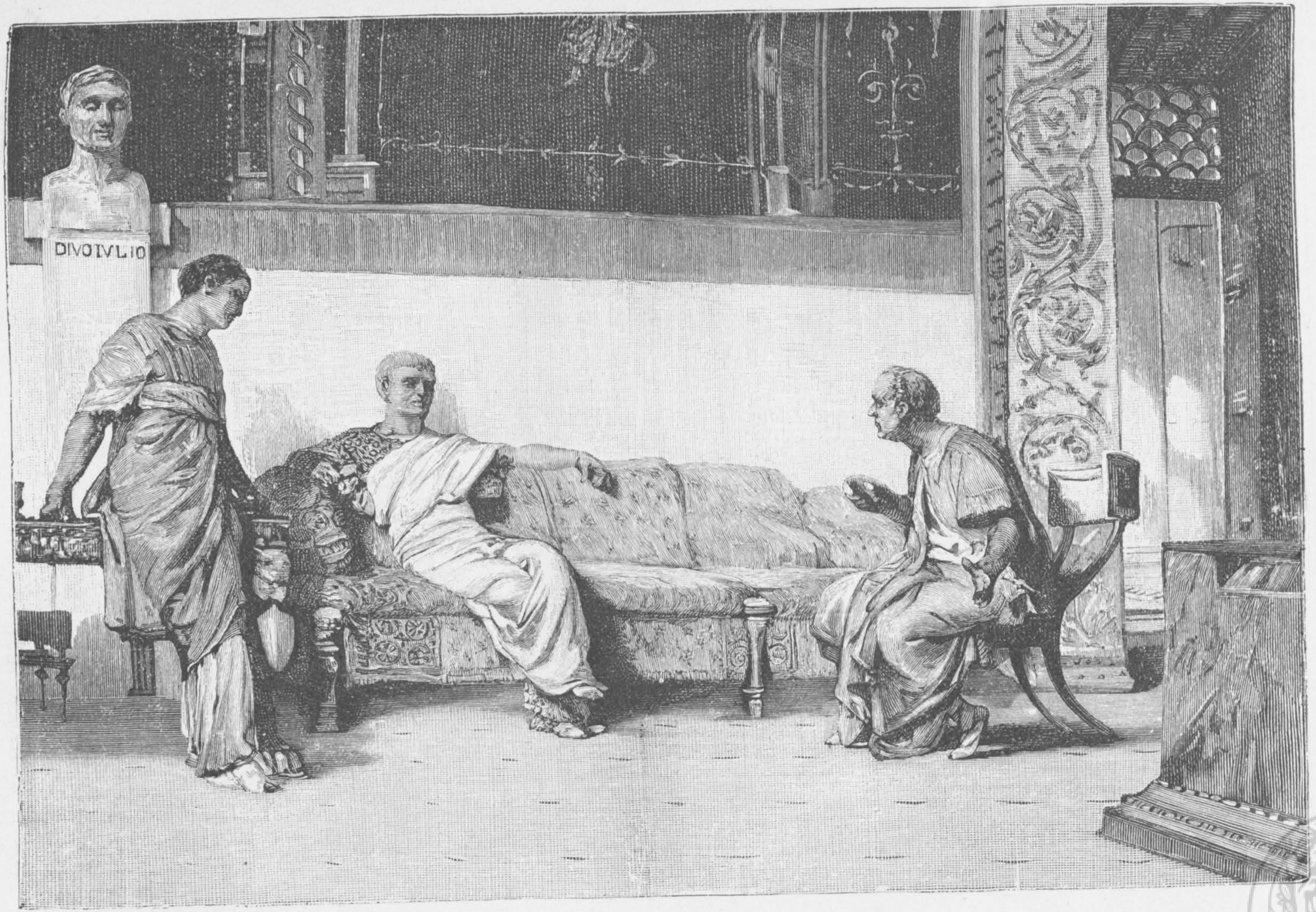

Ὁ Αὔγουστος μεταξὺ Μαικήνα καὶ Ἀγρίππα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ἀοριστίας μετέχοντα προνόμια τῶν ἔκπαλαι καθεστηκυιῶν ἀρχῶν ἤρκουν πρὸς ἐπικάλυψιν τῆς μοναρχίας ὑπὸ τύπον ἐλευθέρας πολιτείας, δὲν παρίστατο δὲ ἡ ἀνάγκη νεωτερισμῶν μελλόντων νὰ ἔχωσιν ἄγνωστον τὸ ἀποτέλεσμα, νὰ ἐπιφέρωσι δὲ πάντως μεγάλους κινδύνους. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 31 π. Χ. ἦτο ὕπατος· διετήρησε δὲ καὶ μετὰ τὸ 29 π. Χ. ἐπὶ ἓξ ἀκόμη συνεχῆ ἔτη ταύτην τὴν ἀρχήν, ἥτις παρεῖχεν εἰς αὐτὸν μονονοὺ τὴν πᾶσαν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν, ἕως ἦλθεν ἡ ὥρα καθ' ἣν εὗρε τρόπον νὰ ἄρχῃ καὶ μὴ ὑπατεύων. Μετὰ δὲ τῆς ὑπατείας συνήνωσε τὴν τιμητείαν, εἰς ἣν ἀνῆκεν ἀρχῆθεν πρὶν οἱ πατρίκιοι καταστήσωσιν αὐτὴν ἰδίαν ἀρχήν. Ὡς ὕπατος δέ, συνύπατον ἔχων τὸν Ἀγρίππαν, ἐτέλεσε τῷ 28 π. Χ. τὰ δύο κυριώτατα ἔργα τῶν τιμητῶν, τὴν ἀπογραφὴν καὶ τὴν σύνταξιν τοῦ καταλόγου τῶν συγκλητικῶν καὶ ἀπ' αὐτοῦ ἀπάλειψιν τῶν ἀναξίων[1].

Καὶ ἀπογραφὴ μὲν δὲν εἶχε γείνει ἀπὸ ἑβδομήκοντα ἤδη ἐτῶν. Ἡ δὲ ὑπὸ τοῦ Ὀκταβιανοῦ καὶ τοῦ Ἀγρίππα γενομένη ἀπέδειξεν, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν πολιτῶν ἀνήρχετο εἰς τέσσαρα ἑκατομμύρια καὶ ἑξήκοντα χιλιάδας, ἤτοι σχεδὸν τὸ δεκαπλάσιον τοῦ ἀριθμοῦ τῆς τελευταίας ἀπογραφῆς. Προήρχετο δ' ἡ μεγίστη αὕτη αὔξησις ἰδίως ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος παροχῆς τῆς πολιτείας εἰς πόλεις ὅλας καὶ ἐπαρχίας.

Ἡ δὲ σύγκλητος διὰ τῆς εἰς τοὺς συγκλητικοὺς ἀναγραφῆς πλείστων ὅσων τῆς γενομένης ὑπὸ τοῦ Καίσαρος καὶ πολὺ μᾶλλον ὑπὸ τῶν τριῶν ἀνδρῶν τῆς δευτέρας τριαρχίας εἶχεν αὐξήσει μέχρι χιλίων, ὧν πολλοὶ ἦσαν ἄνδρες ἀνάξιοι προαχθέντες ἐν μέσῳ τῆς ἀνεμοζάλης τῶν ἐμφυλίων πολέμων. Ἀλλ' ὁ Ὀκταβιανὸς ἐκάθηρεν αὐτήν, περιστείλας τοὺς συγκλητικοὺς εἰς ἑξακοσίους, ἀριθμὸν μείναντα ἔκτοτε ἀναλλοίωτον. Κατὰ δὲ τὸ ἀρχαῖον ἔθος τῶν τιμητῶν ὁ Ἀγρίππας κατέστησε τὸν συντιμητὴν *πρόκριτον τῆς συγκλήτου (princeps senatus)*· ἡ δὲ προσωνυμία αὕτη παρεῖχεν εἰς τὸν Ὀκταβιανὸν τὸ δικαίωμα νὰ ἐκφράζῃ πρῶτος γνώμην, τοῦθ' ὅπερ ὡς ἐκ τῆς δυνάμεως ἣν τότε εἶχεν ὁ Ὀκταβιανὸς ἦτο ἰσοδύναμον πρὸς τὴν ὑπ' αὐτοῦ κήρυξιν κελευσμάτων. Οὕτω δ' ἡ σύγκλητος ἄνευ οὐδεμιᾶς μεταβολῆς τῶν τύπων ὑπεβιβάσθη εἰς τὴν θέσιν ἣν ἐπεῖχεν ἡ σύνοδος τῶν πατέρων ἐπὶ τῶν βασιλέων, ἤτοι εἰς τὴν θέσιν συνεδρίου συμβουλευτικοῦ μόνον.

Κατὰ δὲ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ 27 π. Χ., τὴν 13 Ἰανουαρίου, οἱ

---

[1] Ὅτι ἡ ἀπογραφὴ τοῦ 28 π. Χ. διεξήχθη ὑπὸ τοῦ Ὀκταβιανοῦ ὡς ὑπάτου μᾶλλον ἢ τιμητοῦ ἔγραψεν αὐτὸς ἐκεῖνος ἐν τῷ Ἀγκυρανῷ μνημείῳ. In consulatu sexto censum populi, collega M. Agrippa, egi. Ἰδ. Corpus inscriptionum Latinarum Τόμ. Γ' σ. 2. Εὕρηται δὲ τὸ Ἀγκυρανὸν μνημεῖον ἐκδεδομένον ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Perrot ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Index rerum gestarum Divi Augusti ἐν τῇ Exploration archéologique de la Galatie, de la Bithy-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

συγκλητικοὶ παρέστησαν μετ' ἐκπλήξεως θεαταὶ θεάματος ἀπροσδοκήτου. Καὶ δὴ ὁ Ὀκταβιανός, παραστὰς εἰς τὸ βουλευτήριον, ἐκήρυξεν, ὅτι ἐπεθύμει νὰ καταθέσῃ τὴν ἀρχήν. Εἶχε δὲ παρασκευασθῆ ἡ κωμῳδία αὕτη ὑπὸ τοῦ Ὀκταβιανοῦ μετὰ τῶν οἰκειοτάτων αὐτῷ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τὸν μὲν δῆμον νὰ ἐξαπατήσῃ διὰ τῆς πλαστῆς ἐκείνης παραιτήσεως, τὴν δὲ σύγκλητον νὰ ἐξωθήσῃ εἰς ἐπαύξησιν τῶν ἐξουσιῶν αὐτοῦ, ἐπικυρωθησομένην ὑπὸ τοῦ δήμου. Καὶ πράγματι τὸ τέλος τῆς κωμῳδίας ταύτης ὑπῆρξεν ἡ εἰς τὸν Ὀκταβιανὸν χορήγησις τοῦ ἀξιώματος *αὐτοκράτορος (imperator)*, δι' οὗ παρείχετο εἰς αὐτὸν ἡ ἀνωτάτη ἡγεμονία τῶν κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν δυνάμεων καὶ τῆς ἀνθυπατικῆς ἐξουσίας ἐπὶ πασῶν τῶν ἐπαρχιῶν. Καὶ ἡ μὲν σύγκλητος εἶχε θελήσει νὰ παραχωρήσῃ εἰς αὐτὸν τὸ ἀνώτατον ἐκεῖνο ἀξίωμα διὰ βίου, ἀλλ' ἐκεῖνος ἀπεδέχθη αὐτὸ μόνον ἐπὶ δεκαετίαν. Ὁμοίως δὲ μόνον τινὰς τῶν ἐπαρχιῶν ἐδέχθη νὰ διοικήσῃ, τὰς δὲ λοιπὰς ἀφῆκεν εἰς τὴν σύγκλητον. Καὶ αὐτὸς μὲν ἀνέλαβε τὰς ταραχώδεις καὶ ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἀπειλουμένας, ἤτοι τὰς δύο Γαλατίας, τὴν ἐντὸς τοῦ Ἴβηρος Ἱσπανίαν, τὴν Συρίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον, εἰς δὲ τὴν σύγκλητον ἀφῆκε τὰς ἡσύχους καὶ εὐημερούσας ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ κράτους. Οὕτω δ' αἱ ἐπαρχίαι ἔσχον διπλῆν διοίκησιν, πολιτικὴν μὲν αἱ συγκλητικαί, στρατιωτικὴν δ' αἱ καισαρικαί. Καὶ εἰς μὲν τοὺς ἀντιπροσωπεύοντας ἐκείνην ἐπεφυλάχθησαν προσωνυμίαι καὶ τιμαί, εἰς δὲ τοὺς τὴν δευτέραν ἔχοντας ἐπεφυλάχθη ἡ δύναμις. Συνεφωνήθη δὲ ὅπως ἡ στρατιωτικὴ διοίκησις ἐν ταῖς συγκλητικαῖς ἐπαρχίας διεξάγηται ὑπὸ ὑπάρχων *(legati)* τοῦ Αὐγούστου, ὄχι δὲ ὑπὸ τῶν ἀνθυπάτων τῆς συγκλήτου. Καίτοι δ' οἱ τοιοῦτοι περιορισμοὶ καθίστανον εἰκονικὴν τὴν κυριαρχίαν τῆς συγκλήτου καὶ τοῦ δήμου ἐν ταῖς συγκλητικαῖς ἐπαρχίαις, ἡ δουλοπρεπὴς συνέλευσις ἠθέλησε νἀποδείξῃ διὰ νέων καὶ πρωτοφανῶν τιμῶν τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτῆς πρὸς τὸν χορηγὸν τῆς ψευδοῦς ἐκείνης κυρείας. Καὶ δὴ κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 16 Ἰανουαρίου 27 π. Χ. κατ' εἰσήγησιν τοῦ Μουνατίου Πλάγκου παρέσχεν ἡ σύγκλητος εἰς τὸν Ὀκταβιανὸν τὴν προσωνυμίαν Αὐγούστου ἤτοι Σεβαστοῦ [1], ἥτις μό-

---

nie κτλ. Ἐν Παρισίοις. 1861 καὶ ὑπὸ τοῦ Mommsen Res gestae Divi Augusti ex monumentis Ancyrano et Apolloniensi. Ἐν Βερολίνῳ. Ἔκδ. 6' 1883.

[1] Τὸ ὄνομα Αὔγουστος (Augustus) ἐτυμολογικῶς οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἢ τὸν ηὐξημένον, τὸν περίβλεπτον (ab augendo), ἀλλ' ἐν τῇ ἱερατικῇ ὅμως γλώσσῃ εἶχε δοθῆ εἰς αὐτὸ μυστική τις σημασία.

Ὁ **Ὀβίδιος** (Fasti I, 609) λέγει

Sancta vocant Augusta patres. Augusta vocantur
templa sacerdotum rite dicata manu.

Κατὰ τὸ αὐτὸ δ' ἐκεῖνο ἔτος, 27 π. Χ., ἐψηφίσθη ὁ ὑπὸ τοῦ δημάρχου Σέξτου

νον εἰς τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς ἱεροὺς χώρους ἐδίδετο. Διὰ τῆς προςωνυμίας δὲ ταύτης, ἥτις ἔκτοτε κατέστη ἐνδεικτικὴ διὰ τοὺς μονάρχας, δὲν ἐπηυξήθη μὲν ἡ ὑλικὴ δύναμις τοῦ Ὀχταβιανοῦ ὡς *αὐτοκράτορος (imperator)*, ἀλλ' ὅμως οὗτος ἐτίθετο ὡς ἐν οὐρανίῳ τινὶ χώρῳ. Καὶ ὡς αὐτοκράτωρ μὲν ἐνέπνεε φόβον διὰ τὴν κεκτημένην αὐτοῦ ἰσχύν, ὡς αὔγουστος δ' ἐνέπνεε σεβασμὸν διὰ τὴν προςγραφομένην εἰς αὐτὸν ὑπεράνθρωπον οὐσίαν. Οὕτω δὲ ὁ θρῦλος περὶ τῆς ἐκ θεῶν καταγωγῆς τῆς Ἰουλίας γενεᾶς ἐλάμβανε νῦν διὰ τῆς συνεργίας τῆς συγκλήτου τὴν πρώτην αὐτοῦ ἐπίσημον κύρωσιν.

Ἀπὸ τοῦ χρόνου δ' ἐκείνου ἐνδεικνύεται σαφῶς τὸ πολιτικὸν πρόγραμμα τοῦ Αὐγούστου, ὅπερ συνίστατο εἰς τὴν χρῆσιν αὐτῶν τῶν θεσμῶν τῆς ἐλευθέρας πολιτείας ὡς ὀργάνου τῆς γεννωμένης μοναρχίας ἄνευ μεταρρυθμίσεως τῆς φύσεως αὐτῶν καὶ οὐσίας. Τῶν δὲ ἀρχῶν ἐκείνων ἡ ὑπατεία ἦτο ἥκιστα πρόσφορος πρὸς μοναρχικὰς τάσεις· ἡ ἐνιαύσιος αὐτῆς διάρκεια καὶ ἰδίως ἡ ἐν αὐτῇ δυαρχία, ἰδιότητες ἀποτελοῦσαι τὴν οὐσίαν αὐτῆς καὶ ἐρριζωμέναι ἐν τῇ ἱστορικῇ παραδόσει, παρεῖχον κώλυμα ἀνυπέρβλητον ἐμποδίζον τὴν μετατροπὴν αὐτῆς εἰς ὄργανον κυβερνήσεως μοναρχικῆς. Διὰ ταῦτα δὲ ὁ Ὀκτάβιος, ὅτ' ἔφθασεν εἰς τὴν ἑνδεκάτην ὑπατείαν τῷ 23 π. Χ., κατέθηκε τὸ ἀξίωμα τοῦτο ὡς φορτίον μᾶλλον ἢ ἐπικούρημα[1]· ὡς ἀμοιβὴν δὲ τῆς νέας αὐτοῦ ταύτης ἀπαρνήσεως ἔλαβε παρὰ τῆς συγκλήτου τὴν δημαρχικὴν ἐξουσίαν *(tribunicia potestas)* διὰ βίου, ἀξιωθεὶς οὕτως ἐκείνου εἰς ὃ μάλιστα ἐπωφθαλμία (27 Ἰουνίου 23 π. Χ.). Πράγματι δὲ ἡ ἐξουσία ἐκείνη, καὶ ἀνεξαρτήτως τῶν προςιδιαζόντων αὐτῇ προνομίων, παρεῖχεν εἰς αὐτὸν τὸ μέγα κέρδος τῆς συνενώσεως τῆς νέας κυβερνήσεως πρὸς τὸν ζωτικώτατον τῶν θεσμῶν τῆς ἐλευθέρας πολιτείας. Ἡ μοναρχία ἐλάμβανε κατ' ὄνομα βάσιν δημοκρατικήν, καὶ ὁ δῆμος ἠδύνατο νὰ πλανᾶται, νομίζων, ὅτι ἔχει ἀκόμη τὴν κυριαρχίαν, ἀφ' οὗ ὁ πράγματι ἐξασκῶν αὐτὴν ἐκ τῆς δημαρχικῆς ἐξουσίας προςελάμβανε τὴν ἔννομον δικαιολογίαν τῆς τοιαύτης ἐξασκήσεως. Ἐντεῦθεν ἡ μεγάλη σημασία ἣν ὁ Αὔγουστος καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ προςέγραψαν εἰς τὸ ἀξίωμα αὐτῶν ἐκεῖνο. Ἀπὸ τῆς ἡμέρας δὲ καθ' ἣν ὁ Αὔγουστος ἠξιώθη τῆς δημαρχικῆς ἐξουσίας διὰ βίου ἤρχισε νάριθμῇ ἐν τῷ ἡμερολογίῳ τὰ ἔτη τῆς τοιαύτης αὐτοῦ ἀρχῆς, ὡς τοῦτο ἐγίνετο διὰ τὴν

Πακουβίου προταθεὶς νόμος, δι' οὗ πρὸς τιμὴν τοῦ Αὐγούστου ἐδίδετο τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἰς τὸν ἕκτον ἀπὸ Μαρτίου μῆνα τὸν τέως καλούμενον Sextilis, καθ' ὃν ὁ Ὀκταβιανὸς εἶχε προςαρτήσει εἰς τὸ ρωμαϊκὸν κράτος τὴν Αἴγυπτον.

[1] Ἔκτοτε ἅπαξ μόνον ἦρξε τὴν ὑπατικὴν ἀρχὴν τὸ δωδέκατον, τῷ 5 π. Χ. Ὑπῆρξε δ' ὕπατος ὁ Αὔγουστος τῷ 43, 33, 31-23 καὶ 5 π. Χ. Ἴδ. Klein Fasti consulares inde a Caesaris nece usque ad imperium Diocletiani. Ἐν Λειψίᾳ. 1881.

ὑπατείαν· τοῦτο δ' ἔπραξαν καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ. Ἔκτοτε λοιπὸν ἄρχεται ἡ ἐποχὴ τῆς ἐν Ῥώμῃ μοναρχίας. Ἀλλ' ὁ Αὔγουστος δὲν εἶνε οὔτε βασιλεύς, οὔτε δικτάτωρ, ἀλλ' οὔτε κἂν ὕπατος· εἶνε μόνον πρόκριτος μὲν ἐν τῇ συγκλήτῳ, αὐτοκράτωρ δ' ἐν τῇ στρατιᾷ, δήμαρχος δ' ἐν τῇ ἀγορᾷ καὶ ἀνθύπατος ἐν ταῖς ἐπαρχίαις· φέρει δὲ ὄνομα νέον ἀπηλλαγμένον πάσης ἀναμνήσεως μισητῆς καὶ ἀνυψόνον μὲν αὐτὸν ὑπὲρ πάντας τοὺς ἀνθρώπους, μετεωρίζον δὲ μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς. Ἐν τῷ πλάσματι τούτῳ καὶ ἐν τῇ ἐπὶ τὸ αὐτὸ συζεύξει λειτουργιῶν ἐν ἄλλοις χρόνοις διανενεμημένων εἰς πολλοὺς ἄρχοντας ἔγκειται ἅπασα ἡ πολιτειακὴ ἐπανάστασις.

Τὰ δ' ἔτη 27 καὶ 23 π. Χ. ὑπῆρξαν τὰ κρισιμώτατα ἐν ταύτῃ τῇ μεταβολῇ. Ὅπως δὲ παράσχῃ εἰς τὴν τελεσθεῖσαν πολιτικὴν μεταρρύθμισιν τὸν ἀναγκαῖον πρὸς παγίωσιν χρόνον, πρὸς δὲ τούτοις καὶ ὅπως δικαιολογήσῃ τὴν νέαν αὐτοῦ ἐξουσίαν, ὁ Αὔγουστος ἀπεμακρύνθη κατ' ἀμφότερα ἐκεῖνα τὰ ἔτη τῆς Ῥώμης καὶ μετέβη εἰς τὰς ἐπαρχίας πρὸς νέαν κατάστασιν τῶν κατ' αὐτάς.

Καὶ τῷ μὲν 27 π. Χ. ἀναδιώργάνωσε τὰ τῆς Γαλατίας καὶ Ἰβηρίας. Διήρεσε δὲ τὴν Γαλατίαν εἰς τρεῖς ἐπαρχίας, ὀνομασθείσας *Ἀκυτανίαν*, *Λουγδουνησίαν καὶ Βελγικήν*, τῆς *Ναρβωνίτιδος* μεταταχθείσης εἰς τὰς συγκλητικὰς ἐπαρχίας. Ἀλλ' ἡ στρατιωτικὴ διοίκησις τῶν τριῶν γαλατικῶν ἐπαρχιῶν ἔμεινεν ἑνιαία, τοῦ ἐπιτρεπομένου τὴν ἐν αὐταῖς στρατηγίαν ἐξασκοῦντος αὐτὴν διὰ τῶν ἑαυτοῦ ὑπάρχων. Ὑπὸ δ' ἔποψιν φορολογικὴν ἡ ὅλη γαλατικὴ χώρα διῃρέθη εἰς ἑξήκοντα καὶ τέσσαρα ἔθνη, ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὰς ἀρχαίας οἰκήσεις τῶν γαλατικῶν ἐθνῶν. Ἕκαστον δὲ τῶν διαμερισμάτων τούτων εἶχε τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ πρωτεύουσαν ὡς κέντρον διοικητικόν· ἐκ τῶν πρωτευουσῶν δὲ τούτων προῆλθον αἱ κυριώταται τῶν πόλεων τῆς σημερινῆς Γαλλίας. Ἰδίαν δ' ἔπειτα κατέβαλε φροντίδα ὁ Αὔγουστος πρὸς διάδοσιν τῆς ῥωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ ἐν Γαλατίᾳ, παρασχὼν εἰς τὴν δημοτικὴν τάξιν τῶν Γαλατῶν μείζονας ἐλευθερίας ἢ εἰς τοὺς εὐπατρίδας καὶ τὸ ἱερατεῖον τῶν Δρυιδῶν. Πρὸς εὐχερεστέραν δὲ τούτων καταπάλαισιν διέταξεν ὅπως μηδεὶς τυγχάνῃ τοῦ δικαιώματος Ῥωμαίου πολίτου, ἂν μὴ πρότερον ἤθελεν ἀποταχθῇ τοῖς Δρυΐδαις. Ἄλλως δὲ μᾶλλον ἢ αἱ ἀπειλαὶ καὶ αἱ ἐπαγγελίαι ἤγαγεν εἰς τὸ σκοπούμενον ἡ συγχώνευσις τῆς κελτικῆς εἰδωλολατρείας μετὰ τῶν ἐξωτερικῶν τύπων τῆς ἀρχαίας θρησκείας τῶν Ὀλυμπίων θεῶν, σύστημα, ὅπερ βραδύτερον ἔμελλε νἀποδεχθῇ μετὰ ἴσης σχεδὸν ἐπιτυχίας ὁ χριστιανισμός, ὅπως ὑπερνικήσῃ τοὺς ἐθνικούς.

Ἡ δὲ Ἱσπανία πρὸ πάσης ἀναδιοργανώσεως ἐδεῖτο εἰρηνεύσεως. Οἱ φιλοπόλεμοι Κανταβροὶ κατὰ τὰ βόρεια τοῦ κόλπου τῆς Βισκαΐας καὶ οἱ ὅμοροι αὐτῶν Ἄστουρες καὶ Βακκαῖοι ἀπησχόλουν ἀπὸ δεκαοκτὼ ἤδη ἐτῶν τὰ ῥωμαϊκὰ ὅπλα διὰ τῶν συνεχῶν αὐτῶν ἀγώνων καὶ ἐπιδρομῶν. Ἐφ' ὅσον

δὲ διήρκει ὁ ἀγών, ἡ ρωμαϊκὴ ἐν Ἱσπανίᾳ ἀρχὴ ἐκινδύνευε, καὶ ἀδύνατος ἦτο ἡ ὁριστικὴ κατάστασις τῶν κατὰ τὴν χώραν. Μετ' ἐπανειλημμένας δὲ ἀκάρπους ἀποπείρας ἐναντίον τῆς πόλεως Σεγισάμας ἐν τῇ γῇ τῶν Βακκαίων κατώρθωσε τὸ ἑπόμενον ἔτος 26 π. Χ. ὁ ὕπαρχος τοῦ Αὐγούστου Γάϊος Ἀντίστιος νὰ νικήσῃ ἐν κρισίμῳ μάχῃ παρὰ τὴν Οὐελλίκην τοὺς Κανταβρούς. Κατ' ἀκολουθίαν δὲ τῆς ἥττης ταύτης ἀπώλεσαν οἱ Κάνταβροι τὴν κυριωτάτην αὐτῶν ἰσχυρὰν πόλιν Λαγκίαν (σήμερον Cerro di Lance). Πολιορκηθέντες δ' ἐν τῷ τελευταίῳ αὐτῶν ἀσύλῳ, τῷ ὄρει Βιδίῳ (Peñas Blancas), παρεδόθησαν μετὰ βραχεῖαν ἀντίστασιν (25 π. Χ.). Πρὸς μόνιμον δ' εἰρήνευσιν τῆς χώρας ὁ Αὔγουστος ἐξηνδραπόδισε τοὺς αἰχμαλώτους, μετῴκισε πολλοὺς τῶν κατοίκων ἀπὸ τῶν ὀρέων εἰς τὰς ὑπ' αὐτὰ πεδιάδας, καὶ περιέβαλε τὴν χώραν δι' ὀχυρῶν στρατιωτικῶν ἀποικιῶν, τῆς *Βρακάρης Αὐγούστας (Bracara Augusta*, σήμερον Braga), τοῦ *Λούκου Αὐγούστου (Lucus Augustus*, σήμερον Lugo), τῆς *Αὐγούστης Ἀστούρων (Augusta Asturica*, σήμερον Astorga) καὶ ἄλλων. Ἐπὶ τούτοις δὲ προέβη εἰς νέαν διαίρεσιν τῆς Ἱσπανίας. Καὶ ἡ μὲν ἐντὸς Ἰβηρία, μεταβληθέντων αὐτῆς τῶν ὁρίων, μετωνομάσθη *Ταρρακωνησία*, ἡ δ' ἐκτὸς διῃρέθη εἰς *Λυσιτανίαν*, μεταξὺ τοῦ Δουρίου (σήμερον Duero) καὶ τοῦ Ἄνα (σήμερον Guadiana), καὶ *Βαιτικὴν* πρὸς νότον τοῦ Ἄνα, ἔχουσαν πρωτεύουσαν τὴν Κορδύβην.

Τῷ δὲ 23 π. Χ. ὁ Αὔγουστος, ἀναχωρήσας ἐκ Ῥώμης, ἐπεσκέφθη τὴν Ἀνατολήν, ὅπως διὰ συνετῶν μέτρων παράσχῃ εἰς τοὺς ἐν αὐτῇ οἰκοῦντας λαοὺς ἀνακούφισιν ἀπὸ τῶν συμφορῶν ἃς εἶχον ὑποστῇ κατὰ τοὺς τελευταίους πολέμους πρὸς τοὺς Ῥωμαίους. Εἶχε δὲ νὰ ἐπανορθώσῃ καὶ νέας ἐν Ἀνατολῇ πολεμικὰς ἀτυχίας. Καὶ δὴ ὁ Γάϊος Ἀττίλιος Γάλλος, ὁ ἔπαρχος τῆς Αἰγύπτου, εἶχεν ἐπιχειρήσει τῷ 23 π. Χ. ἀτυχῆ ἐκστρατείαν εἰς τὴν Εὐδαίμονα Ἀραβίαν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς προστασίας τοῦ κατὰ τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν ἐμπορίου, καὶ εἶχεν ἀναγκασθῇ νὰ ἐπιστρέψῃ ἄνευ νίκης καὶ ἄγων τὴν στρατιὰν δεδεκατευμένην καὶ ἐξηντλημένην ἐκ τῆς ἐν μέσῳ τῶν διακεκαυμένων ἐρήμων πορείας. Εὐτυχέστερος δ' ὑπῆρξεν ὁ διάδοχος τοῦ Γάλλου Γάϊος Πετρώνιος, πολεμήσας πρὸς τοὺς Αἰθίοπας, οἵτινες, ἐπωφελούμενοι ἐκ τῆς ἀπὸ τῆς χώρας ἀπουσίας τῶν ρωμαϊκῶν λεγεώνων, εἶχον ἐπιδράμει τὰ νοτιώτερα τῆς Αἰγύπτου καὶ καταλάβει τὰς πόλεις Ἐλεφαντίνην, Φιλὰς καὶ Συήνην. Ἀλλ' ὁ Πετρώνιος, εἰσελάσας εἰς τὴν Αἰθιοπίαν, ἐνίκησε τοὺς βαρβάρους ἐν δύο μάχαις, καὶ κατέλαβε τὴν πρωτεύουσαν αὐτῶν, τὰ Νάπατα (23 π. Χ.).

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἀφικνεῖτο ὁ Αὔγουστος εἰς τὴν Ἀνατολήν. Πρώτη δ' αὐτοῦ φροντὶς ὑπῆρξεν ἀναγκαίως ἡ ἀνακούφισις τῶν μεγάλων οἰκονομικῶν στενοχωριῶν τῶν λαῶν τῆς Ἀσίας, μεγάλα ζημιωθέντων ὑπὸ

τῆς ἀπλήστου πλεονεξίας τῶν Ἀντωνιείων διοικητῶν. Διὸ ὁ Αὔγουστος ἐδώρησεν εἰς τοὺς Ἀσιάτας τοὺς καθυστερουμένους φόρους, καὶ ἐμετρίασε τὰ βάρη τῶν φόρων αὐτῶν. Ἐπὶ τούτοις δ' ἀνέλαβε τὴν ἀναδιοργάνωσιν

Αὔγουστος, ἄγαλμα ἐν τῇ Γλυπτοθήκῃ τοῦ Μονάχου.

τῶν κατὰ τὰς ἐπαρχίας. Καὶ μετὰ μὲν τῆς βασιλίσσης τῶν Αἰθιόπων Κανδάκης, ἥτις, ἀποστείλασα πρεσβείαν, εἶχε ζητήσει παρ' αὐτοῦ εἰρήνην, ὡμολόγησε συνθήκην ἐξασφαλίζουσαν τὰ πρὸς νότον ὅρια τῆς Αἰγύπτου. Ἐν δὲ τῇ Ἀσίᾳ διέταξε τὰ τοῦ βασιλείου τῆς Γαλατίας, ἧς ὁ θρόνος ἐχήρευεν ἀπὸ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως Ἀμύντου (25 π. Χ.). Ἀντὶ δὲ νὰ παραχωρήσῃ τὸν θρόνον εἰς τοὺς υἱοὺς τοῦ Ἀμύντου ὡς ὑποτελεῖς τῶν Ῥωμαίων, προετίμησε τὴν ἄμεσον καθυπόταξιν τῆς Γαλατίας εἰς τὸ κράτος ὡς ἐπαρχίας αὐτοκρατορικῆς. Ὁ δὲ πρῶτος αὐτῆς ἐπίτροπος ὑπῆρξεν ὁ Μάρκος Λόλλιος. Τὴν δὲ Κύπρον μετέταξεν ὁ Αὔγουστος εἰς τὰς συγκλητικὰς ἐπαρχίας.

Ἰδιαιτέραν δ' ἐπέδειξεν εὔνοιαν ὁ Αὔγουστος εἰς τὸν βασιλέα τῶν Ἰουδαίων Ἡρώδην, ὅστις, ὡς καὶ ὁ βασιλεὺς τῶν Γαλατῶν Ἀμύντας, περὶ τὸ τέλος τοῦ πρὸς τὸν Ἀντώνιον ἀγῶνος, ἐγκαταλιπὼν τὰς τάξεις τῶν φίλων αὐτοῦ, εἶχε μεταστῇ πρὸς τὸν Αὔγουστον. Ἀνήκει δὲ εἰς τὴν ειδικὴν ἱστορίαν τοῦ ἰουδαϊκοῦ ἔθνους ἡ ἀφήγησις τῶν ὠμοτήτων τοῦ Ἰδουμαίου ἐκείνου μονάρχου, ἃς πάντως παρέστησεν ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον τὸ φατριαστικὸν πνεῦμα τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ. Ἀλλ' αὗται δὲν ἐστέρησαν αὐτὸν ὅμως τῆς προσηγορίας Μεγάλου, ἧς ἠξιώθη ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἕνεκα τῆς εἰς τὴν Ἰουδαίαν ἐπιδαψιλευθείσης ὑλικῆς εὐημερίας, ἧς ἡ ἀνάγκη ἦτο αἰσθητοτάτη μάλιστα μετὰ τὰ δεινὰ ἅτινα εἶχον πάθει οἱ Ἰουδαῖοι. Οὕτως ὁ Ἡρώδης ἔθηκε μὲν τέρμα εἰς τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Πάρθων καὶ εἰς τὴν μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου ἐπίδρασιν αὐτῶν ἐπὶ τὴν Ἰουδαίαν, ἀνέῳξε δὲ τὴν ὁδὸν τοῦ ἐκρωμαϊσμοῦ τῆς χώρας, οὗ ἦτο θερμότατος ζηλωτής. Ὁ δ' Αὔγουστος ἔσχεν ἐπιφανῆ δείγματα τῆς ἀφοσιώσεως τοῦ μονάρχου ἐκείνου. Καὶ ἡ μὲν μετονομασία τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἡρώδου ἀνακτισθέντος Στράτωνος πύργου εἰς Καισάρειαν καὶ ἡ κτίσις ναοῦ ἱδρυθέντος πρὸς τιμὴν τοῦ Αὐγούστου καὶ κοσμηθέντος διὰ τοῦ ἀγάλματος αὐτοῦ ἐμαρτύρουν τὴν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Ῥώμης εὐλάβειαν τοῦ βασιλέως τῶν Ἰουδαίων, ὁ δὲ κολοσσιαῖος ἀετὸς ὁ γλυφεὶς ἐπὶ τῆς κυρίας εἰσόδου τοῦ ναοῦ τῆς Ἱερουσαλὴμ τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἡρώδου ἀνοικοδομηθέντος ἦτο πρόδηλον τεκμήριον τοῦ βαθέος αὐτοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἰσχυρὰν Ῥώμην. Ἄλλως δὲ βασιλεὺς ἦτο μόνον κατ' ὄνομα, πράγματι δὲ ἁπλοῦς ἐπίτροπος τοῦ Ῥωμαίου αὐτοκράτορος, ὅστις ἐν μὲν τῇ Ἱερουσαλὴμ διετήρει ἕνα λεγεῶνα, ὅπως ἐξασφαλίζῃ τὴν ὑπακοὴν τοῦ Ἡρώδου ὑπὸ τὸ πρόσχημα προστασίας αὐτοῦ, ἐν δὲ τῇ Ῥώμῃ ἐκράτει τοὺς δύο υἱοὺς τοῦ βασιλέως τῶν Ἰουδαίων ὡς ὁμήρους τῆς πίστεως αὐτοῦ.

Ἐν δὲ τῇ περιοδείᾳ ἐκείνῃ πρὸς ἐπιθεώρησιν τῶν κατὰ τὴν Ἀνατολὴν κατώρθωσεν ὁ Αὔγουστος νὰ ἐπιφέρῃ καὶ τὸ πέρας τοῦ μεγάλου πρὸς τοὺς Πάρθους ἀγῶνος κατὰ τρόπον ἱκανῶς ἔντιμον διὰ τὴν Ῥώμην. Τὴν δὲ καθομολόγησιν τῆς ἐπιτυχοῦς ἐκείνης διαλλαγῆς διηυκόλυναν ἀρχαῖαι διχόνοιαι ἐν τῇ αὐλῇ τῆς Κτησιφῶντος καὶ πάλιν ἐκραγεῖσαι. Μνηστὴρ τις τοῦ θρόνου καλούμενος Τιριδάτης εἶχε παραδώσει εἰς τὸν Αὔγουστον ἐν Ῥώμῃ τὸν υἱὸν τοῦ βασιλέως τῶν Πάρθων. Ὁ δὲ Φραάτης, ἐπιθυμῶν τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ υἱοῦ, ἀνέλαβε νἀποδώσῃ εἰς τὸν Αὔγουστον τὰ στρατιωτικὰ σήματα τῶν Ῥωμαίων τὰ ληφθέντα ἀπὸ τοῦ Κράσσου κατὰ τὴν περὶ τὰς

Κάρρας μάχην καὶ τοὺς αἰχμαλώτους ὅσοι εἶχον ζωγρηθῆ κατὰ τὰς ἀτυχεῖς στρατείας τοῦ Ἀντωνίου. Ἀλλ' ἀπολαβὼν τὸν υἱὸν, δὲν ἐτήρησε τὰς δοθείσας ἐπαγγελίας· ὁ δὲ Αὔγουστος, θέλων νἀναγκάσῃ αὐτὸν εἰς ἐκτέλεσιν τῶν ἐπηγγελμένων, ἐκάλεσε τὸν πρόγονον αὐτοῦ Τιβέριον νἀγάγῃ ἐπὶ τὴν Μεγάλην Ἀρμενίαν ἰσχυρὰν στρατιάν. Καὶ ταύτην δὲ τὴν χώραν ἐλυμαίνοντο ἐμφύλιοι ταραχαὶ, ἀναφανείσης φατρίας, ἥτις ἀντὶ τοῦ βασιλέως Ἀρτάξου, ὄντος ὀργάνου τοῦ Φραάτου, ἤθελεν ὡς ἡγεμόνα Τιγράνην τὸν νεώτερον ἀδελφὸν τοῦ Ἀρτάξου. Ἐπὶ δὲ τῇ ἐμφανίσει τοῦ Τιβερίου ὁ Φραάτης ἔσπευσε νὰ ἐκτελέσῃ τὰ ὑπεσχημένα. Ὁ δὲ Τιβέριος ἠδυνήθη νὰ καταβάλῃ ἄνευ βίας τὸν βασιλέα τῶν Ἀρμενίων, ποιηθέντα ἐκποδὼν ὑπ' αὐτῶν του τῶν ἀντιπάλων· ἀντ' αὐτοῦ δ' ἀνέβη ἐπὶ τὸν θρόνον τῆς Ἀρμενίας ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἀρτάξου Τιγράνης ὁ Γ' ὀνόματι μὲν ὡς βασιλεὺς, πράγματι δ' ὡς ἁπλοῦς ἐπίτροπος τῆς Ῥώμης καθ' ἃ καὶ ὁ Ἡρώδης (20 π. Χ.).

Ὅτε δὲ ὁ Αὔγουστος μετ' ἀπουσίαν τριετῆ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ῥώμην, εὗρε τὴν πόλιν τεταραγμένην καὶ βαρέως δυσθυμοῦσαν ἕνεκεν ἐπανειλημμένων συμφορῶν, αἵτινες ἀπὸ ἱκανοῦ ἤδη χρόνου ἐπίεζον αὐτήν. Λοιμὸς, πλήμμυρα καὶ σιτοδεία ἐβασάνιζον ἐν ταὐτῷ τὸν ἀτυχῆ λαόν. Βλέποντες δ' οἱ Ῥωμαῖοι τοὺς ἄρχοντας ἀδυνατοῦντας νἀπαλλάξωσιν αὐτοὺς τῶν τοιούτων ὁμοχρόνων δεινῶν, ἔστρεψαν ἁπάσας αὐτῶν τὰς ἐλπίδας εἰς τὸν Αὔγουστον. Ἡ δὲ σύγκλητος, στενοχωρουμένη ὑπὸ τοῦ πλήθους, ἀπειλοῦντος τὴν πυρπόλησιν τοῦ βουλευτηρίου, διώρισε τὸν Αὔγουστον δικτάτωρα καὶ τιμητὴν διὰ βίου. Ἀλλ' ὁ πανοῦργος ἀνὴρ δὲν ἠθέλησε μὲν νἀποδεχθῇ τὰς κινδυνώδεις ἐκείνας ἐξουσίας, ἀπεδέχθη δὲ ἄκων τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ σίτου. Οὕτω δ' ἡ σιτοδεία, τοιούτου ἀνδρὸς ἀναλαβόντος τὴν περὶ τοῦ σίτου φροντίδα, ἐξέλιπεν ὡς ἐκ θαύματος, τὸ δὲ θαῦμα τοῦτο ἐπετέλεσαν ὁ δημόσιος θησαυρὸς καὶ οἱ σιτοβολῶνες τῆς Αἰγύπτου. Καὶ τῆς μὲν ἐκ νέου προσενεχθείσης εἰς αὐτὸν τιμητείας ἀπεδέχθη τινὰς τῶν λειτουργιῶν, ἐπικληθεὶς *τῶν τρόπων ἐπιστάτης (praefectus morum)*, ἐπέμεινε δ' εἰς τὴν ἀποποίησιν τῆς δικτατωρίας, λέγων, ὅτι ἡ δημαρχικὴ ἐξουσία ἐπήρκει εἰς ἁπάσας τὰς ἀνάγκας. Ὡς δ' ἡ περὶ τὸ σιτικὸν οἰκονομία τοῦ ἰσχυροῦ ἐπιμελητοῦ παρήγαγε ταχέως ἀγαθοὺς καρποὺς, οὕτω καὶ ἐπὶ τὰ ἤθη ἔμελλε νὰ ἐπιδράσῃ εὐεργετικῶς, ἂν οἱ νόμοι ἠδύναντο νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς ἐπανόρθωσιν αὐτῶν ἤδη διαβεβρωμένων ὑπὸ τῆς διαφθορᾶς. Μεταξὺ δὲ τῶν νόμων τοῦ Αὐγούστου τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν ἠθῶν ἰδιάζουσαν ἐπέχουσι θέσιν οἱ ἀναφερόμενοι εἰς τὰ περὶ τοὺς γάμους. Καὶ δὴ ὁ Αὔγουστος, ἔμφοβος βλέπων τὴν ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ ἀνανέωσιν τῶν ῥωμαϊκῶν οἴκων, τὴν ἀραίωσιν τῶν ἀρχαίων γενῶν καὶ τὴν ὁσημέραι προβαίνουσαν γενικὴν ἐλάττωσιν τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἐννοῶν, ὅτι κύριον αἴτιον τῆς τοιαύτης ζημίας ἦτο ὁ πλεονασμὸς τῆς ἀγαμίας, προέτεινε τῷ 18 π. Χ. νόμον ἀποσκοποῦντα εἰς

τὴν προαγωγὴν τῶν γάμων. Τυχόντα δ' ἐναντιώσεως ἐν τοῖς συλλόγοις τοῦ δήμου προέτεινεν αὐτὸν καὶ πάλιν ἀργότερον ἐπηνωρθωμένον, ὅτε καὶ ἔγεινε δεκτὸς (17 π. Χ.). Τρία τινὰ δ' ἐσκόπει ὁ Αὔγουστος δι' ἐκείνου τοῦ νόμου, ὑπὸ μὲν κοινωνικὴν ἔποψιν τὴν πρόνοιαν περὶ διατηρήσεως τοῦ ρωμαϊκοῦ γένους, ὑπὸ δὲ ἠθικὴν τὴν διὰ τοῦ γάμου ἐπανόρθωσιν τῶν ἠθῶν, ὑπὸ δὲ οἰκονομικὴν τὴν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον παροχὴν νέου ἀξίου λόγου πόρου διὰ τῶν μεγάλων ζημιῶν τῶν ἐπιβαλλομένων εἰς τοὺς ἀγάμους.

Ἰδὼν δὲ τὸ ἀτελέσφορον τοῦ ἰδίου ἑαυτοῦ περὶ γάμων νόμου, ἐνήργησεν ὁ Αὔγουστος τῷ 9 π. Χ. τὴν ὑπὸ τῶν ὑπάτων Μάρκου Παπίου Μουτίλου καὶ Κοΐντου Ποππαίου Σαβίνου ἔκδοσιν τοῦ πολυθρυλήτου *Παπίου Ποππαίου νόμου (lex Papia Poppaea)*, ὅστις μετὰ τὴν Δωδεκάδελτον εἶνε τὸ ἐπιφανέστατατον μνημεῖον τῆς ρωμαϊκῆς νομοθεσίας. Διὰ τοῦ νόμου δὲ τούτου διερρυθμίσθησαν οὐ μόνον τὰ τοῦ γάμου, ἀλλὰ καὶ τὰ τοῦ διαζυγίου, τὰ τῆς προικός, τὰ τῶν μεταξὺ τῶν συζύγων δωρεῶν, τὰ τῶν διαθηκῶν, τὰ τῶν κληροδοτημάτων, τέλος δὲ σχεδὸν ὅλον τὸ ἰδιωτικὸν δίκαιον. Ἐπέβαλλε δὲ ὁ νόμος οὗτος τὸν γάμον ὡς δημοσίαν ὑποχρέωσιν, ὡς φόρον ὀφειλόμενον εἰς τὴν πολιτείαν, ἐτιμώρει δὲ καὶ αὐτὴν τὴν μακρὰν χηρείαν παρὰ τὰς διατάξεις τῆς ἀρχαίας ἠθικῆς μὴ ἐγκρινούσης τὸν δεύτερον γάμον καὶ τιμώσης τὸν μονόγαμον γυναῖκα. Ὁ ἐν ἡλικίᾳ εἴκοσιν ἐτῶν μὴ συνάψας γάμον, ὁ μετὰ χηρείαν δύο ἐτῶν ἢ διαζύγιον δεκαοκτὼ μηνῶν μὴ ἐλθὼν εἰς δεύτερον γάμον, ὁ ἀνὴρ ὁ μὴ ἔχων σύζυγον ἐν ἡλικίᾳ ἑξήκοντα ἐτῶν καὶ ἡ γυνὴ ἡ ἐν ἡλικίᾳ πεντήκοντα ἐτῶν μὴ ἔχουσα ἄνδρα, πάντες οὗτοι ἐκηρύττοντο ἄγαμοι καὶ ὡς τοιοῦτοι ἐτιμωροῦντο. Ἡ δὲ ποινὴ συνέκειτο εἰς τοῦτο, ὅτι μόνον τοὺς πλησιεστάτους τῶν συγγενῶν ἠδύναντο νὰ κληρονομήσωσιν. Ἀλλ' ὁ νόμος δὲν ἔπληττε μόνον τοὺς ἀγάμους, ἅτε δὲ ἀποσκοπῶν εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ γένους τῶν Ῥωμαίων, ἦτο οὐχ ἧττον αὐστηρὸς πρὸς τοὺς συζύγους τοὺς μὴ ἔχοντας τέκνα. Οὗτοι μόνον τὸ δέκατον τῆς οὐσίας αὐτῶν ἠδύναντο νὰ διαθέσωσιν ὑπὲρ ἀλλήλων, μόνον δὲ τὸ ἥμισυ τῶν εἰς αὐτοὺς παρὰ τῶν ἰδίων συγγενῶν περιερχομένων κληροδοτημάτων ἠδύναντο νὰ λάβωσιν. Ἐν ᾧ δὲ αὐστηρότατος ἦτο ὁ νόμος πρὸς τοὺς ἀγάμους καὶ τοὺς ἀτέκνους, ἐλευθεριώτατος ἦτο πρὸς τοὺς ἔχοντας τέκνα νόμιμα. Ὁ μὲν ἔχων τρία τέκνα ἐκηρύττετο ἀπηλλαγμένος παντὸς προσωπικοῦ βάρους *(jus trium liberorum)*, ἂν δ' ἦτο ἄπορος, ἐλάμβανε διπλῆν μερίδα κατὰ τὰς δημοσίας διανομὰς σίτου καὶ ἐτύγχανε κατὰ προτίμησιν τῶν δημοσίων τιμῶν· ὁ δὲ Λατῖνος ὁ παρουσιάζων εἰς τὸν ἄρχοντα υἱὸν ἡλικίας ἑνὸς ἔτους καὶ δηλῶν, ὅτι εἶχε νυμφευθῇ πρὸς γέννησιν τέκνων, ἐγίνετο Ῥωμαῖος πολίτης. Ἀλλ' οὐχ ἧττον καὶ μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ αὐστηροτάτου ἐκείνου νόμου τὰ πράγματα δὲν μετεβλήθησαν, καὶ ἡ παλλακεία παρὰ τὰς εἰς αὐτὴν ἐπιβληθείσας ποινὰς ἐξηκολούθησε νὰ ὑπερτερῇ τὴν ἔννομον συζυγίαν καθ' ὃν

τρόπον συνέβαινε τοῦτο πρὸ πάσης νομοθετικῆς τιμωρίας αὐτῆς. Βλέπων δὲ ὁ Αὔγουστος τὸ ἀλυσιτελὲς τῆς ποινικῆς τραχύτητος, ἐζήτησε νὰ περιβάλῃ τὸν νόμον διὰ τοῦ κύρους τῶν προγόνων. Ἐπὶ τούτῳ δ' ἀνέγνωσεν εἰς τὴν σύγκλητον τὸν λόγον τοῦ τιμητοῦ Κοΐντου Μετέλλου περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν ἐκγόνων *(de prole augenda)*, καὶ κατέστησεν αὐτὸν γνωστὸν διὰ διατάγματος. Ἀλλ' ἡ ὑπόμνησις ἐκείνη ἀντὶ ὠφελείας προεξένησε βλάβην, ἅτε ἀποδείξασα, ὅτι τἀρχαῖα ἤθη εἶχον πολὺ γηράσει καὶ ὅτι ἤδη ἀπὸ παλαιοῦ ἐθρηνεῖτο ἡ ἔκπτωσις αὐτῶν. Ἐντεῦθεν δὲ εἶνε μὲν ἀληθὲς τοῦθ' ὅπερ ἠδυνήθη νὰ καυχηθῇ ὁ Αὔγουστος, δίδων εὐθύνας τοῦ ἰδίου αὐτοῦ βίου, ὅτι εἶχε προθέσει εἰς τὴν πολιτείαν πρὸς μίμησιν τὰ φθίνοντα παραδείγματα τῶν προγόνων· ἀλλ' ἠδύνατο ὅμως νὰ προςθέσῃ εἰς τὰ εἰρημένα μετ' ἴσης ἀληθείας, ὅτι πᾶς αὐτοῦ ἀγὼν πρὸς ἀνάκλησιν καὶ ἀναβίωσιν τῶν ἀρχαίων ἐκείνων ἠθῶν ἀπέτυχεν ὁλοσχερῶς[1].

Ὁ Αὔγουστος μόνον ἐπὶ δέκα ἔτη εἶχεν ἀποδεχθῇ τὴν ἀρχήν. Κατὰ δὲ τὸ πέρας τῆς δεκαετίας (18 π. Χ.) ἡ σύγκλητος ἔσπευσε νἀνανεώσῃ τὴν ἀρχὴν ἐπὶ ἕτερα πέντε ἔτη, ἔπειτα δ' ἐπὶ ἄλλα δέκα καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς μέχρι τοῦ τέλους τοῦ βίου αὐτοῦ. Εἰς ἀνάμνησιν δὲ τῆς τοιαύτης ὑπὸ τῆς συγκλήτου καὶ τοῦ δήμου κατ' ἐπανάληψιν ἀποθέσεως τῆς ἀρχῆς οἱ διάδοχοι τοῦ Αὐγούστου ἑώρταζον τὸ δέκατον αὐτῆς ἔτος δι' ἑορτῶν πανηγυρικῶν, αἵτινες ὠνομάσθησαν *ἱεραὶ δεκαετηρίδες (sacra decennalia)*.

Καθ' ὅσον δ' ἡ αὐταρχία τοῦ Αὐγούστου προέβαινε σὺν τῷ χρόνῳ συνεπληροῦτο μᾶλλον μᾶλλον. Καὶ δὴ τῷ 12 π. Χ., χηρευσάσης τῆς ἀρχῆς τοῦ μεγάλου ἀρχιερέως διὰ τοῦ θανάτου τοῦ γηραιοῦ Μάρκου Λεπίδου τοῦ συμμετασχόντος τῆς δευτέρας τριαρχίας, ἀνεδείχθη μέγιστος ἀρχιερεὺς ὁ Αὔγουστος. Ἡ δὲ συνένωσις ἐκείνη τῶν δύο ἀνωτάτων ἐξουσιῶν, τῆς τε πολιτικῆς καὶ τῆς θρησκευτικῆς, ἡ τότε τελεσθεῖσα διήρκεσε μέχρις αὐτῶν τῶν χριστιανικῶν χρόνων, καὶ αὐτὸς δ' ἔτι ὁ Γρατιανὸς ἦρξε τὴν μεγίστην ἀρχιερωσύνην, μεταβληθεῖσαν ἀπὸ τῶν χρόνων Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου εἰς τὸ ὑπέρτατον ἀξίωμα τοῦ χριστιανικοῦ ἱερατείου.

Εἴδομεν ἤδη πῶς ὁ Αὔγουστος, ἐπωφελούμενος ἐκ τῆς εἰς αὐτὸν ἀνατεθείσης ἐπιστασίας τῶν ἠθῶν, ἐπειράθη νὰ θέσῃ φραγμὸν εἰς τὴν εἰςελαύνουσαν διαφθοράν, εἴδομεν δὲ καὶ τὸ ἄκαρπον τῶν περὶ ταῦτα ἀγώνων αὐτοῦ. Ὁμοίως δὲ καὶ τώρα ἠθέλησε νὰ μεταχειρισθῇ τὴν μεγίστην ἀρχιερωσύνην πρὸς παλινόρθωσιν τῆς θρησκείας τῶν προγόνων διὰ τῆς καθάρσεως αὐτῆς ἀπὸ τῶν ξένων παρεμβολῶν. Καὶ προςεδόκα μὲν διὰ ταύτης αὐτοῦ τῆς ἐνερ-

[1] Exempla majorum exolescentia jam ex nostro uso reduxi et ipse multarum rerum exempla imitanda posteris tradidi. Monum. Ancyr. ἐκδ. Mommsen σ. 40.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

γείας τὴν ἀνύψωσιν τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, ἀλλὰ καὶ ἡ προσδοκία αὐτοῦ ἐκείνη διεψεύσθη. Διέταξε μὲν τὴν πυρπόλησιν μεγάλου πλήθους ἑλληνικῶν τε καὶ λατινικῶν χρησμῶν καὶ τὴν διατήρησιν μόνων τῶν σιβυλλείων βιβλίων, ἀνήγειρε δὲ πλείστους ὅσους ναούς, αὐτὸς δ' ἀναγράφει ἐνενήκοντα πέντε ὡς κτισθέντας ἐκ θεμελίων ἢ ἀνοικοδομηθέντας. Εἰς Ἄρην τὸν Ἀμύντορα *(Mars Ultor)*[1], τὸν Παλατῖνον Ἀπόλλωνα[2], Δία τὸν Βροντήσιον *(Jupiter Tonans)*, τὸν Κυρῖνον, τὴν Ἑστίαν, τὸν θεὸν Ἰούλιον, τὴν Τύχην τῆς Ῥώμης, τὴν Ἐλευθερίαν αὐτὴν ἐκτίσθησαν ἴδιοι δι' ἑκάστην τῶν θεοτήτων ἐκείνων ναοί, ὁ δὲ Ἀγρίππας ἔκτισε τῷ 25 π. Χ. τὸ ἱερὸν τὸ ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις ἐπονομασθὲν Πάνθεον, ὅπως ξενίσῃ ἐν αὐτῷ τοὺς τρεῖς μεγίστους τῶν θεῶν, τὸν Δία, τὸν Ἄρην καὶ τὴν Ἀφροδίτην. Πρὸς δ' ἐκτέλεσιν τῆς λατρείας ἐν τοῖς νέοις ναοῖς ηὔξησεν ὁ Αὔγουστος τὸν ἀριθμὸν τῶν ἱερέων, περιβαλὼν αὐτοὺς διὰ νέων προνομίων. Ἀλλ' οἱ χρόνοι ἦσαν οὕτως ἀντίξοοι πρὸς τὴν πίστιν καὶ τὰ θρησκευτικὰ ἔθιμα τῶν ἐθνικῶν, ὥςτε μόλις που εὑρέθησαν ἱερεῖς διὰ τοὺς θεούς, οὐδὲ κἂν γυναῖκες ἐλεύθεραι, θέλουσαι νἀφοσιωθῶσιν εἰς τὴν παναγῆ λατρείαν τοῦ μεγαλείου τῆς Ῥώμης. Διὸ ἠναγκάσθη ὁ Αὔγουστος νἀποδεχθῇ διὰ νόμου τὴν εἰς τὴν λατρείαν τῆς Ἑστίας εἰςαγωγὴν τῶν θυγατέρων τῶν ἀπελευθέρων. Ἀλλ' ἂν δὲν εὑρίσκοντο ἱερεῖς οὔτε διὰ τὸν Δία οὔτε διὰ τὴν Ἑστίαν, ἢ παρουσιάζοντο μετὰ δυσκολίας, περισσοὶ ὅμως ὑπῆρχον οἱ προθυμούμενοι εἰς τέλεσιν τῆς λατρείας τοῦ ὁρατοῦ θεοῦ τοῦ παρέχοντος τιμὰς καὶ προνομίας καὶ δεσπόζοντος τῶν τυχῶν κράτους παγκοσμίου. Εἰς μάτην δ' ὁ Αὔγουστος περιεφρούρει ἑαυτὸν διὰ πάσης δυνατῆς συνέσεως, ὅπως μετριάσῃ τὰς ὑπερβολὰς τῆς εἰς αὐτὸν καθιερουμένης ἀποθεώσεως, τέλος δὲ συνήνεσε νὰ λατρεύηται μόνον ὁμοῦ μετὰ τῆς θεᾶς Ῥώμης *(Romae et Caesari)*. Ἀλλ' ἥ τε Ἰταλία καὶ αἱ ἐπαρχίαι εἰς αὐτὸν μόνον ἀφιερόνουσι ναούς, ἱερατεῖα καὶ ἀγῶνας. Ἡ μὲν Ἀλεξάνδρεια δὲν ἀφιερόνει εἰς αὐτὸν μόνον ναόν, ἀλλὰ καὶ πόλιν ὅλην μετὰ στοῶν, βιβλιοθηκῶν καὶ περιπάτων. Ὁ δὲ Ἡρώδης ὁ Μέγας ἱδρύει εἰς αὐτὸν ἀγάλματα καὶ βωμοὺς καὶ τελεῖ πρὸς τιμὴν αὐτοῦ

[1] Ὁ Mars Ultor παρὰ μὲν τῷ **Δίωνι Κασσίῳ** (IV, 8. - IX, 22) καλεῖται *Ἄρης Τιμωρός*, ἐν δὲ τῷ **Ἀγκυρανῷ μνημείῳ** *Ἄρης Ἀμύντωρ*.

[2] Ὁ ναὸς τοῦ Παλατίνου Ἀπόλλωνος εἶχεν ἀνεγερθῇ εἰς μνήμην τοῦ Ἀκτιακοῦ Ἀπόλλωνος. Ἡ δὲ περιβάλλουσα τὸ προαύλιον αὐτοῦ στοὰ συνέδεε τὸν ναὸν πρὸς δύο λαμπρὰς αἰθούσας, κοσμουμένας ὑπὸ ἀριστοτεχνημάτων καὶ ἐπεχούσας τόπον βιβλιοθήκης, ἐνίοτε δὲ χρησιμευούσας καὶ διὰ τὰς συνεδρίας τῆς συγκλήτου. Μετὰ δὲ τὴν πυρκαϊὰν τοῦ οἴκου τοῦ Αὐγούστου τὴν συμβᾶσαν τῷ 3 π. Χ. ἀνηγέρθη ἐπ' ἐκείνου τοῦ χώρου εὐρὺ οἰκοδόμημα, ὅπερ ἐχρησίμευσε μὲν καὶ εἰς τοὺς διαδόχους τοῦ Αὐγούστου ὡς ἀνάκτορον, ἀπὸ δὲ τοῦ ὀνόματος τοῦ Παλατίνου λόφου, ἐφ' οὗ ἦτο ἱδρυμένον, ὠνομάσθη *παλάτιον* τῶν Καισάρων.

ἀγῶνας ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ. Οἱ δὲ εἰς τὸν Αὔγουστον ὑποτεταγμένοι βασιλεῖς τῆς Ἀσίας εἰςφέρουσιν ἐν ἀλλήλοις χρήματα χάριν τῆς πρὸς τιμὴν τοῦ Αὐγούστου συντελέσεως τοῦ ἐν Ἀθήναις ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διός, οὗ ἡ κτίσις εἶχε διακοπῇ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Πεισιστράτου. Τέλος δ' εἰς τὸν Αὔγουστον οὐδὲν ἄλλο μέσον ὑπολείπεται, ὅπως ἐπαναφέρῃ τὴν λατρείαν τῶν λελησμονημένων θεῶν, ἢ τὸ νὰ παραζεύξῃ αὐτοὺς συντρόφους τοῦ ἰδίου αὐτοῦ θεϊκοῦ μεγαλείου. Διὸ μεταθέτει εἰς τὸ παλάτιον αὐτοῦ τὸ ἱερὸν τῆς Ἑστίας καὶ ἱδρύει τὸν Ἀπόλλωνα ἐν τῷ ἰδίῳ ἀντιθαλάμῳ. Οὕτως ὁ ρωμαϊκὸς κόσμος, προαγωγεύων ἑαυτὸν εἰς τὴν θέλησιν ἑνὸς θεοῦ καίσαρος, παρεσκεύαζε τὴν δεσποτείαν αὐτοκρατόρων οἷοι ὁ Καλιγόλας καὶ ὁ Νέρων.

Ἀλλ' ἐν ᾧ κατὰ τὴν Δύσιν, ἐν τῇ ἑστίᾳ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς, συνετελεῖτο ἡ φοβερωτάτη ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἕνωσις τῶν δύο ἐξουσιῶν, τῆς πολιτικῆς καὶ θρησκευτικῆς, ἐν ἀφανεῖ πολίχνῃ τῆς Παλαιστίνης ἐγεννᾶτο Ἐκεῖνος ὁ ἐρχόμενος νἀγγείλῃ εἰς τὸν κόσμον τὴν διάκρισιν τῶν δύο ἐκείνων ἐξουσιῶν καὶ τὴν παρασκευὴν κοινωνίας νέας καθιδρυμένης ἐπὶ τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν πνευμάτων. Διὸ ὁ μέγας ποιητὴς τοῦ αἰῶνος ὑπετέθη ἄνευ λόγου ἔχων συνείδησιν ἀμυδρὰν τῆς ἀνανεώσεως ἐκείνης καὶ πιστεύσας, ὅτι ἐνορᾷ αὐτὴν ἐν τῇ ἐπιστροφῇ τοῦ ἀρχαίου χρυσοῦ αἰῶνος[1]. Ἀλλ' ἡ κοινωνικὴ ἐπανάστασις, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ νεώτερός τις ἱστορικὸς[2], δὲν ἐνέκειτο εἰς τὴν ἐπάνοδον τοῦ παρελθόντος, ὡς ἐπίστευεν ὁ Βιργίλιος, οὐδὲ ἠδύνατο νὰ προέλθῃ ἐκ τοῦ κυρίου αὐτοῦ, ὅςτις ἐβάρυνε τὴν κοινωνίαν διὰ νέων σκληρῶν ἀλύσεων, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον προήρχετο ἐξ Ἐκείνου, ὅςτις διὰ μέσου τῆς συνειδήσεως ἀνελάμβανε τὸ ἔργον τῆς ἀπολυτρώσεως.

Μεγάλοι ἄνδρες, μεγάλα ἔργα. —Καθ' ὃν δὲ χρόνον ὁ ἐξευτελισμὸς τῶν λαῶν ἐπεσφράγιζε τὴν ἀπόλυτον αὐταρχίαν τοῦ αὐτοκράτορος διὰ τῆς ἀποθεώσεως τοῦ μονάρχου, ἡ τύχη ἐξησφάλιζεν εἰς τὸν Αὔγουστον τὸν θαυμασμὸν τῶν μεταγενεστέρων, προςαγαγοῦσα εἰς διακονίαν τῆς φήμης αὐτοῦ ἅπαντα τὰ δαιμόνια πνεύματα τοῦ αἰῶνος ἐκείνου, ὄντος μὲν πτωχοτάτου

---

[1] Γνωστότατοι εἶνε οἱ στίχοι ἐκεῖνοι τοῦ **Βιργιλίου** (Ἐκλογ. Δ' 5-7), δι' ὧν ὁ ποιητὴς ἔψαλλε τὴν γέννησιν τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀσινίου Πολλίωνος·

Magnus ab integro saeclorum nascitur ordo,
jam redit et Virgo, redeunt Saturnia regna ;
jam nova progenies caelo demittitur alto.

Οἱ στίχοι οὗτοι ἐνέπνευσαν εἰς τὸν **Δάντην** τοὺς οὐχ ἧττον περιωνύμους ἐκείνους στίχους τοῦ Καθαρτηρίου (XXII, 67-73), οὓς ὁ θεῖος ποιητὴς ἐμβάλλει εἰς τὸ στόμα τοῦ Στατίου.

[2] Zeller Les empereurs Romains. Paris. 1865. σ. 23.

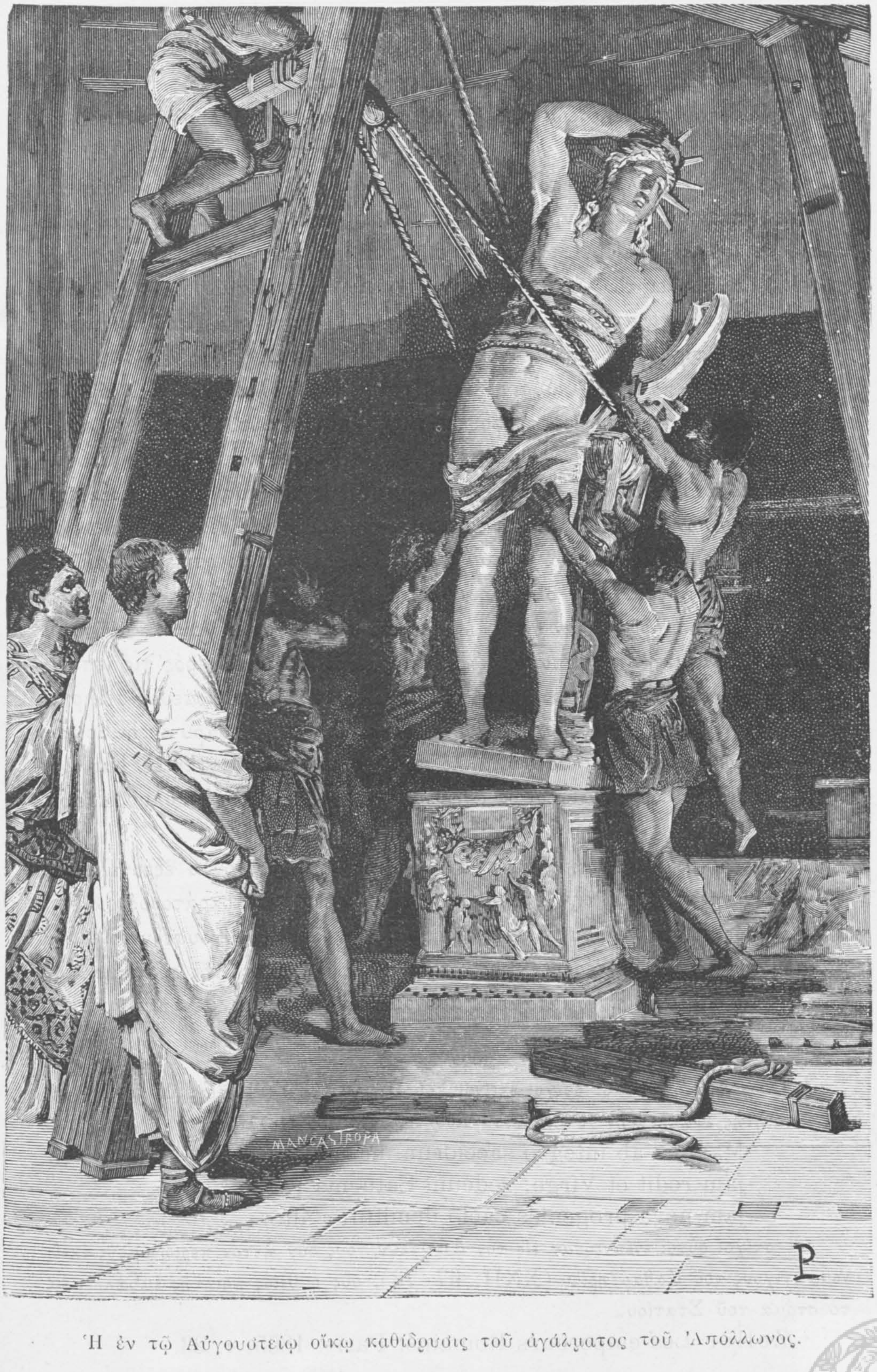

Ἡ ἐν τῷ Αὐγουστείῳ οἴκῳ καθίδρυσις τοῦ ἀγάλματος τοῦ Ἀπόλλωνος.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ἰσχυρῶν χαρακτήρων καὶ κοινωνικῶν ἀρετῶν, πλουσιωτάτου δὲ λογογράφων καὶ ποιητῶν δοκιμωτάτων. Διὸ ὁ αἰὼν τοῦ Αὐγούστου, ὢν τἆλλα σιδηροῦς, ἠξιώθη ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς γραμματείας τῆς ἐπωνυμίας αἰῶνος χρυσοῦ[1].

Τὸ δὲ πρῶτον εὐτύχημα τοῦ Αὐγούστου ὑπῆρξεν, ὅτι ἔτυχε δύο δεξιωτάτων συμβούλων, θαυμασίως μὲν βοηθησάντων αὐτὸν εἰς τὴν συντέλεσιν τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τῆς φθινούσης ἐλευθερίας εἰς τὴν γεννωμένην δουλείαν, ἀξιωθέντων δὲ τῆς τιμῆς νὰ συνδέσωσι τὸ ὄνομα αὐτῶν πρὸς τὴν δόξαν τοῦ μονάρχου. Οἱ δύο δ' ἐκεῖνοι ἄνδρες ὑπῆρξαν ὁ Μάρκος Οὐιψάνιος Ἀγρίππας καὶ ὁ Γάϊος Κίλνιος Μαικήνας, ὧν ἐκεῖνος μέν, ἄκαμπτος ὢν πολεμιστής, ἀντιπροσωπεύει τὴν ἐκπνέουσαν ἐλευθέραν πολιτείαν, οὗτος δέ, ὢν ἐπιδέξιος καὶ εὐμάλακτος, ἐξεικονίζει τὴν ἀρχομένην αὐτοκρατορίαν. Δίων ὁ Κάσσιος, θέλων νὰ καταδείξῃ τὴν ἀντίθεσιν τοῦ χαρακτῆρος τῶν δύο ἐκείνων ἀνδρῶν, παριστάνει, ὡς εἴδομεν[2], τὸν Αὔγουστον καθήμενον ἐν μέσῳ τοῦ Ἀγρίππα καὶ τοῦ Μαικήνα καὶ ποιούμενον τὴν διάγνωσιν περὶ δημοκρατίας καὶ μοναρχίας. Εἶχε δὲ γνωρίσει τοὺς δύο ἐκείνους ἄνδρας ἀπὸ τῆς νεότητός του κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐν Ἀπολλωνίᾳ διατριβῆς, καὶ ἔμεινε πιστὸς εἰς τὴν φιλίαν αὐτῶν κατὰ πάσας αὐτοῦ τὰς περιπετείας. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη τοῦ Αὐγούστου πίστις δὲν εἶνε ἀξία ἰδίου τινὸς θαυμασμοῦ, ὅταν ἀναλογισθῶμεν, ὅτι ἡ φιλία τῶν δύο ἐκείνων ἀνδρῶν ἐπεδαψίλευσεν εἰς αὐτὸν ἀνεκτιμήτους ὑπηρεσίας. Καὶ αἱ μὲν συνθῆκαι τοῦ Βρενδησίου καὶ τοῦ Τάραντος καὶ ὁ μετὰ τῆς Σκριβωνίας γάμος τοῦ Αὐγούστου ὑπῆρξαν ἔργον τοῦ Μαικήνα, ἡ δὲ καθυπόταξις τῆς Γαλατίας, ἡ ἧττα τοῦ Σέξτου Πομπηίου καὶ ἡ ἐν Ἀκτίῳ νίκη ἐπετεύχθησαν κυρίως διὰ τῆς εὐφυίας τοῦ Ἀγρίππα.

Καὶ ὁ μὲν Μαικήνας κατήγετο ἐκ πλουσίου τυρρηνικοῦ οἴκου τοῦ Ἀρρητίου, καὶ ἀνῆκεν εἰς τὴν τάξιν τῶν ἱππέων. Ἀλλὰ δὲν ἐμεγαλοφρόνει ἐπὶ τῇ εὐγενείᾳ, οὐδὲ ὑπερῆρον αὐτὸν οἱ στίχοι τοῦ Ὁρατίου ὑμνοῦντος τὴν ἐκ βασιλέων καταγωγὴν αὐτοῦ. Ἀπ' ἐναντίας δ' ἠρεσκεύετο ἐπὶ τῷ πλούτῳ, ὅστις παρεῖχεν εἰς αὐτὸν τὰ μέσα πρὸς κορεσμὸν τῶν ἐπικουρείων του διαθέσεων. Διό, ὅτ' ἔληξεν ἡ περίοδος τῆς διαπάλης, καὶ τὸ κράτος δὲν εἶχε

[1] Ἡ ἐπωνυμία **χρυσοῦ αἰῶνος** ἡ δοθεῖσα εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ Αὐγούστου ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐν αὐτῷ ποιητικὴν γονιμότητα μόνον ἐν μέτρῳ τινὶ δύναται νὰ γείνῃ δεκτή. Καὶ δύναται μὲν νἀποκληθῇ χρυσοῦς ὁ αἰὼν ἐκεῖνος ἐφ' ὅσον κανόνας τῆς κρίσεως ἡμῶν λαμβάνομεν τὴν δαψίλειαν, τὴν γλαφυρίαν καὶ τὸ εὔτεχνον τῶν λογοτεχνημάτων. Ἀλλ' ἀνάρμοστος ἀπ' ἐναντίας εἶνε ἡ προσηγορία ἐφ' ὅσον θεωροῦμεν τὰ προϊόντα τοῦ λόγου ὡς πρὸς τὴν προσήκουσαν εἰς τὴν γραμματείαν ὑπουργίαν τῆς κοινωνίας, καθ' ὅτι καὶ ἡ λογοτεχνία ἀπέβη ἐν τῷ αἰῶνι τοῦ Αὐγούστου ὡς καὶ οἱ θεσμοὶ τῆς πολιτείας ἁπλοῦν ὄργανον τῆς αὐταρχίας (instrumentum regni).

[2] Ἴδ. ἀνωτέρω σ. 80.

πλέον ἀνάγκην τῆς διπλωματικῆς αὐτοῦ εὐφυίας, ἀπεχώρησεν ἀπὸ τῶν πολιτικῶν πραγμάτων καὶ μετήγαγε τὸ στάδιον τῆς δραστηριότητος, ἣν τέως εἶχεν ἐπιδείξει πολιτευόμενος, εἰς τὴν τράπεζαν αὐτοῦ, ἣν ἀνεδείκνυον μεγαλοπρέπεια καὶ τρυφή, ἀποβᾶσαι πολυθρύλητοι. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ διαίτῃ κατώρθωσε νὰ παράσχῃ εἰς τὸν ἰσχυρὸν αὐτοῦ φίλον ὑπηρεσίας σπουδαίας, ἐπειδὴ περὶ τὴν τράπεζαν δὴ ἐκείνην ἐτελέσθησαν πολλαὶ μεταστάσεις πρὸς τὴν νέαν κατάστασιν τῶν πραγμάτων, καὶ τὰ ἔσχατα λείψανα τῶν ἀδυσωπήτων ἀρετῶν τοῦ παρελθόντος ἠφανίσθησαν ὑπὸ τῆς διαλυτικῆς πνοῆς τῆς φιληδονίας.

Ὁ δ' Ἀγρίππας ἀπ' ἐναντίας, ὢν *ἀνὴρ οἰκειότερος εἰς τὴν ἀγροικίαν ἢ εἰς τὰς ἡδονὰς (vir rusticitati proprior quam deliciis)*, ὡς ἀπεκάλεσεν αὐτὸν ὁ Πλίνιος[1], ἔμεινε καὶ μετὰ τὸν ὁριστικὸν θρίαμβον τοῦ Αὐγούστου παρὰ τὸ πλευρὸν αὐτοῦ, συμμεριζόμενος μὲν τὰς τιμὰς τοῦ μονάρχου, ἀλλὰ μᾶλλον βοηθῶν αὐτὸν εἰς διαρρύθμισιν τῶν τοῦ ἀπεράντου κράτους. Αὐτὸς ἔκτισεν ἐν Ῥώμῃ πολλὰ οἰκοδομήματα, ἐν οἷς καὶ ὁ μέγας ἐκεῖνος ναὸς ὁ καὶ μέχρι τῆς σήμερον σωζόμενος, ὃν ἡ τύχη τῆς παλινορθωθείσης νέας Ἰταλίας προώρισεν εἰς μαυσωλεῖον τῶν Σαβαυδῶν αὐτῆς βασιλέων. Ἐπειδὴ δ' ὁ ναὸς ἐκεῖνος ἀπεκλήθη ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις Πάνθεον, ἐπιστεύθη, ὅτι ἦτο καθιερωμένος εἰς πάντας τοὺς Ὀλυμπίους θεούς. Ἀλλ' ὅμως ἐλατρεύοντο ἐν αὐτῷ μόνον οἱ τρεῖς μεγάλοι θεοὶ Ζεύς, Ἄρης καὶ Ἀφροδίτη, οἱ πρόγονοι τοῦ Ἰουλίου οἴκου Αἰνείας, Ἴουλος καὶ Ῥωμύλος καὶ ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ. Ὁ δὲ Αὔγουστος δὲν ἐδέχθη νὰ λατρευθῇ συμπάρεδρος τῶν ἀθανάτων· διὸ ὁ ἀνδριὰς αὐτοῦ ἱδρύθη ἐκτὸς τοῦ ναοῦ παρὰ τὴν πύλην, καὶ ὁ Ἀγρίππας ἔθηκε τὸν ἴδιον ἑαυτοῦ ἐκ τοῦ ἑτέρου μέρους. Τῶν δὲ δημοσίων ἐν Ῥώμῃ ἔργων τοῦ Ἀγρίππα ἰδίας μνείας ἄξια εἶνε τὰ ὑπ' αὐτοῦ κατασκευασθέντα ὑδραγωγεῖα, ὧν τὸ καλούμενον Παρθένον ὕδωρ (*Aqua Virgo*, σήμερον Acqua Vergine) παρέχει καὶ σήμερον, μετὰ δεκαεννέα αἰῶνας, εἰς τὸ ἥμισυ τῆς Ῥώμης ὕδωρ δροσερὸν καὶ διαυγὲς διὰ τῆς μεγαλοπρεποῦς βρύσεως τῆς λεγομένης Fontana di Trevi.

Ἀπεπερατώθη δὲ διὰ τοῦ Ἀγρίππα καὶ τὸ γενικὸν κτηματολόγιον τοῦ κράτους, ἔργον παμμέγιστον, ὅπερ εἶχεν ἀρχίσει ἐπὶ τοῦ Καίσαρος, ἀλλ' οὗ ἡ ἀποπεράτωσις εἶχε παρακωλυθῇ ὑπὸ τοῦ βιαίου αὐτοῦ θανάτου. Συνετελέσθη δὲ τὸ κτηματολόγιον τοῦ Ἀγρίππα διὰ τῆς συνδρομῆς τεσσάρων γεωμετρῶν τῷ 19 π. Χ. Ἐξ αὐτοῦ δὲ προῆλθε τὸ διάγραμμα γηίνου χάρτου (*orbis pictus*), γλυφέντος κάτωθέν τινος στοᾶς. Ἐσκόπει δὲ τὸ ἔργον τοῦτο δύο τινά, πρῶτον μὲν τὴν δικαίαν καὶ συστηματικὴν διανομὴν τῶν φόρων, δεύτερον δὲ τὴν στρῶσιν τῶν μεγάλων στρατιωτικῶν ὁδῶν τῶν διασταυ-

---

[1] **Πλινίου** Hist. nat. XXXV, 4.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ρουσῶν τὸ κράτος κατὰ πάσας τὰς διευθύνσεις. Καὶ τούτου δὲ τοῦ ἔργου μετέσχε δραστηρίως ὁ Ἀγρίππας.

Διῃρεῖτο δὲ τὸ μέγα δίκτυον τῶν ὁδῶν εἰς τέσσαρας κυρίας διακλαδώσεις, ἀποληγούσας ἁπάσας εἰς τὸ λεγόμενον *χρυσοῦν μίλιον (miliarium aureum)*, ὅπερ ἔστησεν ὁ Αὔγουστος ἐν τῇ Ἀγορᾷ τῆς Ῥώμης (19 π. Χ.).

Καὶ μία μὲν διακλάδωσις ἦγεν εἰς τὸ Ῥήγιον διὰ τῆς Ἀππίας ὁδοῦ· ἐξακολουθοῦσα δὲ πέραν τοῦ στενοῦ, ἦγεν ἀπὸ τῆς Μεσσήνης εἰς τὸν Πάνορμον καὶ τὸ Λιλύβαιον, ἔπειτα δ' ἐν τῇ Ἀφρικῇ ἀπὸ τῆς Νέας Καρχηδόνος εἰς τὴν Τιγγιτανὴν Μαυριτανίαν ἐξ ἑνὸς καὶ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἐξ

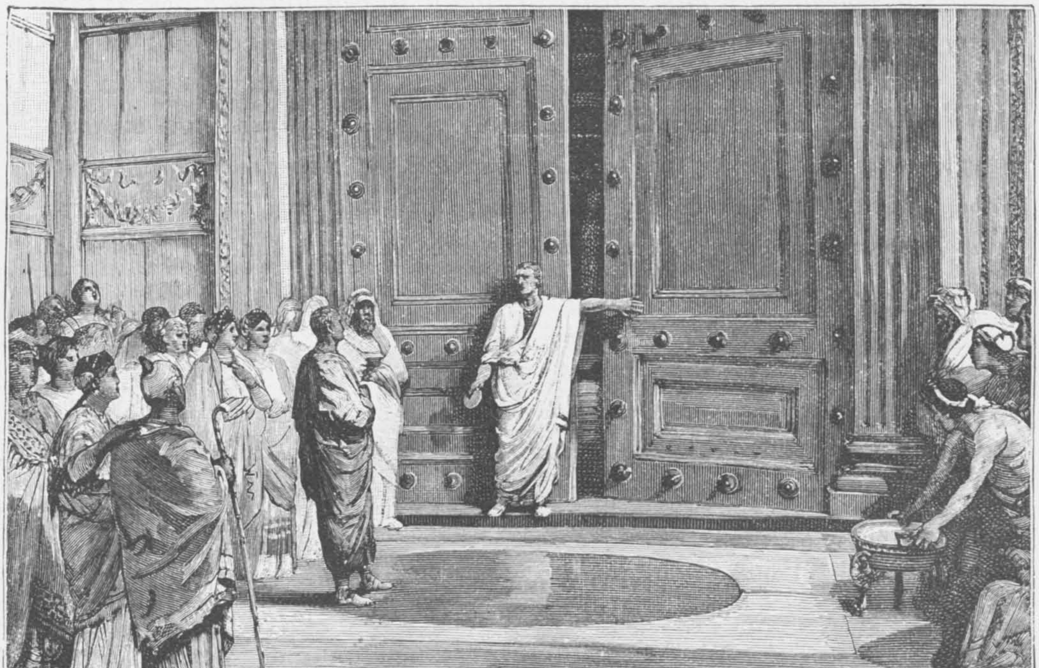

Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀγρίππα καθιέρωσις τοῦ Πανθέου.

ἑτέρου. Τέλος δ' ἐκ τῆς τελευταίας ταύτης ὁδοῦ ἀνεχώρουν δύο λεωφόροι, ὧν ἡ μὲν, ἀναβαίνουσα τὸν Νεῖλον, ἦγεν εἰς τὰ σύνορα τῆς Αἰθιοπίας, ἡ δὲ, τρεπομένη ἐπ' ἀνατολὰς, διέβαινε διὰ τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ Σουὲζ καὶ ἔφερεν εἰς τὴν Ἀντιόχειαν.

Δι' ἄλλης δὲ διακλαδώσεως συνεκοινώνει ἡ Ῥώμη πρὸς τὸν βορρᾶν. Καὶ δὴ μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Δρούσου καὶ τοῦ Τιβερίου καθυπόταξιν τῶν Ἀλπείων λαῶν ἡ μεγάλη ὁδὸς ἡ ἐν Μουτίνῃ ἀποσχιζομένη ἀπὸ τῆς Αἰμιλίας ὁδοῦ καὶ τρεπομένη ἐπὶ τὴν Ἀκυληίαν ἐστρώθη περαιτέρω διὰ τῶν Καρνικῶν Ἄλπεων μέχρι τῆς Βελδιδένης, τοῦ σημερινοῦ Wilten παρὰ τὴν Ἰνν-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

σβρούκκην. Ἐκεῖ δὲ συνήντα τὴν κυρίαν ἀλπείαν ὁδὸν, ἥτις, ἀρχομένη ἐξ Οὐηρῶνος καὶ διασχίζουσα τὸ τυρολικὸν ὄρος τὸν Βρέννον (τὸ σημερινὸν Brenner), ἦγεν εἰς Βελδιδένην καὶ ἐκεῖθεν εἰς Αὐγούστην Οὐινδελικῶν (τὴν σημερινὴν Augsburg) τὴν παρὰ τὸν ποταμὸν Λίκον (Lech) κειμένην. Αἱ δὲ δυσμικαὶ Ἄλπεις εἶχον καὶ αὗται τὰ μεγάλα των ὁδικὰ συμπλέγματα, ἓν μὲν ἄγον διὰ τῶν Κοττίων Ἄλπεων εἰς Ἀρέλατον, ἕτερον δὲ ἀπὸ Αὐγούστης τῆς Πραιτωρίας, τῆς σημερινῆς Aosta, διὰ τοῦ Μικροῦ Ἁγίου Βερνάρδου, ἄγον εἰς Γενεύην καὶ ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις ἐξικνούμενον μέχρις Ἀργεντοράτου (Στρασβούργου) καὶ τρίτον ἄγον ἐξ Αὐγούστης τῆς Πραιτωρίας διὰ τοῦ Μεγάλου Βερνάρδου εἰς Μογουντιακόν (Mainz).

Ἡ δὲ τρίτη διακλάδωσις ἥνονε τὴν Ῥώμην μετὰ τῆς Ἀνατολῆς. Ἐν Δυρραχίῳ ἀπεσχίζοντο ἀπὸ τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ δύο ὁδοί, αἵτινες, διατέμνουσαι τὴν βορείαν Ἑλλάδα ἐκ δυσμῶν καὶ ἀνατολῶν, ἀπέληγον εἰς Ἀθήνας. Ἡ δὲ Πελοπόννησος εἶχεν ἴδιον ὁδικὸν σύστημα. Ἡ δ' Ἐγνατία ὁδὸς ἦγεν ἔπειτα διὰ Θεσσαλονίκης εἰς Θρᾴκην, ἐκεῖθεν δὲ κλάδος τις ἀπέληγεν εἰς Βυζάντιον καὶ ἄλλος εἰς τὴν Καλλίπολιν. Ἀπὸ δὲ τῆς Λαμψάκου ἡ μεγάλη στρατιωτικὴ ὁδὸς ἐξηκολούθει, διατέμνουσα τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καθ' ὅλον αὐτῆς τὸ μῆκος, καὶ ἀπέληγεν εἰς τὴν Ἀντιόχειαν.

Τέλος δὲ ἡ τετάρτη τῶν μεγάλων ὁδικῶν διακλαδώσεων ἔφερεν εἰς συγκοινωνίαν τὴν Ῥώμην μετὰ τῆς Δύσεως διὰ τῆς Αὐρηλίας ὁδοῦ, ἥτις, φερομένη κατὰ μῆκος τῆς παραλίας τοῦ Τυρρηνικοῦ πελάγους, ἦγεν εἰς Γένουαν, κατόπιν δ' εἰς Μασσαλίαν καὶ Ἀρέλατον· ἐκεῖθεν δὲ, διερχομένη διὰ τῆς Νάρβωνος, ἔφθανεν εἰς τὰ Πυρηναῖα, καὶ, ὑπερβαίνουσα τὰ ὄρη ἐκεῖνα διὰ τοῦ Ἰουγκαρίου πεδίου (σήμερον La Junquera), ἔβαινε περαιτέρω διὰ τῆς Βαρκινῶνος (τῆς σημερινῆς Βαρκελλῶνος), τῆς Ταρράκωνος καὶ τῆς Δερτώσσης (τῆς σημερινῆς Τορτώσσης). Ἐκεῖ δὲ ἡ μεγάλη ῥωμαϊκὴ ὁδὸς διέβαινε τὸν ποταμὸν Ἴβηρα καὶ ἔφθανε κατὰ τὰ Γάδειρα εἰς τὴν νοτίαν ἄκραν τῆς Ἱσπανίας.

Συνήργησε δὲ ὁ Ἀγρίππας καὶ εἰς τὴν νέαν διοικητικὴν κατάστασιν τὴν ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου δοθεῖσαν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἥτις διῃρέθη εἰς δώδεκα ὅρια *(regiones)*, συμπεριληφθείσης εἰς αὐτὴν καὶ συμπάσης τῆς ἐντὸς τῶν Ἄλπεων Γαλατίας. Καὶ ἡ μὲν ἄνω Ἰταλία, εἰς ἣν προσηρτήθη ἡ Ἰστρία μέχρι τοῦ ποταμοῦ Ἀρσίου, περιελάμβανε τέσσαρα ὅρια, τὸ ἑνδέκατον, ἔνατον, δέκατον καὶ ὄγδοον (XI, IX, X, VIII), διακρινόμενα διὰ τῶν ὀνομάτων *Ἰταλία ἡ πέραν τοῦ Πάδου*, *Λιγυστική*, *Ἐνετία* μετὰ τῆς *Ἰστρίας* καὶ *Αἰμιλία*. Ἡ δὲ κεντρικὴ Ἰταλία, μέχρι τοῦ ἀπουλικοῦ ποταμοῦ Φρέντωνος καὶ τοῦ Σιλάρου, περιελάμβανε πέντε ὅρια, τὸ ἕβδομον, ἕκτον, πέμπτον, τέταρτον καὶ πρῶτον (VII, VI, V, IV, I), ἤτοι τὴν *Τυρρηνίαν*, τὴν *Ὀμβρικήν*, τὴν *Πικεντίνην*, τὴν *Σαυνῖτιν* καὶ τὴν *Καμπανίαν*. Τέλος

δὲ ἡ μεσημβρινὴ Ἰταλία ἀπετελεῖτο ἐκ δύο ὁρίων, τοῦ δευτέρου (II), συγκειμένου ἐκ τῆς *Ἀπουλίας* καὶ τῆς *Καλαβρίας*, καὶ τοῦ τρίτου (III), ἀποτελουμένου ἐκ τῆς *Λευκανίας* καὶ τοῦ *Βρεττίου*. Τὸ δὲ δωδέκατον ὅριον (XII) περιελάμβανε τὴν Ῥώμην καὶ τὰ περὶ αὐτήν.

Ἐπὶ τίνι δὲ σκοπῷ προέβη ὁ Αὔγουστος εἰς τὴν νέαν ταύτην διάταξιν τῶν ὁρίων τῶν χωρῶν τῆς Ἰταλίας δὲν γνωρίζομεν ἀσφαλῶς, ἅτε στερούμενοι τῶν ἀναγκαίων εἰδήσεων. Ἀλλὰ κατὰ συμπερασμὸν δυνάμεθα νἀποδεχθῶμεν, ὅτι ἡ νέα αὕτη διαίρεσις οὐδαμῶς ἔθιγε τὴν αὐτονομίαν τῶν πόλεων, ἣν εἶχε καθιερώσει ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ διὰ τοῦ περὶ ἰσοπολιτίδων νόμου *(lex Julia municipalis)*, ἐκδοθέντος τῷ 46 π. Χ. καὶ καθορίζοντος τὰ ὅρια αὐτῶν. Βλέποντες δέ, ὅτι κατὰ ῥεγεῶνας ὁρίζεται ἥ τε τίμησις τῆς οὐσίας τῶν πολιτῶν, ὁ διὰ τὰς κληρονομίας φόρος καὶ ὁ τῶν ἀπελευθέρων, τεκμαιρόμεθα εὐλόγως ἐκ τούτων πάντων, ὅτι οὐ μόνον σκοποὶ ἀπογραφικοί, ἀλλὰ καὶ λόγοι διοικητικοὶ ἤγαγον εἰς τὴν διαίρεσιν ἐκείνην.

Προτιθέμενος δὲ ὁ Αὔγουστος νὰ παράσχῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ὑλικὰς ὠφελείας, ἀπήλλαξεν αὐτὴν ὑποχρεώσεών τινων, ἐπιβληθεισῶν εἰς μόνας τὰς ἐπαρχίας. Καὶ δὴ ἐν τῇ νέᾳ διατάξει τῶν στρατιωτικῶν πραγμάτων οἱ Ἰταλοὶ ἀπηλλάγησαν τῆς στρατολογίας ἐκτὸς τῆς περιστάσεως ἐκείνης καθ' ἣν κίνδυνοι ἔκτακτοι ἤθελον ἀναγκάσει εἰς προςωρινὴν συμμετοχὴν καὶ τῶν δυνάμεων τῆς Ἰταλίας. Μόνον δὲ οἱ Πραιτωριανοὶ καὶ ἡ φρουρὰ τῆς Ῥώμης ἐστρατολογοῦντο ἐξ Ἰταλῶν. Ἐν δὲ τοῖς λεγεῶσι τὸ ἑξῆς Ἰταλοὶ ἐτάσσοντο μόνον εἰς τοὺς ἐθελοντάς. Ἀλλὰ τὸ προνόμιον τοῦτο, οὗ ἐπελαμβάνοντο ἀκόμη μετ' ἐνθουσιασμοῦ οἱ λαοὶ τῆς ἰταλικῆς χερσονήσου, ἐνεκυμόνει κινδύνους διὰ τὸ μέλλον. Δι' αὐτοῦ ἠγγέλλετο εἰς τὸν κόσμον, ὅτι ἡ Ἰταλία, ἥτις ἔτι κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Καίσαρος εἶχεν ἐξακολουθήσει νὰ εἶνε ἡ κοιτὶς τοῦ μεγάλου κατακτητικοῦ λαοῦ, ἡ ἀνεξάντλητος πηγὴ στρατιῶν ἐμπειροπολέμων, ἐτίθετο εἰς ἀργίαν, καὶ ὅτι ἡ τιμὴ τῆς συντηρήσεως τῆς αὐτοκρατορίας ἀνετίθετο τὸ ἑξῆς εἰς τὰς ἐπαρχίας. Ἀλλ' ἦτο τιμὴ βεβαίως ἥκιστα περιζήτητος καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἐπίζηλος, τόσῳ μᾶλλον καθ' ὅσον μετ' αὐτῆς συνήπτετο τὸ βάρος ἐπαχθεστέρας φορολογίας. Ἀπ' ἐναντίας δ' ἡ Ἰταλία ἠξιώθη καὶ ἐν τῷ φορολογικῷ συστήματι θέσεως προνομιούχου, τοῦ Αὐγούστου ἐπικυρώσαντος μὲν τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν Ἰταλῶν ἀπὸ τῆς δασμοφορίας *(tributum)*, ἐπιβαλόντος δὲ εἰς αὐτοὺς μόνον ἥττονά τινα βάρη, ἅτινα ἐπεβάρυνον τὰς εὐπόρους τάξεις. Τοιαῦται δ' ὑποχρεώσεις ἦσαν ἡ ἐπιβολὴ ἑνὸς ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν κατὰ τὰς διὰ δημοπρασίας πωλήσεις, εἰςαχθεῖσα μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐμφυλίων πολέμων, ἡ εἰκοστή, ἤτοι πέντε ἐπὶ τοῖς ἑκατόν, ἐπὶ τῶν μεγάλων κληρονομιῶν τῶν πρὸς πατρὸς συγγενῶν, νομοθετηθεῖσα τῷ 6 μ. Χ., τέλος δὲ ἡ εἰκοστὴ πέμπτη, ἤτοι τέσσαρα ἐπὶ τοῖς ἑκατόν, ἐπὶ τῆς πωλήσεως δούλων, φόρος ταχθεὶς τῷ 7 μ. Χ.

Κατάκτησις τῶν Ἄλπεων.—Τὸ δ' ἔργον τῆς ἐσωτερικῆς διατάξεως τῶν τοῦ κράτους διεκόπη ὑπὸ τῶν πρὸς τοὺς βαρβάρους τοῦ βορρᾶ πολέμων. Ὁ Αὔγουστος, ἐπιστρέφων τῷ 19 π. Χ. ἐκ τῆς εἰς τὴν νῆσον Σάμον στρατείας, εἶχε κηρύξει εἰς τὴν σύγκλητον, ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι ἔδει νάρκεσθῶσιν εἰς τὴν ἤδη ἐπελθοῦσαν ἐπέκτασιν τῆς ἀρχῆς αὐτῶν καὶ ἀποστῶσι διὰ παντὸς ἀπὸ νέων κατακτήσεων. Ἀλλ' ἡ φορὰ τῶν πραγμάτων ἐκώλυσε τὸν Αὔγουστον νὰ δώσῃ αὐτὸς τὸ παράδειγμα τῆς τοιαύτης ἀποχῆς. Ἡ δὲ παρισταμένη ἀνάγκη τῆς τηρήσεως ἐλευθέρων τῶν ἀνὰ τὰς Ἄλπεις κλεισωρειῶν ὑπῆρξε τὸ πρῶτον αἴτιον τοῦ πολέμου, ὃν ἀνέλαβεν ὁ Αὔγουστος ἐναντίον τῶν βορείων λαῶν. Ἤδη δὲ οἱ ὅμοροι τῶν Ταυρίνων Σαλασσοὶ εἶχον διὰ τῆς ἑαυτῶν καταδουλώσεως ἀποτίσει τἀντίποινα τῶν ἐχθρικῶν των προκλήσεων, καὶ εἶχεν ἱδρυθῆ ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν πρὸς ἐξασφάλισιν αὐτῆς ἡ ἀποικία Αὐγοῦστα Πραιτωρία (25 π. Χ.), ὅτε οἱ δύο πρόγονοι τοῦ Αὐγούστου Τιβέριος καὶ Δροῦσος παρέστησαν καὶ πάλιν κατὰ τὰς Ἄλπεις, ἐκεῖνος μὲν ἀναβαίνων τὸν Ῥῆνον, οὗτος δὲ τὸν Ἄθεσιν.

Καρπὸς δὲ τῆς διπλῆς ταύτης ἐκστρατείας ὑπῆρξεν ἡ κατάκτησις τῆς ὀρεινῆς χώρας τῶν Οὐινδελικῶν καὶ τῶν Ῥαιτῶν. Εἰς δὲ τὴν ἀποικίαν Αὐγοῦσταν Οὐινδελικῶν ἀνετέθη ἡ ἐντολὴ τῆς φρουρήσεως τῆς νεωστὶ κατακτηθείσης χώρας.

Μετὰ δὲ τοὺς Ῥαιτοὺς καὶ τοὺς Οὐινδελικοὺς ἦλθεν ἡ σειρὰ τῶν Λιγύων, ἐπ' ἴσης στασιαζόντων. Ὑποταχθέντων δὲ καὶ τούτων τῷ 8 π. Χ., τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος εἶχεν ἀνοικτὴν καὶ τὴν ὁδὸν τῶν Παραθαλασσίων Ἄλπεων. Ἡ δ' ἐθελουσία ὑποταγὴ τοῦ βασιλέως Κοττίου, πρὸς ἀμοιβὴν αὐτῆς ἐγγραφέντος εἰς τοὺς Ῥωμαίους πολίτας, εἶχε καταστήσει τὴν Ῥώμην κυρίαν τῶν διόδων τοῦ Κενησίου ὄρους, τῶν Κοττίων Ἄλπεων καὶ τῆς μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Παραθαλασσίων παρόδου, ἤτοι τοῦ ὄρους τοῦ σήμερον καλουμένου Monviso. Οὕτω δὲ περὶ τοὺς χρόνους τῆς γεννήσεως τοῦ σωτῆρος τὰ σύνορα τῆς τῶν Ῥωμαίων ἀρχῆς ἔφθασαν εἰς τὸν Ἴστρον, ὅλη δὲ ἡ οροσειρὰ τῶν Ἄλπεων συμπεριελήφθη εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν ἔδαφος. Πρὸς ἀνάμνησιν δὲ τῶν ἐνδόξων ἐκείνων κατορθωμάτων καὶ πρὸς τιμὴν τοῦ Αὐγούστου ἀνηγέρθησαν μετά τινα ἔτη δύο θριαμβικαὶ ἐνεπίγραφοι ἀψῖδες ἐν Σεγουσίῳ, τῇ σημερινῇ πόλει Susa τῆς βορείας Ἰταλίας, καὶ ἐν Τροπαίοις Σεβαστοῦ, πόλει, ἧς τὴν θέσιν ἐπέχει σήμερον ἡ Torbia τῆς ἡγεμονίας τοῦ Μονοίκου (Monaco)[1]. Αἱ δὲ νεωστὶ κατακτηθεῖσαι χῶραι μέρος μὲν κατεστάθησαν

[1] Τῆς ἐν Τουρβίᾳ ἀψῖδος συμμένουσιν ἐρείπιά τινα μέχρι τοῦ νῦν. Ἡ δ' ἐπιγραφὴ ἔλεγεν, ὅτι ἐπὶ τοῦ Αὐγούστου οἱ Ἄλπειοι λαοὶ ἀπὸ τοῦ Ἀδρίου εἰς τὸ τυρρηνικὸν πέλαγος, ἀνερχόμενοι εἰς τεσσαράκοντα ἕξ, ὑπήχθησαν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ δήμου τῶν Ῥωμαίων. Ἴδ. Mommsen Römische Geschichte Τόμ. Ε' σ. 16.

εἰς ἐπαρχίαν, μέρος δ' εἰς ὑπαρχίας, εἰς ἃς ἐστέλλετο ἴδιος *ἐπίτροπος (procurator)*. Καὶ ἡ μὲν ἐπαρχία ὠνομάσθη *Ῥαιτία*, περιέλαβε δὲ καὶ τὴν χώραν τῶν Οὐινδελικῶν, τῶν Ποινίνων Ἄλπεων καὶ τῶν Γραΐων. Αἱ δὲ ἐπαρχίαι ὑπῆρξαν δύο, ὧν ἡ μέν, περιλαμβάνουσα τὰς Κοττίας Ἄλπεις, ἔμεινεν ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ οἴκου τοῦ Κοττίου μέχρι τοῦ τέλους αὐτοῦ (64 μ. Χ.), ἡ δὲ ἀπετελεῖτο ἐκ τῆς χώρας τῶν Παραθαλασσίων Ἄλπεων.

Ἰδία τις δ' ὑπῆρξεν ἡ κατάστασις τοῦ Νωρικοῦ, ἣν χώραν ὁ Αὔγουστος προςήρτησε μὲν εἰς τὰς ἰδίας ἑαυτοῦ κτήσεις, διῴκει δὲ δι' ἰδίου ἐπιτρόπου ἐπέχοντος τόπον ἀντιβασιλέως, ἅτε τοῦ Νωρικοῦ ἀποτελοῦντος πρότερον βασίλειον οὕτως, ὥστε ἡ διοίκησις αὐτοῦ ἀπέβη ἐπὶ Αὐγούστου οἵα ἡ τῆς Αἰγύπτου. Τοιαύτη δ' ἔμεινεν ἡ κατάστασις τοῦ Νωρικοῦ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ αὐτοκράτορος Κλαυδίου, ὅστις μετέβαλεν αὐτὸ εἰς ἐπαρχίαν.

Πόλεμος τῶν Ῥωμαίων πρὸς τοὺς Γερμανούς. — Ἡ ταχεῖα ἐπιτυχία τῆς εἰς τὰς Ἀλπείας χώρας ἐκστρατείας καὶ ἡ δόξα, ἧς ἠξιώθησαν κατ' αὐτὴν οἱ δύο νεαροὶ υἱοὶ τῆς Λιβίας, ὁ Τιβέριος καὶ ὁ Δροῦσος, ἔπεισαν τὸν Αὔγουστον, ὅτι ἡ κατακτητικὴ δύναμις τοῦ κράτους οὐ μόνον δὲν εἶχεν ἐξαντληθῇ, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἠδύνατο ἀκόμη νἀγάγῃ εἰς κατορθώματα δαψιλῆ. Τότε δέ, ἀφιστάμενος ἀπὸ τοῦ πρὸ τῆς συγκλήτου ἐκτεθέντος προγράμματος, ἀπεφάσισε νὰ ἐξακολουθήσῃ ἐρρωμένως τὸν πρὸς τοὺς βαρβάρους τοῦ βορρᾶ πόλεμον, ὅπως ἐξ ἑνὸς μὲν ἀπομονώσῃ τοὺς κελτικοὺς λαοὺς τοὺς ἀρτίως δουλωθέντας ὑπὸ τῶν φιλοταράχων Γερμανῶν, ἐξ ἑτέρου δ' εὐρύνῃ τὰ ὅρια τοῦ κράτους, μετάγων αὐτὰ ἀπὸ τοῦ Ῥήνου εἰς τὸν Ἄλβιν καὶ ἀπὸ τοῦ Ἴστρου εἰς τὸν Σάον. Παρατηρητέον δέ, ὅτι ἡ γεωγραφία τῆς Γερμανίας ἦτο τότε ἀτελῶς γνωστὴ εἰς τοὺς Ῥωμαίους, πιστεύοντας ἐν τοῖς ἄλλοις, ὅτι, πλέοντες πρὸς ἀνατολὰς τῆς βορείας θαλάσσης, ἔφθανον εἰς τὴν Κασπίαν, ἥτις ἐθεωρεῖτο κόλπος τοῦ ἰνδικοῦ ὠκεανοῦ.

Καὶ εἰς μὲν τὸν γηραιὸν Ἀγρίππαν ἀνέθηκεν ὁ Αὔγουστος τὴν ἐντολὴν τῆς κατακτήσεως τῆς Παννονίας, εἰς δὲ τὸν Δροῦσον τὴν καθυπόταξιν τῆς βορείας Γερμανίας. Ἀλλ' ἐν μέσῳ τῶν παρασκευῶν ἀπέθανεν ὁ Ἀγρίππας τὸν Μάρτιον τοῦ 12 π. Χ. Ὁ δὲ Αὔγουστος ἀντικατέστησε τὸν γενναῖον ἐκεῖνον στρατηγὸν διὰ τοῦ νεωτέρου τῶν προγόνων αὐτοῦ Τιβερίου, ὅστις εἶχεν ἤδη παράσχει ἐν τῷ πρὸς τοὺς Ἀλπείους λαοὺς πολέμῳ ἀγαθὰ δείγματα τῆς πολεμικῆς αὐτοῦ δεξιότητος. Διὰ δύο δ' ἐκστρατειῶν ὑπέταξεν ὁ Τιβέριος τὴν Παννονίαν (11 π. Χ.), ἣν καὶ ὑπερήσπισε κρατερῶς ἐναντίον τῶν Δακῶν, σπευσάντων τῷ 10 π. Χ. εἰς ἐκδίκησιν τῶν ὁμοφύλων.

Οὐχ ἧττον δ' εὐτυχὴς ὑπῆρξεν ἡ ἔκβασις τῶν πρώτων πολεμικῶν ἔργων τοῦ Δρούσου κατὰ τὸν βορρᾶν. Ὅτε οὗτος ἔφθασεν εἰς τὸν Ῥῆνον, εὗρε τὰ παραποτάμια κρατερῶς ὠχυρωμένα καὶ πεφρουρημένα. Ὡς ὁρμητήριον

δὲ πρὸς κατάκτησιν τῆς καθ' αὑτὸ Γερμανίας ἀναγκαίως ἔμελλε νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὸν νεαρὸν στρατηγὸν ἡ χώρα ἡ ἐκτεινομένη κατὰ τἀριστερὰ τοῦ Ῥήνου, ἀπὸ τῆς Ἀλσατίας μέχρι τοῦ δέλτα τοῦ ποταμοῦ, ἣν οἱ Ῥωμαῖοι ἐπισήμως ἀπεκάλουν *Γερμανίαν*. Πρὸ δὲ τῆς ἐνάρξεως τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων ἠθέλησεν ὁ Δροῦσος νὰ ἐνισχύσῃ τὸ ὁρμητήριον ἐκεῖνο, ὀχυρόνων διὰ φρουρίων ἅπασαν τὴν ῥωμαϊκὴν ὄχθην τοῦ Ῥήνου. Ἐν βραχεῖ δὲ χρόνῳ ἀνηγέρθησαν ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ περὶ τὰ πεντήκοντα φρούρια, ἅτινα ὑπῆρξαν ὁ πυρὴν ἰσαρίθμων πόλεων. Πρὸς τούτοις δ' ἐξησφάλισε τὸν Ῥῆνον δι' ἰσχυροῦ στόλου, ὅπως δύναται δι' αὐτοῦ νὰ διατηρῇ τὴν μεταξὺ τῶν φρουρίων συγκοινωνίαν καὶ μεταχειρίζηται τὰ πλοῖα πρὸς γεφύρωσιν τοῦ ποταμοῦ. Καὶ ὑδραυλικῶν δ' ἔργων δὲν ἠμέλησε, διὰ δὲ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ὀρυχθείσης τάφρου τῆς φερούσης τὸ ὄνομά του *(Fossa Drusiana)* ὁ στόλος αὐτοῦ ἠδυνήθη νἀποφύγῃ τὸν ἐπικίνδυνον περίπλουν τῶν ἀκτῶν τῆς Ὀλλανδίας.

Πρῶτοι δὲ πληγέντες ὑπὸ τῆς νέας ταύτης ῥωμαϊκῆς ἐκστρατείας ὑπῆρξαν οἱ Σούγαμβροι, οἵτινες ᾤκουν ἐν τῇ χώρᾳ μεταξὺ τοῦ ποταμοῦ Λουπίου (σήμερον Lippe) καὶ τοῦ παραποτάμου τοῦ Ῥήνου Λαγάνας (Lahn) μετὰ καὶ τῶν εἰς αὐτοὺς ὑποτελῶν Οὐσιπετῶν καὶ Τεγκτήρων. Διενέξεις δ' ἐγερθεῖσαι μεταξὺ τῶν Σουγάμβρων καὶ τῶν γειτόνων Χάττων παρέσχον εἰς τὸν Δροῦσον εὐκαιρίαν κατάλληλον, ὅπως εἰσελάσῃ εἰς τὴν χώραν αὐτῶν. Προεχώρησε δὲ νικηφόρος μέχρι τοῦ ποταμοῦ Βισούργιδος (σήμερον Weser). Ἀλλ' ἐκεῖ εὑρέθη ἐν ἀπορίᾳ ἐπιτηδείων, διὸ ἠνάγκάσθη νἀναζεύξῃ.

Ἡ δ' αἰφνιδία ἐκείνη ἐπιδρομὴ ἐπήνεγκε τὴν ἐπί τινα χρόνον κατάπαυσιν τῶν ἐμφυλίων διχονοιῶν τῶν γερμανικῶν φύλων· Σούγαμβροι δέ, Χεροῦσκοι καὶ Σουῆβοι ἡνώθησαν πρὸς ἀλλήλους, ὅπως ἀναλάβωσι κοινὴν ἐπίθεσιν κατὰ τῶν παραρρηνίων συνόρων. Ἀσφαλεῖς δ' ὄντες ἐπὶ τῇ νίκῃ, εἶχον ἤδη διανείμει ἐν ἀλλήλοις τὰ λάφυρα τῶν πολεμίων· καὶ οἱ μὲν Σουῆβοι ἔμελλον νὰ λάβωσι τὸν χρυσὸν καὶ τὸν ἄργυρον, οἱ δὲ Χεροῦσκοι τοὺς ἵππους, οἱ δὲ Σούγαμβροι τοὺς αἰχμαλώτους. Ἐστηρίζοντο δ' οἱ σύμμαχοι ἐπὶ τῆς ἀναμενομένης βοηθείας τῶν Γαλατῶν, ἀλλ' οἱ λαοὶ τῆς Γαλατίας εἶχον τότε καθ' ὁλοκληρίαν μεταβληθῆ. Ὁ εἰς τὴν δουλείαν ἐθισμὸς καὶ ἡ πονηρία, μεθ' ἧς ὁ Αὔγουστος καὶ ὁ Δροῦσος εἶχον ἑλκύσει τὴν εὔνοιαν τῶν εὐγενῶν τῆς Γαλατίας, εἶχον μειώσει παρὰ τῷ γαλατικῷ ἔθνει τὸ πνεῦμα τῆς ἀνεξαρτησίας. Βλέποντες δ' οἱ Γαλάται ἑαυτοὺς προωρισμένους εἰς τὴν δουλείαν, ἔστρεψαν πᾶσαν αὐτῶν τὴν προσοχὴν εἰς τὴν διὰ τῆς θεραπείας τῶν δεσποτῶν ἐλάφρυνσιν τοῦ ζυγοῦ. Τοῦ τρόπου δ' αὐτῶν ἐκείνου φαεινὸν δεῖγμα παρέχει τὸ μεγαλοπρεπὲς μνημεῖον τὸ ἐγερθὲν πρὸ τοῦ Λουγδούνου τῷ 12 π. Χ., ὅτε, τοῦ Δρούσου καλέσαντος τοὺς Γαλάτας νὰ ἐπιδείξωσι τὴν πρὸς τὸν Αὔγουστον ἀφοσίωσιν αὐτῶν διὰ τῆς ἱδρύσεως βωμοῦ, ἔσπευσαν νἀνταποκριθῶσιν εἰς τὴν πρόσκλησιν αὐτοῦ ἑξήκοντα γαλατικὰ ἔθνη. Ὁ δὲ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

βωμὸς ἀνεδείχθη κολοσσιαῖον ἱερὸν ἀφιερωμένον εἰς τὸν Αὔγουστον καὶ τὴν θεὰν Ῥώμην. Πρὸ αὐτοῦ δὲ ἱδρύθη μέγας ἀνδριὰς τοῦ Ῥωμαίου αὐτοκράτορος ἔχων ὕψος ἑξήκοντα ποδῶν καὶ περιβαλλόμενος ἢ κοσμούμενος ὑπὸ ἀλληγορικῶν γλυφῶν παριστανουσῶν τὰ γαλατικὰ ἔθνη.

Κατὰ ταῦτα ὁ γαλατικὸς λαὸς δὲν ἠδύνατο νὰ θεωρῇ τοὺς εἰσορμῶντας Γερμανοὺς ὡς φίλους καὶ ἐλευθερωτάς. Ἀντὶ δὲ νὰ ἐπικουρήσωσιν εἰς τὴν στρατείαν αὐτῶν, παρέσχον οἱ Γαλάται βοήθειαν πρὸς ἄμυναν τῶν Ῥωμαίων καὶ συνήργησαν εἰς τὴν νίκην αὐτῶν.

Ὁ δὲ Δροῦσος ἐπωφελήθη ἐκ τῆς συγχύσεως εἰς ἣν ἐνέβαλε τοὺς πολεμίους ἡ κραταιὰ ἀντίστασις ἧς ἔτυχον, ὅπως μεταθέσῃ περαιτέρω τὰ ὁρμητήρια αὐτοῦ. Καὶ δὴ κατὰ τὴν συμβολὴν τοῦ Λουπίου καὶ τοῦ ποταμίου Ἐλίσωνος *(Aliso)* ἔκτισε φρούριον κληθὲν Ἐλίσωνα ὁμωνύμως πρὸς τὸ ποτάμιον ἐκεῖνο· ἄλλο δὲ φρούριον, τὸ Ματτιακὸν *(castellum Mattiacum)*, ἔκτισεν ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Χάττων πιθανῶς ἐκεῖ ὅπου σήμερον κεῖται τὸ Castell, καὶ κατέστησεν αὐτὸ τὸ καριώτατον αὐτοῦ ὁρμητήριον πρὸς κατάκτησιν τῆς κεντρικῆς Γερμανίας (11 π. Χ.). Δι' ἐπανειλημμένων δὲ στρατειῶν, στεφθεισῶν ὑπὸ ἐξαιρέτου ἐπιτυχίας, ἤγαγεν ὁ γενναῖος στρατηγὸς τὰ ῥωμαϊκὰ ὅπλα μέχρι τοῦ Ἄλβιος, ποταμοῦ ὃν πρὸ αὐτοῦ δὲν εἶχον ἀκόμη ἴδει οἱ Ῥωμαῖοι. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν μεταξὺ τῶν ποταμῶν Σάλας *(Saale)* καὶ Ῥήνου, πεσὼν ἀπὸ τοῦ ἵππου, ἔπαθεν οὕτω δεινῶς, ὥστε ἀπέθανεν ἐκ τῶν τραυμάτων (14 Σεπτεμβρίου 9 π. Χ.).

Πικρῶς δ' ἐθρήνησεν ὁ Αὔγουστος τὸν θάνατον τοῦ ἀνδρείου νεανίου, ὃν ἠγάπα ὡς ἴδιον υἱὸν καὶ προώριζεν ὡς διάδοχον. Ἡ δὲ σύγκλητος, θέλουσα νὰ πραΰνῃ τὴν λύπην τοῦ ἡγεμόνος, ἐψήφισεν εἰς μνήμην τοῦ Δρούσου τιμὰς ἀήθεις, ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις προσωνόμασεν αὐτὸν *Γερμανικόν*, δοῦσα τὴν ἄδειαν νὰ φέρωσι καὶ οἱ ἀπόγονοι αὐτοῦ τὴν προσηγορίαν ἐκείνην.

Πρὸς συντέλεσιν δὲ τοῦ ἔργου τοῦ Δρούσου ἔστειλεν ὁ Αὔγουστος εἰς τὸν Ῥῆνον τὸν ἀδελφὸν τοῦ θανόντος Τιβέριον. Οὗτος δέ, μεταχειριζόμενος ἀντὶ τῶν ὅπλων μᾶλλον τὴν πανουργίαν, ἐν ᾗ διέπρεπεν, ἤγαγεν ἐντὸς βραχέος χρόνου τὴν στρατείαν εἰς πέρας, καὶ ἐξησφάλισε τὰς γενομένας ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ κατακτήσεις. Αὐτὸς δ' ὁ Αὔγουστος ἐβοήθησε τὸν Τιβεριον ἐν τῷ νέῳ ἐκείνῳ πολεμικῷ τρόπῳ. Καὶ δή, μεταβὰς εἰς Λούγδουνον, ὅπως ἀκούσῃ τὰς προτάσεις τῶν πρέσβεων τῶν Γερμανῶν, ἐκήρυξεν, ὅτι δὲν ἤθελε προβῇ εἰς λόγους ἄνευ τῆς παρουσίας τῶν πρέσβεων τῶν Σουγάμβρων. Τότε δ' οὗτοι ἔσπευσαν νὰ στείλωσιν εἰς Λούγδουνον τοὺς ἰδίους ἑαυτῶν ἡγεμόνας. Ἀλλ' ὁ Αὔγουστος διέταξε δολερῶς τὴν κράτησιν αὐτῶν καὶ διασπορὰν εἰς τὰς διαφόρους ἰσοπολίτιδας. Οἱ δὲ ἀτυχεῖς αἰχμάλωτοι, θέλοντες νὰ μὴ ἐμποδισθῇ ἐκ τῆς περὶ αὐτῶν ἀνασκοπῆς ἡ ἐκδίκησις τῶν Σουγάμβρων, ηὐτοκτόνησαν. Ἀλλ' ἡ θυσία αὐτῶν ὑπῆρξε ματαία, ἐπειδὴ οἱ Σούγαμβροι,

μείναντες ἄνευ ἀρχηγῶν, κατεπολεμήθησαν εὐκόλως ὑπὸ τοῦ Τιβερίου, ὅςτις καὶ διέλυσεν αὐτοὺς ὡς ἔθνος, μεταστήσας τεσσαρακοντακιςχιλίους μαχίμους τῶν Σουγάμβρων κατὰ τἀριστερὰ τοῦ Ῥήνου, εἰς τὰς χώρας τῶν Οὐβίων, Μεναπίων καὶ Βατάβων.

Τῷ δὲ 7 π. Χ. τὸ σχέδιον τοῦ Αὐγούστου τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν εὔρυνσιν τῶν πρὸς βορρᾶν ὁρίων τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἐφαίνετο καθ' ὁλοκληρίαν συντελεσθέν. Ἡ μὲν Παννονία ἦτο ὑποτεταγμένη, τὰ δὲ σύνορα τῆς Γερμανίας εἶχον μεταχθῆ ἐκ τοῦ Ῥήνου εἰς τὸν Ἄλβιν. Ἐπὶ τούτοις δ' ἠκολούθησε περίοδος δωδεκαετοῦς ἡσυχίας, οὔσης προδρόμου ὄχι εἰρήνης, ἀλλὰ θυέλλης ταραχωδεστέρας. Ἡ δ' ἀπρόοπτος ἐκείνη ἡσυχία προῆλθεν ἐκ πολλῶν λόγων. Καὶ ἐξ ἑνὸς μὲν προεκάλεσεν αὐτὴν ἡ ὑλικὴ ἀνάγκη τῆς ἐπί τινα χρόνον ἀναστολῆς τῶν δαπανηροτάτων εἰς τὸν βορρᾶν ἐκστρατειῶν καὶ ἡ ἐπιβαλλομένη εἰς τὸν χρόνον καὶ τὴν μετὰ τῶν νικητῶν ἀναστροφὴν ἀνάθεσις τοῦ συγκερασμοῦ τῶν τραχέων καὶ ἀγρίων ἠθῶν τῶν ὑποτεταγμένων γερμανικῶν ἐθνῶν. Ἐξ ἑτέρου δ' ἐπήγαγε τὴν εἰρήνην ἡ πρὸς τὸν μονάρχην στάσις τοῦ Τιβερίου, ἐξ ἧς προεκλήθη ἡ ἐν ὀργῇ ἀπότομος αὐτοῦ ἀποχώρησις ἀπὸ τῶν δημοσίων πραγμάτων. Ἐν μέσῳ δὲ τῆς σιγῆς τῶν ὅπλων ἐγεννήθη Ἐκεῖνος ὅςτις ἔμελλε νὰ κηρύξῃ εἰς τὸν κόσμον τὸ εὐαγγέλιον, θεὸν μὲν ἐν οὐρανοῖς, ἔλεον δ' ἐπὶ τῆς γῆς. Ἐκ τῆς πολεμικῆς δ' ἐκείνης ἀπραγμοσύνης θὰ ἐπωφεληθῶμεν ἡμεῖς, ὅπως διηγηθῶμεν τὰ θλιβερὰ γεγονότα τοῦ οἴκου τοῦ Αὐγούστου.

Ὁ οἶκος τοῦ Αὐγούστου.—Ἡ τύχη, ἥτις εἶχε μετὰ πίστεως καὶ εὐσταθείας προστατεύσει τὸν Αὔγουστον ἐν τῷ πολιτικῷ αὐτοῦ σταδίῳ, ὑπῆρξεν εἰς αὐτὸν παραδόξως ἀντίξοος ἐν τῷ ἰδιωτικῷ βίῳ καὶ ἀντέστη εἰς πάσας αὐτοῦ τὰς προσπαθείας πρὸς ἐκλογὴν διαδόχου εὐαρεστοῦντος αὐτῷ. Καὶ πάντοτε μὲν ἡ μεταβίβασις τῆς ἀρχῆς ἀποτελεῖ τὸ δυσχερέστατον πρόβλημα παντὸς νέου πολιτεύματος, ἀλλὰ πολὺ δυσχερέστερον ἦτο τὸ πρᾶγμα διὰ τὸν Αὔγουστον ἕνεκα τοῦ ὅλως ἐξαιρετικοῦ χαρακτῆρος τῆς ἐξουσίας αὐτοῦ, ὑφισταμένης μόνον κατ' οὐσίαν, ἐν ᾧ κατὰ τύπους ἐξηκολούθει ἀκόμη διαρκοῦσα ἡ ἐλευθέρα πολιτεία. Διὰ ταῦτα ὁ Αὔγουστος ὤφειλε νὰ μεταβιβάσῃ πάντα τἀξιώματα καὶ πάσας τὰς ἐξουσίας τῆς πολιτείας εἰς τὸν ἴδιον ἑαυτοῦ κληρονόμον συγκαλύπτων τὴν ἰδιότητα αὐτοῦ ταύτην, ἐμερίμνα δὲ ὅπως ὁ προοριζόμενος ὡς διάδοχός του ἔχῃ τὴν περὶ τὸ κυβερνᾶν τέχνην ἑαυτοῦ, καὶ ταῦτα ἵνα μὴ ἡ ἀρτιγενὴς μοναρχία συγκαταλυθῇ μετὰ τοῦ ἱδρυτοῦ αὐτῆς ἐκλείποντος. Τίς δὲ ἦτο ὁ ὑπὸ τῆς τύχης προοριζόμενος κληρονόμος τοῦ Αὐγούστου;

Υἱὸν δὲν εἶχεν ὁ Αὔγουστος. Ἐκ τῶν τριῶν αὐτοῦ συζύγων μόνον ἡ δευτέρα, ἡ Σκριβωνία, εἶχε τέξει εἰς αὐτὸν θυγατέρα κληθεῖσαν Ἰουλίαν.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Πρὸ αὐτῆς δὲ τῆς γεννήσεως τῆς Ἰουλίας ὁ Αὔγουστος ἠράσθη ἄλλης γυναικὸς, τῆς Λιβίας Δρουσίλλης, θυγατρὸς τοῦ δημοκρατικοῦ Μάρκου Λιβίου Δρούσου Κλαυδιανοῦ τοῦ πεσόντος ἐν Φιλίπποις. Δεκαπενταέτις δὲ μόλις εἶχε λάβει ἄνδρα ἡ Λιβία τὸν πρὸς μητρὸς θεῖον Τιβέριον Κλαύδιον Νέρωνα, ἐξ οὗ ἀπέκτησε δύο υἱούς, τὸν Τιβέριον Νέρωνα καὶ τὸν Δροῦσον. Ἔφερε δὲ τὸν Δροῦσον ἐν γαστρὶ, ὅτε ὁ Αὔγουστος ἠνάγκασε τὸν σύζυγον νὰ παραχωρήσῃ εἰς αὐτὸν τὴν γυναῖκα, ἣν καὶ συνεζεύχθη ἐκεῖνος, ἐκδιώξας τὴν ἀτυχῆ Σκριβωνίαν. Ἡ δὲ εἴσοδος τῆς Λιβίας εἰς τὸν οἶκον τοῦ Αὐγούστου ἔγεινεν εἰς αὐτὸν μὲν αἰτία μεγάλων πικριῶν, εἰς δὲ τὸ κράτος δεινῶν συμφορῶν. Καὶ ἀληθῶς διὰ τῆς ἐπιγαμίας τῶν δύο οἴκων, τῶν Ἰουλίων καὶ τῶν Κλαυδίων, ἡ νεόβλαστος αὐτοκρατορία ἐξώκειλεν ἀμέσως εἰς τυραννίδα, καὶ ὁποίαν τυραννίδα!

Ἡ Λιβία, μὴ ἀποκτήσασα τέκνα ἐκ τοῦ Αὐγούστου, ἔστρεψε πᾶσαν αὐτῆς τὴν προσοχὴν εἰς τὴν ἀνάδειξιν ὡς διαδόχου τοῦ ἑτέρου τῶν ἐκ τοῦ πρώτου γάμου ἰδίων αὐτῆς υἱῶν. Οὖσα δὲ γυνὴ πανουργοτάτη, μετεχειρίσθη πᾶσαν μηχανὴν πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σχεδίου αὐτῆς, μετὰ μακρὸν δὲ ἀγῶνα, καθ' ὃν τὰ πάντα ἀπέβησαν ὑπὲρ αὐτῆς, ἐνίκησε τέλος. Καὶ ἡ μὲν μήτηρ εἶδε δικαιουμένας τὰς προσδοκίας αὐτῆς· ἀλλ' ἡ ἐκπλήρωσις ἐκείνη τῶν πόθων τῆς Λιβίας ἔμελλε νὰ γείνῃ πρόξενος δεινῆς βλάβης εἰς τὴν Ῥώμην καὶ τὰ εἰς αὐτὴν ὑποτεταγμένα ἔθνη.

Καὶ τὸ μὲν κατ' ἀρχὰς εἶχε προορίσει ὁ Αὔγουστος ὡς διάδοχόν του τὸν νεαρὸν Μάρκον Κλαύδιον Μάρκελλον, υἱὸν τῆς ἀδελφῆς του Ὀκταβίας, εἰς ὃν καὶ ἔδωκε κατόπιν σύζυγον τὴν ἰδίαν θυγατέρα Ἰουλίαν, εἰ καὶ εἶχε τότε ἡλικίαν μόλις δεκατεσσάρων ἐτῶν (25 π. Χ.), εἰσποιησάμενος αὐτὸν ὡς ἴδιον υἱόν. Ἀλλὰ δύο ἔτη μετὰ τὸν γάμον ἀπέθανεν ὁ Μάρκελλος, εὑρισκόμενος ἐν ταῖς θέρμαις τῶν Βαϊῶν τῆς Καμπανίας.

Αἱ δὲ ταραχαὶ αἱ ἐκραγεῖσαι ἐν Ῥώμῃ καθ' ὃν χρόνον ὁ Αὔγουστος εἶχεν ἐπιχειρήσει τὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ χάριν ἐπιθεωρήσεως περιοδείαν ἔπεισαν αὐτὸν νὰ στείλῃ εἰς τὴν μητρόπολιν ὡς ἐπίτροπον αὐτοῦ τὸν γηραιὸν Ἀγρίππαν, ὃν καὶ ἀνεκάλεσεν ἐκ τῆς ἀπὸ δύο ἐτῶν ἀνατεθειμένης εἰς αὐτὸν ἀποστολῆς ἐν ταῖς καισαρικαῖς ἐπαρχίαις τῆς Ἀσίας. Ἀπὸ τοῦ χρόνου δ' ἐκείνου ὁ Ἀγρίππας ἐνεδεικνύετο ὡς ἐπίδοξος διάδοχος τοῦ Αὐγούστου. Ἔχοντα δὲ σύζυγον θυγατέρα τινὰ τῆς Ὀκταβίας, τὴν Μαρκέλλαν, ἠνάγκασεν ὁ Αὔγουστος νὰ ἐκδιώξῃ αὐτὴν, καὶ συνέζευξε μετὰ τῆς ἰδίας θυγατρὸς Ἰουλίας, τῆς χήρας τοῦ Μαρκέλλου. Ἐκ δὲ τοῦ γάμου τούτου ἐγεννήθησαν πέντε τέκνα, ὁ Γάϊος, ὁ Λεύκιος, ἡ Ἰουλία, ἡ Ἀγριππῖνα καὶ Ἀγρίππας ὁ νεώτερος ὁ προσαγορευόμενος Ὀψιγένης (Postumus), ἅτε τεχθεὶς ὕστερον τῆς τοῦ πατρὸς τελευτῆς. Τῷ δὲ 19 π. Χ. ὁ Αὔγουστος ἐκήρυξε καὶ δημοσίᾳ διάδοχον τὸν γαμβρὸν Ἀγρίππαν παραλαβὼν συμμέτοχον

τῆς δημαρχικῆς ἐξουσίας, ἥτις ἦτο τὸ ὑποπόδιον τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀρχῆς. Ἀλλὰ καὶ τὴν δευτέραν ταύτην ἐκλογὴν διαδόχου τοῦ Αὐγούστου ἐματαίωσεν ὁ θάνατος. Καὶ δή, θανόντος τῷ 12 π. Χ. τοῦ Ἀγρίππα, τὰ πάντα πάλιν ἀπέβησαν μετέωρα. Ἡ δὲ Λιβία, ἥτις μέχρις ὥρας ἔτρεμε πάντοτε περὶ τῆς τύχης τῶν υἱῶν, εἶδε τέλος ἐκπληρουμένους τοὺς πόθους αὐτῆς. Ὁ πρεσβύτερος τῶν δύο υἱῶν Τιβέριος διεδέχθη τὸν Ἀγρίππαν ὡς σύζυγος τῆς Ἰουλίας. Ἡ δὲ προτέρα αὐτοῦ σύζυγος Οὐιψανία, ἥτις ἠγάπα τὸν Τιβέριον, ἀνταγαπωμένη παρ' αὐτοῦ, καὶ εἶχεν ἤδη τέξει εἰς αὐτὸν δύο τέκνα, ἠναγκάσθη νὰ θυσιάσῃ εἰς τὴν πολιτικὴν ἀνάγκην τὰ δικαιώματα αὐτῆς καὶ τὸν ἔρωτα, εὐελπιστοῦσα, ὅτι τὰ τέκνα ἔμελλον ἡμέραν τινὰ νἀνταμειφθῶσιν ἐπαξίως διὰ τὴν ἰδίαν ἑαυτῆς θυσίαν.

Ἀλλ' ὁ Τιβέριος δὲν ἤργησε νὰ ἐννοήσῃ, ὅτι εἶχε μὲν διαδεχθῆ τὸν Ἀγρίππαν ἐν τῇ κηδεστίᾳ τοῦ Αὐγούστου, ἀλλ' ὄχι καὶ ἐν τῇ παρὰ τῷ μονάρχῃ ἐμπιστοσύνῃ καὶ συμπαθείᾳ. Ἀπ' ἐναντίας δὲ ἅπασαν τὴν εὔνοιαν τοῦ Αὐγούστου ἐφείλκυον οἱ δύο πρεσβύτεροι τῶν υἱῶν τοῦ Ἀγρίππα, ὁ Γάϊος καὶ Λεύκιος. Εἰς αὐτοὺς εἶχον χορηγηθῆ πρώιμοι τιμαὶ καὶ εἰς αὐτοὺς ἐφαίνετο ἐπιφυλαττομένη καὶ ἡ διαδοχὴ τῆς τῶν Ῥωμαίων ἀρχῆς. Ταῦτα δὲ βλέπων ὁ Τιβέριος, ὠργίσθη ἐπὶ τοσοῦτον, ὥςτ' ἐγκατέλιπε μετὰ περιφρονήσεως τὴν Ῥώμην καὶ τὴν Ἰταλίαν, καὶ ἀποχωρήσας ἰδιώτευεν ἐν Ῥόδῳ (6 π. Χ.). Ὁ δὲ Αὔγουστος ἀφῆκεν αὐτὸν ἐπὶ ἑπτὰ ὅλα ἔτη ἐν τῇ ἑκουσίᾳ ἐκείνῃ ἐξορίᾳ, οὐδ' ἤθελε κἂν πλέον ἐνθυμηθῆ αὐτόν, ἂν μὴ συμφοραὶ βαρεῖαι, ἐπειςπεσοῦσαι ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ, ἠνάγκαζον τὸν μονάρχην νὰ καταπνίξῃ ἐν ἑαυτῷ πᾶσαν μνησικακίαν πρὸς τὸν ἀγέρωχον γαμβρόν. Πρώτη δ' ἀφορμὴ θλίψεως ὑπῆρξε διὰ τὸν Αὔγουστον ἡ θυγάτηρ Ἰουλία. Ἐπὶ μακρὸν ἀπεκρύπτοντο εἰς τὸν ἀτυχῆ γεννήτορα τὰ κατὰ τὸν ἀκόλαστον βίον τοῦ ἐκδεδιητημένου ἐκείνου γυναίου· ὅτε δὲ ὑπερεξεχείλισεν ἡ ἀκολασία, ἀπεκαλύφθη ἡ πικρὰ ἀλήθεια εἰς τὸν πατέρα. Ὁ δὲ Αὔγουστος ἔπληξε τὴν δύσμοιρον μετὰ τῆς ἀπηνείας ἄρχοντος τῆς ἀρχαίας Ῥώμης. Καὶ δή, ἐκθέσας δι' ἐπιστολῆς πρὸς τὴν σύγκλητον τὰς ἀθεμίτους ἀσχημοσύνας τῆς Ἰουλίας, τοὺς μὲν συνενόχους αὐτῆς ἐτιμώρησε διὰ θανάτου ἢ ἐξορίας, τὴν δὲ μοιχαλίδα ἐξώρισεν εἰς τὴν νῆσον Πανδατερίαν, κειμένην παρὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Καμπανίας, τὴν σήμερον λεγομένην Ventotene, καὶ ἐστέρησεν αὐτὴν πάσης εὐμαρείας καὶ πάσης πρὸς τὰ ἔξω ἐπικοινωνίας (2 π. Χ.). Καὶ δικαία μὲν ὑπῆρξεν ἡ τοιαύτη αὐστηρότης, ὡς πικρὰ εἶχεν ὑπάρξει ἡ προκαλέσασα τὴν τιμωρίαν ἐκείνην ἀπογοήτευσις. Ἀλλ' ὅμως ὁ ἐπανορθωτὴς ἐκεῖνος τῶν ἠθῶν ὁ τιμωρήσας τὰς παρεκτροπὰς τῆς θυγατρὸς ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε καὶ νἀποκλείσῃ αὐτὴν μετὰ θάνατον ἀπὸ τοῦ κοινοῦ τάφου τοῦ αὐτοκρατορικοῦ οἴκου, δὲν ἀνελογίζετο τὴν μοῖραν εἰς ἣν αὐτὸς εἶχε καταναγκάσει τὴν μητέρα τῆς Ἰουλίας, τὴν ἁγνοτάτην Σκριβωνίαν.

Ἡ γυνὴ ἐκείνη, ἣν ὁ Αὔγουστος εἶχε παρ' ἀξίαν ἐκδιώξει, ἠθέλησε τότε νὰ συνακολουθήσῃ τὴν θυγατέρα εἰς τὴν ἐξορίαν, ἀγομένη εἰς τὴν φιλόστοργον ἐκείνην ἀπόφασιν ὄχι τόσον ὑπὸ τοῦ μητρικοῦ φίλτρου, ὅσον ὑπὸ τοῦ οἴκτου ὃν ἐνέπνεεν εἰς αὐτὴν γυνὴ ἀτυχής, ἥτις διὰ τὴν ἀπ' αὐτῆς τῆς παιδικῆς ἡλικίας στέρησιν τῆς μητρικῆς ἐποπτείας εἶχε μοιραίως ἐκπέσει μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἐμπορεύηται τὴν πτωχήν της καρδίαν.

Ἀλλ' ἡ πρὸς τὴν Ἰουλίαν δυσμένεια δὲν μετέβαλε τὰ πρὸς τὸν σύζυγον αὐτῆς αἰσθήματα τοῦ Αὐγούστου. Ἐξηκολούθησε δ' ὁ γηραιὸς αὐτοκράτωρ παρέχων τὴν εὔνοιαν αὐτοῦ εἰς τοὺς πρεσβυτέρους τῶν υἱῶν τῆς Ἰουλίας

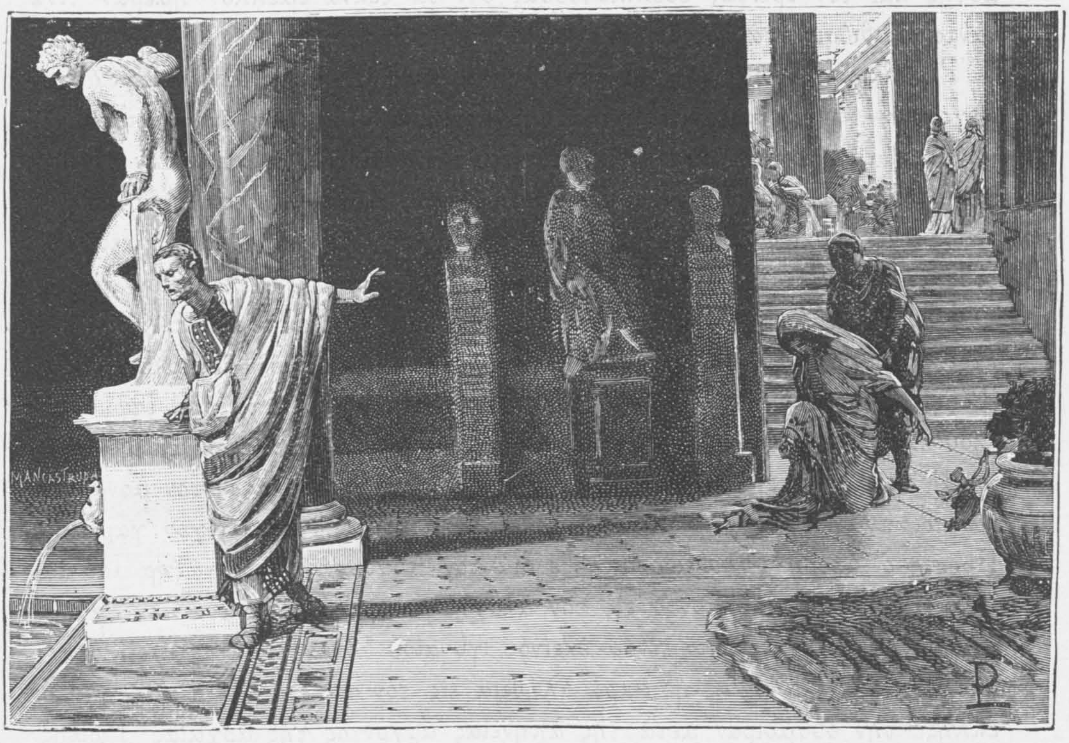

Ὁ Αὔγουστος ἐκδιώκων τὴν θυγατέρα Ἰουλίαν.

καὶ τοῦ Ἀγρίππα. Ἐπελθουσῶν δ' ἐν τῇ Ἀσίᾳ ταραχῶν ἕνεκα τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως τῆς Ἀρμενίας Τιγράνου Γ΄, περιέβαλεν ὁ Αὔγουστος τὸν ἔγγονον Γάϊον διὰ τῆς ἀνθυπατικῆς ἐξουσίας καθ' ἅπασαν τὴν Ἀσίαν, καὶ ἀνέθηκεν εἰς αὐτὸν τὴν ἐντολὴν τῆς ἐν αὐτῇ ἀποκαταστάσεως τῆς τάξεως καὶ τῆς εἰρήνης. Εἶχε δῆλα δὴ ὁ νέος βασιλεὺς τῆς Ἀρμενίας Τιγράνης Δ΄ συμμαχήσει μετὰ τοῦ βασιλέως τῶν Πάρθων Φραάτου Ε΄ ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἀπελευθερώσεως τοῦ βασιλείου του ἀπὸ πάσης ὑποτελείας πρὸς τὴν Ῥώμην. Ὁ δὲ ὕπαρχος τῆς Συρίας Πόπλιος Κυϊντίλιος Οὔαρος, ὅπως ματαιώσῃ τὰς σκευωρίας τοῦ βασιλέως τῆς Ἀρμενίας, ἀντέταξε κατ' αὐτοῦ ἀντίπαλον

ἀπαιτητὴν τοῦ θρόνου τὸν Ἀρταουάσδην, ἀλλ' ὁ Τιγράνης, βοηθούμενος ὑπὸ τῶν Πάρθων, ἐνίκησε τὸν ἀντίπαλον καὶ τὸν προστάτην αὐτοῦ. Παρίστατο λοιπὸν ἀνάγκη δραστηρίας ἀναμίξεως τῆς Ῥώμης, ὅπως μὴ τὸ κακὸν λάβῃ εὐρυτέρας διαστάσεις. Ἐντεῦθεν δὲ προεκλήθη ἡ ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου εἰς τὸν Γάϊον δοθεῖσα ἐντολή. Ἅμα δὲ τῇ εἰς τὴν Συρίαν ἀφίξει τοῦ νεαροῦ ἀνθυπάτου ὁ Φραάτης καὶ ὁ Τιγράνης ἔσπευσαν νὰ πέμψωσιν εἰς αὐτὸν ἐπιστολὰς ἱκετευτικάς, ἐπικαλούμενοι τὸν ἔλεον αὐτοῦ. Ἔν τινι δὲ κατόπιν γενομένῃ συνεντεύξει τοῦ Φραάτου μετὰ τοῦ Γαΐου ὁ βασιλεὺς τῶν Πάρθων ὡμολόγησε τὴν ἀπόστασιν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς συμμαχίας τῶν Ἀρμενίων, καὶ εἰς τὴν Ἀρμενίαν ἐπεβλήθη βασιλεὺς φίλος τῶν Ῥωμαίων, Ἀριοβαρζάνης Β' ὁ υἱὸς τοῦ Ἀρταουάσδου. Ὁ δὲ Τιβέριος μετὰ ζηλοτυπίας παρηκολούθει ἐκ Ῥόδου τοὺς θριάμβους τοῦ προγόνου· ἐννοῶν δέ, ὅτι δὲν ἦτο πλέον ἀσφαλὴς ἐν τῷ ἀσύλῳ ἐκείνῳ, ἐζήτησε τὴν ἄδειαν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ῥώμην παρὰ τοῦ Αὐγούστου, ὅστις ἐπέτρεψε μὲν τὴν ἐπιστροφήν, ἀλλὰ καὶ ἐπέβαλε τὴν ἀπὸ τῶν πολιτικῶν πραγμάτων ἀποχὴν τοῦ Τιβερίου.

Βραχὺν δὲ χρόνον μετὰ τὴν εἰς τὴν Ῥώμην ἐπάνοδον τοῦ Τιβερίου ἔφθασεν εἰς τὸν Αὔγουστον τὸ θλιβερὸν ἄγγελμα τοῦ θανάτου τοῦ πεφιλημένου ἐγγόνου Γαΐου. Ἀπέθανε δὲ οὗτος ἐν Λυκίᾳ τῇ 21 Φεβρουαρίου 4 μ. Χ., μῆνάς τινας μετὰ θανάσιμον τραῦμα, ὅπερ κατήνεγκε κατ' αὐτοῦ Ἀρμένιος εὐπατρίδης ἐν ᾧ χρόνῳ ὁ Γάϊος, ἀσχολούμενος περὶ τὴν καθυπόταξιν χώρας τινὸς τῆς Ἀρμενίας ἀποστάσης, ἐπολιόρκει τὴν πόλιν Ἀρτάγειρα. Δεκαοκτὼ δὲ μῆνας πρὸ τοῦ Γαΐου εἶχεν ἀποθάνει ἐν Μασσαλίᾳ ὁ νεώτερος αὐτοῦ ἀδελφὸς Λεύκιος, ἐν ᾧ ἐπέκειτο ἡ ἄφιξις αὐτοῦ εἰς τοὺς λεγεῶνας τῆς Ἰβηρίας. Καίτοι δὲ οὐδεὶς ὑπῆρχε λόγος ὅπως πιστευθῇ, ὅτι οἱ θάνατοι τῶν δύο ἀδελφῶν δὲν ὑπῆρξαν φυσικοί, ἀλλ' ἠγέρθησαν ὅμως ὑπόνοιαι βαρύνουσαι ἐκείνους εἰς οὓς οἱ θάνατοι ἐκεῖνοι ἀπέβαινον ὠφέλιμοι· καὶ δὴ κατηγορήθη ὡς ἔνοχος αὐτῶν ἡ Λιβία, τοῦθ' ὅπερ ἀποδεικνύει ὁποία ἦτο ἡ ὑπόληψις ἧς ἐτύγχανεν ἡ ἄλλοτε σύζυγος τοῦ Κλαυδίου Νέρωνος[1].

Αὐτὰ τὰ πράγματα λοιπὸν ἦγον τὸν Αὔγουστον μοιραίως πρὸς τὸν Τιβέριον. Καὶ ὑπῆρχον μὲν ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ καὶ μετὰ τὸν πρόωρον θάνατον τοῦ Γαΐου καὶ τοῦ Λευκίου βλαστοὶ προσφιλεῖς εἰς τὸν γηραιὸν αὐτάρχην, Ἀγρίππας ὁ Ὀψιγένης καὶ Γερμανικὸς ὁ υἱὸς τοῦ Δρούσου. Ἀλλ' ἐκεῖνος μὲν ἦγε τότε μόλις τὸ δέκατον ἕκτον τῆς ἡλικίας ἔτος, οὗτος δὲ τὸ δέκατον ὄγδοον, τὸ δὲ ταχὺ προβαῖνον γῆρας τοῦ ἡγεμόνος ἀπῄτει τὴν εἰς ἰσχυρὰς καὶ πεπειραμένας χεῖρας ἀνάθεσιν τῶν τυχῶν τῆς πολιτείας. Ὑπὸ τῆς τοιαύτης δ' ἀνάγκης πιεζόμενος ἀπεφάσισε τὴν εἰσποίησιν τοῦ Τιβερίου· ἀλλ' ἡ

[1] Ὁ **Τάκιτος** (Ann. I, 3) ἐκφράζει τὴν ὑπόνοιάν του διὰ τῶν ἑξῆς· Mors fato propera vel novercae Liviae dolus abstulit.

εὔνοια αὕτη περιεχαρακώθη ὑπὸ τοσούτων περιορισμῶν καὶ ἐπιφυλάξεων, ὥςτ' ἐξεδηλοῦτο φανερῶς ἡ διάθεσις μεθ' ἧς ἐτελέσθη ἡ τοιαύτη παραχώρησις. Καὶ δὴ μετὰ μὲν τοῦ Τιβερίου εἰςεποιήσατο ὁ Αὔγουστος 'Αγρίππαν τὸν 'Οψιγένη, ὁ δὲ Τιβέριος ὑπεχρεώθη καὶ αὐτὸς νὰ υἱοθετήσῃ τὸν υἱὸν τοῦ ἀδελφοῦ Δρούσου Γερμανικὸν, εἰ καὶ εἶχεν ἴδια τέκνα. Εἶχε δὲ ὁ Αὔγουστος ἰδιάζουσαν ἀφοσίωσιν πρὸς τὸν Γερμανικὸν, ὁποίαν καὶ πρὸς τὸν προαποθανόντα πατέρα αὐτοῦ Δροῦσον· ὅπως δ' ἔτι μᾶλλον ἑλκύσῃ τὸν Γερμανικὸν πρὸς ἑαυτὸν ἔδωκεν εἰς αὐτὸν μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Τιβερίου εἰςποίησίν του ὡς σύζυγον τὴν νεωτέραν τῶν θυγατέρων τοῦ 'Αγρίππα καὶ τῆς 'Ιουλίας Οὐιψανίαν 'Αγριππῖναν (5 μ. Χ.).

'Αλλὰ τὸ ζήτημα τῆς διαδοχῆς δὲν ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ λελυμένον ὁριστικῶς ἐφ' ὅσον ὑπῆρχον δύο κληρονόμοι. 'Ελύθη δ' ὅμως δι' αὐτοῦ τοῦ 'Αγρίππα, οὗ τὰ ἤθη ὑπῆρξαν οὕτω σκαιὰ καὶ ἐκδεδιῃτημένα, ὥστε ὁ Αὔγουστος ἀγανακτήσας ἐξώρισε τῷ 7 μ. Χ. τὸν νεανίαν εἰς τὴν παρὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Τυρρηνίας κειμένην νῆσον Πλανασίαν, τὴν σημερινὴν Pianosa. Μετὰ ἕνα δ' ἐνιαυτὸν τῶν αὐτῶν ἔτυχε καὶ ἡ ἀδελφὴ 'Αγρίππα τοῦ νεωτέρου καὶ τῆς 'Αγριππίνης 'Ιουλία, ἥτις κατεδικάσθη καθ' ἃ καὶ ἡ μήτηρ εἰς ἐξορίαν διὰ τὸ ἀκόλαστον τοῦ βίου. 'Απέπεμψε δ' αὐτὴν ὁ Αὔγουστος καὶ περιώρισεν ἔν τινι σκοπέλῳ τοῦ 'Αδρίου, τῇ νήσῳ Τριμήρῳ (σήμερον Tremiti) παρὰ τὰς ἀκτὰς τῆς 'Απουλίας. 'Ο δ' ὄλεθρος τῆς 'Ιουλίας συμπαρέσυρε καὶ τὸν ποιητὴν Πόπλιον 'Οβίδιον Νάσωνα, τὸν τελευταῖον τῆς πλειάδος τῶν ἐκκρίτων συγγραφέων τῶν ἐξυμνησάντων τὴν νεογενῆ αὐταρχίαν. Τοῦτον ὁ Αὔγουστος ἐξώρισεν εἰς τὰς ἐσχατιὰς τῶν κατὰ τὴν Εὐρώπην ἀνατολικῶν ὁρίων τοῦ κράτους, εἰς τὴν λοιμώδη χώραν τῆς σημερινῆς Δοβρούτσας, οὐδὲ συνεκίνησαν τὸν μονάρχην οἱ θρῆνοι τοῦ ποιητοῦ *(Tristia)*, ὅπως πείσωσι νὰνακαλέσῃ αὐτὸν ἐκ τῆς ἐξορίας, ἐν ᾗ ἀφῆκεν αὐτὸν καὶ ὁ Τιβέριος. Οὕτω δ' ὁ ἀτυχὴς ποιητὴς μετὰ ἐξορίαν διαρκέσασαν ἐννέα τοὐλάχιστον ὅλα ἔτη ἀπὸ τοῦ 8 ἢ 9 μέχρι τοῦ 18 μ. Χ. ἀπέθανεν ἐν Τόμει, πόλει κειμένῃ πλησίον τῆς σημερινῆς πόλεως Κουστεντζὲ, τρία ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Αὐγούστου. Καίτοι δὲ δὲν εἶνε γνωστὸς ὁ λόγος δι' ὃν ἔπεσεν εἰς δυσμένειαν, ἡ σύμπτωσις αὐτῆς μετὰ τῆς ἐκδιώξεως τῆς 'Ιουλίας ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἀποκάλυψιν τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ὁ 'Οβίδιος διὰ τῶν ἐρωτικῶν αὐτοῦ στίχων καὶ ἰδίως διὰ τῆς *Τέχνης τοῦ ἐρᾶν (Ars amandi)* εἶχε γείνει γνωστὸς ὡς ἐπικίνδυνος ἀκόλαστος[1].

'Η τύχη εἶχεν ἀπαλλάξει τὸν Τιβέριον τοῦ ἀντιπάλου· διὰ δὲ τῶν ὑπηρεσιῶν ἃς ἐκλήθη ἤδη νὰ παράσχῃ εἰς τὸ κράτος κατώρθωσε τέλος νὰ κατακτήσῃ ὁριστικῶς τὴν εὔνοιαν τοῦ ἰσχυρογνώμονος θετοῦ πατρὸς καὶ πενθεροῦ.

[1] Ἴδ. καὶ ἀνωτέρω σ. 78 ἐν τῇ σημειώσει.

Μαρόβουδος καὶ Τιβέριος. — Ὅτε ὁ Αὔγουστος ἐπίστευεν, ὅτι εἶχεν ὁριστικῶς λυθῆ διὰ τῶν ἄθλων τοῦ Δρούσου καὶ τοῦ Τιβερίου τὸ ζήτημα τῶν κατὰ τὸν βορρᾶν συνόρων, τοῦτο ἀνεκινήθη ἐκ νέου ἀπροοράτως καὶ κατὰ τρόπον οὕτω δεινόν, ὥστ' ἐκινδύνευον σπουδαίως αἱ ἐν Παννονίᾳ καὶ κατὰ τὰς ἀλπείους χώρας κατακτήσεις.

Προῆλθε δ' ὁ κίνδυνος ἐκ τοῦ σουηβικοῦ ἔθνους τῶν Μαρκομάννων. Καὶ δὴ μετὰ τὰς ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Ῥήνου γενομένας ὑπὸ τοῦ Δρούσου κατακτήσεις οἱ βάρβαροι ἐκεῖνοι, ἐξ ἀπεχθείας πρὸς τὴν ὑποδούλωσιν ἐγκαταλιπόντες τὰς ἀρχαίας αὐτῶν μεταξὺ τῶν ποταμῶν Νικάρου (τοῦ σημερινοῦ Neckar) καὶ Μοίνου οἰκήσεις, εἶχον μεταναστεύσει εἰς τὰς χώρας τοῦ ἄνω Ἄλβιος, τοῦτο μὲν ὑποτάσσοντες, τοῦτο δ' ἐκδιώκοντες ἐξ αὐτῶν τοὺς προτέρους κατοίκους, τοὺς Βοΐους, ἐξ ὧν προῆλθε τὸ ὄνομα *Boiohemum*, ὅπερ φέρει καὶ σήμερον ἡ χώρα αὐτῶν Βοημία. Ἡγεῖτο δ' αὐτῶν κατὰ ταύτην τὴν ἐκστρατείαν ὁ Μαρόβουδος, μαχητὴς ὅστις εἶχε διαβιώσει ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Αὐγούστου, ἐξ ἧς εἶχεν ἐπιστρέψει εἰς τὴν Γερμανίαν πεπαιδευμένος ἐν τοῖς ὅπλοις καὶ τῷ κοινωνικῷ βίῳ. Διὸ βλέπομεν αὐτὸν ἐν Γερμανίᾳ ἐξ ἴσου πολέμιον εἴς τε τοὺς Ῥωμαίους καὶ τοὺς Γερμανούς, ἅμα δὲ ἀποπειρώμενον νὰ ἱδρύσῃ ἐν Βοημίᾳ μοναρχίαν δεσποτικὴν καὶ στρατιωτικὴν κατὰ τὸ ρωμαϊκὸν σύστημα. Ἀλλ' ἡ ἀπόπειρα αὕτη ἀπέτυχεν οὖσα πρόωρος, διότι οὔτε οἱ ἐμφύλιοι ἀγῶνες οὔτε ἡ ἀνάγκη τῆς ἀμύνης ἀπὸ κινδύνων ἐξωτερικῶν εἶχον φθάσει παρὰ τοῖς Γερμανοῖς εἰς βαθμὸν τοιοῦτον, ὥστε νὰ δύνανται νὰ γεννηθῶσι παρ' αὐτοῖς τάσεις ἐλευθεροκτόνοι, ὁ δ' ἔρως τῆς ἐλευθερίας ὑπῆρξεν ἰσχυρότερος τῆς φιλαρχίας τοῦ Μαροβούδου. Διὰ ταῦτα δ' ἡ μαρκομαννικὴ μοναρχία κατελύθη ἅμα τῇ πρώτῃ ἀρχῇ. Καὶ ἡ μὲν ἐλευθερία τῶν Γερμανῶν οὐδαμῶς διεσείσθη ἐξ αὐτῆς, εὐωδώθη δὲ μοιραίως ἡ ἀνεξαρτησία αὐτῶν.

Ὁ Αὔγουστος, μὴ προαισθανθεὶς τὴν γοργὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἰσχύος τοῦ Μαρκομάννου ἡγεμόνος, περιωρίσθη τὸ κατ' ἀρχὰς εἰς ἐπίβλεψιν αὐτοῦ. Καὶ δὴ ὁ ὕπαρχος Λεύκιος Δομίτιος Ἀηνόβαρβος, υἱὸς τοῦ περιωνύμου στρατηγοῦ τοῦ Ἀντωνίου καὶ πάππος τοῦ Νέρωνος, ἔλαβε τὴν ἐντολὴν νὰ κατοπτεύῃ ἐκ τῆς Ῥαιτίας τὰς κινήσεις τοῦ Μαροβούδου. Βλέπων δὲ ὁ Δομίτιος, ὅτι οἱ παρὰ τὸν Ἄλβιν οἰκοῦντες Ἑρμόνδοροι ἀνθίσταντο εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Μαροβούδου καθυπόταξιν, περιέβαλεν αὐτοὺς διὰ τῆς προστασίας του καὶ κατῴκισεν ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Μοίνου, ἣν εἶχον πρότερον ἐγκαταλίπει οἱ Μαρκομάννοι. Ἐνισχυθεὶς δ' ὑπὸ ταύτης τῆς συμμαχίας, ἐπεχείρησεν ὁ Δομίτιος τῷ 2 μ. Χ. ἐκστρατείαν εἰς τὴν κεντρικὴν Γερμανίαν. Ἐκ δὲ τῆς τολμηρᾶς ἐκείνης ἐκστρατείας τοῦ Δομιτίου ἐκαρπώθη ὁ Μαρόβουδος τὴν συμμαχίαν δύο ἰσχυρῶν λαῶν, οἵτινες μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου εἶχον ζήσει ἀποκεχωρισμένοι. Ἦσαν δ' οὗτοι οἱ Σένονες καὶ οἱ Λαγγοβάρδοι, οἵτινες

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ἐπὶ τῇ ἐμφανίσει τῆς στρατιᾶς τοῦ Δομιτίου περὶ τὸν μέσον ῥοῦν τοῦ Ἄλβιος, κατὰ τὸ σημερινὸν Βρανδεμβοῦργον, προνοοῦντες περὶ τῆς ἑαυτῶν σωτηρίας, συνεμάχησαν μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Μαρκομάννων. Οὕτω δ' ὁ Μαρόβουδος ἠδυνήθη νὰ συναθροίσῃ στρατιὰν ἑβδομηκοντακισχιλίων πεζῶν καὶ τετρακισχιλίων ἱππέων. Τότε δὲ ὁ Αὔγουστος ἐνόησε τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου, καὶ ἔστειλεν εἰς τὴν Γερμανίαν τὸν Τιβέριον, πρὸς ὃν εἶχε πρὸ ὀλίγου συνδιαλλαγῇ, μετὰ ἓξ λεγεώνων πρὸς καταπολέμησιν τοῦ φοβεροῦ Μαρκομάννου. Ὁ δὲ Τιβέριος συνεδύασε μετὰ τοῦ ὑπάρχου Σεντίου Σατορνίνου τοῦ διαδεχθέντος τὸν Δομίτιον ἐν τῇ διοικήσει τῶν λεγεώνων τοῦ Ῥήνου σχέδιον ἐνεργείας, καθ' ὃ τὸ βασίλειον τοῦ Μαροβούδου ἔμελλε νὰ προςβληθῇ συγχρόνως ἐκ δύο μερῶν ἀντιθέτων. Εἶχε δὲ ἤδη φθάσει ὁ Τιβέριος εἰς τὸν Καρνοῦντα *(Carnuntum)* τῆς Ἰλλυρίας, τὸ ἐν ταῖς παριστρίοις χώραις ὁρμητήριον τῆς Ῥώμης, ὁ δὲ Σατορνῖνος, ἐκκινήσας ἐκ Μαγοντιακοῦ, εἶχεν εἰςελάσει εἰς τὴν χώραν τῶν Χάττων, ὅτ' ἔφθασεν εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν στρατόπεδον τὸ δεινὸν ἄγγελμα, ὅτι ἡ Παννονία καὶ ἡ Δαλματία εὑρίσκοντο ἐν πλήρει ἀποστασίᾳ (6 μ. Χ.). Ὁ δὲ χρόνος τῆς ἐπαναστάσεως εἶχεν ἐκλεχθῇ ἐπικαιρότατα. Αἱ μὲν ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις φρουροῦσαι ῥωμαϊκαὶ στρατιαὶ εἶχον ἑνωθῇ μετὰ τοῦ Τιβερίου, οἱ δὲ Παννόνιοι καὶ Δαλματοί, μείναντες ὅλως ἀφρούρητοι, ἔσπευσαν νὰ δράξωσι τὴν παρουσιαζομένην ἐπαγωγοτάτην εὐκαιρίαν, ὅπως ἀποτινάξωσι τὸν δούλειον ζυγόν. Ὁ δὲ Τιβέριος ἀσυνέτως φερόμενος δὲν εἶχε προνοήσει, ὅτι λαὸς παρ' ᾧ ἀκμαία διετηρεῖτο ἀκόμη ἡ ἀνάμνησις τῆς ἀνεξαρτησίας δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ μείνῃ ἀργὸς καθ' ἣν ἡμέραν θὰ ᾐσθάνετο ἑαυτὸν ἀπηλλαγμένον τῆς παρουσίας τῶν πιεζόντων.

Ἐπὶ δὲ τῷ ἀγγέλματι τῆς διπλῆς ἐκείνης ἀποστασίας ὁ Αὔγουστος κατελήφθη ὑπὸ τρόμου ἀρρήτου, πιστεύων, ὅτι οἱ Παννόνιοι καὶ οἱ Δαλματοὶ εἶχον ἀποστατήσει ἐκ συνεννοήσεως πρὸς τὸν Μαρόβουδον. Διὸ εἶπεν εἰς τοὺς συγκλητικούς, ἐμπνέων εἰς αὐτοὺς φόβον, ὅτι ἐντὸς δέκα ἡμερῶν οἱ βάρβαροι θὰ ἠδύναντο νὰ φθάσωσι πρὸ τῶν πυλῶν τῆς Ῥώμης[1]. Ἀλλ' ἡ τρομερὰ προφητεία δὲν ἐπηλήθευσεν. Ὁ Μαρόβουδος, ὢν ἥκιστα μεγαλεπήβολος, δὲν ᾐσθάνθη ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ τὸ στῆθος παλλόμενον ὑπὸ τῆς ἐθνικῆς ἰδέας. Ἀρκούμενος δ' εἰς τὸ μικρόν του βασίλειον, μόνον πόθον εἶχεν αὐτοῦ τὴν διάσωσιν. Διό, ὅτε ὁ Τιβέριος προέτεινεν εἰς αὐτὸν τὴν εἰρήνην, ὅπως δύναται νὰ κινῆται ἐλευθέρως, ὁ Μαρόβουδος ἀπεδέχθη αὐτήν, θεωρῶν εὐτυχίαν, ὅτι ἠδύνατο νἀπαλλαχθῇ ἄνευ θυσιῶν τῆς ἀπὸ τῶν ῥωμαϊκῶν ὅπλων στενοχωρίας.

---

[1] Decimo die, ni caveretur, posse hostem in urbis Romae venire conspectum. **Βελλιπίου Πατέρκλου** II, 111. Σημειωτέον δ' ὅτι ὁ Βελλήιος ὑπηρέτει τότε ἐν τῇ στρατιᾷ τοῦ Τιβερίου, ὢν ἵππαρχος.

Ἡ δὲ πρὸς τὸν Μαρόβουδον συνομολογηθεῖσα εἰρήνη προεδήλου τὴν ἧτταν τῆς Παννονίας καὶ Δαλματίας, ἐφ' ἃς χώρας ἔτρεψε τοὺς λεγεῶνας αὐτοῦ, αὐξηθέντας ὑπὸ τῶν εἰς αὐτὸν παρὰ τοῦ Αὐγούστου ἀποσταλέντων ἐπικούρων. Καὶ ὑπῆρξε μὲν λυσσώδης ἡ ἀντίστασις τῶν Παννονίων καὶ τῶν Δαλματῶν, ἀλλὰ τέλος, ταλαιπωρούμενοι ὑπὸ τοῦ λιμοῦ μᾶλλον ἢ ὑπὸ τῶν πολεμίων, ὑπετάχθησαν μετ' ἀγῶνα διαρκέσαντα δύο ἔτη. Τὸ δὲ θέρος τοῦ 8 π. Χ. ἡ ἀποστασία τῆς μὲν Παννονίας εἶχεν ἤδη καταβληθῆ τελείως, ἐν δὲ τῇ Δαλματίᾳ μικροῦ δεῖν εἶχεν ἐκλίπει, κατέπαυσε δ' αὐτὴν τὸ ἐπιὸν ἔτος ὁ Μάρκος Λέπιδος, ὕπαρχος τοῦ Τιβερίου. Ἡ δὲ Ῥώμη ἀνέπνευσε, καὶ ἤδη παρεσκευάζετο νὰ ἑορτάσῃ πανηγυρικῶς τὸν νέον θρίαμβον τῶν ῥωμαϊκῶν ὅπλων, ὅτε φοβερὸν ἄγγελμα ἐλθὸν ἐνέβαλεν αὐτὴν εἰς δυσθυμίαν βαθυτάτην. Τὸ ἄγγελμα δὲ τοῦτο ἦτο τὸ τοῦ θανάτου τοῦ Κυιντιλίου Οὐάρου καὶ τῆς πανωλεθρίας τριῶν λεγεώνων.

Αἱ παραρρήνιοι ἐπαρχίαι χάρις εἰς τὴν συνετὴν καὶ δραστηρίαν διοίκησιν τοῦ Σεντίου Σατορνίνου εἶχον ἐπιστρέψει εἰς τὴν εἰρήνην καὶ τὴν ὑπηκοότητα ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους. Διὸ ἐπίστευσεν ὁ Αὔγουστος, ὅτι εἶχεν ἐπιστῆ ὁ καιρὸς, ὅπως ἡ Ῥώμη ἐξασκήσῃ παρὰ τοῖς λαοῖς ἐκείνοις τὰ κυριαρχικὰ αὐτῆς δικαιώματα. Ἀνετέθη λοιπὸν εἰς τὸν Πόπλιον Κυιντίλιον Οὐᾶρον τὸν διαδεχθέντα τὸν Σέντιον ἡ ἐντολὴ νὰ εἰσπράξῃ τοὺς φόρους καὶ δικαιοδοτήσῃ κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς νόμους παρὰ τοῖς γερμανικοῖς ἐκείνοις λαοῖς, οὓς εἶχον ὑποτάξει τὰ ὅπλα τοῦ Δρούσου. Ἡ δὲ ἐκτέλεσις τῆς ἐντολῆς ταύτης προεκάλεσε τὴν ἔκρηξιν ἀποστασίας, ἥτις ἀπέβη ἀξιοσημείωτος ἐν τοῖς χρονικοῖς τῆς Ῥώμης. Οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι, οἵτινες οὐδὲν ἄλλο ἐγνώριζον δικαστικὸν βῆμα πλὴν τῆς ἰθαγενοῦς συνελεύσεως τῶν ἐλευθέρων ἀνδρῶν, τὸν δὲ φόρον ἐθεώρουν ὡς τεκμήριον δουλείας, δὲν ἠνέχθησαν τὴν εἰς τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν τιμὴν ἐπενεχθεῖσαν διπλῆν ὕβριν, καὶ ἐξηγέρθησαν σύσσωμοι.

Ἐν δὲ τῇ ἐξεγέρσει ἐκείνῃ τῆς τιμῆς καὶ τῆς φιλοπατρίας εὗρον ἡγεμόνα, ὅστις διὰ τῆς ἀνδρείας καὶ πολὺ μᾶλλον διὰ τῆς πανουργίας κατώρθωσε νὰ προσάψῃ εἰς τοὺς ῥωμαϊκοὺς ἀετοὺς ὕβριν, ἣν οὔτε τοῦ Αὐγούστου τὰ δάκρυα οὔτε τὰ ὅπλα τοῦ Γερμανικοῦ καὶ τοῦ Δομιτίου Κορβούλωνος ἠδυνήθησαν ἔπειτα νὰ ἐκκολάψωσιν. Ὁ δὲ εἰς τοὺς Ῥωμαίους ὀλέθριος ἐκεῖνος ἀνὴρ ὑπῆρξεν ὁ Χεροῦσκος Ἀρμίνιος, ὅστις ἀπέβη ὁ πολυθρύλητος ἥρως τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους. Ἀνῆγε δ' ὁ Ἀρμίνιος τὸ γένος εἰς οἶκον βασιλικὸν ἐξ ἐκείνων τῶν χρόνων καθ' οὓς αἱ γερμανικαὶ μοναρχίαι διετήρουν ἀκόμη τὸν πρωτόγονον πατριαρχικὸν χαρακτῆρα καὶ εἶχον ὡς ὅριον αὐτῶν τὴν κώμην *(gau)*, ἕδραν οὖσαν πατριᾶς ἢ φυλῆς. Ἐγίνωσκε δὲ ὁ Ἀρμίνιος τὸν πολεμικὸν τρόπον τῶν Ῥωμαίων, ὃν καὶ εἶχεν ἐφαρμόσει πολεμῶν ὑπὸ τὸν Σέντιον πρὸς τοὺς ἀποστάντας Παννονίους. Ἀμειβόμενος δὲ διὰ τὴν ἀνδρείαν, εἶχεν ἀξιωθῆ τῆς ῥωμαϊκῆς ἰσοπολιτείας καὶ τῆς εἰς τοὺς

Ῥωμαίους ἱππεῖς ἐγγραφῆς. Ὁ δὲ Βελλήιος Πάτερκλος, ὅστις ἐγνώρισε τὸν νεαρὸν μαχητὴν ἐκ τοῦ σύνεγγυς, περιγράφει αὐτὸν διὰ τῶν ἑξῆς· «νεανίας ἐπιφανὴς τὸ γένος, ῥωμαλέος μὲν τὸ σῶμα, ὀξὺς δὲ τὴν ἀντίληψιν, τὸ δὲ πνεῦμα ἑτοιμότερος ἢ κατὰ βάρβαρον, καλούμενος Ἀρμίνιος, υἱὸς τοῦ Σηγιμέρου ἡγεμόνος τῆς φυλῆς ἐκείνης, προφαίνων διὰ τῆς ὄψεως καὶ τῶν ὀφθαλμῶν τὸ πῦρ τῆς ψυχῆς, δοκίμως συστρατεύσας μεθ' ἡμῶν κατὰ τὰς προτέρας στρατείας καὶ ἀξιωθεὶς μὲν τῆς ῥωμαϊκῆς ἰσοπολιτείας, ἐγγραφεὶς δ' εἰς τοὺς ἱππεῖς, ἐπωφελήθη ἐκ τῆς νωθείας τοῦ στρατηγοῦ τῶν Ῥωμαίων ὅπως προβῇ εἰς κακουργίαν, οὐκ ἀπρονοήτως σκοπήσας, ὅτι οὐδεὶς καταβάλλεται ταχύτερον τοῦ οὐδὲν φοβουμένου καὶ ὅτι συχνότατα ἀρχὴ συμφορᾶς εἶνε ἡ πεποίθησις ἐπὶ τὴν ἰδίαν ἀσφάλειαν[1] ».

Καθ' ὃν χρόνον ὁ Οὐᾶρος περεσκευάζετο νἀγάγῃ τοὺς λεγεῶνας εἰς Ἐλίσωνα *(Aliso)*[2], ὅπως διαχειμάσωσιν, ἦλθεν εἰς αὐτὸν τὸ ἄγγελμα, ὅτι οἱ Χάττοι εἶχον ἀποστατήσει. Ἦτο δὲ ἡ ἀποστασία αὕτη τὸ πρῶτον βῆμα τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀρμινίου διενεργηθείσης συνωμοσίας. Ὁ δὲ στρατηγὸς τῶν Ῥωμαίων, ὅστις οὐδὲν ἐγνώριζε περὶ τοῦ δόλου, ἐν δὲ τῇ ἰδίᾳ ἀλαζονείᾳ οὐδὲν ἤθελε περὶ αὐτοῦ νὰ πιστεύσῃ, οὐδ' ὅτε ἀπεκάλυψεν εἰς αὐτὸν τὰ τεκταινόμενα ὁ ἀντίπαλος τοῦ Ἀρμινίου Σεγέστης, παρώρμησε τοὺς ἡγεμόνας τῶν γερμανικῶν φύλων νἀκολουθήσωσιν αὐτὸν ἐναντίον τῶν ἀποστατῶν. Οὕτω δ' αὐτὸς ἔσκαπτε διὰ τῶν ἰδίων χειρῶν τὴν ἄβυσσον, εἰς ἣν ἔμελλε νὰ κατακρημνισθῇ μετὰ καὶ τῶν λεγεώνων του. Δι' ὁδῶν ἀξένων, μετὰ λεγεώνων νέων καὶ ἀπείρων τῆς χώρας ἐν μέσῳ τῆς μανίας τῆς φύσεως ἤγαγον αὐτὸν οἱ συνακολουθοῦντες Γερμανοὶ εἰς τὰ δασώδη ὑψώματα τοῦ σημερινοῦ Osning τἀποτελοῦντα μεταξὺ τῶν πηγῶν τοῦ Ἀμασίου (Ems) καὶ Λου-

---

[1] **Βελληίου Πατέρκλου** II, 118.

[2] *Ἐλίσωνα* καλεῖ **Δίων ὁ Κάσσιος** (LIV, 33) τὸ ὁμώνυμον τοῦ φρουρίου Aliso ποτάμιον. Ἡ δὲ θέσις τοῦ φρουρίου δὲν δύναται νὰ ὁρισθῇ ἀκριβῶς, προεκάλεσε δὲ μέγα πλῆθος ειδικῶν μονογραφιῶν Γερμανῶν λογίων. Οὕτως ἐζητήθη ἐν Alstedde παρὰ τῷ Lünen κατὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Λουπίου (ὑπὸ τοῦ Hülsenbeck), ἐν Ringboke (ὑπὸ Hölzermann), ἐν Schulte Nomke παρὰ τῇ Lippstadt (ὑπὸ J. Schneider), ἧς πόλεως πλησίον ὁρίζουσι τὴν θέσιν αὐτοῦ καὶ ὁ Wietersheim καὶ Sondermühlen. Καὶ ἄλλαι δὲ θέσεις προετάθησαν ὑπὸ ἄλλων οὕτως, ὥστε τὸ ζήτημα οὐδαμῶς φαίνεται λελυμένον. Ἴδ. J. Müller Jahresbericht über römische Geschichte und Chronologie für 1873-1876 ἐν τῷ τοῦ Bursian Jahresbericht über die Fortschritte der classischen Alterthumswissenschaft. Τόμ. Ε'. Ἐν Βερολίνῳ. 1878 σ. 252 κ. ἑ. — Boltze Germanische Urzeit ἐν τοῖς Jahresberichte für Geschichtswissenschaft τοῦ 1878. Ἐν Βερολίνῳ. 1878 σ. 107 κ. ἑ. — Schiller Geschichte der römischen Kaiserzeit. Τόμ. Α' σ. 230 σημ. 3.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

πίου (Lippe) τὸν Τευτοβούργιον δρυμόν *(saltus Teutoburgensis)*[1]. Περὶ αὐτὸν δ' ἐξετείνοντο κυκλικῶς οἱ βάρβαροι, οὓς εἶχε μὲν καλέσει ὁ Οὔᾶρος μεθ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' οὓς ὁ Ἀρμίνιος ἦγεν εἰς τὴν ἐκδίκησιν καὶ τὴν ἀνόρθωσιν τῆς πατρίδος. Τὴν 11 Σεπτεμβρίου τοῦ 9 μ. χ.[2] ἐν τῷ ὑλομανοῦντι ἐκείνῳ πεδίῳ ἤρχισεν ἡ μεγάλη σφαγὴ τῶν λεγεώνων. Καὶ ὁ μὲν Οὔᾶρος, βλέπων, ὅτι τὰ πάντα ἀπωλέσθησαν, ηὐτοκτόνησε, καὶ ἄλλοι δὲ τῶν ἀξιωματικῶν ἐμιμήθησαν αὐτόν[3]. Περὶ δὲ τὸ τέλος τῆς ἡμέρας ἡ ἐξολόθρευσις τῶν λεγεώνων εἶχε συμπληρωθῇ. Στρατιὰ εἰκοσιεπτὰ χιλιάδων ἀνδρῶν εἶχε καταστραφῆ σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου. Πάραυτα δ' ἐξεπορθήθησαν τὰ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἐπὶ τοῦ γερμανικοῦ ἐδάφους ἀνεγηγερμένα φρούρια, καὶ αὐτοῦ τοῦ ὀχυροῦ Ἐλίσωνος ἀναγκασθέντος νὰ παραδοθῇ μετ' ἀντίστασιν βραχεῖαν. Οὕτω δὲ τὰ ῥωμαϊκὰ ὅρια περιεστάλησαν καὶ πάλιν εἰς τὸν Ῥῆνον.

---

[1] Περὶ τῆς θέσεως τοῦ Τευτοβουργίου δρυμοῦ λέγει ὁ **Τάκιτος** (Ann. I, 60) τὰ ἑξῆς· ad ultimos Bructerorum, quantumque Amisiam et Lupiam amnes inter. Ἀλλ' αἱ λέξεις αὗται δὲν ἀρκοῦσι πρὸς ἀκριβῆ ὁρισμὸν τῆς θέσεως ἐν ᾗ συνεκροτήθη ἡ μάχη, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἀντιθέτων γνωμῶν, ἃς ἐξήνεγκον ἰδίως Γερμανοὶ λόγιοι ἰθαγενεῖς τῆς χώρας ἐν ᾗ ἐτελέσθη ὁ ἀγών. Καὶ τὴν μὲν ὑπὸ τοῦ Βερτολίνη ἐν τῷ κειμένῳ ἀποδεκτὴν γενομένην γνώμην, ὅτι ὁ Τευτοβούργιος δρυμὸς ἔκειτο κατὰ τὸ Osning ἐξήνεγκον ὁ Clostermeier καὶ W. E. Giefers, ἀπεδέχθησαν δ' αὐτὴν καὶ ἄλλοι πολλοί. Ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι πολλαὶ γνῶμαι, ἐν αἷς κυριώταται ἡ τοῦ Essellen (Das varianische Schlachtfeld im Kreise Beckum. Ἐν Βερολίνῳ. 1874 καὶ ἐν ἄλλαις συγγραφαῖς), ἀποδεχομένου, ὅτι ὁ Τευτοβούργιος δρυμὸς ἔκειτο κατὰ τὰ νότια τῆς σημερινῆς ἐπαρχίας Beckum, ἡ τοῦ Wietersheim (Geschichte der Völkerwanderung Τόμ. Α' σ. 430 κ. ἑ.), ὁρίζοντος τὸ πεδίον τῆς μάχης παρὰ τὸ στενὸν Dörenpass, καὶ ἄλλαι ἄλλων πολλῶν. Ὑπάρχει λοιπὸν καὶ περὶ τοῦ Τευτοβουργίου δρυμοῦ ἡ αὐτὴ ἀμφιβολία οἵα καὶ περὶ τῆς θέσεως τοῦ φρουρίου Ἐλίσωνος, περὶ οὗ ἴδε ἀνωτέρω σ. 115 σημ. 2. Οὐχ ἧττον δ' ἀμφίβολος εἶνε καὶ ὁ χρόνος τῆς μάχης, συμπιπτούσης πιθανῶς μεταξὺ τοῦ Ἰουλίου μεσοῦντος καὶ τοῦ Αὐγούστου ἀρχομένου τοῦ 9 μ. Χ. Καὶ τὸ μὲν ἔτος 10 μ. Χ. ἀποδέχονται ὁ Brandes καὶ ὁ Schäfer μετ' ἄλλων, ὑπὲρ δὲ τοῦ ἔτους 9 μ. Χ. συνηγοροῦσι πλὴν ἄλλων ὁ Gardthausen, ὁ Lüttgert, ὁ Schrader, ὁ Ed. Meyer καὶ ὁ Hermann Schiller (Geschichte der römischen Kaiserzeit. Τόμ. Α' σ. 230 σημ. 3). Ἀνακεφαλαίωσιν δὲ τῶν περὶ τῶν ζητημάτων τούτων πολλῶν γνωμῶν μέχρι τοῦ 1873 παρέχει ὁ H. Böttger (Hermann der Sieger).

[2] Ἴδ. περὶ τῆς χρονολογίας τῆς ἥττης τοῦ Οὐάρου τὴν ἀνωτέρω σημείωσιν.

[3] Ὁ μὲν **Δίων Κάσσιος** (LVI, 21) διηγεῖται, ὅτι ἅπαντες οἱ ἀξιωματικοὶ (*οἱ ἄλλοι οἱ λογιμώτατοι*) ***αὐτοὶ ἑαυτοὺς ἀπέκτειναν***, ἀλλ' ὁ **Φλῶρος** (IV 12) περὶ μόνης τῆς αὐτοκτονίας τοῦ Οὐάρου ποιεῖται λόγον. Ἡμεῖς δ' ἀκολουθοῦμεν τὸν **Βελλήιον Πάτερκλον** (II 109), τηροῦντα τὸ μέσον μεταξὺ τῶν δύο γνωμῶν.

Οἱ ἱστορικοὶ ποιοῦνται λόγον περὶ τῆς ἀγωνίας ὑφ᾽ ἧς κατελήφθη ὁ Αὔγουστος μαθὼν τὸ τρομερὸν ἄγγελμα τῆς πανωλεθρίας τῶν λεγεώνων τοῦ Οὐάρου. Προςθέτουσι δὲ, ὅτι αἱ προσπάθειαι αὐτοῦ πρὸς πλήρωσιν τῶν κενῶν τῶν ἐκ τῆς ἀπωλείας ἐκείνης ἐπελθόντων ἀτελῶς μόνον ἐπέτυχον, μετὰ μεγάλης δυσχερείας καὶ μόχθου δυνηθέντος νἀπαρτίσῃ δύο νέους λεγεῶνας. Οὕτω δὲ ὁ ὅλος ῥωμαϊκὸς στρατὸς ἀπετελέσθη ἐξ εἴκοσι καὶ πέντε λεγεώνων, ὁ δὲ ἀριθμὸς οὗτος ἔμεινεν ἀμετάβλητος ἐπὶ χρόνον μακρόν.

Ὁ δὲ Τιβέριος, εἰς ὃν ὁ Αὔγουστος ἐχορήγησε κατὰ τὸ ἀπαίσιον ἐκεῖνο ἔτος τὴν δημαρχικὴν ἐξουσίαν διὰ βίου, ἀπεστάλη καὶ πάλιν εἰς τὸν Ῥῆ-

Ὁ Αὔγουστος θρηνῶν τὴν πανωλεθρίαν τοῦ Οὐάρου.

νον, ὅπως ἐπαγρυπνῇ εἰς τὴν ἄμυναν τῆς γραμμῆς ἐκείνων τῶν μεθορίων ἀπὸ τῶν ἀπειλουμένων ἐκδρομῶν τῶν Γερμανῶν. Ἀλλ᾽ οὗτοι δὲν ἀπεσκόπουν κατ᾽ ἐκεῖνο τοῦ χρόνου εἰς κατακτήσεις τοσούτῳ μᾶλλον καθ᾽ ὅσον ἔλειπεν ἀπ᾽ αὐτῶν ὅρος ἀναγκαιότατος πρὸς τοιαύτας ἐπιχειρήσεις, ἡ ὁμόνοια. Διὰ τοῦτον δὲ τὸν λόγον ἠδυνήθη ὁ Τιβέριος δύο ἔτη μετὰ τὴν πανωλεθρίαν τοῦ Οὐάρου νἀγάγῃ καὶ πάλιν τοὺς λεγεῶνας αὐτοῦ ἐπὶ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Ῥήνου καὶ ὀχυρωθῇ ἐπ᾽ αὐτῆς. Τῷ δε 13 μ. Χ. ἀνέλαβε τὴν στρατηγίαν ἐν τῇ Γαλατίᾳ καὶ παρὰ τὸν Ῥῆνον ὁ υἱὸς τοῦ Δρούσου Γερμανικός. Ἀλλὰ πρὶν ἢ οὗτος ἀποπειραθῇ νέον πόλεμον ἐπὶ τοὺς Γερμανοὺς

πρὸς ἀνόρθωσιν τῆς τιμῆς τῶν ῥωμαϊκῶν ὅπλων ὁ γηραιὸς Αὔγουστος εἶχεν ἤδη κατέλθει εἰς τὸν τάφον.

Τὸ θέρος τοῦ 14 μ. Χ. εἶχεν ὁ Αὔγουστος ἐπεξεργασθῆ τὸ ὕστατον τὴν ἔκθεσιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ πεπραγμένων[1]. Ἐπιχειρήσαντος δὲ κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον τοῦ Τιβερίου περιοδείαν πρὸς ἐπιθεώρησιν ἐν τῇ Ἰλλυρίᾳ, ὁ γηραιὸς αὐτοκράτωρ συνώδευσεν αὐτὸν μέχρι Βενεουέντου. Κατὰ δὲ τὴν ἐκεῖθεν ἐπιστροφὴν ἀσθενήσας ἀπέθανεν ἐν Νώλῃ τῇ 19 Αὐγούστου 14 μ. Χ. ἐν ἡλικίᾳ ἐτῶν ἑβδομήκοντα ἕξ.

Β' Τιβεριος (14-37 μ. Χ.)[2]. *Ἡ μεταβίβασις τῆς ἀρχῆς.*—Ὁ θάνατος τοῦ Αὐγούστου ὑπῆρξε γεγονὸς χρισιμώτατον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ῥωμαϊκῆς αὐταρχίας. Παρίστατο νῦν ἡ περίστασις, καθ' ἣν μοναρχία μὴ βασιζομένη ἐπὶ ἰδίων θεσμῶν καὶ περιβαλλομένη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων τύπων τῆς ἐλευθέρας πολιτείας ἔμελλε νἀποδείξῃ τὸ πρῶτον τὴν παγιότητα αὐτῆς ἐν τῇ μεταβιβάσει τῆς ἀρχῆς. Καὶ εἶχε μὲν ὁ Αὔγουστος ὑποδείξει ὡς διάδοχον τὸν Τιβέριον Κλαύδιον Νέρωνα, εἰςαγαγὼν εἰς τὸν ἴδιον ἑαυτοῦ οἶκον διὰ τῆς εἰποιήσεως καὶ παρασχὼν εἰς αὐτὸν τὴν δημαρχικὴν ἐξουσίαν διὰ βίου, καταστήσας δὲ τέλος ψήφῳ τῆς συγκλήτου καὶ τοῦ δήμου συνανθύπατον ἑαυτοῦ. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἥκιστα καθίστανον τὸν Τιβέριον διάδοχον τοῦ Αὐγούστου, διότι ἦσαν μὲν ἀληθῶς ἡ δημαρχικὴ ἐξουσία καὶ ἡ ἀνθυπατεία δύο στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ δὲν ἤρκουν νἀποτελέσωσιν αὐτὰ μόνα τὴν αὐταρχίαν τὴν ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου ἐξασκουμένην διὰ τῆς ἐν ἑαυτῷ συγκεντρώσεως ἁπασῶν τῶν ἀρχῶν τῆς ἐλευθέρας πολιτείας. Ἐπειδὴ δὲ οὐ-

[1] Ἡ ἔκθεσις αὐτὴ διεσώθη κατὰ μέγα μέρος καὶ εἶνε γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα ***Ἀγκυρανὸν μνημεῖον*** (Monumentum Ancyranum), κληθεῖσα ἀπὸ τῆς Ἀγκύρας τῆς μικρασιατικῆς Γαλατίας, ὅπου τῷ 1554 εὑρέθησαν ἐπὶ χαλκῆς πλακὸς τὰ πρῶτα αὐτῆς ἀποσπάσματα. Ἴδ. ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 83 σημ. 1.

[2] Τὰ κατὰ τὸν Τιβέριον πραγματεύονται αἱ ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ ἀναγραφόμεναι πηγαί, πρὸς δὲ τούτοις ἡ ἱστορικὴ συγγραφὴ τοῦ Κορνηλίου Ταχίτου (54-119) ἡ ἐπιγραφομένη μὲν Ab excessu divi Augusti, κοινῶς δὲ γνωριζομένη ὑπὸ τὸ ὄνομα Annales. Περιέχει δὲ ἡ συγγραφὴ αὐτὴ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἰουλίου οἴκου μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Αὐγούστου, καὶ δὴ τὰ κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ Τιβερίου, Καλιγόλα, Κλαυδίου καὶ Νέρωνος, καὶ ἐγράφη ἐπὶ Τραϊανοῦ. Τῶν δ' ἀποτελούντων αὐτὴν δεκαὲξ βιβλίων περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς ὁλόκληρα μόνα τὰ τέσσαρα πρῶτα, τὸ δὲ πέμπτον καὶ ἕκτον κατὰ μέρος μόνον καὶ τὰ ἓξ τελευταῖα κολοβὰ περὶ τὸ τέλος. Ἴδ. καὶ Sievers Tacitus und Tiberius ἐν τοῖς Studien zur Geschichte der römischen Kaiser. Ἐν Βερολίνῳ. 1870.—Freytag Tiberius und Tacitus. Ἐν Βερολίνῳ. 1870.— Beulé Tibère et l' héritage d' Auguste. Ἐν Παρισίοις. 1870.—Stahr Tiberius. Ἐν Βερολίνῳ. 1873.

δεὶς ὑπῆρχε νόμος κανονίζων τὴν διαδοχὴν τῆς ἀνωνύμου ἐκείνης ἐξουσίας, ἑπόμενον ἦτο, ὅτι ἀντὶ τοῦ λείποντος ἐκείνου ἠδύνατο νὰ ὁδηγήσῃ περὶ τοῦ πρακτέου ὁ φυσικὸς περὶ κληρονομίας νόμος. Οὗτος δὲ ὥριζεν εἰς τὸν Τιβέριον δευτερεύουσάν τινα θέσιν, τῆς πρώτης ἀνηκούσης εἰς Ἀγρίππαν τὸν Πόστουμον, ὅςτις οὐ μόνον εἶχε καὶ αὐτὸς εἰςποιηθῆ ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου, ἀλλὰ καὶ λόγῳ γεννήσεως ἀνῆκεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ ὡς υἱὸς τῆς θυγατρὸς τοῦ Αὐγούστου Ἰουλίας. Ὁ δὲ Τιβέριος συνεῖδε τὴν ἐπικίνδυνον ἀντιποίησιν τῆς ἀρχῆς ἥτις ἠδύνατο νὰ προέλθῃ ἐξ ἐκείνου τοῦ νεανίου. Ἀλλὰ κατ' εὐτυχίαν αὐτοῦ ὁ Ἀγρίππας εἶχε τύχει διηνεκῶς τῆς δυσμενείας τοῦ πάππου καὶ ἔζη ἐξόριστος ἐν Πλανασίᾳ. Οὕτω δ' ἠδυνήθη νὰ ποιήσῃ αὐτὸν ἐκποδὼν χωρὶς ἡ ἐξαφάνισις τοῦ ἀτυχοῦς νὰ ἐξεγείρῃ σκάνδαλον. Καὶ δὴ ὁ ἑκατόνταρχος ὁ φρουρῶν τὸν Ἀγρίππαν ἔλαβε τὴν ἐντολὴν νὰ φονεύσῃ αὐτόν· τελεσθέντος δὲ τοῦ φόνου, ὁ Τιβέριος ἀπήλλαξεν ἑαυτὸν πάσης αἰτιάσεως, ἀγγείλας, ὅτι ὁ Ἀγρίππας εἶχε φονευθῆ κατὰ πρόςταγμα τοῦ Αὐγούστου, εὑρεθὲν ἐν τοῖς ἐγγράφοις αὐτοῦ.

Ἐκλιπόντος δὲ τοῦ ἀντιπάλου, ἠδυνήθη ὁ Τιβέριος νἀνανεώσῃ τὴν κωμῳδίαν, δι' ἧς, καθ' ἃ εἴδομεν, εἶχεν ἐξόχως ἐπιτύχει ὁ θετὸς αὐτοῦ πατήρ. Ἡ κωμῳδία δὲ αὕτη περιγράφεται κολακικῶς ὑπὸ τοῦ Βελληίου, παριστάνοντος τὴν πόλιν ἀνάμεστον συγκινήσεως, ἐπειδὴ ἐξ ἑνὸς μὲν ἡ σύγκλητος καὶ ὁ δῆμος ἤθελον νἀναλάβῃ ὁ Τιβέριος τὴν ἐξουσίαν τοῦ πατρός, ἐξ ἑτέρου δὲ ὁ Τιβέριος ἐνίστατο, διατεινόμενος, ὅτι προετίμα νὰ ζήσῃ ὡς ἁπλοῦς πολίτης[1]. Ἀλλ' ἐν τούτοις, ἐν ᾧ ὁ Τιβέριος περὶ μόνων τῶν εἰς τὸν Αὔγουστον ἀπονεμητέων τιμῶν ποιεῖται λόγον ἐν τῇ συγκλήτῳ, δέχεται τὸν ὅρκον πίστεως τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ἀστικῶν λόχων, εἰς οὓς καὶ δίδει τὸ σύνθημα.

Οὕτως ἐν αὐτῇ τῇ Ῥώμῃ ἡ κρίσις τῆς μεταβιβάσεως τῆς ἀρχῆς εἶχε λυθῆ εὐκόλως. Δυσχερεστέρα δὲ ἦτο ἡ ἐπίλυσις τῆς κρίσεως ἐν τῷ στρατοπέδῳ. Ἦσαν δὲ διανενεμημένοι κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Αὐγούστου οἱ λεγεῶνες ὡς ἑξῆς ἐν ταῖς διαφόροις ἐπαρχίαις τοῦ κράτους· ὀκτὼ μὲν ἐστάθμευον παρὰ τὸν Ῥῆνον, τρεῖς δ' ἐν Ἰβηρίᾳ, ἑπτὰ ἐν Μοισίᾳ, Ἰλλυρίᾳ καὶ Παννονίᾳ, τέσσαρες ἐν Ἀσίᾳ, δύο ἐν Αἰγύπτῳ καὶ εἷς ἐν Ἀφρικῇ. Καὶ ἐν μὲν τοῖς στρατοπέδοις τῶν ἀπωτέρων χωρῶν ἡ ἀγγελία τῆς διαδοχῆς τοῦ Τιβερίου ἔγεινε δεκτὴ ὑπὸ τῶν λεγεώνων μετὰ κραυγῶν χαρᾶς, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἐν ταῖς ἀνὰ τὴν Παννονίαν καὶ παρὰ τὸν Ῥῆνον στρατιαῖς προεκάλεσε τὴν ἔκρηξιν στάσεως, ἀγαγούσης εἰς μέγαν κίνδυνον αὐτὴν τὴν ὕπαρξιν τῆς

[1] Una tamen veluti luctatio civitatis fuit, pugnantis cum Caesare senatus populique Romani, ut stationi paternae succederet, illius, ut potius aequalem civem quam eminentem liceret agere principem. **Βελληίου Πατέρκλου** II, 124.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

κληρονομικῆς αὐταρχίας. Οἱ πόλεμοι τῶν τελευταίων ἐτῶν εἶχον προκαλέσει σχεδὸν γενικὴν ἀνανέωσιν τῶν λεγεώνων τῶν σταθμευόντων κατὰ τὴν Παννονίαν καὶ τὸν Ῥῆνον. Ὁ Αὔγουστος, προνοῶν περὶ τῶν ἀναγκῶν τοῦ διπλοῦ πολέμου πρὸς τὸν Μαρόβουδον καὶ τὸν Ἀρμίνιον καὶ κυρίως θέλων νὰ πληρώσῃ τὸ κενὸν τὸ ἐπελθὸν ἐκ τοῦ ὀλέθρου τῶν λεγεώνων τοῦ Οὐάρου, εἶχεν ἀναγκασθῆ νὰ στρατολογήσῃ μέγα πλῆθος θητικοῦ ὄχλου, ὅστις ἤγαγεν εἰς τὰ στρατόπεδα τὸ πνεῦμα τῆς στάσεως τῆς ἐν τῇ τάξει ἐκείνῃ πατροπαραδότου. Διὸ ἐν ἀμφοτέροις τοῖς εἰρημένοις στρατοπέδοις ἠγέρθησαν ἀξιώσεις περὶ αὐξήσεως τοῦ μισθοῦ καὶ ἐλαττώσεως τῶν ἐτῶν τῆς ὑπηρεσίας μετὰ παροχῆς χρηματικῆς συντάξεως εἰς τοὺς παλαιστράτους. Ἄνευ δὲ τῆς ἐγκρίσεως τῶν αἰτημάτων ἐκείνων οἱ λεγεῶνες ἠρνοῦντο νὰ ὀμόσωσιν ὅρκον πίστεως εἰς τὸν νέον ἡγεμόνα. Ὁ δὲ Τιβέριος ἔστειλεν εἰς τὴν Παννονίαν τὸν ἐκ τῆς Οὐιψανίας υἱὸν Δροῦσον, συνοδευόμενον ὑπό τινων συγκλητικῶν καὶ σώματος πραιτωριανῶν. Ἐξ εὐτυχοῦς δὲ συμπτώσεως ἀπέβη ἡ ἐντολὴ αὐτοῦ εὐκολωτέρα καὶ ταχυτέρα ἡ ἐκτέλεσις αὐτῆς. Συμβάσης δῆλα δὴ τὴν νύκτα τῆς 26 Σεπτεμβρίου 14 ἐκλείψεως σελήνης, ὁ Δροῦσος ἐπωφελήθη ἐκ τοῦ πανικοῦ, ὃν τὸ οὐράνιον ἐκεῖνο φαινόμενον ἐπροξένησεν εἰς τοὺς λεγεῶνας, ὅπως ἐξαναγκάσῃ αὐτοὺς εἰς ὑποταγήν. Ἀλλ' ἀπεδέχθη ὅμως τινὰ τῶν αἰτημάτων αὐτῶν, ἡ δὲ ὑποχώρησις αὐτη ἔγεινεν ἀφορμὴ κινδυνωδεστέρων ἐν τῷ μέλλοντι ἀποπειρῶν.

Γερμανικός.—Δυσχερεστέρα δ' ὑπῆρξεν ἡ καταστολὴ τῆς ἀποστασίας τῶν παρὰ τὸν Ῥῆνον λεγεώνων. Θανόντος τοῦ Αὐγούστου, ὁ Γερμανικὸς, ὅστις ἡγεῖτο αὐτῶν, εὑρίσκετο ἐν Λουγδούνῳ ἀσχολούμενος περὶ τὴν ἀποτίμησιν τῶν Γαλατῶν. Ἐκεῖ δ' ἦλθεν εἰς αὐτὸν ἡ ἀγγελία, ὅτι οἱ τέσσαρες παρὰ τὸν κάτω Ῥῆνον λεγεῶνες εἶχον ἀποστατήσει κατὰ τοῦ διοικοῦντος αὐτοὺς Καικίνα καὶ εἶχον ἀνακηρύξει αὐτοκράτορα ἀντὶ τοῦ Τιβερίου τὸν Γερμανικόν. Πρῶτος δὲ στασιάσας ὑπῆρξεν ὁ εἰκοστὸς πρῶτος λεγεὼν, συνιστάμενος τὸ πλεῖστον ἐκ Ῥωμαίων ἀπόρων. Εἰς τούτους ἦσαν γνωσταὶ αἱ μηχανορραφίαι τῆς αὐλῆς τοῦ Αὐγούστου καὶ τἀπόκρυφα τοῦ οἴκου αὐτοῦ. Καὶ δὴ δὲν ἐλάνθανεν αὐτοὺς, ὅτι ὁ Γερμανικὸς, ὃν ἄκων εἶχεν εἰσποιήσει ὁ Τιβέριος, ἐμισεῖτο ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἐνέπνεεν εἰς αὐτὸν φόβους. Ἐγνώριζον δὲ καὶ ὅτι ὁ Αὔγουστος ἐμίσει τὸν Τιβέριον, ὃν ἐμίσουν καὶ σύμπαντες οἱ Ῥωμαῖοι. Ἀπ' ἐναντίας δὲ ὁ Γερμανικὸς ἦτο εἰς πάντας προσφιλὴς διὰ τὸ εὐγενὲς τοῦ χαρακτῆρος, τὴν ἀνδρείαν καὶ αὐτό του τὸ νεαρὸν τῆς ἡλικίας. Ἀλλ' ἀκριβῶς διὰ τὸ μεγάθυμον ἐκεῖνο ἀπέκρουσε μετὰ περιφρονήσεως τὴν ἀντιποίησιν τῆς ἀρχῆς καὶ τὴν ἀρχηγίαν τῆς ἐπαναστάσεως, εἰς ἣν ἐξώθουν αὐτὸν οἱ λεγεῶνες. Πρὸς ἀποσόβησιν δὲ τῆς στάσεως καὶ ἀνάκλησιν τῶν ἀποστατῶν εἰς τὸ καθῆκον μετεχειρίσθη τὰ πάντα, παρακλήσεις, ἀπειλὰς,

τέλος δὲ καὶ αὐτὴν τὴν ἀποδοχήν τινων τῶν αἰτημάτων αὐτῶν. Βλέπων δὲ μάταια πάντα ταῦτα, ἐταπείνωσε τοὺς ἀποστάτας, διατάξας τὴν εἰς τὴν Γαλατίαν, εἰς τὴν χώραν τῶν Τριβηρῶν, ὑπὸ τὴν συνοδίαν Κελτῶν ἐπικούρων ἀποστολὴν τῆς συζύγου Ἀγριππίνης, ἣν ἐλάτρευον αἱ στρατιαί.

Ἀποτέλεσμα δὲ τοῦ τοιούτου ἐξευτελισμοῦ ὑπῆρξεν ἡ εἰς τὸν Γερμανικὸν προςχώρησις δύο τῶν ἐν ἀποστασίᾳ εὑρισκομένων λεγεώνων· οἱ δὲ λοιποὶ δύο, ὁ πρῶτος καὶ ὁ εἰκοστὸς πρῶτος, οἵτινες ἐνεκαρτέρουν ἐν τῇ ἀποστασίᾳ, ὑπετάχθησαν δι' ἐπιβλητικῆς στρατιωτικῆς ἐπιδείξεως. Παρέστη δῆλα δὴ ὁ Γερμανικὸς πρὸ τοῦ στρατοπέδου αὐτῶν κατὰ τὰ *Castra Vetera* (τὸ σημερινὸν Xanten) μετὰ τοῦ στόλου καὶ μετὰ σώματος ὁπλιτῶν τῶν λεγεώνων καὶ ἐπικούρων. Ἐπὶ δὲ τῷ θεάματι ἐκείνῳ οἱ ἄριστοι τῶν ἀποστατῶν ὑπετάχθησαν, συλλαβόντες ἅμα αὐτοκέλευστοι καὶ ἀποκτείναντες τοὺς θρασυτάτους τῶν εἰς τὴν ἀποστασίαν ἐπιμενόντων. Πρὸς διασκεδασμὸν δὲ τῆς ἀναμνήσεως τῶν δυσαρέστων ἐκείνων σκηνῶν ἤγαγεν ὁ Γερμανικὸς τοὺς λεγεῶνας αὐτοῦ πέραν τοῦ Ῥήνου. Καὶ οἱ μὲν Μαρσοί, προςβληθέντες ἐξαπίνης, σχεδὸν ἐξωλοθρεύθησαν. Πρὶν ἢ δὲ οἱ ὅμοροι αὐτῶν λαοὶ παρασκευασθῶσι πρὸς ἐκδίκησιν, ἔσπευσεν ὁ Γερμανικὸς νὰ διαβῇ καὶ πάλιν τὸν Ῥῆνον. Συνέβησαν δὲ ταῦτα περὶ τὰ τέλη τοῦ 14 μ. Χ.

Γερμανικός.

Τότε πλέον ὁ Τιβέριος ᾐσθάνθη ἑαυτὸν ἀσφαλῆ. Ἀλλὰ τὴν ἀσφάλειαν ἐκείνην δὲν ἐχρεώστει εἰς τὸ κῦρος τοῦ ἰδίου ὀνόματος, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τὸ μεγάθυμον τοῦ ἀνεψιοῦ Γερμανικοῦ. Ὁ δὲ Τιβέριος καὶ ἡ Λιβία δὲν θὰ λησμονήσωσι τὴν τοιαύτην ὑπηρεσίαν, καὶ ὁ Γερμανικὸς χάριν αὐτῆς θὰ τύχῃ ἀμοιβῆς τοιαύτης, ὥστε θὰ ἔπρεπεν οἱονεὶ νὰ μετανοήσῃ, ἂν ἡ ἀγνωμοσύνη ἄλλου δύναται νὰ ἐξεγείρῃ ἐν ψυχῇ ἐντίμῳ μεταμέλον ἐπὶ τῇ ἐκτελέσει τοῦ

ἰδίου καθήκοντος. Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ ἠναγκάσθη ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁ Τιβέριος νἀφήσῃ εἰς τὸν Γερμανικὸν τὴν στρατηγίαν κατὰ τὸν Ῥῆνον, ἀποπνίγων ἐν τῇ ψυχῇ τὴν ἐξαφθεῖσαν ζηλοτυπίαν. Ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ ἀληθῶς ἡ τοὺς Χερούσκους διασπῶσα διάστασις παρεῖχεν εἰς τὸν Γερμανικὸν εὐπρόσδεκτον εὐκαιρίαν πρὸς ἐκδίκησιν τοῦ Οὐάρου. Ἤδη ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ἰσχυραὶ διχόνοιαι εἶχον ἀναφανῆ ἐν τῷ οἴκῳ τῷ κυβερνῶντι τὰ τῆς φυλῆς ἐκείνης. Εἴδομεν δὲ τὸν θεῖον τοῦ Ἀρμινίου Σεγέστην ἀποκαλύπτοντα εἰς τὸν Οὐᾶρον, εἰ καὶ ματαίως, τὸν ὑπὸ τοῦ ἀνεψιοῦ παρασκευασθέντα κατ᾽ αὐτοῦ δόλον. Λόγος δὲ τῆς διαφωνίας ταύτης μεταξὺ Σεγέστου καὶ Ἀρμινίου φέρεται ὁ ἔρως τοῦ Ἀρμινίου πρὸς τὴν θυγατέρα τοῦ Σεγέστου Θουσνέλδαν[1], ἣν οὗτος μὲν ἠρνήθη εἰς τὸν ἀνεψιόν, ὁ δ᾽ ἐραστὴς ἥρπασεν ἀπὸ τοῦ πατρός. Ἀλλὰ παρατηρητέον, ὅτι ἡ διχόνοια δὲν ὑπάρχει μόνον μεταξὺ θείου καὶ ἀνεψιοῦ, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τοῦ Ἀρμινίου καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Φλάβου. Καὶ δὴ ἐν τῷ καὶ πάλιν ἐξαπτομένῳ πολέμῳ τῶν Ῥωμαίων πρὸς τοὺς Γερμανοὺς βλέπομεν τὸν Φλάβον προσχωροῦντα εἰς τὰς τάξεις τοῦ Γερμανικοῦ καὶ πολεμοῦντα κατὰ τοῦ ἰδίου ἀδελφοῦ. Φαίνεται λοιπόν, ὅτι αἰτία τῆς διαμάχης ἦτο μᾶλλον ἡ περὶ τῆς ἀρχῆς ἀντιζηλία καὶ ὅτι ἡ ἀντίστασις τοῦ Σεγέστου εἰς τὸν γάμον τῆς θυγατρὸς μετὰ τοῦ Ἀρμινίου ὑπῆρξεν ἐπακόλουθον τῆς τοιαύτης διχονοίας μᾶλλον ἢ αἰτία αὐτῆς. Ὁπωσδήποτε δὲ καὶ ἂν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, τὰ μίση ηὔξησαν οὕτω πικρὰ ἑκατέρωθεν, ὥστε οἱ Χεροῦσκοι διῃρέθησαν εἰς δύο πολέμια στρατόπεδα. Ἤδη δὲ ὁ Ἀρμίνιος εἶχεν ἐπικρατήσει τοῦ Σεγέστου, ὃν καὶ ἐπολιόρκει ἐν τῷ φρουρίῳ αὐτοῦ, ὅτε οὗτος ἐκάλεσεν εἰς βοήθειαν τὸν Γερμανικόν. Οἱ λεγεῶνες ἀπηλευθέρωσαν τὸν Σεγέστην, ὅστις μετέστη τότε ὁριστικῶς εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν στρατόπεδον. Ἡ δ᾽ ἀπελευθέρωσις τοῦ Σεγέστου ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν αἰχμαλωσίαν τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ Θουσνέλδας, ἥτις εἶχεν ἀποσπασθῇ ἀπὸ τῶν κόλπων τοῦ Ἀρμινίου ὃν ἐλάτρευεν· ἡ δ᾽ ἀθλία γυνὴ ἐπέστρεψεν εἰς τὸν πάτριον οἶκον, ὅπως δουλωθῇ ὑπὸ τῶν ἐκείνου ἐλευθερωτῶν. Καὶ ὁ μὲν Τάκιτος περιγράφει πλαστικῶς τὴν πρώτην ἐκείνην γυναικείαν μορφὴν τὴν ἐμφανιζομένην ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν Γερμανῶν, αἱ δὲ Γερμανίδες μετὰ καυχήσεως δύνανται νἀναφέρωνται εἰς τὸ ἀρχέτυπον ἐκεῖνο τοῦ φύλου αὐτῶν οἷον περιγράφει ὁ μέγας Λατῖνος ἱστορικός. «Οὐδ᾽ ἐν δάκρυ ἔχυσε, λέγει ὁ Τάκιτος, οὐδ᾽ ἠκούσθη προφέρουσα ἱκεσίαν· συμπιέζουσα δὲ τὰς χεῖρας ἐντὸς τοῦ κόλπου, προσήλονε τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπὶ τῆς ἐγκύου γαστρός[2]». Ἀναγκασθεῖσα δὲ

---

[1] Τὸ ὄνομα τῆς Θουσνέλδας παραδίδει ἡμῖν μόνος ὁ **Στράβων** (II 292), παρ᾽ οὗ μανθάνομεν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ αὐτῆς καὶ τοῦ Ἀρμινίου, τοῦ Θουμελικοῦ. Οἱ δὲ Ῥωμαῖοι συγγραφεῖς οὔτε τῆς μητρὸς οὔτε τοῦ υἱοῦ τὸ ὄνομα διέσωσαν.

[2] **Τακίτου** Ann. I, 57.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ νυμφίου, ἐξέλεξεν ἐκεῖνον παρ' ᾧ ὑπῆρχεν ὁ ἔρως αὐτῆς καὶ ἡ τιμὴ τῆς πατρίδος. Ἐντεῦθεν δὲ προῆλθεν ἡ διάφορος τύχη αὐτῆς καὶ τοῦ πατρὸς νῦν ὅτε τῆς τύχης τοῦ Σεγέστου καὶ τῆς Θουσνέλδας κύριοι ἦσαν οἱ Ῥωμαῖοι.

Ἀγῶνας ὑπερανθρώπους κατέβαλεν ὁ Ἀρμίνιος πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς συζύγου καὶ ὑπεράσπισιν τῆς ἀπειλουμένης ἀνεξαρτησίας τῆς πατρίδος. Ἐκ νέου δὲ καὶ πάλιν ἡνώθησαν περὶ αὐτὸν αἱ φυλαί, ἃς εἶχε μεθ' ἑαυτοῦ ἐν τῷ Τευτοβουργίῳ δρυμῷ. Μετ' αὐτῶν δὲ βλέπομεν νῦν παραταττομένους ὑπὸ τὰς σημαίας τοῦ Ἀρμινίου τοὺς Σένονας καὶ Λαγγοβάρδους τοὺς τέως τεταγμένους ὑπὸ τὸν Μαρόβουδον. Ἀλλ' ἐκεῖνος ὅμως ἔλειπε. Μάτην ὁ Ἀρμίνιος εἶχε πολλάκις καλέσει αὐτὸν νὰ ἑνωθῇ μεθ' ἑαυτοῦ, ὅπως ὁμοῦ ὑπεραμυνθῶσι τῆς γερμανικῆς ἐλευθερίας. Ὁ Μαρόβουδος ἐμίσει τὴν ἐλευθερίαν περισσότερον ἢ ὅσον ἐμίσουν αὐτὸν οἱ Ῥωμαῖοι. Διὸ ἀπέκρουσε τὴν πρόσκλησιν. Τότε δὲ οἱ Σένονες καὶ οἱ Λαγγοβάρδοι, ἐγκαταλιπόντες τὰς τάξεις αὐτοῦ, ἔσπευσαν νὰ ἑνωθῶσι μετὰ τοῦ Ἀρμινίου. Ἀλλ' ἡ ἐπικουρία αὐτῶν δὲν ἴσχυσε νὰ μεταβάλῃ τὴν τύχην τοῦ ἡγεμόνος.

Ὁ Γερμανικὸς πρὸς καταπολέμησιν τῆς νέας συμμαχίας ἐτράπη τὴν αὐτὴν ὁδὸν ἣν καὶ ὁ πατὴρ Δροῦσος. Ἐπεβίβασε τέσσαρας λεγεῶνας ἐπὶ στόλου, ἀγαγόντος αὐτοὺς εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀμασίου· ἐκεῖθεν δὲ διηυθύνθη πρὸς τὸ Osning, οὗ τὰ ὑψώματα διετήρουν ἀκόμη ἴχνη τῆς σφαγῆς τῶν λεγεώνων τοῦ Οὐάρου. Ἠξιώθησαν δὲ τότε τῶν νομίμων τὰ λείψανα τῶν ἀτυχῶν ἐκείνων, οἵτινες ἀπὸ ἓξ ἐτῶν ἔκειντο ἄταφοι.

Ὁ Ἀρμίνιος, διωκόμενος κραταιῶς, ὑπεχώρει μαχόμενος. Μετὰ διαφόρους δὲ μικρὰς συμπλοκάς, ἐν αἷς καί τις καθ' ἣν ὁ γηραιὸς Καικίνας μικροῦ δεῖν ἐκινδύνευσε νὰ ὑποστῇ μετὰ τῶν λεγεώνων του ὄλεθρον ὅμοιον πρὸς τὸν τοῦ Οὐάρου, συνεκροτήθη κατὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Βισούργιδος τὸν Αὔγουστον τοῦ 16 ἡ μεγάλη μάχη τοῦ Ἰδισταβίσου *(Idistaviso)*[1],

[1] Πρῶτος ὁ Ἰάκωβος Grimm ἥνωσεν εἰς Idistaviso (κατ' ἄλλην ἀνάγνωσιν Idisiaviso) τὰ ἐν τῷ μόνῳ σωζομένῳ κώδικι (τῶν ἓξ πρώτων βιβλίων) τῶν Χρονικῶν τοῦ **Τακίτου** (II, 16) κεχωρισμένα Idista viso, ἑρμηνεύσας τὸ οὕτως ἑνωθὲν ὄνομα ὡς σημαῖνον Λειμῶνα νυμφῶν. Ἴδ. Grimm Deutsche Mythologie ἔκδ. Β' σ. 372. Περὶ δὲ τῆς θέσεως τοῦ πεδίου τούτου τοῦ Ἰδισταβίσου ὑπάρχει μεγάλη ἀμφισβήτησις παρὰ τοῖς νεωτέροις ἱστορικοῖς. Καὶ οἱ μὲν πλεῖστοι ἀποδέχονται τὸ πεδίον κείμενον μεταξὺ τῶν σημερινῶν Minden καὶ Hameln ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Βισούργιδος, ἑπόμενοι τῇ γνώμῃ τοῦ R. Wagener, Die Lage des Schlachtfeldes von Idistaviso ἐν τῇ Zeitschrift für vaterländische Geschichte und Alterthumskunde. Τόμ. ΛϚ' σ. 186 κ. ἑ. Ἴδ. Peter Geschichte Roms Τόμ. Γ' σ. 173 ἐν σημ. καὶ Schiller Geschichte der

δι' ἧς ἀποκατεστάθη πλήρης ἡ τιμὴ τῶν ῥωμαϊκῶν ὅπλων. Ἐν τῇ μάχῃ δ' ἐκείνῃ ἡττηθεὶς ὁ Ἀρμίνιος μόλις ἠδυνήθη νὰ σωθῇ διὰ τῆς φυγῆς.

Ἐπὶ δὲ τοῦ πεδίου τῆς μάχης ἤγειραν οἱ νικηταὶ τρόπαιον, φέρον τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην· Ἡ στρατιὰ τοῦ Τιβερίου Καίσαρος, νικήσασα τὰ ἔθνη τὰ μεταξὺ τοῦ Ἄλβιος καὶ τοῦ Ῥήνου, ἀνέθηκε τοῦτο τὸ μνημεῖον εἰς τὸν Ἄρην, τὸν Δία καὶ τὸν Αὔγουστον[1].

Ὁ δὲ Γερμανικὸς θὰ ἐπεθύμει νὰ διατηρήσῃ ἀκόμη τὴν στρατηγίαν τῶν παρὰ τὸν Ῥῆνον λεγεώνων ἐπὶ ἓν ἀκόμη ἔτος, ὅπως ἀποπερατώσῃ τὸν πρὸς τοὺς βαρβάρους ἀγῶνα καὶ ἀποκαταστήσῃ τὴν τάξιν τῶν πραγμάτων οἷα εἶχε διαρρυθμίσει αὐτὰ ὁ πατήρ. Ἀλλ' ὁ Τιβέριος δὲν ἐπέτρεψεν εἰς αὐτὸν νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν πόθον τοῦτον, ἀλλ' ἀνεκάλεσεν εἰς Ῥώμην, ὅπως τελέσῃ θρίαμβον. «Τοὺς δὲ Γερμανούς, ἔλεγεν ἡ ἐπιστολὴ τοῦ αὐτοκράτορος, τώρα ὅτε ἐπηνωρθώθη ἡ τιμὴ τῆς Ῥώμης συμφέρει μᾶλλον νὰ ἐγκαταλίπωμεν εἰς τὰς ἰδίας αὐτῶν ἀντιζηλίας καὶ τοὺς ἐμφυλίους πολέμους[2]».

Ὁ δὲ Τιβέριος ἀντήμειψε τὴν εὐπείθειαν τοῦ Γερμανικοῦ, διατάξας τὴν εἰς τιμὴν αὐτοῦ ἀνέγερσιν θριαμβικῆς ἁψῖδος καὶ τὴν χάραξιν νομισμάτων φερόντων ἐπιγραφὴν δηλοῦσαν τὴν ἀνάληψιν τῶν σημαιῶν τῶν λεγεώνων τοῦ Οὐάρου καὶ τὴν ἧτταν τῶν Γερμανῶν *(signis receptis, devictis Germanis)*. Ἀλλ' ὡς πρότερον δὲν εἶχε δυνηθῇ νἀνεχθῇ τὴν ἐπὶ μακρότερον χρόνον ὑπ' αὐτοῦ διατήρησιν τῆς παρὰ τὸν Ῥῆνον στρατηγίας, οὕτω καὶ κατόπιν δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπομείνῃ τὴν ἐγγὺς ἑαυτοῦ διαμονὴν τοῦ ἐνδόξου νικητοῦ τῶν Γερμανῶν. Καὶ ὁ μὲν δῆμος δὲν ἀπέκρυπτε τὴν ἐξαίρετον αὐτοῦ προτίμησιν πρὸς τὸν Γερμανικόν, αἱ δὲ θερμαὶ ἐνδείξεις τῆς εὐνοίας αἱ ἐπιδαψιλευόμεναι πρὸς αὐτὸν καὶ τὴν εὔχαριν ἅμα καὶ σοβαρὰν Ἀγριππῖναν· ἐξέκαιον τὴν ζηλοτυπίαν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῆς γηραιᾶς αὐτοῦ μητρὸς πρὸς τοὺς δύο ἐκείνους συζύγους, οἵτινες, καὶ μὴ θέλοντες νὰ εἶνε ἀντίπαλοι αὐτῶν, ἐφαίνοντο ὅμως τοιοῦτοι.

Διὰ ταῦτ' ἀπεφάσισεν ὁ Τιβέριος νἀπομακρύνῃ καὶ πάλιν τὸν Γερμανικὸν ἐκ τῆς Ῥώμης καὶ τῆς Ἰταλίας, καὶ ἀπέστειλεν εἰς τὴν Ἀσίαν. Δὲν

---

römischen Kaiserzeit Τόμ. Α' σ. 265. Ἄλλοι δὲ φρονοῦσιν, ὅτι πλησίον τοῦ ἀρχαίου Ἰδισταβίσου κεῖνται τὰ σημερινὰ Petershagen, Dören, Wiedensahl καὶ Bückeburg. Ἴδ. Hertzberg Geschichte des römischen Kaiserreichs σ. 163.

[1] **Τακίτου** Ann. II, 22.

[2] **Τακίτου** Ann. II, 26. Κατὰ δὲ τὸν Τάκιτον ὁ Γερμανικὸς δὲν ἐπείσθη ἐκ τούτου τοῦ λόγου τῆς ἀνακλήσεώς του, ἐπίστευε δ' ἀπ' ἐναντίας, ὅτι εἶχεν ἀπομακρυνθῇ τοῦ πεδίου τῆς δόξης αὐτοῦ ἐκ φθόνου μόνον· quamquam fingi ea seque per invidiam parto jam decori abstahi intellegeret.

ἀφῆκε δ᾽ εἰς αὐτὸν καιρὸν οὐδὲ νἀναλάβῃ τὴν ὑπατείαν, ἣν ἀνεδέχθη ἐν Ἑλλάδι περὶ τὰ τέλη τοῦ 17. Καὶ ἡ μὲν εἰς τὴν Ἀσίαν ἐξαποστολὴ τοῦ Γερμανικοῦ ἦτο βεβαίως ἰσοδύναμος πρὸς ἐξορίαν, ἀλλ᾽ ὁμολογουμένως ἡ ἐμπιστευθεῖσα εἰς αὐτὸν ἐντολὴ καθίστανεν αὐτὴν εὐάρεστον καὶ τιμητικήν. Παρεῖχε δῆλα δὴ τὸ ὑπὸ τοῦ Τιβερίου προκληθὲν δόγμα τῆς συγκλήτου εἰς τὸν Γερμανικὸν τὴν στρατηγίαν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις πέραν τῆς θαλάσσης μετ᾽ ἐξουσίας ἀνωτέρας τῆς τῶν ἀνθυπάτων καὶ ἀντιστρατήγων καὶ μετὰ τῆς ἐντολῆς νὰ εἰρηνεύσῃ τὰς στασιαζούσας καὶ ἀνστάτους ἐπαρχίας. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ χρόνον ἔστειλεν ὁ Τιβέριος τὸν ἴδιον ἑαυτοῦ υἱὸν Δροῦσον εἰς τὸν Ἴστρον, ὅπως κατοπτεύσῃ τὸν Μαρόβουδον καὶ ἐπισπεύσῃ διὰ δόλου τὴν κατάλυσιν τοῦ κλονουμένου αὐτοῦ θρόνου. Οὕτω δὲ, λέγει ὁ Τάκιτος, ἱστάμενος ὁ Τιβέριος ἐν τῷ κέντρῳ μετὰ τῶν δύο αὐτοῦ υἱῶν κατὰ τὰ σύνορα ἡγουμένων τῶν λεγεώνων, ᾐσθάνετο ἑαυτὸν ἀσφαλέστερον[1].

Ἀγριππῖνα.

Ἡ ἐκπλήρωσις τῶν περὶ τῆς τύχης τῶν Γερμανῶν προσδοκιῶν τοῦ Τιβερίου ἐπέκειτο ἤδη. Ἅμα τῇ παύσει τῶν ἐπιθέσεων τῶν γερμανικῶν λεγεώνων ἐξερράγη ἐν Γερμανίᾳ ὁ ἐμφύλιος πόλεμος. Ὁ Μαρόβουδος, ὅστις τὸν Ἀρμίνιον ἐθεώρει πάντοτε ἀντίπαλον, ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος κινήσας πόλεμον κατ᾽ αὐτοῦ. Ἐν δὲ τῇ χώρᾳ τῇ ἐκτεινομένῃ μεταξὺ τῶν ποταμῶν Σάλας καὶ Ἄλβιος συνεκροτήθη μάχη κρατερωτάτη. Καὶ ἑκάτερος μὲν τῶν ἀντιπάλων ἐκήρυξεν ἑαυτὸν νικητήν, ἀλλ᾽ ἡ ὑποχώρησις

[1] Se tutiorem rebatur utroque filio legiones obtinente. **Τακίτου** Ann. II, 44.

τοῦ Μαροβούδου ἐφάνη εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν ὡς φυγή. Ἀποβληθείσης δὲ τῆς γοητείας τῶν ὅπλων αὐτοῦ, αἱ αὐτομολίαι ἀπέβησαν γενικαὶ ἐν τῷ στρατοπέδῳ τοῦ ἀγερώχου Μαρκομάννου· διὸ ἠναγκάσθη νὰ ζητήσῃ ἄσυλον εἰς τὴν Βοημίαν καὶ ἐπικαλεσθῇ τὴν βοήθειαν τῶν Ῥωμαίων. Ἐφέρετο λοιπὸν τώρα ὁ Μαρόβουδος ἐν τῷ νότῳ πρὸς Γερμανοὺς καὶ Ῥωμαίους καθ' ὃν τρόπον εἶχε πρότερον προσενεχθῇ ἐν τῷ βορρᾷ ὁ Σεγέστης, τὸν μὲν περὶ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα προδίδων, προσχωρῶν δὲ εἰς τὸν ἐθνικὸν ἐχθρόν. Ἀλλ' ὁ Τιβέριος ἀπήντησεν εἰς τὸν Μαρόβουδον, ὅτι δὲν ἐδικαιοῦτο νὰ ἐλπίζῃ ἐπὶ τὴν βοήθειαν τῶν Ῥωμαίων ἀφ' οὗ εἶχεν ἐγκαταλίπει αὐτοὺς μόνους ἀντιμετώπους τῶν Χερούσκων. Διὸ ἐστάλη ὁ Δροῦσος ἐντολὴν ἔχων νὰ ἐπιταχύνῃ τὴν διάλυσιν τοῦ μαρκομαννικοῦ βασιλείου μᾶλλον ἢ νἀναστείλῃ αὐτήν. Οὕτω δὲ ταχέως ἐξέλιπεν ἐκ τοῦ μέσου ὁ Μαρόβουδος. Εὐγενὴς Γότθος καλούμενος Κατουάλδος, ἔχων κατὰ τοῦ Μαροβούδου ἀρχαίας ἀφορμὰς μνησικακίας, εἰσήλασεν εἰς τὴν Βοημίαν ἡγούμενος στίφους μαχητῶν. Ἐπὶ δὲ τῇ ἐμφανίσει αὐτοῦ οἱ Μαρκομάννοι, οἵτινες εἶχον μείνει τέως πιστοὶ εἰς τὸν Μαρόβουδον, ἀπέστησαν, καὶ ὁ ἀλαζὼν αὐτῶν βασιλεύς, βλέπων κινδυνεύουσαν τὴν ζωήν του, κατέφυγεν εἰς τὸ Νωρικὸν καὶ ἐζήτησε φιλοξενίαν παρὰ τῶν Ῥωμαίων. Ὁ δὲ Τιβέριος ὥρισεν εἰς αὐτὸν τόπον διαμονῆς τὴν Ῥάβενναν, ὅπου ἔζησεν ἀφανὴς καὶ τεταπεινωμένος ἐπὶ δεκαοκτὼ ἀκόμη ἔτη[1].

Ἀθλιώτερον δὲ ὑπῆρξε τὸ τέλος τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ Ἀρμινίου, ὅστις, μισηθεὶς παρὰ τοῖς Χερούσκοις διὰ τὴν φιλαρχίαν, ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν ἰδίων συγγενῶν (21)[2]. Σὺν δὲ τῷ θανάτῳ τοῦ Ἀρμινίου διελύθη ἡ μεγάλη συμμαχία τῶν περὶ αὐτὸν ἠθροισμένων λαῶν. Οὕτως εἶχε πληρωθῇ ἡ πρόρρησις τοῦ Τιβερίου. Ἄλλως δὲ ἡ βραχεῖα ἐκείνη κατάλυσις τῶν δύο γερμανικῶν βασιλείων, τοῦ τῶν Μαρκομάννων καὶ τοῦ τῶν Χερούσκων, προῆλθε μὲν ἐκ τῆς ἀμοιβαίας ἀντιζηλίας τῶν ἡγεμόνων, πολὺ δὲ μᾶλλον ἐκ τοῦ λό-

---

[1] Non excessit Italia per duodeviginti annos consenuitque. **Τακίτου** Ann. II, 63.

[2] Ἡ χρονολογία αὕτη, ἣν ἀποδέχεται πλὴν τοῦ Βερτολίνη καὶ ὁ Schiller Geschichte der römischen Kaiserzeit Τόμ. Α' σ. 260, στηρίζεται εἰς τὴν γνώμην τοῦ Nipperdey, ὅστις ἐγνωμάτευσεν, ὅτι ὁ **Τάκιτος** (Ann. II, 88), λέγων περὶ τοῦ Ἀρμινίου ὅτι συνεπλήρωσε δωδεκαετῆ ἀρχὴν (duodecim [annos] potentiae explevit), ἐννοεῖ τὸν Ἀρμίνιον θανόντα δώδεκα ἔτη μετὰ τὸ 9, ὅτε ἀνέλαβε τὴν ἀρχήν. Ἀλλ' ὀρθῶς ἀντιπαρετηρήθη, ὅτι ἡ θέσις τοῦ χωρίου, ἐν ᾧ ὁ Τάκιτος ὁ συνήθως ἐν αὐστηρᾷ χρονολογικῇ ἀκολουθίᾳ ἀφηγούμενος τὰ γεγονότα ἀναγράφει τὰ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀρμινίου, ἀναγκάζει νὰ δεχθῶμεν ὡς ἔτος αὐτοῦ τὸ 19. Τὰ δ' ἔτη τῆς ἀρχῆς ἢ δυνάμεως (potentia) τοῦ Ἀρμινίου φαίνεται ὑπολογίζων ὁ Τάκιτος ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Ἴδ. Peter Geschichte Roms Τόμ. Γ' σ. 186 σημ.

γου, ὅτι εἶχον προδράμει τῶν χρόνων. Τὰ βασίλεια ἐκεῖνα, προελθόντα ἐκ τῆς ἐπιδράσεως γεγονότων ἐκτάκτων, ἔμελλον ἀναγκαίως νἀπολεσθῶσι καθ' ἣν ἡμέραν ἐξέλειπεν ἡ ὤθησις ἐξ ἧς εἶχον γεννηθῆ, ἐπειδὴ δὲν ἦτο ἀκόμη ὥριμος ὁ χρόνος πρὸς καθίδρυσιν μοναρχιῶν ἑνιαίων ἐν μονίμῳ περιοχῇ ὡς ὀργανικῆς βάσεως τοῦ πολιτικοῦ βίου τῶν γερμανικῶν λαῶν. Διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον τὰ γερμανικὰ φῦλα ἐπανῆλθον ἄνευ δυσχερείας εἰς τὴν προτέραν κατάστασιν τοῦ ἀποσχισμοῦ, βέβαια ὄντα, ὅτι οὕτως ἡ ῥωμαϊκὴ αὐτοκρατορία ἔμελλε νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς αὐτὰ ἐν τῷ μέλλοντι τὴν ἐν εἰρήνῃ διαβίωσιν.

Κατὰ τὸ αὐτὸ δ' ἐκεῖνο ἔτος καθ' ὃ κατελύετο μὲν τὸ βασίλειον τῶν Μαρκομάννων, ὁ δὲ Μαρόβουδος μεθίστατο ἀπὸ τοῦ θρόνου εἰς τὴν ἐν Ῥαβέννῃ ἐξορίαν, ἐν τῇ Ἀσίᾳ ἐτελεῖτο τραγῳδία πληρώσασα φρίκης καὶ θλίψεως τὴν μητρόπολιν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Ὁ νικητὴς τοῦ Ἰδισταβίσου Γερμανικὸς ἀπέθνησκεν ἐν Ἀντιοχείᾳ τῇ 10 Ὀκτωβρίου 19 ἐν μέσῳ τῆς θριαμβευτικῆς αὐτοῦ ἐπιτυχίας, ἀφ' οὗ πρότερον εἶχεν ἐπαναφέρει τὴν εἰρήνην εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας μᾶλλον διὰ τῆς συνέσεως ἢ διὰ τῶν ὅπλων. Ὁπόθεν δὲ προῆλθεν ὁ θάνατος τοῦ νεαροῦ ἥρωος; Πολλαὶ ὑπῆρξαν αἱ ὑπόνοιαι, οὐδ' αὐτοῦ τοῦ Τιβερίου φεισθεῖσαι. Ἀληθῶς δὲ ὁ αὐτοκράτωρ εἶχε δώσει ἀφορμὴν εὐλόγων ὑπονοιῶν διὰ τῆς πρὸς τὸν ἀνεψιὸν διαγωγῆς, ἥτις ἐφανέρονε τὴν ἀντιζηλίαν ἣν ἐνέπνεεν εἰς αὐτὸν ὁ νεαρὸς ἥρως. Ἐπ' ἐσχάτων δ' εἶχε προβῆ ὁ Τιβέριος μέχρι τραχείας ἐπιτιμήσεως τοῦ Γερμανικοῦ ὡς μεταβόντος εἰς τὴν Αἴγυπτον ἄνευ προηγουμένης αὐτοῦ ἀδείας. Καὶ ἦτο μὲν εὔλογος ἡ ὑπόνοια, ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει, ὅτι ἦτο καὶ ἀληθής. Ὁ δὲ θάνατος τοῦ Γερμανικοῦ εἶνε τῶν γεγονότων τῶν μὴ ἐπιδεχομένων ἀνάλυσιν ἄγουσαν εἰς πορίσματα βέβαια. Καὶ φαίνεται μὲν λίαν πιθανόν, ὅτι ὁ ἀτυχὴς νεανίας ἀπέθανεν ἐκ δηλητηρίου δοθέντος εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Πίσωνος καὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ Πλαγκίνης[1]· ἀλλ' ἁπλαῖ μόνον

[1] Ὁ **Τάκιτος** (Ann. III, 14), ὅστις ὑποστηρίζει, ὅτι ὁ Γερμανικὸς ἀπέθανε φαρμακευθείς, δὲν τολμᾷ καὶ νὰ βεβαιώσῃ, ὅτι ὁ δηλητηριάσας αὐτὸν ὑπῆρξεν ὁ Πίσων. Ἀλλ' ἡ διαγωγὴ τοῦ Πίσωνος πρὸς τὸν Γερμανικὸν ἡ προηγηθεῖσα τοῦ τραγικοῦ αὐτοῦ τέλους καὶ ἡ κατόπιν ἐπελθοῦσα καταδίωξις καὶ αὐτοκτονία αὐτοῦ καθιστάνουσι πιθανωτέραν τὴν ἐνοχὴν αὐτοῦ μᾶλλον ἢ τὴν ἀθωότητα. Οἱ δὲ νεώτατοι τῶν ἱστορησάντων τὰ κατὰ τὸν Τιβέριον ἐκφέρουσι τὴν γνώμην, ὅτι ὁ Γερμανικὸς ἀπέθανεν ἐκ φυσικοῦ θανάτου. Ἡ δὲ γνώμη αὕτη συνδέεται πρὸς ἐπανειλημμένας ἀποπείρας γενομένας χάριν παλινορθώσεως τῆς μνήμης τοῦ Τιβερίου καὶ ἀπαλλαγῆς αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ὑπὸ τοῦ Τακίτου κατακρίσεως. Ἴδ. Stahr Tiberius. — Freytag Tiberius und Tacitus. — Höck Römische Geschichte. Ταὐτὰ δὲ φρονεῖ καὶ ὁ Ranke Weltgeschichte Τόμ. Γ' μέρ. 2 σ. 299. Πρβλ. περὶ τοῦ ζητήματος τούτου Gentile Tiberio e Tacito. Ἐν Παβίᾳ. 1887.—

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

καὶ δυςαπόδεικτοι ὑποθέσεις εἶνε ἂν οὗτοι προέβησαν εἰς τὴν φαρμακείαν αὐτοβούλως, πολλὰ καραδοκοῦντες ἐκ τῆς ἀγαλλιάσεως ἣν ἔμελλε νὰ παράσχῃ ὁ θάνατος τοῦ Γερμανικοῦ εἰς τὸν Τιβέριον καὶ τὴν Λιβίαν, ἢ ἂν ἦσαν μόνον ἐκτελεσταὶ ἐπιβουλῆς σκευωρηθείσης ἐν τῇ αὐλῇ.

Καὶ ὁ μὲν Γναῖος Πίσων ἦτο ἀνὴρ τῶν γνωρίμων κενόδοξος καὶ βίαιος. Ἡ δὲ σύζυγος αὐτοῦ Πλαγκῖνα ἔχαιρε τὰ πιστὰ παρὰ τῇ Λιβίᾳ, καὶ συμμετεῖχε πασῶν τῶν αὐλικῶν σκευωριῶν τῶν μηχανορραφουμένων ὑπὸ τῆς πανούργου πρεσβύτιδος, ὧν κυριωτάτη ἀφορμὴ ἦτο τότε τὸ πρὸς τὴν Ἀγριππῖναν μῖσος. Ὅτε δὲ ὁ Γερμανικὸς ἀπεστάλη εἰς τὴν Ἀσίαν, ἀνετέθη εἰς τὸν Πίσωνα ἡ διοίκησις τῆς Συρίας μετὰ τῆς ἐντολῆς νὰ βοηθήσῃ καὶ αὐτὸς εἰς συντέλεσιν τοῦ ἔργου τοῦ ἀρχιστρατήγου. Ἡ δὲ Πλαγκῖνα ἠκολούθησε τὸν σύζυγον· δικαιούμεθα δὲ νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι αὕτη ἐνεθάρρυνε τὸν ἄνδρα ὅπως ἐπιδείξῃ πρὸς τὸν Γερμανικὸν τὴν ὑπεροπτικὴν καὶ στασιαστικὴν διαγωγὴν ἐκείνην τὴν μάλιστα συμφωνοῦσαν πρὸς τὸν ἀλαζονικὸν τοῦ Πίσωνος χαρακτῆρα. Ὁ δὲ Γερμανικὸς ὑπέμεινε μὲν ἐπί τινα χρόνον τὰς ὑπερβασίας τοῦ ὑπάρχου, ἀλλὰ τέλος ἀφήρεσεν ἀπ' αὐτοῦ τὴν ἀρχὴν καὶ ἀπήτησε νἀποχωρήσῃ ἐκ τῆς Ἀσίας. Ἀναχωρήσαντος δὲ τοῦ Πίσωνος ἐκ τῆς Ἀντιοχείας, συνέβη ὁ θάνατος τοῦ Γερμανικοῦ, μεθ' ὃν ἐπέστρεψεν ὁ Πίσων, ὅπως ἀναλάβῃ τὴν στρατηγίαν, ἀλλ' ἀνεκλήθη εἰς τὴν Ῥώμην κατὰ διαταγὴν τῆς συγκλήτου, ὅπως ἀπολογηθῇ εἰς τὸν δῆμον, καταληφθέντα ὑπὸ μεγάλου ἐρεθισμοῦ ἐπὶ τῷ μυστηριώδει θανάτῳ τοῦ γενναίου Γερμανικοῦ.

Σπανίως ποτὲ καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς χρόνοις τῆς ἐλευθέρας πολιτείας κατελήφθη ὁ δῆμος ὑπὸ πάθους οὕτως ἀκρατήτου ὡς ὅτ' ἔφθασεν εἰς τὴν Ῥώμην τὸ ἄγγελμα τοῦ θανάτου τοῦ Γερμανικοῦ. Ὁ δῆμος τῶν Ῥωμαίων, μιμούμενος τὸ παράδειγμα τοῦ Αὐγούστου μαθόντος τὴν πανωλεθρίαν τῶν περὶ τὸν Οὐᾶρον, ἐζήτει τὴν ἀπόδοσιν τοῦ Γερμανικοῦ του, καὶ ἐβόων τὰ τοιαῦτα πρὸ αὐτοῦ τοῦ παλατίου, οἱονεὶ θέλοντες νὰ ὑποδείξωσιν εἰς τὸν Τιβέριον, ὅτι ἐκεῖνον ἐθεώρουν ὑπεύθυνον ἐπὶ τῷ ἀπροόπτῳ θανάτῳ τοῦ νεαροῦ ἥρωος. Κατὰ δὲ τὴν ἄφιξιν τῆς Ἀγριππίνης, φερούσης τὴν κάλπην τὴν περιέχουσαν τὴν σποδὸν τοῦ πεφιλημένου συζύγου, αἱ διαδηλώσεις τοῦ δημοσίου πένθους κατέστησαν ζωηρότεραι καὶ θορυβωδέστεραι. Ὁ δὲ Τιβέριος, καίπερ ἐννοῶν τὴν ἐχθρικὴν αὐτῶν ἔννοιαν, ἀντέταξεν εἰς αὐτὰς συνετὴν ἀταραξίαν, ὅπως μὴ ἡ θλῖψις τοῦ πλήθους παρεκτραπῇ εἰς στάσιν. Καὶ δὲν παρέστη μὲν αὐτὸς εἰς τὴν κηδείαν τοῦ ἀνεψιοῦ, ἀποστείλας εἰς αὐτὴν τὸν υἱὸν Δροῦσον, ἐνήργησε δ' εἰς μνήμην τοῦ Γερμανικοῦ ψήφισιν τιμῶν μεγάλων, αἰτι-

Sievers Studien zur Geschichte der römischen Kaiser. Ἐν Βερολίνῳ. 1870 σ. 49 κ. ἑ.—Schiller Geschichte der römischen Kaiserzeit. Τόμ. Α' σ. 274 κ. ἑ.

Ἡ Ἀγριππῖνα κομίζουσα εἰς τὴν Ῥώμην τὴν σποδὸν τοῦ Γερμανικοῦ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

νες διήρκεσαν ἐπὶ ἕνα αἰῶνα καὶ ὑπερέκεινα. Ἀλλ' ὅτε ὅμως ἡ σποδὸς τοῦ Γερμανικοῦ κατετέθη εἰς τὸ μαυσωλεῖον τοῦ Αὐγούστου, ὁ Τιβέριος ἐπέβαλεν ἀποτόμως τὴν παῦσιν τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ δημοσίου πένθους διὰ διατάγματος, ἐν ᾧ ὑπεμίμνησκεν εἰς τὰ πλήθη, ὅτι οἱ πατέρες εἶχον ὑπομείνει μετὰ πολλῷ μείζονος καρτερίας συμφορὰς μεγάλας καὶ ἐκάλει νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὸν συνήθη βίον καὶ μετάσχωσι τῶν ἑορτῶν[1]. Ὑπηνίσσετο δὲ διὰ τῆς τελευταίας ταύτης λέξεως τὰς ἐπικειμένας ἑορτὰς τῶν Μεγαλησίων, αἵτινες ἐτελοῦντο καθ' ἕκαστον ἔτος ἀπὸ τῆς 4 μέχρι τῆς 10 Ἀπριλίου εἰς τιμὴν τῆς μεγάλης Ἰδαίας μητρός, καὶ τὸ ἤδη προκεχηρυγμένον δικαιοστάσιον *(justitium)*, ἤτοι ἀργίαν τῶν δικαστηρίων. Ἀλλ' ὅμως παρετηρήθη ἡ μεγάλη ἀτοπία ἡ ἐνυπάρχουσα ἐν τῇ χρήσει τοιαύτης λέξεως ἐν διατάγματι τοιούτῳ. Καὶ ὑπήκουσαν μὲν τὰ πλήθη εἰς τὸ κέλευσμα τοῦ ἡγεμόνος, καὶ ἀνέλαβον τὰς καθημερινὰς συνηθείας. Ἀλλ' ἀνέμενον μετ' ἀγωνίας τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Πίσωνος, ὅστις ὤφειλε νὰ δώσῃ εὐθύνας ἐπὶ τῷ διπλῷ ἐγκλήματι τῆς ἀπιστίας καὶ τῆς φαρμακείας, ἐλπίζοντα, ὅτι ἡ ἀρξαμένη κατ' αὐτοῦ δίκη ἔμελλε νἀποκαλύψῃ τὸ μυστήριον τὸ περιβάλλον τὰ κατὰ τὸν ἄωρον θάνατον τοῦ Γερμανικοῦ. Ἀλλ' αἱ τοιαῦται ἐλπίδες διεψεύσθησαν. Καὶ ἔλειψαν μὲν ἀποδείξεις τῆς ἀνδροφονίας, εἰς οὐδὲν δὲ ἀπέληξεν ἡ κατὰ τοῦ Πίσωνος ἐπὶ φαρμακείᾳ καταγγελία[2]. Ἀλλ' ὑπεστηρίχθη ὅμως ἡ ἄλλη καταγγελία, ὅτι ὁ Πίσων ἀπεπειράθη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γερμανικοῦ νἀναλάβῃ διὰ τῆς βίας τὴν ἤδη εἰς ἄλλους ἀνατεθεῖσαν στρατηγίαν. Ἀλλ' ὁ Πίσων δὲν ἀνέμεινε τὴν καταδίκην, ἥτις προηγγέλλετο αὐστηροτάτη ἕνεκα τῆς ἀτέγκτου καὶ ἐχθρικῆς στάσεως τῶν δικαστῶν, ἰδίως δὲ τοῦ Τιβερίου[3]. Πρωίαν δέ τινα εὑρέθη ἐσφαγμένος ἐν τῷ κοιτῶνι αὐτοῦ. Πλησίον δ' αὐτοῦ ἔκειτο τὸ ξίφος δι' οὗ εἶχεν αὐτοκτονήσει καὶ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Τιβέριον, δι' ἧς συνίστα τὰ τέκνα καὶ ἐδήλου, ὅτι οὐδὲν ἄλλο εἶχεν ἁμαρτήσει πλὴν τῆς ἐν ὅπλοις εἰς τὴν ἐπαρχίαν του εἰσελάσεως μετὰ τὴν ἀπ' αὐτοῦ ἀφαίρεσιν τῆς στρατηγίας. Μετὰ δεκατρία δ' ἔτη (32) ἔτυχεν ὁμοίου θανάτου καὶ ἡ ἀνταξία αὐτοῦ σύζυγος Πλαγκῖνα, φονευθεῖσα κατὰ διαταγὴν τοῦ Τιβερίου.

Ἡ δὲ κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Γερμανικοῦ ἐπιδειχθεῖσα διαγωγὴ τοῦ πλήθους ἐπήνεγκε μεγάλην μεταβολὴν εἰς τὸν χαρακτῆρα τοῦ Τιβερίου, ἥτις ἐξεδηλώθη ἀπαισίως διὰ τῶν ἔργων αὐτοῦ. Καὶ μέχρι μὲν ἐκείνου τοῦ χρόνου εἶχεν ἐπιδειχθῇ ἡγεμὼν νοήμων, προθυμούμενος νὰ μεταχειρισθῇ πρὸς κοινὸν ὄφελος τὴν εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ θετοῦ πατρὸς κληροδοτηθεῖσαν ἐξου-

---

[1] **Τακίτου** Ann. III, 6.
[2] Veneni crimen visus est diluisse. **Τακίτου** Ann. III, 14.
[3] Judices per diversa implacabiles erant, Gaesar ob bellum provinciae illatum. **Τακίτου** Ann. III, 14.

σίαν· ἀλλ' ἔκτοτε παρουσιάζεται ὡς δεσπότης, ὡς τύραννος, ἐγκαινίζων τὴν παράλυσιν τῆς αὐταρχίας καὶ παρασκευάζων τὴν τυραννίδα τοῦ Καλιγόλα καὶ τοῦ Νέρωνος.

Ἃς ἀφηγηθῶμεν διὰ βραχέων τὰ ἔργα τοῦ Τιβερίου τὰ προηγηθέντα τῆς δηλωθείσης μεταβολῆς, ἅτινα καταλαμβάνουσι τὰ ἐννέα πρῶτα ἔτη τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ.

Διοίκησις τοῦ Τιβερίου.—Τὸ πρῶτον ἔργον τὸ ἐπιβαλλόμενον εἰς τὸν Τιβέριον ὅτε ἀνέλαβε τὴν αὐταρχίαν ἦτο ἡ εὕρεσις ὁριστικῆς ὑποτυπώσεως τοῦ θεσμοῦ τῆς αὐτοκρατορίας. Εὗρε δ' αὐτὴν ἐν τῇ κατ' ἐπίφασιν ἀνυψώσει τῆς συγκλήτου, ἐν ᾗ συνεκέντρωσε τὴν διοίκησιν, ἀφ' οὗ πρότερον κατέλυσε τὴν αὐθυπαρξίαν τοῦ συνεδρίου ἐκείνου ὡς σώματος πολιτικοῦ καὶ μετέβαλεν αὐτὸ εἰς συμβούλιον διοικητικόν, ἀποφασίζον κατὰ τὰς γνώμας τοῦ αὐταρχοῦντος καὶ εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀποβλέπον ἢ εἰς τὸ συμφέρον ἐκείνου. Διὰ ταῦτα περιέβαλεν ὁ Τιβέριος τὴν σύγκλητον δι' αἴγλης ἐπιφανοῦς. Ἐν αὐτῇ ἀντεπροσωπεύοντο εὐρύτατα ἡ εὐγένεια, ὁ πλοῦτος, τὸ πνεῦμα· ἓν δὲ καὶ μόνον ἔλειπεν ἐν αὐτῇ, ὁ χαρακτήρ. Οὕτω δὲ ἡ σύγκλητος ἀπέβη ὑψηλή τις ἀντιπροσωπεία τοῦ δήμου τῶν Ῥωμαίων, καὶ ὁ Τιβέριος ἠδυνήθη χωρὶς νὰ φανῇ ὑπὲρ μέτρον ἐλευθεροκτόνος νὰ μεταγάγῃ εἰς αὐτὴν τὰς πολιτικὰς λειτουργίας ἐκείνας, αἵτινες ἐν τῷ παρελθόντι ἀνῆκον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου. Ὁ δὲ δῆμος, καίπερ διὰ τούτου τοῦ νεωτερισμοῦ ἀφαιρούμενος τὰ κυριαρχικὰ αὐτοῦ δικαιώματα, μόλις που ἐτόλμησε νἀντιτάξῃ ἀνωφέλητόν τινα θόρυβον κατὰ τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Τακίτου[1]. Ὑπὸ τοιαύτης δ' αἰγίδος περιφρουρούμενος ἠδυνήθη ὁ Τιβέριος νὰ συνεχίσῃ τὴν κωμῳδίαν τοῦ Αὐγούστου, λαμβάνων παρὰ τῆς συγκλήτου ἑκάστοτε παράτασιν τῆς αὐταρχίας καὶ διαβεβαιῶν, ὅτι ἐδέχετο αὐτὴν ἐπὶ μόνῳ τῷ ὅρῳ τῆς ἐξασκήσεως αὐτῆς χάριν ὑπηρεσίας τῆς πολιτείας[2].

Πράγματι δ' αἱ ἐπαρχίαι εἶδον ἐπαληθεύουσαν τὴν διαβεβαίωσιν αὐτοῦ ἐκείνην. Ἔχων ὡς ἀξίωμα, ὅτι ἴδιον ἀγαθοῦ ποιμένος εἶνε τὸ κείρειν τὸ ποίμνιον, οὐχὶ δὲ τὸ ἀποδέρειν αὐτό, ἀπηγόρευσε τὰς δημεύσεις τῆς οὐσίας καὶ

[1] Tum primun e campo comitia ad patres translata sunt... Neque populus ademptum jus questus est nisi inani rumore. **Τακίτου** Ann. I, 15.

[2] Bonum et salutarem principem, quem vos tanta et tam libera potestate instruxistis, senatui servire debere et universis civibus saepe, et plerumque etiam singulis. **Σουητωνίου** Tiber. 29. Ὁ ἱστορικὸς οὗτος διηγεῖται, ὅτι ὁ μὲν Αὔγουστος συνείθιζε νἀναγινώσκῃ τοὺς λόγους αὐτοῦ ἐν τῇ συγκλήτῳ, ἀλλ' ὁ Τιβέριος ἐρρητόρευε, λαλῶν ἀπαράσκευος λατινικὴν καθαρωτάτην.

κατεδίκασε πολλοὺς τῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἀργυρολογούντων διοικητῶν[1]. Καταστραφεισῶν δέ τινων πόλεων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὑπὸ σεισμοῦ, ἐκήρυξε τὴν καταστροφὴν δημοσίαν συμφοράν, διέταξε τὴν διὰ δημοσίας δαπάνης ἀνοικοδόμησιν τῶν κατεστραμμένων πόλεων καὶ ἀπήλλαξε τοὺς κατοίκους αὐτῶν παντὸς φόρου ἐπὶ πενταετίαν.

Πρὸς δὲ τὴν ἐξύψωσιν τῆς συγκλήτου καὶ τὴν προστασίαν τῶν ἐπαρχιῶν ἀντιπαρατίθενται ὡς στοιχεῖον χαρακτηριστικώτατον τῆς αὐταρχίας τοῦ Τιβερίου αἱ πολιτικαὶ ἐκεῖναι δίκαι αἱ ἀναφερόμεναι δῆθεν εἰς προδοσίαν ἢ ἀσέβειαν πρὸς τὴν πολιτείαν ἢ τὸν αὐτάρχην. Πλὴν τῶν εἰδικῶν περὶ προδοσίας τῆς πολιτείας νόμων *(leges de majestate)*, οἵτινες ἀφθονοῦσιν ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ νομοθεσίᾳ κατὰ τὸν τελευταῖον αἰῶνα τῆς ἐλευθέρας πολιτείας καὶ προαγγέλλουσι τὸν προσεχῆ ὄλεθρον τῆς ἐλευθερίας, ὑπῆρχεν ἀρχαῖος θεσμὸς τῆς ῥωμαϊκῆς πολιτείας, καθ' ὃν πᾶσα ἐπιβουλὴ κατ' ἄρχοντός τινος ἔπρεπε νὰ θεωρῆται ὡς ἐπιχειρηθεῖσα κατὰ συμπάντων τῶν ἀποτελούντων τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν. Διὰ ταῦτα ὁ φόνος ἢ καὶ αὐτὴ ἡ ἁπλῆ ὕβρις ἄρχοντος ἐχαρακτηρίζετο ὡς ἔγκλημα καθοσιώσεως καὶ ἐτιμωρεῖτο ὡς τοιοῦτον. Ἐπακόλουθον δὲ τούτου τοῦ κρατοῦντος κανόνος ἦτο, ὅτι μετὰ τὴν εἰς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ἄνδρα συγκέντρωσιν ἁπασῶν τῶν ἀρχῶν καὶ ἰδίως τῆς δημαρχικῆς ἐξουσίας ἡ ὕβρις ἡ εἰς αὐτὸν γενομένη ὤφειλε διὰ τὸν εἰρημένον λόγον νὰ θεωρῆται ὡς γενομένη εἰς ὅλην τὴν πολιτείαν. Καὶ τοιαύτη μὲν ἦτο ἡ νομικὴ ἀρχή. Εὔκολος δὲ εἶνε ἡ κατανόησις τῆς μεταβολῆς ἣν ὑπέστη ἡ φύσις αὐτῆς σὺν τῇ γεννήσει τῆς αὐταρχίας Ἐν ᾧ δῆλα δὴ πρότερον ὁ νόμος οὗτος ἦτο ἐγγύησις τῆς ἐλευθερίας, ἔκτοτε ἀπέβη ὅπλον ἐλευθεροκτόνον, μεταπεσὼν εἰς τὸ πρόσωπον ἑνὸς ἀνδρὸς ὑποκατασταθέντος εἰς τὴν πολιτείαν[2]· Καὶ ὁ μὲν Αὔγουστος ἐκ συνέσεως μᾶλλον ἢ ἐκ πνεύματος φιλανθρώπου καὶ φιλοδικαίου εἶχε ποιήσει χρῆσιν τοῦ νόμου τούτου οὕτω μετρίαν, ὥστε κατὰ τὸν μακρὸν χρόνον τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ αἱ πολιτικαὶ ἐκεῖναι δίκαι ὑπῆρξαν σπανιώταται. Ἀλλὰ πολὺ συχνότεραι ἀπέβησαν ἀπ' ἐναντίας ἐπὶ τοῦ Τιβερίου, τοῦθ' ὅπερ δ' εἶνε ἔτι ἐπιβαρυντικώτερον, ἐτελοῦντο ὑπ' εὐθύνην τῆς συγκλήτου καὶ δι' αὐτῆς. Ἐντεῦθεν δὲ διὰ τῶν δικῶν τούτων κατεφάνη ὁ κρύφιος σκοπὸς τῆς ἀπροόπτου ἀνυψώσεως τοῦ συνεδρίου ἐκείνου, προορισθέντος νὰ καλύπτῃ διὰ τοῦ κύρους τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ οὐ μόνον τὰς δεσποτικὰς τάσεις τοῦ αὐτάρχου, ἀλλὰ καὶ τὰς ἐκδικήσεις καὶ

[1] Praesidibus onerandas tributo provincias suadentibus rescripsit, boni pastoris esse tondere pecus, non deglubere. **Σουητωνίου** Tiber. 32.

[2] Tum primun reperta sunt quae per tot annos rem publicam exedere. **Τακίτου** Ann. III, 27.

τὰ αἱμοδιψῆ πάθη τοῦ δεσπότου, ἅτινα παρουσιάζοντο περιβεβλημένα τὸ κῦρος ἀποφάσεων τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης.

Ἐπηυξάνοντο δ' αἱ ἀπὸ τῆς μεταβολῆς τῆς οὐσίας τοῦ νόμου ἐπερχόμεναι ζημίαι ἐκ τῆς ἐλλείψεως ἰδίας τινὸς δημοσίας δικαστικῆς ἀρχῆς, περιβαλλούσης τὴν ἐφαρμογὴν αὐτοῦ διά τινος ἐγγυήσεως. Τὸ δικαίωμα τοῦ εἰσαγγέλλειν εἶχε κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς νόμους πᾶς πολίτης, εἶχε δ' ἀποβῆ ἡ κονίστρα τῶν μεγάλων ῥητόρων καὶ ἡ εὐθυτέρα ὁδὸς πρὸς ἀπόκτησιν φήμης καὶ τιμῶν. Καὶ ἐν μὲν τοῖς χρόνοις ἐλευθέρου καὶ εὐαγώγου βίου ἡ ἀπεριόριστος ἐκείνη εὐρύτης δικαιώματος οὕτω σπουδαίου εἶχε παραγάγει καρποὺς ἐξαιρέτους, ἀλλ' ἀπέβη ἀπ' ἐναντίας τὰ μάλιστα ὀλεθρία ὅτε τὰ μὲν δημόσια ἤθη ἐφθάρησαν, ἡ δ' ἐλευθερία ἀπωλέσθη. Καὶ δὴ τὸ μὲν πρῶτον τὸ εἰσαγγελικὸν ἐκεῖνο δικαίωμα ὑπέθαλψε τὴν ὑπέκκαυσιν τῶν παθῶν τῶν πολιτικῶν φατριῶν, τέλος δ' ἔγεινεν ὄργανον τῆς τυραννίδος διὰ τῆς δημιουργίας τοῦ αἰσχροῦ γένους τῶν *μηνυτῶν (delatores)*. Δι' αὐτῶν ὁ Τιβέριος, ὅστις ἐπεδαψίλευσεν εἰς αὐτοὺς πλούτη καὶ τιμάς, ἀποκαλῶν δημοσίᾳ τηρητὰς τῆς τάξεως καὶ τῶν νόμων, ἐγνώρισε τοὺς ἐχθροὺς τῆς νέας τάξεως τῶν πραγμάτων καὶ ἀφωρμήθη εἰς ὠμὰς ἐκδικήσεις. Ἀλλὰ παρατηρητέον ὅμως, ὅτι τὸ πλεῖστον τῶν πολιτικῶν ἐκείνων δικῶν συμπίπτει πρὸς τὴν δευτέραν περίοδον τῆς ἀρχῆς τοῦ Τιβερίου τὴν ἀρχομένην μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γερμανικοῦ, ἀφ' οὗ, καθ' ἃ εἴδομεν, χρονολογεῖται ἀπαισία τις μεταβολὴ ἐν τῷ χαρακτῆρι τοῦ αὐτάρχου[1].

Τιβέριος.

[1] Μνημονεύσωμεν ἐπὶ παραδείγματι τῆς δίκης τοῦ ἱστοριογράφου Κρεμουτίου Κόρδου, καταδικασθέντος εἰς θάνατον, ἅτ' ἐν τῇ αὐτοῦ **Ἱστορίᾳ τῶν ἐμφυλίων πολέμων** γράψαντος μετ' εὐλαβείας περὶ Βρούτου καὶ Κασσίου καὶ καλέσαντος τὸν Κάσσιον τὸν «ἔσχατον τῶν Ῥωμαίων». Ἔγεινε δὲ ἡ δίκη αὕτη τῷ 25. Ἄλλως δ' ὁ Κόρδος δὲν ἀνέμεινε τὴν ἐκτέλεσιν τῆς καταδίκης, ἀλλ' ἐγκλεισθεὶς ἐν τῷ ἰδίῳ οἴκῳ, ἀπέθανεν ἐξ ἀσιτίας. Ἐξ ἑκατὸν τεσσαράκοντα ἑπτὰ δικῶν διεξαχθεισῶν ἐπὶ τοῦ Τιβερίου, ὧν ἡ γνῶσις περιῆλθεν εἰς ἡμᾶς, πεντήκοντα καὶ δύο ἦσαν τοιαῦται περὶ προδοσίας πολιτικαὶ δίκαι. Ἴδ. Freytag Tiberius und Tacitus σ. 292 κ. ἑ. — Duruy Historie des Romains Τόμ. Γ' σ. 465.

Ἐν δὲ τῷ ἔργῳ τούτῳ τῆς καταδιώξεως καὶ ἐκδικήσεως εὗρεν ὁ Τιβέριος ἰσχυρὸν συνεργὸν τὸν Αἴλιον Σηιανόν, οὗ ἡ ἀπαισία μορφὴ ἀναφαίνεται ἤδη τὸ πρῶτον ἐπὶ τοῦ ἱστορικοῦ θεάτρου. Ἦτο δ' ὁ Σηιανὸς ἱππεὺς καὶ κατήγετο ἐξ Οὐολσινίου τῆς Τυρρηνίας· ὁ δὲ πατὴρ αὐτοῦ εἶχεν ὑπάρξει ὕπαρχος τῶν πραιτωριανῶν *(praefectus praetorio)*[1], καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Αἴλιος εἶχε περιβληθῆ ταύτην τὴν ἀρχήν, ἥτις δι' αὐτοῦ ἀνῆλθεν εἰς μεγάλην σημασίαν. Προήρχετο δὲ ἡ νέα τῆς ὑπαρχίας περιωπὴ ἐκ τοῦ εἰσαχθέντος ὑπὸ τοῦ Σηιανοῦ νεωτερισμοῦ, καθ' ὃν αἱ φρουραὶ τῶν πραιτωριανῶν, συνιστάμεναι ἐξ ἀνδρῶν δεκακισχιλίων, ἀντὶ νὰ μένωσι διεσκορπισμένοι ἀνὰ τὴν πόλιν συνελέχθησαν εἰς στρατόπεδον ὠχυρωμένον, κείμενον μεταξὺ τῶν δύο ὁδῶν αἵτινες ὡρμῶντο ἀπὸ τῆς Οὐιμιναλίας καὶ τῆς Κολλίνης πύλης. Κατὰ τοῦτον δὲ τὸν τρόπον ὁ ἡγούμενος τῶν φρουρῶν ἐκείνων ἠδύνατο νὰ κρατῇ αὐτῶν εὐκολώτερον, πρὸς δὲ τούτοις ἠδύνατο νὰ ἐξασφαλίζῃ καλλίτερον τὴν πειθαρχίαν αὐτῶν οὕτως, ὥστε νὰ καθίσταται αὐτόχρημα κύριος τῶν πραιτωριανῶν, διαθέτων κατὰ βούλησιν αὐτοὺς ἐναντίον καὶ αὐτοῦ τοῦ αὐταρχοῦντος.

Ἀλλ' ὁ Σηιανὸς δὲν ἐπρόφθασε νἀποκομίσῃ τὸν τοιοῦτον καρπὸν ἐκ τῆς μεταρρυθμίσεως ἧς ἔγεινεν εἰσηγητής. Καὶ κατώρθωσε μὲν νὰ φθάσῃ σχεδὸν μέχρι τοῦ θρόνου, ἀλλὰ κατεκρημνίσθη αἴφνης ἀπὸ τοῦ ὕψους, εἰς ὃ εἶχεν ἀνέλθει, ὑπ' αὐτοῦ ἐκείνου ὅστις εἶχεν ἀναβιβάσει αὐτόν. Καὶ δὴ δι' εὐτελῶν ὑπηρεσιῶν, ἃς παρεῖχε μετὰ ζήλου ὑπερόχου, εἶχεν ἀξιωθῆ ὁ Σηιανὸς τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ Τιβερίου εἰς βαθμὸν τοιοῦτον, ὥστε νὰ θεωρῆται ὁ θεματοφύλαξ καὶ ἑρμηνεὺς τῶν ἀποκρυφοτάτων αὐτοῦ διανοημάτων. Τότε δὲ ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος, ὅστις παρὰ τῷ αὐτάρχῃ διεδραμάτιζε πρόσωπον εὐτελοῦς θεράποντος μετέχον πως τρόπων γελωτοποιοῦ, παρέστη ἐν τῷ ἰδίῳ οἴκῳ τυγχάνων τῆς θεραπείας καὶ τῶν ἐπισκέψεων τῶν ἐπιφανεστάτων ἀνδρῶν, οἵτινες ἔσπευδον πρὸς αὐτὸν ὅπως γνωρίσωσι τἀληθῆ σχέδια τοῦ ἡγεμόνος.

[1] Ὁ praefectus praetorio λέγεται ἑλληνιστὶ *ἔπαρχος εἴτ' οὖν ἄρχων τῶν δορυφόρων* παρὰ **Δίωνι Κασσίῳ** (LXIX, 18), *ἔπαρχος τῶν στρατοπέδων* παρ' **Ἡρωδιανῷ** (I, 7), *ἔπαρχος τῶν πραιτωρίων* παρὰ **Φιλοστοργίῳ** (ἐκδ. Migne Ἑλλ. Πατρολογίας Τόμ. ΞΕ' σ. 513 D), *ὕπαρχος τῆς αὐλῆς καὶ στρατιᾶς ἁπάσης καὶ πολιτικῆς τάξεως* παρ' **Ἰωάννῃ τῷ Λυδῷ** (ἐκδ. Βόννης 171, 1) καὶ *πραίφεκτος πραιτωρίῳ οἱονεὶ προεστηκὼς τῷ πραιτωρίῳ* παρὰ **τῷ αὐτῷ** (171, 7), *ὕπαρχος τῶν πραιτωρίων* παρὰ τῷ **Προκοπίῳ** (ἐκδ. Βόννης Τόμ. Β' σ. 238, 4), *ὕπαρχος τῶν στρατοπέδων* παρὰ **τῷ αὐτῷ** (Τόμ. Α' σ. 360, 18), *ἔπαρχος τῆς αὐλῆς* παρὰ **τῷ αὐτῷ** (Τόμ. Α' σ. 121, 15. 123, 5), *ὕπαρχος τῆς αὐλῆς* παρὰ **τῷ αὐτῷ** (Τόμ. Β' σ. 234, 11) καὶ τῷ **Ζωσίμῳ** (ἐκδ. Βόννης 98, 9. 247, 17. 292, 17, 293, 17). Καὶ ἁπλῶς δὲ *ὕπαρχοι* ἢ *ἔπαρχοι* ἐλέχθησαν.

Ἐνέκειτο δ' ἐν τούτῳ μία τῶν πολλῶν ἀνωμαλιῶν ἐκείνων τῶν δημιουργηθεισῶν ὑπὸ συστήματος διοικητικοῦ, ἐν ᾧ κατ' ἐπίφασιν μὲν ἐσώζοντο οἱ τύποι τῆς ἐλευθέρας πολιτείας, κατ' οὐσίαν δὲ ὑφίστατο ἡ αὐταρχία, ἀλλὰ στερουμένη θεσμῶν παρεχόντων εἰς αὐτὴν ἰδίαν νομικὴν ὑπόστασιν καὶ χαρακτῆρα παγιότητος. Ὁ δὲ υἱὸς τοῦ Τιβερίου Δροῦσος, ὅστις ἔβλεπε τὸν Σηιανὸν οἷος ἐνεφανίζετο ἐν τῷ πατρικῷ οἴκῳ, καὶ δὲν ὑπώπτευεν, ὅτι ἐκτὸς αὐτοῦ ὁ ταπεινὸς θεράπων ἀπέβαινε μέγας πολιτικὸς ἀνήρ, μετεχειρίζετο αὐτὸν μετὰ τῆς περιφρονήσεως ἐκείνης, μεθ' ἧς, τραχὺς ὢν καὶ ὑπερόπτης, συνείθιζε νὰ φέρηται πρὸς τοὺς εὐτελεῖς ἀνθρώπους. Ἡμέραν δέ τινα, τολμήσαντος τοῦ Σηιανοῦ νὰ παρατηρήσῃ τι εἰς τὸν Δροῦσον, οὗτος, ὑψώσας τὴν χεῖρα, ἐκολάφισε τὸν ὕπαρχον. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς δ' ἐκείνης ὁ Σηιανὸς ἀπεφάσισε τὸν ὄλεθρον τοῦ Δρούσου. Τὸ δὲ μέσον, οὗ ἐποιήσατο χρῆσιν ὅπως ἐκτελέσῃ τὴν ἐκδίκησιν αὐτοῦ, ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ πιστευθῇ, ὅτι μετὰ τῆς ἐκδικήσεως ἤθελε νὰ συνδυάσῃ καὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν φιλοδόξων αὐτοῦ σχεδίων, ὑποκαθιστάμενος εἰς τὸ θῦμα ὡς διάδοχος τοῦ Τιβερίου. Ἀλλὰ τὸ σχέδιον τοῦτο, ὅπερ ἀργότερον ἀληθῶς διενοήθη ὁ Σηιανὸς, δύσκολον εἶνε νὰ συνελήφθη ἔκτοτε, ἐν ᾧ χρόνῳ ἔζων πάντες οἱ υἱοὶ τῆς Ἀγριππίνης, αὕτη δὲ δὲν εἶχεν ἀκόμη πέσει εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ Τιβερίου.

Πρὸς ἐξολόθρευσιν δὲ τοῦ Δρούσου μετεχειρίσθη ὁ Σηιανὸς αὐτὴν τὴν σύζυγον αὐτοῦ Λιβίλλην. Ἦτο δὲ αὕτη ἀδελφὴ τοῦ Γερμανικοῦ, ἄρα καὶ ἐξαδέλφη τοῦ Δρούσου. Ἀλλ' αἱ μεταξὺ συγγενῶν κηδεστίαι ἐκεῖναι ἐν τῷ Ἰουλίῳ Κλαυδίῳ οἴκῳ ἦσαν ἥκιστα αἴσιοι. Καὶ ὁ μὲν Τιβέριος εἶχεν ἀναγκασθῇ νὰ διαζευχθῇ τὴν θυγατέρα τοῦ Αὐγούστου Ἰουλίαν, ὁ δὲ Δροῦσος ἔπεσε θῦμα ἐπιβουλῆς σκευωρηθείσης ὑπὸ τῆς μοιχαλίδος συζύγου. Καὶ δὴ ὁ Σηιανὸς, ὅπως ἑλκύσῃ πρὸς ἑαυτὸν τὴν ἄπιστον ἐκείνην γυναῖκα, ἐξεδίωξε τὴν ἰδίαν αὐτοῦ σύζυγον Ἀπικᾶταν. Τότε δὲ ἡ Λιβίλλα ἀνέλαβε τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀπαιτήσεως τοῦ ἐραστοῦ, παρασκευάσασα διὰ τοῦ Ἕλληνος ἰατροῦ της δηλητήριον βραδέως ἐνεργοῦν, ἐπενεγκὸν ἄνευ ὑπονοιῶν τὸν θάνατον τοῦ Δρούσου (23).

Ὁ δὲ θάνατος τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ ὑπῆρξε τραῦμα βαρὺ διὰ τὴν καρδίαν τοῦ αὐτοκράτορος, ὅστις εὑρέθη ἠναγκασμένος νἀναδείξῃ διαδόχους τοὺς δύο υἱοὺς τοῦ Γερμανικοῦ Νέρωνα καὶ Δροῦσον, ἀμφοτέρους μόλις ὑπερβάντας τὸ δέκατον πέμπτον τῆς ἡλικίας ἔτος. Διὸ, παρουσιάσας αὐτοὺς εἰς τὴν σύγκλητον, τοὺς μὲν πατέρας παρεκάλεσε νὰ παρέχωσιν εἰς αὐτοὺς τὴν ὑποστήριξιν αὐτῶν καὶ προστασίαν, εἰς δὲ τοὺς υἱοὺς τοῦ ἀνεψιοῦ συνέστησεν εὐπείθειαν καὶ ἀφοσίωσιν εἰς τὴν σύγκλητον, καὶ εἶπεν εἰς αὐτοὺς, ὅτι ὡς ἐκ τοῦ γένους αὐτῶν πᾶσά των ἀρετὴ καὶ πᾶσα κακία ἔμελλον νἀποβῶσιν εἰς ὄφελος ἢ βλάβην αὐτῆς τῆς πολιτείας. Καὶ εἶνε μὲν ὡραῖαι αἱ λέξεις αὗται, ἃς ὁ Τάκιτος παριστάνει λεχθείσας ὑπὸ τοῦ Τιβερίου· ἀλλὰ προ-

φερόμεναι τότε, καὶ δὴ ὑπ' ἀνδρὸς οἷος ὁ Τιβέριος, φαίνονται ἁπλῆ ῥητορικὴ κενηγορία, ἂν μὴ μᾶλλον χαρακτηρισθῶσιν ὡς ἔκχυσις ὑποκρισίας.

Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Δρούσου ὁ Τιβέριος ᾐσθάνετο ἐν Ῥώμῃ ἀνίαν μείζονα τῆς προτέρας. Εὑρισκόμενος μεταξὺ τῆς γηραιᾶς μητρὸς, ἥτις ἠξίου νὰ διαδραματίζῃ πάντοτε πρόσωπον δεσποίνης, καὶ τῆς ὑπεροπτικῆς χήρας τοῦ Γερμανικοῦ, ἥτις οὐδεμίαν παρέλειπεν εὐκαιρίαν, ὅπως ἐπιδεικνύῃ εἰς τὸν Τιβέριον τὸ μῖσος αὐτῆς, ἀπεφάσισε κατὰ τὸ δωδέκατον ἔτος τῆς ἀρχῆς (26) νἀπομακρυνθῇ ἐκ τῆς Ῥώμης καὶ μετοικήσῃ εἰς τὴν νῆσον Καπρέας (σήμερον Capri) τὴν κειμένην κατὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Καμπανίας. Εἶχε δ' ἀγοράσει τὴν νῆσον ἐκείνην ὁ Αὔγουστος παρὰ τῶν Νεαπολιτῶν καὶ εἶχεν ἐνοικοδομήσει οἶκον, σκοπῶν νὰ οἰκῇ ἐν αὐτῷ κατὰ τὸ θέρος. Ἀλλ' ὁ σάλος τῶν κυβερνητικῶν ἀσχολιῶν δὲν εἶχεν ἐπιτρέψει εἰς αὐτὸν τὴν ἀνακούφισιν ἐκείνην. Ὁ δὲ διάδοχος αὐτοῦ, πλησιάζων ἤδη εἰς τὸ ἑβδομηκοστὸν τῆς ἡλικίας ἔτος, κατέλαβε τὴν νῆσον δι' ἑαυτὸν, καὶ συνήνωσε μετὰ τοῦ χώρου ἐκείνου τῆς ἡδονῆς τὴν ἀνάμνησιν τῶν αἰσχρουργιῶν, δι' ὧν κατεμόλυνε τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ἀρχῆς του.

Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν ἔζη ἡ μήτηρ συνεῖχέ πως ἑαυτόν· ἀλλ' ὅτε ὁ θάνατος τῆς Λιβίας, ἐπελθὼν τῷ 29, κατέστησεν αὐτὸν καθ' ὁλοκληρίαν κύριον ἑαυτοῦ, τότε ἀφῆκεν ἐλευθέραν διέξοδον εἰς τὴν κακουργίαν καὶ τὰ πάθη, ἅτινα μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου ἠναγκάζετο νὰ συγκρατῇ. Οἱ δὲ οἰκεῖοι τοῦ Γερμανικοῦ ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι πληγέντες ὑπὸ τοῦ τυράννου. Ἡ Ἀγριππῖνα καὶ οἱ υἱοὶ αὐτῆς, οὓς διηνεκῶς ἐπεβούλευεν ὁ Σηιανὸς, ἀποβὰς μετὰ τὴν ἐκ τῆς Ῥώμης ἀποχώρησιν τοῦ Τιβερίου καὶ τὸν θάνατον τῆς Λιβίας ὁ ἰσχυρότατος τῶν ἐν τῇ πόλει ἀνδρῶν, εἶδον ἑαυτοὺς αἴφνης ἡμέραν τινὰ γενομένους σκοπὸν τῶν μομφῶν τοῦ ἀπόντος αὐτοκράτορος. Ἐπιστολὴ τοῦ Τιβερίου πρὸς τὴν σύγκλητον κατήγγελλε τὴν Ἀγριππῖναν ἐπὶ ὑπεροψίᾳ καὶ τὸν πρεσβύτερον τῶν υἱῶν αὐτῆς ἐπὶ ἀκολασίᾳ. Ἡ δὲ σύγκλητος, ἀγνοοῦσα ἢ μὴ θέλουσα νὰ γνωρίσῃ εἰς τί ἀπεσκόπουν αἱ μέμψεις ἐκεῖναι, ἀφῆκεν αὐτὰς ἄνευ ἀπαντήσεως. Ἀλλ' ἀντὶ τῆς συγκλήτου ἐλάλησαν τὰ πλήθη· ἡ δὲ ὑπὸ τοῦ δήμου πρὸς τὴν χήραν καὶ τοὺς υἱοὺς τοῦ Γερμανικοῦ ἐπιδειχθεῖσα εὔνοια ἐπέσπευσε τὸν ὄλεθρον αὐτῶν. Σύμπασα ἡ πόλις κατελήφθη ὑπὸ συγκινήσεως· αἱ εἰκόνες τῆς Ἀγριππίνης καὶ τοῦ Νέρωνος περιήχθησαν ἐν πομπῇ περὶ τὸ βουλευτήριον, τοῦ πλήθους ἐκρηγνυμένου εἰς ἐπευφημίας ὑπὲρ αὐτῶν καὶ ἀναβοῶντος πλαστὰς τὰς ἐπιστολὰς δι' ὧν ὑβρίζοντο. Ἂν δ' ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ ἡ Ἀγριππῖνα ἤθελε προβῇ εἰς τὴν ἀπόφασιν νὰ ἐμφανισθῇ ἐν μέσῳ τῶν λεγεώνων, ἐπιδεικνύουσα τοὺς υἱοὺς τοῦ Γερμανικοῦ, εἰς ὧν τὴν γέννησιν εἶχον παραστῇ τὰ στρατόπεδα, ἡ νίκη ἤθελεν ἀποβῇ ἀναμφιλέκτως ὑπὲρ αὐτῆς, ἤτοι ὑπὲρ τοῦ Ἰουλίου οἴκου, ὃν ἀντεπροσώπευεν ἡ Ἀγριππῖνα. Ἀλλ' ἀντὶ τούτου ἔμεινεν ἐν Ῥώμῃ ἀθαρσὴς καὶ ἀργὴ, καὶ

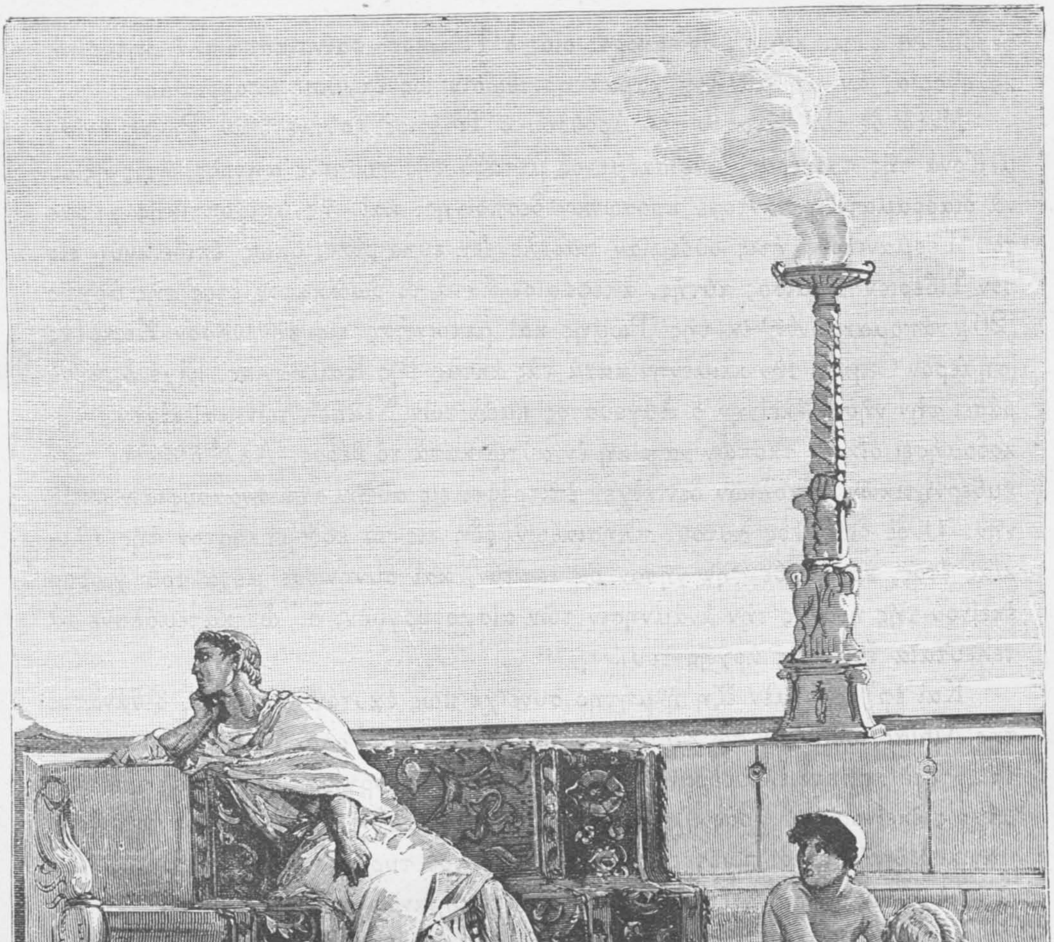

Ὁ Τιβέριος ἐν Καπρέαις.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

παρέσυρεν ἑαυτήν τε καὶ τοὺς υἱοὺς εἰς ὄλεθρον ἀνεπανόρθωτον. Καὶ δὴ ἡ σύγκλητος, παρορμηθεῖσα ὑπὸ τῶν ἀπειλῶν τοῦ Σηιανοῦ, εἰςήγαγε τὴν Ἀγριππῖναν καὶ τοὺς δύο πρεσβυτέρους τῶν υἱῶν αὐτῆς εἰς δίκην περὶ προδοσίας καὶ ἐκήρυξε πολεμίους τῆς πολιτείας. Καὶ ἡ μὲν Ἀγριππῖνα ἐξωρίσθη εἰς τὴν νῆσον Πανδαταρίαν, ἥτις εἶχεν ἤδη ἀποβῆ τόπος δυσφημίας, ὁ δὲ Νέρων εἰς τὴν κατὰ τὰς ἀκτὰς τοῦ Λατίου κειμένην νῆσον Ποντίαν (σήμερον Ponza), καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Δροῦσος ἐνεκλείσθη εἰς τὰ ὑπόγεια τοῦ Παλατίνου, καὶ οἱ τρεῖς δὲ ὑπεβλήθησαν εἰς τοιαύτας βασάνους, ὥςτε ἠναγκάσθησαν ναὐτοκτονήσωσιν ἐξ ἀπελπισμοῦ. Καὶ ὁ μὲν Νέρων ηὐτοκτόνησε τῷ 31, ὁ δὲ Δροῦσος καὶ ἡ ἐξ ἀσιτίας ἀποθανοῦσα μήτηρ αὐτοῦ Ἀγριππῖνα μετὰ δύο ἔτη. Ἀλλ' ὁ πρωτουργὸς τῆς ἐκδικήσεως ἐκείνης, ὁ Σηιανὸς, δὲν ἐξέφυγεν ἐπὶ μακρὸν τὴν ποινὴν τῆς κακουργίας. Πρῶτον δὲ δεῖγμα τῆς στερήσεως τῆς εὐνοίας τοῦ αὐτοκράτορος εἶχε λάβει ὁ Σηιανὸς ἤδη κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς εἰς Καπρέας ἀναχωρήσεως τοῦ Τιβερίου, ὅτε, ζητήσας τὴν ἄδειαν νὰ νυμφευθῇ τὴν χήραν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Δρούσου Λιβίλλαν, ἔτυχε παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος ὁριστικῆς ἀρνήσεως. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Σηιανὸς εἶχεν ὑποβάλει τὴν αἴτησιν σκοπῶν νὰ παρασκευάσῃ εἰς ἑαυτὸν τὴν ὁδὸν πρὸς διαδοχὴν τοῦ Τιβερίου, ἡ ἄρνησις ἧς ἔτυχεν ἀφήρει αὐτὸν πᾶσαν ἐλπίδα ἐπιτεύξεως τῆς αὐταρχίας ἄνευ μέσων βιαίων. Ἀλλ' ὁ Σηιανὸς δὲν ἦτο τῶν ἀποφευγόντων τὰ τοιαῦτα μέσα· ἡ δὲ καταγγελία ἥτις ἤγαγεν αὐτὸν εἰς τὸν ὄλεθρον ἀνεφέρετο πράγματι εἰς σκευωρίας καὶ συνωμοσίας αὐτοῦ μετὰ συγκλητικῶν καὶ στρατηγῶν. Μοιραίως δ' ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἐξωλοθρευμένου οἴκου τοῦ Γερμανικοῦ προῆλθε το τραῦμα τὸ καταβαλὸν τὸν δήμιον τοῦ οἴκου ἐκείνου. Ἀντωνία ἡ μήτηρ τοῦ Γερμανικοῦ καὶ ἐπ' ἀδελφῷ νύμφη τοῦ Τιβερίου, γυνὴ ἠθῶν αὐστηρῶν καὶ ἰσχυρᾶς θελήσεως, ἐξεδίκησε τοὺς ἐγγόνους αὐτῆς, ἀποκαλύψασα εἰς τὸν Τιβέριον τὰς ἐπιβουλὰς τοῦ εὐνοουμένου, Τότε δὲ συνέβη σκηνὴ ἀποβᾶσα πολυθρύλητος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπίνης πανουργίας. Ὁ αὐτοκράτωρ, μὴ τολμῶν νὰ πλήξῃ ἐξαπίνης τὸν ἄπιστον ὑπουργὸν ἐκ φόβου ἀντιδράσεως αὐτοῦ, τὸν ἀποκοιμίζει ἐπιδαψιλεύων εἰς αὐτὸν νέας τιμάς. Καὶ ἀναδεικνύει μὲν αὐτὸν συνύπατον, καθιστάνει δὲ ἱερέα, καὶ ὑπόσχεται εἰς αὐτὸν τέλος νὰ καταστήσῃ συμμέτοχον τῆς δημαρχικῆς ἐξουσίας, ἤτοι μονονοὺ συνάρχοντα. Ἐν ᾧ δὲ οὕτως ὁ Τιβέριος ἐβαυκάλα τὸν Σηιανὸν διὰ κενῶν ἐλπίδων, ἐξῆγεν ἐκ τῆς ἀφανείας τὸν νεαρὸν Γάϊον, τὸν νεώτατον τῶν υἱῶν τοῦ Γερμανικοῦ, ὃν ἀνέδειξεν οἰωνοσκόπον καὶ ἱερέα, καὶ περιέβαλλε κρυφίως διὰ τοῦ ἀξιώματος ὑπάρχου τῶν πραιτωριανῶν τὸν Ναίβιον Σερτώριον Μάκρωνα, εἰς ὃν καὶ ἀνέθηκε τὴν ἐξολόθρευσιν τοῦ Σηιανοῦ.

Ταὐτοχρόνως μετὰ τοῦ διατάγματος δι' οὗ διωρίζετο ὕπαρχος τῶν πραιτωριανῶν ἐλάμβανεν ὁ Μάκρων ἐπιστολὴν τοῦ αὐτοκράτορος ἀπευθυνομένην

πρὸς τὴν σύγκλητον, δι' ἧς ἐζητεῖτο ἡ καταδίκη τοῦ ἀρχαίου εὐνοουμένου. Παρὰ δὲ τὰ πρόθυρα τοῦ ναοῦ τοῦ Παλατίνου Ἀπόλλωνος, ἐν ᾧ εἶχε συγκαλέσει τὴν σύγκλητον ὁ ὕπατος Μέμμιος Ῥήγουλος, συνήντησεν ὁ Μάκρων τὸν Σηιανὸν καὶ καθησύχασε λέγων, ὅτι ἔφερεν εἰς αὐτὸν τὴν δημαρχικὴν ἐξουσίαν. Ὁ δὲ Σηιανὸς πλήρης χαρᾶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν ναὸν καὶ παρεκάθησε μεταξὺ τῶν συγκλητικῶν. Ἐν τούτοις δὲ ὁ Μάκρων συνεννοεῖται μετὰ τοῦ ἄρχοντος τῶν νυκτοφυλάκων Λάκωνος. Οἱ πραιτωριανοὶ ἀποστέλλονται εἰς τὸ στρατόπεδον ἐπὶ τῇ ὑποσχέσει δωρεᾶς, ἀναπληρούμενοι κατὰ τὰς πύλας τοῦ βουλευτηρίου ὑπὸ τῶν νυκτοφυλάκων. Τούτου δὲ γενομένου, ὁ Μάκρων παραδίδει εἰς τὸν ὕπατον τὴν ἐπιστολὴν τοῦ αὐτοκράτορος, καὶ ἐκεῖθεν μεταβαίνει εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν πραιτωριανῶν, ὅπως ἀνακηρυχθῇ ὕπαρχος αὐτῶν καὶ παρακωλύσῃ πᾶν στασιαστικὸν κίνημα.

Ἡ δ' ἐπιστολὴ ἐκείνη ἦτο ἀριστοτέχνημα πανουργίας. Ἦτο ἱκανῶς μακρά, ὥστε νὰ δοθῇ εἰς τὸν Μάκρωνα καιρὸς νὰ ἐξασφαλίσῃ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν πίστιν τῆς φρουρᾶς. Καὶ ἐν ἀρχῇ μὲν ἐγίνετο λόγος περὶ πραγμάτων ἀορίστων καὶ ἀδιαφόρων, μόλις που κατὰ σύμπτωσιν μνημονευομένου ἐν αὐτῇ τοῦ ὀνόματος τοῦ Σηιανοῦ, ἔπειτα δ' ἐπανήρχετο καὶ πάλιν τὸ ὄνομα τοῦ ὑπουργοῦ, ὅστις ὁτὲ μὲν ἐπῃνεῖτο, ὁτὲ δὲ κατηγορεῖτο πρὸς ἔκπληξιν τῶν ἀκροωμένων. Μετὰ δὲ τὴν μακρὰν ταύτην παρέκβασιν καὶ τοὺς ἑλιγμοὺς ἡ ἐπιστολή, ἐξερχομένη ἐκ τοῦ λαβυρίνθου τῆς ἀλλοτριολογίας καὶ ἐπιλαμβανομένη τοῦ Σηιανοῦ ἄντικρυς, ἐκέλευε τὴν φυλάκισιν αὐτοῦ μετὰ καὶ δύο συγκλητικῶν φίλων τοῦ ὑπάρχου. Τὴν δὲ σκηνὴν τὴν ἐπακολουθήσασαν εἰς τὸ ἄκουσμα τοῦ τέλους τῆς ἐπιστολῆς εὐκολώτερον εἶνε νὰ φαντασθῇ τις ἢ νὰ περιγράψῃ. Οἱ μὲν πατέρες οἱ πλησιέστερον τοῦ Σηιανοῦ καθήμενοι καὶ πρὸ μικροῦ συγχαρέντες αὐτῷ ἐπὶ τῇ νέᾳ τιμῇ ἀπομακρύνονται ἀπ' αὐτοῦ ὡς ἀπό τινος μεμολυσμένου, ἀναμεστοῦντες αὐτὸν προπηλακισμῶν, δήμαρχοι δὲ καὶ στρατηγοὶ περικυκλοῦσι τὸν Σηιανὸν, καὶ ὁ ὕπατος καλεῖ αὐτὸν νὰ ἐγερθῇ. Ὁ δὲ Σηιανὸς, ἐμβρόντητος γενόμενος ἐπὶ τοῖς συμβαίνουσι περὶ ἑαυτὸν, ἔμεινεν ἐπί τινα ὥραν ἀκίνητος ὡς εἰ εἶχε καταληφθῇ ὑπὸ παραλυσίας. Ἔπειτα δὲ, κληθεὶς καὶ πάλιν ὑπὸ τοῦ ὑπάτου, ἠγέρθη ὅπως παραδοθῇ εἰς τοὺς νυκτοφύλακας, οἵτινες, δέσαντες αὐτὸν, ἀπήγαγον εἰς τὸ δεσμωτήριον. Τὴν αὐτὴν δ' ἐκείνην ἑσπέραν ἡ σύγκλητος ἐν ἄλλῃ συνεδρίᾳ, γενομένῃ ἐν τῷ ναῷ τῆς Ὁμονοίας, κατεδίκασε τὸν Σηιανὸν εἰς θάνατον, ἡ δὲ καταδίκη ἐξετελέσθη παραυτα (18 Ὀκτωβρίου 31). Τὸ δὲ συνέδριον ἐκεῖνο, ὅπερ ἐπὶ ὀκτὼ ὅλα ἔτη ἐκρέματο ἀπὸ τῶν χειλέων τοῦ πανισχύρου ὑπουργοῦ, ἐψήφισε νῦν ἑορτὰς καὶ ἀγῶνας ἐτησίους εἰς μνήμην τοῦ θανάτου αὐτοῦ καὶ τὴν ἀνέγερσιν ἀνδριάντος τῆς Ἐλευθερίας φέροντος ἐπιγραφὴν ἐν ᾗ ὁ Σηιανὸς ἐπωνομάζετο *ἐχθρὸς ὀλεθριώτατος*.

Ἀλλ' εἴ τις ὑπῆρχεν ὁ εὐελπιστῶν, ὅτι ἡ καταδίκη τοῦ Σηιανοῦ ἔμελλε

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

νὰ μετριάσῃ τὸ ἄτεγκτον τῆς αὐταρχίας, δὲν ἐβράδυνε νὰ συνίδῃ τὴν ἰδίαν πλάνην. Αὐτὴ ἡ ἐκλογὴ τοῦ νέου εὐνοουμένου, ὅςτις ὡς πρὸς μὲν τὴν κακουργίαν δὲν ὑπελείπετο τοῦ Σηιανοῦ, ὑπερηκόντιζε δ' αὐτὸν κατὰ τὴν δολορραφίαν[1], ἀπεδείκνυεν, ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ αὐτάρχου ἦτο παντελῶς ἀμέτοχος παντὸς αἰσθήματος ἐλέους καὶ δικαιοσύνης. Τότε δὴ τότε ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς ἐκδικήσεως ἤρχισαν αἱ καταδιώξεις ἐκεῖναι, αἵτινες ἔπληξαν ἀναμὶξ ἀθώους καὶ ἐνόχους μετ' ὠμότητος πρωτοφανοῦς. Τὰ πρῶτα δὲ θύματα ὑπῆρξαν οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι τοῦ Σηιανοῦ, οὗ ὁ οἶκος ἐξωλοθρεύθη. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐφείσθη ὁ Τιβέριος τῶν νεωτέρων τέκνων τοῦ Σηιανοῦ, ἀλλ' ἔπειτα ἤχθησαν καὶ αὐτὰ εἰς τὸ δεσμωτήριον, ὅπως θανατωθῶσιν. Ἦσαν δὲ δύο, εἷς παῖς καὶ μία παιδίσκη, ἥτις ἐν τῇ παιδικῇ αὐτῆς ἀθωότητι ἠρώτα τοὺς δημίους ἐπὶ τίνι λόγῳ καὶ ποῦ ἄγεται καὶ διεβεβαίου ὅτι δέν το κάμνει πλέον. Ἀλλ' ὁ δήμιος διέφθειρεν αὐτὴν πρὸ τοῦ θανάτου, ἐπειδὴ δῆθεν δὲν ἦτο ὅσιον νὰ φονευθῇ ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ παρθενευομένη[2]. Ἡ δὲ μήτηρ αὐτῶν Ἀπικᾶτα, ἀφ' ἧς ὁ Σηιανὸς εἶχε διαζευχθῇ, ὅπως δυνηθῇ νὰ νυμφευθῇ τὴν Λιβίλλαν, ἐξεδίκησε τὰ τέκνα, ἀποκαλύψασα εἰς τὸν Τιβέριον, ὅτι ὁ Δροῦσος εἶχεν ἀποθάνει φαρμακευθείς, καὶ κατόπιν ηὐτοκτόνησε. Μετὰ δὲ τὴν ἀποκάλυψιν ταύτην ηὔξησε καὶ ἐπετάθη ἡ ὠμότης τοῦ Τιβερίου, ἐπινοήσαντος νέας βασάνους καὶ ποινάς. Μέχρι δὲ τῶν χρόνων καθ' οὓς ἔζησεν ὁ ταῦτα γράφων Σουητώνιος[3] ἐδεικνύετο ἐν Καπρέαις ὁ τόπος τοῦ βασανιστηρίου *(carnificina)*, βράχος ἐξ οὗ οἱ καταδεδικασμένοι, διδομένου συνθήματος, ἐκρημνίζοντο εἰς τὴν θάλασσαν, ἐν ᾗ κατεφονεύοντο διὰ τῶν κωπῶν ὑπὸ τῶν ναυτῶν τῶν τεταγμένων πρὸς ἐκδοχὴν τῶν θυμάτων. Ἀλλ' αἱ μέγισται τῶν ἐκδικήσεων ἐτελέσθησαν ἐν Ῥώμῃ. Ἓν δὲ μόνον τῶν θυμάτων εἶνε ἀνάξιον πάσης συμπαθείας, ἡ Λιβίλλα, ἥτις κατεδικάσθη εἰς τὸν ἐξ ἀσιτίας θάνατον τῷ 33 Ἐν μιᾷ δὲ καὶ μόνῃ ἡμέρᾳ ἐσύρθησαν εἰς τοὺς Ἀναβαθμοὺς[4] περὶ τοὺς εἴκοσιν, ἐν οἷς καὶ γυναῖκες καὶ παιδία. Εἰς τούτους δ' ἐπηκολούθησε στῖφος ὅλον μηνυτῶν κατὰ τὸ ἤδη ἐπικρατῆσαν σύστημα τοῦ πλήττειν μετὰ τῆς αὐτῆς ὠμότητος ἀθώους τε καὶ ἐνόχους. Οὐδὲ προτιθέμεθα νὰ διηγηθῶμεν ἐνταῦθα τὰ καθ' ἕκαστα τῶν κακουργιῶν τοῦ Τιβερίου,

---

[1] Easdem artes occultius exercebat. **Τακίτου** Ann. VI, 29.

[2] «Neque facturum ultra», Ἴδ. τὴν διήγησιν παρὰ **Τακίτῳ** Ann. VI, 4. Πρβλ. **Δίωνος Κασσίου** LVIII, 11.

[3] **Σουητωνίου** Tiber. 62. Ὁ Σουητώνιος ἔζη μεταξὺ τοῦ 75 καὶ 160 μ. Χ.

[4] Ἀναβαθμοὶ (*ἀναβασμοὶ*) καλοῦνται παρὰ τοῦ Δίωνος Κασσίου (LVIII, 5) αἱ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ὀνομαζόμεναι (scalae) gemoniae, κλίμακες ἐπὶ τοῦ Ἀβεντίνου λόφου, καθ' ὧν κατασυρόμενοι καὶ ὀλισθαίνοντες οἱ κατάδικοι ἐκρημνίζοντο εἰς τὸν Τίβεριν.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

μετ' εὐχαριστήσεως παρερχόμενοι αὐτὰς καὶ παραπέμποντες τὸν ἀναγνώστην εἰς τὰς θλιβερὰς σελίδας τοῦ Τακίτου καὶ τοῦ Σουητωνίου.

Τὸ δὲ μάλιστα καταθλίβον τὴν ψυχὴν ἐν τῇ ἀδίκῳ ἐκείνῃ διοικήσει εἶνε ἡ ἀνοχὴ μεθ' ἧς ὑπομένουσιν αὐτὴν οἱ λαοί, παρασκευαζόμενοι νὰ ὑποστῶσι καί τι χεῖρον. Τοῦτο δὲ κατὰ τὴν ἡμετέραν κρίσιν εἶνε ἡ ἰσχυροτάτη ἀπόδειξις τῆς ἐσχάτης παρακμῆς, εἰς ἣν εἶχεν ἐκπέσει ὁ ἀρχαῖος ἐκεῖνος πολιτισμὸς μετὰ τὴν διὰ τῆς Ῥώμης ἀνὰ τὴν οἰκουμένην ἐξάπλωσιν. Ἀλλ' ἡ παρακμὴ εἶνε φάσις τις ἐν τῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος, ἣν διαδέχεται κατὰ νόμον εἱμαρμένον ἡ ἀναγέννησις, προάγουσα τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν πρόοδον. Τὸ δὲ λυκαυγὲς τῆς ἀναγεννήσεως ὑπέφωσκεν ἤδη τότε. Ὁ γόνος τῆς Βηθλεὲμ συνεπλήρονεν ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ τὴν ἐπίγειον αὑτοῦ ἐντολήν, εὐαγγελιζόμενος ἐν τῷ κόσμῳ τὴν πίστιν καὶ τὴν ἀγάπην. Ἡ δὲ νέμεσις τῆς ἱστορίας ἠνάγκασε τὸν Τιβέριον νὰ συνδέσῃ τὸ ὄνομα αὑτοῦ πρὸς τὸ μέγιστον τῶν ἐγκλημάτων ὅπερ ἐτέλεσέ ποτε ἡ ἀνθρωπότης.

Ἡ μόνη δὲ παραμυθία ἡ ἀπολειφθεῖσα εἰς τοὺς ταλαιπωρουμένους ὑπηκόους ἦτο ἡ ἐλπίς, ὅτι τὸ τέλος τοῦ τυράννου ἐπέκειτο ἤδη. Πλὴν δὲ τῆς προκεχωρημένης ἡλικίας τοῦ Τιβερίου[1] ἐνίσχυον ταύτην τὴν ἐλπίδα αἱ φῆμαι περὶ συμπτωμάτων ὀλεθρίων προελθόντων ἐκ τοῦ ἐκδεδιῃτημένου βίου τοῦ ἀκολάστου πρεσβύτου. Ἀλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα ὁ Τιβέριος διέψευσεν ἀκόμη ἐφ' ἱκανὰ ἔτη τὰς προσδοκίας ἐκείνας. Καὶ ὅτε δὲ τέλος ὁ κόσμος ἀπηλλάγη αὐτοῦ, ἔτι μείζονα διάψευσιν τῶν ἐλπίδων παρεσκεύαζεν εἰς τοὺς ἐπιθυμοῦντας τὸ τέλος αὐτοῦ διὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ διαδόχου του.

Ἐκ τῆς ἑκατόμβης τοῦ Ἰουλίου Κλαυδίου οἴκου δύο μόνοι εἶχον διασωθῇ βλαστοὶ δυνάμενοι νὰ ἀναλάβωσι τὴν κληρονομίαν τοῦ κράτους, Τιβέριος ὁ ἐπιλεγόμενος Δίδυμος *(Gemellus)*, υἱὸς τοῦ ἀτυχοῦς υἱοῦ τοῦ Τιβερίου, τοῦ Δρούσου, καὶ Γάϊος ὁ ἐπονομαζόμενος Καλιγόλας[2], υἱὸς τοῦ Γερμανικοῦ. Ἐπειδὴ δ' ἐκεῖνος ἦτο ἀκόμη παιδίον, ὁ Τιβέριος παρέσχε τὴν πρώτην θέσιν ἐν τῇ διαδοχῇ εἰς τὸν υἱὸν τοῦ ἀνεψιοῦ Γάϊον, ὁρίσας ὡς συνάρχοντα αὐτοῦ τὸν ἐξάδελφον Τιβέριον τὸν νεώτερον. Ἀλλ' ἡ διάταξις αὕτη δὲν ἦτο ὁριστική, ὁ δὲ Γάϊος δὲν ἐθεώρει ἑαυτὸν ἀσφαλῆ ὡς διάδοχον ἐφ' ὅσον ὁ γη-

---

[1] Ὁ Τιβέριος ἦγεν ἤδη κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Αὐγούστου τὸ πεντηκοστὸν ἕκτον ἔτος.

[2] Τὸ ἐπώνυμον τοῦτο εἶχε δοθῇ εἰς τὸν Γάϊον ὑπὸ τῶν ῥωμαϊκῶν λεγεώνων, ἅτε τῆς μητρὸς αὐτοῦ Ἀγριππίνης ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας ὑποδεσάσης αὐτὸν διὰ τοῦ στρατιωτικοῦ ὑποδήματος, τοῦ καλιγίου (caliga). «Γάϊον Καλιγόλαν, ὅτι ἐν τῷ στρατοπέδῳ τὸ πλεῖστον τραφεὶς τοῖς στρατιωτικοῖς ὑποδήμασιν ἀντὶ τῶν ἀστικῶν ἐχρῆτο, προσωνόμαζον». **Δίωνος Κασσίου** LVII, 5. — **Τακίτου** Ann. I, 41. — **Σουητωνίου** Calig. 9.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ραιὸς θεῖος δὲν εἶχε κλείσει τοὺς ὀφθαλμούς. Ὁ φόβος δὲ οὗτος περὶ τοῦ ἰδίου μέλλοντος, ὅστις πάντως δὲν ἦτο ἀβάσιμος, ὤθησε τὸν δολερὸν νεανίαν εἰς σύμπραξιν μετὰ τοῦ ὑπάρχου τῶν πραιτωριανῶν Μάκρωνος, σκοποῦσαν τὴν ἐκβίασιν τῶν πραγμάτων ἐν ᾗ περιπτώσει ἤθελον φανῆ μὴ βαίνοντα κατ' εὐχήν. Ὁ δὲ Μάκρων, ὅστις ἐφρόντιζε νὰ ἐξασφαλίσῃ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὸ μέλλον, ἀπεδέχθη εὐχαρίστως τὴν ὑπὸ τοῦ ἐπιδόξου διαδόχου προταθεῖσαν συμμαχίαν. Καὶ μέχρι μὲν τούτου τοῦ σημείου ἡ διήγησις τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν εἶνε σαφὴς τε καὶ ὁμόφωνος. Ἀλλὰ περὶ τοῦ τέλους τοῦ Τιβερίου ἐπικρατεῖ μεγάλη ἀβεβαιότης. Ἡμεῖς δ' ἀποδεχόμεθα τὴν ἔκθεσιν τοῦ Σουητωνίου [1], ἥτις φαίνεται ἡ πασῶν πιθανωτάτη. Καὶ δὴ κατά τινα περιοδείαν εἰς τὴν ἰταλικὴν ἤπειρον, ἣν ὁ Τιβέριος ἐπεχείρησεν ἀπὸ τῶν Καπρεῶν καὶ καθ' ἣν προεχώρησε μέχρι τῶν περιχώρων αὐτῆς τῆς Ῥώμης, ἀλλὰ χωρὶς νὰ τολμήσῃ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν πόλιν, περιῆλθεν εἰς γνῶσιν αὐτοῦ, ὅτι ἡ σύγκλητος εἶχεν ἀπολύσει ἀκρίτους πολίτας τινάς, οὓς αὐτὸς εἶχε καταγγείλει. Ἐν ᾧ δὲ παρεσκευάζετο νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Καπρέας, ὅπως ἐκεῖθεν ἀσφαλέστερον τιμωρήσῃ τοὺς ἐνόχους, ἠσθένησε κατὰ τὸ Μισηνὸν ἀκρωτήριον, καὶ ἀπέθανεν ἐν τῇ ἐπαύλει τοῦ Λουκούλλου τῇ 16 Μαρτίου 37.

Ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἔγειναν πολλαπλαῖ ἀπόπειραι πρὸς παλινόρθωσιν τῆς μνήμης τοῦ Τιβερίου, ἀντιταχθεισῶν εἰς τὴν αὐστηρὰν κρίσιν τοῦ Τακίτου συγγραφῶν ἐχουσῶν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον χαρακτῆρα ὑπεραπολογίας. Ἀλλ' ὅμως μένει ἀναμφήριστον, ὅτι ὁ Τιβέριος, ὅστις ζῶντος τοῦ Αὐγούστου εἶχε διακριθῆ ὡς στρατηγὸς γενναῖος, αὐτοκράτωρ γενόμεμενος μετέβαλε τὴν πραεῖαν καὶ φιλάνθρωπον αὐταρχίαν τοῦ Αὐγούστου εἰς τυραννίδα, ὁσημέραι μᾶλλον ἀποβαλοῦσαν πάντα χαλινὸν σὺν τῷ γήρατι τοῦ Τιβερίου, ἕως τέλος ἀπέβη αὐτόχρημα ὠμὴ καὶ φοβερά. Καὶ οὐ μόνον τῶν κακῶν τῶν ὑπ' αὐτοῦ γενομένων, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπὸ τῶν τριῶν αὐτοῦ ἀμέσων διαδόχων ἐπαχθέντων φέρει τὴν εὐθύνην ὁ Τιβέριος αὐτὸς ἕνεκα τοῦ παραδείγματος τοῦ ὑπ' αὐτοῦ δοθέντος.

Γ' Γαΐος Καλιγόλας (37-41). *Τυραννὶς καὶ παραφροσύνη.* — Ὁ διάδοχος τοῦ Τιβερίου εἶχε κατὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἡλικίαν εἴκοσι καὶ πέντε ἐτῶν. Εἶχε δὲ διασωθῆ ἐκ τοῦ ὀλέθρου τοῦ οἴκου αὐτοῦ ἕνεκα τῆς καθ' ὑπόκρισιν ἰδίας ἀφανείας. Γενόμενος δ' αὐτοκράτωρ, ἐξηκολούθησεν ὑποκρινόμενος μέχρις ἠσθάνθη ἑαυτὸν ἀσφαλῆ ἐπὶ τοῦ θρόνου, ἔπειτα δ' ἐπέδειξε τὴν διάστροφον αὐτοῦ φύσιν. Καὶ εἶχε μὲν ὁ Τιβέριος προορίσει, καθ' ἃ εἴδομεν, ὡς συνάρχοντα τοῦ Καλιγόλα τὸν ἐξάδελφον αὐτοῦ Τιβέριον τὸν Γέμελλον. Ἀλλ' ὁ Γαΐος ἔπεισε τὴν σύγκλητον νὰ κηρύξῃ ἄκυρον τοῦτο τὸ μέρος τῆς

[1] **Σουητωνίου** Tiber. 72 κ. ἑ.

διαθήκης τοῦ μεγάλου αὐτοῦ θείου, ἐν ᾧ συγχρόνως ὁ Μάκρων διὰ μεγάλων δωρεῶν ἔπειθε τοὺς πραιτωριανοὺς νἀναγνωρίσωσι μόνον αὐτοκράτορα τὸν Γάϊον. Εἰδὼς δὲ, ὁπόσον σεβαστὴ ἦτο ἡ μνήμη τῆς μητρὸς Ἀγριππίνης παρὰ τῷ πλήθει αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ παραστὰς ἀδάκρυτος εἰς τὸν ὠμὸν αὐτῆς προπηλακισμὸν, ὅπως μὴ ἐκτεθῇ ἐνώπιον τοῦ Τιβερίου, νῦν, κινούμενος ὑπὸ αἰσθήματος ὀψίας υἱκῆς εὐλαβείας, μετέβη εἰς τὰς νήσους Πανδαταρίαν καὶ Ποντίαν, ὅπως παραλάβῃ τὴν σποδὸν τῆς μητρὸς καὶ τοῦ ἀδελφοῦ καὶ καταθέσῃ αὐτὴν εἰς τὸ μαυσωλεῖον τοῦ Αὐγούστου. Καὶ τὰ μὲν πλήθη, συγκινηθέντα ὑπὸ τῆς εὐλαβοῦς ἐκείνης πράξεως, ἐπευφήμησαν τὸν νεαρὸν αὐτάρχην, καὶ ἐθώπευον αὐτὸν ἀποκαλοῦντα *ἀστέρα καὶ νεοσσὸν καὶ παιδίσκον καὶ τρόφιμον*[1]. Ὁ δὲ Γάϊος ἐθεράπευε τὴν δημοτικὴν ἐκείνην εὔνοιαν, καταργῶν μὲν τὸν περὶ προδοσίας νόμον τοῦ Τιβερίου, πυρπολῶν δὲ τοὺς εἰςαγγελικοὺς καταλόγους αὐτοῦ καὶ τῆς Λιβίας.

Οὕτως ἔφθασεν ὁ ὄγδοος μὴν τῆς ἀρχῆς τοῦ Καλιγόλα. Κατ' ἐκεῖνον δὲ τὸν χρόνον προςεβλήθη ὁ νεαρὸς αὐτοκράτωρ ὑπὸ ἀσθενείας βαρείας, ἐξ ἧς ἐκινδύνευσε μέχρι θανάτου. Ἀναρρώσας δὲ παρέστη ὅλως διάφορος ἢ πρότερον· ὁ πρᾶος καὶ συνετὸς ἡγεμὼν εἶχεν ἐκλίπει, μεταβληθεὶς εἰς τύραννον ἀπηνῆ. Καὶ προςεγράφη μὲν αὕτη ἡ μεταβολὴ εἰς τὴν νόσον αὐτοῦ ἐκείνην. Εἶνε δὲ βέβαιον, ὅτι αὕτη συνετέλεσεν ἀληθῶς εἰς ταύτην, ἐπειδὴ ὡς ἐκ τῆς ἐπιληψίας, ἐξ ἧς ἔπασχεν ὁ Γάϊος ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας, ἀναγκαίως ἡ ἐπιγενομένη ὀξεῖα νόσος διεσάλευσε τὸν ἤδη ἐξησθενημένον αὐτοῦ νοῦν. Ἡ δὲ διασάλευσις ἐκείνη ἐξεδηλώθη ἐν τῇ ἀπ' ἐκείνου τοῦ χρόνου καταλαβούσῃ αὐτὸν σκοτιδίνῃ περὶ τὴν ἀντίληψιν τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας. Αἱ φανατικαὶ ἐκδηλώσεις τῆς θλίψεως τοῦ πλήθους ἐφ' ὅσον ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐκινδύνευε καὶ αἱ οὐχ ἧττον ὑπερβολικαὶ ἐπιδείξεις τῆς χαρᾶς ἐπὶ τῇ διασώσει αὐτοῦ διέστρεψαν τὸν ἐγκέφαλον αὐτοῦ· ἀπὸ δὲ τῆς ὥρας ἐκείνης δὲν ἐθεώρει πλέον ἑαυτὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ θεόν. Πράγματι δὲ ἡ μεγάλη αὐτοῦ ψύχωσις εἶνε ἡ ἀξίωσις καὶ ἐπιθυμία νἀναγνωρίζηται ὑπὸ τοῦ κόσμου ὡς θεός· αὕτη εἶνε ἡ δεσπόζουσα αὐτοῦ ἰδέα, ἀφ' ἧς ἀπορρρέουσιν αἵ τε ἀλλόκοτοι αὐτοῦ ἰδιοτροπίαι καὶ αἱ ὠμότητες. Ἀλλὰ, καίπερ ἀναγνωρίζοντες τὴν συμμετοχὴν τῆς νόσου τοῦ Καλιγόλα εἰς τὴν ἐπελθοῦσαν μεταβολὴν, ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι δὲν προέρχονται πᾶσαι αὐτοῦ αἱ παρεκτροπαὶ ἐκ τῆς μανίας· ἔν τισιν ὑπάρχει καταλογισμὸς, τοῦτο δ' ἀποδεικνύει, ὅτι εἶνε μὲν ἀσθενὲς τὸ πνεῦμα, ἀλλ' εἶνε καὶ ἡ ψυχὴ διεστραμμένη. Οὕτως ὁ φόνος Τιβερίου τοῦ νεωτέρου καὶ ὁ τοῦ Μάκρωνος δὲν ὑπῆρξαν βεβαίως ἔργον παράφρονος· καὶ τὸν μὲν ἐξάδελφον ἐθυσίασεν, ἅτε ὄντα ἀντίζηλον κινδυνώδη, τὸν δὲ Μάκρωνα, τὸν πρωτουργὸν τῆς τύχης αὐτοῦ, ἅτε ὄντα σύμβουλον ὀχληρόν.

[1] Sidus et pullum et pupum et alumnum. **Σουητωνίου** Calig. 13.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

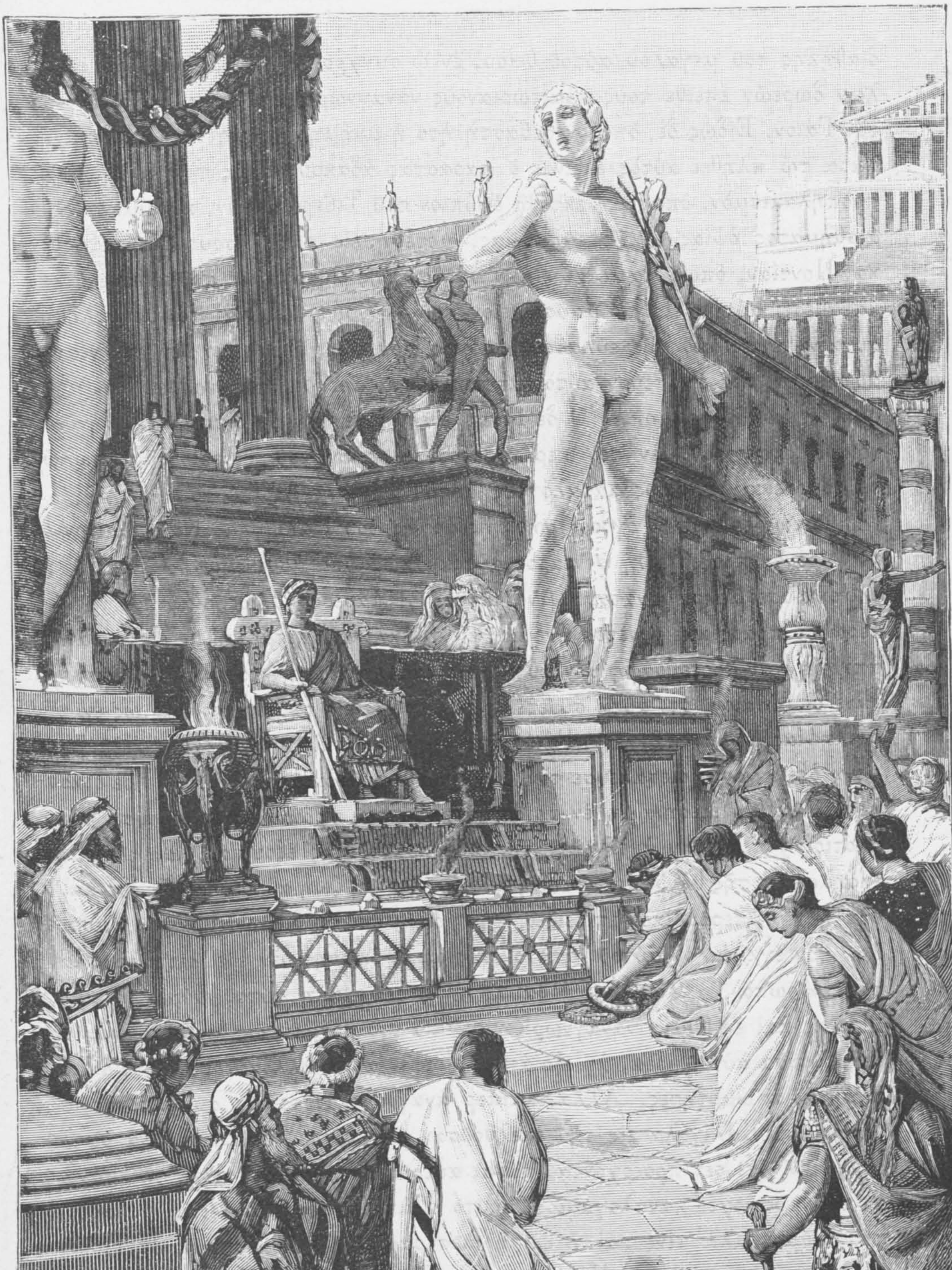

Ὁ Καλιγόλας προσκυνούμενος ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς Ῥώμης.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Ἀφ' ἑτέρου δέ, ὅταν ὁ Γάϊος κάθηται μεταξὺ τῶν ἀγαλμάτων τοῦ Κάστορος καὶ τοῦ Πολυδεύκους, ὅπως λατρεύωσιν αὐτὸν δημοσίᾳ ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς Ῥώμης, ὅταν περιβάλληται τὴν σκευὴν καὶ τὸ ὄνομα πάντων τῶν θεῶν καὶ μεταβαίνῃ εἰς τὸν ναὸν τοῦ Καπιτωλίου, ὅπως συνδιαλεχθῇ μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Διὸς καὶ λαλῇ πρὸς αὐτὸν ἀπειλητικῶς, ἔχομεν πρὸ ἡμῶν τὸν παράφρονα. Ὁ ὄγκος τῆς ἐξουσίας ἔχει συστρέψει τὸν πτωχὸν ἐκεῖνον ἐγκέφαλον, καὶ διὰ τοῦτο ἀναφωνεῖ μετὰ παραφροσύνης ἀπηνοῦς «μοὶ ἐπιτρέπονται τὰ πάντα καὶ κατὰ πάντων[1]».

Ἐκ ταύτης δὲ αὐτοῦ τῆς μανίας νὰ λατρεύηται ὡς θεὸς καθ' ἅπασαν τὴν αὐτοκρατορίαν προῆλθε μνημεῖον ἱστορικὸν ἄξιον λόγου, εἰ καὶ εἶνε παράδοξον πῶς ἠδυνήθη νὰ προκύψῃ ἐκ τοιαύτης αἰτίας ἀποτέλεσμα ἀγαθόν. Λέγω δὲ τὴν ἔκθεσιν τοῦ Ἰουδαίου φιλοσόφου Φίλωνος περὶ τῆς εἰς τὴν Ῥώμην πρεσβείας αὐτοῦ, ἐν ᾗ περιλαμβάνεται ζῶσα εἰκὼν τοῦ Καλιγόλα καὶ τῶν τρόπων αὐτοῦ καὶ ἡ ἐπικύρωσις τῶν εἰδήσεων ἃς περὶ τοῦ παράφρονος τυράννου παρέχουσιν εἰς ἡμᾶς ὁ Σουητώνιος καὶ Δίων ὁ Κάσσιος.

Ὁ Φίλων ἦτο γέννημα τῆς Ἀλεξανδρείας, οἱ δ' ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ ὁμόθρησκοι αὐτοῦ, ἀρνηθέντες διὰ τὴν εἰς ἕνα καὶ μόνον θεὸν πίστιν τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ Καλιγόλα ὡς θεοῦ, ἀπέστειλαν εἰς τὴν Ῥώμην πρέσβεις, ὅπως δικαιολογήσωσιν εἰς τὸν αὐτοκράτορα αὐτὸν τὴν ἄρνησιν ἐκείνην. Τῶν δὲ πρεσβευτῶν ἦτο καὶ ὁ Φίλων. Ἰδοὺ δὲ πῶς ὁ Φίλων περιγράφει τὴν σκηνὴν τῆς ὑποδοχῆς τῆς πρεσβείας παρὰ τοῦ Καλιγόλα ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Μαικήνα. Βλέπων τοὺς πρεσβευτὰς εἰςερχομένους ὁ τύραννος προςεφώνησεν αὐτοὺς μετὰ σαρκασμοῦ ἅμα καὶ σεσηρώς, λέγων· «Ὑμεῖς εἶσθε οἱ θεομισεῖς οἱ μὴ πιστεύοντες, ὅτι θεὸς εἶμαι ἐγὼ ὁ ἤδη παρὰ πᾶσι τοῖς ἄλλοις ἀνωμολογημένος, ἀλλὰ ὁ ὑμέτερος ἀκατανόμαστος;» Τότε δ' οἱ πρεσβευταὶ ἐπειράθησαν νὰ δικαιολογήσωσι τοὺς ὁμοθρήσκους, ἀναφέροντες τὰς ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ὑπὲρ τοῦ αὐτοκράτορος τελεσθείσας θυσίας. «Ἔστω, ἀνταπήντησεν ὁ Καλιγόλας, ἐθύσατε, ἀλλ' ἑτέρῳ καὶ οὐχ ὑπὲρ ἐμοῦ». Ἔπειτα δ' ἐπεθεώρησε τὴν ἔπαυλιν, τινὰ μὲν αἰτιώμενος ἐν τῇ διακοσμήσει τῶν κατ' αὐτήν, ἕτερα δ' ἐπινοῶν καὶ προςδιατάττων κατασκευὰς πολυτελεστέρας. Τέλος δέ, στραφεὶς πρὸς τοὺς ἄνω καὶ κάτω παρακολουθοῦντας αὐτὸν πρεσβευτὰς καὶ λαβὼν σχῆμα κατηγόρου, εἶπε πρὸς αὐτούς· «διὰ τί χοιρείων κρεῶν ἀπέχεσθε;» Πρὸς τὴν ἐρώτησιν δὲ ταύτην ἀπεκρίθησαν οἱ Ἰουδαῖοι, «ἕκαστος λαὸς ἔχει τὰς ἰδίας συνηθείας», καί τις αὐτῶν προςέθηκεν· «ὑπάρχουσι δὰ καὶ οἱ μὴ τρώγοντες τὰ προχειρότατα ἀρνία». Γελάσας δὲ τότε ὁ αὐτοκράτωρ «ἄριστα, εἶπε, διότι δὲν εἶνε εὔγευστα». Μετὰ δὲ τὰς τοιαύτας φλυαρίας καὶ μομφὰς ἐπανέλαβε πάλιν τὴν ἄνω καὶ κάτω ἐπιθεώρησιν τῶν οἰκη-

[1] Omnia mihi et in omnes licere. **Σουτωνίου** Calig. 29.

μάτων, οὐδεμίαν παρέχων ἀκρόασιν εἰς τὰς περὶ τοῦ δικαίου τῶν Ἰουδαίων μεμψιμοιρίας τῶν πρεσβευτῶν καὶ παραστάσεις καὶ τέλος ἀπεχώρησεν ἀποτόμως, εἰπών, ὅτι δυστυχεῖς μᾶλλον καὶ ἀνόητοι ἢ κακοὶ ἐφαίνοντο εἰς αὐτὸν οἱ ἄνθρωποι οἱ μὴ πιστεύοντες ὅτι ἦτο θεός[1]. Μετὰ δὲ ὀλίγας ἡμέρας ἔστειλε διαταγὴν εἰς τὸν διοικητὴν τῆς Συρίας Πετρώνιον νὰ ἱδρύσῃ τὸ ἴδιον αὐτοῦ ἄγαλμα ἐν τῷ μεγάλῳ ναῷ τῶν Ἰουδαίων, ὀμνύων, ὅτι ἔμελλε νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ καὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ὅπως ἀναγκάσῃ τὰς πόλεις ἐκεί-

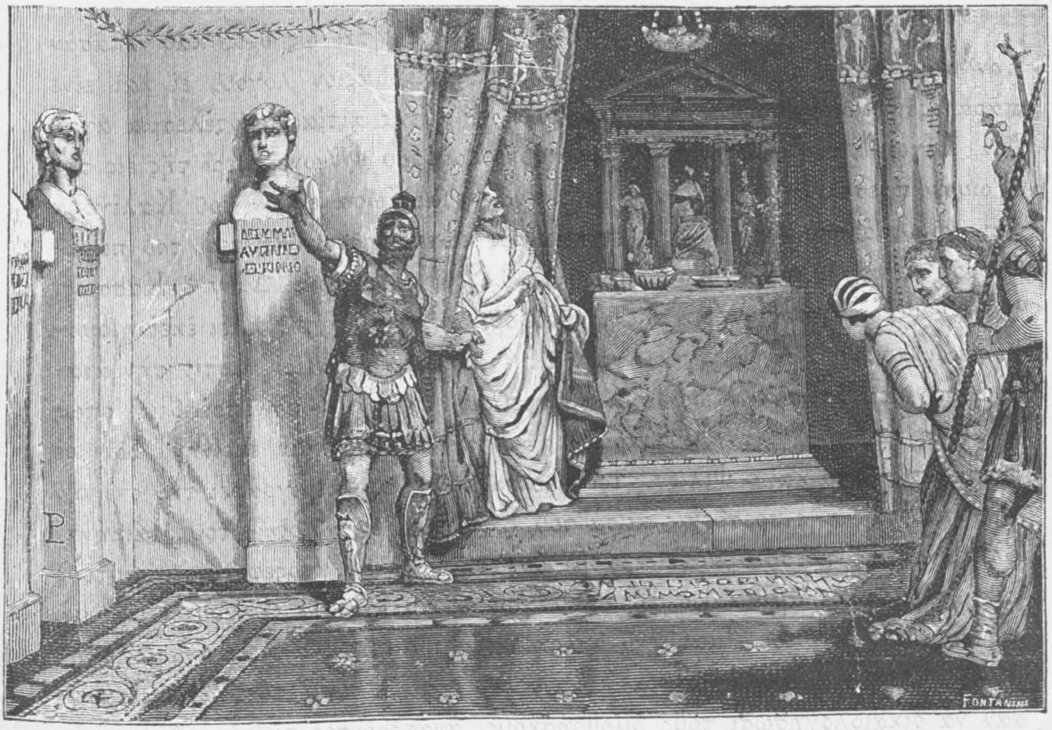

Ὁ Καλιγόλας δεξιούμενος τοὺς πρέσβεις τῶν Ἑβραίων.

νας νἀναγνωρίσωσι τὸν ἀληθῆ θεόν. Ἀλλὰ κατ' εὐτυχίαν δὲν ἐδόθη εἰς αὐτὸν καιρὸς νὰ ἐκτελέσῃ τὸν ἄφρονα ὅρκον.

Ὁ ἀνὴρ ὁ ἰδιοποιούμενος μὲν τὰ προσόντα θεοῦ, κατέχων δὲ τὴν ἐξουσίαν δι' ἧς ἠδύνατο νἀναγκάσῃ τοὺς λαοὺς νἀποδεχθῶσιν αὐτὸν ὡς θεὸν ἔμελλεν ἀναγκαίως νὰ καταληφθῇ ὑπὸ τῆς παράφρονος ἰδέας νὰ πείσῃ τὸν κόσμον, ὅτι οὐδεμία δύναμις, οὐδ' αὐτῆς τῆς φύσεως ἐξαιρουμένης, θὰ ἠδύνατο νἀντιστῇ εἰς τὸ κράτος αὐτοῦ. Αἱ ἄφρονες ἐκστρατεῖαι εἰς τὸν Ῥῆνον καὶ μέχρι τῆς Μάγχης, ἐξ ὧν ἐπέστρεψε χωρὶς κἂν νὰ προσίδῃ τοὺς πολεμίους, τοῦθ' ὅπερ δὲν ἐμπόδισεν αὐτὸν νὰ καταγάγῃ θρίαμβον, πομπεύων

[1] **Φίλωνος** Περὶ ἀρετῶν καὶ πρεσβείας πρὸς Γάϊον 44-45.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ἀντὶ παντὸς ἄλλου λαφύρου κογχύλας συλλεχθείσας κατὰ τὴν Μάγχην καὶ στίφη Γαλατῶν μετημφιεσμένων εἰς Γερμανούς, ἡ ἐκ πλοίων γέφυρα δι' ἧς ἔζευξε τὴν ἀπὸ Βαϊῶν μέχρι Ποτιόλων θάλασσαν καὶ ἡ κωμικὴ ἐπ' αὐτῆς διάβασις τοῦ Καλιγόλα, ἐνδεδυμένου μὲν ὡς Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἡγουμένου δὲ τῆς στρατιᾶς εἶνε ἰδιοτροπίαι νοσηρᾶς ὑπεροψίας, ἣν ὑπέθαλπεν ἡ περὶ τῆς αὐτοκρατορικῆς παντοδυναμίας φαντασιοκοπία. Καρπὸς δὲ τῆς αὐτῆς φρενοπληξίας ὑπῆρξαν καὶ αἱ ἀπόπειραι αὐτοῦ ἀγωνιζομένου νὰ ἐξαφανίσῃ τὸν Ὅμηρον, τὸν Λίβιον καὶ Βιργίλιον, ἐκ φόβου μὴ ἐπισκιασθῇ ὑπὸ τοῦ πνεύματος αὐτῶν. Καὶ ὅμως ἐνίοτε ὁ φρενόληπτος ἐκεῖνος ὡμίλει ἐμφρόνως. Μαθών, ὅτι συγκλητικοί τινες εἶχον τολμήσει νὰ κακολογήσωσι τὴν μνήμην τοῦ Τιβερίου, ἀνέλαβεν ἐν τῇ συγκλήτῳ τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ θείου. Ἀποδείξας δὲ δι' ἐπισήμων ἐγγράφων, ὅτι οἱ ἀληθεῖς αἴτιοι τῶν ἐπὶ τοῦ προκατόχου θανατώσεων εἶχον ὑπάρξει οἱ συγκλητικοί, τινὲς μὲν παρουσιαζόμενοι ὡς κατήγοροι, τινὲς δ' ὡς ψευδομάρτυρες, τέλος δὲ πάντες ἐκδίδοντες τὰς θανατικὰς ἀποφάσεις, ἐπέρανε τὸν λόγον διὰ τῶν ἑξῆς λέξεων, αἵτινες ἀληθῶς ἐκπλήττουσιν ἐκφερόμεναι ὑπ' αὐτοῦ· «ἂν ὁ Τιβέριος εἶχε πράξει ἀδίκημά τι, δὲν ὠφείλετε νὰ τιμήσητε αὐτὸν ζῶντα, οὔτε μὰ τὸν Δία μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ νὰ κατηγορῆτε αὐτὸν καὶ μεταβάλητε γνώμην ἐφ' οἷς εἴπετε πολλάκις καὶ ἐψηφίσατε. Ἀλλ' ὑμεῖς πταίετε, οἵτινες καὶ πρὸς ἐκεῖνον προςηνέχθητε ἀφρόνως καὶ τὸν Σηιανὸν πληρώσαντες τύφου καὶ διαφθείραντες ἐφονεύσατε. Ταῦτα δὲ πάντα μὲ πείθουσιν, ὅτι καὶ ἐγὼ οὐδὲν χρηστὸν πρέπει νὰ προσδέχωμαι παρ' ὑμῶν[1]». Τίς δ' ἀκούων τὸν ἄνδρα τοιαῦτα ἔμφρονα λογικευόμενον θὰ ἠδύνατο νὰ πιστεύσῃ, ὅτι ἦτο ἐργάτης τῶν ἀνηκουστοτάτων καὶ ἰδιοτροπωτάτων μωριῶν; Ὁ βίος τοῦ Καλιγόλα εἶνε πρόβλημα ψυχολογικόν, οὗ ἡ λύσις ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὴν ψυχιατρικὴν ἢ εἰς τὴν ἱστορικὴν κριτικήν.

Ἀξιοσημείωτος δὲ χαρακτὴρ τῆς ἀρχῆς τοῦ Καλιγόλα εἶνε ἡ ἀπεριόριστος αὐτοῦ σπατάλη. Ὁ Σενέκας διηγεῖται, ὅτι ἐν ἑνὶ καὶ μόνῳ δείπνῳ ἐδαπάνησε δέκα ἑκατομμύρια σεστερτίων, ἤτοι δύο καὶ ἥμισυ ἑκατομμύρια ἀρχαίων δραχμῶν[2]. Ὅπως δ' ἐπανορθώσῃ τὰ ἐκ τῆς τοιαύτης ἀσωτίας σεσαλευμένα οἰκονομικά του, ἐτράπη εἰς τὰς προγραφάς. Καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ Τιβερίου κατεδικάζοντο εἰς θάνατον οἱ ἔνοχοι ἐπὶ ἐγκλήματι ἀσεβείας πρὸς τὴν πολιτείαν, ὁ δὲ Καλιγόλας ἔπληξε τοὺς πλουσιωτάτους. Μεταξὺ δὲ τῶν θυμάτων αὐτοῦ τούτων ὑπῆρχε καὶ εἷς βασιλεύς, Πτολεμαῖος ὁ τῆς Μαυριτανίας, υἱὸς τοῦ Ἰόβα καὶ ἔγγονος τοῦ ἐκ τῶν τριῶν ἀνδρῶν Μάρκου Ἀντωνίου ἀπὸ τῆς μητρὸς Κλεοπάτρας Σελήνης, τῆς θυγατρὸς τοῦ Ἀντωνίου

[1] **Δίωνος Κασσίου** LIX, 16.
[2] **Σενέκα** Consol. ad. Helv. 9. 11.

καὶ τῆς Κλεοπάτρας. Οὗτος, κληθεὶς ὑπὸ τοῦ Καλιγόλα εἰς τὴν Ῥώμην, ἐφονεύθη, ὅπως ληστευθῶσι τὰ πλούτη αὐτοῦ (40).

Ἔκτοτε δὲ πλέον ἤρχισαν αἱ κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος συνωμοσίαι. Καὶ εἰς μὲν τὰς παρακρούσεις τοῦ τυράννου εἶχον ἀντιτάξει οἱ Ῥωμαῖοι περιφρόνησιν καὶ οἶκτον, ἀλλ' ἡ ἁρπακτικὴ αὐτοῦ πλεονεξία παρήγαγε ζωηρὰν αἴσθησιν φόβου εἰς πάντα ἔχοντά τινα κτῆσιν ὑπὸ τὸν ἥλιον. Καὶ αἱ μὲν δύο πρῶται συνωμοσίαι ἀνεκαλύφθησαν καὶ ἤγαγον εἰς τὸν φόνον τῶν σκευωρούντων αὐτάς. Ἀλλ' ἡ τρίτη ἐπέτυχε. Χιλίαρχός τις τῶν πραιτωριανῶν, ὁ Κάσσιος Χαιρέας, ἀγανακτήσας ἐπὶ ταῖς προςβολαῖς ἃς ἀπηύθυνεν εἰς αὐτόν, ἄλλως ἐρρωμενέστατον ὄντα, διὰ τὸ γυναικῶδες τῆς φωνῆς ὁ Καλιγόλας, προέβη εἰς συνεννόησιν μετά τινων συγκλητικῶν καὶ ἱππέων πρὸς ἐξολόθρευσιν τοῦ παράφρονος τυράννου. Ὁ δὲ ἀποφασισθεὶς φόνος ὡρίσθη ὅπως ἐκτελεσθῇ κατὰ τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῶν Σεβαστείων *(Augustulia)*, ἀγώνων τελουμένων πρὸς τιμὴν τοῦ Αὐγούστου ἐν τῷ παλατίῳ ἐπὶ πενθήμερον μέχρι τῆς 24 Ἰανουαρίου. Καὶ δὴ τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ἐν ᾧ ὁ Καλιγόλας ἐπορεύετο ὅπως ἀκροασθῇ ὕμνου, ὃν εἰς τιμὴν αὐτοῦ ἔμελλον νὰ ᾄσωσιν Ἕλληνες ἐλθόντες ἐκ τῆς Ἀσίας, ἐπλησίασε πρὸς αὐτὸν ὁ Χαιρέας ἔν τινι ὑποστῴῳ στενωπῷ τοῦ παλατίου ὑπὸ τὸ πρόσχημα, ὅτι ἤθελε νὰ λάβῃ παρ' αὐτοῦ τὸ σύνθημα, καὶ ἔπληξεν αὐτὸν διὰ τοῦ ξίφους. Καὶ ἀπεπειράθη μὲν νὰ φύγῃ ὁ Καλιγόλας, ἀλλ' οἱ ἄλλοι συνωμόται ἐπέπεσον κατ' αὐτοῦ καὶ κατεφόνευσαν, κατενεγκόντες κατ' αὐτοῦ τριάκοντα τραύματα (41). Ἐπὶ δὲ τῇ βοῇ αὐτῶν «Ἠλευθέρωται ἡ Ῥώμη» ὁ λόχος τῶν Γερμανῶν σωματοφυλάκων σπεύσας ἔπληξεν ἐν συγχύσει ὅσους συνήντησε καθ' ὁδόν. Ἔπειτα δὲ φέροντες ἀνὰ χεῖρας τὰς ἀποκεκομμένας κεφαλὰς τῶν θυμάτων, εἰςῆλθον εἰς τὸ θέατρον, ἀπειλοῦντες τὴν ἐξολόθρευσιν τοῦ πλήθους. Ἀλλ' ἡ ταχεῖα ἐμφάνισις κήρυκος ἀγγέλλοντος τὸν θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος, ἐν ᾧ οἱ στρατιῶται ἐνόμιζον, ὅτι εἶχε μόνον τραυματισθῇ, ἀπήμυνε τὴν ἀπειλουμένην αἱματηρὰν τραγῳδίαν. Οἱ δ' ἀξιωματικοὶ ἐξήγαγον τοῦ θεάτρου τοὺς στρατιώτας, λέγοντες, ὅτι ἀντὶ νὰ ἐκδικήσωσι τὸν αὐτοκράτορα, ἥρμοζε μᾶλλον νὰ σκεφθῶσι περὶ σωτηρίας τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀρχῆς. Καὶ ἀληθῶς αὕτη ἐσώθη ὑπ' αὐτῶν.

Δ΄ Κλαυδιος (41-54)[1]. *Ὁ χαρακτὴρ αὐτοῦ καὶ τὰ ἔργα.*—Ἐν ᾧ

---

[1] Πηγαὶ τῶν κατὰ τὸν Κλαύδιον εἶνε ὁ **Τάκιτος** (Annales XI-XII), ὁ **(Ψευδο)Σενέκας** (Ludus de morte Claudii), ὁ **Δίων Κάσσιος** (LX) καὶ ὁ **Σουητώνιος** (Divus Claudius). Ἴδ. καὶ H. Lehmann Claudius und Nero und ihre Zeit. Ἐν Γώθᾳ. 1858. — Πρβλ. Beulé Le sang de Germanicus. Ἐν Παρισίοις. 1869.

ἡ σύγκλητος ἐκήρυττεν ἐν τῷ Καπιτωλίῳ τὴν κατάλυσιν τῆς αὐταρχίας καὶ οἱ ὕπατοι ἔδιδον ὡς σύνθημα εἰς τὸν Χαιρέαν τὴν λέξιν Ἐλευθερίαν, οἱ πραιτωριανοὶ, διατρέχοντες τὸ παλάτιον, εὗρον ἐν αὐτῷ πρεσβύτην, ὅστις ἔμπλεως φόβου ἵστατο κατακεκρυμμένος ἐν γωνίᾳ τινὶ ὄπισθεν παραπετάσματος. Γνωρίσαντες δ' αὐτὸν ὡς τὸν ἀδελφὸν τοῦ Γερμανικοῦ καὶ θεῖον τοῦ Καλιγόλα Κλαύδιον προσηγόρευσαν αὐτοκράτορα καὶ ἤγαγον εἰς τὸ στρατόπεδον. Εἶχε δὲ τότε ὁ Κλαύδιος ἡλικίαν πεντήκοντα καὶ ἑνὸς ἐτῶν, ἅτε

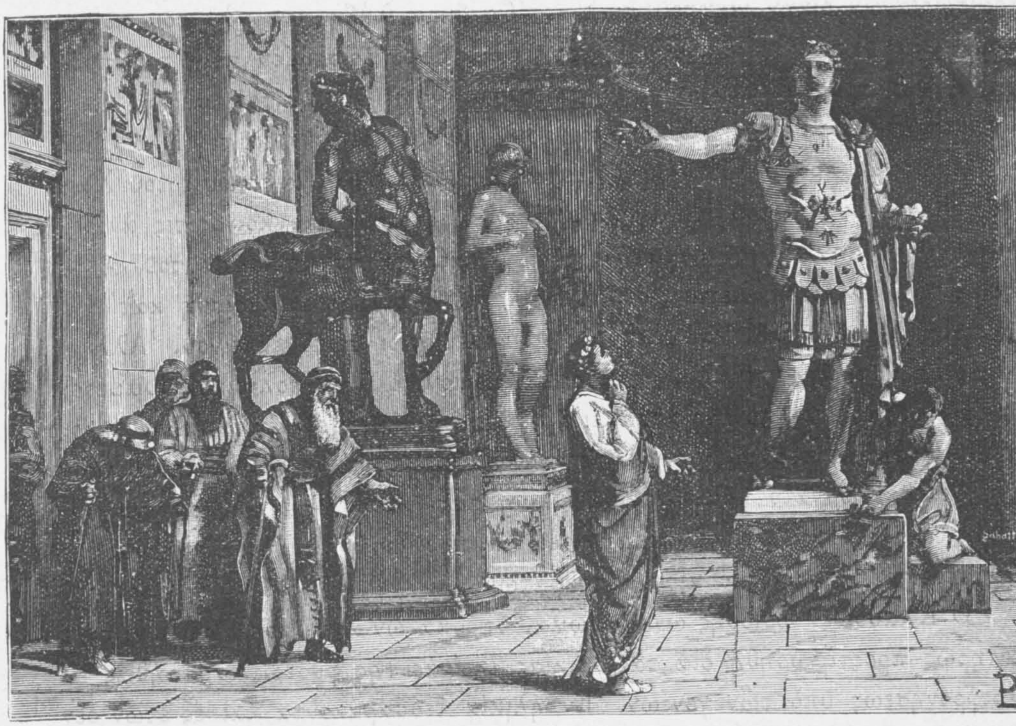

Η ἀνακήρυξις τοῦ Κλαυδίου.

γεννηθεὶς ἐν Λουγδούνῳ τὴν 1 Αὐγούστου τοῦ 10 π. Χ. Ἡ δὲ σύγκλητος, ἐμπιστευομένη εἰς τὴν ὑποστήριξιν τοῦ δήμου, ἔστειλεν εἰς αὐτὸν πρεσβείαν, ὅπως πείσῃ νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὸ κῦρος τῶν πατέρων, οἵτινες ἦσαν οἱ ἁρμόδιοι νἀποφασίσωσι περὶ τῶν τυχῶν τῆς πολιτείας. Ἀλλ' ὁ Κλαύδιος ἀπεκρίθη εἰς τοὺς ἀπεσταλμένους τῆς συγκλήτου, ὅτι δὲν ἦτο πλέον κύριος ἑαυτοῦ. Ἀκούσας δὲ τὴν συμβουλὴν τοῦ βασιλέως τῶν Ἰουδαίων Ἡρώδου Ἀγρίππα, παρατυγχάνοντος τότ' ἐν Ῥώμῃ καὶ ξενιζομένου ἐν τῷ παλατίῳ, ὅστις παρήνεσε νὰ δεχθῇ τὸν εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῶν πραιτωριανῶν προσφερόμενον θρόνον, συνήνεσε τέλος[1]. Δεικνύων δὲ θάρρος ἀνώτερον τῆς περὶ αὐ-

[1] **Ἰωσήπου** Ἰουδ. Ἀρχ. Ι, 19, 4.

τοῦ δόξης προςεφώνησε τὰς στρατιὰς καὶ ἐδέχθη τὸν ὅρκον αὐτῶν. Ἠμείφθη δ' ἕκαστος τῶν πραιτωριανῶν διὰ δωρεᾶς χιλίων πεντακοσίων σεστερτίων, ἤτοι τριακοσίων ἑβδομήκοντα πέντε ἀρχαίων δραχμῶν, καὶ εἰς τοὺς ὁπλίτας δὲ τῶν λεγεώνων ἐδόθη ὑπόσχεσις χρηματικῆς δωρεᾶς. Οὕτω δ' ἐνεκαινίζετο τὸ ὀλέθριον σύστημα τῆς διὰ χρημάτων ἐξωνήσεως τῆς πίστεως τῆς στρατιᾶς [1].

Τὴν δ' ὑστεραίαν εἰςήλασεν ὁ Κλαύδιος εἰς τὴν Ῥώμην ἡγούμενος τῶν πραιτωριανῶν δίκην νικητοῦ, καὶ μετέβη ὅπως λάβῃ κατοχὴν τοῦ παλατίου. Τότε δὲ καὶ οἱ νυκτοφύλακες, οἵτινες τέως ἐδίσταζον περὶ τοῦ πρακτέου, συνέπραξαν μετὰ τῶν πραιτωριανῶν· ἡ δὲ σύγκλητος, μείνασ' ἄνευ ὑπερασπίσεως καὶ στηρίγματος παρὰ τοῦ δήμου, ὑπετάχθη εἰς τὸν Κλαύδιον.

Πρώτη δὲ πρᾶξις τοῦ νέου αὐτοκράτορος ὑπῆρξεν ἡ θανάτωσις τοῦ Χαιρέου. Ὁ δὲ φονεὺς τοῦ Καλιγόλα ἀπέδειξεν, ὅτι δὲν ἦτο κοινός τις ἀνδροφόνος. Καὶ δὴ εἰς τὸν στρατιώτην τὸν λαβόντα τὴν ἐντολὴν τοῦ φόνου ἔδωκε τὸ ἴδιον ξίφος, λέγων, ὅτι τὸ ξίφος ἐκεῖνο εἶχε μεταχειρισθῇ κατ' ἀνδρὸς οἷος ὁ Καλιγόλας καὶ ἐπεθύμει νὰ φονευθῇ δι' αὐτοῦ ἐκείνου. Ἀλλ' ἡ καταδίκη αὕτη ἦν ἐπέβαλλεν εἰς τὸν Κλαύδιον τὸ ἴδιον πολιτικὸν συμφέρον καὶ ἡ περὶ τοῦ μέλλοντος ἀσφάλεια δὲν ἔγεινεν ἀφετηρία ἐκδικήσεων, πρὸς ἃς δὲν θὰ ἔλειπε βεβαίως ὕλη. Ὁ δὲ ἀναλογιζόμενος τὸ παρελθὸν τοῦ Κλαυδίου δὲν θὰ ἠδύνατο πράγματι νὰ ἀναμένῃ παρ' αὐτοῦ ὠμὴν ἐξάσκησιν τῆς ἀρχῆς, καθότι ἡ ὠμότης προαπαιτεῖ πάντως ἰσχὺν θελήσεως, τοιαύτης δ' ἐστερεῖτο παντελῶς ὁ νέος αὐτοκράτωρ.

Ὁ Κλαύδιος, νοσώδης ὢν τὸ σῶμα, ὑποσκάζων καὶ ὑποτραυλίζων, εἶχε σκληρῶς προςτιμωρηθῇ διὰ τὰς ἀδικίας ἐκείνας τῆς φύσεως, ἀμεληθεὶς ἐκ περιφρονήσεως ὑπὸ τῶν γονέων. Ἐν ἡλικίᾳ τεσσαράκοντα καὶ ἓξ ἐτῶν δὲν εἶχε γείνει ἀκόμη συγκλητικός. Διὰ δὲ τὴν ὑβριστικὴν ταύτην παραμέλησιν καὶ καταδίκην εἰς ἀφάνειαν ἐζήτησε παραμυθίαν ἐν τῇ μελέτῃ, καὶ ἔγραψεν ἔργα ἱστορικὰ καὶ γραμματικά, ἀξιωθέντα τῶν ἐπαίνων τοῦ Τίτου Λιβίου καὶ τοῦ Κυιντιλιανοῦ. Καὶ τὰ μὲν ὑπ' αὐτοῦ συγγραφέντα ἑλληνιστὶ Τυρρηνικὰ καὶ Καρχηδονιακὰ ἀπωλέσθησαν, ἡ δ' ἀπώλεια αὕτη εἶνε ἱκανῶς ἀξιοθρήνητος. Τὸ δὲ σωζόμενον μέρος τοῦ περὶ τῶν Γαλατῶν λόγου τοῦ Κλαυδίου μαρτυρεῖ τὴν μεγάλην αὐτοῦ ἱστορικὴν παιδείαν [2].

---

[1] Primus Caesarum fidem militis etiam praemio pigneratus. **Σουητωνίου** Claud. 10.

[2] Πλὴν τῶν ἀνωτέρω εἰρημένων ἔγραψεν ὁ Κλαύδιος καὶ τὴν ἀρχὴν Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας κατὰ συμβουλὴν τοῦ Τίτου Λιβίου. Περιώνυμος δὲ εἶνε ὁ λόγος, ὃν ἐξεφώνησεν ἐν τῇ συγκλήτῳ τῷ 48, ὅπως ζητήσῃ τὴν εἰς τὴν σύγκλητον καὶ τὰς ἀρχὰς (jus honorum) ἀποδοχὴν τῶν Γαλατῶν εὐπατριδῶν. Τῷ 1524 εὑρέθησαν ἐν

Καὶ ἠδυνήθη μὲν ἡ μελέτη νὰ θρέψῃ τὸ πνεῦμα τοῦ Κλαυδίου, ἀλλὰ δὲν ἴσχυσε νὰ ἐνισχύσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ οὖσαν ἐκ φύσεως ἀσθενῆ καὶ εὐτελῆ. Ἀπ' ἐναντίας δ' αὕτη ἔτι μᾶλλον κατεβλήθη ὑπὸ τὸ βάρος τῆς περιφρονήσεως τῶν ἄλλων. Ἀπόβλητος ἀπὸ τῆς κοινωνικῆς ἐπιμιξίας, ἀπεχώρησεν ἐκ τοῦ κόσμου ζῶν μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν γυναικῶν καὶ τῶν ἀπελευθέρων ὡς ἐν γυναικῶνι. Ἐκείνη δὲ ὑπῆρξεν ἡ συντροφία, ὑφ' ἧς ἐξηκολούθει νὰ περιστοιχίζηται καὶ ὅτε ἀνέβη ἐπὶ τὸν θρόνον. Ἐθισθεὶς δὲ νὰ ὑπακούῃ εἰς αὐτὴν ὅτε ἦτο ἀφανὴς καὶ ἐγκαταλελειμμένος, διετήρησε τὴν αὐτὴν συνήθειαν καὶ κατόπιν, ὅτε ἀπέβη πανίσχυρος. Ἐντεῦθεν δ' ἐξηγεῖται ἡ μεγάλη ἐπίδρασις, ἣν ἔσχον ἐπὶ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ αἱ σύζυγοι Βαλερία Μεσσαλῖνα καὶ Ἰουλία Ἀγριππῖνα καὶ οἱ ἀπελεύθεροι τοῦ καίσαρος. Τῆς Μεσσαλίνης δὲ θὰ ἀφηγηθῶμεν ἀμέσως κατωτέρω τὰς ῥυπαρίας, αἵτινες ἀνέδειξαν αὐτὴν τύπον πάσης φαυλότητος γυναικείας, δι' ἧς συμπαρέ-

Κλαύδιος.

Λουγδούνῳ δύο χαλκαῖ πλάκες, ἐφ' ὧν εἶνε κεχαραγμένον μέρος τοῦ εἰρημένου λόγου, μόνον κατ' ἔννοιαν συμφωνοῦν πρὸς τὸ παρὰ τῷ **Τακίτῳ** (Ann. XI, 24) κείμενον. Εὕρηται δὲ τοῦτο ἐκδεδομένον πολλάκις ἰδίᾳ τε καὶ ἔν τισι τῶν ἐκδόσεων τοῦ Τακίτου. Ἴδ. De la Saussaye Etudes sur les tables Claudiennes. Ἐν Λουγδούνῳ. 1870. Πρὸ εἰκοσιπέντε δὲ περίπου ἐτῶν (17 Ἀπριλίου 1869) ἀνεκαλύφθη ἐν Τυρόλῳ διάταγμα τοῦ Κλαυδίου, ἐκδοθὲν τῇ 15 Μαρτίου 46 καὶ ἀναφερόμενον εἰς τὸ δικαίωμα τῆς ἰσοπολιτείας τὸ χορηγηθὲν εἰς τοὺς Ἀναυνούς. Ἴδ. Mommsen ἐν τῷ περιοδικῷ Hermes Τόμ. Δ' σ. 99 κ. ἑ. Ἅτε δὲ καὶ περὶ τὴν γραμματικὴν ἀσχολούμενος ὁ Κλαύδιος, ἐπλούτισε τὸ λατινικὸν ἀλφάβητον κατὰ τὸν **Τάκιτον** (Ann. XI, 14) διὰ τριῶν γραμμάτων. Εἶνε δὲ ταῦτα τὸ ἀνεστραμμένον δίγαμμα Ⅎ εἰσαχθὲν ἀντὶ τοῦ συμφωνικοῦ V, τὸ ἀντίσιγμα Ↄ ἰσοδυναμοῦν πρὸς τὸ bs καὶ ps καὶ τὸ ⊢ ἤτοι τὸ ἀριστερὸν ἥμισυ τοῦ H ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸν μεταξὺ i καὶ u (Y) φθόγγον. Ἴδ. Buecheler De Ti. Claudio Caesare grammatico. Ἐν Ἐλβερφέλδῃ. 1856.

συρεν εἰς τὸ ἴδιον ὄνειδος τὴν μνήμην ἀρχῆς, ἥτις ἄνευ αὐτῆς ἤθελε περιέλθει ὅλως διάφορος εἰς τοὺς μεταγενεστέρους.

Ἀληθῶς ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Κλαυδίου εἶδεν ἡ Ῥώμη ἀνεγειρόμενα μνημεῖα μεγαλοπρεπῆ καταπλήξαντα τὸν κόσμον καὶ ἀνακαλέσαντα εἰς τὴν μνήμην τὴν ἔνδοξον ἐποχὴν τῶν Ταρκυνίων. Εἶδον δὲ πλὴν τούτων οἱ Ῥωμαῖοι προστιθεμένας νέας δάφνας εἰς τὰ ῥωμαϊκὰ ὅπλα καὶ εὐρυνόμενα τὰ ὅρια τοῦ κράτους διὰ τῆς ἀρξαμένης κατακτήσεως τῆς Βρεττανίας· διὸ ἠδυνήθη εὐλόγως νὰ καυχηθῇ ὁ Κλαύδιος, ὅτι ἐξέτεινε τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν πέραν τοῦ Ὠκεανοῦ. Τέλος δὲ εἶδον οἱ Ῥωμαῖοι ἐπιφερομένας εἰς τὴν ἀστικὴν νομοθεσίαν συνετὰς καὶ ἐλευθερίας μεταρρυθμίσεις. Ὁπόσον δ' εὐτυχὴς θὰ ἦτο ὁ Κλαύδιος καὶ μετ' αὐτοῦ ἡ ῥωμαϊκὴ κοινωνία, ἂν ἡ ἱστορία μόνον ταῦτα εἶχε νὰ διηγηθῇ περὶ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ.

Πρῶτον δὲ τῶν κατασκευασμάτων αὐτοῦ ὑπῆρχεν ὁ *Ῥωμαϊκὸς λιμὴν (portus Romanus)* ὁ ἐξορυχθεὶς πρὸς ταῖς ἐκβολαῖς τοῦ Τιβέρεως. Ἐξ ὅτου ἡ Ἰταλία, ἥτις ἐν ἄλλοις χρόνοις εἶχε περισσεύοντα σῖτον πρὸς ἐξαγωγὴν, δὲν ἐπήρκει πλέον οὔτε εἰς αὐτὴν τὴν ἰδίαν διατροφὴν, ἀλλ' εἶχε χρείαν πλείστου ὅσου ἐπεισάκτου σίτου, ἡ ζωὴ τοῦ ῥωμαϊκοῦ λαοῦ ἔμενεν ἐκτεθειμένη εἰς τὴν ἐπήρειαν τῶν ἀνέμων καὶ τὰς παρακινδυνεύσεις τῶν σιταγωγῶν πλοίων, ἅτε τῆς περὶ τὸν Τίβεριν χώρας στερουμένης ἀσφαλῶν κατάρσεων καὶ λιμένων ἐπιτηδείων. Ἐντεῦθεν προεκλήθη ἡ ἀνάγκη νὰ κατασκευασθῇ χάριν προσορμίσεως τῶν πλοίων λιμὴν ἀσφαλέστερος τοῦ ἀρχαίου κατὰ τὴν Ὠστίαν ὅρμου, ὃν εἶχον καταχώσει αἱ προσκλύσεις τοῦ Τιβέρεως. Τὴν δ' ἀνάγκην ταύτην εἶχε μὲν ἤδη αἰσθανθῇ αὐτὸς ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ, ἀλλ' ἐπέλιπεν αὐτὸν ὁ χρόνος νὰ φροντίσῃ περὶ τοῦ ἔργου. Οἱ δὲ διάδοχοι αὐτοῦ ἐπτοήθησαν πρὸς τὸ δυσχερὲς τῆς ἐπιχειρήσεως. Ἀλλ' ὁ Κλαύδιος ἐπεχείρησε τὸ ἔργον καὶ ἤγαγεν αἰσίως εἰς πέρας, ἀρξάμενον μὲν τῷ 42, περατωθὲν δὲ τῷ 46 διὰ δαπάνης τριάκοντα ἑκατομμυρίων σεστερτίων, ἤτοι ἑπτὰ καὶ ἡμίσεος ἑκατομμυρίων ἀρχαίων δραχμῶν. Οὕτω δ' ἡ Ῥώμη ἠξιώθη λιμένος ἔχοντος καὶ φάρον, ἐξασφαλίζοντος δ' αὐτὴν ἀπὸ τῶν δεινῶν τῆς σιτοδείας.

Ἄλλο δ' ἐπιφανὲς μνημεῖον τοῦ Κλαυδίου ὑπῆρξαν τὰ δύο ὑδραγωγεῖα, δι' ὧν ηὐξήθη κατὰ τὸ ἓν τρίτον τὸ πότιμον ὕδωρ τῆς Ῥώμης[1]. Ἀχθέντος τοῦ παραποτάμου τοῦ Τιβέρεως Ἀνίητος εἰς ἐπιφάνειαν ὑψηλοτέραν τῆς τῶν λόφων τῆς Ῥώμης, συνελέχθησαν ἀπὸ διαφόρων πηγῶν δύο ὕδατα, ὧν τὸ μὲν ἐν ἀποστάσει περίπου τεσσαράκοντα χιλιομέτρων ἀπὸ τῆς Ῥώμης ἐπωνομάσθη *Κλαύδιον ὕδωρ (Aqua Claudia)*, τὸ δ' ἐν ἀποστάσει πεντή-

[1] Ἐπὶ Αὐγούστου ἡ Ῥώμη εἶχε 3 720 650 κυβικὰ μέτρα ὕδατος καθ' ἑκάστην, τὰ δὲ δύο ὑδραγωγεῖα τοῦ Κλαυδίου ηὔξησαν τὸ ὕδωρ κατὰ 1 401 451 κυβικὰ μέτρα. Ἴδ. **Φροντῖνον** De aquis urbis Romae, XIII.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

κοντα περίπου χιλιομέτρων ἐπεκλήθη *Νέος Ἀνίης (Anio novus)*. Διὰ τὸ ἔργον δὲ τοῦτο, ὅπερ ὁ Πλίνιος ὠνόμασεν ἓν τῶν θαυμάτων τοῦ κόσμου [1], ἐδαπανήθησαν πεντήκοντα πέντε καὶ ἥμισυ ἑκατομμύρια σεστερτίων.

Τρίτον δ' ἔργον πολλῷ μᾶλλον κολοσσιαῖον τῶν λιμένων καὶ τῶν ὑδραγωγείων τῆς Ῥώμης ὑπῆρξεν ἡ ἀποξήρανσις τῆς Φουκίνης λίμνης. Καὶ τοῦτο δὲ τὸ ἔργον ὑπῆρξεν ἐκ τῶν μελετηθέντων μὲν ὑπὸ τοῦ Καίσαρος, μεινάντων δ' ἀνεκτελέστων. Ἐπὶ δὲ τοῦ Κλαυδίου ἠσχολήθησαν ἐπὶ ἕνδεκα ἔτη τριακοντακισχίλιοι ἐργάται περὶ τὴν ἐξόρυξιν σήραγγος ἐχούσης μὲν

Ἡ πλαστὴ ναυμαχία τοῦ Κλαυδίου

μῆκος πεντακισχιλίων καὶ ἑξακοσίων μέτρων, ἐξαγούσης δὲ τὰ ὕδατα τῆς λίμνης διὰ τῶν βράχων τῶν Ἀπεννίνων εἰς τὸν ποταμὸν Λῖριν. Περατωθέντων δὲ τῶν ἔργων, ὁ αὐτοκράτωρ ἐτέλεσεν ἐπισήμως τὰ ἐγκαίνια διὰ τοῦ θεάματος πλαστῆς ναυμαχίας ἐν τῇ λίμνῃ. Καὶ δὴ ἐπὶ πεντήκοντα νηῶν ἐνεφανίσθησαν δεκαεννέα χιλιάδες πανόπλων καταδίκων. Πρὸς παρακώλυσιν δὲ τῆς φυγῆς αὐτῶν εἶχε κατασκευασθῇ περὶ τὴν λίμνην τεῖχος ξύλινον φέρον καταπέλτας. Πλῆθος δὲ ἄπειρον θεατῶν, σπευσάντων ἐκ συμπάσης τῆς Ἰταλίας, συνωστίζετο περὶ τὴν λίμνην ἐπὶ ἰκρίων πεπηγμένων ἀμφιθεατρικῶς. Παρίστατο δ' εἰς τὸ θέαμα αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ, φέρων τὸ στρατιωτι-

[1] **Πλινίου** Nat. hist. XXXVI, 24.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

κὸν χλανίδιον, παρ' αὐτῷ δ' ἐκάθητο ἡ νέα αὐτοῦ σύζυγος Ἀγριππῖνα, φοροῦσα χλαμύδα διάχρυσον. Οἱ δὲ μέλλοντες νὰ ναυμαχήσωσι, παρελάσαντες ἐπὶ τῶν νηῶν πρὸ τοῦ Κλαυδίου, ἐβόησαν τὸ ἐπιθανάτιον ἐκεῖνο προςφώνημα τῶν μονομάχων τοῦ ἀμφιθεάτρου *χαῖρε, αὐτοκράτωρ· οἱ ἀπολούμενοί σε ἀσπαζόμεθα (ave Caesar imperator, morituri te salutant).* Ὁ δὲ Κλαύδιος, βλέπων αὐτοὺς οὕτω παρεσκευασμένους πρὸς ἐπιτέλεσιν τοῦ ἑαυτῶν καθήκοντος, ἐνεθάρρυνεν ἀναφωνήσας πρὸς αὐτοὺς *χαίρετε καὶ σεῖς*. Ἀκουσθείσης δ' ἐκείνης τῆς προςφωνήσεως, συνέβη ἐπὶ τῶν νηῶν σκηνὴ ἀπρόοπτος. Οἱ ἀτυχεῖς ἐκεῖνοι ναυμάχοι, νομίσαντες, ὅτι αἱ λέξεις τοῦ αὐτοκράτορος ἐσήμαινον τὴν εἰς αὐτοὺς χορηγουμένην χάριν, ἀπέβαλον τὰ ὅπλα καὶ ἠρνήθησαν νὰ ναυμαχήσωσι. Τοῦ δὲ αὐτοκράτορος ἀπειλήσαντος, ὅτι ἔμελλε νὰ διατάξῃ τὴν πυρπόλησιν αὐτῶν πάντων, ἂν ἐπέμενον εἰς τὴν ἄρνησιν, ἀνέλαβον τὰ ὅπλα καὶ ἐπελήφθησαν τοῦ αἱματηροῦ ἀγῶνος. Ὅτε δὲ ἡ λίμνη ἐβάφη ἐρυθρὰ ἐκ τοῦ αἵματος, ὁ αὐτοκράτωρ διέταξε τὴν παῦσιν τοῦ ἀγῶνος καὶ ἔδωκε χάριν εἰς τοὺς ἐπιζῶντας. Ἔπειτα δέ, ἀνοιχθείσης τῆς σήραγγος, μικρὸν μόνον μέρος τῶν λιμναίων ὑδάτων ἐξέρρευσεν. Ἐπειδὴ δὲ κατεφάνη, ὅτι τοῦτο προήρχετο ἕνεκεν ἀνακριβοῦς χωροσταθμίσεως, ἤρχισαν καὶ πάλιν τὰ ἔργα. Ὅτε δ' ἐπερατώθησαν, ἐτελέσθησαν καὶ πάλιν νέοι ἀγῶνες πρὸ τοῦ ἔκρου τῶν ὑδάτων. Ἀλλὰ τὸ θέαμα διεκόπη ὑπὸ τῆς βιαίας ἐξορμήσεως τῶν ὑδάτων. Τὰ ὑπὲρ τὸ δέον ἀσθενῆ προχώματα ὑπεχώρησαν εἰς τὴν ὁρμὴν τοῦ ὕδατος, ὅπερ, μετὰ μεγάλου πατάγου συμπαρασῦρον τὰ πάντα, ἐξώρμησεν ἐκ τῆς νέας κοίτης καὶ κατέκλυσε τοὺς περικειμένους ἀγρούς. Καὶ ὁ μὲν Κλαύδιος δὲν προέφθασε νὰ διορθώσῃ τὸ νέον λάθος, οἱ δὲ διάδοχοι αὐτοῦ ἐγκατέλιπον τὸ μέγα ἔργον, ὅπερ ἔμεινεν ἀτέλεστον μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, ἐν οἷς ἐπανελήφθη πρὸς παρακώλυσιν τῶν ἐκ τῆς λίμνης ζημιῶν καὶ συνετελέσθη αἰσίως ὑπὸ τοῦ οἴκου Τορλόνια.

Καὶ ἀτυχὴς μὲν ὑπῆρξεν ὁ Κλαύδιος ὡς σύζυγος, ἀγαγὼν εἰς τὸν νυμφικὸν θάλαμον γυναῖκα αἰσχροτάτην, ἀλλὰ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς ταύτην τὴν ἀτυχίαν ἠδυνήθη μετὰ καυχήσεως νὰ παραζεύξῃ εἰς τὸν θρόνον τέσσαρας στρατηγοὺς δοκιμωτάτους, δι' ὧν ἀνέθαλον αἱ δάφναι τῶν ἀρχαίων λεγεώνων. Ἦσαν δὲ οὗτοι ὁ Σουητώνιος Παυλῖνος καὶ ὁ Ὀσίδιος Γέτας ἐν τῇ Μαυριτανίᾳ, ὁ Αὖλος Πλαύτιος ἐν τῇ Βρεττανίᾳ καὶ ὁ Δομίτιος Κορβούλων ἐν Γερμανίᾳ, ἅπαντες πολεμήσαντες ἐντίμως καὶ μετ' ἐπιτυχίας.

Οἱ Μαυριτανοὶ μετὰ τὸν ὑπὸ τοῦ Καλιγόλα διὰ προδοσίας φόνον τοῦ βασιλέως Πτολεμαίου εἶχον ἀνακηρύξει ἀπελεύθερόν τινα τοῦ φονευθέντος, τὸν Αἰδήμονα. Ὁ δὲ Κλαύδιος ἐκήρυξε πόλεμον πρὸς τὸν σφετεριστὴν τοῦτον τοῦ μαυριτανικοῦ θρόνου. Διὰ δύο δ' ἐκστρατειῶν (41 καὶ 42) ἡ Μαυριτανία καθυπετάχθη. Καὶ ὁ μὲν Παυλῖνος ὑπέταξε τὰ μέχρι τοῦ Ἄτλαντος, ὁ δὲ Γέτας ἤγαγε τὰ νικηφόρα αὐτοῦ ὅπλα μέχρι τῆς Σαχάρας. Διῃρέθη

δὲ ἡ καθυποταχθεῖσα χώρα εἰς δύο ἐπαρχίας, χωριζομένας ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ Μουλουσὰθ, τὴν *Τιγγιτανὴν,* ἔχουσαν πρωτεύουσαν τὴν Τίγγιν, τὸ σημερινὸν Τάγγερ, καὶ τὴν *Καισαρηνσίαν,* ἧς πρωτεύουσα ἦτο ἡ Καισάρεια, τὸ σημερινὸν Σερσχέλ.

Ἡ δὲ κατάκτησις τῆς Βρεττανίας ὑπῆρξε κληρονομία μεταδιδασθεῖσα ὑπὸ τοῦ Καίσαρος εἰς τοὺς διαδόχους αὐτοῦ. Καὶ ὁ μὲν Αὔγουστος, ἀπασχολούμενος ὑπὸ τῶν πρὸς τοὺς Γερμανοὺς πολέμων, ἠναγκάσθη νἀφήσῃ ἀσυμπλήρωτον τὸ ἔργον. Ὁ δὲ Τιβέριος ἐδέησε καὶ αὐτὸς νὰ ἔχῃ ἐστραμμένην τὴν προςοχὴν πρὸς τὸν Ῥῆνον καὶ τὸν Ἴστρον χωρὶς νἀμελήσῃ καὶ τῆς Ἀσίας. Ὅτε δ' ἔμεινεν ἐλεύθερος ἐκ τῶν ἐν ἐκείναις ταῖς χώραις πολέμων, τὰ ἐσωτερικὰ τοῦ κράτους ἀπησχόλησαν ἁπάσας τὰς σκέψεις αὐτοῦ. Ὁ δὲ Κλαύδιος ὁ τῶν τέως αὐτοκρατόρων μάλιστα περιφρονούμενος, στρέψας τὸν νοῦν εἰς τὴν Βρεττανίαν, κατώρθωσε νὰ συνδέσῃ τὸ ὄνομά του πρὸς τὴν κατάκτησιν τῆς ἀξιολογωτάτης ἐκείνης χώρας. Καὶ ἡ μὲν ἐνέργεια τοῦ Κλαυδίου πρὸς κατάλυσιν τῆς ἐν Γαλατίᾳ ὠμῆς λατρείας τῶν Δρυιδῶν ὑπέμνησεν εἰς αὐτὸν, ὅτι ἡ κυριωτάτη ἕδρα τοῦ κελτισμοῦ εὑρίσκετο πέραν τῆς Μάγχης, ἡ δ' ἐν τῷ στενῷ ἐκείνῳ παρουσία τοῦ ρωμαϊκοῦ στόλου ἀπεδείκνυεν εἰς αὐτὸν, ὅτι ὁ βρεττανικὸς πορθμὸς δὲν ἠδύνατο νὰ εἶνε ἀσφαλὴς ἐφ' ὅσον ἡ Βρεττανία δὲν καθυπετάσσετο, μεταβαλλομένη εἰς ρωμαϊκὴν ἐπαρχίαν. Οὕτω δ' ἐχόντων τῶν πραγμάτων, συμβὰν ἀπρόοπτον παρέσχεν εἰς αὐτὸν τὴν εὐκαιρίαν νἀναλάβῃ καὶ πάλιν τὴν ἐπιχείρησιν τοῦ Καίσαρος μετ' ἐλπίδων αἰσίας ἐκβάσεως. Ἡ δ' εὐκαιρία αὕτη ἦτο ἡ εἰς τὴν Ῥώμην ἔλευσις Βρεττανοῦ ἡγεμόνος, τοῦ Βερίκου, ὅςτις, ἐκπεσὼν τῆς ἀρχῆς ἕνεκα στάσεως τῶν ὁμοφύλων, ἔσπευσεν ὅπως ζητήσῃ παρὰ τοῦ Κλαυδίου βοήθειαν πρὸς τιμωρίαν τῶν διωκτῶν. Ὁ δὲ Κλαύδιος ἀπέστειλεν εἰς τὴν Βρεττανίαν στρατιὰν ἑβδομηκοντακιςχιλίων ἀνδρῶν, ὧν ἡγεῖτο ὁ Αὖλος Πλαύτιος. Βοηθούμενος δὲ ὑπὸ ἄλλου Βρεττανοῦ ἡγεμόνος, τοῦ Κλαυδίου Κογιδούμνου[1], ὁ Πλαύτιος ἐστρατοπέδευσεν ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Ῥήγνων (σήμερον Chichester ἐν τῷ Sussex), ἐκεῖθεν δὲ προχωρῶν ἐπεξέτεινε τὴν κατάκτησιν μέχρι τοῦ Ταμέσεως.

Καθ' ὃν δὲ χρόνον ὁ Πλαύτιος παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ ἐκείνου ἐνίκα ἐν μάχῃ κρισίμῳ τοὺς δύο υἱοὺς τοῦ βασιλέως Κυνοβελλίνου Καράκατον[2] καὶ Τογόδουμνον, ὁ ὕπαρχος τοῦ Πλαυτίου Βεσπασιανὸς, στρα-

[1] Παρὰ τῷ **Τακίτῳ** (Agric. 14) ὀνομάζεται Cogidumnus, ἑλληνικὸς δὲ τύπος τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ δὲν περιεσώθη· ὠνομάσθη δ' ἐνταῦθα Κογίδουμνος κατ' ἀναλογίαν τοῦ παρὰ **Δίωνι τῷ Κασσίῳ** (LX, 20) σωζομένου ὀνόματος τοῦ Τογοδούμνου.

[2] Οὕτω καλεῖται παρὰ τῷ **Δίωνι Κασσίῳ** (LX, 20). Παρὰ δὲ τῷ **Τακίτῳ** (Ann. XII, 33 κ. ἑ.) τὸ ὄνομα αὐτοῦ φέρεται Caratacus.

τηγῶν ἐν τοῖς νοτίοις τῆς χώρας, κατέλαβε τὸν σπουδαῖον λιμένα Κλαύσεντον *(Clausentum,* τὸ σημερινὸν Southampton) καὶ τὴν νῆσον Ἴκτιν *(Vectis,* Wight).

Ἐπαρθεὶς δ' ἐκ τῆς ἐπιφανοῦς ἐπιτυχίας, ἐπεφάνη ὁ Κλαύδιος ἐν τῷ θεάτρῳ τοῦ πολέμου, καὶ διέμεινεν ἐν Βρεττανίᾳ δεκαεπτὰ ἡμέρας, παραστὰς εἰς τὴν λαμπρὰν κατάκτησιν τοῦ Καμουλοδούνου, ἀντιστοιχοῦντος πρὸς τὸ σημερινὸν Colchester (44). Ἐπιστρέψας δ' εἰς τὴν Ῥώμην, κατήγαγε θρίαμβον ἐπὶ τῇ ἥττῃ τῶν Βρεττανῶν, καὶ ἀνήγειρεν ἐν τῷ πεδίῳ τοῦ Ἄρεως ἁψῖδα θριαμβικὴν μνημόσυνον τῆς περιδόξου ἐκείνης ἐκστρατείας[1]. Ἡ δὲ σύγκλητος ἐψήφισεν εἰς τὸν Κλαύδιον τὴν προςωνυμίαν *Βρεττανικοῦ,* ἣν ἐκεῖνος ἀπέκρουσε μὲν δι' ἑαυτὸν, ἐπέτρεψε δὲ νὰ φέρῃ ὁ υἱὸς Γερμανικός. Ὁ δὲ Πλαύτιος ἔμεινεν ἐν τῇ νήσῳ ἐπὶ ἕτερα τρία ἔτη, ὅπως ἐξασφαλίσῃ τὴν κατάκτησιν. Γραμμὴ δὲ χαραχθεῖσα ἀπὸ τοῦ σημερινοῦ Bath *(Aquae Salis* παρὰ Ῥωμαίοις) εἰς Λονδῖνον καὶ Καμουλόδουνον ἐδείκνυε τὴν πρώτην ὁροθεσίαν τῆς ἐν Βρεττανίᾳ ῥωμαϊκῆς ἐπαρχίας (47).

Ἤδη δὲ πρὶν ἢ ὁ Πλαύτιος ἀναλάβῃ τὴν κατάκτησιν τῆς Βρεττανίας εἶχεν ἀξιωθῇ φήμης γενναίου στρατηγοῦ ἐν τοῖς πολέμοις τοῖς ἐπιχειρηθεῖσι κατὰ τῶν γερμανικῶν φύλων τῶν Χάττων καὶ Καύχων, ὁμόρων τῶν Χερούσκων καὶ διαδεχθέντων αὐτοὺς ἐν τῇ ἡγεμονίᾳ τῶν Γερμανῶν κατὰ τὸν Ῥῆνον. Ἡ δὲ εἰς Βρεττανίαν ἀναχώρησις τοῦ Πλαυτίου καὶ τὸ ἐργῶδες τῆς καταχτήσεως τῆς χώρας ἐκείνης ἐνεθάρρυναν τὰς γερμανικὰς ἐκείνας φυλὰς εἰς ἀποστασίαν. Ὁ δὲ Κλαύδιος ἔστειλε τότε εἰς τὸν Ῥῆνον τὸν εὔτολμον στρατηγὸν Δομίτιον Κορβούλωνα (47), ὅςτις, συνεχίζων τοὺς ἄθλους τοῦ Πλαυτίου καὶ διαβὰς τὸν Ῥῆνον, ἐνίκησεν ἐν πολλαῖς μάχαις τοὺς Καύχους καὶ τοὺς Φρισσίους. Ἀλλ' αἴφνης ἀνέστειλε τὰς περαιτέρας αὐτοῦ προόδους διαταγὴ τοῦ αὐτοκράτορος, κελεύουσα αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τοὺς παραρρηνίους σταθμοὺς, τοῦθ' ὅπερ καὶ ἔπραξεν ἄκων καὶ ζηλοτύπως ἀναμιμνησκόμενος τὴν εὐτυχίαν τῶν ἀρχαίων στρατηγῶν τῆς Ῥώμης. Καὶ ὁ μὲν Κορβούλων εὐλόγως ἐθλίβετο ἐπὶ τῇ ἀνακλήσει, ἐπειδὴ ὁ νικηφόρος στρατηγὸς δὲν δύναται νὰ συντρίψῃ τὸ ξίφος διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ χειρῶν. Ἀλλὰ καὶ ὁ αὐτοκράτωρ ἀναγκαίως ἔβλεπε τὰ πράγματα ἐξ ἀπόψεως ὑψηλοτέρας. Καὶ περὶ μὲν τῆς Βρεττανίας ὄντος τοῦ λόγου ἠδυνήθη νὰ παρίδῃ τὴν συμβουλὴν τοῦ Αὐγούστου, ἀλλ' ἡ συμβουλὴ αὕτη ἐπεβάλλετο εἰς αὐτὸν ὡς πρὸς τοὺς Γερμανοὺς, διότι τῆς μὲν Βρεττανίας τὰ ὅρια ἦσαν γνωστὰ, περὶ δὲ τῆς Γερμανίας τοῦτο μόνον ἐγνωρίζετο, ὅτι ἦτο χώρα εὐρυτάτη

[1] Λείψανα τῆς ἁψῖδος ἐκείνης σώζονται καὶ τὴν σήμερον ἀκόμη ἐν Ῥώμῃ. Ἀνάγλυφον δ' ἐξ αὐτῆς, κοσμοῦν τὴν εἴςοδον τῆς ἐπαύλεως Borghese, παριστάνει τὸν Κλαύδιον ἐπιθεωροῦντα τὴν στρατιὰν τοῦ Πλαυτίου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

καὶ ὅτι ἡ καθυπόταξις μιᾶς φυλῆς ἢ πλειόνων δὲν ἦτο ἀρχὴ κατακτήσεως, ἀλλὰ πρόκλησις νέου μεγάλου πολέμου. Φοβούμενος δὲ ὁ Κλαύδιος τὸν τοιοῦτον πόλεμον, δὲν δύναται νὰ κατηγορηθῇ ἐπὶ δειλίᾳ, πολὺ δὲ μᾶλλον ἐπεδείκνυε σύνεσιν ἀγαστήν.

Τὸν δὲ χρόνον, ὃν δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ καταναλώσῃ εἰς ἐπιχειρήσεις πολεμικὰς ὁ Κορβούλων, κατέτριψεν εἰς ἔργα κοινῆς ὠφελείας, διαταφρεύσας διὰ τῶν στρατιωτῶν αὐτοῦ διώρυγα ἀπὸ τοῦ Μόσου εἰς τὸν Ῥῆνον, μεταξὺ τῶν σημερινῶν πόλεων τῆς Ὀλλανδίας Σλόϋς (Sluys) καὶ Λουγδούνου τοῦ βαταβικοῦ (Leyden). Ὁ δὲ διάδοχος τοῦ Πλαυτίου Κούρτιος Ῥοῦφος ἔβη ἐπὶ τὰ ἴχνη αὐτοῦ, ἐξορύξας διὰ τῶν λεγεώνων ἀργυρεῖα κείμενα ἐν Ματτιακῷ (*Mattium*, τῷ σημερινῷ Maden τῆς Γερμανίας). Ὁ δὲ Κλαύδιος ἐτίμησε τοὺς δύο στρατηγοὺς χορηγήσας εἰς αὐτοὺς τὰ ἐμβλήματα τῶν θριαμβευτῶν. Διηγοῦνται δὲ οἱ ἱστορικοί, ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι, οἵτινες περιεφρόνουν πᾶσαν ὑλικὴν ἐργασίαν, κατεγέλασαν τοὺς δύο ἐκείνους θριαμβευτάς, ἀγνοοῦντες, ὅτι αἰτία τῆς περιφρονήσεως ἐκείνης ἦτο ἡ αὐτὴ τῆς παρούσης αὐτῶν παρακμῆς. Ῥωμαῖος δέ τις ἀξιωματικός, ὁ Κολουμέλλας, πτοηθεὶς ὑπὸ τῆς αἰσχρᾶς μαλθακότητος τῶν ῥωμαϊκῶν ἠθῶν, ὕψωσε σθεναρὰν τὴν φωνὴν κατὰ τῆς ἀργίας τοῦ κατακτητικοῦ λαοῦ, καὶ παρώρμησεν αὐτὸν νἀναλάβῃ τὴν περὶ τὴν μεγάλως ἠμελημένην γεωργίαν ἀσχολίαν. Ἀλλ' ἡ φωνὴ αὕτη ἤχησε ματαίως, ὁ δὲ συγγραφεὺς τῆς πραγματείας Περὶ γεωπονίας (*de re rustica*) ἠναγκάσθη νὰ πεισθῇ μετὰ θλίψεως, ὅτι οἱ χρόνοι τοῦ Κουρίωνος καὶ τοῦ Κιγκιννάτου εἶχον παρέλθει ἐς ἀεί.

Ἐν ᾧ δὲ χρόνῳ παρὰ τὸν Ῥῆνον οἱ στρατηγοὶ τοῦ Κλαυδίου ἀπησχόλουν τὰς στρατιὰς εἰς ἔργα κοινωφελῆ, ὁ αὐτοκράτωρ ἔστρεφε τὴν προσοχὴν εἰς ἐνίσχυσιν τῶν συνόρων ἐκείνων, ἱδρύων στρατιωτικὰς ἀποικίας. Καὶ ἡ μὲν πρώτη τοιαύτη ἀποικία ἐστάλη εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῶν Οὐβίων καὶ ὠνομάσθη *Κολωνία Ἀγριππῖνα* ἀπὸ τῆς τελευταίας συζύγου τοῦ Κλαυδίου, ἥτις εἶχε γεννηθῇ ἐν ἐκείνῃ τῇ χώρᾳ (51), εἶνε δὲ ἡ σημερινὴ Κολωνία (Cöln)· δευτέρα δ' ὑπῆρξεν ἡ *Αὐγοῦστα Τριβηρῶν*, τὸ σημερινὸν Trier (κατὰ τοὺς Γάλλους Trèves). Ἐν δὲ τῇ Παννονίᾳ ἵδρυσε τὴν *Κλαυδίαν Σαβαρίαν* (σήμερον Stein) καὶ τὴν *Σκαρβαντίαν*, τὸ σημερινὸν Odenburg· ἔν τε δ' ἐκείνῃ τῇ χώρᾳ καὶ ἐν ταῖς ἀλπείοις προήγαγε μετὰ μεγάλης δραστηριότητος τὴν κατασκευὴν ὁδῶν, δι' ὧν ἔμελλε νὰ τεθῇ ἡ Ῥώμη εἰς ἄμεσον συγκοινωνίαν πρὸς τὰς νέας ἐκείνας κτήσεις.

Οὐχ ἧττον δὲ τῶν εἰρημένων ἔργων ἀξιοσημείωτος εἶνε ἡ ἀστικὴ νομοθεσία τοῦ Κλαυδίου. Κατὰ τοὺς ἀρχαίους νόμους ὁ δοῦλος ἦτο καθ' ὁλοκληρίαν ὑποχείριος τοῦ δεσπότου, ἂν δὲ καθίστατο ἀνίκανος πρὸς ἐργασίαν, ἢ ἐφονεύετο ἢ ἐξετίθετο εἰς τὴν νῆσον τοῦ Τιβέρεως παρὰ τὸ Ἀσκληπιεῖον. Ἀλλ' ὁ Κλαύδιος ἐπρονόησε περὶ τῆς τύχης τοῦ δούλου, διατάξας, ὅπως ἡ

ἐγκατάλειψις αὐτοῦ ἰσοδυναμῇ πρὸς ἀπελευθέρωσιν καὶ κηρύξας ἀνδροφόνον τὸν φονεύοντά τινα τῶν δούλων αὐτοῦ. Ὁ δὲ νόμος οὗτος μαρτυρεῖ, καθ᾽ ἃ παρατηρεῖ ὁ Duruy[1], τὴν ἐπερχομένην μεταβολὴν τῶν ἰδεῶν, ἧς ὁ Σενέκας ἦτο τότε ὁ ἐπιφανέστατος ἀντιπρόσωπος ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ κοινωνίᾳ. Καὶ δὲν εἶνε μὲν ἀκόμη οἱ δοῦλοι ἄνθρωποι καθ᾽ ὁλοκληρίαν, ἀλλ᾽ ἔπαυσαν νὰ εἶνε πρᾶγμα, οὗ ὁ κύριος ἠδύνατο νὰ ποιῆται χρῆσιν καὶ κατάχρησιν κατὰ τὸ δοκοῦν.

Πλὴν δὲ τῶν δούλων ἐπροστάτευσεν ὁ Κλαύδιος τὰ μέλη τοῦ ῥωμαϊκοῦ οἴκου κατὰ τῆς παντοδυναμίας τοῦ οἰκοδεσπότου. Αὐτοκρατορικὴ διάταξις διερρύθμισε τὰ τῶν διαθηκῶν, ἀποδεχομένη τὴν μητέρα τὴν ἀποβαλοῦσαν τὰ τέκνα ὡς συγκληρονόμον αὐτῶν μετὰ καὶ τῶν λοιπῶν ἀπὸ πατρὸς συγγενῶν. Ἄλλη δὲ διάταξις τοῦ Κλαυδίου ἀπηγόρευε τὸν ἔντοκον δανεισμὸν χρημάτων εἰς τὸν υἱὸν ζῶντος τοῦ πατρός. Ὁ δὲ νόμος οὗτος συνέστειλε τὴν χαλεπότητα τῶν τοκογλύφων κατὰ τὸ λέγειν τοῦ Τακίτου[2].

Ἀναλαμβάνων δὲ τὴν τιμητείαν, ἣν ὁ Τιβέριος εἶχεν ἀφήσει νὰ πέσῃ εἰς ἀχρηστίαν, λέγων, ὅτι εἶχε παρέλθει ὁ χρόνος τῆς τιμητείας[3], ὁ Κλαύδιος ἀνεκηρύχθη ἀνορθωτὴς τῆς ἀρχαίας Ῥώμης. Ἀλλ᾽ ὅσην ἀγαθὴν διάθεσιν καὶ ἂν ἐπέδειξε πρὸς τὴν τοιαύτην ἀνάπλασιν, αἱ κοινωνικαὶ συνθῆκαι εἶχον μεταβληθῆ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ ἀνόρθωσις τοῦ παρελθόντος. Ἤδη κατὰ τὰς τελευταίας κρίσεις τῆς ἐλευθέρας πολιτείας οἱ φραγμοὶ οἱ ἐξ ἑνὸς διαχωρίζοντες τὸν Ῥωμαῖον πολίτην ἀπὸ τοῦ ξένου, ἐξ ἑτέρου δὲ διαχωρίζοντες τὰς τάξεις καὶ τὰ κοινωνικὰ στρώματα ἐν τῇ Ῥώμῃ, εἶχον διασαλευθῆ βιαίως. Καθ᾽ ὅσον δ᾽ ἡ ῥωμαϊκὴ κυριαρχία ἐγίνετο παγκόσμιος, ἡ εἰς τὴν Ῥώμην εἰσροὴ ξένων στοιχείων εἶχε προςλάβει ὁσημέραι μείζονας διαστάσεις, καὶ παρεσκεύασεν ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ ῥωμαϊκοῦ ἔθνους κρᾶμα μὴ ἐστερημένον ἐπιδράσεως ἐπὶ τὴν ἠθικὴν ἔκπτωσιν τοῦ λαοῦ. Ἔπειτα δὲ προσετέθη ἡ ἰσοπεδωτικὴ ἐνέργεια τῆς δεσποτικῆς αὐταρχίας, ἐφ᾽ ἧς μία καὶ μόνον ἰδιότης ἀνεγνωρίζετο, ἡ τοῦ ὑπηκόου, ἐξέλιπε δὲ πλὴν αὐτῆς πᾶσα διάκρισις καὶ πᾶσα προνομία οὕτως, ὥςτε, καὶ ἂν ἤθελεν ὑπάρξει ὑλικῶς δυνατὴ ἡ ἀποκατάστασις τῶν ἀρχαίων διακρίσεων, ἤθελεν ἀντιτάξει εἰς αὐτὴν ἐμπόδια ἀνυπέρβατα τὸ ἐπὶ τῆς νέας τάξεως πραγμάτων ἐρειδόμενον συμφέρον. Ἀπόδειξιν δὲ τῆς ταχείας προόδου τῆς ἀνακράσεως τῶν γενῶν παρέχει ἡ μεγάλη ἐντὸς ὀλίγων δεκαετηρίδων αὔξησις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Ῥωμαίων πολιτῶν. Ἡ ἀπογραφὴ τοῦ ἔτους 48 ἐνέφαινε 5 984 072 πολίτας, ἤτοι ἓν ἑκατομμύριον καὶ πλέον ἢ ἡ ἀπογραφὴ τοῦ ἔτους 14, ἥτις

[1] Duruy Histoire des Romains Τόμ. Γ΄ σ. 518.
[2] Lege lata saevitiam creditorum coercuit. **Τακίτου** Ann. XII, 13.
[3] Non id tempus censurae. **Τακίτου** Ann. II, 33.

περιελάμβανε 4 937 000 πολίτας. Ἡ ἔκτακτος δὲ αὕτη αὔξησις συνετελέσθη κατὰ μέγα μέρος διὰ τῆς ἀπελευθερώσεως δούλων. Μέγας δ' ἀριθμὸς ἐπαρχιωτῶν μὴ δυναμένων νὰ τύχωσιν ἀπ' εὐθείας τῆς ἰσοπολιτείας ἔλαβον αὐτὴν διὰ τῆς ἐξελευθερώσεως. Ἐγίνετο δῆλα δὴ ὁ ἐπαρχιώτης δοῦλος Ῥωμαίου τινός, ὅστις ἀπελευθερῶν αὐτὸν ἀνεδείκνυε Ῥωμαῖον πολίτην. Οὕτω δ' οἱ ἐκ γενετῆς ἐλεύθεροι πολῖται *(ingenui)* εὑρίσκοντο ἐν Ῥώμῃ ἐν μέσῳ τοῦ πλήθους τῶν ἀπελευθέρων ἐν προδήλῳ ὀλιγότητι [1]. Καὶ θεωροῦντες μὲν τὸ πρᾶγμα ἀπολύτως, ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν εὐχαρίστησιν βλέποντες ἐλαττούμενον διὰ τῆς ἀπελευθερώσεως τὸ μέγα πλῆθος τῶν δούλων, ἀλλ' ἐξεταζόμενον τὸ γεγονὸς καθ' ἑαυτὸ πρέπει νὰ θεωρηθῇ σοβαρώτατον σύμπτωμα τῆς ἠθικῆς ἐκπτώσεως τῆς ῥωμαϊκῆς κοινωνίας. Καὶ πράγματι αἱ ἀπελευθερώσεις ἐκεῖναι σπανίως προέρχονται ἐκ λόγων ἐντίμων καὶ γενναίων, συνήθως δ' εἶνε καρπὸς ἐνόχου εὐνοίας, ἡ δὲ σημασία τοῦ ἀκολάστου καὶ φαυλοβίου, ἣν προσέλαβον αἱ ἀπὸ τοῦ λατινικοῦ *libertinus* τοῦ δηλοῦντος τὸν ἀπελεύθερον ἀπορρέουσαι λέξεις τῶν νεολατινικῶν γλωσσῶν [2] ἀποδεικνύει ὁπόσον ἡ τοιαύτη εὔνοια τῶν ἀπελευθερούντων τοὺς προτέρους δούλους ὑπῆρξεν οὐ μόνον κοινή, ἀλλὰ καὶ σκανδαλώδης. Καὶ ἡ μήνυσις δὲ ἦτο μέσον οὗ ἐγίνετο χρῆσις πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ἀπελευθερώσεως, ὁ δὲ Καλιγόλας προήγαγε τὸ μέσον τοῦτο ἐπιτρέψας δημοσίᾳ τὴν κατὰ τῶν δεσποτῶν μήνυσιν τῶν δούλων. Καὶ ἐπειράθη μὲν ὁ Κλαύδιος νἀνακόψῃ τὸ ὄνειδος τοῦτο διὰ τῆς εἰς τοὺς ἑαυτῶν κυρίους ἐγκαταλείψεως ἢ τῆς εἰς τὸ ἀμφιθέατρον ἐκθέσεως τῶν μηνυτῶν δούλων. Ἀλλὰ μικρὸν μόνον ὄφελος ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ ἡ τοιαύτη αὐστηρότης, ὅτ' ἐξ αὐτῆς τῆς αὐλῆς προήρχοντο τὰ παραδείγματα τῶν αἰσχροτάτων βδελυγμιῶν τῶν ὑπὸ ἀπελευθέρων τελουμένων, αἵτινες ἐτύγχανον οὐ μόνον τῆς ἀνοχῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς βραβεύσεως τοῦ αὐτοκράτορος.

Ἐκ δὲ τῶν ἔργων τοῦ Κλαυδίου ὡς τιμητοῦ ἄξιος λόγου εἶνε καὶ ὁ ὑπ' αὐτοῦ περὶ τὴν σύνταξιν τῆς συγκλήτου εἰσαχθεὶς νεωτερισμός. Εἰς τὸν ἀρχαῖον δηλαδὴ νόμον, καθ' ὃν οἱ ἐπαρχιῶται οἱ κεκτημένοι τὴν ῥωμαϊκὴν ἰσοπολιτείαν δὲν εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ μετέχωσι τῆς συγκλήτου, ἐπήγαγε ῥῆγμα, εἰσαγαγὼν εἰς αὐτὴν τοὺς πολίτας τῆς πέραν τῶν Ἄλπεων Γαλατίας, ὧν ἐν μέσῳ εἶχε γεννηθῇ. Ἡ δὲ σύγκλητος, καίπερ περὶ πάντα τἆλλα δουλοπρεπῶς φερομένη, ἐτόλμησεν ἐν τούτῳ τῷ ζητήματι νὰ ἐπιδείξῃ τὸ κῦρος αὐτῆς, ἀντιστρατευθεῖσα εἰς τὴν πρότασιν τοῦ αὐτοκράτορος. Ἀλλ' ὁ Κλαύ-

---

[1] Si separarentur libertini, manifestam fore penuriam ingenuorum. **Τακίτου** Ann. XIII, 27.

[2] Libertin ἐν τῇ γαλλικῇ, libertino ἐν τῇ ἰταλικῇ, πορτογαλλικῇ καὶ ἰσπανικῇ, libertinu ἐν τῇ ῥωμουνικῇ· πρόσθες δὲ καὶ τὸ ἀγγλικὸν libertine.

διος ἐπέβαλε σιγὴν εἰς τοὺς ἀντιδρῶντας διὰ λόγου εὐγλώττου, οὗ περιεσώθη εἰς ἡμᾶς ἀπόσπασμα ἄξιον λόγου, διατηρηθὲν ὑπὸ τῆς εὐγνωμοσύνης τῶν Λουγδονησίων, οἵτινες ἐπέγραψαν αὐτὸ ἐπὶ χαλκῶν πινάκων[1].

Καὶ ἡ θρησκεία δ᾽ ἔγεινεν ἀντικείμενον τῆς μερίμνης τοῦ Κλαυδίου. Ἀγόμενος ὑπὸ τῆς προθέσεως νἀνορθώσῃ τὴν Ῥώμην τῶν προγόνων περὶ πάντα πλὴν τῆς διακρίσεως τῶν ἐξουσιῶν, κατέλυσε τὴν λατρείαν τοῦ Καλιγόλα καὶ ἀποκατέστησε τἀρχαῖα θρησκευτικὰ νόμιμα. Ὡς πρὸς δὲ τὰς ἄλλας λατρείας ἐπέδειξεν ἀνεξιθρησκείαν ἐκπληκτικὴν δι᾽ ἐκείνους τοὺς χρόνους, μίαν μόνον τῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἰθαγενῶν θρησκειῶν καταδιώξας, τὴν τῶν Δρυιδῶν. Πρὸς δὲ τοὺς Ἰουδαίους ὑπῆρξεν ἐλευθεριώτατος, χορηγήσας εἰς αὐτοὺς τὴν ἄδειαν νὰ λατρεύωσι τὸν θεὸν αὐτῶν οὐ μόνον ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις χώραις τοῦ κράτους. Ἡ δὲ τοιαύτη εἰς τοὺς Ἰουδαίους δοθεῖσα ἄδεια ἔδωκεν εἰς τὸν Σουητώνιον ἀφορμὴν λόγου περὶ αἱρέσεως ἰουδαϊκῆς πρὸ μικροῦ ἀναφανείσης, ἥτις ἔφερεν ἐν ἑαυτῇ τὴν ἠῶ νέου πολιτισμοῦ. «Ὁ Κλαύδιος, λέγει ὁ Σουητώνιος[2], ἐξεδίωξεν ἐκ τῆς Ῥώμης τινὰς Ἰουδαίους, οἵτινες ἐστασίαζον

---

[1] Ἴδ. ἀνωτέρω σ. 151 σημ. 2.

[2] **Σουητωνίου** Claud. 25. Judaeos, impulsore Chresto, assidue tumultuantes, Roma expulit. Τὸ Chrestus τοῦ Σουητωνίου δὲν φαίνεται, ὅτι ἠδύνατο νἀποδοθῇ ἑλληνιστὶ διὰ τοῦ ὀνόματος Χριστοῦ μᾶλλον ἢ Χρήστου. Τὰ ἑξῆς περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἀναγινώσκομεν παρὰ τῷ Herzog (ἐν λ. Claudius τῆς Real-Encyclopädie für protestantische Theologie und Kirche. Ἐν Λειψίᾳ. 1878. Τόμ. Γ΄ σ. 252)· «βεβαίως μὲν τὸ Chrestus ἠδύνατο νὰ εἶνε διεφθαρμένος τύπος ἀντὶ τοῦ Χριστοῦ, ἐπειδὴ ὁ **Τερτυλλιανὸς** λέγει ἐν μὲν Ἀπολογητικῷ κεφ. 3 cum perperam chrestianus pronunciatur a vobis, ἐν δὲ τῷ Πρὸς ἐθνικοὺς (ad nationes I, 3) cum corrupti a vobis chrestiani pronunciatur a vobis. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα δὲν λύεται οὕτω, ὁ δὲ Chrestus (Χρῆστος) ὑπῆρξε πάντως Ἰουδαῖος στασιαστής». Εἶνε δὲ ἀναμφήριστον, ὅτι ἡ εἰς τὴν Ῥώμην εἰσαγωγὴ τῆς νέας πίστεως προεκάλεσεν ἐν τῇ ἰουδαϊκῇ συνοικίᾳ ἔριδας καὶ σκηνὰς θορυβώδεις. Ἐντεῦθεν δὲ προῆλθεν ἡ αὐστηρὰ διαταγὴ τοῦ Κλαυδίου. Κατῴκει δὲ τὸ πολυπληθέστερον μέρος τῆς ἰουδαϊκῆς παροικίας πέραν τοῦ Τιβέρεως παρὰ τὴν πύλην τὴν σήμερον λεγομένην Portese, ἅτε κειμένην κατὰ τὴν πρὸς τὸ ἐπίνειον Porto (Portus Trajani) ἄγουσαν ὁδόν. Κατὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο ἀπεβιβάζοντο τὰ ἐξ Ὠστίας προερχόμενα ἐμπορεύματα. Οὐδεὶς δὲ Ῥωμαῖος σεβόμενος ἑαυτὸν ἐπάτει ποτὲ τὸν πόδα εἰς τὴν μεμολυσμένην ἐκείνην συνοικίαν, ἥτις ἀπετέλει οὕτως εἰπεῖν τὰ σύνορα πληθυσμοῦ περιφρονουμένου. Οὕτω δὲ αὐτὴ ἡ περιφρόνησις ἣν ἐνέπνεον οἱ Ἑβραῖοι παρεῖχεν εἰς αὐτοὺς πλήρη ἐλευθερίαν θρησκευτικήν τε καὶ κοινωνικήν. Ὑπὸ δὲ τὴν αἰγίδα ταύτης τῆς ἐλευθερίας ἠδυνήθη νὰ τελεσθῇ μετὰ μεγάλης εὐκολίας ὁ εἰς τὸν χριστιανισμὸν προσηλυτισμός. «Ἄγνωστοι εἶνε οἱ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

διηνεκῶς παροξυνόμενοι ὑπό τινος Χρήστου». Τὸ πρῶτον δὲ τότε ἠκούετο κατὰ ταύτην τὴν περίστασιν ἐν Ῥώμῃ καίπερ διεστραμμένον τὸ ὄνομα ἐκείνου ὅςτις ἔμελλε νὰ δεσπόσῃ ἐν αὐτῇ ὡς κύριος.

Καὶ μέχρι τοῦδε μὲν ὁ Κλαύδιος παρίσταται ἡγεμὼν συνετώτατος καὶ τοιοῦτος, ὥςτε νὰ δύναται νὰ ταχθῇ ἐπαξίως παρὰ τὸν Αὔγουστον, παρ' οὗ ἔλαβε τὴν ἔμπνευσιν πρός τε τὰ ἐν εἰρήνῃ ἔργα καὶ τὰ πολεμικά. Ἀλλὰ νῦν ἀναγκαζόμεθα νὰ παραστήσωμεν αὐτὸν ὑπὸ ἔποψιν ὅλως διάφορον, ἥτις θὰ ἐξηγήσῃ σαφέστατα τὸν λόγον τῆς ἀφανείας, εἰς ἣν εὑρίσκετο ἀπερριμμένος ἐν τῷ αὐτοκρατορικῷ οἴκῳ πρὶν ἢ ἡ τύχη ἀναβιβάσῃ αὐτὸν εἰς τὴν ὑψίστην περιωπήν.

Οἱ σύμβουλοι τοῦ αὐτοκράτορος. — Ἐν τῇ ζοφερᾷ περιόδῳ τῆς ἀρχῆς τοῦ Κλαυδίου ἐμφανίζονται δύο τάξεις συμβούλων αὐτοῦ, οἱ ἀπελεύθεροι καὶ αἱ γυναῖκες. Ἤδη δὲ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ Τιβερίου εἶχεν εἰςαχθῇ εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν αὐλὴν τὸ ἔθος τῆς χρήσεως τῶν δούλων καὶ τῶν ἀπελευθέρων τοῦ αὐτάρχου οὐ μόνον ὡς οἰκιακῶν θεραπόντων, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ διευθύνσει τῶν κατὰ τὴν περιουσίαν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἐν τῇ διοικήσει

ἱδρυταὶ τῆς πρώτης ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης τῆς διὰ τοῦ διατάγματος τοῦ Κλαυδίου καταλυθείσης, λέγει ὁ Renan (Saint Paul σ. 111). Ἀλλὰ γνωρίζομεν ὅμως τὰ ὀνόματα δύο Ἰουδαίων ἐξορισθέντων διὰ τὴν παρὰ τὴν πύλην Portese ὀχλαγωγίαν. Εἶνε δὲ οὗτοι ὁ Ἀκύλας, ὅςτις εἶχε γεννηθῇ ἐν τῷ Πόντῳ καὶ ἦτο σκηνοποιὸς ὡς ὁ ἅγιος Παῦλος, καὶ ἡ σύζυγος αὐτοῦ Πρίσκιλλα. Ἀμφότεροι δὲ ἀναφαίνονται κατόπιν ἐν Κορίνθῳ, ὅπου ἔγειναν στενοὶ φίλοι τοῦ ἁγίου Παύλου καὶ θερμοὶ αὐτοῦ συνεργοί. Ἀλλὰ καὶ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης ὁ Ἀκύλας καὶ ἡ Πρίσκιλλα εἶνε τἀρχαιότατα γνωστὰ μέλη, καίτοι οὐδεμία διετηρήθη αὐτῶν ἐν Ῥώμῃ ἀνάμνησις. Καὶ ἡ μὲν παράδοσις, ἥτις εἶνε πάντοτε ἄδικος, ἐπειδὴ πάντοτε ἄγεται ὑπὸ λόγων πολιτικῶν, ἐξεδίωξεν ἐκ τοῦ χριστιανικοῦ πανθέου τοὺς δύο ἐκείνους ἀφανεῖς χειρώνακτας, ὅπως προςγράψῃ τὴν τιμὴν τῆς ἱδρύσεως τῆς ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης εἰς ἄνδρα ἐπιφανέστερον, ὅςτις ἀνταπεκρίνετο καλλίτερον εἰς τὰς ὑπεροπτικὰς ἀξιώσεις παγκοσμίου κυριαρχίας, ὧν δὲν ἠδύνατο νὰ μείνῃ ξένη ἡ πρωτεύουσα τοῦ κόσμου, γενομένη χριστιανική. Ἀλλὰ δι' ἡμᾶς ἡ ἀφετηρία τοῦ κατὰ τὴν Δύσιν χριστιανισμοῦ δὲν εὑρίσκεται ἐν τῇ θεατρικῇ βασιλικῇ τῇ ἀφιερωμένῃ εἰς τὸν ἅγιον Πέτρον, ἀλλὰ κατὰ τὴν πύλην Portese ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑβραϊκῇ συνοικίᾳ τῆς Ῥώμης. Διὰ ταῦτα ἀντὶ τῆς πολυτελοῦς βασιλικῆς καὶ τῶν ὑπεροπτικῶν λέξεων **Ὁ Χριστὸς νικᾷ, ὁ Χριστὸς βασιλεύει, ὁ Χριστὸς δεσπόζει** (Christus vincit, Christus regnat, Cristus imperat) τῶν ἐπ' αὐτῆς ἐπιγεγραμμένων θὰ ἔπρεπε μᾶλλον νὰ ἐγερθῇ ἀνεπίδεικτον ἐκκλησίδριον εἰς τοὺς δύο ἀγαθοὺς ἐκ τοῦ Πόντου Ἰουδαίους τοὺς ὑπὸ τῆς ἀστυνομίας τοῦ Κλαυδίου ἐξορισθέντας ὡς θιασώτας τοῦ Χριστοῦ».

τῶν δημοσίων πραγμάτων. Οὕτω δ' ἐν ᾧ ἐξ ἑνὸς ἡ αὐτοκρατορικὴ αὐλὴ διετήρει πρὸ τῶν ὀμμάτων τοῦ πλήθους τὴν ἐπίφασιν οἴκου ἰδιωτικοῦ, ἐξ ἑτέρου ἐξησφαλίζοντο οἱ αὐτοκράτορες ἀπὸ παντὸς κινδύνου, ἀναθέτοντες εἰς τοὺς τοιούτους τὴν διοίκησιν τῶν ὑποθέσεων. Ἄλλως δὲ, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ νεώτερός τις ἱστορικὸς, εἰς τὴν φύσιν τοῦ καισαρισμοῦ, καὶ μάλιστα κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ, προςιδιάζει ἐξαιρέτως ἡ ἐπιδεικτικὴ ἐκείνη δήλωσις τῆς μικρᾶς σημασίας, ἣν ἀπέδιδον οἱ αὐτοκράτορες εἰς τὴν διαφορὰν τῶν κοινωνικῶν τάξεων, καὶ ἡ ἀποδοχὴ συστήματος ἰσοπεδώσεως εἴτε πρὸς ἀφανισμὸν πάσης ἀντιστάσεως παρὰ τῆς γηραιᾶς ἀριστοκρατίας, εἴτε πρὸς ἀπόδειξιν, ὅτι ἡ θέλησις τοῦ αὐτάρχου ἐδέσποζε τῶν πάντων, ὅτι ἦτο ἀπόλυτος κύριος νὰ ὑψώσῃ τὸν εὐτελέστατον τῶν ὑπηκόων εἰς τὴν ἀνωτάτην τῶν θέσεων καὶ ὅτι ἐνώπιον αὐτοῦ ἅπαντες οἱ ὑπήκοοι ἦσαν ἴσοι[1]. Ἀπὸ τῶν χωρῶν δὲ τῆς Ἀνατολῆς, ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος, ἀπὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀπὸ τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, ἐξελέγοντο κατὰ προτίμησιν οἱ καισάρειοι ἀπελεύθεροι, ἐπειδὴ ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις εὑρίσκοντο εὐκολώτερον ἄνδρες ὡραῖοι μὲν τὸ σῶμα, ζωηροὶ δὲ τὸ πνεῦμα, πρόθυμοι εἴς τε τὴν κολακείαν καὶ τὴν ὑπόκρισιν, πεπροικισμένοι τέλος διὰ τῶν ἰδιοτήτων τῶν ἁρμοδιωτάτων πρὸς ἀποτέλεσιν κατὰ μὲν τὸ φαινόμενον δούλου, κατὰ δὲ ἀλήθειαν δεσπότου. Ἐν ᾧ λοιπὸν ἐκ τοῦ Βορρᾶ καὶ τῆς Δύσεως κυρίως ἐστρατολογοῦντο οἱ πραιτωριανοὶ δορυφόροι, εἰς οὓς οἱ αὐτοκράτορες ἐνεπιστεύοντο τὴν φύλαξιν τοῦ σώματος, διά τε τὴν ἰδιωτικὴν θεραπείαν καὶ τὴν διοίκησιν τῶν κοινῶν ἐξέλεγον κατὰ προτίμησιν ἄνδρας ἐκ τῆς Ἀνατολῆς. Ἐκ τῆς Ἀνατολῆς εἶχον παραλάβει τοὺς ἀπελευθέρους αὐτῶν ὁ Τιβέριος καὶ ὁ Καλιγόλας· ἐκεῖθεν δ' ἐκάλεσε καὶ ὁ Κλαύδιος τοὺς ἑαυτοῦ. Ἀλλ' ἐν ᾧ ἐπὶ μὲν τοῦ Τιβερίου οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ ἐπιτήδεια ὄργανα, ἐπὶ δὲ τοῦ Καλιγόλα συνεκρατοῦντο ὑπὸ τῶν ἰδιοτροπιῶν τοῦ παράφρονος ἐκείνου, ἐπὶ τοῦ ἀδυνάτου Κλαυδίου οἱ ἀπελεύθεροι ἀπέβησαν ἰσχυρότατοι οὕτως, ὥςτε ὀρθῶς ἠδύνατο νὰ λεχθῇ, ὅτι ἡ ἀρχὴ τοῦ αὐτοκράτορος ἐκείνου ὑπῆρξε χρόνος Κρονίων διὰ τοὺς ἀπελευθέρους[2]. Ὁ δὲ διδάσκαλος τοῦ Νέρωνος Σενέκας περιγράφει τὰς ὑπὸ τῶν περιβοήτων αὐλικῶν τοῦ Κλαυδίου[3] διαπραχθείσας αἰσχρουργίας, ἐν αἷς ἐτάσσοντο καὶ οἱ ἀμύθητοι

[1] Friedländer Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms. Ἐν Λειψίᾳ. 1873. Τόμ. Α΄ σ. 75.

[2] **Δίωνος Κασσίου** LX, 19.

[3] Τέσσαρες ἦσαν οἱ ἀπελεύθεροι αὐλικοὶ τοῦ Κλαυδίου, ὁ Νάρκισσος, ὁ Πάλλας, ὁ Κάλλιστος καὶ ὁ Πολύβιος. Καὶ ὁ μὲν Νάρκισσος ἐπεῖχε θέσιν πρωθυπουργοῦ καὶ διηύθυνε τὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀλληλογραφίας, ὁ δὲ Πάλλας διῴκει τὰ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ταμείου, ὁ Κάλλιστος ἦτο αὐλάρχης καὶ ὁ Πολύβιος βιβλιοθη-

αὐτῶν νοσφισμοί. Καὶ τὸ μὲν πλῆθος βλέπει καὶ γνωρίζει τὰ πάντα, ἀλλὰ σιωπᾷ, φοβούμενον τὴν ἐκδίκησιν, ὁ δὲ οὐδὲν εἰδὼς εἶνε ὁ Κλαύδιος· διὸ οἱ ἀπελεύθεροι ἀποθρασύνονται καὶ περιφρονοῦσι πάντας. Ὁ Πάλλας ἀποκρούει χρηματικὴν δωρεὰν ψηφιζομένην ὑπὲρ αὐτοῦ ὑπὸ τῆς συγκλήτου, λέγων, ὅτι ἔστεργε τὴν πτωχείαν αὐτοῦ. Ἡ δὲ πτωχεία αὕτη ἀπετελεῖτο ἐκ τοῦ οὐδαμινοῦ τῇ ἀληθείᾳ ποσοῦ τριακοσίων ἑκατομμυρίων σεστερτίων, ἤτοι ἑβδομήκοντα καὶ πέντε ἑκατομμυρίων ἀρχαίων δραχμῶν. Καὶ ἀποποιεῖται μὲν ὁ πάλαι ποτὲ δοῦλος ἐκεῖνος τῆς μητρὸς τοῦ Κλαυδίου Ἀντωνίας τὸ χρηματικὸν δῶρον, ἀλλ' ἀποδέχεται παρὰ τῆς συγκλήτου ἄλλο τι, τὴν ἀνακήρυξιν αὐτοῦ ὡς ἀπογόνου τῶν βασιλέων τῆς Ἀρκαδίας[1]. Ὅτε ὁ Βιργίλιος ἔψαλλε τὸν Εὔανδρον καὶ τὸν Πάλλαντα, δὲν προῃσθάνετο ὁ μέγας ποιητὴς βεβαίως, ὅτι οἱ ὑπ' αὐτοῦ ὑμνούμενοι ἔμελλον νὰ τύχωσι τοιούτου ἀπογόνου.

Εἰδότες δὲ οἱ ἀπελεύθεροι ποῦ ἐνέκειτο ἡ ἀδυναμία τοῦ Κλαυδίου, ἥτις ἦτο ὁ φόβος, κατώρθωσαν διὰ τούτου τοῦ τρόπου νὰ δεσπόζωσιν αὐτοῦ. Δὲν ἔλειψαν δὲ πρὸς τοῦτο κατάλληλοι εὐκαιρίαι. Συνωμοσία σκευωρηθεῖσα ἐν Ῥώμῃ παρὰ τοῦ Πομπωνίου καὶ τοῦ Βινικιανοῦ καὶ στρατιωτικὴ στάσις ἄνευ ἀποτελέσματος ἐπιχειρηθεῖσα ἐν τῇ Ἰλλυρίᾳ ὑπὸ τοῦ ἀνθυπάτου Σκριβωνιανοῦ ἔδωκαν εἰς τοὺς ἀπελευθέρους ἀφορμήν, ὅπως προκαλέσωσι τὸν Κλαύδιον νὰ διατάξῃ θανατικὰς ἀποφάσεις, ἐν αἷς οἱ ἴδιοι αὐτῶν ἐχθροὶ συνανεμιγνύοντο πρὸς τοὺς τοῦ αὐτοκράτορος. Μεταξὺ δὲ τῶν θυμάτων τῶν διωγμῶν ἐκείνων περιώνυμος ἀπέβη ἡ σύζυγος τοῦ ὑπατικοῦ Παίτου Ἀρρία. Ὁ Παῖτος, ἀναμιχθεὶς εἰς τὴν συνωμοσίαν τοῦ Σκριβωνιανοῦ, ἤχθη εἰς τὴν Ῥώμην, ὅπως δικασθῇ. Τῶν δὲ φίλων συμβουλευόντων αὐτὸν ναὐτοκτονήσῃ καὶ ἐκείνου ἀποδειλιῶντος, ἡ Ἀρρία, λαβοῦσα ξίφος, ἔτρωσεν ἑαυτήν, ἔπειτα δὲ ὤρεξεν αὐτὸ εἰς τὸν σύζυγον, εἰποῦσα «Ἰδού, Παῖτε· οὐκ ἀλγῶ». Τὸ εἰδέναι θνήσκειν ἦτο ἡ μόνη φιλοτιμία, ἥτις εἶχεν ἐναπομείνει εἰς τὴν ἄλλως ἐκπεφυλισμένην ἐκείνην κοινωνίαν.

Παρεζευγμέναι δὲ εἰς τοὺς καισαρείους ἀπελευθέρους συμμετέχουσι τῶν αἰσχῶν τῆς αὐλῆς τοῦ Κλαυδίου αἱ δύο αὐτοῦ σύζυγοι, ἡ Βαλερία Μεσσαλῖνα καὶ ἡ Ἰουλία Ἀγριππῖνα.

Εἰς οὐδένα τῶν αὐτοκρατόρων μᾶλλον τοῦ Κλαυδίου ἠδύνατο νὰ ἐφαρ-

κάριος τῆς αὐλῆς καὶ βοηθὸς τοῦ αὐτοκράτορος ἐν ταῖς φιλολογικαῖς αὐτοῦ μελέταις. Ὁ Σενέκας ἠναγκάσθη νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν συνδρομὴν τοῦ Πολυβίου, ὅπως ἀνακληθῇ ἐκ τῆς Κύρνου, ὅπου εἶχεν ἐξορισθῇ.

[1] Πάλλας ἦτο κατὰ τὴν παράδοσιν ὁ υἱὸς τοῦ Εὐάνδρου, βασιλέως τῆς Ἀρκαδίας, ὅστις ἑξήκοντα ἔτη πρὸ τοῦ τρωικοῦ πολέμου ἀνεχώρησεν ἐκ τῆς πατρίου χώρας μετὰ στίφους Ἀρκάδων καί, προσορμισθεὶς εἰς τὸ Λάτιον, ᾤκησε κατὰ τὸ Σεπτιμούντιον ἐπὶ τοῦ Παλατίνου λόφου.

μοσθῇ τὸ ἐπίθετον τοῦ ὑπογυναίου *(uxorius)*, ὅπερ ὁ Ὁράτιος παρέχει εἰς τὸν Τίβεριν. Ὁ Κλαύδιος ἔσχε δύο μνηστὰς καὶ τέσσαρας συζύγους. Καὶ αἱ μὲν μνησταὶ ὑπῆρξαν ἡ Αἰμιλία Λεπίδα, δισεγγόνη τοῦ Αὐγούστου, καὶ ἡ Λιβία Μεδουλλῖνα. Καὶ ἡ μὲν πρώτη μνηστεία διελύθη ἕνεκα διχονοιῶν μεταξὺ τῶν οἴκων τοῦ Λεπίδου καὶ τοῦ Αὐγούστου, ἡ δὲ δευτέρα ἐματαιώθη διὰ τὸν θάνατον τῆς μνηστῆς. Τῶν δὲ συζύγων τοῦ Κλαυδίου πρώτη ὑπῆρξεν ἡ Πλαυτία Οὐργουλανίλλα, γυνὴ ὑπεροπτικὴ καὶ ἄστατος, ἐξ ἧς ἐγέννησε δύο τέκνα, τὸν Δροῦσον καὶ τὴν Κλαυδίαν, ὧν ἐκεῖνος μὲν ἀπέθανεν ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ, ταύτην δὲ δὲν ἠθέλησεν ὁ Κλαύδιος νἀναγνωρίσῃ ὡς ἴδιον τέκνον καὶ ἐξέθηκε γυμνὴν πρὸ τοῦ οἴκου τῆς ἑαυτοῦ πενθερᾶς. Λαβὼν δ' ἔπειτα ἀντὶ τῆς Πλαυτίας τὴν Αἰλίαν Παιτῖναν, διεζεύχθη καὶ ταύτην μετὰ τὴν ἐξ αὐτῆς γέννησιν θυγατρός. Τὰς δὲ δύο διωχθείσας προτέρας συζύγους διεδέχθη ἐν τῷ νυμφικῷ θαλάμῳ ἡ Ἀντωνία Βαλερία Μεσσαλῖνα.

Μεσσαλῖνα.

Ἡ Μεσσαλῖνα, θυγάτηρ τοῦ Βαλερίου Μεσσάλα Βαρβάτου, κατήγετο ἐκ τῆς μητρὸς Δομιτίας Λεπίδας ἀπὸ Ὀκταβίας τῆς ἀδελφῆς τοῦ Αὐγούστου καὶ ἀπὸ Μάρκου Ἀντωνίου τοῦ συνάρξαντος ἐν τῇ δευτέρᾳ τριαρχίᾳ. Καὶ ὑπῆρξε μὲν ἡ μήτηρ περιβόητος διὰ τὰ διεφθαρμένα ἤθη· ἀλλ' ἡ Μεσσαλῖνα ὑπερηκόντισε τὴν μητέρα ἐν τῇ αἰσχρότητι, καὶ κατέλιπεν ὄνομα ἐκφράζον ὁμοῦ τήν τε ὠμότητα καὶ τὴν ἐσχάτην διαφθοράν. Δούλη οὖσα τῆς ὕλης [1], ἑνὸς μόνου πράγματος εἶχε συνείδησιν, τῆς ἡδονῆς. Ἐν αὐτῇ οὐδὲν ὑπῆρχεν ἴχνος οὔτ' ἔρωτος πρὸς τὰς τέχνας καὶ τὰ γράμματα, οὔτ' εὐφυΐας,

[1] Ὁ **Ἰουβενάλιος** (VI, 129) λέγει περὶ αὐτῆς, ὅτι κατεπονήθη μὲν ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν, ἀλλὰ ποτὲ δὲν ἐκορέσθη· lassata viris, nec dum satiata.

οὔτε τῆς λεπτότητος ἐκείνης τοῦ πνεύματος, ἥτις δύναται νἀντικαταστήσῃ τὸ αἴσθημα τῆς ἠθικῆς, οὔτε τῆς γυναικείας ἐκείνης ἀγερωχίας, ἧς τὸ προσωπεῖον δύναταί πως νὰ ὁμοιάζῃ πρὸς τὴν ἀρετήν. Τοιαύτας δ' ἔχουσα διαθέσεις κτηνώδεις, εὐχερὲς εἶνε νὰ κατανοήσωμεν ὁποίαν ἡ Μεσσαλῖνα ἔμελλε νὰ κάμῃ χρῆσιν τῆς δυνάμεως ἣν παρέσχεν εἰς αὐτὴν ἡ νέα αὐτῆς θέσις. Εἰς πάντα πλησιάζοντα τὴν Μεσσαλῖναν ἢ ἐπιπροσθοῦντα εἰς αὐτὴν ἀπέβη ἡ γυνὴ ἐκείνη ὀλεθρία. Πράγματι δ' ἐθυσίασε τούς τ' ἐραστὰς καὶ ἐκείνους ὅσοι ἠρνήθησαν νὰ ἐρασθῶσιν αὐτῆς· συμμαχήσασα δὲ μετὰ τῶν ἐν τῇ αὐλῇ ἀπελευθέρων, ἐξησφάλισεν ὑπὲρ ἑαυτῆς τὴν ἀτιμωρησίαν παρὰ τοῦ

Ἡ Μεσσαλῖνα καταλαμβανομένη ὑπὸ τοῦ Κλαυδίου ἐν μέσῳ τῶν ὀργίων.

ἀδυνάτου συζύγου. Ἀλλά, μὴ ἔχουσα τὴν ἱκανότητα νὰ κυβερνᾷ ἑαυτήν, ὤρυξε τέλος διὰ τῶν ἰδίων ἑαυτῆς χειρῶν τὸν λάκκον εἰς ὃν ἐνέπεσε. Καὶ δή, ἀφ' οὗ πρῶτον ἐπλήρωσεν αἱμάτων τὸ παλάτιον καὶ ἐπέδειξε δημοσίᾳ τὴν ἀσέλγειαν αὐτῆς καὶ ἰδιοτροπίαν, ὁτὲ μὲν διατρέχουσα νύκτωρ τὰς ἀγυιὰς τῆς Ῥώμης πρὸς ζήτησιν ἐρωτικῶν σκανδάλων, ὁτὲ δ' ἐμφανιζομένη τὴν ἡμέραν ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ ἐπὶ ἁρμάτων μεγαλοπρεπῶν, ἐπέθηκε τέλος τὸν κολοφῶνα εἰς τὴν αἰσχρουργίαν συζευχθεῖσα τὸν ἐραστὴν Σίλιον Σιλανόν. Ἐτελέσθησαν δὲ οἱ γάμοι ἐν τοῖς κήποις τοῦ κατὰ τὴν Ῥώμην Πιγκίου ὄρους συμφώνως πρὸς τὰ ἱερὰ νόμιμα, καὶ ἑωρτάσθησαν δημοσίᾳ πανη-

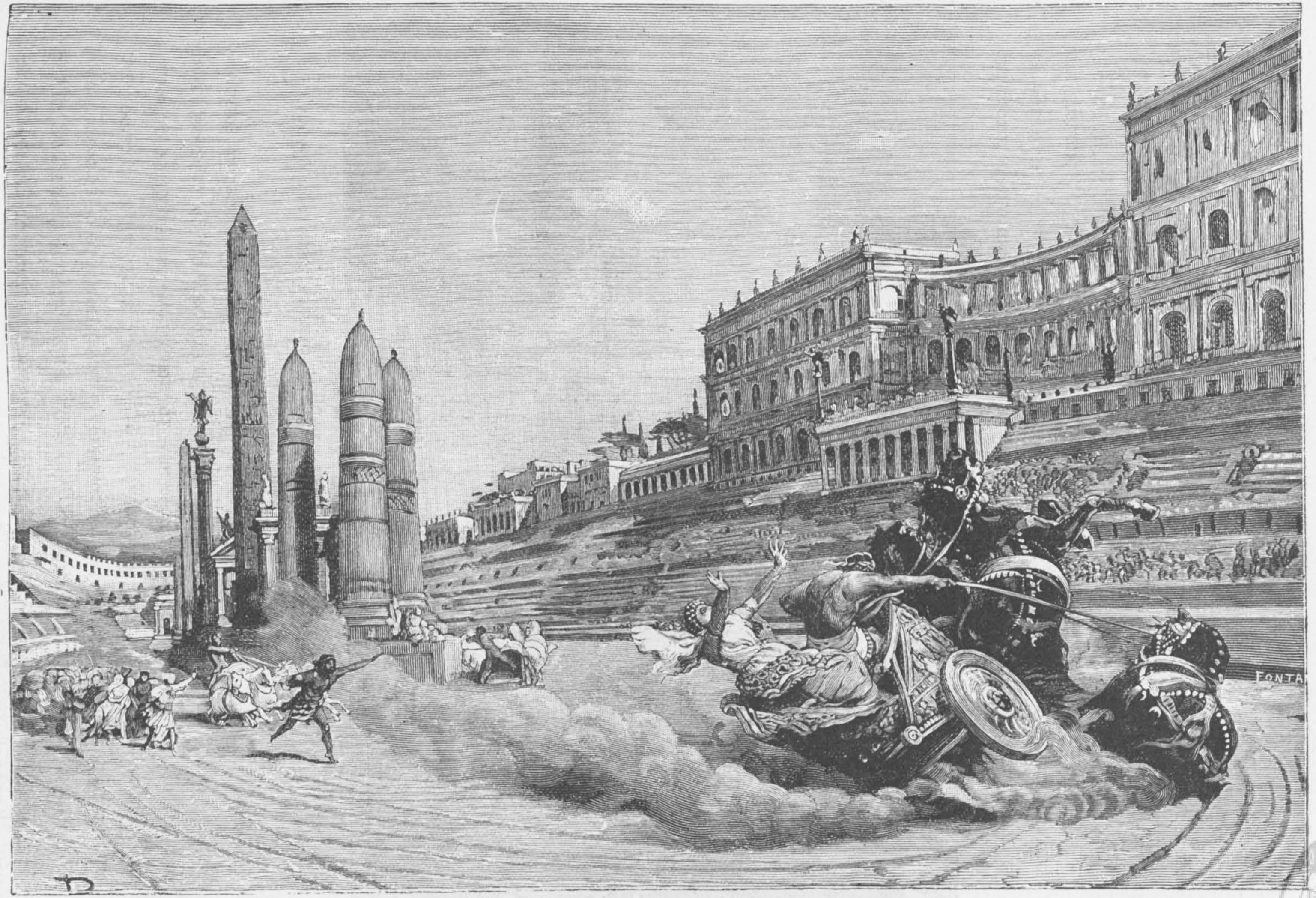

Τὸ ἅρμα τῆς Μεσσαλίνης ἀνατρεπόμενον ἐν τῷ μεγάλῳ ἱπποδρόμῳ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

γυρικῶς ἐν ᾧ ὁ Κλαύδιος ἀπουσίαζεν ἐν Ὠστίᾳ. Οἱ δὲ αὐλικοὶ ἀπελεύθεροι κατελήφθησαν μὲν ὑπὸ φρίκης διὰ τὸ μέγεθος τῆς θρασύτητος τῆς αὐτοκρατείρας, ἐφοβοῦντο δὲ καὶ περὶ τοῦ ἰδίου μέλλοντος ἐν ᾗ περιπτώσει ὁ Σίλιος ἤθελε διαδεχθῇ τὸν Κλαύδιον καὶ ἐπὶ τοῦ θρόνου· ἀλλ᾽ ἡ τύχη τοῦ Πολυβίου, ὅςτις, κοινωνήσας τῶν ἐρώτων τῆς Μεσσαλίνης, ἔπειτα εἶχε θυσιασθῇ ὑπ᾽ αὐτῆς, ἐνέπνεεν εἰς αὐτοὺς δισταγμούς. Τέλος δὲ ὁ Νάρκισσος ἐθάρρησε, καί, μεταβὰς εἰς Ὠστίαν, ἀπεκάλυψεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα τὰ πάντα. Ὁ δὲ Κλαύδιος, φοβούμενος μᾶλλον μὴ ἐκπέσῃ τοῦ θρόνου ἢ ἀγανακτῶν διὰ τὸ εἰς αὐτὸν προςγενόμενον ὄνειδος, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ῥώμην, καὶ ἔσπευσε νὰ καταφύγῃ εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν πραιτωριανῶν. Ἐκεῖ δὲ ἤχθη ὁ ἀντίπαλος αὐτοῦ Σίλιος, ὅςτις, οὐδὲν ἔχων νὰ ὑπεραπολογηθῇ, ἐζήτησε τὴν χάριν νὰ ἐπισπευσθῇ ὁ θάνατός του, τὸ δ᾽ αἴτημα αὐτοῦ εἰςηκούσθη. Ὁμοίας δὲ τιμωρίας ἔτυχον καὶ οἱ συνένοχοι αὐτοῦ, ἐν οἷς καὶ ὁ ὑποκριτὴς Μνηστήρ, ὅςτις μάτην ἐβεβαίωσε πρὸς ἀπαλλαγὴν αὐτοῦ, ὅτι ἡ ἀνάγκη, οὐχὶ δὲ τὸ συμφέρον ἢ ἡ φιλοδοξία εἶχε πείσει αὐτὸν νὰ συνεπικουρήσῃ εἰς τὴν ἐπιβουλὴν τῆς αὐτοκρατείρας.

Τελουμένων δ᾽ ἐκείνων τῶν φόνων, ἡ Μεσσαλῖνα ἀνέμενεν ἐν τοῖς κήποις τοῦ Λουκούλλου τὴν ἐπιστροφὴν τῶν τέκνων καὶ τῆς μεγάλης Ἑστιάδος, ἥτις εἶχε συναποσταλῇ μετ᾽ ἐκείνων πρὸς τὸν Κλαύδιον, ὅπως ἐκλιπαρήσωσι τὴν συγγνώμην τοῦ ἀτιμασθέντος συζύγου. Ἀλλ᾽ ὁ Νάρκισσος ἐμπόδισε τὴν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα προσέλευσιν τῶν ἱκετῶν. Ὅτε δὲ εἶδεν, ὅτι ὁ Κλαύδιος ἦτο διατεθειμένος νὰ συγχωρήσῃ τὴν μοιχαλίδα, ἅτε δοὺς εἰς αὐτὸν τὴν ἐντολὴν νὰ μηνύσῃ εἰς τὴν Μεσσαλῖναν, ὅτι τὴν ὑστεραίαν ἔμελλε νἀκροασθῇ τῆς ἀπολογίας τῆς συζύγου, ἀπεφάσισε νὰ ἐνεργήσῃ πάραυτα τὸν φόνον αὐτῆς. Ὁ δὲ Κλαύδιος οὐδ᾽ ἠρώτησεν ἂν ἡ γυνὴ εἶχεν αὐτοκτονήσει ἢ φονευθῇ ὑπ᾽ ἄλλου (48).

Καίτοι δὲ ὁ Κλαύδιος εἶχεν ὀμόσει εἰς τοὺς πραιτωριανούς, ὅτι ἔμελλε νὰ ζήσῃ τὸ ἑξῆς ἐν χηρείᾳ, πρὶν ἢ παρέλθῃ πολὺς χρόνος συνῆψε νέον γάμον. Παρώρμησαν δὲ τὸν αὐτοκράτορα εἰς τοῦτο αὐτοί του οἱ ἀπελεύθεροι, φοβούμενοι τὴν μέλλουσαν ἐκδίκησιν τῶν τέκνων τῆς Μεσσαλίνης. Ἡ δὲ γυνὴ ἡ κληθεῖσα εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν κοιτῶνα εἶχε προταθῇ εἰς τὸν Κλαύδιον ὑπὸ τοῦ Πάλλαντος, καὶ ἦτο Ἀγριππῖνα ἡ θυγάτηρ τοῦ Γερμανικοῦ καὶ ἀνεψιὰ τοῦ αὐτοκράτορος. Καὶ ἀπηγόρευον μὲν οἱ ῥωμαϊκοὶ νόμοι ὡς αἱμομιξίαν τὸν γάμον μεταξὺ θείων καὶ ἀνεψιῶν, ἀλλὰ τὸ κώλυμα ἤρθη διὰ δόγματος τῆς συγκλήτου, καὶ ἡ Ἀγριππῖνα συνεζεύχθη μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος. Ἦτο δὲ τότε χήρα δύο συζύγων, καὶ ἐκ μὲν τοῦ πρώτου, τοῦ Δομιτίου Ἀηνοβάρβου, εἶχε γεννήσει υἱὸν τότε δωδεκαέτη, ὁ δὲ δεύτερος, ὁ Κρίσπος Πασσιηνός, ἀνὴρ ὑπατικὸς καὶ πάμπλουτος, ἀφῆκεν αὐτὴν χήραν μετὰ τὴν ἀνάδειξιν τοῦ υἱοῦ αὐτῆς ὡς κληρονόμου. Δὲν ἔμεινε δὲ ἡ Ἀγριπ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

πῖνα ἀπηλλαγμένη τῆς κατηγορίας, ὅτι ἐφαρμάκευσε τὸν δεύτερον σύζυγον, ὅπως τύχῃ ταχύτερον τῆς κληρονομίας [1].

«Ἐξ οὗ χρόνου ἔγεινεν ὁ γάμος ἐκεῖνος, λέγει ὁ Τάκιτος, μετεστράφησαν τὰ τῆς πολιτείας, καὶ τὰ πάντα ὑπήκουον εἰς γυναῖκα, ἥτις δὲν ἐνέπαιζε τοῖς ῥωμαϊκοῖς πράγμασι διὰ τῆς ἀκολασίας ὡς ἡ Μεσσαλῖνα. Ἦτο δουλοσύνη σύντονος καὶ σχεδὸν ἀνδρική· ἐν δήμῳ μὲν αὐστηρότης καὶ συνηθέστερον ὑπεροψία, ἐν δὲ τῷ οἴκῳ οὐδὲν τὸ ἄκοσμον, εἰ μὴ εἰς δεσποτείαν συνέφερεν. Ἡ δὲ δίψα τοῦ χρυσοῦ εἶχε πρόσχημα, ὡς εἰ παρεσκευάζετο ἐπικούρημα τῆς βασιλείας [2]».

Πρώτη δὲ καὶ κυρία φροντὶς τῆς νέας αὐτοκρατείρας ὑπῆρξεν ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ υἱοῦ εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν οἶκον, ὅπως παρασκευασθῇ ἡ εἰς τὸν θρόνον ἄνοδος αὐτοῦ. Ἐφέρετο δὲ πρὸς τὸν υἱὸν μετὰ τραχύτητος καὶ αὐστηρότητος, θέλουσα νὰ ἐθίσῃ αὐτὸν εἰς πλήρη ἀπ' αὐτῆς ἐξάρτησιν καὶ νὰ δεσπόζῃ αὐτοῦ, ὅτε ἤθελε γείνει αὐτοκράτωρ. Τὸ δὲ πρῶτον βῆμα τῆς Ἀγριππίνης πρὸς ἐπίτευξιν τῆς καραδοκουμένης εἰςποιήσεως τοῦ υἱοῦ ὑπὸ τοῦ Κλαυδίου ὑπῆρξεν ἡ εἰς γάμον μετ' αὐτοῦ μνήστευσις τῆς θυγατρὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ὀκταβίας. Ἦτο δὲ ἡ Ὀκταβία μεμνηστευμένη μετὰ τοῦ Σιλανοῦ, υἱοῦ τοῦ περιβοήτου Σιλίου· ἀλλ' ὁ τιμητὴς Βιτέλλιος ἐξήλειψεν αὐτὸν ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν συγκλητικῶν, καὶ ὁ ἀτυχὴς ηὐτοκτόνησεν. Ἐπιτυχόντος δὲ τοῦ πρώτου διαβήματος, εὐκόλως ἠδυνήθη ἡ Ἀγριππῖνα νὰ πείσῃ μετὰ καὶ τοῦ εὐνοουμένου αὐτῆς Πάλλαντος τὸν Κλαύδιον ὅπως εἰςποιήσῃ τὸν γαμβρόν (25 Φεβρουαρίου 50). Τότε δὲ ὁ υἱὸς τῆς Μεσσαλίνης Βρεττανικὸς ἔπεσεν εἰς ἀφάνειαν, καὶ ἀνεδείχθη ἐπίδοξος διάδοχος τοῦ Κλαυδίου ὁ θετὸς αὐτοῦ υἱὸς Τιβέριος Νέρων. Ἡ δὲ Ἀγριππῖνα ἐν τῇ ἀγωνίᾳ αὐτῆς πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ θρόνου ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ κατεσκόπευε τὰς διαθέσεις ἐκείνων οἵτινες θὰ ἠδύναντο νἀκουσθῶσι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κλαυδίου· μαθοῦσα δέ, ὅτι οἱ δύο ὕπαρχοι τῶν πραιτωριανῶν Λούσιος Γέτας καὶ Ῥούφιος Κρισπῖνος ἐφρόνουν τὰ τοῦ Βρεττανικοῦ, ἐνήργησε τὴν ἀντικατάστασιν αὐτῶν ὑπὸ ἑνὸς καὶ μόνου ὑπάρχου πιστοῦ εἰς αὐτήν, τοῦ Ἀφρανίου Βούρρου (51).

Ἀλλ' ὑπῆρχεν ἀνὴρ ἀγρύπνως μεριμνῶν περὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ Βρεττανικοῦ, ὁ Νάρκισσος, ὅστις εἶχεν ἀποβῇ πανίσχυρος ἐπὶ Κλαυδίου

---

[1] **Σουητωνίου** Ner. 6.

[2] **Τακίτου** Ann. XII, 7. Καθ' ὃν χρόνον ἡ Ἀγριππῖνα εἶχεν ἀποχωρήσει εἰς τὴν νῆσον Ποντίαν, ὅπου εἶχεν ἐξορισθῇ ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ Καλιγόλα ἐπὶ ὑπονοίᾳ συνωμοσίας, ἔγραψεν ὑπομνήματα περὶ τοῦ οἴκου αὐτῆς. Ταῦτα δὲ εἶχεν ὑπ' ὄψιν ὁ Τάκιτος καὶ ὠφελήθη ἐξ αὐτῶν, ἰδίως ἐν τῇ λεπτομερεῖ αὐτοῦ διηγήσει περὶ τῶν κατὰ τὸ τέλος τῆς Μεσσαλίνης.

μετὰ τὸν θάνατον τῆς Μεσσαλίνης. Ἀλλ' ἀτυχῶς ἐν τῇ κρισίμῳ ὥρᾳ, ὅτ' ἐκαραδοκεῖτο ἡ εἰς τὴν καρδίαν τοῦ Κλαυδίου ἐπιστροφὴ τῆς πατρικῆς φιλοστοργίας ὑπὲρ τοῦ Βρεττανικοῦ, ὁ Νάρκισσος ἐνόσησε καὶ ἠναγκάσθη νὰ μείνῃ μακρὸν χρόνον ἐκτὸς τῆς Ῥώμης χάριν θεραπείας. Ἡ δὲ Ἀγριππῖνα ἐπωφελήθη ἐκ τῆς εὐκαιρίας ἐκείνης, ὅπως θέσῃ τέρμα εἰς τοὺς φόβους αὐτῆς καὶ τὴν ἀγωνίαν. Καὶ δή, καλέσασα τὴν περιβόητον φαρμακίδα Λοκοῦσταν, διέταξεν αὐτὴν νὰ παρασκευάσῃ δηλητήριον ἐμβληθὲν εἰς ἔδεσμα μυκήτων, προσενεχθὲν εἰς τὸν Κλαύδιον. Βλέπουσα δέ, ὅτι τὸ ἄλλως ἄφευκτον ἐκεῖνο δηλητήριον δὲν ἐνήργει ταχέως, ἐκάλεσε τὸν ἰατρὸν Ξενοφῶντα, ὅστις, προσποιούμενος, ὅτι παρεῖχεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα ἐμετικόν, ἐφόνευσεν αὐτὸν διὰ δραστικοῦ δηλητηρίου τῇ 13 Ὀκτωβρίου 54[1]. Εἶχε δὲ ἤδη ἀποθάνει, ὅτε ἡ σύγκλητος, οἱ ὕπατοι καὶ οἱ ἱερεῖς ηὔχοντο ἐν τοῖς ναοῖς ὑπὲρ τῆς ζωῆς αὐτοῦ καὶ ἐκαλοῦντο κωμῳδοί, ὅπως διασκεδάσωσι τὸν ἀσθενοῦντα.

Ἐν τούτοις δὲ ὅλως διάφορος σκηνὴ διεδραματίζετο ἐν τῷ παλατίῳ. Ἡ Ἀγριππῖνα, ὑποκρινομένη θλῖψιν βαθεῖαν, ἐνηγκαλίζετο τὸν Βρεττανικόν, ὃν ἀπεκάλει εἰκόνα ζῶσαν τοῦ πατρός, καὶ ἐκάλυπτε τὰς ὄψεις αὐτοῦ δι' ἀσπασμῶν πλαστῆς ἀγάπης. Πλησίον δὲ τοῦ Βρεττανικοῦ ἵσταντο αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ Ἀντωνία καὶ Ὀκταβία. Ἀλλ' αἴφνης, ἀνοιχθεισῶν τῶν θυρῶν, εἰςῆλθεν ὁ Νέρων, ἀκολουθούμενος ὑπὸ τοῦ Βούρρου. Ὁ δὲ λόχος ὁ φρουρῶν ἐν τῷ παλατίῳ, νεύσαντος τοῦ Βούρρου, ἀνευφήμησεν αὐτοκράτορα τὸν υἱὸν τῆς Ἀγριππίνης. Ἐκεῖθεν δὲ ὁ Νέρων μετέβη εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν πραιτωριανῶν, καὶ προσεφώνησεν αὐτούς, ὑποσχεθεὶς νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν χρηματικὴν δωρεὰν τοῦ Κλαυδίου. Ἐπὶ δὲ ταύτῃ τῇ ἐπαγγελίᾳ οὐδεὶς πλέον ἀνεμνήσθη τοῦ Βρεττανικοῦ, καὶ ὁ Νέρων ἀνεβοήθη αὐτοκράτωρ. Τὴν δὲ ἀπόφασιν τοῦ δορυφορικοῦ δὲν ἤργησε νἀκολουθήσῃ τὸ οἰκεῖον ψήφισμα τῆς συγκλήτου, μεθ' ὃ πᾶσαι αἱ ἐπαρχίαι ἀνεγνώρισαν τὸν Νέρωνα.

Πρώτη δὲ πρᾶξις τῆς Ἀγριππίνης ὑπῆρξε νὰ ἐνεργήσῃ ὅπως ἀποδοθῶσι τιμαὶ θεοῦ εἰς τὸν Κλαύδιον χάριν διαψεύσεως τῶν φημῶν δι' ὧν κατηγγέλλετο ἐπὶ συζυγοκτονίᾳ. Ἡ δὲ σύγκλητος συνήνεσε καὶ εἰς ταύτην τὴν κωμῳδίαν, καὶ ὁ Νέρων ἀπήγγειλεν ἀπὸ τῶν ἐμβόλων τὸ ἐγκώμιον τοῦ

---

[1] Οὕτω διηγεῖται τὰ κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Κλαυδίου ὁ **Τάκιτος** (Ann. XII, 67). Ὁ δὲ **Σουητώνιος** (Claud. 44) ἀναγράφει δύο διηγήσεις φερομένας ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ. Καὶ κατὰ μὲν τὴν ἑτέραν αὐτῶν ὁ Κλαύδιος ἀπέθανε φαρμακευθεὶς διὰ δηλητηρίου ἐγχυθέντος εἰς αὐτὸν κατά τι συμπόσιον ὑπὸ τοῦ οἰνοχόου Ἁλώτου, κατὰ δὲ τὴν ἄλλην ἐδηλητηριάσθη κατά τι οἰκιακὸν συμπόσιον ὑπ' αὐτῆς τῆς Ἀγριππίνης. Ὁ δὲ **Πλίνιος** (Nat. hist. XX, 22) καὶ ὁ **Ἰουβενάλιος** (Sat. V, 147) μαρτυροῦσιν, ὅτι τὸ δηλητήριον ἐξ οὗ ἀπέθανεν ὁ Κλαύδιος περιεῖχον αὐτοὶ οἱ εἰς τροφὴν αὐτοῦ δοθέντες μύκητες.

θετοῦ πατρὸς, ὅπερ χάριν αὐτοῦ συνέταξεν ὁ Σενέκας. Οὗτος δὲ συνεπλήρονεν ἔπειτα τὴν κωμῳδίαν, γράφων τὴν *Ἀποκολοκύντωσιν τοῦ θεοῦ Κλαυδίου*, σάτυραν δηκτικὴν καὶ πικρόχολον, ἧς ἡ ἐπιγραφὴ παρουσίαζε τὸν Κλαύδιον ἀντὶ ἀποθεώσεως παριστάμενον μεταξὺ τῶν θεῶν δίκην κολοκύντης [1].

Ε' ΝΕΡΩΝ (54-68) [2]. *Ἡ πενταετηρίς. Πρώτη τραγῳδία.*—Ἡ φιλοδοξία τῆς Ἀγριππίνης εἶχε χορεσθῆ, τοὐλάχιστον πρὸς ὥραν. Ἤρχισε δὲ πάραυτα νὰ ἐξασκῇ τὴν ἀρχὴν, εἰς μὲν τὸν μισητὸν Νάρκισσον στείλασα κέλευσμα ναὐτοκτονήσῃ, ποιήσασα δ' ἐκποδὼν τὸν Σιλανὸν, ἅτε ὄντα ἀπόγονον τῶν καισάρων καὶ δυνάμενον νὰ γείνῃ ἀντίπαλον αὐτῆς. Ἀλλ' ὅμως ἡ ἐξουσία ἐκείνη, ἐφ' ᾗ τοσοῦτον ἐφιλοδόξει καὶ δι' ἣν τοσαῦτα εἶχε κακουργήσει, ἐξέφυγε τῶν χειρῶν τῆς Ἀγριππίνης μόλις ἐπίστευσεν, ὅτι εἶχε γείνει κυρία αὐτῆς.

Τῆς δὲ πρώτης ἀντιδράσεως ἔτυχε παρ' αὐτοῦ τοῦ υἱοῦ. Καὶ εἶχε μὲν ἀναθρέψει αὐτὸν μετὰ μεγάλης αὐστηρότητος, σκοποῦσα νὰ ἐθίσῃ εἰς τὴν πρὸς ἑαυτὴν εὐπείθειαν, ἀλλ' εἶδεν ἀπ' ἐναντίας ἀνδρούμενον εἰς ἀποστάτην, οὐδὲν πλὴν μίσους αἰσθανόμενον πρὸς τὴν μητέρα, ἣν εὕρισκε παρακωλύουσαν καὶ αὐτὴν τὴν ἰδίαν ἀνεξαρτησίαν. Διὸ παρεδόθη ὁ Νέρων ὅλος εἰς τὸν Βοῦρρον καὶ τὸν Σενέκαν, οἵτινες παρὰ τὴν αὐστηρότητα αὐτῶν οὐδὲν ἄλλο μέσον εὗρον πρὸς ἀντίδρασιν κατὰ τῆς Ἀγριππίνης πλὴν τῆς κολακείας τῶν παθῶν τοῦ αὐτάρχου. Καὶ τὸ μὲν ἄκαμπτον τῆς μητρικῆς ἀνατροφῆς εἶχεν

---

[1] Ὁ Σενέκας, καθ' ἃ λέγει **Δίων ὁ Κάσσιος** (LXI, 10), ***πάντα τὰ ἐναντιώτατα οἷς ἐφιλοσόφει ποιῶν ἠλέγχθη.*** Καὶ δὴ κατηγόρει μὲν τὴν τυραννίδα, ἀλλ' ἔγεινε τυραννοδιδάσκαλος, κατηγόρει δὲ τοὺς αὐλικοὺς, ἀλλὰ δὲν ἀφίστατο τοῦ παλατίου, διέβαλλε τοὺς κόλακας, ἀλλ' ὑπῆρξε κόλαξ εἴπερ τις καὶ ἄλλος. Ἐξύμνει τὴν πτωχείαν καὶ ἦτο πάμπλουτος. Γηραιὸς δέ τις συγκλητικὸς εἶπεν ἐν πληθούσῃ συγκλήτῳ, ὅτε ὁ Σενέκας εὑρίσκετο ἐν τῇ ὑψίστῃ αὐτοῦ ἀκμῇ, ὅτι θὰ ἐπεθύμει νὰ μάθῃ διὰ ποίου φιλοσοφικοῦ τρόπου εἶχεν ἐναποταμιεύσει ἐντὸς τεσσάρων ἐτῶν τριακόσια ἑκατομμύρια σεστερτίων (**Τακίτου** Ann. XIII, 42).

[2] Κυριώταται πηγαὶ τῶν κατὰ τὸν Νέρωνα εἶνε ὁ **Τάκιτος** (Ann. XIII-XVI, ἥτις συγγραφὴ περιεσώθη εἰς ἡμᾶς κολοβὴ οὕτως, ὥστε στερούμεθα τοῦ μέρους τοῦ πραγματευομένου τὰ μετὰ τὸ ἔτος 66), ὁ **Σουητώνιος** (Nero), ὁ **Δίων Κάσσιος** (LXI-LXVIII) καὶ ὁ **(Ψευδο)Σενέκας** (Ludus de morte Claudii). Ἴδ. καὶ Ad. Stahr Agrippina die Mutter Nero's. Ἐν Βερολίνῳ. 1867 (ἐν ᾗ συγγραφῇ γίνεται μακρὸς λόγος οὐ μόνον περὶ τῆς Ἀγριππίνης καὶ τοῦ Νέρωνος, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς Μεσσαλίνης).—Sievers Studien zur Geschichte der römischen Kaiser. Ἐν Βερολίνῳ. 1870 («Nero und Galba» σ. 107-171).—H. Schiller Geschichte des römischen Kaiserreichs unter Nero. Ἐν Βερολίνῳ. 1872.

ἀναρριπίσει ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ νεαροῦ Νέρωνος τὴν ἔμφυτον τάσιν πρὸς τὴν κακίαν. Οἱ δὲ ὑπουργοὶ αὐτοῦ, θέλοντες νὰ δεσπόζωσιν αὐτοῦ μᾶλλον, ὑπεβοήθησαν τὴν προδιάθεσιν ἐκείνην, ἀφροντιστοῦντες, ἂν ἡ αὐλὴ μετεβάλλετο εἰς χαμαιτυπεῖον, ἤρκει νὰ διοικῆται τὸ κράτος καλῶς δι' αὐτῶν. Καὶ τοῦτο πράγματι συνέβη. Καὶ δὴ ἐν ᾧ χρόνῳ ὁ ἔκλυτος αὐτάρχης παραδίδεται εἰς τὰ πάθη αὐτοῦ, οἱ ὑπουργοὶ συγκρατοῦσι σθεναρῶς τὰς ἡνίας τῆς ἀρχῆς, καὶ περιβάλλουσι διὰ νέας δόξης τὰ ῥωμαϊκὰ ὅπλα. Ἐν μέσῳ δὲ τῆς τοιαύτης ἀντιθέσεως διέρρευσεν ἡ πρώτη πενταετία τῆς ἀρχῆς τοῦ Νέρωνος (*quinquennium Neronis*), ἔπειτα δὲ μετέπεσεν αὐτόχρημα εἰς τυραννίδα, ἐκπλήξασαν τὸν κόσμον διὰ τῆς ὠμότητος καὶ αἰσχρουργίας [1].

Νέρων.

Καίτοι ὁ Νέρων εἶχε σύζυγον ἐναρετωτάτην, τὴν θυγατέρα τοῦ Κλαυδίου Ὀκταβίαν, παρημέλησεν αὐτὴν ἐνωρίτατα, ὅπως ἐγκολπωθῇ ἔρωτας αἰσχρούς. Ἡ πρώτη δ' αὐτοῦ ἐρωμένη ὑπῆρξεν Ἑλληνὶς ἀπελευθέρα, καλουμένη Ἀκτή, ἧς ἠράσθη ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστ' ἐσκέπτετο καὶ νὰ νυμφευθῇ αὐτήν. Καὶ οἱ μὲν δύο ὑπουργοὶ ἔκλειον τοὺς ὀφθαλμούς, ἀλλ' ἡ ἀλαζονεία τῆς Ἀγριππίνης ἐπλήγη ὑπὸ τοῦ ἀγοραίου ἐκείνου πάθους τοῦ υἱοῦ, καὶ ἤλεγξεν αὐτὸν τραχέως. Ἐπῆλθε δ' ἐντεῦθεν ἡ ὑπὸ τοῦ Νέρωνος ἀπόλυσις τοῦ Πάλλαντος, τοῦ εὐνοουμένου τῆς μητρός, καὶ

[1] Δὲν προσιδιάζει εἰς μόνον τὸν Νέρωνα, ἀλλ' εἶνε ἰδιότης κοινὴ εἰς τοὺς πλείστους τῶν αὐτοκρατόρων τὸ ἔχειν δύο ἱστορίας. «Ἄν τις παρατηρήσῃ αὐτούς, λέγει ὁ **Σουητώνιος,** ἐν Ῥώμῃ, ἐν μέσῳ τῶν γνωρίμων, εὑρισκομένων ἐν διαρκεῖ κατ' αὐτῶν συνωμοσίᾳ, εἶνε τύραννοι στυγεροί· ἂν δ' ἀπ' ἐναντίας θεωρηθῶσιν ἐν τῇ ἀρχῇ, δύνανται νὰ φανῶσιν ἡγεμόνες αὐστηροὶ καὶ ἄγρυπνοι». Διὰ ταῦτα πρέπει νὰ ἔχωμεν πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς δύο ταύτας ἐπόψεις, ἂν θέλωμεν νὰ ἔχωμεν ἱστορίαν τῆς αὐτοκρατορίας πλήρη καὶ τελείαν.

ἀνετέθη ἡ διοίκησις τῶν οἰκονομικῶν τοῦ κράτους εἰς τὸν Κλαύδιον Ἐτροῦσκον, ἀπελεύθερον νοήμονα καὶ συνετὸν, ὅστις, μένων ξένος τῶν αὐλικῶν ῥαδιουργιῶν, ἠδυνήθη νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀρχὴν μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Δομιτιανοῦ.

Ἡ δὲ Ἀγριππῖνα, ὀργισθεῖσα ἐκ ταύτης τῆς ὕβρεως, ἠπείλησε τὸν Νέρωνα, ὅτι θὰ ἐνεργήσῃ τὴν εἰς τὸν Βρεττανικὸν ἀπόδοσιν τῶν δικαιωμάτων, ἅτινα αὐτὴ ἐκείνη εἶχε παραβιάσει, ὅπως προαγάγῃ τὴν διαδοχὴν τοῦ υἱοῦ. Ἡ δὲ ἀπειλὴ αὕτη προεκάλεσε τὸν ὄλεθρον τοῦ Βρεττανικοῦ, ὃν ἐφαρμάκευσεν ὁ Νέρων ἔν τινι συμποσίῳ διὰ δραστικοῦ δηλητηρίου παρασκευασθέντος ὑπὸ τῆς Λοκούστης. Καὶ ὁ μὲν Βρεττανικὸς ἔπεσεν ὡς κεραυνόπληκτος, ὁ δὲ Νέρων, κατακεκλιμένος ἐπὶ τοῦ τρικλινίου, παρέστη εἰς τὴν φρικτὴν σκηνὴν μετ' ἀπαθείας δημίου καὶ τοῦ πολιτικοῦ ὑπολογισμοῦ δεσπότου. Ὁ δὲ δῆμος ἤκουσεν ἐν σιγῇ τὸ ἄγγελμα τοῦ ἀπροόπτου θανάτου τοῦ υἱοῦ τοῦ Κλαυδίου· ὅπως δ' ἀπαλλαγῇ τῆς ὑποχρεώσεως νὰ ἐκδικήσῃ αὐτὸν, ἀπεδέχθη τὴν ὑπὸ τοῦ Νέρωνος διαδοθεῖσαν φήμην, καθ' ἣν ὁ Βρεττανικὸς ἀπέθανε προςβληθεὶς ὑπὸ ὀξείας ἐπιληψίας [1].

Καὶ ὁ μὲν φόνος τοῦ Βρεττανικοῦ ἦτο πρόκλησις τοῦ Νέρωνος ἐκτοξευομένη κατὰ τῆς μητρός. Ἡ δὲ ἄτεγκτος γυνὴ, παρασκευαζομένη εἰς ἀντίστασιν, ἐζήτησε διὰ πάσης μηχανῆς νὰ σχηματίσῃ φατρίαν. Ἀλλὰ δὲν ἤργησε νὰ πεισθῇ, ὅτι ἦτο ματαία ἡ πάλη πρὸς τὸν κατέχοντα τὴν ἐξουσίαν, ὁ δὲ Νέρων ἐξεδίωξεν αὐτὴν ἐκ τοῦ παλατίου καὶ ἀπεμάκρυνεν ἀπ' αὐτῆς τὴν τιμητικὴν φρουρὰν χωρὶς ἐκείνη νὰ δυνηθῇ νἀντιτάξῃ πρὸς τὴν ὕβριν ταύτην ἄλλο τι πλὴν διαμαρτυριῶν ἀγόνων. Ἀλλ' ὅμως, ὅτε ἡ Ἀγριππῖνα, κατηγορουμένη, ὅτι εἶχεν ἐπιβουλευθῇ τὸν Νέρωνα σκευωροῦσα τὴν εἰς τὸν τριςέγγονον τοῦ Αὐγούστου Ῥουβέλλιον Πλαῦτον μετάβασιν τῆς ἀρχῆς, ἠδυνήθη νἀποδείξῃ πασιφανῶς τὴν ἰδίαν ἀθωότητα, ἔπαυσεν ἡ καταδίωξις, καὶ ὡμολογήθη μεταξὺ μητρὸς καὶ υἱοῦ ἀνακωχὴ, ἥτις ἔμελλεν ἔπειτα νὰ καταλήξῃ εἰς φρικτὴν τραγῳδίαν.

Τελευταῖα πολεμικὰ κατορθώματα.—Ἡμεῖς δ' ἐπωφεληθῶμεν ἐκ τῆς περιόδου ταύτης τῆς γαλήνης τῆς τότε περὶ τὸν αὐτοκράτορα ἐπελθούσης, ὅπως ῥίψωμεν ἓν βλέμμα εἰς τὰ τοῦ κράτους. Ὅσα καὶ ἂν δύνανται νὰ λεχθῶσιν ἢ ἐλέχθησαν κατὰ τῶν ὑπουργῶν τοῦ Νέρωνος, τοῦ Σενέκα καὶ Βούρρου, οὐδεὶς δύναται ὅμως νἀρνηθῇ, ὅτι οὗτοι ἐν τῇ διοικήσει τῶν τῆς πολιτείας οὐ μόνον ἐπέδειξαν ἱκανότητα ἀσυνήθη, ἀλλὰ καὶ ἤγοντο ὑπὸ προθέσεων ἀρίστων. Ὁ δὲ κυριώτατος σκοπὸς ὃν προετίθεντο ἦτο ἡ κατα-

[1] **Τακίτου** Ann. III 16-17. Τὴν ἐξήγησιν ταύτην τοῦ θανάτου τοῦ Βρεττανικοῦ ἀποδέχονται καὶ σήμερόν τινες ἱστορικοί. Ἴδ. Stahr Agrippina σ. 247.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

στολὴ τῶν καταχρήσεων καὶ ἡ εἰς τὴν δικαιοσύνην ἀπόδοσις τῆς ἐκλιπούσης αὐτῆς γοητείας. Ταῦτα δ' ἀποδεικνύονται ἐκ τῶν εἰς τοὺς ἀργυρολογοῦντας διοικητὰς ἐπαρχιῶν ἐπιβληθεισῶν ποινῶν, τῆς παύσεως τῶν πολιτικῶν δικῶν, τῆς δωρεᾶς τῶν καθυστερουμένων φόρων καὶ τῆς καὶ πάλιν εἰσαχθείσης ἐφέσεως εἰς τὴν σύγκλητον ἐν ὑποθέσεσιν ἀστικαῖς.

Καὶ πολεμικῆς δὲ δόξης δὲν ἀμοιρεῖ ἡ διοίκησις τῶν ὑπουργῶν τοῦ Νέρωνος. Καὶ δή, τῶν Πάρθων ἀναβιβασάντων ἕνα τῶν ἰθαγενῶν ἡγεμόνων, τὸν Τιριδάτην, ἐπὶ τὸν θρόνον τῆς Ἀρμενίας καὶ καταλυσάντων τὴν ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ δύναμιν τῆς Ῥώμης (54), οἱ ὑπουργοὶ συνεβούλευσαν τὸν Νέρωνα νἀποστείλῃ εἰς τὴν Ἀσίαν τὸν γενναῖον στρατηγὸν Δομίτιον Κορβούλωνα. Ἀνετέθη δ' εἰς αὐτὸν ἡ διοίκησις τῆς Καππαδοκίας καὶ τῆς ἐν Ἀσίᾳ Γαλατίας καὶ ἐδόθη στρατιὰ ἱκανῶς πολυάριθμος, ἣν συνεκρότουν ἓξ λεγεῶνες, ὅπως καθυποτάξῃ ἐκ νέου τὴν Ἀρμενίαν. Ὁ δὲ Κορβούλων ἐπέρανεν αἰσίως τὸ εἰς αὐτὸν ἀνατεθὲν ἔργον, τῆς τύχης βοηθησάσης τὴν συμπλήρωσιν αὐτοῦ. Ἐν ᾧ δῆλα δὴ παρεσκευάζετο νὰ εἰσελάσῃ εἰς τὴν Ἀρμενίαν, ὁ βασιλεὺς τῶν Πάρθων Βολόγαισος ἐπολέμει πρὸς τοὺς Σάκας, οἵτινες εἶχον ἐπιδράμει τὸ βασίλειον αὐτοῦ, καὶ πρὸς τοὺς Ὑρκανούς, οἵτινες εἶχον ἀποστατήσει. Ἠναγκάσθη λοιπὸν ὁ Βολόγαισος νἀφήσῃ ἀβοήθητον τὸν βασιλέα τῆς Ἀρμενίας. Ἐν τοιαύτῃ δὲ στενοχωρίᾳ εὑρισκόμενος ὁ Τιριδάτης, ἐτήρησε θέσιν ἀμυντικήν, θέλων νὰ χρονοτριβήσῃ· ἀλλ' ἡ ταχεῖα ἐπιτυχία τοῦ Κορβούλωνος, ὅστις, εἰσελάσας εἰς τὴν Ἀρμενίαν μετὰ τριάκοντα χιλιάδων ἀνδρῶν, εἶχεν ὑπὸ τὰ τείχη τῶν Ἀρταξάτων τρέψει εἰς φυγὴν τὴν ἀρμενικὴν στρατιὰν καὶ καταλάβει τὴν ὀχυρὰν ἐκείνην πόλιν (30 Ἀπριλίου 59), ἠνάγκασαν τὸν βασιλέα τῆς Ἀρμενίας νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν Μηδίαν. Διὰ δὲ τῆς φυγῆς τοῦ Τιριδάτου ὁ Κορβούλων ἔγεινε κύριος τῆς ὅλης Ἀρμενίας καὶ μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς πρωτευούσης, τῶν Τιγρανοκέρτων, ἔδωκε τὸ διάδημα εἰς τὸν Τιγράνην, μικρὸν ἀνεψιὸν Ἡρώδου τοῦ μεγάλου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ νέος οὗτος βασιλεὺς εἶχεν ἀνατραφῇ ἐν Ῥώμῃ, εὐκόλως ἐδέχθη νὰ ὁμολογήσῃ τὴν ἐπικυριαρχίαν τῶν Ῥωμαίων (60).

Ἀλλὰ τὸ ἀρμενικὸν ζήτημα οὐδαμῶς ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ λελυμένον. Ὁ βασιλεὺς τῶν Πάρθων, συνδιαλλαγεὶς μετὰ τῶν Ὑρκανῶν, ἦλθεν εἰς βοήθειαν τοῦ Τιριδάτου· ἐπωφελούμενος δ' ἐκ τῆς ἀπουσίας τοῦ Κορβούλωνος, ὅστις εὑρίσκετο ἀπησχολημένος ἐν Συρίᾳ, εἰσήλασεν εἰς τὴν Ἀρμενίαν μετὰ στρατιᾶς πολυαρίθμου, καὶ ἐνίκησεν ἐν Ῥανδείᾳ παρὰ τὸν ποταμὸν Ἀρσανίαν τὸν ὕπαρχον τοῦ Κορβούλωνος Καισένιον Παῖτον (62). Τότε δὲ ὁ Τιριδάτης ἠδυνήθη νἀνακτήσῃ τὸ βασίλειον, ἀποχωρήσαντος τοῦ ἀντιπάλου Τιγράνου, ὁ δὲ Κορβούλων μετὰ νέας ἀποπείρας πρὸς ἐκδίωξιν αὐτοῦ ἠναγκάσθη νἀνεχθῇ αὐτὸν ὡς βασιλέα, λαβὼν τὴν ἐπαγγελίαν, ὅτι ὁ Τιριδάτης ἔμελλε νἀναγνωρίσῃ τὴν ἐπικυριαρχίαν τῶν Ῥωμαίων (63-64). Ἐπὶ δὲ

τούτοις ὁ Κορβούλων ἀνεκάλεσεν ἐκ τῆς Ἀρμενίας τὰς στρατιάς του, καὶ ὁ Τιριδάτης μετέβη τὸ ἑπόμενον ἔτος εἰς τὴν Ῥώμην, ὅπως λάβῃ τὸ διάδημα ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ αὐτοκράτορος.

Πρὸς δὲ τὰ πολεμικὰ κατορθώματα τοῦ Κορβούλωνος ἐν Ἀσίᾳ ἀντιπαραβάλλονται τὰ τοῦ Σουητωνίου Παυλίνου ἐν Βρεττανίᾳ. Ὁ Παυλῖνος, ὢν γενναῖος καὶ εὐθαρσὴς μέχρι θρασύτητος καὶ αὐστηρὸς μέχρις ὠμότητος, ἅμ' ἀναλαβὼν τῷ 59 τὴν διοίκησιν τῶν λεγεώνων τῆς Βρεττανίας, ἔστρεψε τὴν προςοχὴν εἰς καταπολέμησιν τῶν τελευταίων λειψάνων τῆς ἀντιστάσεως τῶν ἰθαγενῶν κατὰ τὰ δυτικὰ παράλια τῆς νήσου. Εἰςελάσας δ' εἰς τὴν σημερινὴν Οὐαλλίαν, ἔπηξε διὰ τοῦ τρίτου τῶν βρεττανικῶν λεγεώνων νέον στρατόπεδον κατὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ Δέβα (τοῦ σημερινοῦ Dee), ἐκ δὲ τοῦ στρατοπέδου τούτου *(Castra)* ἀφωρμήθη ἡ σημερινὴ πόλις Chester· πρὸς δὲ τούτοις ὠχύρωσε τὸ Σεγόντιον (Caer Seiont), καί, διαβὰς τὸ στενὸν τοῦ Menay, ἐδῄωσε πᾶσαν τὴν χώραν. Ἀπὸ δὲ τῆς Οὐαλλίας ἦλθεν εἰς τὸν Παυλῖνον τὸ ἄγγελμα κρατερᾶς καὶ ἀπροόπτου ἀποστασίας ἐκραγείσης ἐν τοῖς ἀνατολικοῖς τῆς νήσου. Ἡγεῖτο δὲ αὐτῆς γυνὴ ἀθλητικὴ μὲν τὸ σῶμα, γένους δὲ βασιλικοῦ, καλουμένη Βουνδουῖκα [1]. Ἀνέλαβε δὲ αὕτη νὰ ἐκδικήσῃ τὴν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων καθυβρισθεῖσαν τιμὴν τοῦ ἰδίου οἴκου καὶ ἐπανορθώσῃ τὰ ἐκ τῶν καταχρήσεων τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἐπιτρόπου καὶ τῶν ἁρπαγῶν τῶν στρατιωτῶν καταστραφέντα οἰκονομικὰ αὐτῆς. Οὕτω δέ, καθ' ἃ ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Mommsen, τοῦθ' ὅπερ ἐν μὲν τῇ Ἀσίᾳ ἐπεχείρησεν ὁ Μιθραδάτης, παρὰ δὲ τοῖς ἠπειρωτικοῖς Κελτοῖς ὁ Οὐερκιγγετόριξ, παρὰ δὲ τοῖς ὑποτεταγμένοις Γερμανοῖς ἀργότερον ὁ Κλαύδιος, τοῦτ' αὐτὸ ἀπεπειράθη παρὰ τοῖς νησιωτικοῖς Κελτοῖς μία γυνή [2].

Ἡ Βουνδουῖκα, μείνασα χήρα τοῦ βασιλέως τῶν Ἰκηνῶν Πρασουτάγου, ἀντὶ νὰ κηρύξῃ εἰς τοὺς ὑπηκόους τὴν ἀποκαρτέρησιν, ὡς εἶχε πράξει ὁ σύζυγος, ἐκήρυξε τὸν πόλεμον καὶ τὴν ἐκδίκησιν, καὶ μετὰ θάρρους ἀνδρικοῦ ἀνέλαβε νἀγάγῃ αὐτοὺς εἰς τὴν παλιγγενεσίαν. Ἀπὸ δὲ τῆς χώρας τῶν Ἰκηνῶν ἡ ἐπανάστασις ἐπεξετάθη εἰς τὴν γείτονα χώραν τῶν Τρινοβάντων οὕτως, ὥςτ' ἐν χρόνῳ βραχεῖ ἡ Βουνδουῖκα ἡγεῖτο ἑκατοντακιςχιλίων ἐνόπλων. Τὰ δὲ πρῶτα αὐτῆς ἔργα ὑπῆρξαν ἀντίστοιχα τῶν τηλικούτων δυνάμεων. Οἱ ἀποστάται ἐξεπολιόρκησαν τὸ Καμουλόδουνον, καὶ ἐξωλόθρευσαν τὴν στρα-

---

[1] *Βουνδουῖκα* μὲν καλεῖται παρὰ **Δίωνι Κασσίῳ** (LXII, 2), Budicca δὲ παρὰ τῷ **Τακίτῳ** (Ann. XIV, 31). Κατὰ δὲ τὸν Hübner (Rheinisches Museum Τόμ. ΙΔ', σ. 359) καὶ J. Becker (αὐτ. Τόμ. ΙϚ', σ. 527 κ. ἑ.) ὁ ἀληθὴς τύπος τοῦ ὀνόματος ἦτο Boudicca ἢ Bodicca. Πρβλ. καὶ Corpus Inscriptionum Latinarum Τόμ. Ζ', ἀρ. 7, Τόμ. Η' ἀρ. 2877.

[2] Mommsen Römische Geschichte. Τόμ. Ε' σ. 163.

τιὰν τοῦ φρουροῦντος τὴν πόλιν ἐκείνην Πετιλλίου Κερεαλίου. Ἀλλ' ὅτ' ἐπεφάνη ἐν τῷ θεάτρῳ τοῦ πολέμου ὁ Παυλῖνος, τὰ πράγματα μετεβλήθησαν, τοῦ ὄχλου ἐκείνου τῶν βαρβάρων μὴ δυνηθέντος νἀντιστῇ εἰς τὴν πειθαρχίαν καὶ τὸν πολεμικὸν τρόπον τῶν λεγεώνων. Πλησίον δ' αὐτοῦ τοῦ Καμουλοδούνου ὑπέστησαν οἱ ἐπαναστάται δεινὴν ἧτταν, καὶ ἡ Βουνδουῖκα, μὴ φονευθεῖσα ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης, ηὐτοκτόνησε πιοῦσα δηλητήριον. Ἀλλ' ἡ ὑπέρμετρος ὠμότης, ἣν ἐπέδειξεν ὁ Παυλῖνος ἐν τῇ τιμωρίᾳ τῶν ἀποστατῶν, ἠνάγκασε τὸν νέον αὐτοκρατορικὸν ἐπίτροπον, Ἰούλιον Κλασσικιανὸν, νὰ ζητήσῃ παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος τὴν ἀνάκλησιν τοῦ ὑπάρχου, ὁ δὲ Νέρων ἀντικατέστησεν αὐτὸν διὰ τοῦ Πετρωνίου Τουρπιλιανοῦ, ὅςτις ὑπῆρξε συνδιαλλακτικὸς πρὸς τοὺς Βρεττανοὺς καὶ προήγαγεν οὕτω τὴν παγίωσιν τῆς ῥωμαϊκῆς κατακτήσεως (62).

Ἐν ᾧ δὲ χρόνῳ ὁ μὲν Κορβούλων ἐν Ἀσίᾳ, ὁ δὲ Παυλῖνος ἐν Βρεττανίᾳ ἀνεγέννων τὴν δόξαν τῶν ῥωμαϊκῶν ὅπλων, τὸ παλάτιον τῆς Ῥώμης ἐμολύνετο ὑπὸ κακουργιῶν ἀπηνεστάτων, ἀρχομένων διὰ μητροκτονίας.

Μητροκτονία καὶ συζυγοκτονία.—Ἡ μεταξὺ τοῦ Νέρωνος καὶ τῆς μητρὸς Ἀγριππίνης συνδιαλλαγὴ διελύθη διὰ τῆς ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ αὐλῇ ἐμφανίσεως γυναικὸς δαιμονίας, ἥτις οὐδενὸς ἄλλου ἐστερεῖτο κατὰ τὸν Τάκιτον ἢ τῆς ἀρετῆς[1]. Ἐκαλεῖτο δὲ Σαβῖνα Ποππαία. Πεπροικισμένη διὰ καλλονῆς ἐξόχου, ἐπήρετο ἐπ' αὐτῇ καὶ ὑπερετρύφα οὕτως, ὥςτε εἰς τὴν τρυφὴν ἐκείνην ἐθυσίαζε πᾶν ἀνώτερον αἴσθημα. Διηγοῦνται δὲ, ὅτι ἔτρεφε πεντακοσίας ὄνους, ὅπως, λουομένη ἐν τῷ γάλακτι αὐτῶν, διατηρῇ δροσερώτερον καὶ λευκότερον τὸ δέρμα. Πρὶν δὲ γνωρίσῃ τὸν Νέρωνα εἶχεν ἡ Σαβῖνα δύο συζύγους, τὸν Ῥούφιον Κρισπῖνον καὶ τὸν Σάλβιον Ὄθωνα. Διεζεύχθη δ' ἀπ' ἐκείνου χάριν τοῦ Ὄθωνος, ἀνδρὸς πλουσιωτάτου καὶ συνοργιαστοῦ τοῦ Νέρωνος. Ὁ δὲ Νέρων, ἅμα ἰδὼν τὸ περικαλλὲς γύναιον, ἠράσθη αὐτοῦ, καὶ, θέλων νἀπολαύσῃ τῆς Ποππαίας, ἀπέστειλε τὸν σύζυγον αὐτῆς εἰς διοίκησιν τῆς Λυσιτανίας (58). Ἀλλ' ἡ Ποππαία δὲν ἠρκεῖτο νὰ εἶνε παλλακὶς τοῦ Νέρωνος ὡς ἡ Ἀκτὴ, ἐφιλοδόξει δὲ νὰ γείνῃ σύζυγος αὐτοῦ καὶ αὐτοκράτειρα. Ἀλλὰ δύο γυναῖκες ἐπεπρόσθουν εἰς τὴν ἐπίτευξιν τῶν φιλοδόξων αὐτῆς σχεδίων, ἡ Ἀγριππῖνα καὶ ἡ Ὀκταβία, καὶ ταύτας ἀπεφάσισε νὰ ἄρῃ ἐκ τοῦ μέσου.

Καίτοι ἡ Ἀγριππῖνα ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν διῆγε βίον μονήρη καὶ εἶχεν ἀποβάλει πᾶσαν ἐπὶ τοῦ υἱοῦ ἰσχὺν, ἡ Ποππαία ᾐσθάνετο, ὅτι, ἐφ' ὅσον ἔζη ἡ ὑπεροπτικὴ ἐκείνη γυνὴ, δὲν θὰ κατώρθονε τὸ ποθούμενον, ἐπειδὴ ἡ

[1] **Τακίτου** Ann. XIII, 45. Huic mulieri cuncta alia fuere praeter honestum animum.

Ἀγριππῖνα ἦτο ἀπειλὴ δι' ἑαυτὴν καὶ χαλινὸς διὰ τὸν Νέρωνα. Ἐγεννήθη λοιπὸν ἐν τῇ διεστραμμένῃ ψυχῇ τῆς Ποππαίας ἡ ἰδέα μητροκτονίας, ἣν ὁ Νέρων, σαγηνευθεὶς ὑπὸ τῶν γοητευτικῶν αὐτῆς θελγήτρων, δὲν ἐδίστασε νὰ δεχθῇ. Ἀλλ' ἔπρεπε νὰ ὑπερνικηθῇ ἐμπόδιόν τι, ἡ ἐκλογὴ τοῦ μέσου, καθότι δηλητηρίου μὲν δὲν ἠδύνατο νὰ γείνῃ χρῆσις, ἅτε τῆς Ἀγριππίνης περιστοιχιζομένης ὑπὸ πιστῶν φίλων καὶ κεκτημένης πάντοτε μέγα πλῆθος ἀντιδότων, ἂν δ' ἐφονεύετο διὰ ξίφους, τὸ ἔγκλημα ἤθελεν ἀποκαλυφθῇ. Ἀλλὰ διὰ βδελυρᾶς ἐπινοίας τοῦ Ἀνικήτου, ναυάρχου τοῦ κατὰ τὸ Μισηνὸν ἀκρωτήριον στόλου, εὑρέθη ἐπιβούλευμα, δι' οὗ ἡ κακουργία θὰ ἔμενεν ἀπόκρυφος. Ἐναυπήγησε δῆλα δὴ ὁ Ἀνίκητος πλοῖον οὕτω κατεσκευασμένον, ὥςτε ἠδύνατο, δι' εἰδικοῦ μηχανήματος διαλυόμενον, νἀνοίγηται, καταποντιζομένων τῶν ἐν αὐτῷ αἴφνης καὶ τῆς συμφορᾶς παρισταμένης ὡς προελθούσης τυχαίως. Ὁ δὲ Νέρων, χαίρων ἐπὶ τῷ ἑρμαίῳ, μετέβη εἰς Βαίας πρὸς τέλεσιν τῆς πενθημέρου ἑορτῆς τῆς Ἀθηνᾶς, ἐκάλεσε δὲ καὶ τὴν μητέρα δι' ἐπιστολῆς πλήρους φιλοστοργίας, ὅπως ἀπομακρύνῃ ἀπ' αὐτῆς πᾶσαν ὑπόνοιαν. Ἀφ' οὗ δὲ τὸ πρῶτον ἐπεδαψίλευσεν εἰς τὴν Ἀγριππῖναν θωπείας ἐπιδεικτικωτάτας, παρέδωκεν εἰς τὸν Ἀνίκητον, ὅπως δῆθεν ἀγάγῃ εἰς τὴν ἔπαυλιν αὐτῆς, κειμένην μεταξὺ τῶν Βαϊῶν καὶ τοῦ Μισηνοῦ ἀκρωτηρίου. Ἔπλεον δ' ἐν τῇ σιγῇ τῆς νυκτὸς, ὅτε πάταγος φοβερὸς ἀνήγγειλεν εἰς τὴν Ἀγριππῖναν τὸν κατ' αὐτῆς σκευωρηθέντα μυσαρὸν δόλον. Ἀλλ' ἕνεκα τῆς ἀνεπιτυχοῦς ἐκτελέσεως τοῦ ἐπιβουλεύματος οἱ ἐπιβαίνοντες τοῦ πλοίου ἔλαβον καιρὸν νὰ σωθῶσι, φονευθέντος μόνου τοῦ πρωρέως, ὃν κατασυνέτριψε καταπεσὸν τὸ ἐπίστρωμα, καὶ τῆς θεραπαινίδος τῆς Ἀγριππίνης, Ἀκερρωνίας Πόλλας, ἣν ἐφόνευσαν διὰ τῶν κωπῶν οἱ ναῦται, ἐν ᾧ ἐπικαλουμένη βοήθειαν ἐβόα χάριν σωτηρίας ἑαυτῆς ἢ μᾶλλον ἐξ ἀφοσιώσεως πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν, ὅτι αὐτὴ ἦτο ἡ μήτηρ τοῦ Νέρωνος. Ἡ δὲ Ἀγριππῖνα, παραληφθεῖσα ἐπί τινος λέμβου, διεσώθη εἰς τὸν Λοκρῖνον κόλπον.

Καίτοι δὲ ἡ ἀγρία ἐπιβουλὴ ἦτο πασίδηλος, ἡ ἀγέρωχος γυνὴ προσεποιήθη, ὅτι δὲν ἐνόησε τὰ γενόμενα, καὶ ἐμήνυσε δι' ἀγγέλου εἰς τὸν υἱὸν, ὅτι δι' εὐνοίας τῶν θεῶν καὶ πρὸς εὐτυχίαν αὐτοῦ εἶχε διαφύγει μέγαν κίνδυνον. Ὁ δὲ Νέρων, μαθὼν τὴν διάσωσιν τῆς μητρὸς, κατελήφθη ὑπὸ τρόμου, καὶ, καλέσας εἰς τὴν Καμπανίαν τὸν Βοῦρρον καὶ τὸν Σενέκαν, οἵτινες ἴσως ἠγνόουν τέως τὴν συνωμοσίαν [1], ἐζήτησε τὴν συμβουλὴν αὐτῶν περὶ τοῦ πρακτέου. Καὶ ἀπεφασίσθη μὲν ἡ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἀνικήτου συντέλεσις τῆς ἐπιχειρηθείσης κακουργίας· πρὸς ἀπόκρυψιν δὲ τῆς μελετηθείσης κακουργίας ὁ Ἀνίκητος ἔθηκεν ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ παρὰ τῆς Ἀγριππίνης σταλέντος ἀγγέλου ξίφος, καὶ κατήγγειλεν αὐτὸν ὡς δῆθεν ἐλθόντα ὅπως

[1] Incertum an et ante ignaros. **Τακίτου** XIV, 7.

φονεύσῃ τὸν Νέρωνα. Ἔπειτα δέ, ἀκολουθούμενος ὑπὸ δολοφόνων, ἐπορεύθη εἰς Βαύλους τῆς Καμπανίας, ὅπου διέτριβεν ἡ Ἀγριππῖνα, παρουσιαζόμενος δῆθεν ὡς ἐκδικητὴς ἀποπείρας δολοφονικῆς ἐναντίον τοῦ αὐτοκράτορος. Ὅτε δ᾽ ἔφθασαν ἐνώπιον τῆς Ἀγριππίνης, εἷς αὐτῶν ἔπληξεν αὐτὴν διὰ ῥάβδου κατὰ τῆς κεφαλῆς. Τότε δὲ ἡ χήρα τοῦ Κλαυδίου, ἀπογυμνώσασα τὴν γαστέρα, «παῖε ταύτην ὅτι Νέρωνα ἔτεκεν» ἀνεβόησε πρὸς ἄλλον τινὰ τῶν συνοδῶν τοῦ Ἀνικήτου κραδαίνοντα τὸ ξίφος, καὶ ἔπεσε πνιγομένη εἰς τὸ αἷμα (19 Μαρτίου 59).

Τελεσθέντος δὲ τοῦ φόνου, παρίστατο ἡ ἀνάγκη, ὅπως οὐδ᾽ ὑπόνοια κἂν μητροκτονίας περιέλθῃ εἰς τὰ πλήθη. Πρὸς τοῦτο δὲ οἱ δύο ὑπουργοὶ κατέβαλον ἅπασαν αὐτῶν τὴν δεξιότητα καὶ ἰσχύν. Καὶ ὁ μὲν Βοῦρρος ἀπέστειλε πρὸς τὸν Νέρωνα τοὺς ἑκατοντάρχους καὶ τοὺς χιλιάρχους, ὅπως συγχαρῶσιν αὐτῷ ἐπὶ τῇ ὑπεκφυγῇ τῆς ἐπιβουλῆς τῆς ὠμῆς μητρὸς καὶ ἐπὶ τῇ διασώσει τοῦ κράτους ἀπὸ τοῦ ὀλέθρου. Ὁ δὲ Σενέκας μετεχειρίσθη τὸν ὤνιον αὐτοῦ κάλαμον, ὅπως καταγγείλῃ εἰς τὴν σύγκλητον τὴν ἀνοσίαν ἐπιβουλὴν τῆς Ἀγριππίνης ἐναντίον τοῦ υἱοῦ καὶ πείσῃ τὸν κόσμον, ὅτι ἡ βασιλομήτωρ εἶχεν αὐτοκτονήσει, θέλουσα νὰ τιμωρήσῃ ἑαυτὴν διὰ τὴν ἀποτυχοῦσαν σκευωρίαν. Τὸ δὲ μύθευμα ἐπιστεύθη ἐπισήμως, καὶ ὁ Νέρων ἠδυνήθη νἀνέλθῃ εἰς τὸ Καπιτώλιον ἐν μέσῳ τῶν ἐπευφημιῶν τοῦ πλήθους, ὅπως ἀποδώσῃ χάριτας εἰς τοὺς θεούς. Ἀλλὰ δὲν ἔλειψαν καὶ οἱ μὴ ἀπατηθέντες ἐκ τῶν αἰσχρῶν ἐκείνων ψευδολογιῶν. Ὁ συγκλητικὸς Παῖτος Θρασέας, ὅτε ἤρχισεν ἐν τῇ συγκλήτῳ ἡ ἀνάγνωσις τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Σενέκα, ἐξῆλθεν εἰς ἔνδειξιν διαμαρτυρίας ἀπὸ τοῦ βουλευτηρίου, τὴν δ᾽ ὑστεραίαν τῆς εἰς τὴν Ῥώμην θριαμβευτικῆς εἰσόδου τοῦ Νέρωνος ἀνεγινώσκοντο ἐπὶ τῶν τοίχων τῆς πόλεως ἐπιγραφαὶ λέγουσαι «Νέστωρ Ὀρέστης Ἀλκμέων μητροκτόνοι», καὶ εὑρέθη τὸ ἐν τῇ ἀγορᾷ ἄγαλμα τοῦ Νέρωνος φέρον τὸν μολγόν, τὸν βύρσινον σάκκον τῶν μητροκτόνων, ἐν τῇ δεξιᾷ. Καὶ ἀπεδείκνυον μὲν θάρρος αὗται αἱ διαμαρτυρίαι, ἀλλὰ τὸ ἄκαρπον αὐτῶν ἐνέφαινε τὴν ὀλιγότητα τῶν ἐπιχειρούντων τὰ τοιαῦτα, ἐν ᾧ ἀπ᾽ ἐναντίας ἡ ἔξαλλος χαρά, μεθ᾽ ἧς τὰ πλήθη ὑπεδέχθησαν τοὺς ἀγῶνας οὓς ἐτέλεσεν ὁ Νέρων ὅπως ἐπιφέρῃ λήθην τῆς μητροκτονίας, ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ Ῥώμη ἦτο ἀξία τοῦ Νέρωνος καθ᾽ ὃν τρόπον καὶ ἐκεῖνος ἦτο ἄξιος αὐτῆς.

Διὰ δὲ τοῦ θανάτου τῆς Ἀγριππίνης δὲν εἶχεν ἀρθῆ ἐκ τοῦ μέσου πᾶν κώλυμα πρὸς πραγμάτωσιν τῶν ἐνόχων πόθων τῆς Ποππαίας. Ἔζη ἀκόμη ἡ Ὀκταβία, περιφρονουμένη μὲν καὶ ἐγκαταλελειμμένη, ἀλλὰ πάντοτε αὐτοκράτειρα. Καὶ πολλάκις μὲν εἶχεν ἀποφασίσει ὁ Νέρων νἀποπέμψῃ αὐτήν, ἀλλ᾽ εἶχεν ἐμποδισθῇ νὰ προβῇ εἰς τοιοῦτο διάβημα διὰ τὴν ἀντίστασιν τῶν ὑπουργῶν. Ἡμέραν τινὰ ὁ Βοῦρρος, ἀκούων νὰ γίνηται λόγος περὶ διαζυγίου, θαρρήσας εἶπεν εἰς τὸν Νέρωνα νἀποδώσῃ εἰς τὴν Ὀκταβίαν καὶ

τὴν προῖκα ἣν εἶχε λάβει παρ' αὐτῆς, τουτέστι τὴν αὐταρχίαν. Μετ' οὐ πολὺ δ' ἀπέθνησκεν ὁ Βοῦρρος, πιθανώτατα φαρμακευθείς (62). Ὁ δὲ Σενέκας, φοβηθεὶς ἕνεκα τοῦ θανάτου τοῦ συνάρχοντος, ἀπέφυγε τοὐλάχιστον πρὸς ὥραν παρόμοιον τέλος, ἀποσυρθεὶς ἑκουσίως ἀπὸ τῆς αὐλῆς καὶ τῶν πραγμάτων. Τὰ δὲ τῆς διοικήσεως μετεβιβάσθησαν εἰς τὸν ἀπελεύθερον Σωφόνιον Τιγελλῖνον, ὑφ' οὗ βοηθουμένη ἠδυνήθη τέλος ἡ Ποππαία νἀπαλλαγῇ τῆς Ὀκταβίας, ἣν ὁ Νέρων ἀπέπεμψεν ἐπὶ προσχήματι στειρώσεως καὶ ἐξαπέστειλεν εἰς τὴν Καμπανίαν. Ἀλλὰ τὰ πλήθη, ἅτινα εἶχον μείνει ἀδιάφορα κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Νέρωνος τελεσθεῖσαν μητροκτονίαν, συνεκινήθησαν ὑπὸ τῆς ἀτυχίας τῆς νεαρᾶς ἐκείνης γυναικός, ἧς εἶχον φονευθῆ ὁ πατήρ, ἡ μήτηρ καὶ ὁ ἀδελφός, εἰκοσαέτη δ' ἐξεδίωκεν ἐκ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ κοιτῶνος καὶ τοῦ θρόνου γύναιον ἑταιρικόν. Φοβηθεὶς λοιπὸν τότε ὁ Νέρων ἐκ τῶν κραυγῶν τοῦ πλήθους, ἀνεκάλεσε τὴν Ὀκταβίαν, καὶ ἔτυχεν ἐπὶ τῇ πράξει αὐτοῦ ταύτῃ δημοσίων εὐχαριστιῶν, καθ' ἃς ἐπεδείχθη ἐλευθέρως καὶ τὸ πρὸς τὴν Ποππαίαν μῖσος, ἧς κατερρίφθησαν τἀγάλματα. Ἀλλ' ἡ μετάνοια τοῦ Νέρωνος ὑπῆρξε παροδική, ἡ δὲ δεσπόζουσα τῆς καρδίας αὐτοῦ Ποππαία ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ἐκδικήσῃ τὴν παλλακίδα διὰ τὴν ὕβριν ἣν ὑπέστη παρὰ τοῦ πλήθους, διωχθέντων ὑπὸ τῶν δορυφόρων διὰ ῥαβδισμῶν τῶν κρημνισάντων τοὺς ἀνδριάντας. Κατὰ δὲ τῆς Ὀκταβίας ἐσκευωρήθη δαιμονικὴ δολοῤῥοφία πρὸς ὁριστικὴν αὐτῆς ἐξολόθρευσιν. Καὶ δὴ κατήγγειλεν αὐτὴν ὁ περιβόητος Ἀνίκητος ὡς ἐλθοῦσαν εἰς ἐρωτικὰς σχέσεις πρὸς αὐτόν, εἰς ἀμοιβὴν δὲ τῆς νέας αὐτοῦ ταύτης ἀτιμίας ἐτιμωρήθη δῆθεν δι' ἐξορίας εἰς τὴν Σαρδώ, ἥτις οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ πρόδρομος μελλουσῶν πλουσίων δωρεῶν. Ἡ δὲ Ὀκταβία ἐξωρίσθη εἰς τὴν νῆσον Πανδαταρίαν, ὅπου ταχέως ἀπεστάλη θανατικὴ κατ' αὐτῆς ἀπόφασις. Ὅτε δ' ἐγνώσθη ἡ νέα αὐτῆς ἐξορία, «οὐδεμία ἄλλη γυνὴ ἐξοριζομένη ἐξέσπασε, καθ' ἃ γράφει ὁ Τάκιτος, πλείονα δάκρυα τῶν θεωμένων. Ἐνεθυμοῦντο μέν τινες τὴν Ἀγριππῖναν ἐξοριζομένην ὑπὸ τοῦ Τιβερίου, καὶ μᾶλλον πρόσφατος ἐτηρεῖτο ἡ μνήμη τῆς ὑπὸ τοῦ Κλαυδίου ἐκδιωχθείσης Ἰουλίας. Ἀλλ' ἐκεῖναι ἦσαν ἀκμαῖαι τὴν ἡλικίαν, εἶχον ἀξιωθῆ εὐτυχῶν τινων ἡμερῶν, ἀντεσήκονον δὲ τὴν προκειμένην συμφορὰν διὰ τῆς ἀναπολήσεως τῆς πάλαι καλλιτέρας τύχης. Ἀλλ' εἰς τὴν Ὀκταβίαν ἡ ἡμέρα τῶν γάμων εἰς τόπον κηδείας ὑπῆρξε, διότι εἰσήγετο εἰς οἶκον, ἐν ᾧ τὰ πάντα ἦσαν πένθιμα, ἁρπαγέντος μὲν διὰ φαρμάκου τοῦ πατρός, μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ. Ἔπειτα εἶδεν ἑαυτήν, τὴν δέσποιναν, ὑπερευδοκιμουμένην ὑπὸ θεραπαινίδος (τῆς Ἀκτῆς) καὶ τὴν Ποππαίαν συνοικιζομένην πρὸς οὐδὲν ἀλλ' ἢ πρὸς ὄλεθρον τῆς συζύγου, τέλος δ' ἐπιφερομένην καθ' ἑαυτῆς καταγγελίαν βαρυτέραν πάσης καταστροφῆς. Καὶ ἡ νεαρὰ ἐκείνη γυνὴ ἐν ἡλικίᾳ εἴκοσιν ἐτῶν, περιστοιχιζομένη ὑπὸ ἑκατοντάρχων καὶ στρατιωτῶν, ἀνάλισκε μὲν ἤδη τὸν βίον διὰ τῆς προαισθή-

σεως τῶν συμφορῶν, ἀλλὰ δὲν εὕρισκεν ἀκόμη ἀνάπαυσιν διὰ τοῦ θανάτου. Παρελθουσῶν δ' ὀλίγων ἡμερῶν, κελεύεται μὲν νἀποθάνῃ, μάτην δ' ἱκετεύει τὸν Νέρωνα ὄχι ὡς σύζυγος, ἀλλὰ δίκην ἀδελφῆς, ἐπικαλουμένη τὰς κοινὰς ἀναμνήσεις τῶν Γερμανικῶν[1] καὶ τέλος τὸ ὄνομα τῆς Ἀγριππίνης, ἧς ζώσης ἀτυχῆ μὲν διῆγεν, ἀλλ' ἄνευ ὀλέθρου τὸν ἔγγαμον βίον. Συσφίγγεται δεσμοῖς, καὶ ἀνοίγονται αὐτῆς αἱ φλέβες δι' ὅλων τῶν μελῶν, καί, ἐπειδὴ τὸ ἐκ τοῦ τρόμου πεπαγωμένον αἷμα βραδύτερον ἐξέρρεε, θανατοῦται διὰ τῶν ἀτμῶν ζέοντος λουτροῦ. Καὶ προστίθεται ἀπηνεστέρα ὠμότης, καθότι τὴν κεφαλὴν αὐτῆς, ἀποτμηθεῖσαν καὶ εἰς τὴν πόλιν κομισθεῖσαν, εἶδεν ἡ Ποππαία»[2]. Προςθέτει δὲ ὁ Τάκιτος, ὅτι ἐψηφίσθησαν δι' ἐκεῖνον τὸν θάνατον δωρεαὶ εἰς τοὺς ναούς, ἐπειδὴ εἶχε πλέον ἀποβῆ ἔθος τὸ εὐχαριστεῖν τοὺς θεοὺς διὰ πᾶσαν ὑπὸ τοῦ αὐτάρχου ψηφισθεῖσαν ἐξορίαν ἢ θανατικὴν καταδίκην[3].

Ὁ Νέρων ὡς τεχνίτης.—Ὁ ἀνὴρ ὅστις εἶχε καταρρυπάνει τὰς χεῖρας διὰ τοῦ αἵματος τῆς μητρὸς καὶ τῆς ἁγνοτάτης τῶν συζύγων εἶχεν ἤδη ἀποβῆ μισητὸς διὰ τὰς μωρίας αὐτοῦ, ἰδίως δὲ διὰ τὴν μανίαν νὰ θέλῃ νὰ ἐπιδεικνύηται ὡς μέγας τεχνίτης, μιμούμενος τὰ ἔθιμα τῶν Ἑλλήνων. Διὰ τοῦτο τὸ ἔθνος οἱ δημόσιοι ἀγῶνες ἦσαν τέρψις εὐγενής, ὁποῖοι ὑπῆρξαν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας οἱ ἱπποτικοὶ ἀγῶνες· πολὺ δὲ μᾶλλον τῆς διασκεδάσεως ἐσκοπεῖτο δι' αὐτῶν ἐν τοῖς χρόνοις τῆς ἀκμῆς τῆς Ἑλλάδος σύστημα σωματικῆς ἀσκήσεως ἀφορῶν εἰς σκοπὸν πατριωτικόν, τὴν ἀνάδειξιν μαχητῶν γενναίων. Διὰ ταῦτα οἱ δοκιμώτατοι τῶν πολιτῶν ἐθεώρουν τιμὴν τὴν εἰς τοὺς ἀγῶνας ἐκείνους συμμετοχὴν καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς ἐπίτευξιν τοῦ στεφάνου τῆς νίκης. Ἀλλ' ἐν Ῥώμῃ οἱ ἀγῶνες, ὡς καὶ πᾶσα τέχνη, ἐθεωροῦντό τι εὐτελὲς καὶ ἀφίνοντο εἰς τοὺς δούλους, διὸ ἡ εἰς αὐτοὺς ἀνάμιξις ἐλογίζετο εἰς ὄνειδος. Ὁ δὲ Νέρων, ὁ τῶν αὐτοκρατόρων ἥκιστα Ῥωμαῖος, ὡς ὀρθῶς ἀπεκλήθη ὑπὸ νεωτέρου ἱστορικοῦ[4], ἀφροντιστῶν περὶ ταύτης τῆς προλήψεως, ἠκολούθησε τὸ παράδειγμα τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλ' ὅμως, πιστεύων, ὅτι ἐμιμεῖτο τὸν βίον τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἔθνους, οὐδὲν ἄλλο ἔπραξεν ἢ νὰ παρῳδήσῃ τὰ κατ' αὐτόν. Καὶ δὴ τὸ μὲν πρῶτον ἠγωνίσθη ὡς ἡνίοχος, ἁρματηλατῶν ἐν τῷ πεδίῳ τοῦ Βατικανοῦ ἐν ἰδιωτικῷ ἀμφιθεάτρῳ, ἀμέσως μετὰ τὸν φόνον τῆς μητρός, καθότι ἐφ' ὅσον ἔζη ἡ ἀγέρωχος ἐκείνη γυνὴ ὁ Νέρων δὲν ἐτόλμησε νὰ νεωτερίσῃ περὶ τὰ ῥωμαϊκὰ ἔθιμα,

[1] Ἤτοι τοῦ πρεσβυτέρου Δρούσου καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ Γερμανικοῦ καὶ Κλαυδίου.
[2] **Τακίτου** Ann. XIV, 63-64.
[3] **Τακίτου** Ann. XIV, 64.
[4] Duruy Histoire des Romains Τόμ. Δ' σ. 480.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

άτιν' άγρύπνως έτήρει ή 'Αγριππίνα. 'Εκλιπόντος δ' έκείνου τοῦ χαλινοῦ, ὁ Νέρων παρέστη ένώπιον τοῦ κοινοῦ ὡς τεχνίτης, καὶ καθιέρωσε τὰ Νερώνεια, παρῳδίαν τῶν 'Ολυμπίων, ἀγῶνα ὅςτις ἔμελλε νὰ τελῆται καθ' ἕκαστον πέμπτον ἔτος δημοσίᾳ δαπάνῃ. 'Ετελοῦντο δ' ἐν τοῖς Νερωνείοις ἀγωνίσματα ποιητικά, ῥητορικά, μουσικά, ἱππικὰ καὶ γυμνικά. Κατὰ δὲ τὴν πρώτην τέλεσιν τῶν ἀγώνων ἀπενεμήθη ὑπὸ τῶν ἀγωνοδικῶν εἰς τὸν Νέρωνα τὸ ἆθλον τῆς εὐγλωττίας καὶ τῆς κιθαρῳδίας, ἡ δὲ σύγκλητος ἐψήφισε χάριτας δημοσίας εἰς τοὺς θεοὺς ἐπὶ τῇ νίκῃ ταύτῃ, ἥτις περιέβαλλε τὴν 'Ρώμην διὰ νέας δόξης. Ἔκτοτε δ' ἐγεννήθη μεταξὺ τῶν νεανιῶν τῆς τάξεως τῶν γνωρίμων πυρετώδης μίμησις τοῦ ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος δοθέντος παραδείγματος, καὶ ἡ 'Ρώμη ἐμεστώθη παντοίων ἀγώνων καὶ θεαμάτων οὕτως, ὥςτ' ἐφαίνετο, ὅτι ἡ 'Ολυμπία εἶχε μετατεθῆ εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Τιβέρεως. Τὰ δὲ πλήθη, εἰς ἃ κατὰ πᾶν θέαμα διενέμοντο σῖτος, χρήματα καὶ παντοῖαι δωρεαί, ἐδέχοντο μετ' ἐπευφημιῶν τὸν εἰςαγόμενον νεωτερισμόν, ἀφροντιστοῦντα περὶ τοῦ ἐξευτελισμοῦ ὃν ὑφίσταντο.

'Η πυρκαϊὰ τῆς 'Ρώμης.—'Εν μέσῳ δὲ τούτων τῶν θεαμάτων κατέλαβε τὴν πόλιν δεινὴ συμφορά. Τὴν νύκτα τῆς 18 πρὸς τὴν 19 'Ιουλίου τοῦ 64 πυρκαϊὰ ἐκραγεῖσα κατανάλωσε τὰ περὶ τὸν μέγιστον ἱππόδρομον, ἀναρριπισθεῖσα δὲ ὑπὸ σφοδροῦ ἀνέμου καὶ ὑπὸ τῶν ἀποθηκῶν ἐλαίου τῶν ἐν ἐκείνῃ τῇ συνοικίᾳ εὑρισκομένων, ἐπεξετάθη ἐπὶ μέγα μέρος τῆς πόλεως, πυρπολήσασα ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν δέκα τῶν δεκατεσσάρων ῥεγεώνων τῆς πόλεως[1]. Κατὰ δὲ τὴν ἔναρξιν τῆς πυρκαϊᾶς ὁ Νέρων εὑρίσκετο ἐν τῇ κατὰ τὸ Ἄντιον τῆς Λατίνης ἐπαύλει αὐτοῦ· ὅτε δ' ἔφθασεν εἰς τὴν πόλιν, τὸ πῦρ εἶχεν ἤδη καταστρέψει τὸ παλάτιον. Πρὸ δὲ τοιαύτης φοβερᾶς καταστροφῆς συνεκινήθη καὶ αὐτὸς ὁ Νέρων, ὁ δὲ Τάκιτος μαρτυρεῖ, ὅτι καθ' ὅλην τὴν νύκτα διέτρεξε τὴν πόλιν ἀφύλακτος, διευθύνων τὰ ἔργα τῆς βοηθείας[2]. Καὶ εἰς μὲν τοὺς ἀτυχεῖς τοὺς μείναντας ἀστέγους ἀνέῳξε τὰ ἐν τῷ πεδίῳ τοῦ Ἄρεως μνημεῖα τοῦ 'Αγρίππα καὶ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς κήπους,

---

[1] 'Η πυρκαϊὰ φαίνεται διαρκέσασα ἐννέα ἡμέρας. Τὸ πῦρ ἐφείσθη μόνον τεσσάρων ῥεγεώνων, τῆς I, V, VI καὶ τῆς πέραν τοῦ Τιβέρεως XIV. Καὶ αἱ μὲν τρεῖς ῥεγεῶνες αἱ κείμεναι μεταξὺ τοῦ μεγάλου ἱπποδρόμου καὶ τοῦ 'Ησκυλίνου λόφου, ἤτοι ἡ III, X καὶ XI, μετεβλήθησαν εἰς σωρὸν τέφρας καὶ ἐρειπίων, αἱ δὲ ἄλλαι ὑπέστησαν μικρὰς ἢ μεγάλας ζημίας. Ἴδ. περὶ τῆς πυρκαϊᾶς ταύτης H. Schiller Nero σ. 424-440.—Jordan Topographie der Stadt Rom im Alterthum. 'Εν Βερολίνῳ, 1878. Τόμ. Α' σ. 486 κ. ἑ.

[2] Per noctem huc illüc cursaret incustoditus. **Τακίτου** Ann. XV, 50.

ἐπῆλθε δ' ἀρωγὸς εἰς τοὺς ἀπόρους, καταβιβάσας τὴν τιμὴν τοῦ σίτου εἰς τρεῖς σεστερτίους κατὰ μόδιον, ἤτοι σχεδὸν ἕνδεκα λεπτὰ κατὰ ὀκᾶν. Ἀλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα δὲν κατώρθωσεν ὁ Νέρων νὰ διαλύσῃ τὴν ὑπόνοιαν, ὅτι αὐτὸς ἐκεῖνος ὑπῆρξεν ὁ ἐνεργήσας τὸν ἐμπρησμὸν τῆς πόλεως. Καὶ εἶνε μὲν ἡ ὑπόνοια αὕτη ἀναμφιλέκτως διαβολὴ ἄλογος, ἀλλ' οὐχ ἧττον εἶνε ἀξιοσημείωτος ὡς ἐκδήλωσις τῆς κοινῆς γνώμης, ἥτις ἔκρινε τὸν μητροκτόνον καὶ συζυγοκτόνον αὐτοκράτορα ἱκανὸν νὰ πράξῃ οἱανδήποτε κακουργίαν. Ἡ δὲ κυβέρνησις πιθανώτατα κατ' εἰσήγησιν τοῦ Τιγελλίνου ἐπεχείρησε νὰ

Ἡ πυρκαϊὰ τῆς Ῥώμης.

σώσῃ τὸν αὐτοκράτορα ἀπὸ τῆς κατακραυγῆς τοῦ πλήθους, ἐπιρρίψασα ἐπὶ τὴν ἰουδαϊκὴν αἵρεσιν τῶν ὀπαδῶν τοῦ Χριστοῦ τὴν καταγγελίαν, ὅτι ἐκεῖνοι ἦσαν οἱ ἐμπρήσαντες τὴν Ῥώμην.

Πρῶτος διωγμὸς τῶν Χριστιανῶν. — Εἴδομεν ἤδη ἐπὶ Κλαυδίου τοὺς Χριστιανοὺς τῆς Ῥώμης ὑφισταμένους πρῶτόν τινα διωγμὸν διὰ τοῦ ἀποκλεισμοῦ αὐτῶν ἀπὸ τοῦ περὶ ἀνοχῆς τῶν Ἰουδαίων ἐκδοθέντος διατάγματος. Καὶ ἐπήνεγκε μὲν ἀναγκαίως ἡ ἐκ τῆς Ῥώμης ἔξωσις τῶν Χριστιανῶν τὴν ἐλάττωσιν τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν, ἀλλ' ὅμως ὄχι μέχρι παντελοῦς διαλύσεως τῆς ἐν τῇ πόλει ἐκκλησίας. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Κλαυδίου ἡ ἐκ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

κλησία ἐκείνη συνέστη καὶ πάλιν, ἡ δὲ πολυθρύλητος πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολὴ τοῦ Παύλου ἡ ἐκ Κορίνθου τὸ τέταρτον ἔτος τῆς ἀρχῆς τοῦ Νέρωνος ἀποσταλεῖσα[1] καὶ περιέχουσα τὰς βάσεις τῆς χριστιανικῆς θεολογίας προήγαγε τὴν ἀνόρθωσιν αὐτῆς. Κατ' ἐκεῖνον δὲ τὸν χρόνον εὑρίσκετο ὁ Παῦλος ἐν Ῥώμῃ. Δεσμευθεὶς ἐν Ἱεροσολύμοις ὑπὸ τοῦ Ῥωμαίου ἐπάρχου ἕνεκα τῶν κατὰ τοῦ ἰουδαϊκοῦ νόμου καὶ τοῦ ἱεροῦ ὁμιλιῶν, αἵτινες εἶχον ἐξεγείρει θορυβώδη στάσιν ἐν τῇ πόλει, εἶχεν ἀχθῇ εἰς Ῥώμην, ὅπως κριθῇ ἐνώπιον τοῦ αὐτοκράτορος, ἅτε ὢν Ῥωμαῖος πολίτης. Ἐκεῖ δὲ διέμενεν ἀπὸ διετίας, φυλαττόμενος ὑπὸ στρατιώτου καὶ ἀναμένων τὴν δίκην[2]. Εὐνόητον λοιπὸν εἶνε, ὅτι ἡ παρουσία τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου συνετέλεσεν εἰς προαγωγὴν καὶ αὔξησιν τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας. Ἐνισχύετο δὲ αὕτη ὁσημέραι πάσῃ δυνάμει, ὅτ' ἐπῆλθεν αἴφνης ἡ ἡμέρα τοῦ ὀλέθρου αὐτῆς.

Ὁ διωγμὸς τῶν Χριστιανῶν πολὺ μᾶλλον ἢ ἡ μητροκτονία συνετέλεσαν εἰς τὴν αἰωνίαν ἀτίμωσιν τοῦ ὀνόματος τοῦ Νέρωνος. Καὶ ἐτύγχανον μὲν τότε τῆς χριστιανικῆς θρησκείας οἱ ὀπαδοὶ τῆς κοινῆς περιφρονήσεως, ὁ δὲ Τάκιτος δὲν ὀκνεῖ νὰ εἴπῃ περὶ αὐτῶν, ὅτι ἦσαν καταδεδικασμένοι ὑπὸ τοῦ μίσους τοῦ ἀνθρωπίνου γένους[3], ἀλλ' ὅμως αἱ ὠμαὶ βάσανοι ἃς τότε ὑπέστησαν ἐξήγειραν κατὰ τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ τοῦ Τακίτου αἴσθημα γενικῆς πρὸς αὐτοὺς συμπαθείας. Ὁ δὲ Σενέκας, ὅστις ἠδυνήθη νὰ παραστῇ εἰς τὸ φρικτὸν θέαμα τῶν ἐνσάρκων λαμπάδων, βεβαίως μόνον τοὺς Χριστιανοὺς μάρτυρας ὑπῃνίσσετο, ὅτε, περιγράφων τὰ βασανιστήρια, παριστάνει ἐν μέσῳ αὐτῶν τὰ θύματα γαλήνια, μειδιῶντα, οὔτε στενάζοντα, οὔτε λαλοῦντα οὔτε ἀποκρινόμενα καὶ βλέποντα ἀήττητα ἀφ' ὑψηλοῦ τὰς ἀλγηδόνας αὐτῶν[4]. Ἀλλ' ὅμως παρὰ τὴν συμπάθειαν τὴν ἐκ τοῦ ὠμοῦ μαρτυρίου προκληθεῖσαν οἱ Χριστιανοὶ ἠναγκάσθησαν ἔκτοτε νἀποκρύψωσι τὴν ὕπαρξιν αὐτῶν. Τότε δὲ ὁ χριστιανισμὸς κατέφυγεν εἰς τὰς κατακόμβας, καὶ ὁ κόσμος, πιστεύσας, ὅτι εἶχε παύσει ὑφισταμένη ἡ θρησκεία ἐκείνη,

---

[1] Ὑπάρχουσιν οἱ φρονοῦντες, ὅτι ὁ ἐν τέλει ταύτης τῆς ἐπιστολῆς μνημονευόμενος Νάρκισσος εἶνε αὐτὸς ὁ ἀπελεύθερος ὑπουργὸς τοῦ Κλαυδίου καὶ τοῦ Νέρωνος, ὅστις, ἂν ἡ συνταύτισις αὕτη εἶνε ὀρθή, φαίνεται ὑπάρξας Χριστιανός.

[2] Τὸ τέλος τοῦ Παύλου εἶνε ἄγνωστον. Αἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων καὶ αἱ Ἐπιστολαὶ φθάνουσι μόνον μέχρι τῶν κατὰ τὴν φυλάκισιν αὐτοῦ.

[3] Haud perinde in crimine incendii quam odio humani generis convicti sunt. **Τακίτου** Ann. XV, 44.

[4] Inter haec tamen aliquis non gemuit: parum est, non rogavit: parum est, non respondit: parum est, risit, et quidem ex animo. **Σενέκα** Epist. 78. — Invictus ex alto dolores suos spectat. **Σενέκα** Epist. 85.

ἐλησμόνησεν αὐτήν. Ὁ Τάκιτος καὶ ὁ Σουητώνιος λαλοῦσι περὶ τοῦ χριστιανισμοῦ ὡς νεκροῦ, καὶ ὁ Ἐπίκτητος συγχέει αὐτὸν μετὰ τοῦ ἰουδαϊσμοῦ. Ἀλλ' ὅμως ἡ ἐξουσία δὲν ἠγνόει, ὅτι ὑπῆρχον ἀκόμη Χριστιανοί, καὶ δὲν ἤργησε νὰ ἐπαναλάβῃ κατ' αὐτῶν τὸν ἀπηνῆ διωγμὸν τοῦ Νέρωνος.

Ὁ χρυσοῦς οἶκος. — Παρασχεθείσης δ' εἰς τὰ μαινόμενα πλήθη τῆς ἀναγκαίας ἐπὶ τῇ πυρκαϊᾷ τῆς Ῥώμης ἐξιλεώσεως διὰ τοῦ ὀλέθρου τῶν Χριστιανῶν, ἔστρεψεν ὁ Νέρων τὴν προσοχὴν εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν τῆς πόλεως. Ἀνεκτίσθη δὲ ἡ Ῥώμη ὡραιοτέρα καὶ εὐρυχωροτέρα κατὰ σχέδιον

Αἱ ἔνσαρκοι λαμπάδες τοῦ Νέρωνος.

εὔρυθμον, χαραχθὲν ὑπὸ τῶν ἀρχιτεκτόνων Σεβήρου καὶ Κέλερος· καὶ αἱ μὲν ῥύμαι ἐχαράχθησαν εὐρύτεραι καὶ εὐθύτεραι, αἱ δὲ οἰκίαι ἐκτίσθησαν ἧττον ὑψηλαὶ ἢ πρότερον διὰ λίθων τῆς Ἄλβας καὶ τοῦ Γαβίου· τὰ δ' ἐρείπια ἐχρησίμευσαν εἰς ἐπίχωσιν τῶν τελμάτων τῆς Ὠστίας. Ἐν δὲ τῷ νέῳ ἐμβαδῷ τῆς πόλεως ὁ Νέρων ἐπεφύλαξε χῶρον εὐρύτατον πρὸς ἐνοικοδόμησιν τοῦ ἰδίου οἴκου, ὃν ἔκτισε μετὰ πολυτελείας τοιαύτης, ὥστ' ἐπεσκίασε πάντα τἀνάκτορα τῆς ὑφηλίου. Ἐξετείνετο δὲ τὸ γήπεδον ἀπὸ τοῦ Παλατίνου εἰς τὸν Καίλιον λόφον καὶ ἀπὸ τοῦ Ἠσκυλίνου μέχρι τῶν κήπων τοῦ Μαικήνα. Καὶ ἔμπροσθεν μὲν αὐτοῦ ἡπλοῦτο εὐρεῖα λίμνη, περιβαλλομένη ὑπὸ πλείστων ὅσων οἰκοδομῶν οὕτως, ὥστε αὗται παρεῖχον εἰκόνα πόλεως

ὁλοκλήρου. Μεταξὺ δὲ τῆς λίμνης καὶ τῆς εἰςόδου ἔκειτο μέγας πρόδομος, προωρισμένος ὡς τόπος ἀναμονῆς τῶν πελατῶν· ἐν μέσῳ δ' αὐτοῦ ὑψοῦτο κολοσσιαῖος ἀνδριὰς τοῦ αὐτοκράτορος χρυσοῦς καὶ ἀργυροῦς, ἔχων ὕψος ἑκατὸν εἴκοσι ποδῶν. Καὶ ἔμπροσθεν μὲν ὑπῆρχε στοά, ἔχουσα μῆκος χιλίων τετρακοσίων ἑβδομήκοντα ὀκτὼ μέτρων καὶ συνισταμένη ἐκ τριῶν στοίχων κιόνων· τὰ δ' ἔνδον ἐκοσμοῦντο διὰ ζωγραφιῶν, χρυσοῦ καὶ λίθων πολυτελῶν ἐν ἀφθονίᾳ οὕτως, ὥςτε τὸ νέον ἐκεῖνο παλάτιον ἦτο ἀντάξιον τοῦ ὀνόματος *χρυσοῦ οἴκου (aurea domus)*, ὡς ἀπεκλήθη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Νέρωνος. Καὶ οἱ μὲν ἀνὰ τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος ναοὶ ἐληίσθησαν, ὅπως παράσχωσι τὰ ὑλικὰ καὶ τὸν κόσμον τοῦ θαυμασίου ἐκείνου οἴκου [1]. Ἐπεβλήθησαν δ' ἔκτακτοι φόροι εἰς τὰς ἐπαρχίας, καὶ ἀπητήθησαν μεγάλαι χρηματικαὶ δωρεαὶ παρὰ τῶν εὐπορωτάτων ῥωμαϊκῶν οἴκων, καὶ εἰργάσθησαν τριακοντακιςχίλιοι κατάδικοι, ὅπως οἰκοδομηθῇ εἰς τὸν αὐτοκράτορα οἶκος, ἐν ᾧ νὰ δύναται τέλος νὰ κατοικήσῃ ὡς ἄνθρωπος, καθ' ἃ εἶπε σκωπτικῶς αὐτὸς ὁ Νέρων [2]. Τὰ δὲ πλήθη ἔλεγον ἀπ' ἐναντίας, ὅτι ἡ Ῥώμη ὅλη εἶχε καταντήσει νὰ γείνῃ ὁ οἶκος ἑνὸς ἀνδρός.

Ἀλλ' ὁ ἀνὴρ ὅμως ἐκεῖνος δὲν ἀπήλαυσε τῆς εὐχαριστήσεως νὰ ἴδῃ συντετελεσμένον τὸ θαυμαστὸν αὐτοῦ ἔργον. Ὁ δὲ Ὄθων ὥρισε πεντήκοντα ἑκατομμύρια σεστερτίων, ἀντιστοιχοῦντα πρὸς δώδεκα καὶ ἥμισυ ἑκατομμύρια ἀρχαίων δραχμῶν, πρὸς ἀποπεράτωσιν τοῦ χρυσοῦ οἴκου. Ἀλλὰ φαίνεται, ὅτι τὸ ἔργον ἀπεπερατώθη κακῶς, ἐπειδὴ ὁ Βιτέλλιος εὗρεν αὐτὸ ἀτελές. Καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ Βεσπασιανοῦ ἤρχισεν ἡ κατεδάφισις τῆς στοᾶς, καὶ ἀνηγέρθη πάλιν ἀντ' αὐτῆς ὁ καταστραφεὶς ὑπὸ τοῦ Νέρωνος ναὸς τοῦ Κλαυδίου, ἐπὶ δὲ τοῦ Τίτου οἱ κῆποι μετεβλήθησαν εἰς τὰς φερωνύμους τοῦ αὐτοκράτορος ἐκείνου Θέρμας. Ἐπὶ δὲ τοῦ Ἀδριανοῦ ἀντικατέστησε τὸν πρόδομον ναὸς τῆς Ἀφροδίτης καὶ τῆς Ῥώμης, καὶ τῆς λίμνης δὲ μέρος, ἀποξηρανθὲν πρότερον ἐπὶ τοῦ Βεσπασιανοῦ, ἐχρησίμευσε πρὸς ἐποικοδόμησιν τοῦ Κολοσσιαίου. Καὶ τοῦ κολοσσοῦ δὲ τοῦ Νέρωνος δὲν ἐφείσθησαν οἱ μεταγενέστεροι, τοῦ μὲν Βεσπασιανοῦ ἀντικαταστήσαντος τὴν κεφαλὴν τοῦ αὐτοκράτορος ἐκείνου διὰ τῆς τοῦ Ἡλίου, τοῦ δὲ Κομμόδου μεταβαλόντος τὸν ἀνδριάντα εἰς ἴδιον ἑαυτοῦ.

Ἡ δὲ συνωμοσία ἡ κατὰ τοῦ Νέρωνος ἐν ἔτει 65 παρασκευασθεῖσα καὶ ἀποτυχοῦσα διὰ τὴν εἰς αὐτὴν συμμετοχὴν περισσῶν συνωμοτῶν εἶνε ἡ

[1] Ἡ ἱεροσυλία αὕτη ἐξήγειρεν ἀποστασίαν ἐν Περγάμῳ, οὗ οἱ πολῖται ἐκώλυσαν ἀπελεύθερόν τινα τοῦ Νέρωνος νἀπαγάγῃ τἀγάλματα τῆς πόλεως. **Τακίτου** Ann. XVI, 23.

[2] Ut se diceret quasi hominem tandem habitare coepisset. **Σουητωνίου** Ner. 31.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

φωνὴ τῆς ἐκδικήσεως, ἣν ἐξέπεμψεν ἡ ἐπικούρειος Ῥώμη ἐναντίον τοῦ κτίστου τοῦ χρυσοῦ οἴκου. Καὶ οἱ μὲν στωικοί, ἐμμένοντες εἰς τὰς ἰδίας ἀρχάς, ἀπέσχον ἀπὸ τῆς συνωμοσίας, ἀλλ' ἡ ἀποχὴ αὐτῶν αὕτη δὲν προεφύλαξεν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς ἐκδικήσεως τοῦ τυράννου. Ἂν δὲ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τοὺς συμμετασχόντας τῆς συνωμοσίας ἐκείνης, δὲν δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ἐλατήριον αὐτῆς ὑπῆρξε τὸ κατὰ τοῦ δεσπότου μῖσος. Οἱ συνωμόται ἦσαν ἅπαντες ἐπικούρειοι, ἐνδιαφερόμενοι μάλιστα ὑπὲρ τῆς συντηρήσεως τῆς αὐταρχίας· δολορραφήσαντες δὲ τὸν ὄλεθρον τοῦ Νέρωνος, προέβησαν εἰς ταύτην τὴν ἐπιβουλήν, ἐπειδὴ οὗτος διὰ τῶν ἀσυνέτων αὐτοῦ ἀνοσιουργιῶν ἐξέθετεν εἰς κίνδυνον τὴν αὐταρχίαν. Ψυχὴ δὲ τῆς συνωμοσίας ἦτο ὁ Γάϊος Καλπούρνιος Πίσων, ἀνὴρ ἔκδοτος εἰς τὰς ἡδονάς, ἀλλὰ πλούσιος, εὔγλωττος καὶ γενναῖος· ἐπιτυγχανούσης δὲ τῆς συνωμοσίας, ἔμελλε νὰ ἀναρρηθῇ αὐτοκράτωρ. Μεταξὺ δὲ τῶν συνωμοτῶν εὑρίσκομεν καὶ ἀξιωματικοὺς καὶ συγκλητικούς. Διέδιδε δὲ τὸ κήρυγμα τῆς ἀποστασίας παρὰ τοῖς ἀξιωματικοῖς ὁ Φαίνιος Ῥοῦφος, συνύπαρχος τοῦ Τιγελλίνου, φθονῶν τὴν εὔνοιαν ἧς ἠξιοῦτο ὁ συνάρχων παρὰ τοῦ ἡγεμόνος. Ὁ δὲ συγκλητικὸς Πλαύτιος Λατερανός, ἀναδεδειγμένος ὕπατος καὶ κύριος τοῦ μεγαλοπρεποῦς μεγάρου, ὅπερ ἔμελλε νὰ δώσῃ τὸ ὄνομα εἰς τὴν ὁμώνυμον περιφανῆ ἐκκλησίαν τῆς Ῥώμης[1], ἦτο ἴσως ὁ μόνος τῶν συνωμοτῶν, ὅστις, συμμετέχων τῆς συνωμοσίας, ἀπεσκόπει εἰς τὴν ἀναμόρφωσιν τῆς πολιτείας. Ὁ δὲ Σενέκας ἐγνώριζε μὲν τὰ βυσσοδομευόμενα, ἀλλὰ δὲν ἠθέλησε νὰ συμμετάσχῃ τῆς ἐκτελέσεως αὐτῶν, ὅπως μὴ ἐκτεθῇ ἔτι μᾶλλον. Ἀπ' ἐναντίας δ' ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ Ἀνναῖος Λουκανός, ὅστις διὰ τῆς Φαρσαλίδος αὐτοῦ εἶχε προκαλέσει τὴν ζηλοτυπίαν τοῦ Νέρωνος, καίτοι ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔπους ἐκείνου εἶχεν ἐπιδαψιλεύσει εἰς τὸν αὐτοκράτορα εὐτελεῖς κολακείας, καὶ εἶχε λάβει διαταγὴν ἀπαγορεύουσαν τὴν δημοσίαν ἀνάγνωσιν τῶν ἔργων του, ἐξεδικήθη ἀναλαμβάνων νῦν τὸ ἔργον τοῦ Βρούτου καὶ τοῦ Κασσίου. Ἀλλ' ὁ ὑπέρμετρος ζῆλος τῆς Ἑλληνίδος Ἐπιχάριτος, ἀπελευθέρας τινὸς τῶν συνωμοτῶν, ἥτις ἐπειράθη νὰ συμπαρασύρῃ εἰς τὴν συνωμοσίαν ἀξιωματικόν τινα τοῦ ἐν Μισηνῷ στόλου, παρέσχεν εἰς τὸν Νέρωνα τὰς πρώτας ἐνδείξεις τῶν σκευω-

---

[1] Τὰ μέγαρα τοῦ οἴκου τῶν Λατερανῶν περιῆλθον κατὰ τὸν τέταρτον ἀπὸ Χριστοῦ αἰῶνα εἰς τὴν κατοχὴν τῆς συζύγου τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Φαύστης. Ἐν δ' αὐτῶν εἶνε γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα Οἶκος Φαύστης (Domus Faustae), ὃν ὁ Κωνσταντῖνος ἐκόσμησε διὰ βασιλικῆς καὶ ἐδώρησεν εἰς τὸν ἐπίσκοπον τῆς Ῥώμης Σίλβεστρον Α'. Εἰς ταύτην δὲ τὴν δωρεὰν τοῦ μεγάρου ἐκείνου περιορίζεται ἐν ὅλῳ ἡ πολυθρύλητος **δωρεὰ τοῦ Κωνσταντίνου** (donatio Constantini), εἰς ἣν ψευδῶς ἀνάγουσιν οἱ πάπαι τὰς ἀξιώσεις τῆς κοσμικῆς αὐτῶν ἀρχῆς. Ἴδ. καὶ Gregorovius Geschichte der Stadt Rom. Τόμ. Α' σ. 86.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ρουμένων. Καὶ ὁ μὲν ἀξιωματικὸς προέδωκε τὴν ἀπελευθέραν, ἀλλ' αὕτη ἠρνήθη τὰ πάντα καὶ βασανιζομένη, καὶ ἡ συνωμοσία ἐξηκολούθησε μένουσ' ἀπόκρυφος. Ἀλλὰ τὸ ἀπόρρητον διετηρήθη ἐπὶ βραχὺν μόνον χρόνον. Ὁ συγκλητικὸς Φλάβιος Σκαιβῖνος, ζητήσας τὴν τιμὴν νὰ καταφέρῃ αὐτὸς τὸ πρῶτον τραῦμα κατὰ τοῦ τυράννου, κατεδόθη ὑπὸ τοῦ ἀπελευθέρου αὐτοῦ Μειλίχου. Καὶ ἠρνήθη μὲν ὁ Σκαιβῖνος, ἀλλ' ἄλλοι ὡμολόγησαν ἀντ' αὐτοῦ, καὶ ἐν βραχεῖ πάντων τῶν συνωμοτῶν τὰ ὀνόματα εἶχον ἀποκαλυφθῇ. Ὁ δὲ Νέρων ἔπληξεν αὐτοὺς πάντας, ἀφροντιστῶν ἂν ἦσαν ἀληθῶς ἔνοχοι· εἰς δὲ τὴν συνοπτικὴν ταύτην ἐκδίκησιν συμπεριελήφθη καὶ ὁ Σενέκας, ὃν δὲν ἴσχυσαν νὰ σώσωσιν αἱ παλαιαὶ αὐτοῦ ὑπηρεσίαι. Ἄλλως δὲ θνήσκων ἠδυνήθη ὁ πρεσβύτης ἐκεῖνος νἀποδείξῃ, ὅτι τὸν ῥήτορα εἶχεν ὑποκαταστήσει ἐν αὐτῷ ὁ φιλόσοφος καὶ ὅτι δὲν εἶχε μάτην μελετήσει τὸ πρόβλημα τῆς ἀστασίας τῆς τύχης. Ἡ δὲ σύζυγος τοῦ Σενέκα Παυλῖνα, ἥτις ἠθέλησε νὰ συναποθάνῃ μετ' αὐτοῦ, ἐσώθη ὑπὸ τῆς ὀψίας ἐπιεικείας τοῦ τυράννου, ἔλαβε δὲ καὶ μέρος τῆς κολοσσιαίας περιουσίας τοῦ συζύγου.

Μετὰ δὲ τοῦ Σενέκα θνήσκοντος συμπροεγράφη ὁ μανδύας τῶν στωικῶν, καὶ ἡ φιλοσοφία ἐτράπη τὴν πικρὰν ὁδὸν τῆς ἐξορίας. Ὡς δ' εἶχον καταγγελθῇ οἱ Χριστιανοὶ ἐπὶ γοητείᾳ, κατηγγέλθησαν οἱ φιλόσοφοι ἐπὶ μαγείᾳ. Ἤρχισε δ' ἔκτοτε μεταξὺ τῆς στοᾶς καὶ τῶν καισάρων ἀγών, ὅςτις ἀπέβη τὸ κυριώτατον γεγονὸς τῆς ἐπερχομένης γενεᾶς, ἕως οἱ κατ' ἐπανάληψιν ἐξωσθέντες στωικοὶ ἐπέστρεψαν ὁριστικῶς παρὰ τοὺς πόδας τοῦ θρόνου καὶ τέλος ἀνέβησαν ἐπ' αὐτόν.

Ἡ πόλις ἀνεμεστώθη ἐντὸς βραχέος χρόνου κηδειῶν καὶ τὸ Καπιτώλιον θυμάτων καθιερουμένων εἰς τοὺς θεούς. Ἀφ' οὗ δ' ἐπὶ τῷ προσχήματι τῆς συνωμοσίας ἐσφάγη πλῆθος ἀνδρῶν ἐπιφανῶν, ἠθέλησεν ὁ τύραννος νὰ ἐξολοθρεύσῃ αὐτὴν τὴν ἀρετήν, ὡς ἐκφράζεται ὁ Τάκιτος, διὰ τοῦ φόνου τοῦ Θρασέου Παίτου καὶ τοῦ Βαρέου Σωρανοῦ[1]. Καὶ ἐκεῖνος μέν, κατηγορηθείς, ὅτι δὲν παρίστατο εἰς τὴν σύγκλητον ἐπὶ τρία ἔτη, ὅτι ἦτο θαυμαστὴς καὶ ὑμνητὴς Κάτωνος τοῦ Ἰτυκαίου καὶ κατεφρόνει πᾶσαν θρησκείαν ὡς μὴ λατρεύων τὸν Νέρωνα, κατεδικάσθη ὑπὸ τῆς συγκλήτου εἰς θάνατον. Ἀνοίξας δὲ τὰς φλέβας, ἀπέθανε μετὰ τῆς γαλήνης τοῦ δικαίου ἐν μέσῳ τῶν παραμυθιῶν τῆς συζύγου Ἀρρίας καὶ τοῦ φιλοσόφου Δημητρίου, τοῦ φίλου τῆς ὑστάτης ὥρας. Ὁ δὲ Σωρανός, καταγγελθεὶς ἐπὶ ἀγωγῇ στασιαστικῇ καθ' ὃν χρόνον διῴκει τὴν ἐπαρχίαν Ἀσίαν, ἔτυχεν ὁμοίου θανάτου. Εἰς δὲ τὸν ὄλεθρον αὐτοῦ συμπαρεσύρθη καὶ ἡ νεαρὰ θυγάτηρ Σερβιλία, σύζυγος τοῦ πρὸ

[1] Trucidatis tot insignibus viris, ad postremum Nero virtutem ipsam excindere concupivit interfecto Thrasea Paeto et Barea Sorano. **Τακίτου** Ann. XVI, 21.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

μικροῦ ἐξορισθέντος Πολλίωνος, κατηγορηθεῖσα, ὅτι ἐπεζήτησε νὰ μάθῃ διὰ μάντεων τὴν ἐπικειμένην ἔκβασιν τῆς δίκης τοῦ πατρός. Εἰς ἀμφοτέρους δ' ἐπέτρεψεν ὁ Νέρων νὰ ἐκλέξωσιν αὐτοὶ τὸν τρόπον τοῦ θανάτου (66).

Ἐν μέσῳ δὲ τῶν αἱματηρῶν τούτων ἐκδικήσεων ἐξέλιπεν ἐκ τοῦ κόσμου τὸ ἀπαίσιον γύναιον τὸ προκαλέσαν αὐτάς. Ἐν ἐξάψει ὀργῆς κτηνώδους ὁ Νέρων ἐφόνευσε τὴν Ποππαίαν, κατενεγκὼν κατὰ τῆς γαστρὸς αὐτῆς κυούσης λάκτισμα θανατηφόρον. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον ἐφρόντισε περὶ ἀποθεώσεως αὐτῆς. Εἰς δὲ τὴν χηρεύουσαν συζυγικὴν κλίνην ἠθέλησε νἀναβιβάσῃ τὴν ἀδελφὴν τῆς ἀτυχοῦς Ὀκταβίας Ἀντωνίαν, τελευταῖον βλαστὸν τοῦ οἴκου τῶν καισάρων. Ἀλλ' ἐκείνη, ἥτις ὡς καρπὸν τῆς νερωνείου δικαιοσύνης εἶχεν ἤδη ἀποκομίσει διπλῆν χηρείαν, ἀπέκρουσε τὸν νέον γάμον, ἡ δὲ ἄρνησις αὐτῆς ἐτιμωρήθη διὰ θανάτου (67).

Θέλων δὲ νὰ καταπνίξῃ τὰς τύψεις τοῦ συνειδότος καὶ ἀποφύγῃ τὴν ἐρημίαν τοῦ παλατίου, ἥτις ἐνέπνεεν εἰς αὐτὸν φόβον, ἀφῆκε πλέον ὁ τύραννος ἐλευθέραν διέξοδον εἰς τὰς καλλιτεχνικὰς αὐτοῦ τάσεις, καὶ ἀπεφάσισε νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὴν γῆν τῆς ἐκκρίτου τέχνης, καὶ ἐπιδείξῃ ἐν αὐτῇ δημοσίᾳ τὴν τέχνην αὐτοῦ. Καὶ οἱ μὲν ἐκπεφυλισμένοι ἀπόγονοι τοῦ Μιλτιάδου καὶ τοῦ Περικλέους ἐπευφήμησαν τὸν ἐπὶ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου καθήμενον κιθαρῳδὸν καὶ ὑποκριτήν, ἡ δὲ δουλοπρέπεια αὐτῶν ἠμείφθη δι' *ἀνεισφορίας* χορηγηθείσης εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τὸ ὄνομα ἐλευθερίας [1]. Ἡ Ἀχαΐα ἔπαυσε νἀποτελῇ ἰδίαν ἐπαρχίαν καὶ ἐπανῆλθεν ὑπὸ τὸν ἀνθύπατον τῆς Μακεδονίας, ὡς πρότερον μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου [2].

Τὰ δ' ἐν Ἑλλάδι θεάματα διεταράχθησαν ὑπὸ νέας τοῦ Νέρωνος κακουργίας. Ὁ γενναιότατος τῶν στρατηγῶν τῆς αὐτοκρατορίας, ὁ Δομίτιος Κορβούλων, ἐκλήθη ἀπὸ τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Ἑλλάδα, μόλις δ' ἐπάτησεν εἰς αὐτὴν τὸν πόδα, καὶ ἠναγκάσθη νἀποθάνῃ αὐτῇ χειρί, ἵνα μὴ πέσῃ ὑπὸ τὸ ξίφος τῶν ἐνεδρευόντων αὐτὸν δορυφόρων τοῦ αὐτοκράτορος. Τί δ' ἐπήγαγε τὸν τοιοῦτον ἄθλιον θάνατον τοῦ νικητοῦ τῶν Γερμανῶν καὶ τῶν Πάρθων; Ὁ μὲν Τάκιτος ποιεῖται λόγον περὶ καταγγελίας παρά τινος τῶν ἀξιωματικῶν, καλουμένου Ἀρρίου Οὐάρου [3], ὁ δὲ Σουητώνιος ἀναφέρει συνωμοσίαν σκευωρηθεῖσαν ἐν Βενεουέντῳ ὑπὸ γαμβροῦ τινος τοῦ Κορβούλωνος καὶ ανα-

---

[1] Ἴδ. περὶ τῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα περιοδείας τοῦ Νέρωνος καὶ τῆς εἰς τοὺς Ἕλληνας δοθείσης ἐλευθερίας Holleaux ἐν Bulletin de corréspondance hellénique Τόμ. ΙΒ' σ. 510 κ. ἑ. καὶ **Τοῦ αὐτοῦ** Discours prononcé par Néron à Corinthe en rendant aux Grecs la liberté. Lyon. 1889 καὶ **Σπυρ. Π. Λάμπρου** Ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος Τόμ. Γ' σ. 104-112.

[2] Ἀλλ' ἴδε τῆς ἀνὰ χεῖρας Ἱστορίας Τόμ. Α' σ. 354 σημ. 2.

[3] **Τακίτου** Hist. III, 6.

καλυφθεῖσαν ὑπὸ φίλων τοῦ αὐτοκράτορος[1]. Ὁπωςδήποτε δὲ καὶ ἂν ἔχωσι τὰ κατὰ ταύτην τὴν συνωμοσίαν, περὶ ἧς οὐδεὶς ἄλλος τῶν συγγραφέων ποιεῖται λόγον, δὲν εἶνε πιθανὸν, ὅτι ὁ Κορβούλων, ὅςτις εὑρίσκετο ἐν Ἀσίᾳ, εἶχε τὴν ἐλαχίστην συνείδησιν τῶν κατ' αὐτὴν, οὐδὲ φαίνεται πιθανὸν, ὅτι συνώμοσεν αὐτὸς ἐκεῖνος ἐν Ἀσίᾳ. Ἂν εἶχεν ἀναμιχθῆ εἰς τινα συνωμοσίαν, δὲν θὰ μετέβαινεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπως παραδοθῇ εἰς χεῖρας τῶν σφαγέων. Ὁ δὲ φόνος αὐτοῦ ἀθώου ὄντος προῆλθεν ἐκ ψεύδους τοῦ καταγγείλαντος αὐτὸν καὶ τοῦ φιλυπόπτου χαρακτῆρος τοῦ τυράννου, ὃν ἀλόγως δὲν εἶχεν ἀκόμη γνωρίσει ἐπαρκῶς ὁ Κορβούλων. Διὰ τοῦτο λέγεται, ὅτι παίων ἑαυτὸν ἀνεφώνει *ἄξιος*, ὑποδεικνύων διὰ ταύτης τῆς λέξεως, ὅτι ἔπασχε δικαίως ἐξ ἰδίου πταίσματος[2]. Ὁ δὲ θάνατος τοῦ Κορβούλωνος ὑπῆρξε νουθεσία πρὸς ὁδηγίαν τῶν λοιπῶν στρατηγῶν· καὶ ἀληθῶς ἐκ τοῦ στρατοπέδου προῆλθε τὸ σύνθημα τῆς ἐπαναστάσεως.

Ἰουδαϊκὸς πόλεμος. — Πρὶν ἢ διηγηθῶμεν τὸ μοιραῖον τέλος τοῦ Νέρωνος, ὀφείλομεν νὰ ἐκθέσωμεν τὰ κατὰ τὸν λυσσώδη πόλεμον τὸν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ἀρχῆς τοῦ αὐτοκράτορος ἐκείνου ἐκραγέντα ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ προπαρασκευάσαντα τὸν ὄλεθρον καὶ τὴν ἀνὰ τὴν οἰκουμένην διασπορὰν τοῦ λαοῦ τοῦ Ἰσραήλ. Ὁ λαὸς οὗτος, ἀγανακτῶν διὰ τὰς ἀνόμους ἀργυρολογίας τῶν αὐτοκρατορικῶν ἐπιτρόπων καὶ ἐρεθιζόμενος ὑπὸ τῶν θρησκευτικῶν ἐρίδων, εἶχεν ἀναλάβει τῷ 64 ἡρωικῶς τὸν πόλεμον τῶν Μακκαβαίων κατὰ τῆς ξένης κυριαρχίας. Πλὴν δὲ τῶν Φαρισαίων καὶ τῶν Σαδδουκαίων εἶχεν ἀναφανῆ νέα τις φατρία, ἡ λεγομένη τῶν Ζηλωτῶν, ἥτις εἶχε διαδοθῆ ἰδίως ἀνὰ τοὺς ἀγρούς. Ἐπίστευον δὲ οἱ Ζηλωταὶ, ὅτι εἶχε φθάσει ὁ χρόνος τοῦ Μεσσίου τοῦ ὑπὸ τῶν ἱερῶν βιβλίων προαγγελλομένου, μὴ θέλοντες δὲ νἀποδεχθῶσιν ὡς Μεσσίαν Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον, ἐφρόνουν, ὅτι ὁ σωτὴρ αὐτῶν ἔμελλε νὰ ἐπιφανῇ ἔνδοξος καὶ κραταιὸς ἐν μέσῳ τοῦ κρότου τῶν ὅπλων.

Ἐπὶ δὲ τῇ ἀπειλῇ τοῦ ἐπιτρόπου Γεσσίου Φλώρου, κηρύξαντος, ὅτι

---

1 **Σουητωνίου** Ner. 36.

2 **Δίωνος Κασσίου** LXIII, 17. Ἴσως ἡ καταγγελία τοῦ Ἀρρίου Οὐάρου ἀνεφέρετο εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Κορβούλωνος ἐν τῷ παρθικῷ πολέμῳ τοῦ 63 ἐπιδειχθεῖσαν διαγωγήν. Καὶ δὴ ὁ Κορβούλων ἀντὶ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν πόλεμον μέχρι τῶν ἐσχάτων, ὡς εἶχε παραγγελθῆ ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως, ὡμολόγησε μετὰ τοῦ βασιλέως τῶν Πάρθων εἰρήνην, δι' ἧς, τῆς Ἀρμενίας ἀναγνωριζομένης ὡς βασιλείου ἀνήκοντος εἰς πλάγιόν τινα κλάδον τοῦ οἴκου τῶν Ἀρσακιδῶν, ἡ ἀπὸ τῆς Ῥώμης ἐξάρτησις αὐτῆς ἀπέβη ὅλως εἰκονική. Ἴδ. Mommsen Römische Geschichte Τόμ. Ε' σ. 392.

ἔμελλε νὰ ἐπιβάλῃ χεῖρα εἰς τοὺς θησαυροὺς τοῦ ἱεροῦ, ἂν οἱ Ἰουδαῖοι δὲν ἐπλήρονον εἰς αὐτὸν τοὺς ὀφειλομένους φόρους, σύμπασα ἡ Ἱερουσαλὴμ ὥρμησεν εἰς ἀποστασίαν. Εἰς μάτην ὁ κατ' ὄνομα βασιλεὺς Ἡρώδης Ἀγρίππας Β', ὢν πλάσμα καὶ ὄργανον τῆς αὐτοκρατορίας, ἐπενέβη, ὅπως κατευνάσῃ τὸ κίνημα διὰ τοῦ κύρους αὐτοῦ. Οἱ Ζηλωταὶ μόνην τὴν φωνὴν τῆς διαπνεούσης αὐτοὺς θεομανίας ἤκουσαν, ἐντὸς δ' ὀλίγων ἑβδομάδων ἠλευθέρωσαν τὴν πόλιν. Ἡ ρωμαϊκὴ φρουρὰ τῆς ἀκροπόλεως τῆς Σιὼν ἐξηναγκάσθη εἰς παράδοσιν, οἱ δὲ θεομανεῖς νικηταί, ὧν ἡγεῖτο ὁ αἱμοδιψὴς Ἐλεάζαρ ὁ υἱὸς τοῦ Ἀνανίου, ἐφόνευσαν τοὺς στρατιώτας, παραβιάζοντες τοὺς ὅρους τῆς συνθηκολογίας τοὺς ἐξασφαλίζοντας τὴν διάσωσιν τῆς ζωῆς τῶν Ῥωμαίων φρουρῶν (κατὰ Σεπτέμβριον 66). Οὕτω δ' ὁ πόλεμος προσέλαβεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς χαρακτῆρα θηριωδίας, ἥτις ἔμελλε νἀποβῇ ζημιώδης διὰ τοὺς Ἰουδαίους, ἅτε ὄντας ἀσθενεστέρους. Ἀπόπειρα δὲ ἀνακτήσεως τῆς Ἱερουσαλήμ, γενομένη ὑπὸ τοῦ ὑπάρχου τῆς Συρίας Γαΐου Κεστίου Γάλλου, ἀπέτυχε, καθότι μετὰ τὴν κατάληψιν μέρους τῆς πόλεως ἐξώσθη ἐξ αὐτῆς τὸν Νοέμβριον τοῦ 66 ὑπὸ τῶν διωξάντων αὐτὸν Ἰουδαίων, ὑποστὰς μεγάλας ἀπωλείας.

Τὰ δ' ἐκ τῆς Ἰουδαίας σοβαρὰ ταῦτα ἀγγέλματα ἔμαθεν ὁ Νέρων ἐν μέσῳ τῶν ἐν Ἑλλάδι ἀγωνισμάτων. Καὶ ὁ μὲν ὕπαρχος τῆς Συρίας ὁ ἐν Ἱερουσαλὴμ ἡττηθεὶς ἀνεκλήθη πάραυτα, ἀντ' αὐτοῦ δ' ἐστάλη ὁ ὑπατικὸς Γάϊος Λικίνιος Μουκιανός. Ἡ δὲ στρατηγία τοῦ ἰουδαϊκοῦ πολέμου ἀνετέθη ὑπὸ τοῦ Νέρωνος εἰς τὸν Τίτον Φλάβιον Βεσπασιανόν. Οὗτος εἶχε μὲν διακριθῆ ἐν Βρεττανίᾳ μαχόμενος ὑπὸ τὸν Σουητώνιον Παυλῖνον, τῷ δὲ 51 εἶχεν ἀναρρηθῆ ὕπατος καὶ μετὰ δέκα ἔτη εἶχεν ἀποσταλῆ ὡς διοικητὴς τῆς ἐπαρχίας Ἀφρικῆς. Τότε δ' εὑρίσκετο ἐν Ἑλλάδι μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος, ὅστις εἶχε συμπαραλάβει αὐτὸν εἰς τὴν θεατρικήν του περιοδείαν.

Οἱ δὲ Ἰουδαῖοι, μαθόντες τὴν ἄφιξιν τοῦ νέου στρατηγοῦ τῶν πολεμίων, παρεσκευάσθησαν εἰς γενναίαν ἄμυναν. Ἡ χώρα διῃρέθη εἰς πέντε στρατηγικὰς διοικήσεις. Τούτων δὲ μία ἀνετέθη εἰς τὸν ἱστορικὸν Ἰώσηπον, ὅστις ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν τῆς Γαλιλαίας, ἥτις, ἔχουσα πόλεις πολυαρίθμους καὶ ὀχυράς, ἦτο τὸ κυριώτατον προπύργιον τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἀλλ' ὁ νεαρὸς Φαρισαῖος ἦτο ἀνὴρ τοῦ καλάμου μᾶλλον ἢ τοῦ ξίφους, ἡ δ' ἐκλογὴ αὐτοῦ συνετέλεσεν εἰς ἐπίσπευσιν τῶν καταστροφῶν τοῦ ἐξολοθρευτικοῦ πολέμου. Ὁ δὲ Βεσπασιανός, ἡγούμενος ἑξηκοντακισχιλίων ἀνδρῶν, εἰσήλασε τὸ ἔαρ τοῦ 67 εἰς τὴν Ἰουδαίαν. Ἅμα δὲ τῇ ἐμφανίσει αὐτοῦ ἐν Γαλιλαίᾳ ἡ στρατιὰ τοῦ Ἰωσήπου διελύθη. Οἱ δ' ἀνδρειότατοι τῶν στρατιωτῶν ἐνεκλείσθησαν εἰς τὰ ὀχυρὰ Ἰωτάπατα, ὅπου ἠμύνθησαν ἐπὶ τεσσαράκοντα καὶ ἑπτὰ ἡμέρας μεθ' ἡρωισμοῦ ἀξίου καλλιτέρας τύχης, φονευθέντων κατὰ ταύτην τὴν πολιορκίαν τεσσαρακοντακισχιλίων Ἰουδαίων. Ὁ δὲ Ἰώσηπος

ζωγρηθεὶς μετέστη πρὸς τοὺς Ῥωμαίους διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Βεσπασιανοῦ, οὗ ἔγεινεν ἀπελεύθερος καὶ πελάτης. Ἔκτοτε δὲ, ἀκολουθῶν τὴν ρωμαϊκὴν στρατιὰν, ἔστρεψεν ὁ Ἰώσηπος ἐναντίον τῆς ἰδίας πατρίδος τὴν εὐφυίαν αὐτοῦ καὶ τὰς γνώσεις. Καὶ ἡ μὲν πτῶσις τῶν Ἰωταπάτων ἐπήνεγκε τὴν κατάκτησιν τῆς Γαλιλαίας. Ἀλλ' οἱ Ἰουδαῖοι ὑπερημύνθησαν γενναίως τοῦ πατρίου ἐδάφους ἐναντίον τῶν πολεμίων. Τὴν Τιβεριάδα, τὰς Ταριχαίας καὶ τὴν Γάμαλαν ἠναγκάσθησαν νὰ ἐκπολιορκήσωσιν οἱ Ῥωμαῖοι. Κατὰ δὲ τοῦ φανατισμοῦ ὁ Βεσπασιανὸς ἀντέταξε τὴν ὠμότητα. Ἐν Ταριχαίαις ἐσφάγησαν δωδεκακισχίλιοι γέροντες καὶ ἐξηνδραποδίσθησαν τριακοντακισχίλιοι Ἰουδαῖοι. Ἀλλ' ὡς εἶνε εὔκολον νὰ προεικάσῃ τις, ἡ τοιαύτη ὠμότης ἐπήνεγκεν ἀποτέλεσμα ἀντίθετον τοῦ προσδοκωμένου. Καὶ δὴ ἐν Ἱερουσαλὴμ ἡ φατρία τῶν Φαρισαίων, οἵτινες ἔκλινον πρὸς συνδιαλλαγὴν μετὰ τοῦ Βεσπασιανοῦ, ἡττήθη, καὶ ἀνέλαβον πάλιν τὴν ἀρχὴν οἱ φανατικοὶ Ζηλωταί. Δεύτερός τις Ἐλεάζαρ, υἱὸς Σίμωνος, διωργάνωσεν ἐν τῇ πόλει τρομοκρατίαν, ἑπόμενος δ' εἰς τὴν συμβουλὴν τοῦ Γαλιλαίου Ἰωάννου τοῦ Γισχαληνοῦ, ὅςτις εἶχε καταφύγει εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς ἑαυτοῦ πατρίδος, ἐκάλεσεν εἰς βοήθειαν τῆς φατρίας τῶν Ζηλωτῶν τοὺς γενναίους ὀρεινοὺς τῆς Ἰδουμαίας. Ἐλθόντων δ' αὐτῶν, ἡ Ἱερουσαλὴμ ἀνεμεστώθη αἱμάτων καὶ ἁρπαγῆς· δωδεκακισχίλιοι Φαρισαῖοι, ἐν οἷς καὶ ὁ ἀρχιερεὺς Ἄνανος, ἐσφάγησαν ἐπὶ τῆς δημοσίας ὁδοῦ. Ἔκτοτε ἡ φατρία τῶν φανατικῶν ἐκράτει ἀπανταχοῦ, ὁ μὲν Ἐλεάζαρ ἐν τῷ ἱερῷ, ὁ δὲ Ἰωάννης ἐν τῇ πόλει, ἀλλ' ὅμως ἐπωφθαλμίων ἀλλήλους, ὡς ὁ Δαντὼν καὶ ὁ Ῥοβεσπιέρρος μετὰ τὸν ὄλεθρον τῶν Γιρονδίνων. Ὁ δὲ Βεσπασιανὸς παρίστατο ἀγαλλόμενος εἰς τὴν ἀλληλοκτονίαν ταύτην τῶν ἰουδαϊκῶν φατριῶν ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ, καὶ, ἐξαρτήσας ἐξ αὐτῆς τὸν περαιτέρω ὄλεθρον, ἐπελαμβάνετο ἐν τῷ μεταξὺ τῆς Ἰδουμαίας, μεταβάλλων εἰς στρατιωτικοὺς σταθμοὺς τὰς πόλεις τῆς χώρας καθ' ὅσον κατελαμβάνοντο ὑπ' αὐτοῦ. Διὰ δὲ τῆς ἐκπορθήσεως τῆς Ἱεριχοῦντος, ἐπελθούσης περὶ τὰ τέλη Μαΐου τοῦ 68, σύμπασα ἡ Ἰουδαία, ἐξαιρουμένης τῆς Ἱερουσαλὴμ καί τινων φρουρίων, κατείχετο ὑπὸ τοῦ Βεσπασιανοῦ. Ἀλλ' ἡ ἀγγελία τῆς ἐν Ῥώμῃ ἐπαναστάσεως ἐπέσχε τὴν περαιτέραν αὐτοῦ ἐνέργειαν, καὶ ἡ Ἱερουσαλὴμ ἠδυνήθη ἀπροόπτως νἀναπνεύσῃ.

Παρὰ τοῦ ἀπελευθέρου Ἡλίου, τοῦ ἐμπίστου αὐτοῦ, ἔλαβεν ὁ Νέρων, διατρίβων ἀκόμη ἐν Ἑλλάδι, τὰ πρῶτα ἀγγέλματα περὶ τῶν ταραχῶν, αἵτινες προανήγγελλον τὴν ἔκρηξιν τῆς θυέλλης. Παρορμηθεὶς δὲ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ῥώμην, ἄκων ἐπείσθη εἰς τὴν ἐπείγουσαν πρόςκλησιν. Ὅπως δὲ δείξῃ, ὅτι δὲν ἐφόβουν αὐτὸν τὰ ἐπισταλέντα ἀγγέλματα, μετέβαλε τὴν ἐπάνοδόν του εἰς πανήγυριν. Καὶ δὴ εἰςῆλθεν εἰς τὴν Νεάπολιν ἐπὶ ἅρματος συρομένου ὑπὸ ἵππων λευκῶν διὰ ῥήγματος τοῦ τείχους, ἐπίτηδες καθαιρεθέντος μέρους αὐτοῦ. Μέλλων δὲ νὰ εἰςέλθῃ εἰς Ῥώμην, ἐπέβη τοῦ ἐπινι-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

κίου ἅρματος τοῦ Αὐγούστου, καὶ ἐνεφανίσθη φορῶν ἁλουργίδα χρυσόπαστον καὶ ἐστεφανωμένος τὸν ὀλυμπιακὸν κότινον, διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς προτείνων τὴν πυθικὴν δάφνην. Χάριν δὲ τῆς διαβάσεως αὐτοῦ καθῃρέθη ἓν τῶν τόξων τοῦ μεγάλου ἱπποδρόμου. Μετὰ δὲ τὴν ἐπινίκιον ταύτην περὶ τὴν πόλιν πομπὴν, εἰςελθὼν εἰς τὸν ἱππόδρομον, περιέβαλε διὰ τῶν στεφάνων τῶν ἑλληνικῶν του νικῶν τὸν ὀβελίσκον τοῦ ἱπποδρόμου [1], ἐκεῖθεν δὲ ὥδευσεν εἰς τὸ παλάτιον, ἀκολουθούμενος ὑπὸ τοῦ πλήθους καὶ αὐτῶν τῶν συγκλητικῶν, ἀναβοώντων τὸν Νέρωνα Ὀλυμπιονίκην καὶ Πυθιονίκην, Ἡρακλέα καὶ Ἀπόλλωνα, μόνον περιοδονίκην, μόνον ἀπ᾽ αἰῶνος, Αὔγουστον Αὔγουστον [2]. Ἀλλ᾽ ἡ ἄλλως οὐκ ἀμέτοχος φιλοσκωμμοσύνης ἀποθέωσις ἐκείνη ἔμελλε μετ᾽ οὐ πολὺ νὰ διαψευσθῇ ἐπιφανῶς.

Τοῦθ᾽ ὅπερ δὲν κατώρθωσαν νὰ πράξωσιν οἱ στωικοὶ καὶ οἱ ἐπικούρειοι τῆς Ῥώμης ἔπραξαν αἱ ἐπαρχίαι, ἐν αἷς εἶχον τοῦ λοιποῦ ἀθροισθῇ αἱ ζῶσαι δυνάμεις τοῦ κράτους. Εἰς τὰς ἐπαρχίας δ᾽ ἀναφέρονται αἱ πολυθρύλητοι ἐκεῖναι λέξεις τοῦ Σουητωνίου, «ἡ οἰκουμένη, ἀνεχθεῖσα τὸν τοιοῦτον ἡγεμόνα ἐπὶ σχεδὸν δεκατέσσαρα ἔτη, τέλος ἐγκατέλιπεν αὐτόν [3]». Ἀληθῶς δ᾽ αἱ ἐπαρχίαι, πάσχουσαι συνεχεῖς κακώσεις εἴτε διὰ τὴν πλεονεξίαν τῶν αὐτοκρατορικῶν ἐπιτρόπων εἴτε διὰ τὰς ὑπερβασίας τῶν στρατιῶν, εἶχον διατηρηθῇ ἀπηλλαγμέναι τῆς αἰσχροτάτης δουλοπρεπείας ἣν εἶχον ἐπιδείξει οἱ Ῥωμαῖοι. Ὁ δὲ Τάκιτος παρέχει εἰς ἡμᾶς εἰκόνα τῆς ἁπλότητος τῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἠθῶν, παρουσιάζων ἐπαρχιώτην εἰςερχόμενον εἰς τὸ θέατρον καθ᾽ ὃν χρόνον ψάλλει ὁ Νέρων. Μένει δ᾽ ἔκπληκτος ἐπὶ τῇ θέᾳ τοῦ αὐτοκράτορος ἀπαγγέλλοντος καὶ τοῦ ἐπευφημοῦντος αὐτὸν λαοῦ, καὶ, παραφερόμενος ἐν μέσῳ τοῦ εὐτάκτου καὶ συγκεκροτημένου ἐκείνου ἐνθουσιασμοῦ, ἐπευφημεῖ ὅταν θὰ ἔπρεπε νὰ σιγᾷ, σιγᾷ ὅταν θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπευφημῇ, καὶ τιμωρεῖται διὰ ῥαβδισμῶν ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν [4].

Καὶ παρὰ τῶν λεγεώνων δ᾽ ἐτύγχανεν ὁ Νέρων τῆς αὐτῆς καὶ παρὰ τῶν ἐπαρχιῶν δυσμενείας. Καὶ πῶς ἠδύνατό ποτε ὁ στρατιώτης νἀγαπήσῃ αὐτοκράτορα διερχόμενον τὸν βίον ἐν μέσῳ ὑποκριτῶν καὶ ἑταιρῶν, ψάλλοντα δὲ καὶ ὀρχούμενον ἐπὶ σκηνῆς, ἀποφεύγοντα δὲ νὰ προσφωνῇ τὰς στρατιὰς ἐκ φόβου μὴ γείνῃ βραγχώδης ἡ φωνή του καὶ τέλος ἐπιτρέποντα τὴν καθυστέρησιν τῶν πληρωμῶν; Εἶχε δὲ συνείδησιν ὁ Νέρων, ὅτι δὲν

---

[1] Ὁ ὀβελίσκος οὗτος εἶνε ὁ σήμερον ὑψούμενος ἐν Ῥώμῃ κατὰ τὴν λεγομένην Πλατεῖαν τοῦ λαοῦ (Piazza del popolo).

[2] **Δίωνος Κασσίου** LXIII, 20.

[3] Talem principem paulo minus quattuordecim annos perpessus terrarum orbis tandem destituit. **Σουητωνίου** Ner. 40.

[4] **Τακίτου** Ann. XVI, 5.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ἠγαπᾶτο ὑπὸ τῶν λεγεώνων, διὸ καὶ ὑπώπτευεν αὐτούς, καὶ προετίμα νὰ ἐμπιστεύηται εἰς τοὺς Γερμανοὺς στρατιώτας καὶ τοὺς νεοσυλλέκτους μᾶλλον ἢ εἰς τοὺς παλαιοὺς ὁπλίτας[1]. Οὕτω δ' ἐξηγεῖται ἡ σύμπραξις τῶν λεγεώνων μετὰ τῶν ἀποστασῶν ἐπαρχιῶν.

Ἐμφύλιος πόλεμος.—Τὸ δ' ὁρμητήριον τῆς ἐπαναστάσεως ὑπῆρξεν ἐν Γαλατίᾳ. Ὁ Γάϊος Ἰούλιος Οὐίνδιξ, καταγόμενος μὲν ἐξ Ἀκυτανίας, διοικῶν δὲ τὴν Λουγδονησίαν, ἀπεφάσισε νὰ ἐλευθερώσῃ τὴν οἰκουμένην τοῦ τυράννου. Εἰς δὲ τὴν κλῆσιν αὐτοῦ ἀνταπεκρίθησαν προθύμως οἱ κελτικοὶ λαοὶ τῆς μεσημβρινῆς Γαλατίας, οἱ Ἀρουέρνοι, οἱ Αἴδουοι καὶ οἱ Σηκουανοὶ οὕτως, ὥςτε ἠδυνήθη νὰ συναθροίσῃ στρατιὰν ἑκατοντακισχιλίων ἀνδρῶν. Σύνθημα δὲ τῶν ἀνταρτῶν ὑπῆρξεν ὁ εἰς τὴν σύγκλητον καὶ τὸν δῆμον τῶν Ῥωμαίων ὅρκος (1 Μαρτίου 68).

Δημοκρατικὴ λοιπὸν ὑπῆρξε τὸ κατ' ἀρχὰς ἡ ἀποστασία. Ἀλλὰ σὺν τῇ διαδόσει αὐτῆς ἀπέβαλε τὸν χαρακτῆρα ἐκεῖνον, μόνος δὲ σκοπὸς τῆς ἀνταρσίας ἀπέβη τὸ ἑξῆς ἡ κατάλυσις τοῦ Νέρωνος καὶ ἡ ἀντικατάστασις αὐτοῦ δι' ἄλλου αὐτοκράτορος. Οἱ δὲ λεγεῶνες τῆς Ταρρακωνησίας Ἱσπανίας ἀνεκήρυξαν τὸν στρατηγοῦντα αὐτῶν Σέρβιον Σουλπίκιον Γάλβαν, γέροντα ἑβδομηκοντούτην, συγγενεύοντα διὰ τῆς θετῆς αὐτοῦ μητρὸς Λιβίας Ὀχέλλης μετὰ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ οἴκου. Οὕτω δ' ἀπεκαλύπτετο, καθ' ἃ λέγει ὁ Τάκιτος, τὸ ἀπόρρητον τῆς αὐτοκρατορίας, ὅτι ἠδύνατο νἀναρρηθῇ αὐτάρχης ἀλλαχοῦ τῆς Ῥώμης[2]. Καὶ εἶχε μὲν διστάσει ὁ Γάλβας νἀποδεχθῇ τὴν πρόσκλησιν τοῦ Οὐίνδικος· ἀλλά, μαθών, ὅτι ὁ Νέρων, ἔχων κατ' αὐτοῦ ὑπονοίας, εἶχε στείλει αὐτοκρατορικοὺς ἐπιτρόπους, ὅπως φονεύσωσιν αὐτόν, ἀπέσχε παντὸς δισταγμοῦ καὶ ἐκήρυξε τὴν ἀποστασίαν. Ἠκολούθησαν δὲ τὸ παράδειγμα ἐκεῖνο ὁ γείτων τοῦ Γάλβα Ὄθων, διοικητὴς τῆς Λυσιτανίας, αὐτὸς ἐκεῖνος οὗ τὴν σύζυγον Ποππαίαν εἶχεν ἀποσπάσει ὁ Νέρων πρὸ δέκα ἐτῶν, ὁ Καικήνας, ταμίας τῆς Βαιτικῆς, καὶ ὁ ὕπαρχος τῆς Ἀφρικῆς Λεύκιος Κλώδιος Μάκρων.

Ἀλλ' ἐν τούτοις δὲν ἦτο ἀκόμη ἄπελπις ἡ θέσις τοῦ Νέρωνος· ἂν δὲ ὁ ἄφρων ἐκεῖνος τύραννος ἤθελε συγκρατήσει ἑαυτὸν καὶ δὲν ἤθελε καταπλαγῇ ὑπὸ τοῦ φόβου, θὰ ἠδύνατο ἀκόμη νὰ σωθῇ. Ἀληθῶς ἡ μεγάλη στρατιὰ τοῦ Ῥήνου δὲν εἶχεν ἀκόμη κηρυχθῇ κατ' αὐτοῦ· ἐκ δὲ τῆς διαγωγῆς αὐτῆς ἐξηρτᾶτο ἡ ἔκβασις τῆς ἀποστασίας. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἡ παραρρήνιος ἐκείνη στρατιὰ ἐτάχθη κατὰ τῶν ἀποστατῶν. Ὁ στρατηγὸς

---

[1] Vetus miles timebatur. **Τακίτου** Ann. XV, 59.

[2] Evolgato imperii arcano, posse principem alibi quam Romae fieri. **Τακίτου** Hist. I, 4.

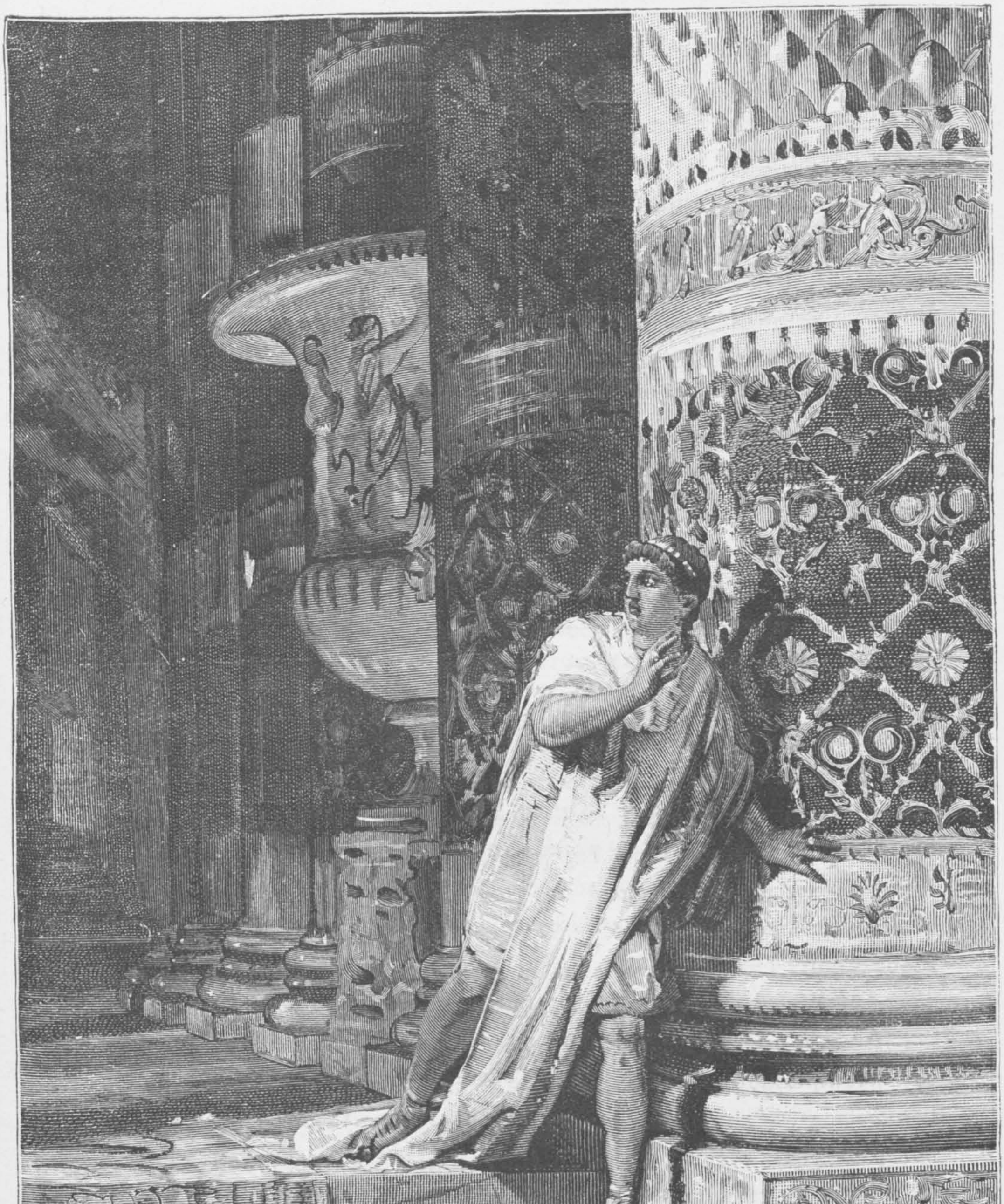

Ὁ Νέρων φεύγων ἐκ τοῦ χρυσοῦ οἴκου.

τῶν κατὰ τὸν ἄνω Ῥῆνον λεγεώνων Βιργίνιος Ῥοῦφος, κληθεὶς εἰς βοήθειαν τῶν Λουγδουνησίων, οἵτινες δὲν εἶχον συμμετάσχει τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Οὐίνδικος, εἰςήλασεν εἰς τὴν χώραν τῶν Σηκουανῶν, ἡγούμενος τριακονταχιςχιλίων ἀνδρῶν, καὶ ἐνίκησε κατὰ Μάϊον τοῦ 68 ὑπὸ τὰ τείχη τῆς Βεσοντίωνος τὴν στρατιὰν τοῦ Οὐίνδικος, ὅςτις, ἰδών, ὅτι ἡ θέσις αὐτοῦ ἦτο δυςελπις, ηὐτοκτόνησεν. Ἦτο δὲ προφανές, ὅτι ἂν κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ὁ Νέρων ἐπεδείκνυε τὸ ἀναγκαῖον θάρρος, ἀναλαμβάνων τὴν ἀρχηγίαν τῶν παρὰ τὴν Βεσοντίωνα νικησάντων, οἱ ἐπαναστάται ἤθελον ἡττηθῆ ἁπανταχοῦ. Πράγματι δὲ ὁ μὲν Γάλβας ἐφοβεῖτο περὶ ἑαυτοῦ, οὐδ' ᾐσθάνοντο ἑαυτοὺς μᾶλλον ἀσφαλεῖς οἱ ἑταῖροι αὐτοῦ. Ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας εἰς τὸ ἐν Γαλατίᾳ στρατόπεδον ἔφθασαν ἐκ Ῥώμης ἀγγέλματα ἐνθαρρύναντα αὐτοὺς τοὺς παραρρηνίους λεγεῶνας νὰ συναποστατήσωσι καὶ αὐτοί. Τὰ δ' ἀγγελθέντα ἐκ Ῥώμης ἦσαν ἡ στάσις τοῦ πλήθους ἐπὶ τῇ ἐπαπειλουμένῃ σιτοδείᾳ καὶ ἡ διασάλευσις τῆς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα πίστεως τῶν πραιτωριανῶν, ἣν ἐπήνεγκον οἱ ὕπαρχοι αὐτῶν, προαισθανόμενοι τὴν ἐπικειμένην πτῶσιν τοῦ Νέρωνος. Καὶ ὁ μὲν Τιγελλῖνος ἐσκευώρει συνωμοσίαν μετὰ φίλου τινὸς τοῦ Γάλβα· ὁ δὲ συνύπαρχος αὐτοῦ Νυμφίδιος Σαβῖνος ἐζήτει νὰ ἐπωφεληθῇ ἐκ τῶν περιστάσεων ὑπὲρ ἑαυτοῦ, ἐπαγγελλόμενος μὲν ἐπιβούλως ὡς ἐξ ὀνόματος τοῦ Γάλβα δωρεὰν τριακονταχιςχιλίων σεστερτίων εἰς ἕκαστον τῶν πραιτωριανῶν, ἐλπίζων δ' ὅτι μετὰ τὴν προσδοκωμένην ἀθέτησιν τῆς ὑποσχέσεως ἐκείνης παρὰ τοῦ γηραιοῦ ἐκείνου φιλαργύρου θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν αὐτὴν ὑπόσχεσιν χάριν ἑαυτοῦ. Ταῦτα λοιπὸν μαθόντες οἱ παραρρήνιοι λεγεῶνες καὶ πεισθέντες περὶ τοῦ ἐπισφαλοῦς τῆς σωτηρίας τοῦ Νέρωνος, προέτειναν τὴν πορφύραν εἰς τὸν Βιργίνιον, ὅςτις συνετῶς φερόμενος ἀπέκρουσεν αὐτὴν καὶ ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τοῦ Γάλβα ἐκήρυξεν, ὅτι ἡ ἐκλογὴ τοῦ νέου αὐτοκράτορος ἔπρεπε νὰνατεθῇ εἰς τὴν σύγκλητον.

Ἀλλ' ἡ σύγκλητος εἶχεν ἤδη προβῇ εἰς ἐκλογήν. Ἐνθαρρυνομένη ὑπὸ τοῦ προπηλακισμοῦ τοῦ Νέρωνος καὶ τῆς ἐκ τοῦ παλατίου φυγῆς αὐτοῦ, ἐπηνώρθωσε τὴν τέως ἐπαίσχυντον αὐτῆς διαγωγὴν κηρύξασα τὸν τύραννον πολέμιον τῆς πατρίδος. Ἐν δὲ τῇ ἐπαύλει τοῦ ἀπελευθέρου Φάωνος, κειμένῃ εἰς ἀπόστασιν τεσσάρων μιλίων ἀπὸ τῆς Ῥώμης, ἣν ὁ Νέρων εἶχεν ἐκλέξει ὡς προςωρινὸν αὐτοῦ ἄσυλον, ἔμαθεν οὗτος τὴν ἀπόφασιν τῆς συγκλήτου, καταδικάζουσαν αὐτὸν εἰς θάνατον *κατὰ τὸ ἔθος τῶν προγόνων (more majorum)*. Συνίστατο δ' ὁ τοιοῦτος θάνατος εἰς τὴν ὑπὸ δικράνου περίζωσιν τοῦ αὐχένος τοῦ καταδίκου καὶ τὴν μέχρι φόνου μαστίγωσιν τοῦ γυμνοῦ σώματος[1]. Ἀλλὰ δὲν ἀπεφάσιζεν ἐν τούτοις ἀκόμη ναὐτοκτονήσῃ· μόνον δὲ ὅτε ἠκούσθη ὁ καλπασμὸς τῶν ἱππέων τῶν κατ' αὐτοῦ ἀποσταλέντων, προέβη

[1] **Σουητωνίου** Ner. 39.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

εἰς τὸ ἔσχατον ἐκεῖνο μέτρον. Βοηθούμενος δὲ ὑπὸ τοῦ ἀπελευθέρου καὶ γραμματέως αὐτοῦ Ἐπαφροδίτου, εἰςώθησε τὸ ξίφος εἰς τὴν σφαγὴν τοῦ λαιμοῦ[1] τὴν 9 Ἰουνίου 68, ἐπέτειον τοῦ φόνου τῆς ἀγαθῆς συζύγου Ὀκταβίας.

ϛ' ΓΑΛΒΑΣ (ἀπὸ Ἰουνίου 68 μέχρι 15 Ἰανουαρίου 69)[2].—Ὁ ἀνὴρ ὁ κληθεὶς νἀναλάβῃ τὴν παγκόσμιον κληρονομίαν τοῦ Ἰουλίου Κλαυδίου οἴκου κατήγετο ἐκ γένους ἀνερχομένου μὲν εἰς τοὺς μυθικοὺς χρόνους τῆς Ῥώμης, περιβληθέντος δ' ἐν τῇ πολιτείᾳ ἀρχὰς ἐπιφανεῖς. Ὁ διάδοχος τοῦ Νέρωνος εἶχε προϋπάρξει διοικητὴς τῆς Ἀκυτανίας καὶ τῆς Ἄνω Γερμανίας *(Germania superior)*, ἔπειτα δ' ἀνθύπατος ἐν Ἀφρικῇ καὶ τέλος διοικητὴς τῆς Ταρρακωνησίας Ἰβηρίας. Ἀλλ' οὔτε τοῦ γένους ἡ λαμπρότης, οὔτε αἱ ἀρχαὶ ἃς εἶχεν ἄρξει ἤρκουν νὰ δικαιολογήσωσι τὸ τόλμημα τῆς ἐπὶ τὸν θρόνον τοῦ Αὐγούστου ἀναρρήσεως αὐτοῦ. Οἱ μὲν τέως διάδοχοι τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς αὐτοκρατορίας εἶχον προςὸν ἐξαίρετον καταστῆσαν δυνατὰς καὶ αὐτὰς τὰς τερατώδεις αὐτῶν ὑπερβασίας, λέγω τὴν γοητείαν τοῦ καισαρικοῦ ὀνόματος. Ἀλλ' ὁ Γάλβας, καίπερ ἀνάγων τὴν ἀρχὴν τοῦ οἴκου μέχρι τοῦ Διός, δὲν ἦτο κοινωνὸς τῆς γοητείας ἐκείνης, οὐδ' ἀντικαθίστανε τὴν ἀπουσίαν αὐτῆς διά τινος ἄλλου προσόντος ἀτομικοῦ. Εἶχε κατὰ τὸν Τάκιτον πνεῦμα μέτριον, καὶ ἦτο ἀπηλλαγμένος κακιῶν μᾶλλον ἢ ἐνάρετος· τὴν εὐδοξίαν οὔτε ἀπέκρουεν, ἀλλ' οὔτε καὶ ἐπεζήτει· μὴ ὀρεγόμενος τῶν ἀλλοτρίων χρημάτων, ἦτο φειδωλὸς μὲν περὶ τὰ ἴδια, φιλάργυρος δὲ περὶ τὰ δημόσια· τοὺς δὲ φίλους καὶ ἀπελευθέρους, ἂν μὲν ἐτύγχανον ἀγαθοί, ἠνείχετο ἄνευ ἐλέγχου, ἂν δὲ ἦσαν κακοὶ ἠγνόει μέχρις ἐνοχῆς[3]. Πλὴν δὲ τούτων πάντων ὁ Γάλβας ἦτο γέρων ἀρθριτικὸς ἑβδομήκοντα καὶ τριῶν ἐτῶν ἄνευ ἰδίων ἐξάρσεων καὶ ἀνίκανος νὰ ἐμπνεύσῃ ἐνθουσιασμὸν εἰς ἄλλους. Ὅλη δὲ ἡ τέχνη τῆς διοικήσεως αὐτοῦ περιωρίσθη εἰς ἀμοιβὴν μὲν τῶν ἀνακηρυξάντων καὶ ἀνυψωσάντων ἐπὶ τὸν θρόνον, τιμωρίαν δὲ τῶν ἀντιδρασάντων. Ἀλλὰ τοιαύτη πολιτεία ἦτο χυδαία, παροξύνασα μὲν πᾶ-

1 Ferrum jugulo adegit. **Σουητωνίου** Ner. 49.

2 Περὶ Γάλβα, Ὄθωνος καὶ Βιτελλίου ἴδε **Τάκιτον** (Hist. I-III), **Πλούταρχον** ἐν βίοις Γάλβα καὶ Ὄθωνος, **Σουητώνιον** (Galba, Otho, Vitellius) καὶ **Δίωνα Κάσσιον** (LXIV-LXV). Πρβλ. καὶ Boeing De imperatoris Servii Sulpicii Galbae vita et rebus gestis. Ἐν Μοναστηρίῳ (Münster). 1867.—Brüggemann De imperatoris Marcii Salvii Othonis vita et rebus gestis. 1868.—Mommsen Die zwei Schlachten von Bedriacum (Hermes Τόμ. Ε' σ. 161 κ. ἑ.).—Gerstenecker Der Krieg des Otho und Vitellius in Italien im Jahre 69. Ἐν Μονάχῳ. 1882.

3 **Τακίτου** Hist. I, 49.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

σαν ἀπληστίαν καὶ ἐχθρότητα, δημιουργήσασα δὲ κενὸν περὶ τὸν αὐτοκράτορα ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ κινδύνου. Πρῶτοι δ' ἐπειράθησαν τῆς τοιαύτης τοῦ Γάλβα πολιτείας οἱ Γαλάται. Καὶ εἰς ἐκείνας μὲν τὰς γαλατικὰς χώρας ὅσαι εἶχον συναποστῇ μετὰ τοῦ Οὐίνδικος ἐδωρήθη τὸ ἓν τέταρτον τῶν φόρων καὶ ἐχορηγήθη ἡ ῥωμαϊκὴ ἰσοπολιτεία, ἐκείνων δ' ὅσοι εἶχον ἀντιπολεμήσει αὐτὸν, ἰδίως δὲ τῶν Λουγδουνησίων, ἔγεινε βαρυτέρα ἡ δουλεία διὰ τῆς δημεύσεως μέρους τῶν κτήσεων αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη πρὸς τοὺς Γαλάτας διαγωγὴ τοῦ Γάλβα ἠρέθισε τοὺς παραρρηνίους λεγεῶνας, οἵτινες ἐπίστευον, ὅτι αὐτοὶ εἶχον σώσει διὰ τῆς ἐν Βεσοντίωνι νίκης τὸ κράτος. Ἡ δὲ δυςαρέσκεια αὐτῶν ηὔξησε σὺν τῇ ἀλλαγῇ τοῦ στρατηγοῦντος αὐτῶν, ἀντὶ τοῦ Βιργινίου Ῥούφου, ὅςτις μετετέθη εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ αὐτοκράτορος, διορισθέντος τοῦ ἀσθενοῦς καὶ γηραιοῦ Ὀρδεωνίου Φλάκκου. Διὰ ταῦτα δὲν θὰ φανῇ παράδοξον, ὅτι, δοθείσης εὐκαιρίας, οἱ παραρρήνιοι λεγεῶνες περιέστησαν πρὸς τὸν νέον αὐτοκράτορα εἰς φανερὰν ἔχθραν. Ἀλλ' ὅμως ἐν τούτοις τὰ τοῦ Γάλβα ἔβαινον αἰσίως ἁπανταχοῦ. Οἱ μὲν κατὰ τὸν Δούναβιν καὶ τὴν Ἀσίαν λεγεῶνες ἀνεγνώρισαν αὐτὸν προθύμως, ὁ δὲ Βεσπασιανὸς ἔστειλεν εἰς τὸ αὐτοκρατορικὸν στρατόπεδον τὸν υἱὸν Τίτον, ὅπως συγχαρῇ τὸν νέον αὐτοκράτορα καὶ λάβῃ τὰς διαταγὰς αὐτοῦ περὶ τοῦ ἰουδαϊκοῦ πολέμου. Μετὰ δὲ τοῦ Τίτου συμπαρέστη εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Γάλβα ὁ φίλος τοῦ Νυμφιδίου Γελλιανὸς, ἀποσταλεὶς ὑπ' ἐκείνου ὅπως πειραθῇ τῶν διανοημάτων τοῦ Γάλβα. Ὁ δὲ Γελλιανὸς ἔφερεν εἰς τὸν φίλον τὸ ἄγγελμα, ὅτι ἀντ' αὐτοῦ καθαιρεθέντος εἶχεν ἀναρρηθῇ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ὕπαρχος τῶν πραιτωριανῶν ὁ Κορνήλιος Λάκων. Ἐπὶ δὲ τούτῳ τῷ ἀκούσματι ἐπειράθη ὁ Νυμφίδιος νὰ κινήσῃ τοὺς πραιτωριανοὺς εἰς ἀποστασίαν ἀπὸ τοῦ Γάλβα, ἀλλ' οὗτοι δὲν ὤκνησαν νὰ προβῶσι μετ' αὐτοῦ εἰς τὸ κινδυνῶδες τόλμημα, ἐκείνου δ' ἐπιμένοντος οἱ σωματοφύλακες ἐφόνευσαν αὐτόν. Ὁ δὲ Τιγελλῖνος ἐσώθη διὰ τὴν ἐν τῷ τότε ἀφάνειαν αὐτοῦ καὶ τὴν προστασίαν τοῦ Τίτου Οὐινίου, ἑνὸς τῶν εὐνοουμένων τοῦ νέου αὐτοκράτορος. Πλὴν δὲ τοῦ Νυμφιδίου ἐφονεύθησαν καὶ δύο στρατηγοὶ μὴ θελήσαντες νὰ ἀναγνωρίσωσι τὸν αὐτοκράτορα, ὁ ἐν τῇ Κάτω Γερμανίᾳ Φροντήιος Καπίτων καὶ ὁ ἐν Ἀφρικῇ Κλώδιος Μάκρων.

Ὑπὸ τοιούτους δὲ οἰωνοὺς ὁ Γάλβας παρέστη δύο περίπου μῆνας μετὰ τὴν ἀνάρρησιν πρὸ τῆς Ῥώμης. Ἐκεῖ δὲ ὠμὴ αὐτοῦ πρᾶξις, εἰς ἣν προέβη ἄνευ λόγου, ἐπεσκότισε τὸν μέχρις ἐκείνης τῆς ἡμέρας αἴθριον ὁρίζοντα. Οἱ ἐρέται, οὓς ὁ Νέρων περὶ τὰ τέλη τῆς ἀρχῆς εἶχεν ἀποσπάσει ἀπὸ τοῦ στόλου, ὅπως ἀπαρτίσῃ ἐξ αὐτῶν λεγεῶνα ὁπλιτῶν, παρέστησαν πρὸ τοῦ νέου αὐτοκράτορος, ζητοῦντες νὰ διατηρήσωσι τοὺς ἀετοὺς καὶ τὰ σήματα τῶν λεγεώνων. Ὁ δὲ Γάλβας τὸ μὲν κατ' ἀρχὰς ἀπέκρουσε μετὰ πραότητος τὸ αἴτημα, ἔπειτα δὲ, βλέπων, ὅτι οὐδὲν ὠφέλουν οἱ γλυκεῖς

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

λόγοι, διέταξε νὰ ὁρμήσωσι κατ' αὐτῶν οἱ ἱππεῖς, οἵτινες ἐνήργησαν δεινὴν τῶν ἐρετῶν σφαγήν. Ἀλλ' οἱ ἀποτελοῦντες τὸν *πρῶτον βοηθὸν λεγεῶνα (I Adjutrix)*, ὃν ὁ Γάλβας εἶχεν ἀπαρτίσει ἐκ τῶν ἐρετῶν τῆς Ἱσπανίας, συνεκινήθησαν ἐκ τοῦ φόνου τούτου τῶν ἀρχαίων συστρατιωτῶν, καὶ ἐξήγειραν κατ' αὐτοῦ δυσμένειαν, ἥτις δὲν ἤργησε νὰ ἐκραγῇ. Καὶ ἐχορήγησε μὲν κατόπιν ὁ αὐτοκράτωρ στρατιωτικὰ διπλώματα εἰς τοὺς παλαιμάχους τοῦ πρώτου βοηθοῦ λεγεῶνος[1], ἀλλ' ἦτο πλέον ἀργά.

Τὸ δὲ σύνθημα τῆς ἀποστασίας ἐδόθη ὑπὸ τῶν ἐν Γερμανίᾳ λεγεώνων. Καὶ δὴ οἱ σταθμεύοντες παρὰ τὸν ἄνω Ῥῆνον, ἀνανεοῦντες τὴν 1 Ἰανουαρίου τοῦ 69 κατὰ τὰ εἰθισμένα τὸν στρατιωτικὸν ὅρκον, ἀντὶ νὰ ὁμόσωσιν εἰς τὸν αὐτοκράτορα, ὤμοσαν εἰς τὴν σύγκλητον καὶ τὸν δῆμον τῶν Ῥωμαίων, σαφῶς διὰ τῆς τοιαύτης ὁρκωμοσίας δηλοῦντες, ὅτι ἤθελον ἀλλαγὴν ἡγεμόνος. Ἐνθαρρυνθέντες δ' ἐκ τούτου τοῦ παραδείγματος οἱ λεγεῶνες τῆς Κάτω Γερμανίας, ἀνεκήρυξαν αὐτοκράτορα τὸν νέον αὐτῶν ἄρχοντα Αὖλον Βιτέλλιον, ὅςτις καὶ ἀνεγνωρίσθη πάραυτα ὑπὸ τῶν κατὰ τὸν ἄνω Ῥῆνον στρατιῶν. Ὁ δὲ Γάλβας, μαθὼν ταῦτα, κατεπλάγη, καὶ ἐζήτησε νὰ ἐνισχυθῇ διὰ τῆς ὑποστηρίξεως τῆς συγκλήτου, εἰςποιούμενος τὸν Γάϊον Πίσωνα Λικινιανόν, ἀπόγονον Πομπηίου τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ Κράσσου, νεανίαν αὐστηρὸν καὶ εὐσταθοῦς χαρακτῆρος. Παρουσιάζων δὲ αὐτὸν τῇ 10 Ἰανουαρίου εἰς τὴν σύγκλητον καὶ τὸ στρατόπεδον τῶν πραιτωριανῶν ὡς διάδοχον τῆς ἀρχῆς, εἶπεν, ὅτι ἡ ἐκλογὴ αὐτοκράτορος τυγχάνοντος ἐκτιμήσεως παρὰ πάντων ἦτο ἡ ἀρίστη προστασία ἣν ἠδύνατο νὰ παράσχῃ εἰς τὴν πολιτείαν.

Καὶ ἦτο μὲν ἀληθῶς ἡ ἐκλογὴ τοῦ Πίσωνος δεῖγμα εὐλαβείας καὶ τιμῆς παρεχομένης εἰς τὴν σύγκλητον, ἀλλ' ἦτο ταὐτοχρόνως καὶ πρόκλησις πρὸς τοὺς πραιτωριανοὺς καὶ τοὺς λεγεῶνας. Καὶ δὴ οἱ πραιτωριανοί, φλεγμαίνοντες ἐναντίον τοῦ Γάλβα, ἅτε ἀρνηθέντος εἰς αὐτοὺς τὴν ὑπὸ τοῦ Νυμφιδίου προεπηγγελμένην δωρεάν, βλέποντες δέ, ὅτι νῦν ἀφῃροῦντο καὶ τὸ προνόμιον τοῦ διαθέτειν τὰ τοῦ θρόνου κατὰ βούλησιν, ἐστασίασαν κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος, καὶ ἀνεκήρυξαν τὸν Σάλβιον Ὄθωνα τῇ 15 Ἰανουαρίου 69. Εἶχε δὲ παρασκευάσει τὸ στασιαστικὸν τοῦτο τόλμημα αὐτὸς ὁ Ὄθων, ὅςτις, ἰδὼν ἀποτυχούσας τὰς προσδοκίας περὶ ἐκλογῆς ἑαυτοῦ ὡς διαδόχου ὑπὸ τοῦ Γάλβα, παρέστη ἀντίπαλος αὐτοῦ, ἅτε διὰ μόνης τῆς ἐπὶ τὴν αὐτοκράτορα ἀρχὴν ἀναρρήσεως δυνάμενος νὰπαλλαγῇ τῶν χρεῶν του.

Ὁ δὲ Γάλβας ἐπὶ τῷ ἀγγέλματι τῆς ἀποστασίας τῶν πραιτωριανῶν ἀπέστειλε τὸν Πίσωνα εἰς τὸ παλάτιον, ὅπως συγκρατήσῃ τὴν πίστιν τοῦ ἐν αὐτῷ φρουροῦντος λόχου. Ἀλλ' ἡ προφύλαξις αὕτη ὑπῆρξε ματαία. Καθ'

[1] Ἴδ. Borghesi Oeuvres Τόμ. Δ' σ. 204 κ. ἑ.

ὃν χρόνον ὁ Πίσων προσεφώνει τοὺς ἐν τῷ παλατίῳ σωματοφύλακας, ὁ Ὄθων εἰςήλασεν εἰς τὴν πόλιν, ἡγούμενος τῶν ἀποστάντων στρατιωτῶν. Ἐπὶ δὲ τῇ ἐμφανίσει αὐτοῦ εἰς τὴν ἀγορὰν τὰ μὲν πλήθη ἔφυγον, ὁ δὲ Γάλβας καὶ ὁ Πίσων, οἵτινες μόλις εἶχον φθάσει εἰς αὐτήν, εὑρέθησαν σχεδὸν μόνοι. Τότε εἷς τῶν στρατιωτῶν ἐνέπηξε τὸ ξίφος εἰς τὸν λαιμὸν τοῦ ἀθλίου πρεσβύτου, καθ' ἣν ὥραν ἐξέβαλλε τὴν κεφαλὴν ἐκτὸς τοῦ φορείου. Ὁ δὲ Πίσων κατώρθωσε μὲν νὰ καταφύγῃ εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἑστίας, ἀλλὰ τὸ ἄσυλον ἐκεῖνο δὲν ἔσωσεν αὐτὸν, ἐπειδή, συρθεὶς ἔξω εἰς τὰ πρόθυρα τοῦ ἱεροῦ, ἐσφάγη καὶ αὐτός. Πρὸ αὐτοῦ δ' εἶχε φονευθῆ ὁ Οὐίνιος, αἱ δὲ τρεῖς κεφαλαὶ τῶν θυμάτων, ἀναπαρεῖσαι περὶ κοντούς, ἐπομπεύθησαν ἀνὰ τὴν πόλιν. Καὶ ὁ μὲν δῆμος, ἐξαφθεὶς ὑπὸ τοῦ ὠμοῦ θεάματος, ἔσπευσεν εἰς τὴν ἀγορὰν ἣν εἶχε πρότερον καταλίπει, καὶ ἀνεβόησεν αὔγουστον τὸν Ὄθωνα, ἡ δὲ σύγκλητος, φοβηθεῖσα ὑπὸ τῆς νίκης τῶν ἀποστατῶν, ἀνέβη ἐπὶ τὸ Καπιτώλιον, καὶ ἐπεκύρωσε ταύτην τὴν ἐκλογήν, δι' ἧς κατεφέρετο εἰς τὸ ἴδιον αὐτῆς ἀξίωμα τὸ ὕστατον τραῦμα.

Ζ' ΟΘΩΝ (ἀπὸ 15 Ἰανουαρίου μέχρι 16 Ἀπριλίου 69). — Ἡ δὲ πρόθυμος ὑποταγὴ τῆς συγκλήτου ἀφώπλισε τὴν ὀργὴν τοῦ Ὄθωνος ἐναντίον τοῦ συνεδρίου ἐκείνου, ἐν ᾧ συμπαρεκάθηντο, ὡς δὲν ἐλάνθανεν αὐτὸν, οὐκ ὀλίγοι αὐτοῦ ἐχθροί. Ἐπιθυμῶν δὲ νὰ λησμονηθῇ ἡ στατιστικὴ καὶ αἱματηρὰ ἀφετηρία τῆς ἀναρρήσεως αὐτοῦ, ἔπαυσε τὰς βιαιοπραγίας καὶ τὰς πλεονεκτικὰς ἁρπαγὰς τῶν πραιτωριανῶν, παραχωρήσας αὐτοῖς εἰς ἀντάλλαγμα τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν τοὺς ἰδίους αὐτῶν ὑπάρχους. Τῶν δ' εὐνοουμένων τοῦ Γάλβα ἐφονεύθησαν μόνον οἱ τρεῖς μάλιστα ἐκτεθειμένοι, ἤτοι πλὴν τοῦ Οὐινίου ὁ Ἴκελος καὶ ὁ Λάκων. Ὁ δὲ Τιγελλῖνος, ἀποβὰς μισητὸς εἰς πάντας, προέλαβε τὴν κοινὴν ἐκδίκησιν αὐτοκτονήσας. Ἀπ' ἐναντίας δὲ ὁ Μάριος Κέλσος, καίπερ ὢν φίλος τοῦ Γάλβα καὶ ἀναδεδειγμένος ὕπατος, οὐδὲν ἔπαθε, καὶ ἔτυχε τιμῶν ὑπὸ τοῦ Ὄθωνος, ὁ δὲ ἀδελφὸς τοῦ Βεσπασιανοῦ Φλάβιος Σαβῖνος ἀνεδείχθη πολίαρχος τῆς Ῥώμης.

Κατὰ ταῦτα αἱ πρῶται πράξεις τοῦ Ὄθωνος ὑπῆρξαν καλλίτεραι ἢ ὅ τι ἀνεμένετο παρ' αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐν ᾧ ἐκεῖνος κατέπληττε τοὺς πάντας διὰ τῆς ἐπιδεικνυομένης μετριοπαθείας, ἀντίπαλος παρουσιαζόμενος διημφισβήτει εἰς αὐτὸν τὴν ἀρχήν.

Αὖλος Βιτέλλιος ὁ ἐκλεκτὸς τῶν παραρρηνίων λεγεώνων, εἶχεν ἀποστείλει ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν ἐναντίον τοῦ νέου ἀντιπάλου τοὺς δύο ὑπάρχους Ἀλιηνὸν Καικίναν καὶ Φάβιον Οὐάλεντα, παρεσκευάζετο δὲ καὶ αὐτὸς νὰ ἀκολουθήσῃ αὐτοὺς μετὰ τῆς ἐν Γαλατίᾳ στρατιᾶς. Καὶ ὁ μὲν Καικίνας, διαβὰς τὴν Ἑλβετίαν μετὰ τριάκοντα καὶ δύο χιλιάδων ἀνδρῶν, εἶχε καταβῆ εἰς τὴν Ἰταλίαν διὰ τοῦ Ποινίνου ὄρους τῶν Ἄλπεων, τοῦ σήμερον καλουμένου

Μεγάλου Ἁγίου Βερνάρδου, ὁ δὲ Οὐάλης, ἡγούμενος τεσσαρακοντακισχιλίων ἀνδρῶν, εἶχε φθάσει διὰ τῆς Γαλατίας εἰς τὰς Κοττίας Ἄλπεις, ἃς καὶ διέβη κατὰ τὸ στενὸν τοῦ Κενησίου ὄρους.

Ὡς δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν ἐμφυλίων πολέμων, οὕτω καὶ τότε ὁ ρωμαϊκὸς κόσμος διῃρέθη εἰς δύο ἀντίμαχα στρατόπεδα. Καὶ ἡ μὲν Ἀνατολὴ ἐκηρύχθη ὑπὲρ τοῦ Ὄθωνος, ἡ δὲ Δύσις ὑπὲρ τοῦ Βιτελλίου. Ἐν τούτοις δ' ὁ Ὄθων εἶχε παρασκευασθῆ πρὸς γενναίαν ἄμυναν. Καὶ δή, καλέσας ἐκ τῆς Ἀνατολῆς τοὺς ἑπτὰ λεγεῶνας τῶν παριστρίων ἐπαρχιῶν, ἀπήρτισε καὶ δύο νέους ἐκ τῶν μονομάχων καὶ τῶν δούλων, καὶ ἔστειλε τὸν στόλον εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Ναρβωνίτιδος, ὅπως ἀναχαιτίσῃ τὴν προχώρησιν τοῦ Οὐάλεντος. Ὅτε δ' ἀπεπεράτωσε τελείως τὰς παρασκευάς, περιεβλήθη τὸν θώρακα καὶ ἔσπευσεν εἰς τὸν Πάδον, ὅπου ἔμελλον νὰ κριθῶσι τὰ τοῦ πολέμου.

Βιτέλλιος.

Αἱ πρῶται μάχαι ἀπέβησαν ὑπὲρ τῶν περὶ τὸν Ὄθωνα. Ὁ μὲν Οὐάλης ἡττήθη κατὰ θάλασσαν καὶ ἠναγκάσθη νἀποχωρήσῃ εἰς τὴν Ἀντίπολιν, ἧς τὴν θέσιν ἐπέχει ἡ σημερινὴ πόλις τῆς Γαλλίας Antibes. Ὁ δὲ Καικίνας, ὅστις εἶχε σπεύσει νὰ ἐφορμήσῃ κατὰ τῆς Πλακεντίας μετὰ τοῦ πλείστου μέρους τῆς ὑπ' αὐτὸν στρατιᾶς, ἐβιάσθη νὰ διαβῇ καὶ πάλιν εἰς τὰ πέραν τοῦ Πάδου, ὅπου, ἀκολουθούμενος ὑπὸ τοῦ Σουητωνίου Παυλίνου κατὰ πόδας, ὑπέστη πανωλεθρίαν εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς Κρεμῶνος.

Ἀλλ' εἰς ταῦτα καὶ μόνα περιωρίσθησαν αἱ ἐπιτυχίαι τοῦ Ὄθωνος, τῆς δ' αἰφνιδίας μεταβολῆς τῶν κατ' αὐτὸν αὐτὸς καὶ μόνος φέρει τὴν εὐθύνην. Καίτοι ὁ Σουητώνιος Παυλῖνος συνεβούλευε τὸν αὐτοκράτορα νὰ ἐξακολουθήσῃ τηρῶν θέσιν ἀμυντικήν, ὅπως τὸν μὲν πολέμιον κατατρίβῃ, εἰς δὲ τοὺς λεγεῶνας τοῦ Δουνάβεως δώσῃ καιρὸν νὰ φθάσωσιν, ὁ Ὄθων, οὐδεμίαν

ἀνεχόμενος ἀναβολὴν καὶ παρορμώμενος ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ Τιτιανοῦ καὶ τοῦ ὑπάρχου τῶν πραιτωριανῶν Λικινίου Πρόκλου, διέταξε τὴν ταχεῖαν συγκρότησιν μάχης πρὸς τὸν Καικίναν. Φερώνυμος δὲ τῆς κώμης Βητριακοῦ *(Bedriacum)*, κειμένης μεταξὺ τῆς Οὐηρῶνος καὶ τῆς Κρεμῶνος, ἐκεῖ ἔνθα πλησιάζουσι πρὸς ἄλληλα ἐγγύτερον τὰ ῥεύματα τοῦ Ἀτισῶνος καὶ τοῦ Πάδου, εἶνε ἡ μάχη, δι' ἧς ὁ Ὄθων ἀπέβαλε τόν τε θρόνον καὶ τὴν ζωήν. Πειθόμενος δ' εἰς τὴν συμβουλὴν τῶν στρατηγιῶν του, ὑπέπεσεν εἰς τὸ σφάλμα νἀπόσχῃ τῆς μάχης, ἀποχωρήσας, καθ' ἣν ἡμέραν αὕτη συνεκροτήθη, εἰς Βριξίλλον *(Brixellum*, σήμερον Brescello), κείμενον κατὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Πάδου, καὶ συναπαγαγὼν ἰσχυρὰν ἀκολουθίαν στρατιωτῶν. Ἀλλ' ἡ ἀποχὴ ἐκείνη τοῦ αὐτοκράτορος κατέστησεν εὐκολωτέραν τὴν νίκην τῶν Βιτελλείων, τῆς στρατιᾶς τοῦ Ὄθωνος διαλυθείσης ἅμα τῇ πρώτῃ ἐπικρατήσει τῶν πολεμίων, οἵτινες τὴν ὑστεραίαν εἰςῆλθον νικηφόροι εἰς τὸ ἐχθρικὸν στρατόπεδον.

Ἀλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα ὁ Ὄθων ἠδύνατο ἀκόμη νὰ σώσῃ τὸν θρόνον. Πλὴν τῶν στρατιωτῶν, οὓς εἶχε συναπαγάγει μεθ' ἑαυτοῦ εἰς Βριξίλλον καὶ ἀφήσει ἐν Πλακεντίᾳ, εἶχεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ τοὺς λεγεῶνας τοῦ Ἴστρου, οἵτινες εἶχον ἤδη φθάσει εἰς Ἀκυληίαν. Διὸ οἱ στρατιῶται περιεστοίχισαν αὐτόν, ἱκετεύοντες νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν ἀντίστασιν. Ἀλλ' ὁ Ὄθων εἶχεν ἤδη ἀποβάλει τὴν εἰς τὴν ἰδίαν τύχην πίστιν, ἐννοῶν, ὅτι ἐν Βητριακῷ εἶχον κριθῆ τὰ κατ' αὐτόν. Εἰς δὲ τοὺς συμβουλεύοντας αὐτὸν νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν ἀγῶνα ἀπήντησε ψυχρῶς «ἀρκεῖ μία μάχη»· ἀποχαιρετίσας δὲ τοὺς συγγενεῖς καὶ τοὺς φίλους, ηὐτοκτόνησε διὰ τοῦ ἰδίου ξίφους τὴν νύκτα τῆς 16 Ἀπριλίου 69, ἀποθανὼν ἐν ἡλικίᾳ ἐτῶν τριάκοντα καὶ ἑπτὰ καὶ ἄρξας τρεῖς μόνον μῆνας καὶ πέντε ἡμέρας. Εὐλόγως δὲ λέγει περὶ αὐτοῦ ὁ Τάκιτος, ὅτι διὰ δύο κακουργημάτων, τοῦ μὲν ἐξωλεστάτου, ἤτοι τοῦ φόνου τοῦ Γάλβα, τοῦ δ' ἐξαιρέτου, τῆς αὐτοκτονίας, ἠξιώθη παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις δόξης ἐξ ἴσου ἀγαθῆς καὶ κακῆς[1].

Η' ΒΙΤΕΛΛΙΟΣ (ἀπὸ 16 Ἀπριλίου μέχρις 22 Δεκεμβρίου 69).—Διὰ δὲ τοῦ θανάτου τοῦ Ὄθωνος ἔπαυσε μὲν πρὸς ὥραν ὁ ἐμφύλιος πόλεμος, ἀλλὰ δὲν ἀπεδόθη εἰς τὸ κράτος ἡ εἰρήνη. Ὁ μὲν ἐν Βριξίλλῳ στρατὸς παρεδόθη εἰς τὸν Καικίναν, ἡ δὲ σύγκλητος, μαθοῦσα τὸν θάνατον τοῦ Ὄθωνος, ἔσπευσε νἀνακηρύξῃ τὸν Βιτέλλιον καὶ ψηφίσῃ μεγάλας ὑπὲρ αὐτοῦ τιμάς. Ἐν τούτοις δ' ὁ Βιτέλλιος προεχώρει πρὸς τὴν Ἰταλίαν, ἡγούμενος νέας στρατιᾶς στρατολογηθείσης ἐν Γαλατίᾳ. Ἐν δὲ Λουγδούνῳ ἦλθον εἰς συνάντησιν αὐτοῦ οἱ ὕπαρχοι Οὐάλης καὶ Καικίνας, ἐν ᾧ συγχρόνως αἱ στρατιαὶ αὐτῶν,

---

[1] **Τακίτου** Hist. II, 50.

ἀποσείσασαι πάντα χαλινὸν πειθαρχίας, ἐδῄουν καὶ ἐλυμαίνοντο τὴν ὅλην κοιλάδα τοῦ Πάδου.

Πρώτη δὲ σκέψις τοῦ νέου αὐτοκράτορος ὑπῆρξεν ἡ ἐξ Ἰταλίας ἀπομάκρυνσις τῶν εἰς αὐτὴν ὑπὸ τοῦ Ὄθωνος κληθέντων λεγεώνων. Καὶ οὗτοι μὲν διετάχθησαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰς προτέρας ἕδρας, οἱ δὲ πραιτωριανοὶ λαβόντες δωρεὰν ἀφέθησαν, καὶ ὁ ἐν Ἰσπανίᾳ ὑπὸ τοῦ Γάλβα στρατολογηθεὶς λεγεὼν ἐξαπεστάλη πάλιν εἰς τὴν πάτριον χώραν. Οὕτω δὲ ὁ Βιτέλλιος μόνον πιστοὺς στρατιώτας εὗρε περὶ αὐτὸν κατὰ τὴν ἄφιξιν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἀνερχομένους εἰς ἑξηκοντακισχιλίους, ἐν οἷς τριάκοντα καὶ τέσσαρες λόχοι ἐπικούρων. Ἅπαν δὲ τὸ στρατιωτικὸν ἐκεῖνο πλῆθος συνώδευσε τὸν νέον αὔγουστον κατὰ τὴν πρὸς τὴν Ῥώμην πορείαν αὐτοῦ.

Ὁ Βιτέλλιος δὲν ἦτο αἱμοχαρής, καί, ἂν ἤθελε δυνηθῇ νὰ μείνῃ ἐπὶ τοῦ θρόνου, οὐδὲ κἂν τυραννικῶς ἔμελλε νὰ ἄρξῃ. Ἀλλ' εἶχεν ὅμως χυδαίαν τινὰ ὁρμήν, ἥτις παρ' ὅλην τὴν ἀγαθότητα τοῦ ἀνδρὸς ἔμελλε νὰ καταστήσῃ ἀφόρητον τὴν αὐταρχίαν αὐτοῦ. Τὸ δὲ πάθος τοῦτο ἦτο ἡ λαιμαργία. Ἐντὸς ὀλίγων μηνῶν δὲν ὤκνησε νὰ καταναλώσῃ εἰς τὰς περὶ τὴν γαστέρα ἡδονὰς ἐννεακόσια ἑκατομμύρια σεστερτίων, ἤτοι διακόσια εἰκοσιπέντε ἑκατομμύρια δραχμῶν ἀρχαίων. Ἡ δὲ πρὸς τὴν Ῥώμην πορεία αὐτοῦ ὑπῆρξε συνεχὴς βακχεία. Ἡ Ἰταλία ἅπασα ἀπὸ τοῦ Τυρρηνικοῦ πελάγους εἰς τὸν Ἀδρίαν ἀνιχνεύθη καὶ ἐλῃίσθη, ὅπως παράσχῃ εἰς τὸν ἀκόρεστον λίχνον τρόφιμα ἐκλεκτά· διὸ οἱ μὲν ἄρχοντες τῶν πόλεων καὶ αὐταὶ δ' αἱ πόλεις, προθυμούμεναι νὰ παράσχωσιν ἐπιτραπέζια κρέατα, κατεστράφησαν, οἱ δὲ στρατιῶται, ἤδη παραδεδομένοι εἰς τὰς βιαιοπραγίας ἕνεκα τοῦ κακοῦ παραδείγματος τοῦ ἡγεμόνος, διεφθάρησαν ἐντελῶς[1].

Ἡ δὲ Ῥώμη ἐγεύθη τῶν καρπῶν τοῦ ὀλεθρίου παραδείγματος. Αἱ ἐν Ῥώμῃ στρατιαὶ διῆγον ἐν αὐτῇ ὡς ἐν πόλει κατακτηθείσῃ, εἰσελαύνουσαι εἰς τὰς οἰκίας τῶν πολιτῶν καὶ διαρπάζουσαι ἐπὶ τῷ προσχήματι τῆς ἐν αὐταῖς ζητήσεως πολεμίων. Ἐν ᾧ δ' οἱ στρατιῶται παρεδίδοντο ἀχαλίνωτοι εἰς πᾶσαν αὐθαιρεσίαν, ὁ Βιτέλλιος ἐμεθύσκετο ἐν συμποσίῳ δοθέντι εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ μετὰ πολυτελείας πρωτοφανοῦς ἐπὶ ἑορτασμῷ τῆς εἰς τὴν πόλιν εἰσόδου.

Τὰ δὲ τῆς διοικήσεως ἀφέθησαν καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὸν Καικίναν καὶ τὸν Οὐάλεντα, τοῦ αὐτοκράτορος ἐπιφυλάξαντος εἰς ἑαυτὸν μόνον τὰ τῆς ἀναδιοργανώσεως τῆς αὐτοκρατορικῆς σωματοφυλακῆς καὶ τῆς φρουρᾶς τῆς Ῥώμης. Ἀπήρτισε δ' ἐκείνην τε καὶ ταύτην ἐξ ὁπλιτῶν τῶν λεγεώνων, ἀποσπάσας ἐκ τῆς στρατιᾶς εἰκοσακισχιλίους τῶν ἀρίστων στρατιωτῶν. Ἀλλὰ πρὶν ἢ παρέλθῃ πολὺς χρόνος ἔμελλε νὰ πειραθῇ ὁ Βιτέλλιος τοῦ ἐκ τῆς μεταρρυθμίσεως ταύτης κινδύνου.

[1] **Τακίτου** Hist. II, 62.

Ἐν ᾧ δὲ χρόνῳ ὁ αὐτοκράτωρ παρεδίδετο ἀκράτητος εἰς τὴν ἀκόρεστον αὐτοῦ λαιμαργίαν, βοὴ πολέμου ἤχησεν ἐν ταῖς ἀπομεμακρυσμέναις ἐπαρχίαις τῆς Κάτω Γερμανίας, τῆς Ἰλλυρίας καὶ τῆς Συρίας, ἐντὸς δὲ χρόνου βραχέος σύμπαν τὸ κράτος μετεβλήθη εἰς θέατρον ἀποστασιῶν. Τὸ δὲ σύνθημα τῆς ἐπαναστάσεως ἐδόθη ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς. Οἱ λεγεῶνες ἐκεῖνοι οἱ ἐν τῷ ἰουδαϊκῷ πολέμῳ ἐπιδείξαντες τὴν δύναμιν αὐτῶν καὶ κατανοοῦντες τὴν σημασίαν τῶν ὑπηρεσιῶν ἃς εἶχον παράσχει εἰς τὸ κράτος ἐγόγγυζον βλέποντες, ὅτι ἐν τῇ Δύσει κατελύοντο καὶ ἀνεβιβάζοντο αὐτοκράτορες χωρὶς νὰ ζητηθῇ ἡ συγκατάθεσις αὐτῶν. Ἡ δὲ μετρία στρατιωτικὴ δόξα τῶν δύο ἐπ' ἐσχάτων ἐκλεχθέντων συνετέλει εἰς ἐπαύξησιν τῆς δυςαρεσκείας τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ λεγεώνων. Ἀφ' οὗ δὲ εἶχεν ἀποβῇ ἔθος νἀναδεικνύωνται οἱ αὐτοκράτορες ὄχι πλέον ὑπὸ τῆς συγκλήτου, ἀλλὰ μᾶλλον ὑπὸ τῶν στρατιῶν, ἦτο εὔλογον νὰ ἐξαπορήσωσιν οἱ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν λεγεῶνες διατί ἀντὶ χυδαίου ἀσώτου ἢ κτηνώδους λαιμάργου νὰ μὴ ἐπικάθηται ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ Αὐγούστου μᾶλλον ὁ ἴδιος αὐτῶν στρατηγός, ὅςτις ἦτο ὁ μέγιστος στρατηγὸς τῶν συγχρόνων. Ὁ δὲ Βεσπασιανὸς δὲν ἠγνόει μὲν τὰς τοιαύτας διαθέσεις τῶν στρατιωτῶν, ἀλλ' εἴτε ἀποφεύγων τὸν ἐμφύλιον πόλεμον, εἴτε μὴ δελεαζόμενος ὑπὸ τῆς ἐξουσίας, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ἦτο ἤδη ἑξηκοντούτης, κατ' ἐκείνην δὲ τὴν ἡλικίαν αἱ ἐπίγειοι ματαιότητες δὲν εἶνε πλέον πολὺ γοητευτικαί, ὑπεκρίνετο τὸν μὴ ἐννοοῦντα, ἀγγελλομένης δὲ πάσης νέας μεταπολιτεύσεως ἐπέβαλλεν εἰς τοὺς ὑφ' ἑαυτὸν στρατιώτας πίστιν εἰς τὸν νικητὴν καὶ νέον αὐτοκράτορα.

Ἀλλ' ὁ διοικητὴς τῆς Συρίας Λεύκιος Μουκιανὸς ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ μεταπεισθῇ. Ὑπεσχέθη εἰς τὸν Βεσπασιανὸν τὴν πᾶσαν αὐτοῦ ὑποστήριξιν, ἂν ἀπεφάσιζε νὰ δεχθῇ τὴν πορφύραν, ὅπως ἀνυψώσῃ τὴν αὐτοκρατορικὴν ἀρχὴν ἀπὸ τῆς ἐσχάτης ταπεινώσεως, εἰς ἣν εἶχε καταβιβάσει αὐτὴν ὁ ἐπὶ τοῦ θρόνου καθήμενος ἄθλιος λαίμαργος. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ οἱ δύο ἐν Ἀλεξανδρείᾳ λεγεῶνες, ὑπείκοντες εἰς τὴν πρόσκλησιν τοῦ διοικοῦντος αὐτοὺς Τιβερίου Ἀλεξάνδρου, ἀνεκήρυξαν τὸν Βεσπασιανὸν αὐτοκράτορα τῇ 1 Ἰουλίου 69. Τότε δὲ οἱ λεγεῶνες τῆς Ἰουδαίας καὶ τῆς Συρίας δὲν ἠδυνήθησαν πλέον νὰ κρατηθῶσι, καὶ ἐντὸς χρόνου βραχέος σύμπασα ἡ Ἀνατολὴ ἀνεγνώρισε τὸν αὐτοκράτορα τὸν ἀνακηρυχθέντα ὑπὸ τῶν λεγεώνων τῆς Αἰγύπτου. Ἐν δὲ πολεμικῷ συμβουλίῳ συγκροτηθέντι ἐν Βηρυτῷ διεγράφη τὸ ἐκτελεστέον σχέδιον τοῦ πολέμου. Καὶ ὁ μὲν υἱὸς τοῦ Βεσπασιανοῦ Τίτος ἐπετράπη τὴν διὰ τῆς ἐκπολιορκήσεως τῆς Ἱερουσαλὴμ ἀποπεράτωσιν τοῦ ἰουδαϊκοῦ πολέμου, ὁ δὲ Μουκιανὸς ἔμελλε νὰ τραπῇ ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν καὶ παρασκευάσῃ τὴν ὁδὸν τοῦ νέου αὐτοκράτορος. Αὐτὸς δ' ὁ Βεσπασιανὸς ἐπεφύλαξεν εἰς ἑαυτὸν τὸ ἔργον τῆς καθυποτάξεως τῶν ἐπαρχιῶν Αἰγύπτου καὶ Ἀφρικῆς, ὅπως στενοχωρήσῃ τὴν Ῥώμην διὰ τῆς παρεμποδίσεως τῶν

σιτοπομπῶν ἐξ ἐκείνων τῶν χωρῶν, παρ' ὧν ἡ πόλις ἐλάμβανε τὸ πλεῖστον τοῦ σίτου.

Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἐκτελεσθῇ τοῦτο τὸ σχέδιον αἱ τύχαι τῆς Ῥώμης καὶ τοῦ Βιτελλίου ἐκρίθησαν ὑπὸ ἄλλου πολεμίου τοῦ Βιτελλίου. Οἱ λεγεῶνες τοῦ Δουνάβεως, οἵτινες εἶχον ἐπιστρέψει ἐξ Ἰταλίας εἰς τὰς προτέρας ἕδρας, φέροντες τὴν ἀνάμνησιν τῆς ἐν Βητριακῷ ἥττης, ἀπεδέχθησαν μετ' ἐνθουσιασμοῦ τὴν ἐξ Ἀνατολῆς ἐλθοῦσαν πρόσκλησιν πρὸς ἀποστασίαν. Μὴ ἀναμείναντες δὲ τὴν ἄφιξιν τοῦ Μουκιανοῦ, ἀπεφάσισαν νὰ στρατεύσωσιν αὐτοὶ ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν, ὅπως ἐκδικηθῶσι τὸν Βιτέλλιον διὰ τὴν ἧτταν, ἣν εἶχεν ὑποστῆ ὁ Ὄθων, ὑπὲρ οὗ εἶχον κηρυχθῆ. Εἰσηγητὴς δὲ τῆς τοιαύτης ἀποφάσεως ὑπῆρξε θαρραλέος στρατιώτης, ἐκ Τολώσης μὲν ὁρμώμενος, ἄρχων δὲ τοῦ ἑβδόμου λεγεῶνος τοῦ ὑπὸ τοῦ Γάλβα ἱδρυθέντος καὶ καλούμενος Ἀντώνιος Πρῖμος. Ἡγούμενος δὲ τοῦ λεγεῶνος τούτου, ἐνισχυθέντος διὰ πολυαρίθμων ψιλῶν καὶ πολλῶν ἱππέων, κατέβη ὁ Ἀντώνιος τὸ φθινόπωρον τοῦ 69 ἀπὸ τῶν Ἰουλίων Ἄλπεων εἰς τὴν Ἰταλίαν. Κατόπιν δ' αὐτοῦ κατέβησαν οἱ ἄρχοντες τῶν λοιπῶν λεγεώνων τοῦ Ἰλλυρικοῦ, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἡ Ἰταλία εὑρέθη κατακεκλυσμένη αἴφνης ὑπὸ στρατιᾶς ὅλης.

Καταληφθεὶς δ' αἴφνης ὑπὸ τοῦ τοιούτου κλύδωνος ὁ Βιτέλλιος, ὅστις εἶχε μείνει ἀργὸς ἐφ' ὅσον ὁ πολέμιος ἦτο μακρὰν, ἐπέσπευσε τὰς παρασκευάς. Καὶ τὸν μὲν Καικίναν ἔστειλεν εἰς τὸν Πάδον, ὅπως ἀντιμετρηθῇ πρὸς τὸν Ἀντώνιον, εἰς δὲ τὸν Οὐάλεντα ἀνέθηκε τὴν καθ' ἅπασαν τὴν Ἰταλίαν στρατολογίαν ἀνδρῶν, οὓς ἔμελλε νἀγάγῃ πρὸς ἐπικουρίαν τοῦ συστρατήγου. Τότε δὲ ὁ Βιτέλλιος ἐνόησε τὸ σφάλμα, ὅπερ εἶχε διαπράξει διαλύσας μὲν τὴν ἀρχαίαν ἐκ πραιτωριανῶν καὶ ἀστυφυλάκων φρουρὰν, ἀντικαταστήσας δ' αὐτὴν δι' ὁπλιτῶν τῶν λεγεώνων, καθότι οἱ μὲν τότε ἀφεθέντες ἔσπευσαν εἰς ἐπαύξησιν τῶν ἐχθρικῶν τάξεων, αὐτὸς δ' ἐν οὕτω δυσκόλοις καιροῖς εὑρισκόμενος δὲν ἠδυνήθη νὰ συμπληρώσῃ τὰ μεγάλα κενὰ τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ στρατιᾶς.

Ὅτε δ' ὁ Καικίνας ἐπεφάνη παρὰ τὸν Πάδον, ὁ Ἀντώνιος εἶχεν ἤδη καταβῆ ἀπὸ τῶν Ἄλπεων· ὑποτάξας δὲ τὰς πόλεις τῶν Οὐενέτων, εἶχε στρατοπεδεύσει παρὰ τὴν ὀχυρὰν Οὐηρῶνα. Ὁ δὲ Καικίνας ἤγαγε τοὺς ἑαυτοῦ λεγεῶνας πρὸς τὴν Κρεμῶνα, καὶ κατέλαβε τὸ πρό τινων μηνῶν ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Ὄθωνα ὀχυρωθὲν στρατόπεδον. Ἦτο λοιπὸν τὸ αὐτὸ καὶ πρότερον τὸ θέατρον τοῦ νέου ἐμφυλίου πολέμου, αἱ δ' ἀτυχεῖς περὶ τὸν Πάδον καὶ τὸν Ἀτισῶνα χῶραι, αἵτινες δὲν εἶχον ἀκόμη ἀναλάβει ἐκ τῶν συμφορῶν τοῦ προσφάτου μεταξὺ τῶν περὶ τὸν Ὄθωνα καὶ τὸν Βιτέλλιον ἀγῶνος, ἐξετέθησαν καὶ πάλιν εἰς τὰς ἐπηρείας νέου πολέμου. Ἀλλ' ὁ Καικίνας δὲν εἶχεν ἔλθει πρόθυμος νὰ πολεμήσῃ. Εἴτε κινούμενος ὑπὸ ζηλοτυπίας πρὸς τὸν Οὐάλεντα, εἰς ὃν ὁ Βιτέλλιος ἐπεδαψίλευε δείγματα εὐνοίας ἰδιαζούσης,

εἴτε προαισθανόμενος τὴν ἔκβασιν τοῦ πολέμου ἐκείνου, ἐν ᾧ ὁ πολέμιος ἐνεφανίζετο ἔχων δυνάμεις πολλῷ ὑπερτέρας, ἤρχισεν ἀπ' αὐτῆς του τῆς ἀφίξεως προβαίνων εἰς ἀπορρήτους διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν Ἀντώνιον, καὶ ἐπειράθη νὰ διαφθείρῃ τὸν ναύαρχον τοῦ ἐν Ῥαβέννῃ στόλου Λουκίλιον Βάσσον, ὅπως συμπαρακολουθήσῃ αὐτὸν εἰς τὴν αὐτομολίαν. Καὶ ὁ μὲν Βάσσος ἠκολούθησε τὸν Καικίναν ἀλλ' ὄχι καὶ οἱ λεγεῶνες αὐτοῦ, οἵτινες, δεσμεύσαντες τὸν προδότην, ἐξέλεξαν νέον ἄρχοντα, καὶ ἐπορεύθησαν πρὸς τὴν γείτονα Κρεμῶνα, ὅπως ἑνωθῶσι μετὰ τῶν δύο ἐν ταύτῃ τῇ πόλει φρουρούντων λεγεώνων, ἅπαντες δὲ ὁμοῦ ἡνωμένοι προχωρήσωσι κατὰ τοῦ ἐχθροῦ.

Ἀλλ' ὁ Ἀντώνιος προκατέλαβεν αὐτούς. Πρὶν δὲ κατορθωθῇ ἡ ἕνωσις τῶν πολεμίων λεγεώνων ἐνεφανίσθη ἐνώπιον τῆς Κρεμῶνος, καὶ ἐνίκησε τοὺς δύο ἔξω τῶν τειχῶν τῆς πόλεως ἐστρατοπεδευμένους λεγεῶνας. Περὶ δὲ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου κατέφθασαν οἱ ἄλλοι ἓξ λεγεῶνες, καὶ τότε ἤρχισε φονικὴ νυκτερινὴ μάχη, περατωθεῖσα διὰ τῆς νίκης τῶν ὑπὲρ τοῦ Βεσπασιανοῦ μαχομένων. Ἡ δ' ἀτυχὴς Κρεμὼν ἐτιμωρήθη ἐπὶ τῇ τηρηθείσῃ πρὸς τὸν Βιτέλλιον πίστει διὰ λεηλασίας φρικτῆς, διαρκεσάσης ἐπὶ τέσσαρας ἡμέρας καὶ ἀποληξάσης εἰς πυρπόλησιν καταστρέψασαν μέγα τῆς πόλεως μέρος. Τοῦ δὲ δεινοῦ σπαραγμοῦ τῶν ἀθλίων βοηθὸς ἐπῆλθεν ἡ ἀδελφικὴ στοργὴ τῶν ὁμόρων πόλεων, αἵτινες ἐξένισαν μὲν τοὺς φυγάδας, ἀπελύτρωσαν δὲ τοὺς αἰχμαλώτους, ἔπειτα δὲ παρέσχον βοήθειαν πρὸς ἀνοικοδόμησιν τῆς πόλεως, ἣν ἰσχυρῶς προήγαγε καὶ ὁ Βεσπασιανὸς γενόμενος αὐτοκράτωρ, θέλων νὰ θεραπεύσῃ ὠμότητα διαπραχθεῖσαν ἐπ' ὀνόματί του. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ὁ Φάβιος Οὐάλης εἶχε φθάσει εἰς Πῖσαν μετὰ τῆς ὑπ' αὐτὸν ἐπικουρικῆς στρατιᾶς. Μαθὼν δὲ τὴν παρὰ τὴν Κρεμῶνα ἧτταν, ἀνέστειλε τὴν περαιτέρω πορείαν, καὶ ἐτράπη εἰς τὴν Γαλατίαν, ὅπως ἀναλάβῃ ἐκεῖθεν τὸν πόλεμον. Ἀλλά, φθάσας εἰς τὴν Μασσαλίαν, ἐζωγρήθη ὑπὸ τῶν Βεσπασιανείων, οἵτινες ἐπανήγαγον εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅπου καὶ ἐφονεύθη ἐν Οὐρβίνῳ κατὰ διαταγὴν τοῦ Ἀντωνίου. Ἀλλὰ δὲν εἶχεν ἀκόμη ἀποβάλει ὁ Βιτέλλιος τὰ πάντα. Κατέχων τὰς στενοπορίας τῶν Ἀπεννίνων, ἐξῆλθε τῆς Ῥώμης μετὰ δεκατεσσάρων λόχων τῆς φρουρᾶς, καὶ μεταβὰς ἐστρατοπέδευσε παρὰ τὸ ποτάμιον Κλειτοῦμνον (σήμερον Clitunno), ἐν Μηουανίᾳ, χωρίῳ τῆς Ὀμβρικῆς στρατηγικωτάτῳ. Ἀλλ' ἐκεῖ ἔμαθεν, ὅτι ὁ παρὰ τὸν Μισηνὸν στόλος εἶχεν ἀποστῇ ἀπ' αὐτοῦ, καὶ ὅτι οἱ Ποτίολοι καὶ ἡ Ταρρακῖνα εἶχον ἐπαναστατήσει. Ἐπὶ δὲ τῷ ἀγγέλματι τούτῳ ἀπέβαλε καθ' ὁλοκληρίαν τὸ θάρρος, καί, ἀναζεύξας ἐκ Μηουανίας, μέρος μὲν τῶν λόχων ἤγαγεν εἰς Ναρνίαν, μετὰ δὲ τῶν λοιπῶν ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Ῥώμην. Μόνη δ' αὐτοῦ σκέψις ὑπῆρξε τότε νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς ἑαυτὸν θέσιν εὐπόρου ἀστοῦ, ἐπειδὴ ἔβλεπεν, ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ διατηρήσῃ πλέον τὴν ἀρχήν. Διὰ δὲ τῆς μεσιτείας τοῦ Φλαβίου Σαβίνου, ἀδελφοῦ τοῦ Βεσπασιανοῦ καὶ

Ὁ θάνατος τοῦ αὐτοκράτορος Βιτελλίου.

πολιάρχου τῆς Ῥώμης, κατώρθωσε πράγματι νὰ ὁμολογήσῃ τῇ 18 Δεκεμβρίου 69 μετὰ τοῦ Ἀντωνίου, ὅστις ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ εἶχεν ὑπερβῆ τὰ Ἀπέννινα καὶ ἔσπευδε πρὸς τὴν Ῥώμην, συνθήκην, δι᾽ ἧς παρεχωρεῖτο εἰς αὐτὸν ἡ ἄδεια νὰ ζήσῃ ὡς ἰδιώτης, καὶ δὴ πλουσίως, ἔν τινι πόλει τῆς Καμπανίας. Ἡ δὲ Ῥώμη ἐπανηγύριζεν ἐπὶ τῷ ἀγγέλματι, ὅτι ὁ ἐμφύλος πόλεμος ἐπερατοῦτο, ὅτε μεταβολὴ ἀπρόοπτος ἐνέβαλε τοὺς πολίτας εἰς πένθος. Καὶ δὴ οἱ πραιτωριανοί, συναντήσαντες τὸν Βιτέλλιον, ἐν ᾧ ἐπορεύετο εἰς τὴν σύγκλητον ὅπως καταθέσῃ τὴν ἀρχήν, ἐστασίασαν, καί, βοηθούμενοι ὑπὸ τοῦ ὄχλου, ἀπέκλεισαν εἰς αὐτὸν τὴν δίοδον καὶ ἠνάγκασαν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸ παλάτιον. Μαθὼν δὲ ταύτην τὴν βιαιοπραγίαν ὁ πολίαρχος Σαβῖνος ἐξῆλθεν ἔνοπλος, ἀλλ᾽ οἱ στασιασταὶ ἐπετέθησαν κατ᾽ αὐτοῦ καὶ ἠνάγκασαν νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν ἄκραν τοῦ Καπιτωλίου. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ ἠκολούθησαν αὐτὸν οἱ ἀντάρται, καί, ἀναβάντες διὰ τῆς Ταρπηίας πέτρας καὶ τῶν παρακειμένων οἰκοδομῶν, ἐπυρπόλησαν τὸν ναόν. Ταῦτα δὲ ἰδόντες οἱ στρατιῶται τοῦ Σαβίνου καὶ καταπληχθέντες ἀπέρριψαν τὰ ὅπλα καὶ ἐτράπησαν εἰς φυγήν. Ὁ δὲ ἀτυχὴς αὐτῶν ἀρχηγός, ζωγρηθεὶς ὑπὸ τῶν κακοποιῶν, ἤχθη εἰς τὸ παλάτιον, καὶ ἐσφάγη ἐνώπιον τοῦ αὐτοκράτορος Βιτελλίου.

Ἐν ᾧ δὲ ἡ πυρκαϊὰ ἐλυμαίνετο τὸν μέγαν τοῦ κράτους ναόν, ὁ Ἀντώνιος ἐξασφαλισθεὶς ἐκ τῆς μετὰ τοῦ Βιτελλίου ὁμολογηθείσης συνθήκης, εἶχε μείνει ἐν Ὀχρικόλοις (*Ocricolum,* σήμερον Otricoli), ὅπως ἐν τῷ παρὰ τὸν Τίβεριν πολίσματι ἐκείνῳ τῆς Ὀμβρικῆς τελέσῃ τὰ Κρόνια. Μαθὼν δὲ τὰ τῆς στάσεως τῶν πραιτωριανῶν, ἐξεκίνησε μὲν ἀμέσως, ἀλλὰ δὲν ἔφθασεν ὅμως ἐγκαίρως, ὅπως σώσῃ τὸν ἀδελφὸν τοῦ αὐτοκράτορός του. Ἓν μόνον ὑπελείπετο τότε εἰς αὐτόν, νὰ ἐκδικήσῃ τὸν φονευθέντα. Εἰς μάτην δ᾽ ὁ ἀπόλεμος Βιτέλλιος ἐζήτησε παρ᾽ αὐτοῦ ἀνακωχὴν μιᾶς ἡμέρας, ὅπως διορθώσῃ, καθ᾽ ἃ ἔλεγε, τὰ πάντα. Ὁ Ἀντώνιος ἔσπευσεν ἀμελλητὶ εἰς τὴν Ῥώμην, ἣν καὶ ἐξεπόρθησε διὰ τριπλῆς ἐφόδου. Ἅπασα δ᾽ ἐκείνη ἡ ἡμέρα, ἡ 20 Δεκεμβρίου 69, διῆλθεν ἐν μέσῳ σφαγῶν, καὶ οἱ πραιτωριανοὶ ἐξωλοθρεύθησαν κατὰ γράμμα ὑπὸ τῶν ἰλλυρικῶν λεγεώνων. Ὁ δὲ Βιτέλλιος δὲν ἐσώθη ἐκ τῆς πανωλεθρίας ἐκείνης τῶν περὶ αὐτόν. Ἀνακαλυφθεὶς ἔν τινι οἰκήματι σκοτεινῷ τοῦ παλατίου, ἐν ᾧ ἐτρέφοντο κύνες, ἐσύρθη ἔχων τὰς χεῖρας δεδεμένας ὀπισθάγκωνα εἰς τὴν ἀγοράν, ὅπως παραστῇ ἐν μέσῳ τῶν προπηλακισμῶν τοῦ ὄχλου εἰς τὴν κατάρριψιν τῶν ἰδίων ἀνδριάντων. Ἐνώπιον δὲ καταισχύνης τοιαύτης ἀνεζωπυρήθη ἐν αὐτῷ ἡ ἡγεμονικὴ ἀξιοπρέπεια, καί, ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν χιλίαρχον Ἰούλιον Πλάκιδον, ὅστις καθύβριζεν αὐτὸν δι᾽ αἰσχρῶν λόγων, εἶπεν ἀγερώχως «Καὶ ὅμως ἐγὼ ὑπῆρξά ποτε αὐτοκράτωρ σου». Τέλος δ᾽ ἐσφάγη, καὶ τὸ πτῶμα αὐτοῦ, διασπαραχθὲν ὑπὸ τοῦ θηριώδους ὄχλου, ἐρρίφθη εἰς τὸν Τίβεριν.

Τὴν δ᾽ ὑστεραίαν συνελθοῦσα ἡ σύγκλητος ἐξέδωκε δόγμα, δι᾽ οὗ ἐχο-

ρηγοῦντο εἰς τὸν Βεσπασιανὸν πᾶσαι αἱ ἐξουσίαι ἃς εἶχέ ποτε ὁ Αὔγουστος, συμπεριλαμβανομένης τῆς νομοθετικῆς, ἣν μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου ἐκέκτητο ὁ δῆμος. Ὑπῆρξε δὲ μετὰ τὰ ἐπ' ἐσχάτων γενόμενα ἔργον συνετῆς προνοίας ἡ διὰ πολιτικοῦ κύρους περιβολὴ τῆς ὑπὸ τῶν λεγεώνων δημιουργηθείσης αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας καὶ ἡ ἐν ταὐτῷ ἐπαναφορὰ τῆς ἐξουσίας ἐκείνης εἰς τὴν ὁδὸν τῆς νομιμότητος διὰ τῆς εἰς τὴν σύγκλητον καὶ μόνην ἀποδόσεως τοῦ δικαιώματος τοῦ διαθέτειν τὰ κατ' αὐτήν [1].

Ἀλλὰ ταῦτα πάντα δὲν ἤρκεσαν, ὅπως ἀποκατασταθῇ καὶ πάλιν ἡ τάξις ἐν Ῥώμῃ. Τὰ ἰλλυρικὰ στίφη τοῦ Ἀντωνίου ἐξηκολούθησαν τὰς λαφυραγωγίας μέχρις ἔφθασεν εἰς τὴν πόλιν ὁ Μουκιανός. Ὁ γενναῖος ἐκεῖνος ἐπίτροπος τοῦ Βεσπασιανοῦ εἶχεν ἐπισχεθῇ ἐν τῇ πρὸς τὴν Ῥώμην πορείᾳ αὐτοῦ κατὰ τὸν κάτω Δούναβιν ὑπὸ τῆς ἐκδρομῆς στίφους Σαρματῶν εἰς τὴν Μοισίαν. Νικήσας δὲ τοὺς βαρβάρους ἐκείνους, ἠξιώθη παρὰ τῆς συγκλήτου τῶν ἐπισήμων θριαμβευτοῦ. Διὰ δὲ τῆς δραστηριότητός του κατώρθωσεν ὁ Μουκιανὸς νὰ ἐπαναφέρῃ ταχέως τὴν στρατιωτικὴν πειθαρχίαν, καὶ ἀπήλλαξε τὴν Ῥώμην τῆς παρουσίας τῶν ληιζομένων αὐτήν, ἀποστείλας εἰς τὸν Ῥῆνον καὶ τὴν Συρίαν τοὺς λεγεῶνας τοῦ Ἀντωνίου καὶ ἀπαρτίσας ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ στρατιᾶς νέαν φρουρὰν πραιτωριανῶν. Τότε δὲ τέλος ἀνέπνευσεν ἡ Ῥώμη.

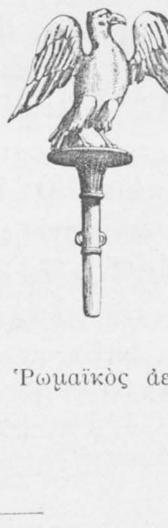

Ῥωμαϊκὸς ἀετός.

[1] Οἱ μεταγενέστεροι νομομαθεῖς ὠνόμασαν τὸ δόγμα ἐκεῖνο τῆς συγκλήτου *νόμον βασιλικὸν περὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ Βεσπασιανοῦ* (lex regia de imperio Vespasiani). Τοῦ δὲ χαλκοῦ πίνακος ἐφ' οὗ ἐπεγράφη διατηρεῖται καὶ τὴν σήμερον μέρος ἐν τῷ κατὰ τὸ Καπιτώλιον Μουσείῳ. Ἴδ. Corpus inscriptionum Latinarum Τόμ. ϛ' ἀρ. 930.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

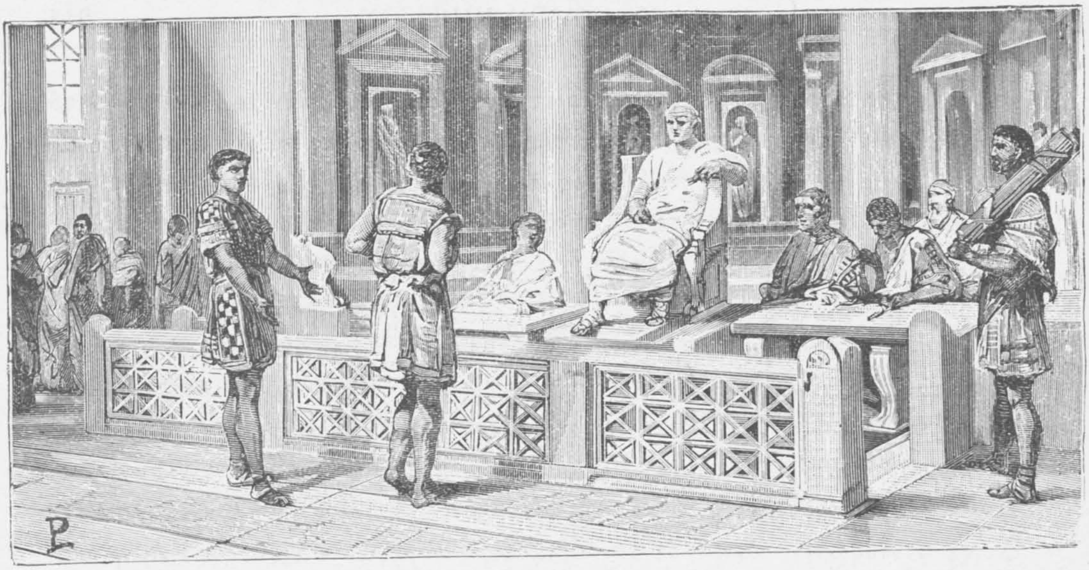

Δικαστήριον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΝΔΕΚΑΤΟΝ

Η ΑΓΑΘΟΠΟΙΟΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ.

Α΄ Ὁ Κλαύδιος Κιβίλιος καὶ ἡ ἐπανάστασις τῶν Κελτῶν καὶ Γερμανῶν. Τέλος τοῦ ἰουδαϊκοῦ πολέμου.—Β΄ ΒΕΣΠΑΣΙΑΝΟΣ **καὶ πολιτεία αὐτοῦ.**—Γ΄ ΤΙΤΟΣ. **Ἡ ἔκρηξις τοῦ Βεσουβίου. Ῥωμαϊκὰ μνημεῖα.**—Δ΄ ΔΟΜΙΤΙΑΝΟΣ. **Πρῶτος δακικὸς πόλεμος. Ὠμότης τοῦ Δομιτιανοῦ.**—Ε΄ ΝΕΡΒΑΣ. **Νέα ἐποχὴ τῆς αὐτοκρατορίας.**—Ϛ΄ ΤΡΑΪΑΝΟΣ. **Σύνδεσμος τῆς αὐταρχίας μετὰ τῆς ἐλευθερίας. Δεύτερος δακικὸς πόλεμος. Ἀρίστη διοίκησις. Ὁ Τραϊανὸς καὶ οἱ Χριστιανοί. Παρθικὸς πόλεμος.**—Ζ΄ ΑΔΡΙΑΝΟΣ. **Ἡ πολιτεία αὐτοῦ. Συνωμοσίαι. Τὸ νέον αὐτοκρατορικὸν γραφεῖον. Αἱ περιοδεῖαι τοῦ Ἀδριανοῦ. Μνημεῖα καὶ μεταρρυθμίσεις.**—Η΄ ΑΝΤΩΝΙΝΟΣ Ο ΕΥΣΕΒΗΣ.—Θ΄ ΜΑΡΚΟΣ ΑΥΡΗΛΙΟΣ ΚΑΙ ΛΟΥΚΙΟΣ ΟΥΗΡΟΣ. **Τὰ καθ᾽ ἑαυτόν. Νέος παρθικὸς πόλεμος. Ὁ λοιμὸς καὶ οἱ Χριστιανοί. Ὁ κατὰ τὸν βορρᾶν πόλεμος. Ἡ ἀποστασία τοῦ Αὐιδίου Κασσίου. Κτίσματα καὶ θάνατος τοῦ αὐτοκράτορος.**

Α΄ *Ὁ Κλαύδιος Κιβίλιος καὶ ἡ ἐπανάστασις τῶν Κελτῶν καὶ Γερμανῶν*[1].—Ὁ πόλεμος εἶχε μὲν περατωθῇ ἐν Ἰταλίᾳ, ἀλλὰ παρὰ τὸν Ῥῆνον

[1] Ἐπὶ τοῦ Βεσπασιανοῦ ἔγραψε Πλίνιος ὁ πρεσβύτερος τὴν Φυσικὴν ἱστορίαν (Naturalis historia) εἰς βιβλία τριάκοντα καὶ ἑπτά. Διηγήθησαν δ᾽ ἔπειτα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

καὶ ἐν Ἰουδαίᾳ διήρκει ἀκόμη, μάλιστα δὲ μετὰ νέας μανίας. Καὶ δὴ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Βιτελλίου ἐκ τῆς Γαλατίας τὰ παραρρήνια σύνορα εἶχον μείνει σχεδὸν ἀφύλακτα. Πρὸς πλήρωσιν δὲ τῶν μεγάλων κενῶν τῶν λεγεώνων εἶχε παραστῆ ἡ ἀνάγκη νὰ στρατολογηθῶσι Κελτοὶ καὶ Γερμανοί, ἀνατιθεμένης οὕτω τῆς ἀμύνης τῶν συνόρων εἰς ἐπικούρους κινδυνώδεις. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἔφθασεν εἰς τὸν Ῥῆνον τὸ ἄγγελμα τῆς ἀποστασίας τοῦ Βεσπασιανοῦ. Αὕτη δ' ἔδωκεν ἀφορμὴν εἴς τινα Βάταβον τολμητίαν[1] νἀναλάβῃ καὶ συνεχίσῃ ἐναντίον τῆς Ῥώμης τὸ ἔργον τοῦ Ἀρμινίου. Καὶ ἐκαλεῖτο μὲν Κλαύδιος Κιβίλιος, κατήγετο δ' ἐκ γένους βασιλικοῦ· εἶχε δὲ ἰσχυροὺς λόγους μνησικακίας ἐναντίον τῶν Ῥωμαίων, καθότι ὁ Νέρων ἕνεκεν ὑπονοιῶν προδοσίας τὸν μὲν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἰούλιον Παῦλον εἶχε διατάξει νὰ φονεύσωσιν, αὐτὸν δὲ τὸν Κλαύδιον νἀγάγωσιν εἰς τὴν Ῥώμην καὶ φυλακίσωσι. Καὶ ἔτυχε μὲν χάριτος ὑπὸ τοῦ Γάλβα, ἀλλ' ἐκφυγὼν τὸν ἐν Ῥώμῃ κίνδυνον ἐκινδύνευεν ἐν Γαλατίᾳ ὑπὸ τῶν λεγεώνων, οἵτινες ἠπείλουν τὸν φόνον αὐτοῦ, θεωροῦντες συνένοχον ἐπὶ τῷ φόνῳ τοῦ Φοντηίου Καπίτωνος. Ἀλλὰ διὰ τῆς προστασίας τοῦ Βιτελλίου ὁ Κιβίλιος ἔφθασε σῶος εἰς τὴν πάτριον γῆν ἐν μέσῳ τῶν ὁμοφύλων Βατάβων.

Ἐν δὲ τῇ πατρίδι ἡ ἀνάμνησις τῶν δεινῶν ἅτινα εἶχεν ὑποστῆ ἀνέφλεξεν ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ διακαῆ πόθον ἐλευθερίας, ἐν μέσῳ δὲ τοῦ ὀλέθρου, εἰς ὃν ἐφαίνετο ἀγόμενον τὸ ρωμαϊκὸν κράτος, συνέλαβε τὸ σχέδιον νὰ ἱδρύσῃ παρὰ τὸν Ῥῆνον βασίλειον ἰσχυρόν, ἐν ᾧ ἔμελλον νὰ πρωταγωνιστῶσιν οἱ συμπολῖται αὐτοῦ Βάταβοι. Χάριν δὲ μείζονος ἐπιτυχίας ὑπεκρίθη τὸ κατ' ἀρχὰς προσχώρησιν εἰς τὸν Φλάβιον οἶκον, εἰς ὃν ἀνῆκεν ὁ νέος αὐτοκράτωρ· ἐπ' ὀνόματι δὲ τοῦ Βεσπασιανοῦ συνήχθησαν ὑπὸ τὰς σημαίας του οἱ βάρβαροι ἐπίκουροι, οἵτινες ἐνίκησαν μὲν ἐν μάχῃ τοὺς διὰ τῆς ἀποστασίας αὐ-

---

τὰ κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ αὐτοκράτορος, ἐφ' οὗ καὶ εἰς μεγάλα ἀνερρήθησαν ἀξιώματα, ὁ Μάρκος Κλούβιος Ῥοῦφος, ὁ φίλος τοῦ Τακίτου ῥήτωρ Οὐιψτᾶνος Μεσσάλας καὶ ὁ φίλος τοῦ Σενέκα Φάβιος Ῥούστικος. Καὶ ἀπωλέσθησαν μὲν τῶν ἱστορικῶν τούτων τὰ ἔργα, ἀλλὰ πιστεύεται, ὅτι ἐκ τῆς συγγραφῆς τοῦ Κλουβίου Ῥούφου ἤντλησεν ὁ Πλούταρχος τὴν ὕλην τῶν σωζομένων βίων τοῦ Γάλβα καὶ τοῦ Ὄθωνος. Πηγὰς δὲ τῶν κατὰ τὸν Βεσπασιανὸν ἔχομεν τὸν **Τάκιτον** (Hist. IV–V), τὸν Ἰουδαῖον **Φλάβιον Ἰώσηπον** ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τοῦ ἰουδαϊκοῦ πολέμου, τὸν **Σουητώνιον** (Divus Vespasianus) καὶ τὸν **Δίωνα Κάσσιον** (LXVI, 1-17). Ἴδ. καὶ Peter De fontibus historiae imperatorum Flaviorum. Ἐν Ἅλλῃ. 1876.—Steinwenter Titus Flavius Vespasianus Augustus mit besonderer Berücksichtigung der Zerstörung Jerusalems. 1876.

[1] Οἱ Βάταβοι ἦσαν κλάδος τῶν Χάττων καὶ ᾤκουν κατὰ τὰ νότια τῆς σημερινῆς Ὀλλανδίας.

τῶν εἰς μικρὸν ἀριθμὸν συσταλέντας λεγεῶνας, πρὸς δὲ τούτοις ἠφάνισαν καὶ τὸν ἐπὶ τοῦ Ῥήνου ῥωμαϊκὸν στόλον.

Ἡ πρώτη δὲ αὕτη ἐπιτυχία καὶ τὸ ἄγγελμα τῆς πυρκαϊᾶς τοῦ Καπιτωλίου, ὅπερ ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ παλλάδιον τῆς ῥωμαϊκῆς δυνάμεως, προεκάλεσαν τὴν ἐκ συμπάσης τῆς βελγικῆς Γαλατίας συρροὴν συμμάχων εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Κιβιλίου. Καὶ ὁ μὲν Ἰούλιος Κλασσικὸς καὶ ὁ Ἰούλιος Τούτωρ ἤγαγον πρὸς αὐτὸν τοὺς Τριβηρούς, ὁ δὲ Ἰούλιος Σαβῖνος, ὅστις ἐκαυχᾶτο, ὅτι κατήγετο ἔκ τινος νόθου υἱοῦ τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος, ἤγαγε τοὺς Λίγγονας. Τότε δὲ τὰ μὲν ὀχυρὰ Κάστρα Βέτερα *(Castra Vetera)* ἠναγκάσθησαν νὰ παραδοθῶσιν, οἱ δὲ Ῥωμαῖοι ἀπέβαλον ἐν ἀκαρεῖ τὴν Βελγικὴν καὶ τὴν ῥωμαϊκὴν Γερμανίαν.

Ἀλλ' ἐπὶ τούτοις ἐκραγεῖσα ἡ διχόνοια ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῶν ἐπαναστατῶν κατέστρεψεν ἐξαπίνης τοὺς καρποὺς τῶν προτέρων νικῶν· καὶ οἱ μὲν σύμμαχοι ἀπέκρουσαν τὴν ἡγεμονίαν τῶν Βατάβων, οἱ δὲ ἀρχηγοὶ τῶν συμμάχων δὲν ἠθέλησαν νἀναγνωρίσωσι τὸν Κιβίλιον ὡς ἴδιον ἑαυτῶν ἡγεμόνα.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε ὁ Μουκιανὸς ἀνέλαβεν ἐν Ῥώμῃ τὴν διοίκησιν τῶν τοῦ κράτους. Οὗτος δὲ προώρισεν ἑπτὰ λεγεῶνας πρὸς καταπάλαισιν τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Κελτῶν καὶ Γερμανῶν. Καὶ ἕνα μὲν λεγεῶνα ἐκάλεσεν ἐκ Βρεττανίας, δύο δ' ἔλαβεν ἐκ τῆς Ἱσπανίας καὶ τοὺς λοιποὺς τέσσαρας ἀπέστειλεν ἐκ τῆς Ἰταλίας ὑπὸ τὴν στρατηγίαν τοῦ Πετιλίου Κερεαλίου, στρατιώτου γενναίου καὶ πολιτικοῦ δεξιοῦ. Τότε δ' οἱ ἐπαναστάται ἡττήθησαν ἐν δύο μάχαις, ὧν μία μὲν ἐπολεμήθη ὑπὸ τὰ τείχη τῆς Αὐγούστης Τριβηρῶν, ἡ δὲ ἄλλη παρὰ τὰ Βέτερα. Ὁ δὲ Κιβίλιος, διωχθεὶς ἐκ τῆς βαταβικῆς νήσου καὶ ἀναγκασθεὶς νὰ ζητήσῃ ἄσυλον πέραν τοῦ Ῥήνου, ἐθεώρησεν ἐν τῇ τοσαύτῃ συμφορᾷ εὐτυχίαν, ὅτι αὐτὸς μὲν ἔτυχεν ἀμνηστίας παρὰ τοῦ νικητοῦ, ὁ δὲ λαός του κατεστάθη σύμμαχος τῶν Ῥωμαίων. Συνέβησαν δὲ ταῦτα κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 70.

Ὡς δ' ἐκ τῆς ἀνδρείας τοῦ Κερεαλίου προῆλθεν ἡ αἰσία καταπάλαισις τῆς ἐπαναστάσεως, οὕτως εἰς τὴν σύνεσιν αὐτοῦ ὠφείλετο ἡ ταχεῖα ἀποκατάστασις τῆς εἰρήνης. Καὶ δὴ μετὰ τὴν ἐκνίκησιν ἁπάντων τῶν ἀποστατῶν συνήθροισεν ὁ Κερεάλιος εἰς γενικὴν συνέλευσιν τοὺς προκρίτους τῶν Γαλατῶν καὶ μετὰ πονηρᾶς εὐγλωττίας ἠγωνίσθη νὰ πείσῃ αὐτούς, ὅτι ἡ Ῥώμη οὐ μόνον δὲν ἦτο κυρίαρχος τῆς Γαλατίας, ἀλλὰ μᾶλλον διενέμετο μετὰ τῶν Γαλατῶν τὴν κυριαρχίαν τῆς οἰκουμένης, διὰ δὲ τοῦ προσεταιρισμοῦ τῶν γαλατικῶν λαῶν δὲν ἀπεσκόπει εἰς τὴν δεσποτείαν αὐτῶν, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον εἰς τὴν προστασίαν κατά τε τῶν ἐχθρῶν των καὶ κατ' ἀλλήλων. Οὕτω λοιπὸν ἡ Ῥώμη ἐξηκολούθει μετερχομένη τὸν ἀρχαῖον τρόπον καὶ παρουσιαζομένη ὡς εἰρηνοποιὸς μεταξὺ τῶν ἐθνῶν. Καὶ δὲν προσθέτει

μὲν ὁ ταῦτα διηγούμενος Τάκιτος[1], ἂν οἱ πρόκριτοι τῶν Γαλατῶν ἐπείσθησαν ὑπὸ τῆς εἰλικρινείας τῆς δηλώσεως ἐκείνης, ἀλλ' εἴτε πεισθέντες εἴτε μὴ ἔμειναν ἔκτοτε ἥσυχοι καὶ ὑποτεταγμένοι, καὶ εἰς τοῦτο μόνον ἀπεσκόπει ἡ Ῥώμη.

Τέλος τοῦ ἰουδαϊκοῦ πολέμου.—Ὅλως δὲ διάφορον ὑπῆρξε τὸ τέλος τοῦ ἰουδαϊκοῦ πολέμου. Καὶ ἐν μὲν τῷ βορρᾷ ἡ ἐπανάστασις εἶχε περατωθῇ διὰ τῆς εἰρηνεύσεως τοῦ ἀποστατήσαντος λαοῦ, ἐν δὲ τῇ Ἰουδαίᾳ ἐπερατώθη διὰ τοῦ ὀλέθρου αὐτοῦ.

Ἡ ἀναστολὴ τῆς πολιορκίας τῆς Ἱερουσαλὴμ ἡ ἐπιβληθεῖσα εἰς τὸν Βεσπασιανὸν ὑπὸ τῆς τὴν ῥωμαϊκὴν πολιτείαν καταλαβούσης θυέλλης εἶχεν ἀναθερμάνει τὸν φανατισμὸν τῶν Ἰουδαίων. Ἐπειδὴ δὲ οὗτοι τὴν ἀνακωχὴν ἐκείνην ἐνόμιζον προελθοῦσαν ἐξ ἀδυναμίας τῶν πολεμίων, εἶχεν ἀφεθῆ ἐλευθέρα διέξοδος εἰς τὰ φατριαστικὰ αὐτῶν μίση. Εἴδομεν ἤδη πρότερον κρατοῦσαν ἐν Ἱερουσαλὴμ τὴν φατρίαν τῶν Ζηλωτῶν, ἤτοι τῶν ἐπιδιωκόντων τὸν ἀμείλικτον πόλεμον. Ἀλλ' ἡ ἐμφάνισις τῶν Ἰδουμαίων, ὧν ἡγεῖτο Σίμων ὁ υἱὸς τοῦ Γιώρα, ἐπήνεγκε τὴν αὔξησιν τῆς ἐμφυλίου διαπάλης. Ἕκαστος τῶν τριῶν ἀρχηγῶν ἤθελε νὰ εἶνε ὁ μόνος κύριος τῆς Ἱερουσαλὴμ, νὰ σώσῃ αὐτὴν ἀπὸ τῶν Ῥωμαίων καὶ ἀναγνωρισθῇ ἔπειτα ὡς ὁ εἰς τοὺς υἱοὺς τοῦ Ἰσραὴλ ἐπηγγελμένος Μεσσίας. Καὶ ὁ μὲν Ἰωάννης ὁ ἀπὸ Γισχάλων κατεῖχε τὸν ἐξωτερικὸν περίβολον τοῦ ἱεροῦ καὶ τὰ στενὰ τοῦ Μωρίου ὄρους, ὁ δ' Ἐλεάζαρ ἐστρατοπέδευεν ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ, ὁ δὲ Σίμων ὁ τοῦ Γιώρα κατεῖχε τὴν ἀκρόπολιν, ἤτοι τὸ ὄρος Σιών. Τοῦ δ' Ἐλεάζαρ ἀνοίξαντος εἰς τοὺς πιστοὺς χάριν ἑορτασμοῦ τοῦ Πάσχα τοῦ ἔτους 70 τὰς πύλας τοῦ ἱεροῦ, ὁ Ἰωάννης συνεισήγαγέ τινας τῶν περὶ ἑαυτὸν ἐνόπλων, ἀναμιχθέντας μετὰ τοῦ πλήθους. Ἐπισυνέβη δ' ἐν τῷ ἱερῷ χώρῳ πάλη αἱματηρά, καθ' ἣν ἐφονεύθη ὁ Ἐλεάζαρ. Ἐκλιπόντος δ' ἐκείνου τοῦ ἀντιπάλου, ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Σίμων συνδιηλλάγησαν, ὅπως ἀφιερώσωσι τὰς ἡνωμένας αὐτῶν δυνάμεις εἰς ἄμυναν τῆς πατρίδος.

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ὁ Τίτος, συγκεντρώσας ἰσχυρὰν στρατιὰν ἐν Καισαρείᾳ, εἶχεν ὁρμήσει ἐκεῖθεν κατὰ τῆς Ἱερουσαλὴμ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 70. Ἡγεῖτο δὲ πέντε λεγεώνων, τινῶν λόχων τῶν δύο ἐξ Αἰγύπτου

---

[1] **Τακίτου** IV, 73-74. Μετὰ τῆς καθυποτάξεως τοῦ Κιβιλίου καὶ τῶν γερμανικῶν φύλων φθάνομεν εἰς τὸ τέλος τοῦ σωζομένου μέρους τῶν ***Ἱστοριῶν*** τοῦ Τακίτου. Ἐκ τῶν δεκατεσσάρων βιβλίων, ἅτινα περιελάμβανεν ἡ μεγάλη ἐκείνη ἱστορικὴ συγγραφή, περιῆλθον εἰς ἡμᾶς μόνα τὰ τέσσαρα πρῶτα καὶ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ πέμπτου. Τὰ δὲ ἀπολεσθέντα βιβλία περιεῖχον τὰ κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ Βεσπασιανοῦ, Τίτου καὶ Δομιτιανοῦ, ὧν σύγχρονος ὑπῆρξεν ὁ συγγραφεύς (54-119).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

λεγεώνων καὶ μεγάλου πλήθους ἐπικούρων, ἐν ὅλῳ ἑξηκοντακισχιλίων ἀνδρῶν καὶ ὑπερέκεινα.

Ὠχυροῦτο δὲ τότε ἡ Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ περιβόλου τειχῶν, ἐχόντων μὲν περίμετρον δώδεκα χιλιομέτρων, ἔσωθεν δὲ διακλαδουμένων εἰς ἴδια ὀχυρώματα, ὧν ἑκάστου ἦτο δυνατὴ ἡ χωριστὴ ἄμυνα. Παρίστατο λοιπὸν ἀνάγκη τῆς ἁλώσεως τῆς ὀχυρᾶς ἐκείνης πόλεως βῆμα πρὸς βῆμα. Τὸ δὲ πρῶτον μέρος, καθ' οὗ ὁ Τίτος διηύθυνε τὴν ἔφοδον, ὑπῆρξεν ἡ νέα πόλις, ἡ κειμένη κάτω τῆς ἄκρας καὶ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων καλουμένη Βεζεθά. Περιέβαλλε δὲ τὴν κάτω ταύτην πόλιν τεῖχος ὀχυρούμενον δι' ἐνενήκοντα πύργων. Ἐχρειάσθη δὲ ὁ Τίτος ἓξ μὲν ἑβδομάδας, ὅπως ἀνοίξῃ ῥῆγμα ἐν τῷ τείχει, ἐννέα δ' ἔπειτα ἡμέρας, ὅπως ἐκπορθήσῃ τὴν συνοικίαν ἐκείνην. Ὄπισθεν δὲ τῆς νέας πόλεως ὑψοῦντο δύο ὄρη, συγκοινωνοῦντα πρὸς ἄλληλα διὰ μεγάλου ὑδραγωγείου. Καὶ ἐπὶ μὲν τῆς κορυφῆς τοῦ ὑψηλοτέρου τῶν δύο ἐκείνων ὀρέων ἦτο ἀνεγηγερμένον τὸ μεγαλοπρεπὲς Ἱερὸν, ὑπερασπιζόμενον ὑπὸ τῆς Σιὼν, τοῦ Μωρίου ὄρους καὶ τῆς Ἀντωνίας· τὸ δὲ ἄλλο ὄρος ἔφερεν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τὴν συνοικίαν Ἄκραν.

Ἀπὸ δὲ τῆς ἐκπολιορκηθείσης Βεζεθὰ διηύθυνεν ὁ Τίτος τὰς ἐπὶ τὴν Ἄκραν ἐφόδους, καὶ μετ' ἀγῶνας κολοσσιαίους, διαρκέσαντας ἐπὶ ὀκτὼ ἡμέρας, ἔγεινε κύριος καὶ ταύτης τῆς συνοικίας. Τότε δὲ ἤρχιζε τὸ δυσχερέστατον τῶν ἔργων, ὁ δὲ Τίτος ἐπελήφθη τοῦ ἀσφαλεστάτου μὲν, ἀλλὰ καὶ βραδυτάτου τῶν μέσων, ἐπιχειρήσας τὸν ἀποκλεισμὸν τῆς πόλεως, ὅπως ἀγάγῃ τοὺς πολιορκουμένους εἰς λιμοκτονίαν. Ἀλλ' ἐν τούτοις προῆγε συντόνως καὶ τὰ πολιορκητικὰ ἔργα, ἐντὸς δὲ τριῶν ἑβδομάδων ἐπεράτωσεν ὀχύρωμα ἀνεγερθὲν κατὰ τῆς ἀκροπόλεως Ἀντωνίας, ἥτις ἐπ' ἴσης ἐξεπολιορκήθη ἀρχομένου τοῦ Ἰουλίου 70. Τότε δὲ πλέον ἠδυνήθη νὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴν εἰς τὴν κατάληψιν τοῦ ἱεροῦ. Ἀλλ' εἰς μάτην ἐκάλεσε πολλάκις ὁ Τίτος τοὺς ὑπερασπιστὰς αὐτοῦ νὰ παραδοθῶσιν· ὁ φανατισμὸς ὑπερίσχυσε τοῦ ὑπολογισμοῦ, καὶ αἱ προτάσεις τοῦ πολιορκητοῦ ἀπεκρούσθησαν ἐπανειλημμένως. Οἱ δὲ στρατιῶται, ἀνυπομονοῦντες νὰ περατώσωσι ταχέως τὸν ἐξολοθρευτικὸν ἐκεῖνον πόλεμον, ἀνέῳξαν τῇ 8 Ἰουλίου ὁδὸν διὰ τῶν φλογῶν, πυρπολήσαντες τὸν μεγαλοπρεπῆ ναὸν ἐν μέσῳ τῶν στεναγμῶν τῶν υἱῶν τοῦ Ἰσραὴλ, οἵτινες ἔβλεπον νῦν τελουμένας τὰς δεινὰς προφητείας περὶ τῆς εἰς τὴν ἀτυχῆ πατρίδα ἐπιφυλαττομένης τύχης. Τότε πλέον μόνης τῆς ἀκροπόλεως Σιὼν ὑπελείπετο ἡ ἐκπόρθησις. Ἐπ' αὐτῆς δὲ περιωρίσθη ἡ ἄπελπις ἄμυνα τοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ Σίμωνος, ἐμμενόντων ἀκόμη εἰς τὴν ἀπόκρουσιν τῆς παραδόσεως. Τὰς δὲ πρώτας ἡμέρας τοῦ Σεπτεμβρίου ἔπεσον καὶ τῆς Σιὼν τὰ τείχη, οὕτω δ' ἐξέλιπε πλέον πᾶσα ἀντίστασις. Καὶ μέγιστος μὲν ὑπῆρξε κατὰ τὴν φοβερὰν ταύτην πολιορκίαν ὁ ἀριθμὸς τῶν φονευθέντων, οἵτινες ἀνῆλθον εἰς ἥμισυ ἑκατομμύριον, οὐχ ἧττον δὲ

ἄξιος λόγου ὁ τῶν ζωγρηθέντων, οὓς ὁ ἱστορικὸς Ἰώσηπος ἀναβιβάζει εἰς ἑκατοντακισχιλίους. Τούτους δὲ ὁ Τίτος μέρος μὲν ἐξηνδραπόδισε, μέρος δ' ἐξαπέστειλεν εἰς τὴν Αἴγυπτον ὡς ἐργάτας ἐν τοῖς λατομείοις ἢ προώρισεν ὡς θύματα διὰ τὸ ἀμφιθέατρον τῆς Ῥώμης. Τοὺς δὲ προκρίτους ἤγαγε μεθ' ἑαυτοῦ εἰς τὴν Ῥώμην, ὅπως κοσμήσωσι τὸν θρίαμβόν του. Τούτων δὲ ἦσαν ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Σίμων, οἵτινες ἠνέχθησαν νὰ ἐπιζήσωσιν εἰς τὸν ὄλεθρον τοῦ ἰδίου ἔθνους. Καὶ ὁ μὲν Σίμων ἐθανατώθη ἀμέσως μετὰ τὸν θρίαμβον τοῦ νικητοῦ, ὁ δὲ Ἰωάννης, διαφυγὼν διὰ χάριτος τὸν θάνατον, κατεδικάσθη εἰς ἰσόβια δεσμά.

Ἡ Ἱερουσαλὴμ ἔμεινεν ἠρειπιωμένη· πρὸς φύλαξιν δὲ τοῦ χωρίου ὡρίσθη εἷς λεγεὼν μετὰ τῶν Θρακῶν καὶ Ἱσπανῶν ἐπικούρων του. Δύο δὲ ἀποικίαι παλαιμάχων ἀπεστάλησαν εἰς Ἐμμαοὺς καὶ Καισάρειαν τῆς Ἰουδαίας, ἥτις χώρα ἀπεσπάσθη τότε ἀπὸ τῆς Συρίας καὶ κατεστάθη εἰς ἰδίαν ἐπαρχίαν. Πρὸς τιμὴν δὲ τοῦ κατακτητοῦ τῆς Ἱερουσαλὴμ ἱδρύθη ἐν Ῥώμῃ ἐπὶ τῆς ἄκρας Ἐλέας *(Velia)* τῆς τοῦ Παλατίνου λόφου κορυφῆς ἀψὶς θριαμβευτικὴ λίθου πεντελησίου διατηρουμένη μέχρι καὶ τῆς σήμερον. Ἐν δὲ τοῖς ἀναγλύφοις τοῖς κοσμοῦσι τὸ μνημεῖον βλέπομεν ἐξεικονιζόμενον μέρος τῆς θριαμβικῆς πομπῆς, δι' ἧς ἐπανηγυρίσθη ἐν Ῥώμῃ ἡ μεγάλη κατάκτησις. Καὶ δὴ παρίστανται μὲν πομπευόμενα τὰ πολυτιμότατα ἐκ τοῦ ἱεροῦ λάφυρα καὶ ἡ μεγάλη ἑπτάφωτος λυχνία, ἣν ἠδυνήθησαν νὰ ἐξαγάγωσιν οἱ νικηταὶ σῶαν ἐκ τῶν ἀδηφάγων φλογῶν, παρίσταται δὲ καὶ ὁ νικητὴς φερόμενος ἐπὶ τοῦ θριαμβευτικοῦ ἅρματος καὶ στεφανούμενος ὑπὸ τῆς θεᾶς Νίκης. Κατετέθησαν δὲ τὰ ἐκ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἰεχωβὰ λάφυρα εἰς τὸν ἐπὶ τοῦ Καπιτωλίου ναόν, ὅστις τότε ἀνῳκοδομεῖτο, εἰς αὐτὸν δὲ περιῆλθον καὶ τὰ εἰσοδήματα τὰ τέως ἀνήκοντα εἰς τὸ ἰουδαϊκὸν ἱερόν.

Καθ' ὃν δὲ χρόνον ὁ Τίτος ἐπολιόρκει στενῶς τὴν Ἱερουσαλήμ, ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἀνήγετο τελευτῶντος τοῦ Μαΐου 70 ἐξ Ἀλεξανδρείας, καί, παραπλέων τὴν Ῥόδον, τὴν Ἰωνίαν, τὴν Ἀχαΐαν καὶ τὴν Κέρκυραν, προσωρμίζετο τῇ 21 Ἰουνίου εἰς Βρενδήσιον, ὅπου εἶχον μεταβῆ πρὸς δεξίωσιν αὐτοῦ ὁ Μουκιανὸς καὶ οἱ δοκιμώτατοι τῶν συγκλητικῶν.

Β' ΒΕΣΠΑΣΙΑΝΟΣ *καὶ πολιτεία αὐτοῦ* (70-79)[1]. — Ὁ ἀνὴρ ὁ διαδεχόμενος τὸν Ἰούλιον Κλαύδιον οἶκον ἐν τῇ κοσμοκρατορίᾳ καὶ ἱδρύων ἐπ' ὀνόματι τοῦ Καίσαρος καὶ τοῦ Αὐγούστου νέαν αὐτοκρατορικὴν δυναστείαν κατήγετο ἐκ γένους ἀφανοῦς. Ἦτο πλεβήιος τῆς Σαβίνης, ἀνήκων εἰς οἶκον στερούμενον πολιτικοῦ παρελθόντος. Κατὰ ταῦτα δὲ ὁ Βεσπασιανὸς ἐχρεώστει τὴν ἰδίαν θέσιν εἰς ἑαυτόν, καὶ τοῦτο ἦτο εὐπρόσδεκτος ἐπαγγελία διὰ

[1] Ἴδ. τὰς πηγὰς περὶ τῶν κατὰ τὸν Βεσπασιανὸν ἐν σ. 210, σημ. 1.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

τὸ κράτος, ἀναμένον παρ᾽ αὐτοῦ τὴν εἰρήνην, ἧς ᾐσθάνετο μεγίστην ἀνάγκην. Ὁ δὲ Βεσπασιανὸς ἔδωκεν εἰς τοὺς ὑπηκόους καί τι πλέον, παρασχὼν τὴν ἐλευθερίαν ἐν τῇ τάξει καθ᾽ ὅσον αὕτη συνεβιβάζετο μετὰ τῆς μοναρχίας.

Ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα τοῦ Αὐγούστου, μετήνεγκε τὸ κέντρον τῆς κυβερνήσεως εἰς τὴν σύγκλητον. Ἐπειδὴ δ᾽ ἐπὶ τῶν προηγηθεισῶν τυραννίδων τὸ συνέδριον τῶν πατέρων εἶχεν ἐκπέσει κατά τε τὸν ἀριθμὸν καὶ τὸ ἀξίωμα, ὁ Βεσπασιανὸς ἀνενέωσε τὴν σύγκλητον διὰ τῆς εἰς αὐτὴν καὶ τοὺς Ῥωμαίους πατρικίους εἰςαγωγῆς τῶν ἐπιφανεστάτων οἴκων τῶν ἐπαρχιῶν. Ἔπραξε δὲ ταῦτα συντιμητεύων μετὰ τοῦ υἱοῦ Τίτου τῷ 73. Ἐκ τούτων δὲ τῶν νέων συγκλητικῶν οἴκων ἔμελλε νὰ ἐκλέξῃ ἡ Ῥώμη μετὰ τὴν ἀπόσβεσιν τοῦ Φλαβίου γένους τοὺς αὐτοκράτορας αὐτῆς, ἀναβιβάζουσα ἐπὶ τὸν θρόνον τὸν Ἱσπανὸν Τραϊανὸν καὶ τὸν Γαλάτην Ἀντωνῖνον, ἤτοι τοὺς ἀρίστους τῶν μετὰ τὸν Αὔγουστον ἡγεμόνων.

Ἡ δὲ κατὰ μέρος παραίτησις αὕτη ἀπὸ τῆς ἐξουσίας ἔμελλεν ἀναγκαίως νὰ καταστήσῃ τὸν αὐτοκράτορα ἐπιμονώτερον εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ ὑπολειπομένου μέρους τῆς ἀρχῆς. Ἐντεῦθεν δὲ προῆλθεν ἡ ἄκρα αὐστηρότης, μεθ᾽ ἧς ἀντεπεξῆλθε κατὰ τῶν ἀντιπάλων, εἴτ᾽ ἐκ φιλοσοφικῶν ἀρχῶν εἴτ᾽ ἐκ προσωπικῆς πλεονεξίας προήρχετο ἡ ἀντιπολίτευσις αὕτη. Καὶ δὴ ὁ μὲν γαμβρὸς τοῦ Παίτου Θρασέου Ἑλβίδιος Πρίσκος, ὅςτις ἐπεδείκνυεν ἀπροκαλύπτως τὰ δημοκρατικὰ αὐτοῦ αἰσθήματα, ἀρνούμενος καὶ νὰ μνημονεύσῃ κἂν τοῦ αὐτάρχου ἐν τοῖς ἐδίκτοις ἅτινα ἐξέδιδεν ὡς πραίτωρ, μετὰ ἐπανειλημμένας, ἀλλὰ ματαίας νουθεσίας ἐξωρίσθη, ἐπειδὴ δὲ οὐδ᾽ αὕτη ἡ ποινὴ ἴσχυσε νὰ κάμψῃ αὐτὸν, ἐθανατώθη. Ἐπ᾽ ἴσης δὲ διὰ θανάτου ἐτιμωρήθησαν καὶ οἱ περιβόητοι ἐπὶ Νέρωνος μηνυταὶ Καικίνας καὶ Ἔπριος Μάρκελλος, ἀποπειραθέντες νὰ καταλύσωσι διὰ τῶν πραιτωριανῶν τὴν ἀρχὴν τοῦ Βεσπασιανοῦ. Τούτων ὁ Ἀλιηνὸς Καικίνας, προδότης ἐξ ἐπαγγέλματος, ἐκφυγὼν ὡς ἐκ θαύματος τοὺς λεγεῶνας τοῦ Βιτελλίου, εἶχε γείνει δι᾽ ἐνεργείας τοῦ Μουκιανοῦ δεκτὸς εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν αὐλήν. Μαθὼν δὲ ὁ Βεσπασιανὸς τὴν προδοσίαν αὐτοῦ, ἀνέθηκεν εἰς τὸν υἱὸν Τίτον τὴν τιμωρίαν τοῦ ἐνόχου, ὁ δὲ Τίτος, καλέσας εἰς συμπόσιον, διέταξε τὸν φόνον αὐτοῦ κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ γεύματος ἔξοδον.

Αὐστηρότης δὲ περιττὴ καὶ πάντως ὑπερβολικὴ ὑπῆρξεν ἡ ἐπιδειχθεῖσα πρὸς τὸν Ἰούλιον Σαβῖνον τὸν κατὰ τὴν τελευταίαν γαλατικὴν ἐπανάστασιν ἡγεμόνα τῶν Λιγγόνων. Οὗτος ἐν τῷ ὀλέθρῳ τῶν περὶ ἑαυτὸν εἶχε ζητήσει σωτηρίαν κρυφθεὶς μετὰ τῆς συζύγου Ἐπονίνης ἔν τινι ἄντρῳ [1]. Ἐκεῖ δὲ κατώρθωσε νὰ μείνῃ κεκρυμμένος ἐπὶ ἐννέα ἔτη, ἡ δὲ ἡρωὶς Ἐπονῖνα ὑπῆρξε

---

[1] Ἡ σύζυγος τοῦ Σαβίνου καλεῖται Ἐμπονὴ παρὰ **Πλουτάρχῳ** (Ἐρωτικ. 25)· «ἣν ἐκεῖ μὲν Ἐμπονὴν ἐκάλουν, ἑλληνιστὶ δ᾽ ἄν τις Ἡρωΐδα προσαγορεύσειεν».

πιστὴ αὐτοῦ σύντροφος ἐν τῷ φρικτῷ ἐκείνῳ ἀσύλῳ, ὅπου ἔτεξε καὶ ἀνέθρεψε δύο υἱούς. Ἀνακαλυφθὲν δὲ τέλος τὸ ἀτυχὲς ζεῦγος ἤχθη δέσμιον εἰς τὴν Ῥώμην. Ὁ δὲ Βεσπασιανὸς συνεκινήθη μὲν μέχρι δακρύων ἐπὶ τῇ θέᾳ αὐτῶν καὶ ἐπὶ ταῖς ἱκεσίαις τῆς ἡρωικῆς γυναικός, ἀλλά, θεωρῶν ἐπικίνδυνον τὴν διάσωσιν ἀνδρός, ὅστις εἶχε κηρύξει ἑαυτὸν νόθον ἀπόγονον τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος, διέταξε τὸν φόνον αὐτοῦ τε καὶ τῆς συζύγου.

Μεταρρυθμίσεις δ' οὐχ ἧττον ἀξιόλογοι τῆς περὶ τὴν σύγκλητον ὑπῆρξαν αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸν στρατὸν καὶ τὰ οἰκονομικά, ἅτε ἀποτελοῦσαι μέρος τοῦ πολιτικοῦ προγράμματος τοῦ Βεσπασιανοῦ καὶ ἐξηγοῦσαι τὴν ἡσυχίαν τὴν διαδεχθεῖσαν τὴν προηγουμένην θύελλαν καὶ τὴν διατήρησιν τῆς ἐξουσίας ἐν τῷ οἴκῳ τῶν Φλαβίων.

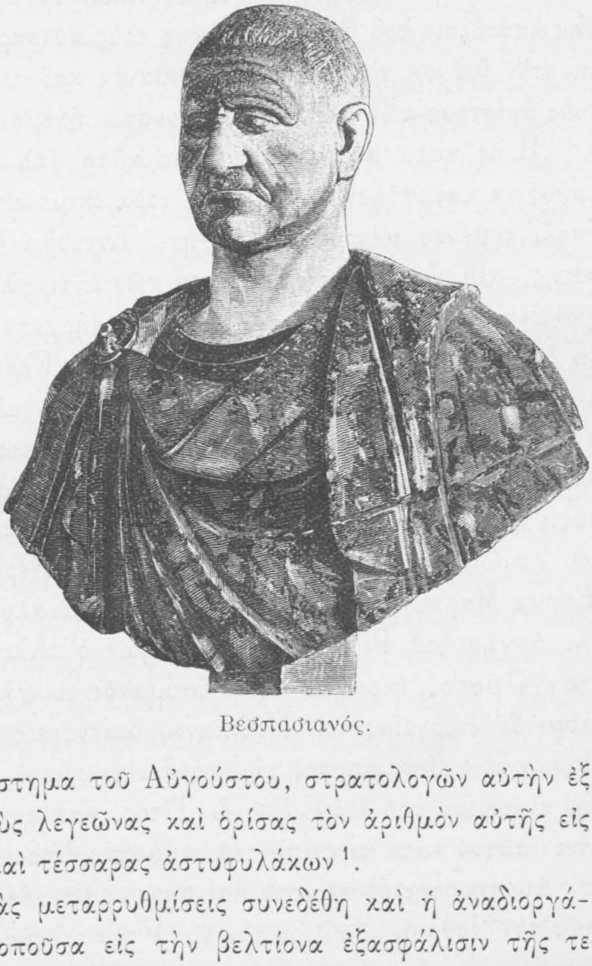
Βεσπασιανός.

Ἑπόμενος εἰς τὴν συμβουλὴν τοῦ Μουκιανοῦ, ὅστις ὑπῆρξε διὰ τὸν Βεσπασιανὸν Ἀγρίππας ἅμα καὶ Μαικήνας, ὥρισε τὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις τοῦ κράτους εἰς τριάκοντα λεγεῶνας, ὧν τινας ἀνανέωσε καθ' ὁλοκληρίαν, ὅπως ἐπανορθώσῃ τὴν διάλυσιν τῆς παραρρηνίου στρατιᾶς· διὸ ἔχομεν ἀπὸ τούτου τοῦ χρόνου δύο λεγεῶνας φερωνυμουμένους ἀπὸ τῶν Φλαβίων (*Flavia IV* καὶ *XVI*). Ὡς πρὸς δὲ τὴν φρουρὰν ἐπανέφερε τὸ σύστημα τοῦ Αὐγούστου, στρατολογῶν αὐτὴν ἐξ ἀνδρῶν μὴ ἀνηκόντων εἰς τοὺς λεγεῶνας καὶ ὁρίσας τὸν ἀριθμὸν αὐτῆς εἰς ἐννέα λόχους πραιτωριανῶν καὶ τέσσαρας ἀστυφυλάκων [1].

Πρὸς δὲ τὰς στρατιωτικὰς μεταρρυθμίσεις συνεδέθη καὶ ἡ ἀναδιοργάνωσις τῶν ἐπαρχιῶν, ἀποσκοποῦσα εἰς τὴν βελτίονα ἐξασφάλισιν τῆς τε ἐσωτερικῆς ἡσυχίας καὶ τῆς ἐκ τῶν ἔξωθεν ἀμύνης.

Καὶ ἐν μὲν τῇ Ἀσίᾳ ἡ Κιλικία, ἀποσπασθεῖσα ἀπὸ τῆς Συρίας, κατεστάθη ἰδία ἐπαρχία ὑπὸ αὐτοκρατορικὸν ὕπαρχον. Ὁμοίας δὲ τάξεως ἔτυχε

[1] Ἐπὶ Δομιτιανοῦ ηὐξήθη ὁ μὲν ἀριθμὸς τῶν λόχων τῶν πραιτωριανῶν εἰς δέκα, ὁ δὲ τῶν ἀστυφυλάκων εἰς πέντε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

καὶ ἡ Λυκία ὁμοῦ μετὰ τῆς Παμφυλίας. Τῆς δὲ Καππαδοκίας ηὐξήθη ἥ τε ἔκτασις καὶ ἡ σημασία, διότι, ἑνωθεῖσα μετὰ τῆς μικρασιατικῆς Γαλατίας, ἀπέβη μεγάλη στρατιωτικὴ ἐπαρχία ἰσότιμος πρὸς τὴν Συρίαν· ἡ δὲ δικαιοδοσία τοῦ ὑπατικοῦ ὑπάρχου εἰς ὃν ἀνετίθετο ἡ διοίκησις αὐτῆς περιελάμβανε καὶ τὴν Μικρὰν Ἀρμενίαν, τὴν Ἰσαυρίαν καὶ τὴν Λυκαονίαν.

Ἐν δὲ τῇ Δύσει ἡ προσοχὴ τοῦ Βεσπασιανοῦ ἐστράφη ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν εἰς τὸν ἐκρωμαϊσμὸν τῶν ἐπαρχιῶν, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ εἰς συμπλήρωσιν τῆς κατακτήσεως τῆς Βρεττανίας.

Καὶ χάριν μὲν διαδόσεως τῆς ρωμαϊκῆς γλώσσης καὶ τῶν ἠθῶν ἐχορήγησεν εἰς τοὺς Ἱσπανοὺς πάντας τὴν λατινικὴν ἰσοπολιτείαν, ἀμείβων αὐτοὺς ἐπὶ τῇ ἀναγνωρίσει ἑαυτοῦ ὡς αὐτοκράτορος ἀμέσως μετὰ τὴν παρὰ τὴν Κρεμῶνα μάχην.

Ἡ δὲ συντέλεσις τῆς καθυποτάξεως τῶν Βρεττανῶν ἀνετέθη εἰς τὸν Γναῖον Ἰούλιον Ἀγρικόλαν, πενθερὸν τοῦ ἱστορικοῦ Τακίτου, ὅστις καὶ ἔγραψε τὸν βίον αὐτοῦ[1]. Καὶ ἤδη μὲν πρὸ αὐτοῦ οἱ στρατηγοὶ Πετίλιος Κερεάλιος καὶ Ἰούλιος Φροντῖνος εἶχον συνεχίσει ἐν Βρεττανίᾳ τὸ ἔργον τοῦ Πλαυτίου καὶ τοῦ Σουητωνίου Παυλίνου, καθυποτάξαντες τοὺς Βρίγαντας καὶ τοὺς Σιλούρους. Ὁ δὲ Ἀγρικόλας, σταλεὶς εἰς τὴν νῆσον τῷ 78, ὑπέταξε τοὺς ἐν τῷ κέντρῳ τῆς σημερινῆς Οὐαλλίας οἰκοῦντας Ὀρδούικας, καὶ ἀνέκτησε τὴν νῆσον Μῶναν (Anglesey), ἣν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Παυλίνου εἶχον ἀποβάλει οἱ Ῥωμαῖοι. Φθάσας δ᾽ εἰς τὸν ἰσθμὸν τὸν διαχωρίζοντα τὸν Ἀτλαντικὸν ὠκεανὸν ἀπὸ τῆς Βορείας θαλάσσης, μεταξὺ τῶν κόλπων οἵτινες σήμερον καλοῦνται Clyde καὶ Forth, ὠχύρωσεν αὐτὸν, ὅπως προστατεύσῃ τὴν ἐπαρχίαν Βρεττανίαν ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν ὀρεινῶν τῆς Καληδονίας. Ἀλλ᾽ οὗτοι ἐπελθόντες προεκάλεσαν αὐτὸν εἰς μάχην, ἥτις καὶ συνεκροτήθη ἐπὶ τοῦ Γραυπίου ὄρους, ὅπερ ἀνεπιστάτως ὑπὸ πολλῶν ἐταυτίσθη πρὸς τὰ σήμερον καλούμενα Γραμπιανὰ ὄρη (Grampian mountains)[2]. Ὁ δὲ Τάκιτος παριστάνει τὸν ἡγεμόνα τῶν Καληδονίων Κάλγακον προσφω-

[1] De vita et moribus Julii Agricolae liber. Ἡ συγγραφὴ αὕτη τοῦ Τακίτου εἶνε γεγραμμένη μετὰ θερμότητος καὶ συμπαθοῦς ἀγάπης, διὸ καὶ ἀφίσταται μὲν τῆς γαλήνης ἣν ὁ ἱστορικὸς ἐπέδειξεν ἐν τοῖς Χρονικοῖς, ἐνθυμίζει δὲ διὰ τὸ ῥητορικὸν τοῦ τρόπου καὶ τὸ ἐκλελυμένον τοῦ ὕφους τὰ ἐπικήδεια ἐγκώμια (laudationes funebres) καὶ τὸ εἶδος τοῦ Σαλλουστίου. Ἴδ. Teuffel Geschichte der römischen Litteratur § 335.

[2] Καὶ ὁ Duruy (Histoire des Romains Τόμ. Δ΄ σ. 704) ἀπεδέχθη τοῦτο τὸ λάθος. Ἐν τῷ Atlas antiquus τοῦ Kiepert εἰς τὸ ὄνομα Graupius ἀναφέρεται ἡ ἑξῆς σημείωσις· ignoti situs abest a tabulis; nomen sæc. 18 falso translatum ad eos qui nunc vocantur Grampian Mountains.

νοῦντα τοὺς ὁμοφύλους διὰ λόγου ἀποπνέοντος θερμὸν μὲν ἔρωτα ἀνεξαρτησίας, πικρὸν δὲ κατὰ τῶν Ῥωμαίων μῖσος. Ἡττήθησαν δὲ κατὰ τὴν μάχην οἱ Καληδόνιοι, καὶ ὁ Ἀγρικόλας εἰςήλασεν εἰς τὴν Σκωτίαν, ἐν ᾧ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ὁ στόλος αὐτοῦ ἔπλεε μέχρι τοῦ βορείου ἀκρωτηρίου τῆς χώρας, μεταδίδων εἰς τὸν κόσμον τὸ ἀσφαλὲς ἄγγελμα, ὅτι ἡ Βρεττανία ἦτο νῆσος. Ἐν τούτοις δὲ ὁ νεώτερος υἱὸς τοῦ Βεσπασιανοῦ Δομιτιανὸς, ὅςτις εἶχεν ἤδη ἀνέλθει ἐπὶ τὸν θρόνον μετὰ τὸν Βεσπασιανὸν καὶ τὸν Τίτον, ἀνεκάλει τὸν Ἀγρικόλαν ἐκ τῆς Βρεττανίας, κινούμενος ἔκ τε ζηλοτυπίας πρὸς τὸν νικηφόρον στρατηγὸν, καθ' ἃ μαρτυρεῖ ὁ Τάκιτος, ἀλλὰ καὶ πολὺ μᾶλλον ἐκ τῆς προθέσεως νὰ μετέλθῃ πρὸς τὴν Βρεττανίαν πολιτικὴν εἰρήνης, ἐπιτρέπουσαν εἰς αὐτὸν μεγάλας οἰκονομίας περὶ τὰς πολεμικὰς δαπάνας.

Ὡς δὲ τὴν στρατιὰν, οὕτω καὶ τὰ οἰκονομικὰ εἶχεν εὕρει ὁ Βεσπασιανὸς ἐν ἐσχάτῃ ἀταξίᾳ. Ὁ ἱστορικὸς Σουητώνιος παριστάνει αὐτὸν λέγοντα κατὰ τὴν ἀνάληψιν τῆς ἀρχῆς, ὅτι ἐχρειάζετο τεσσαράκοντα δισεκατομμύρια σεστερτίων, ἤτοι περὶ τὰ δέκα δισεκατομμύρια ἀρχαίων δραχμῶν, ὅπως ὀρθοποδήσῃ ἡ πολιτεία[1]. Παραλείποντες πᾶσαν κρίσιν περὶ τούτου τοῦ ἀριθμοῦ, δὲν εἶνε δύσκολον νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ἡ ὑπέρμετρος σπατάλη χρημάτων διασπαθηθέντων ὑπὸ τῶν τελευταίων αὐτοκρατόρων ἀπῄτει ἐπιφανῆ αὔξησιν ἐσόδων, ὅπως ἐπέλθῃ τὸ ἰσοζύγιον τῶν οἰκονομικῶν τοῦ κράτους. Διὰ ταῦτα δὲ ὁ Βεσπασιανὸς ἀφῄρεσε τὴν αὐτονομίαν τῶν νήσων Ῥόδου καὶ Σάμου καὶ τὴν τοῦ Βυζαντίου, ὅπως δυνηθῇ νἀποδώσῃ εἰς τὸ ταμεῖον τἀπὸ τῶν δασμῶν τῶν πόλεων ἐκείνων ἔσοδα. Πρὸς τούτοις ἐπανέφερε μὲν τοὺς ὑπὸ τοῦ Γάλβα καταργηθέντας φόρους, εἰςήγαγε δὲ καὶ νέους[2]. Ἡ δὲ γενομένη νέα ἀπογραφὴ ἀπεκάλυψεν εἰς αὐτὸν μέγα πλῆθος πολιτῶν ἢ οὐδὲν πληρονόντων ἢ ἀποτινόντων ὀλιγώτερα τοῦ προςήκοντος εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον, δι' αὐτῆς δ' ἐδιπλασιάσθη ὁ φόρος τινῶν ἐπαρχιῶν.

---

[1] Initio statim principatus professus quadringenties millies opus esse ut res publica stare posset. **Σουητωνίου** Vesp. 16. Ἀλλὰ παρατηρητέον ὅμως, ὅτι ἔν τισι τῶν κωδίκων τοῦ Σουητωνίου ἀντὶ τοῦ quadringenties φέρεται ἡ γραφὴ quadragies, καθ' ἣν τὰ δισεκατομμύρια δραχμῶν ἅτινα ἀπῃτοῦντο κατὰ τὸν Βεσπασιανὸν πρὸς οἰκονομικὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους περιορίζονται ἀπὸ δέκα εἰς ἕν.

[2] Τῶν νέων φόρων πολυθρύλητος ἀπέβη ὁ ἀπὸ τῶν οὔρων, εἰς ὃν ὑπεβάλλοντο οἱ οὐροῦντες ἐκτὸς τῶν κατὰ τὰς γωνίας τῶν ὁδῶν τεθειμένων οὐρητηρίων. Περίεργον δὲ εἶνε τὸ περὶ τούτου τοῦ φόρου ὑπὸ τοῦ **Σουητωνίου** (Vesp. 23) ἀναφερόμενον ἀνέκδοτον, καθ' ὃ, τοῦ Τίτου ἐλέγχοντος τὸν πατέρα ἐπὶ τῷ εἰρημένῳ φόρῳ, ὁ Βεσπασιανὸς, προςεγγίσας εἰς τὴν ῥῖνα τοῦ υἱοῦ τὸ πρῶτον ἐξ ἐκείνων τῶν χρημάτων κοπὲν νόμισμα, ἠρώτησεν ἂν δυςηρέστει αὐτὸν ἡ ὀδμή. Ἐκείνου δὲ εἰπόντος ὅτι ὄχι, καὶ ὅμως, εἶπεν ὁ αὐτοκράτωρ, προέρχεται ἐκ τοῦ οὔρους.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Τὰ δὲ νέα ἔσοδα ἐχρησίμευσαν πρὸς οἰκοδόμησιν τῶν μεγάλων ἐκείνων κτιρίων, ἅτινα καὶ σήμερον ἐγείρουσιν ἄπειρον τὸν θαυμασμόν. Εἶνε δὲ ταῦτα ἡ θριαμβικὴ ἁψὶς τοῦ Τίτου καὶ τὸ Κολοσσιαῖον, ὅπερ ὁ ποιητὴς Μαρτιάλιος ὕμνησεν ὡς τὸ μέγιστον τῶν ἐπὶ γῆς θαυμάτων. Τὸ ἀληθῶς κολοσσιαῖον ἐκεῖνο ἀμφιθέατρον, ὅπερ ἠδύνατο νὰ περιλάβῃ ὀγδοήκοντα ἑπτὰ χιλιάδας θεατῶν, ἐκτίσθη ἐπὶ τῆς θέσεως ἐν ᾗ ἔκειτο ἡ λίμνη τοῦ νερωνείου Χρυσοῦ οἴκου ἐπιχωσθεῖσα. Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ δ' ἐδάφους τῆς ἄλλοτε ὑπαρχούσης λίμνης ἔκτισεν ὁ Βεσπασιανὸς καὶ ἱερὸν τῆς εἰρήνης, ἔχον ἰδίαν ἀγορὰν *(forum Vespasiani)*, ἐν ᾗ ἦσαν ἀνεγηγερμέναι βασιλικὴ καὶ βιβλιοθήκη.

Ἄλλο δὲ μέρος τῶν νέων φόρων ἐχρησίμευσεν εἰς βοήθειαν ἀπόρων συγκλητικῶν καὶ ὑπατικῶν, εἰς μισθοδοσίαν Ἑλλήνων καὶ Λατίνων ῥητοροδιδασκάλων καὶ ἀμοιβὴν ποιητῶν καὶ τεχνιτῶν. Μεταξὺ δὲ τῶν τυχόντων τῆς προστασίας τοῦ αὐτοκράτορος ὑπῆρξε καὶ ὁ φυσιοδίφης Πλίνιος, ὅστις ἔπλεξεν εἰς αὐτὸν τὸ προσῆκον ἐγκώμιον ἐν τῷ προλόγῳ τῆς Φυσικῆς ἱστορίας. Ὁ δὲ Σουητώνιος, θεωρῶν αὐτὸν ἐξ ἄλλης ἀπόψεως, ἐγκωμιάζει ὡς στερεώσαντα καὶ λαμπρύναντα τὴν πολιτείαν[1]. Ἐν ταύταις δὲ ταῖς λέξεσι συνοψίζεται ὅλη ἡ ἱστορία τοῦ μεγάλου αὐτοκράτορος. Ἀπέθανε δὲ ὁ Βεσπασιανὸς τὴν 23 Ἰουνίου 79 κατὰ τὸ δέκατον ἔτος τῆς ἀρχῆς καὶ ἑβδομηκοστὸν τοῦ βίου.

Γ' Τιτος (79-81)[2].—Ὁ Βεσπασιανὸς ἀφῆκε δύο υἱούς, τὸν Τίτον καὶ τὸν Δομιτιανόν, οἵτινες διεδέχθησαν αὐτὸν ὁ μὲν μετὰ τὸν δέ, ἀξιωθέντες φήμης ἱκανῶς διαφόρου. Ὁ Τίτος, ὅστις ἐν τῇ πολιορκίᾳ τῆς Ἱερουσαλὴμ εἶχε φανῇ ἀνὴρ ὠμὸς καὶ αἱμοδιψής, ὡς ἡγεμὼν ἀνεδείχθη οὕτω πρᾶος καὶ μεγαλόψυχος, ὥστε ἠξιώθη νὰ κληθῇ ὑπὸ τῶν συγχρόνων «ἀγάπημα καὶ ἐντρύφημα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους[3]». Δύο δὲ περιστάσεις συνετέλεσαν εἰς ἀνάδειξιν τῆς ἀγαθῆς περὶ αὐτοῦ δόξης, πρῶτον μὲν ἡ βραχυτάτη διάρκεια τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ, ἀπὸ 23 Ἰουνίου 79 μέχρι 13 Σεπτεμβρίου 81, δεύτερον δ' αἱ φοβεραὶ κοιναὶ συμφοραὶ αἱ κατὰ τὸν βραχὺν ἐκεῖνον χρόνον πλήξασαι τὴν Ἰταλίαν. Καὶ δὴ ἡ ψυχὴ τοῦ ἡγεμόνος ἀναγκαίως συνεκινήθη, βλέπον-

---

[1] Per totum imperii tempus nihil habuit antiquius quam ... rem publicam stabilire primo, deinde et ornare. **Σουητωνίου** Vesp. 8.

[2] Περὶ Τίτου ἴδ. **Δίωνα Κάσσιον** (LXVI, 17 κ. ἑ.) καὶ **Σουητώνιον** (Divus Titus). Πρβλ. Beulé Titus et sa dynastie. Ἐν Παρισίοις. 1870.— Stange De Titi imperatoris vita. 1870. — O. Hoffmann De imperatoris Titi temporibus recte definiendis. 1883.

[3] Amor et deliciae generis humani. **Σουητωνίου** Tit. 1. **Εὐτροπίου** VII, 14.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

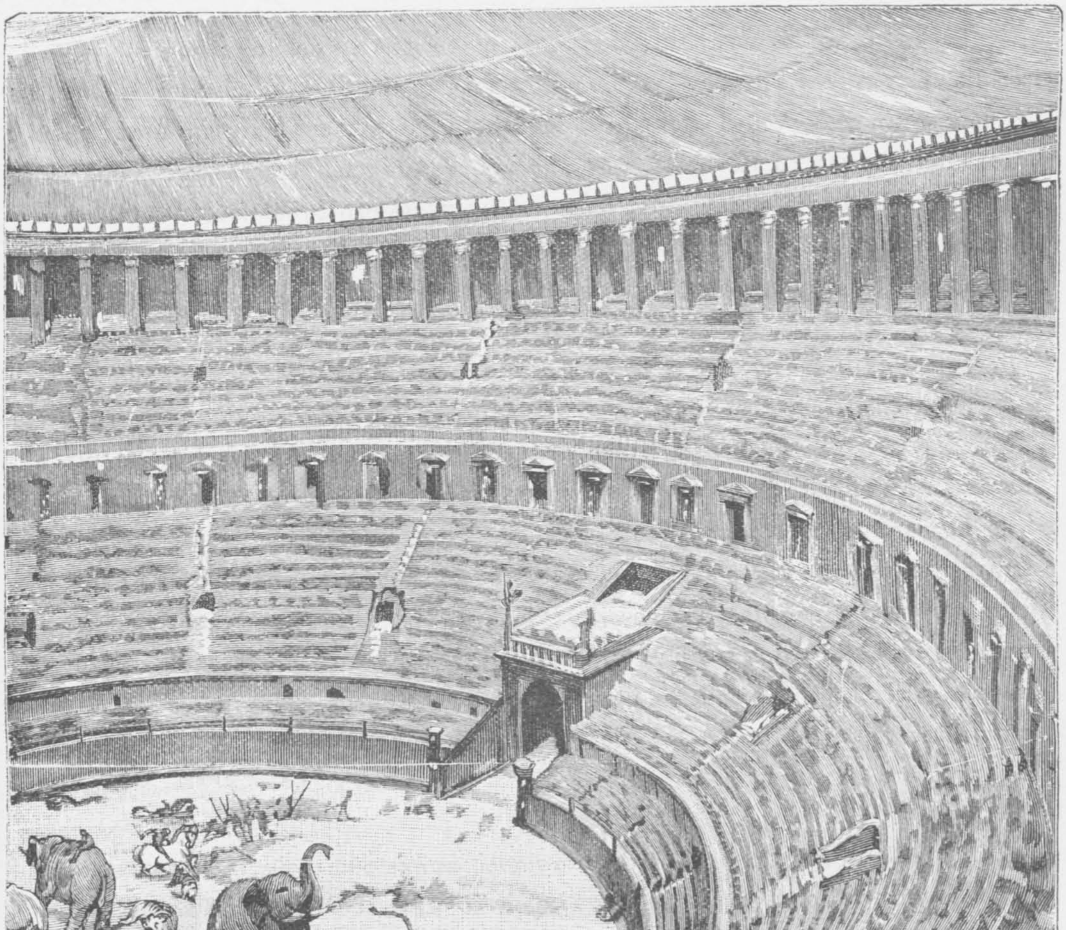

Η καθιέρωσις τοῦ Κολοσσιαίου.

τος τρεῖς πόλεις τῆς Καμπανίας ἐξαφανιζομένας ἐξαπίνης, τὴν Ῥώμην ἐκ νέου κακουμένην ὑπὸ πυρκαϊᾶς καὶ τὴν Ἰταλίαν πληττομένην ὑπὸ τοῦ λοιμοῦ. Διὸ ἐπέδειξεν ἄκραν φιλανθρωπίαν, αἱ δὲ ηὐξημέναι πρόσοδοι τῆς πολιτείας ἀφιερώθησαν εἰς ἐπικουρίαν τοῦ ἀπείρου πλήθους ἀτυχῶν, οὓς εἶχον πλήξει αἱ εἰρημέναι συμφοραί.

Ἡ ἔκρηξις τοῦ Βεσουβίου.—Εἰ καὶ ἦτο γνωστὴ εἰς τοὺς ἀρχαίους ἡ ἡφαιστειώδης φύσις τοῦ δικαρήνου ὄρους τοῦ δεσπόζοντος τοῦ γοητευτικοῦ κόλπου τῆς Νεαπόλεως, ἀλλ' οὐδένα ἐνέπνεε τὸ ἡφαίστειον φόβον εἰς αὐτούς, ἐπειδὴ ἀπὸ χρόνων ἀμνημονεύτων δὲν παρεῖχε δείγματα ἐνεργείας. Ἀλλ' ὅμως δεινὸς σεισμὸς κλονήσας τῇ 5 Φεβρουαρίου 63 τὴν Καμπανίαν καὶ κατεδαφίσας μέγα μέρος τῆς Πομπηίας ἀνήγγελλεν, ὅτι ἐπανελαμβάνετο ἡ ἐνέργεια τοῦ ἡφαιστείου, ὅπερ τέως ἐθεωρεῖτο ἐσβεσμένον. Τῷ δὲ 76 ἐπῆλθε δεύτερος σεισμός, ἐξ οὗ ἔπαθε τὸ Ἡράκλειον. Τέλος δὲ τῇ 23 Αὐγούστου τοῦ 79 νεφέλη ὑπερμεγέθης, ὁμοιάζουσα πρὸς πίτυν γιγάντειον ἔχουσαν ὕψος τρισχιλίων μέτρων, ἐπεφάνη ἄνωθεν τοῦ Βεσουβίου, ἀμαυρὰ καὶ περὶ αὐτὴν διαχέουσα σκότη, διασχιζόμενα ὑπὸ ἀστραπῶν. Ὁ δὲ φυσιοδίφης Πλίνιος, ὅστις ἐκυβέρνα τὸν στόλον τοῦ Μισηνοῦ ἀκρωτηρίου, καταληφθεὶς αἴφνης ὑπὸ τοῦ παραδόξου ἐκείνου φυσικοῦ φαινομένου, ἠθέλησε νὰ μελετήσῃ αὐτὸ ἐκ τοῦ σύνεγγυς. Ἀλλὰ τὰ θαλάσσια κύματα ἐμπόδισαν αὐτὸν νὰ προσορμισθῇ εἰς τὴν πρὸ αὐτοῦ τοῦ Βεσουβίου ἀκτήν, διὸ ἠναγκάσθη νἀποβιβασθῇ ἐν Σταβίαις. Ἐκεῖ δὲ τὸ ἡφαίστειον παρέστη πρὸ αὐτοῦ οἱονεὶ μέγας ὄγκος φλογῶν. Ἡ λάβα ἔρρεεν ἐκ τοῦ νέου κρατῆρος, ἐξ οὗ ἐξήρχετο ἀέριον ἀναφλεγόμενον κατὰ τὴν μετὰ τοῦ ἀέρος ἐπαφήν. Ἐφαίνετο ἐπιστὰν τὸ τέλος τοῦ κόσμου. Μετ' οὐ πολὺ δ' αὐταὶ αἱ Σταβίαι κατεστρέφοντο, τοῦ ἀέρος χορεσθέντος ἀερίων καὶ τέφρας. Ὁ δὲ Πλίνιος ἐπειράθη νὰ σωθῇ ἐπιβιβαζόμενος ἐπὶ λέμβου, ἀλλὰ τὰ κύματα ἐξώθησαν αὐτὸν εἰς τὴν γῆν, ὅπου κατέλαβεν αὐτὸν πάραυτα ὁ θάνατος, ἐπελθὼν ἐξ ἀσφυξίας[1].

Καθ' ὃν δὲ χρόνον ὁ Πλίνιος ἀπέθνησκεν ἐν Σταβίαις, ἥτις πόλις συγκατεστρέφετο μετ' αὐτοῦ, δύο ἄλλαι πόλεις κατεχώννυντο ἡ μὲν ὑπὸ χειμάρρου λάβας, ἡ δὲ ὑπὸ βροχῆς τέφρας καὶ κισσήρεως. Αἱ δύο δ' αὗται

---

[1] Ἴδ. **Πλινίου τοῦ νεωτέρου** Epist. VI, 16. Πλίνιος ὁ νεώτερος, ἀνεψιὸς καὶ θετὸς υἱὸς Πλινίου τοῦ πρεσβυτέρου, διέσωσεν ἡμῖν ἐν τῇ σημειουμένῃ ἐπιστολῇ περιγραφὴν τῆς φοβερᾶς καταστροφῆς, ἧς ὑπῆρξε μάρτυς αὐτόπτης, ἀφηγήθη δὲ καὶ τὸν οἰκτρὸν θάνατον τοῦ θείου. Τῶν δ' ἐπιστολῶν Πλινίου τοῦ νεωτέρου ἔχομεν ἱκανὰς ἐκδόσεις, ὧν πρώτη μὲν πλήρης εἶνε ἡ τοῦ Ἄλδου Μανουτίου ἐν Βενετίᾳ 1508, νεώταται δὲ ἡ τοῦ Herbst ἐν Ἅλλῃ 1839, ἡ τοῦ Döring ἐν Φρειβέργῃ τῷ 1843 καὶ ἡ κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ Keil ἐν Λειψίᾳ 1870.

πόλεις ἦσαν τὸ Ἡράκλειον καὶ ἡ Πομπηία. Καὶ ἄνωθεν μὲν τῶν ἐρειπίων τοῦ Ἡρακλείου εἶνε σήμερον ἐκτισμένον τὸ πόλισμα Resina, ἡ δὲ Πομπηία, ἐφ' ἧς οὐδεμία νέα πόλις ἐκτίσθη, ἔχει ἤδη ἀποκαλυφθῇ κατὰ τὰ δύο πέμπτα καὶ εἶνε μνημεῖον τοῦ παρελθόντος μοναδικὸν ἐν τῷ κόσμῳ.

Ὁ δ' αὐτοκράτωρ Τίτος, εὐθὺς ὡς ἔμαθε τὴν φοβερὰν ἐκείνην καταστροφήν, ἔστειλεν εἰς τὴν Καμπανίαν δύο ὑπατικοὺς μετὰ μεγάλου πλήθους χρημάτων, ὅπως διανείμωσι ταῦτα εἰς τἀτυχῆ λείψανα τῶν καταστραφεισῶν πόλεων. Θέλων δὲ νἀναδείξῃ γενναιοτέραν τὴν ἐπικουρίαν, προώρισεν

Ἡ καταστροφὴ τῆς Πομπηίας καὶ ὁ θάνατος τοῦ Πλινίου.

εἰς διάθεσιν τῶν ἀτυχῶν ἐκείνων τὰ εἰς τὸ αὐτοκρατορικὸν ταμεῖον ἕνεκεν ἐλλείψεως κληρονόμων ἀνήκοντα.

Δὲν εἶχον δ' ἀκόμη θεραπευθῇ αἱ ἐκ τῆς ἐκρήξεως τοῦ Βεσουβίου πληγαί, ὅτ' ἐπῆλθον ἄλλαι συμφοραί. Νέα πυρκαϊά, ἐκραγεῖσα ἐν Ῥώμῃ τῷ 80, ἔφθειρεν ἓξ ναούς, δύο θέατρα καὶ τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Αὐγούστου. Εἰς δὲ τὴν πυρκαϊὰν ταύτην ἐπηκολούθησε λοιμὸς φθοροποιός, διαδοθεὶς ἀνὰ σύμπασαν τὴν Ἰταλίαν. Καὶ τότε δὲ ἡ φιλελεήμων χεὶρ τοῦ αὐτοκράτορος ὑπῆρξε πρόθυμος πρὸς ἀνακούφισιν τῶν ἀτυχῶν, εἰς οὓς ἀνέῳξε τὸ δημόσιον ταμεῖον καὶ παρεχώρησε τὸ ἐκ τῆς πωλήσεως τῶν κειμηλίων τοῦ ἰδίου οἴκου χρῆμα, μόνον τὸ ἐξῆς ὑπολειφθέντα εἰς τὸν αὐτοκράτορα πόρον. Οὐ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

τως ἡ φιλανθρωπία εἶχεν ἀποβῆ ἕξις διὰ τὸν Τίτον, διὸ ἔλεγεν, ὅτι ἀπώλεσεν ἐκείνην τὴν ἡμέραν καθ' ἣν δὲν ἤθελε παράσχει βοήθειαν εἴς τινα τῶν δεομένων.

Ῥωμαϊκὰ μνημεῖα. — Ἡ ἀρχὴ τοῦ Τίτου εἶνε ἀξιομνημόνευτος καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν μνημείων τῆς Ῥώμης. Ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος ἀπεπεράτωσε καὶ καθιέρωσε τὸ Κολοσσιαῖον, ἔκτισε δὲ καὶ τὰς μέχρι τῆς σήμερον φερωνύμους αὐτοῦ Θέρμας. Ἡ δὲ καθιέρωσις τοῦ Κολοσσιαίου συνωδεύθη ὑπὸ ἑορτῶν καὶ ἀγώνων ἑκατονθημέρων. Ἀλλ' ἡ χαρὰ τοῦ πλήθους μετέστη μετ' οὐ πολὺ εἰς κοινὸν πένθος· ἐπειδὴ ἅμα τῷ πέρατι τῶν ἑορτῶν ἔφθασεν εἰς τὴν Ῥώμην ἡ θλιβερὰ ἀγγελία, ὅτι ὁ προσφιλὴς ἡγεμὼν εἶχεν ἀποθάνει ἐν ταῖς γαίαις αὐτοῦ κατὰ τὴν Σαβίνην ἐν ἡλικίᾳ τεσσαράκοντα καὶ δύο μόνον ἐτῶν.

Ἀλλὰ τὸ ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Τίτου πένθος δὲν συνεμερίσθησαν πάντες. Ἀπέστησαν μὲν αὐτοῦ οἱ Ἰουδαῖοι, οἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ λησμονήσωσιν, ὅτι ὁ Τίτος εἶχεν ὑπάρξει ὁ ἐκπορθητὴς καὶ καταστροφεὺς τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἀμέτοχος δὲ τοῦ πένθους ἔμεινε καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Τίτου Δομιτιανὸς, ὅστις κατείχετο ὑπὸ διαρκοῦς πρὸς τὸν ἀδελφὸν ἀντιζηλίας καὶ ἐκαραδόκει ἀνυπόμονος νὰ διαδεχθῇ αὐτόν.

Τὸ δὲ πρὸς τὸν Τίτον μῖσος τοῦ Δομιτιανοῦ ἐγέννησε τὴν ὑπόνοιαν, ὅτι ὁ ἀγαθὸς ἐκεῖνος αὐτοκράτωρ ἀπέθανε δηλητηριασθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ. Ἀλλ' ὁ Σουητώνιος, ὅστις ἄλλως ἦτο εὐεπίφορος εἰς ἀποδοχὴν πάσης στυγερᾶς φήμης, δὲν παρέσχε πίστιν εἰς ταύτην τὴν καταγγελίαν. Ἄλλως δὲ ἡ ὑπόνοια αὕτη διεψεύδετο ὑπ' αὐτῶν τῶν νοσηλευσάντων τὸν Τίτον, παρ' ὧν εἶχε μάθει ὁ Πλούταρχος, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἀπέθανεν ἐκ λουτροῦ γενομένου ἐν ἀκαταλλήλῳ ὥρᾳ[1].

Δ' ΔΟΜΙΤΙΑΝΟΣ (81-96)[2]. — Ἀπ' αὐτῆς τῆς πρώτης νεότητος εἶχεν ἐπιδείξει ὁ Δομιτιανὸς τὴν διάστροφον φύσιν καὶ τὴν φιλαρχίαν. Διαφυγὼν

---

[1] **Πλουτάρχου** Ὑγιεινὰ παραγγ. 3.

[2] Ἐπὶ τοῦ Δομιτιανοῦ ἐπεράτωσεν ὁ Γάϊος Σίλιος Ἰταλικὸς τὸ ἔπος περὶ τοῦ δευτέρου καρχηδονικοῦ πολέμου, ὀνθυλευθὲν δι' ἐπαχθῶν ἐπαίνων τοῦ τυράννου ἐκείνου, περὶ οὗ ἀποτολμᾷ ὁ ποιητὴς νὰ εἴπῃ, ὅτι ἐπισκοτίζει καὶ αὐτὸν τὸν πατέρα καὶ τὸν ἀδελφόν. At tu transcendes, Germanice, facta tuorum (**Σιλίου Ἰταλικοῦ** III, 607). Ἄλλος δὲ δουλοπρεπὴς κόλαξ τοῦ Δομιτιανοῦ εἶνε ὁ σύγχρονος αὐτῷ Πόπλιος Παπίνιος Στάτιος, ὁ ποιητὴς τῆς ***Θηβαΐδος***, τῆς ***Ἀχιλληΐδος*** καὶ τῶν ***Αὐτοσχεδίων ποιημάτων*** (Silvae). Ἐν τοῖς τελευταίοις τούτοις ὁ Στάτιος ἐξαίρει τὴν ἀγαθότητα τοῦ Δομιτιανοῦ καὶ δέεται τῶν ἀστέρων, τῶν ὑδάτων καὶ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ἐκ θαύματος κατὰ τὴν ἐκπόρθησιν τοῦ Καπιτωλίου, ἐν ᾧ εἶχε πολιορκηθῇ ὑπὸ τῶν Βιτελλιείων μετὰ τοῦ θείου Φλαβίου Σαβίνου, ὅτ' ἔμαθε τὸν θάνατον τοῦ Βιτελλίου, ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ κρησφυγέτου· ἀκούων δὲ τοὺς στρατιώτας ἀνακηρύττοντας αὐτὸν καίσαρα, μικροῦ δεῖν ἥρπαζε τὸν θρόνον ἀπὸ τοῦ γεννήτορος, ἂν μὴ ἐκώλυεν αὐτὸν ταχὺς ὁ Μουκιανός. Ἡ δὲ ἀπόπειρα αὕτη καὶ αἱ ὑπερβασίαι αὐτοῦ ἐν Ῥώμῃ καθ' ὃν χρόνον ὁ Βεσπασιανὸς εὑρίσκετο ἀκόμη μακρὰν ἀπεξένωσαν ἀπ' αὐτοῦ τὴν ψυχὴν τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ ἀδελφοῦ, διὸ καὶ ἐτηρήθη παρὰ μέρος ἐπί τε τῆς ἀρχῆς τοῦ Βεσπασιανοῦ καὶ τῆς τοῦ Τίτου. Ἡ δ' ἐγκατάλειψις αὕτη ὑπέθαλψεν ἐν αὐτῷ τὰ ἔμφυτα μοχθηρὰ πάθη καὶ ἰδίως τὴν φιλαρχίαν. Διὰ ταῦτα δ' ὁ θάνατος τοῦ ἀδελφοῦ, ὃν ἡ Ῥώμη ἐθρήνησεν ὡς συμφορὰν δημοσίαν, δι' αὐτὸν ὑπῆρξεν ἀπαλλαγή. Πρὶν δὲ ἀκόμη ὁ Τίτος ἐκβάλῃ τὴν λοισθίαν πνοήν, ὁ Δομιτιανὸς ἔσπευσεν εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν πραιτωριανῶν, καὶ διὰ δωρεᾶς ἐπιδαψιλευθείσης εἰς αὐτοὺς ἀνεγνωρίσθη διάδοχος τοῦ ἀδελφοῦ. Οὐδεὶς δὲ ἄλλως παρουσιάσθη διαμφισβητῶν διαδοχὴν ἐξασφαλιζομένην ὑπὲρ αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ παρὰ τοῦ Βεσπασιανοῦ ἀποκατασταθέντος συστήματος τῆς κληρονομικῆς διαδοχῆς.

Ἐν τούτοις δὲ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ ὑπῆρξαν ὡς καὶ τὰ τοῦ Νέρωνος ἱκανῶς ὑπέρτερα τῆς περὶ αὐτοῦ δόξης. Καὶ τρέφων μὲν διακαῆ ζῆλον πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονικήν, ἐκόσμησε πολυτελῶς διὰ κιόνων λίθου πεντελησίου τὸν ἐπὶ τοῦ Καπιτωλίου ναόν, οὗ ἐπεράτωσε τὴν ἀνοικοδόμησιν, καὶ ἀνήγειρεν ἐν τῷ πεδίῳ τοῦ Ἄρεως ναὸν εἰς τὴν Ἀθηνᾶν, τὴν ἐξόχως ὑπ' αὐτοῦ λατρευομένην θεάν, μετὰ περιβόλου στοῶν, οὗ σώζονται καὶ σήμερον τὰ ἐρείπια (Colonnacce). Θεραπεύων δὲ τὰ γράμματα, περὶ ἃ εἶχεν ἐνδιατρίψει κατὰ τὴν κατηναγκασμένην σχολήν του ἐπὶ τῶν προκατόχων, ἀντήμειψε τὰς ὑπηρεσίας ἃς εἶχεν εἰς αὐτὸν παράσχει ἡ μελέτη, στείλας

τῆς γῆς νὰ διατηρήσωσιν αὐτὸν πρὸς εὐδαιμονίαν τοῦ κράτους. Εἰκόνα δὲ τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῶν χρόνων ἐκείνων καὶ τῶν ῥύπων αὐτοῦ ἔγραψεν ὁ Μάρκος Βαλέριος Μαρτιάλιος, σύγχρονος ὢν καὶ ἐκεῖνος, ἐν τοῖς δεκαπέντε βιβλίοις τῶν *Ἐπιγραμμάτων*, καὶ αὐτὸς δ' ἐξαίρει μέχρις οὐρανοῦ τὸν ἐλεεινὸν ἐκεῖνον αὐτοκράτορα. Ἀμέτοχος δὲ τῶν δουλοπρεπῶν ἐκείνων τρόπων δὲν κατώρθωσε νὰ μείνῃ οὐδὲ ὁ Κυιντιλιανός, ὁ συγγραφεὺς τῆς συγγραφῆς *Περὶ τῆς Ῥητορικῆς παιδεύσεως* (Institutio oratoria) καὶ διδάσκαλος τῶν μικρῶν ἀνεψιῶν τοῦ Δομιτιανοῦ, καίτοι ἐν ἐκείνῳ τῷ ἔργῳ φαίνεται δίκαιος καὶ ἔντιμος.

Περὶ τοῦ Δομιτιανοῦ ἴδ. **Σουητώνιον** (Domitianus) καὶ **Δίωνα Κάσσιον** (LXVII). Πρβλ. Imhof Titus Flavius Domitianus. Ἐν Ἄλλῃ. 1857.—Kraus Charakteristik des Kaisers Domitianus. Ἐν Φρειβούργῳ. 1876. — Halberstadt De imperatoris Domitiani moribus et rebus. 1877. — Pichlmayr Flavius Domitianus. Ἐν Ἀμβέργῃ. 1889.

ἄνδρας εἰς Ἀλεξάνδρειαν καὶ ἄλλας πόλεις πρὸς ἀντιγραφὴν χειρογράφων, ἅτινα προώρισε πρὸς ἀναπλουτισμὸν τῶν ὑπὸ τῶν πυρκαϊῶν ἀποδεκατισθεισῶν βιβλιοθηκῶν τῆς Ῥώμης. Φιλῶν δὲ τὴν ποίησιν, ἐκάλεσεν εἰς τὴν αὐλὴν τὸν Στάτιον καὶ τὸν Μαρτιάλιον, παρ' ὧν ἔτυχε κολακικῶν ἐγκωμίων. Καὶ δὴ ὁ Μαρτιάλιος, ὑμνῶν αὐτόν, λέγει, ὅτι ὡς τιμητὴς διὰ βίου ἀπέδωκεν εἰς μὲν τοὺς θεοὺς τὰ ἱερά, εἰς δὲ τὸν δῆμον τὰ ἤθη καὶ ἠνάγκασε τὴν αἰδῶ νὰ ἐπανέλθῃ καὶ πάλιν εἰς τοὺς οἴκους[1]. Ἀλλὰ δὲν εἶνε γνωστόν, ἄν, ὅτε ὁ Μαρτιάλιος ἔγραφε ταῦτα τὰ ἐγκώμια καὶ ὁ Κυιντιλιανὸς ἀπεκάλει τὸν Δομιτιανὸν *τιμητὴν ἱερώτατον* (*sanctissimus censor*), δὲν εἶχεν ἀκόμη ὁ αὐτοκράτωρ ἀπατήσει καὶ ἀτιμάσει τὴν ἰδίαν ἀνεψιὰν Ἰουλίαν, τὴν θυγατέρα τοῦ Τίτου, καὶ δὲν εἶχεν ἀκόμη ἀποσπάσει τὴν σύζυγον τοῦ Αἰλίου Λαμίου.

Ἀλλὰ πλὴν τῶν ἐγκωμίων, δι' ὧν ἐθυμιᾶτο ὁ Δομιτιανὸς ὑπὸ συγγραφέων ὠνίων, ἐγράφοντο ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ περὶ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ κρίσεις παντελῶς διάφοροι. Καὶ δή, καταθέσας τὴν ἀρχὴν τοῦ πραίτωρος, παρεσκευάζετο νὰ γράψῃ τὸν βίον τοῦ Ἀγρικόλα ὁ Τάκιτος[2], κριτὴς τοῦ αὐτοκράτορος ἐκείνου αὐστηρὸς καὶ ἀμείλικτος. Ἄλλως δὲ ἄγεται ὁ Τάκιτος καὶ ὑπὸ προσωπικῆς μνησικακίας διὰ τὴν ἀπότομον ἐκ τῆς Βρεττανίας ἀνάκλησιν τοῦ πενθεροῦ Ἀγρικόλα ὑπὸ τοῦ Δομιτιανοῦ, ὅστις ἀντήμειβε δι' ἐπονειδίστου ἀχαριστίας τὰ λαμπρὰ κατορθώματα τοῦ μεγάλου στρατηγοῦ.

Ὅλως δὲ διάφοροι τῶν τοῦ Ἀγρικόλα ὑπῆρξαν αἱ στρατεῖαι αὐτοῦ τοῦ αὐτοκράτορος, ὅστις, θέλων νὰ προσελκύσῃ τὴν ἀγάπην τῶν στρατιωτῶν, ηὔξησε τοὺς μισθοὺς αὐτῶν, ἀναβιβάσας εἰς τριακόσια δηνάρια τὴν ἐτησίαν ἀντιμισθίαν τῶν ὁπλιτῶν τῶν λεγεώνων, ἥτις μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου ἀνήρχετο μόνον εἰς διακόσια εἴκοσι πέντε δηνάρια[3].

Θέατρον δὲ τῶν πολέμων τοῦ Δομιτιανοῦ ὑπῆρξεν ἡ Γερμανία καὶ ἡ Δακία[4]. Καὶ ἐν μὲν Γερμανίᾳ ἐπολέμησε πρὸς τοὺς Χάττους, λαὸν ἀνήσυ-

---

[1] **Μαρτιαλίου** VI, 4.

[2] Ἀντιθέτως πρὸς τὴν γνώμην τινῶν, καθ' ἣν ὁ Τάκιτος μετὰ τὴν κατάθεσιν τῆς πραιτωρικῆς ἀρχῆς ἐστάλη εἰς τὴν ἐξορίαν, διδάσκει ἡμᾶς ὁ Borghesi (Oeuvres Τόμ. Ζ' σ. 322), ὅτι ὁ Δομιτιανὸς ἔστειλε τὸν πρώην πραίτωρα ὡς διοικητὴν τῆς Βελγικῆς Γαλατίας, ὅπου ὁ Τάκιτος ἐπεράτωσε τὴν συλλογὴν τῆς ὕλης διὰ τὴν συγγραφὴν Περὶ Γερμανίας.

[3] Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πολυβίου ἐδίδετο εἰς τὸν ὁπλίτην τοῦ λεγεῶνος μισθὸς πέντε σεστερτίων καθ' ἑκάστην, ὁ δὲ Καῖσαρ ἐδιπλασίασε τὸν μισθόν. Ὁ δὲ Δομιτιανὸς ηὔξησεν αὐτὸν ἀπὸ 10 εἰς $13\,^1/_3$, ἤτοι κατὰ $^3/_6$ τοῦ δηναρίου.

[4] Ἡ χρονολογία τοῦ δακικοῦ πολέμου εἶνε πολὺ ἀμφίβολος. Ἐπιγραφή τις ἐκ

χον, λυμαινόμενον διὰ τῶν ἐπιδρομῶν του τὰ ῥωμαϊκὰ σύνορα. Ἅμα δ' ἐμφανισθείσης τῆς αὐτοκρατορικῆς στρατιᾶς, οἱ βάρβαροι ἀπεχώρησαν εἰς τὰ ἴδια, καὶ ὁ Δομιτιανὸς κατήγαγεν ἐν Ῥώμῃ θρίαμβον ἐπὶ νίκαις ἀνυπάρκτοις, καὶ ἠξιώθη τῆς προσωνυμίας Γερμανικοῦ τῷ 84. Ἀλλ' ἐν τούτοις ἐφ' ἱκανὸν χρόνον ἐπεκράτησε παρὰ τὸν Ῥῆνον εἰρήνη, εἰς ἣν ἤγαγε πολὺ μᾶλλον τῆς ἐκστρατείας τοῦ Δομιτιανοῦ ἡ ἄγρυπνος φύλαξις τῶν συνόρων ὑπὸ τοῦ νέου στρατηγοῦ Οὐλπίου Τραϊανοῦ, ὅστις, καταστέλλων τὴν πολεμικὴν αὐτοῦ ὁρμήν, ἣν ἔμελλε νἀναπτύξῃ κατόπιν διὰ τῆς καθυποτάξεως τῆς Δακίας, ἐπεδόθη τότε εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῶν συνόρων τοῦ ἄνω Ῥήνου, συνεχίζων μέχρι τοῦ Ἴστρου τὰ ὀχυρωματικὰ ἔργα τὰ καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ κάτω Ῥήνου τελεσθέντα. Τὰ δ' ὀχυρώματα ταῦτα ἐξησφάλισαν ἀπὸ τῶν γερμανικῶν ἐπιδρομῶν τοὺς *δεκατευομένους ἀγροὺς (agri decumates)*, ὡς ἐκαλοῦντο αἱ κατὰ τὰ σύνορα τοῦ Ῥήνου καὶ τοῦ ἄνω Ἴστρου κείμεναι γαῖαι, ὧν οἱ Γαλάται κάτοικοι ἀπέτινον δεκάτην τῶν προϊόντων ἀντὶ τῆς χορηγουμένης εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων προστασίας.

Πρῶτος δακικὸς πόλεμος. — Οἱ Δακοί, οἱ πρόγονοι τῶν σημερινῶν Ῥωμούνων καὶ Τρανσιλβανῶν, ἐβασιλεύοντο κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον ὑπὸ ἡγεμόνος γενναίου, ὅστις, συνεπικουρησάσης τῆς τύχης εἰς τὴν μεγάλην αὐτοῦ ἀξίαν, εἶχε κατορθώσει νὰ ἱδρύσῃ κατὰ τὰς παριστρίους χώρας βασίλειον ἰσχυρὸν διά τε τὸ πολυάνθρωπον τῶν ὑποτεταγμένων λαῶν καὶ τὸ ἑνιαῖον τῆς διοικήσεως. Πλὴν δὲ τῶν Δακῶν ὑπεῖκον εἰς αὐτὸν οἵ τε Κουάδοι καὶ οἱ Μαρκομάννοι, ἐξ ὧν συνεκρότησε στρατιὰν πολυπληθῆ καὶ ἀξιόμαχον. Καὶ καλεῖται μὲν ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν ὁ βάρβαρος ἐκεῖνος βασιλεὺς Δεκέβαλος, ἀλλὰ φαίνεται μᾶλλον, ὅτι τὸ ὄνομα ἐκεῖνο ἦτο τιμητικὴ προσηγορία τοῦ ἀνδρὸς ἀνάλογος πρὸς τὴν τοῦ Λουκούμωνος, Βρέννου καὶ ἄλλας τοιαύτας. Ὡς δὲ ὁ Μαρκομάννος Μαρόβουδος ἐπὶ τοῦ Αὐγούστου, οὕτω τότε ὁ Δακὸς Δεκέβαλος ἐδυσσοδόμευε τὴν ἵδρυσιν μεγάλου κράτους ἐπὶ ζημίᾳ τῆς Ῥώμης.

Ὅτε δ' ᾐσθάνθη ἑαυτὸν παρεσκευασμένον πρὸς τὸ μέγα ἔργον, διαβὰς τὸν Δούναβιν, ἐνίκησε μὲν τὸν ῥωμαϊκὸν λεγεῶνα τὸν σταθμεύοντα πρὸς

Καρχηδόνος (Corpus inscriptionum Latinarum. Τόμ. Η' ἀρ. 1082) φαίνεται διδάσκουσα, ὅτι ὁ πόλεμος οὗτος ἤρχισε πρὸ τοῦ κατὰ τῶν Χάττων (83), ἐπειδὴ ἐν αὐτῇ γίνεται λόγος περὶ στρατιώτου ἀξιωθέντος παρὰ τοῦ Δομιτιανοῦ τριῶν ἀριστείων ἐπὶ τῷ δακικῷ, τῷ γερμανικῷ καὶ πάλιν ἔπειτα τῷ δακικῷ πολέμῳ. Ὁ δ' **Εὐσέβιος** ἀναγράφει τὴν πρώτην ἐπὶ τὸν Δεκέβαλον στρατείαν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 85 καὶ 86. Ἴδ. Mommsen Römische Geschichte Τόμ. Ε' σ. 200 ἐν σημ. 2.

φύλαξιν τῆς Κάτω Μοισίας, ἐπέδραμε δὲ καὶ ἐδήωσε τὴν ὅλην ἐπαρχίαν, φονεύσας τὸν ἄρχοντα αὐτῆς Ὄππιον Σαβῖνον. Μαθὼν δὲ τὴν καταστροφὴν ἐκείνην, ὁ Δομιτιανὸς ἀπέστειλεν εἰς τὴν Μοισίαν στρατιάν, ἧς ἡγεῖτο ὁ ὕπαρχος τῶν πραιτωριανῶν Κορνήλιος Φοῦσκος. Ὅπως δ' ἐμπνεύσῃ μεγαλείτερον θάρρος εἰς τοὺς στρατιώτας, μετέβη καὶ αὐτὸς εἰς τὸ θέατρον τοῦ πολέμου (85). Ἀλλὰ μόλις εἶδεν ὁ αὐτοκράτωρ τοὺς πολεμίους διαβαίνοντας πάλιν τὰ σύνορα καὶ ἐπιστρέφοντας εἰς τὰ ἴδια, καὶ ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Ἰταλίαν.

Ἐνθαρρυνθεὶς δ' ὁ Φοῦσκος ἐκ τῆς ὑποχωρήσεως ἐκείνης τοῦ Δεκεβάλου, ἣν ἐθεώρησε προελθοῦσαν ἐκ φόβου, ἐν ᾧ ἀπ' ἐναντίας ἦτο ἐνέδρα, διέβη αὐτὸς τὸ ἐπιὸν ἔτος τὸν Δούναβιν, προτιθέμενος νὰ τιμωρήσῃ τοὺς Δακοὺς διὰ τὴν δήωσιν τῆς Μοισίας. Ἀλλ' ἡ ἔκβασις τοῦ τολμήματος αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἀτυχής, ἐπειδὴ ὁ Δεκέβαλος ἀφ' οὗ ἀφῆκε τοὺς Ῥωμαίους νἀπομακρυνθῶσιν ἀπὸ τῆς ὄχθης τοῦ ποταμοῦ, βαίνοντες ἀνύποπτοι πρὸς τὰ ἐνδότερα τῆς Δακίας, ἐπέπεσε κατ' αὐτῶν ἐξ ἀπροόπτου καὶ ἐπήγαγεν εἰς αὐτοὺς πανωλεθρίαν. Αὐτὸς δ' ὁ Φοῦσκος πεσὼν ἐν τῇ μάχῃ ἀπέτισε τἀντίποινα τοῦ τολμήματος αὐτοῦ, δεύτερος αὐτὸς Ῥωμαῖος στρατηγὸς φονευόμενος ὑπὸ τῶν Δακῶν.

Ἀλλ' ἡ ἧττα τοῦ Φούσκου δὲν ἔμεινεν ὅλως ἀνεκδίκητος, ἐπειδὴ ὁ διοικητὴς τῆς Ἄνω Μοισίας Ἰουλιανός, ἀναμιχθεὶς τέλος εἰς τὸν ἀγῶνα, οὗ εἶχε μείνει τέως ἀμέτοχος, ἐνίκησε τοὺς Δακούς, καὶ ἐλεηλάτησε μέρος τῆς χώρας αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ νίκη αὕτη ὑπῆρξεν ἄγονος, καθότι ὁ Δομιτιανός, ἐπειγόμενος νἀπαλλαγῇ ταχέως πολέμου, ὅστις δι' αὐτὸν ἦτο γονιμώτατος μὲν θυσιῶν, ἄλλως δὲ ἄκαρπος, ὡμολόγησε τελευτῶντος τοῦ 89 πρὸς τὸν Δεκέβαλον συνθήκην, δι' ἧς ὁ βασιλεὺς τῶν Δακῶν ὑπεχρεώθη νἀφίνῃ ἀνενόχλητα τὰ σύνορα τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, καὶ ἀντὶ εἰκονικῆς ἀναγνωρίσεως τῆς κυριαρχίας τοῦ Δομιτιανοῦ [1] ἔλαβε παρ' αὐτοῦ μεγάλας χρηματικὰς δωρεὰς καὶ τεχνίτας τεθέντας εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Δεκεβάλου.

---

[1] **Δίων ὁ Κάσσιος** (LXVII, 7) διηγεῖται, ὅτι ὁ ἀδελφὸς τοῦ Δεκεβάλου Διῆγις, σταλεὶς εἰς τὴν Ῥώμην, ἔλαβε παρὰ τοῦ Δομιτιανοῦ διάδημα ὡς σύμβολον τῆς ἐπὶ τῆς Δακίας ἐπικυριαρχίας τῶν Ῥωμαίων. Ἀλλὰ πρὸς τὴν διήγησιν ταύτην ἀντιμάχεται τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἐπικυριαρχία αὕτη οὐδέποτε ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τοῦ Δεκεβάλου, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ἡ παντελὴς ἔλλειψις νομισμάτων τοῦ Δομιτιανοῦ ἀναφερομένων εἰς τὸν πρῶτον δακικὸν πόλεμον γεννᾷ τὴν ὑπόνοιαν, ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ εἰκονικὴ ὑποταγὴ εἰς τὸν Δομιτιανὸν εἶνε μῦθος. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ **Δίων** ποιεῖται ἀλλαχοῦ (LXVIII, 6) λόγον περὶ ἐτησίου φόρου ὃν ἀνέλαβεν ὁ Δομιτιανὸς νὰ πληρόνῃ εἰς τὸν Δεκέβαλον, ἀλλὰ περὶ τούτου οὐδὲν λέγουσιν ὁ **Σουητώνιος** καὶ ὁ **Πλίνιος**, οἵτινες ἦσαν σύγχρονοι τοῦ Δομιτιανοῦ, ἡ δὲ σιωπὴ αὐτῶν αὕτη δικαιολογεῖ τὴν ἀμφιβολίαν, ὅτι καὶ ἡ μαρτυρία αὕτη τοῦ Δίωνος δὲν ἔχεται ἀληθείας.

Ὠμότης τοῦ Δομιτιανοῦ.—Οἱ πόλεμοι τοῦ Δομιτιανοῦ δὲν ὑπῆρξαν μὲν ἔνδοξοι, ἀλλὰ δὲν ἀπέβησαν καὶ καταστρεπτικοί· πάντως δὲ ὁ αὐτοκράτωρ ἐκεῖνος δὲν ἀπεκόμισεν ἐκ τῶν ἐπ' αὐτοῦ πολέμων τὴν δυσφημίαν τὴν ἀπ' αἰώνων παρακολουθοῦσαν τὸ ὄνομά του. Προεκάλεσαν δὲ ταύτην αἱ ὠμότητες αὐτοῦ, ὧν δύο ἐλατήρια ἀναγράφει ὁ Σουητώνιος, τὴν ἔνδειαν καὶ τὸν φόβον, ἐκείνην μὲν καταστήσασαν αὐτὸν ἅρπαγα, ταύτην δὲ ὠμόν [1].

Κατέλαβε δ' αὐτὸν ὁ φόβος μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ στρατηγοῦ τῆς Ἄνω Γερμανίας Λευκίου Σατορνίνου. Ἐκαυχᾶτο δὲ οὗτος, ὅτι κατήγετο ἐκ τοῦ Ἀντωνίου τοῦ ἑταίρου τῆς δευτέρας τριαρχίας καὶ τοῦ δημάρχου Σατορνίνου, ὡς τοιοῦτος δ' ἐπωφθαλμία εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον. Πρὸς ἐπίτευξιν δὲ τῆς προθέσεως αὐτοῦ ἐκίνησεν εἰς ἀποστασίαν τοὺς δύο λεγεῶνας ὧν ἐστρατήγει, καὶ ἐκάλεσεν εἰς βοήθειαν τοὺς Γερμανούς. Ἀλλ' ἐν ᾧ χρόνῳ οἱ σύμμαχοι συνεκρατοῦντο κατὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Ῥήνου ὑπὸ αἰφνιδίας ἀναλύσεως τῶν πάγων ὁ διοικητὴς τῆς Ἀκυτανίας ἐπέπεσε κατὰ τοῦ ἀποστάτου ἐπὶ τῆς ἀντικειμένης ὄχθης καὶ ἐνίκησεν αὐτόν (93).

Ἀπὸ δὲ τοῦ χρόνου τῆς ἐπαναστάσεως ἐκείνης ὁ Δομιτιανὸς ἐφαντάζετο ἑαυτὸν περιστοιχιζόμενον ἁπανταχόθεν ὑπὸ κακοποιῶν. Ἀναλογιζόμενος δὲ τὰ συμβάντα εἰς τὸν Τιβέριον, οὗ τὰ Ὑπομνήματα ἀνεγίνωσκε διηνεκῶς, προέβη εἰς συνεχεῖς ἀντικαταστάσεις τῶν ὑπάρχων τῶν πραιτωριανῶν, ὅπως μὴ μένῃ εἰς αὐτοὺς καιρὸς νὰ προσελκύσωσι τὴν φρουράν, καὶ διένειμεν εἰς δώδεκα ἄνδρας τὴν πολιαρχίαν τῆς Ῥώμης. Ἔκτοτε δὲ εἰς οὐδένα πλέον ἐπετράπη ἀτιμωρητὶ τὸ ἐπιδεικνύειν πνεῦμα ἀνεξάρτητον. Τὰ δὲ πλεῖστα τῶν ἐλευθεροφρόνων θυμάτων ἐστρατολογήθησαν ἐκ τῶν Στωικῶν. Ὁ Ἑρέννιος Σενεκίων, ἅτε γράψας τὸν βίον τοῦ ἐπὶ τοῦ Βεσπασιανοῦ θανατωθέντος Ἑλβιδίου Πρίσκου, καὶ ὁ Ἰούνιος Ῥούστικος, ἅτ' ἐκδοὺς τὸ ἐγκώμιον τοῦ Παίτου Θρασέου, τοῦ θύματος τοῦ Νέρωνος, ἤχθησαν εἰς τοὺς Ἀναβαθμοὺς τοῦ Ἀβεντίνου λόφου *(Gemoniae)*, τὰ δὲ βιβλία αὐτῶν ἐπυρπολήθησαν ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐν αὐτῷ ἐκείνῳ τῷ χώρῳ ἐν ᾧ κατ' ἄλλους χρόνους ἐξεκλησίαζεν ὁ ἐλεύθερος δῆμος. «Ἐνόμιζον, ὡς λέγει ὁ Τάκιτος, ὅτι διὰ τοῦ πυρὸς ἐκείνου συνεξηφανίζετο ἡ φωνὴ τοῦ δήμου τῶν Ῥωμαίων καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς συγκλήτου καὶ ἡ συνείδησις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους [2]».

Καὶ ἡ μὲν σύγκλητος εἶχεν ἤδη πράγματι ἀφ' ἱκανοῦ χρόνου ἀποβάλει τὴν ἐλευθερίαν. Ὁ δὲ Δομιτιανὸς, θέλων νὰ καταστήσῃ αὐτὴν ἔτι μᾶλλον πειθήνιον ὄργανον τῆς ἰδίας τυραννίδος, ἐφρούρει τὸ βουλευτήριον, ῥιονεὶ πολιορκούμενον, διὰ δορυφόρων, οἱ δὲ συγκλητικοί, πνιγόμενοι ὑπὸ τοῦ ἐφιάλτου τοῦ φόβου καὶ μεταβληθέντες εἰς σφαγεῖς, ἐξέδωκαν ἁπάσας τὰς

[1] **Σουητωνίου** Domit. 3.

[2] **Τακίτου** Agric. 2.

θανατικὰς ἀποφάσεις ἐκείνας ὅσαι ἐζητήθησαν παρ' αὐτῶν, δι' ἑνὸς δὲ καὶ μόνου δόγματος ἐξεδίωξαν ἐκ τῆς Ἰταλίας σύμπαντας τοὺς Στωικούς [1].

Πλὴν δὲ τῶν Στωικῶν κατεδίωξεν ὁ τύραννος καὶ τοὺς Ἰουδαίους. Ὁ Βεσπασιανὸς εἶχεν ἐπιβάλει εἰς τοὺς Ἰουδαίους ἴδιον φόρον διδράχμου, δι' οὗ εἶχεν ἐπιβαρύνει καὶ πάντας τοὺς ζῶντας κατὰ τρόπον ἰουδαϊκόν, καὶ ἂν δὲν εἶχον ὁμολογήσει δημοσίᾳ τὴν ἰουδαϊκὴν πίστιν [2]. Διὰ τῆς συμβολικῆς δὲ ταύτης ἐκφράσεως ἐδηλοῦντο οἱ Χριστιανοί, οἵτινες ἐξηκολούθουν πάντοτε νὰ θεωρῶνται ὡς ἀποτελοῦντες αἵρεσιν ἰουδαϊκήν. Ὁ δὲ Δομιτιανός, δεόμενος χρημάτων πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ ὑπὸ τῶν οἰκοδομῶν αὐτοῦ, τῶν θεαμάτων καὶ τῆς αὐξήσεως τοῦ στρατιωτικοῦ μισθοῦ κενωθέντος ταμείου, ἐπέδειξεν ἔκτακτον αὐστηράτητα πρὸς τακτικὴν εἴσπραξιν τοῦ ἰουδαϊκοῦ φόρου. Νόμισμα δὲ τοῦ αὐτοκράτορος φέρον τὴν ἐπιγραφὴν *Ἐπὶ τῇ ἐκνικήσει τῶν κατασοφισμῶν τοῦ ἰουδαϊκοῦ φόρου (Fisci judaici calumnia sublata)* μαρτυρεῖ ἐξ ἑνὸς μὲν τοὺς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τοῦ φόρου καταβαλλομένους ἀγῶνας, ἐξ ἑτέρου δὲ τὴν ἐπιμονὴν τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς εἰσπράξεως αὐτοῦ.

Οἱ δ' ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς προσγράφουσιν εἰς τὸν Δομιτιανὸν καὶ διάταγμα περὶ διωγμοῦ τῶν Χριστιανῶν, περὶ οὗ οὐδὲν γνωρίζουσιν ἡμῖν οἱ ἐθνικοὶ ἱστοριογράφοι. Ἀναφέρουσι δ' ὅμως οὗτοι θανατώσεις τινὰς γενομένας πρὸς τιμωρίαν προσβολῶν κατὰ τῆς θρησκείας τοῦ κράτους. Ἐπὶ τοιαύτῃ δ' αἰτιάσει ἐφονεύθησαν ὁ Φλάβιος Κλήμης, σύζυγος τῆς ἀνεψιᾶς τοῦ Δομιτιανοῦ Δομιτίλλης, ἅμα τῇ καταθέσει τῆς ὑπατικῆς ἀρχῆς, καὶ ὁ Ἀκίλιος Γλαβρίων. Ἄλλως δ' εὑρισκόμεθα ἀκόμη μακρὰν τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἡ ὑποτιθεμένη ἐκείνη ἰουδαϊκὴ αἵρεσις ἐνέπνεεν εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν πολιτείαν φόβον τοιοῦτον, ὥστε νὰ κρίνηται ἀξία καθολικοῦ διωγμοῦ.

Ὁ Δομιτιανὸς εἶχεν ἤδη φθάσει εἰς τὸ δέκατον πέμπτον ἔτος τῆς ἀρχῆς, ἡ δὲ μακρὰ εἰρήνη ἡ ἐπακολουθήσασα εἰς τὴν ἀποστασίαν τοῦ Ἀντωνίου Σατορνίνου ἤρχιζεν ἤδη νὰ καθησυχάζῃ αὐτόν, ὅτ' ἐν αὐτῷ τῷ παλατίῳ ἐσκευωρήθη συνωμοσία ἐπενεγκοῦσα τὸν ὄλεθρον τοῦ αὐτοκράτορος. Εἶχεν ὁ Δομιτιανὸς τὴν συνήθειαν νὰ ἐγγράφῃ εἰς σανίδια ἐκ ξύλου φιλύρας τὰ ὀνόματα τῶν προοριζομένων εἰς θάνατον, ὅπως μή τις διαλάθῃ αὐτόν. Ἐκ

---

[1] Σουλπικία ἡ σύζυγος τοῦ Καληνοῦ, σύγχρονος οὖσα τοῦ Δομιτιανοῦ, ἔγραψε περὶ τῆς ἐξώσεως τῶν Στωικῶν σάτυραν ἑβδομήκοντα ἑξαμέτρων ἐπιγραφομένων De edicto Diocletiani quo philosophos ex urbe exegit. Ἡ δὲ **Σουλπικία σάτυρα** αὕτη ἐξεδόθη ὑπό τε ἄλλων πρότερον καὶ τελευταῖον ὑπὸ τοῦ Ὄθωνος Jahn μετὰ τῶν λοιπῶν Λατίνων σατυρικῶν ποιητῶν, ἐν Βερολίνῳ, τῷ 1868.

[2] Qui vel inprofessi judaicam viverent vitam vel dissimulata origine imposita genti tributa non pependissent. **Σουητωνίου** Domit. 12.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

τύχης δ' ἀνεκαλύφθη εἷς τῶν πινάκων ἐκείνων, ἐν ᾧ μεταξὺ πολλῶν ἄλλων ἐσημειοῦντο καὶ τὰ ὀνόματα τῆς συζύγου τοῦ αὐτοκράτορος Δομιτίας, τῶν ὑπάρχων τῶν πραιτωριανῶν Νωρβανοῦ καὶ Πετρωνίου καὶ τοῦ ἐμπίστου ἀπελευθέρου Παρθενίου. Ὁ δὲ κοινὸς κίνδυνος συνήνωσε τὰ ἐνδεικνυόμενα θύματα, ἅτινα καὶ συνώμοσαν κατὰ τοῦ τυράννου. Ἡ δ' ἐκτέλεσις τοῦ φόνου τοῦ Δομιτιανοῦ ἀνετέθη εἰς τὸν ἀπελεύθερον Στέφανον, ὅστις εἶχεν ὑπάρξει ἐπιστάτης τῆς Δομιτίλλης, τῆς γυναικὸς τοῦ Φλαβίου Κλήμεντος, ἣν ὁ Δομιτιανὸς μετὰ τὸν φόνον τοῦ συζύγου εἶχεν ἐξορίσει εἰς τὴν νῆσον Πανδαταρίαν. Ὁ δὲ Στέφανος, πρὸς ἀπομάκρυνσιν πάσης περὶ ἑαυτοῦ ὑποψίας, προσεποιήθη ὅτι ἐνόσει τὸν ἀριστερὸν βραχίονα· ἔχων δ' αὐτὸν ἐπιδεδεμένον, παρέστη τὴν πρωίαν τῆς 18 Σεπτεμβρίου 96 πρὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἐπὶ τῷ προσχήματι, ὅτι ἔμελλε νἀποκαλύψῃ εἰς αὐτὸν τεκταινομένην συνωμοσίαν. Ἐν ᾧ δὲ ὁ Δομιτιανὸς ἀνεγίνωσκε τὸ εἰς αὐτὸν παραδοθὲν ἔγγραφον, δι' οὗ δῆθεν ἀπεδεικνύοντο τὰ τῆς συνωμοσίας, ὁ ἀπελεύθερος ἐξήγαγε κεκρυμμένον ἐγχειρίδιον, καὶ ἔπληξεν αὐτὸν κατὰ τοὺς βουβῶνας. Εἰς δὲ τὰς κραυγὰς τοῦ αὐτοκράτορος, παλαίοντος κρατερῶς πρὸς τὸν πλήξαντα δολοφόνον, ἔσπευσεν ὁ Παρθένιος, ὅστις ἦτο καὶ αὐτὸς συμμέτοχος τῆς συνωμοσίας, μετά τινων μονομάχων, ὁ δὲ Δομιτιανὸς ἔπεσε πληττόμενος ὑπὸ τῶν ἐγχειριδίων αὐτῶν.

Ε' ΝΕΡΒΑΣ (96-98)[1]. *Νέα ἐποχὴ τῆς αὐτοκρατορίας.*—Τὸ ἄγγελμα τοῦ θανάτου τοῦ Δομιτιανοῦ ἔγεινε δεκτὸν μετ' ἄκρας χαρᾶς ἁπανταχοῦ πλὴν τοῦ στρατοπέδου τῶν πραιτωριανῶν. Ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ ὕπαρχοι τῶν δορυφόρων Νωρβανὸς καὶ Πετρώνιος εἶχον συμμετάσχει τῆς συνωμοσίας, παρεκωλύθη ἡ ταχεῖα δρᾶσις τῶν πραιτωριανῶν, οὕτω δὲ ἡ σύγκλητος ἠδυνήθη νἀνακτήσῃ τὸ δικαίωμα αὐτῆς περὶ διαθέσεως τῶν κατὰ τὸν θρόνον. Λησμονήσαντες δ' οἱ συγκλητικοί, ὅτι εἶχον ὑπάρξει συνένοχοι τῶν κακουργιῶν τοῦ τυράννου, ἐπεσώρευσαν κατὰ τοῦ θανόντος παντοίους προπηλακισμούς, καὶ διέταξαν τὴν κατακρήμνισιν τῶν ἀνδριάντων αὐτοῦ. Ἔπειτα δ' ἀπέδειξαν αὐτοκράτορα τὸν γηραιὸν ὑπατικὸν Μάρκον Κοκκήιον Νέρβαν, γέννημα τῆς πόλεως τῆς Ὀμβρικῆς Ναρνίας, ὃν ὁ Δομιτιανὸς εἶχεν ἐξορίσει εἰς Τάραντα, ἅτε ἀμαυρούμενος ὑπὸ τῆς ἐντιμότητος αὐτοῦ. Κατὰ ταῦτα ἡ

[1] Σὺν τῷ θανάτῳ τοῦ Δομιτιανοῦ περατοῦται ἡ συγγραφὴ τοῦ Σουητωνίου ***Περὶ τοῦ βίου τῶν Καισάρων*** (De vita caesarum). Διὰ δὲ τὸν βίον τοῦ Νέρβα κυριωτάτη πηγὴ εἶνε τῆς Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας τοῦ Δίωνος Κασσίου αἱ περισωζόμεναι Ἐκλογαὶ τοῦ Τραπεζουντίου μοναχοῦ τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος Ἰωάννου Ξιφιλίνου (**Δίωνος Κασσίου** LXVIII, 1-4). Ἴδ. καὶ Winckler De Nervae imperatoris vita ac rebus gestis.

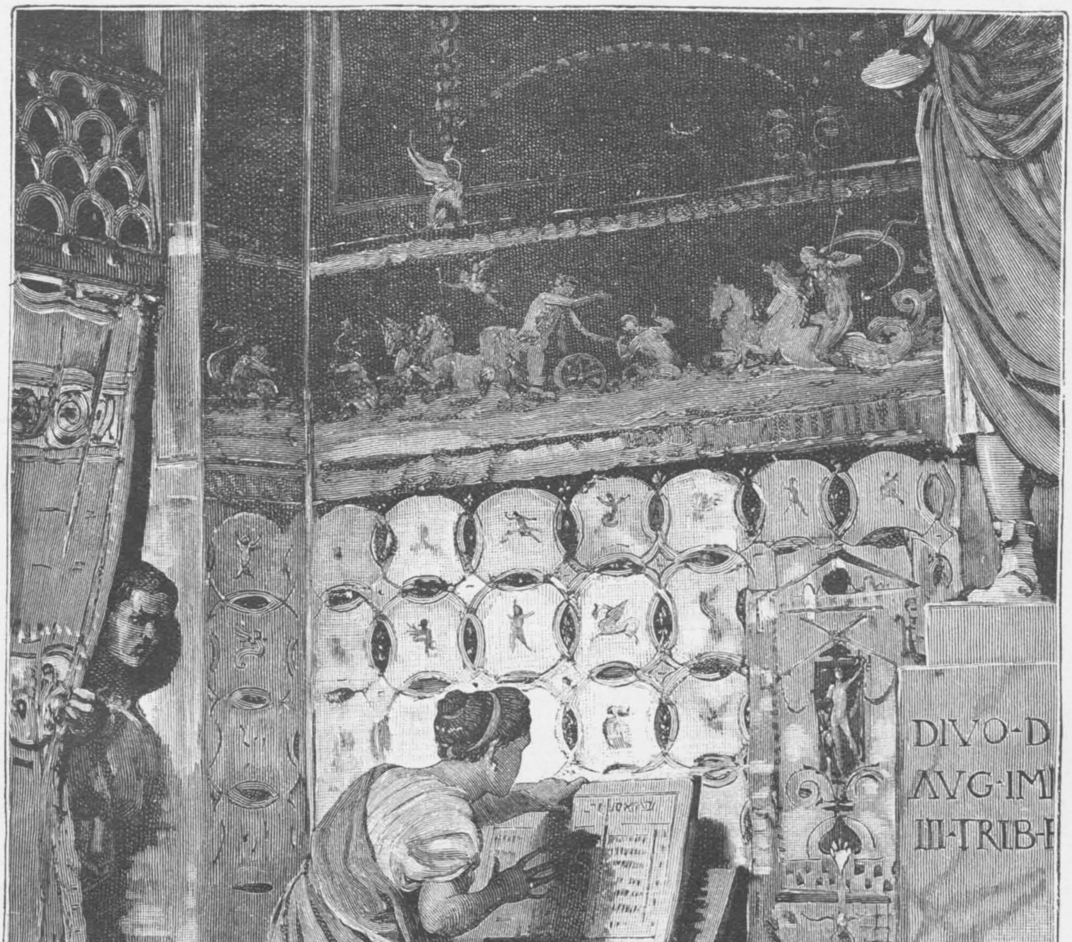

Ἡ Δομιτία ἀναγινώσκουσα τὸ ἴδιον ὄνομα ἐν τοῖς πίναξι τῶν προγραφῶν.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ἀναγόρευσις τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ἦτο νίκη τοῦ λόγου καὶ τῆς συνειδήσεως κατὰ τῶν παθῶν τῶν διαφθειρόντων τὰ ἤθη καὶ λυμαινομένων πᾶν φιλάνθρωπον αἴσθημα. Ὁ δὲ Τάκιτος παρέστησεν ἐν τῷ προοιμίῳ τοῦ βίου τοῦ Ἀγρικόλα τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Νέρβα ὡς προαγγέλλουσαν αἴσια περὶ τοῦ μέλλοντος τοῦ κράτους. «Οἱ μὲν πρόγονοι ἡμῶν εἶδον τὴν κορύφωσιν τῆς ἐλευθερίας, ἡμεῖς δὲ τὴν τῆς δουλείας.... Ἀλλὰ νῦν ἀναπνέομεν τέλος, βλέποντες κατ' αὐτὴν τὴν ἀνατολὴν αἰῶνος εὐδαιμονεστάτου τὸν καίσαρα Νέρβαν συμμιγνύοντα πράγματα ἄλλοτε δυσσυμβίβαστα, τὴν αὐταρχίαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν.... Μετὰ δεκαπέντε ἔτη, μέγαν τῆς ἡλικίας τῶν θνητῶν χρόνον, καθ' ὃν πολλοὶ μὲν ἐκ τύχης, οἱ δὲ τολμηρότεροι ἐκ τῆς ὠμότητος τοῦ αὐταρχοῦντος ἠφανίσθησαν, ὀλίγοι, ἵνα οὕτως εἴπω, ἐπεζήσαμεν οὐ μόνον εἰς τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ καὶ εἰς ἡμᾶς αὐτούς. Ἐπειδὴ πρέπει νὰ ἐξαιρέσωμεν ἐκ μέσου ἡμῶν τοῦ βίου τὰ ἔτη ἐκεῖνα, καθ' ἃ οἱ μὲν νέοι ἐφθάσαμεν ἐν ἐπιβεβλημένῃ σιγῇ εἰς τὸ γῆρας, οἱ δὲ πρεσβῦται κατηντήσαμεν εἰς αὐτὸ τὸ ἔσχατον σχεδὸν τοῦ βίου πέρας[1]». Πράγματι δὲ ἀπὸ τοῦ Νέρβα ἄρχεται νέα ἐποχὴ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Εἶνε δὲ ἡ ἀρίστη τῶν ἐποχῶν αὐτῆς, ἥτις κοσμεῖται ὑπὸ τοῦ ὀνόματος τῶν Ἀντωνίνων καὶ περιλαμβάνει πέντε αὐτοκράτορας, ἐφ' ὧν ἡ δικαιοσύνη δὲν ὑπῆρξεν ἁπλῆ κενηγορία, οὐδ' ἡ στρατιωτικὴ δόξα ἀνάμνησις κενή.

Καθησυχάσας δὲ τοὺς πραιτωριανοὺς διὰ τῆς ἐπαγγελίας χρηματικῆς δωρεᾶς καὶ τῆς ἐκλογῆς ὑπάρχου ἀρεστοῦ εἰς αὐτούς, κατήρξατο τῆς ἀρχῆς ὁ Νέρβας ὀμνύων, ὅτι ἐφ' ὅρου ζωῆς οὐδένα τῶν συγκλητικῶν ἔμελλε νὰ φονεύσῃ. Ἄλλως δὲ διαβήματά τινα σωτηρίας αὐστηρότητος ἐγέννησαν τὴν ἐλπίδα, ὅτι ἡ ἀρχὴ τοῦ Νέρβα ἔμελλε νἀγάγῃ εἰς ἀληθῆ παλινόρθωσιν τῶν πραγμάτων. Καὶ δὴ ἀπέκτεινε μὲν τοὺς δούλους καὶ τοὺς ἀπελευθέρους τοὺς ἐπὶ τοῦ Δομιτιανοῦ ἐπιβουλεύσαντας τοὺς δεσπότας αὐτῶν καὶ προστάτας, κατήργησε δὲ τὰς ἐπ' ἀσεβείᾳ πρὸς τὴν πολιτείαν δίκας καὶ ἠπείλησε δι' αὐστηρῶν ποινῶν τοὺς ψευδομηνυτάς. Μεριμνῶν δὲ περὶ τῆς ἀνακουφίσεως τῶν κατατρυχόντων τοὺς ἀπόρους δεινῶν, ἔστειλε τρεῖς κληρουχίας χάριν τῶν ἐν Ῥώμῃ πενήτων, εἰς οὓς ἐδώρησε γαίας, ὧν ἡ ἀξία ἀνήρχετο ἐν ὅλῳ εἰς δεκαπέντε ἑκατομμύρια ἀρχαίων δραχμῶν[2], καὶ διέταξεν, ὅπως τὰ ἐξ ἀπόρων γονέων γεννώμενα τέκνα διατρέφωνται ἐν Ἰταλίᾳ διὰ δημοσίας δαπάνης μέχρι τῆς ἡλικίας καθ' ἣν θὰ ἠδύναντο νὰ συντηρηθῶσι διὰ τῆς ἐργασίας[3].

---

[1] **Τακίτου** Agric. 2-3.

[2] **Δίωνος Κασσίου** LXVIII, 2.

[3] Ἐπί τινος τῶν νομισμάτων τοῦ Νέρβα παριστάνεται ὁ αὐτοκράτωρ καθήμενος ἐπὶ δίφρου ἡγεμονικοῦ καὶ τείνων τὴν ἑτέραν τῶν χειρῶν εἰς παῖδα καὶ κό-

Καὶ τὰ μὲν φιλάνθρωπα ταῦτα ἔργα ἐμαρτύρουν τὴν ψυχικὴν ἀγαθότητα τοῦ νέου αὐτοκράτορος, ἀλλ' οἱ Ῥωμαῖοι δὲν ἤργησαν νὰ συνίδωσιν, ὅτι τὸ προβεβηκὸς τοῦ Νέρβα γῆρας ἐστέρει αὐτὸν τῆς δραστηριότητος ἐκείνης τῆς ἀναγκαίας πρὸς χαλιναγώγησιν τῆς ἀκολασίας τῶν πραιτωριανῶν, οἵτινες μετὰ τῶν λεγεώνων ἐθεώρουν ἑαυτοὺς κυρίους τοῦ κράτους.

Καὶ ὅπως μὲν ἀναγνωρισθῇ ὑπ' αὐτῶν αὐτοκράτωρ εἶχεν ἀναγκασθῇ ὁ Νέρβας νὰ χορηγήσῃ εἰς αὐτοὺς χρηματικὴν δωρεάν, ἔπειτα δέ, ὅπως μὴ καταλυθῇ ὑπ' αὐτῶν, ἐδέησε νἀφήσῃ ἐκτεθειμένους εἰς τὴν φιλέκδικον αὐτῶν διάθεσιν τοὺς φονεῖς τοῦ Δομιτιανοῦ, συμπεριλαμβανομένου καὶ αὐτοῦ τοῦ ἄλλοτε ὑπάρχου τῶν πραιτωριανῶν Παρθενίου.

Ἀλλ' ἡ βιαιοπραγία αὕτη τῶν πραιτωριανῶν παρήγαγεν ἀγαθοὺς καρπούς. Καὶ δὴ ὁ Νέρβας, συνορῶν ἑαυτὸν ἀνίκανον ὅπως ἀντιταχθῇ εἰς τοὺς πραιτωριανούς, προέβη εἰς ἀπόφασιν ἀπαθανατίσασαν αὐτόν. Ἀναβὰς δῆλα δὴ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 97 εἰς τὸ Καπιτώλιον, πρὸ αὐτοῦ τοῦ ἀγάλματος τοῦ Διὸς καὶ παρόντων τῶν συγκλητικῶν καὶ τῶν ἱππέων ἐκήρυξεν εἰσποίητον υἱὸν τὸν στρατηγὸν Μάρκον Οὔλπιον Τραϊανόν, ὃν καὶ κατέστησε συμμέτοχον τῆς δημαρχικῆς καὶ αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας.

Τρεῖς δὲ μῆνας μετὰ τὴν εἰσποίησιν τοῦ Τραϊανοῦ ὁ γηραιὸς Νέρβας ἀπέθανε τῇ 28 Ἰανουαρίου 68. Ὁ δὲ θετὸς αὐτοῦ υἱὸς ἀπεθέωσεν αὐτὸν εὐγνωμονῶν.

Ϛ΄ ΤΡΑΪΑΝΟΣ (98-117)[1]. *Σύνδεσμος τῆς αὐταρχίας μετὰ τῆς ἐλευθερίας.* — Ὁ νέος αὐτοκράτωρ εἶχε γεννηθῇ ἐν Ἰταλικῇ τῆς ἐν Ἱσπανίᾳ Βαιτικῆς. Τὴν δὲ ἀπροσδόκητον αὐτοῦ ἀνάρρησιν ἐχρεώστει εἰς τὴν στρα-

ρην, οὓς συνοδεύει ἡ μήτηρ αὐτῶν. Φέρει δὲ τὸ νόμισμα τὴν ἐπιγραφὴν ***Ἐπιτροπεία τῆς Ἰταλίας*** (Tutela Italiae). Cohen Description historique des monnaies frappées sous l'Empire Romain. Τόμ. Β΄ σ. 12 ἀρ. 142.

[1] Ἀξία λόγου πηγὴ διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Τραϊανοῦ εἶνε ὁ ὑπὸ **Πλινίου τοῦ νεωτέρου** πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἐκεῖνον ἀπευθυνθεὶς Πανηγυρικὸς (Panegyricus), λόγος εὐχαριστήριος ἐπὶ τῇ ἀναρρήσει τοῦ συγγραφέως εἰς τὴν ὑπατείαν, καὶ αἱ ἐπιστολαὶ αὐτοῦ. Ἴδ. καὶ **Δίωνα Κάσσιον** (LXVIII, 5-33). Πλὴν δὲ τούτων χρησιμεύουσιν ὡς πηγαὶ διὰ τὸν χρόνον τῆς ἀρχῆς τοῦ Τραϊανοῦ καὶ τρεῖς ἱστορικοί, οὓς ἐφ' ἅπαξ ἀναγράφομεν ἐνταῦθα, καίπερ τὴν ἱστορίαν πολλῶν αὐτοκρατόρων περιλαμβάνοντας. Εἶνε δὲ ὁ **Αὐρήλιος Βίκτωρ**, ὁ **Εὐτρόπιος** καὶ ὁ **Ῥοῦφος Φῆστος.** Καὶ ὁ μὲν Βίκτωρ ἔγραψε τὸν τέταρτον αἰῶνα συγγραφὴν ***Περὶ καισάρων*** (Caesares) μέχρι τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου, ἧς σώζεται βραχεῖα Ἐπιτομὴ περιέχουσα καὶ τὴν συνέχειαν μέχρι Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου. Ὁ δ' Εὐτρόπιος ἔγραψεν ἐπὶ Οὐάλεντος (364-378) Ἐπιτομὴν τῆς καθόλου ῥωμαϊκῆς ἱστορίας ἀπὸ τῆς κτίσεως Ῥώμης μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ αὐτοκράτορος Ἰοβιανοῦ

τιωτικὴν αὐτοῦ δόξαν. Ἀληθῶς ὁ Τραϊανὸς ἦτο ἀνὴρ τῶν λεγεώνων, ὡς δὲ ὁ Ἀννίβας, εἶχεν αὐξηθῆ ἐν μέσῳ τῶν στρατοπέδων, συνοδεύων τὸν πατέρα, ὃν εἶχε συμπαρακολουθήσει εἰς τὴν Ἀσίαν κατὰ τὸν μέγαν ἰουδαϊκὸν πόλεμον, ὅπου εἶδεν αὐτὸν ἀποκομίζοντα πολεμικὰς δάφνας. Δὲν ἠδύνατο λοιπὸν τὸ παράδειγμα τοῦ πατρὸς νὰ μείνῃ ἄκαρπον παρὰ τῷ νεαρῷ Τραϊανῷ, ὅςτις ἠσθάνετο ἑαυτὸν ὑπό τε τῶν οἰκογενειακῶν παραδόσεων καὶ τῆς ἰδίας εὐφυΐας ἀγόμενον εἰς τὸ στρατιωτικὸν στάδιον. Ὅτε δ' εἰςεποίησεν αὐτὸν ὁ Νέρβας, ἠδύνατο ἤδη νὰ ἐπιδείξῃ ἐπιφανεῖς ὑπηρεσίας. Καὶ ἐπὶ δέκα μὲν ἔτη εἶχεν ὑπηρετήσει ὡς χιλίαρχος ἐν Συρίᾳ καὶ παρὰ τὸν Ῥῆνον, τῷ δὲ 85 εἶχε χρηματίσει πραίτωρ ἐν Ἱσπανίᾳ, τῷ 91 εἶχεν ἀναγορευθῆ ὕπατος, καὶ ἔπειτα ἀπὸ τριῶν ἤδη ἐτῶν ἦτο ἄρχων τῆς Ἄνω Γερμανίας, καὶ ἠσχολεῖτο περὶ τὰ ὀχυρωματικὰ ἔργα τῶν παραρρηνίων συνόρων, ἅτινα εἶχεν ἀναθέσει εἰς αὐτὸν ὁ Δομιτιανός. Τοιαύτης δὲ προσοχῆς ἠξίου τὰ ἔργα ἐκεῖνα, ὥςτε οὔτε τὸ ἄγγελμα τῆς εἰςποιήσεως, οὔτε τὸ τοῦ θανάτου τοῦ Νέρβα ἴσχυσαν νἀγάγωσιν αὐτὸν εἰς ἐγκατάλειψιν τῆς διευθύνσεως αὐτῶν. Διὸ

(Breviarium ab urbe condita), ἧς σώζεται καὶ ἑλληνικὴ μετάφρασις ὑπὸ Παιανίου. Ὁ δὲ Φῆστος, σύγχρονος ὢν τοῦ Εὐτροπίου, ἔγραψε καὶ αὐτὸς Ἐπιτομὴν ῥωμαϊκῆς ἱστορίας τῶν αὐτῶν χρόνων (Breviarium rerum gestarum populi Romani), ἀφιερωθεῖσαν ἐπ' ἴσης εἰς τὸν Οὐάλεντα. Καὶ τῶν Βυζαντίνων δὲ συγγραφέων τινές, ἰδίως δὲ ὁ **Ζώσιμος** καὶ ὁ **Ζωναρᾶς**, εἶνε χρήσιμοι πηγαὶ περί τε τοῦ Τραϊανοῦ καὶ ἄλλων αὐτοκρατόρων. Ἰδ. περὶ ἄλλων βυζαντιακῶν πηγῶν τῆς ἱστορίας τῆς Ῥώμης ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορίας De Boor Römische Kaisergeschichte in byzantinischer Fassung ἐν τῇ τοῦ Krumbacher Byzantinische Zeitschrift Τόμ. Α' σ. 13 κ. ἑ. Τόμ. Β' σ. 1 κ. ἑ. 195 κ. ἑ. Πρβλ. περὶ Τραϊανοῦ H. Francke Zur Geschichte Trajans und seiner Zeitgenossen. Quedlinburg. 1840. — Völker De imperatoris M. Ulpii Nervae Trajani vita. 1859. — Dierauer Beiträge zu einer kritischen Geschichte Trajans (παρὰ Büdinger Untersuchungen zur römischen Kaisergeschichte Τόμ. Α' σ. 3-219). Ἐν Λειψίᾳ. 1868. — De la Berge Essai sur le règne de Trajan. Ἐν Παρισίοις. 1877.

Ἐπὶ δὲ τοῦ Τραϊανοῦ καὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Ἀδριανοῦ ἔγραψεν ὁ Ἰούνιος Ἰουβενάλιος τὰς Σατύρας αὐτοῦ, ὧν περιῆλθον εἰς ἡμᾶς δεκαέξ, διῃρημέναι εἰς πέντε βιβλία. Τῷ δὲ 98 ἐξέδωκεν ὁ Τάκιτος τὴν συγγραφὴν *Περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἠθῶν τοῦ Ἰουλίου Ἀγρικόλα* (De vita et moribus Julii Agricolae). Ἔπειτα δέ, κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος, ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Τακίτου ἡ περὶ Γερμανίας συγγραφή, βραδύτερον δέ, πιθανῶς μεταξὺ 104 καὶ 109, ἐδημοσιεύθησαν αἱ *Ἱστορίαι* (Historiae), ἐν αἷς περιελαμβάνετο ἡ ἱστορία τῶν ἐτῶν 69-96. Τέλος δὲ περὶ τὸ 117 ἢ κατ' ἄλλους περὶ τὸ 110 συνεγράφησαν τὰ *Χρονικὰ* (Annales ἢ Ab excessu divi Augusti). Ἰδ. Schanz Geschichte der römischen Litteratur. Ἐν Μονάχῳ. 1890. Τόμ. Α' σ. 342. σ. 363 κ. ἑ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

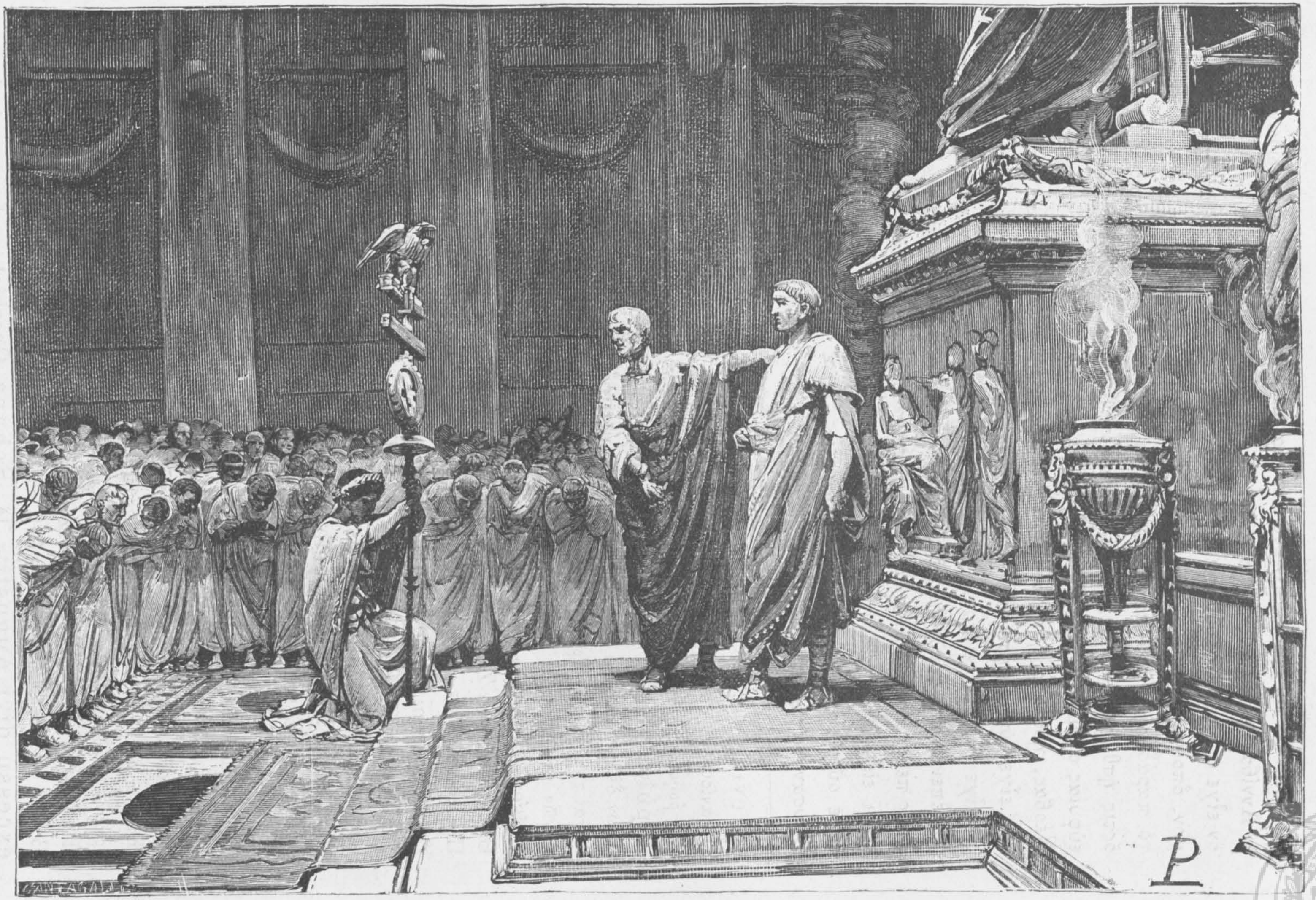

Ἡ εἰσποίησις τοῦ Τραϊανοῦ.

ἔμεινε παρὰ τὸν Ῥῆνον μέχρι τοῦ θέρους τοῦ 99, ἀφήσας εἰς τὴν σύγκλητον καὶ τοὺς ὑπάτους τὴν μέριμναν περὶ διοικήσεως τῆς Ῥώμης καὶ τοῦ κράτους. Καὶ ἡ μὲν παράτασις αὕτη τῆς ἐν τοῖς στρατοπέδοις διαμονῆς ηὔξησε τὴν πρὸς τὸν Τραϊανὸν εὔνοιαν τῶν λεγεώνων, ἡ δὲ ἡσυχία ἡ διατηρηθεῖσα ἔν τε τῇ Ῥώμῃ καὶ τῷ κράτει καθ' ὅλον τὸν χρόνον τῆς ἀπὸ τῆς μητροπόλεως ἀπουσίας τοῦ Τραϊανοῦ ἐμαρτύρει, ὅτι τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας ἡ δύναμις ἐν ἐλλείψει οἰκείων θεσμῶν ἀσφαλιζόντων τὰ κατ' αὐτὴν ἀπέρρεεν ἐκ τῆς στρατιᾶς. Καὶ ἐν τούτοις ὁ στρατιώτης ἐκεῖνος ὁ ἀπὸ τριακονταετίας διαβιώσας ἐν τοῖς στρατοπέδοις ἅμα τῇ εἰς τὴν Ῥώμην ἀφίξει κατέπληξε πάντας διὰ τῆς ἁπλότητος τῶν ἠθῶν καὶ τῆς ἄκρας συναισθήσεως τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς δικαιοσύνης. Παραδίδων τὸ ξίφος εἰς τὸν ὕπαρχον τῶν πραιτωριανῶν Λικίνιον Σούραν, εἶπεν, ὅτι ἐγχειρίζει εἰς αὐτὸν τὸ ὅπλον ἐκεῖνο, ὅπως τὸ μεταχειρισθῇ ὑπὲρ αὐτοῦ, ἂν πράττῃ ἀγαθά, κατ' αὐτοῦ δέ, ἂν κακά. Εἰς δὲ τὴν διατύπωσιν τῆς ἐνιαυσίας ἐπὶ τῇ ἐξακολουθήσει τῆς ἀρχῆς εὐχῆς πρὸς τοὺς θεοὺς ἠθέλησε νὰ προστεθῇ ἡ φράσις «ἐφ' ὅσον ἔσομαι ἄξιος αὐτῆς». Ἡ δὲ σύζυγος τοῦ Τραϊανοῦ Πλωτῖνα, γυνὴ ἠθῶν αὐστηρῶν, ἦτο ἐφάμιλλος τοῦ συζύγου ἐν τῇ κοσμιότητι. Ὅτε δὲ εἰσήρχετο κατὰ πρῶτον εἰς τὸ παλάτιον, μεταστραφεῖσα πρὸς τὸ πλῆθος, εἶπε· «τοιαύτη ἐνταῦθα εἰσέρχομαι ὁποία θέλω καὶ νὰ ἐξέλθω». Καὶ ἐτήρησε τὴν ὑπόσχεσιν αὐτῆς.

Ἡ εὐγενὴς δ' ἐκείνη ἅμιλλα ἐν τῇ ἐξασκήσει ἀρετῶν τόσῳ θαυμασιωτέρων ὅσῳ σπανιωτέρων παρὰ τοῖς ἡγεμόσιν, ἡ διηνεκὴς μέριμνα περὶ τῆς δικαιοσύνης καὶ ἡ εὐλάβεια πρὸς τὸ ἀξίωμα τῆς συγκλήτου εὐλόγως ἔδει νἀναδείξωσι τὸν Τραϊανὸν ἄξιον τοῦ ἐγκωμίου, ὅπερ ὁ Τάκιτος ἧττον ἀληθῶς ἀπονέμει εἰς τὸν Νέρβαν, λέγων περὶ αὐτοῦ, καθ' ἃ εἴδομεν, ὅτι συνανέμιξε τὴν αὐταρχίαν μετὰ τῆς ἐλευθερίας, πράγματα ἅτινα εἶχον φανῆ δυσσυμβίβαστα μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου.

Ἀλλὰ τὸ γεγονὸς τῆς τοιαύτης συμμίξεως τῆς αὐταρχίας καὶ τῆς ἐλευθερίας δὲν ἤρκεσε πρὸς μεταβολὴν τῶν ἠθῶν. Ἀντέκειτο δὲ πρὸς τοῦτο πρὸ πάντων αὐτὸς ὁ γενεσιακὸς λόγος τῆς ἀνακράσεως, ἥτις δὲν ἀπέρρεεν ἐκ θεσμῶν παρεχόντων ἐχέγγυα τῆς διαρκείας αὐτῆς, ἀλλ' ἦτο ἀποκύημα τῶν προσωπικῶν ἀρετῶν ἑνὸς ἀνδρός, ὅστις ἀπὸ μιᾶς ὥρας εἰς ἄλλην ἠδύνατο νὰ ἐκλίπῃ ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ θεάτρου. Διὰ ταῦτα δὲ δὲν θὰ φανῇ ἄπορον, ὅτι τὰ ἤθη δὲν ἀπέβαλον τὴν σφραγῖδα ἐκείνην τῆς δουλοπρεπείας ἣν ἔφερον ἀπὸ τριῶν ἤδη γενεῶν. Καὶ δὴ ἀκούομεν τοὺς συγκλητικοὺς ὡς ἑξῆς ἀπαντῶντας εἰς τὸν ἡγεμόνα, καλοῦντα αὐτοὺς νἀναλάβωσι τἀρχαῖα αὐτῶν προνόμια. «Κελεύεις νὰ εἴμεθα ἐλεύθεροι· ἐσόμεθα· κελεύεις νὰ ἐκφράσωμεν ὅσα αἰσθανόμεθα καὶ θά τα ἐκφράσωμεν [1]». Τὸ δὲ δουλικὸν τῶν λόγων τούτων προ-

[1] **Πλινίου** Paneg. 66.

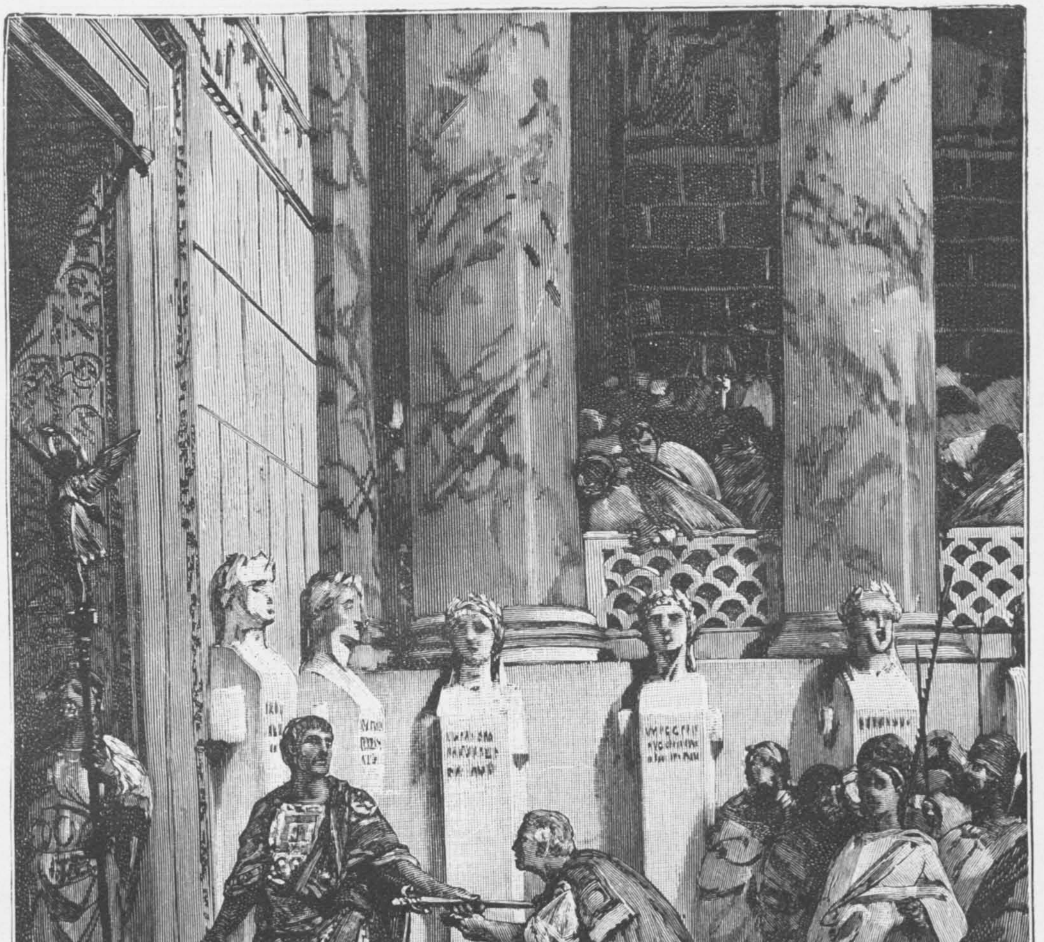

Ἡ παράδοσις τοῦ ξίφους εἰς τὸν Λικίνιον Σούραν.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

δηλοῖ τὴν μέλλουσαν συγκατάθεσιν εἰς ὑποταγὴν ὅταν ἤθελεν ἐγκαθιδρυθῇ πάλιν ἡ τυραννίς. Ἐπιφανὲς δὲ τεκμήριον τῶν δουλοπρεπῶν ἠθῶν τῶν χρόνων ἐκείνων παρέχει ὁ *Πανηγυρικὸς* τοῦ Τραϊανοῦ ὁ γραφεὶς ὑπὸ Πλινίου τοῦ νεωτέρου. Οὗτος, ἐπεξεργασθεὶς καὶ καταγράψας τὸν ἐν τῇ συγκλήτῳ κατὰ τὴν ἀνάληψιν τῆς ὑπατείας αὐτοῦ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἐκφωνηθέντα λόγον, ἐπιδαψιλεύει ἐπιδεικτικῶς ὑπερβολικὰ ἐγκώμια, οὐδαμῶς χαλιναγωγούμενος ὑπὸ τῆς ἀπουσίας τῶν πραγμάτων, καθότι ἐν ᾧ χρόνῳ ἐγράφη ὁ λόγος ἐκεῖνος, τῷ 100, ὁ Τραϊανὸς δὲν εἶχεν ἀληθῶς ἀκόμη προφθάσει νὰ ἐπιδείξῃ ὅσα ἔμελλε νὰ κατορθώσῃ ὡς αὐτοκράτωρ.

Δεύτερος δακικὸς πόλεμος.—Καθ' ὃν δὲ χρόνον ἡ σύγκλητος διὰ τῶν ὑπερμέτρων αὐτῆς κολακειῶν κατεπόνει τὸν νέον αὐτάρχην, ὁ Τραϊανὸς ἐμερίμνα νὰ δρέψῃ νέας δάφνας ἐν πεδίῳ πολὺ ἀπέχοντι τοῦ παλατίου καὶ τοῦ βουλευτηρίου. Ὁ ἀνὴρ ὁ αὐξηθεὶς ἐν τῷ στρατοπέδῳ ἐν μέσῳ τῶν συστρατιωτῶν ἔμελλεν ἀναγκαίως νὰ βαρυνθῇ λίαν ταχέως τὸν τρυφηλὸν βίον τὸν ἐπιβαλλόμενον μὲν εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος, ἀποβαίνοντα δὲ ἀνιαρώτερον καὶ μισητότερον ὑπὸ τῆς δουλοπρεπείας ἁπάντων. Διὸ, τελευτῶντος τοῦ δευτέρου ἔτους ἀπὸ τῆς εἰς τὴν Ῥώμην ἀφίξεώς του, ἀναχωρήσας ὁ Τραϊανὸς ἐκ τῆς μητροπόλεως, ἐστράτευσεν ἐπὶ τοὺς Δακούς. Εἶχε δὲ κληροδοτηθῇ εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν ὁ πόλεμος ἐκεῖνος ὑπὸ τοῦ Δομιτιανοῦ, διότι, καὶ ἂν δὲν πιστεύσωμεν τὴν ἀνωτέρω παρατεθεῖσαν μαρτυρίαν τοῦ Δίωνος Κασσίου, καθ' ἣν ὁ Δομιτιανὸς συνήνεσε νὰ παρέχῃ εἰς τὸν βασιλέα τῶν Δακῶν ἐτήσιον φόρον ὅπως εἰρηνεύῃ πρὸς αὐτὸν, ἀλλ' εἶνε ἀναμφήριστον, ὅτι ὁ δακικὸς τοῦ Δομιτιανοῦ πόλεμος εἶχεν ἀποβῆ ἄδοξος διὰ τοὺς Ῥωμαίους. Διὸ ἠδύνατο ὁ Τραϊανὸς νὰ παρασταθῇ ὑπὸ τῶν περὶ αὐτὸν ῥητόρων ἀψευδῶς λέγων, ὅτι ἡ εἰς τὸ κράτος ὑπὸ τοῦ Δομιτιανοῦ ἐπιβληθεῖσα κατὰ τὰς ὄχθας τοῦ κάτω Ἴστρου ὕβρις ἔπρεπε νὰ ἐκπλυθῇ.

Ἡ δὲ πρόθεσις τῆς ἐπὶ τοὺς Δακοὺς στρατείας εἶχεν ἀπασχολήσει τὸν νοῦν τοῦ Τραϊανοῦ ἀπ' αὐτῆς του τῆς ἀναρρήσεως. Πράγματι δὲ πρὶν ἢ εἰςέλθῃ εἰς τὴν Ῥώμην εἶχε μεταβῆ εἰς τὴν Παννονίαν καὶ τὴν Μοισίαν, ὅπως ἐπιθεωρήσῃ τὰ παρίστρια σύνορα καὶ διατάξῃ τὰ κατὰ τὴν ἐξακολούθησιν τῆς στρατιωτικῆς ὁδοῦ ἐν τῇ δεξιᾷ ὄχθῃ τοῦ κάτω Ἴστρου, ἧς ἡ κατασκευὴ εἶχεν ἀρχίσει ἐπὶ τοῦ Τιβερίου. Ἡ δ' ἐπιγραφὴ ἡ χαραχθεῖσα ἐπὶ τοῦ βραχώδους ὄρους τοῦ καταβαίνοντος ἀποτόμως πρὸς τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Δουνάβεως εἰς ἀνάμνησιν τῆς τομῆς τοῦ ὄρους ἐκείνου πρὸς χάραξιν ὁδοῦ μονίμου διὰ τοὺς λεγεῶνας εἶνε κατὰ ἓν ἔτος προγενεστέρα τῆς πρώτης τοῦ Τραϊανοῦ ἐπὶ τοὺς Δακοὺς στρατείας[1].

---

[1] Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ λέγεται, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ **ἀνέῳξεν ὁδὸν ἐκταμὼν τὰ**

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Τῇ δὲ 25 Μαρτίου 101 ὁ Τραϊανὸς ἐξεκίνησεν ἐκ τῆς Ῥώμης καὶ ἐτράπη ἐπὶ τὸν κάτω Δούναβιν. Ἡγεῖτο δὲ δέκα πραιτωριανῶν λόχων καὶ δύο ἱππικῶν σωμάτων, τοῦ μὲν ἐκ Βατάβων, τοῦ δ' ἐκ Μαυριτανῶν. Κατὰ δὲ τὰς ὄχθας τοῦ Σάου ἡνώθη μετὰ τοῦ κυρίου σώματος τῆς στρατιᾶς, συγκειμένου ἐκ πέντε λεγεώνων[1]. Ἐν ὅλῳ δ' αἱ δυνάμεις, ἃς ὁ Τραϊανὸς ἦγεν ἐπὶ

Ἡ χάραξις τῆς περὶ τῆς κτίσεως τῆς γεφύρας τοῦ Ἴστρου ἐπιγραφῆς.

τὸν γενναῖον Δεκέβαλον, ἀνήρχοντο εἰς ἑξήκοντα χιλιάδας ἀνδρῶν. Πήξας δὲ γέφυραν ἐκ λέμβων ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ κατὰ τὸ Βιμινάκιον τῆς Μοισίας (τὸ Κοστολάτς τῆς σημερινῆς Σερβίας), εἰσῆλθεν εἰς τὸ σημερινὸν Βανᾶτον τῆς Οὐγγαρίας, ὅπου διεχείμασεν, ἐπασχολῶν τὴν στρατιὰν εἰς ἔργα ὀχυρωματικὰ πρὸς ἀπόκτησιν νέου ὁρμητηρίου. Τὸ δ' ἔαρ τοῦ 102 ἀναζεύξας εἰσέβαλεν εἰς τὴν σημερινὴν Τρανσιλβανίαν, ἥτις ἦτο τὸ κέντρον τοῦ

ὄρη καὶ ὑπερνικήσας τοὺς ποταμοὺς (montibus excisis, amnibus superatis, viam fecit. Ἴδ. Corpus inscriptionum Latinarum Τόμ. Γ' ἀρ. 1699).

[1] Κατὰ τὴν γραμμὴν τὴν ἀπὸ Καρνοῦντος μέχρι Τροισμίδος κατὰ τὴν σημερινὴν Δοβροῦτσαν ἐστάθμευον ὀκτὼ λεγεῶνες, πέντε δὲ λεγεῶνες προσεπήγαγεν ἐπὶ τοὺς Δακοὺς ὁ Τραϊανός.

δακικοῦ βασιλείου. Ὁ δὲ Δεκέβαλος, συμβαλὼν πρὸς αὐτὸν, ἡττήθη ἐν Τάπαις. Νέα δὲ ἧττα, ἣν ὁ βασιλεὺς τῶν Δακῶν ὑπέστη κατὰ τὰ Σαρμισεγέθουσα (τὸ σημερινὸν Varhely τῆς Τρανσιλβανίας), ἐπαγαγοῦσα τὴν ἀπώλειαν τῆς πρωτευούσης τοῦ κράτους, ἠνάγκασε τὸν Δεκέβαλον πρὸς ἀποφυγὴν τελείας πανωλεθρίας νἀποδεχθῇ τοὺς εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ νικητοῦ ἐπιβληθέντας βαρεῖς ὅρους. Ἐπέβαλε δ' ἡ συνθήκη τὴν παράδοσιν τῶν ὅπλων καὶ τῶν αὐτομόλων, τὴν κατεδάφισιν τῶν φρουρίων, τὴν ἀποδοχὴν ῥωμαϊκῆς φρουρᾶς ἐν τῇ πρωτευούσῃ καὶ τὴν μετὰ τῆς Ῥώμης συμμαχίαν.

Τοιοῦτον ὑπῆρξε τὸ τέλος τοῦ δευτέρου δακικοῦ πολέμου, διαρκέσαντος δύο ἔτη (101 καὶ 102). Καὶ κατήγαγε μὲν ὁ Τραϊανὸς ἐπ' αὐτῷ θρίαμβον ἐν Ῥώμῃ, ἡ δὲ σύγκλητος ἀπένειμεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα τὴν πρωςωνυμίαν *Δακικοῦ*. Ἀλλ' ἡ ὑποταγὴ τοῦ Δεκεβάλου δὲν ἦτο εἰλικρινής. Ἅμα δὲ τῇ ἀναχωρήσει τῶν πολεμίων ἐπεδόθη εἰς τὴν ἀνασυγκρότησιν τῆς στρατιᾶς καὶ τὴν εὕρεσιν νέων συμμάχων, καὶ ἐκάλεσεν εἰς συμμαχίαν αὐτὸν τὸν βασιλέα τῶν Πάρθων. Ἀλλ' ὁ Τραϊανὸς ἐπελθὼν ταχὺς διέλυσε τὴν παρασκευαζομένην ἐπιβουλήν. Παρὰ τὸ σημερινὸν Τοῦρνον Σεβερῖνον τῆς Ῥωμανίας, κείμενον κατὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Δουνάβεως, καὶ τὴν ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης σερβικὴν πόλιν Κλάδοβαν κατεσκεύασεν ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ κατὰ τὸ σχέδιον τοῦ ἀρχιτέκτονος Ἀπολλοδώρου τοῦ Δαμασκηνοῦ γέφυραν λιθίνην, ἔργον θαυμαστὸν, οὗ διακρίνονται καὶ σήμερον τὰ κολοσσιαῖα ἐρείπια ἐν ἡμέραις καθ' ἃς εἶνε ὀλιγώτερον τοῦ ποταμοῦ τὸ ῥεῦμα[1]. Μετὰ δὲ τὴν συντέλεσιν τοῦ ἔργου ἐπηκολούθησε ταχέως ἡ κατάκτησις τῆς Δακίας. Καὶ κατὰ μὲν τὸν πρῶτον πόλεμον ἐχρειάσθη ὁ Τραϊανὸς δύο ἔτη ὅπως μεταβάλῃ τὴν Δακίαν εἰς βασίλειον ὑποτελὲς τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, τώρα δ' ἤρκεσεν ἓν μόνον ἔτος πρὸς μετατροπὴν αὐτῆς εἰς ἐπαρχίαν. Ὁ Δεκέβαλος, ἀφ' οὗ μάτην ἀπεπειράθη ἐν ἀρχῇ τοῦ πολέμου τὴν δολοφονίαν τοῦ Τραϊανοῦ, ἡττηθεὶς ἐν πάσαις ταῖς μάχαις καὶ μαθὼν, ὅτι τὸ τελευταῖόν του φρούριον εἶχε κυριευθῇ ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ, ηὐτοκτόνησε διὰ τοῦ ἰδίου ξίφους. Χάριν δὲ ἀμύνης τῆς νέας ἐπαρχίας ὁ Τραϊανὸς ἵδρυσεν ἐν αὐτῇ ἱκανὰς στρατιωτικὰς ἀποικίας, καλέσας τοὺς παλαιστράτους πάντων τῶν λεγεώνων εἰς ἐνοίκησιν ἐν αὐταῖς. Καὶ ἡ μὲν κυριωτάτη τούτων τῶν ἀποικιῶν ἐστάλη εἰς Σαρμισεγέθουσα, ἥτις πόλις μετωνομάσθη εἰς *Οὐλπίαν Τραϊανὴν (Ulpia Trajana)*· πρὸς φύλαξιν δὲ τῆς γεφύρας τοῦ Δουνάβεως ἵδρυσεν ἐν τῇ ἀριστερᾷ τοῦ ποταμοῦ ὄχθῃ τὴν ἀποικίαν *Τσιέρναν (Tsierna)*, κατὰ δὲ τὴν δεξιὰν ὄχθην τὸν *Οἶσκον (Oescus)* καὶ τὴν *Ῥαιτιαρίαν (Ratiaria)*, κατὰ δὲ τὴν συμβολὴν τοῦ Ἰατροῦ (σήμερον Jantra) καὶ τοῦ

[1] Ἡ γέφυρα ἐβασίζετο ἐπὶ εἴκοσι τόξων καὶ εἶχε μῆκος 3570 ῥωμαϊκῶν ποδῶν, ἀντιστοιχούντων πρὸ 1110 μέτρα.

Δουνάβεως τὴν ἐπὶ τῇ ἀναμνήσει τῶν νικῶν αὐτοῦ κληθεῖσαν *Νικόπολιν*, ἥτις διατηρεῖ μέχρι καὶ τῆς σήμερον τὸ ἱστορικόν της ὄνομα.

Καὶ δὲν ἴσχυσαν μὲν αὗται αἱ ἀποικίαι νὰ ἐξασφαλίσωσιν εἰς τοὺς Ῥωμαίους τὴν διαρκῆ κτῆσιν τῆς Δακίας, ἀλλ' ὅμως κατωρθώθη δι' αὐτῶν ὁ ἐκλατινισμὸς τῶν ἰθαγενῶν καὶ ἡ πρὸς τοὺς Ῥωμαίους ἀφομοίωσις αὐτῶν. Ἡ Δακία μετεβλήθη εἰς νέαν Ἰταλίαν (Tzarea Roumanesca), καὶ σήμερον ἀκόμη μετὰ πάροδον αἰώνων πολλῶν καὶ τὴν ἐπιδρομὴν πλήθους λαῶν εἰς τὴν Δακίαν ἡ χώρα καλεῖται *Ῥωμανία* καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ ἐνοικοῦντος ἔθνους λαλουμένη γλῶσσα ἔχει λατινικὴν καταγωγήν.

Τῆς δὲ κατακτήσεως τῆς Δακίας ἔχομεν σωζόμενον μέχρι τῆς σήμερον ἐπιφανὲς μνημεῖον, τὸν Τραϊάνειον κίονα *(columna Trajana)*, ὄντα καὶ ἐκεῖνον ἔργον τοῦ Ἀπολλοδώρου. Τὰ τὸν κίονα τοῦτον σπειροειδῶς κοσμοῦντα ἀνάγλυφα παριστάνουσιν εἰκόνας ἐκ τῶν δύο δακικῶν πολέμων. Ἔχει δὲ ὁ δωρικὸς οὗτος κίων ὕψος τριάκοντα μέτρων, καὶ ὑψοῦται ἐν μέσῃ τῇ Τραϊανείῳ ἀγορᾷ *(forum Trajani)*, ἣν ᾠκοδόμησεν ὁ Τραϊανὸς μεταξὺ τοῦ Κυριναλίου καὶ τοῦ Καπιτωλίου λόφου. Τὰ περικοσμοῦντα δ' αὐτὸν δισχίλια καὶ πεντακόσια ζῴδια ἐξεικονίζουσι ζωηρῶς τὰ ἤθη τῶν βαρβάρων Δακῶν ὁτὲ μὲν διὰ τῆς παραστάσεως τῆς ὑπ' αὐτῶν πυρπολήσεως τῶν ἰδίων φρουρίων, ὁτὲ δὲ διὰ τῆς ἐπιδείξεως τῶν πρὸς τοὺς Ῥωμαίους αἰχμαλώτους ὠμοτήτων τῶν γυναικῶν αὐτῶν. Εἶνε δὲ ὁ κίων ἐκεῖνος πρὸς τούτοις καὶ μνημεῖον τῆς διὰ τῆς εὐφυΐας τοῦ Τραϊανοῦ ἀναγεννηθείσης στρατιωτικῆς δόξης τῆς Ῥώμης[1].

Ἐν ᾧ δὲ ὁ Τραϊανὸς διέτριβε περὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Δακίας, ὁ ὕπαρχος αὐτοῦ Αὖλος Κορνήλιος Πάλμας ἐπολέμει κατὰ διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος ἐν τῇ Πετραίᾳ Ἀραβίᾳ[2]. Τὴν δὲ κατάληψιν τῆς χώρας ἐκείνης ἐπέβαλλεν ἡ ἀνάγκη τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς Παλαιστίνης ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν νομάδων τῆς Ἀραβίας καὶ τῆς προστασίας τῆς μεταξὺ τοῦ Εὐφράτου, τῆς Συρίας καὶ τῶν λιμένων τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης ἐμπορικῆς ἐπικοινωνίας. Τῆς δ' ἐκστρατείας τοῦ Πάλμα στεφθείσης ὑπὸ πλήρους ἐπιτυχίας, τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος προσαπέκτησε νέαν ἐπαρχίαν κληθεῖσαν *Ἀραβίαν* (22 Μαρτίου 106). Πρὸς διοίκησιν δὲ τῆς νέας ταύτης ἐπαρχίας ἀπεστέλλετο στρατηγικὸς ὕπαρχος, ὅστις ἥδρευε τὸ μὲν πρῶτον ἐν Πέτρᾳ, ἔπειτα δ' ἐν

---

[1] Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ κίονος ἱδρύθη ἀργότερον κολοσσιαῖον ἄγαλμα τοῦ Τραϊανοῦ ἐκ χαλκοῦ ἐπιχρύσου, καταστραφὲν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, ἄγνωστον πότε καὶ ὑπὸ τίνος. Ὁ δὲ πάπας Σέξτος ὁ Ε', ἀνακαινίσας τὸν κίονα τῷ 1587, ἀντικατέστησε τὸ ἄγαλμα τοῦ Τραϊανοῦ διὰ τοῦ τοῦ Ἁγίου Πέτρου.

[2] Τοῦτο τὸ ὄνομα φέρει τὸ μέρος ἐκεῖνο τῆς ἀραβικῆς χερσονήσου τὸ ἐκτεινόμενον πρὸς ἀνατολὰς τῆς Παλαιστίνης, ἀπὸ Δαμασκοῦ εἰς τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Βόστροις. Μετὰ δὲ τῆς Ἀραβίας κατέκτησεν ὁ Πάλμας καὶ τὴν πόλιν Δαμασκόν, ἥτις ἦτο ὑποτεταγμένη εἰς τὸ κράτος τῆς Πετραίας Ἀραβίας. Ἔκτοτε δὲ ἡ Δαμασκὸς προςηρτήθη εἰς τὴν ἐπαρχίαν Συρίαν (106).

Ἀρίστη διοίκησις. —Μετὰ δὲ τὴν ἐκ τοῦ τελευταίου δακικοῦ πολέμου ἐπάνοδόν του ὁ Τραϊανὸς διέτριψεν ὀκτὼ ἔτη ἐν Ῥώμῃ, καὶ κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην ἀνέπτυξε τὰς πολιτικὰς ἐκείνας ἀρετάς, δι' ὧν ἠξιώθη μὲν τῆς εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῆς συγκλήτου χορηγηθείσης προσωνυμίας *Ἀρίστου (Optimus)*, ἀνεδείχθη δὲ ἄξιος νὰ ταχθῇ εἰς τοὺς μάλιστα ἐξαιρέτους τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων. Καὶ δὲν ἐπροίκισε μὲν τὸ κράτος διὰ θεσμῶν προφυλαττόντων αὐτὸ ἀπὸ τῆς ἐπανόδου εἰς τὴν τυραννίδα, ἅτε στερούμενος τῆς τε μεγαλοφυίας καὶ τῆς τόλμης μεταρρυθμιστοῦ. Ἀλλὰ παρὰ ταῦτα ἀξιόλογον, εἰ καὶ ἧττον μεγαλεπήβολον ὑπῆρξε τὸ ἔργον αὐτοῦ. «Ἐφρόντισε, λέγει ὁ Πλίνιος, ὅπως ἡ πολιτεία μὴ καταστραφῇ ὑπὸ τῶν νόμων τῶν προωρισμένων πρὸς διάσωσιν αὐτῆς[1]». Ἐν δὲ τούτῳ τῷ ἐγκωμίῳ, ὅπερ οὐδὲν ἐνέχει τὸ κολακικόν, συνοψίζεται τὸ πολιτικὸν πρόγραμμα τοῦ Τραϊανοῦ, ἐπικυρούμενον ὑπὸ τῶν αὐστηρῶν διαταγμάτων τῶν ἐκδοθέντων κατὰ τῶν ψευδομηνυτῶν καὶ ὑπὸ τῶν ἐγγυήσεων, δι' ὧν περιεβλήθη ὁ περὶ ἀσεβείας πρὸς τὴν πολιτείαν νόμος, ὅπως μὴ χρησιμεύῃ πλέον καθ' ἃ ἐν τῷ παρελθόντι ὡς ὄργανον ἐκδικήσεως καὶ βιαιοπραγιῶν. Εἰς τοῦτο δ' ἀπεσκόπει ἰδίως ἡ καὶ πάλιν εἰςαχθεῖσα ἀπαγόρευσις τῆς ὑπὸ τῶν δούλων καταγγελίας τῶν δεσποτῶν.

Τὸ δὲ μαρτυροῦν τὴν ἐν πᾶσι σύνεσιν τῆς διοικήσεως τοῦ Τιβερίου εἶνε, ὅτι καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ οὐ μόνον οὐδεμία ἐπῆλθεν αὔξησις φόρων, ἀλλὰ καὶ ἠλαττώθησαν οἱ προϋπάρχοντες. Καὶ ὅμως ὁ Τραϊανὸς ἠδυνήθη νὰ ἐκτελέσῃ ἔργα κολοσσιαῖα, ἐν οἷς ἡ προμνημονευθεῖσα λιθίνη γέφυρα τοῦ Δουνάβεως καὶ αἱ νέαι πόλεις τῆς Δακίας, αἵτινες καὶ συνεδέθησαν πρὸς ἀλλήλας διὰ συμπλέγματος ὁδῶν στρατιωτικῶν, οἱ λιμένες τῆς Ἀγκῶνος καὶ τῶν Κεντουκελλῶν *(Centumcellae,* σήμερον Civitavecchia), ἡ Τραϊάνειος ἀγορὰ τῆς Ῥώμης μετὰ τῆς ἐν αὐτῇ μεγαλοπρεποῦς θριαμβικῆς ἀψῖδος, τῶν στοῶν, τῶν βιβλιοθηκῶν καὶ τῆς βασιλικῆς καὶ τὸ δέκατον ὑδραγωγεῖον, ὅπερ ἦγεν εἰς τὸν Ἰανίκλον λόφον τὸ ὕδωρ τῆς Σαβατίνης λίμνης *(lacus Sabatinus,* Lago di Bracciano), τὸ σήμερον λεγόμενον *Παυλιανὸν ὕδωρ (Aqua Paola)*.

Πλὴν δὲ τῶν δαπανῶν διὰ τὰ μεγάλα ταῦτα δημόσια ἔργα ὑπέστη ὁ Τραϊανὸς καὶ τὴν ἀπαιτηθεῖσαν διὰ τρεῖς μεγάλους πολέμους. Καὶ ὅμως παρὰ πάντα ταῦτα εὗρε καὶ πόρους χάριν τῆς δημοσίας φιλανθρωπίας, καὶ

---

[1] **Πλινίου** Paneg. 5, 65.

ἐπροίκισε τὴν Ἰταλίαν διὰ θεσμοῦ, ὃν δὲν ἠδυνήθησαν νὰ μιμηθῶσιν αἱ νεώτεραι κοινωνίαι, εἰ καὶ αἱ ἀνάγκαι τοῦ ἀπόρου πλήθους δὲν εἶνε τὴν σήμερον ἧττον αἰσθηταὶ καὶ βαρεῖαι ἢ ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Τραϊανοῦ. Ὁ θεσμὸς δὲ οὗτος εἶνε ὁ περὶ τροφῆς ἀπόρων παίδων νόμος (*lex alimentaria*).

Ἤδη ὁ Νέρβας εἶχε συλλάβει τὸ σχέδιον τῆς συμμετοχῆς τῆς πολιτείας εἰς συντήρησιν τῶν τέκνων τῶν ἀπόρων πολιτῶν χάριν προβλέψεως περὶ τῆς αἰωνιότητος τῆς Ἰταλίας, ὡς λέγεται ἔν τινι ἐπιγραφῇ [1]. Ἀλλ' ὁ θάνατος ἐκώλυσε τὸν γηραιὸν αὐτοκράτορα νὰ ἐκτελέσῃ τὸ σχέδιον ἐκεῖνο. Ὁ δὲ Τραϊανὸς ἀνέλαβεν αὐτὸ ὡς ἴδιον, καὶ ἐπηύξησε τὰς διαστάσεις αὐτοῦ, ἐκτείνας ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἰταλίαν τὸν προνοητικὸν θεσμόν, ὃν ὁ Νέρβας ἐσκόπει νὰ περιορίσῃ εἰς τὴν Ῥώμην καί τινας μόνον χώρας τῆς ἰταλικῆς χερσονήσου. Ἤδη δὲ κατὰ τὸ 100, ὅπερ ὑπῆρξε τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ περὶ διατροφῆς νόμου, ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑπὸ τῆς πολιτείας τυχόντων ἐπικουρίας παιδίων ἀνῆλθεν εἰς χίλια [2].

Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ πιστευθῇ, ὅτι ὁ περὶ τροφῆς νόμος εἶχεν ἰδίως σκοπὸν φιλανθρωπικόν. Ὁ κατ' ἀναλογίαν λίαν μικρὸς ἀριθμὸς θηλέων ὃν παρουσιάζουσιν οἱ κατάλογοι τῶν παρεχομένων βοηθειῶν, ἐν οἷς τὰ κοράσια ἀνέρχονται μόνον εἰς τὸ ἓν δέκατον τοῦ ὅλου, ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ πολιτεία διὰ τοῦ περὶ τροφῆς νόμου προετίθετό τι ἀνώτερον τοῦ φιλανθρωπικοῦ σκοποῦ. Καὶ δὴ ὁ Πλίνιος, ποιούμενος λόγον περὶ τοῦ νόμου, διαγράφει ὡς ἑξῆς τὰ κατ' αὐτόν. «Οἱ παῖδες οὗτοι, λέγει ὁ πανηγυριστὴς τοῦ Τραϊανοῦ,

---

[1] Qua aeternitati Italiae suae prospexit... ita ordinari ut omnis aetas curae ejus merito gratias agere debeat. Orelli Inscriptionum Latinarum selectarum amplissima collectio Τόμ. Α' ἀρ. 784.

[2] **Πλινίου** Paneg. 28. Ἐκ τοῦ ***Βαιβιανοῦ πίνακος τροφείων*** (Tabula alimentaria Baebianorum), ἀνακαλυφθέντος ἐν Campolattaro πλησίον τοῦ Βενεουέντου τῷ 1852 (ἴδ. Mommsem Inscriptiones regni Neapolitani Latinae. Ἐν Λειψίᾳ. 1852) καὶ τῆς ἐν ἔτει 1747 ἀνακαλυφθείσης παρὰ τὴν Πλακεντίαν μακρᾶς ἐπιγραφῆς τῆς Βελληίας (Velleja), πόλεως καταστραφείσης ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Πρόβου ἐκ κατακρημνίσεως παρακειμένου ὄρους, μανθάνομεν τὸ σύστημα τὸ εἰςαχθὲν ὑπὸ τοῦ Τραϊανοῦ πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ φιλανθρωπικοῦ ἐκείνου θεσμοῦ καὶ ἐξασφάλισιν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἰδιοτροπιῶν καὶ τῆς φιλαργυρίας μελλόντων αὐτοκρατόρων. Καὶ δὴ τὸ αὐτοκρατορικὸν ταμεῖον ἐδάνειζεν ἐπὶ ὑποθήκῃ χρήματα εἰς τοὺς γαιοκτήμονας τοὺς ὑποβάλλοντας τοιαύτην αἴτησιν πρὸς βελτίωσιν τῆς καλλιεργείας τῶν κτημάτων αὐτῶν. Ὁ δὲ μέτριος ἐκ πέντε ἢ καὶ δύο καὶ ἡμίσεος ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν τόκος, ὃν ἐπλήρονον εἰς τὸ κράτος διὰ τὸ δανεισθὲν εἰς αὐτοὺς χρῆμα, ἀφιεροῦτο εἰς τὴν λειτουργίαν τοῦ περὶ τροφῆς νόμου. Ἴδ. περὶ τοῦ νόμου τούτου Desjardins De tabulis alimentariis. Ἐν Παρισίοις. 1854.— O. Hirschfeld Römische Verfassungsgeschichte σ. 114-122.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

τρέφονται δαπάναις τῆς πολιτείας, ὅπως ἀποβῶσι στήριγμα μὲν αὐτῆς ἐν πολέμῳ, κόσμημα δ' ἐν εἰρήνῃ, καὶ διδάσκονται νἀγαπῶσι τὴν πατρίδα οὐ μόνον ὡς πατρίδα, ἀλλὰ καὶ ὡς τροφόν. Ἐξ αὐτῶν θὰ πληρωθῶσι τὰ ἡμέτερα στρατόπεδα, αἱ ἡμέτεραι φυλαί, καὶ ἐξ αὐτῶν θὰ γεννηθῶσι τέκνα μὴ ἔχοντα ἀνάγκην τῆς δημοσίας βοηθείας[1]». Ἀλλ' εἴτε σκοπὸς τοῦ νόμου ἦτο ἡ φιλανθρωπία, εἴτε αὕτη ἦτο ἁπλοῦν μέσον πρὸς ἐπίτευξιν ἄλλου σκοποῦ, δὲν ἐλαττοῦται ἐντεῦθεν τὸ προνοητικὸν τοῦ θεσμοῦ ἐκείνου, ὅςτις, τυχὼν μιμήσεως ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, ἐπέδρασεν εὐεργετικῶς ἐφ' ἅπασαν τὴν αὐτοκρατορίαν[2]. Οἱ δὲ διάδοχοι τοῦ Τραϊανοῦ διεφύλαξαν τὸν θεσμὸν καὶ ἐτήρησαν αὐτόν, ἔχομεν δ' ἐπιγραφὰς καὶ νομίσματα, δι' ὧν ἀποδεικνύεται ἡ μέχρι τῶν μέσων τοῦ τρίτου αἰῶνος διάσωσις τοῦ θεσμοῦ[3]. Ἀλλ' ἔπειτα ἐξέλιπεν, ἀνατραπεὶς ὑπὸ τῶν συμφορῶν αἵτινες διεσάλευσαν τὸ κράτος.

Ὁ Τραϊανὸς καὶ οἱ Χριστιανοί.—Τῆς μερίμνης τῆς ὑπὸ τοῦ Τραϊανοῦ περὶ τὴν διοίκησιν τῶν ἐπαρχιῶν καταβληθείσης διεσώθη πολύτιμον εἰς ἡμᾶς μνημεῖον ἡ ἀλληλογραφία τοῦ αὐτοκράτορος καὶ Πλινίου τοῦ νεωτέρου, ὅτε οὗτος μετὰ τὴν κατάθεσιν τῆς ὑπατείας ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν τῆς Βιθυνίας, ἣν διῴκησεν ἀπὸ τῆς 17 Σεπτεμβρίου 111 μέχρι τέλους Ἰανουαρίου τοῦ 113. Ἀπὸ τῆς ἀσιατικῆς δ' ἐκείνης ἐπαρχίας ὁ Πλίνιος ἐρωτᾷ τὸν ἡγεμόνα καὶ περὶ τῶν ἐλαχίστων πραγμάτων, οἷον περὶ τῆς ἐπισκευῆς ναοῦ τινος τῆς Κυβέλης ἢ λουτρῶνος, περὶ τῆς ἀπολύσεως ἢ καταδίκης ἀφανοῦς τινος ἐνόχου καὶ τῶν τοιούτων.

Δύο δὲ τῶν ἐπιστολῶν ἐκείνων ἔχουσιν ἰδιάζουσαν σημασίαν, ἅτε πραγματευόμεναι περὶ τῶν Χριστιανῶν. Ὁ Τραϊανός, ἀναβαίνων ἐπὶ τὸν θρόνον, εἶχεν ἐπιδείξει πνεῦμα ἀνεξίθρησκον, ἐπικυρώσας τὸ διάταγμα τοῦ Νέρβα ἐκεῖνο, δι' οὗ κατηργεῖτο τὸ ἔγκλημα τῆς ἀθείας ἢ τοῦ ἰουδαϊκοῦ βίου, ὑφ' ἃ ὀνόματα ἐπλήττοντο τέως οἱ Χριστιανοί. Καὶ δὲν ἐτάραττε μὲν αὐτὸν ἡ ὑπὸ μέρους τῶν ὑπηκόων προςκύνησις Χριστοῦ τινος ἀντὶ τοῦ Διός, ἀλλ' ἐθορυβεῖτο ὅμως ὑπὸ ἐθίμου τινὸς τῶν νέων αἱρετικῶν ἀποτελοῦντος οὐσιώδη ὅρον τῆς λατρείας αὐτῶν, ἤτοι τῆς ἐν κοινῷ προσευχῆς. Ἐν τοῖς θρησκευτικοῖς ἐκείνοις θιάσοις ἐνέβλεπεν ἀπειλὴν κατὰ τῆς πολιτείας, τῶν νόμων, τῆς θρησκείας αὐτῆς. Διὸ ἀπηγόρευσεν αὐτοὺς διὰ διατάγματος. Ὁ δὲ Πλίνιος,

---

[1] **Πλινίου** Paneg. 28.

[2] Σώζεται ἐπιγραφή, ἀποδεικνύουσα καὶ τὴν ἐν Ἀθήναις διάδοσιν τοῦ θεσμοῦ. Ἴδ. Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμ. Γ' ἀρ. 61. Πρβλ. Hermes Τόμ. Ε' σ 128 κ. ἑ. 131 κ. ἑ.

[3] Eckhel Doctrina nummorum veterum Τόμ. ϛ' σ. 406. Νομίσματα τοῦ Γαλλιηνοῦ καὶ Κλαυδίου τοῦ Γοτθικοῦ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ἀνακοινόνων εἰς τὸν Τραϊανόν, ὅτι ἐξετέλεσε τὸ αὐτοκρατορικὸν διάταγμα, ἐκφράζει πρὸς τὸν ἡγεμόνα ἀμφιβολίας τινάς, ἐξ ὧν διαφαίνεται ἡ ἐντιμότης καὶ πραότης αὐτοῦ. Ὁ Πλίνιος ἐδίστασεν, ὡς ἐπέστελλε πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ἂν ἔπρεπε νὰ γίνηται διάκρισίς τις ἡλικιῶν καὶ νὰ συγχωρῶνται οἱ μεταμελόμενοι, καὶ ἂν ἔπρεπε νὰ κρίνηται ἐν αὐτοῖς ἄξιον ποινῆς τὸ ὄνομα τῶν Χριστιανῶν καθόλου, καὶ ἀμέτοχοι κακουργίας ἂν ἦσαν, ἢ νὰ τιμωρῶνται μᾶλλον αἱ κακουργίαι αἱ συνημμέναι πρὸς τὸ ὄνομα ἐκεῖνο. Ἰδοὺ δὲ ὁ κανὼν ὃν ἠκολούθησεν. Ἠρώτα τοὺς πρὸς αὐτὸν καταγγελλομένους ἂν ἦσαν Χριστιανοί· ὁμολογούντων δὲ τοῦτο, ἐπανελάμβανε τὴν αὐτὴν ἐρώτησιν δὶς καὶ τρίς, ἀπειλῶν διὰ θανάτου. Ἂν δ' ἐπέμενον, οἱαδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ ἐξομολόγησις αὐτῶν, ἐθεώρει πάντως ἀξιόποινον τὴν ἐπιμονὴν αὐτῶν καὶ τὴν ἄκαμπτον ἰσχυρογνωμοσύνην. Ὁ δὲ Τραϊανὸς ἀπήντησεν εἰς ταῦτα τὰ ἐρωτήματα, διατάξας τὸν Πλίνιον μηδεμίαν κατὰ τῶν Χριστιανῶν νὰ ἐπιχειρῇ ἀνάκρισιν, ἀλλὰ νὰ τιμωρῇ αὐτοὺς μόνον ὅταν ἤθελον καταγγελθῇ καὶ ἀποδειχθῇ ἔνοχοι, νἀπέχῃ δὲ τῆς ἀποδοχῆς καταγγελιῶν ἀνωνύμων καὶ τῆς ἐπὶ τῇ βάσει ἁπλῶν ὑπονοιῶν καταδίκης[1].

Ἐν τῇ ἀπαντήσει ταύτῃ ἐνυπάρχει προφανῶς πνεῦμα ἐπιεικείας, ὅπερ δὲν ἠθέλομεν εὕρει ἂν προέκειτο περὶ πραγματικοῦ διωγμοῦ. Ὁ Τραϊανὸς δὲν ἐπέτρεπε μὲν εἰς τοὺς Χριστιανοὺς νὰ εἶνε στοιχεῖον διαταράξεως τῆς ῥωμαϊκῆς κοινωνίας, ἀλλ' εἰς οὐδὲν ἄλλο μέτρον κατ' αὐτῶν προέβαινεν. Ἀλλὰ ταὐτοχρόνως, τάσσων ὡς ὅρον τῆς δίκης τὴν καταγγελίαν, ἀπεδείκνυεν, ὅτι δὲν ἐφοβεῖτο αὐτοὺς ἐξαιρέτως.

Ἄλλως δὲ ἡ ἐκκλησία οὐδαμῶς ἐμέμφθη τοῦ Τραϊανοῦ ἐπὶ τῇ αὐστηρότητι ἣν μετῆλθε πρὸς τοὺς Χριστιανούς. Μαρτυρεῖ δὲ τοῦτο ὁ μεσαιωνικὸς θρῦλος περὶ τῆς εἰς τὸν οὐρανὸν ἐπανόδου τοῦ αὐτοκράτορος, ἐπιτευχθείσης διὰ τοῦ πάπα Γρηγορίου τοῦ μεγάλου. Ὁ θρῦλος δὲ οὗτος, γεννηθεὶς τὸν ἕβδομον αἰῶνα, ἔτυχε τῆς ἀξιωματικῆς ὑποστηρίξεως τοῦ ἁγίου Θωμᾶ τοῦ Ἀκυνάτου, παρ' οὗ παραλαβὼν ὁ Δάντης ἀπηθανάτισε τὸν θρῦλον, εἰσαγαγὼν τὸν Τραϊανὸν εἰς τὸν *Παράδεισον* αὐτοῦ.

Παρθικὸς πόλεμος.—Περὶ τὰ τέλη τοῦ 113 ὁ Τραϊανὸς μετὰ ὀκταετῆ ἐν Ῥώμῃ διατριβὴν ἀπῆλθεν ἐκ τῆς πόλεως, καὶ μετέβη εἰς τὴν Ἀσίαν, ὅπου τὸ ἀτελεύτητον ἀρμενικὸν ζήτημα ἀπῄτει ἐκ νέου τὴν διὰ πολέμου λύσιν. Ὁ βασιλεὺς τῶν Πάρθων Χοσρόης, ὅστις τῷ 112 εἶχε διαδεχθῆ τὸν ἀδελφὸν Πάκορον Β', ἀφροντιστῶν περὶ τῆς διὰ τῶν νικῶν τοῦ Κορβούλωνος ἐπιτευχθείσης ἐπικυριαρχίας τῆς Ῥώμης ἐπὶ τῆς Ἀρμενίας, ἔστειλε πρὸς κατάληψιν τοῦ βασιλείου ἐκείνου τὸν ἀνεψιὸν Ἐξηδάρην, τὸν υἱὸν τοῦ

[1] **Πλινίου καὶ Τραϊανοῦ** Ἐπιστ. 96-97.

Πακόρου. Ὁ δὲ Τραϊανὸς, εἰς ὃν δὲν εἶχον μείνει ἄγνωστοι αἱ ἀπόκρυφοι συνεννοήσεις τοῦ προκατόχου τοῦ Χοσρόου πρὸς τὸν Δεκέβαλον, ἔδραξε νῦν τὴν εὐκαιρίαν τῆς νέας ὕβρεως, ὅπως κηρύξῃ εἰς τοὺς Πάρθους τὸν πόλεμον. Καὶ ὁ μὲν Χοσρόης, μαθὼν τὰς καθ' ἑαυτοῦ μεγάλας παρασκευὰς, ἔστειλε πρὸς τὸν Τραϊανὸν, τότε διαμένοντα ἐν Ἀθήναις, πρέσβεις φέροντας πολύτιμα δῶρα καὶ ὑποβάλλοντας εἰς τὸν αὐτοκράτορα τὴν παράκλησιν νὰ περιβάλῃ διὰ τοῦ διαδήματος τῆς Ἀρμενίας τὸν Παρθομάσιριν, ἄλλον ἀνεψιόν του. Ὁ δὲ Τραϊανὸς ἀπέκρουσε τὰ δῶρα καὶ εἶπεν εἰς τοὺς πρέσβεις, ὅτι ἔμελλε νὰ γνωρίσῃ τὴν θέλησιν αὐτοῦ παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Εὐφράτου. Ὡς δὲ κατὰ τὸν δεύτερον δακικὸν πόλεμον, οὕτω καὶ ἐν τῷ ἀρμενικῷ ἡ ἐκστρατεία τῶν Ῥωμαίων ἀπέβη θριαμβικὴ πορεία. Ὁ δὲ Παρθομάσιρις, ὅςτις εἶχεν ἤδη διαδεχθῇ τὸν Ἐξηδάρην ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Ἀρμενίας, ἐζήτησε πρὸς παῦσιν τῆς ἐπιδρομῆς νὰ ἔλθῃ εἰς λόγους πρὸς τὸν Τραϊανὸν, ὅςτις ἐκάλεσεν αὐτὸν νὰ μεταβῇ εἰς τὸ στρατοπεδόν του.

Ὁ αὐτοκράτωρ ἐκάθητο ἐπὶ βήματος ἐν τῷ ταφρεύματι, ἔχων ὄπισθεν τεταγμένην τὴν στρατιὰν, ὅτε τεταπεινωμένος παρέστη πρὸ αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἀρμενίων. Ὁ Παρθομάσιρις ἀφήρεσεν ἀπὸ τῆς κεφαλῆς τὸ διάδημα καὶ ἔθηκε πρὸς τοὺς πόδας τοῦ Τραϊανοῦ. Ἐν ᾧ δὲ ἵστατο σιγῶν καὶ προςεδόκα τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀπόδοσιν τοῦ διαδήματος, ἠκούσθη ἰσχυρὰ κραυγὴ τῶν λεγεώνων, συμβοώντων ὡς συνήθως ἐπὶ τῇ νίκῃ καὶ ἐπικαλούντων αὐτοκράτορα τὸν Τραϊανόν. Εἴτε δὲ παρεσκευασμένη ἦτο ἡ σκηνὴ ἐκείνη, εἴτε προεκλήθη αὐτόματος ὑπ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων, ὁ Τραϊανὸς ἐπωφελήθη ἐξ αὐτῆς, ὅπως ἀνακηρύξῃ τὴν Ἀρμενίαν ῥωμαϊκὴν ἐπαρχίαν, καὶ ἀπέπεμψε τὸν Παρθομάσιριν. Ἀβέβαιον δὲ εἶνε τὸ τέλος τοῦ ἀτυχοῦς ἐκείνου βασιλέως. Καὶ γεννᾶται μὲν ἔκ τινος ἀποσπάσματος τοῦ Φρόντωνος ἡ ὑπόνοια, ὅτι ὁ Παρθομάσιρις ἀπέθανεν ἐπιστρέφων εἰς τὴν Ἀρμενίαν καὶ ὅτι τοῦ θανάτου ἐκείνου δὲν ὑπῆρξεν ἀμέτοχος ὁ Τραϊανός[1]. Ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον εἶνε ἁπλῆ εἰκασία τοῦ συγγραφέως ἐκείνου, καθισταμένη ἀπίθανος ὑπό τε τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Τραϊανοῦ, ὅςτις ἦτο ξένος οὐτιδανῆς ἀνανδρίας, καὶ αὐτῆς δὲ τῆς θέσεως τῶν πραγμάτων, ἐν ᾗ ἦτο ἀδιάφορον ἂν ὁ Παρθομάσιρις ἔζῃ ἢ μή.

Ἡ Ἀρμενία εἶχεν ἀνακτηθῆ· τώρα δὲ παρίστατο ἀνάγκη νὰ ἐξασφαλισθῇ ἀπὸ νέων κλονισμῶν. Κατὰ δὲ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 114 ὁ Τραϊανὸς εἰςήλασεν εἰς τὴν Μεσοποταμίαν, ἥτις ἦτο διῃρημένη εἰς μικρὰ βασίλεια

[1] Trajano caedes Parthomasiri regis suplicis haud satis excusata. **Φρόντωνος** Principia historiae (M. Cornelii Frontonis et M. Aurelii imperatoris epistolae ἐκδ. Naber. Ἐν Λειψίᾳ. 1867 σ. 209). Ἦτο δὲ ὁ Φρόντων διδάσκαλος καὶ φίλος τοῦ αὐτοκράτορος Μάρκου Αὐρηλίου.

ὑποτελῆ τοῦ βασιλέως τῶν Πάρθων. Τῶν δὲ βασιλίσκων ἐκείνων ὁ τῆς Ἐδέσσης Αὔγαρος, ὅςτις τέως εὑρίσκετο ἀμφίρροπος μεταξὺ τοῦ Χοσρόου καὶ τοῦ Τραϊανοῦ, ἅμα τῇ ἐμφανίσει τοῦ αὐτοκράτορος ὑπὸ τὰ τείχη τῆς βασιλευούσης ὑπετάχθη εἰς αὐτόν. Ὁ δὲ Τραϊανὸς διετήρησεν ἐν τῇ ἀρχῇ, ἐπιβαλὼν εἰς αὐτὸν τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Ῥώμης. Οἱ δὲ λοιποὶ βασιλεῖς τῶν χωρῶν τῆς Μεσοποταμίας, οἵτινες ἠθέλησαν νἀντιστῶσι μέχρις ἐσχάτων, ἡττήθησαν καὶ καθηρέθησαν. Τῶν αὐτῶν δ' ἔτυχε καὶ Μηβαρσάπης ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀδιαβηνῆς, κειμένης ἐν τοῖς βορείοις τῆς Ἀσσυρίας μεταξὺ τοῦ Τίγριδος καὶ τοῦ Λύκου. Καὶ ὁ μὲν Τραϊανὸς ἐξεπόρθησε τὴν ἐν τῷ βασιλείῳ τοῦ Μηβαρσάπου κειμένην Νίσιβιν, ὁ δὲ ὕπαρχος Λούσιος *(Lusius Quietus)* κατέλαβε περὶ τὸν αὐτὸν χρόνον ἀμαχητὶ τὰ Σίγγαρα. Μετὰ δὲ τὴν κατάκτησιν τῆς Μεσοποταμίας ὁ αὐτοκράτωρ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, ὅπως διαχειμάσῃ ἐν αὐτῇ, διερχόμενος τὸν χειμῶνα τοῦ 115 πρὸς τὸ 116, καὶ παρασκευασθῇ εἰς τὴν ἐπὶ τὸ παρθικὸν βασίλειον ἐκστρατείαν. Διαρκουσῶν δὲ τούτων τῶν παρασκευῶν, μέγα μέρος τῆς πρωτευούσης τῆς Συρίας κατεστράφη τῇ 18 Δεκεμβρίου 115 ὑπὸ φοβεροῦ σεισμοῦ, καθ' ὃν πολυπληθῆ θύματα ἐτάφησαν ὑπὸ τὰ ἐρείπια. Ἡ δὲ παρουσία τοῦ αὐτοκράτορος ἐμετρίασε τὸ μέγεθος τῆς καταστροφῆς, διὰ δὲ τῆς βοηθείας αὐτοῦ πολλὰ τῶν καταστραφέντων κτιρίων ἀνῳκοδομήθησαν ἐν τάχει. Μετὰ δὲ τετράμηνον ἐν τῇ ἀτυχεῖ πόλει διαμονήν, ἣν κατέστησε θλιβερῶς ἀξιομνημόνευτον τὸ μαρτύριον τοῦ ἐπισκόπου Ἀντιοχείας Ἰγνατίου, εἰς ὃ ὑπεβλήθη πρὸς τιμωρίαν προςβολῶν ἃς ὁ αὐτοκράτωρ ὑπέστη παρ' αὐτοῦ, ὁ Τραϊανὸς ἀνέλαβε τὸν κατὰ Πάρθων πόλεμον. Διαδραμὼν δὲ καὶ πάλιν τὴν Μεσοποταμίαν, διέβη τὸν Τίγριν ἐπὶ πλοίων ναυπηγηθέντων ἐν τοῖς δάσεσι τῆς Νισίβεως, ἐντὸς δὲ βραχέος χρόνου κατέκτησε τὴν ὅλην Ἀδιαβηνήν. Ἔπειτα δέ, ἐπειγόμενος νὰ πλήξῃ τοὺς πολεμίους καιρίως, ἐπεβίβασεν ἐπὶ τοῦ Εὐφράτου τὴν στρατιάν, καί, καταλαβὼν τὴν Σελεύκειαν, διέβη πάλιν τὸν Τίγριν, καὶ προςέβαλε τὴν πρωτεύουσαν τῶν Πάρθων Κτησιφῶντα. Ὁ δὲ Χοσρόης δὲν ἐπεχείρησε τὴν ἄμυναν τῆς πόλεως, ἀλλ' ἐπὶ τῇ προσεγγίσει τῶν Ῥωμαίων ἐζήτησεν ἄσυλον εἰς τὰς ἐσχατιὰς τῆς Μηδίας. Οὕτω δὲ ἡ Κτησιφῶν κατελήφθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος (116). Τὴν αὐτὴν δὲ τύχην ὑπέστησαν τὰ Σοῦσα καὶ ἡ Σελεύκεια, καὶ ὁ Τραϊανός, καθεσθεὶς ἐπὶ τοῦ χρυσοῦ θρόνου τοῦ βασιλέως τῶν Πάρθων, ἐκήρυξε τὴν Μεσοποταμίαν καὶ τὴν Ἀσσυρίαν ἐπαρχίας τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Ἀλλὰ δὲν ἤργησε νὰ ἐπέλθῃ ἡ ἀντίδρασις, τὸ δὲ βασίλειον τῶν Πάρθων, ὅπερ ἐφαίνετο καταλυθέν, ἀνέπτυξεν ἀπροόπτως βιωτικὴν δύναμιν, ἐπαγαγοῦσαν τὴν πικρὰν τιμωρίαν τῆς τόλμης τοῦ ἐπιδρομέως. Τὸ δὲ σύνθημα τῆς ἀποστασίας ἐδόθη ὑπὸ τῆς Σελευκείας, ἧς τὸ παράδειγμα ἠκολούθησαν ἡ Νίσιβις καὶ ἡ Ἔδεσσα καὶ μετ' αὐτῶν ἅπασαι αἱ πόλεις τῆς βορείας Μεσοποταμίας. Ἡ δὲ ῥωμαϊκὴ

Ὁ Παρθομάσιρις καταθέτων τὸ στέμμα πρὸ τοῦ Τραϊανοῦ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

στρατιὰ ἐκινδύνευε νὰ περικλεισθῇ ἐν τῇ ἐρήμῳ, διὸ τρέμουσα ἀνελογίζετο τὴν πανωλεθρίαν τοῦ Κράσσου, ἧς ἠπειλεῖτο ἤδη ἡ ἐπανάληψις. Ἀλλ' ὅλως διάφορος ἦτο ὁ νῦν στρατηγῶν, ὅστις μετὰ τάχους ἠδυνήθη νἀνακτήσῃ τὰς κυριωτάτας τῶν ἀποστασῶν πόλεων, τὴν Νίσιβιν, τὴν Ἔδεσσαν καὶ τὴν Σελεύκειαν, αἵτινες καὶ ἐπυρπολήθησαν, τιμωρούμεναι διὰ τὴν ἀποστασίαν. Ἀλλὰ καὶ παρὰ τὴν τοιαύτην ἐπιτυχίαν ὁ Τραϊανὸς δὲν ἀνέκτησε τὴν πεποίθησιν ἐπὶ τὸ τελεσφόρον τῶν κατακτήσεων αὐτοῦ. Ἀποδεικνύεται δὲ τοῦτο ἐκ τῆς παλινορθώσεως τῆς περσικῆς βασιλείας, εἰς ἣν προέβη πρὶν ἢ καταλίπῃ τὴν χώραν, περιβαλὼν ἐν Κτησιφῶντι διὰ τοῦ διαδήματος τοῦ βασιλέως τῶν βασιλέων τὸν Ἀρσακίδην Παρθαμασπάτην. Ἐπὶ δὲ τούτοις ἐτράπη τὴν ἄγουσαν εἰς τὴν Συρίαν, ἀλλ' ὅτ' ἔφθασε πρὸ τῶν ἐν Μεσοποταμίᾳ Ἄτρων ᾐσθάνθη τὴν ἰδίαν ἀδυναμίαν. Στερούμενος ὕδατος καὶ χόρτου, προςέβαλε τὴν μικρὰν ἐκείνην πόλιν, ὅπως ἐκπορθήσας συμπαραλάβῃ τὰ χρειώδη. Ἀλλ' ἀπεκρούσθη, ἀποβαλὼν οὐ μόνον ἕνα ὑποστράτηγον καὶ πολλοὺς τῶν ὁπλιτῶν, ἀλλὰ καί τινας τῶν τῆς ἰδίας ἀκολουθίας. Ἐν δ' Ἀντιοχείᾳ ἀπεχωρίσθη ἀπὸ τῆς στρατιᾶς, ἄγων εἰς τὴν Ῥώμην, ὅπου ἔμελλε νὰ καταγάγῃ θρίαμβον. Ἀλλ' αἱ ταλαιπωρίαι τῆς ἐπιπόνου πορείας εἶχον κατατρίψει τὸ σῶμα ἐκεῖνο τὸ ἤδη καταπεπονημένον ὑπὸ τῶν ἐτῶν, καὶ ὁ γενναῖος αὐτοκράτωρ ἀπέθανεν ἐν Σελινοῦντι τῆς Κιλικίας, προςβληθεὶς ὑπὸ νόσου κατὰ τὴν διάβασιν τῆς ἐρήμου. Συνέβη δὲ ὁ θάνατος τοῦ Τραϊανοῦ τὴν 7 ἢ 8 Αὐγούστου 117 μετ' ἀρχὴν δεκαεννέα ἐτῶν καὶ ἡμίσεος.

Τὸ κατακτητικὸν πρόγραμμα τὸ ἀναληφθὲν ὑπὸ τοῦ Τραϊανοῦ παρὰ τὰς νουθεσίας τοῦ Αὐγούστου εἶχεν εὐδοκιμήσει μὲν πέραν τοῦ Δουνάβεως, ἀλλ' εἶχεν ἐντελῶς ἀποτύχει πέραν τοῦ Εὐφράτου. Καὶ πάλιν δ' ἡ ῥωμαϊκὴ αὐτοκρατορία ἠναγκάσθη νὰ πεισθῇ, ὅτι παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ ἡ διασταλτικὴ αὐτῆς δύναμις ἀπέβαινεν ἄκαρπος. Ἀλλ' ὅμως ἡ Ῥώμη δὲν κατελόγισεν εἰς τὸν Τραϊανὸν τὴν δευτέραν ἐκείνην ἀποτυχίαν, μνήμων δὲ τῶν πολιτικῶν τοῦ ἡγεμόνος ἀρετῶν τῶν ἔτι σπανιωτέρων παρὰ κατακτητῇ, ἀπέτισε δίκαιον φόρον τιμῆς εἰς τὸ ὄνομ' αὐτοῦ, οἰωνιζομένη διὰ τῆς συγκλήτου εἰς πάντα νέον αὐτοκράτορα νὰ ὑπάρξῃ εὐτυχέστερος μὲν τοῦ Αὐγούστου, βελτίων δὲ τοῦ Τραϊανοῦ *(felicior Augusti, melior Trajani)*.

Ζ' ΑΔΡΙΑΝΟΣ (117-138)[1]. *Ἡ πολιτεία αὐτοῦ.*—Ὁ ἀνὴρ ὁ κληθεὶς εἰς διαδοχὴν τῆς ἀρχῆς συνεδέετο πρὸς τὸν Τραϊανὸν διὰ διπλῆς συγγενείας.

[1] Ἀπὸ Ἀδριανοῦ ἄρχεται ἡ συλλογὴ βίων ἢ τῶν λεγομένων Συγγραφέων τῆς αὐγουστείου ἱστορίας (Scriptores historiae Augustae), ἥτις ἀρχῆθεν ἔφερε τὴν ἐπιγραφὴν Βίοι διαφόρων ἡγεμόνων καὶ τυράννων ἀπὸ τοῦ θεοῦ Ἀδριανοῦ μέχρι τοῦ Νουμεριανοῦ (Vitae diversorum principum et tyranno-

Ὁ μὲν πατὴρ τοῦ Ἀδριανοῦ ἦτο ἐξάδελφος τοῦ Τραϊανοῦ, ἡ δὲ σύζυγος τοῦ Ἀδριανοῦ Σαβῖνα ἦτο ἐγγόνη τῆς ἀδελφῆς τοῦ Τραϊανοῦ Μαρκιανῆς.

Ἀλλ' οἱ δεσμοὶ οὗτοι δὲν ἦσαν ἱκανῶς στενοί, ὥστε νἀρκέσωσι μόνοι αὐτοί, ὅπως συνδέσωσι δι' οἰκειοτάτης φιλίας τοὺς δύο ἄνδρας, πολὺ δ' ὀλιγώτερον ὅπως ἀγάγωσι τὸν Αἴλιον Ἀδριανὸν εἰς τὸν θρόνον. Μᾶλλον δὲ τῆς συγγενείας συνήργησεν ἴσως εἰς προςπέλασιν τῶν δύο ἐκείνων ἀνδρῶν ἡ κοινὴ πατρίς, διότι ὡς ἡ Οὐλπία γενεά, οὕτω καὶ ἡ τῶν Αἰλίων ἦτο ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Σκιπιώνων ἐγκαταστημένη ἐν Ἰταλικῇ τῆς Ἱσπανίας. Ἐντεῦθεν ὁ Τραϊανὸς καὶ ὁ Ἀδριανὸς ἦσαν συμπολῖται, εὐλόγως δ' ἐν μέσῳ τοῦ θυελλώδους βίου τῶν στρατοπέδων ἡ ἰδέα τῆς πατρίδος παρουσιάζετο συχνῶς εἰς τὸν νοῦν αὐτῶν, γεννῶσα προσφιλεῖς ἀναμνήσεις, αἵτινες ἀναγκαίως προεκάλουν τὴν πρὸς ἀλλήλους προσέγγισιν τῶν δύο ἀνδρῶν.

Ὁ Ἀδριανὸς εἶχε γεννηθῇ τῷ 76, ὥστε ἦτο περὶ τὰ εἴκοσιν ἔτη νεώτερος τοῦ Τραϊανοῦ. Πεπροικισμένος δ' ὑπὸ πνεύματος ἐκλεκτικοῦ, εἶχεν ἐνδιατρίψει ἐν τῇ νεότητι περὶ πάντας τοὺς κλάδους τοῦ ἐπιστητοῦ, ἀλλὰ χωρὶς νὰ ἐμβαθύνῃ εἴς τιν' αὐτῶν. Ἦτο λοιπὸν ἐν μικρῷ πολυΐστωρ, οἱ δὲ σύγχρονοι ἐκάλουν αὐτὸν Γραικύλον *(Graeculus)*, θέλοντες νὰ ἐκφράσωσιν ἅμα μὲν τὸ ἐπιπόλαιον τῆς παιδείας, ἅμα δὲ τὸν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν γραμματείαν ἔρωτ' αὐτοῦ. Εἶχε δ' ἀκολουθήσει τὸν αὐτοκράτορα εἰς πάντας αὐ-

---

rum a divo Hadriano usque ad Numerianum a diversis compositae). Καὶ εἶνε μὲν γνωστοὶ οἱ συγγραφεῖς τῆς συλλογῆς ἐν ὅλῳ, ἀλλ' ἀβέβαιον εἶνε πλὴν τινων ὀλίγων βίων ὁποία ὑπῆρξεν ἡ εἰς ἑκάστους τοὺς συγγραφεῖς κατανομὴ τοῦ ἔργου, ἅτε τῶν κωδίκων διαφωνούντων περὶ τούτου. Καὶ δὴ οἱ βιογράφοι οἱ σημειούμενοι ἐν τῷ Παλατίνῳ κώδικι (Codex Palatinus) καὶ τῷ Βαμβεργείῳ (Codex Bambergensis) εἶνε διάφοροι τῶν εἰς οὓς προςγράφονται οἱ βίοι ἐν ἄλλοις κώδιξι. Τοῦ δὲ Ἀδριανοῦ ὁ βιογράφος εἶνε τῶν ἀναμφιλέκτως γνωστῶν, καὶ ὀνομάζεται **Αἴλιος Σπαρτιανός,** ὅςτις τὸν βίον τοῦ Ἀδριανοῦ (De vita Hadriani) ἤντλησε κατὰ μέγα μέρος ἐξ αὐτῆς τῆς αὐτοβιογραφίας τοῦ αὐτοκράτορος ἐκείνου, ἐντεῦθεν δὲ ὁ βίος οὗτος εἶνε ἄξιος λόγου ὡς ἱστορικὴ πηγή. Πλὴν δ' αὐτοῦ ἴδ. περὶ Ἀδριανοῦ τὸν **Δίωνα Κάσσιον** (LXIX). Πρβλ. Knaut Hadrian als Regent und als Charakter. Ἐν Βερολίνῳ. 1871. — Gregorovius Der Kaiser Hadrian. Ἐν Στουτγάρτῃ. 1884.

Ἐπὶ δὲ τοῦ Ἀδριανοῦ ἔγραψεν ὁ Σουητώνιος (Suetonius Tranquillus) τὴν συγγραφὴν Περὶ ἐνδόξων ἀνδρῶν (De viris illustribus), ἧς μόνον ἀποσπάσματα διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν, καὶ τὰ ὀκτὼ βιβλία Περὶ τοῦ βίου τῶν Καισάρων (De vita caesarum), ἥτις διεσώθη σχεδὸν ὁλόκληρος. Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ δ' αὐτοκράτορος ἔγραψε καὶ ὁ Ἰούλιος Φλῶρος τὰ Δύο βιβλία περὶ τῶν πολέμων πάντων τῶν ἑπτακοσίων ἐτῶν (Bellorum omnium annorum DCC libri duo), ἤτοι ἐπιτομὴν τῆς ῥωμαϊκῆς ἱστορίας ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης μέχρις Αὐγούστου.

τοῦ τοὺς πολέμους, καὶ ὁ Τραϊανὸς ἐπετήρει αὐτὸν, ἕτοιμος ὢν νὰ βραβεύσῃ πᾶσαν αὐτοῦ ἀριστείαν. Καὶ δὴ μετὰ τὸν δευτέρον δακικὸν πόλεμον ἔστειλεν εἰς αὐτὸν τὸν διάλιθον δακτύλιον ὃν εἶχε λάβει δῶρον παρὰ τοῦ Νέρβα εἰςποιουμένου αὐτόν. Καὶ ἦτο μὲν τοῦτο ἐπαγγελία ὑψηλοῦ προορισμοῦ, ἀλλὰ μένει ἀμφίβολον μέχρι τοῦδε, ἂν ὁ Τραϊανὸς πρὸ τοῦ θανάτου ἀνεκήρυξε πράγματι θετὸν υἱὸν τὸν Ἀδριανὸν, καθότι ὁ μὲν Ἀδριανὸς εὑρίσκετο τότε ἐν Ἀντιοχείᾳ, ὁ δὲ Τραϊανὸς ἀπέθανεν ἐν Σελινοῦντι. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἔλειψεν ἡ τυπικὴ εἰςποίησις, οὐδεὶς ὑπῆρχεν ὁ ἀγνοῶν, ὅτι τοιαύτη ἀληθῶς ἦτο ἡ πρόθεσις τοῦ αὐτοκράτορος, ἡ δὲ χήρα τοῦ Τραϊανοῦ Πλωτῖνα, μηνύσασα εἰς τὸν Ἀδριανὸν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ εἶχεν εἰςποιήσει αὐτὸν, διηρμήνευσε βεβαίως τὴν θέλησιν τοῦ συζύγου, ἂν μὴ ἤκουσεν αὐτὴν ἀπ᾿ αὐτῶν τῶν χειλέων τοῦ θνήσκοντος.

Ἡ δὲ κατάστασις ἐν ᾗ ἀφῆκε τὰ τοῦ κράτους ὁ Τραϊανὸς καθίστανεν εἴπερ ποτὲ δυσχερὲς τὸ ἔργον τοῦ διαδόχου. Καὶ οἱ μὲν Ἰουδαῖοι εὑρίσκοντο ἐν ἀποστασίᾳ κατὰ τὴν Κύπρον, ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἐν Κυρήνῃ· οἱ δὲ Πάρθοι παρεσκευάζοντο πρὸς ἀποστασίαν, καὶ τὰ κατὰ τὴν Δύσιν σύνορα ἠπειλοῦντο πολλαχοῦ, ἐν μὲν Δακίᾳ ὑπὸ τῶν Σαρματῶν, ἐν δὲ τῇ βορείᾳ Βρεττανίᾳ ὑπὸ τῶν Κελτῶν, ἐν δὲ τῇ Μαυριτανίᾳ ὑπὸ τῶν ἰθαγενῶν φυλῶν [1].

Πρὸ τοιούτων δ᾿ εὑρισκόμενος κινδύνων, ὁ Ἀδριανὸς ἀπεδέχθη τὸ πολιτικὸν πρόγραμμα τοῦ Αὐγούστου, παραιτήσας ἐκείνας τῶν κατακτηθεισῶν χωρῶν ὅσαι δὲν ἠδύναντο νὰ συντηρηθῶσι καὶ ἀποκαταστήσας ἐν Ἀσίᾳ τἀρχαῖα σύνορα τοῦ κράτους. Καὶ εἰς μὲν τὸν βασιλέα Παρθαμασπάτην τὸν ὑπὸ τοῦ Τραϊανοῦ ἀναρρηθέντα ἐδόθη πρὸς ἐξοικονόμησιν μικρά τις ἀρχὴ ἐν Ἀρμενίᾳ, ἀντ᾿ αὐτοῦ δ᾿ ἀνηγορεύθη βασιλεὺς τῶν Πάρθων ὁ Χοσρόης. Ἡ δ᾿ Ἀρμενία ἔτυχε καὶ πάλιν τῆς πολιτικῆς αὐτονομίας ὑπὸ τὴν ὑψηλὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Ῥώμης. Τὴν δὲ Ἀσσυρίαν καὶ Μεσοποταμίαν ἐκένωσαν οἱ Ῥωμαῖοι, καὶ τὰ ὅρια τοῦ κράτους ἐπανῆλθον εἰς τὸν Εὐφράτην. Ἐκ δὲ τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν κατακτήσεων τοῦ Τραϊανοῦ διετηρήθη μόνη ἡ Ἀραβία.

Ἐπί τινα δὲ χρόνον ἔστη ἀμφιρρέπων ὁ Ἀδριανὸς, ἂν δὲν ἔπρεπε νὰ ἐγκαταλίπῃ καὶ τὴν Δακίαν, ἐπαναφέρων τὰ ὅρια τοῦ κράτους εἰς τὸν Δούναβιν. Ἀλλὰ δὲν ἐτόλμησε νὰ προβῇ εἰς ταύτην τὴν μείωσιν τῆς δόξης τοῦ προκατόχου, καίπερ οὐδεμίαν ἔχων πεποίθησιν εἰς τὸ μόνιμον τῆς κατακτήσεως τῆς Δακίας. Διὸ ἠρκέσθη εἰς τὴν κατεδάφισιν τῶν ἐπιπολῆς μερῶν τῆς ἐπὶ τοῦ Δουνάβεως γεφύρας χάριν ἐξασφαλίσεως τῆς Μοισίας ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Σαρματῶν [2]. Ἐπειδὴ δὲ νομαδικόν τι ἔθνος τῆς φυλῆς ἐκείνης,

---

[1] Mauri lacessebant, Sarmatae bellum inferebant, Britanni teneri sub Romana ditione non poterant. **Σπαρτιανοῦ** Hadr. 5.

[2] **Δίωνος Κασσίου** LXVIII, 13. Ἀλλὰ μένει ἀμφίβολον, ἂν τὸ χωρίον

οἱ Ῥωξολανοί, οἰκοῦντες μεταξὺ τοῦ Τανάϊδος καὶ τοῦ Βορυσθένους, εἶχε τότε δὴ ἀναλάβει καὶ πάλιν τὰς ἐπιδρομὰς αὐτοῦ, εἰςβαλὸν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Δακίαν, ὁ Ἀδριανὸς ὥρμησε μετὰ μεγάλων δυνάμεων εἰς τὴν δῃουμένην ἐπαρχίαν. Ἤρκεσε δὲ ἡ παρουσία αὐτοῦ, ὅπως οἱ βάρβαροι ἀποχωρήσωσιν, ὑποσχόμενοι, ὅτι ἔμελλον τὸ ἑξῆς νἀφήσωσιν ἀνενοχλήτους τὰς ῥωμαϊκὰς κτήσεις.

Οὕτως ἐπανῆλθεν ἡ εἰρήνη εἴς τε τὴν Ἀσίαν καὶ τὸν Βορρᾶν, κατεστάλη δὲ καὶ ἡ ἰουδαϊκὴ ἀποστασία. Ἠδυνήθη λοιπὸν ὁ νέος αὐτοκράτωρ νὰ εἰςέλθῃ εἰς τὴν Ῥώμην καὶ ἀναλάβῃ τὰς ἡνίας τῆς κυβερνήσεως.

Ἤδη δὲ ἡ σύγκλητος εἶχεν ἀναγνωρίσει δι' ἐπιστολῶν τὸν ἡγεμόνα, καὶ ὁ Ἀδριανὸς εἶχε σπεύσει νὰ χορηγήσῃ εἰς τοὺς λεγεῶνας καὶ τὸν δῆμον τῶν Ῥωμαίων τὴν συνήθη δωρεάν. Οὕτω δ' ἐξησφάλισεν εἰς ἑαυτὸν δεξίωσιν πανηγυρικήν, ὅτε εἰςῆλθε κατὰ τὸν Αὔγουστον τοῦ 118 εἰς τὴν μητρόπολιν[1]. Ἠθέλησε δὲ ἡ σύγκλητος νὰ καταγάγῃ ὁ Ἀδριανὸς ἐπὶ τῷ ἰδίῳ ἑαυτοῦ ὀνόματι καὶ τὸν θρίαμβον τὸν ὑπὲρ τοῦ προκατόχου αὐτοῦ ψηφισθέντα, ἀλλ' ὁ αὐτακράτωρ δὲν ἀπεδέχθη τὴν τοιαύτην κολακείαν, διὸ ἀντὶ τοῦ νεκροῦ Τραϊανοῦ ἤχθη εἰς τὸν ναὸν τοῦ Καπιτωλίου Διὸς ἐν θριάμβῳ ὁ ἀνδριὰς αὐτοῦ.

Καὶ ἡ μὲν πρὸς τὸν δῆμον τῶν Ῥωμαίων ἐπιδειχθεῖσα μεγαλοδωρία τοῦ νέου αὐτοκράτορος εἵλκυσε τὴν πρὸς αὐτὸν εὔνοιαν τῶν Ῥωμαίων, γενναία δὲ πρᾶξις τελεσθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὴν εἰς τὸ παλάτιον εἴςοδον κατέστησεν αὐτὸν ἄξιον τῆς ἀγάπης συμπάντων τῶν Ἰταλῶν καὶ τῶν ἐπαρχιῶν. Ἡ δὲ γενναιοδωρία αὕτη ἦτο ἡ εἰς τοὺς Ἰταλοὺς ἐλευθερία ἄφεσις πάντων τῶν ἀπὸ τοῦ ἔτους τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Τραϊανοῦ καθυστερουμένων ὀφειλῶν[2] καὶ ἡ ἐλάττωσις τῶν χρεῶν τῶν ἐπαρχιῶν. Πρὸς δὲ τούτοις ὥρισεν ὁ

ἐκεῖνο εἶνε πράγματι ἐκ τῆς συγγραφῆς τοῦ Δίωνος ἢ εἶνε προσθήκη τοῦ **Ξιφιλίνου,** ἐν ᾗ περιπτώσει ἡ διήγησις δὲν θὰ ἦτο ἐξ ἴσου ἀξιόπιστος.

[1] Ὡς πρὸς τὰς περιοδείας τοῦ Ἀδριανοῦ ἀποδεχόμεθα τὰς χρονολογίας τὰς προταθείσας ὑπὸ Dürr (Die Reisen des Kaisers Hadrian. Ἐν Βιέννῃ. 1881), οὗ αἱ περὶ τοῦ περιπλόκου ζητήματος ἔρευναι εἶνε πρωτότυποι καὶ σπουδαῖαι. Προγενεστέρας δὲ συγγραφὰς ἔχομεν τὴν τοῦ Flemmer De itineribus et rebus gestis Hadriani imperatoris secundum nummorum et inscriptionum testimonia. Ἐν Κοπενάγῃ. 1836 καὶ τὴν τοῦ Greppo Mémoire sur les voyages de l' empereur Adrien. Ἐν Παρισίοις. 1842.

[2] Ἡ γενναιοδωρία αὕτη μαρτυρεῖται ὑπὸ νομίσματος παριστῶντος ῥαβδοῦχον πυρπολοῦντα σωρὸν χαρτῶν. Ἐκ δὲ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ νομίσματος δηλοῦται, ὅτι ἡ ἄφεσις τῶν χρεῶν ἀνῆλθεν εἰς ἐννεακόσια ἑκατομμύρια σεστερτίων, ἤτοι διακόσια εἴκοσι καὶ πέντε ἑκατομμύρια ἀρχαίων δραχμῶν. Ἴδ. Cohen Monnaies frappées sous l' empire Romain, Τόμ. Β' ἀρ. 1210.

'Αδριανὸς, ὅπως τελῆται καθ' ἕκαστον δέκατον πέμπτον ἔτος ἀναθεώρησις τῶν φόρων πρὸς παρακώλυσιν τῆς ὑπερμέτρου αὐτῶν συσσωρεύσεως. 'Από τοῦ θεσμοῦ δὲ τούτου φαίνεται ὅτι ἕλκει τὴν ἀρχὴν ἡ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἔν τε τῇ Δύσει καὶ κατὰ τὴν 'Ανατολὴν ἐν χρήσει χρονολογία κατ' ἰνδικτιῶνας[1].

Συνωμοσίαι.—'Αλλ' ὁ ἐνθουσιασμὸς ὁ προκληθεὶς ὑπὸ τῆς ἐλευθεριότητος τοῦ ἡγεμόνος δὲν εἶχεν ἑλκύσει ἁπάσας τὰς καρδίας.'Εν ταῖς ὑψηλαῖς κοινωνικαῖς σφαίραις ὑπῆρχον ἄνθρωποι ἐμπνεόμενοι ὑπὸ μίσους ὑπερόχου πρὸς τὸν 'Αδριανὸν ἕνεκα προςβολῶν ἃς εἶχον ὑποστῆ παρ' αὐτοῦ καὶ δι' ἃς ἤθελον νὰ ἐκδικηθῶσιν. 'Ηγοῦντο δὲ τῶν συνωμοτῶν ἐκείνων Αὖλος Κορνήλιος Πάλμας ὁ νικητὴς τῶν 'Αράβων καὶ ὁ Λούσιος, ὁ ἄριστος τῶν στρατηγῶν τῆς ἐν τῇ 'Ασίᾳ στρατιᾶς. Καὶ ἐκεῖνος μὲν, πεσὼν εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ Τραϊανοῦ, εἶχε στερηθῆ ὑπ' αὐτοῦ τῆς στρατηγίας, προςέγραψε δὲ τὴν ἀτυχίαν ἐκείνην εἰς τὴν πρὸς ἑαυτὸν ἔχθραν τοῦ 'Αδριανοῦ. 'Ο δὲ Λούσιος εἶχε καθαιρεθῆ ἀπὸ τῆς ἐν Παλαιστίνῃ στρατηγίας, μετ' οὐ πολὺ δ' ἀφῃρέθη ἀπ' αὐτοῦ καὶ ἡ διοίκησις τῆς Μαυριτανίας ἕνεκα σκευωριῶν ἐν ἐκείνῃ τῇ ἐπαρχίᾳ. 'Η δ' ὁμοιότης τοῦ παθήματος συνέδεσε τὸν Πάλμαν καὶ τὸν Λούσιον καὶ κατέστησεν ἑταίρους κοινοῦ σχεδίου ἐκδικήσεως. Ζητήσαντες δ' ἐν 'Ρώμῃ συνωμότας, εὗρον δύο ὑπατικοὺς ἀποδεχθέντας νὰ συμμετάσχωσι τῆς συνωμοσίας, τὸν Ποπλίλιον Κέλσον καὶ τὸν Αὐίδιον Νιγρῖνον. Τούτων δ' ὁ Νιγρῖνος εἶχεν ὑποδειχθῆ ὑπὸ τοῦ 'Αδριανοῦ ὡς διάδοχος αὐτοῦ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σπαρτιανοῦ[2], ὥςτε δὲν ὑπῆρχε λόγος νὰ συμμετάσχῃ τῆς συνωμοσίας δι' ὕβριν προςαφθεῖσαν εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος. 'Αλλ' ἴσως αὐτὴ ἡ ἐπιφυλαττομένη εἰς τὸν Νιγρῖνον εὐεργεσία ὤθησεν αὐτὸν νὰ ὑψώσῃ τὴν χεῖρα κατὰ τοῦ εὐεργέτου, καθότι ὁ Νιγρῖνος, ἔχων ἡλικίαν μόλις που ἀνωτέραν τεσσαράκοντα ἐτῶν καὶ μὴ ἀνεχόμενος ὑπὸ φιλαρχίας τὴν μακρὰν προσδοκίαν, βλέπων δὲ κλονούμενον τὸν θρόνον ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ 'Αδριανοῦ, θὰ ἠθέλησε νὰ συνεργήσῃ εἰς τὴν κατάλυσιν αὐτοῦ, ὅπως δυνηθῇ νὰ καρπωθῇ τὴν ἐκ τῆς ἀνατροπῆς ὠφέλειαν, ἥτις ἔμελλε νὰ ἐκφύγῃ αὐτὸν ἂν ἤθελε μείνει ἀμέτοχος. Οὕτω λοιπὸν καὶ αὐτὴ ἡ εὐεργεσία εἶχε συνωμόσει κατὰ τοῦ νέου αὐτάρχου. 'Αλλ' ἡ ἐπαγρύπνησις τῶν δύο ὑπάρχων τῶν πραιτωριανῶν, τοῦ 'Αττιανοῦ καὶ τοῦ Σουλπικίου Σιμι-

---

[1] Τοιαύτην ἀρχὴν προςγράφει εἰς τὰς ἰνδικτιῶνας ὁ μέγας νομομαθὴς Savigny, οὗ τὴν θεωρίαν ἐπολέμησεν ὁ Mommsen, καθ' ὃν ὁ δεκαπενταετὴς κύκλος τῶν ἰνδικτιώνων δὲν εἶνε περίοδος φορολογικὴ, ἀλλὰ κύκλος πασχάλιος, ἔχων σχέσιν πρὸς τὸν ὁρισμὸν τοῦ χρόνου τῆς τελέσεως τοῦ Πάσχα.

[2] **Σπαρτιανοῦ** Hadr. 7.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

λίου *(Similis)* ἐματαίωσε τὴν ἐπιβουλήν. Καὶ οἱ μὲν τέσσαρες συνωμόται ἐτιμωρήθησαν διὰ θανάτου ἐπὶ τῇ ἄφρονι αὐτῶν σκευωρίᾳ, ἡ δὲ σύγκλητος παρέσχε μεγάλην ὑπηρεσίαν εἰς τὸν Ἀδριανὸν, διατάξασα τὸν φόνον τῶν συνωμοτῶν καθ' ὃν χρόνον ὁ αὐτοκράτωρ ἀπουσίαζεν ἐκ Ῥώμης. Οὕτω δὲ ἠδυνήθη ὁ Ἀδριανὸς ἐπιστρέφων εἰς τὴν πόλιν νὰ ἐπομώσῃ, ὅτι, ἂν ἡ σύγκλητος ἐπεδείκνυεν ὀλιγωτέραν σπουδὴν, ἔμελλεν αὐτὸς νὰ χαρίσῃ τὴν ζωὴν εἰς τοὺς ἐνόχους· ἐκύρωσε δὲ τὴν δήλωσιν ἐκείνην διὰ τῆς ἀπολύσεως τῶν δύο ὑπάρχων τῶν πραιτωριανῶν τῶν διὰ τοῦ ζήλου αὐτῶν συνεργησάντων εἰς ἐπίσπευσιν τοῦ φόνου τῶν συνωμοτῶν. Διεδέχθησαν δὲ τὸν Ἀττιανὸν καὶ τὸν Σιμίλιον ὡς ὕπαρχοι ὁ Σεπτίκιος Κλᾶρος καὶ ὁ Μάρκιος Τούρβων. Ἡ δὲ σύγκλητος ἤκουσε τότε ἀνανεουμένην τὴν ἐπαγγελίαν, ὅτι διαρκούσης τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ οὐδένα τῶν συγκλητικῶν ἔμελλε νὰ φονεύσῃ ὁ Ἀδριανὸς, ἔτυχε δὲ τὸ συνέδριον ἐκεῖνο παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἐνδείξεων τιμῆς, δι' ὧν ἀπέβη ἧττον αἰσθητὴ ἡ μείωσις τοῦ κύρους τῆς συγκλήτου ἕνεκα τῆς νέας σημασίας ἣν ἀπέκτησε τὸ αὐτοκρατορικὸν γραφεῖον.

Τὸ νέον αὐτοκρατορικὸν γραφεῖον. — Ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς αὐτοκρατορίας εἶχον καταστῇ παρὰ τὴν σύγκλητον καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐλευθέρας πολιτείας νέαι τινὲς ἀρχαὶ, αἵτινες ὑπὸ τὴν ἐπίφασιν αὐλικῶν ἀξιωμάτων διεξῆγον ἀληθῶς τὰ τῆς κυβερνήσεως. Αὐτὸς δὲ ὁ Αὔγουστος εἶχε δώσει τὸ πρῶτον παράδειγμα, συστήσας τὸ ἐπικληθὲν *ἰδιωτικὸν* αὐτοῦ *συμβούλιον (consilium privatum)*, ἀποτελούμενον ἐκ προσωπικῶν φίλων τοῦ αὐτοκράτορος, ὡς τὸ πλεῖστον νομομαθῶν, ἔργον ἐχόντων τὸ βοηθεῖν διὰ τῶν συμβουλῶν αὐτῶν τὸν ἡγεμόνα ἐν τῇ δικαιοδοσίᾳ. Καίτοι δὲ πράγματι ἡ δύναμις τῶν συμβούλων ἐκείνων προέβαινεν ὁσημέραι αὐξάνουσα, τὸ ἀξίωμα τῆς λειτουργίας αὐτῶν ἦτο οὕτω ταπεινὸν, ὥστε πολίτης ἐλεύθερος ἤθελε θεωρήσει ἀπρεπῆ τὴν εἰς αὐτὸ ἀνάρρησιν. Ἐκ τούτου δ' ἐπῆλθεν ἡ συγκρότησις τοῦ *συμβουλίου τοῦ αὐτάρχου (consilium principis)* ἐξ ἀπελευθέρων, οἵτινες διὰ τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ὡς σύμβουλοι αὐτοῦ κατέστησαν κύριοι τῆς διοικήσεως τῶν τῆς πολιτείας. Ὁ δὲ Ἀδριανὸς ἀνύψωσε τὸ αὐτοκρατορικὸν γραφεῖον, ἐκλέγων τοὺς συμβούλους ἐκ τῆς τάξεως τῶν ἱππέων[1] καὶ εἰσαγαγὼν τὴν ὑπὸ τῆς συγκλήτου ἐπικύρωσιν τοῦ διορισμοῦ αὐτῶν. Αἱ δὲ μακραὶ ἐκ τῆς Ῥώμης ἀπουσίαι τοῦ αὐτοκράτορος συνετέλεσαν εἰς ἐπαύξησιν τῆς σημασίας τῶν ἀρχῶν ἐκείνων, αἵτινες διετήρησαν μὲν τἀρχαῖα ὀνόματα *συμβουλίου ἰδιωτικοῦ* καὶ *συμβουλίου τοῦ αὐτάρχου*, ἀλλὰ πράγματι κατήντησαν νἀποτελῶσι τὴν ἀληθῆ κυβέρνη-

[1] Ab epistulis et a libellis primus equites Romanos habuit. **Σπαρτιανοῦ** Hadr. 22.

σιν[1]. Καί τινες μὲν τούτων τῶν συμβούλων συνώδευον τὸν ἡγεμόνα εἰς τὰς μακρὰς αὐτοῦ περιοδείας, ὅπως φροντίζωσι περὶ τῆς ἐκτελέσεως τῶν αὐτοκρατορικῶν διαταγμάτων, οἱ δὲ μένοντες ἐν Ῥώμῃ εὑρίσκοντο εἰς καθημερινὴν πρὸς αὐτὸν ἀνταπόκρισιν, ἀνακοινοῦντες εἰς αὐτὸν τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων καὶ λαμβάνοντες τὰς διαταγὰς αὐτοῦ. Οὕτω δὲ ἡ σύγκλητος ὡς ὄργανον τῆς ἐξουσίας περιῆλθεν εἰς δευτέραν μοῖραν, καὶ συνεκαλεῖτο μὲν πολλάκις πρὸς ἔκδοσιν δογμάτων, ἀλλ' ὅμως ταὐτοκρατορικὰ διατάγματα τὰ διὰ τοῦ ἰδιωτικοῦ συμβουλίου διεξαγόμενα προςέλαβον ἔκτοτε θέσιν εὐρυτέραν ἐν τῇ νομοθεσίᾳ.

Αἱ περιοδεῖαι τοῦ Ἀδριανοῦ. — Τὸ δὲ σπουδαιότατον τῶν κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ Ἀδριανοῦ εἶνε αἱ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις περιοδεῖαι αὐτοῦ, περὶ ἃς διέτριψε δεκατέσσαρα ἐκ τῶν εἴκοσι καὶ ἑνὸς ἐτῶν καθ' ἃ ἦρξεν. Ἤδη δὲ ὁ Τραϊανὸς εἶχεν αἰσθανθῇ τὴν ἀνάγκην νἀξιώσῃ ἰδίας μερίμνης τὴν διοίκησιν τῶν ἐπαρχιῶν, ὅπως ἐξασφαλίσῃ τὴν εἰς τὸ κράτος ὑπακοὴν αὐτῶν. Περιώνυμοι δὲ εἶνε οἱ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἐκείνου ῥηθέντες λόγοι πρὸς τὸν νομομαθῆ Πρίσκον, κρινόμενον ἄξιον τῆς αὐτοκρατορίας· «ἄν μοι συμβῇ τι ἀπευκταῖον, εἶχεν εἴπει ὁ αὐτοκράτωρ, σοὶ συνιστῶ τὰς ἐπαρχίας». Καὶ τὸ μὲν φιλοπόλεμον καὶ κατακτητικὸν πνεῦμα τοῦ Τραϊανοῦ δὲν ἀφῆκεν εἰς αὐτὸν καιρὸν πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ διανοήματος αὐτοῦ. Ὁ δὲ Ἀδριανὸς, ὢν ἀνὴρ πολιτικὸς μᾶλλον ἢ πολεμικὸς, πρακτικὸς καὶ νηφάλιος, παρέλαβεν ὡς κειμήλιον τὴν νουθεσίαν ἐκείνην καὶ ἔθηκεν αὐτὴν ὡς βάσιν τῆς πολιτείας αὐτοῦ.

Παρατηρητέον δὲ, ὅτι οὔτε ὁ ἀκριβὴς χρόνος καθ' ὃν ὁ Ἀδριανὸς ἐπεσκέφθη ἑκάστην ἐπαρχίαν, οὔτε ἡ διάρκεια ἑκάστης ἐπισκέψεως εἶνε δυνατὸν νὰ ὁρισθῇ μετὰ βεβαιότητος, ἐπειδὴ ὅπου λείπουσι νομίσματα σχετιζόμενα πρὸς τὰς περιοδείας πᾶσα περὶ αὐτῶν εἴδησις εἶν' ἐπισφαλής. Ἀλλ' ὁπωςδήποτε διὰ τῶν περὶ τῶν περιοδειῶν τοῦ Ἀδριανοῦ ἐρευνῶν τοῦ Flemmer καὶ τοῦ Greppo καὶ τῆς μετά τινας δεκαετηρίδας ἐκ νέου ἐπιχειρηθείσης ὑπὸ τοῦ Dürr ἐρεύνης ἐξηκριβώθησάν τινα τοὐλάχιστον. Οὕτω π. χ. εἶνε σήμερον ἀποδεδειγμένον, ὅτι ἡ πρώτη περιοδεία δὲν ἐπεχειρήθη οὔτε τῷ 119 οὔτε τῷ 120, ὡς ἐπιστεύετο πρότερον, ἀλλὰ τῷ 121 μετὰ τὸν πανηγυρισμὸν τῆς ἐπὶ τῇ κτίσει τῆς Ῥώμης ἑορτῆς, εἰς ἣν παρέστη ὁ αὐτοκράτωρ.

Ἀλλ' ὅπως καὶ ἂν ἔχωσι τὰ κατὰ τὴν χρονολογίαν τῶν περιοδειῶν τοῦ

[1] Τὸ αὐτοκρατορικὸν γραφεῖον ἠξιώθη ὑπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ νέου ὀργανισμοῦ διὰ τῆς διαιρέσεως αὐτοῦ εἰς τέσσαρα χαρτοφυλάκια (scrinia), ἔχοντα σαφῶς διακεκριμένην τὴν ἐξουσίαν καὶ τακτὸν μισθόν. Ἐπὶ δὲ Μάρκου Αὐρηλίου ὁ μισθὸς τῶν διευθυνόντων ἕκαστον τούτων τῶν χαρτοφυλακίων ἀνήρχετο εἰς περίπου εἰκοσιπέντε χιλιάδας ἀρχαίων δραχμῶν.

Ἀδριανοῦ, ἴδωμεν τοὺς καρποὺς αὐτῶν. Καὶ δὴ ἐν τοῖς πρώτοις ᾐσθάνθη τὰ ἐξ αὐτῶν ἀγαθὰ ἀποτελέσματα ἡ στρατιά. Ὡς εἶνε γνωστὸν, δὲν ὑπῆρχον φρουραὶ τῆς ρωμαϊκῆς στρατιᾶς ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ κράτους, ἀλλ' αὕτη ἐστρατοπέδευε παρὰ τὰ σύνορα. Ἀπό τινος δὲ χρόνου μετὰ τὴν αποπεράτωσιν τῶν μακρῶν πολέμων ὁ ἐν τῷ στρατοπέδῳ βίος εἶχε μεταβληθῆ, παντοίων καπήλων διασπειρόντων εἰς τὰς στρατιὰς τὴν τρυφήν. Τὴν δὲ τοιαύτην παρακμὴν εἶχεν ἐγκαινίσει νόμος τοῦ Αὐγούστου, δι' οὗ εἰς μόνους τοὺς υἱοὺς συγκλητικῶν καὶ ἱππέων ἐπεφυλάττοντο οἱ ἀνώτεροι στρατιωτικοὶ βαθμοί. Καὶ ταῦτα διότι ἡ κομψὴ ἐκείνη νεότης, καταδεδικασμένη εἰς πενταετῆ ἐν τῷ στρατοπέδῳ διαβίωσιν πρὸ τῆς εἰς τὰ πολιτικὰ ἀξιώματα καὶ τὰς τιμητικὰς ἀρχὰς ἀναρρήσεως, εἶχεν εἰςαγάγει εἰς τὴν στρατιὰν τὰ τρυφηλὰ αὐτῆς καὶ ἐκτεθηλυμμένα ἤθη, τὰ δὲ μόνιμα στρατόπεδα *(castra stativa)* εἶχον ἀποβῆ μικρὸν κατὰ μικρὸν ἐντευκτήρια διασκεδάσεως καὶ ἡδονῶν. Ὁ δὲ Ἀδριανὸς κατεπολέμησε μετ' αὐστηρότητος ἀμειλίκτου τὴν τοιαύτην ἐξαχρείωσιν. Αὐτοῦ παρισταμένου ἐν τοῖς στρατοπέδοις, ἐξηφανίσθησαν οἱ εἰς αὐτὰ εἰςενεγκόντες τὴν διαφθορὰν κάπηλοι, συνεξέλιπον δὲ μετ' αὐτῶν τὰ τεχνητὰ ἄντρα καὶ αἱ στοαὶ αἱ κατασκευαζόμεναι ὡς ἄσυλον ἐν καιρῷ βροχῆς καὶ τῶν θερινῶν καυμάτων. Ἀλλὰ πλειότερον τῶν διαταγῶν ἴσχυσε τὸ παράδειγμα, ὅπως ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν στρατιὰν τὴν αὐστηρότητα καὶ τὴν πειθαρχίαν. Ὅταν ὁ Ἀδριανὸς ἐφοίτα εἴς τι στρατόπεδον, ὑπέβαλλε πρῶτος αὐτὸς ἑαυτὸν εἰς τὰς κοπώσεις τοῦ στρατιωτικοῦ βίου. Ὁ μὲν ὁπλισμὸς αὐτοῦ οὐδὲν εἶχε διάφορον τοῦ τῶν ἀξιωματικῶν, οὗ διεκρίνετο μόνον διὰ τῆς ἐλεφαντίνης λαβῆς τοῦ ξίφους, ἄλλως δ' οὔτε χρυσᾶ κοσμήματα ἔφερεν οὔτε λίθους πολυτίμους. Κατὰ δὲ τὰς πορείας ἔβαινεν ὁ Ἀδριανὸς πάντοτε ἀσκεπὴς εἴτ' ἐν μέσῳ τῶν χιόνων τῆς Καληδονίας εἴτε ὑπὸ τὰ κυνικὰ καύματα τῆς Ἀφρικῆς. Λιτὴ δὲ ἦτο ἡ τροφὴ αὐτοῦ καὶ ἄοινον τὸ ἄριστον. Τὸ δὲ ἀποτέλεσμα τῆς περὶ τὸν στρατὸν καταβληθείσης μερίμνης ὑπῆρξε τοιοῦτον, ὥστ' ἐντὸς ἐτῶν εἴκοσι καὶ ἑνὸς ἀρχῆς διελθούσης ἄνευ πολέμων οὐδεμία συνέβη στρατιωτικὴ στάσις. Οἱ δὲ στρατιῶται ἠγάπων, ὡς λέγει ὁ Σπαρτιανὸς, τὸν ἡγεμόνα μεγάλως διὰ τὴν ἐξαίρετον μέριμναν ἧς ἠξίου τὴν στρατιάν[1].

Καὶ ἀπέφευγε μὲν ὁ Ἀδριανὸς τὸν πόλεμον, ἀλλ' ἂν τὸ συμφέρον τοῦ

---

[1] A militibus propter curam exercitus nimiam multum amatus est. **Σπαρτιανοῦ** Hadr. 21. Τῆς ἀνορθώσεως τῆς στρατιωτικῆς πειθαρχίας τεκμήριον παρέχουσι καὶ τὰ νομίσματα. Τινὰ δ' αὐτῶν παριστάνουσι τὸν Ἀδριανὸν ἡγούμενον τῆς στρατιᾶς ἐν πορείᾳ καὶ φέρουσι τὴν ἐπιγραφὴν ***Πειθαρχία τοῦ αὐγούστου*** (Disciplina Aug.). Ἴδ. Cohen ἔνθ' ἀν. Τόμ. Β' σ. 151 ἀρ. 540 κ. ἑ.

κράτους ἤθελε καταστήσει αὐτὸν ἀναγκαῖον, ἡ στρατιὰ ἔμελλε πάντως νὰ εὑρεθῇ ἱκανὴ νὰ πολεμήσῃ ἐντίμως καὶ ἐνδόξως. Τῆς δὲ τοιαύτης περὶ τὰ στρατιωτικὰ μερίμνης τοῦ Ἀδριανοῦ τεκμήριον παρέχουσι καὶ τὰ *Πολιορκητικὰ* τοῦ Ἀπολλοδώρου, ὧν ἀπόσπασμα σώζεται μέχρις ἡμῶν[1]. Ὁ Ἀδριανὸς εἶχεν ἀναθέσει εἰς τὸν ἐπιφανῆ τοῦτον ἀρχιτέκτονα νὰ γράψῃ πραγματείαν περὶ τῶν πολεμικῶν μηχανῶν, ὁ δὲ Ἀπολλόδωρος ἔπραξέ τι πλέον, οὐ μόνον γράψας τὴν ζητηθεῖσαν συγγραφήν, ἀλλὰ καὶ σχεδιάσας καὶ κατασκευάσας τὰ μηχανήματα, συντελέσας δὲ οὕτως εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς λιθοβολικῆς τῶν ἀρχαίων.

Οὐχ ἧττον δὲ ὠφέλιμοι ἀπέβησαν αἱ περιοδεῖαι τοῦ Ἀδριανοῦ εἰς τὰς ἐπαρχίας. Τούτων δώδεκα ἔκοψαν νομίσματα δι' ὧν ἀνεκήρυτον τὸν Ἀδριανὸν *ἐπανορθωτὴν* ἑαυτῶν[2]. Ἐπί τινων δὲ νομισμάτων ἐπιγράφεται καὶ *Ἐπανορθωτὴς τῆς οἰκουμένης (Restitutori orbis terrarum)*. Καὶ μαρτυρεῖ μὲν ἡ ὑπερβολὴ τὸ δουλοπρεπὲς τῶν ὑποτεταγμένων λαῶν, ἀλλὰ τὰ πολυάριθμα κτίσματα τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ κατὰ τὰς περιοδείας κτισθέντα, ἀπὸ τοῦ ἐν Βρεττανίᾳ ἀδριανείου τείχους μέχρι τῶν Νέων Ἀθηνῶν, ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ἡ εὐγνωμοσύνη τῶν λαῶν ἐκείνων δὲν ἦτο ἄλογος. Πρώτην δὲ τῶν ἐπαρχιῶν ἐπεσκέφθη ὁ Ἀδριανὸς τὴν Γαλατίαν. Σωζόμενον δὲ ἀπόσπασμα ἐπιγραφῆς περιλαμβάνει ψήφισμα εὐχαριστήριον γενόμενον ὑπὸ τῆς συνελεύσεως τῶν ἀπεσταλμένων τῶν τριῶν γαλατικῶν ἐπαρχιῶν, συγκληθέντων ὑπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ εἰς Λούγδουνον. Ἀνεφέροντο δ' αἱ εὐχαριστίαι εἰς τὴν συντέλεσιν τῶν μεταξὺ τοῦ Ῥήνου καὶ τοῦ Δουνάβεως ἀμυντικῶν ὀχυρωματικῶν ἔργων *(limes agrorum decumatum)*.

Πολὺ δὲ σπουδαιότερα ὑπῆρξαν τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ ἐν Βρεττανίᾳ ἐκτελεσθέντα ἔργα. Κληθεὶς εἰς τὴν χώραν ἐκείνην ὑπὸ ἐπιδρομῆς τῶν Καληδονίων, ἥτις εἶχεν ἐπιφέρει τὸν ὄλεθρον τοῦ ἐνάτου λεγεῶνος, ἀπεφάσισε νὰ ὀχυρώσῃ τὰ στρατηγικὰ σύνορα τῶν ἐν Βρεττανίᾳ ῥωμαϊκῶν κτήσεων, ἐγκαταλιπὼν τὴν βορείαν στρατιωτικὴν ζώνην, τὴν ἀπὸ τοῦ σημερινοῦ Newcastle μέχρις Ἐδιμβούργου, ἥτις ἕνεκα τοῦ γεωγραφικοῦ αὐτῆς σχηματισμοῦ δὲν ἠδύνατο νὰ ὀχυρωθῇ προσηκόντως. Διὰ ταῦτα, μεταθέσας τὴν ἀμυντικὴν γραμμὴν τοῦ Ἀγρικόλα εἰς τὸν ποταμὸν τὸν σήμερον καλούμενον Tyne, ἔκτισεν ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν αὐτοῦ εἰς τὸν κόλπον Solway μέγαν περίβολον τείχους *(Vallum Hadriani)*, ἀσφαλιζόμενον διὰ τάφρων

---

[1] Ἐξεδόθη μετὰ τῶν οἰκείων διαγραμμάτων καὶ λατινικῆς μεταφράσεως ὑπὸ Thevenot ἐν τοῖς Mathematicorum veterum . . . opera. Ἐν Παρισίοις. 1693 σ. 13 κ. ἑ.

[2] Restitutori Brittaniae, Galliae, Hispaniae, Mauritaniae, Achaiae κτλ.

καὶ φρουρίων καὶ ἐπικοινωνοῦντα δι' ὁδοῦ στρατιωτικῆς. Τὸ μέγα δὲ τοῦτο ὀχυρωματικὸν ἔργον, οὗ σώζονται μέχρι καὶ τῆς σήμερον ἀξιόλογα ἐρείπια, ἤργισε μὲν τῷ 122, ἤχθη δὲ εἰς πέρας τῷ 124.

Ἀπὸ δὲ τῆς Βρεττανίας μετέβη ὁ Ἀδριανὸς εἰς τὴν Ἱσπανίαν, διασχίσας τὴν Γαλατίαν. Διαχειμάσας δὲ τῷ 122 πρὸς τὸ 123 ἐν Ταρράκωνι, ἠναγκάσθη ἀμέσως μετὰ ταῦτα νὰ σπεύσῃ εἰς τὴν Μαυριτανίαν ἕνεκα ταραχῶν ἐκραγεισῶν ἐν ἐκείνῃ τῇ χώρᾳ. Καὶ κατέπαυσε μὲν αὐτὰς διὰ τῆς ἁπλῆς του ἐμφανίσεως, ὅπως δ' ἐμποδίσῃ τὴν ἐπανάληψιν αὐτῶν μετέθηκεν εἰς Λάμβαισα τὴν γενικὴν ἕδραν τοῦ τρίτου λεγεῶνος *(legio III Augusta)*.

Καὶ ἡ Ἀσία δ' ἐταράττετο, τοῦ Χοσρόου ἐπιχειρήσαντος νέας πολεμικὰς παρασκευάς. Ἀλλ' ὁ Ἀδριανὸς ἔσπευσε πρὸς ἀναχαίτισιν αὐτοῦ, καί, ἐλθὼν εἰς λόγους πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Πάρθων, ἀφῆκεν αὐτὸν εἰρηνεύοντα, ἀποδοὺς τὴν θυγατέρα τοῦ Χοσρόου ἥτις εἶχεν αἰχμαλωτισθῇ κατὰ τὸν τελευταῖον πρὸς τοὺς Πάρθους πόλεμον.

Ἀπὸ δὲ τῆς Ἀσίας διέβη ὁ ἀκάματος περιοδευτὴς εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἰδίως ἀγαπωμένην καὶ ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην εὐεργετηθεῖσαν ἐπαρχίαν. Ἐπισκεφθεὶς δὲ τὴν Θράκην, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Ἤπειρον καὶ τὴν Θεσσαλίαν, μετέβη ἔπειτα ὅπως ἀναπαυθῇ ἐν Ἀθήναις, ὅπου ἔφθασε τελευτῶντος τοῦ Αὐγούστου τοῦ 125. Ἐνθουσιώδης δ' ὢν θαυμαστὴς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς σοφίας, ἐξ ἑνὸς μὲν διετράνωσε τὸν θαυμασμὸν ἐκεῖνον ἀναστρεφόμενος μετὰ τῶν φιλοσόφων καὶ περιβαλλόμενος ἐνδυμασίαν ἑλληνικήν, ἐξ ἑτέρου δὲ ἀπέδειξεν, ὅτι τὰ φιλελληνικὰ αὐτοῦ αἰσθήματα ἐνέπνεον εἰς αὐτὸν ἀγάπην πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ σεβασμὸν πολλῷ ἀνώτερον τῶν ματαιοσχόλων ἐκείνων ἐνδείξεων. Διὰ τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ εἶδεν ἡ Ἑλλὰς οἰκοδομούμενα κτίσματα, ἅτινα ἐν τῇ παρακμῇ, εἰς ἣν ἡ χώρα εἶχε τέως ἐγκαταλειφθῇ ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως, ἐφάνησαν αὐτόχρημα ἀναγέννησις. Καὶ κατὰ μὲν τὸν ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου ἐχαράχθη ὁδὸς στρατιωτική, ἡ δὲ Κόρινθος ἀπέκτησε θαυμάσιον ὑδραγωγεῖον, ἡ Νεμέα ἱππόδρομον καὶ ἡ Μαντίνεια, ἀναλαβοῦσα τὸ ἀρχαῖον ἔνδοξον ὄνομα ἀντὶ τῆς μετονομασίας εἰς Ἀντιγόνειαν, μεγαλοπρεπῆ ναὸν τοῦ Ποσειδῶνος, ἐν τῇ αὐτῇ δὲ πόλει ἔθηκεν ὁ αὐτοκράτωρ νέαν ἐπιγραφὴν ἐπὶ τοῦ ἀνακαινισθέντος τάφου τοῦ Ἐπαμεινώνδου. Ἀλλ' εἴπερ τις καὶ ἄλλη πόλις ηὐνοήθησαν αἱ Ἀθῆναι. Κατὰ τὴν δευτέραν εἰς τὴν πόλιν ταύτην ἐπίσκεψιν ἐν ἔτει 129 ἤγαγεν ὁ Ἀδριανὸς εἰς πέρας τὴν οἰκοδομὴν τοῦ Ὀλυμπιείου, τοῦ μεγάλου ναοῦ τοῦ Διός, ὃν ἤδη πρὸ αἰώνων ἓξ καὶ ἡμίσεος καὶ ὑπερέκεινα εἶχεν ἀρχίσει οἰκοδομῶν ὁ Πεισίστρατος, καὶ προσέθηκε νέαν συνοικίαν κατὰ τὰ νοτιοανατολικὰ τῆς πόλεως παρὰ τὸν Ἰλισσόν. Ἡ δὲ μέχρι τῆς σήμερον σωζομένη φερώνυμος τοῦ Ἀδριανοῦ πύλη φέρει ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου κατὰ μὲν τὴν πρὸς τὴν ἀκρόπολιν ὄψιν τὴν ἐπιγραφὴν *Αἵδ' εἰσ' Ἀθῆναι, Θησέως ἡ πρὶν πόλις*, κατὰ

δὲ τὴν πρὸς τὸ Ὀλυμπιεῖον *Αἵδ' εἰσ' Ἀδριανοῦ καὶ οὐχὶ Θησέως πόλις.* Ἐκτίσθησαν δ' ἐν τῇ νέᾳ ἀδριανείῳ πόλει πολυάριθμα καὶ μεγαλοπρεπῆ μνημεῖα, ἐν οἷς καί τινα ἐκ χορηγήματος Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ. Ἀναφέρομεν δὲ τούτων τὸν ναὸν τῆς Ἥρας, τὴν μετὰ μεγαλοπρεποῦς βιβλιοθήκης συνδεδεμένην στοὰν ἑκατὸν κιόνων ἐκ λίθου φρυγίου, τὸ γυμνάσιον καὶ τὸν ναὸν τοῦ Πανελληνίου Διὸς, προωρισμένον ὡς κέντρον νέας πανεθνοῦς ἑορτῆς, ἧς ἔμελλον νὰ συμμετέχωσι πάντες οἱ Ἕλληνες τῆς τ' ἐντεῦθεν Ἑλλάδος καὶ τῶν ἀποικιῶν. Ἡ δ' ἑορτὴ αὕτη ἐτελεῖτο μέχρι τοῦ τέλους τοῦ τρίτου αἰῶνος. Ἔκτοτε δὲ πλέον δὲν μνημονεύεται, ἐκλιποῦσα μετὰ καὶ τῶν εἰς αὐτὴν ἀναφερομένων μνημείων[1]. Κατὰ δὲ τὴν δευτέραν ταύτην εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας ἐπίσκεψιν, ἂν μὴ ἤδη κατὰ τὴν πρώτην, διέταξεν ὁ Ἀδριανὸς καὶ τὴν ἀνάκτισιν τῆς Οὐσκιδάμας, ἀρχαίας πόλεως ἐν τῷ κέντρῳ τῆς Θρᾴκης, κειμένης ἐν θέσει ἐξόχως στρατηγικῇ κατὰ τὴν συμβολὴν τοῦ Τόνσου καὶ τῆς Ἄρδας μετὰ τοῦ Ἕβρου. Ἡ δὲ νέα αὕτη πόλις διατηρεῖ μέχρι τῆς σήμερον τὸ ὄνομα τοῦ κτίστου, καλουμένη Ἀδριανούπολις. Τὸν δὲ Ἀπρίλιον τοῦ 130 ὁ αὐτοκράτωρ ἀνεχώρησεν ἐκ τῶν προσφιλῶν Ἀθηνῶν, ἐν αἷς εἶχε διατρίψει ὑπὲρ τὸ ἔτος, καὶ διεπεραιώθη εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Πολυπληθῆ δὲ νομίσματα μαρτυροῦσι τὰς εὐεργεσίας, ἃς ἐπεδαψίλευσεν εἰς ἐκείνας τὰς ἐπαρχίας. Καὶ πόλεις μὲν κατηδαφισμέναι ὑπὸ σεισμῶν, ὡς ἡ Κύζικος καὶ ἡ Νικομήδεια, ἀνεκτίσθησαν διὰ τῆς συνδρομῆς τοῦ Ἀδριανοῦ, ἄλλαι δ' ἐκοσμήθησαν ὑπ' αὐτοῦ διὰ ναῶν ἢ πυλῶν, καὶ χῶραι ἀφεστῶσαι συνεδέθησαν διὰ λεωφόρων. Τῶν δὲ τοιούτων ὁδῶν ἀξιολογώταται ἦσαν ἡ ἀπὸ τῆς Δαμασκοῦ ἄγουσα εἰς τὴν ἐν Ἀραβίᾳ Πέτραν, καὶ ἡ ἄλλη, ἧς σώζονται λείψανα, ἡ συνδέουσα τὴν Πέτραν μετὰ τῆς Παλαιστίνης.

Διαδραμὼν δὲ τὴν Ἀραβίαν, διέβη ἔπειτα ὁ Ἀδριανὸς εἰς τὴν Αἴγυπτον[2]. Ἅμα δὲ τῇ εἰς τὴν χώραν ταύτην ἀφίξει ἠθέλησε νὰ ἐπισκεφθῇ τὸν πολυθρύλητον κολοσσὸν τοῦ Μέμνονος καὶ ἀκούσῃ τοὺς φερομένους ἑωθινοὺς αὐτοῦ κλαυθμυρισμούς. Τὸ δὲ κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν τῆς χώρας τοῦ Νείλου μάλιστ' ἄξιον μνείας γεγονὸς ὑπῆρξεν ὁ θάνατος τοῦ Ἀντινόου, ὅστις ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν κτίσιν τῆς φερωνύμου τοῦ θανόντος Ἀντινόου πόλεως καὶ εἰς τὴν ἵδρυσιν νέας λατρείας. Ἦτο δὲ ὁ Ἀντίνοος νεανίας ἐκ Βιθυνίας, ὃν ὁ Ἀδριανὸς εἶχε γνωρίσει ἐν Κλαυδιουπόλει, τῇ πατρίδι αὐτοῦ. Ἐρασθεὶς δὲ τοῦ κάλλους τοῦ νεανίου, συμπαρέλαβεν αὐτὸν ὁ αὐτοκράτωρ συνοδὸν καθ' ἁπάσας τὰς περιοδείας. Κατὰ δὲ τὴν ἀνάβασιν τοῦ Νείλου ὁ Ἀντίνοος ἐπνίγη ἐν τῷ ποταμῷ εἴτ' ἐκ τύχης εἴτ' ἐξ ἑκουσίας θυσίας, ἐπειδὴ χρη-

[1] Ἴδε περὶ τῶν ἐν Ἀθήναις κτισμάτων τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ **Σπυρ. Π. Λάμπρου** Ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος Τόμ. Γ' σ. 129 κ. ἑ.

[2] Peragrata Arabia, Pelusium venit. **Σπαρτιανοῦ** Hadr. 14.

σμός τις εἶχε προαγγείλει, ὅτι ὁ θάνατος αὐτοῦ ἔμελλε νὰ σώσῃ τὴν ζωὴν τοῦ Ἀδριανοῦ. Εἰς ἀνάμνησιν δὲ τοῦ πεφιλημένου νεανίου ὁ Ἀδριανὸς ἀνέκτισε μὲν τὴν κώμην Βῆσαν, καλέσας τὴν νέαν πόλιν διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀντινόου, ἵδρυσε δ' ἐν αὐτῇ ναὸν εἰς τὸν νεανίαν, καὶ ἀπεθέωσεν αὐτόν. Ἡ δὲ νέα καὶ παράδοξος λατρεία ἔτυχε ταχείας ἀποδοχῆς, καὶ οἱ καλλιτέχναι ἤρχισαν ἁμιλλώμενοι περὶ τὴν ἀνάπλασιν τῆς περικαλλοῦς μορφῆς τοῦ Ἀντινόου. Ἡ δ' Ἰταλία συμμετέσχε τῆς ἁμίλλης ἐκείνης, καὶ ὁ Βιθυνὸς νεανίας ἠξιώθη ἐν αὐτῇ ἀγαλμάτων, λατρευόμενος ὑπὸ τὸ σχῆμα Διονύσου.

Διαρκούσης δὲ τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ διαμονῆς τοῦ Ἀδριανοῦ ἐξερράγη τῷ 131 ἐν τῇ γείτονι Παλαιστίνῃ νέα ἀποστασία τῶν Ἰουδαίων. Ὁ ἀτυχὴς οὗτος λαὸς δὲν εἶχε κλίνει καρτερικῶς τὴν κεφαλὴν εἰς τὴν ὠμὴν τύχην, ἣν εἶχεν ἐπιβάλει εἰς αὐτὸν ὁ τελευταῖος πρὸς τοὺς Ῥωμαίους πόλεμος. Στενάζων δ' ἀνεμιμνήσκετο τοῦ ἱεροῦ του, ὅπερ κατέκειτο ἠρειπιωμένον, καὶ αἱ σχολαὶ τῶν ῥαββίνων τῆς Τιβεριάδος, διατηροῦσαι ζωηρὰν τὴν πίστιν παρὰ τοῖς ὀπαδοῖς τοῦ Ἰεχωβά, ἀνέτρεφον πρὸς ἐκδίκησιν τὰς νέας γενεάς. Εἰς δὲ τὰ κατὰ τῆς τυραννικῆς Ῥώμης ὑποβόσκοντα ἐκεῖνα μίση προσεπῆλθε διάταγμα τοῦ Ἀδριανοῦ, ἐξωθῆσαν τὸν ἰουδαϊκὸν λαὸν εἰς ἐπανάστασιν. Ἐκέλευε δὲ τὸ διάταγμα ἐκεῖνο τοῦ αὐτοκράτορος τὴν ἵδρυσιν νέας ἀποικίας ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ τὸ ὄνομα *Αἰλίας Καπιτωλίνης* καὶ τὴν ἀνέγερσιν ναοῦ τοῦ Καπιτωλίου Διὸς ἐν αὐτῷ ἐκείνῳ τῷ χώρῳ ἐφ' οὗ ἵστατο ὁ ναὸς τοῦ Ἰεχωβά. Ἐνεῖχε λοιπὸν τὸ διάταγμα ἐκεῖνο διπλῆν ὕβριν, προσβάλλον τό τ' ἐθνικὸν καὶ τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα τῶν Ἰουδαίων, ἀμφότερα δὲ ταῦτα ἔμελλε νὰ ἐκδικήσῃ ἡ ἐπανάστασις (132). Τὴν δ' ἡγεμονίαν αὐτῆς ἀνέλαβε νεανίας μεστὸς ἐνθουσιασμοῦ καὶ τόλμης. Οἱ δ' Ἑβραῖοι διεῖδον ἐν αὐτῷ τὸν ἐπηγγελμένον Μεσσίαν, καὶ ἐκάλεσαν αὐτὸν Βαρχωχεβᾶν, ἤτοι υἱὸν τοῦ ἀστέρος. Εἰς τοῦτον παρέδωκεν ὁ γηραιὸς ἀρχισυνάγωγος Ἀκίβας τὴν στρατηγικὴν ῥάβδον, καὶ τότε ἐκ συμπάσης τῆς Ἰουδαίας προσέδραμον οἱ υἱοὶ τοῦ Ἰσραήλ, ὅπως ἀγωνισθῶσιν ὑπ' αὐτὸν τὸν ὑπὲρ ἐλευθερώσεως τῆς πατρίδος ἀγῶνα. Ὁ δὲ ἀντιστράτηγος Κόϊντος Τινήιος Ῥοῦφος, μάτην πειραθεὶς νἀντιταχθῇ εἰς τοὺς ἀποστάτας, ἡττήθη, καὶ ὁ Ἀδριανὸς εὑρέθη ἠναγκασμένος νἀναθέσῃ τὴν ἄμυναν εἰς τὸν ἄριστον τῶν στρατηγῶν του, τὸν Γάϊον Ἰούλιον Σεβῆρον, τότε ὄντα ὕπαρχον ἐν Βρεττανίᾳ. Ἀλλὰ καὶ ὁ Σεβῆρος δὲν ἠδυνήθη νὰ καταστείλῃ τὴν ἐπανάστασιν ἐν τάχει, ἀλλ' ἐχρειάσθησαν τρία ἔτη πολέμου συστηματικοῦ, ἐν οἷς ἡ χώρα ἀνεκτήθη ἀπὸ τῶν ἀποστατῶν βῆμα πρὸς βῆμα. Τέλος δ' ὁ Σεβῆρος, περικλείσας τοὺς ἀποστάτας εἰς τὸ κύριον αὐτῶν ὀχυρὸν προπύργιον, τὰ Βέθηλα, ἐξεπολιόρκησε τῷ 135 καὶ τὸ ἔσχατον αὐτῶν τοῦτο ἄσυλον. Μετὰ δὲ τὸ κατόρθωμα ἐκεῖνο τῶν Ῥωμαίων ἐκράτησεν ἐν Ἰουδαίᾳ ἡ γαλήνη τοῦ τάφου. Ἡρωικὸν δ' ὑπῆρξε τὸ τέλος

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

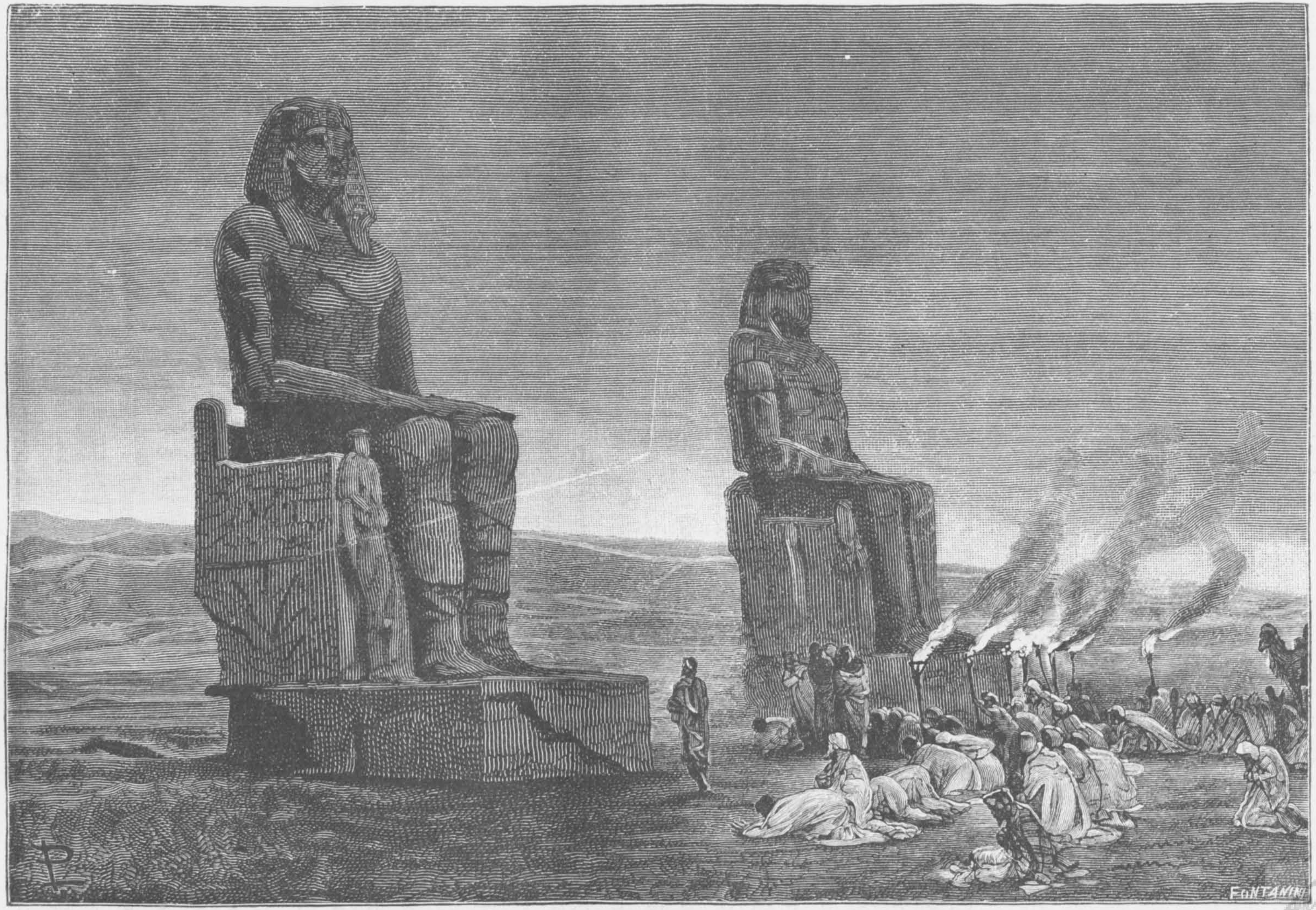

Ὁ Ἀδριανὸς ἐνώπιον τοῦ Μεμνονείου πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀστέρος, κατατοξευθέντος ὑπὸ τῶν πολεμίων καθ' ὃν χρόνον διηύθυνεν ἐπὶ τῶν τειχῶν τῶν Βεθήλων τὰ τῆς ὑστάτης ἀμύνης. Ἐν τῷ ἐξολοθρευτικῷ τούτῳ πολέμῳ ἐφονεύθησαν ὑπὲρ τὰς πεντακοσίας χιλιάδας Ἰουδαίων, οἱ δ' ἐπιζήσαντες ἐξηνδραποδίσθησαν ἐν ταῖς ἀγοραῖς τῆς Γάζης καὶ τῆς Τερεβίνθου. Οὕτω δὲ συνετελέσθη τότε ἡ ἀνὰ τὴν οἰκουμένην διασπορὰ τοῦ ἰουδαϊκοῦ λαοῦ, ἥτις εἶχεν ἀρχίσει ἐπὶ τοῦ Βεσπασιανοῦ. Εἰς δὲ τὴν ἀποικίαν Αἰλίαν Καπιτωλῖναν κατῳκίσθησαν Ἕλληνες, ἀπαγορευθείσης εἰς τοὺς Ἰουδαίους τῆς εἰς τὴν πόλιν εἰσόδου. Τῆς ἀπαγορεύσεως δὲ ταύτης ἔγεινεν ἐξαίρεσις διὰ τοὺς Χριστιανούς, εἰ καὶ ἐθεωροῦντο πάντοτε ἐν τῷ κράτει ὡς αἵρεσις ἰουδαϊκή. Διὸ δὲν ἔμειναν ἀπηλλαγμένοι τῶν ὕβρεων τοῦ Ἀδριανοῦ, τὸ μὲν σπήλαιον τῆς Βηθλεὲμ μεταπλάσαντος εἰς ναὸν τοῦ Ἀδώνιδος, ἱδρύσαντος δὲ ἀγάλματα τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀφροδίτης ἐπὶ τοῦ Κρανίου τόπου καὶ κατὰ τὸν Ἅγιον τάφον.

Μνημεῖα καὶ μεταρρυθμίσεις. — Πρὸ τοῦ πέρατος τοῦ ἰουδαϊκοῦ πολέμου ὁ αὐτοκράτωρ ἐπέστρεψε τῷ 134 εἰς τὴν Ῥώμην, ἐξ ἧς οὐδέποτε πλέον ἐξῆλθεν. Ἔκτοτε δ' ἀνέπτυξε πρὸς ὄφελος τῆς Ῥώμης τὴν οἰκοδομικὴν ἐκείνην δραστηριότητα, ἣν ἐπὶ πολλὰ ἤδη ἔτη εἶχεν ἐξασκήσει χάριν τῶν ἐπαρχιῶν. Ἤδη πρὸ ἓξ ἐτῶν εἶχεν ἀνεγείρει ἐν Ῥώμῃ τὸν μεγαλοπρεπῆ ναὸν τῆς Ἀφροδίτης καὶ τῆς Ῥώμης ἐν τῷ ἀρχαίῳ προδόμῳ τοῦ χρυσοῦ οἴκου τοῦ Νέρωνος, διευθύνας αὐτὸς τὸ ἔργον τῆς ναοδομίας[1]. Μετὰ δὲ τὴν εἰς τὴν Ῥώμην ἐπιστροφὴν ἔκτισεν ὁ αὐτοκράτωρ τὸ ἴδιον Μαυσωλεῖον καὶ τὴν ἐν Τιβούροις τῆς Λατίνης (Tivoli) ἔπαυλιν *(villa Tiburtina)*.

Καὶ τὸ μὲν πελώριον μαυσωλεῖον *(moles Hadriana)* τὸ διαφυγὸν τὴν ἐπήρειαν τῶν αἰώνων ἐκτίσθη πλησίον τοῦ Τιβέρεως ἐπὶ βάσεως τετραγώνου, ἐπικεκαλυμμένης διὰ παρίου μαρμάρου καὶ φερούσης ἀγάλματα, ὧν ἐξεῖχε κολοσσιαῖον τὸ τοῦ Ἀδριανοῦ[2].

Ἡ δὲ Τιβουρτίνη ἔπαυλις, κειμένη ἐπὶ τῶν κλιτύων τῶν ἐν Τιβούροις

---

[1] Τὰ σωζόμενα ἐδάφη κατασκευῆς τοῦ ναοῦ ἔχουσι μῆκος ἑκατὸν ἑξήκοντα ἑπτὰ μέτρων καὶ πλάτος ἑκατὸν τριῶν.

[2] Κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας τὸ μαυσωλεῖον ἐκεῖνο μετεβλήθη εἰς φρούριον, ὁποῖον διαμένει καὶ μέχρι τῆς σήμερον, μεταβληθείσης τῆς τε βάσεως αὐτοῦ καὶ τοῦ ὀνόματος καὶ στερηθὲν τῶν ἀγαλμάτων, ἅτινα κατεστράφησαν κατὰ τὴν πολυθρύλητον ὑπὸ τῶν Γότθων πολιορκίαν τῆς Ῥώμης τῷ 537. Ἀντὶ δὲ τῶν ἀγαλμάτων ἐκείνων ἱδρύθη τὸ τοῦ ἁγίου Μιχαὴλ πρὸς ἀνάμνησιν τῆς φερομένης ἐμφανίσεως τοῦ ἀρχαγγέλλου, ἀγγείλαντος τὴν παῦσιν τοῦ λοιμοῦ. Οὐ μόνον δὲ τὸ μαυσωλεῖον διεσώθη, ἀλλὰ καὶ ἡ Αἰλία γέφυρα ἡ συνδέουσα αὐτὸ μετὰ τῆς πόλεως, ἥτις ἐπ' ἴσης μετωνομάσθη γέφυρα τοῦ Ἁγίου ἀγγέλου (Ponte Sant' Angelo), οὗ φερώνυμον εἶνε τὴν σήμερον τὸ μαυσωλεῖον (Castel Sant' Angelo).

λόφων, εἶνε ἡ ἰδιορρυθμοτάτη τῶν ἐπὶ γῆς οἰκοδομῶν. Ἐν τῇ ἐπαύλει ταύτῃ, ἧς ἡ περίμετρος ἦτο πέντε περίπου χιλιομέτρων, ὁ Ἀδριανὸς ἐγκατέστησεν ἀπότυπα τῶν θαυμασιωτάτων κτιρίων, ἅτινα εἶχεν ἴδει κατὰ τὰς περιοδείας αὐτοῦ. Ἐν αὐτῇ ἐκτίσθησαν ἀπεικάσματα τοῦ Λυκείου, τῆς Ἀκαδημίας, τοῦ Πρυτανείου καὶ τῆς Ποικίλης στοᾶς τῶν Ἀθηνῶν, καὶ συνελέγησαν ἅπαντα τὰ ἐκ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Αἰγύπτου ἁρπαγέντα καλλιτεχνήματα. Ἐκ δὲ τῆς παγκοσμίου ταύτης ἐκθέσεως ἀριστοτεχνημάτων πολλὰ περισωθέντα καὶ κατὰ καιροὺς εὑρεθέντα περιῆλθον εἰς πάντα σχεδὸν τὰ μουσεῖα τῆς Εὐρώπης.

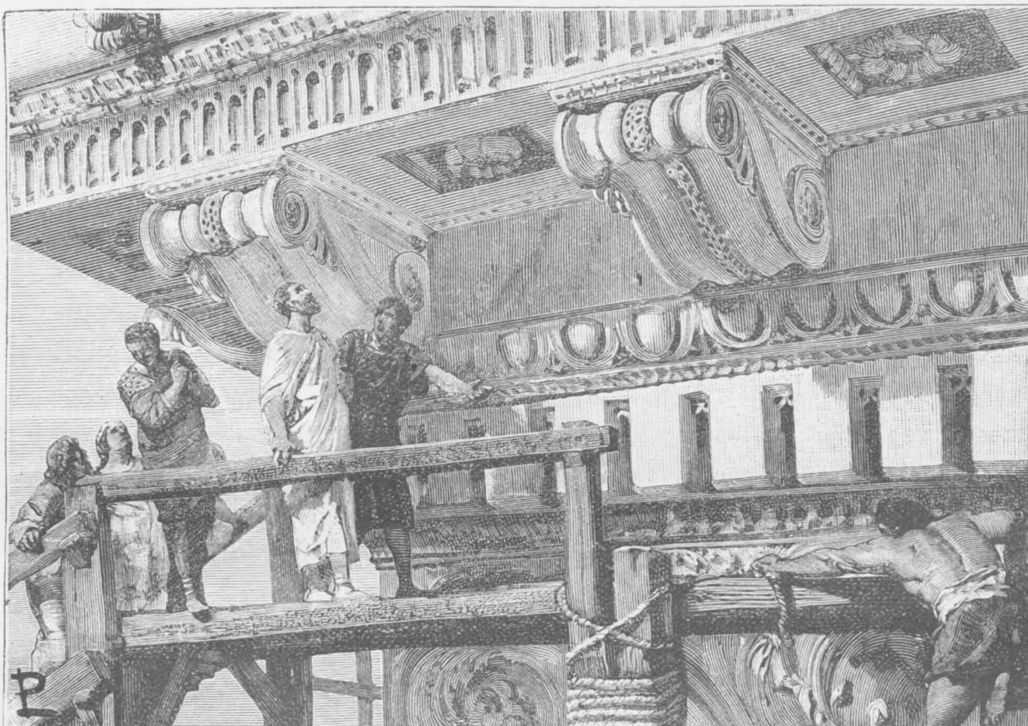

Ὁ Ἀδριανὸς ἐποπτεύων τὴν κτίσιν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφροδίτης.

Οὐχ ἧττον δ' ἀξιοσημείωτοι τῶν περιοδειῶν καὶ τῶν οἰκοδομῶν τοῦ Ἀδριανοῦ εἶνε αἱ πολιτικαὶ αὐτοῦ μεταρρυθμίσεις. Εἴπομεν ἤδη ἀνωτέρω περὶ τῆς νέας ὑπ' αὐτοῦ διοργανώσεως τῶν κατὰ τὴν κεντρικὴν διοίκησιν· νῦν δ' ἐπιθεωρήσωμεν τὰς δικαστικὰς αὐτοῦ μεταρρυθμίσεις. Καὶ δὴ κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ διατριβῆς τῷ 131 εἶχε δώσει εἰς τὸν πραίτωρα καὶ ἐπιφανῆ νομομαθῆ Σάλβιον Ἰουλιανὸν τὴν ἐντολὴν νὰ συντάξῃ συλλογὴν τῶν πραιτωρικῶν ἐδίκτων μετὰ τῶν ἐν αὐτοῖς περιλαμβανομένων διατακτικῶν διασκέψεων. Περατωθέντος δὲ τοῦ ἔργου, ὁ αὐτοκράτωρ ἐξέδωκεν αὐτὸ ὑπὸ τὸ ὄνομα *Διηνεκοῦς ἐδίκτου* (*Edictum perpetuum*).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ὅπερ ἀπέβη οἱονεί τις κῶδιξ πραιτωρικῆς διαδικασίας καὶ καθολικὸς δικαστικὸς ὀργανισμός. Ἐν σχέσει δὲ πρὸς τὴν μεταρρύθμισιν ταύτην προεκάλεσε δόγμα τῆς συγκλήτου ἀπαγορεῦον εἰς τοὺς δικαστὰς πᾶσαν μεταβολὴν τοῦ ἐδίκτου καὶ κελεῦον τὴν ἐν ἀνάγκῃ μεταβολὴν μόνον δι' αὐτοκρατορικῶν διατάξεων *(constitutiones)*. Τὸ δὲ διηνεκὲς ἔδικτον ἔμεινεν ἡ πηγὴ τοῦ ὅλου ρωμαϊκοῦ δικαίου μέχρι τῆς ἐκδόσεως τοῦ Θεοδοσιακοῦ κώδικος.

Πρὸς ταχυτέραν δὲ διεξαγωγὴν τῆς δικαιοσύνης, ἅμα δὲ καὶ πρὸς εἰσαγωγὴν συστήματος ἀποκεντρωτικοῦ, μέλλοντος σὺν τῷ χρόνῳ νἀφαιρέσῃ ἐκ τοῦ μέσου τὴν μεταξὺ τῆς διοικήσεως τῆς Ἰταλίας καὶ τῶν ἐπαρχιῶν ὑφισταμένην διάκρισιν, εἰσήγαγεν ὁ Ἀδριανὸς νέαν κατηγορίαν δικαστῶν, ἐνδίκους *(juridici)* τάξεως ὑπατικῆς, καὶ ἀνέθηκεν εἰς αὐτοὺς ὑποθέσεις ἀνηκούσας εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῶν Ῥωμαίων ἀρχόντων, ὡς π. χ. τὰ καταπιστεύματα, τὸν διορισμὸν κηδεμόνων, τὰ προσόντα τῶν δεκουριώνων καὶ τὰ τοιαῦτα. Οἱ δ' ἔνδικοι οὗτοι δὲν εἶχον ὡρισμένην δικαιοδοτικὴν περιοχήν, οὐδ' ἦτο ὡρισμένος ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν. Καὶ ὁ μὲν Ἀδριανὸς ἐθέσπισε τέσσαρας, ἀλλ' ὁ ἀριθμὸς οὗτος μετεβλήθη πολλάκις ἐν τῷ κατόπιν χρόνῳ. Ἄλλως δ' ἡ μεταρρύθμισις αὕτη τοῦ Ἀδριανοῦ εἶν' ἐξ ἐκείνων, περὶ ὧν περιεσώθησαν ἀσαφεῖς εἰδήσεις, αἱ δ' ἔρευναι τῶν κριτικῶν δὲν ἤγαγον ἀκόμη, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, εἰς τὴν ἐπίλυσιν τοῦ ἀμφισβητουμένου ζητήματος τούτου.

Οἱ δὲ Ῥωμαῖοι δὲν εἶδον εὐχαρίστως τὴν μεταρρύθμισιν ταύτην, ὡς ἐπ' ἴσης δυσαρέστως εἶχον ἴδει τὴν περὶ τῶν ἐπαρχιῶν μέριμναν τοῦ Ἀδριανοῦ. Τῆς δὲ δυσμενείας ταύτης τῆς μητροπόλεως πρὸς τὸν ἡγεμόνα τεκμήριον εἶνε αἱ κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος τοξευθεῖσαι εὐτελεῖς κατηγορίαι, αἵτινες ἀδίκως ᾔσχυναν τὸ ὄνομα ἑνὸς τῶν ἀρίστων τῆς Ῥώμης αὐτοκρατόρων. Κατηγορήθη δῆλα δὴ ἐπὶ ταπεινῷ φθόνῳ καὶ ὠμότητι, προςήχθησαν δ' ἀποδείξεις τῶν τοιούτων κακιῶν μὴ ἀνθιστάμεναι εἰς τὴν βάσανον τῆς κριτικῆς. Οὕτω Δίων ὁ Κάσσιος, ὅπως ἀποδείξῃ τὸν ἄμετρον τοῦ Ἀδριανοῦ φθόνον πρὸς πάντας τοὺς ὁπωσδήποτε προέχοντας, διηγεῖται, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἐπεχείρησε νὰ ποιήσῃ ἐκποδὼν τοὺς σοφιστὰς Φαβωρῖνον τὸν Γαλάτην καὶ Διονύσιον τὸν Μιλήσιον[1]. Ἀλλ' ὅμως ὁ Σπαρτιανὸς βεβαιοῖ, ὅτι ὁ Φαβωρῖνος ὑπῆρξεν ὁ ἄριστος τῶν φίλων τοῦ Ἀδριανοῦ[2], γνωρίζομεν δ' ἄλλως, ὅτι οὗτος ἔζησε μέχρι τέλους τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἀντωνίνου. Πρὸς δὲ τὸν Διονύσιον ὑπῆρξεν οὕτως ἀζηλότυπος, ὥστ' ἔταξεν αὐτὸν εἰς τοὺς Ῥωμαίους ἱππεῖς. Ἄλλως δ' ἐπὶ τοῦ Ἀδριανοῦ ἤκμασαν ἄνδρες προέχοντες πολλῷ μᾶλλον τῶν εἰρημένων, ὁ Πλούταρχος, ὁ καὶ διδάσκαλος τοῦ αὐτοκράτορος γενόμενος, ὁ Σουητώνιος, ὅστις ὑπῆρξε γραμματεὺς αὐτοῦ, ὁ χαρίεις Λου-

[1] **Δίωνος Κασσίου** LXIX, 3.
[2] **Σπαρτιανοῦ** Hadr. 16.

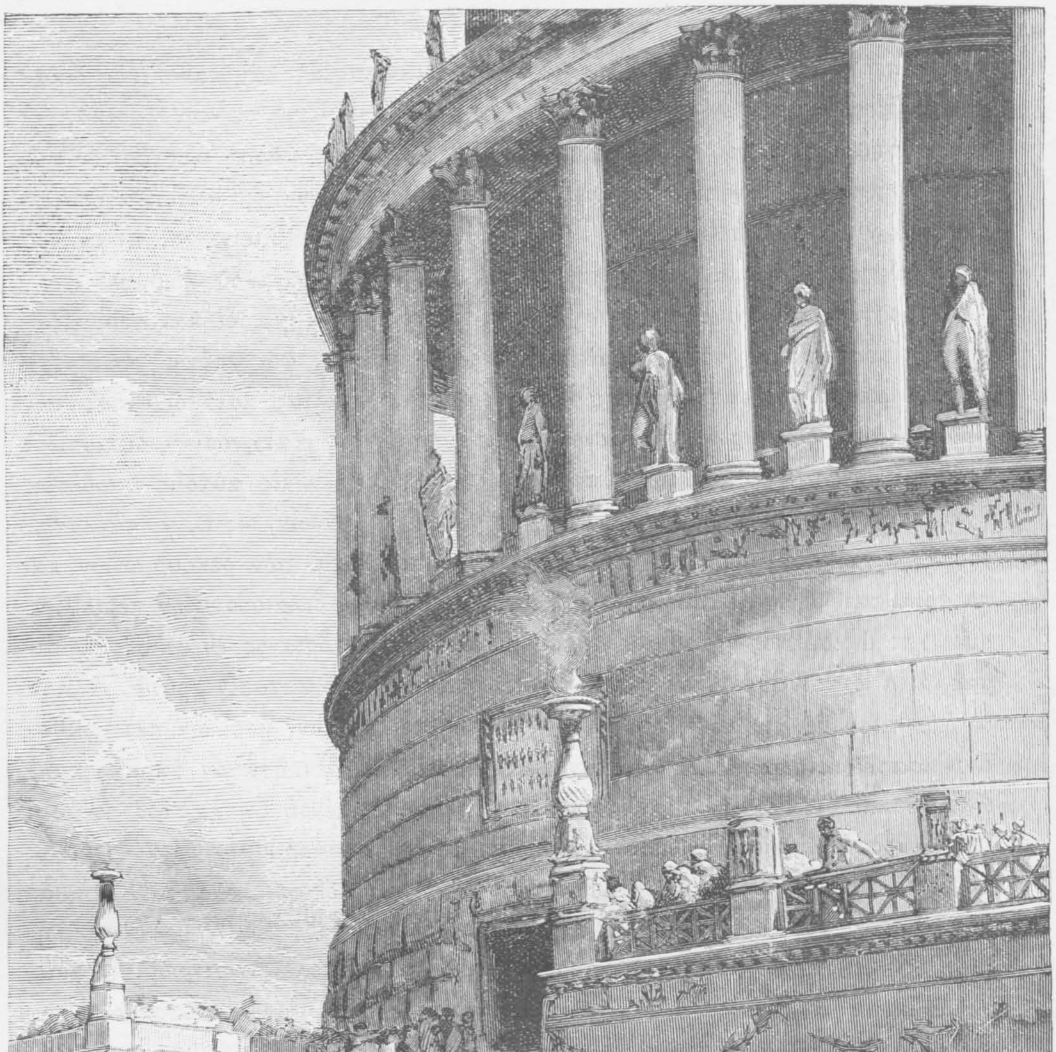

Ἐγκαινισμὸς τοῦ Μαυσωλείου τοῦ Ἀδριανοῦ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

κιανός, ὁ ἱστορικὸς Ἀρριανός, ὁ γεωγράφος Πτολεμαῖος καὶ ὁ Αὖλος Γέλλιος. Εὐδοκιμωτέρα δὲ ὑπῆρξεν ἄλλη αἰτίασις τοῦ Δίωνος, προωρισμένη καὶ αὐτὴ νὰ διασύρῃ τὴν μνήμην τοῦ Ἀδριανοῦ ἐπὶ ζηλοτυπίᾳ καὶ ὠμότητι, λέγω τὴν διήγησιν περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀπολλοδώρου. Διηγεῖται δῆλα δὴ ὁ Δίων [1], ὅτι ὁ Ἀδριανὸς ἔπεμψεν εἰς τὸν ὀνομαστὸν ἐκεῖνον ἀρχιτέκτονα ἴδιον διάγραμμα τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφροδίτης καὶ τῆς Ῥώμης δι᾿ ἔνδειξιν, ὅτι καὶ ἄνευ ἐκείνου δύναται νὰ γείνῃ μέγα ἔργον, καὶ ἠρώτησεν, ἂν ἔχῃ καλῶς τὸ κατασκεύασμα· Ὁ δὲ Ἀπολλόδωρος ἀντεπέστειλεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα παρατηρήσεις περὶ τοῦ σχεδίου, ἀναφερομένας εἰς ἄλλα τε καὶ εἰς τὸ δυσανάλογον πρὸς τὸ ὕψος τοῦ ναοῦ μέγεθος τῶν ἀγαλμάτων τῶν δύο θεῶν, ἅτινα ἔμελλον νὰ κοσμήσωσιν αὐτόν. Προςέθηκε δὲ μετά τινος εἰρωνείας, ὅτι, ἂν αἱ θεαὶ θελήσωσι νὰ ἐξαναστῶσι καὶ ἐξέλθωσι, δὲν θὰ δυνηθῶσιν. Ἡ δ᾿ ἐπίκρισις αὕτη ἔγεινε κατὰ τὸν Δίωνα αἰτία τοῦ θανάτου τοῦ ἀρχιτέκτονος. Οἱ δὲ περὶ τὰ τῆς τέχνης ἐπιπολαιότερον διατρίβοντες ἐπείσθησαν ἐκ τούτου τοῦ ἀνεκδότου, καὶ ὁ Ἀπολλόδωρος ἐθεωρήθη θῦμα τοῦ τολμηροῦ αὐτοῦ σκώμματος, εἰ καὶ ὁ Λατῖνος βιογράφος τοῦ Ἀδριανοῦ οὐδένα ποιεῖται λόγον περὶ τοιούτου τραγικοῦ θανάτου τοῦ μεγάλου ἀρχιτέκτονος. Καὶ αὗται μὲν αἱ κατηγορίαι φέρουσι προφανῶς τὴν σφραγῖδα τοῦ ψεύδους, ἀλλ᾿ ὑπάρχουσιν ἀτυχῶς ὠμαί τινες πράξεις τοῦ Ἀδριανοῦ, περὶ ὧν οὐδεμία ὑπόκειται ἀμφιβολία. Φαίνεται δὲ, ὅτι ἀφορμὴ πρὸς διάπραξιν αὐτῶν ἐδόθη εἰς τὸν Ἀδριανὸν ἐκ τῆς ἐκλογῆς τοῦ διαδόχου αὐτοῦ. Καὶ δὴ, μὴ ἔχων ἴδια τέκνα, υἱοθέτησε νεανίαν μόνον προςὸν ἔχοντα τὸ κάλλος τοῦ ὑπὸ τοῦ ἐκδεδιῃτημένου βίου διεφθαρμένου προσώπου. Ἐκαλεῖτο δὲ Λεύκιος Κεϊώνιος Κόμμοδος Οὐῆρος, καὶ ἦτο γαμβρὸς τοῦ Αὐιδίου Νιγρίνου ἐκείνου τοῦ ἐκ τῶν τεσσάρων ὑπατικῶν τῶν βραχὺν χρόνον μετὰ τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Ἀδριανοῦ θανατωθέντων ἐπὶ τῇ κατ᾿ αὐτοῦ συνωμοσίᾳ. Αἱ δὲ δυςφημίαι αἱ φερόμεναί ποτε περὶ τῆς πρὸς τὸν Ἀντίνοον σχέσεως τοῦ Ἀδριανοῦ προεκάλεσαν νῦν νέους καὶ δριμεῖς σαρκασμοὺς ἐπὶ τῇ ἐκλογῇ τοῦ διαδόχου τοῦ θρόνου. Ὁ δὲ Ἀδριανὸς τὸν μὲν Οὐῆρον ἔσωσεν ἀπὸ πάσης ἐπιβουλῆς, ἀποστείλας εἰς τὴν Παννονίαν καὶ ἀναθεὶς εἰς αὐτὸν τὴν στρατηγίαν τῶν ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ λεγεώνων, τοὺς δὲ διασύροντας αὐτὸν ἐξεδικήθη θανατώσας ἄνευ ἐρωτήσεως τῆς γνώμης τῆς συγκλήτου. Τῶν δὲ θυμάτων τούτων ἐξήγειρε τὴν πάνδημον συμπάθειαν ὁ ἐνενηκοντούτης Σερβιανὸς, σύζυγος τῆς ἀδελφῆς τοῦ αὐτοκράτορος Παυλίνης, καὶ ὁ ἔγγονος τοῦ Σερβιανοῦ Φοῦσκος, ὅςτις εἶχεν αὐξηθῆ ἐν τῇ ἐλπίδι, ὅτι θὰ ἠδύνατο ἡμέραν τινὰ νἀναβῇ ἐπὶ τὸν θρόνον. Ἄλλως δὲ ἡ ἐκλογὴ τοῦ Οὐήρου ὑπῆρξεν ἄκαρπος, διότι ὁ ἐπίδοξος διάδοχος, ἀφ᾿ οὗ ἐπὶ τρία ἔτη ἔφερε τὴν προςωνυμίαν καίσαρος, ἧς

[1] **Δίωνος Κασσίου** LXIX, 4.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

τὸ πρῶτον τότε ἔγεινε χρῆσις πρὸς δήλωσιν τοῦ διαδόχου τοῦ θρόνου, ἀπέθανε τῇ 1 Ἰανουαρίου 138.

Ὁ δὲ πρώιμος θάνατος τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ὑπῆρξε μεγάλη εὐτυχία διὰ τὸ κράτος, ἅτε διευκολύνας τὴν ἐπὶ τὸν θρόνον ἀνάβασιν ἑνὸς τῶν ἐπιφανεστάτων ἀνδρῶν τῶν τότε κοσμούντων τὴν Ῥώμην καὶ χορηγήσας εἰς τὸ κράτος δυναστείαν, ἥτις ἐπί τινα χρόνον ἐπήνεγκε τὴν λήθην τῆς ἀποβληθείσης ἐλευθερίας. Ἐκαλεῖτο δ' ὁ νέος διάδοχος Τίτος Αὐρήλιος Ἄρριος Ἀντωνῖνος. Καὶ ὁ μὲν οἶκος αὐτοῦ κατήγετο ἐκ τῆς γαλατικῆς Νεμαύσου (*Nemausus*, Nîmes), αὐτὸς δ' εἶχε γεννηθῇ ἔν τινι πολίσματι παρὰ τὸ Λανούβιον τῆς Λατίνης. Τὸ δὲ στάδιον αὐτοῦ εἶχεν ὑπάρξει λαμπρότατον. Καὶ τῷ μὲν 120 εἶχε χρηματίσει ὕπατος, ἀργότερον δ' εὑρίσκομεν αὐτὸν ὡς κριτὴν (*judex*) ἐν τῇ Καμπανίᾳ, κατέχοντα μίαν τῶν τεσσάρων νέων δικαστικῶν περιοχῶν τῶν ἱδρυθεισῶν ὑπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ. Ἔπειτα δ' ὑπηρέτησεν ὡς διοικητὴς ἐν Ἀσίᾳ καὶ τέλος ὑπῆρξε μέλος τοῦ συμβουλίου τοῦ αὐτάρχου. Ἐν πάσαις δὲ ταύταις ταῖς ἀρχαῖς εἶχεν ἐπιδείξει ὁ Ἀντωνῖνος μεγάλην εὐθύτητα χαρακτῆρος καὶ ἐξαίρετον εὐφυίαν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ Ἀντωνῖνος δὲν εἶχεν ἴδια τέκνα, ὁ Ἀδριανὸς περιεστοίχισεν αὐτὸν διὰ θετῶν υἱῶν, εἰσποιήσαντα κατ' εἰσήγησιν τοῦ αὐτοκράτορος τὸν Λεύκιον Αὐρήλιον Οὐῆρον, υἱὸν τοῦ θανόντος καίσαρος, καὶ τὸν Μάρκον Ἄννιον Οὐῆρον, ἀνεψιὸν τῆς συζύγου τοῦ Ἀντωνίνου Φαυστίνης. Μετὰ δὲ τὴν εἰσποίησιν ταύτην ὁ Ἄννιος μετωνομάσθη Μάρκος Αἴλιος Αὐρήλιος Οὐῆρος. Ἡ δὲ πρᾶξις τῆς τριπλῆς εἰσποιήσεως ὑπεγράφη τὴν 28 Φεβρουαρίου 138, καὶ τὴν 10 Ἰουλίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ὁ Ἀδριανὸς ἀπέθανεν ἐκ τῆς ἀπὸ δύο ἤδη ἐτῶν κατατρυχούσης αὐτὸν ὑδρωπιάσεως. Ἐτελεύτησε δ' ἐν τῇ Τιβουρτίνῃ ἐπαύλει, ἧς ματαία ἦτο ἡ λαμπρότης διὰ τὸν ἀτυχῆ ἀσθενῆ. Διὰ δὲ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἐπερατώθη βίος, οὗ ἡ δόξα ζητητέα ἐν τοῖς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἱδρυθεῖσι μνημείοις μᾶλλον ἢ ἐν ταῖς σελίσι τῶν βιογράφων. Διότι οἱ βιογράφοι ἐκεῖνοι ὑπὲρ τὸ προσῆκον ἀρέσκονται δηλοῦντες μὲν τὰς ἰδιωτικὰς τοῦ Ἀδριανοῦ κακίας, ἐπισκιάζοντες δὲ τὰς ἀρετὰς αὐτοῦ ὡς ἡγεμόνος. Εὐλόγως δὲ παρατηρεῖ νεώτερος ἱστορικὸς[1], ὅτι, ὅταν ἡ δόξα τῶν ἡγεμόνων κριθῇ κατὰ τὸ μέτρον τῶν ὑπ' αὐτῶν εἰς τοὺς λαοὺς δαψιλευθεισῶν εὐεργεσιῶν, ὁ Ἀδριανὸς θὰ θεωρηθῇ ὁ πρῶτος τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων.

Η΄ ΑΝΤΩΝΙΝΟΣ Ο ΕΥΣΕΒΗΣ (138-161)[2]. — Ὁ Ἀντωνῖνος ἦτο φύσεως παντελῶς διαφόρου τῆς τοῦ Ἀδριανοῦ. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν μέχρι

[1] Duruy Histoire des Romains Τόμ. Ε΄ σ. 148.

[2] Ἡ κυριωτάτη πηγὴ περὶ τῶν κατὰ τὸν Ἀντωνῖνον εἶνε ὁ βίος αὐτοῦ ὁ γραφεὶς ὑπὸ τοῦ Ἰουλίου Καπιτωλίνου, ἑνὸς τῶν συγγραφέων τῆς αὐγουστείου ἱστορίας.

σκοτοδίνης ἀνήσυχον δραστηριότητα τοῦ θετοῦ πατρὸς ὁ Ἀντωνῖνος εἶχε τὴν γαλήνιον ἐκείνην καὶ συμπαθῆ πραότητα, ἥτις εἴπερ τι καὶ ἄλλο κατακτᾷ τὰς καρδίας. Καὶ ὁ μὲν Ἀδριανὸς εἶχε διέλθει τὸν μέγιστον χρόνον τῆς ἀρχῆς περιοδεύων, ὁ δὲ Ἀντωνῖνος, ἄρξας εἴκοσι καὶ τρία ἔτη, ἅπαξ μόνον ἀπεχώρησεν ἐκ τῆς Ῥώμης χάριν ταχείας ἐν Ἀσίᾳ ἐκδρομῆς. Μεγαλύνεται δὲ ἡ φειδωλία τοῦ Ἀντωνίνου, ἥτις δὲν ἐξώκειλεν εἰς φιλαργυρίαν, μαρτυρουμένη ὑπὸ τῆς εὐπορίας τοῦ δημοσίου ταμείου, ἐν ᾧ ἀφῆκε θανὼν ὑπερέκεινα τῶν δύο διςεκατομμυρίων καὶ ἡμίσεος σεστερτίων, ἤτοι πλέον τῶν ἑξακοσίων ἑκατομμυρίων ἀρχαίων δραχμῶν. Εὐλόγως δ' εὐφημεῖται καὶ ἡ καθ' ὅλον τὸν χρόνον τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ κρατήσασα εἰρήνη καὶ ἡσυχία, εἰ καὶ παρατηρητέον, ὅτι αὕτη ὑπῆρξεν ἰδίως καρπὸς τῶν στρατιωτικῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ εἰρηνεύσεως τῶν ἐπαρχιῶν.

Ἐνεγράφη δὲ ὁ Ἀντωνῖνος εἰς τὰς δέλτους τῆς ἱστορίας μετὰ προσωνυμίας ἣν οὐδεὶς μὲν ἄλλος τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων ἔσχεν, ἀπέκτησε δ' ἐκεῖνος ἄνευ κόπων καὶ ἄνευ ἐξαιρέτου λόγου. Καὶ δὴ ἡ σύγκλητος, ἀγανακτοῦσα κατὰ τοῦ Ἀδριανοῦ διὰ τὰς τελευταίας ὠμότητας, ἀπεδοκίμαζε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος τὴν ἀποθέωσιν αὐτοῦ, τοῦθ' ὅπερ ἦτο ἰσοδύναμον πρὸς τὴν ἀνακήρυξιν ὡς τυράννου καὶ πρὸς ἀθέτησιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ πεπραγμένων. Ὁ δὲ Ἀντωνῖνος ἀντετάχθη ζωηρῶς εἰς τὸ θέλημα τοῦτο τῆς συγκλήτου, καί, βοηθούμενος ὑπὸ τῆς κεκηρυγμένης ἐπιθυμίας τῆς στρατιᾶς, ἔπεισε τοὺς πατέρας νὰ πράξωσι κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ καὶ ἀνακηρύξωσι μὲν τὸν Ἀδριανὸν θεόν, ψηφίσωσι δὲ τὴν ἵδρυσιν ναοῦ αὐτοῦ ἐν Ποτιόλοις. Καίτοι δὲ εἰς τὴν τοιαύτην διαγωγὴν τοῦ νέου αὐτοκράτορος ἤγαγε πολὺ μᾶλλον τῆς υἱκῆς στοργῆς τὸ ἴδιον αὐτοῦ συμφέρον, ἅτε τῆς ἀποθεώσεως τοῦ Ἀδριανοῦ συνεπιφερούσης διὰ τῆς ἐπιδοκιμασίας τῶν πράξεων αὐτοῦ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς εἰςποιήσεως καὶ ἀναρρήσεως τοῦ Ἀντωνίνου ὡς διαδόχου τοῦ θανόντος, παρὰ πάντα ταῦτα ὁ Ἀντωνῖνος ἠξιώθη τῆς προσωνυμίας τοῦ Εὐσεβοῦς, ἣν ὡς ἐξ ἐπιμέτρου ἔδωκαν εἰς αὐτὸν αὐτοὶ ἐκεῖνοι οἵτινες εἶχον ὑπάρξει ἀντίπαλοι αὐτοῦ.

Ἐν μέσῳ δὲ τῆς σπάνιος γεγονότων τῆς χαρακτηριζούσης τὴν ἀρχὴν τοῦ Ἀντωνίνου προςαποκτῶσιν ἰδιάζουσαν σημασίαν διατάξεις τινὲς αὐτοῦ ἐμπνευσθεῖσαι ὑπὸ τοῦ φιλελευθέρου πνεύματος τοῦ αὐτοκράτορος. Καὶ πρὸς

Τῆς δὲ ἱστορίας τοῦ Δίωνος Κασσίου ἀπωλέσθη σχεδὸν ὅλον τὸ LXX βιβλίον τὸ περιέχον τὰ κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ Ἀντωνίνου. Πρβλ. Sievers Antoninus Pius (Studien zur Geschichte der römischen Kaiser σ. 171-225).—Bossart καὶ Joh. Jakob Müller (Büdinger Untersuchungen zur römischen Kaisergeschichte Τόμ. Β΄ σ. 290-320).—Lacour-Gayet Antonin le pieux et son temps. Ἐν Παρισίοις. 1888.

ταῦτα δὲ εἶχε πρὸ αὐτοῦ τὸ παράδειγμα τοῦ προκατόχου. Αἱ γυναῖκες καὶ οἱ δοῦλοι ἐχρεώστουν πολλὰ εἰς τὸν Ἀδριανόν. Καὶ αἱ μὲν γυναῖκες ἔλαβον τὸ δικαίωμα τοῦ διαθέτειν τὰ τῆς ἰδίας περιουσίας, ἐκηρύχθη δ' ἐλεύθερον τὸ τέκνον γυναικὸς δούλης, ἂν καθ' οἱονδήποτε χρόνον τῆς ἐγκυμοσύνης αὐτῆς ἤθελεν αὕτη ἀπελευθερωθῇ. Ἀλλ' ἔτι μᾶλλον ἐπροστάτευσεν ὁ Ἀντωνῖνος τὴν γυναῖκα, παραχωρήσας εἰς τὸν σύζυγον τὸ δικαίωμα τοῦ τιμωρεῖν τὴν ἀπιστίαν αὐτῆς, ἂν αὐτὸς εἶχε τηρήσει ἀμίαντον τὴν συζυγικὴν κοίτην, ἀλλ' ἐπὶ μόνῳ τούτῳ τῷ ὅρῳ. Ὡς πρὸς δὲ τοὺς δούλους ὁ μὲν Ἀδριανὸς τὸ δικαίωμα τῆς θανατώσεως δούλου εἶχε μεταθέσει ἀπὸ τοῦ δεσπότου αὐτοῦ εἰς τοὺς ἄρχοντας, καὶ εἶχεν ἀπαγορεύσει εἰς τὸν δεσπότην τὸν ἐξανδραποδισμὸν τῶν δούλων χάριν χρήσεως ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ ἢ χάριν πορνείας πρὸ τῆς ἐνώπιον δικαστηρίου ἀποδείξεως τῆς ἐνοχῆς αὐτῶν. Ὁ δὲ Ἀντωνῖνος ἔπραξε καί τι πλέον, κηρύξας ἀνδροκτόνον τὸν δεσπότην ὅστις ἤθελε φονεύσει τὸν ἑαυτοῦ δοῦλον. Διὰ δὲ τοῦ διατάγματος τούτου ὁ δοῦλος ἔπαυε νὰ εἶνε πρᾶγμα καὶ ἐγίνετο πρόσωπον.

Ἐπὶ ἡγεμόνος τοιούτου παράδοξον πῶς συνυφάνθησαν συνωμοσίαι. Ἀνεκαλύφθησαν δὲ δύο τοιαῦται, προελθοῦσαι πιθανῶς ἐκ τῆς ἀτονίας τοῦ αὐτοκράτορος, ἥτις ὑπεκίνει μᾶλλον τὸ θράσος τῶν ἄλλων ἀντὶ νὰ ἐγείρῃ μίση κατ' αὐτοῦ. Τῆς ἀδυναμίας δ' ἐκείνης ἐπισφαλὲς δεῖγμα εἶχε παράσχει ὁ Ἀντωνῖνος διατηρήσας ἀμείωτον τὴν ἀγάπην αὐτοῦ πρὸς τὴν σύζυγον Φαυστῖναν παρὰ τὸ ἀκόλαστον τῶν ἠθῶν αὐτῆς[1] καὶ ἐπιδαψιλεύσας εἰς αὐτὴν θανοῦσαν τῷ 141 τιμὰς ἀναξίας, ἐν αἷς καὶ ἡ εἰς αὐτὴν ἵδρυσις ναοῦ ἐν Ῥώμῃ. Ἡ δὲ σύγκλητος προέβη καὶ περαιτέρω, καθιερώσασα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀντωνίνου τὸν ναὸν ἐκεῖνον «εἰς τὸν θεὸν Ἀντωνῖνον καὶ τὴν θεὰν Φαυστῖναν[2]». Πλὴν δὲ τοῦ ναοῦ ἔστησαν οἱ πατέρες καὶ στήλην ἐπιτάφιον, ἧς σώζεται μέχρι τῆς σήμερον ἡ βάσις μετ' ἀναγλύφου παριστάνοντος τὴν ἀποθέωσιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ζεύγους[3].

Μετὰ βραχεῖαν δ' ἀσθένειαν ἀπέθανεν ὁ Ἀντωνῖνος τὴν 7 Μαρτίου 161 ἐν ἡλικίᾳ ἐτῶν ἑβδομήκοντα καὶ τεσσάρων. Ἐτελεύτησε δ' ἐν Τυρρηνίᾳ ἐν ἐπαύλει, ἐν ᾗ εἶχε διέλθει τὰ ἔτη τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας. Αἰσθανόμενος δὲ προσεγγίζοντα τὸν θάνατον διέταξε νὰ μεταφέρωσιν εἰς τὸν κοιτῶνα τοῦ θε-

[1] De hujus uxore multa dicta sunt ob nimiam libertatem et vivendi facilitatem quae iste cum animi dolore conpressit. **Ἰουλίου Καπιτωλίνου** Antoninus Pius 3.

[2] Τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀντωνίνου καὶ τῆς Φαυστίνης σώζονται λαμπρὰ ἐρείπια ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Λαυρεντίου τοῦ ἐπικαλουμένου in Miranda, ὅστις ἐκτίσθη ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ ἀρχαίου ἐκείνου ναοῦ.

[3] Ἡ βάσις τῆς στήλης τοῦ Ἀντωνίνου σώζεται ἐν τοῖς κήποις τοῦ Βατικανοῦ.

τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου Μάρκου Αὐρηλίου τὸ χρυσοῦν ἄγαλμα τῆς Τύχης, τὸ κοσμοῦν παρὰ Ῥωμαίοις τὸν κοιτῶνα τοῦ ἑκάστοτε αὐταρχοῦντος, καὶ ἔδωκεν εἰς τὸν χιλίαρχον τῆς φρουρᾶς ὡς σύνθημα τὴν χαρακτηριστικὴν λέξιν *Ἀταραξία (Aequanimitas)*, ἥτις ἦτο τὸ κεφάλαιον τοῦ βίου αὐτοῦ.

Θ΄ Μαρκος Αυρηλιος και Λευκιος Ουηρος (161-180) (161-169). *Τὰ εἰς ἑαυτόν.* — Ἡ στωικὴ φιλοσοφία, προϋπάρξασα κόσμημα τοῦ αὐτοκρατορικοῦ παλατίου ἐπὶ τοῦ Τραϊανοῦ καὶ ἀγαθὴ ὁδηγὸς ἐπὶ τοῦ Ἀντωνίνου, ἐκαθέσθη αὐτὴ ἐπὶ τοῦ θρόνου σὺν τῇ ἀναρρήσει τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου[1]. Εἶχε δὲ λάβει ἡ φιλοσοφικὴ αὕτη σχολὴ νέαν τροπὴν διὰ τοῦ ἐξ Ἱεραπόλεως τῆς Φρυγίας Ἐπικτήτου, ὅστις ἀπὸ αὐστηρᾶς καὶ ἀκάμπτου εἶχε καταστήσει αὐτὴν γλυκεῖαν καὶ πραεῖαν, ἐνισχύων ἐν αὐτῇ τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς καὶ μεταβάλλων αὐτὴν εἰς σχολὴν ὑψηλῆς ἠθικῆς καὶ πρακτικῆς βιοτικῆς σοφίας. Πρὸς τὸν ψυχρὸν καὶ καθ' ἑαυτὸν ὑφιστάμενον λόγον, ἐξ οὗ καὶ μόνου ἐνεπνέετο πρότερον, εἶχε συνδέσει νῦν ἡ στοὰ αἴσθημα ἁγνόν, ὅπερ, ἐκ τῆς καρδίας ὁρμώμενον, ἀνυψοῦτο, εἰ καὶ ἀκόμη ἀσαφῶς, εἰς τὴν ἰδέαν ὄντος ὑπερτάτου, ὅλου νοῦ καὶ ἀγάπης, οὗ τὸ πνεῦμα διαχεόμενον εἰς τοὺς ἀνθρώπους συνήρμοζεν αὐτοὺς εἰς μίαν μεγάλην οἰκογένειαν. Ἄρα κατὰ τὴν νέαν διδασκαλίαν τῆς στοᾶς ὁ ἄνθρωπος δὲν ἦτο πλέον ἀπεξενωμένος ἀπὸ τοῦ θεοῦ, ἀλλ' ἦτο ἀλληλένδετον μέρος τοῦ κόσμου καὶ συνδεδεμένος πρὸς τὴν καθολικὴν αὐτοῦ ἐνέργειαν. Ὁ δὲ κόσμος παρίστατο ὡς πόλις ὑπερμεγέθης, ἐν ᾗ ὅ τε θεὸς καὶ ὁ ἄνθρωπος ἔζων οἱονεὶ ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς νόμους. Ἐνυπῆρχε λοιπὸν ἐν τοῖς διδάγμασι τῶν στωικῶν αὐτὴ ἡ οὐσία τοῦ χριστιανισμοῦ πλὴν τῶν μυστηρίων. Καὶ ἀκριβῶς διὰ τὴν ἀπουσίαν ταύτην τῶν μυστηρίων ἀπὸ τῆς στωικῆς διδασκαλίας αὕτη δὲν ἐνίκησε, καθότι τὰ πλήθη, ὅπως προσχωρήσωσιν εἰς νέον τι δόγμα, ἔχουσιν ἀνάγκην τοῦ θαύματος, ἅτε καταπλήττοντος τὰς αἰσθήσεις καὶ ἀπαλλάττοντος τὴν φαν-

[1] Αἱ περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου καὶ τοῦ συνάρχοντος αὐτοῦ Λευκίου Οὐήρου πηγαὶ εἶνε οἱ βίοι τῶν δύο τούτων αὐτοκρατόρων, προσγραφόμενοι εἰς τὸν **Ἰούλιον Καπιτωλῖνον**, τἀποσπάσματα τοῦ LXXI βιβλίου τοῦ **Δίωνος Κασσίου**, αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ **Μάρκου Αὐρηλίου** πρὸς τὸν Φρόντωνα καὶ ἡ περιώνυμος συγγραφὴ τοῦ αὐτοκράτορος ἐκείνου, ἡ φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν ***Τῶν εἰς ἑαυτὸν βιβλία ιβ΄*** καὶ γεγραμμένη ἑλληνιστί. Πρβλ. Noël Des Vergers Essai sur Marc Aurèle. Ἐν Παρισίοις. 1860.—Gaston Boissier La jeunesse de Marc Aurèle et les lettres de Fronton ἐν τῇ Revue des deux mondes 1 Ἀπριλ. 1868.—Napp De rebus imperatore M. Aurelio Antonino in Oriente gestis. Ἐν Βόννῃ. 1879.—Brockamp Quaestiones historicae atque chronologicae ad vitam resque gestas imperatoris M. Aurelii pertinentes. 1891.

τασίαν παντὸς χαλινοῦ. Ἡ δὲ φιλοσοφία ἡ ἀποφεύγουσα τὴν δεισιδαιμονίαν δὲν δύναται νὰ ἐπεκτείνῃ τὸν προσηλυτισμὸν αὐτῆς πέραν τοῦ κύκλου τῶν ὑψηλῶν πνευμάτων, διὸ δὲν θὰ δυνηθῇ νἀποβῇ θρησκεία, ὅσον καὶ ἂν εἶνε ἁγνὴ καὶ μετάρσιος ἡ ἠθική της.

Ἀλλὰ καὶ βασιλεία δὲν θὰ δυνηθῇ νἀποβῇ ποτὲ ἡ φιλοσοφία. Ἂν ἦτο τοῦτο δυνατὸν, ἤθελεν ἀποδειχθῇ διὰ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, ὅςτις εἶχε τὴν ψυχὴν φιλοσοφικωτάτην. Ἀληθῶς ὁ αὐτοκράτωρ ἐκεῖνος ἐφρόνει, ὅτι ἀνώτατον τῶν καθηκόντων τοῦ μονάρχου ἔπρεπε νὰ εἶνε ἡ ἐλευθερία τοῦ πολίτου καὶ ἡ ἰσονομία, τῆς πολιτείας διοικουμένης κατὰ ἰσότητα καὶ ἰσηγορίαν. Καὶ ἀπεδέχετο μὲν ὡς ἐν αὐτῇ τῇ φύσει τῶν πραγμάτων ὑπάρχουσαν τὴν διάκρισιν εἰς ἀνωτέρους καὶ κατωτέρους, ἀλλ' ὡμολόγει, ὅτι οἱ ἀνώτεροι ὑφίστανται ἐν σχέσει πρὸς τοὺς κατωτέρους καὶ τἀνάπαλιν, ἐκ δὲ τῆς ἐπισυνδέσεως ταύτης ἀποτελεῖται ἡ ἀμοιβαία ὁμοφωνία καὶ ἁρμονία. Ἀνυψῶν δὲ τὸ πνεῦμα εἰς τὴν ἰδέαν καθολικῆς ἀνθρωπότητος, ἔλεγεν, ὅτι ἔχει πόλιν καὶ πατρίδα, ὡς αὐτοκράτωρ μὲν ἔχων πόλιν τὴν Ῥώμην, ὡς ἄνθρωπος δ' ἔχων πατρίδα τὸν κόσμον, καὶ παρεκέλευε τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν νὰ κοσμηθῇ διὰ τῆς ἁπλότητος καὶ τῆς αἰδοῦς πρὸς πᾶν ὅ τι δὲν εἶνε οὔτε ἡ κακία οὔτε ἡ ἀρετὴ, νἀγαπᾷ μετὰ ζήλου τὸ ἀνθρώπινον γένος, τὴν ἱερὰν πόλιν τοῦ Διὸς καὶ νὰ ὑπακούῃ εἰς τὸν θεὸν τὸν τὰ πάντα διὰ νόμων ποιοῦντα. Ἀλλ' ἡ πεῖρα ἀπέδειξεν, ὅτι τὸ πρεσβεύειν θεωρητικῶς τοιαύτας φιλανθρώπους ἀρχὰς εἶν' εὐκολώτερον τῆς πρακτικῆς αὐτῶν ἐφαρμογῆς, πολὺ δὲ μᾶλλον ὅταν ὁ καλούμενος εἰς ἐκτέλεσιν αὐτῶν ἄρχῃ κράτους παγκοσμίου, ἔχων ἐξουσίας μὴ καθωρισμένας ὑπὸ θεσμῶν τῆς πολιτείας, ἀλλὰ μεταβεβλημένας εἰς αὐταρχικὰς ὑπὸ τοῦ ἔθους. Καὶ ὁ μὲν Πλάτων εἶχε πιστεύσει, ὅτι εἶχεν εὕρει τὸν ἰδεώδη τύπον τοῦ βασιλέως ἐν τῷ φιλοσόφῳ· ὁ δὲ Μάρκος Αὐρήλιος ἀπέδειξεν, ὅτι ὁ τύπος ἐκεῖνος ἦτο ἰδεῶδες ἀνέφικτον.

Ὁ Ἀντωνῖνος εἶχεν ἐπιδείξει πολλαχῶς εἰς τὸν θετὸν υἱὸν τὴν πρὸς αὐτὸν τιμὴν καὶ συμπάθειαν. Καὶ πρῶτον μὲν περιέβαλεν αὐτὸν διὰ τῆς προςωνυμίας καίσαρος, ἥτις ἀπὸ τῶν χρόνων ἤδη τοῦ Ἀδριανοῦ ἐσήμαινε τὸν διάδοχον τοῦ θρόνου, ἔπειτα δὲ κατέστησεν ἔτι μᾶλλον οἰκειότερον πρὸς τὸν ἴδιον οἶκον, δοὺς εἰς αὐτὸν σύζυγον τὴν θυγατέρα Φαυστῖναν, τὸ μόνον ἐπιζῆσαν τῶν τεσσάρων τέκνων του (146). Πρὸς τούτοις δ' ἀνέδειξεν αὐτὸν τρὶς ὕπατον, τὸ δ' ἐπιὸν ἔτος τοῦ γάμου αὐτοῦ περιέβαλε τὸν γαμβρὸν διὰ τῆς δημαρχικῆς καὶ τῆς ἀνθυπατικῆς ἐξουσίας οὕτως, ὥστε ὁ Μάρκος Αὐρήλιος ἀπέβη πράγματι, καίτοι οὐχὶ κατ' ὄνομα, συνάρχων τοῦ αὐτοκράτορος. Θανόντος δὲ τοῦ θετοῦ πατρὸς, παρῆλθον τὰ ὡραῖα ἔτη τοῦ φιλοσόφου καίσαρος, αἱ δὲ φροντίδες τοῦ κράτους ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ καταβῇ ἀπὸ τῶν θεωριῶν τοῦ ἰδεώδους κόσμου εἰς τὸν πρακτικὸν βίον, ὅςτις δι' αὐτὸν ὑπῆρξε τραχύτερος καὶ θυελλωδέστερος ἢ διὰ τοὺς τελευταίους τῶν προκατόχων αὐτοῦ.

Ὁ Μάρκος Αὐρήλιος γράφων τὰ Εἰς ἑαυτόν.

Ἤρχισε δ' ὁ πολυμέριμνος αὐτοῦ βίος ἀπὸ τῶν ἀνησυχιῶν ἃς ἐπροξένησεν εἰς αὐτὸν ὁ θετὸς ἀδελφός. Καὶ δή, ὑπείκων εἰς αἴσθημα γενναιότητος κακῶς ἐννοουμένης, ἀνέδειξεν αὐτὸν συναυτοκράτορα καὶ κατέστησε γαμβρόν, εἰ καὶ ἡ σύγκλητος μόνον αὐτὸν εἶχεν ἀνακηρύξει αὐτάρχην. Οὕτω δὲ ὁ Λεύκιος Οὐῆρος ἠδυνήθη νἀφήσῃ ἐλευθερωτέραν διέξοδον εἰς τὰς κακὰς ἕξεις, δι' ἃς εἶχε κρατήσει αὐτὸν παρηγκωνισμένον ὁ θετὸς πατήρ. Ὁ βιογράφος τοῦ Οὐήρου διηγεῖται, ὅτι ἐν ἑνὶ μόνῳ συμποσίῳ, οὗ μετέσχον δώδεκα μόνον δαιτυμόνες, ἐδαπάνησε τὸ μέγιστον ποσὸν ἐξ ἑκατομμυρίων σεστερτίων, ἤτοι ἑνὸς καὶ ἡμίσεος ἑκατομμυρίου ἀρχαίων δραχμῶν. Ἔβλεπε λοιπὸν ἡ Ῥώμη ἀναβιώσκοντα μετ' αὐτοῦ τὰ ἐκδεδιητημένα ἤθη τοῦ Νέρωνος καὶ τὴν βουλιμίαν τοῦ Βιτελλίου. Διὸ ἐθεώρησε πάντως ὁ Μάρκος Αὐρήλιος οἱονεὶ εὐτυχίαν, ὅτι αἱ ἀνάγκαι τῆς πολιτείας παρέσχον εἰς αὐτὸν εὐκαιρίαν νἀπομακρύνῃ ἐκ τῆς Ῥώμης τὸν ἐλεεινὸν συνάρχοντα καὶ ἀπαλλάξῃ τὸ παλάτιον τῶν σκανδαλωδῶν αὐτοῦ ἠθῶν.

Νέος παρθικὸς πόλεμος.—Ἐν τῇ Ἀσίᾳ ὁ νέος τῶν Πάρθων βασιλεὺς Βολόγαισος ὁ Γ' εἶχεν ἐπιδράμει τὴν Ἀρμενίαν, ἐμβαλὼν εἰς μεγάλην στενοχωρίαν τὸν ἡγεμόνα τῆς χώρας Σόαιμον. Ὁ δὲ Μάρκος Αὐρήλιος ἀπέστειλε τὸν συναυτοκράτορα εἰς τὴν Ἀσίαν, ὅπως στρατηγήσῃ τῆς ἀσιατικῆς στρατιᾶς (162). Ἀλλ' ὁ Λεύκιος Οὐῆρος ἀντὶ νὰ σπεύσῃ ἀπ' εὐθείας εἰς τὸ θέατρον τοῦ πολέμου ἐχρονοτρίβησεν ἐν Ἑλλάδι, εὐωχούμενος μετὰ τῆς ἐρωμένης Πανθείας. Ὅτε δὲ τέλος ἔφθασεν ὁ Οὐῆρος εἰς τὴν Συρίαν, εὗρε τὰ πράγματα εἰς πολλῷ χείρονα θέσιν, διότι ὁ διοικητὴς τῆς Καππαδοκίας Αἴλιος Σεβηριανός, ὅςτις εἶχε σπεύσει εἰς βοήθειαν τοῦ βασιλέως τῶν Ἀρμενίων μεθ' ἑνὸς μόνου λεγεῶνος, εἶχεν ἀποκλεισθῇ ὑπὸ τοῦ Βολογαίσου ἐν Ἐλεγείᾳ τῆς Μικρᾶς Ἀρμενίας, μετὰ δὲ μάχην τριήμερον εἶχε πέσει μετὰ καὶ τῶν πλείστων στρατιωτῶν. Θαρρήσας δ' ἐκ ταύτης τῆς νίκης εἶχεν εἰσελάσει ὁ Βολόγαισος εἰς τὴν Συρίαν, ὅπου ἐνίκησε μὲν δευτέραν ῥωμαϊκὴν στρατιάν, ἐπλήρωσε δὲ τὴν χώραν δηώσεων. Μαθὼν δὲ ταῦτα ὁ Μάρκος Αὐρήλιος, ἀπεφάσισε νὰ στείλῃ εἰς τὴν Ἀσίαν τοὺς δύο ἀρίστους τοῦ κράτους στρατηγούς, τὸν Στάτιον Πρίσκον καὶ τὸν Αὐίδιον Κάσσιον. Καὶ εἰς ἐκεῖνον μὲν ἀνετέθη ἡ στρατηγία ἐν τῇ Καππαδοκίᾳ, εἰς τοῦτον δ' ἡ ἐν Συρίᾳ· ἀμφότεροι δ' ἦσαν ἐξηρτημένοι κατὰ τύπους ἀπὸ τοῦ Λευκίου Οὐήρου, ὅςτις καὶ ἠδυνήθη τότε νὰ τραπῇ ἥσυχος εἰς τὴν συνήθη αὐτοῦ τρυφήν. Καὶ τὸν μὲν χειμῶνα διέτριψεν ὁ Οὐῆρος ἐν τῇ τρυφηλῇ Λαοδικείᾳ, τὸ δὲ θέρος ἐν τῇ ἡδονικῇ Δάφνῃ, τῷ προαστείῳ τῆς Ἀντιοχείας, χωρὶς εὐτυχῶς ἡ ἀμέριμνος αὐτοῦ ἡδυπάθεια νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τὰς τύχας τοῦ πολέμου, ὃν διηύθυνον ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ δεξιῶς οἱ στρατηγοὶ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου.

Τούτων ὁ Αὐίδιος Κάσσιος, εἰς ὃν ἰδίως ἀνήκει ἡ τιμὴ τῆς ἐπιτυχίας ἧς

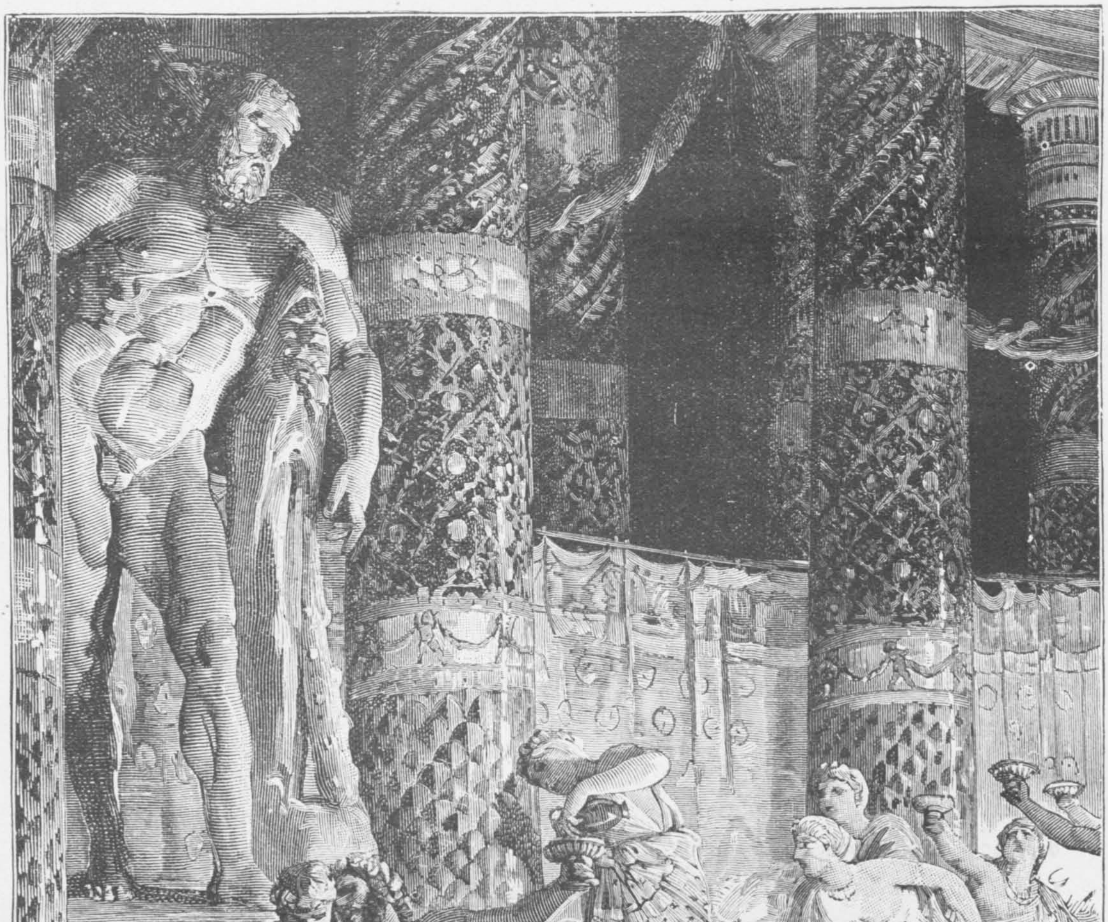

Ὄργια τοῦ Λευκίου Οὐήρου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ἠξιώθη ἡ Ῥώμη κατὰ τὸν παρθικὸν τοῦτον πόλεμον, κατήγετο ἐκ Συρίας, καὶ ἐκαυχᾶτο, ὅτι ἀνῆγε τὸ γένος εἰς Κάσσιον τὸν ἐκ τῶν φονέων τοῦ Καίσαρος[1]. Ἡ δὲ ἀξίωσις τῆς τοιαύτης καταγωγῆς ὑπῆρξεν ἴσως ἡ αἰτία, δι' ἣν ὁ Αὐίδιος Κάσσιος ἔγεινε δημοκρατικὸς καὶ ἐπειράθη νὰ ἐπαναλάβῃ κατὰ τοῦ αὐτοκράτορός του τὴν τραγῳδίαν τῶν εἰδῶν τοῦ Μαρτίου. Ἀλλ' ἐν τῷ ἀνατολικῷ πολέμῳ οὐδὲν παρουσιάζεται ἴχνος τῶν δημοκρατικῶν του φρονημάτων, ἀπ' ἐναντίας δ' ἀναγνωρίζομεν αὐτὸν στρατηγὸν αὐστηρόν, διὰ σιδηρᾶς ἀκαμψίας ἐπαναφέροντα τὴν πειθαρχίαν τῶν λεγεώνων, ἥτις εἶχε σαλευθῇ ὑπὸ τοῦ αἰσχροῦ παραδείγματος τοῦ ἀρχιστρατήγου, καὶ γενναῖον στρατηλάτην ἐπανορθοῦντα διὰ τῆς δραστηριότητος αὐτοῦ τὰ σφάλματα τῶν προκατόχων.

Ἡ δὲ ἀρχὴ τῆς παλινορθώσεως προῆλθεν ἐκ τοῦ συστρατήγου τοῦ Κασσίου, τοῦ Στατίου Πρίσκου, γηραιοῦ στρατηγοῦ ἀνατραφέντος ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Τραϊανοῦ. Ἐπὶ δὲ τοῦ Ἀδριανοῦ ὁ Πρίσκος εἶχε δοξασθῇ πολεμῶν ἐν Ἰουδαίᾳ, ἔπειτα δὲ εἶχε σταλῇ εἰς τὴν Βρεττανίαν ὡς ὑποστράτηγος. Ἐν ᾧ δὲ χρόνῳ ὁ Κάσσιος ἐπολέμει περὶ τὰ μέσα τοῦ Εὐφράτου καὶ ἐν τῇ βορείῳ Μεσοποταμίᾳ, ὁ Πρίσκος διὰ πορείας ταχυτάτης εἰςήλασεν εἰς τὴν Ἀρμενίαν καὶ ἐδίωξεν ἐξ αὐτῆς τοὺς πολεμίους, κυριεύσας καὶ αὐτὴν τὴν πρωτεύουσαν, τὰ Ἀρτάξατα (163). Τότε δὲ ὁ φυγὰς Σόαιμος ἠδυνήθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸ βασίλειόν του καὶ ἀναλάβῃ τὸ διάδημα ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ Λευκίου Οὐήρου[2].

Μετὰ δὲ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἀρμενίας τὸ κύριον θέατρον τοῦ πολέμου περιωρίσθη ἐπί τινα χρόνον εἰς τὰ βόρεια τῆς Μεσοποταμίας, ὅπου ὁ στρατηγὸς Κάσσιος ἤδη ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτοῦ ἐν τῇ χώρᾳ ἐμφανίσεως εἶχε τελέσει λαμπρὰ κατορθώματα, νικήσας μὲν τοὺς Πάρθους ἐν δύο φονικαῖς μάχαις παρὰ τὸν Εὐφράτην κατὰ τὴν Εὔρωπον καὶ τὰ Σοῦρα, κυριεύσας δὲ τὴν Ἔδεσσαν καὶ τὴν Νίσιβιν. Ἔπειτα δὲ διελάσας ὁ μέγας στρατηγὸς τὴν Μεσοποταμίαν ἔφθασεν εἰς τὸν κάτω Τίγριν, καὶ ἐξεπολιόρκησε τὴν περιώνυμον πρωτεύουσαν τῶν Πάρθων, τὴν Κτησιφῶντα, ἣν καὶ ἐλαφυραγώγησεν, ἀποτεφρώσας τὰ βασίλεια. Χείρων δὲ ὑπῆρξεν ἡ τύχη τῆς Σελευκείας, ἥτις καὶ κατεστράφη μετὰ φρικτὸν φόνον τῶν κατοίκων κατὰ διαταγὴν τοῦ Κασσίου ἐπὶ τῇ προφάσει, ὅτι οἱ πολῖται ἐδυσσοδόμευον ἀποκρύφους ἐνέδρας ἐναντίον τῶν νικητῶν (165).

---

[1] Hic ergo Cassius ex familia .... Cassiorum, qui in C. Julium conspiraverant. **Βουλκατίου Γαλλικανοῦ** Avidius Cassius 1, 4.

[2] Ἐπί τινος νομίσματος, κοπέντος ἐν ἔτει 164, παριστάνεται ὁ Λεύκιος Οὐῆρος θέτων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ Σοαίμου τὸ διάδημα, φέρει δὲ τὸ νόμισμα τὴν ἐπιγραφὴν ***Ἐδόθη βασιλεὺς τοῖς Ἀρμενίοις*** (Rex Armeniis datus). Ἴδ. Cohen ἔνθ' ἀν. Τόμ. Γ' σ. 185 ἀρ. 157.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Ὁ δὲ βασιλεὺς Βολόγαισος, ὅστις μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Νισίβεως εἶχεν ἀποκρούσει μετὰ περιφρονήσεως πᾶσαν περὶ εἰρήνης πρότασιν, ἠναγκάσθη μετὰ τὰς νίκας ἐκείνας τοῦ Πρίσκου καὶ τοῦ Κασσίου νὰ δεχθῇ τὴν ἀπώλειαν τῆς Μεσοποταμίας μέχρι τῆς ἀρχαίας γραμμῆς τοῦ μηδικοῦ τείχους. Καὶ ἀργότερον μὲν ἔμελλον νὰ μεταμεληθῶσιν οἱ Ῥωμαῖοι ἐπὶ ταύτῃ τῇ κατακτήσει· ἀλλὰ τότε ὅμως φιλαρέσκως ἔβλεπον ἐπεκτεινόμενα τὰ κατὰ τὴν Ἀσίαν σύνορα μέχρι τοῦ Τίγριδος καὶ ἐξασφαλιζομένην μὲν τὴν Ἀρμενίαν ἀπὸ τοῦ νότου, ὀχυρουμένην δὲ διὰ τοιούτου κραταιοῦ προμαχῶνος καὶ τὴν Συρίαν. Ἡ δὲ σύγκλητος, μὴ συνορῶσα τὸν ἐκ τῆς νέας κατακτήσεως γεννώμενον διὰ τὸ μέλλον τῆς αὐτοκρατορίας κίνδυνον, παρεδίδετο τό γε νῦν ἔχον εἰς τὴν χαράν, καὶ ἐψήφιζεν εἰς ἑκάτερον τῶν αὐτοκρατόρων τὴν τέλεσιν θριάμβου καὶ τὰς προσωνυμίας *Παρθικοῦ, Ἀρμενικοῦ καὶ Μηδικοῦ* (166).

Ὁ λοιμὸς καὶ οἱ Χριστιανοί. — Ἀλλ' ἡ κοινὴ εὐφροσύνη ἐπὶ τῇ εὐτυχεῖ ἐκβάσει τοῦ παρθικοῦ πολέμου ταχέως ἐσαλεύθη ὑπὸ βαρείας συμφορᾶς. Μετὰ τῶν τροπαίων τῶν μαχῶν ἃς εἶχον νικήσει οἱ λεγεῶνες εἶχον συμμεταγάγει ἐκ τῆς Ἀσίας δεινότατον λοιμόν, ὅστις ἀπὸ τῆς Ῥώμης καὶ τῆς Ἰταλίας διεδόθη καθ' ἅπασαν τὴν Δύσιν, ἣν ἐκάλυψε διὰ πέπλου νεκρικοῦ. Δεινότερον δὲ πάσης ἄλλης πόλεως ἔπαθεν ἀπὸ τῆς θανατηφόρου νόσου αὐτὴ ἡ Ῥώμη. Εὑρίσκετο δὲ κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον ἐν τῇ πόλει ὁ Κλαύδιος Γαληνὸς ὁ διασημότατος τῶν ἀρχαίων ἰατρῶν μετὰ τὸν Ἱπποκράτην. Ἦτο δὲ ὁ Γαληνὸς υἱὸς ἀρχιτέκτονος Περγαμηνοῦ, μετὰ δὲ τῆς τέχνης τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἶχεν ἐπιδοθῇ καὶ εἰς τὴν μελέτην τῆς περιπατητικῆς φιλοσοφίας. Ἐλθὼν δὲ εἰς τὴν Ῥώμην τῷ 164, ὅτ' ἐνέσκηψεν ὁ λοιμός, ἀνέλαβε τὴν καταπολέμησιν αὐτοῦ διὰ λογικῆς θεραπείας. Ἀλλ' οἱ Ῥωμαῖοι ἰατροὶ δὲν ἠνέχθησαν ἐπὶ μακρὸν τὸν συναγωνισμὸν τοῦ ξένου ἐκείνου τοῦ εἰς τοὺς ὑπὸ τῆς δεισιδαιμονίας ὑπαγορευομένους τρόπους θεραπείας ὑποκαθιστῶντος τὸ ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης ἐπιβαλλόμενον σύστημα· διὸ ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πατρίδα Πέργαμον (167).

Ἐξακολουθοῦντος δὲ τοῦ λοιμοῦ, ὁ Μάρκος Αὐρήλιος προσέφυγε χάριν καταπολεμήσεως αὐτοῦ εἰς πάντας τοὺς ὑπὸ τῶν θρησκευτικῶν βιβλίων ὑπαγορευομένους ἱλασμούς. Μεταξὺ δὲ τῶν θυμάτων συμπεριελήφθησαν καὶ οἱ Χριστιανοί. Καὶ δὴ αὐτοκρατορικὸν διάταγμα ἠπείλησε τὴν ἐξορίαν ἢ τὸν θάνατον ἀναλόγως τῆς κοινωνικῆς τάξεως ὡς ποινὴν ἐκείνων ὅσοι ἤθελον πειραθῇ νὰ εἰσαγάγωσι νέα θρησκεύματα ταράττοντα ἢ παθαίνοντα τὰς ψυχάς. Καὶ δὲν ἐμνημονεύετο μὲν ῥητῶς ὁ χριστιανισμός, ἀλλ' ἦτο σαφές, ὅτι τὸ διάταγμα εἰς ἐκείνην ἰδίως τὴν θρησκείαν ἀπέβλεπεν. Οὕτω δ' ἀντελήφθησαν αὐτοῦ οἱ διοικηταὶ τῶν ἐπαρχιῶν, οἵτινες καὶ ἀνέλαβον τότε τὸν διωγμὸν τῶν Χριστιανῶν. Ὁ δὲ Μάρκος Αὐρήλιος δὲν συνεκινήθη ἐπὶ τῷ

ἀκούσματι τῶν βασάνων, εἰς ἃς ὑπεβάλλοντο τοῦ εὐαγγελίου οἱ ὀπαδοί. Ἡ δὲ κατ' αὐτῶν ἀποστροφή του ἐκ μόνης τῆς ἀγνοίας τῶν κατὰ τὸ δόγμα αὐτῶν δύναται νὰ δικαιολογηθῇ. Ἦτο δὲ οὕτω πεπεισμένος, ὅτι οἱ Χριστιανοὶ οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ φανατικοί, ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ ἡρωισμὸς μεθ' οὗ ὑφίσταντο τὸ μαρτύριον ἡρμηνεύετο παρ' αὐτοῦ ὡς θεατροκοπία ἐστερημένη πάσης ἀξιοπρεπείας.

Ἀλλ' ἀποστρέψωμεν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀπὸ τῆς θλιβερᾶς ἐκείνης εἰκόνος, ἐν ᾗ βλέπομεν μάστιγα θεήλατον προκαλοῦσαν ἄλλην μάστιγα φρικτοτέραν, τὴν τῆς δεισιδαιμονίας, ὑψούσης εἰς τοὺς θεοὺς ἑκατόμβην ἐξιλαστήριον καὶ ζητούσης τὰ θύματα μεταξὺ αὐτῶν ἐκείνων τῶν ἐπαγγελλομένων ὡς ἀρχὰς τῆς θρησκευτικῆς των πίστεως τὰ αὐτὰ ἐκεῖνα φιλοσοφικὰ δόγματα, ἅτινα ὁ αὐτοκράτωρ καθιέρονεν ἐν τοῖς Εἰς ἑαυτόν, παρημέλει δ' ἐν τῇ πράξει. Ἀντὶ δὲ τοῦ θεάματος τούτου στρέψωμεν τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς βορρᾶν, ὅπου ἐκρήγνυται κατὰ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἄλλη φοβερὰ θύελλα προαγγέλλουσα καταστροφήν, ἣν ἡ πολιτεία θὰ δυνηθῇ μὲν νὰ ἐπιβραδύνῃ, ἀλλ' ὄχι καὶ νὰ παρακωλύσῃ. Εἶνε ἀληθῶς παράδοξοι αἱ μεταβολαὶ τοῦ κράτους ἐκείνου. Μετὰ μακρὰν περίοδον εἰρήνης, διαρκεσάσης ἥμισυν αἰῶνα καὶ ἀποβάσης ἀξιομνημονεύτου διὰ δύο αὐτοκρατόρων, ὧν ἡ ἀρχὴ ὑπῆρξε γόνιμος μνημειακῶν οἰκοδομῶν καὶ συνετῶν πολιτικῶν μεταρρυθμίσεων, ἐνέσκηψαν ἐξαπίνης ἐπὶ τὸ κράτος δύο μεγάλοι πόλεμοι, ὁ μὲν ἐν ταῖς ἐσχατιαῖς τῆς Ἀσίας, ὁ δὲ ἐν τῷ βορρᾷ, καὶ συνεδόνησαν τὴν πολιτείαν καθ' ὃν χρόνον ἐπὶ τοῦ θρόνου ἐκάθητο ὁ εἰρηνικώτατος τῶν ἡγεμόνων, ὁ ἔνζηλος ὀπαδὸς φιλοσοφίας ἀναγραφούσης ὡς κεφάλαιον τῶν δογμάτων αὐτῆς τὴν ἀγάπην τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Ὁ κατὰ τὸν βορρᾶν πόλεμος. —Καθ' ὃν χρόνον οἱ νικηφόροι λεγεῶνες τοῦ Αὐιδίου Κασσίου ἐπεξέτεινον μέχρι τοῦ Τίγριδος τἀνατολικὰ ὅρια τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, τὰ κατὰ τὸν βορρᾶν ὅρια ἠπειλοῦντο ἀπηνῶς ὑπὸ τῶν στασιαζόντων Γερμανῶν.

Οἱ ἀπόγονοι τοῦ Ἀρμινίου καὶ τοῦ Μαροβούδου μετὰ τὴν ἐπὶ ἕνα καὶ ἥμισυν αἰῶνα καὶ ὑπερέκεινα ἀμυντικὴν καταπολέμησιν τῶν Ῥωμαίων ἀνέλαβον κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ δευτέρου μετὰ Χριστὸν αἰῶνος τὴν ἐπίθεσιν. Αὕτη δέ, ἐπιχειρηθεῖσα μετ' ἀδαμάστου εὐσταθείας καὶ οὔτ' ἐκ τῶν παρομαρτούντων ἐμποδίων οὔτ' ἐκ τῶν ἀπωλειῶν, ἃς ὑφίσταντο οἱ τολμηροὶ ἐπαναστάται, ἀναστελλομένη, ἔμελλε μετὰ τρεῖς αἰῶνας δοκιμασιῶν νἀγάγῃ εἰς τὴν διάλυσιν τοῦ ἐν τῇ Δύσει ῥωμαϊκοῦ κράτους.

Πολλοὶ δὲ λόγοι συντελέσαντες προεκάλεσαν τὴν δεινὴν ἐκείνην ἀποστασίαν, ὧν κυριώτατος ὑπῆρξεν ἡ αὔξησις πληθυσμοῦ ἡ προελθοῦσα ἐκ τῆς ἀκινησίας, εἰς ἣν τὸ ὑπὸ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἀνεγερθὲν ὀχυρὸν προ-

τείχισμα κατὰ τὰ σύνορα τοῦ Ῥήνου, τοῦ Μέλανος Δρυμοῦ καὶ τοῦ Ἴστρου κατεδίκαζεν ὅλην ἐκείνην τὴν μεγάλην πληθὺν λαῶν τὴν ἐκτεινομένην ἀπὸ τοῦ Τανάϊδος εἰς τὸν Ἴστρον, ἀπὸ τῆς βορείας θαλάσσης μέχρι τῶν Καρπαθίων. Ἐμποδισθέντες δ' ἐν τῇ πρὸς τὴν Δύσιν καὶ τὸν νότον προχωρήσει αὐτῶν, εὑρέθησαν οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι ἠναγκασμένοι νὰ ἐπιδοθῶσιν εἰς τὴν γεωργίαν, εἰ καὶ δὲν εἶχον ἀποδεχθῇ τὰ ἤθη τῶν μονίμων λαῶν. Καὶ κατηναγκάσθησαν μὲν οἱ Γερμανοὶ νὰ ἐπιζητήσωσιν ἐν τῇ καλλιεργείᾳ τῆς γῆς τὴν συντήρησιν, ἣν ἄλλως προτιμότερον θὰ ἐπεζήτουν ἐν τοῖς ὅπλοις, ἀλλὰ τοῦ τοιούτου καταναγκασμοῦ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν, ὅτι μετὰ τὴν πάροδον ὀλίγων γενεῶν ἡ ὑπ' αὐτῶν οἰκουμένη καὶ κακῶς καλλιεργουμένη γῆ δὲν ἐπήρκει εἰς διατροφὴν λαοῦ διηνεκῶς πληθυνομένου. Στενοχωρούμενοι δὲ ὑπὸ τῆς αὐξούσης ἀνάγκης, ἀφῆκαν ἀχαλίνωτον τὴν πολεμικὴν αὐτῶν ὁρμήν, καὶ ἀπεφάσισαν νἀνοίξωσιν εἰς ἑαυτοὺς νέας ὁδοὺς διὰ τῶν ὅπλων.

Ἄλλως δ' εἰς τὴν ὁδὸν ἐκείνην ἦγον τοὺς Γερμανοὺς αἱ πρόοδοι τῶν ἐξ Ἀνατολῶν ὁμόρων αὐτῶν, τῶν Γότθων. Ὁ γενναῖος ἐκεῖνος λαὸς ἤρχιζε τῷ ὄντι τότε ἐπιλαμβανόμενος τῶν ἀδιαλείπτων ἐκείνων ἐπιδρομῶν, αἵτινες εἰς ἐκείνους μὲν ἔμελλον νὰ πορίσωσι τὴν φήμην πολεμιστῶν ἀκαταμαχήτων, εἰς δὲ τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος συμφορὰς ἀπαύστους. Οἰκοῦντες ἐν ταῖς χώραις ταῖς περιλαμβανομέναις μεταξὺ τῆς Βαλτικῆς καὶ τοῦ κάτω Οὐιστούλα καὶ περιοριζόμενοι ἐκ μὲν τοῦ βορρᾶ ὑπὸ τῆς θαλάσσης, ἐκ δὲ ἀνατολῶν ὑπὸ τῶν σλαβικῶν φύλων, ἐτράπησαν πρὸς νότον, βαίνοντες πρὸς τὸν κάτω Δούναβιν. Καὶ παρῆλθε μὲν μακρὸς χρόνος πρὶν ἢ δυνηθῶσι νὰ διανοίξωσιν εἰς ἑαυτοὺς τὴν πρὸς τὸν Εὔξεινον πόντον ἄγουσαν· ἀλλ' ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ ἤρκεσεν ἡ πρώτη ἐκείνη κίνησις, ὅπως οἱ ἐκ δυσμῶν γείτονες τῶν Γότθων, ἐξωθούμενοι ὑπὸ τῆς προχωρήσεως αὐτῶν, αἰσθανθῶνσιν ἔτι μεγαλειτέραν στενοχωρίαν ἐν ταῖς ἰδίαις αὐτῶν χώραις. Διὸ ἠναγκάσθησαν τὰ γερμανικὰ φῦλα νὰ συμμαχήσωσι πρὸς ἄλληλα, τοῦτο μὲν ὅπως ἀντιταχθῶσιν εἰς τοὺς ἐκ τῶν νώτων προσβάλλοντας αὐτούς, τοῦτο δὲ ὅπως διαρρήξωσι τοὺς φραγμοὺς τοὺς παρακωλύοντας τὴν ἑαυτῶν προχώρησιν. Ἐντεῦθεν δ' ἐξηγεῖται ἡ ἐμφάνισις μεγάλων γερμανικῶν ὁμοσπονδιῶν, πρὸς ἃς συνδέεται ἡ ἔναρξις τοῦ νέου ἐπιθετικοῦ πολέμου. Καὶ δὴ μετὰ τοῦ ἀγερώχου ἔθνους τῶν Μαρκομάννων, οὗ ἐπώνυμος εἶνε ἡ μεγάλη συμμαχία, βλέπομεν συμμαχοῦντα τὰ γερμανικὰ φῦλα τῶν Κουάδων, τῶν Ἑρμουνδούρων, τῶν Ἀστίγγων, τῶν Βούρων, τῶν Ἀλανῶν καὶ τῶν Βασταρνῶν καὶ τὰ σαρματικὰ φῦλα τῶν Ἰαζύγων καὶ Ῥοξολανῶν.

Ἡ δ' εὐκαιρία πρὸς ἔναρξιν τοῦ ἀγῶνος ἦτο λίαν πρόσφορος, ἅτε τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου ἀραιώσαντος τὰς φρουρὰς τῶν παριστρίων συνόρων ἐξ ἀνάγκης χάριν ἐνισχύσεως τῆς ἐν τῇ Ἀσίᾳ στρατιᾶς. Ἐπωφελούμενοι δ' οἱ Μαρκομάννοι ἐκ ταύτης τῆς εὐκαιρίας εἰσέβαλον εἰς τὴν Παννονίαν τῷ 167.

Ὁ δὲ αὐτοκράτωρ εὐθὺς ἀρχομένης τῆς διαταράξεως τῆς εἰρήνης ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἀπέστειλεν εἰς τὰς ὑπεραλπείους χώρας τὸν ὕπαρχον τῶν πραιτωριανῶν Μακρῖνον Οὐίνδικα, ὅστις καὶ ἐστρατοπέδευσεν ἐν Στειρίᾳ κατὰ τὴν κοιλάδα τοῦ ποταμοῦ τοῦ σήμερον καλουμένου Mur, ἀναμένων τοὺς προχωροῦντας πολεμίους. Κατὰ δὲ τὴν συγκροτηθεῖσαν φονικωτάτην μάχην ἡττήθησαν οἱ Ῥωμαῖοι, φονευθέντος αὐτοῦ τοῦ Μακρίνου μετὰ εἰκοσακισχιλίων τῶν περὶ αὐτόν (167). Οἱ δὲ βάρβαροι ἔχοντες ἤδη ἀνοικτὴν πρὸ αὐτῶν τὴν διὰ τῶν Ἄλπεων ὁδόν, ὑπερκατέβησαν αὐτὰς καὶ ἐπολιόρκησαν τὴν Ἀκυληίαν, τὴν ἀκρόπολιν τῆς Ἰταλίας.

Ὅτε δ' ἔφθασεν εἰς τὴν Ῥώμην τὸ ἄγγελμα τῆς τῶν βαρβάρων ἐξορμήσεως, τὴν πόλιν ἐλυμαίνετο ὁ λοιμός, καὶ ὁ Μάρκος Αὐρήλιος ἠναγκάσθη νὰ ὁπλίσῃ τοὺς δούλους καὶ τοὺς μονομάχους, ὅπως δυνηθῇ νἀπαρτίσῃ στρατιάν. Τὴν δὲ στρατηγίαν ἀνέλαβεν αὐτὸς καὶ ὁ Οὐῆρος, καὶ ἔφθασαν ἐγκαίρως, ὅπως σώσωσι τὴν Ἀκυληίαν. Οἱ ἀετοὶ τῶν λεγεώνων κατεπτόουν ἀκόμη τοὺς βαρβάρους ὡς ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις οὕτως, ὥστε ἤρκεσεν ἡ ἀγγελία τῆς ἀφίξεως τῆς αὐτοκρατορικῆς στρατιᾶς, ὅπως οἱ Μαρκομάννοι διαβῶσι καὶ πάλιν τὰς Ἄλπεις. Ὁ δὲ Μάρκος Αὐρήλιος ἠκολούθησεν αὐτούς, καὶ νικήσας ἠνάγκασε νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰς ἀρχαίας αὐτῶν ἕδρας. Καὶ εἶχον μὲν οὕτως ἀποκατασταθῇ καὶ πάλιν τὰ παρίστρια σύνορα· ἀλλὰ τίς ἠδύνατο νὰ ἐγγυηθῇ, ὅτι οἱ ἤδη ἐπιδραμόντες αὐτὰ δὲν ἔμελλον νὰ ἐπιχειρήσωσι καὶ πάλιν ἔπειτα ὁμοίαν ἐπιδρομήν;

Ἀναγκαζόμενος δ' ὑπὸ τῆς σπουδῆς τοῦ συναυτοκράτορος, ὀρεγομένου νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν ἐν Ῥώμῃ φαιδρὸν καὶ ἀμέριμνον βίον, μᾶλλον ἢ καθησυχάσας ἐκ τῶν ἤδη ἐπιτευχθέντων, ἀνεχώρησεν ὁ Μάρκος Αὐρήλιος, τελευτῶντος τοῦ 168, ἐκ τῶν ὑπεραλπείων ἐπαρχιῶν, καὶ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἐν δὲ Ἀλτίνῳ τῆς ἄνω Ἰταλίας ἀπέθανεν αἴφνης τὸν Ἰανουάριον τοῦ 169 ὁ Λεύκιος Οὐῆρος, προσβληθεὶς ὑπὸ ἀποπληξίας ἐπ' αὐτῆς τῆς ἁμάξης ἥτις ἔμελλε νὰ μεταφέρῃ αὐτὸν εἰς τὴν Ῥώμην, παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου. Οὐδεὶς δ' ἐθρήνησε τὸν θάνατον ἐκεῖνον, ὅστις διὰ τὸν Μάρκον Αὐρήλιον ἦτο ἀπαλλαγή, ἐπερχομένη τότε τόσῳ ἐπικαιρότερον καθ' ὅσον αἱ νέαι ἐπιδρομαὶ τῶν Μαρκομάννων ἠνάγκασαν τὸν αὐτοκράτορα νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰς παριστρίους χώρας, ὅπου καὶ διέμεινεν ἱκανὰ ἔτη (169-175).

Τὰ δὲ καθ' ἕκαστα τοῦ μακροῦ τούτου πολέμου ἔμειναν ἄγνωστα. Εὑρίσκομεν δὲ γινόμενον ἀσαφῆ λόγον περὶ ἥττης περιβοήτου τῶν Μαρκομάννων ὑπὸ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου ἐν ἔτει 170 καὶ περὶ αἱματηρᾶς διώξεως τῶν Ἰαζύγων ἐκ τῆς Παννονίας, εἰς ἣν εἶχον εἰσελάσει τὸν χειμῶνα τοῦ 171, ἐπωφελούμενοι ἐκ τῆς πήξεως τοῦ Δουνάβεως.

Ὀνομαστότερος δὲ εἶνε ὁ κατὰ τῶν Κουάδων ἐν τῇ σημερινῇ Οὐγγαρίᾳ

γενόμενος πόλεμος τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, καθότι ἡ παράδοσις διετήρησεν ἓν τῶν κυριωτάτων αὐτοῦ γεγονότων, οὗ ἡ ἀνάμνησις διεσώθη οὐ μόνον ἐν ταῖς σελίσι τῶν ἱστορικῶν, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς μνημείοις[1]. Συνέβη δὲ τὸ εἰρημένον γεγονὸς ἐν ἔτει 173, ὅτε στρατιὰ ῥωμαϊκὴ, ἀναζεύξασα ἐκ τῶν ὀχθῶν τοῦ γερμανικοῦ ποταμοῦ Γρανούα (σήμερον Gran), εἶχε προχωρήσει τολμηρῶς εἰς τὴν ὀρεινὴν χώραν τῆς Σαρματίας. Κατὰ δὲ ταύτην τὴν πορείαν συνέβη νὰ περιζωσθῶσιν οἱ λεγεῶνες ὑπὸ τῶν βαρβάρων. Ὁ δὲ κίνδυνος ἦτο μέγιστος ἰδίως διὰ τὴν λειψυδρίαν τὴν στενοχωροῦσαν τοὺς στρατιώτας, τοξευομένους ὑπὸ τῶν καυστικῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου ἐν μέσῳ τῶν κυνικῶν καυμάτων. Ἐν τῇ ὥρᾳ δ' ἐκείνῃ τοῦ ἀπελπισμοῦ ἔσωσεν αὐτοὺς ἀπρόοπτος ὑετὸς, παρασχὼν εἰς τὸ στρατόπεδον ὕδωρ τε καὶ δρόσον· ἐντεῦθεν δ' ἀναθαρρήσαντες εἰςώρμησαν εἰς τὰς τάξεις τῶν βαρβάρων καὶ διεσώθησαν, νικήσαντες τοὺς πολεμίους, βληθέντας ὑπὸ κεραυνοῦ. Τὸ δὲ φυσικὸν τοῦτο φαινόμενον ἐθεώρησαν ὁμοφώνως ἐθνικοί τε καὶ Χριστιανοὶ ἱστορικοὶ ὡς ἀποτέλεσμα θείας προνοίας. Καὶ ἐκεῖνοι μὲν προςέγραψαν αὐτὸ εἰς τὴν προστασίαν τοῦ Ὀμβρίου Διὸς, οἱ δὲ Χριστιανοὶ εἰς τὰς δεήσεις τοῦ δωδεκάτου λεγεῶνος, ὅςτις συνέκειτο τὸ πλεῖστον ἐκ Χριστιανῶν. Ἐφέρετο δ' εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ τούτου τὸ ὄνομα τοῦ λεγεῶνος ἐκείνου, καλουμένου *κεραυνοβόλου (legio fulminata)* καὶ ὀνομασθέντος οὕτω δῆθεν ὑπὸ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου πρὸς ἀνάμνησιν τοῦ ὑπὸ τοῦ λεγεῶνος προκληθέντος θαύματος. Ἀργότερον δὲ προςήγοντο καὶ ἐπιστολαὶ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, προςγράφουσαι τὴν σωτηρίαν τῆς στρατιᾶς εἰς τὰς δεήσεις τῶν Χριστιανῶν[2]. Ἀλλ' αἱ μὲν ἐπιστολαὶ αὗται εἶνε προφανῶς νόθοι· περὶ δὲ τοῦ ὀνόματος τοῦ λεγεῶνος παρατηρητέον, ὅτι λεγεὼν καλούμενος κεραυνοβόλος παρουσιάζεται ἤδη ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Αὐγούστου, ἀναφέρεται δὲ καὶ ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Νέρωνος καὶ τοῦ Νέρβα.

Ἡ ἀποστασία τοῦ Αὐιδίου Κασσίου. —Διήρκει δ' ἔτι ὁ πρὸς τοὺς βαρβάρους πόλεμος, ὅτ' ἔφθασεν εἰς τὸν Μάρκον Αὐρήλιον τὸ δεινὸν ἄγγελμα, ὅτι ὁ διοικητὴς τῆς Συρίας Αὐίδιος Κάσσιος εἶχε διενεργήσει τὴν ὑπὸ τῶν ἰδίων στρατιωτῶν ἀνακήρυξιν ἑαυτοῦ ὡς αὐτοκράτορος. Ἔπεισε δ' εἰς τοῦτο τοὺς στρατιώτας ψευδὴς φήμη περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, διαδοθεῖσα ἴσως ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Κασσίου, ὅςτις, ἅμα τῇ ἀνακηρύξει περιβληθεὶς τὴν προσωνυμίαν αὐγούστου, κατέλαβε τὴν Συρίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον.

[1] Ἔν τινι τῶν ἀναγλύφων τοῦ Ἀντωνινείου κιόνος εἰκονίζεται Ζεὺς ὁ Ὄμβριος (Pluvius), τὸ μὲν γένειον καταρρεόμενος ὑπὸ ὕδατος, περιβαλλόμενος δὲ κεραυνοὺς τοξεύοντας καὶ διασκορπίζοντας τὰ βαρβαρικὰ στίφη.

[2] **Δίωνος Κασσίου** LXXI, 9.—**Εὐσεβίου** Ἐκκλ. ἱστορ. V, 5.

'Αλλ' ἡ Καππαδοκία, ἣν διῴκει ὁ Μάρκος Οὐῆρος, καὶ ἡ Βιθυνία, ἧς ἦρχεν ὁ Κλώδιος 'Αλβῖνος, ἔμειναν πισταὶ εἰς τὸν αὐτοκράτορα, ὅςτις ἐγνώσθη ὅτι ἔζη ἀκόμη. Τὸ δὲ ἀπρόοπτον τοῦτο συμβὰν ἠνάγκασε τὸν Μάρκον Αὐρήλιον νὰ συνθηκολογήσῃ πάραυτα πρὸς τοὺς Γερμανούς, ὅπως δυνηθῇ νἀντεπεξέλθῃ κατὰ τοῦ ἀντιπάλου. Διὰ ταῦτα δὲ οἱ ὅροι τῆς τότε ὁμολογηθείσης εἰρήνης ὑπῆρξαν ἐπιεικέστεροι ἢ ἂν ἤθελε περατωθῇ ὁ πόλεμος. Καὶ δὴ ὑπεχρεώθησαν οἱ βάρβαροι νἀποδώσωσι τοὺς αἰχμαλώτους, οἵτινες, συμπεριλαμβανομένων τῶν ζωγρηθέντων κατὰ τὰς εἰς τὰς ῥωμαϊκὰς ἐπαρχίας ἐπιδρομὰς τῶν Γερμανῶν, ἀνήρχοντο εἰς ἑκατὸν πεντήκοντα χιλιάδας καὶ ὑπερέκεινα, καὶ νἀφίστανται τοῦ Ἴστρου τριάκοντα καὶ ὀκτὼ τοὐλάχιστον σταδίους, ἤτοι ἑπτὰ χιλιόμετρα. Πρὸς δὲ τούτοις ὑπεσχέθησαν νὰ παρέχωσιν εἰς τὸ κράτος συμμαχικὰς στρατιάς, ὁσάκις ἤθελον ζητηθῇ τοιαῦται παρ' αὐτῶν· εὐθὺς δὲ παρέσχον οἱ Ἰάζυγες ἱππεῖς ὀκτακισχιλίους, ὧν οἱ πλεῖστοι ἐστάλησαν εἰς τὴν Βρεττανίαν.

Πρὸς δ' εὐκολωτέραν κατάλυσιν τῆς φοβερᾶς γερμανικῆς συμμαχίας εἰςήγαγεν ὁ Μάρκος Αὐρήλιος τὸ σύστημα τῆς ἐντὸς τοῦ κράτους ἐγκατοικήσεως πολυπληθῶν ὁμάδων Γερμανῶν, εἰς οὓς παρεχώρησεν οἰκήσεις ἐν τῇ Δακίᾳ καὶ τῇ Μοισίᾳ. Καὶ ἐν τῇ Ἰταλίᾳ δ' αὐτῇ ἔδωκε γῆν εἰς ὁμάδας βαρβάρων ἀνηκόντων εἰς τὸ μαρκομαννικὸν φῦλον τῶν Ναριστῶν, ὧν τρισχίλιοι κατῳκίσθησαν πλησίον τῆς Ῥαβέννης.

Αἱ δ' ἐποικίσεις ἐκεῖναι ἔγειναν ὑπὸ διαφόρους ὅρους. Καί τινες μὲν αὐτῶν περιελάμβανον λαοὺς πλάνητας, ἀπομείναντας ἀπάτριδας κατὰ τὰς προγενεστέρας ἐθνικὰς μεταναστάσεις. Οἱ δὲ τοιοῦτοι ἐξερρωμαΐσθησαν ταχέως ἐν τῇ νέᾳ πατρίδι, καὶ ἀπέβησαν τὸ φυτώριον τῶν γενναίων μαχητῶν οὓς ἡμέραν τινὰ ἔμελλε νὰ καλέσῃ τὸ κράτος εἰς ὑπεράσπισιν κατὰ τῶν ἀρχαίων αὐτῶν ὁμοφύλων. Τούτων δὲ ἦτο τὸ βανδηλικὸν φῦλον τῶν Ἀστίγγων, οὓς ὁ Μάρκος Αὐρήλιος κατῴκισεν ἐν τῇ Δακίᾳ, ἣν ὑπερήσπισαν γενναίως ἐναντίον τῶν βαρβάρων Κοστοβώκων[1].

Διάφοροι δὲ καὶ ἧττον εὐνοϊκοὶ ἦσαν οἱ ὅροι ὑφ' οὓς ἔγειναν δεκτοὶ ἐντὸς τοῦ κράτους οἱ ἐν πολέμῳ ζωγρηθέντες τῶν βαρβάρων. Οὗτοι ἐξηνδραποδίσθησαν εἰς πλουσίους γαιοκτήμονας, οἵτινες, γενόμενοι κύριοι αὐτῶν καὶ ἀναλαβόντες ὑπὲρ αὐτῶν ἐγγύησιν πρὸς τὸ κράτος, διέσπειραν ὡς παροίκους ἐν ταῖς ἰδίαις συγκτησίαις. Ἔμειναν δ' ἐν ταῖς γαίαις ἐκείναις ὡς δουλοπάροικοι ἀνήκοντες εἰς τὰ κτήματα εἰς ἃ προσεγράφησαν, ἅτινα ὤφειλον νὰ καλλιεργῶσιν *(glebae adscripti)*. Ἐξαιρουμένων δὲ τῶν ὑπηρεσιῶν ἃς ὤφειλον νὰ παρέχωσιν εἰς τὸν κύριον αὐτῶν ἦσαν προσωπικῶς ἐλεύθεροι, καὶ

[1] Περὶ τῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπὶ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου ἐπιδρομῶν τῶν Κοστοβώκων ἴδ. **Σπυρ. Π. Λάμπρου** Ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος Τόμ. Γ' σ. 135.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ἠδύναντο νἀποκτήσωσιν ἴδια κτήματα καὶ συνάψωσι γάμους θεωρουμένους νομίμους. Οὕτω δὲ προέκυπτε νέος τύπος ἀποικισμοῦ ἢ μᾶλλον τροπὴ αὐτοῦ ἐπὶ τὰ χείρω, καθ' ὅσον συνεπέφερε τὴν δουλοπαροικίαν[1].

Παρασκευαζόμενος δὲ νὰ στρατεύσῃ ἐπὶ τὸν Αὐίδιον Κάσσιον ὁ Μάρκος Αὐρήλιος εἶχεν εἴπει εἰς τοὺς λεγεῶνας, ὅτι ἦγεν αὐτοὺς ἐπὶ τὸν ἀντίπαλον, ὅπως ἀποδείξῃ εἰς αὐτὸν σὺν τῇ βοηθείᾳ τῶν θεῶν διὰ τῆς μετὰ τὴν ἐκνίκησιν συγχωρήσεως αὐτοῦ, ὁπόσον ὑπῆρξεν ἀχάριστος πρὸς τὸν αὐτοκράτορα. Ἀλλὰ δὲν κατώρθωσε νὰ ἐπιδείξῃ τὴν ἐπαγγελθεῖσαν αὐτοῦ μεγαλοψυχίαν, διότι κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐπὶ τὸν ἀποστάτην πορείας ἦλθεν εἰς τὸν Μάρκον Αὐρήλιον τὸ ἄγγελμα, ὅτι ὁ Κάσσιος εἶχεν ἀποθάνει τὸν Αὔγουστον τοῦ 175, φονευθεὶς ὑπὸ δύο τῶν ὑπ' αὐτὸν ἀξιωματικῶν. Οὕτω δὲ τὸ κράτος ἐσώθη ἀπὸ τοῦ κινδύνου τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, καὶ ὁ Μάρκος Αὐρήλιος, ἐπισκεφθεὶς τὰς ἐπαρχίας αἵτινες εἶχον ἀναγνωρίσει τὸν ἀντίπαλον, ἠδυνήθη διὰ τῆς πραότητος καὶ ἐλευθεριότητος μᾶλλον ἢ διὰ τοῦ ἐκ τῶν ὅπλων τρόμου νἀγάγῃ αὐτὰς εἰς μετάνοιαν ἐπὶ τῷ σφαλερῷ αὐτῶν διαβήματι.

Ἐν ᾧ δὲ παρεσκευάζετο νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ῥώμην, ἀπέθανεν ἡ αὐτοκράτειρα Φαυστῖνα, ἥτις εἶχεν ἀκολουθήσει τὸν σύζυγον εἰς τὴν Ἀσίαν. Ὁ δ' ἔρως ὃν διετήρησε πρὸς τὴν γυναῖκα ἐκείνην παρὰ τὸ ἄσεμνον τῶν ἠθῶν αὐτῆς ὑπῆρξεν ἀδυναμία μᾶλλον ἢ ἀρετή· ὀρθῶς δὲ λέγει ὁ Γίββων, ὅτι ἡ ὑπερβολικὴ ἀνοχὴ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου πρὸς τὸν θετὸν ἀδελφόν, τὴν σύζυγον καὶ τὸν υἱὸν ὑπερηκόντισε τὰ ὅρια ἰδιωτικῆς ἀρετῆς καὶ ἀπέβη ὕβρις πρὸς τὴν δημοσίαν ἠθικὴν ὡς ἐκ τοῦ κακοῦ παραδείγματος καὶ τῶν ὀλεθρίων συνεπειῶν ἃς προεκάλεσαν αἱ κακίαι αὐτῶν[2]. Μὴ ἀρκεσθεὶς δὲ ὁ Μάρκος Αὐρήλιος εἰς τὴν διὰ πιστῆς συζυγικῆς ἀγάπης βράβευσιν τοῦ μοιχικοῦ βίου τῆς συζύγου, ἀπεθέωσεν αὐτὴν ἔπειτα θανοῦσαν καὶ ἀνέδειξε τὸ χωρίον τῆς Καππαδοκίας, ἐν ᾧ ἀπέθανεν ἡ Φαυστῖνα, ἀποικίαν φερώνυμον αὐτῆς, κληθεῖσαν Φαυστινόπολιν[3], ἐν ᾗ ἔκτισε καὶ ναὸν τῆς αὐτοκρατείρας (176).

Κτίσματα καὶ θάνατος τοῦ αὐτοκράτορος.—Κατὰ δὲ τὴν εἰς τὴν Ῥώμην ἐπιστροφὴν τοῦ αὐτοκράτορος ἀπένειμεν εἰς αὐτὸν ἡ σύγκλητος τιμὰς πανηγυρικάς. Καὶ δὴ μετὰ τὴν τέλεσιν θριάμβου ὃν κατήγαγεν ὁ Μάρκος Αὐρήλιος μετὰ τοῦ υἱοῦ Κομμόδου, ἤδη ἀναδεδειγμένου συνδημάρχου

---

[1] Πρβλ. **Καλλιγᾶ** Περὶ δουλοπαροικίας παρὰ Ῥωμαίοις καὶ Βυζαντίοις (Μελέται καὶ Λόγοι. Ἐν Ἀθήναις. 1882 σ. 181-304).

[2] Gibbon The history of the decline aud fall of the Roman empire ἐκδ. 1828 Τόμ. Α' σ. 109.

[3] Ἡ Φαυστινόπολις πρὶν ἢ κληθῇ οὕτως ὠνομάζετο Ἀλάλα (in vico Halalae) κατὰ τὸν **Ἰούλιον Καπιτωλῖνον** Vita M. Antonini 26, 4.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

(23 Δεκεμβρίου 176), ἀνηγέρθη εἰς τιμὴν τοῦ αὐτοκράτορος ὁ ἀνδριὰς αὐτοῦ ἐφίππου ὁ ἔτι καὶ νῦν ἱδρυμένος ἐπὶ τοῦ Καπιτωλίου, ἐν δὲ τῷ πεδίῳ τοῦ Ἄρεως ἐκτίσθησαν ἁψὶς θριαμβικὴ καὶ ὁ Ἀντωνίνειος κίων[1].

Ὁ ἐπὶ τοῦ Καπιτωλίου ἀνδριὰς τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου.

Μετὰ δὲ τὴν εἰς τὴν Ῥώμην ἐπιστροφήν του ἐπεδόθη ὁ Μάρκος Αὐρήλιος εἰς τὴν διαρρύθμισιν τῶν οἰκονομικῶν τοῦ κράτους, ἅτινα οἱ δύο μεγάλοι πόλεμοι, ὁ πρὸς τοὺς Πάρθους καὶ ὁ πρὸς τοὺς Γερμανούς, εἶχον περι-

[1] Ἡ μὲν ἁψὶς κατεστράφη τῷ 1612, ὀλίγων μόνον λειψάνων αὐτῆς διασωθέντων μέχρι τῆς σήμερον. Εἶνε δὲ τὰ σῳζόμενα μέρη ἡ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ μετά καί τινων ἀναγλύφων, ἐν οἷς καὶ τὸ παριστάνον τὴν ἀποθέωσιν τῆς Φαυστίνης· κεῖνται δὲ ταῦτα ἐν τῷ παρὰ τὸ Καπιτώλιον μουσείῳ ἐντὸς τοῦ λεγομένου Palazzo dei Conservatori. Ὁ δὲ Ἀντωνίνειος κίων ἐσώθη, φερωνυμουμένης ἀπ' αὐτοῦ μιᾶς

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

στήσει εἰς μεγάλην ἀνωμαλίαν[1]. Μὴ ἀρκουσῶν δὲ πρὸς τοῦτο τῶν αὐστηρῶν οἰκονομιῶν, ἃς εἰσήγαγεν εἰς τὴν διοίκησιν, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ καὶ εἰς

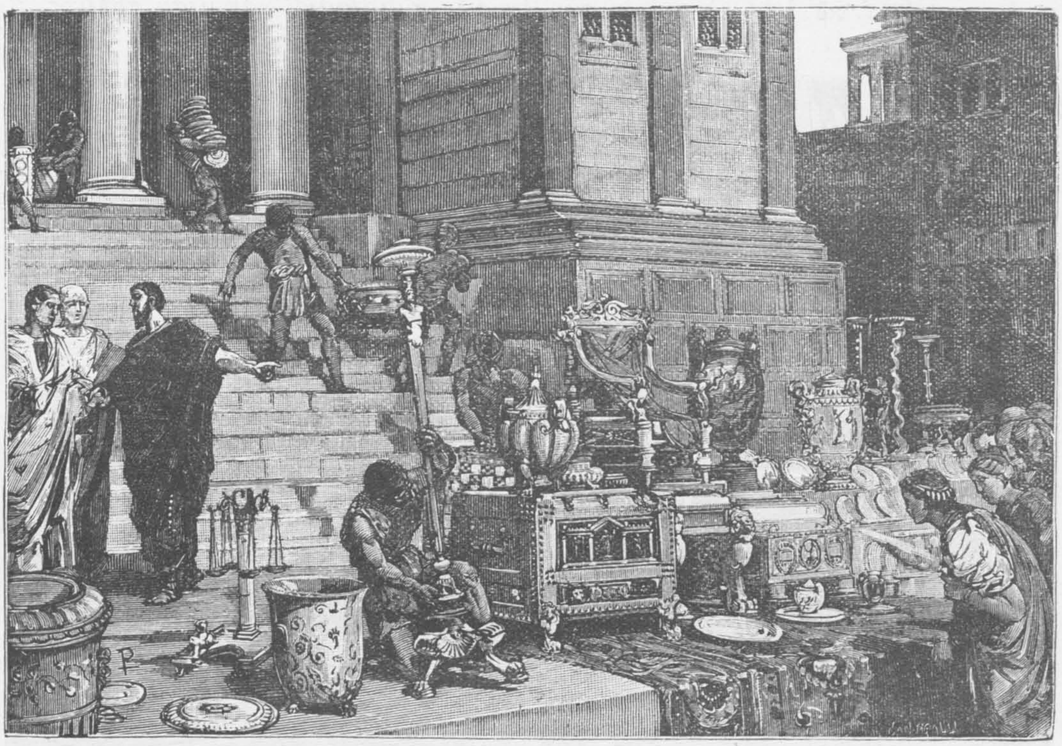

Ὁ Μάρκος Αὐρήλιος ἀπεμπολῶν τὰ βασιλικὰ σκεύη.

τὸ ἀτυχὲς μέσον τῆς ἐλαττώσεως τῆς ἀξίας τοῦ νομίσματος, τὸ μὲν βάρος τοῦ χρυσοῦ νομίσματος ἐλαττώσας εἰς 7,3 γραμμάρια, τὸ δὲ κρᾶμα τοῦ ἀργυροῦ δηναρίου ὁρίσας εἰς εἰκοσιπέντε ἐπὶ τοῖς ἑκατόν.

τῶν κυριωτάτων πλατειῶν τῆς Ῥώμης (Piazza Colonna). Ἔχει δὲ ὕψος εἴκοσι καὶ ἐννέα μέτρων, τὸ δ' ἐξώτερον αὐτοῦ μέρος κοσμεῖται ὡς καὶ τὸ τοῦ Τραϊανείου κίονος ὑπὸ ἀναγλύφων, ἀπεικονίζουσι δὲ ταῦτα τἀξιολογώτατα τῶν κατορθωμάτων τοῦ μαρκομαννικοῦ πολέμου. Ἀλλ' ὁ Ἀντωνίνειος κίων εἶνε πολλῷ ἀτεχνότερος τοῦ Τραϊανείου. Ὁ δ' ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ κίονος ἱδρυμένος ἀνδριὰς τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου ἐξέλιπεν ἀπὸ τοῦ ἑβδόμου αἰῶνος, ἴσως ἀπαχθεὶς ὑπὸ τοῦ Βυζαντίνου αὐτοκράτορος Κώνσταντος (663). Τὸν δὲ δέκατον τέταρτον αἰῶνα ὁ Ἀντωνίνειος κίων προσεβλήθη καὶ ἐβλάβη ὑπὸ κεραυνοῦ· ἐπεσκεύασε δ' αὐτὸν τῷ 1589 ὁ πάπας Σέξτος ὁ Ε', ἐπιθεὶς ἄνευ ἀνασκοπῆς πρὸς τὰς ἱστορικὰς ἀναμνήσεις καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς τέχνης ἀντὶ τοῦ ἐκλιπόντος ἀνδριάντος τοῦ αὐτοκράτορος τὸ ἄγαλμα τοῦ ἀποστόλου Παύλου, ὅπως εὐαρμοστήσῃ πρὸς τὸν Τραϊάνειον κίονα, ὃν ἐπιστέφει τὸ ἄγαλμα τοῦ ἁγίου Πέτρου.

[1] Πρὸς κάλυψιν τῶν δαπανῶν τοῦ δευτέρου γερμανικοῦ πολέμου εἶχεν ἀναγκα-

Ἀλλὰ πρὶν ἢ παρέλθῃ πολὺς χρόνος ἀπέστησεν αὐτὸν τῶν τοιούτων μεριμνῶν νέα πολεμικὴ κραυγὴ ἀκουσθεῖσα ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Δουνάβεως. Οἱ βάρβαροι, οὓς ὁ Μάρκος Αὐρήλιος ἐθεώρει καταπαλαισθέντας[1], εἶχον ἀνασυστήσει τῷ 177 τὸ τρίτον τὴν ἑαυτῶν συμμαχίαν καὶ μετὰ τόλμης

Ὁ Μάρκος Αὐρήλιος κραδαίνων τὸ Ἄρειον δόρυ.

ἀγερώχου ἀνέλαβον καὶ πάλιν τὸν πόλεμον. Διὸ ἠναγκάσθη ὁ αὐτοκράτωρ νὰ ἐπιστρέψῃ καὶ πάλιν εἰς τὸν Ἴστρον[2]. Συμπαρέλαβε δὲ καὶ τὸν υἱὸν Κόμμοδον, ὄντα τότε ὕπατον, μετὰ τὴν τέλεσιν τῶν γάμων αὐτοῦ μετὰ Κρισπίνης τῆς θυγατρὸς τοῦ ὑπατικοῦ Γαΐου Βρουτίου Πραίσεντος. Αἱ δὲ

σθῇ ὁ Μάρκος Αὐρήλιος νὰ πωλήσῃ ταὐτοκρατορικὰ κοσμήματα, τὰ πλούσια σκεύη καὶ τοὺς πολυτίμους λίθους τοῦ παλατίου, εἰ καὶ ὁ προκάτοχος αὐτοῦ εἶχε καταλίπει μέγαν πλοῦτον ἐν τῷ ταμείῳ.

[1] Ἐπὶ τῶν ἐν ἔτει 176 εἰς ἀνάμνησιν τῶν νικῶν τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου κατὰ τῶν βαρβάρων κοπέντων νομισμάτων εἶχον ἐπιγραφὴ αἱ λέξεις *Αἰωνία εἰρήνη* (Pax aeterna).

[2] **Δίων ὁ Κάσσιος** (LXXI, 33) ποιεῖται κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην μνείαν τοῦ ῥωμαϊκοῦ ἔθους τῆς ἐν τῇ κηρύξει τοῦ πολέμου ἀκοντίσεως τοῦ λεγομένου Ἀρείου δόρατος (hasta Martis, *τὸ δόρυ τὸ αἱματῶδες παρὰ τῷ Ἐννείῳ*). Ὁ

ἀρχαὶ τοῦ νέου πολέμου ὑπῆρξαν ἱκανῶς εὐοίωνοι διὰ τοὺς Ῥωμαίους, τοῦ ὑπάρχου τῶν πραιτωριανῶν Ταρρουτηνίου Πατέρνου, νομομαθοῦς καὶ στρατηγοῦ δοκιμωτάτου, νικήσαντος τοὺς Γερμανοὺς τῷ 179 ἐν μάχῃ κρισίμῳ. Οὕτω τὸ τρίτον ἤδη εἶχον συντριβῆ αἱ δυνάμεις τῆς γερμανικῆς συμμαχίας, ὁ δὲ Μάρκος Αὐρήλιος ἐμελέτα ἤδη νὰ μεταγάγῃ τὸν πόλεμον εἰς αὐτὴν

Ἡ ἀποθέωσις τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου.

τὴν ἐχθρικὴν χώραν καὶ μεταβάλῃ αὐτὴν εἰς ἐπαρχίαν, ὡς ὁ Τραϊανὸς εἶχε πράξει διὰ τὴν Δακίαν· ἀλλ' ἀπέθανεν αἴφνης ἐν Οὐινδοβόνῃ, τῇ σημερινῇ Βιέννῃ, προσβληθεὶς ὑπὸ λοιμοῦ ἐν ἡλικίᾳ ἐτῶν ἑξήκοντα τῇ 17 ἢ τῇ 21 Μαρτίου τοῦ 180[1]. Θνήσκων δ' ἐξέφρασε τὴν θλῖψιν αὐτοῦ, ὅτι ἠναγκάζετο νἀφήσῃ πόλεμον οὕτω μέγαν εἰς τὸν νεαρὸν υἱὸν Κόμμοδον, ὅστις πρὸ

αὐτοκράτωρ, θέλων νὰ κηρύξῃ πόλεμον, μετέβαινεν εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἐνυοῦς (Bellona), περιβεβλημένος τὸν αὐτοκρατορικὸν μανδύαν, καὶ μετὰ τὴν τέλεσιν τῆς θυσίας ἐλάμβανε τὸ αἱματῶδες δόρυ ἐκ τοῦ κίονος παρ' ᾧ ἔκειτο, στρέφων δὲ τὴν αἰχμὴν αὐτοῦ πρὸς τὴν διεύθυνσιν τῆς χώρας τῶν πολεμίων, κατήρχετο διὰ τοῦ τύπου τούτου τοῦ πολέμου.

[1] «Τῇ ἑπτακαιδεκάτῃ τοῦ Μαρτίου μετήλλαξεν» λέγει **Δίων ὁ Κάσσιος** LXXI, 33.

μικροῦ εἶχε συμπληρώσει τὸ δέκατον ὄγδοον τῆς ἡλικίας ἔτος, ἅτε γεννηθεὶς τῇ 31 Αὐγούστου τοῦ 161· καὶ ταῦτα, ἐπειδὴ προέβλεπεν, ὅτι τὸ ἄγγελμα τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἔμελλε νὰ παράσχῃ νέον θάῤῥος εἰς τοὺς βαρβάρους, πολλοὶ δὲ τῶν ἡττηθέντων καὶ φυγόντων ἔμελλον νὰ ἐμφανισθῶσι καὶ πάλιν πρὸς καταπολέμησιν τοῦ υἱοῦ [1].

Καὶ οἱ μὲν βάρβαροι ἦσαν πράγματι διατεθειμένοι νἀντιμετρηθῶσι πρὸς τὸν νέον αὐτοκράτορα, ἀλλ᾽ ἐκεῖνος οὐδεμίαν ᾐσθάνετο διάθεσιν νἀντιπαραταχθῇ ἐπὶ μακρὸν πρὸς ἐκείνους. Ἡ μόνη δ᾽ αὐτοῦ σκέψις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς ὑπῆρξεν ἡ περὶ τῆς ἀμέσου εἰς τὴν Ῥώμην ἐπιστροφῆς· ὅπως δὲ μὴ ἀναγκασθῇ εἰς περαιτέραν ἀναστολὴν τοῦ σχεδίου τούτου, συνήνεσε νὰ ἐγκαταλίπῃ εἰς τοὺς βαρβάρους τὰ φρούρια, ἅτινα εἶχε τειχίσει ὁ πατὴρ ἐν τῇ χώρᾳ τῶν πολεμίων. Ὑπὸ τοῦτον δὲ τὸν ὅρον οἱ Γερμανοὶ ἀπεδέχθησαν τὴν ἀνανέωσιν τῆς μετὰ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου μετὰ τὸ πέρας τοῦ δευτέρου πολέμου συνομολογηθείσης συνθήκης.

Ἐν δὲ τῇ Ῥώμῃ ὁ θάνατος τοῦ ἐναρέτου ἡγεμόνος ἐθρηνήθη ὡς μεγάλη συμφορὰ τῆς πατρίδος. Σύγκλητος δὲ καὶ δῆμος καθιέρωσαν τὴν μνήμην τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, ἀνακηρύξαντες αὐτὸν θεόν, καὶ ἵδρυσαν ἀνδριάντα αὐτοῦ χρυσοῦν ἐν τῷ βουλευτηρίῳ. Πολὺ δὲ ταχέως ἔμελλον νὰ συνίδωσιν, ὅτι ἡ συμφορὰ ἣν ἐπέφερεν ὁ θάνατος ἐκεῖνος ἦτο ἔτι μεγαλειτέρα παρ᾽ ὅσον εἶχον φαντασθῇ.

Στρατιῶται Ῥωμαῖοι.

[1] **Ἡρωδιανοῦ** Τῆς μετὰ Μάρκον βασιλείας Ι, 3.

Ἐν ταῖς κατακόμβαις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΩΔΕΚΑΤΟΝ

Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ.

Α΄ ΚΟΜΜΟΔΟΣ. **Ἐπάνοδος τῆς τυραννίδος. Ἔσχατος ἐξευτελισμὸς τῆς αὐταρχίας.** — Β΄ ΕΛΟΥΙΟΣ ΠΕΡΤΙΝΑΞ. — Γ΄ ΔΙΔΙΟΣ ΙΟΥΛΙΑΝΟΣ. **Ὁ πλειστηριασμὸς τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου.** — Δ΄ ΣΕΠΤΙΜΙΟΣ ΣΕΒΗΡΟΣ. **Ἐμφύλιος πόλεμος. Παρθικὸς πόλεμος. Διοίκησις τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου. Φούλβιος Πλαυτιανός. Βόρειος πόλεμος.** — Ε΄ ΚΑΡΑΚΑΛΛΑΣ. **Ἀδελφοκτονία. Ἡ διάταξις τοῦ 212 καὶ αἱ Θέρμαι. Περιοδεῖαι καὶ στρατεῖαι τοῦ Καρακάλλα.** — ϛ΄ ΜΑΚΡΙΝΟΣ. **Νέος ἐμφύλιος πόλεμος.** — Ζ΄ ΕΛΑΓΑΒΑΛΟΣ. **Ὄργια τῆς εἰδωλολατρείας.** — Η΄ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΣΕΒΗΡΟΣ. **Μεταρρυθμίσεις καὶ αὐτοκρατορικαὶ διαγνώσεις. Ὁ θάνατος τοῦ Οὐλπιανοῦ. Οἱ Σασανίδαι. Ὁ θάνατος τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου.** — Θ΄ ΜΑΞΙΜΙΝΟΣ. **Ἡ στρατιωτικὴ ἀναρχία.** — Ι΄ ΟΙ ΔΥΟ ΓΟΡΔΙΑΝΟΙ. — ΙΑ΄ ΒΑΛΒΙΝΟΣ ΚΑΙ ΠΟΥΠΙΗΝΟΣ. — ΙΒ΄ ΓΟΡΔΙΑΝΟΣ Γ΄. — ΙΓ΄ ΦΙΛΙΠΠΟΣ Ο ΑΡΑΨ. **Θρησκεία καὶ πόλεμοι. Ἡ χιλιετηρὶς τῆς Ῥώμης.** — ΙΔ΄ ΔΕΚΙΟΣ. **Παλινόρθωσις τῆς τιμητείας. Διωγμὸς τῶν Χριστιανῶν. Γοτθικὸς πόλεμος.** — ΙΕ΄ ΓΑΛΛΟΣ ΚΑΙ ΑΙΜΙΛΙΑΝΟΣ. — Ιϛ΄ ΒΑΛΕΡΙΑΝΟΣ ΚΑΙ ΓΑΛΛΙΗΝΟΣ. **Βαρβαρικοὶ πόλεμοι. Περσικὸς πόλεμος. Ὁ Γαλλιηνὸς καὶ οἱ Γερμανοί. Οἱ τριάκοντα τύραννοι.** — ΙΖ΄ ΜΑΡΚΟΣ ΑΥΡΗΛΙΟΣ ΚΛΑΥΔΙΟΣ. **Οἱ Ἰλλυριοὶ αὐτοκράτορες.** — ΙΗ΄ ΑΥΡΗΛΙΑΝΟΣ. **Ἐγκατάλειψις τῆς Δακίας. Οἱ Ἀλαμαννοὶ ἐν Ἰταλίᾳ. Αὐρηλιάνειον τεῖχος. Ζηνοβία.** — ΙΘ΄ ΤΑΚΙΤΟΣ ΚΑΙ ΦΛΩΡΙΑΝΟΣ. — Κ΄ ΠΡΟΒΟΣ. — ΚΑ΄ ΚΑΡΟΣ. — ΚΒ΄ ΝΟΥΜΕΡΙΑΝΟΣ ΚΑΙ ΚΑΡΙΝΟΣ.

Α΄ Κομμοδος (180-192)[1]. *Ἐπάνοδος τῆς τυραννίδος.* — Ἡ ἱστορία τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων εἶχεν ἐν ἄλλοις χρόνοις παραστήσει τὸ θέαμα

[1] Μέχρι μὲν τοῦ θανάτου τοῦ πατρὸς ὁ υἱὸς τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου ἐκαλεῖτο

τῆς αἰφνιδίας μεταστάσεως ἀπὸ ἀρχῆς νοήμονος καὶ συνετῆς εἰς δεσποτικὴν καὶ ὠμήν· ἀλλ' ἡ ἀντίθεσις οὐδέποτε εἶχεν ὑπάρξει οὕτω μεγάλη οἵα μεταξὺ τῆς ἀρχῆς τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου καὶ τῆς τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Κομμόδου. Καὶ δὴ αὐτοκράτορα φιλόσοφον, ὅςτις ἔτι ἕνα αἰῶνα μετὰ θάνατον ἐτιμᾶτο ὡς ἐφέστιος θεός, διεδέχθη τύραννος ἀχαλίνωτος, ὃν δικαίως ἀποκαλεῖ ὁ βιογράφος αὐτοῦ Λαμπρίδιος ὠμότερον μὲν τοῦ Δομιτιανοῦ, μιαρώτερον δὲ τοῦ Νέρωνος[1].

Τῆς δὲ θηριώδους του ψυχῆς δείγματα εἶχε παράσχει ὁ Κόμμοδος ἀπ' αὐτῆς τῆς παιδικῆς ἡλικίας. Δωδεκαέτης ὢν εἶχε διατάξει νὰ ριφθῇ εἰς τὸν κλίβανον δοῦλός τις αὐτοῦ διὰ μόνον τὸν λόγον, ὅτι εἶχεν ὑπὲρ τὸ δέον θερμάνει τὸ ὕδωρ τοῦ λουτροῦ. Ἀλλὰ κατ' εὐτυχίαν ἡ ὠμὴ προσταγὴ δὲν ἐξετελέσθη, τοῦ παιδαγωγοῦ τοῦ Κομμόδου ῥίψαντος εἰς τὸν κλίβανον ἀντὶ τοῦ δούλου δορὰν κριοῦ καὶ διὰ τῆς ἐξ αὐτοῦ προελθούσης δυσοσμίας ἀπατήσαντος ἅμα καὶ εὐφράναντος τὸν ὠμὸν παῖδα.

Ὁ δὲ Μάρκος Αὐρήλιος εἶχε προσπαθήσει νἀπαλλάξῃ τὴν ψυχὴν τοῦ παιδὸς τῶν ταπεινῶν ἐκείνων διαθέσεων, ἐνωρίτατα ἀναβιβάσας αὐτὸν εἰς ἀξιώματα τιμητικά. Καὶ πενταέτη μὲν ὄντα εἶχεν ἀναδείξει καίσαρα, ἥτις προςωνυμία ἐσήμαινε τὸν διάδοχον τοῦ θρόνου, εἰ καὶ ἡ αὐτοκρατορία δὲν ἦτο κληρονομική· ἀλλὰ διὰ τὴν ἔλλειψιν θεμελιωδῶν περὶ τῆς μοναρχίας νόμων ἦτο ἐπιτετραμμένον εἰς τοὺς ἡγεμόνας νὰ ὑποκαθιστῶσιν εἰς αὐτοὺς τὴν ἰδίαν θέλησιν. Δεκατετραέτης δὲ γενόμενος ὁ Κόμμοδος εἶχεν εἰςαχθῇ ὑπὸ τοῦ πατρὸς εἰς ἅπαντα τὰ ἱερατικὰ συνέδρια καὶ ἀναρρηθῇ πρόκριτος τῆς νεότητος *(princeps juventutis)*, ὡς εἰθίζετο διὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἡγεμόνων. Κατὰ δὲ τὸ δέκατον πέμπτον ἔτος τῆς ἡλικίας παρέσχεν εἰς αὐτὸν τὴν δημαρχικὴν ἐξουσίαν καὶ κατὰ τὸ δέκατον ἕκτον τὴν ὑπατείαν. Εἶχε δὲ καταστήσει αὐτὸν καὶ συμμέτοχον τοῦ ἐπὶ τῷ γερμανικῷ πολέμῳ θριάμβου, ὅπως ἐκκαύσῃ τὸν πρὸς τὴν δόξαν ἔρωτα τοῦ παιδός. Πρὸ δὲ τοῦ θανάτου κατέστησεν ὁ Μάρκος Αὐρήλιος συμβούλιον πρὸς ἐπιτροπείαν τοῦ Κομμόδου, ἀποτελέσας αὐτὸ ἐξ ἀνδρῶν δοκιμωτάτων ἐπὶ πνεύματι καὶ ἀρετῇ.

Λεύκιος Αὐρήλιος Κόμμοδος· αὐτοκράτωρ δὲ γενόμενος ἀπεκλήθη Μάρκος Αὐρήλιος Κόμμοδος Ἀντωνῖνος, ἀπὸ δὲ τοῦ 191 Λεύκιος Αἴλιος Αὐρήλιος Κόμμοδος. Τὰ κατὰ τὸν Κόμμοδον διηγοῦνται **Δίων ὁ Κάσσιος** ἐν βιβλίῳ LXXII, ὁ **Ἡρωδιανὸς** (Τῆς μετὰ Μάρκον βασιλείας I) καὶ ὁ **Αἴλιος Λαμπρίδιος**, εἷς ὢν τῶν συγγραφέων τῆς Αὐγουστείου ἱστορίας, ἐν τῷ βίῳ τοῦ Κομμόδου. Πρβλ. Krakauer Commodus und Pertinax. Ἐν Βιέννῃ. 1883. — Zürcher Commodus, ein Beitrag zur Kritik der Historien Herodians (Büdinger Untersuchungen Τόμ. Α' σ. 223-263).

[1] **Λαμπριδίου** Comm. 19.

Ἦσαν δὲ οὗτοι ὁ Κλαύδιος Πομπηιανός, ὁ γαμβρὸς τοῦ αὐτοκράτορος Σάλβιος Ἰουλιανός, οἱ δύο ὕπαρχοι τῶν πραιτωριανῶν καὶ οἱ δύο ἀδελφοὶ Κυντίλιοι, ὄντες σπάνιον πρότυπον ἀδελφικῆς στοργῆς καὶ ἐπιφανεῖς ἐπὶ κατορθώμασι πολεμικοῖς καὶ ἐπὶ τῇ δεξιᾷ διοικήσει τῶν ἐπαρχιῶν Ἀχαΐας καὶ Παννονίας.

Ἀλλ' ἡ δύναμις τῶν συμβούλων ἐκείνων διήρκεσε βραχύτατον χρόνον. Κατ' εἰσήγησιν δ' αὐτῶν ὁ Κόμμοδος, παραστὰς εἰς τὸ βῆμα ἐν μέσῳ τοῦ στρατοπέδου, ἀνέγνωσε τὸ ὑπὸ τῶν ἐπιτρόπων εἰς αὐτὸν ὑπαγορευθὲν ἐγκώμιον τοῦ πατρός. Συνεβούλευον δὲ οἱ ἐπίτροποι τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ πρὸς τοὺς Γερμανοὺς πολέμου, ὅπως ἀποβῇ ἔτι ἐπωφελεστέρα ἡ κατ' αὐτῶν πρόσφατος νίκη· ἀλλ' ὁ Κόμμοδος συνωμολόγησε πάραυτα εἰρήνην μετὰ τῶν πολεμίων· ἤδη δὲ κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ αὐτοῦ ἐκείνου ἔτους ἐπέστρεψεν ἐν θριάμβῳ εἰς τὴν Ῥώμην, ἔχων συμπαρακαθήμενον ἐπὶ τοῦ θριαμβικοῦ ἅρματος τὸν δοῦλον Σαώτερον τὸν ἑταῖρον τῶν αἰσχρῶν του ἐρώτων, ὅστις ἐκαλεῖτο νῦν νὰ καταλάβῃ τὴν θέσιν ἐκείνην τῆς τιμῆς ἣν ὤφειλε νὰ κατέχῃ ὁ ἀνδριὰς τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου.

Καὶ τὸ μὲν θέαμα ἐκεῖνο ὑπῆρξε διὰ τοὺς Ῥωμαίους τὸ πρῶτον ἄγγελμα περὶ τῆς μετὰ τοῦ Κομμόδου ἐπανόδου τῆς διαφθορᾶς εἰς τὸ παλάτιον ἐκεῖνο, ἐν ᾧ ὁ πατὴρ αὐτοῦ εἶχεν ἐνθρονίσει τὴν ἀρετήν. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἔμελλον νὰ διδαχθῶσιν οἱ Ῥωμαῖοι, ὅτι ἡ νέα αὐταρχία ἐπέπρωτο νὰ συνδυάσῃ πρὸς τὴν αἰσχρότητα τὴν τυραννίδα.

Ταύτης δὲ τῆς τυραννίδος ὑπουργὸς παρουσιάζεται ἐπὶ τοῦ Κομμόδου ὁ Περέννιος ἐκεῖνος, ὃν ὁ Μάρκος Αὐρήλιος ὁ μὴ διαγινώσκων πάντοτ' εὐστόχως τὸν χαρακτῆρα τῶν ἀνθρώπων εἶχεν ἀναδείξει μετὰ καὶ τοῦ Πατέρνου ὕπαρχον τῶν πραιτωριανῶν. Τῶν δύο δὲ τούτων ὑπάρχων ὁ ἀγαθός, ὁ Πάτερνος, παρηγκωνίσθη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, καίπερ κατ' ὄνομα διασώσας τὴν ἀρχήν, μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ ἐποιήθη ἐκποδών, διατηρήσαντος τήν τε ἀρχὴν καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ ἡγεμόνος μόνου τοῦ μυσαροῦ Περεννίου. Δὲν θὰ φανῇ δὲ ἄπορον, ὅτι ἡ τοιαύτη παρεκτροπὴ τῆς αὐταρχίας, ἣν εἶχε καταστήσει μᾶλλον αἰσθητὴν ἡ μακρὰ ἐπὶ τῶν προκατόχων ἀγαθῶν αὐτοκρατόρων ἀπομάθησις τῶν τοιούτων κατοτροπιῶν, προεκάλεσε τὴν σκευωρίαν συνωμοσίας ἐναντίον τοῦ ὑπαιτίου. Καὶ ἅπαντες μὲν οἱ ἱστορικοὶ παριστάνουσι τὴν συνωμοσίαν ἐκείνην παρασκευαζομένην κατ' εἰσήγησιν τῆς ἀδελφῆς τοῦ Κομμόδου Λουκίλλης, ἀλλὰ διαφωνοῦσιν ὅμως πρὸς ἀλλήλους ὡς πρὸς τὰ αἴτια τἀγαγόντα τὴν χήραν ἐκείνην τοῦ Λευκίου Οὐήρου εἰς ἀποστασίαν ἀπὸ τοῦ ἀδελφοῦ. Καὶ ὁ μὲν Ἡρωδιανός, συγγραφεὺς ἀνεκδοτικὸς μᾶλλον ἢ ἱστορικὸς αὐστηρός, προσγράφει τὸ αἴτιον εἰς ταπεινὰς γυναικείας ἀντιζηλίας, λέγων, ὅτι ἡ Λουκίλλα μεγάλως ἐδυσφόρει βλέπουσα τὴν σύζυγον τοῦ Κομμόδου Κρισπῖναν κατέχουσαν τὰ πρω-

τεῖα ἐν τῷ παλατίῳ[1]. Ἀλλ' ἂν θεωρήσωμεν τοὺς ἄνδρας, οὓς ἡ Λουκίλλα κατέστησε συγκοινωνοὺς τῆς συνωμοσίας, δυσχερῶς θὰ πιστεύσωμεν, ὅτι οὗτοι ἐδέχθησαν νὰ γείνωσιν ὄργανον παθῶν οὕτω ταπεινῶν. Ἐξ ἑτέρου δὲ ὁ βιογράφος τοῦ Κομμόδου οὐδὲν γνωρίζει ἡμῖν περὶ τοιαύτης ζηλοφθονίας καὶ λέγει ῥητῶς, ὅτι τὴν Λουκίλλην ἤγαγεν εἰς ἀπόπειραν κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ ὁ ὠμὸς βίος τοῦ Κομμόδου[2]. Συμμετέσχον δὲ τῆς συνωμοσίας ὁ Οὐμ-

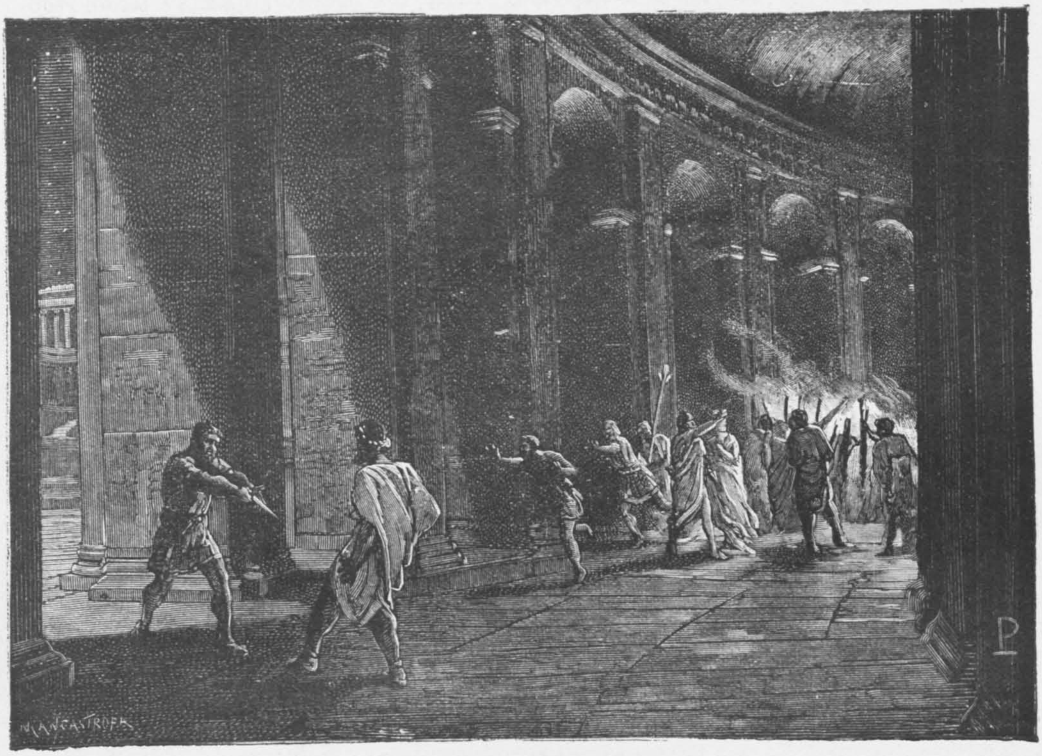

Ἀπόπειρα δολοφονίας τοῦ Κομμόδου.

μίδιος Κουαδρᾶτος, γαμβρὸς τοῦ Κομμόδου ἐπὶ τῇ ἀδελφῇ Ἀννίᾳ Φαυστίνῃ, ὁ σύζυγος τῆς Λουκίλλης Κλαύδιος Πομπηιανὸς καὶ ὁ ὕπαρχος Πάτερνος. Ἡ δ' ἐκτέλεσις τοῦ φόνου τοῦ αὐτοκράτορος ἀνετέθη κατὰ τὸν βιογράφον αὐτοῦ Λαμπρίδιον καὶ Δίωνα τὸν Κάσσιον εἰς τὸν Πομπηιανόν. Ἀλλ' ὁ Ἡρωδιανὸς ἀντὶ τούτου ἀναφέρει τὸν νεαρὸν συγκλητικὸν Κυντιανόν. Ἀλλ' ὁπότερος καὶ ἂν ὑπῆρξεν ὁ ἀναλαβὼν τὸ ἔργον, δὲν προέβη κατὰ τὴν κρίσιμον ὥραν μετὰ τῆς προσηκούσης ὁρμῆς. Πρὶν δὲ πλήξῃ τὸν αὐτο-

[1] **Ἡρωδιανοῦ** I, 8.

[2] Crudelis vita Commodi Quadratum et Lucillam compulit ad ejus interfectionem consilia inire, non sine praefecti praetorio Tarruteni Paterni consilio. **Λαμπριδίου** Comm. 4.

κράτορα ὁ τὸν φόνον ἀναλαβών, ἔδειξεν εἰς αὐτὸν τὸ ξιφίδιον, εἰπὼν «Τοῦτό σοι στέλλει ἡ σύγκλητος[1]». Ἀλλ' ἐν ᾧ προεφέροντο ἐκεῖναι αἱ λέξεις, ὁ Κόμμοδος ἔλαβε καιρὸν νὰ ὑπεκφύγῃ τὸ τραῦμα, οἱ δὲ σωματοφύλακες σπεύσαντες διέσωσαν αὐτόν (183).

Τὰ δὲ ἀσύνετα ῥήματα τὰ ἐκφυγόντα τὸ ἕρκος τῶν ὀδόντων τοῦ μέλλοντος νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἀπόφασιν τῶν συνωμοτῶν ἐνέπνευσαν εἰς τὸν Κόμμοδον μῖσος ἄσβεστον ἐναντίον τῆς συγκλήτου. Τὸ δὲ συνέδριον ἐκεῖνο τὸ ἐπὶ τῶν Ἀντωνίνων ἀνακτῆσαν μέγα μέρος τοῦ προτέρου κύρους ἀπέβη ἐπὶ τοῦ ἀναξίου υἱοῦ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου ὁ σκοπὸς διωγμοῦ ὠμοτάτου.

Πρῶτον δὲ τῶν θυμάτων ὑπῆρξεν ἡ Λουκίλλα, ἣν ὁ ἀδελφὸς ἐξώρισεν εἰς Καπρέας, ὅπου καὶ ἐσφάγη κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ. Πλὴν δὲ τῆς Λουκίλλης συνεθανατώθησαν ὁ Πομπηιανός, ὁ Κουαδρᾶτος, ὁ Πάτερνος καὶ ὁ Σάλβιος Ἰουλιανός, ὁ ἀνεψιὸς τοῦ μεγάλου νομομαθοῦς. Ὁ δὲ Δίων ὁ Κάσσιος μαρτυρεῖ, ὅτι ἐκ πάντων τῶν ἐπὶ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου διαπρεψάντων ἀνδρῶν μόνον τρεῖς διέφυγον τὸν θάνατον.

Τῶν δὲ θυμάτων οἱ μάλιστα πολύκλαυστοι ὑπῆρξαν οἱ δύο Κυντίλιοι, εἰ καὶ τὰ πλήθη εἶχον συνειθίσει πλέον εἰς παρομοίας αἱματηρὰς σκηνάς. Ἀντεπροσώπευον δὲ τότε τὸν οἶκον τῶν Κυντιλίων, ἀνάγοντα τὸ γένος εἰς τὴν Τροίαν καὶ ὄντα πλουσιώτατον, οἱ δύο ἀδελφοὶ Κανδιανὸς καὶ Μάξιμος, ἄνδρες ἐπιφανεῖς ἐπὶ παιδείᾳ καὶ στρατιωτικῇ ἀρετῇ καὶ περιώνυμοι ἐπὶ τῇ θαυμασίᾳ αὐτῶν ἀδελφικῇ ὁμονοίᾳ. Οἱ δύο Κυντίλιοι οὐδέποτε εἶχον χωρισθῇ ἀπ' ἀλλήλων, ὁμοῦ ἄρξαντες τὰς δημοσίας ἀρχάς, τάς τε πολιτικὰς καὶ στρατιωτικάς, τοῦ μὲν ὑπηρετοῦντος ὡς βοηθοῦ τοῦ δέ. Καὶ ἡ μὲν ὁμόνοια αὕτη ἐτάραξε τοὺς ὕπνους τοῦ ἀδελφοκτόνου ἡγεμόνος, ὁ δὲ πλοῦτος τῶν δύο ἀδελφῶν ἐξήγειρε τὴν πλεονεξίαν αὐτοῦ· διὸ προέγραψεν αὐτοὺς καὶ ἐδήμευσεν αὐτῶν τὴν οὐσίαν[2].

Ἐν δὲ ταῖς τοιαύταις ἐκρήξεσιν αἱματηρᾶς ἐκδικήσεως ἐμφανίζεται ἡ ἀπηνὴς μορφὴ τοῦ ὑπάρχου Περεννίου ὡς συμβούλου καὶ εἰσηγητοῦ. Καὶ ἐπαινεῖται μὲν αὐτοῦ ἡ αὐστηρότης περὶ τὴν διοίκησιν, ἧς ἦτο αὐτόχρημα ὁ ἡγεμών. Ἀλλ' ἡ ἐξάσκησις τῆς ἀρχῆς ἐξήγειρεν ἐν αὐτῷ πλεονεξίαν ἀγαγοῦσαν μοιραίως αὐτὸν εἰς τὸν ὄλεθρον. Ἤδη πολλάκις εἶχον περιέλθει εἰς τὸ οὖς τοῦ Κομμόδου φῆμαι περὶ ἐπιβουλῶν τοῦ Περεννίου. Εἶχε δ' ὁ τύραννος τὴν ψυχὴν πλήρη ὑπονοιῶν κατ' αὐτοῦ, ὅτε καταγγελία ὑποβληθεῖσα ὑπὸ πρεσβείας στρατιωτῶν τῆς Βρεττανίας παρέσχεν εἰς αὐτὸν τὴν ζητου-

---

[1] «Ἰδού, ἔφη, τοῦτό σοι ἡ βουλὴ πέπομφε». **Δίωνος Κασσίου** LXXII, 4.

[2] Ἐν τῇ πεδιάδι τῆς Ῥώμης, πρὸς τἀριστερὰ τῆς Ἀππίας ὁδοῦ, εἶνε ὁρατὰ καὶ τὴν σήμερον τὰ ἐρείπια τῆς ἐπαύλεως τῶν Κυντιλίων, ἥτις συνήθως ὠνομάζετο κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας *Παλαιὰ Ῥώμη* (Roma vecchia).

μένην ἀφορμὴν πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τοῦ ἐπικινδύνου ὑπουργοῦ. Καὶ δὴ οἱ στρατιῶται ἐκεῖνοι, ὄντες χίλιοι πεντακόσιοι, κατήγγελλον, ὅτι ὁ Περέννιος εἶχε δώσει εἰς ἁπλοῦς ἱππεῖς ἀξιώματα προσήκοντα εἰς συγκλητικούς. Ὁ δὲ Κόμμοδος ἐτιμώρησε τὸν πταίστην διὰ τιμωρίας μεγαλειτέρας τῆς ἐπιζητουμένης, παραδοὺς εἰς αὐτοὺς τὸν τάλανα ὑπουργόν, ὃν καὶ κατέκοψαν (185).

Τὴν δὲ τέως εἰς τὸν Περέννιον ἀπονεμομένην εὔνοιαν μετεβίβασεν ὁ Κόμμοδος εἰς τὸν Φρύγα Κλέανδρον, ἄλλοτε δοῦλον, ὅστις, εἰσελθὼν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ αὐτοκράτορος, εἶχε κατορθώσει διὰ τῶν πανούργων τρόπων ναὐξηθῇ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ γείνῃ πρόκοιτος *(cubicularius)* τοῦ Κομμόδου, μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Περεννίου πρωθυπουργὸς καὶ εἷς τῶν ὑπάρχων τῶν πραιτωριανῶν. Εἶχον δὲ τότε αὐξηθῇ οἱ ὕπαρχοι ἀπὸ δύο εἰς τρεῖς, ὧν εἰς τὸν Κλέαρχον ἀνετέθη ἡ ειδικὴ ὑπηρεσία τῆς προστασίας τῆς ζωῆς τοῦ αὐτοκράτορος, διὸ καὶ ἀπεκλήθη *ἀπελεύθερος ἐν ἐγχειριδίῳ*[1].

Διοικοῦντος δὲ τοῦ ἀπελευθέρου Κλεάνδρου, τὸ κράτος παρέστη εἰς τὴν τέλεσιν πράξεων ἐπαισχύντων καὶ τοιούτων οἵας δὲν εἶχεν ἴδει οὐδ' ἐπὶ τῶν μυσαρωτάτων αὐτοκρατόρων. Καὶ δὴ ὁ Κλέανδρος ὅπως κορέσῃ τὴν δίψαν τῆς φιλοχρηματίας, ἥτις ἦτο τὸ κυριώτατον αὐτοῦ πάθος, ἐξέθηκε δημοσίᾳ εἰς πλειοδοσίαν τὰς τιμὰς καὶ ἀρχὰς τῆς πολιτείας, τοιαύτας δὲ διαστάσεις ἔλαβεν ἡ αἰσχρὰ καπηλεία, ὥστ' ἐντὸς ἑνὸς καὶ μόνου ἔτους ἀνηγορεύθησαν εἴκοσι καὶ πέντε ὕπατοι.

Ὡς δ' ἐκαπηλεύθη ἡ ὑπατεία, οὕτω καὶ ἡ σύγκλητος ἀνεμεστώθη δι' ἐπονειδίστου ἐμπορίας. Οἱ δὲ ἱστορικοὶ φέρουσι τὸ παράδειγμα τοῦ Ἰουλίου Σόλωνος, ἀνδρὸς ἄλλως ἀφανεστάτου, ὅστις ἐπώλησε πᾶσαν τὴν οὐσίαν, ὅπως διορισθῇ ὑπὸ τοῦ Κλεάνδρου συγκλητικός· διὸ ἐλέγετο μετὰ πικρᾶς εἰρωνείας, ὅτι ὁ Ἰούλιος Σόλων ἐξωρίσθη εἰς τὴν σύγκλητον[2]. Διὰ τοιαύτης δὲ καπηλείας ὁ Κλέανδρος συνεσώρευσεν ἐντὸς τριετίας τοσαῦτα χρήματα, ὥστε ἠδυνήθη νὰ κοσμήσῃ ἰδίᾳ δαπάνῃ τὴν πόλιν διὰ βαλανείων, στοῶν καὶ ὡραίων οἰκοδομῶν, διαδίδων τὴν φήμην, ὅτι τὰ τοιαῦτα ᾠκοδομοῦντο ἐκ θελήσεως καὶ διὰ δαπάνης τοῦ αὐτοκράτορος. Μετεχειρίζετο δὲ τοῦτο τὸ τέχνασμα, ὅπως μὴ ὁ πλοῦτός του ἐγείρῃ τὰς ὑπονοίας τοῦ ἡγεμόνος. Καὶ ἐπειράθη μὲν νὰ φωτίσῃ τὸν Κόμμοδον ὁ ἀνὴρ τῆς ἀδελφῆς Λεύκιος Ἀντίστιος Βοῦρρος, ἀλλ' ὁ Κλέανδρος κατηγόρησεν αὐτὸν ὡς ἐποφθαλμιῶντα εἰς τὴν αὐταρχίαν καὶ ἐπέτυχε τὴν εἰς θάνατον καταδίκην αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ παμπόνηρος ἀπελεύθερος ὁ εἰδὼς νὰ προφυλάττηται κατὰ τῶν διαβολέων δὲν ἠδυνήθη νὰ σώσῃ ἑαυτὸν ἀπὸ τῆς ἐπιβουλῆς τῆς ἰδίας

[1] Tuncque primum tres praefecti praetorio fuere, inter quos libertinus, qui a pugione appelatus est. **Λαμπριδίου** Comm. 6.

[2] **Δίωνος Κασσίου** LXXII, 12.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

πλεονεξίας. Μὴ ἀρκούμενος εἰς τοὺς θησαυροὺς οὓς εἶχεν ἀθροίσει διὰ τῆς ἀπεμπολήσεως τῶν δημοσίων ἀξιωμάτων, ἐπωφελήθη ἐκ σιτοδείας πληξά-

Ὁ αὐτοκράτωρ Κόμμοδος
προτομὴ εὑρεθεῖσα ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τῆς Ῥώμης.

σης τὴν Ῥώμην τῷ 189, ὅπως σωρεύσῃ νέα πλούτη, ἀγοράζων καὶ μεταπωλῶν τὸν ἔξωθεν εἰσαγόμενον σῖτον. Ἐπὶ δὲ τῇ νέᾳ ταύτῃ ἀτιμίᾳ τοῦ ὑπουργοῦ ἐξερράγη φανερὰ στάσις τοῦ πλήθους. Τελουμένης δὲ ἱπποδρο-

μίας, ἐν ᾧ οἱ ἵπποι ἔμελλον νἀγωνισθῶσι τὸ ἕβδομον, πλῆθος παιδίων, ἡγουμένης παρθένου ὑψηλῆς καὶ βλοσυρᾶς, εἰσέδραμεν εἰς τὸν ἱππόδρομον, ἐκπέμπον δεινὰς κραυγὰς κατὰ τοῦ ἐπαυξάνοντος τὴν σιτοδείαν. Ἐπὶ δὲ ταῖς κραυγαῖς ἐκείναις ὁ δῆμος συνεκινήθη, καὶ, καταλιπὼν τὸ θέαμα, ὥρμησε πρὸς τὸν Κόμμοδον, οἰκοῦντα τότε ἐν τῷ Κυντιλίῳ προαστείῳ, κειμένῳ ἐκτὸς τῆς Καπήνης πύλης. Εἰς μάτην ὁ Κλέανδρος πειρᾶται νἀναστείλῃ τὴν ὁρμὴν τοῦ πλήθους, στέλλων κατ᾽ αὐτοῦ τοὺς ἱππεῖς τῆς φρουρᾶς, οἵτινες διώκονται ὑπὸ τῶν πεζῶν πραιτωριανῶν, ἑνωθέντων μετὰ τοῦ δήμου. Ὁ δὲ Κόμμοδος, μαθὼν παρὰ τῆς παλλακῆς Μαρκίας καὶ τῆς ἀδελφῆς Φαδίλλης τὴν ἐν Ῥώμῃ ἀποστασίαν, ἐθυσίασεν ἀπόνως εἰς τὸν στασιάζοντα δῆμον τὸν Κλέανδρον καὶ τὸν παῖδα αὐτοῦ, ὡς πρὸ τεσσάρων ἐτῶν εἶχε παραδώσει τὸν Περέννιον εἰς τοὺς ἐκ Βρεττανίας στρατιώτας. Πρὶν δ᾽ ἔτι τὰ πλήθη φθάσωσιν εἰς τὸ Κυντίλιον προάστειον, ὁ Κλέανδρος ἐφονεύθη, καὶ ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἐστάλη ἐπὶ κοντοῦ εἰς τοὺς στασιαστὰς ὡς ἀρραβὼν εἰρήνης καὶ φιλίας μεταξὺ τοῦ δήμου καὶ τοῦ ἡγεμόνος (189).

Ἡ δὲ πικρὰ ἀπὸ τῶν δύο ὑπουργῶν πεῖρα ἔπεισε τὸν Κόμμοδον νὰ μὴ διορίσῃ διάδοχον τοῦ Κλεάνδρου· τότε δ᾽ ἐφάνη ἐν τῇ γυμνότητι αὐτῆς ἡ διάστροφος φύσις τοῦ τυράννου. Καὶ μέχρι μὲν ἐκείνου τοῦ χρόνου εἶχεν ἐπιδείξει κυρίως τἀκόλαστα αὐτοῦ πάθη. Ἡ οἰκία αὐτοῦ εἶχεν ἀποβῆ γυναικωνῖτις, ὁποῖαι δ᾽ αἱ ἐν αὐτῇ τελούμεναι ἐπονείδιστοι σκηναὶ δύναται νὰ γνωσθῇ ἐκ τῆς ἀπροκαλύπτου περιγραφῆς αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ βιογράφου τοῦ αὐτοκράτορος, τοῦ Λαμπριδίου, ἡ δ᾽ εὐπρέπεια τῆς νεωτέρας γλώσσης δὲν ἐπιτρέπει τὴν περιγραφὴν τοιούτων βδελυρῶν φαυλοτήτων ἄντικρυς ἀντικειμένων εἴς τε τὴν φύσιν καὶ τὴν εὐκοσμίαν.

Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Κλεάνδρου πλὴν τῶν φιληδόνων ἐνστίκτων ἀφυπνίσθη ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ Κομμόδου τὸ αἱμοδιψές, οὗ ἡ ἀγριότης ἐστράφη τὸ πρῶτον κατ᾽ αὐτῆς του τῆς οἰκογενείας. Καὶ πρὸς μὲν ἐξολόθρευσιν τοῦ γένους τῶν Καισάρων εἶχε χρειασθῇ ἡ δολοφόνος ἐνέργεια πέντε τυράννων, ὁ δὲ Κόμμοδος ἤρκεσεν αὐτὸς καὶ μόνος πρὸς ἀφανισμὸν τῶν πολυπληθῶν γόνων τῶν Ἀντωνίνων. Μετὰ δὲ τοὺς συγγενεῖς τοῦ αὐτοκράτορος ἦλθεν ἡ σειρὰ τῶν συγκλητικῶν, ὧν ἐφονεύθησαν εἰκοσιτρεῖς ἐν μιᾷ καὶ μόνῃ ἡμέρᾳ. Ὁ δὲ ἱστορικὸς Δίων ἀποκνεῖ ἐξ εὐλαβείας καὶ δέους νὰ καταλέξῃ τὰ ὀνόματα τοῦ πλήθους τῶν πολιτῶν τῶν ὑπὸ τοῦ ὠμοῦ τυράννου φονευθέντων [1].

Εἰς ἐπαύξησιν δὲ τῶν ἀπὸ τῆς φρικτῆς τυραννίδος δεινῶν προσεπῆλθον αἱ δημόσιαι ζημίαι. Καὶ πυρκαϊὰ μὲν ἐκραγεῖσα ἐν Ῥώμῃ κατέστρεψεν ἱκανὰς οἰκοδομάς, ἐν αἷς καὶ τὸν ναὸν τῆς Ἑστίας καὶ τὸν τῆς Εἰρήνης, μεθ᾽ οὗ χαέντος συναπωλέσθησαν καὶ οἱ ἐν αὐτῷ χάριν ἀσφαλείας ὑπὸ τῶν πολιτῶν

[1] **Δίωνος Κασσίου** LXXII, 7, 3.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ἐναποτεθειμένοι θησαυροί. Ἔπειτα δ' ἐπῆλθε νέος δεινὸς λοιμός. Ὁ δὲ τύραννος, θέλων νὰ διασωθῇ ἀπὸ τοῦ κινδύνου, ἔφυγεν εἰς τὸ Λαύρεντον, ἣν διαμονὴν συνέστησαν εἰς αὐτὸν οἱ ἰατροὶ διὰ τὸ πλῆθος τῶν περὶ τὴν πόλιν ἐκείνην τῆς Λατίνης φυομένων δαφνῶν, ὧν ἡ σκιὰ καὶ τὸ ἄρωμα ἐθεωροῦντο ἀλεξιτήριον κατὰ τῆς νόσου. Διαμένων δ' ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ ὁ Κόμμοδος καθ' ὃν χρόνον οἱ λαοὶ αὐτοῦ ἐπιέζοντο ὑπὸ τοῦ βάρους τῶν δημοσίων συμφορῶν, κατέτριβε τὸν ὀλίγον χρόνον, ὃν ἄφινον εἰς αὐτὸν ἐλεύθερον αἱ ἡδοναί, ἀναζητῶν νέους τρόπους πρὸς ἀπαθανατισμὸν τοῦ ὀνόματός του. Ἐπίστευσε δ' ὅτι διαιωνίζει αὐτὸ ὀνομάζων Κομμόδιον τὸν αἰῶνα, Κομμοδιανὰ τὰ στρατόπεδα, Κομμοδιανὴν τὴν σύγκλητον καὶ αὐτὴν τὴν Ῥώμην *(Colonia Commodiana)* καὶ προσγράφων εἰς ἑαυτὸν τὰς πομπωδεστάτας τῶν ἐπωνυμιῶν, ἃς οὐδέποτε προσέλαβεν ἄλλος τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων.

Ἔσχατος ἐξευτελισμὸς τῆς αὐταρχίας.—Παύσαντος δὲ τοῦ λοιμοῦ, ὁ τύραννος ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ῥώμην· ἀφ' οὗ δὲ πρότερον διὰ τῶν ὠμοτήτων αὐτοῦ εἶχε πληρώσει τρόμου τὸν κόσμον, ἐπλήρωσεν αὐτὸν αἰσχύνης ἀγωνισθεὶς δημοσίᾳ ὡς μονομάχος. Ἕκαστος τῶν Ῥωμαίων τυράννων εἶχεν ἐπιδείξει ἰδίαν τινὰ μανίαν, ὁ μὲν Καλιγόλας πιστεύων, ὅτι ἦτο θεός, ὁ δὲ Νέρων, ὅτι ἦτο μέγας τεχνίτης· ὁ δὲ Κόμμοδος, ὅπως ἐπιδείξῃ δημοσίᾳ τὴν ἀσφάλειαν μεθ' ἧς εἴξευρε νὰ πλήττῃ, ἔγεινε μονομάχος. Ἐξ ἁπάσης τῆς Ἰταλίας συνέρρευσε πλῆθος μέγα εἰς τὸ παράδοξον θέαμα. Ὁ δὲ Κόμμοδος εἰςῆλθε μὲν εἰς τὸ ἀμφιθέατρον ἐνδεδυμένος χιτῶνα λευκὸν χειριδωτόν, τυχὼν δὲ τῶν δεξιώσεων τῶν συγκλητικῶν, περιεβλήθη ἄλλον χιτῶνα ὁλοπόρφυρον κατάπαστον ὑπὸ χρυσοῦ καὶ χλαμύδα ὁμοίαν ἑλληνικήν, ἐπέθηκε δ' ἐπὶ τῆς κεφαλῆς στέφανον χρυσοῦν κεκοσμημένον διὰ λίθων ἰνδικῶν· φορῶν δ' ἐκείνην τὴν στολὴν καὶ κρατῶν εἰς τὰς χεῖρας κηρύκειον ὁποῖον τὸ τοῦ Ἑρμοῦ ἀντικαθιστάνον τὸ σκῆπτρον ἐνεφανίσθη εἰς τὴν κονίστραν. Τρεῖς δ' ἡμέρας διήρκεσε τὸ βδελυρὸν θέαμα, ὧν τὴν τρίτην, περατωθέντων τῶν πρὸς τὰ θηρία ἀγωνισμάτων, ἤρχισεν ὁ μεταξὺ τῶν μονομάχων ἀγών. Μετασχὼν δὲ τοῦ ἀγῶνος ἐκείνου ὁ Κόμμοδος, περιεβλήθη τὴν ἐνδυμασίαν καὶ ἀνέλαβε τὰ ὅπλα τοῦ εἴδους ἐκείνου τῶν μονομάχων οὓς οἱ Ῥωμαῖοι ἐκάλουν *διώκτας (secutores)*, ἤτοι τὸ κράνος, τὴν ἀσπίδα καὶ τὸ ξίφος. Ὁ δὲ ἀμυνόμενος ἀντίπαλος, ὢν γυμνός, ἦτο ὡπλισμένος διὰ τριαίνης καὶ δικτύου, ἐξ οὗ τὸ ὄνομα ὅπερ ἔφερε, καλούμενος *δικτυοβόλος (retiarius)*· καὶ διὰ μὲν τοῦ ἀμφιβλήστρου ὤφειλε νὰ περιβάλῃ τὸν ἀντίπαλον, διὰ δὲ τῆς τριαίνης νὰ φονεύσῃ αὐτόν. Οἱ δὲ ἀντίπαλοι τοῦ αὐτοκράτορος ὡς μονομάχου εἶχον τὴν διαταγὴν νὰ φονεύωνται ἄνευ ἀμύνης· ἡ δὲ πιστὴ τήρησις ταύτης τῆς διαταγῆς ἀποδεικνύει τὸν ἔσχατον ἐξευτελισμὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ὃν εἶχε προκαλέσει ὁ ἐπονείδιστος ἐκεῖνος θεσμός. Ὁ δὲ ἱστορικὸς

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

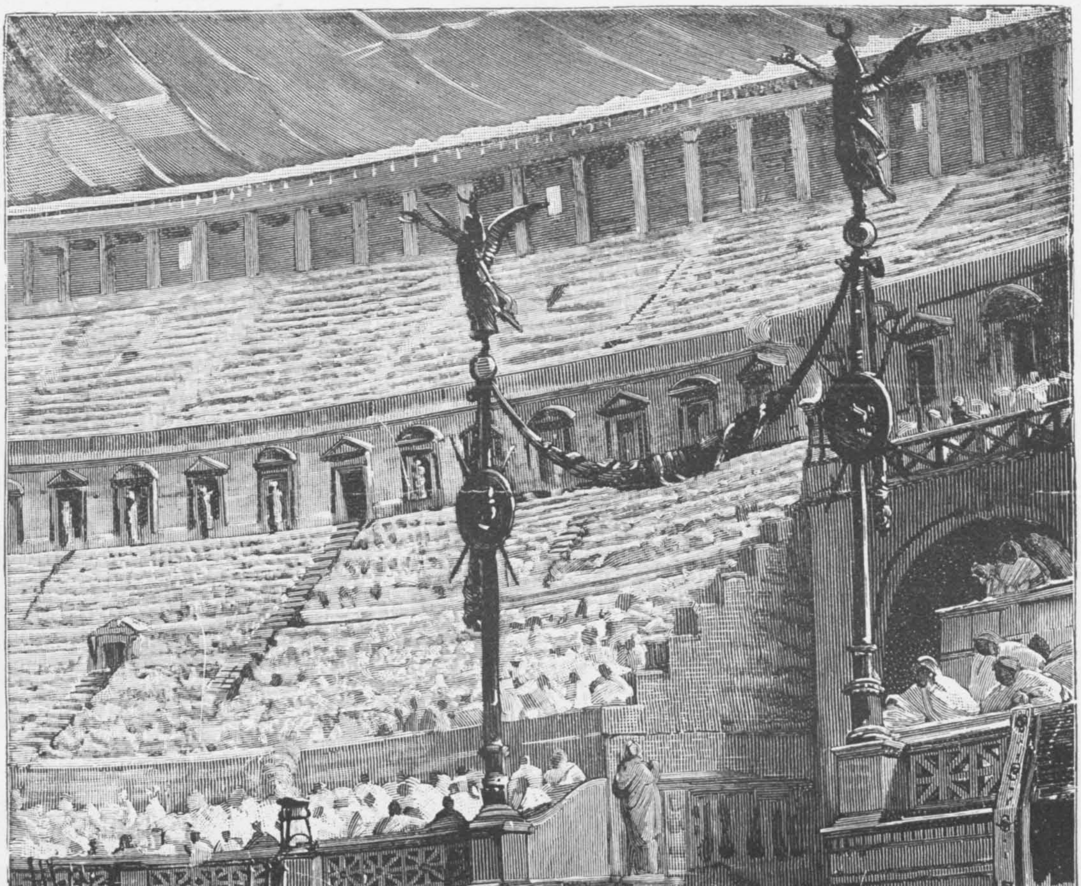

Ὁ Κόμμοδος ἐν τῷ Κολοσσιαίῳ.

Δίων, παραστὰς ὡς συγκλητικὸς εἰς τὸ αἰσχρότατον θέαμα, ὁμολογεῖ τήν τε ἰδίαν αἰσχύνην καὶ τὴν τῆς συγκλήτου, ἀφηγούμενος τὸν προπηλακισμὸν καὶ τὴν δουλοπρέπειαν τῶν πατέρων πρὸ τοῦ Κομμόδου ὡς μονομάχου. Ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ ἀγωνιζόμενος ἐνίκα, λέγει ὁ ἱστορικός, ἡμεῖς ἐπεβοῶμεν τά τε ἄλλα ὅσα ἐκελευόμεθα, καὶ αὐτὸ τοῦτο συνεχῶς «καὶ κύριος εἶ καὶ πρῶτος εἶ καὶ πάντων εὐτυχέστατος· Νικᾷς, νικήσεις, ἀπ' αἰῶνος, Ἀμαζόνιε, νικᾷς». «Ἔπραξε δὲ καὶ ἕτερόν τι τοιόνδε πρὸς ἡμᾶς τοὺς συγκλητικοὺς προσθέτει ὁ Δίων[1], ἐξ οὗ ἐφοβήθημεν οὐδὲν ἧττον τοῦ θανάτου. Ἀποκτείνας ἐν τῷ ἀγῶνι στρουθοκάμηλον καὶ ἀποτεμὼν τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, προσῆλθεν ἔνθα ἐκαθήμεθα, διὰ μὲν τῆς ἀριστερᾶς κρατῶν τὴν κεφαλὴν ἐκείνην, διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς τὸ ξίφος ἡματωμένον. Καὶ οὐδὲν μὲν εἶπε, ἐκίνησε δὲ σεσηρὼς τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ κεφαλήν, ἐνδεικνύμενος, ὅτι καὶ εἰς ἡμᾶς ἔμελλε νὰ πράξῃ ὅ τι εἰς τὸν ἀποτμηθέντα τὴν κεφαλὴν στρουθόν. Ἀλλὰ παρὰ τὴν ἀπειλητικὴν στάσιν τοῦ αὐτοκράτορος κατέλαβεν ἡμᾶς γέλως ἐπὶ τῇ ἀπειλῇ του, πολλοὶ δ' ἡμῶν ἕνεκα τούτου ἤθελον κινδυνεύσει, ἂν μὴ ἐγὼ ἤρχιζον νὰ μασῶ φύλλα δάφνης ἐκ τοῦ κοσμοῦντος τὴν κεφαλὴν στεφάνου, δὲν ἔπειθον δὲ καὶ τοὺς ἄλλους τοὺς πλησίον μου καθημένους νὰ πράξωσι τὸ αὐτό, ὅπως διὰ τῆς συνεχοῦς κινήσεως τοῦ στόματος ἀποκρύψωμεν τὸν γέλωτα καὶ μὴ προδοθῶμεν». Εἷς δὲ μόνος τῶν συγκλητικῶν, ὁ Γάϊος Πομπηιανός, ὁ γαμβρὸς καὶ φίλος τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, ἐτόλμησε νὰ διαμαρτυρηθῇ κατὰ τοῦ ὀνείδους ἐκείνου, ἀποποιηθεὶς νὰ παραστῇ εἰς τὸ ἀμφιθέατρον. Ἀλλ' ὁ Κόμμοδος δὲν ἐτιμώρησεν αὐτὸν ἐπὶ τῇ ἀντιστάσει ἐκείνῃ, τοῦθ' ὅπερ ὑπῆρξεν ἴσως ἡ ἀρίστη τῶν πράξεων τοῦ αὐτοκράτορος καθ' ἅπαντ' αὐτοῦ τὸν βίον[2].

Ἐν τούτοις δὲ δὲν ἤργησε νἀνατείλῃ ἡ ἡμέρα τῆς μεγάλης ἐκδικήσεως. Δὲν προῆλθε δὲ αὕτη οὔτ' ἐκ τοῦ δήμου, οὔτ' ἐκ τῆς συγκλήτου, ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ τοῦ οἴκου τοῦ τυράννου. Καὶ δή, προσεγγιζούσης τῆς ἀρχῆς τοῦ νέου ἔτους, ὁ Κόμμοδος εἶχεν ἀναγγείλει, ὅτι ἡ ἑορτὴ τῆς πρώτης Ἰανουαρίου δὲν ἔμελλε νὰ τελεσθῇ κατὰ τὸ παλαιὸν ἔθος. Ἀντὶ νὰ ἐξέλθῃ τὴν ἡμέραν ἐκ τοῦ παλατίου περιβεβλημένος τὴν βασιλικὴν πορφύραν, ὅπως πορευθῇ εἰς τὸν ναόν, ἐμελέτα νὰ ἐκκινήσῃ ἐκ τῆς σχολῆς τῶν μονομάχων, ἐνδεδυμένος ὡς σεκούτωρ καὶ ἀκολουθούμενος ὑπὸ μονομάχων ἀντὶ πραιτωριανῶν. Εἰς

---

[1] **Δίωνος Κασσίου** LXXII, 20-21.

[2] Ἀναφέρεται ὡς ἀξιέπαινος πρᾶξις τοῦ Κομμόδου καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ παρασχεθεῖσα εἰρήνη εἰς τοὺς Χριστιανούς, οὓς ἀπήλλαξε τῶν δεσμῶν, εἰς ἃ εἶχεν ἐμβάλει αὐτοὺς ὁ Μάρκος Αὐρήλιος. Τῆς δὲ εὐμενοῦς ταύτης διαγωγῆς πρὸς τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ εὐαγγελίου ἡ αἰτία ἀναφέρεται εἰς τὴν προστασίαν τῆς Μαρκίας, ἥτις λέγεται οὖσα Χριστιανή. Ἀλλὰ τἀνειμένα τῆς παλλακῆς ἐκείνης τοῦ Κομμόδου ἤθη δὲν φαίνονται πείθοντα περὶ τῆς εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν ἐπιστροφῆς αὐτῆς.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

μάτην δ᾽ ἐδεήθησαν αὐτοῦ νὰ μὴ ἐκτελέσῃ τὸ σχέδιον ἐκεῖνο ἡ ἀγαπωμένη ὑπ᾽ αὐτοῦ παλλακὶς Μαρκία, ὁ ὕπαρχος τῶν πραιτωριανῶν Λαῖτος καὶ ὁ πρόκοιτος Ἔκλεκτος. Συνειθισμένος νὰ μὴ ἀνέχηται ἀντιρρήσεις, ἐξῆλθεν ὁ Κόμμοδος ἐκφέρων ἀπειλάς, αἵτινες οὐδέποτε ἦσαν κενοὶ λόγοι ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. Φοβηθέντες δ᾽ ἐκ τῶν ἀπειλῶν ἐκείνων οἱ αὐλικοί, ἀπεφάσισαν τότε νὰ προλάβωσι τὸν κοινὸν ἑαυτῶν ὄλεθρον διὰ τοῦ φόνου τοῦ τυράννου.

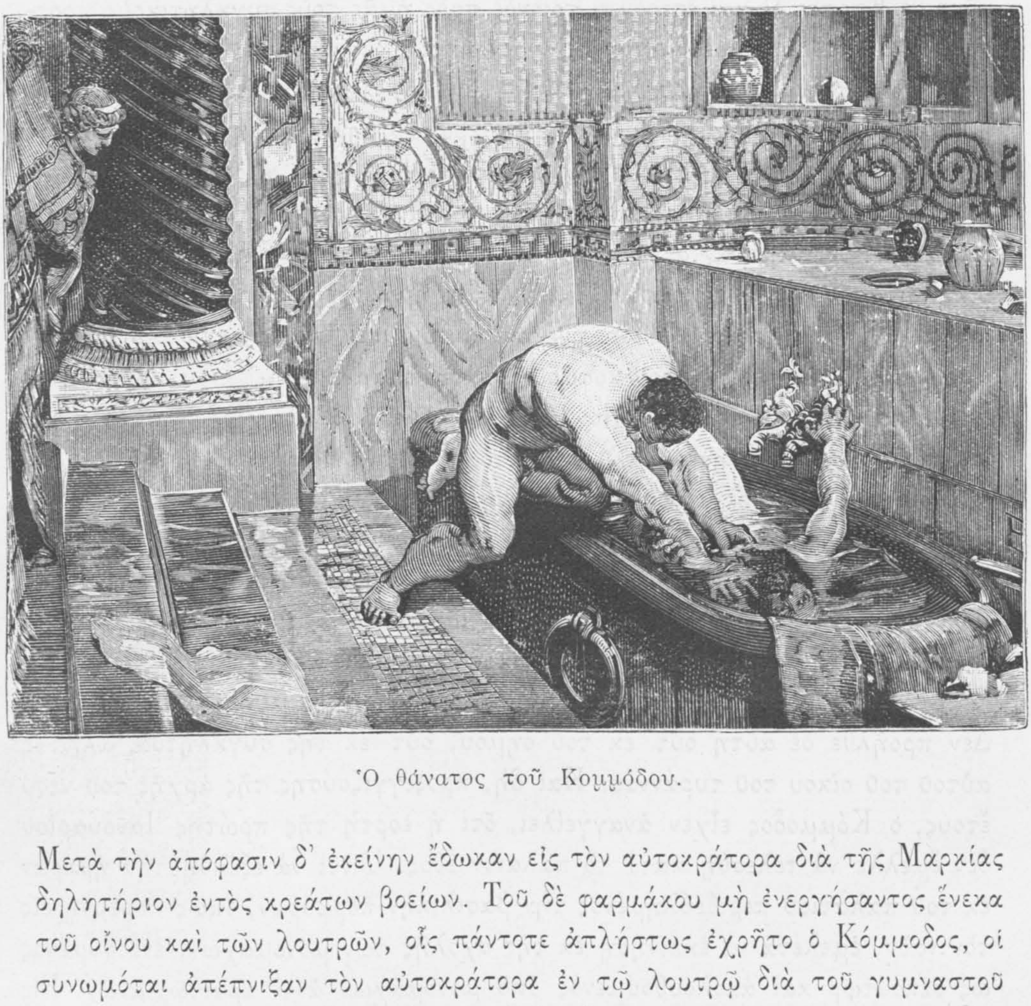

Ὁ θάνατος τοῦ Κομμόδου.

Μετὰ τὴν ἀπόφασιν δ᾽ ἐκείνην ἔδωκαν εἰς τὸν αὐτοκράτορα διὰ τῆς Μαρκίας δηλητήριον ἐντὸς κρεάτων βοείων. Τοῦ δὲ φαρμάκου μὴ ἐνεργήσαντος ἕνεκα τοῦ οἴνου καὶ τῶν λουτρῶν, οἷς πάντοτε ἀπλήστως ἐχρῆτο ὁ Κόμμοδος, οἱ συνωμόται ἀπέπνιξαν τὸν αὐτοκράτορα ἐν τῷ λουτρῷ διὰ τοῦ γυμναστοῦ Ναρκίσσου, μεθ᾽ οὗ ὁ Κόμμοδος συνείθιζε νὰ συνασκῆται ἐν τῇ πυγμῇ[1]. Οὕτως ἀπέθανε τῇ 31 Δεκεμβρίου 192 ὁ τελευταῖος τῶν Ἀντωνίνων καὶ τὸ ὄνειδος τοῦ εὐγενοῦς ἐκείνου οἴκου.

---

[1] Οὕτω διηγεῖται τὰ τοῦ θανάτου τοῦ Κομμόδου **Δίων ὁ Κάσσιος** (LXXII, 22) καὶ ὁ **Λαμπρίδιος** (Comm. 22). Ὁ δὲ **Ἡρωδιανὸς** (Ι, 17) προσθέτει λεπτομερείας, αἵτινες φαίνονται ἐπανάληψις τῶν κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Κλαυδίου καὶ τοῦ Δομιτιανοῦ.

Β΄ Ελουιος Περτιναξ (193)[1]. — Ὁ ἀνὴρ εἰς ὃν οἱ φονεῖς τοῦ Κομμόδου προςήνεγκον τὴν πορφύραν ἦτο τοιοῦτος, ὥςτε, ἂν ἤθελεν ἀφεθῇ ἐν τῇ ζωῇ, ἔμελλε νἀναγεννήσῃ τοὺς ὡραίους χρόνους τῶν Ἀντωνίνων καὶ ἐπιφέρῃ ταχεῖαν λησμοσύνην τῆς αἱματηρᾶς ἀρχῆς τοῦ τελευταίου αὐτῶν. Ὁ ἀνὴρ δ' ἐκεῖνος ἦτο ὁ πολίαρχος τῆς Ῥώμης Πόπλιος Ἔλουιος Περτίναξ, καταγόμενος ἐκ γονέων ἀφανῶν, τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ὄντος ἀπελευθέρου ἐξ Ἄλβας Πομπηίας τῆς ἐν τῇ Λιγυστικῇ πόλεως καὶ ἐπαγγελλομένου τὸν ξυλουργόν. Ἦτο λοιπὸν ὁ Περτίναξ ἴδιον ἑαυτοῦ δημιούργημα, τὰ πάντα ὀφείλων εἰς τὴν ἰδίαν ἀρετὴν καὶ ἀξίαν. Ὁ δὲ Μάρκος Αὐρήλιος εἶχεν εἰςαγάγει αὐτὸν εἰς τὴν σύγκλητον, ἐπιτρέψας τὴν στρατηγίαν ἑνὸς λεγεῶνος. Νέα δ' ἐντολὴ ἀνατεθεῖσα εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Κομμόδου ἐν Βρεττανίᾳ ἔγεινεν αἰτία νέων τιμῶν αὐτοῦ, ἀξιωθέντος σὺν τῇ εἰς τὴν Ἰταλίαν ἐπιστροφῇ τῆς ἐν Ἀσίᾳ ἀνθυπατείας καὶ τοῦ ἀξιώματος πολιάρχου τῆς Ῥώμης.

Ὅτε δὲ προςηνέχθη εἰς αὐτὸν τὸ διάδημα, ὁ Περτίναξ ἠρίθμει ἤδη ἑξήκοντα καὶ ἓξ ἔτη, ἀλλ' ἦτο πρεσβύτης ἀκμαῖος, ἡ δὲ Ῥώμη ἔμελλε νὰ τύχῃ ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ νέου Νέρβα δραστηριωτέρου τοῦ προκατόχου τοῦ Τραϊανοῦ, ἂν μὴ ἤθελεν ἐπαναληφθῇ εἰς αὐτὸν τὸ συμβὰν περὶ τὸν Γάλβαν. Περὶ δὲ τοῦ τί θὰ κατώρθονε νὰ πράξῃ ὁ Περτίναξ ἂν ἦρχε μακρὸν χρόνον μαρτυροῦσι τὰ πραχθέντα ὑπ' αὐτοῦ ἐν ἀρχῇ βραχυτέρᾳ τριῶν μηνῶν. Ἀπ' αὐτῆς δὲ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς ἀναρρήσεως αὐτοῦ παρέσχεν εἰς τὴν σύγκλητον παράδειγμα ἐντίμου μετριοπαθείας, παρακωλύσας τὴν βεβήλωσιν τοῦ πτώματος τοῦ Κομμόδου μετὰ τὸν ἐν τῷ συνεδρίῳ ἐκείνῳ προπηλακισμὸν τῆς μνήμης αὐτοῦ.

Ἡ ἀρχὴ τοῦ Κομμόδου δύο πρὸ πάντων δεινὰς ζημίας εἶχε προκαλέσει, τὴν ἀταξίαν τῶν οἰκονομικῶν καὶ τὴν διαφθορὰν τῶν στρατιωτῶν, ἐκδηλωθεῖσαν διὰ πλεονεξίας ἀχαλινώτου καὶ ἐπονειδίστου καὶ δι' ἀκρατήτου περιφρονήσεως τοῦ αὐταρχοῦντος. Ὁ δὲ Περτίναξ ἐπίστευσε μέν, ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπανορθώσῃ ἀμφοτέρας τὰς ζημίας, ἀλλ' ἔπεσε θῦμα τῆς γενναίας ἐκείνης ἀποπείρας, ἐπειδὴ ἡ διαφθορὰ ἦτο ὑπερτέρα τῶν δυνάμεων αὐτοῦ.

Ὅτε ὁ Περτίναξ ἀνῆλθεν ἐπὶ τὸν θρόνον, εὗρεν ἐν τῷ ταμείῳ μόνον ἓν ἑκατομμύριον σεστερτίων[2]. Ὅπως δὲ συναθροίσῃ ἀμέσως ἀργύριον, ἐπώλησε δημοσίᾳ τἀπειροπληθῆ ὅπλα καὶ τοὺς ἵππους καὶ τὰ ἔπιπλα τοῦ Κομμόδου, διὰ δὲ τῶν εἰσπραχθέντων χρημάτων ἠδυνήθη νὰ πληρώσῃ εἰς τοὺς

---

[1] Τὰ κατὰ τὸν Περτίνακα διηγοῦνται **Δίων ὁ Κάσσιος** (LXXIII, 1-10), ὁ **Ἡρωδιανὸς** (II, 1-5) καὶ ὁ **Ἰούλιος Καπιτωλῖνος** ἐν τῷ βίῳ Περτίνακος. Πρβλ. Hundertmark De imperatore Pertinace. 1883.

[2] «Πέντε καὶ εἴκοσι μυριάδες δραχμῶν μόναι εὑρέθησαν». **Δίωνος Κασσίου** LXXIII, 5.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

πραιτωριανοὺς τὸ ἥμισυ τῆς ἐπηγγελμένης δωρεᾶς. Προνοήσας δὲ οὕτω περὶ τῶν προκειμένων ἀναγκῶν, ἐξέδωκε διάφορα μεταρρυθμιστικὰ διατάγματα χάριν διορθώσεως τῶν οἰκονομικῶν ἐν τῷ μέλλοντι. Καὶ ἡ μὲν πρώτη μεταρρύθμισις ἀνεφέρετο εἰς τὴν εἰςαγωγὴν αὐστηρᾶς οἰκονομίας, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τῆς αὐλῆς, ἧς αἱ δαπάναι ἐμειώθησαν κατὰ τὸ ἥμισυ. Ἡ δ' ἐλάττωσις τῶν δαπανῶν συνωδεύθη ὑπὸ διαφόρων ἄλλων οἰκονομικῶν μέτρων, ἅτινα, ἂν παρείχετο ὁ ἀναγκαῖος χρόνος πρὸς ἀνάπτυξιν αὐτῶν, ἔμελλον νὰ συντελέσωσιν εἰς νέαν ἀκμὴν τοῦ δημοσίου ταμείου. Τούτων δ' ὑπῆρξεν ἐπὶ παραδείγματι ἡ εἰς ἀπόρους πολίτας παραχώρησις γαιῶν δημοσίων

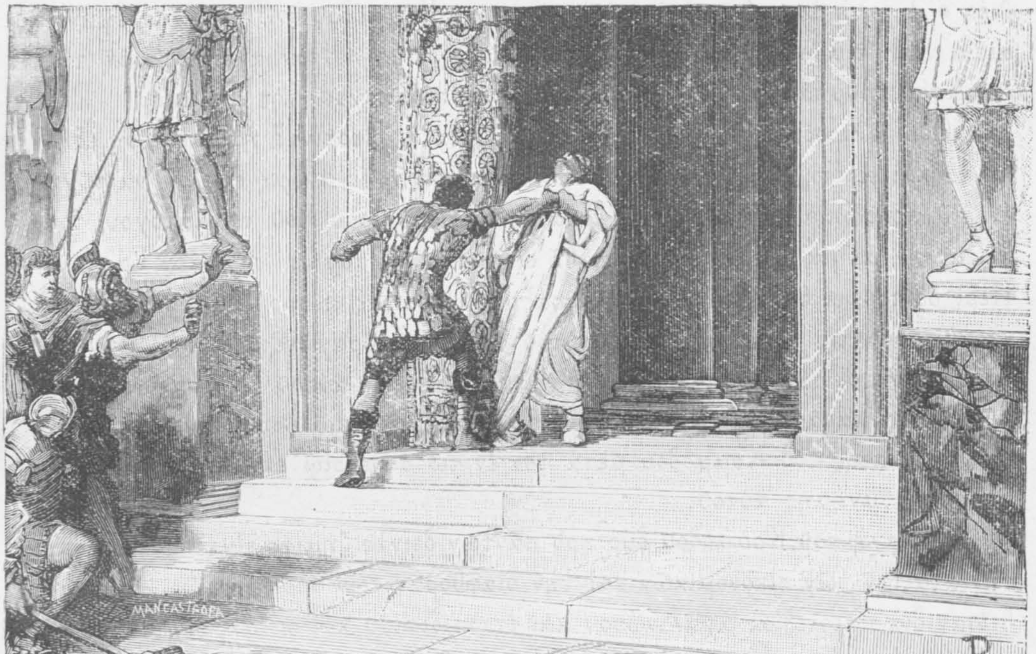

Ὁ θάνατος τοῦ Περτίνακος.

ἀπηλλαγμένων ἐπὶ δέκα ἔτη παντὸς τέλους ἐπὶ τῇ ὑποχρεώσει τῆς καλλιεργείας αὐτῶν. Ἀλλ' ἐπέλιπεν ὁ χρόνος πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν μέτρων ἐκείνων ἕνεκα τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ἐπελθόντος φόνου τοῦ Περτίνακος.

Πρὸς δ' ἐνθάρρυνσιν τῆς στρατιᾶς εἰςήγαγεν ὁ Περτίναξ βραβεῖα διὰ τοὺς μάλιστα εὐδοκιμοῦντας τῶν στρατιωτῶν. Ἀλλ' οἱ στρατιῶται ἀπήτουν πᾶν ἄλλο ἢ ἐνθαρρύνσεις. Οἱ πραιτωριανοί, εἰς οὓς εἶχεν ἀπαγορεύσει νὰ ἐμφανίζωνται ἐν ταῖς ἀγυιαῖς τῆς Ῥώμης ἔνοπλοι καὶ εἰς οὓς εἶχε δώσει ὡς πρῶτον σύνθημα τὴν λέξιν *στρατευώμεθα (militemus)*, θεωρήσαντες τὴν μὲν ἀπαγόρευσιν ἐκείνην ὡς ὕβριν, τὸ δὲ πρόσταγμα ὡς ἀπειλὴν κατὰ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

τῶν προνομίων αὐτῶν, ἤρχισαν νὰ ψιθυρίζωσιν, ἐπιδεικνύοντες προθέσεις στασιαστικάς. Ἐξώθει δὲ τοὺς πραιτωριανοὺς εἰς τοιαύτην στάσιν ὁ ὕπαρχος αὐτῶν Λαῖτος, ὅστις πολὺ βραδέως εἶχεν ἐννοήσει, ὅτι ὁ νέος αὐτοκράτωρ ἦτο μὲν διατεθειμένος νἀνταμείβῃ τὰς ὑπηρεσίας τῶν ὑπηκόων, ἀλλὰ δὲν ἠνείχετο ὅμως νὰ κυβερνᾶται ὑπὸ εὐνοουμένων. Μετὰ δὲ δύο ἀποτυχούσας ἀποπείρας τῆς εἰς τὸν Περτίνακα ἀντιτάξεως ἀντιπάλου οἱ πραιτωριανοὶ ἐκήρυξαν τῇ 28 Μαρτίου φανερὰν ἀποστασίαν, διακόσιοι δὲ τῶν τολμηροτέρων εἰςώρμησαν εἰς τὸ παλάτιον. Ὅτε δ' ἔφθασαν εἰς τὸ ἐπώνυμον τοῦ Διὸς δειπνητήριον, παρέστη ἐνώπιον αὐτῶν πλήρης μεγαλείου καὶ ἀγερωχίας ὁ γηραιὸς αὐτοκράτωρ. Καταπληχθέντες δὲ ὑπὸ τοῦ θάρρους ἐκείνου, ἔστησαν οἱ πλεῖστοι αὐτῶν ἐνεοὶ, καὶ ἐναπέθηκαν τὰ ξίφη εἰς τοὺς κολεούς. Ἀλλ' ἄθλιός τις Βάταβος, καλούμενος Ταύσιος, διέλυσε τὴν κατάπληξιν, ὁρμήσας ξιφήρης ἐπὶ τὸν αὐτοκράτορα. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦ βαρβάρου ἐμιμήθησαν πάραυτα οἱ λοιποὶ στρατιῶται, καὶ τοῦ ἀτυχοῦς Περτίνακος τὸ σῶμα διετρυπήθη ἐν ῥοπῇ ὀφθαλμοῦ ὑπὸ μυρίων πληγῶν. Ὁ δ' Ἔκλεκτος, σπεύσας εἰς βοήθειαν αὐτοῦ, ἐσφάγη καὶ αὐτός.

Γ' Διδιος Ιουλιανος (193)[1]. *Ὁ πλειστηριασμὸς τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου.*—Ἅμα τῷ θανάτῳ τοῦ Περτίνακος συνέβη σκηνὴ παράδοξος, ἐπιρρίψασα νέον αἶσχος ἐπὶ τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα. Οἱ πραιτωριανοὶ, αἰσθανόμενοι ἑαυτοὺς εἴπερ ποτὲ κυρίους τῆς ἀρχῆς, ἀπεφάσισαν τὴν ὥςπερ ἐν ἀγορᾷ καὶ ἐν πωλητηρίῳ τινὶ ἀπεμπόλησιν τῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἀνακήρυξιν ὡς αὐτοκράτορος ἐκείνου ὅστις ἤθελε δώσει τὸ πλεῖστον ἀργύριον. Τοῦθ' ὅπερ δ' αἴσχιστον, εὑρέθησαν δύο ἄνδρες τῶν ἐπιφανῶν, οἵτινες συμμετέσχον τοῦ πλειστηριασμοῦ ἐκείνου τῆς αὐτοκρατορίας, ὁ πενθερὸς τοῦ Περτίνακος Φλάβιος Σουλπικιανὸς καὶ ὁ Δίδιος Σάλβιος Ἰουλιανὸς, ἀνὴρ τῶν ὑπατευκότων καὶ ζάπλουτος. Καὶ ὁ μὲν Σουλπικιανὸς ἐπείσθη ἴσως νὰ παρουσιασθῇ ὡς ὑποψήφιος φοβούμενος μὴ φονευθῇ ὑπὸ τῆς φρουρᾶς, διότι, πολίαρχος ὢν, εἶχεν ἀποσταλῆ ὑπὸ τοῦ Περτίνακος τὴν προτεραίαν τοῦ φόνου αὐτοῦ εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν πραιτωριανῶν, ὅπως παροτρύνῃ αὐτοὺς πρὸς παῦσιν τῆς ἀποστασίας. Ὁ δὲ Ἰουλιανὸς, γέρων ὑπερβὰς τὸ ἑξηκοστὸν τῆς ἡλικίας ἔτος, παρέστη διεκδικῶν τὴν ἀρχὴν ἕνεκα φιλαρχίας, πολὺ δὲ μᾶλλον παρακινηθεὶς ὑπὸ τῶν παρορμήσεων τῆς φιλοδόξου συζύγου Μανλίας Σκαντίλλης καὶ τῆς θυγατρὸς Κλάρας. Καὶ ὁ μὲν Σουλπικιανὸς προσέφερεν ὅπως τύχῃ τῆς ἀρχῆς ἀνὰ πεντακιςχιλίας δραχμὰς εἰς ἕκαστον τῶν πραιτωριανῶν, ὁ δὲ Ἰουλιανὸς ἑξακιςχιλίας διακοσίας πεντήκοντα, διὸ

[1] **Δίωνος Κασσίου** LXXIII, 11-17. — **Ἡρωδιανοῦ** II, 6-12. — **Σπαρτιανοῦ** Didius Julianus.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

καὶ ἐδόθη εἰς τοῦτον ὁ θρόνος[1]. Ἡ δὲ σύγκλητος, πιεζομένη ὑπὸ τῶν ὅπλων, ἐπεκύρωσε τὴν ἐπονείδιστον ἐξώνησιν τῆς αὐτοκρατορίας. Ἀλλ' ἡ ἐπικύρωσις ἐκείνη δὲν ἤρκεσε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸν νέον αὐτοκράτορα, διότι πλειότερον τῆς συγκλήτου καὶ τοῦ δήμου τῶν Ῥωμαίων ἔπρεπε νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ θέλησις τῶν λεγεώνων. Καὶ ἔσπευσε μὲν ὁ Ἰουλιανὸς νὰ κόψῃ νόμισμα φέρον τὴν ἐπιγραφὴν *Στρατιωτικὴ ὁμόνοια (Concordia militaris)*, ἀλλὰ δὲν ἤργησε νὰ καταδειχθῇ πάραυτα, ὅτι ἡ ἀληθῶς ὑφισταμένη ἐκείνη ὁμό-

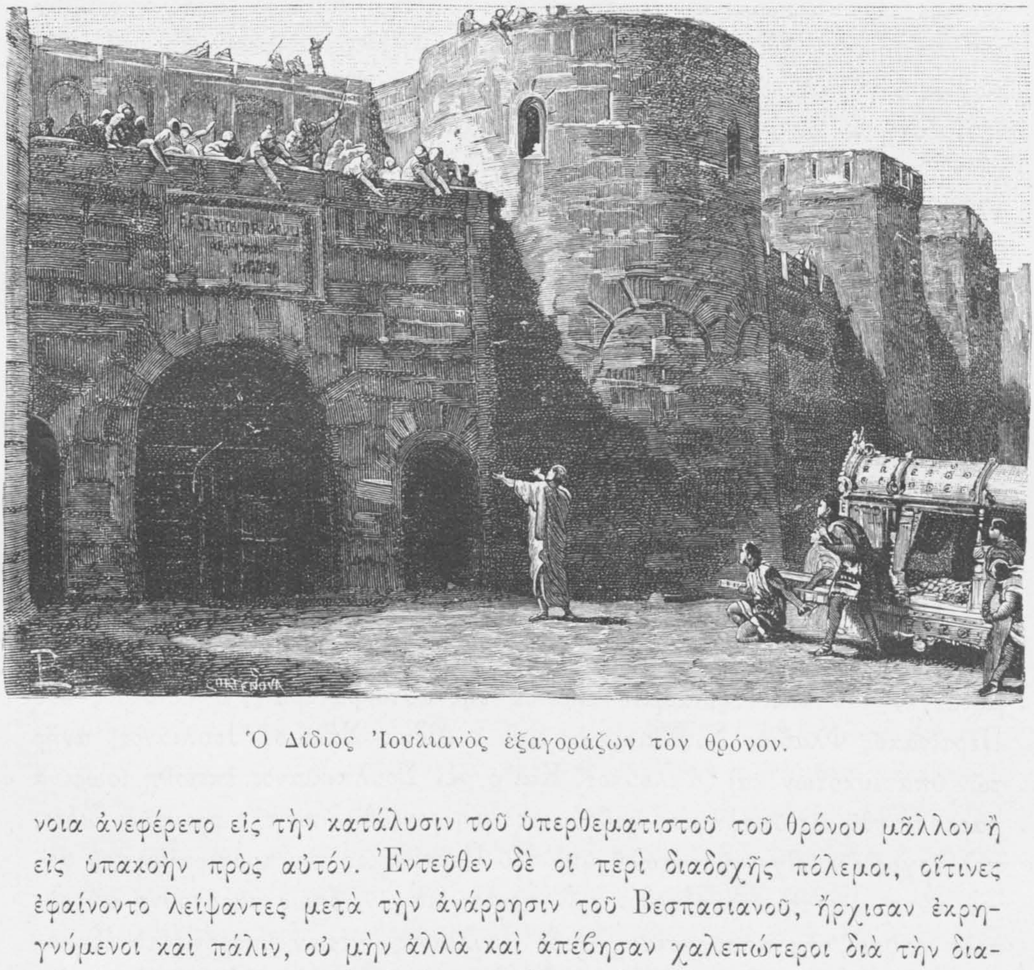

Ὁ Δίδιος Ἰουλιανὸς ἐξαγοράζων τὸν θρόνον.

νοια ἀνεφέρετο εἰς τὴν κατάλυσιν τοῦ ὑπερθεματιστοῦ τοῦ θρόνου μᾶλλον ἢ εἰς ὑπακοὴν πρὸς αὐτόν. Ἐντεῦθεν δὲ οἱ περὶ διαδοχῆς πόλεμοι, οἵτινες ἐφαίνοντο λείψαντες μετὰ τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Βεσπασιανοῦ, ἤρχισαν ἐκρηγνύμενοι καὶ πάλιν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀπέβησαν χαλεπώτεροι διὰ τὴν διαφθορὰν τῶν στρατιωτῶν καὶ τὴν μεταξὺ τῶν λεγεώνων καὶ τῆς πραιτωριανῆς φρουρᾶς διάστασιν.

Τὸ δὲ κύριον ἐλατήριον τὸ προκαλέσαν τὴν ἀποστασίαν τῶν λεγεώνων ὑπῆρξεν ἡ τάσις τῆς ἀντιδράσεως πρὸς τὴν ἀξίωσιν τῶν πραιτωριανῶν τῆς

[1] Τῶν πραιτωριανῶν ὄντων δωδεκακισχιλίων, ὁ θρόνος ἐξηγοράσθη ὑπὸ τοῦ Διδίου Ἰουλιανοῦ ἀντὶ τοῦ παμμεγίστου ποσοῦ ἑβδομήκοντα καὶ πέντε ἑκατομμυρίων ἀρχαίων δραχμῶν.

ὑπ' αὐτῶν διαθέσεως τοῦ θρόνου. Καὶ δή, ἀφ' οὗ ἡ σύγκλητος εἶχε παύσει ἀναδεικνύουσα τοὺς αὐτοκράτορας, ἡ στρατιὰ ἠξίου νὰ ἐξασκῇ αὐτὴ τὸ προνόμιον ἐκεῖνο. Διὸ οἱ λεγεῶνες τῆς Βρεττανίας, τῆς Παννονίας καὶ τῆς Συρίας ἐπανέστησαν ὁμοθυμαδόν, ὅτε ἤκουσαν τὸν θάνατον τοῦ Περτίνακος καὶ τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Ἰουλιανοῦ· ἕκαστον δὲ τῶν στρατοπέδων ἀνεκήρυξεν αὐτοκράτορα τὸν ἴδιον στρατηγόν. Καὶ ἐν μὲν τῇ Βρεττανίᾳ ἀνεκηρύχθη ὁ Κλαύδιος Ἀλβῖνος, ἐν δὲ τῇ Συρίᾳ ὁ Πεσκέννιος Νίγρος, ἐν δὲ τῇ Παννονίᾳ ὁ Σεπτίμιος Σεβῆρος. Τῶν δὲ τριῶν τούτων ἀντιπάλων μόνος ὁ Νίγρος ἦτο Ῥωμαῖος, οἱ δὲ λοιποὶ δύο Ἀφρικανοί. Ὁ δὲ Σεβῆρος ὑπερέβαλλε κατὰ τοῦτο τοὺς ἀντιζήλους, ὅτι εὑρίσκετο πλησιέστερον τῆς Ῥώμης καὶ ἐνέπνεε διὰ τοῦτο πλείονα φόβον ἢ οἱ ἄλλοι ὑποψήφιοι τοῦ θρόνου. Τὸ δὲ πλεονέκτημα τοῦτο ἤγαγεν αὐτὸν ἐπὶ τὴν αὐταρχίαν. Καὶ δή, ἐν ᾧ χρόνῳ ὁ Νίγρος συνεκόμιζεν ἐν Ἀσίᾳ τὴν ὑποταγὴν καὶ τὰ δῶρα τῶν βασιλέων καὶ τῶν σατραπῶν, ὁ Σεβῆρος προσηταιρίσθη τοὺς λεγεῶνας τῆς Βρεττανίας, παραχωρήσας τὴν προσωνυμίαν καίσαρος εἰς τὸν στρατηγὸν αὐτῶν Ἀλβῖνον, καὶ ὥρμησε μετὰ σπουδῆς ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν. Ὁ δὲ Ἰουλιανὸς ἐνήργησε τὴν ὑπὸ τῆς συγκλήτου κήρυξιν αὐτοῦ πολεμίου τῆς πατρίδος, καὶ παρεσκευάσθη εἰς τὴν ἄμυναν, καλέσας εἰς τὰ ὅπλα τοὺς ἐρέτας, ὀρύξας τάφρους καὶ ἀνεγείρας προμαχῶνας περὶ τὴν πόλιν, ὀχυρώσας δὲ καὶ αὐτὸ τὸ παλάτιον ἐφ' ὅσον ὑπῆρξε δυνατόν, ἀφ' οὗ ἀπέβαλε πᾶσαν ἐλπίδα, ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ ὑπερασπισθῇ τὰ προτειχίσματα τῆς πόλεως ἐναντίον τοῦ νικῶντος ἐπιδρομέως. Ὅπως δὲ θεραπεύσῃ τοὺς πραιτωριανούς, οἵτινες παρεπονοῦντο, ὅτι ὑπεβάλλοντο εἰς πόνους ἀσυνήθεις διὰ τὴν ἁβρὰν αὐτῶν δίαιταν, ἔθυσεν εἰς τὴν ψυχὴν του Κομμόδου τοὺς δύο πρωτουργοὺς τοῦ φόνου αὐτοῦ, τὸν Λαῖτον καὶ τὴν Μαρκίαν.

Ἐν τούτοις δὲ τὰ περὶ τοῦ Σεβήρου ἀγγέλματα ἀπέβαινον ὁσημέραι ἀνησυχικώτερα καὶ δεινότερα. Καὶ δὴ ἠγγέλλετο, ὅτι ὁ Ἰουλιανὸς εἶχεν ἤδη φθάσει εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ γείνει κύριος τῆς Ῥαβέννης, ἐν ᾗ ἐστάθμευεν ὁ στόλος ὁ φρουρῶν αὐτὴν τὴν Ῥώμην. Ἐπὶ δὲ τοῖς ἀγγέλμασιν ἐκείνοις μετέβαλε πολιτείαν ὁ Ἰουλιανός, καὶ διέταξε τοὺς συγκλητικούς, τοὺς ὑπάτους, τοὺς ἱερεῖς, τὰς Ἑστιάδας νὰ ἐξέλθωσι πομπικῶς εἰς ὑπάντησιν τοῦ Σεβήρου, φέροντες πρὸ αὐτοῦ τὰ ἱερὰ σύμβολα τῆς θρησκείας. Οἱ πρέσβεις ἐκεῖνοι προωρίζοντο νὰ ἐπαναλάβωσι τὸ θαῦμα τῆς Οὐετωρίας καὶ Οὐολουμνίας· ἀλλ' οἱ μὲν χρόνοι εἶχον μεταβληθῆ, ὁ δὲ Σεβῆρος δὲν ἦτο Κοριολανός. Ἄλλως δὲ οἰωνοσκόπος τις ἀντέτεινεν, ὅτι ὁ μὴ εἰδὼς νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν Ῥώμην δὲν ἠδύνατο νὰ εἶνε αὐτοκράτωρ. Ἡ πρώτη λοιπὸν κραυγὴ ἀντιδράσεως ἐναντίον τοῦ Ἰουλιανοῦ ἠκούσθη παρὰ τοῦ ἱερατείου, ὅπερ γνωρίζει νὰ διαγινώσκῃ τὸ μέλλον, ὅταν πρόκειται περὶ τοῦ ἰδίου συμφέροντος. Οἱ δὲ συγκλητικοὶ ἀφ' ἑτέρου ἠρνήθησαν νὰ μετάσχωσι τῆς πομ-

πῆς ἐκείνης. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἦσαν ἤδη ἔναρξις στάσεως. Τότε δὲ ὁ Ἰουλιανός, ἰδών, ὅτι ἅπαντες ἐγκατέλειπον αὐτόν, προέτεινεν εἰς τὸν Σεβῆρον νὰ συμπαραλάβῃ αὐτὸν συνάρχοντα. Ἀλλ' ὁ Σεβῆρος, φοβούμενος ἐνέδραν, ἐφόνευσε τὸν ἀπόστολον τοῦ Ἰουλιανοῦ φέροντα τὴν τοιαύτην πρότασιν. Ἐπειδὴ δ' ὅμως οἱ πραιτωριανοὶ δὲν εἶχον ἀκόμη κηρυχθῆ ἀναφανδὸν ὑπὲρ τοῦ Σεβήρου, οὗτος ὑπεσχέθη διὰ πρέσβεων εἰς αὐτοὺς συγχώρησιν, ἂν ἤθελον ἐγκαταλίπει τὸν Ἰουλιανὸν καὶ τοὺς δολοφόνους τοῦ Περτίνακος. Οἱ δὲ πραιτωριανοί, καθησυχάσαντες διὰ τῆς ὑποσχέσεως ἐκείνης, συνέλαβον τοὺς ἀτυχεῖς αὐτῶν ἑταίρους ἐκείνους, τοῦθ' ὅπερ ἐμήνυσαν εἰς τὸν ὕπατον Σίλιον Μεσσάλαν. Τότε δὲ ὁ ὕπατος συνεκάλεσε τὴν σύγκλητον, ἥτις τὸν μὲν Ἰουλιανὸν κατεδίκασεν εἰς θάνατον, ὠνόμασε δὲ αὐτοκράτορα τὸν Σεβῆρον, εἰς δὲ τὸν Περτίνακα ἀπέδωκε τιμὰς ἡρωικάς. Καὶ ὁ μὲν Ἰουλιανὸς ἐφονεύθη τῇ 2 Ἰουλίου 193 κατακείμενος ἐν τῇ κλίνῃ αὐτοῦ, εἰς δὲ τὸν ἀποσταλέντα ὅπως φονεύσῃ αὐτὸν εἶπε τοσοῦτον μόνον μετὰ παραδόξου ἀφελείας· «καὶ τί δεινὸν ἐποίησα, τίνα ἀπέκτεινα;» Ἄλλως δ' οἱ λόγοι οὗτοι εἶνε ἡ ἀρίστη ὑπεράσπισις αὐτοῦ, ἀποδεικνύοντες, ὅτι ὁ Ἰουλιανὸς ἦτο γνήσιον τέκνον τῶν χρόνων καθ' οὓς ἔζησεν, ὧν ἡ ἐπίδρασις πρέπει νὰ σταθμηθῇ μετὰ καὶ τῶν ἔργων τοῦ αὐτοκράτορος, ὅπως εὑρεθῇ τὸ δίκαιον μέτρον τῆς εὐθύνης ἣν ὑπέχει ἐπὶ τοῖς πεπραγμένοις.

Δ' ΣΕΠΤΙΜΙΟΣ ΣΕΒΗΡΟΣ (193-211)[1]. *Ἐμφύλιος πόλεμος.*—Ὁ ἀνὴρ ὁ κληθεὶς νἀναστυλώσῃ τὸ μεγαλεῖον τῆς ρωμαϊκῆς αὐταρχίας τὸ φθαρὲν ὑπὸ τῶν πραιτωριανῶν κατήγετο ἐκ τῆς ἐν Ἀφρικῇ Λέπτεως καὶ ἀνέφερε τὸ γένος εἰς πλούσιον οἶκον τῆς ἱππάδος τάξεως. Καίπερ δ' ἐνωρὶς ἐπιληφθεὶς τῆς μελέτης τῆς ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς, διετήρησε πάντοτε τὴν προφορὰν τοῦ πατρίου καρχηδονικοῦ ἰδιώματος. Πρότυπον δὲ τοῦ συμπολίτου ἐκείνου τοῦ Ἀννίβου ἦτο ὁ μέγας Καρχηδόνιος, εἰς ὃν ἵδρυσεν ἀνδριάντα λίθινον· ἡ δὲ τιμὴ αὕτη ἦτο μὲν ὀψία, ἀλλὰ διπλῶς ἀξιοσημείωτος, ἅτε παρεχομένη ὑπ' ἀνδρὸς ὅστις ἦτο Καρχηδόνιος ἅμα καὶ αὐτοκράτωρ τῆς Ῥώμης. Ἐν δὲ τῇ Ῥώμῃ ὁ Σεβῆρος ἐπεδόθη εἰς τὴν σπουδὴν τῶν νόμων ὑπὸ τὸν Κόϊντον Σκαιόλαν, ἔσχε δὲ συμμαθητὴν τὸν μέγαν Παπινιανόν, οὗ ἡ φιλία κατέστησεν αὐτὸν ἄξιον τῆς ἐπιεικείας τῆς ἱστορίας. Ἐπὶ δὲ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου εἰσῆλθεν ὁ Σεβῆρος εἰς τὸ στάδιον τῶν ἀρχῶν, εἰς ἃ εἰσήγαγεν αὐτὸν

[1] Πηγαί· **Δίωνος Κασσίου** LXIV - LXVII. — **Ἡρωδιανοῦ** Β' 12 - Γ' 15.—**Σπαρτιανοῦ** Severus καὶ Pescennius Niger.—**Καπιτωλίνου** Vita Albini. Πρβλ. Höfner Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers L. Septimius Severus. Giessen. 1875. — Ad. de Ceuleneer Essai sur la vie et le règne de Septime Sevère. Ἐν Βρυξέλλαις. 1880.

θεῖός τις, ἀνὴρ ὑπατικός. Καὶ δὴ πρῶτον μὲν ἐταμίευσεν ἐν Σαρδόνι τῷ 172, ἔπειτα δ' ἐχρημάτισεν ὕπαρχος τοῦ ἀνθυπάτου τῆς Ἀφρικῆς, κατόπιν δήμαρχος, πραίτωρ καὶ ὕπαρχος τοῦ διοικητοῦ τῆς Ταρρακωνησίας Ἰβηρίας, τέλος δὲ τῷ 179 ἀνερρήθη στρατηγὸς ἐν Συρίᾳ. Πεσὼν δ' εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ Περεννίου, ἐπέστρεψεν εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον, καὶ ἔμεινεν ἰδιώτης μέχρι τοῦ 187, ὅτ' εὑρίσκομεν αὐτὸν διοικοῦντα τὴν Λουγδουνησίαν. Περιβεβλημένος δὲ ταύτην τὴν ἀρχὴν ἐνυμφεύθη τὴν ἐξ Ἐμέσης ὡραίαν καὶ λογίαν Ἰουλίαν Δόμναν, ἣν εἶχε γνωρίσει ἐν Συρίᾳ καὶ ἥτις ἔτεκεν ἐν Γαλατίᾳ τὸν πρωτότοκον αὐτοῦ υἱὸν Βασσιανόν, τὸν μέλλοντα αὐτοκράτορα Καρακάλλαν, γεννηθέντα ἐν Λουγδούνῳ τῇ 4 Ἀπριλίου 188.

Ἐν Ἰντεράμνῃ κατὰ τὴν Φλαμινίαν ὁδὸν ἔμαθεν ὁ Σεβῆρος τὸ ἐλεεινὸν τέλος τοῦ Διδίου Ἰουλιανοῦ, καὶ ἐδέχθη παρὰ πρεσβείας ἑκατὸν συγκλητικῶν τὴν ὑποταγὴν τῆς συγκλήτου. Φθάσας δ' εἰς τὰ περίχωρα τῆς Ῥώμης, ἐκάλεσε τοὺς πραιτωριανοὺς νὰ ἔλθωσιν εἰς ὑπάντησιν αὐτοῦ ἄνευ ὅπλων καὶ θώρακος μετὰ πομπικῆς ἐσθῆτος δαφνηφοροῦντες, ὅπως εὐφημήσωσιν αὐτὸν καὶ ἀκούσωσιν αὐτοῦ προσφωνοῦντος καὶ ἀγγέλλοντος τὰς δοθησομένας εἰς αὐτοὺς δωρεάς. Ὅτε δὲ παρέστησαν ἐνώπιον τοῦ αὐτοκράτορος, διέταξε τὴν περικύκλωσιν αὐτῶν ὑπὸ ἐπιλέκτου μοίρας τῆς στρατιᾶς του καθ' ὃν χρόνον ἄλλη μοῖρα στρατιωτῶν εἶχε σταλῇ πρὸς κατάληψιν τοῦ στρατοπέδου αὐτῶν τοῦ κειμένου μεταξὺ τῶν πυλῶν Οὐιμιναλίας καὶ Κολλίνης, ὅπερ ἦτο ἡ ἀληθὴς ἀκρόπολις τῆς αὐτοκρατορικῆς Ῥώμης. Τότε δ' ἀνήγγειλεν εἰς αὐτοὺς τὴν διάλυσιν τοῦ σώματός των καὶ τὴν ἀποπομπὴν πάντων ἐπὶ ἀπειλῇ θανάτου ἐκείνου, ὅστις ἤθελε φανῇ ἐντὸς ἑκατοστοῦ σημείου ἀπὸ τῆς Ῥώμης, ἤτοι ἐν ἀποστάσει μικροτέρᾳ ἑκατὸν ὀγδοήκοντα πέντε χιλιομέτρων. Ἡ δὲ ἀπόφασις αὕτη ἐξετελέσθη πάραυτα, καὶ οἱ ἀνόσιοι ἐκεῖνοι οἵτινες πρότερον εἶχον ἀποτολμήσει νἀπεμπολήσωσι τὴν αὐτοκρατορίαν ἀπέφευγον νῦν τεταπεινωμένοι καὶ κατησχυμένοι τὰς ὄψεις τοῦ δήμου, ὅστις ἐπεδαψίλευεν εἰς αὐτοὺς τὴν χλεύην καὶ τὰς ἀράς του.

Ἡ Ῥώμη ἀνέπνευσεν. Ἡ δὲ θριαμβικὴ δεξίωσις ἡ γενομένη εἰς τὸν Σεπτίμιον Σεβῆρον, ὅτε εἰςῆλθεν εἰς τὴν πόλιν, ὑπῆρξεν ἡ ἔκφρασις τῶν γενικῶν εὐχαριστιῶν ἃς πάντες ἀπένεμον πρὸς τὸν τιμωρὸν τῶν πραιτωριανῶν. Ἡ πόλις πᾶσα ἦτο ἐστεφανωμένη ὑπὸ ἀνθέων καὶ δαφνῶν κατὰ τοὺς λόγους τοῦ Δίωνος Κασσίου[1]. Ἀλλ' ὁ ἐνθουσιασμὸς τάχιστα ἐμετριάσθη ἐπὶ τῇ θέᾳ τῶν στρατιωτῶν τῶν συνοδευόντων τὸν Σεβῆρον κατὰ τὴν εἴςοδον αὐτοῦ, οἵτινες καὶ κατέλυσαν ἐν τοῖς ναοῖς. Οἱ στρατιῶται ἐκεῖνοι διὰ τῶν ἀγροίκων αὐτῶν ἠθῶν καὶ τῆς βιαιοπραγίας ἀνεκάλεσαν εἰς τὴν μνήμην τῶν Ῥωμαίων τοὺς πραιτωριανούς, διὸ ὁμόθυμος ὑπῆρξεν ἡ εὐχὴ

[1] **Δίωνος Κασσίου** LXXIV, 1, 4.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

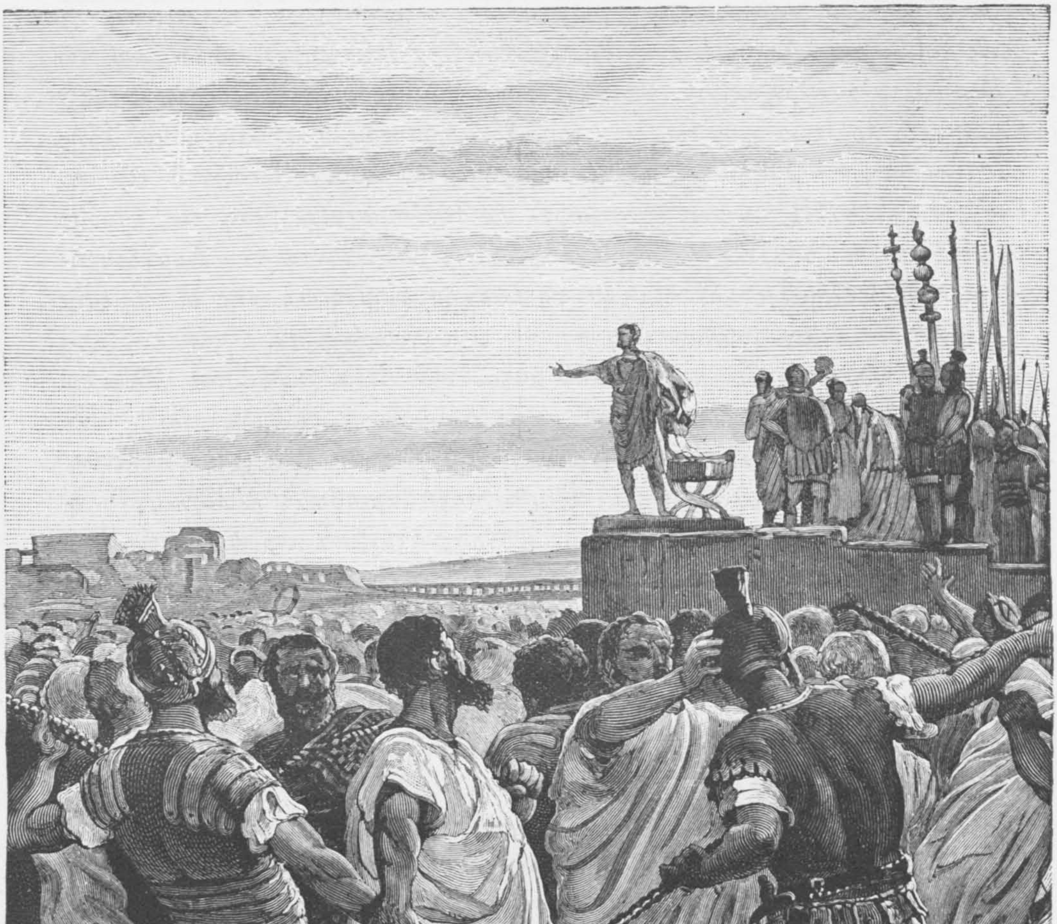

Ὁ Σεπτίμιος Σεβῆρος διαλύων τοὺς Πραιτωριανούς.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

τῶν πολιτῶν περὶ ἀποχωρήσεως αὐτῶν, ἥτις καὶ ἐπῆλθε μετὰ τριάκοντα ἡμέρας. Τότε δὲ ὁ Σεβῆρος ἐκάλεσε τὴν πόλιν νὰ προσφέρῃ φόρον τιμῆς εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἀτυχοῦς Περτίνακος, ὅςτις ἠξιώθη λαμπρᾶς ταφῆς καὶ ἔπειτα ἀπηθανατίσθη. Ὅπως δ' ἐξασφαλίσῃ εἰς ἑαυτὸν τὴν πίστιν τῆς συγκλήτου κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀπουσίας αὐτοῦ, ὑπεσχέθη ὁ Σεβῆρος, ὅτι μετὰ τὴν ἐκνίκησιν τοῦ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν ἀντιπάλου ἔμελλε νἀνορθώσῃ τὴν ἀριστοκρατικὴν διοίκησιν καὶ ὅτι κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ οὐδεὶς τῶν συγκλητικῶν ἔμελλε νὰ θανατωθῇ.

Ὑπῆρξε δὲ μεγάλη εὐτυχία διὰ τὸν Σεβῆρον, ὅτι ὁ Ἀλβῖνος, ἐξακολουθῶν νὰ πιστεύῃ εἰς τὴν ἐπαγγελίαν αὐτοῦ, ὅτι ἔμελλε νἀναδείξῃ αὐτὸν συνάρχοντα, δὲν ἐστασίασε κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος. Οὕτω δὲ ἠδυνήθη ὁ Σεβῆρος νἀγάγῃ ἅπασαν αὐτοῦ τὴν στρατιὰν ἐναντίον τοῦ Πεσκεννίου Νίγρου. Περιγράφεται δὲ οὗτος ὡς στρατιώτης γενναῖος καὶ αὐστηρῶν ἠθῶν· ἂν δ' ἤθελεν ἀναδειχθῇ νικητής, ἔμελλεν ἡ αὐτοκρατορία νὰ τύχῃ ἐπ' αὐτοῦ διοικήσεως κρατερᾶς καὶ χρηστῆς [1]. Ἐθεώρει δ' ὁ Πεσκέννιος ἑαυτὸν ἀσφαλέστατον περὶ τῆς νίκης, ἔχων ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν ῥωμαϊκὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον καὶ κεκτημένος στρατιὰν ἐννέα λεγεώνων καὶ μέγα πλῆθος ἐπικούρων. Ἤδη δὲ εἶχε πατήσει τὸ ἔδαφος τῆς Εὐρώπης, καταλαβὼν τὸ ὀχυρὸν Βυζάντιον, καὶ ἡ στρατιὰ αὐτοῦ ἐπορεύετο κατὰ τῆς Περίνθου, ἔνθα ἔβλεπε πλέον βεβαίαν ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν νίκην καὶ τὴν αἰωνιότητα [2].

Ἀλλ' εἰς τὴν πλήρωσιν τῶν ἀγαθῶν ἐκείνων προσδοκιῶν τοῦ ἀρχιστρατήγου δὲν συνετέλεσαν οἱ στρατηγοί του. Ὁ Σεβῆρος εἶχε προνοήσει νὰ γείνῃ κύριος τῶν οἰκογενειῶν τῶν ὑπάρχων καὶ πραιτώρων τῆς Ἀσίας· ὅθεν οὗτοι, ἐκτεθειμένοι εἰς τὸ δίλημμα νὰ προδώσωσι τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν ἢ τοὺς ἰδίους υἱούς, προετίμησαν τὴν θυσίαν ἐκείνου. Καὶ ἄλλο τι δ' ἔβλαπτε τὸν Νίγρον. Πολλαὶ δῆλα δὴ τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν πόλεων εἶχον ἀναμιχθῇ εἰς τὸν ἐμφύλιον ἐκεῖνον πόλεμον πρὸς κορεσμὸν τῶν τοπικῶν αὐτῶν παθῶν καὶ τῶν ἰδίων ἀντιζηλιῶν. Οὕτως ἡ Νίκαια, ἡ Λαοδίκεια, ἡ Τύρος καὶ ἡ Σαμάρεια εἶχον προςχωρήσει εἰς τὸν Σεβῆρον διὰ τὸν λόγον, ὅτι ἡ Νικομήδεια, ἡ Ἀντιόχεια, ἡ Βηρυτὸς καὶ ἡ Ἱερουσαλὴμ εἶχον κηρυχθῇ ὑπὲρ τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ. Τινὲς δὲ τῶν ἀσιατικῶν ἐκείνων πόλεων οἰκτρῶς τιμωρηθεῖσαι ὑπέστησαν τἀντίποινα τῆς φατριαστικῆς ἐκείνης διαγωγῆς. Καὶ δὴ ὁ Νίγρος

[1] Ὁ βιογράφος τοῦ Νίγρου λέγει, ὅτι ὁ Μάρκος Αὐρήλιος εἶχεν ὀνομάσει τὸν ἀντίπαλον δραστήριον, ἐμβριθῆ καὶ πλέον ἢ στρατιώτην. **Σπαρτιανοῦ** Pesc. Nig. 4.

[2] Σώζονται νομίσματα τοῦ Νίγρου φέροντα τὰς ἐπιγραφὰς Aeternitas Augusta *καὶ* Invicto imperatori. Cohen ἔνθ' ἀν. Τόμ. Γ' σ. 404 ἀρ. 1, 408 ἀρ. 30 κ. ἑ.

ἐξαπέστειλε κατὰ τῆς Λαοδικείας καὶ τῆς Τύρου τὰς μαυριτανικὰς αὐτοῦ στρατιάς, αἵτινες σχεδὸν παντελῶς ἐξωλόθρευσαν τὰς πόλεις ἐκείνας.

Ἐν τούτοις δ' οἱ λεγεῶνες τοῦ Σεβήρου ἐγκαίρως φθάσαντες ἠδυνήθησαν νὰ σώσωσι τὴν ὑπὸ τοῦ Νίγρου πολιορκουμένην Πέρινθον (193). Ἔπειτα δὲ διαπεραιωθέντες οἱ Σεβήρειοι διὰ τῆς Προποντίδος καὶ συγκρουσθέντες περὶ τὴν Κύζικον μετὰ τῆς στρατιᾶς τῶν Νιγρείων, ἧς ἡγεῖτο ὁ ἀνθύπατος τῆς Ἀσίας Ἀσέλλιος Αἰμιλιανός, ἐνίκησαν αὐτήν, φονεύσαντες τὸν στρατηγοῦντα. Ἀλλ' ἔμενεν ἀκόμη σῶα ἡ κυρία στρατιά, στρατηγουμένη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Νίγρου. Καὶ αὐτὴ ὅμως ἡττήθη ἐν δύο μάχαις, ὧν ἡ μὲν πρώτη συνεκροτήθη περὶ τὴν Νίκαιαν, ἡ δὲ δευτέρα περὶ τὴν Ἰσσὸν τὴν ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν πολέμων τοῦ Ἀλεξάνδρου πολυθρύλητον. Μετὰ δὲ τὴν τελευταίαν ταύτην ἧτταν ὁ Νίγρος ἐπείσθη, ὅτι διέτρεχεν ἤδη τὸν ἔσχατον τῶν κινδύνων. Ἐν ᾧ δ' ἐπειρᾶτο νὰ φθάσῃ εἰς τὸν Εὐφράτην, ὅπως ζητήσῃ ἄσυλον παρὰ τοῖς Πάρθοις, συλληφθεὶς ὑπὸ τῶν καταφθασάντων αὐτὸν Σεβηρείων, ἀπετμήθη τὴν κεφαλήν (194). Αὐτὸς δὲ ὁ Σεβῆρος οὐδεμιᾶς τούτων τῶν μαχῶν μετέσχεν, ἀλλά, πεποιθὼς εἰς τοὺς ἰδίους στρατηγούς, ἠθέλησε νἀφήσῃ εἰς αὐτοὺς τὴν καύχησιν τῆς νίκης, αὐτὸς ἐξακολουθήσας ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ νὰ διαμένῃ ἐν Περίνθῳ, ὅπως ἐποπτεύῃ ἐν ταὐτῷ τά τε κατὰ τὴν Εὐρώπην καὶ τὰ κατὰ τὴν Ἀσίαν. Ὅτε δ' ἔμαθε τὴν ἧτταν καὶ τὸν φόνον τοῦ ἀντιπάλου, διεπεραιώθη τὸν Ἑλλήσποντον, ὅπως ἀπονείμῃ κατὰ χώραν αὐτὸς τὰς ἀμοιβὰς καὶ τὰς ποινάς. Ὑπερέβησαν δὲ τὰς ἀμοιβὰς αἱ ποιναί, ὑπάρξασαι βαρύταται. Καὶ ἡ μὲν στασιάσασα Ἀντιόχεια ἐτάχθη ὑπὸ τὴν ἀντίπαλον Λαοδίκειαν, οἱ δὲ ἄρχοντες αὐτῆς ἐτιμωρήθησαν διὰ θανάτου ἐπὶ τῇ προσχωρήσει εἰς τὸν Νίγρον. Τοὺς δὲ ἡττημένους, προσφυγόντας παμπληθεῖς πέραν τοῦ Τίγρεως πρὸς τοὺς συμμάχους τοῦ Νίγρου ἡγεμόνας, ἀνεκάλεσεν ὁ Σεβῆρος, ἀλλὰ δὲν ὑπήκουσαν πάντες, οἱ δὲ πλεῖστοι τῶν προσφύγων ἐτάχθησαν εἰς τὴν ἀνασυσταθεῖσαν παρθικὴν στρατιάν.

Διέτριβε δ' ἔτι ὁ Σεβῆρος ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ, ἀσχολούμενος περὶ τὴν τιμωρίαν τῶν ἐν αὐτῇ βασιλίσκων ἐπὶ τῇ εἰς τὸν ἀντίζηλον παρασχεθείσῃ ἐπικουρίᾳ, ὅτ' ἔφθασεν εἰς αὐτὸν τὸ εὐάρεστον ἄγγελμα τῆς παραδόσεως τοῦ Βυζαντίου. Ἡ μεγάλη αὕτη πόλις, κειμένη μεταξὺ τῆς γεωργικῆς Θρᾴκης καὶ τῆς βιομηχάνου Ἀσίας, μεταξὺ τοῦ Εὐξείνου καὶ τῆς Μεσογείου, εἶχε διὰ τὸ ἐπίκαιρον τῆς θέσεως ἀνέλθει εἰς μεγίστην ἀκμήν, ὁ δὲ στόλος αὐτῆς ἠρίθμει ποτὲ πεντακόσια πλοῖα. Προσχωρήσαντες δ' εἰς τὸν Νίγρον οἱ Βυζάντιοι, ἔμειναν πιστοὶ εἰς τὴν ἐκλογὴν ἐκείνην μέχρι τῶν ἐσχάτων· ἐν ᾧ δ' αἱ ἀσιατικαὶ πόλεις παρεδίδοντο δειλῶς εἰς τὸν νικητήν, τὸ Βυζάντιον ἀντέστη ἐπὶ τρία ἔτη (193-196) εἰς κραταιοτάτην πολιορκίαν, μαρτυροῦσαν οὐ μόνον τῶν πολιτῶν τὸ ἀτρόμητον, ἀλλὰ καὶ τῆς πόλεως τὸ ἐξόχως ὀχυρόν. Καὶ ὁ μὲν Σεβῆρος ἀνέθηκε τὴν διεύθυνσιν τῆς

πολιορκίας εἰς τὸν Λεύκιον Μάριον Μάξιμον τὸν τῆς στρατιᾶς τῆς Μοισίας στρατηγοῦντα. Οἱ δὲ Βυζάντιοι ἐπέτρεψαν τὴν ἀρχηγίαν τῆς ἀμύνης εἰς γενναῖον Νικαέα μηχανικὸν καλούμενον Πρίσκον, ὅςτις δίκην νέου Ἀρχιμήδους ἀνέλαβεν ἐκθύμως, διὰ πάντων τῶν μέσων τῆς μηχανικῆς ἀγωνιζόμενος, τὴν ἄμυναν τοῦ πολιορκουμένου Βυζαντίου. Ἀλλ' ὑπῆρχε πολέμιος, καθ' οὗ ἡ ἐπιστήμη καὶ ὁ ἡρωισμὸς ἦσαν μέσα παντελῶς ἀνίσχυρα, ὁ πολέμιος δὲ οὗτος ἦτο ὁ λιμός. Διὸ, ἀφ' οὗ οἱ ἀτυχεῖς πολιορκούμενοι ὑπέστησαν μάτην πάσας τῆς σιτοδείας τὰς ἀποκαρτερήσεις καὶ ἔφθασαν μέχρι τῆς ἀνάγκης νὰ διατρέφωνται διὰ σαρκῶν ἀνθρωπίνων, ἠναγκάσθησαν νὰ παραδοθῶσιν. Εἰς δὲ τὰ δεινὰ τῆς πολιορκίας ἐπηκολούθησαν αἱ κακώσεις τῆς ἐκδικήσεως, ἥτις ἐπῆλθεν ὠμοτάτη παρὰ τῶν Ῥωμαίων, θανατωσάντων ἅπαντας τοὺς ἐν τέλει καὶ τοὺς στρατιώτας. Ἐκ δὲ τοῦ γενικοῦ τούτου ὀλέθρου ἐσώθη ὁ μηχανικὸς Πρίσκος, ὃν ὁ Σεβῆρος παρέλαβεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ, ὅπως ἐπωφεληθῇ ἐκ τῶν μηχανικῶν αὐτοῦ γνώσεων κατὰ τοὺς μέλλοντας πολέμους. Πλὴν δὲ τῶν ἀνδρῶν ἔπαθε καὶ ἡ πόλις τὰ πάνδεινα, κατεδαφισθέντων μὲν τῶν θαυμασίων τειχῶν, καταστραφέντων δὲ τῶν λοιπῶν κτισμάτων. Δημευθείσης δὲ τῆς οὐσίας τῶν Βυζαντίων, ἡ πόλις, στερηθεῖσα τῆς αὐτονομίας, ἐχαρίσθη εἰς τοὺς κατοίκους τῆς γείτονος Περίνθου. Δικαίως δὲ ὁ ἱστορικὸς Δίων, κακίζων τὸν Σεβῆρον ἐπὶ τῇ κατεδαφίσει τῶν τειχῶν, κατηγορεῖ αὐτὸν ὡς καθαιρέσαντα μέγα τῶν Ῥωμαίων καὶ φυλακτήριον καὶ ὁρμητήριον πρὸς τοὺς ἐκ τοῦ Πόντου καὶ τῆς Ἀσίας βαρβάρους[1]. Πρὶν δὲ παρέλθῃ πολὺς χρόνος, τὰ πράγματα ἐπεκύρωσαν τὴν κατηγορίαν ἐκείνην τοῦ ἱστορικοῦ· διότι ἡ καθαίρεσις τῶν τειχῶν τοῦ Βυζαντίου ὑπῆρξεν ἀληθῶς ἡ αἰτία, δι' ἣν οἱ Γότθοι ἠδυνήθησαν νὰ καλύψωσι διὰ τῶν στόλων αὐτῶν τὸν Εὔξεινον καὶ εἰςελάσωσι διὰ τοῦ ἀνωχύρου Βυζαντίου εἰς τὸ κέντρον τῆς Μεσογείου.

Μετὰ δὲ τὴν ἧτταν τοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀντιπάλου ἀναγκαίως ἔμελλε νὰ ἔλθῃ ἡ σειρὰ τοῦ ἐν Βρεττανίᾳ, τοῦ Κλαυδίου Ἀλβίνου. Ἡ διαγωγὴ τοῦ ἀνταπαιτητοῦ τούτου τοῦ θρόνου εἶνε ἀνεξήγητος. Καὶ εὔλογον μὲν ἦτο νἀπατηθῇ τὸ πρῶτον ὑπὸ τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ πανούργου Σεβήρου, ἀλλὰ δὲν εἶν' εὐνόητον πῶς ἐξηκολούθει ἀπατώμενος καθ' ὅλον τὸν χρόνον τοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ πολέμου, ἐν ᾧ ἀλλεπάλληλα γεγονότα ὤφειλον νὰ σαφηνίσωσιν εἰς αὐτὸν τὴν ἀληθῆ του θέσιν. Καὶ δὴ ὁ Σεβῆρος μετὰ τὴν ἐκ τῆς Ῥώμης ἀναχώρησιν οὐδαμῶς πλέον ἐφρόντισε τοῦ Ἀλβίνου, καὶ διῴκει τὰ πάντα καθ' ἑαυτὸν ὡς εἰ οὐδένα εἶχε συνάρχοντα οὐδ' ὑπεῖχε λόγον εἴς τινα. Ἂν ὁ Ἀλβῖνος ἤθελε πεισθῇ τότε εἰς τοὺς ἐν τῇ συγκλήτῳ φίλους, οἵτινες προετίμων ἀξέστου Ἀφρικανοῦ πατρίκιον ἐπιφανῆ καὶ εὖ ἠγμένον ὡς ἡγε-

[1] **Δίωνος Κασσίου** LXXIV, 14.

μόνα, ἔμελλε νὰ νικήσῃ εὐκόλως, ἐπειδὴ ὁ Σεβῆρος δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ διεξαγάγῃ ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ δύο πολέμους ἐν ταῖς ἀπωτάταις ἐσχατιαῖς τοῦ κράτους. Ἐκ δὲ τῆς ἀναβολῆς τοῦ Ἀλβίνου ἐκείνης ἐπωφελούμενος ὁ Σεβῆρος, οὐ μόνον ἀνέκτησε πλήρη ἐλευθερίαν ἐνεργείας, ἀλλὰ καὶ ἠδυνήθη κατόπιν νἀγάγῃ ἐπὶ τὴν ἀντίπαλον στρατιὰν ἔμπλεων θάρρους ὑπὸ τῶν προσφάτων νικῶν.

Σεπτίμιος Σεβῆρος.

Μικροῦ λόγου εἶνε τὸ ζήτημα, ὁπότερος τῶν δύο ἀντιπάλων ἀνέλαβε πρῶτος τὸν ἀγῶνα. Μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Σεβήρου κατὰ τὴν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ἐπιστροφὴν ἀναγόρευσιν τοῦ πρεσβυτέρου τῶν υἱῶν ὡς καίσαρος ὑπὸ τὸ ὄνομα Αὐρηλίου Ἀντωνίνου ἐν Βιμινακίῳ παρὰ τὸν Δούναβιν ὁ πόλεμος μεταξὺ τοῦ Σεβήρου καὶ τοῦ Ἀλβίνου εἶχεν ἀποβῆ ἀναπόφευκτος[1]. Καί τινες μὲν ἱστορικοὶ ποιοῦνται λόγον περὶ ἀποπείρας φόνου ἐπιχειρηθείσης ὑπὸ τοῦ Σεβήρου κατὰ τοῦ ἀντιπάλου, ἀλλ᾽ ἀποτυχούσης[2]. Ἀλλὰ φαίνεται, ὅτι ἡ κατηγορία αὕτη ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Ἀλβίνου, διότι, ἂν ὑπῆρχεν ἐν αὐτῇ σκιὰ ἀληθείας, πάντως δὲν ἔμελλε νὰ παρασιωπηθῇ τὸ πρᾶγμα ἐντελῶς ὑπὸ τοῦ Σπαρτιανοῦ καὶ τοῦ Δίωνος.

Ἡ δὲ σύγκρουσις τῶν δύο ἀντιπάλων στρατιῶν ἐπῆλθεν ἐν Γαλατίᾳ. Ὁ Ἀλβῖνος, εἰσελαύνων εἰς τὴν χώραν ἐκείνην, εἶχεν ἐπικαλεσθῆ τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα τοῦ γαλατικοῦ λαοῦ, ἐπαγγελλόμενος μεγάλας ἀμοιβάς· διὸ ἐκ

---

[1] Κατ᾽ ἐκεῖνον τὸν χρόνον ὁ Σεβῆρος, ἐπωφελούμενος ἐκ τῆς αὐτοκρατορικῆς παντοδυναμίας, εἶχε κηρύξει ἑαυτὸν υἱὸν τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου κατὰ τὸν τύπον ἐκεῖνον τῆς υἱοθεσίας τῶν ἐνηλίκων, ὅστις ἐλέγετο per adrogationem, ἥτις ἐν τοῖς χρόνοις τῆς ἐλευθέρας πολιτείας ἐτελεῖτο διὰ νόμου ψηφιζομένου ὑπὸ τῆς φρατρικῆς ἐκκλησίας. Οὕτω δ᾽ εἰσῆλθεν ὁ αὐτοκράτωρ εἰς τὸν μέγαν οἶκον τῶν Ἀντωνίνων, ἐγίνετο δὲ καὶ κληρονόμος τῆς παμμεγίστης οὐσίας, ἣν πέντε γενεαὶ αὐτοκρατόρων εἶχον κληροδοτήσει εἰς τὸν Κόμμοδον.

[2] **Ἰουλίου Καπιτωλίνου** Vita Clod. Alb. 8.—**Ἡρωδιανοῦ** III, 6.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

πάντων τῶν μερῶν τῆς Γαλατίας ἔσπευσαν πρὸς αὐτὸν μαχηταὶ οὕτως, ὥςτε ἡ στρατιὰ αὐτοῦ ἀνῆλθεν εἰς ἑκατὸν πεντήκοντα χιλιάδας ἀνδρῶν, ἰσοπληθεῖς πρὸς τὴν στρατιὰν τῶν πολεμίων. Μετὰ δὲ διαφόρους ἀψιμαχίας, ἀποβάσας ὑπὲρ τοῦ Ἀλβίνου, συνεκροτήθη τὴν 19 Φεβρουαρίου 197 ἡ κρίσιμος μάχη πλησίον τοῦ Λουγδούνου καὶ μεταξὺ τῆς πόλεως ταύτης καὶ τοῦ Τινουρτίου, τοῦ σημερινοῦ Tournus. Ὁ δὲ Σεβῆρος, ὅςτις μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου εἶχε παρακολουθήσει τοὺς πολεμικοὺς ἀγῶνας ἄπωθεν, νῦν ἡγεῖτο αὐτὸς τῶν λεγεώνων. Παρ' αὐτῷ δὲ ἠγωνίσθησαν γενναίως οἱ στρατηγοὶ Μάριος Μάξιμος, Κάνδιδος καὶ Πλαυτιανός. Ἀλλ' ὅμως ἡ μάχη ὑπῆρξεν ἐπὶ μακρὸν ἀμφίρροπος, τῶν μὲν Σεβηρείων νικώντων ἐν τῷ δεξιῷ κέρατι, τῶν δὲ περὶ τὸν Ἀλβῖνον ἐν τῷ ἀριστερῷ. Τέλος δὲ ἡ εἰς τὸν ἀγῶνα ἀνάμιξις τοῦ ἱππάρχου τοῦ Σεβήρου, Λαίτου, ὅςτις τέως ἐκαραδόκει μεταξὺ καθήκοντος καὶ προδοσίας, ἔκρινε τὴν νίκην ὑπὲρ τοῦ Σεβήρου. Ὁ δὲ Ἀλβῖνος, ἰδὼν τὴν ἐπελθοῦσαν ἧτταν, ηὐτοκτόνησεν. Ἔτι δ' ἔμπνους ὢν ἤχθη πρὸς τὸν Σεβῆρον, ὅςτις διέταξε τὴν ἀποτομὴν τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, ἥτις ἀπεστάλη εἰς τὴν σύγκλητον πρὸς ἐκφόβησιν τῶν ἀντιπολιτευομένων τὸν αὐτοκράτορα. Οὐδὲ περιωρίσθη εἰς ταύτην μόνην τὴν ἀπειλήν, ἀλλ' ἀφ' οὗ καθησύχασε τὰς ἐν τῇ Δύσει ἐπαρχίας, διανέμων μὲν ἀμοιβὰς εἰς τοὺς μεθ' ἑαυτοῦ συνεργασθέντας, ἐπιβάλλων δὲ ποινὰς εἰς τοὺς συνταχθέντας μετὰ τοῦ Ἀλβίνου καὶ ἐπιτάσσων παμπληθεῖς προγραφάς, ἐπέστρεψεν ὁ νικηφόρος αὐτοκράτωρ τὸν Ἰούνιον τοῦ 197 εἰς τὴν Ῥώμην, προτιθέμενος νὰ προβῇ ἐν τῇ πόλει εἰς ἑτέρας ἐκδικήσεις. Ὁ δὲ Δίων[1] διέσωσεν ἡμῖν τὰ κυριώτατα χωρία λόγου ἀναγνωσθέντος ὑπὸ τοῦ Σεβήρου ἐν τῇ συγκλήτῳ, ἐν ᾧ ἐξέθηκε τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ, αἵτινες οὐδαμῶς ἦσαν καθησυχαστικαὶ διὰ τοὺς πατέρας. Καὶ ἐπῄνεσε μὲν τὴν αὐστηρότητα τοῦ Σύλλα, τοῦ Μαρίου καὶ τοῦ Αὐγούστου, ἐκάκισε δὲ τὴν ἐπιείκειαν τοῦ Πομπηίου καὶ τοῦ Καίσαρος, κρίνων ἐκείνην τε καὶ ταύτην ἐκ τῶν καρπῶν αὐτῶν. Ἔπειτα δ' ἐπήγαγεν ἀπολογίαν ὑπὲρ τοῦ Κομμόδου, καθαπτόμενος τῆς συγκλήτου ὡς ἀτιμασάσης τὴν μνήμην αὐτοῦ. Εἰς δὲ τοὺς λόγους ἐπηκολούθησαν τὰ ἔργα, καταγγελθέντων ἑξήκοντα καὶ τεσσάρων συγκλητικῶν ὡς φρονησάντων τὰ τοῦ Ἀλβίνου. Τούτων δὲ τριάκοντα μὲν καὶ πέντε ἀπελύθησαν ἀθωωθέντες, εἴκοσι δὲ καὶ ἐννέα κατεδικάσθησαν εἰς θάνατον, ἐν οἷς καὶ Σουλπικιανὸς ὁ πενθερὸς τοῦ Περτίνακος, αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ μετὰ τὸν φόνον τοῦ γαμβροῦ συμμετασχὼν τοῦ πλειστηριασμοῦ τῆς αὐτοκρατορίας.

Παρθικὸς πόλεμος. — Ἐν μέσῳ δὲ τοῦ τρόμου, ὑφ' οὗ εἶχον καταπληχθῇ οἱ συγκλητικοί, ἔφθασεν εἰς τὴν Ῥώμην τὸ ἄγγελμα, ὅτι ὁ βασι-

---

[1] **Δίωνος Κασσίου** LXXV, 8.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

λεὺς τῶν Πάρθων Βολόγαισος ὁ Δ΄ εἶχεν ἐπιδράμει τὴν Μεσοποταμίαν, κληθεὶς εἰς τὴν χώραν ταύτην ὑπὸ τῶν πάλαι ὑπηκόων τοῦ παρθικοῦ βασιλείου, καὶ ἐπολιόρκει τὴν Νίσιβιν. Ἐπὶ δὲ τῷ ἀγγέλματι τούτῳ ἀνεθάρρησαν οἱ πατέρες, διότι τὰ πράγματα εἶχον φθάσει εἰς τοιοῦτον σημεῖον, ὥςτε αἱ συμφοραὶ τῆς πολιτείας ἐγίνοντο δεκταὶ ὑπὸ τῆς συγκλήτου ὡς εὐεργεσία, ἅτε ἀπαλλάττουσαι αὐτὴν τῆς ἐν Ῥώμῃ παρουσίας τοῦ τυράννου.

Καὶ πράγματι ὁ Σεβῆρος ἀνέζευξε πάραυτα πρὸς τὴν Ἀσίαν, τὸ δὲ θέρος τοῦ 197 εὑρίσκετο ἐν τῷ θεάτρῳ τοῦ πολέμου, καταφθάσας ἐγκαίρως, ὅπως σώσῃ μὲν τὴν Νίσιβιν, τρέψῃ δ' εἰς φυγὴν τοὺς βαρβάρους [1].

Διὰ δὲ ταύτης τῆς νίκης ἀνεψύχθη καὶ πάλιν εἰς τοὺς λεγεῶνας ἡ ἄγουσα πρὸς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ παρθικοῦ βασιλείου, τὴν Κτησιφῶντα. Διὰ τῆς ξυλείας δάσους κειμένου πλησίον τοῦ Εὐφράτου κατασκευάσας ὁ Σεβῆρος στόλον, μετέφερε δι' αὐτοῦ τὰς μεγάλας του ἀποσκευάς, ἐν ᾧ ἡ στρατιὰ ἠκολούθει αὐτὸν παραπορευομένη τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ. Οὕτω δ' ἔφθασεν εἰς τὴν Βαβυλωνίαν, ἥτις μόνον τὸ ὄνομα τῆς παλαιᾶς δόξης διετήρει. Ἔπειτα δέ, διαβὰς τὴν διώρυγα τὴν ἑνοῦσαν τὸν Εὐφράτην μετὰ τοῦ Τίγριδος, κατέλαβε τὴν Σελεύκειαν καὶ ἤρχισε πολιορκῶν τὴν Κτησιφῶντα, ἥτις, ἐκπορθηθεῖσα μετά τινας ἐφόδους, παρεδόθη εἰς φρικτὴν λεηλασίαν. Μὴ ἀρκεσθεὶς δ' εἰς τὴν τοιαύτην ἐκδίκησιν, ἀπήγαγεν ὁ αὐτοκράτωρ ἐκ τῆς Κτησιφῶντος ἑκατοντακιςχιλίους κατοίκους ἐξανδραποδισθέντας (198). Ἀλλὰ δὲν ἐτόλμησεν ὅμως νὰ διώξῃ τὸν Βολόγαισον εἰς τὰς ἀξένους χώρας τοῦ Ἰράν, εἰς ἃς εἶχε καταφύγει, θεωρῶν δ' ἐπαρκῆ ἑαυτοῦ δόξαν τὴν ἐκπόρθησιν καὶ δῄωσιν τῆς πρωτευούσης τῶν Πάρθων, ἀνέζευξεν.

Ἀναβαίνων δὲ πάλιν τὴν κοιλάδα τοῦ Τίγριδος, ἔστη ὁ Σεβῆρος πρὸ τῶν Ἄτρων (σήμερον El-Hadr) τῆς Μεσοποταμίας, τῆς περιωνύμου ἐκεί-

[1] Πρὸ τῆς ἐκ Ῥώμης ἀναχωρήσεως ἀπεφάσισεν ὁ Σεβῆρος νἀνασυστήσῃ τὴν πραιτωριανὴν φρουράν, ἥτις ἦτο ἐγγύησις μὲν ἡσυχίας κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀπουσίας τοῦ αὐτοκράτορος, ἐξασφάλισις δ' αὐτοῦ μετὰ τὴν ἐπιστροφήν. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀνασύστασιν τῆς φρουρᾶς ἐκείνης μετέβαλε τὸν χαρακτῆρα αὐτῆς. Καὶ δὴ ἀντὶ ἰδίας στρατιᾶς, οἵαν ἀπετέλουν πρότερον, ἀπέβησαν νῦν οἱ πραιτωριανοὶ σῶμα ἐπιλέκτων, συγκροτουμένων ἐκ τῶν ἀρίστων στρατιωτῶν τῶν λεγεώνων. Διὰ τῆς μεταρρυθμίσεως δὲ ταύτης ἐξέλιπε μὲν ἡ διαίρεσις ἡ ὑφισταμένη πρότερον μεταξὺ τῶν λεγεώνων καὶ τοῦ δορυφορικοῦ, ἀλλ' ἐπῆλθε καὶ ἄλλο τι ἀποτέλεσμα. Πρὸ μὲν τῆς τοιαύτης μεταβολῆς ἡ πραιτωριανὴ φρουρὰ ἐστρατολογεῖτο ἐν μόνῃ τῇ Ἰταλίᾳ, ἀλλ' ἡ παῦσις τοῦ προνομίου ἐκείνου ἀπεμάκρυνεν ὁριστικῶς τοὺς Ἰταλοὺς ἐκ τοῦ σώματος τῶν πραιτωριανῶν, ὅπερ συνεκροτεῖτο τὸ ἑξῆς μόνον ἐκ βαρβάρων. Οὕτω δὲ διὰ τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ Σεβήρου ἐμεστώθησαν αἱ ἀγυιαὶ τῆς Ῥώμης στρατιωτῶν Ἀσιατῶν, Ἀφρικανῶν, Δακῶν, Παννονίων, Θρᾳκῶν, οἵτινες διὰ τῆς βαρβαρικῆς αὐτῶν ὄψεως ἐνέβαλλον τὴν πόλιν εἰς διηνεκῆ τρόμον.

νης ὀάσεως, ἥτις, μάτην πολιορκηθεῖσά ποτε ὑπὸ τοῦ Τραϊανοῦ, εἶχε προςθέσει εἰς τὴν παλαιὰν ἐκείνην καθύβρισιν τῶν ῥωμαϊκῶν ὅπλων νέαν προςβολὴν, συνταχθεῖσα μετὰ τοῦ Πεσκεννίου Νίγρου. Ἀλλὰ καὶ ὁ Σεβῆρος δὲν ὑπῆρξε πρὸ τῶν Ἄτρων εὐτυχέστερος τοῦ Τραϊανοῦ, δὶς μὲν ἐπιχειρήσας τὴν πολιορκίαν, δὶς δ' ἀποκρουσθείς (199).

Καθ' ὃν δὲ χρόνον ὁ Σεβῆρος ἐπολιόρκει τὰ Ἄτρα, ὁ υἱὸς αὐτοῦ Βασσιανὸς Ἀντωνῖνος εἶχε μεταβῇ κατὰ διαταγὴν τοῦ πατρὸς εἰς τὴν Παλαιστίνην, ὅπως ἐν αὐτῇ καταστείλῃ νέαν ἀποστασίαν τῶν Ἰουδαίων. Ἀλλ' οὔτε οἱ λόγοι, οὔτε τὰ καθ' ἕκαστα τῆς ἐπαναστάσεως ἐκείνης εἶνε γνωστά. Τοῦτο δὲ μόνον γνωρίζομεν, ὅτι κατεστάλη ταχέως καὶ ὅτι ἐπὶ τῇ νίκῃ ἐκείνῃ κατήγαγεν ἀργότερον ὁ Βασσιανὸς θρίαμβον ἐν Ῥώμῃ.

Ἡ δ' ἀποστασία τῶν Ἰουδαίων ἐπέδρασεν ἐπὶ τὴν τύχην τῶν Χριστιανῶν. Καὶ δὴ ὁ Σεβῆρος, μεταβὰς εἰς τὴν Παλαιστίνην, ἐξέδωκε διάταγμα ἀπαγορεῦον ἐπὶ ἀπειλῇ ποινῶν βαρυτάτων τὸ θρησκεύειν τόν τε ἰουδαϊσμὸν καὶ τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Τὸ δὲ διάταγμα τοῦτο ἔγεινεν ἀφορμὴ νέου διωγμοῦ τῶν Χριστιανῶν, διαρκέσαντος εἴκοσιν ἔτη καὶ ἐπεκταθέντος καθ' ἅπαν τὸ κράτος. Ἀλλὰ ἐκκλησιαστικὰ χρονικὰ τῆς ἀτυχοῦς ἐκείνης περιόδου ὑπέστησαν παμμεγίστας κολοβώσεις, ὥςτε καθίσταται ἀδύνατος καὶ αὐτὸς ὁ κατὰ προςέγγισιν ὑπολογισμὸς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν θυμάτων ἐκείνου τοῦ διωγμοῦ. Μόνον δὲ τοῦτο εἶνε γνωστὸν, ὅτι αἱ ἐπαρχίαι, ἐν αἷς ὁ διωγμὸς ὑπῆρχε τὰ μάλιστα ἀπηνής, ὑπῆρξαν ἡ Γαλατία, ἡ Ἀφρικὴ καὶ ἡ Αἴγυπτος, καὶ δὴ διὰ τὸν λόγον, ὅτι αἱ χῶραι ἐκεῖναι ἦσαν ἡ πατρὶς τῶν τριῶν τότε ζώντων μεγάλων φωστήρων τῆς ἐκκλησίας Εἰρηναίου τοῦ ἐπισκόπου Λουγδούνου, Τερτυλλιανοῦ τοῦ Καρχηδονίου [1] καὶ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρίεας, ὧν ὁ Εἰρηναῖος καὶ ἐμαρτύρησεν ἐπὶ Σεβήρου.

Μετὰ δὲ τὸν παρθικὸν πόλεμον ὁ αὐτοκράτωρ διέμεινεν ἐπὶ τρία ἀκόμη ἔτη ἐν τῇ Ἀνατολῇ, πρὸς ἣν ἐπέδειξεν ἰδίαν τινὰ εὔνοιαν, ἐκδηλωθεῖσαν δι' ἰδίων εὐεργεσιῶν χορηγηθεισῶν εἴς τινας πόλεις. Καὶ ἡ μὲν Βηρυτὸς ἠξιώθη παρ' αὐτοῦ σχολῆς νομικῆς, ἡ δὲ Ἀλεξάνδρεια ἔλαβε καὶ πάλιν τὸ

[1] Ὁ Τερτυλλιανὸς ἔγραψε τῷ 199 τὸν *Ἀπολογητικὸν*, περιέχοντα λαμπρὰν ἀπολογίαν τῶν Χριστιανῶν κατὰ τῶν ἐναντίον αὐτῶν καταγγελιῶν, ἰδίως τῶν φερουσῶν πολιτικὸν χαρακτῆρα. Ἐν ἄλλῃ δὲ συγγραφῇ, γραφείσῃ δέκα ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σεβήρου καὶ ἐπιγραφομένῃ Πρὸς Σκαπούλαν (ad Scapulam) ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀνθυπάτου τῆς Ἀφρικῆς, εἰς ὃν ἀπηυθύνετο, ὁ κλεινὸς Καρχηδόνιος πατὴρ τῆς ἐκκλησίας μαρτυρεῖ, ὅτι ὁ Σεβῆρος ἐν τοῖς πρώτοις χρόνοις τῆς ἀρχῆς ἐφάνη εὐμενὴς πρὸς τοὺς Χριστιανούς, οὐ μόνον μὴ καταδιώξας ἄνδρας ἐπιφανεῖς, οὓς ἐγνώριζε θρησκεύοντας τὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ καὶ τιμήσας καὶ σώσας ἀπὸ τοῦ μίσους τοῦ λαοῦ.

δικαίωμα ἰδίας βουλῆς καὶ ἰδίων ἀρχόντων, ὅπερ εἶχεν ἀφαιρέσει τὴν πόλιν ὁ Αὔγουστος. Λόγος δὲ τῆς τοιαύτης προτιμήσεως τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν ὑπὸ τοῦ Σεβήρου ἦτο οὐ μόνον ἡ καταγωγὴ αὐτοῦ τε καὶ τῆς γυναικὸς Ἰουλίας Δόμνης ἐκ τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλὰ καὶ ἰδιάζουσά τις προδιάθεσις τοῦ αὐτοκράτορος ὑπὲρ τῶν θρησκευτικῶν δεισιδαιμονιῶν, ὧν ἀνεξάντλητον ὕλην παρεῖχεν ὁ ἀνατολικὸς κόσμος. «Ἐν ᾧ οἱ θεοὶ τῆς Ῥώμης, καθ' ἃ παρατηρεῖ νεώτερός τις ἱστορικὸς, εἶχον μόνον πολιτικὴν χροιάν, οἱ δὲ τῆς Ἑλλάδος, οὓς εἶχον δημιουργήσει ἡ ποίησις καὶ ἡ τέχνη, εἶχον ἀποβῆ οἱονεί τις ἁπλῆ ἀνάμνησις τοῦ παρελθόντος, οἱ θεοὶ τῆς Ἀνατολῆς εἶχόν τι τὸ μυστηριῶδες καὶ ἄδυτον, παρέχον ἀφορμὴν πολλῶν διφήσεων καὶ ὀνειροπολημάτων[1] ». Τὴν δὲ δεισιδαίμονα ἐκείνην προδιάθεσιν τοῦ Σεβήρου ἐνίσχυεν ἡ σύζυγος αὐτοῦ Δόμνα, γεννηθεῖσα ἐν Ἐμέσῃ ἐξ οἴκου ἱερέων· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ γάμος τοῦ αὐτοκράτορος ἦτο γέννημα δεισιδαιμονίας, ἐπειδὴ ὁ Σεβῆρος, χηρεύσας μετὰ τὸν θάνατον τῆς πρώτης συζύγου Μαρκίας, ἐνυμφεύθη τὴν Ἰουλίαν διὰ μόνον τὸν λόγον, ὅτι φίλος τις εἶχε προείπει εἰς αὐτὸν, ὅτι ὁ σύζυγος τοιαύτης γυναικὸς ἔμελλε νὰ γείνῃ αὐτοκράτωρ. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ νομισθῇ, ὅτι ὁ Σεβῆρος, διατρίβων ἐν τῇ Ἀνατολῇ, περὶ οὐδὲν ἄλλο ἠσχολεῖτο ἢ περὶ τὸν κορεσμὸν τῆς θρησκευτικῆς του πολυπραγμοσύνης. Καὶ ἀναφέρεται μὲν ἡ ὑπ' αὐτοῦ γενομένη ἐν Αἰγύπτῳ ἐπισκευὴ τοῦ λεγομένου κολοσσοῦ τοῦ Μέμνονος, οὗ ἔπαυσεν ἔκτοτε τὸ τέως ἀκουόμενον ἑωθινὸν μινύρισμα, καὶ ὅτι ἐμυήθη τὴν λατρείαν τοῦ Σεράπιδος, ἀλλὰ κυρίως ἀναγράφονται ὑπὸ τοῦ βιογράφου τοῦ Σεβήρου διοικητικαὶ μεταρρυθμίσεις εἰσαχθεῖσαι ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας. Καὶ ἐκ τῶν νομισμάτων δὲ καὶ ἐξ ἐπιγραφῶν μανθάνομεν, ὅτι ἀναδιωργάνωσε τὰ κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Μεσοποταμίαν, ὁρίσας εἰς φρουρὰν αὐτῆς δύο τῶν τριῶν

Ἰουλία Δόμνα.

[1] Champagny Les Césars du III siècle. Τόμ. Α' σ. 173.

ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ παρθικοῦ πολέμου συσταθέντων λεγεώνων [1] καὶ ἐνισχύσας ἐν αὐτῇ τὸ ῥωμαϊκὸν στοιχεῖον δι' ἀποικιῶν (Νίσιβις, ἐπικληθεῖσα Σεπτιμία, Ῥέσαινα, Ζαυθά). Πρὸς τούτοις δὲ διῄρεσε τὴν ἐπαρχίαν Συρίαν εἰς δύο, τὴν Συρίαν καὶ τὴν Φοινίκην μετὰ τῆς Κοίλης Συρίας, ὅπως κολάσῃ τὴν φιλοδοξίαν τῶν διοικούντων αὐτήν, καὶ διέταξε τὴν ἐν τῇ χώρᾳ κατασκευὴν νέων στρατιωτικῶν ὁδῶν.

Διοίκησις τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου. — Μετὰ πέντε ἔτη ἀπουσίας ὁ Σεβῆρος ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ῥώμην. Ἐκ δὲ τῆς χρονολογίας αὐτοκρατορικοῦ διατάγματος, ἐκδοθέντος ἐν Σιρμίῳ τῇ 18 Μαρτίου 202, μανθάνομεν κατὰ προσέγγισιν τὸν χρόνον τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ εἰς Ῥώμην, ἐπελθούσης περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ θέρους τοῦ αὐτοῦ ἐκείνου ἔτους.

Ἀλλ' ὁ ἡγεμὼν ὁ νῦν παρουσιαζόμενος εἰς τὸν δῆμον τῶν Ῥωμαίων ἦτο διάφορος τοῦ ἀνδρός, ὃν εἶχον γνωρίσει πρότερον. Κατὰ μὲν τὴν πρώτην αὐτοῦ ἐπίσκεψιν εἰς τὴν Ῥώμην ὁ Σεβῆρος εἶχεν ἐπιδείξει πραότητα ὅλως ἀήθη δι' αὐτόν. Εἶχε δὲ περιβληθῆ τὸ προσωπεῖον ἐκεῖνο, ὅπως προσελκύσῃ τὴν πίστιν τῶν Ῥωμαίων ἐν τῷ χρόνῳ τοῦ ἀγῶνος ἐναντίον τῶν ἀντιπάλων. Ἀλλὰ μετὰ τὴν νίκην ἡ Ῥώμη εἶδεν αὐτὸν τύραννον ἐπισείοντα τὸ ὅπλον τῆς ἐκδικήσεως ἐναντίον τῶν ἐπιόρκων συγκλητικῶν. Τώρα δὲ δὲν ὑπῆρχον λόγοι ἐκδικήσεως. Ἡ Ῥώμη εἶχε μείνει ἥσυχος καὶ ἀφωσιωμένη εἰς τὸν Σεβῆρον κατὰ τὰ πέντε ἔτη τῆς ἀπουσίας αὐτοῦ. Διό, ἐπιστρέφων εἰς τὴν πόλιν ὁ αὐτοκράτωρ, ἠδυνήθη νὰ καθησυχάσῃ τοὺς πολίτας περὶ τῶν πρὸς αὐτοὺς διαθέσεων αὐτοῦ.

Ἡ Ῥώμη εἶχε παρασκευασθῆ πανηγυρικῶς πρὸς ἀξιοπρεπῆ δεξίωσιν τοῦ κυρίου, εἰς ἀμοιβὴν δὲ τῆς προθυμίας παρεσχέθησαν εἰς αὐτὴν ἑορταὶ καὶ γενναιόδωροι ἀμοιβαί [2]. Καὶ πρῶτον μὲν ἐτελέσθη ὁ ἐπὶ τῇ καταπαλαίσει τῆς ἰουδαϊκῆς ἀποστασίας θρίαμβος τοῦ υἱοῦ Βασσιανοῦ [3], ἔπειτα δὲ ἡ δεκαετηρὶς τῆς ἀναρρήσεως αὐτοῦ τοῦ Σεβήρου, τὰ λεγόμενα *Sacra decennalia,* ἅτινα ἄλλοτε μὲν ἐτελοῦντο ἐπὶ τῇ ἀνανεώσει τῆς αὐτοκρα-

---

[1] Ὁ ἀριθμὸς τῶν λεγεώνων ἀνῆλθεν οὕτως εἰς τριάκοντα καὶ τρεῖς ἐν ὅλῳ. Ὁ δὲ δεύτερος τῶν παρθικῶν λεγεώνων (II Parthica) μετετέθη ὑπὸ τοῦ Σεβήρου εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ἐστάθμευσεν ἐν Ἀλβανῷ, ὅπως παρίσταται πρόχειρος εἰς πᾶσαν ἐνδεχομένην ἀνάγκην τοῦ αὐτοκράτορος.

[2] Ὑπολογίζεται, ὅτι τὸ ποσὸν τὸ δαπανηθὲν ὑπὸ τοῦ Σεβήρου ἐπὶ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ εἰς δημοσίας δωρεὰς ἀνῆλθεν εἰς διακόσια εἴκοσιν ἑκατομμύρια ἀρχαίων δραχμῶν.

[3] Ὁ Βασσιανὸς Ἀντωνῖνος εἶχεν ἀναρρηθῆ αὔγουστος ἐν Κτησιφῶντι ὑπὸ τῶν λεγεώνων, ὅτε οὗτοι ἠκολάσταινον ἐν μέσῳ τῶν λαφύρων τῆς πόλεως, ἅτινα εἶχε παραχωρήσει εἰς αὐτοὺς ὁ Σεβῆρος.

τορικῆς ἐξουσίας, νῦν δὲ, ἐκλιπόντος τοῦ πολιτικοῦ πλάσματος, περιωρίζοντο εἰς τὴν τέλεσιν πομπικῶν ἑορτῶν. Εἰς τὰς ἑορτὰς δὲ ταύτας ἐπηκολούθησαν οἱ γάμοι τοῦ Βασσιανοῦ μετὰ τῆς Πλαυτίλλης, θυγατρὸς τοῦ ὑπάρχου τῶν πραιτωριανῶν Φουλβίου Πλαυτιανοῦ, τέλος δὲ ἡ ἑκατοστὴ ἀμφιετηρὶς τῆς Ῥώμης, ἥτις ἕνεκα τοῦ ἀβεβαίου τῆς χρονολογίας ἐπανηγυρίζετο καθ' ἕκαστον ἥμισυν αἰῶνα. Ἀλλὰ παρατηρητέον, ὅτι τὸ τελευταῖον εἶχον ἑορτασθῆ τὰ γενέθλια τῆς Ῥώμης ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Δομιτιανοῦ τῷ 88.

Ἐπὶ δὲ τῇ εὐκαιρίᾳ τῶν τελεσθεισῶν ἑορτῶν ἡ σύγκλητος καὶ ὁ δῆμος ἀνήγειραν εἰς τιμὴν τοῦ Σεβήρου καὶ τοῦ οἴκου αὐτοῦ κατὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Καπιτωλίου θριαμβικὴν ἀψῖδα, σωζομένην μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Μακρὰ δ' ἐπ' αὐτῆς ἐπιγραφὴ ἀναμιμνήσκει, ὅτι τὸ μνημεῖον ἀνηγέρθη πρὸς τιμὴν τοῦ αὐτάρχου *(ob rempublicam restitutam imperiumque populi Romani propagatum)*.

Μετὰ δὲ τὸ πέρας τῶν ἑορτῶν ἀνέλαβεν ὁ Σεβῆρος πάσῃ σπουδῇ τὸ νομοθετικὸν ἔργον καὶ τὴν διοίκησιν τῆς πολιτείας. Ὁ δὲ Δίων παρέχει εἰκόνα τοῦ καθημερινοῦ αὐτοῦ βίου, μαρτυροῦσαν τὴν μεγάλην τοῦ αὐτοκράτορος φιλεργίαν καὶ τὴν περὶ τὸν βίον τάξιν. «Πρὸ τοῦ ὄρθρου, λέγει ὁ ἱστορικὸς, εὑρίσκετο ἤδη ἐπὶ ποδὸς πράττων τι, καὶ μετὰ ταῦτα ἐβάδιζε καὶ λέγων καὶ ἀκούων τὰ τῇ ἀρχῇ πρόσφορα· εἶτα δ' ἐδίκαζεν, ἐκτὸς ἂν ἦτο μεγάλη ἑορτή. Καὶ εἰς μὲν τοὺς δικαζομένους παρεῖχεν ἱκανὸν χρόνον, καὶ εἰς ἡμᾶς δὲ τοὺς συνδικάζοντας ἔδιδε τὸ δικαίωμα πολλῆς παρρησίας. Ἔκρινε δὲ μέχρι μεσημβρίας, καὶ μετὰ ταῦτα ἵππευεν ἐφ' ὅσον ἠδύνατο· ἔπειτα δ' ἐλούετο, ἀφοῦ πρότερον ἐγυμνάζετο. Ἐλάμβανε δὲ τὸ ἄριστον ἢ μόνος ἢ μετὰ τῶν παίδων. Ἔπειτα δ' ἐκάθευδε, καὶ κατόπιν ἐπεράτονε τὰ λοιπὰ ἔργα τῆς διοικήσεως, καὶ ἐπεδίδετο ἐν περιπάτῳ εἰς τὴν περὶ τὴν ἑλληνικὴν καὶ λατινικὴν φιλολογίαν διατριβήν. Τέλος δὲ πρὸς τὴν ἑσπέραν ἐλούετο πάλιν καὶ ἐδείπνει μετὰ τῶν περὶ ἑαυτόν[1]». Ὁ διάγων βίον οὕτως εὔρυθμον ἀναγκαίως ἔμελλε νἀγαπᾷ τὴν τάξιν ἐν παντὶ καὶ ἰδίως ἐν τῇ διοικήσει τῶν τοῦ κράτους.

Συνεργοὶ δ' ἐν τῷ διοικητικῷ καὶ νομοθετικῷ ἔργῳ τοῦ αὐτοκράτορος ἦσάν τινες τῶν φίλων καὶ ἑταίρων, ἐκλελεγμένοι κατὰ προτίμησιν ἐκ τῆς τάξεως τῶν νομομαθῶν. Καὶ εἴδομεν μὲν ἤδη τοὺς προτέρους αὐτοκράτορας, ἀπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ, ἔχοντας περὶ ἑαυτοὺς συμβούλιον νομομαθῶν διὰ τὴν ἐξάσκησιν τῆς δικαστικῆς αὐτῶν ἐξουσίας. Ὁ δὲ Σεβῆρος ἐνεπιστεύθη εἰς τοὺς νομομαθεῖς καὶ τὴν συμμετοχὴν εἰς τὰ τῆς διοικήσεως καὶ νομοθεσίας, ὑποκαταστήσας αὐτοὺς εἰς τὴν σύγκλητον. Καὶ εἶνε μὲν ἀναντίρρητον, ὅτι δι' αὐτῶν ἐπετεύχθη μεῖζον κῦρος καὶ κανονικωτέρα διαρρύθμισις ἐν τοῖς

---

[1] **Δίωνος Κασσίου** LXXVI, 17.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

διοικητικοῖς πράγμασι καὶ ἐν τῇ ἀπονομῇ τῆς δικαιοσύνης, ἀλλ' εἶν' ἐπ' ἴσης βέβαιον, ὅτι οὗτοι μεγάλως συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ δεσποτισμοῦ εἴτε διὰ τῆς εἰς τὸ καθῆκον ἐγκαταμίξεως τυφλῆς ὑποταγῆς, εἴτε διὰ τῆς ἐκ προθέσεως καὶ ἀπὸ σκοποῦ ἐπαυξήσεως τῶν κινδύνων τῆς ἐλευθερίας. «Οἱ νομομαθεῖς καὶ οἱ ἱστορικοί, λέγει ὁ Γίββων, εὑρέθησαν ὁμόφωνοι περὶ τὸ διδάσκειν, ὅτι ἡ αὐτοκρατορικὴ ἐξουσία ἐστηρίζετο οὐχὶ ἐπὶ τῆς συγκλήτου, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἐπὶ τῆς ἀνεκκλήτου αὐτῆς ἀποστάσεως ἀπὸ τῶν πραγμάτων καὶ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ, ἀπηλλαγμένος τοῦ δεσμοῦ τῶν πολιτικῶν νόμων, ἠδύνατο αὐθαιρέτως νὰ διαθέτῃ τὰ κατὰ τὴν ζωὴν καὶ τὴν οὐσίαν τῶν ὑπηκόων καὶ ἀποφασίζῃ περὶ τῶν τοῦ κράτους ὡς περὶ ἰδίας ἑαυτοῦ κτήσεως. Οἱ δοκιμώτατοι τῶν νομομαθῶν, καὶ ἰδίως ὁ Παπινιανός, ὁ Παῦλος καὶ ὁ Οὐλπιανός, ἤκμασαν ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ οἴκου τοῦ Σεβήρου, ἡ δὲ ῥωμαϊκὴ νομικὴ ἐπιστήμη, συνταχθεῖσα μετὰ τοῦ συστήματος τῆς μοναρχίας, ἐφάνη φθάσασα εἰς τὸν ὕψιστον βαθμὸν τῆς ἀκμῆς καὶ τῆς τελειότητος[1]». Καὶ ὁ μὲν Σεβῆρος προετίθετο νὰ συστηματοποιήσῃ τὸν δεσποτισμόν, οἱ δὲ νομομαθεῖς ἐδίδαξαν αὐτὸν τὸν τρόπον τῆς ἐκτελέσεως τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ.

Φούλβιος Πλαυτιανός.—Μεταξὺ τῶν φίλων τοῦ Σεβήρου ὑπῆρχε καί τις, ὃν διέκρινεν ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους καὶ ηὔξησε διὰ τιμῶν τοσούτων, ὥςτε ὁ ἀνὴρ ἐκάμφθη τέλος ὑπὸ τὸ βάρος αὐτῶν. Ὁ ἀνὴρ δ' ἐκεῖνος ἦτο ὁ Γάϊος Φούλβιος Πλαυτιανός, οὗ ἡ ἱστορία ἐνθυμίζει τὴν τοῦ Σηιανοῦ, εἰ καὶ ἐν ταῖς ἐναντίον αὐτοῦ ἐξενεχθείσαις καταγγελίαις εἶνε δυσχερὴς ἡ διάκρισις τοῦ ἀληθοῦς ἀπὸ τῆς διαβολῆς. Συκοφαντικὴ δὲ φαίνεται ἰδίως ἡ κυριωτάτη τῶν μομφῶν περὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐπιχειρηθείσης ἐπιβουλῆς ἐναντίον τοῦ Σεβήρου καὶ τοῦ Βασσιανοῦ πρὸς διαδοχὴν αὐτῶν ἐπὶ τοῦ θρόνου. Καὶ ἀποδέχεται μὲν τὴν καταγγελίαν ταύτην ὡς ἀληθῆ ὁ Ἡρωδιανός, ἀλλὰ προτιμῶμεν νὰ πιστεύσωμεν τὸν Δίωνα Κάσσιον, μαρτυροῦντα, ὅτι τὰ κατὰ τὴν δῆθεν συνωμοσίαν τοῦ Πλαυτιανοῦ ἦσαν σκευώρημα τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ Βασσιανοῦ[2].

Κατήγετο δ' ὁ Πλαυτιανὸς ἐκ τῆς Ἀφρικῆς ὡς ὁ Σεβῆρος, καὶ ἦτο φίλος τοῦ αὐτοκράτορος ἀπὸ παίδων. Ἀκολουθήσας δὲ τὸν Σεβῆρον ἐν τῷ πρὸς τὸν Νίγρον πολέμῳ, εἶχεν ἔπειτα σταλῇ εἰς τὴν Ῥώμην, ὅπως καθάρῃ τὴν πόλιν ἀπὸ τῶν φίλων τοῦ Νίγρου καὶ τοῦ Ἀλβίνου. Ἔπειτα δ' ἀνέδειξεν αὐτὸν ὁ Σεβῆρος ὕπαρχον τῶν πραιτωριανῶν μετὰ καὶ τοῦ Φλαβίου

---

[1] Gibbon History of the decline aud fall of the Roman empire ἐκδ. 1828 Τόμ. Α' σ. 163.

[2] **Ἡρωδιανοῦ** III, 12.—**Δίωνος Κασσίου** LXXVI, 3.

Ἰουβεναλίου, παρὰ δὲ τὰ κεκανονισμένα ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου συνήνωσεν ἐν αὐτῷ ἐπὶ δύο ἔτη τήν τε ὑπαρχίαν καὶ τὴν ὑπατείαν. Τιμὴν δ' ἔτι ἐπιφανεστέραν παρέσχεν εἰς αὐτὸν ὁ αὐτοκράτωρ κατὰ τὴν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ἐπιστροφὴν, παραλαβὼν τὴν θυγατέρα τοῦ Πλαυτιανοῦ νύμφην ἐπὶ τῷ υἱῷ Βασσιανῷ. Ἀλλ' ἡ κηδεστία ἐκείνη μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος ἐπήνεγκε τὸν ὄλεθρον τοῦ Πλαυτιανοῦ. Καίτοι οὗτος ἔδωκεν εἰς τὴν θυγατέρα κατὰ τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Δίωνος[1] ἀντὶ προικὸς ὅσα ἤθελον ἀρκέσει εἰς πεντήκοντα βασιλίσσας, ὁ Βασσιανὸς οὐδὲ ἡμέραν μίαν ἠγάπησε τὴν σύζυγον, ἐνορῶν ἐν αὐτῇ ἀντὶ τῆς ἰδίας γυναικὸς πολὺ μᾶλλον τὴν θυγατέρα τοῦ μισητοῦ εὐνοουμένου τοῦ πατρός. Συμμέτοχον δὲ τοῦ μίσους ἐκείνου εἶχεν ὁ Βασσιανὸς τὴν μητέρα Ἰουλίαν, ἥτις δὲν ἠνείχετο τὴν ὑπεροψίαν τοῦ πανισχύρου ὑπάρχου. Διὸ κοινῇ μετὰ τῆς μητρὸς ἐσκευώρησεν ὁ Βασσιανὸς τὴν ἐπιβουλὴν, ἥτις ἔμελλε νἀγάγῃ εἰς ὄλεθρον τὸν Πλαυτιανόν. Ἐν ᾧ δὲ ὁ Πλαυτιανὸς ἀπελογεῖτο ἐνώπιον τοῦ Σεβήρου ἐπὶ τῇ καταγγελίᾳ τῆς ἐναντίον αὐτοῦ καὶ τοῦ υἱοῦ συνωμοσίας, ὁ Βασσιανὸς, ὅστις παρίστατο εἰς τὴν σκηνὴν ἐκείνην, ἐκέλευσεν ἐνώπιον τοῦ πατρὸς τὸν ὑπό τινος τῶν ὑπηρετῶν φόνον τοῦ πενθεροῦ (22 Ἰανουαρίου 205)[2].

Εἰς δὲ τὸν ὄλεθρον τοῦ Πλαυτιανοῦ συμπαρεσύρθησαν καὶ οἱ δοκιμώτατοι τῶν φίλων αὐτοῦ καὶ αὐτὴ δὲ ἡ Πλαυτίλλα, ἥτις ἐξωρίσθη μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ Πλαύτου εἰς τὴν παρὰ τὴν Σικελίαν νῆσον Λιπάραν, ἐν ᾗ καὶ ἐθανατώθησαν μετ' οὐ πολὺ κατὰ διαταγὴν τοῦ Καρακάλλα.

Ὁ δὲ Σεβῆρος, καίπερ μὴ πεπεισμένος περὶ τῆς ἐνοχῆς τοῦ Πλαυτιανοῦ, παρηγορήθη εὐκόλως διὰ τὴν ἀπώλειαν ἀνδρὸς, ὅστις εἶχε προκαλέσει καθ' ἑαυτοῦ τὸ μῖσος ὅλου τοῦ αὐτοκρατορικοῦ οἴκου, διώρισε δὲ διάδοχον ὕπαρχον τὸν ἀρχαῖον αὐτοῦ παρὰ τῷ νομομαθεῖ Σκαιόλᾳ συμμαθητὴν Αἰμίλιον Παπινιανὸν τὸν ἐκ Συρίας. Τούτου τὰ ἔργα, ὧν κυριώτατα τὰ τριάκοντα καὶ ἑπτὰ βιβλία Ἐρωτήσεων *(Quaestiones)* καὶ δεκαεννέα Ἀποκρίσεων *(Responsa)*, ἦσαν μνημεῖον ἐπιφανὲς νομικῆς σοφίας, οὗ εὐρεῖα ἔγεινε χρῆ-

[1] **Δίωνος Κασσίου** LXXVI, 1.

[2] Διάφορος τῆς χρονολογίας ταύτης εἶνε ἡ τοῦ **Πασχαλίου Χρονικοῦ** (ἐκδ. Βόννης σ. 496, 15), ἐν ᾧ ἡ σφαγὴ τοῦ Πλαυτιανοῦ ἀναγράφεται γενομένη τῷ 203 τῇ 20 Φεβρουαρίου (***πρὸ ια΄ καλανδῶν Φεβρουαρίων***). Ἀλλ' ἐκ συνδυασμοῦ χωρίου τινὸς **Δίωνος τοῦ Κασσίου** (LXXVI, 5, 5) πρὸς τὰς ἐπιγραφὰς, ἐφ' ὧν τὸ ὄνομα τοῦ Πλαυτιανοῦ παρουσιάζεται ἀκόμη κατά τε τὸ 203 καὶ τὸ 204, ἀπέδειξεν ὁ Bormann (Bullettino 1867 σ. 218), ὅτι ὁ θάνατος τοῦ Πλαυτιανοῦ συνέβη τῷ 205. Ἡ δὲ ἡμέρα ὁρίζεται ὑπὸ τῆς μαρτυρίας τοῦ **Δίωνος Κασσίου** (LXXVI, 3) καθ' ἣν ὁ φόνος συνέβη ***ἐν ταῖς θεωρίαις ταῖς ἐν τῷ παλατίῳ***, καθότι οἱ διὰ τῶν λέξεων τούτων δηλούμενοι Παλατῖνοι ἀγῶνες ἐτελοῦντο μεταξὺ τῆς 21 καὶ 24 Ἰανουαρίου.

σις ἐν ταῖς συλλογαῖς τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Πρὸς διεκπεραίωσιν δὲ τῶν λοιπῶν πολιτικῶν ὑποθέσεων τῶν ἀνατεθεισῶν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ὑπάρχου, εἰς ἣν προςέθηκεν ὁ Σεβῆρος καὶ τὴν ἔκδοσιν τῶν νόμων, ἐκάλεσεν ὡς βοηθοὺς τοῦ Παπινιανοῦ δύο ἄλλους νομομαθεῖς, ὧν τὸ ὄνομα συνεδέθη πρὸς τὸ ἐκείνου, ἀποτελουμένης οὕτως ἐνδόξου τριάδος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ρωμαϊκῆς νομομαθείας. Οἱ δύο δ' ἐκεῖνοι ἄνδρες ὑπῆρξαν ὁ Ἰούλιος Παῦλος, ἴσως Παταβῖνος, ἐπ' ἴσης δὲ μαθητὴς τοῦ Σκαιόλα ὡς ὁ Παπινιανὸς, καὶ ὁ Τύριος Δομίτιος Οὐλπιανὸς, ἀμφότεροι ὄντες μέλη τοῦ αὐτοκρατορικοῦ συμβουλίου.

Βόρειος πόλεμος. — Ὡς τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, οὕτω καὶ τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου ὁ βίος ἐπέπρωτο νὰ περατωθῇ ἐν μέσῳ τῶν βαρβάρων. Αἱ εἰς τὰς δύο ἐν Βρεττανίᾳ ρωμαϊκὰς ἐπαρχίας[1] ἐπιδρομαὶ τῶν Μαιατῶν καὶ Καληδονίων, ἃς δὲν ἠδύναντο νὰ περιστείλωσιν οἱ ὕπαρχοι, ἠνάγκασαν τὸν αὐτοκράτορα νὰ μεταβῇ τῷ 208 αὐτὸς εἰς τὸ θέατρον τοῦ πολέμου, καίτοι τὸ προκεχωρημένον τῆς ἡλικίας καὶ ἡ ποδάγρα ἐξ ἧς ἔπασχεν ἐκάλουν αὐτὸν εἰς ἀνάπαυσιν. Συμπαρέλαβε δ' εἰς τὴν Βρεττανίαν καὶ τοὺς δύο υἱοὺς Βασσιανὸν καὶ Γέταν, τὴν σύζυγον Ἰουλίαν καὶ τὸν ὕπαρχον Παπινιανόν. Διέτριψε δ' ἐν Βρεττανίᾳ τρία ἔτη, τὴν μὲν κατὰ τῶν βαρβάρων στρατηγίαν ἀναθεὶς εἰς τοὺς υἱούς, αὐτὸς δὲ διαμένων ἐν Ἐβοράκῳ καὶ ἐπιτηρῶν τὴν ἐπισκευὴν τοῦ Ἀδριανείου τείχους. Καθ' ὅλην δὲ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου δὲν συνεκροτήθη μεγάλη τις μάχη, ἀλλὰ σειρὰ ἀψιμαχιῶν, ὧν ἡ ὁριστικὴ ἔκβασις ὑπῆρξεν ὑπὲρ τῶν Ῥωμαίων, ἐπιτυχόντων μὲν τὴν νίκην, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀπωλείας πεντηκοντακισχιλίων ἀνδρῶν, οὐδὲ προσαποκτησάντων τι πλὴν τῶν ἤδη κεκτημένων ἐν τῇ νήσῳ. Ἐν μέσῳ δ' ἐσχάτης τινὸς ἀποπείρας τῶν Μαιατῶν, ἀγωνιζομένων νἀνακτήσωσι τὴν ὑπεροχὴν, ὁ γηραιὸς Σεβῆρος ἀπέθανεν ἐν Ἐβοράκῳ τῇ 4 Φεβρουαρίου τοῦ 211.

Ὁ Ἡρωδιανὸς ποιεῖται λόγον περὶ ἐπιβουλῆς τοῦ Βασσιανοῦ κατὰ τῆς ζωῆς τοῦ πατρὸς χάριν ταχυτέρας ἐπὶ τὸν θρόνον ἀναρρήσεως[2]· ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ εἴμεθα ἐπιφυλακτικοὶ περὶ τὴν εἰς τὸν φιλόμυθον ἐκεῖνον ἱστοριογράφον πίστιν. Ὁ δὲ Δίων μαρτυρεῖ, ὅτι μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου καλέσας ὁ Σεβῆρος τοὺς υἱοὺς εἶπεν εἰς αὐτοὺς «ὁμονοεῖτε, τοὺς στρατιώτας πλουτίζετε, τῶν ἄλλων πάντων καταφρονεῖτε[3]». Καὶ εἶνε μὲν σκαιὰ ἡ διατύπωσις ταύτης τῆς συμβουλῆς, ἀποδεικνύουσ' αὐτὴν πιθανῶς μυθοποίημα πλασθὲν

[1] Μετὰ τὴν ἧτταν τοῦ Ἀλβίνου ὁ Σεβῆρος εἶχε διαιρέσει τὴν Βρεττανίαν εἰς δύο ἐπαρχίας διὰ τὸν αὐτὸν λόγον πολιτικῆς συνέσεως, δι' ὃν βραδύτερον διῄρεσε καὶ τὴν Συρίαν καθ' ἃ εἴδομεν.

[2] **Ἡρωδιανοῦ** III, 15.

[3] **Δίωνος Κασσίου** LXXVI, 15.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Ὁ θάνατος τοῦ Πλαυτιανοῦ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ἐν Ῥώμῃ, ἀλλὰ κατὰ τἆλλα οὐδεὶς ἐδικαιοῦτο μᾶλλον τοῦ Σεβήρου νὰ συστήσῃ εἰς τοὺς διαδόχους τὴν πρὸς τὴν στρατιὰν γενναιοδωρίαν. Αὐτὸς εἶχεν ἀληθῶς παράσχει παράδειγμα τοιαύτης ἐλευθεριότητος διὰ τῶν πρὸς τοὺς στρατηγοὺς πλουσίων δωρεῶν, τῶν εἰς τοὺς παλαιστράτους χορηγηθέντων προνομίων, τῆς αὐξήσεως τοῦ μισθοῦ καὶ τῆς εἰς τοὺς ὁπλίτας τῶν λεγεώνων μεγαλοδωρίας. Ἀλλ' ἐπ' ἴσης εἴπερ τις καὶ ἄλλος ἐδικαιοῦτο ὁ Σεβῆρος νὰ ἐκφωνήσῃ ὡς ἔσχατον πρὸς τοὺς στρατιώτας ἀποχαιρετισμὸν τὴν λέξιν *Ἐργαζώμεθα (Laboremus)*, ἐπειδὴ ὅλος αὐτοῦ ὁ βίος ὑπῆρξε πρότυπον φιλεργίας ἀκαταπονήτου. Ἡ φιλεργία δ' ἐκείνη τὸ μὲν κατ' ἀρχὰς ἀπεσκόπει εἰς τὸ ἴδιον συμφέρον τοῦ αὐτοκράτορος, μὴ πτοηθέντος πρὸς ὠμότητας χάριν ἐξασφαλίσεως αὐτοῦ, ἀλλ' ἔπειτα ἐστράφη πρὸς ὠφέλειαν τῆς δημοσίας τάξεως. Διὸ ἠδύνατο ἐπὶ τῆς ἐπιθανατίου κλίνης νὰ καυχηθῇ εὐλόγως ὁ Σεβῆρος, ὅτι κατέλειπεν εἰς τοὺς υἱοὺς εἰρηνεῦον τελείως τὸ κράτος ἐκεῖνο, ὅπερ εἶχε παραλάβει παραδεδομένον εἰς στάσιν καὶ πολέμους.

Ε' ΚΑΡΑΚΑΛΛΑΣ (211-217)[1]. *Ἀδελφοκτονία.* — Ἡ στάσις δ' ἐκείνη ἐξερράγη καὶ πάλιν ἅμα τῷ θανάτῳ τοῦ Σεβήρου. Ὅμως δὲν ὑπῆρξε στάσις λαῶν καὶ ἐπαρχιῶν, ἀλλὰ ῥῆξις ἡγεμόνων καὶ ἀδελφῶν. Καὶ εἶχε μὲν διὰ παντὸς δυνατοῦ τρόπου ἀγωνισθῇ ὁ Σεβῆρος, ὅπως ἀναθρέψῃ τοὺς δύο υἱούς, τὸν Βασσιανὸν καὶ τὸν Γέταν, ἐν ὁμονοίᾳ ἀδελφικῇ, ἀπατώμενος δὲ περὶ τοῦ ἀποτελέσματος τῶν συμβουλῶν αὐτοῦ ἔκρινε σκόπιμον νἀπαθανατίσῃ τὴν ἀνάμνησιν τῆς φιλαδελφίας διὰ νομισμάτων, παριστανόντων τοὺς υἱοὺς δεξιουμένους ἀλλήλους καὶ φερόντων τὴν ἐπιγραφὴν *Διηνεκὴς ὁμόνοια (Perpetua concordia)*. Ἀλλ' ἐν τούτοις ὁ ἄβουλος πατὴρ ἔτρεφεν ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ πρεσβυτέρου υἱοῦ τὸν ὄφιν τῆς ζηλοφθονίας ἐναντίον τοῦ ἀδελφοῦ, ὃν ἀνεκήρυξεν αὔγουστον τῷ 209, παρασχὼν εἰς αὐτὸν τὴν αὐτὴν προσωνυμίαν, ἣν ἤδη κατὰ τὸν παρθικὸν πόλεμον εἶχε χορηγήσει εἰς τὸν Βασσιανόν. Οὕτω δ' ἀπὸ τοῦ ἔτους ἐκείνου τὸ κράτος εἶχε τρεῖς συγχρόνως αὐγούστους[2].

---

[1] Πηγαὶ τῶν κατὰ τὸν Καρακάλλαν εἶνε ὁ **Δίων Κάσσιος** (LXXVII-LXXVIII, 10) ὁ **Ἡρωδιανός** (IV) καὶ ὁ **Σπαρτιανός** (Antoninus Caracallus καὶ Antoninus Geta). Πρβλ. Nisle De bellis ab Antonino Caracallo in Germania et Sarmatia gestis. 1866. — Bockhoff De expeditionibus M. Aurel. Antonini Caracalli. 1868. — Drexler Caracallas Zug nach dem Orient. Ἐν Ἄλλῃ. 1880.

[2] Ἐπὶ τῶν νομισμάτων καὶ τῶν ἐπιγραφῶν ἡ συνύπαρξις τῶν τριῶν αὐγούστων μαρτυρεῖται διὰ τῶν γραμμάτων Augg. Ἴδ. Orelli ἀρ. 932. — Henzen ἀρ. 5946.

Μόλις δ᾽ εἶχε παρέλθει ἔτος ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Σεβήρου, καὶ τὸ κράτος εἶχε πάλιν ἕνα αὔγουστον καὶ μόνον. Ὁ Βασσιανὸς εἶχε φροντίσει νἀπαλλαγῇ τοῦ ἀδελφοῦ, ἐνεργήσας τὴν σφαγὴν αὐτοῦ ὑπὸ δολοφόνων ἐπ᾽ αὐτῶν τῶν κόλπων τῆς μητρὸς, καὶ ἀφιέρωσεν ἐν τῷ Σεραπείῳ τῆς Ἀλεξανδρείας τὸ ξίφος δι᾽ οὗ εἶχε φονευθῇ κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 212, εἰπὼν *ἔστω θεός, ἀρκεῖ μόνον νὰ μὴ ζῇ (sit divus dummodo non sit vivus)*. Διὰ μεγάλης δὲ δωρεᾶς δισχιλίων ἀρχαίων δραχμῶν εἰς ἕκαστον τῶν στρατιωτῶν ἐξηγόρασε τὴν συγγνώμην τοῦ δορυφορικοῦ καὶ τῶν ἐν Ἀλβανῷ λεγεώνων. Μετὰ δὲ τὴν τοιαύτην ἐξασφάλισιν τῆς εὐνοίας τῶν στρατιωτῶν ὀλίγον ἐφρόντιζε περὶ τῆς τῶν συγκλητικῶν. Ἡ σύγκλητος ἠναγκάσθη νὰ πιστεύσῃ ὡς ἤδη καὶ ἡ φρουρά, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἐξέφυγεν ἐπιβουλὴν σκευωρηθεῖσαν ἐναντίον αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Γέτα. Μὴ ἀρκούμενος δ᾽ εἰς τὴν γενικὴν ἄφεσιν ἐπὶ τῇ ὠμῇ κακουργίᾳ, ἠξίωσεν ὁ Καρακάλλας νὰ τύχῃ καὶ ἐγκωμίων, καὶ ἐκάλεσε τὸν Παπινιανὸν νὰ γράψῃ τὴν ἀπολογίαν τῆς ἀδελφοκτονίας. Ὁ δὲ μέγας νομομαθὴς ἀπήντησε μὲν εἰς αὐτὸν μεγαθύμως, ὅτι εἶνε πολὺ εὐκολωτέρα ἡ διάπραξις ἀδελφοκτονίας ἢ ἡ ἀπολογία αὐτῆς, ἀλλ᾽ ἐτιμωρήθη διὰ θανάτου ἐπὶ τῇ εὐγενεῖ παρρησίᾳ. Ὁ δὲ φόνος τοῦ Παπινιανοῦ ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ σειρᾶς ὅλης προγραφῶν. Ὁ στρατιωτικὸς ὄχλος ἐξώρμησε δίκην θηρῶν κατὰ τῶν οἴκων τῶν φίλων τοῦ Γέτα, φονεύων καὶ λαφυραγωγῶν. Ὁ δὲ Δίων ὑπολογίζει, ὅτι ὑπὸ τὸ πρόσχημα φιλίας πρὸς τὸν Γέταν ἐφονεύθησαν εἰκοσακισχίλιοι ἄνδρες[1]. Μεταξὺ δὲ τούτων ἦσαν Ὀστίλιος Παπινιανός, ὁ υἱὸς τοῦ νομομαθοῦς, γηραιά τις ἀδελφὴ καὶ ἔγγονός τις τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου καὶ τις υἱὸς τοῦ Περτίνακος.

Καρακάλλας.

Ἐπανήρχοντο λοιπὸν διὰ τοὺς Ῥωμαίους οἱ χρόνοι τοῦ Κομμόδου. Ὁ

[1] **Δίωνος Κασσίου** LXXVI, 4.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

δὲ νέος τύραννος ἔφερε δύο ὀνόματα, ὧν τὸ ἕν, τὸ ἐπίσημον, *Μάρκος Αὐρήλιος Ἀντωνῖνος*, φέρεται ἐπὶ τῶν νομισμάτων καὶ τῶν ἐπιγραφῶν, τὸ δ' ἕτερον εὑρίσκεται ἐν τοῖς βιβλίοις, καὶ εἶνε τὸ κατὰ παράδοσιν ἐπωνύμιον *Καρακάλλας*, ὅπερ εἶχε δώσει εἰς τὸν αὐτοκράτορα ὁ δῆμος ἐκ τοῦ ἰδιάζοντος παρὰ Γαλάταις στρατιωτικοῦ μανδύου *(caracalla)*, ὃν αὐτός τε συνεχέστατα ἐνεδύετο καὶ εἰς τοὺς στρατιώτας ἐπέβαλεν.

Ἄπορον δ' ἀληθῶς εἶνε πῶς ἡ μήτηρ τοῦ Καρακάλλα συγκατέβη νὰ ζῇ ἐν εἰρήνῃ μετὰ τοῦ ἀδελφοκτόνου υἱοῦ. Διὰ ταύτην δ' αὐτῆς τὴν συνδιαλλαγὴν ἐκλήθη συμμέτοχος τῆς ἀρχῆς, καὶ τὸ ὄνομ' αὐτῆς ἐμνημονεύετο πάντοτε ἐν ταῖς πρὸς τὴν σύγκλητον ἐπιστολαῖς τοῦ αὐτοκράτορος μετὰ καὶ τῆς στρατιᾶς. Ἀποδεικνύεται δ' ἐντεῦθεν, ὅτι ἡ φιλοδοξία τῆς Ἰουλίας Δόμνης ἦτο οὕτως ἰσχυρά, ὥςτε ἀπέπνιγεν ἐν αὐτῇ πᾶν ἄλλο ἀνθρώπινον αἴσθημα. Εἰς δὲ τοὺς συγχρόνους τὸ πρᾶγμα ἐφάνη οὕτω τερατῶδες, ὥςτε πρὸς ἐξήγησιν αὐτοῦ ἐφαντάσθησαν ὑφισταμένας ἀθεμίτους σχέσεις μεταξὺ τῆς μητρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ, προςθέτοντες οὕτω τερατωδεστέραν κακουργίαν εἰς τὴν ἐξεγείρασαν τὴν ἔκπληξιν αὐτῶν.

Ἡ διάταξις τοῦ 212 καὶ αἱ Θέρμαι.—Καὶ ὅμως ὁ τύραννος ἐκεῖνος, ὁ ἐπαναγαγὼν εἰς τὸ παλάτιον τὰ ἤθη τοῦ Κομμόδου, ὁ ἐξευτελίσας διὰ παντὸς τρόπου τὴν σύγκλητον καὶ περὶ μόνης τῆς εὐνοίας τῶν στρατιωτῶν φροντίσας, κατέστησε τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἀξιομνημόνευτον διὰ δύο πράξεων, αἵτινες δύνανται νὰ φανῶσι προελθοῦσαι παρ' ἄλλου ἀνδρὸς ὅλως διαφόρου καὶ εἶνε ἄξιαι τῶν ἀρίστων αὐτοκρατόρων. Ἡ ἑτέρα τῶν πράξεων τούτων εἶνε ἡ διάταξις τοῦ ἔτους 212 *(constitutio Antoniniana)*, δι' ἧς ἐδόθη ἡ ῥωμαϊκὴ ἰσοπολιτεία εἰς ἅπαντας τοὺς ἐλευθέρους τοὺς οἰκοῦντας ἀνὰ τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος[1]. Καὶ φαίνεται μὲν ὁ αὐτοκράτωρ προβὰς εἰς τὸ μέτρον τοῦτο μόνον διὰ λόγους οἰκονομικούς, καθότι οἱ νέοι πολῖται *(peregrini)* ἐξηκολούθησαν μὲν ἐπιβαρυνόμενοι διὰ τῶν ἀρχαίων εἰςφορῶν τῶν ἐπαρχιωτῶν, προσετέθησαν δ' εἰς αὐτοὺς μετὰ τὴν νέαν διάταξιν αἱ ὑποχρεώσεις τῶν Ῥωμαίων πολιτῶν *(cives)*, συνιστάμεναι εἰς τὴν εἰκοστὴν κατὰ τὴν ἀποδοχὴν κληρονομίας ἐν εἰδικαῖς τισι περιστάσεσι καὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν δούλων. Ἀλλ' οὐχ ἧττον εἶνε ἀναντίρρητον, ὅτι ὑπὸ ἔποψιν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν ἡ διάταξις τοῦ Καρακάλλα ἔχει ἰδιάζουσαν ἱστορικὴν σημασίαν. Δι' αὐτῆς ἐξέλιπεν ἡ διάκρισις μεταξὺ τῆς Ῥώμης καὶ τῶν ἐπαρχιῶν, καὶ ἔληξεν ἡ ἐπὶ τὴν οἰκουμένην τυραννὶς μιᾶς πόλεως. Ἀλλ' εἶνε θλιβερόν, ὅτι ἡ ἰσοπέδωσις αὐτη, ἀντὶ νὰ τελεσθῇ ἐν τοῖς χρόνοις τῆς ἐλευθέρας πολι-

[1] In orbe Romano qui sunt ex constitutione imperatoris Antonini cives Romani effecti sunt. **Οὐλπιανὸς** ἐν Πανδέκταις I, 5, 17.

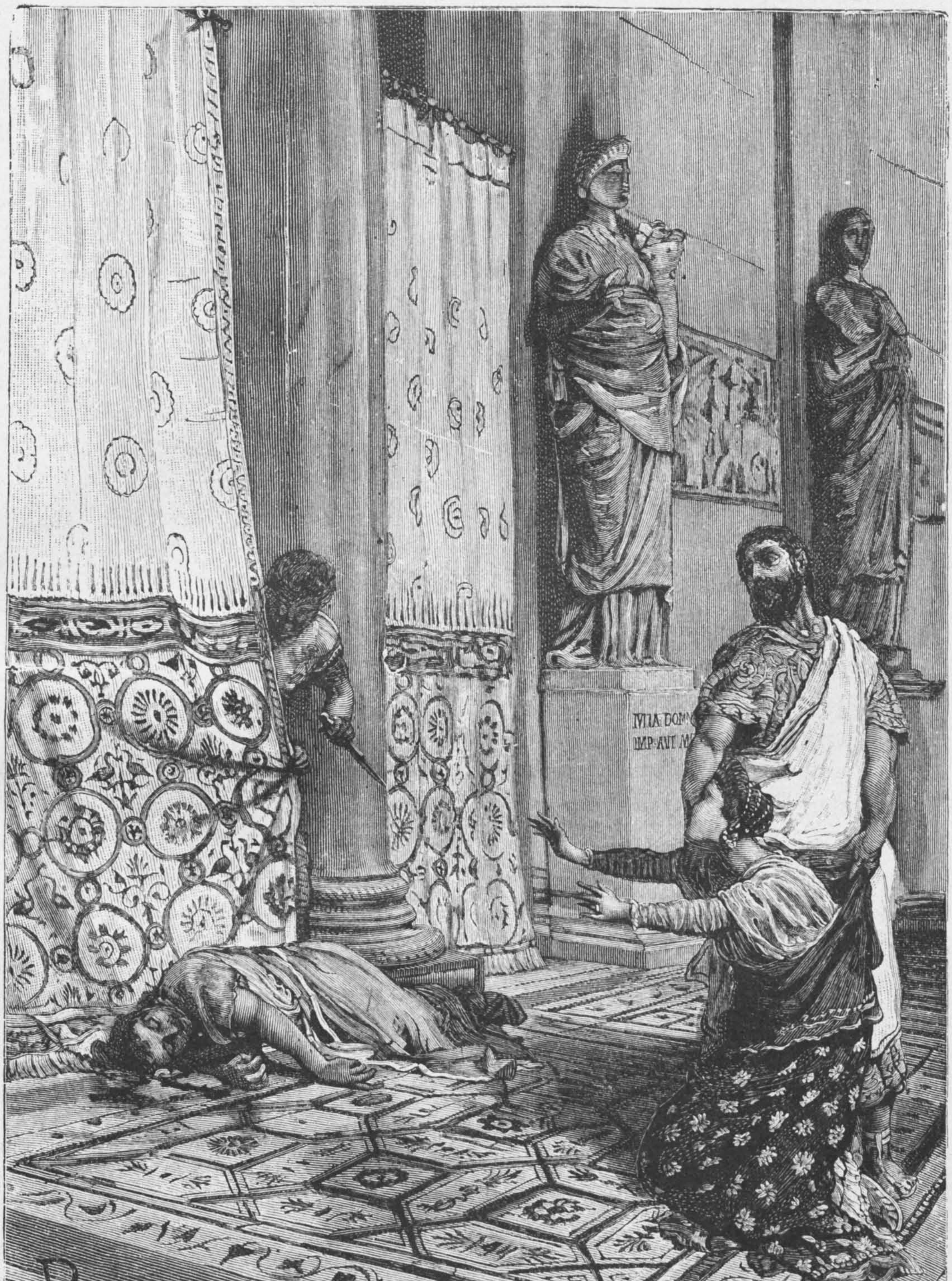

Ὁ Καρακάλλας διατάττων τὸν φόνον τοῦ ἀδελφοῦ Γέτα.

τείας, ἐπραγματώθη διὰ τοῦ δεσποτισμοῦ, καὶ ὅτι παρέστη ἀνάγκη νἀντικαταστήσῃ τὸν Ῥωμαῖον πολίτην ὁ ὑπήκοος, ὅπως μεταδοθῇ εἰς πάντας ἡ ἰσοπολιτεία.

Ἡ ἄλλη δ' ἀξία μνείας πρᾶξις τοῦ Καρακάλλα εἶνε ἡ ὑπ' αὐτοῦ οἰκοδόμησις τῶν δημοσίων Θερμῶν, ὧν τὰ γιγάντεια ἐρείπια εἶνε μετὰ καὶ τῶν τοῦ Κολοσσιαίου τῶν θαυμασίων τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Συνέκειτο δὲ τὸ οἰκοδόμημα ἐκ δύο μερῶν, τοῦ μὲν ἐξωτερικοῦ, συνισταμένου ἐκ περιστυλίου μετὰ κήπων καὶ παλαίστρας, τοῦ δ' ἐσωτερικοῦ, περιέχοντος παμμεγέθη δεξαμενὴν καὶ χιλίους ἑξακοσίους λιθίνους λουτῆρας μετὰ θεάτρου, ἀναγνωστηρίου, ἰδιαιτέρων αὐλῶν, μουσείων καὶ βιβλιοθηκῶν. Καθ' ἅπαντα δὲ τὰ μέρη τοῦ οἰκοδομήματος εἶχε γείνει χρῆσις ἀφειδὴς μαρμάρων ἐξαιρέτων, γρανίτου, ψηφιδωτῶν καὶ ἀγαλμάτων [1].

Περιοδεῖαι καὶ στρατεῖαι τοῦ Καρακάλλα.—Τελευτῶντος δὲ τοῦ 212 ἢ ἀρχομένου τοῦ 213 ὁ Καρακάλλας ἀνεχώρησεν ἐκ τῆς Ῥώμης, ἡ δ' ἐκ τῆς πόλεως ἀπουσία αὐτοῦ διήρκεσε τέσσαρα ἔτη. Δὲν ἀπῆλθε δὲ χάριν πολέμου, ἀλλ' ὅπως μεταβῇ νὰ ζήσῃ ἐν μέσῳ τῶν ὁπλιτῶν, τῶν ἀληθῶν του φίλων, οὓς συνείθιζε νὰ καλῇ συστρατιώτας. Ὅπως δὲ κορέσῃ αὐτούς, εἶχεν αὐξήσει τὰς στρατιωτικὰς δαπάνας κατὰ ἑβδομήκοντα ἑκατομμύρια ἀρχαίων δραχμῶν [2], ἴσως δὲ πρὸς ἐξοικονόμησιν τῶν ηὐξημένων τούτων δαπανῶν ἐπενόησεν ὡς μέσον ταμιευτικὸν τὴν περὶ ἰσοπολιτείας διάταξιν ἐκείνην τοῦ 212. Ὁποῖος δὲ ὁ τρόπος καθ' ὃν περιώδευεν ὁ αὐτοκράτωρ διδασκόμεθα ἐκ τοῦ Δίωνος Κασσίου. «Ὅτε ἀνεχώρησεν ἐκ τῆς Ῥώμης, λέγει ὁ ἱστορικός, ὅστις ἦτο καὶ συγκλητικός, ἠναγκαζόμεθα νὰ κατασκευάζωμεν εἰς αὐτὸν δι' οἰκείων ἐξόδων καὶ οἰκίας παντοδαπὰς καὶ καταλύσεις πολυτελεῖς ἐν μέσαις ταῖς ὁδοῖς, καὶ αὐταῖς ταῖς βραχυτάταις, ἐν ᾧ οὐ μόνον δὲν ἔμελλε νὰ ἐνοικήσῃ ἔν τινι αὐτῶν, ἀλλ' οὐδὲ νὰ ἴδῃ τινὰ αὐτῶν. Προσέτι καὶ θέατρα κυνηγετικὰ καὶ ἱπποδρόμους πανταχοῦ, ὅπου πράγματι διεχείμασεν ἢ καὶ ἤλπισε νὰ διαχειμάσῃ, κατεσκευάσαμεν, μηδὲν παρ' αὐτοῦ λαβόντες. Καὶ ὅμως πάραυτα ἔπειτα πάντα ἐκεῖνα κατεσκάπτοντο, καὶ ματαίως ᾠκοδομοῦντο, ἵνα ἡμεῖς ἐπιτρίβωμεν [3]».

---

[1] Πολλὰ τῶν ἔργων τῆς γλυπτικῆς τῶν εὑρεθέντων ἐν ταῖς Θέρμαις τοῦ Καρακάλλα ἀπόκεινται σήμερον ἐν τῷ μουσείῳ τῆς Νεαπόλεως, ἐν οἷς ὁ Φαρνέσιος λεγόμενος Ἡρακλῆς, τὸ ἄγαλμα τῆς Φλώρας καὶ ὁ Φαρνέσιος ταῦρος.

[2] Κατὰ τὸν **Δίωνα Κάσσιον** (LXXVII, 3) ὁ Καρακάλλας εἶπεν εἰς τοὺς στρατιώτας «εἷς ἐξ ὑμῶν εἰμι, καὶ δι' ὑμᾶς μόνους ζῆν ἐθέλω, ἵν' ὑμῖν πολλὰ χαρίζωμαι· ὑμέτεροι γὰρ οἱ θησαυροὶ πάντες εἰσί».

[3] **Δίωνος Κασσίου** LXXVII, 9.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Τὴν δὲ περιοδείαν ἤργισεν ὁ Καρακάλλας διὰ τῆς ἐπισκέψεως τῶν γαλατικῶν ἐπαρχιῶν. Ὡς δ᾽ ἐν τοῖς παριστρίοις συνόροις, οὕτω καὶ ἐν τοῖς παραρρηνίοις εἶχον ἐπέλθει συσσωρεύσεις γερμανικῶν λαῶν, ἀποβαίνουσαι ὁσημέραι ἀπειλητικώτεραι διὰ τὸ κράτος. Καὶ παρὰ μὲν τὸν Ἴστρον ὁ Μάρκος Αὐρήλιος εἶχεν εὕρει ἀντιμετώπους τοὺς Μαρκομάννους, παρὰ δὲ τὸν Ῥῆνον εὗρεν ὁ Καρακάλλας τοὺς Ἀλαμαννούς, λαοὺς σουηβικοῦ γένους, ὧν προεξεῖχον οἱ παρὰ τὴν Σπρέαν καὶ τὸν Ἄλβιν οἰκοῦντες Σέννονες. Οἱ δὲ λόγοι τῆς συγκροτήσεως τῆς νέας ταύτης συμμαχίας τῶν γερμανικῶν ἐκείνων λαῶν δὲν ἦσαν διάφοροι τῶν προκαλεσάντων τὴν μαρκομαννικὴν συμμαχίαν. Ἤγαγε δῆλα δὴ αὐτοὺς ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἡ ἀνάγκη τῆς διὰ τοῦ πολέμου διατροφῆς, ἐπειδὴ τὸ προϊὸν τῆς γεωργικῆς αὐτῶν ἐργασίας δὲν ἐπήρκει εἰς συντήρησιν αὐτῶν. Ἐπονομάζει δὲ ὁ Σπαρτιανὸς τοὺς ἀποτελοῦντας τὴν γερμανικὴν ἐκείνην συμμαχίαν Ἀλαμαννούς[1], ὅπερ ὄνομα ἐσήμαινε τοὺς ἐπὶ τὸ αὐτὸ συντεταγμένους ἄνδρας· ὁ δὲ Καρακάλλας ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος Ῥωμαῖος αὐτοκράτωρ ὁ εἰςαγαγὼν εἰς τὴν ἱστορίαν τὸ ὄνομα ἐκεῖνο, ὅπερ ἦτο προωρισμένον νἀποβῇ πολυθρύλητον ὡς χαρακτηριστικὸν ὄνομα τῶν Γερμανῶν, διὰ τῆς ἀποδοχῆς τῆς προσωνυμίας *Ἀλαμαννικοῦ* πρὸς τῇ τοῦ *Γερμανικοῦ*. Καὶ προςέλαβε μὲν ταύτην τὴν προςωνυμίαν, ἀλλὰ κατὰ τἆλλα αἱ κατὰ τῶν βαρβάρων ἐκείνων νῖκαι ἃς προςέγραφεν εἰς ἑαυτὸν εἶνε τὰ μάλιστα ἀμφίβολοι. Καὶ ὁ μὲν Δίων κατηγορεῖ τὸν αὐτοκράτορα, ὅτι ἐξηγόρασε παρὰ τῶν βαρβάρων τὴν εἰρήνην διὰ τοῦ χρυσοῦ[2], οὐδ᾽ εἶνε κἂν βέβαιον, ἂν κατώρθωσεν ἀληθῶς ὁ Καρακάλλας νὰ ἐκδιώξῃ τοὺς Ἀλαμαννοὺς ἐκ τῶν παραρρηνίων συνόρων, ἅτινα εἶχον ἐπιδράμει διὰ τῶν εἰςβολῶν αὐτῶν.

Οὐχ ἧττον δὲ ἄκαρποι ὑπῆρξαν καὶ αἱ εἰς τὴν Ἀνατολὴν στρατεῖαι τοῦ Καρακάλλα. Καὶ δή, ἐπωφελούμενος ἐκ τῆς ἐν τῷ οἴκῳ τῶν Ἀρσακιδῶν γεννηθείσης στάσεως, ἐπειράθη νἀναλάβῃ ἐκ νέου τὸν πρὸς τοὺς Πάρθους πόλεμον καὶ νὰ προςθέσῃ νέας δάφνας εἰς τὰς κτηθείσας ὑπὸ τοῦ πατρός. Θανόντος ἐν Κτησιφῶντι τῷ 209 τοῦ βασιλέως Βολογαίσου Δ΄, οἱ δύο αὐτοῦ υἱοὶ Βολόγαισος Ε΄ καὶ Ἀρτάβανος Ε΄ διέστησαν πρὸς ἀλλήλους περὶ τῆς διαδοχῆς, τέλος δὲ ὡμολόγησαν συνδιαλλαγήν, καθ᾽ ἣν τὸ παρθικὸν κράτος διῃρέθη εἰς δύο μέρη. Ἦτο λοιπὸν περίστασις κατάλληλος πρὸς καταπολέμησιν τῶν Πάρθων, τοῦ αἰωνίου ἐκείνου ἐχθροῦ τῆς Ῥώμης. Ἐπτοημένος δ᾽ ὑπὸ τῆς ἰδέας ὅτι ἦτο νέος Ἀλέξανδρος, ἐστρατολόγησεν ὁ Καρακάλλας νέαν φάλαγγα ἐκ δεκαὲξ χιλιάδων νεαρῶν Μακεδόνων, οὓς ὥπλισε διὰ τῶν μακεδονικῶν ὅπλων, κράνους ὠμοβοείου, θώρακος λινοῦ, ἀσπίδος χαλκῆς, δόρατος μακροῦ, αἰχμῆς βραχείας, κρηπίδων καὶ ξίφους. Τὴν φάλαγγα

[1] **Σπαρτιανοῦ** Carac. 10—**Δίωνος Κασσίου** LXXVII, 13 κ. ἑ.
[2] **Δίωνος Κασσίου** LXXVII, 14.

δ' ἐκείνην συμπαραλαβὼν εἰς τὴν Ἀσίαν, ἐνεστρατοπέδευσεν ἐν Νικομηδείᾳ. Τελουμένων δὲ τῶν παρασκευῶν, ἀπεφάσισε νὰ ἐπισκεφθῇ τὰ ἐρείπια τῆς Τροίας, καὶ ἐτίμησεν ἐκεῖ τὸν Ἀχιλλέα, παρῳδήσας ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ τότε θανόντος ἀπελευθέρου Φήστου τὴν ὑπὸ τοῦ ὁμηρικοῦ ἥρωος ἐπὶ τῷ Πατρόκλῳ τελεσθεῖσαν θυσίαν. Ἀλλ' ὁ πολεμικὸς ζῆλος τοῦ Καρακάλλα μετεῖχεν ἠλιθιότητος ὡς τὸ πνεῦμα αὐτοῦ· ἤρκεσε δὲ ἡ ὑπὸ τοῦ Βολογαίσου παράδοσις δύο αὐτομόλων, ἀπαιτηθέντων παρὰ τοῦ Καρακάλλα, ὅπως ὁ αὐτοκράτωρ διαλύσῃ τὸν πρὸς τοὺς Πάρθους πόλεμον. Ἀλλ' ἐτράπη ὅμως ἐπί τινα τῶν εἰς τὸ ρωμαϊκὸν κράτος ὑποτελῶν, τὸν βασιλέα τῆς Ὀσροηνῆς Αὔγαρον, ὅστις εἶχε παράσχει ὑπονοίας μυστικῆς συνεννοήσεως πρὸς τοὺς Πάρθους. Καλέσας δ' αὐτὸν δι' ἀπάτης εἰς Νικομήδειαν, συνέλαβε καὶ ἐδέσμευσε, καὶ ἠδυνήθη οὕτω νὰ κυριεύσῃ ἀβασίλευτον τὴν Ὀσροηνήν, ἧς τὴν πρωτεύουσαν Ἔδεσσαν μετέβαλεν εἰς ρωμαϊκὴν ἀποικίαν. Ταὐτὸ δὲ σκευώρημα ἐπεχείρησε καὶ κατὰ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀρμενίας· ἀλλ' οἱ Ἀρμένιοι δὲν κατελήφθησαν ἀπαράσκευοι ὡς ὁ βασιλεὺς αὐτῶν· ἀναλαβόντες δὲ γενναίως τὴν ἄμυναν, ἠνάγκασαν τὸν Καρακάλλαν νὰ σεβασθῇ τὴν αὐτονομίαν τοῦ ἀρμενικοῦ λαοῦ.

Τὸ δὲ φθινόπωρον τοῦ 212 εὑρίσκομεν τὸν αὐτοκράτορα ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἧς οἱ κοῦφοι καὶ φιλοσκώμμονες κάτοικοι ἐπέσυραν ἐπὶ τὴν ἰδίαν πόλιν διὰ τῶν χλευασμῶν αὐτῶν δεινὴν συμφοράν. Καὶ τὴν μὲν βασιλομήτορα Ἰουλίαν Δόμναν εἶχον ἐπονομάσει Ἰοκάστην, ὑπαινιττόμενοι διὰ τοῦ ὀνόματος τῆς μητρὸς καὶ συζύγου τοῦ Οἰδίποδος ἐκείνης τὴν φερομένην αἱμομιξίαν τοῦ Καρακάλλα μετὰ τῆς ἰδίας μητρὸς, τὸν δὲ Καρακάλλαν παρωνόνόμαζον Ἀλέξανδρον Γετικὸν, χλευάζοντες διὰ καυστικοῦ ὑπαινιγμοῦ τὸν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος φόνον τοῦ ἀδελφοῦ Γέτα. Ἀλλὰ διὰ τὴν τοιαύτην ἐπίδειξιν δηκτικῆς εὐφυολογίας ἐτιμωρήθησαν πικρῶς οἱ Ἀλεξανδρεῖς. Καὶ δὴ ὁ Καρακάλλας ἐκάλεσε τοὺς πρώτους τῶν πολιτῶν εἰς συμπόσιον, καὶ μετὰ τὸ τέλος αὐτοῦ ἀπέκτεινε πάντας τοὺς συνεστίους. Μετὰ δὲ τοῦτο πᾶς ὁ στρατὸς ἐξοπλισθεὶς ἐξώρμησεν εἰς τὴν πόλιν καὶ ἐνήργησε φοβερὰν σφαγὴν τῶν κατοίκων, ἐν ᾧ ὁ Καρακάλλας ἀπὸ τοῦ Σεραπείου ἐθεᾶτο τὰ γινόμενα, ὅπως ἀμείψῃ τοὺς ἄριστα πλήττοντας τῶν στρατιωτῶν. Ἀγγέλλων δ' ὁ θηριώδης αὐτοκράτωρ τὰ περὶ τῆς σφαγῆς εἰς τὴν σύγκλητον, ἔγραφε μετὰ κυνισμοῦ ἀποτροπαίου, ὅτι οὐδὲν διαφέρει πόσοι ἢ τίνες ἐτελεύτησαν, ἐπειδὴ πάντες ἦσαν ἄξιοι θανάτου[1]. Εἰς δὲ τὴν δῄωσιν ἐπηκολούθησεν ἡ λαφυραγωγία· ἀφ' οὗ δὲ ἡ ἀτυχὴς πόλις ἐστερήθη μεγάλου μέρους τῶν κατοίκων καὶ τῶν θησαυρῶν, ἐχωρίσθη ὑπὸ τοῦ τυράννου εἰς

[1] **Δίωνος Κασσίου** LXXVII, 22. Ὁ Δίων εὑρίσκετο τότε ἐν Ἀλεξανδρείᾳ μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος, ὥστε ἦτο αὐτόπτης μάρτυς τῶν συμβάντων ὅσα διηγεῖται.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

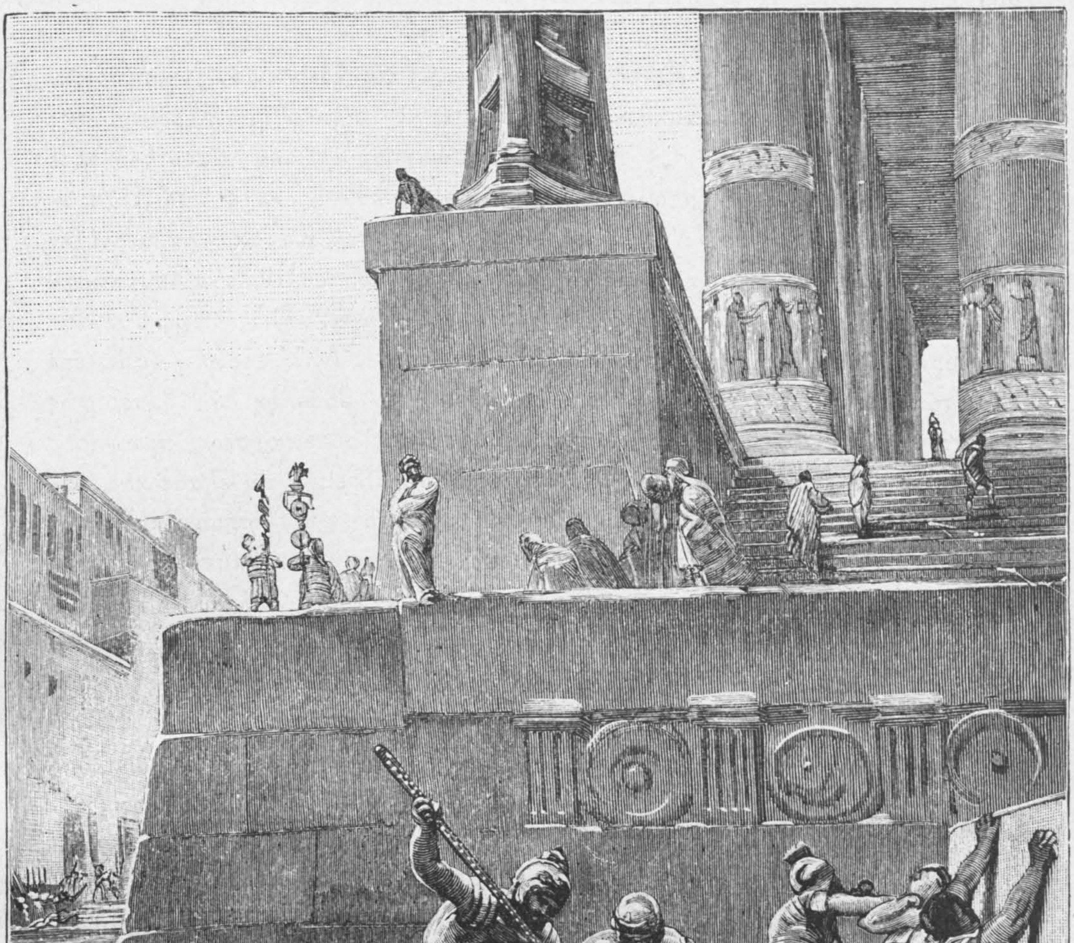

Ὁ Καρακάλλας θεώμενος ἀπὸ τοῦ Σεραπείου τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ σφαγήν.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

δύο μέρη διατειχισθέντα δι' ὑψηλοῦ καὶ μεγάλου τείχους καὶ φρουρούμενα ὑπὸ φρουρᾶς, ὅπως μὴ οἱ κάτοικοι τοῦ ἑτέρου μέρους φοιτῶσιν εἰς τὸ ἄλλο.

Τῷ δὲ 216 εὑρίσκομεν τὸν Καρακάλλαν καὶ πάλιν ἐν Ἀσίᾳ. Τότε δὲ εἴτε πρὸς εὕρεσιν προφάσεως πολέμου, εἴτε πρὸς συνδιαλλαγὴν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ τοῦ βασιλείου τῶν Πάρθων ἐζήτησεν εἰς γάμον τὴν θυγατέρα Ἀρταβάνου Ε'. Ἀποκρουσθεὶς δέ, ὠργίσθη, καί, διαβὰς τὸν Τίγριν, ἐξεπολιόρκησε τὰ Ἄρβηλα, τὴν νεκρόπολιν τῶν Πάρθων βασιλέων, ἀνορύξας δὲ τὰ βασιλικὰ μνημεῖα, ἔρριψε τὰ ὀστᾶ. Δῃώσας δὲ τὴν Μηδίαν, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Μεσοποταμίαν. Καὶ πρὸ αὐτοῦ δὲ ὡς πρὸ τοῦ πατρὸς ἔφυγεν ὁ βασιλεὺς τῶν Πάρθων, ἀλλὰ καὶ ὁ Καρακάλλας δὲν ἐθάρρησε νὰ διώξῃ τοὺς Πάρθους εἰς τὰ ὄρη τοῦ Ἰράν, ἀλλ' ἀναζεύξας διεχείμασεν ἐν Ἐδέσσῃ. Ἐκεῖ δ' ἐσκευωρήθη ἐπιβουλὴ κατὰ τῆς ζωῆς του, ἥτις καὶ ἐξετελέσθη παρὰ τὰς Κάρρας, ὅπου ὁ Καρακάλλας εἶχε μεταβῆ ὅπως χρηστηριασθῇ ἐν τῷ ναῷ τοῦ θεοῦ Λούνου [1]. Ἡ δὲ πυρετώδης τοῦ Καρακάλλα τάσις πρὸς δεισιδαιμονίαν ὑπῆρξε καὶ ἡ αἰτία τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Ἀφρικανὸς μάγος, ἐρωτηθεὶς παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος, εἶχε προείπει εἰς αὐτόν, ὅτι ὁ ὕπαρχος τῶν πραιτωριανῶν Ὀπείλιος Μακρῖνος ἦτο προωρισμένος νὰ ἄρξῃ. Μετὰ δὲ τὴν πρόρρησιν ἐκείνην ἡ ζωὴ τοῦ Μακρίνου δὲν ἦτο πλέον ἀσφαλής· διὸ ἐζήτησε νὰ ἐξασφαλίσῃ αὐτὴν ποιῶν ἐκποδὼν τὸν τύραννον. Διεξήγαγε δὲ τὰ τῆς συνωμοσίας μετὰ μεγάλης πανουργίας οὕτως, ὥστε, τελεσθέντος τοῦ φόνου, οὐδεὶς ἐνόησεν, ὅτι κυριώτατος αἴτιος ἦτο ὁ Μακρῖνος. Ὑπῆρχε δῆλα δὴ ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ φρουρᾷ ἑκατόνταρχος, καλούμενος Ἰούλιος Μαρτιάλιος, ἔχων ἀφορμὰς δυσαρεσκείας ἐναντίον τοῦ αὐτοκράτορος, ἀποκρούσαντος τὴν προαγωγήν, ἧς ἐθεώρει ἑαυτὸν ἄξιον. Ἐκ τῆς ὕβρεως δὲ ταύτης ἐπωφελούμενος ὁ Μακρῖνος, ἔπεισε τὸν Μαρτιάλιον νὰ φονεύσῃ τὸν αὐτοκράτορα. Τελεσθέντος δὲ τοῦ φόνου τῇ 8 Ἀπριλίου 217, ὁ μὲν βασιλοκτόνος, φυγὼν καὶ καταφθασθεὶς ὑπὸ τοξότου Σκύθου τῆς αὐτῆς καὶ αὐτὸς φρουρᾶς, ἐφονεύθη, ὁ δ' ἐντολοδότης αὐτοῦ ἐκαρπώθη τὸν θρόνον.

ς' Μακρινος (217-218)[2]. *Νέος ἐμφύλιος πόλεμος.* — Ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἔμεινε τὸ κράτος ἄνευ ἡγεμόνος. Οἱ στρατιῶται προσήνεγκον τὸ

[1] *Λοῦνος* (Lunus) ἐκαλεῖτο παρὰ τῶν Ῥωμαίων θεὸς λατρευόμενος ἐν Κάρραις, ὅστις ἦτο ἡ προσωποποίησις τῆς Σελήνης (Luna). Τὸ δ' ἰθαγενὲς ὄνομα τοῦ θεοῦ ἦτο Ἀγιβόλ, Μαλακβὲλ δ' ἐκαλεῖτο ὁ Ἥλιος. Ἐν δὲ τοῖς ἐρειπίοις τῆς Παλμύρας ἀνεκαλύφθησαν γλυφαὶ παριστάνουσαι τὰς δύο θεότητας. Ἴδ. De Vogüé Inscriptions Semitiques.

[2] Πηγαὶ τῶν κατὰ τὸν Μακρῖνον εἶνε ὁ **Δίων Κάσσιος** (LXXVIII, 11-41), ὁ **Ἡρωδιανὸς** (V 1-4), ὁ **Ἰούλιος Καπιτωλῖνος** (Opilius Macrinus)

διάδημα είς τὸν φίλον τοῦ Μακρίνου Κοχλατίνιον Ἀδούεντον, ἄνδρα ὑπατευκότα, ἀλλ' ἐκεῖνος ἀπέκρουσεν αὐτό. Τότε δὲ οἱ φρονοῦντες τὰ τοῦ Μακρίνου μετῆλθον τὰ πάντα παρὰ τῇ στρατιᾷ, ὅπως ἀνακηρυχθῇ παρ' αὐτῆς ὁ εὐνοούμενος αὐτῶν. Ὁ δὲ Μακρῖνος, προςποιούμενος μεγάλην θλῖψιν ἐπὶ τῷ φόνῳ τοῦ Καρακάλλα, κατώρθωσε νὰ ἐκπληρωθῇ ὁ φιλόδοξος αὐτοῦ πόθος. Γενόμενος δ' αὐτοκράτωρ, ἔλαβε τὸ ὄνομα Σεβήρου καὶ παρέσχε τὸ τοῦ Ἀντωνίνου μετὰ τῆς προςωνυμίας καίσαρος εἰς τὸν ἴδιον υἱὸν Διαδουμενιανόν, τότε ὄντα παῖδα ὀκταέτη. Ἡ δὲ σύγκλητος ἐπεκύρωσε τὴν ἐκλογὴν τῶν στρατιωτῶν, εἰ καὶ ὁ Μακρῖνος ἦτο ἁπλοῦς ἱππεύς, συνήνεσε δὲ καὶ εἰς τὴν ἀποθέωσιν τοῦ Καρακάλλα, ἣν μεθ' ὑποκρισίας ἐψήφισεν ὁ νέος αὐτοκράτωρ. Εἰς δὲ τὸν Ἀδούεντον ἀνετέθη ὑπὸ τοῦ Μακρίνου νὰ κομίσῃ εἰς τὴν Ῥώμην τὴν σποδὸν τοῦ Καρακάλλα, ὅπως αὕτη κατατεθῇ εἰς τοὺς τάφους τῶν Ἀντωνίνων, καὶ ἐδόθη εἰς αὐτὸν ἡ ἀρχὴ πολιάρχου τῆς Ῥώμης ἀντὶ τοῦ ἐχθρικῶς πρὸς τὸν Μακρῖνον διατεθειμένου Ματερνιανοῦ.

Ὁ Μάρκος Ὀπείλιος Μακρῖνος ἦτο Ἀφρικανὸς ὡς ὁ Σεβῆρος, καὶ κατήγετο ἐκ Καισαρείας τῆς Μαυριτανίας. Καὶ εἶχε μὲν φήμην ἀξιολόγου νομομαθοῦς, ἀλλ' ἦτο μέτριος πολεμικὸς ἀνήρ, καὶ τὸ ἐλάττωμα τοῦτο ἐπήνεγκε τὸν ὄλεθρόν του. Καὶ δὴ ὁ Καρακάλλας εἶχεν ἀφήσει ὡς κληρονομίαν εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος νέον πόλεμον κατὰ τῶν Πάρθων, διὸ πάραυτα κατεφάνη ἡ ἀδεξιότης τοῦ Μακρίνου ὡς στρατηγοῦ. Ἐπὶ τῇ ἀγγελίᾳ τῆς εἰς τὴν Μεσοποταμίαν εἰςβολῆς τοῦ Ἀρταβάνου ὁ Μακρῖνος ὑπέβαλεν εἰς τὸν βασιλέα τῶν Πάρθων προτάσεις εἰρήνης. Ὁ δὲ Ἀρτάβανος ἀνθυπέβαλεν ὅρους τινάς, ἐν οἷς καὶ ἡ ἀποχώρησις τῶν Ῥωμαίων ἀπὸ τῆς Μεσοποταμίας. Ἀναγκαίως λοιπὸν ἐξήφθη ὁ πόλεμος· συγκροτηθεισῶν δὲ δύο μαχῶν παρὰ τὴν Νίσιβιν, οἱ Πάρθοι ἀντηγωνίσθησαν πρὸς τοὺς Ῥωμαίους περὶ τῆς νίκης. Τότε δὲ ὁ Μακρῖνος ἐπανέλαβε τὰς διαπραγματεύσεις, καὶ ὁ Ἀρτάβανος, στενοχωρούμενος ἐν Μεσοποταμίᾳ ἕνεκα σπάνιος τῶν ἐπιτηδείων, συνήνεσε νὰ εἰρηνεύσῃ μετὰ τῶν πολεμίων, πωλῶν τὴν εἰρήνην ἐκείνην ἀντὶ πεντήκοντα ἑκατομμυρίων ἀρχαίων δραχμῶν.

Νέας δὲ ταπεινώσεις ὑπέστη ὁ Μακρῖνος παρὰ τῶν Ἀρμενίων, ἀναγκασθεὶς νἀποδώσῃ εἰς αὐτοὺς τὸν βασιλέα Τιριδάτην μετὰ καὶ τῆς μητρὸς αὐτοῦ, οὓς εἶχεν αἰχμαλωτίσει ὁ Καρακάλλας. Ἠναγκάσθη δὲ νὰ παράσχῃ εἰς τὸν Ἀρμένιον βασιλέα καὶ σύνταξιν ἐτησίαν, ἀνθ' ἧς ὁ Τιριδάτης συνήνεσε νὰ παραλάβῃ τὸ διάδημα παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος, εἰς δεῖγμα τῆς ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους ὑποτελείας. Ἀλλ' οἱ ἐξευτελισμοὶ ἐκεῖνοι δὲν ἐμπόδισαν τὸν

καὶ ὁ **Αἴλιος Λαμπρίδιος** (Diadumenus Antoninus). Καὶ ὁ μὲν Δίων εἶνε εὔνους πρὸς τὸν Μακρῖνον ἐκ μίσους πρὸς τὸν Καρακάλλαν, ὁ δὲ βιογράφος αὐτοῦ Καπιτωλῖνος κρίνει αὐτὸν μετὰ μεροληπτικῆς αὐστηρότητος.

Μακρῖνον νὰ ἐπιστείλῃ εἰς τὴν σύγκλητον καυχήσεις περὶ μεγάλων νικῶν, τὸ δὲ συνέδριον ἐκεῖνο, παρέχον εὔπιστον οὖς εἰς τὰ ἄποθεν διαβιβαζόμενα ἐκεῖνα ἀγγέλματα, ἐτίμησεν αὐτὸν, προςεπωνυμοῦν μὲν τὸν αὐτοκράτορα Παρθικὸν, διατάττον δὲ τὴν χάραξιν νομισμάτων φερόντων τὴν ἐπιγραφὴν *Παρθικὴ νίκη (Victoria Parthica).*

Εὐκόλως δύναται πᾶς τις νὰ εἰκάσῃ μεθ' ὁποίων διαθέσεων ὑφίσταντο οἱ στρατιῶται τὰ ὀνείδη ἐκεῖνα καὶ τοὺς κομπασμούς. Ἀλλ' ὁ Μακρῖνος δὲν ἐφρόντιζε περὶ τῶν φρονημάτων τῶν στρατιωτῶν· ὡςεὶ δὲ μὴ ἀναλογιζόμενος, ὅτι παρ' αὐτῶν εἶχε λάβει τὸν θρόνον, ἐξηρέθισεν αὐτοὺς διὰ τῆς αὐστηρότητος καὶ τῆς καθυποβολῆς τῶν νεοστράτων εἰς τὰς αὐστηρὰς διατάξεις τοῦ Σεβήρου. Τρεῖς δ' εὐφυεῖς γυναῖκες ἐκ Συρίας ἐπωφελήθησαν ἐκ τῆς πρὸς τὸν Μακρῖνον δυςαρεσκείας ταύτης τῶν στρατιωτῶν, ὅπως καταλύσωσι μὲν τὸν αὐτοκράτορα, ἀναβιβάσωσι δ' ἐπὶ τὸν θρόνον ἀντ' αὐτοῦ βλαστόν τινα τοῦ ἰδίου αὐτῶν οἴκου.

Κατὰ τὸν χρόνον τοῦ φόνου τοῦ Καρακάλλα ἡ μήτηρ αὐτοῦ Ἰουλία Δόμνα εὑρίσκετο ἐν Ἀντιοχείᾳ μετὰ τῆς ἀδελφῆς Ἰουλίας Μαίσης. Ὁ δὲ Μακρῖνος διέταξεν αὐτὰς νὰ ἀναχωρήσωσιν ἐκ τῆς πόλεως ἐκείνης. Καὶ ἡ μὲν ἀγέρωχος Δόμνα ἀπηξίωσε νὰ ὑπακούσῃ εἰς διαταγὴν ἀνδρὸς προαχθέντος ἐκ τοῦ μηδενὸς, καὶ προετίμησε ναὐτοκτονήσῃ. Ἀλλ' ἡ Μαῖσα εἶχε δύο θυγατέρας, τὴν Σοαιμίδα καὶ τὴν Μαμμαίαν, ἀμφοτέρας χήρας, ἑκατέραν δὲ μητέρα υἱοῦ. Καὶ ὁ μὲν υἱὸς τῆς Σοαιμίδος ὠνομάζετο Οὐάριος Ἀουίτος, εἶχε δὲ τότε ἡλικίαν ἐτῶν δεκατεσσάρων, ὁ δὲ υἱὸς τῆς Μαμμαίας ἐκαλεῖτο Ἀλεξιανὸς καὶ ἦτο δεκαέτης. Συμπαραλαβοῦσαι δὲ αὗται τὰ τέκνα, μετέβησαν εἰς τὴν Ἔμεσαν.

Ἡ Ἔμεσα ἦτο περιώνυμος δι' ἱερὸν ἀφιερωμένον εἰς τὸν ἥλιον. Ἐθρησκεύετο δὲ ὁ θεὸς ἐν μορφῇ λίθου μέλανος, ὃν ἐσεμνολόγουν διιπετῆ οἱ περίοικοι. Εἶχε δ' ὁ ἀερόλιθος ἐκεῖνος τῆς Ἐμέσης σχῆμα κωνοειδὲς, καὶ ἦτο κάτωθεν περιφερής. Τὸν λίθον δὲ τοῦτον ἡ ἀνατολικὴ δεισιδαιμονία μετέβαλεν εἰς θεὸν ἡλιακὸν, ἐπικληθέντα Ἐλ Γαβὰλ, ἤτοι θεὸν τοῦ λίθου. Ἡ δὲ ἱερωσύνη τοῦ Ἐλ Γαβὰλ ἦτο κληρονομικὴ ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Βασσιανοῦ, τοῦ πατρὸς τῆς Μαίσης. Ἀντεπροσώπευε δὲ τότε τὸν οἶκον ὡς πρεσβύτερος ὁ Οὐάριος Ἀουίτος, εἰς ὃν ἡ Μαῖσα παρὰ τὸ νεαρὸν τῆς ἡλικίας ἀνέθηκε τὴν ἱερωσύνην τοῦ Ἡλίου.

Διὰ δὲ τοῦ ἀξιώματος τούτου ὁ μέλλων Ἐλαγάβαλος ἔκαμε τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τὸν δημόσιον βίον, ἡ δὲ ἀρχιερωσύνη τοῦ Τυρίου θεοῦ ἔμελλε νὰ ὑψώσῃ αὐτὸν εἰς τὸν θρόνον, οὗ τέως εἶχον ἀξιωθῆ μόνον στρατηγοὶ ἢ συγκλητικοί.

Πλησίον τῆς Ἐμέσης ἐστρατοπέδευεν εἷς λεγεὼν, οὗ οἱ στρατιῶται κατὰ τὰς ὥρας τῆς σχολῆς μετέβαινον εὐχαρίστως εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἡλίου, ὅπως

παρίστανται εἰς τὰ ἐν αὐτῷ τελούμενα, καὶ ἐθαύμαζον τὸν νεαρὸν ἱερέα φέροντα χιτῶνα ἁλουργῆ καὶ ποδήρη καὶ ἔχοντα τὴν κεφαλὴν κεκοσμημένην διὰ στεφάνου λίθων πολυτελῶν. Τὸ ὄνομα δ' αὐτοῦ ἐφέρετο ἀνὰ τὰ χείλη πάντων, καὶ παρετηρεῖτο μετὰ προφανοῦς εὐαρεσκείας ἡ ὁμοιότης πρὸς τὸν Καρακάλλαν. Καὶ ἡ μὲν πανοῦργος Μαῖσα ἐπωφελήθη ἐκ ταύτης τῆς

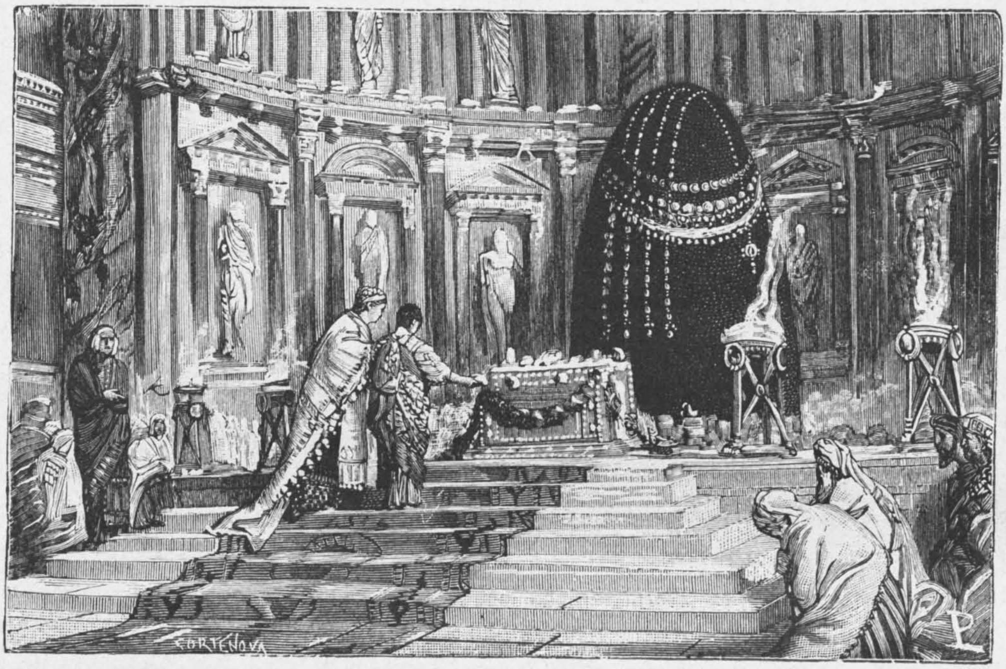

Ὁ νεαρὸς Ἐλαγάβαλος ὡς ἱερεὺς τοῦ Ἡλίου.

παρατηρήσεως, ὅπως δηλώσῃ, ὅτι ὁ Ἀούιτος ἦτο ἀληθῶς υἱὸς τοῦ Καρακάλλα, ἡ δὲ Σοαιμὶς ἐξέθηκε τὴν ἰδίαν ἑαυτῆς τιμήν, ὅπως καταστήσῃ πιστευτὸν τὸ πονηρὸν ἐκεῖνο ψεῦδος [1]. Ὁ δὲ χρυσὸς συνεπλήρωσε τὰ λοιπά, καὶ μετὰ τὴν ἀφειδῆ διασπορὰν χρημάτων ὑπὸ τῆς Μαίσης εἰς τοὺς στρατιώτας, ἐστάλη ὁ Ἀούιτος εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν λεγεώνων φέρων τὰ ἐνδύματα ἅτινα ἐφόρει ἔφηβος ὢν ὁ Καρακάλλας, οἱ δὲ στρατιῶται ἀνευφή-

[1] Ἡ Σοαιμὶς εἶχε λάβει σύζυγον τὸν Σέξτον Οὐάριον Μάρκελλον. Ἐπί τινος δὲ κάλπης εὑρεθείσης ἐν Οὐελλίτραις (Velletri) ἀναγινώσκεται ἐπιγραφὴ ἀφιερωμένη εἰς τὸν Μάρκελλον ὑπὸ τῆς συζύγου καὶ τοῦ υἱοῦ (Marito et patri amantissimo). Ἴδ. Orelli ἀρ. 946. Πρβλ. Corpus Inscriptionum Graecarum ἀρ. 6627. Ἐπισήμως δὲ προσέλαβεν ὁ Ἐλαγάβαλος τὴν προσωνυμίαν υἱοῦ τοῦ Καρακάλλα, ἐν δὲ ταῖς ἐπιγραφαῖς ὀνομάζεται ἔγγονος μὲν τοῦ θεοῦ Σεβήρου, υἱὸς δὲ τοῦ θεοῦ Ἀντωνίνου (Divi Severi nepos, divi Antonini filius). Ἴδ. Corpus inscriptionum Latinarum Τόμ. Β' ἀρ. 4805.

μησαν αὐτὸν αὐτοκράτορα τῇ 16 Μαΐου 218, ἀποκαλέσαντες Μάρκον Αὐρήλιον Ἀντωνῖνον.

Ἐπὶ δὲ τῷ ἀγγέλματι τῆς ἀποστασίας ἐκείνης ὁ Μακρῖνος ἀπέστειλε κατὰ τῶν ἀποστατῶν τὸν ὕπαρχον τῶν πραιτωριανῶν Οὔλπιον Ἰουλιανὸν μετὰ σώματος ἱππέων Μαυριτανῶν. Ἀλλ' οὗτοι ἐπὶ τῇ θέᾳ τῶν εἰς αὐτοὺς ἀπὸ τῶν πύργων καὶ τῶν ἐπάλξεων ὑπὸ τῶν πολιορκουμένων ἐπιδεικνυομένων βαλαντίων ἐφόνευσαν τοὺς ἰδίους ἀξιωματικοὺς καὶ συνηνώθησαν μετὰ τῶν ἀποστατῶν. Τοῦ δὲ Ἀουίτου ὑποσχεθέντος νὰ δώσῃ εἰς ἕκαστον στρατιώτην φέροντα τὴν κεφαλὴν ἀξιωματικοῦ τὸν βαθμὸν καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ φονευθέντος, οἱ Μαῦροι ἐφόνευσαν τὸν Ἰουλιανὸν καὶ ἐκόμισαν τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ εἰς τὸν Ἐλαγάβαλον. Τὸ δὲ πνεῦμα τῆς ἀποστασίας διεδόθη ταχέως καθ' ὅλας τὰς ἐν Συρίᾳ φρουράς. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ λεγεὼν τοῦ Ἀλβανοῦ, ὅςτις ἐστάθμευσεν ἐν Ἀπαμείᾳ, προςεχώρησεν εἰς τοὺς λοιποὺς ἀποστάτας.

Ὁ δὲ Μακρῖνος, ὅςτις τὸ κατ' ἀρχὰς ἐνόμιζεν, ὅτι προέκειτο περὶ ἀσημάντου μηχανορραφίας γυναίων, ἐνόησε τέλος, ὅτι δὲν ἦτο περὶ παρωνυχίδος ὁ ἀγών. Ἤλπισε δέ, ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκφύγῃ τὸν κίνδυνον, ἀνακηρύξας αὔγουστον τὸν ἴδιον υἱὸν Διαδουμενιανόν, ὅπως λάβῃ τὴν εὐκαιρίαν νὰ ὑποσχεθῇ εἰς τοὺς στρατιώτας νέαν δωρεὰν καὶ ἀνακαλέσας τὴν στρατιωτικὴν τάξιν τοῦ Σεβήρου. Ἀλλ' αἱ ὑπὸ τοῦ φόβου ἐμπνευσθεῖσαι παραχωρήσεις αὗται ἔμειναν ἄνευ ἀποτελέσματος. Καθ' ἑκάστην νέα στίφη αὐτομόλων σπεύδοντα ἐπηύξανον τὴν στρατιὰν τοῦ σφετεριστοῦ τῆς ἀρχῆς οὕτως, ὥστε ὁ Ἀουίτος εὑρέθη ταχέως ἱκανὸς νἀναλάβῃ τὴν ἐπίθεσιν. Ἡ δὲ Μαῖσα καὶ ἡ Σοαιμὶς ἠκολούθησαν αὐτὸν εἰς τὸν πόλεμον καὶ συμμετεῖχον τῶν ἀγώνων, ἐνθαρρύνουσαι τοὺς στρατιώτας. Κατὰ δὲ τὰ μεθόρια τῆς Φοινίκης καὶ τῆς Συρίας ἐν ἀποστάσει ἑπτὰ περίπου ὡρῶν ἀπὸ τῆς Ἀντιοχείας ἐπῆλθεν ἡ κρίσιμος μάχη, καθ' ἣν οἱ πραιτωριανοὶ ὑπερημύνθησαν τοῦ Μακρίνου μετὰ ζήλου, ἀλλ' ἐγκαταλειφθέντες ὑπ' αὐτοῦ δειλῶς ἠναγκάσθησαν τέλος νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὸν νικητήν, λαβόντες παρ' αὐτοῦ τὴν διαβεβαίωσιν, ὅτι ἔμελλον νὰ διατηρήσωσι τὸν βαθμὸν αὐτῶν καὶ τὰ προνόμια. Συνέβη δὲ ἡ νίκη αὕτη τοῦ Ἀουίτου τῇ 8 Ἰουνίου 218.

Κατ' αὐτὴν δὲ ἤδη τὴν πρώτην ὑπὲρ τοῦ Ἀουίτου τροπὴν τῆς μάχης ὁ Μακρῖνος εἶχεν ἐγκαταλίπει τὸ στρατόπεδον, φεύγων εἰς τὴν Ἀντιόχειαν. Ἐσκόπει δὲ νὰ διασωθῇ εἰς τὴν Δύσιν καὶ πειραθῇ ἐν αὐτῇ καὶ πάλιν τῆς τύχης τῶν ὅπλων. Ἀλλὰ πρὶν ἢ δυνηθῇ νὰ διαπεραιωθῇ διὰ τοῦ Βοςπόρου, οἱ ἀπεσταλμένοι ὑπὸ τοῦ Ἀουίτου διῶκται κατέλαβον τὸν φεύγοντα ἐν Χαλκηδόνι καὶ ἐφόνευσαν αὐτόν [1]. Τῶν αὐτῶν δ' ἔτυχε καὶ ὁ ἀτυχὴς τοῦ Μα-

[1] Τοῦ Μακρίνου σώζεται θριαμβικὴ ἁψίς, ἀνεγερθεῖσα ὑπὸ τῶν συμπατριωτῶν αὐτοῦ ἐν Διάνῃ, τῇ σημερινῇ Ζάνῃ τῆς Μαυριτανίας.

κρίνου υἱὸς Διαδουμενιανός. Ζωγρηθεὶς ὑπὸ τῶν πολεμίων, ἐν ᾧ ἔσπευδε φεύγων πρὸς τὰ σύνορα τῆς Παρθυαίας, ἐφονεύθη, ἡ δὲ κεφαλὴ αὐτοῦ ἐκομίσθη μετὰ καὶ τῆς τοῦ πατρὸς πρὸς τὸν Ἀούιτον. Ἀπόπειρα δ' ἀντιστάσεως ἐναντίον τοῦ νικητοῦ ἔγεινεν ὑπὸ τοῦ διοικητοῦ τῆς Αἰγύπτου Βασιλιανοῦ, ἀλλ' ὁ ἀποστάτης, μείνας ἀβοήθητος παρά τε τῶν στρατιωτῶν καὶ τοῦ λαοῦ, ἠναγκάσθη νὰ τραπῇ εἰς φυγὴν, καθ' ἣν ἐφονεύθη καὶ αὐτός.

Οὕτως ὁ Ἀούιτος ἦτο ἤδη κύριος συμπάσης τῆς Ἀνατολῆς. Ἐν δὲ τῇ Δύσει δὲν ὑπῆρχε φόβος ἀντιδράσεως πρὸς ἡγεμόνα ἀναρρηθέντα ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν καὶ ἀποβάντα νικητὴν τοῦ ἀντιπάλου. Πράγματι δ' οὐδεὶς ἐκι-

Ἡ εἰκὼν τοῦ Ἐλαγαβάλου ἐν τῷ ναῷ τῆς Νίκης.

νήθη κατ' αὐτοῦ. Ἐπὶ τοσοῦτον δ' ἦτο βέβαιος, ὅτι εἰς οὐδενὸς τὸν νοῦν ἤθελεν ἐπέλθει νὰ διαμφισβητήσῃ πρὸς αὐτὸν θρόνον κατακτηθέντα διὰ τῶν ὅπλων, ὥστε, πρὶν ἢ ἀκόμη ἡ σύγκλητος ἐπικυρώσῃ τὴν ἐκλογὴν, ᾠκειοποιήθη τήν τε δημαρχικὴν ἐξουσίαν καὶ τὴν ἀνθυπατικήν. Ἔτι δὲ μᾶλλον ἀπαυθαδιζόμενος ἐχρονολόγησε τὴν δημαρχικὴν αὐτοῦ ἐξουσίαν ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Καρακάλλα, χαρακτηρίζων οὕτω τὴν ἀρχὴν τοῦ Μακρίνου ὡς ἔκνομον νοσφισμὸν τοῦ θρόνου, ἀνάξιον πάσης μνείας, καὶ ἔστειλεν εἰς τὴν Ῥώμην τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ εἰκόνα, ὅπως τεθῇ ἐν τῷ ναῷ τῆς Νίκης ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῆς θεᾶς.

Ζ' Ελαγαβαλος (218-222)[1]. *Ὄργια τῆς εἰδωλολατρείας.* — Πολλάκις καὶ ἐφ' ἱκανὸν ὁ ῥωμαϊκὸς κόσμος εἶχεν ἴδει ἐπὶ τοῦ θρόνου πρότυπα ἠθικῆς διαφθορᾶς· ἀλλ' οὐδεὶς τῶν προτέρων αὐτοκρατόρων εἶχε τὴν ἠθικὴν ἔκπτωσιν τοῦ μειρακίου ἐκείνου, τοῦ ἱερέως λατρείας ἀπαιτούσης νόμιμα ἀσελγῆ καὶ ἀνθρωποθυσίας. Ὡς ὁ Καλιγόλας καὶ ὁ Καρακάλλας, οἱ ἐπάξιοι αὐτοῦ προκάτοχοι, οὕτω καὶ ὁ υἱὸς τῆς Σοαιμίδος περιῆλθεν εἰς τὴν ἱστο-

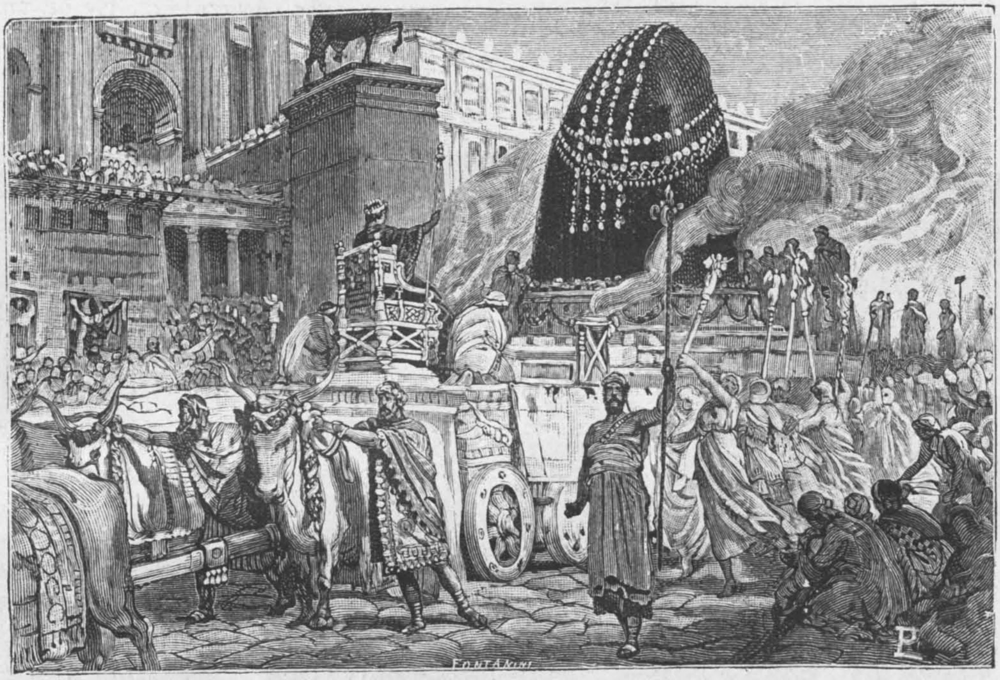

Τὸ εἴδωλον τοῦ Ἐλαγαβάλου μεταφερόμενον εἰς τὴν Ῥώμην.

ρίαν δύσφημος ὑπὸ ψευδώνυμον. Οἱ ἱστορικοὶ δὲν ἀποκαλοῦσιν αὐτὸν οὔτε διὰ τοῦ οἰκογενειακοῦ ὀνόματος, Ἀούϊτον Βασσιανὸν, οὔτε διὰ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ καὶ ἐπισήμου, Μάρκον Αὐρήλιον Ἀντωνῖνον· τὸ μόνον δὲ ὄνομα ὅπερ παρέχουσιν εἰς αὐτὸν εἶνε τὸ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ λατρευομένου θεοῦ, τοῦ Ἐλαγαβάλου. Καὶ δικαίως· διότι ἡ ἰδέα νἀναβιβάσῃ τὸν ἴδιον θεὸν ἐπὶ τὴν κορυφὴν τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ῥωμαϊκοῦ πανθέου καὶ ἀντικαταστήσῃ δι' αὐτοῦ τὸν Καπιτωλῖνον Δία ὑπῆρξεν ἡ μόνη σοβαρὰ σκέψις ἡ ταράξασα τὸν νοῦν

[1] Πηγαὶ τῶν κατὰ τὸν Ἐλαγάβαλον εἶνε ὁ **Δίων Κάσσιος** (LXXIX), ὁ **Ἡρωδιανὸς** (V, 5-8) καὶ ὁ **Λαμπρίδιος** (Antoninus Heliogabalus). Πρβλ. Salzer Die syrischen Kaiser Heliogabalus und Severus Alexander. I. Heliogabalus. Ἐν Ἐϊδελβέργῃ. 1866.

τοῦ ἄφρονος ἐκείνου νεανίου[1]. Διὸ μετεκόμισε τὸ εἴδωλον εἰς τὴν Ῥώμην, ἐν ᾗ ἀνήγειρε δύο ναοὺς τοῦ θεοῦ, τὸν μὲν ἐν ᾗ θέσει ὑψοῦτο τὸ Πλουτώνιον *(aedes Orci)*, τὸ δ' ἐπὶ τοῦ Παλατίνου. «Κατεσκεύασε δὲ καὶ ἐν τῷ προαστείῳ, λέγει ὁ Ἡρωδιανὸς, ναὸν μέγιστόν τε καὶ πολυτελέστατον, εἰς ὃν καθ' ἕκαστον ἔτος κατῆγε τὸν θεὸν, ἀκμάζοντος τοῦ θέρους... Ἐπιτιθέμενος δὲ ὁ θεὸς ἐπὶ ἅρματος, πεποικιλμένου διὰ χρυσοῦ καὶ λίθων τιμιωτάτων, κατήγετο ἀπὸ τῆς πόλεως ἐπὶ τὸ προάστειον. Τὸ δὲ ἅρμα ἦγεν ἑξάπωλον ἵππων λευκῶν μεγίστων τε καὶ ἀσπίλων, χρυσῷ πολλῷ καὶ φαλάροις πολλοῖς κεκοσμημένον, ὧν τὰς ἡνίας κατεῖχεν αὐτὸς, βαίνων πεζῇ, διότι οὐδέποτε ἐπέβαινεν ἄνθρωπος τοῦ ἅρματος . . . Ὁ δὲ Ἀντωνῖνος ἔτρεχε πρὸ τοῦ ἅρματος, ἀναποδίζων εἰς τὰ ὀπίσω καὶ ἀποβλέπων εἰς τὸν θεὸν, ἀντέχων δὲ τοὺς χαλινοὺς τῶν ἵππων. Διήνυε δὲ πᾶσαν τὴν ὁδὸν τρέχων ἐκ τῶν ὄπισθεν καὶ ἀφορῶν εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν τοῦ ἀγάλματος. Ὅπως δὲ μὴ πίπτῃ ἢ διολισθαίνῃ, μὴ βλέπων ποῦ πατεῖ, ἦτο μὲν ὑπεστρωμένη παμπλείστη γῆ χρυσίζουσα, ἐκράτουν δὲ αὐτὸν ἑκατέρωθεν οἱ ὑπασπισταὶ αὐτοῦ, προνοοῦντες περὶ τῆς ἀσφαλείας τοῦ τοιούτου δρόμου. Ὁ δὲ δῆμος παρέτρεχεν ἑκατέρωθεν μετὰ παντοδαπῆς δᾳδουχίας, στεφάνους καὶ ἄνθη ἐπιρρίπτων· οἱ δὲ ἱππεῖς καὶ ὁ στρατὸς ἐπόμπευον πρὸ τοῦ θεοῦ τὰ ἀγάλματα πάντων τῶν θεῶν καὶ τίμια πολυτελῆ ἀναθήματα καὶ ὅσα σύμβολα τῆς βασιλείας ἢ πολυτελῆ κειμήλια[2]». Ἐν δὲ τῷ ἐπὶ τοῦ Παλατίνου ναῷ περισυνήγαγεν ὁ Ἐλαγάβαλος πάντα τὰ ἱερὰ λείψανα τῆς ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Νουμᾶ παλαιᾶς λατρείας, περιλαμβανομένου καὶ αὐτοῦ τοῦ Παλλαδίου, ἀφαιρεθέντος ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἑστίας. Εἶχε δὲ ἀγγείλει, ὅτι ἔμελλε νὰ μεταφέρῃ εἰς τὸν ναὸν τοῦ Παλατίνου καὶ τὰς θρησκείας τῶν Ἰουδαίων καὶ Σαμαρειτῶν καὶ τὴν πίστιν τῶν Χριστιανῶν, ὅπως τὸ ἱερατεῖον τοῦ Ἐλαγαβάλου κατέχῃ τὸ μυστήριον ἁπασῶν τῶν λατρειῶν[3]. Ἀλλ' ὁ χρόνος ἐπέλιπεν αὐτὸν πρὸς πραγμάτωσιν τοῦ μωροῦ ἐκείνου διανοήματος.

Ὁ δὲ νέος ναὸς τοῦ θεοῦ τῆς Ἐμέσης ἀπέκτησε νέον εἴδωλον, τὸ τῆς φοινικικῆς Ἀστάρτης, τῆς τὴν σελήνην ἐκπροσωπούσης θεᾶς τῶν Καρχηδονίων Διδοῦς ἢ Ἄννης, ἣν διέταξε νὰ μεταφέρωσιν ἐκ τῆς Καρχηδόνος εἰς τὴν Ῥώμην, ὅπως μνηστεύσῃ αὐτὴν μετὰ τοῦ θεοῦ του. Οὕτως ἡ Ἀσία καὶ ἡ Ἀφρικὴ, ἡ Ἀνατολὴ καὶ ἡ Δύσις ἔμελλον νὰ συνενωθῶσιν ἐν τῷ πανθέῳ τοῦ Ἐλαγαβάλου διὰ τοῦ συμβολικοῦ γάμου τῶν θεῶν αὐτῶν. Εἰς δὲ τοὺς ἱεροὺς γάμους τοῦ θεοῦ τῆς Ἐμέσης ἐπηκολούθησαν οἱ τοῦ ἀρχιερέως αὐτοῦ

---

[1] Omnes sane deos sui dei ministros esse ajebat. **Λαμπριδίου** Heliog. 7.

[2] **Ἡρωδιανοῦ** V, 6.

[3] **Λαμπριδίου** Heliog. 3, 5.

καὶ αὐτοκράτορος. Καὶ δὴ ὁ Ἐλαγάβαλος, ἀποπέμψας τὴν σύζυγον Ἰουλίαν Κορνηλίαν Παῦλαν, ἀπόγονον οἴκου ἀρχαίου, εἰςήγαγεν ἀντ᾽ αὐτῆς εἰς τὸν νυμφικὸν θάλαμον τὴν Ἑστιάδα Ἰουλίαν Ἀκυλίαν Σεβῆραν, καταπατῶν τοὺς ῥωμαϊκοὺς νόμους, καθ᾽ οὓς ἦτο ἱερόσυλος ὁ μεθ᾽ Ἑστιάδος γάμος. Ἔπειτα δὲ, βαρυνθεὶς μετὰ βραχὺν χρόνον καὶ τὴν δευτέραν σύζυγον, ἦλθεν εἰς τρίτον γάμον μετὰ τῆς Ἀννίας Φαυστίνης, ἐγγόνης τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, ἥτις ἔμελλεν ἐπ᾽ ἴσης νἀποπεμφθῇ, ὅπως κενωθῇ ἡ θέσις χάριν τετάρτης καὶ πέμπτης ἀντιζήλου. Τὴν δὲ συνετὴν Ἰουλίαν Μαῖσαν δὲν διέλαθεν ὁ κίνδυνος, εἰς ὃν αἱ ἀνόσιοι αἰσχρουργίαι τοῦ ἐγγόνου ἐξέθετον τὸν ὅλον

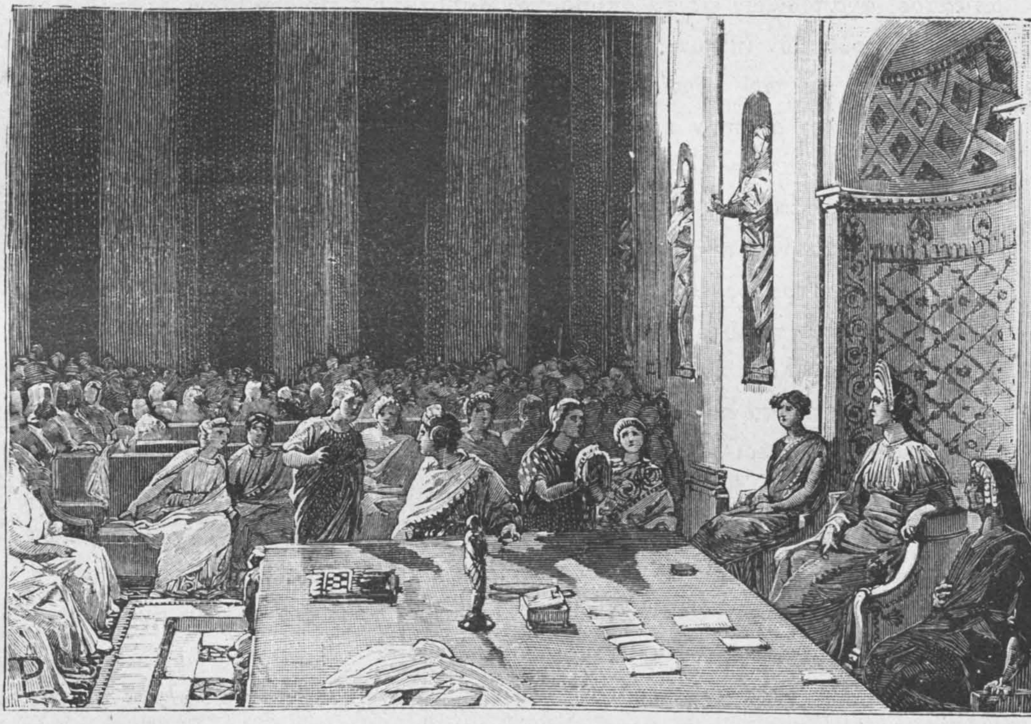

Ἡ γυναικεία σύγκλητος τῆς Ἰουλίας Μαίσης.

οἶκον. Ὁ δ᾽ Ἐλαγάβαλος, θέλων νὰ ἔχῃ πλήρη ἐλευθερίαν, ὅπως παραδίδηται εἰς τὴν κτηνώδη αὐτοῦ τρυφὴν, εἶχεν ἀφήσει εἰς τὴν μάμμην τὴν φροντίδα περὶ τῶν τῆς πολιτείας. Τότε δὲ ἡ Ῥώμη εἶδε τὸ παράδοξον φαινόμενον γυναικὸς παρισταμένης εἰς τὰς συνεδρίας τῶν συγκλητικῶν καὶ ἐκφραζούσης γνώμην καὶ ἐπικυρούσης τὰ δόγματα τῆς συγκλήτου.

Ἐν ᾧ δὲ ἡ Μαῖσα παρεκάθητο ἐν τῇ συγκλήτῳ, ἡ μήτηρ τοῦ αὐτοκράτορος Σοαιμὶς προΐστατο ἑτέρας συνελεύσεως, ἱδρυθείσης ὑπ᾽ αὐτῆς ὡςεὶ πρὸς νέαν διάκρισιν τῆς ἀρχῆς τοῦ υἱοῦ. Ἡ δὲ συνέλευσις αὕτη ἦτο ποιά τις γυναικεία ἀντισύγκλητος, ἐν ᾗ αἱ συγγεγραμμέναι μητέρες ἐξέδιδον ἀπὸ

τοῦ Κυριναλίου δόγματα ἀναφερόμενα εἰς τὰ τῆς πολυτελείας τῶν γυναικῶν, τὰ τῆς ἐθιμοτυπίας, τὰ τῆς προεδρίας ἐν ταῖς γυναικείαις τελεταῖς καὶ ἄλλα προνόμια ἀνάλογα. Καὶ ἡ μὲν σύγκλητος ἐν τῇ ἀπολέμῳ αὐτῆς ἀδυναμίᾳ εὑρίσκετο ἠναγκασμένη νἀνέχηται τὴν εἰς αὐτὴν ἐπιβληθεῖσαν νέαν ταύτην ταπείνωσιν, ἀλλ' οἱ πραιτωριανοὶ δὲν ἀπέκρυπτον τὴν δυσμένειαν αὐτῶν πρὸς τὸν ἐξευτελισμόν, εἰς ὃν εἶχεν ἐκπέσει ἡ αὐταρχία. Ὁ δ' Ἐλαγάβαλος, βεβυθισμένος καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὰ ὄργια, δὲν παρετήρησε τὴν δυσαρέσκειαν τῆς φρουρᾶς, ἐπ' ἴσης δὲ διέλαθεν αὐτὸν καὶ ἡ ὑπὸ τῶν πραιτωριανῶν ἐπιδεικνυομένη συμπάθεια πρὸς τὸν ἐξάδελφον Ἀλεξιανὸν Βασσιανόν, μειράκιον ἄγον τότε τὸ δέκατον τρίτον τῆς ἡλικίας ἔτος, ὅπερ ἐπιστεύετο υἱὸς τοῦ Καρακάλλα καθ' ἃ καὶ αὐτὸς ὁ Ἐλαγάβαλος[1]. Ἡ δὲ Μαῖσα, θέλουσα νὰ ἐπωφεληθῇ χάριν τοῦ ἰδίου οἴκου ἐκ τῆς πρὸς τὸν ἄλλον αὐτῆς ἐκεῖνον ἔγγονον εὐνοίας τῶν στρατιωτῶν, ἔπεισε τὸν Ἐλαγάβαλον ἐν στιγμῇ τρυφερᾶς φιλοστοργίας νὰ εἰσποιήσῃ τὸν ἐξάδελφον. Ἦτο δὲ ἀληθῶς παράδοξος ἡ εἰσποίησις ἐκείνη παιδαρίου δεκατριέτους ὑπὸ ἐφήβου δεκαεπτὰ ἐτῶν. Ἀλλ' ἡ Ῥώμη, παραστᾶσα ἤδη εἰς τὴν κατ' εἰσποίησιν ἐγγραφὴν τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου εἰς τὸν οἶκον τοῦ τεθνεῶτος Μάρκου Αὐρηλίου, δὲν εἶχε λόγον νὰ ἐκπλήττηται διὰ τὸ νέον ἐκεῖνο παράδοξον. Ὁ δ' Ἀλεξιανός, ἀναρρηθεὶς καῖσαρ ὑπὸ τοῦ θετοῦ πατρὸς τῷ 221, μετωνομάσθη Μάρκος Αὐρήλιος Ἀλέξανδρος.

Ἀλλ' ἡ εἰσποίησις ἐκείνη ἐπέσπευσε τὸν ὄλεθρον τοῦ Ἐλαγαβάλου. Οὗτος, μὴ δυνάμενος νὰ πείσῃ τὸν αὐστηρὸν Ἀλέξανδρον νὰ μιμηθῇ τὰ αἰσχρά του ἤθη καὶ καταληφθεὶς ὑπὸ ζηλοτυπίας ἕνεκα τῆς ὁσημέραι αὐξούσης πρὸς αὐτὸν εὐνοίας τῶν πραιτωριανῶν, ἀπέσυρε τὴν εἰσποίησιν καὶ ἀφῄρεσεν ἀπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου τὴν δοθεῖσαν προσωνυμίαν καίσαρος. Ἐπὶ δὲ τούτοις οἱ πραιτωριανοὶ ἀπεστάτησαν, καί, ἐξασφαλίσαντες ἐν τῷ στρατοπέδῳ αὐτῶν τὸν Ἀλέξανδρον μετὰ τῆς μητρὸς Μαμμαίας καὶ τῆς μάμμης Μαίσης, ἔσπευσαν εἰς τὴν ἔπαυλιν τῶν Οὐαρίων λεγομένων κήπων[2], ἐν ᾗ διέμενεν ὁ Ἐλαγάβαλος, ἐπιδιώκοντες τὸν φόνον αὐτοῦ. Ἀλλ' ἡ ταχεῖα τοῦ αὐτοκρά-

---

[1] Ὁ Ἀλέξανδρος Σεβῆρος ἀνεγνώρισε καὶ ἐπισήμως τὸν Καρακάλλαν ὡς πατέρα. Ἔν τινι τῶν διατάξεων αὐτοῦ λέγει περὶ αὐτοῦ· Pater meus constituit. **Ἰουστινιανείου κώδ.** XII, τίτλ. 35-36 § 4. Ἐν δὲ ταῖς ἐπιγραφαῖς ἀποκαλεῖται υἱὸς μὲν τοῦ Καρακάλλα, ἔγγονος δὲ τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου. Ἴδ. Corpus Inscriptionum Latinarum Τόμ. Β' ἀρ. 1533.

[2] Τῆς ὑπὸ τοῦ Ἐλαγαβάλου εὐρυνθείσης ἐπαύλεως τοῦ Οὐαρίου σώζονται καὶ σήμερον ἐρείπια. Ἔκειτο δ' ἐν τῇ συνοικίᾳ ἥτις ἐκαλεῖτο *Παλαιὰ ἐλπὶς* (Spes vetus), πλησίον τῆς σημερινῆς ἐκκλησίας τοῦ Τιμίου Σταυροῦ τῆς Ἱερουσαλὴμ (Santa Croce di Gerusalemme).

Ὁ Ἐλαγάβαλος ἄγων εἰς γάμον τὴν Ἑστιάδα Ἰουλίαν Σεβῆραν.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

τορος μετάγνωσις καὶ αἱ ἱκεσίαι τοῦ ὑπάρχου Ἀντιοχιανοῦ ἔσωσαν τότε τὸν Ἐλαγάβαλον. Ἀλλ' ἡ σωτηρία ὑπῆρξε βραχυχρόνιος. Ἐπὶ δὲ τῇ πρώτῃ ἐπιδείξει νέων ἐχθρικῶν διαθέσεων τοῦ Ἐλαγαβάλου ἐναντίον τοῦ ἐξαδέλφου ἐξερράγη νέα τῆς φρουρᾶς ἀποστασία. Εἰς μάτην δὲ τότ' ἔσπευσεν ὁ Ἐλαγάβαλος μετὰ τῆς μητρὸς εἰς τὸ στρατόπεδον, ὅπως πραΰνῃ τοὺς πραιτωριανούς. Ἡ φρουρὰ ἀπειλητικὴ ἀνεβόα θάνατον κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος, καί, εὑροῦσα αὐτὸν ἔν τινι ἀποχωρητηρίῳ τοῦ παλατίου, ὅπου εἶχε καταφύγει ὑπὸ τοῦ τρόμου, ἀπέσφαξεν αὐτόν τε καὶ τὴν μητέρα, καὶ ἔρριψε τὰ πτώματα εἰς τὸν Τίβεριν τῇ 11 Μαρτίου 222. Συνεθανατώθησαν δὲ μετὰ τοῦ Ἐλαγαβάλου καὶ οἱ κυριώτατοι τῶν εὐνοουμένων αὐτοῦ, ἐν οἷς ὁ πολίαρχος τῆς Ῥώμης Φούλβιος καὶ ὁ Ἐμεσηνὸς Αὐρήλιος Εὔβουλος, ὁ σύντροφος τῶν ὀργίων αὐτοῦ. Οἱ δὲ συγκλητικοί, οἵτινες εἶχον λάβει παρὰ τοῦ Ἐλαγαβάλου πρὸ μικροῦ τὴν διαταγὴν νἀποχωρήσωσιν ἐκ Ῥώμης, ἐξεδικήθησαν διὰ τὴν νέαν ταύτην ὕβριν, ἀτιμώσαντες μὲν τὴν μνήμην τοῦ τυράννου, διατάξαντες δὲ τὴν ἐκ τῶν δημοσίων ἐπιγραφῶν ἐκκόλαψιν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Καὶ ὅμως ὁ ἀνόσιος ἐκεῖνος κατέλιπε δύο ἀναμνήσεις ἑαυτοῦ, ἃς οὐδεὶς ἠδυνήθη νὰ ἐξαλείψῃ καὶ αἵτινες ἐν ἀρχῇ ἄλλως οὕτως αἰσχρᾷ εἶνε ἔτι μᾶλλον ἄξιαι θαυμασμοῦ. Λέγω δὲ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀνάκτισιν τοῦ ἀμφιθεάτρου τοῦ Βεσπασιανοῦ, ὅπερ εἶχε γείνει παρανάλωμα τοῦ πυρὸς ἐπὶ τοῦ Μακρίνου, καὶ τὴν συντέλεσιν τῶν Θερμῶν τοῦ Καρακάλλα.

Η´ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΣΕΒΗΡΟΣ (222-235)[1]. *Δομίτιος Οὐλπιανός.*— Ἐν ᾧ χρόνῳ τὰ ἀκέφαλα πτώματα τοῦ Ἐλαγαβάλου καὶ τῆς Σοαιμίδος ἐρρίπτοντο εἰς τὸν Τίβεριν, οἱ στρατιῶται αὐτοὶ ἀνεβόων Αὔγουστον τὸν νεαρὸν Ἀλέξανδρον καὶ ἦγον αὐτὸν ἐν θριάμβῳ εἰς τὸ παλάτιον. Ἡ δὲ σύγκλητος ἐπεκύρωσε προθύμως τήν τε ἀνάρρησιν ἐκείνην καὶ τὸ ὑπὸ τῶν πραιτωριανῶν εἰς τὸν νέον αὐτοκράτορα προστεθὲν ὄνομα τοῦ Σεβήρου, καὶ ἐξέλεξε συμβούλιον ἐπέχον τόπον ἀντιβασιλείας καὶ ἀποτελούμενον ἐκ δεκαὲξ συνέδρων ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Δομιτίου Οὐλπιανοῦ. Ὁ ἐπιφανὴς οὗτος νομομαθὴς μετὰ τὸν ἐπὶ τοῦ Καρακάλλα φόνον τοῦ Παπινιανοῦ εἶχεν ἀποχωρήσει ἀπὸ τῶν δημοσίων πραγμάτων, περιορισθεὶς εἰς μόνας τὰς νομικὰς

[1] Πηγαὶ τῶν κατὰ τὸν Ἀλέξανδρον Σεβῆρον εἶνε ὁ **Δίων Κάσσιος** ἐν τῷ LXXX βιβλίῳ, τῷ τελευταίῳ τῆς συγγραφῆς του, ὁ **Ἡρωδιανὸς** (VI) καὶ ὁ **Αἴλιος Λαμπρίδιος** (Alexander Severus). Πρβλ. Groot De Severo Alexandro. 1865.—Wahle De imperatore Alexandro Severo. 1867.—Muche De imperatore M. Aur. Severo Alexandro. 1868.—**Τοῦ αὐτοῦ** Forschungen über den römischen Kaiser M. Aur. Severus Alexander. 1873.—Porrath Der Kaiser Alexander Severus. 1876.

μελέτας. Ἐν δὲ τοῖς χρόνοις ἐκείνοις συνετάχθησαν τἄριστα τῶν ἔργων αὐτοῦ, ἐν οἷς αἱ δογματικαὶ ἐκθέσεις περὶ τοῦ πραιτωρικοῦ καὶ ἀστικοῦ δικαίου *(ad edictum)*.

Καὶ ἐστερεῖτο μὲν ὁ Οὐλπιανὸς τῆς δαιμονίας πρωτοτυπίας τοῦ μεγάλου Παπινιανοῦ, ἀλλὰ τὴν ἔλλειψιν ταύτην ἀνεπλήρου διὰ πληρεστάτης γνώσεως τῶν καθ' ἅπασαν τὴν ῥωμαϊκὴν νομοθεσίαν, ἣν συνώδευε κριτικὸν πνεῦμα ἀνεξάρτητον καὶ ὀξύ. Διὸ αἱ νομικαὶ αὐτοῦ ἑρμηνεῖαι οὐ μόνον ἐχρησίμευσαν εἰς τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν πρᾶξιν, ἀλλὰ καὶ ἠδυνήθησαν νἀποτελέσωσι τὴν βάσιν τῶν Πανδεκτῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐν οἷς τὰ ἐκ τῶν συγγραφῶν τοῦ Οὐλπιανοῦ ἀποσπάσματα κατέχουσι τὸ τρίτον τοῦ ὅλου. Ἡ δ' ἐκλογὴ τοῦ μεγάλου νομομαθοῦς ὡς διευθυντοῦ τῆς πολιτικῆς ἀγωγῆς τοῦ νεαροῦ Ἀλεξάνδρου ἔσχε μεγάλην ῥοπὴν ἐπὶ τὴν ἀνάδειξιν τῆς δικαιοσύνης καὶ πραότητος ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτοῦ. Πλὴν δὲ τῆς προεδρίας τοῦ περὶ τὸν αὐτοκράτορα συνεδρίου ἀνετέθη εἰς τὸν Οὐλπιανὸν καὶ ἡ ὑπαρχία τῶν πραιτωριανῶν, ἀπ' αὐτοῦ δὲ καὶ ἐν τῷ κατόπιν χρόνῳ τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο ἀπενέμετο μόνον εἰς ἄνδρας τῆς συγκλητικῆς τάξεως. Ἦτο δὲ ὁ τοιοῦτος περιορισμὸς φυσικὸν ἐπακολούθημα τῆς ἐπεκτάσεως τῆς δικαιοδοσίας τῶν ὑπάρχων, εἰς ἣν ὑπεῖκον καὶ οἱ συγκλητικοί.

Καθ' ὃν δὲ χρόνον ὁ Οὐλπιανὸς διὰ παντὸς τρόπου ἐμερίμνα περὶ μορφώσεως τοῦ πνεύματος τοῦ νεαροῦ ἡγεμόνος ἡ μήτηρ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαμμαία διέτριβε περὶ τὴν μόρφωσιν τῆς ψυχῆς τοῦ υἱοῦ. Οὖσα πολυμήχανος ὡς ἡ γηραιὰ Μαῖσα, ἥτις ἀπέθανε τὸ δεύτερον ἔτος τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἦτο ἀπηλλαγμένη τῶν κακιῶν ἐκείνων, καὶ ἰδίως τῆς παιδαριώδους ματαιοδοξίας καὶ κουφότητος, αἵτινες εἶχον ἐπιφέρει τὸν ὄλεθρον τῆς ἀδελφῆς Σοαιμίδος. Καὶ εἶχε μὲν καὶ ἡ Μαμμαία ἰδίαν τινὰ κενοφροσύνην, θέλουσα νὰ ἐπιδεικνύῃ δημοσίᾳ τὴν ἐπὶ τὸν υἱὸν ἐπίδρασιν αὐτῆς καὶ οὐδαμῶς ἐννοοῦσα νὰ ἐπισκιασθῇ ὑπ' αὐτοῦ, ἔστω καὶ πρὸς ὥραν· ἀλλ' ἡ ἐπίδρασις ἐκείνη ἠσκήθη πάντοτε ἐπ' ἀγαθῷ, ἀποσκοποῦσα εἰς τὴν πρὸς τὴν λατρείαν τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἠθικῆς παιδαγωγίαν τοῦ υἱοῦ.

Τῆς δ' ἀγαθῆς ἐκείνης ἐπιδράσεως πάραυτα ἐφάνησαν οἱ καρποί. Ἡ σύγκλητος, μὴ ἀντιληφθεῖσα ἀκόμη, ὅτι ἐπὶ τοιούτου αὐτοκράτορος ἠδύνατο νἀποτολμήσῃ τὴν ἐκ τῆς ἀφανείας ἀνέγερσιν, ἐψήφισεν εἰς τὸν Σεβῆρον τὰς προςωνυμίας Μεγάλου καὶ Ἀντωνίνου, ἀλλ' ὁ Ἀλέξανδρος, ἑπόμενος εἰς συμβουλὴν τῆς μητρὸς, ἀπέκρουσε τὴν τιμὴν ἐκείνην, ἣν οὐδὲν τῶν ἔργων αὐτοῦ ἐδικαιολόγει. Ὁ δὲ βιογράφος τοῦ Σεβήρου λέγει, ὅτι διὰ τῆς ἀποκρούσεως τῶν ἀλλοτρίων ἐκείνων ὀνομάτων ἀνεδείχη ἐπιφανέστερος ἢ ἂν ἤθελεν ἀποδεχθῇ αὐτά [1]. Καὶ ἄλλως δὲ κατεφάνη ἡ διαφορὰ ἀπὸ τῆς προ-

---

[1] **Λαμπριδίου** Alex. Sever. 12.

τέρας ἀρχῆς. Ὁ μὲν Ἐλαγάβαλος εἶχεν ἀναμεστώσει τὸ παλάτιον ῥαδιούργων, ὑποκριτῶν καὶ εὐνούχων, οὓς εἶχεν ἐκλέξει ὡς ὄργανα τῶν αἰσχρουργιῶν αὐτοῦ. Ἡ δὲ Μαμμαία ἀπεδίωξε μὲν αὐτοὺς πάντας, ἐξαπέστειλε δὲ εἰς τὴν Ἔμεσαν τὸ εἴδωλον τοῦ συριακοῦ θεοῦ, ὅπως μή ποτε δοθῇ ἐξ αὐτοῦ ἀφορμὴ εἰς τὸν υἱὸν νὰ ἐπαναλάβῃ τὰ ὄργια τοῦ ἐξαδέλφου.

Ὁ βιογράφος τοῦ Ἀλεξάνδρου περιγράφει τὰ κατὰ τὸν καθημερινὸν καὶ οἰκιακὸν αὐτοῦ βίον, ἅτινα καὶ μόνα ἀρκοῦσιν ὡς τεκμήριον τῆς συνέσεως τοῦ νέου αὐτοκράτορος. Ἅμα τῇ πρωίᾳ ἐξεγειρόμενος εἰσήρχετο εἰς τὸ εὐκτήριον *(lararium)*, ἐν ᾧ ἡ μήτηρ μετὰ τῶν εἰκόνων τῶν ἀποθεωθέντων προκατόχων εἶχε θέσει καὶ τὰς ἐκλεκτῶν τινων καὶ ἐξόχων ἐπὶ ἁγνότητι πνευμάτων τῆς ἀνθρωπότητος, τὴν τοῦ Ὀρφέως, τὴν τοῦ Ἀβραάμ, τὴν τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανιέως καὶ αὐτὴν δὲ τὴν τοῦ Χριστοῦ[1]. Μετὰ δὲ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς προσευχῆς ὁ Ἀλέξανδρος ἤρχιζεν ἀσχολούμενος περὶ τὰ τῆς πολιτείας μετὰ καὶ τῶν συμβούλων. Ἔπειτα δ' ἐπεδίδετο εἰς τὴν ἀνάγνωσιν, ἰδίως τὴν τῶν ἔργων τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Κικέρωνος, τοῦ Βιργιλίου καὶ τοῦ Ὁρατίου, μετὰ δὲ ταῦτα ἐνησχολεῖτο περὶ τὴν παλαίστραν ἢ τὸ σφαιριστήριον, τἀγωνίσματα καὶ τὸ λουτρόν. Μετὰ δὲ λιτὸν ἄριστον, συνιστάμενον ἐξ ἄρτου, γάλακτος καὶ οἰνομέλιτος, ἐπελαμβάνετο καὶ πάλιν τῶν ὑποθέσεων, αἵτινες ἀπησχόλουν αὐτὸν μέχρι τῆς ὥρας τοῦ δείπνου[2]. Καθ' ὡρισμένας δὲ ὥρας τὸ παλάτιον ἦτο ἀνοικτὸν εἰς ἅπαντας τοὺς ὑπηκόους, ἀλλὰ παρὰ τὴν πύλην ἵστατο κῆρυξ μεγάλῃ τῇ φωνῇ ἀπαγορεύων ὡς ἐν τοῖς Ἐλευσινίοις μυστηρίοις τὴν εἴσοδον εἰς τὸν μὴ αἰσθανόμενον ἑαυτὸν ἁγνὸν καὶ ἄμωμον[3]. Καὶ ἀληθῶς μὲν ἡ σύνεσις καὶ ἡ ἀγαθότης ἦσαν τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου· ἀλλ' ἡ ἀγαθότης

---

[1] Ἡ ἐν τῷ εὐκτηρίῳ τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ προαγγέλλει, ὅτι ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος ἐκείνου οἱ Χριστιανοὶ ἔμελλον νὰ μείνωσιν ἀνενόχλητοι. Πράγματι δὲ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ **Λαμπριδίου** (Alex. Sever. 22) ὁ Ἀλέξανδρος ἐφάνη ἀνεξίθρησκος πρὸς τοὺς Χριστιανούς (Christianos esse passus est). Ἐντεῦθεν δ' ἐνδεικνύεται, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ἠδύνατο τοὐντεῦθεν νὰ θρησκεύηται ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, ἄνευ κινδύνου καὶ παραβλάψεως τῶν δικαιωμάτων τῶν εἰς Χριστὸν πιστευόντων. «Τότε ἤρχισαν ὀρυττόμενα ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐν ἄλλαις ἐκτὸς αὐτῆς χώραις τὰ παμμεγέθη ἐκεῖνα ὑπόγεια, ἐν οἷς οἱ Χριστιανοὶ ἔθαπτον τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς, ἤρχισε δὲ περιβαλλομένη ἡ Ῥώμη διὰ τῆς ζώνης ἐκείνης τῶν κατακομβῶν, αἵτινες ἐπὶ μὲν τῶν προγενεστέρων αἰώνων εἶχον ἀρχίσει ἀνοιγόμεναι, ἐπὶ δὲ τῶν ἡμερῶν τῶν διωγμῶν εἶχον πληρωθῇ σωμάτων μαρτύρων, κατὰ δὲ τὰς ἡμέρας τῆς ἐλευθερίας ηὐρύνθησαν καὶ διεκοσμήθησαν. Champigny Les césars. Τόμ. Β' σ. 95.

[2] **Λαμπριδίου** Alex. Sever. 38.

[3] Αὐτ. 18.

Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος Σεβῆρος ἐν τῷ εὐκτηρίῳ.

ἐκείνη ἐστερεῖτο νεύρων καὶ δραστηριότητος, ἐν δὲ πολιτείᾳ ἐν ᾗ ἐκράτουν αἱ μισθοφόροι στρατιαὶ κατ' ἀνάγκην ἔμελλε νἀποβῇ ταχέως ἄγονος.

Τῆς δὲ ἀπαθείας ἐκείνης καὶ ἀδυναμίας τοῦ Ἀλεξάνδρου οἱ πρῶτοι καρποὶ κατεφάνησαν ἐν αὐτῷ τῷ οἴκῳ τοῦ αὐτάρχου, πρώτη δὲ ποιησαμένη κατάχρησιν αὐτῆς ὑπῆρξεν αὐτὴ ἡ βασιλομήτωρ. Ἡ Μαμμαία, μὴ ἀνεχομένη ἐν τῷ παλατίῳ ἄλλας αὐγούστας πλὴν ἑαυτῆς, ἠνάγκασε τὸν υἱὸν νὰ διώξῃ ἐκ τῶν βασιλείων τὴν πρώτην αὐτοῦ σύζυγον, ὅτε ἡ σύγκλητος παρέσχεν εἰς αὐτὴν τὴν προςωνυμίαν αὐγούστης. Ἦτο δὲ αὕτη θυγάτηρ τοῦ ὑπατικοῦ Οὐαρίου Μαρκιανοῦ, ἀλλ' ἄγνωστον εἶνε τὸ ὄνομα αὐτῆς. Ἡ δὲ ἀποπομπὴ ἐκείνη τῆς συζύγου συνεπήγαγε τραγικὰ ἐπακόλουθα. Καὶ ὁ μὲν πατὴρ τῆς αὐτοκρατείρας, πειραθεὶς νὰ ὑποκινήσῃ τοὺς πραιτωριανοὺς εἰς στάσιν κατὰ τῆς Μαμμαίας, κατεδικάσθη εἰς θάνατον, ἡ δὲ θυγάτηρ αὐτοῦ, καίπερ οὖσα ἀθῴα, ἐξωρίσθη εἰς τὴν Ἀφρικήν.

Ἀργότερον δὲ θὰ ἴδωμεν νέας καὶ δεινοτέρας καταχρήσεις τῆς ἀδυναμίας τοῦ αὐτοκράτορος παρὰ τῶν πραιτωριανῶν· εἶνε δὲ μάλιστα ἄπορον πῶς οἱ βάρβαροι ἐκεῖνοι, παραδεδομένοι εἰς τὰς βιαιοπραγίας καὶ συνειθισμένοι μόνον εἰς μεγάλους στρατηγοὺς νὰ ὑποτάσσωνται, ἀφῆκαν ἥσυχον τὸν ἀπόλεμον Ἀλέξανδρον ἐπὶ ἓξ ὅλα ἔτη. Ὑπῆρξε δ' ἡ ἑξαετὴς αὕτη ἡσυχία ἡ ἀρίστη περίοδος τῆς ἀρχῆς τοῦ Σεβήρου, ἐπειδὴ ἐξ αὐτῆς προέρχονται τἀγαθὰ αὐτοῦ ἔργα καὶ αἱ συνεταὶ μεταρρυθμίσεις αἱ εἰς προαγωγὴν τῆς εὐτυχίας τῶν ὑπηκόων ἀφορῶσαι.

Μεταρρυθμίσεις καὶ αὐτοκρατορικαὶ διαγνώσεις. — Πρώτη τοῦ αὐτοκράτορος φροντὶς ὑπῆρξεν ἡ βελτίωσις τῆς καταστάσεως τῶν ἀπόρων τάξεων. Ἐκ τῶν λακωνικῶν καὶ πάσης ἀκριβείας ἐστερημένων ἐκφράσεων τοῦ βιογράφου τοῦ Σεβήρου, τοῦ Λαμπριδίου, τινὰ μόνον τῶν ὑπὸ τοῦ μεταρρυθμιστοῦ αὐτοκράτορος πρὸς ἀνακούφισιν τῶν τάξεων ἐκείνων ληφθέντων μέτρων μανθάνομεν[1]. Ἀνήγοντο δὲ ταῦτα τὰ μέτρα τοῦτο μὲν εἰς τὴν φορολογίαν, τοῦτο δ' εἰς τὴν πολιτικὴν οἰκονομίαν. Καὶ εἰς ἐκεῖνα μὲν ἐτάσσοντο ἐξ ἑνὸς ἡ ἐλάττωσις τῶν τελῶν *(vectigalia)*, ἅτινα ἐβάρυνον τοὺς ἀπορωτέρους, ἐξ ἑτέρου δὲ ἡ ἐπιβολὴ φόρου ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς πολυτελείας πρὸς ἀνακούφισιν τοῦ δημοσίου ταμείου ἐκ τῆς ζημίας, ἣν ὑφίστατο ἐκ τῆς ἐλαττώσεως τῶν τελῶν. Μεταξὺ δὲ τῶν ἐπιβαρυνθέντων εἰδῶν ἀναφέρονται αἱ ὀθόναι, αἱ σισύραι, τὰ ἐκ χρυσοῦ, ἀργύρου καὶ ὑέλου σκεύη καὶ ἄλλα ἀντικείμενα. Εἰς δὲ τὴν δευτέραν τάξιν ἀνεφέρετο πρῶτον ἡ ἀπαγόρευσις τῆς πωλήσεως ἀγελάδων καὶ συῶν γαλακτοτροφουσῶν ὡς καὶ τῶν μόσχων

[1] Ὡς ἑξῆς ἐκφράζεται ὁ **Λαμπρίδιος** (Alex. Sever. 15)· leges de jure populi et fisci moderatas et infinitas sanxit.

καὶ χοιριδίων πρὸ τοῦ ἀπογαλακτισμοῦ. Διὰ τῆς ἀπαγορεύσεως δ' ἐκείνης ἐπετεύχθη ὑποβίβασις τῶν τιμῶν τῶν βοείων καὶ χοιρείων κρεάτων, ἅτινα διὰ τὴν ὑπέρμετρον κατανάλωσιν τῶν ἀρτιγενῶν ζώων εἶχον μεγάλως ὑπερτιμηθῆ. Δεύτερον δὲ ὑπεβιβάσθη διὰ τοὺς ἀπόρους ὁ τόκος εἰς τέσσαρα ἐπὶ τοῖς ἑκατόν. Τρίτον ἱδρύθησαν ἐν Ῥώμῃ νέαι συντεχνίαι καὶ νέα βιομηχανικὰ καθιδρύματα[1]. Ἑκάστη δὲ συντεχνία ἠξιώθη ἰδίου συνδίκου *(defensor)* καὶ εἰδικῆς δικαιοδοσίας. Τέλος δὲ εἰς τὴν αὐτὴν σειρὰν μέτρων ἀνήκει καὶ ἡ ἀνάληψις τοῦ περὶ διατροφῆς ἀπόρων παίδων θεσμοῦ, ὅστις ἐπὶ τῶν δύο τελευταίων αὐτοκρατόρων εἶχεν ἀμεληθῆ. Καὶ οὐ μόνον ἐπανήγαγε τὴν διατροφὴν ὁ Ἀλέξανδρος, ἀλλὰ καὶ προήγαγε τὰ κατ' αὐτὴν ἐπονομάζων διὰ τοῦ ὀνόματος τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ μητρὸς τὰ παιδία τὰ ὑπὸ τῆς πολιτείας διατρεφόμενα[2].

Ὅταν δ' ἀναλογισθῶμεν, ὅτι, τελουμένων τούτων τῶν μεταρρυθμιστικῶν ἔργων, ὁ Ἀλέξανδρος δὲν εἶχεν ἀκόμη φθάσει εἰς τὸ εἰκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας, πρέπει νὰ προςγράψωμεν αὐτὰ εἰς τοὺς συμβούλους τοῦ αὐτοκράτορος μᾶλλον ἢ εἰς αὐτὸν ἐκεῖνον. Ἀλλ' ἐντεῦθεν δὲν μειοῦται ἡ ἀξία τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐπειδὴ οἱ σύμβουλοι, ἐπινοοῦντες τὰ μέτρα ἐκεῖνα, πάντως ἐγίνοντο ἑρμηνεῖς τῶν διανοημάτων τοῦ νεαροῦ αὐτοκράτορος.

Ἐκτὸς δὲ τῶν κοινωνικῶν ἐκείνων μεταρρυθμίσεων δέον νὰ μνημονεύσωμεν τῶν κτισμάτων τοῦ Ἀλεξάνδρου. Καὶ δὴ προςέθηκε μὲν εἰς τὰς Θέρμας τοῦ Καρακάλλα τὴν ἐξωτερικὴν στοάν, ηὔρυνε δὲ τὰς τοῦ Νέρωνος, ἃς ἐπωνόμασε διὰ τοῦ ἰδίου ὀνόματος, χάριν δὲ τῶν λουτρῶν ἐκείνων ἔκτισε νέον ὑδραγωγεῖον, ὅπερ εἶνε τὸ ἀνακτισθὲν ὑπὸ τοῦ πάπα Σέξτου Ε', ἐπονομάσαντος τὸ διὰ τοῦ ὑδραγωγείου ἐκείνου διοχετευθὲν ὕδωρ διὰ τοῦ ἰδίου προωνυμίου *(Aqua Felix)*. Πρὸς δὲ τούτοις διεκόσμησεν ὁ Ἀλέξανδρος τὰς ἀγορὰς τοῦ Νέρωνος καὶ τοῦ Τραϊανοῦ δι' ἀγαλμάτων κολοσσιαίων, παριστανόντων τοὺς διασήμους ἄνδρας τῆς οἰκουμένης καὶ τοὺς δεκατέσσαρας ἀποθεωθέντας καίσαρας. Τέλος δ' ἀνήγειρεν ἐν τῷ πεδίῳ τοῦ Ἄρεως θαυμασίαν βασιλικήν, ὑποβασταζομένην ὑπὸ κιόνων μόνον.

Τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου οὐδὲν περιῆλθεν εἰς ἡμᾶς διάταγμα *(edictum)* οὐδὲ συγκλητικὸν δόγμα· ἀλλὰ περιεσώθησαν ὅμως τινὲς τῶν αὐτοκρατορικῶν διαγνώσεων *(rescripta)*, μαρτυροῦσαι τὸ βαθὺ καὶ

---

[1] Ὁ **Λαμπρίδιος** (Alex. Sever. 33) ἀναφέρει τρεῖς νέας συντεχνίας, τὰς τῶν οἰνοπωλῶν, θερμοπωλῶν καὶ ὑποδηματορράφων (vinarii, lupinarii, caligarii). Περὶ τῶν βιομηχανικῶν ἱδρυμάτων λέγει ἁπλῶς· Mechanica opera Romae plurima instituit (αὐτ. 22).

[2] Puellas et pueros . . . . Mammaeanas et Mammaeanos instituit. **Λαμπριδίου** Alex. Sev. 56.

λεπτὸν αἴσθημα δικαιοσύνης, ὑφ' ἧς διεπνέετο ὁ αὐτοκράτωρ, ἅμα δὲ καὶ τὸ φιλελεύθερον αὐτοῦ πνεῦμα. Ἀρκοῦσι δὲ πρὸς πίστωσιν τῶν λεγομένων τινὰ παραδείγματα. Ἡμέραν τινὰ ἠγγέλθη εἰς τὸν Σεβῆρον, ὅτι δικαστής τις εἶχεν ὑποπέσει εἰς ἔγκλημα ἀσεβείας πρὸς τὴν πολιτείαν, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ ἀπηγόρευσεν εἰς τὸν μηνυτὴν νὰ καταγγείλῃ τὸν ἔνοχον, λέγων, ὅτι ἐπὶ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ εἶχον καταργηθῆ αἱ πολιτικαὶ δίκαι. Ἄλλοτε δέ ποτε ἐπεδόθη εἰς αὐτὸν καταγγελία κατά τινος μητρὸς ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτῆς υἱῶν, αὐτὸς δ' ἀπέκρουσε τοὺς καταγγέλλοντας, εἰπών, ὅτι αἱ ἀρχαὶ αὐτοῦ δὲν ἐπέτρεπον εἰς αὐτὸν νὰ παράσχῃ εἰς αὐτοὺς ἀκρόασιν. Ἐρωτηθεὶς δὲ περὶ τῆς ἐνδίκου ἰσχύος ποινῶν διὰ διαθήκης ἐπιβεβλημένων εἰς δούλους, ἀπήντησεν ὁ φιλάνθρωπος αὐτοκράτωρ, ὅτι ἐν περιπτώσει μεταγνώσεως τοῦ διαθέτου δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη κωδικέλλου πρὸς παῦσιν τῆς ἰσχύος τῶν ἐν τῇ διαθήκῃ περιλαμβανομένων ἀποφάσεων, ἀρκεῖ δὲ πρὸς τοῦτο οἱαδήποτε ἀπόδειξις τῆς μεταβολῆς τῆς γνώμης αὐτοῦ.

Ὁ θάνατος τοῦ Οὐλπιανοῦ. — Ἥ τε Ῥώμη καὶ αἱ ἐπαρχίαι ἤρχισαν νἀναπνέωσιν, εὑρίσκουσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν φιλανθρωπίαν ἀντὶ τῆς παράφρονος τυραννίδος τοῦ ἱερέως τῆς Ἐμέσης. Ἀλλὰ τὸ στασιαστικὸν πνεῦμα τοῦ στρατιωτικοῦ ὄχλου δὲν ἐπέτρεψε νὰ διαρκέσῃ μακρὸν ἡ ἀνακούφισις ἐκείνη. Ἡ Μαμμαία εἶχεν ἀναθέσει τὴν ἀρχηγίαν τῶν πραιτωριανῶν εἰς δύο γηραιοὺς ἀξιωματικούς, τὸν Φλαβιανὸν καὶ τὸν Χρῆστον, εἰς οὓς ἀργότερον προσέθηκεν ὡς τρίτον ὕπαρχον τὸν νομομαθῆ Οὐλπιανόν. Ἀλλ' ἦτο εὔκολον νὰ προΐδῃ τις, ὅτι ὁ διορισμὸς τοιούτου συνυπάρχου ἔμελλε νὰ δυσαρεστήσῃ τοὺς ἀξέστους ἐκείνους ἀξιωματικοὺς καὶ τοὺς δυσηνίους λόχους, μὴ ἀνεχομένους τὴν αὐστηρότητα καὶ τὴν πειθαρχίαν. Πράγματι δὲ πρὶν ἢ παρέλθῃ πολὺς χρόνος ἐπῆλθε μεταξὺ τῶν δύο ὑπάρχων καὶ τοῦ Οὐλπιανοῦ τραχεῖα ῥῆξις, ἧς ἡ λύσις ὑπῆρξε τραγική. Καὶ πρῶτοι μὲν ἐξέλιπον ἐκ τοῦ μέσου οἱ δύο ἐκεῖνοι ὕπαρχοι, οἵτινες, φωραθέντες ὑπὸ τοῦ Οὐλπιανοῦ ὡς παρασκευάζοντες συνωμοσίαν, ἐτιμωρήθησαν διὰ θανάτου. Μείνας δὲ μόνος ὕπαρχος ὁ Οὐλπιανός, ἐπηύξησε τὴν αὐστηρότητα, θέλων νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς πειθαρχίαν τὸν στρατιωτικὸν ὄχλον. Τότε δὲ προεκλήθη νέα ῥῆξις τραχυτέρα. Οἱ μὲν πραιτωριανοὶ ἐστασίασαν κατὰ τοῦ ὑπάρχου, καὶ ὥρμησαν ἐν θορύβῳ ἀπειλητικοὶ ἐπὶ τὸ παλάτιον. Ὁ δὲ Οὐλπιανός, ὅπως σώσῃ τὸν αὐτοκράτορα, κατέφυγεν εἰς τὰ πλήθη, καὶ τότε ἡ πόλις ἀνεμεστώθη ταραχῆς καὶ αἵματος. Ἡ φρουρά, διωχθεῖσα ἐκ τῶν ὁδῶν, ἐνέβαλε πῦρ εἰς τοὺς οἴκους. Ἐπὶ δὲ τῇ θέᾳ τῆς πυρκαϊᾶς, διαδιδομένης ἐκ τοῦ παραχρῆμα καὶ ἀπειλούσης νὰ καταστρέψῃ τὴν πόλιν ὁλόκληρον, καταθέτει ὁ δῆμος ἔμφοβος τὰ ὅπλα, καὶ ἐγκαταλείπει τὸν ὕπαρχον καὶ τὸν ἡγεμόνα εἰς τὴν διάθεσιν τῶν μαινομένων στρατιωτῶν. Καὶ κατα-

φεύγει μὲν ὁ Οὐλπιανὸς εἰς τὸ παλάτιον, ἀλλ᾽ οἱ στρατιῶται καταρρίπτουσι τὰς πύλας καὶ σφάζουσι τὸν ὕπαρχον ἐνώπιον αὐτοῦ τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ δὲ Σεβῆρος χάριν τῆς ἰδίας σωτηρίας ἠναγκάσθη νὰ ὑποσχεθῇ ἀμνηστίαν ἐπὶ τῷ φόνῳ καὶ ἀμείψῃ τὸν πρωτουργὸν τῆς στάσεως Ἐπάγαθον, ποτὲ ἀπελεύθερον τοῦ Καρακάλλα καὶ τότε ἀξιωματικὸν τῶν πραιτωριανῶν, ἀποστείλας αὐτὸν ἄρχοντα εἰς τὴν Αἴγυπτον. Μόνον δὲ ἀργότερον, ὅτε, διαρρεύσαντος χρόνου, οἱ στρατιῶται ἐλησμόνησαν τὸν μακρὰν ἀπόντα στασιαστικὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν, ἐτόλμησεν ὁ Ἀλέξανδρος νὰ διατάξῃ τὸν φόνον τοῦ Ἐπαγάθου. Καὶ εἰς τὴν ὀψίαν δ᾽ ἐκείνην τιμωρίαν προέβη ἐξ ἀνάγκης ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ περιφρόντιδος προσοχῆς. Καὶ δὴ ἐξ Αἰγύπτου ἤχθη ἐπί τινι προφάσει ὁ Ἐπάγαθος εἰς Κρήτην, ἐν ἐκείνῃ δὲ τῇ νήσῳ, ἐν ᾗ ἔλειπε πᾶν μέσον ἀντιδράσεως, ἐδικάσθη καὶ ἐφονεύθη.

Μετὰ δὲ τὸν φόνον τοῦ Οὐλπιανοῦ τὸ στασιαστικὸν πνεῦμα τῶν πραιτωριανῶν ὑπ᾽ οὐδενὸς πλέον συνείχετο χαλινοῦ. Οὐ μόνον ὡς ὑπάρχους ἑαυτῶν δὲν ἠνείχοντο ἄνδρας ἀκάμπτους, ἀλλὰ καὶ ἐξετραχύνθησαν εἰς τοσοῦτον ἰταμότητος, ὥςτε δὲν ἐπέτρεπον εἰς τὸν αὐτοκράτορα νἀναθέτῃ τὰς ἀνωτέρας τῶν ἀρχῶν τῆς πόλεως εἰς ἄρχοντας αὐστηρούς. Τὸ δὲ συμβὰν εἰς τὸν Δίωνα Κάσσιον, ὅπερ αὐτὸς ἐκεῖνος διηγεῖται, ἀποδεικνύει εἰς ὁποῖον βαθμὸν εἶχε φθάσει τῶν πραιτωριανῶν ἡ αὐθαιρεσία. Τοῦ Δίωνος ἐπιστρέψαντος ἐκ τῆς Παννονίας, ὅπου εἶχεν ἄρξει τῶν λεγεώνων ἐγκρατῶς συμφώνως πρὸς τὰς παραδόσεις τῆς ἀρχαίας πειθαρχίας, οἱ πραιτωριανοὶ ἀπῄτησαν τὸν θάνατον αὐτοῦ, φοβηθέντες μή, ἐκείνου παρορμῶντος, καὶ αὐτοὶ καταναγκασθῶσιν εἰς αὐστηρότητα ὁμοίαν πρὸς τὴν τῶν παννονικῶν ταγμάτων. Ἀλλ᾽ ὁ αὐτοκράτωρ οὐ μόνον δὲν εἰσήκουσε τῶν ἀξιώσεων τῶν πραιτωριανῶν, ἀλλὰ καὶ ἀνεβίβασε τὸν Δίωνα εἰς τὴν ὑπατείαν (229). Καὶ ὅμως ἔπειτα ἠναγκάσθη νὰ διατάξῃ αὐτὸν νὰ διατρίψῃ ἔξω τῆς Ῥώμης ἐν τῇ Ἰταλίᾳ που τὸν τῆς ὑπατείας χρόνον, ὅπως σώσῃ ἀπὸ τῆς μανίας τῶν στρατιωτῶν. Ὁ δὲ Δίων διέμεινε τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἐν Καπύῃ τῆς Καμπανίας, μετὰ δὲ τὴν παρέλευσιν αὐτοῦ ἀπεχώρησεν εἰς τὴν γενέτειραν, τὴν Νίκαιαν τῆς Βιθυνίας, ἔνθα ᾤκησε μέχρι τοῦ θανάτου[1].

---

[1] **Δίωνος Κασσίου** LXXX, 4-5. Ὅτε ὁ Δίων ἀπῆλθεν εἰς τὴν Νίκαιαν, ἦτο ἤδη γέρων ἐν ἡλικίᾳ ἑβδομήκοντα καὶ τεσσάρων ἐτῶν· ἐπειδὴ δὲ ἡ ἱστορικὴ αὐτοῦ διήγησις τελευτᾷ μετὰ τοῦ ἔτους 229, εἰκάζεται, ὅτι ἀπέθανε βραχὺν χρόνον μετὰ τὴν εἰς τὴν πατρίδα ἐπιστροφήν. Ὁ δὲ δημόσιος αὐτοῦ βίος εἶχεν ἀρχίσει ἐπὶ τοῦ Κομμόδου, ἐφ᾽ οὗ μετήρχετο τὸν συνήγορον ἐν δίκαις. Τῷ δὲ 180 εἰςήχθη εἰς τὴν σύγκλητον καὶ τῷ 193 ἐχρημάτισε πραίτωρ. Ἡ δ᾽ ἐπὶ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου ὑπατεία αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἡ δευτέρα. Πρὸ δὲ τῆς συγγραφῆς τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἱστορικοῦ ἔργου ἐξέδωκε δοκίμιον περιλαμβάνον τὴν ἱστορίαν τῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ

Δὲν ἐπεκράτει δὲ μόνον ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῶν πραιτωριανῶν τὸ στασιαστικὸν πνεῦμα. Καίτοι ὁ Ἀλέξανδρος ἔλεγεν, ὅτι ἠγάπα τοὺς στρατιώτας ὑπὲρ ἑαυτὸν, ἀπεδείκνυε δὲ τοῦτο διὰ τῆς περὶ τῶν ἀναγκῶν τοῦ στρατοῦ καταβαλλομένης μερίμνης, οἱ λεγεῶνες δὲν συνεχώρησαν τὸν αὐτοκράτορα διὰ τὰς πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς στρατιωτικῆς πειθαρχίας παρεχομένας διαταγάς. Ἐντεῦθεν δὲ προεκλήθησαν στάσεις καὶ συνωμοσίαι, ἐμβαλοῦσαι εἰς ταραχὴν καὶ κίνδυνον τὸν θρόνον καὶ ἀπολήξασαι εἰς τὸν ὄλεθρον τοῦ Σεβήρου. Οὐδ' ἤθελε κἂν ἀναβληθῆ ἐπὶ τοσοῦτον τὸ μοιραῖον ἐκεῖνο τέλος, ἂν μὴ ἐπέφερεν ἀναγκαίως τὴν ἐπιβράδυνσιν αὐτοῦ ἡ ἔκρηξις νέων ἐξωτερικῶν πολέμων.

Οἱ Σασανίδαι. — Κατὰ τὸ τέταρτον ἔτος τῆς ἀρχῆς τοῦ Σεβήρου μεγάλη ἀνατροπὴ εἶχεν ἐπέλθει ἐν Ἀσίᾳ. Τὸ κραταιὸν βασίλειον τῶν Πάρθων, ὅπερ ἐξετείνετο ἀπὸ τοῦ Ἰνδοῦ εἰς τὸν Εὐφράτην, εἶχε διαλυθῆ μετὰ διάρκειαν τετρακοσίων ἑβδομήκοντα ἐτῶν, ἐπὶ δὲ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ εἶχεν ἱδρυθῆ νέον κράτος, οὗ τὰ στοιχεῖα ἦσαν μὲν παλαιά, ἀλλ' ἔτι ἀκμαῖα καὶ ἄφθαρτα. Καὶ τὸ μὲν νέον τοῦτο βασίλειον ἦτο τὸ περσικὸν, ἀναβιοῦν μετὰ λήθαργον πέντε αἰώνων, ἡ δὲ ἀληθὴς ἢ κατ' ἀντιποίησιν καταγωγὴ τοῦ ἱδρυτοῦ αὐτοῦ ἀπὸ τῶν Ἀχαιμενιδῶν καὶ τοῦ Κύρου ἐχρησίμευσεν ἀντὶ κρίκου συνδέοντος τὸ κράτος τῶν ἀρχαίων Περσῶν πρὸς τὸ ἀρτιφανές.

Ἀτυχῶς τὰ καθ' ἕκαστα τῆς ἀνατροπῆς ἐκείνης εἶνε σχεδὸν ἐντελῶς ἄγνωστα, τῶν μὲν ἱστορικῶν τῆς Ῥώμης μόλις που ἀναγραφόντων αὐτήν, τῶν δὲ ἀσιατικῶν συγγραφέων ὄντων μεταγενεστέρων τοῦ ἐπιφανοῦς ἐκείνου γεγονότος καθ' ἱκανοὺς αἰῶνας [1].

τοῦ θανάτου τοῦ Κομμόδου μέχρι τοῦ φόνου τοῦ Πεσκεννίου Νίγρου. Ἐνθαρρυνθεὶς δ' ἐκ τῆς μεγάλης ἐπιτυχίας ἐκείνου τοῦ ἔργου, συνέλαβε τὸ σχέδιον νὰ γράψῃ πλήρη ρωμαϊκὴν ἱστορίαν ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης. Καὶ δέκα μὲν ἔτη ἠσχολήθη περὶ τὴν συναγωγὴν τῆς ὕλης, δώδεκα δὲ περὶ τὴν συγγραφὴν τῆς ἱστορίας. Τῶν δὲ ὀγδοήκοντα βιβλίων τῶν ἀποτελούντων τὴν συγγραφὴν περιῆλθον εἰς ἡμᾶς πλήρη μόνον δέκα καὶ ὀκτώ, τὰ ἀπὸ τοῦ τριακοστοῦ ἑβδόμου μέχρι καὶ τοῦ πεντηκοστοῦ τετάρτου, περιέχοντα τὴν ἱστορίαν πεντήκοντα καὶ πέντε ἐτῶν (65-10 π. Χ.). Καὶ τῶν μὲν πρώτων τριάκοντα καὶ ἓξ βιβλίων ἔχομεν μόνον ἀποσπάσματα, τῶν δὲ λοιπῶν ἐκλογὰς ὄχι πάντοτε ἀκριβεῖς, γενομένας τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος ὑπὸ τοῦ Τραπεζουντίου μοναχοῦ Ἰωάννου Ξιφιλίνου. Εἶνε δὲ ὁ Δίων ἱστορικὸς εἰλικρινὴς καὶ ἀκριβής. Ὢν δὲ ὀπαδὸς τῆς αὐτοκρατορικῆς μοναρχίας, ἓν καὶ μόνον ἀπῄτει παρὰ τῶν αὐτοκρατόρων, νὰ ἄρχωσι μετὰ τῆς συγκλήτου. Ἦτο κατὰ ταῦτα φίλος τῆς τάξεως καὶ τῆς δικαιοσύνης. Ἀλλ' ἠναγκάσθη καὶ ἄκων νὰ συνίδῃ, ὅτι κρατούντων τῶν πραιτωριανῶν ἡ ἐξάσκησις τῆς δικαιοσύνης εἶχεν ἀποβῆ ἀνέφικτος.

[1] Ὁ μόνος ἱστορικὸς ὁ διασώζων πλείονας εἰδήσεις περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κρά-

Πρωτουργὸς δὲ τῆς ἐπελθούσης ἐν Παρθυαίᾳ μεταβολῆς ὑπῆρξεν ἀξιωματικὸς τῆς παρθικῆς στρατιᾶς, ἐκ Περσίας ἕλκων τὸ γένος καὶ καλούμενος Ἀρταξάρης ἢ Ἀρταξέρξης, υἱὸς δὲ ἢ ἔγγονος Σασὰν τοῦ γενάρχου καὶ ἐπωνύμου τῆς νέας περσικῆς δυναστείας. Ὁ Ἀρταξέρξης, ὁρμώμενος ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ πιθανῶς ἀπό τινων ἤδη γενεῶν ἄρχοντος ἐν Περσίδι ὡς ὑποτελοῦς τῶν Πάρθων βασιλέων, ἠδυνήθη νὰ ἐπωφεληθῇ ἐκ τῆς ὁσημέραι μείζονος ἐνισχύσεως τῆς ἐπιχωρίου ἐκείνης δυναστείας, ὅπως, κηρύττων ἑαυτὸν ἀπόγονον τῶν Ἀχαιμενιδῶν, διεκδικήσῃ τὴν ἐθνικὴν τῶν Περσῶν ἀνεξαρτησίαν. Ἡ δὲ ἀταξία καὶ ἀνωμαλία, εἰς ἣν οἱ Ἀρσακίδαι εἶχον περιστήσει τὸ παρθικὸν κράτος, στερούμενον μονίμου στρατιᾶς καὶ διοικήσεως ἑνιαίας, συγκρατούσης πρὸς ὄφελος τῆς δυναστείας τὰ διάφορα τμήματα τοῦ βασιλείου καὶ συνδεούσης αὐτὰ εἰς ἓν ὅλον ὁμογενές, ἐπέσπευσε τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ τολμηροῦ διαβήματος τοῦ Ἀρταξέρξου. Ὁ Ἀρσακίδης Ἀρτάβανος, ὁρμήσας ἐπὶ τὸν ἀποστάτην, ἡττήθη κατὰ τρεῖς μάχας, καὶ ἐν τῇ τελευταίᾳ αὐτῶν ἐφονεύθη, τῷ 227. Τότε δὲ ὁ νικητὴς Ἀρταξέρξης περιεβλήθη τὴν τιάραν, καί, ἀνευφημηθεὶς ὑπὸ τῶν περὶ αὐτὸν ἐλευθερωτὴς τῆς πατρίδος, ἀνέκτισε τὴν Περσέπολιν, ἣν καὶ ἀνέδειξε πρωτεύουσαν τοῦ νέου περσικοῦ βασιλείου. Αἱ πρῶται δὲ φροντίδες τοῦ νέου βασιλέως ἐστράφησαν περὶ τὰ θρησκευτικὰ πράγματα, ἅτε τοῦ μυστηρίου τῆς εὐκόλου αὐτοῦ ἐπιτυχίας ἐγκειμένου εἰς τὴν ὑποστήριξιν, ἧς εἶχε τύχει παρὰ τῶν μάγων. Ἀληθῶς ὁ Ἀρταξέρξης, ἐπαγγελλόμενος τὴν ἀνόρθωσιν τῶν ἠμελημένων ἢ ὑπὸ παντοίων αἱρέσεων μεταβεβλημένων νόμων τοῦ Ζωροάστρου, εἶχε προσελκύσει ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος αὐτοῦ τὸ ἱερατεῖον, ὅπερ διετήρει μέγα μέρος τῆς ἀρχαίας ἰσχύος. Μετὰ δὲ τὴν νίκην τοῦ Ἀρταξέρξου ἡ ἰσχὺς αὕτη τοῦ περσικοῦ ἱερατείου ηὐξήθη ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως, καὶ οἱ μάγοι μετεχειρίσθησαν αὐτὴν πρὸς διωγμὸν πάσης ἄλλης θρησκείας ἐν τῷ ἀρτισυστάτῳ κράτει, ἰδίως δὲ τῆς χριστιανικῆς, ἥτις ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς ἀνεξιθρησκείας τῶν Ἀρσακιδῶν εἶχε τύχει μεγάλης διαδόσεως ἐν ἐκείναις ταῖς χώραις.

Πρὶν δὲ παρέλθῃ πολὺς χρόνος, ἡ Ῥώμη ᾐσθάνθη τὰ ἐπακόλουθα τῆς πέραν τοῦ Εὐφράτου ἐπελθούσης μεταβολῆς. Ὁ νέος τῶν Περσῶν βασιλεύς, φιλοδοξῶν νἀνανεώσῃ τὰς δάφνας τοῦ Κύρου, οὗ παρίστανεν ἑαυτὸν μετὰ

τους τῶν Σασανιδῶν εἶνε ὁ **Ἀγαθίας**, συγγραφεὺς τοῦ ἕκτου αἰῶνος, ἐν τῷ τετάρτῳ βιβλίῳ τῆς συγγραφῆς *Περὶ τῆς Ἰουστινιανοῦ βασιλείας*. Τῶν δὲ ἀσιατικῶν συγγραφέων ἀξιολογωτάτη πηγὴ τῶν κατὰ τοὺς Σασανίδας εἶνε ὁ Πέρσης ἱστορικὸς τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος **Μιρχὸνδ**, οὗ τὸ περὶ Σασανιδῶν πραγματευόμενον οἰκεῖον μέρος τῆς ἱστορικῆς συγγραφῆς τῆς ἐπιγραφομένης *Κῆπος τῆς ἁγνότητος* μετεφράσθη γαλλιστὶ ὑπὸ τοῦ Silvestre de Sacy (Mémoires sur diverses antiquités de la Perse. Ἐν Παρισίοις. 1793).

καυχήσεως νόμιμον διάδοχον, ἐπέδραμε τὴν ρωμαϊκὴν Μεσοποταμίαν, τῷ 231, κατὰ τὸ τέταρτον ἔτος τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ. Οἱ δ' ἐν Ἀσίᾳ λεγεῶνες, ἐξησθενημένοι ἐκ τῆς μακρᾶς ἀργίας καὶ τῆς βλαβερᾶς ἀπειθαρχίας, δὲν ἠδυνήθησαν νἀντιτάξωσι γενναίαν ἄμυναν εἰς τὴν φοβερὰν ὁρμὴν τῶν βαρβαρικῶν στιφῶν. Μόνα δὲ τὰ ὀχυρὰ Ἄτρα ἐξεπλήρωσαν τὸ καθῆκον αὐτῶν, καὶ ἀπέκρουσαν τὰς στρατιὰς τοῦ Ἀρταξέρξου, ὡς ἐν τῷ παρελθόντι εἶχον ἀποκρούσει τοὺς λεγεῶνας τοῦ Τραϊανοῦ καὶ τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου. Ἀγγελθείσης δὲ τῆς νέας ἐπιδρομῆς ἐκείνης, ὁ Ἀλέξανδρος ἠναγκάσθη νὰ δράμῃ εἰς τὴν Ἀσίαν, ἄγων πολυπληθῆ στρατιάν, συγκειμένην κατὰ μέγα μέρος ἐξ ἀποσπασμάτων τῶν παραρηννίων καὶ παριστρίων λεγεώνων. Δὲν ἔλειπε δ' ἀπὸ τῆς αὐτοκρατορικῆς στρατιᾶς καὶ ἡ μακεδονικὴ φάλαγξ, ἥτις εἶχε καὶ πάλιν ἀνασυσταθῆ μετὰ τὸ ὑπὸ τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου δοθὲν παράδειγμα.

Διήρκεσε δ' ὁ ἀσιατικὸς πόλεμος περὶ τοὺς δεκαοκτὼ μῆνας, καθ' ὅλον τὸ 232 καὶ μέρος τοῦ 233. Ἔχομεν δὲ περὶ αὐτοῦ δύο ἐκθέσεις, τὴν μὲν λεπτομερῆ ὑπὸ τοῦ Ἡρωδιανοῦ, ἐν ᾗ γίνεται λόγος περὶ τῶν ἠττῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὴν δὲ βραχεῖαν ὑπὸ τοῦ Λαμπριδίου, ἥτις εἶνε ὕμνος νικῶν. Νίκας δὲ πολυκρότους ἀναφέρει καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ πρὸ τῆς συγκλήτου ἐκφωνηθεὶς λόγος (28 Σεπτεμβρίου 233). Εἶνε δ' ἀναντίρρητον, ὅτι ἐν ἀμφοτέραις ταῖς ἐκθέσεσι τὸ φατριαστικὸν πνεῦμα ὑπερτερεῖ τῆς ἐπιδιώξεως τῆς ἀληθείας. Καὶ ὁ μὲν Ἡρωδιανὸς ἐκ μίσους πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ὑπερβάλλει τὰς ἥττας ἃς ὑπέστη ὁ Σεβῆρος, ὁ δὲ Λαμπρίδιος ἕνεκα τοῦ ὑπὲρ τοῦ αὐτοκράτορος ἐνθουσιασμοῦ ὑπερεξαίρει τὰς νίκας αὐτοῦ. Αὐτὰ δὲ τὰ ἐν τῷ πολέμῳ ὑφ' ἑκατέρου τῶν πολεμίων ἐπιτευχθέντα καθιστάνουσιν εἰς ἡμᾶς δυνατὸν τὸν ἐκ τῶν δύο ἐκθέσεων συμπερασμὸν τῆς ἀληθείας. Ὁ μὲν βασιλεὺς τῶν Περσῶν ἐγκατέλιπε τὴν Μεσοποταμίαν, ἣν εἶχεν ἐπιδράμει, τοῦθ' ὅπερ ἀποδεικνύει, ὅτι δὲν ὑπῆρξεν αὐτὸς ὁ νικήσας, ὁ δ' αὐτοκράτωρ ἀφ' ἑτέρου ἠρκέσθη εἰς τὴν ἀπὸ τῶν πολεμίων ἀπαλλαγὴν τῆς Μεσοποταμίας καὶ οὐδεμίαν ἐπέβαλεν εἰς τοὺς Πέρσας θυσίαν, τοῦθ' ὅπερ δὲν ἤθελε συμβῆ, ἂν ἡ νίκη αὐτοῦ ἦτο ἀληθῶς πλήρης καὶ εὐεπίτευκτος.

Ὁ δὲ κυριώτατος καρπὸς τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ἀλεξάνδρου ὑπῆρξεν ἡ ἐφ' ἱκανὰ ἔτη εἰρήνευσις τῆς Ἀσίας καὶ παρὰ τὴν πολεμικὴν ὁρμὴν τοῦ νέου βασιλέως τῶν Περσῶν. Εἶνε δὲ τοῦτο πρόσθετος ἀπόδειξις, ὅτι οὐ μόνον ἡ νίκη δὲν ἀπέβη ὑπὲρ τοῦ Ἀρταξέρξου, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἀπεχώρησεν ἐκ τοῦ ἀγῶνος πειθόμενος, ὅτι αἱ δυνάμεις αὐτοῦ ὑπελείποντο τῶν ρωμαϊκῶν, ἃς ἐδιδάχθη νὰ μὴ ὑποτιμᾷ.

Ὁ θάνατος τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου.—Νέος πολεμικὸς κρότος ἠνάγκασε τὸν Ἀλέξανδρον ἅμα τῇ εἰς τὴν Ῥώμην ἐπανόδῳ νἀναλάβῃ νέαν

ἐκστρατείαν. Καὶ δὴ ἡ ἀπὸ τοῦ Ῥήνου καὶ τοῦ Δουνάβεως ἀνάκλησις πολλῶν στρατιῶν, ἀχθεισῶν ἐπὶ τοὺς Πέρσας, εἶχεν ἐκθέσει τὰς ἰλλυρικὰς καὶ γαλατικὰς ἐπαρχίας εἰς νέας ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων, εἰσελασάντων εἰς τὰς χώρας ἐκείνας μεθ' ὁρμῆς ἐμβαλούσης εἰς τρόμον αὐτὴν τὴν Ἰταλίαν. Ὁ σοβαρὸς δ' ἐκεῖνος κίνδυνος ἀπῄτει κατεπείγουσαν μέριμναν περὶ ἀποκρούσεως, καὶ ὁ Ἀλέξανδρος ἐφρόντισε νὰ παράσχῃ τὴν ἀπαιτουμένην ἐπικουρίαν, σπεύσας εἰς τὴν Γαλατίαν μετὰ μεγάλης στρατιᾶς, ἐν ᾗ ἐτάσσοντο πολυπληθεῖς Μαυριτανοί, Ὀσροηνοὶ καὶ Πάρθοι αὐτόμολοι. Καὶ ἀπηλλάγη μὲν ταχέως ἡ Γαλατία τῆς βαρβαρικῆς ἐπιδρομῆς, ἀλλ' ἡ ἀπαλλαγὴ ἐκείνη ἐπετεύχθη διὰ τοῦ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος εἰς τοὺς βαρβάρους διανεμηθέντος χρυσοῦ μᾶλλον ἢ διὰ τῶν ὅπλων. Τοῦτο δὲ διέθεσε κατ' αὐτοῦ τοὺς στρατιώτας, οἵτινες ἤθελον κατὰ μὲν τῶν πολεμίων νὰ στρέφηται ὁ σίδηρος, ὁ δὲ χρυσὸς νὰ ἐπιφυλάττηται εἰς ἑαυτούς. Καὶ ἐνεκάλουν μὲν τὸν νεαρὸν αὐτοκράτορα ἐπὶ τῇ ἐλευθεριότητι, ἣν ἐκ φόβου ἐπέδειξε πρὸς τοὺς πολεμίους, δὲν ἠνείχοντο δὲ βλέποντες αὐτὸν φερόμενον αὐστηρῶς πρὸς ἑαυτοὺς καὶ ἐξακολουθοῦντα νὰ ὑφίσταται τὴν ἐπίδρασιν τῆς μητρός, ἥτις ἠκολούθει τὸν υἱὸν ἁπανταχοῦ καὶ ἐμισεῖτο διὰ τὴν φιλαργυρίαν αὐτῆς. Οὐδεμίαν δ' εὑρίσκοντες οἱ στρατιῶται ἄλλην διέξοδον, ἀπεφάσισαν νὰ φονεύσωσι τὸν Σεβῆρον. Τὸν δὲ Ἀλέξανδρον δὲν διελάνθανον μὲν αἱ ἐχθρικαὶ τῶν στρατιωτῶν διαθέσεις, ἀλλὰ μετὰ τὸ παράδειγμα τοῦ ἐν Ἀντιοχείᾳ λεγεῶνος, οὗ τὴν ἀπόπειραν στάσεως εἶχε καταστείλει διὰ τῆς ἰδίας εὐσταθείας, ἐνόμιζεν, ὅτι ἦτο ἀδύνατος ἡ ἐπανάληψις ὁμοίων στάσεων. Ἡ δὲ πεποίθησις αὕτη ἤγαγεν αὐτὸν εἰς ἀπώλειαν. Ἐν ᾧ διέμενεν ἄφοβος ἐν Σικελίᾳ, χωρίῳ τῆς Γαλατίας, οὗ τὴν θέσιν φαίνεται ἐπέχον σήμερον τὸ Bretzenheim πλησίον τοῦ Μαγοντιακοῦ, στῖφος στρατιωτῶν εἰσέβαλεν εἰς τὴν σκηνὴν αὐτοῦ. Μείνας δ' ὁ ἀτυχὴς αὐτοκράτωρ ἀνυπεράσπιστος, ἐφονεύθη μετὰ καὶ τῆς μητρὸς τὸν Μάρτιον τοῦ 235.

Ἐπανελήφθη λοιπὸν παρὰ τὸν Ῥῆνον ἡ αὐτὴ τραγῳδία ἡ πρὸ δεκατριῶν ἐτῶν διαδραματισθεῖσα ἐν τῷ παλατίῳ τῆς Ῥώμης. Ἐκεῖ μὲν ἡ Σοαιμὶς καὶ ὁ Ἐλαγάβαλος, ἐνταῦθα δὲ ἡ Μαμμαία καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Σεβῆρος ἐσφάγησαν ὁμοῦ ὑπὸ στρατιωτῶν στασιαζόντων. Ἀλλ' ἐν μὲν τῇ τραγῳδίᾳ τῆς Ῥώμης τὸ θῦμα ἦτο τύραννος ἀκόλαστος, ἐκτίων δίκην ἐπὶ ταῖς κακουργίαις, ἐν δὲ κατὰ τὴν Γαλατίαν ἡγεμὼν ἐνάρετος, ὑποκύψας εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἀντικαταστάσεως τῆς βίας διὰ τοῦ δικαίου, ἀπαλλάττοντος τὸν ἡγεμόνα ἀπὸ τῆς κτηνώδους δυνάμεως τῶν στρατιωτικῶν ὄχλων. Καὶ ἐν μὲν τῷ Ἐλαγαβάλῳ ἔχομεν πρὸ ἡμῶν ἐγκληματίαν, ἐν δὲ τῷ Σεβήρῳ μάρτυρα, οὗ τὸ αἷμα θὰ ἐπαναπέσῃ ἐφ' ὅλον τὸν ῥωμαϊκὸν κόσμον, γινόμενον θέατρον τῆς μακροτάτης καὶ φοβερωτάτης ἀναρχίας ἐξ ὅσων ποτ' ἐφάνησαν ἐπὶ τῆς γῆς. Ἀληθῶς ἀπὸ τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Μαξιμίνου, τοῦ διαδόχου

τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου, μέχρι τῆς τοῦ Διοκλητιανοῦ, ἤτοι ἐντὸς ἑξήκοντα ἐτῶν, ἀνερρήθησαν πεντήκοντα καὶ τέσσαρες αὐτοκράτορες, ὧν τεσσαράκοντα καὶ πέντε ἔπεσον δολοφονηθέντες.

Θ' Μαξιμινος (235-238)[1]. *Ἡ στρατιωτικὴ ἀναρχία.* — Ὁ ἀνὴρ ὁ μετὰ τὸν Σεβῆρον ἀναβὰς ἐπὶ τὸν θρόνον εἶνε ὡς ἐξ αὐτοῦ τοῦ γένους καὶ τῆς μορφῆς προάγγελος τῆς ἐν τῇ αὐτοκρατορίᾳ ἐγκαθιδρύσεως τῆς κτηνώδους βίας. Ὁ Γάϊος Ἰούλιος Οὐῆρος Μαξιμῖνος εἶχε μὲν γεννηθῇ ἐν Θρᾴκῃ ἐκ τοῦ Γότθου Μίκκα καὶ μητρὸς Ἀλανῆς, εἶχε δὲ ὕψος ὀκτὼ ποδῶν καὶ ἐκέκτητο ἔκτακτον ῥώμην. Ἡ δὲ δύναμις ἐκείνη τῶν μυώνων ὑπῆρξεν ἡ αἰτία τῆς εὐδοκιμήσεως τοῦ ἀνδρός, ὅστις ἐν τοῖς παιδικοῖς χρόνοις ὑπῆρξε ποιμήν. Τὸ δὲ πρῶτον βῆμα τοῦ Μαξιμίνου ἔγεινεν ἐπὶ τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου διὰ τῆς εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν φρουρὰν κατατάξεως, ἥτις ὑπῆρξε τὸ ἔπαθλον αὐτοῦ καταβαλόντος τὸν μὲν μετὰ τὸν δὲ ἑπτὰ τῶν ῥωμαλεωτάτων στρατιωτῶν. Ὁ δὲ Ἀλέξανδρος ἀνέθηκεν εἰς αὐτὸν τὴν χιλιαρχίαν λεγεῶνος νεοσυλλέκτων. Ἀλλὰ παρατηρητέον πρὸς τιμὴν αὐτοῦ, ὅτι ἠρνήθη νὰ ὑπηρετήσῃ ὑπό τε τὸν Μακρῖνον, ἅτε ὑπάρξαντα φονέα τοῦ εὐεργέτου, καὶ ὑπὸ τὸν Ἐλαγάβαλον, ὃν περιεφρόνει. Δὲν δύναται δὲ νὰ ὁρισθῇ μετὰ βεβαιότητος, ἂν μετέσχε τῆς συνωμοσίας, ἧς θῦμα ἔπεσεν ὁ Ἀλέξανδρος, τῶν ἱστορικῶν λεγόντων ἁπλῶς, ὅτι ὁ Μαξιμῖνος εἶχεν ἀναρρηθῇ αὐτοκράτωρ πρὶν ἢ ὁ Ἀλέξανδρος πέσῃ ὑπὸ τὸ ξίφος τῶν συνωμοτῶν[2]· τοῦθ' ὅπερ ἀποδεικνύει, ὅτι, καὶ ἂν δὲν μετέσχεν αὐτὸς τῆς συνωμοσίας, ἀλλ' ὅμως ἐπροθυμήθη νὰ καρπωθῇ τὴν ἐξ αὐτῆς ὠφέλειαν. Οὐδὲ θὰ φανῇ ἄπορον, ὅτι στρατιώτης ἀκατέργαστος μέν, ἀλλὰ γενναῖος οἷος ὁ Μαξιμῖνος δὲν ἐτίμα ἡγεμόνα ἀσθενῆ καὶ ἀπόλεμον, ὅστις ἤγετο καὶ ἐφέρετο ὑπὸ τῆς μητρὸς ὡς εἰ ἦτο πάντοτε παιδίον, καὶ ὅτι ταῦτα φρονῶν ἐπειράθη νἀποστατήσῃ. Μετὰ δὲ τοῦ Μαξιμίνου οἱ στρατιῶται συνανεβόησάν καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Μάξιμον, ὅστις, ἐν ἡλικίᾳ νεωτέρᾳ εἴκοσιν ἐτῶν ἀνερρήθη καῖσαρ καὶ πρόκριτος τῆς νεότητος (*princeps juventutis*).

Ἀλλὰ δὲν ἦσαν ἅπαντες σύμφωνοι περὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ αὐτοκράτορος.

[1] Πηγαὶ τῶν κατὰ τὸν Μαξιμῖνον καὶ τοὺς Γορδιανοὺς εἶνε ὁ **Ἡρωδιανὸς** (VII-VIII), ὁ **Ἰούλιος Καπιτωλῖνος** (Maximini καὶ Gordiani) καὶ ὁ Γότθος **Ἰορνάνδης** ἢ **Ἰορδάνης,** γράψας λατινιστὶ κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα τὴν ἱστορικὴν συγγραφὴν τὴν φέρουσαν τὴν ἐπιγραφὴν De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis. Πρβλ. Loehrer De C. Julio Vero Maximino Romanorum imperatore. 1883.

[2] Alexander . . . interemtus est, Maximino jam imperatore appellato. **Ἰουλίου Καπιτωλίνου** Maxim. 7.

Οἱ Ὀσροηνοὶ τοξόται, οἵτινες ἀπετέλουν μέρος τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς τὴν Γαλατίαν ἀχθείσης στρατιᾶς, ἀνεκήρυξαν ἀντὶ τοῦ Μαξιμίνου τὸν ὑπατικὸν Κουαρτῖνον. Ἀλλ' ἡ ἀνακήρυξις ἐκείνη δὲν ἐτελεσφόρησεν, ἅτε τοῦ Κουαρτίνου φονευθέντος ἐξ ἐπιβουλῆς συμμαχητοῦ τινος καὶ φίλου αὐτοῦ, καλουμένου Μακεδόνος. Τότε δὲ ἡ σύμπασα στρατιὰ καθυπετάχθη εἰς τὸν Θρᾷκα, ὅστις, σπεύδων νὰ δικαιολογήσῃ εἰς τὴν σύγκλητον καὶ τὸν δῆμον τῶν Ῥωμαίων τὴν ἀνάρρησιν αὐτοῦ καὶ ἀφροντιστῶν περὶ τῆς ἐκ βαρβάρων καταγωγῆς, ἀντὶ νὰ ὁδεύσῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅπου αὐτοκράτωρ μαχητὴς οὐδὲν εἶχε νὰ πράξῃ, ἀνέλαβε τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν Γερμανῶν, καὶ προσέβαλε τοὺς βαρβάρους ἐν αὐτῇ αὐτῶν τῇ χώρᾳ. Ἔν τινι δ' ἐπιστολῇ, ὑπ' αὐτοῦ πεμφθείσῃ εἰς τὴν σύγκλητον, μετὰ καυχήσεως ἀνέγραψεν, ὅτι ἐδῄωσε τὴν γῆν τῶν βαρβάρων ἐπὶ ἐκτάσεως τεσσαράκοντα καὶ πεντήκοντα ῥωμαϊκῶν μιλίων. Ἀντήμειψε δ' ἑαυτὸν διὰ τὴν τολμηρὰν ἐκστρατείαν, προςεπονομάσας ἑαυτόν τε καὶ τὸν υἱὸν *Γερμανικόν*, *Σαρματικὸν καὶ Δακικὸν* (235-237).

Ἀλλ' οἱ πολεμικοὶ ἄθλοι τοῦ Μαξιμίνου δὲν ἴσχυσαν νὰ μεταβάλωσιν εἰς εὐμενεῖς τὰς πρὸς αὐτὸν ἐχθρικὰς διαθέσεις τῆς συγκλήτου καὶ τοῦ δήμου τῶν Ῥωμαίων. Καὶ ὁ μὲν δῆμος ἐξηκολούθει ὑβρίζων αὐτὸν Κύκλωπα καὶ Φάλαριν καὶ Τυφῶνα, ἡ δὲ σύγκλητος διέττατε τὴν τέλεσιν λιτῶν ἐν τοῖς ναοῖς, ὅπως μὴ ὁ Θρᾷξ εἰςέλθῃ ποτὲ εἰς τὴν Ῥώμην. Ἀλλ' ἥ τε σύγκλητος καὶ ὁ δῆμος ἤθελον τιμωρηθῇ ἐπὶ ταῖς ἀπολέμοις ἐκείναις προκλήσεσι κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος, ἂν μὴ ἐγκαίρως ἐπανίστατο ἡ Ἀφρικὴ ἐναντίον τοῦ Μαξιμίνου. Καὶ δὴ ἡ πλεονεξία αὐτοκρατορικοῦ τινος ἐπιτρόπου προεκάλεσεν ἀποστασίαν ἐν ἐκείνῃ τῇ ἐπαρχίᾳ. Δύο δ' εὐγενεῖς νεανίαι ἐν τῇ πόλει Θύσδρῳ, κειμένῃ πλησίον τοῦ Ἀδρύμητος, ἀνέλαβον τὴν ἀρχηγίαν τῆς ἀποστασίας. Ἀθροίσαντες δὲ περὶ ἑαυτοὺς τοὺς ἀγανακτοῦντας καὶ ὁπλίσαντες τοὺς δούλους, ἐπετέθησαν κατὰ τοῦ οἴκου τοῦ μισητοῦ ἐπιτρόπου, καὶ ἐφόνευσαν αὐτόν. Ἔπειτα δ' ἀνεκήρυξαν αὐτοκράτορα τὸν γηραιὸν ἀνθύπατον Γορδιανόν, ὅστις ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ ἐπεδήμει ἐν Θύσδρῳ. Συνέβησαν δὲ πάντα ταῦτα τὸν Φεβρουάριον τοῦ 238.

Ι' Οἱ δύο Γορδιανοὶ (238). — Ὁ Μάρκος Ἀντώνιος Γορδιανὸς ἦτο ἀνὴρ ἐπιφανὴς ἐπὶ τῷ γένει, τῷ πλούτῳ καὶ τῇ παιδείᾳ. Καὶ ἐκ πατρὸς μὲν κατήγετο ἀπὸ τῶν Γράκχων, ἐκ δὲ μητρὸς ἀπὸ τοῦ Τραϊανοῦ. Ἡ δὲ σύζυγος αὐτοῦ Φαβία Ὀρεστίλλα ἦτο δισεγγόνη Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς. Κατὰ ταῦτα οὐδεὶς ὑπῆρχεν ἐν τῷ τότε χρόνῳ πολίτης τῆς αὐτοκρατορίας δυνάμενος νὰ ἐπιδείξῃ γένος οὕτω λαμπρόν. Ἀλλ' ὁ Γορδιανὸς ἦτο γέρων ὀγδοηκοντούτης, ποθῶν μᾶλλον τῆς πορφύρας τὴν ἀνάπαυσιν. Ἐπιβληθείσης δ' εἰς αὐτὸν τῆς ἀρχῆς, ἀπεδέχθη αὐτὴν ἄκων διά τε ἑαυτὸν καὶ τὸν υἱόν ἐπι-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

στέλλων δὲ περὶ τούτου εἰς τὴν σύγκλητον, ἐβεβαίονεν, ὅτι τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐξήρτα ἐξ ἐκείνου τοῦ σεβαστοῦ συνεδρίου. Ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Ἀντωνίνων οἱ συγκλητικοὶ δὲν εἶχον πλέον ἀκούσει ὁμοίαν γλῶσσαν. Διὸ ἔσπευσαν νὰ ἐπικυρώσωσι τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Γορδιανοῦ καὶ τοῦ υἱοῦ, καὶ ἀνεκήρυξαν τὸν Μαξιμῖνον πολέμιον τῆς πολιτείας.

Ἀλλ' οὐδὲν ὠφέλει ἡ ἐπικύρωσις τῆς συγκλήτου, ὅτε ὁ Γορδιανὸς δὲν εἶχεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ τοὺς λεγεῶνας. Αὐτὴ δὲ ἡ μὴ συμμετοχὴ αὐτῶν εἰς τὴν ἀνάρρησιν τῶν δύο Γορδιανῶν ἦτο λόγος ἀποχρῶν, ὅπως μὴ ὑπάρξωσιν εὐμενεῖς πρὸς αὐτούς. Ἐκ τῆς διαθέσεως ταύτης τοῦ στρατιωτικοῦ ὄχλου ἐπωφελήθη ὁ ὕπαρχος τῆς Νουμιδίας Καπελλιανός, ὅπως ἐπιτεθῇ ἐναντίον τῶν δύο αὐγούστων. Ἐπὶ δὲ τῇ ἐμφανίσει αὐτοῦ πρὸ τῆς Καρχηδόνος, ὅπου ἥδρευον οἱ Γορδιανοί, αἱ ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων ἐκείνων συνταχθεῖσαι στρατιαὶ ἐτράπησαν εἰς φυγήν. Καὶ ὁ μὲν ἄγων αὐτὰς Γορδιανὸς ὁ νεώτερος ἐφονεύθη πρὸ τῶν πυλῶν τῆς πόλεως, ὁ δὲ πατὴρ αὐτοῦ, μαθὼν τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ, ἀνήρτησεν ἑαυτὸν βρόχῳ. Οὕτως ἐξέλιπον οἱ Γορδιανοὶ μετ' ἀρχὴν βραχυτέραν ἑνὸς μηνός.

Ἡ δὲ Ῥώμη εὑρέθη τότε ἐκτεθειμένη εἰς τὴν ἐπίθεσιν δύο ἀνδρῶν, τοῦ μὲν Μαξιμίνου ἀπειλοῦντος αὐτὴν ἀπὸ τοῦ βορρᾶ, τοῦ δὲ Καπελλιανοῦ ἀπὸ τοῦ νότου. Ἀλλ' ἡ σύγκλητος, ἐκτεθεῖσα ἤδη, δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ὑποχωρήσῃ. Δι' αὐτὴν ἡ νίκη τοῦ Μαξιμίνου ἐσήμαινεν οὐδὲν ἧττον ἢ τὴν ἰδίαν ἐξολόθρευσιν. Διὸ ἐπὶ τῷ ἀγγέλματι τοῦ θανάτου τῶν Γορδιανῶν οἱ συγκλητικοὶ ἀνεκήρυξαν δύο αὐγούστους, ὧν ὁ μὲν ὤφειλε νὰ μένῃ ἐν Ῥώμῃ πρὸς διοίκησιν τῶν τῆς πολιτείας, ὁ δ' ἕτερος ἔμελλε νἀναλάβῃ τὴν στρατηγίαν τῶν λεγεώνων, καὶ ἐνήργησαν διὰ τῶν νέων αὐτοκρατόρων τὴν ἀποθέωσιν τῶν δύο Γορδιανῶν (2 Ἀπριλίου 238). Ἡ τοιαύτη ἀπόφασις ἦτο ἀρχὴ ἐπανόδου εἰς τοὺς θεσμοὺς τῆς ἐλευθέρας πολιτείας. Καὶ ὁ μὲν στρατιωτικὸς αὔγουστος ἦτο ὁ Κλώδιος Πουπιηνὸς Μάξιμος, ἀνὴρ ἀφανὴς τὸ γένος, ἀλλὰ μεγάλης ἀξίας καὶ χαρακτῆρος αὐστηροῦ. Ὁ δὲ πολιτικὸς αὔγουστος ἦτο ὁ Δέκιμος Καίλιος Βαλβῖνος, ὅστις ἐκαυχᾶτο μέν, ὅτι κατήγετο ἀπὸ τοῦ ἐκ Γαδείρων Βάλβου, τοῦ φίλου τοῦ Πομπηίου καὶ τοῦ Καίσαρος, ἦτο δὲ καὶ αὐτὸς ἀνὴρ χρηστὸς καὶ ἄρχων δόκιμος. Ἀλλ' ἡ ἀπόφασις ἐκείνη τῆς συγκλήτου περὶ διχασμοῦ τῆς ἀρχῆς οὔτε εἰς τὸν δῆμον ἤρεσεν, οὔτε εἰς τοὺς πραιτωριανούς. Ἰδίως δὲ ἡ ἐκλογὴ τοῦ Πουπιηνοῦ δυσηρέστει αὐτοὺς διὰ τὴν αὐστηρότητα τοῦ ἀνδρός. Ἀλλ' ἕνεκα τοῦ ἐξωτερικοῦ κινδύνου παρέστη ἀνάγκη συνδιαλλαγῆς, ἥτις ἐπῆλθε διὰ τῆς εἰς τοὺς δύο αὐγούστους προσθήκης ἑνὸς καίσαρος, καὶ τοιοῦτος ἀνερρήθη ὁ νεαρὸς Γορδιανός, ἔγγονος τοῦ πρεσβυτέρου τῶν Γορδιανῶν[1].

---

[1] Ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς ὁ νέος καῖσαρ ἀποκαλεῖται υἱὸς τῆς ἀδελφῆς τοῦ θεοῦ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Πρὸ παντὸς δὲ παρίστατο ἀνάγκη νὰ γείνῃ σκέψις περὶ τοῦ πολέμου πρὸς τὸν Μαξιμῖνον, ὅστις, προχωρῶν κατὰ μικρὸν, εἶχε φθάσει μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν λεγεώνων εἰς τὸν ποταμὸν Ἰσόντιον καὶ ἐπιληφθῇ τῆς πολιορκίας τῆς Ἀκυληίας, ἥτις εἶχε κλείσει εἰς αὐτὸν τὰς πύλας. Ἡ δὲ γενναία ἀντίστασις τῆς εὐγενοῦς ἐκείνης πόλεως ἔσωσε τὴν Ἰταλίαν. Καὶ ὁ μὲν Πουπιηνὸς ἠδυνήθη νἀναλάβῃ τὴν ναυαρχίαν τοῦ ἐν Ῥαβέννῃ στόλου καὶ ἐμποδίσῃ δι' αὐτοῦ τὸν ὑπὸ τοῦ πολεμίου ἀποκλεισμὸν τῆς πόλεως καὶ τὸν ὑπ' αὐτοῦ διὰ θαλάσσης πορισμὸν τῶν ἐπιτηδείων. Οὕτω δὲ ὁ Μαξιμῖνος οὐ μόνον δὲν ἠδυνήθη νὰ περιστήσῃ εἰς σιτοδείαν τοὺς πολεμίους, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας εὑρέθη ἐκτεθειμένος εἰς κίνδυνον νὰ λιμοκτονήσῃ αὐτὸς μετὰ τῶν περὶ ἑαυτόν. Ἡ δὲ σύγκλητος ἀφ' ἑτέρου διέταξε στρατολογίαν ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἰταλίαν, καὶ ἔστειλεν εἴκοσιν ὑπατικοὺς εἰς τὰς κυριωτάτας πόλεις τῆς χερσονήσου πρὸς διοργάνωσιν τῆς ἀμύνης.

Τῶν δὲ μέτρων τούτων αἰσθητὰ ὑπῆρξαν τὰ ἐπακόλουθα καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, ὧν πολλαὶ ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ τῆς συγκλήτου καὶ τῶν ὑπ' αὐτῆς ἐκλεχθέντων αὐγούστων. Ἡ δὲ τοιαύτη μεταβολὴ ἐπεξετάθη μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς Ἀφρικῆς, ὅπου τέως ὑπερίσχυεν ἡ φατρία τοῦ Μαξιμίνου. Καὶ δὴ ὁ διοικητὴς τῆς Νουμιδίας ὥρμησε κατὰ τοῦ Καπελλιανοῦ, ὅστις καὶ ἐφονεύθη, ὁ δὲ λεγεὼν *(III Augusta)*, μεθ' οὗ ὁ ὕπαρχος τῆς Νουμιδίας εἶχεν ἐπιπέσει κατὰ τῆς Καρχηδόνος, διελύθη, καὶ οἱ ἀποτελοῦντες αὐτὸν ἄνδρες ἐστάλησαν μακρὰν εἰς τὴν Ῥαιτίαν.

Ὁ δὲ Μαξιμῖνος, μὴ δυνάμενος νἀντιμετρηθῇ πρὸς τοὺς πολεμίους, ἐξεδικήθη διὰ τὴν ὕβριν ἣν ὑφίστατο, τιμωρῶν τοὺς ἰδίους ἑαυτοῦ στρατηγούς. Ἀλλ' οὕτως ἐπέσυρε τέλος τὴν παρ' αὐτῆς τῆς στρατιᾶς ἐγκατάλειψιν αὐτοῦ. Τὸ δὲ σύνθημα τῆς ἀποστασίας ἔδωκεν ὁ δεύτερος παρθικὸς λεγεὼν *(II Parthica)* ὁ σταθμεύων ἐν Ἀλβανῷ. Οἱ ἀποτελοῦντες αὐτὸν στρατιῶται, θέλοντες νὰ σώσωσι τὴν οὐσίαν αὐτῶν καὶ τοὺς οἰκείους, ἐκτεθειμένους εἰς τὴν διάθεσιν τῶν πολεμίων, ἀπεστάτησαν κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος, ὅστις καθύβριζεν αὐτοὺς διὰ τῶν ἀδίκων εἰς τοὺς ἡγουμένους αὐτῶν ἐπιβαλλομένων ποινῶν καὶ ἐξέθετε τοὺς στρατιώτας πλὴν τῆς ὕβρεως εἰς σιτοδείαν καὶ παντοίας στενοχωρίας. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦ λεγεῶνος ἐκείνου ἐμιμήθησαν πάραυτα οἱ λοιποί. Ὁ δὲ Μαξιμῖνος, μαθὼν τὸν ὑπὸ τῶν ἀποστατῶν φόνον τοῦ υἱοῦ, ηὐτοκτόνησε τὸν Μάϊον τοῦ 238 διὰ τοῦ ἰδίου ξίφους, ἄρξας τρεῖς μῆνας καὶ ὀλίγας ἡμέρας.

ΙΑ' Βαλβινος και Πουπιηνος. (Ἀπὸ Ἀπριλίου μέχρις Ἰουλίου

Γορδιανοῦ, τοῦ νεωτέρου (Divi Gordiani sororis filius). Ἰδ. Corpus inscriptionum Latinarum Τόμ. Η' ἀρ. 848.

238)[1]. —Σύμπασα ή Ἰταλία ἠγαλλίασεν ἐπὶ τῷ ἀγγέλματι τοῦ ὀλέθρου τοῦ βαρβάρου Θρακός. Ἀλλ' ἀτυχῶς ὁ θάνατος τοῦ Μαξιμίνου οὐδεμίαν παρεῖχεν ἐγγύησιν, ὅτι ἔμελλον νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὸ τεταραγμένον κράτος ἡ ἀσφάλεια καὶ ἡ τάξις. Πράγματι δὲ πρὶν ἢ παρέλθῃ πολὺς χρόνος ἐπῆλθον γεγονότα προαγγέλλοντα νέαν καταστροφήν. Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν ἐπέκειτο ἡ ἀνάγκη καταπολεμήσεως τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ οἱ δύο συναυτοκράτορες ἔζησαν ἐν ὁμονοίᾳ πρὸς ἀλλήλους. Ἀλλ' ἅμα τῷ θανάτῳ τοῦ Μαξιμίνου ἡ ὁμόνοια ἐκείνη ἐξέλιπε, καὶ ἡ ζηλοτυπία μετέβαλε τοὺς δύο συνάρχοντας εἰς ἀντιπάλους. Οἱ δὲ πραιτωριανοὶ ἔβλεπον χαίροντες τὴν διχόνοιαν τῶν αὐτοκρατόρων ἐκείνων τῆς συγκλήτου, οὓς ἐμίσουν καὶ ὧν ἐπεθύμουν ζωηρῶς νἀπαλλαγῶσιν. Ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ἀντέκειντο δύο δυσκολίαι, ἡ ἀφοσίωσις τοῦ δήμου πρὸς τοὺς δύο ὑπὸ τῆς συγκλήτου ἀνακεκηρυγμένους αὐγούστους καὶ ἡ ἐν Ῥώμῃ παρουσία τῶν ἐκ Γερμανίας λεγεώνων, οὓς εἶχε καλέσει εἰς βοήθειαν ὁ Πουπιηνὸς, ὅτε παρεσκευάζετο εἰς τὸν κατὰ τοῦ Μαξιμίνου ἀγῶνα. Ἀλλ' αἱ δυσκολίαι ἐκεῖναι ὑπερενικήθησαν εὐχερῶς. Καὶ δὴ οἱ πραιτωριανοὶ, ἐπωφελούμενοι ἐκ τῆς προσεγγίσεως τῶν Καπιτωλίνων ἀγώνων, οἵτινες ἐκράτουν ἀπησχολημένον τὸν φιλέορτον δῆμον, ἀπεστάτησαν κατὰ τὴν ἑορτάσιμον ἐκείνην ἡμέραν, καὶ ὥρμησαν ἐπὶ τὸ παλάτιον. Ὁ δὲ Πουπιηνὸς ἅμα τῇ πρώτῃ ἐνδείξει τῆς ἀποστασίας παρεσκευάζετο νὰ καλέσῃ τοὺς ἐκ Γερμανίας λεγεῶνας, οἵτινες ἐστρατοπέδευον ἐκτὸς τῆς Ῥώμης. Ἀλλ' ὁ Βαλβῖνος ἐμπόδισεν αὐτὸν, φοβούμενος μὴ ποιηθῇ ἐκποδὼν μόνος αὐτός. Ἐν ᾧ δὲ χρόνῳ οἱ δύο συνάρχοντες ἤριζον πρὸς ἀλλήλους, οἱ στασιασταὶ εἰσώρμησαν εἰς τὸ παλάτιον, καὶ ἐφόνευσαν ἀμφοτέρους τοὺς αὐτοκράτορας μετὰ σκληρὰς βασάνους κατὰ Ἰούλιον ἢ τὸ πολὺ Αὔγουστον τοῦ 238.

ΙΒ' ΓΟΡΔΙΑΝΟΣ Ο Γ' (238-244)[2]. —Μετὰ δὲ τὸν φόνον τῶν δύο συναυτοκρατόρων ἀνερρήθη αὔγουστος ὁ τέως καῖσαρ Γορδιανός. Ἀνεβόησαν δ' αὐτὸν αὐτοὶ οἱ πραιτωριανοὶ, ὡς πρό τινων ὀλίγων μηνῶν εἶχον ἀναγκάσει τὴν σύγκλητον νἀνακηρύξῃ αὐτὸν καίσαρα.

Εἶχε δὲ τότε ὁ Γορδιανὸς ἡλικίαν μόνον δεκατριῶν ἐτῶν· διὸ ἡ ἀγαθὴ αὐτοῦ ἢ κακὴ ἀρχὴ ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς ἐκλογῆς τοῦ ὑπάρχου. Τοιοῦτος δ' ἐξε-

---

[1] Πηγαὶ τῶν κατὰ τοὺς συναυτοκράτορας τούτους εἶνε ὁ **Ἡρωδιανὸς** (VIII) καὶ ὁ **Ἰούλιος Καπιτωλῖνος** (Maximus et Balbinus).

[2] Τῶν κατὰ Γορδιανὸν Γ' πηγὴ εἶνε ὁ **Ἰούλιος Καπιτωλῖνος** (Gordianus tertius). Ὁ δὲ **Ἡρωδιανὸς**, οὗ ἡ συγγραφὴ λήγει σὺν τῷ θανάτῳ τοῦ Πουπιηνοῦ καὶ Βαλβίνου, περιλαμβάνει περὶ Γορδιανοῦ Γ' μόνον τὰ κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ ὡς καίσαρος. Πρβλ. J. Müller De M. Antonio Gordiano III Romanorum imperatore. 1883.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

λέχθη ὁ Ἀκύλας Τιμησίθεος, οὗ ἐπιτυχὴς ὑπῆρξεν ἡ ἐκλογή. Ὁ Τιμησίθεος εἶχε πολλάκις χρηματίσει αὐτοκρατορικὸς ἐπίτροπος ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, ἐπιδείξας χαρακτῆρα ἀκέραιον καὶ ἱκανότητα ἐξαίρετον. Ἡ δ' εἴσοδος αὐτοῦ εἰς τὸ παλάτιον συνεδέθη πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Γορδιανοῦ ἄφεσιν τοῦ πλήθους τῶν εὐνούχων, οὓς ὁ παῖς εἶχε παραλάβει παρὰ τοῦ θείου Γορδιανοῦ Β', ὅστις εἶχε συνοίκους εἰκοσιδύο παλλακίδας, ὧν ἡ φύλαξις ἦτο ἀνατεθειμένη κατὰ τἀνατολικὰ ἔθη εἰς εὐνούχους. Μετὰ δὲ τὴν ἀνακάθαρσιν τῆς αὐλῆς ὁ νεαρὸς ἡγεμὼν ἔλαβε σύζυγον τὴν θυγατέρα τοῦ ὑπουργοῦ Σαβινίαν Ταρκυλλῖναν, καὶ διώρισε τὸν πενθερὸν ὕπαρχον τῶν πραιτωριανῶν.

Ὁ βιογράφος τοῦ αὐτοκράτορος Καπιτωλῖνος περιέσωσεν εἰς ἡμᾶς τὰς μεταξὺ τοῦ Γορδιανοῦ καὶ τοῦ πενθεροῦ περὶ τῆς ἐν τῷ παλατίῳ μεταρρυθμίσεως ἀμειφθείσας ἐπιστολάς, αἵτινες μαρτυροῦσι τὴν εὐγένειαν τῶν αἰσθημάτων αὐτῶν. «Ἡδονήν μοι παρέχει, ἔγραφεν ὁ Τιμησίθεος πρὸς τὸν ἐπὶ τοῦ θρόνου γαμβρόν, νὰ βλέπω, ὅτι ἀπηλλάγημεν τῆς χαλεπῆς κηλῖδος τῶν χρόνων καθ' οὓς ὑπὸ εὐνούχων καὶ ἀνδρῶν, οὓς ἐθεώρεις φίλους ἀλλ' οἵτινες ἦσαν δεινοὶ ἐχθροί, ἐκαπηλεύοντο τὰ πάντα». Ὁμοία δὲ πρὸς τὸν πενθερὸν στοργὴ διαπνέει τὴν ἐπιστολὴν τοῦ αὐτοκράτορος, ὅστις δικαιολογεῖται, ὅτι δὲν ἐξεδίωξε πρότερον τἀνδράρια ἐκεῖνα, λέγων, ὅτι εἶχον προκαταλάβει τὴν ἀγαθοπιστίαν αὐτοῦ. Θρηνεῖ δὲ ὁ Γορδιανὸς τὴν τύχην τοῦ αὐτοκράτορος εἰς ὃν ἀποκρύπτεται ἡ ἀλήθεια, ἐπειδή, μὴ δυνάμενος νὰ μάθῃ τἀληθῆ ἐν δημοσίοις περιπάτοις, εἶνε ἠναγκασμένος νἀκούῃ καὶ πιστεύῃ ὅσα ἀκούει ἢ ὅσα βεβαιοῦνται εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῶν πλείστων [1].

Αἱ δὲ διατάξεις τοῦ Γορδιανοῦ Γ' ἐπικυροῦσι τὴν ἀγαθὴν περὶ αὐτοῦ γνώμην, ἣν ἀποκομίζομεν ἐξ ἐκείνων τῶν ἐπιστολῶν. Ἐκ τῶν διατάξεων δ' αὐτοῦ καταφαίνεται ἰδίως ἡ πρόθεσις τῆς βελτιώσεως τῆς καταστάσεως τῶν ἀδυνάτων κοινωνικῶν στοιχείων. Καὶ τίνες μὲν αὐτῶν ἀποσκοποῦσιν εἰς προστασίαν τῶν δούλων διὰ τῆς ἐξελευθερώσεως αὐτῶν, ἄλλαι δὲ ἀναφέρονται εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς γυναικός, ἥτις τότε πρῶτον ἤκουεν ἑαυτὴν ἀποκαλουμένην «σύντροφον τοῦ ἀνδρὸς ἔν τε τοῖς ἀνθρωπίνοις καὶ τοῖς θείοις [2]». Ἐν δὲ ταῖς τοιαύταις διατάξεσι καταφανὴς εἶνε ἡ ἐπίδρασις τῶν χριστιανικῶν ἰδεῶν περὶ τὴν ἀναμόρφωσιν τῆς κοινωνίας.

---

[1] **Ἰουλίου Καπιτωλίνου** Gord. 24-25.

[2] «Quae socia rei humanae ac divinae domus suscipitur». **Ἰουστινιανείου κώδικος** IV, 20. Ἐν τῷ ἰουστινιανείῳ κώδικι ἀναφέρονται διακόσιαι τεσσαράκοντα διατάξεις (constitutiones) φέρουσαι τὸ ὄνομα Γορδιανοῦ Γ'. Ὁ μέγας δὲ οὗτος ἀριθμὸς μαρτυρεῖ τὴν μεγάλην νομοθετικὴν δραστηριότητα τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ. Τούτων δὲ τῶν διατάξεων ἰδίας μνείας ἀξία εἶνε ἡ παρέχουσα εἰς τοὺς στρατιώτας τοὺς ὑπεισερχομένους ἐν ἀγνοίᾳ εἰς κληρονομίαν βεβαρημένην

'Αλλ' ὁ αὐτοκράτωρ εἶχεν ἀνάγκην μᾶλλον στρατηγοῦ διοικοῦντος τὰ τῆς πολιτείας ἢ μεταρρυθμιστοῦ. Ἤδη ὁ Βαλβῖνος καὶ ὁ Πουπιηνὸς μικρὸν πρὸ τῆς καταλύσεως καὶ τοῦ φόνου αὐτῶν εἶχον διανοηθῆ νὰ στρατεύσωσιν ἐπὶ τοὺς βαρβάρους τοῦ Ἴστρου καὶ Εὐφράτου, οἵτινες εἶχον πάλιν ἀναφανῆ ἀπειλητικοί. Καὶ ὁ μὲν Βαλβῖνος ἔμελλε νὰ τραπῇ ἐπὶ τοὺς Γότθους καὶ τοὺς Σαρμάτας, ὁ δὲ Πουπιηνὸς ἐπὶ τοὺς Πέρσας. Ὁ δὲ διπλοῦς ἐκεῖνος πόλεμος ἐπεφυλάττετο εἰς τὸν διάδοχον αὐτῶν. Καὶ περὶ μὲν τῆς εἰς τὸν Δούναβιν ἐκστρατείας ὀλίγα γνωρίζομεν. Ὁ Καπιτωλῖνος ποιεῖται λόγον περὶ νικῶν πολυκρότων τοῦ Γορδιανοῦ ἐν Θρᾴκῃ κατὰ τῶν Γότθων καὶ Σαρματῶν [1] καὶ περὶ ἥττης, ἣν ὁ αὐτοκράτωρ ὑπέστη ἐν Φιλίπποις, ἀγωνιζόμενος πρὸς τοὺς Ἀλανούς. Πάντως δ' εἶνε ἀναντίρρητον, ὅτι διὰ ταύτης τῆς ἐκστρατείας αἱ χῶραι, εἰς ἃς εἶχον εἰςβάλει οἱ βάρβαροι, ἀπηλλάγησαν τῶν ἐπιδρομέων, συντελέσαντος εἰς τοῦτο τοῦ χρυσοῦ μᾶλλον ἢ τοῦ πολέμου.

Ὅλως δὲ διάφορος ὑπῆρξεν ἡ πορεία τῶν πραγμάτων ἐν τῇ Ἀσίᾳ. Ἐν τῷ περσικῷ βασιλείῳ εἶχεν ἀποθάνει τῷ 240 ὁ ἱδρυτὴς αὐτοῦ Ἀρταξέρξης, καταλιπὼν τὸν θρόνον εἰς τὸν υἱὸν Σαπώρην, ὅςτις ἐπὶ τριάκοντα ἔτη ὑπῆρξε κραταιότατος πολέμιος τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Κατήρξατο δὲ τῆς βασιλείας εἰςβαλὼν εἰς τὴν Μεσοποταμίαν καὶ τὴν Συρίαν. Εἶχε δὲ ἤδη πορθήσει τὴν Νίσιβιν καὶ τὰς Κάρρας, ἠπείλει δὲ καὶ αὐτὴν τὴν Ἀντιόχειαν, ὅτ' ἔφθασεν εἰς τὴν Ἀσίαν ἡ στρατιὰ τῶν ἐλευθερωτῶν. Ἅμα δὲ τῇ ἀφίξει αὐτῆς οἱ Πέρσαι ἀπεχώρησαν μὲν ἀμαχητὶ ἐκ τῆς Συρίας, ἐν δὲ τῇ Μεσοποταμίᾳ, ἡττηθέντες ἐν μεγάλῃ μάχῃ κατὰ τὰ Ῥέσινα παρὰ τὸν παραπόταμον τοῦ Εὐφράτου Ἀβόρραν, ἠναγκάσθησαν νἀποδώσωσιν εἰς τοὺς Ῥωμαίους τὴν Νίσιβιν καὶ τὰς Κάρρας. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ὁ κυριώτατος ἥρως τῶν λαμπρῶν ἐκείνων κατορθωμάτων ἐξέλιπεν ἐκ τοῦ μέσου. Ὁ Γορδιανὸς, ἐκθέτων εἰς τὴν σύγκλητον τὰ κατὰ τοὺς ἄθλους αὐτοῦ, ἐξῆρε προςηκόντως τὴν εἰς αὐτοὺς συμμετοχὴν τοῦ Τιμησιθέου. «Ἐκείνου ἡγουμένου καὶ διευθύνοντος, ἔγραψεν ὁ αὐτοκράτωρ, καὶ ἐκεῖνα διεπράξαμεν καὶ τὰ ὑπολειπόμενα θὰ διαπράξωμεν. Ὑμέτερον δ' ἔργον εἶνε νὰ ψηφίσητε χαριστηρίους εὐχὰς, νὰ συστήσητε ἡμᾶς εἰς τοὺς θεοὺς, νὰ ὁμολογήσητε χάριτας εἰς τὸν Τιμησίθεον». Ἡ δὲ σύγκλητος, ἀναγνωσθείσης ταύτης τῆς ἐκθέσεως, ἐψήφισεν ὑπὲρ μὲν τοῦ Γορδιανοῦ τέθριππον ἐλεφάντων, ὑπὲρ δὲ τοῦ νικηφόρου ὑπάρ-

---

τὸ εὐεργέτημα τοῦ πληρόνειν τὰ χρέη μόνον μέχρι τοῦ ποσοῦ, εἰς ὃ ἀνήρχετο τὸ ἐνεργητικόν (**Ἰουστινιανείου κώδ.** VI, 21). Ἐντεῦθεν δὲ προῆλθε τὸ ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὸ πρῶτον εἰςαχθὲν *εὐεργέτημα τῆς ἀπογραφῆς* (beneficium inventarii).

[1] Ἐν τῇ ἐκθέσει αὐτοῦ γίνεται αἰσθητὴ ἡ ὑπερβολὴ ἐν ταῖς ἐκφράσεσι delevit, fugavit, expulit atque submovit. Ἴδ. **Καπιτωλίνου** Gord. 26.

χου ἅρμα θριαμβικὸν φέρον σὺν ἄλλοις ἐπιγραφὴν λέγουσαν τὸν Τιμησίθεον προστάτην τῆς πολιτείας. Ἀλλ' οὐδέτερος τῶν οὕτω τιμηθέντων νικητῶν ἠδυνήθη νἀπολαύσῃ τῆς ψηφισθείσης τιμῆς, καὶ οὐδέτερος ηὐτύχησε νὰ ἐπανίδῃ τὴν Ῥώμην. Ὁ Τιμησίθεος ἀπεβίωσεν ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Μεσοποταμίας· δὲν εἶνε δὲ βέβαιον, ἂν ἀπέθανεν ἐκ νόσου ἢ ἐκ δηλητηρίου δοθέντος ὑπὸ τοῦ διαδεχθέντος αὐτὸν ὑπάρχου (243).

Ἦτο δ' ὁ ἐν τῇ ὑπαρχίᾳ διάδοχος τοῦ Τιμησιθέου Ἄραψ ἐκ Βόστρων, καὶ ἐκαλεῖτο Μάρκος Ἰούλιος Φίλιππος. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ εἶχεν ὑπάρξει ἀρχηγὸς ληστρικῆς συμμορίας, καὶ αὐτὸς δ' εἶχεν ἐπί τινα ἔτη ἐξασκήσει τὸ οἰκτρὸν ἐκεῖνο ἔργον. Ἔπειτα δὲ, ταχθεὶς εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν στρατιὰν, εἶχε ταχέως διακριθῇ ἐν αὐτῇ δι' εὐφυΐας καὶ ἀνδρείας ἐξαιρέτου. Ἐντεῦθεν δὲ προῆλθεν ἡ ταχεῖα αὐτοῦ προαγωγὴ, συνοδευομένη ὑπὸ ἀμέτρου δοξομανίας. Καὶ ὁ μὲν θάνατος τοῦ Τιμησιθέου ἀνέῳξεν εἰς αὐτὸν τὴν ἄγουσαν εἰς τὴν ὑπαρχίαν, ἡ δὲ δολερὰ αὐτοῦ πανουργία ἀνεβίβασεν αὐτὸν ἐπὶ τὸν θρόνον. Καὶ δὴ, ὅπως κινήσῃ τὴν δυσμένειαν τῶν στρατιωτῶν ἐκείνων τοῦ νεαροῦ ἡγεμόνος, ἠλάττωσε τὰς σιτήσεις αὐτῶν δῆθεν κατὰ διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος. Οὕτω δὲ ἡ στρατιὰ δὲν ἤργησε νὰ πεισθῇ, ὅτι ἦτο ἀναγκαία ἡ ἀνάρρησις συνάρχοντος τοῦ Γορδιανοῦ πρὸς διόρθωσιν τῆς ἀφροσύνης αὐτοῦ, ὡς συναυτοκράτορα δ' ἐξέλεξαν αὐτοὶ οἱ στρατιῶται τὸν Φίλιππον. Ἀπόπειρα δὲ καταλύσεως τοῦ ἰταμοῦ βαρβάρου, γενομένη ὑπὸ τῶν φίλων τοῦ Γορδιανοῦ, ἐπήγαγε τὸν ὄλεθρον τοῦ ἀτυχοῦς νεανίου, ὅστις ἐσφάγη κατὰ τὸ χωρίον Ζαυθὰ παρὰ τὸν Εὐφράτην τὸν Μάρτιον τοῦ 244. Τελεσθέντος δὲ τοῦ φόνου, ἐπέστειλεν ὁ Φίλιππος εἰς τὴν σύγκλητον, ἀγγέλλων, ὅτι ὁ Γορδιανὸς ἀπέθανεν ἐκ νόσου καὶ ὅτι οἱ στρατιῶται εἶχον ἀναθέσει τὴν ἀρχὴν εἰς αὐτόν. Ἡ δὲ σύγκλητος, καίπερ οὖσα ἐν γνώσει τῆς ἀληθείας, ἀνεκήρυξε τὸν Φίλιππον αὔγουστον, ἐξεδήλωσε δὲ τὴν ἀπόκρυφον αὐτῆς θλῖψιν, ψηφίσασα τὴν ἀποθέωσιν τοῦ Γορδιανοῦ. Ὁ δὲ Φίλιππος συνεπλήρωσεν ὑποκριτικῶς τὴν τιμὴν ταύτην, διατάξας τὴν εἰς τὸν Γορδιανὸν ἀνέγερσιν μεγαλοπρεποῦς τάφου ἐν αὐτῷ ἐκείνῳ τῷ χώρῳ, ἐν ᾧ εἶχεν ἐνεργήσει τὴν σφαγὴν αὐτοῦ.

ΙΓ' Φιλιππος ο Αραψ (244-249)[1]. *Θρησκεία καὶ πόλεμοι.*—Οἱ Χριστιανοὶ ἱστορικοὶ μαρτυροῦσιν, ὅτι Φίλιππος ὁ Ἄραψ ἦτο Χριστιανὸς ὡς καὶ ἡ σύζυγος αὐτοῦ Ἰτακιλία. Ὁ δ' Εὐσέβιος ποιεῖται λόγον περὶ ἐπιστο-

[1] Ἀπὸ τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Φιλίππου μέχρι τῆς τοῦ Οὐαλεριανοῦ (244-253) ὑπάρχει χάσμα ἐν τῇ Historia Augusta. Μόνη λοιπὸν πηγὴ περὶ τῶν τριῶν μετὰ τὸν Γορδιανὸν Γ' αὐτοκρατόρων εἶνε αἱ βραχεῖαι ἐκθέσεις τοῦ **Ζωσίμου** (ἐκδ. Βόννης σ. 22, 4-24, 15), συγγραφέως τοῦ πέμπτου αἰῶνος, καὶ τοῦ **Ζωναρᾶ** (XII, 18-19), γράψαντος τὸν δωδέκατον αἰῶνα.

λῶν γραφεισῶν ὑπὸ τοῦ Ὠριγένους εἰς τὸν αὐτοκράτορα ὡς ἀπὸ διδασκάλου πρὸς μαθητήν[1]. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἦτο Χριστιανὸς ὁ Φίλιππος, τοῦθ' ὅπερ δὲν φαίνεται πιθανὸν, ἦτο μόνον κατ' ὄνομα, ἐπειδὴ οὐδὲν μὲν ἴχνος χριστιανικῆς ἀρετῆς ἐμφανίζεται ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, τὰ δὲ νομίσματά του φέρουσι χαρακτῆρα ὅλως ἐθνικόν[2]. Τὸ δὲ μόνον γεγονὸς, ἐξ οὗ θὰ ἠδύνατο νὰ πιστευθῇ, ὅτι ἦτο Χριστιανὸς ὁ Φίλιππος, εἶνε ἡ ἐπ' αὐτοῦ ἀοχλησία τῶν Χριστιανῶν. Ἀλλὰ δὲν ὑπῆρξεν ὅμως ὁ μόνος αὐτοκράτωρ, ἐφ' οὗ δὲν ἐδιώχθησαν οἱ Χριστιανοί.

Ἡ δ' ἀρετὴ εἰς ἣν ὁ Φίλιππος ἐχρεώστει τὴν ἀνάρρησιν ἦτο ἡ ἐν πολέμῳ ἀνδρεία. Ἀλλὰ, γενόμενος αὐτοκράτωρ, ἀπηρνήθη τὸ παρελθὸν, ὁμολογήσας πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν Σαπώρην εἰρήνην ὠφελιμωτέραν εἰς τοὺς ἡττημένους μᾶλλον ἢ εἰς τὸν νικητήν. Διὰ τῆς εἰρήνης ταύτης παρεχωρεῖτο μὲν εἰς τοὺς Πέρσας ἡ Ἀρμενία, παρείχετο δ' εἰς αὐτοὺς ἄδεια ἀνακτήσεως τῆς Μεσοποταμίας. Καὶ δυσηρεστήθησαν μὲν οἱ στρατιῶται, ἀλλ' ὁ Φίλιππος κατέπαυσε τοὺς γογγυσμοὺς αὐτῶν διὰ τῆς εἰς αὐτοὺς διανομῆς πλουσίων δωρεῶν.

Παρώρμησε δ' αὐτὸν εἰς τὸ δειλὸν ἐκεῖνο διάβημα ἡ σπουδὴ τῆς εἰς τὴν Ῥώμην ἐπανόδου ἐκ φόβου μὴ προβάλῃ τις ἀνταπαιτητὴς τοῦ θρόνου. Ἀλλὰ καὶ παρὰ τὴν ἐπονείδιστον ἐκείνην συνθήκην προσέλαβε τὴν προσωνυμίαν *Παρθικοῦ μεγίστου (Parthicus maximus)*, καὶ κατήγαγε θρίαμβον ἐπὶ τῇ ἥττῃ αὐτῶν ἐκείνων τῶν βαρβάρων, οὓς προφανῶς εὐηργέτησε (244). Τὸ δ' ἐπιὸν ἔτος ἠναγκάσθη ὁ Φίλιππος νὰ σπεύσῃ εἰς τὴν Δακίαν, ὅπως τιμωρήσῃ τὴν τόλμην τῶν Κάρπων, λαοῦ γετικοῦ τῆς ἀνατολικῆς Δακίας, οἵτινες, διωχθέντες ὑπὸ τῶν γειτόνων Γερμανῶν, εἶχον εἰσβάλει εἰς τὴν Δακίαν, λαφυραγωγοῦντες τὴν σύμπασαν ἐπαρχίαν. Διήγαγε δὲ τρία ἔτη ἐν ταῖς παρὰ τὸν κάτω Δούναβιν χώραις, ἀγωνιζόμενος ἐναντίον τῶν βαρβάρων ὄχι ἀδόξως. Ἀλλ' ὅμως ἡ εἰρήνη ἣν ἀπέδωκεν εἰς τὴν χώραν ἐκείνην ὑπῆρξεν ἀπὸ προσχήματος μᾶλλον ἢ ἀληθής, τὸ δὲ κράτος ἔμελλε νὰ ἐπανίδῃ τοὺς βαρβάρους τοῦ κάτω Δουνάβεως ἀναφαινομένους καὶ πάλιν φοβερωτέρους ἢ τὸ πρίν[3].

Ἡ χιλιετηρὶς τῆς Ῥώμης. — Ὅτε ὁ Φίλιππος ἐπέστρεψεν ἐκ τῆς εἰς

---

[1] **Εὐσεβίου** Ἐκκλ. ἱστ. VI, 34.

[2] Ἓν τῶν νομισμάτων αὐτοῦ, ἐφ' οὗ εἰκονίζεται μετὰ τῆς συζύγου καὶ τοῦ υἱοῦ, φέρει τὴν ἐπιγραφὴν ***Ἐκ χρησμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος*** (Ex oraculo Apollinis). Ἴδ. Cohen ἔνθ' ἀν. Τόμ. Ε' σ. 135, ἀρ. 2.

[3] Ἐπὶ τῶν νομισμάτων τοῦ ἔτους 248 ὁ Φίλιππος φέρει τὰς προσωνυμίας Germanicus καὶ Carpicus maximus. Ἴδ. Cohen ἔνθ' ἀν. Τόμ. Ε' σ. 136 ἀρ. 3.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

τὰς παριστρίους χώρας ἐκστρατείας, συνεπληροῦτο κατὰ τὴν χρονολογίαν τοῦ Οὐάρρωνος ἡ πρώτη χιλιετηρὶς ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης. Πρὸς πανηγυρισμὸν δὲ τοῦ μεγάλου ἐκείνου γεγονότος ἀνεπτύχθη ὅλη ἡ λαμπρότης τῶν αὐτοκρατορικῶν πομπῶν, καὶ ὁ ἐνθουσιασμὸς τοῦ πλήθους ἀνταπεκρίθη πρὸς τὴν μεγαλοπρέπειαν τῶν ἑορτῶν. Ὁ δ' εὔπιστος Ὀρώσιος παραδίδει εἰς ἡμᾶς τὴν παράδοξον μαρτυρίαν, ὅτι ὁ Φίλιππος ἀφιέρωσε νοερῶς τὴν μεγάλην ἑορτὴν εἰς τὸν Ναζωραῖον[1], ἀλλὰ θὰ ἦτο ἀληθῶς περίεργος ἡ τοιαύτη ἀφιέρωσις, ἑορταζομένη διὰ τελετῶν εἰδωλολατρικῶν. Ποντίφικες καὶ ἱερεῖς ἐτέ-

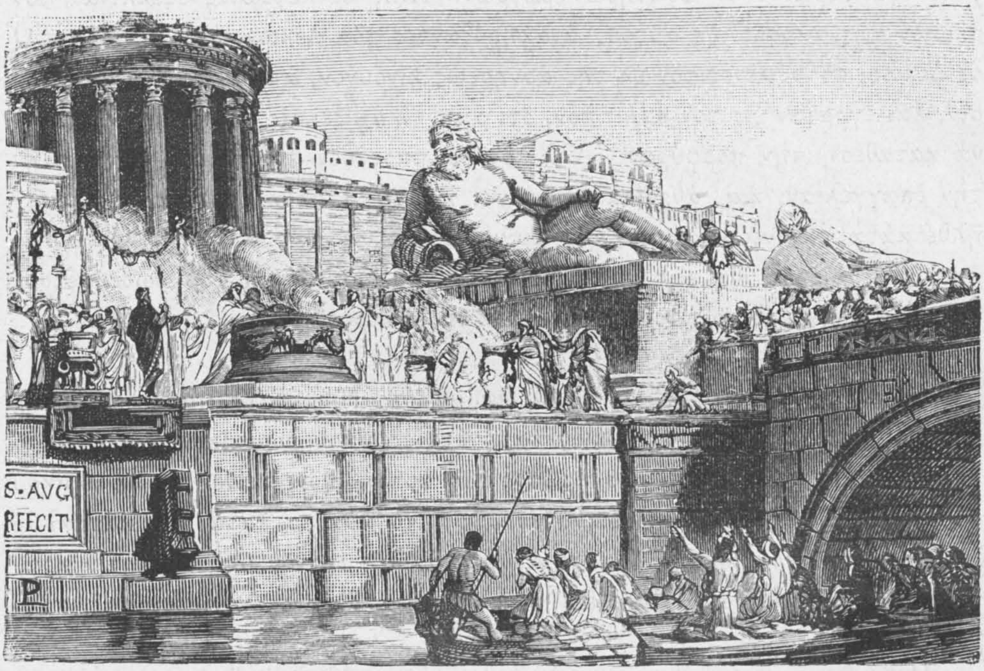

Ὁ πανηγυρισμὸς τῆς χιλιετηρίδος τῆς Ῥώμης ἐπὶ Φιλίππου τοῦ Ἄραβος.

λεσαν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας, συμπαρισταμένου τοῦ αὐτοκράτορος, τὰς οἰκείας θυσίας παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Τιβέρεως, ἐν ᾧ ταὐτοχρόνως εἰκοσιεπτὰ ζεύγη ἀμφιθαλῆ ηὔχοντο εἰς τοὺς θεοὺς δι' ὕμνων ἱερῶν ὑπὲρ τῆς εἰς τὴν Ῥώμην ἐπηγγελμένης αἰωνιότητος.

Ἀλλ' αἱ ἐν Ῥώμῃ ἑορταὶ διεκόπησαν ἀποτόμως ὑπὸ τῶν ἐξ Ἀσίας ἀγγελμάτων. Ὁ Φίλιππος εἶχε διανείμει εἰς τοὺς οἰκείους καὶ φίλους τἀνώτατα ἀξιώματα τῆς πολιτείας. Καὶ ὁ μὲν ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορος Πρίσκος εἶχεν ἀναρρηθῆ ἀρχηγὸς τῶν ἐν Συρίᾳ στρατοπέδων, ὁ δὲ κηδεστὴς Σεβηριανὸς εἶχε λάβει τὴν διοίκησιν τῶν ἐν Μοισίᾳ δυνάμεων. Ἀλλ' ἡ φιλο-

[1] **Ὀρωσίου** VII, 20, 2.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

χρηματία τοῦ Πρίσκου καὶ ἡ αὐστηρότης τοῦ Σεβηριανοῦ προεκάλεσαν στάσεις τῶν στρατιωτῶν καὶ τὴν ἀνακήρυξιν δύο νέων αὐτοκρατόρων, ἐν μὲν Συρίᾳ τοῦ Ἰωταπιανοῦ, ὅςτις ἐκαυχᾶτο, ὅτι ἀνῆγε τὸ γένος εἰς Ἀλέξανδρον τὸν μέγαν, ἐν δὲ Μοισίᾳ τοῦ ταξιάρχου Μαρίνου. Καὶ ἐποιήθησαν μὲν ταχέως ἐκποδὼν οἱ δύο ἅρπαγες τοῦ θρόνου, ἀλλὰ δὲν ἐξέλιπε τὸ στασιαστικὸν πνεῦμα τῶν στρατιωτῶν.

Τοῦτο δὲ κατεφάνη κατὰ τὴν εἰς τὴν Ἰλλυρίαν μετάβασιν τοῦ συγκλητικοῦ Δεκίου, ὃν εἶχεν ἀποστείλει ὁ Φίλιππος πρὸς ἐπανόρθωσιν τῆς πειθαρχίας τοῦ στρατοῦ δι' αὐστηρῶν μέτρων. Ἀλλ' οἱ λεγεῶνες ἐξέκλιναν τὸν σκοπὸν τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ, ἀνακηρύξαντες τὸν Δέκιον αὐτοκράτορα. Ὁ δὲ Δέκιος, φοβούμενος τὸν ἐκ τῆς ἀρνήσεως κίνδυνον, ἀπεδέχθη τὴν ἀνάρρησιν, καὶ ἔγραψεν εἰς τὸν Φίλιππον, ὅτι ἅμα τῇ ἀφίξει εἰς τὴν Ῥώμην ἔμελλε νὰ καταθέσῃ τὴν πορφύραν. Ἀλλ' ὁ Φίλιππος δὲν ἐπίστευσεν εἰς ἐκείνην τὴν ἐπαγγελίαν, καί, ἀθροίσας ἐν τάχει τὴν ἐν Ἰταλίᾳ στρατιάν, ἀντεπεξῆλθε κατὰ τοῦ νέου ἀντιπάλου. Συγκρουσθεὶς δὲ μετ' αὐτοῦ ἐν Οὐηρῶνι, ἡττήθη καὶ ἐφονεύθη κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 249 μετὰ καὶ τοῦ δωδεκαέτους υἱοῦ, ὅςτις ἠγωνίζετο παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ πατρός[1].

ΙΔ' ΔΕΚΙΟΣ (249-251)[2]. *Παλινόρθωσις τῆς τιμητείας.* — Ὁ Γάϊος Μέσσιος Κόϊντος Τραϊανὸς Δέκιος κατήγετο ἐξ οἴκου ῥωμαϊκοῦ οἰκοῦντος ἐν τῇ Κάτω Παννονίᾳ. Εἶνε δὲ ὁ πρῶτος τῶν ἀρρενωπῶν ἐκείνων ἐξ Ἰλλυρικοῦ αὐτοκρατόρων, οἵτινες ἀποδεικνύουσιν, ὅτι τὸ κράτος παρὰ τὴν κατακλύζουσαν αὐτὸ στρατιωτικὴν ἀναρχίαν ἦτο ἀκόμη ἱκανὸν ὑπὸ διοίκησιν κραταιὰν νὰ ἐπιβάλῃ σεβασμὸν εἰς τοὺς ἁπανταχόθεν στενοχωροῦντας αὐτὸ βαρβάρους.

Πρόγραμμα τοῦ αὐτοκράτορος τούτου εἶνε ἡ διὰ τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς πειθαρχίας καὶ τῶν ἀρχαίων ἠθῶν ἀναχαίτισις τῆς ἐσωτερικῆς διαλύσεως τῆς ἀπειλούσης τὴν πολιτείαν. Διὸ τὸ πρῶτον αὐτοῦ ἔργον ὑπῆρξεν ἡ

---

[1] Αὕτη εἶνε ἡ πιθανωτέρα διήγησις, ἣν παρέχει ὁ **Ζώσιμος** (ἐκδ. Βόννης σ. 24) καὶ ὁ **Ζωναρᾶς** (XII, 19). Ἀλλὰ κατὰ τὸν **Εὐτρόπιον** (IX, 3) καὶ τὸν **Αὐρήλιον Βίκτωρα** (Caes. 28) ὁ νεαρὸς Φίλιππος, ὃν ὁ πατὴρ πρὸ μικροῦ εἶχεν ἀναδείξει αὔγουστον, δὲν ἠκολούθησε τὸν πατέρα εἰς τὸν πόλεμον, ἀλλ' ἐφονεύθη ἐν Ῥώμῃ ὑπὸ τῶν ἐν τῇ πόλει μεινάντων πραιτωριανῶν.

[2] Περὶ τοῦ Δεκίου ἴδε ἰδίως **Ζώσιμον** (ἐκδ. Βόννης σ. 24, 16-25, 15) καὶ **Ζωναρᾶν** (XII, 20). Ὡς πηγαὶ δὲ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ χρησιμεύουσι καὶ αἱ Ἐπιστολαὶ τοῦ συγχρόνου ἐπισκόπου Καρχηδόνος **Κυπριανοῦ**, παρέχοντος ἰδίως ἀξίας λόγου εἰδήσεις περὶ τοῦ ἐπὶ Δεκίου διωγμοῦ τῶν Χριστιανῶν. Πρβλ. Schlemmer Der Kaiser Decius. 1879.

παλινόρθωσις τῆς τιμητείας, πεσούσης εἰς λήθην ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Κλαυδίου καὶ τοῦ Δομιτιανοῦ. Ὅπως δὲ ὁ περιβαλλόμενος τὸ ἀνώτατον ἐκεῖνο ἀξίωμα ἔχῃ ἐξουσίαν ἀνάλογον πρὸς τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἀνέθηκε τὸν διορισμὸν τοῦ νέου τιμητοῦ εἰς τὴν σύγκλητον, ἥτις ἐξέλεξε τὸν Οὐαλεριανόν, ὃν μετ' οὐ πολὺ θὰ ἴδωμεν ἀναβιβαζόμενον ἐπὶ τὸν θρόνον. Ἀλλ' ὁ Οὐαλεριανὸς εἶχεν ἱκανὴν σύνεσιν, καὶ ἐνόησε τὸν κίνδυνον, εἰς ὃν ἔμελλε νὰ ἐκτεθῇ διὰ τῆς ἐξασκήσεως τοιαύτης ἀρχῆς ἐν μέσῳ τῆς παραφορᾶς τῆς κτηνώδους βίας· διὸ ἐξέκλινε τὴν ἐπίβουλον τιμήν, παρατηρήσας, ὅτι ἡ τιμητεία ἦτο ἀχώριστος ἀπὸ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος.

Διωγμὸς τῶν Χριστιανῶν. — Ὁ αὐτὸς λόγος ὁ ἀγαγὼν τὸν Δέκιον εἰς τὴν ἀπόπειραν τῆς ἀνασυστάσεως τῆς τιμητείας ὤθησεν αὐτὸν καὶ εἰς κήρυξιν τοῦ διωγμοῦ τῶν Χριστιανῶν. Τὸ δὲ ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 250 ἐκδοθὲν κατὰ τῶν ὀπαδῶν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας διάταγμα εἶνε ὁ πρῶτος διωγμὸς ὁ ἔχων χαρακτῆρα καθολικὸν καὶ συστηματικόν. Οἱ Χριστιανοί, καθ' ὧν ἀπευθύνεται τὸ ἐξολοθρευτικὸν ἐκεῖνο κήρυγμα, δὲν καταδιώκονται ὡς αἱρεσιῶται θρησκείας ἀπηγορευμένης, ἀλλὰ μᾶλλον ὡς ἐχθροὶ τῆς πολιτείας. Ἡ εἰρήνη, ἧς εἶχον ἀπολαύσει οἱ Χριστιανοὶ κατὰ τὰ τελευταῖα τεσσαράκοντα ἔτη, δὲν εἶχε μόνον μεγάλως αὐξήσει τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν, ἀλλ' εἶχε καὶ ἐνισχύσει τὴν κοινωνικὴν αὐτῶν διοργάνωσιν. Οἱ ἐπίσκοποι, οἵτινες ἐν τοῖς προγενεστέροις χρόνοις ἦσαν ταπεινοὶ ἐπιτηρηταὶ καὶ ὑπέρμαχοι τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας, παρουσιάζονται ἤδη αὐτόχρημα ὡς ἀρχή, τείνουσα εἰς ὁσημέραι μείζονα ἐπαύξησιν τῆς ἰδίας ἰσχύος ἐπὶ βλάβῃ τῶν ἐλευθεριῶν τῆς συνόδου τῶν πιστῶν. Διὸ ὁ Δέκιος συνέστησεν ἐν τῷ διατάγματι εἰς τοὺς διοικητὰς τῶν ἐπαρχιῶν νὰ διευθύνωσι τα βέλη αὐτῶν ἰδίᾳ κατὰ τῶν ἐπισκόπων [1]. Ἀλλ' ἡ μακρὰ ἐκείνη εἰρήνη εἶχε προκαλέσει ἐν τῇ χριστιανικῇ κοινωνίᾳ καὶ ἄλλην μεγαλειτέραν ζημίαν. Ἡ διαφθορὰ τῆς παλαιᾶς κοινωνίας εἶχε διεισδύσει εἰς τὴν νέαν, τὸ δὲ μόλυσμα εἶχε διαδοθῇ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥςτ' ἐσαλεύθη ἁπανταχοῦ τὸ πνεῦμα τῆς πειθαρχίας καὶ αὐταπαρνήσεως, ὅπερ εἶχε δοξάσει τὴν ἐκκλησίαν κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας. Ὁ Καικίλιος Κυπριανὸς ἔγραψεν ἐν τῇ συγγραφῇ περὶ τῶν ἀποστατῶν ἀπὸ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας *(De lapsis)* θλιβερὰν εἰκόνα τῆς εἰς τὴν

[1] Μεταξὺ τῶν ἐπισκόπων τῶν μαρτυρησάντων ἐπὶ Δεκίου ἀναφέρονται ὁ τῆς Ῥώμης Φαβιανός, ὁ τῆς Ἀντιοχείας Βαβύλας καὶ ὁ τῶν Ἱεροσολύμων Ἀλέξανδρος. Ἐν δὲ τῇ κρύπτῃ τῇ λεγομένῃ τῶν παπῶν παρὰ τὰς κατακόμβας τοῦ ἁγίου Καλλίστου ἐν Ῥώμῃ εὑρίσκεται ἐπιγραφὴ ἀναφερομένη εἰς τὸν ἐπίσκοπον Φαβιανόν, ἥτις δύναται κατὰ ταῦτα νὰ θεωρηθῇ ὡς ἱστορικὸν μνημεῖον τοῦ διωγμοῦ ἐκείνου. Ἴδ. Kraus Roma Sotterranea σ. 154.

ἐκκλησίαν ἐπειςελαυνούσης διαφθορᾶς, αἱ δ' ἐξ αὐτῆς ἕνεκα τοῦ διωγμοῦ τοῦ Δεκίου ἐπελθοῦσαι ἀποστασίαι μαρτυροῦσι τὸ ἀληθὲς τῆς γοερᾶς περιγραφῆς τοῦ ἐπισκόπου ἐκείνου τῆς Καρχηδόνος[1]. Οὕτω δ' ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἀγόμεθα ἀναγκαίως εἰς τὴν ἐρώτησιν τί ἄρα ἤθελεν ἀπογείνει ὁ χριστιανισμός, ἂν μὴ ἤθελεν ἐπέλθει ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Γότθων, ἥτις ἀνέστειλε τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ διατάγματος καὶ ἂν μὴ ἡ ἀρχὴ τοῦ Δεκίου ἤθελε διαρκέσει μόνον δύο ἔτη. Ἀλλ' εὐτυχῶς ἡ βραχεῖα τῆς ἀρχῆς ταύτης διάρκεια καὶ ἡ ἐπιείκεια τῶν δικαστηρίων, ἐπιζητούντων μᾶλλον τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ἐνόχων ἢ τὴν τιμωρίαν αὐτῶν[2], ἀφ' ἑνὸς μὲν κατέστησαν ἧττον δεινὸν τὸν διωγμόν, ἀφ' ἑτέρου δὲ μετέβαλον τὸ τελεσφόρον αὐτοῦ οὕτως, ὥστε ὁ χριστιανισμὸς ὑπέστη ὠφέλειαν μᾶλλον ἐξ αὐτοῦ ἢ βλάβην. Καὶ ἀληθῶς ἐν τοῖς ἐπομένοις διωγμοῖς αἱ ἀποστασίαι εἶνε πολὺ σπανιώτεραι.

Γοτθικὸς πόλεμος. — Κατὰ τὸ αὐτὸ ἐκεῖνο ἔτος, καθ' ὃ ὁ Δέκιος ἐξέδωκε τὸ περὶ διωγμοῦ τῶν Χριστιανῶν διάταγμα, οἱ Γότθοι ἐπέδραμον τὰς παριστρίους ἐπαρχίας τοῦ κράτους. Τὰ δὲ προσεχῆ αἴτια τὰ ὠθήσαντα τοὺς βαρβάρους νἀναλάβωσι μεσοῦντος τοῦ τρίτου αἰῶνος τὰς εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος εἰςβολὰς εἶνε ἄγνωστα. Ὁ Ἰορδάνης ποιεῖται λόγον περὶ δωρεῶν παρεχομένων εἰς τοὺς ἡγεμόνας τῶν Γότθων ὑπὸ τῶν προτέρων αὐτοκρατόρων καὶ καταργηθεισῶν ὑπὸ Φιλίππου τοῦ Ἄραβος. Καὶ φαίνεται μὲν ἀξιόπιστος ἡ μαρτυρία αὕτη τοῦ Γότθου ἱστορικοῦ, ἀλλὰ παρατηρητέον, ὅτι τὴν γοτθικὴν ἐπιδρομὴν προεκάλεσεν ἰδίως ἡ ῥῆξις τῶν κατὰ τὰ παρίστρια σύνορα σταθμευόντων λεγεώνων. Ὁ αὐτὸς δ' Ἰορδάνης διηγεῖται, ὅτι μέρος τῆς στρατιᾶς ἐκείνης, ἀφεθὲν ὑπὸ τοῦ Δεκίου, ἐστράφη πρὸς τοὺς Γότθους, ζητοῦν τὴν βοήθειαν αὐτῶν. Ἡ εἴδησις δὲ αὕτη ἐπεξηγεῖ τὴν ἐπαύξησιν τῆς θρασύτητος τῶν βαρβάρων, οἵτινες δὲν περιωρίσθησαν πλέον εἰς παροδικὰς ἐπιδρομάς, ἀλλ' ἀπεσκόπουν ἰδίως εἰς ἐπιχείρησιν κατακτήσεων ἐντὸς τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ ἐγκαταστάσεως μονίμου ἐν αὐτῷ.

Ἡ δὲ ὤθησις πρὸς τὰς νέας ταύτας ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων ἐδόθη ὑπὸ τοῦ πολυανθρώπου λαοῦ τῶν Γότθων. Ἔκτοτε ἤδη παρίστανται οἱ Γότθοι διῃρημένοι εἰς δύο ὁμάδας, τοὺς Γροθίγγους (*Gruthungi*, Greuthungen) καὶ τοὺς Θερβίγγους (*Thervingi*). Καὶ ἐκείνη μὲν ἡ ὁμάς, ἥτις εἶνε γνω-

[1] Τὰς αὐτομολίας ἐκείνας μαρτυρεῖ αὐτὸς ὁ **Κυπριανός** (Epist XVIII)· inter plangentium ruinas et tementium reliquias, inter numerosam languentium stragem et exiguam stantium firmitatem.

[2] Πρὸ τῆς εἰς θάνατον καταδίκης ἔπρεπε νὰ ἐξαντληθῶσιν ἅπαντα τὰ μέσα, ἐν οἷς καὶ αἱ βάσανοι, πρὸς ἀποστασίαν τοῦ ἐνόχου ἀπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ. Τοῦτο δ' ἀπῄτει μακρὸν χρόνον, ἐν ᾧ βραχεῖα ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ τοῦ Δεκίου.

στοτέρα ὑπὸ τὸ μεταγενέστερον ἱστορικὸν ὄνομα τῶν Ὀστρογότθων (ἀνατολικῶν Γότθων), ἤδρευε μεταξὺ τοῦ Τανάϊδος καὶ τοῦ Βορυσθένους, αὕτη δέ, ἡ τῶν κατόπιν κληθέντων Οὐσιγότθων (δυτικῶν Γότθων), διεκλαδοῦτο μέχρι τῶν νοτιοδυτικῶν κλιτύων τῶν Καρπαθίων. Ἐβασίλευε δὲ τότε ἀμφοτέρων τῶν ὁμάδων ὁ Κνίβας, ὅστις, ἐπωφελούμενος ἐκ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου τοῦ ἐκ τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Δεκίου προκληθέντος, εἰςέβαλεν εἰς τὴν Μοισίαν, ἥτις εἶχεν ἀπομείνει τότε σχεδὸν παντελῶς ἀφρούρητος. Ἡ δὲ ἀντίστασις, ἣν ἀντέταξαν εἰς τοὺς βαρβάρους ἡ ὀχυρὰ Μαρκιανούπολις καὶ αἱ Νοβαί, καὶ ἡ ταχὺ διὰ τῆς ἐν Οὐηρῶνι κρισίμου μάχης ἐπελθοῦσα λῆξις τοῦ ἐμφυλίου πολέμου ἠνάγκασαν τοὺς Γότθους νὰ δώσωσιν ἄλλην διεύθυνσιν εἰς τὴν πορείαν τῆς ἐπιδρομῆς αὐτῶν. Καὶ δή, ἐγκαταλιπόντες τὴν Μοισίαν, εἰς ἣν εἶχε σπεύσει πρὸς ἄμυναν ἀπὸ τοῦ ἐν Οὐηρῶνι στρατοπέδου μετὰ τῶν ἰλλυρικῶν λεγεώνων ὁ υἱὸς τοῦ νικητοῦ Δεκίου Ἑρέννιος Ἐτρούσκος, ἐτράπησαν ἐπὶ τὴν Θράκην, ὑπερκαταβάντες τὸν Αἷμον, καὶ ὥρμησαν ἐπὶ τὴν Φιλιππούπολιν. Πρὸς δὲ ἄμυναν τῆς πόλεως ἔσπευσεν ὁ ὕπαρχος τῆς Μακεδονίας Λεύκιος Πρίσκος, ἀλλ' ὁ Κνίβας ἐνίκησεν αὐτὸν ἐν Βεροίᾳ, εἰδὼς δὲ τὴν φιλοδοξίαν αὐτοῦ, προςείλκυσεν αὐτόν, ὑποσχεθεὶς τὸν θρόνον. Οὕτω δ' ἡ Φιλιππούπολις διὰ τῆς προδοσίας τοῦ Πρίσκου κατελήφθη ὑπὸ τῶν βαρβάρων, πληρωσάντων τὴν πόλιν αἱμάτων.

Πρὸς ἐπανόρθωσιν δὲ τῆς μεγάλης ἐκείνης καταστροφῆς ὁ Δέκιος μετέβη αὐτός, τελευτῶντος τοῦ 250, εἰς τὸ θέατρον τοῦ πολέμου. Περισυναγαγὼν δὲ τὰ λείψανα τῆς ἐν Βεροίᾳ ἡττηθείσης στρατιᾶς, ἐπειράθη ὁ γενναῖος στρατηγὸς διὰ δεξιῶν κινήσεων νὰ περικυκλώσῃ τοὺς πολεμίους, ὅπως ἐξολοθρεύσῃ αὐτούς. Καὶ εἰς μὲν τὸν ἀνδρεῖον χιλίαρχον Μάρκον Αὐρήλιον Κλαύδιον, ὅστις μετὰ δεκαοκτὼ ἔτη ἔμελλε, γενόμενος αὐτοκράτωρ, νὰ σώσῃ τὸ κράτος, ἀνέθηκε τὴν ὑπεράσπισιν τῶν Θερμοπυλῶν πρὸς διάσωσιν τῆς Ἑλλάδος· εἰς δὲ τὸν Τρεβωνιανὸν Γάλλον ἐπέτρεψε τὴν φρούρησιν τῶν διαβάσεων τοῦ Ἴστρου, ὅπως ἀποκόψῃ τὴν ἀποχώρησιν τῶν πολεμίων. Μετὰ δὲ τὸ πέρας τῶν παρασκευῶν ἤγαγε τὴν στρατιὰν ἐπὶ τοὺς Γότθους, καὶ ἐνίκησεν αὐτοὺς πολλάκις. ἀλλ' ἐν τῇ κρισίμῳ μάχῃ τῇ πολεμηθείσῃ κατὰ τὸν Φόρον Τρεβωνίου *(Forum Trebonii)*, πρὸς ἣν πόλιν ἀντιστοιχεῖ τὸ σημερινὸν Ἄβρυτον τῆς Δοβρούτσας, ἡττήθη καὶ ἐφονεύθη τὸν Νοέμβριον τοῦ 251.

ΙΕ΄ Γαλλος και Αιμιλιανος (251-253)[1].—Ἐν τῇ μάχῃ τοῦ Ἀβρύτου εἶχε συναποθάνει μετὰ τοῦ Δεκίου ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἐτροῦσκος, ὃν εἶχεν ἀναδείξει συναύγουστον. Οἱ δὲ λεγεῶνες ἀνέδειξαν αὐτοκράτορα αὐτὸν ἐκεῖ-

[1] Ἴδ. **Ζώσιμον** (ἐκδ. Βόννης σ. 25, 15 - 28, 16) καὶ **Ζωναρᾶν** (XII. 21 - 22).

νον τὸν Γάλλον, εἰς ὃν ὁ Δέκιος εἶχεν ἀναθέσει, καθ' ἃ εἴδομεν ἀνωτέρω, τὴν φρούρησιν τοῦ Δουνάβεως.

Ὁ Γάϊος Οὐίβιος Τρεβωνιανὸς Γάλλος εἶχε γεννηθῇ ἐν Περουσίᾳ. Ὁ δὲ Ζώσιμος καὶ ὁ Ζωναρᾶς εἰς τὴν προδοσίαν αὐτοῦ προσγράφουσι τὴν ἧτταν καὶ τὸν θάνατον τοῦ Δεκίου, διηγούμενοι, ὅτι ὁ Γάλλος παρέσυρεν ἐπιβούλως τὸν Δέκιον πλησίον τέλματος, ὅπου οἱ πολέμιοι ἠδυνήθησαν νὰ περιζώσωσι καὶ ἐξολοθρεύσωσιν αὐτόν. Ἕνεκα δὲ τῆς μεγάλης σπάνιος ἱστορικῶν πηγῶν δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποβάλωμεν εἰς κριτικὴν ἐξέλεγξιν τὴν μαρτυρίαν ταύτην, πρὸς ἣν ἀντίκειται ἡ ὑπὸ τοῦ Γάλλου πρὸς τὸν οἶκον τοῦ Δεκίου ἐπιδειχθεῖσα εὔνοια. Καὶ δὴ ὁ νέος αὐτοκράτωρ ἅμα τῇ εἰς Ῥώμην ἀφίξει ἐτέλεσε μὲν τὴν ἀποθέωσιν τοῦ Δεκίου καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἐτρούσκου, ἀνέδειξε δὲ καίσαρα τὸν νεώτερον υἱὸν Γάϊον Οὐάλεντα Ὁστιλιανόν. Ἀλλ' ὅμως ἀφ' ἑτέρου ἡ διαγωγὴ τοῦ Γάλλου πρὸς τοὺς Γότθους, εἰς οὓς ἐπέτρεψε νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν πατρίδα μετὰ τῆς λείας καὶ τῶν αἰχμαλώτων καὶ παρέσχε μεγάλας χρηματικὰς δωρεάς, φαίνεται ἐπικυροῦσα τὴν διήγησιν τῶν εἰρημένων ἱστορικῶν. Ἀλλὰ πιθανώτερον εἶνε, ὅτι αὐτὰ ταῦτα τὰ πρὸς τοὺς βαρβάρους ὁμολογηθέντα προεκάλεσαν τὴν ὑπόνοιαν προγενεστέρας προδοσίας καὶ ὅτι ἐπὶ τοῦ γεγονότος τούτου καὶ μόνου, ἄλλως ὄντος κατ' ἀλήθειαν ἀνεπαρκοῦς, ἐστήριξαν οἱ Βυζαντῖνοι ἱστορικοὶ τὴν διήγησιν αὐτῶν.

Τρία δέ τινα κατέστησαν ἀξιόθρηνον τὴν μνήμην τῆς βραχείας ἀρχῆς τοῦ Γάλλου. Καὶ πρῶτον μὲν αὐτῶν εἶνε ἡ ἐπονείδιστος εἰρήνη ἡ ὑπ' αὐτοῦ πρὸς τοὺς Γότθους συνομολογηθεῖσα, ἥτις ἀπέβη ἀφετηρία νέων ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων· δεύτερον δὲ ὁ ἐνσκήψας δεινὸς λοιμὸς ὁ λυμηνάμενος ἁπάσας τὰς ἐπαρχίας τοῦ κράτους· τρίτον δὲ νέον διάταγμα διωγμοῦ τῶν Χριστιανῶν, θεωρηθέντων ἐνόχων ἐπὶ τῇ διὰ τῶν μαγειῶν αὐτῶν προκλήσει τοῦ καταστρεπτικοῦ λοιμοῦ. Καὶ τῶν μὲν θυμάτων τοῦ λοιμοῦ ὑπῆρξε καὶ ὁ νεαρὸς καῖσαρ Ὁστιλιανός, τῶν δὲ μαρτύρων τοῦ νέου διωγμοῦ ὁ ἐπίσκοπος τῆς Ῥώμης Κορνήλιος, μαρτυρήσας μετὰ καὶ εἰκοσιτεσσάρων Ῥωμαίων ὑπ' αὐτοῦ ἐπιστραφέντων εἰς τὸν χριστιανισμόν [1].

Τῆς δὲ πρὸς τοὺς Γότθους εἰρήνης ἐπακόλουθον ὑπῆρξε τὸ γεγονός, ἐξ οὗ προεκλήθη ἡ κατάλυσις τῆς ἀπαισίας ἀρχῆς τοῦ Γάλλου. Οἱ ὅμοροι τῶν Γότθων Σκύθαι, ἐνθαρρυνθέντες ἐκ τῆς ἐπιτυχίας τῶν γειτόνων καὶ παρ' οὐδεμιᾶς συνθήκης πρὸς τοὺς Ῥωμαίους δεσμευόμενοι, εἰςέβαλον εἰς τὰς ἰλλυρικὰς ἐπαρχίας, πληροῦντες αὐτὰς δῃώσεων καὶ ἐρειπίων.

Διῴκει δὲ τότε τὴν Μοισίαν γενναῖος Μαυρούσιος στρατηγός, ὁ Αἰμίλιος

---

[1] Ἐν τῷ κατὰ τὴν Ῥώμην κοιμητηρίῳ τῆς Λουκίνης εὑρέθη ὁ ἐπιτάφιος λίθος τοῦ ἐπισκόπου Κορνηλίου, ὅςτις εἶνε ὁ πρῶτος λατινιστὶ γεγραμμένος· Cornelius martyr ep.

Αἰμιλιανός. Πρὸς φρονηματισμὸν δὲ τῶν λεγεώνων, ἀποτεθαρρυμμένων ἐκ τῶν προσφάτων ἡττῶν καὶ τῆς δεινότητος τοῦ λοιμοῦ, ὁ Αἰμιλιανὸς ὑπεσχέθη εἰς αὐτοὺς τὸ χρῆμα, ὅπερ κατὰ τὴν συνθήκην τοῦ Γάλλου ἔμελλε νἀποτίσῃ εἰς τοὺς Γότθους. Ἡ δὲ ὑπόσχεσις αὕτη παρήγαγε τὸ προσῆκον ἀποτέλεσμα. Καὶ δὴ οἱ στρατιῶται, σαγηνευθέντες ὑπὸ τῆς προσδοκίας τοῦ κέρδους, ἠγωνίσθησαν μετὰ τοιαύτης γενναιότητος, ὥςτε οἱ βάρβαροι οὐ μόνον ἐξεδιώχθησαν ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν, ἃς εἶχον ἐπιδράμει, ἀλλὰ καὶ ἠναγκάσθησαν νἀμυνθῶσι τὴν πάτριον γῆν, εἰς ἣν εἰςώρμησαν οἱ νικηταὶ διώκοντες αὐτούς.

Καὶ οἱ μὲν Ῥωμαῖοι ἐξεδίκησαν οὕτω τὴν ἐν Ἀβρύτῳ ἧτταν. Ἀλλ᾽ ὁ Αἰμιλιανὸς δὲν ἠρκεῖτο εἰς τὴν ἐπὶ τοῖς γενομένοις πολεμικὴν δόξαν, ἀλλ᾽ ἠξίωσεν ὡς ἔπαθλον τῆς νίκης τὸ διάδημα, οἱ δὲ στρατιῶται παρέσχον αὐτό, ἀναβοήσαντες τὸν Αἰμιλιανὸν αὐτοκράτορα. Οὕτω δ᾽ ἐκ τῆς κατὰ τῶν βαρβάρων νίκης ἐπήγασε διὰ τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος νέος ἐμφύλιος πόλεμος, τοῦ Αἰμιλιανοῦ τραπέντος πάραυτα ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν. Ἐπὶ δὲ τῷ ἀγγέλματι τῆς ἀποστασίας αὐτοῦ ὁ Γάλλος διέταξε τὸν ἄρχοντα τοῦ Νωρικοῦ Οὐαλεριανὸν νὰ σπεύσῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν μετὰ τῶν παραρρηνίων λεγεώνων. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ὁ Οὐαλεριανὸς ὑπερκαταβῇ τὰς Ἄλπεις, ἡ τύχη τοῦ Γάλλου εἶχεν ἤδη κριθῇ. Ὁ Αἰμιλιανός, εἰςορμήσας εἰς τὴν Ἰταλίαν ἄνευ ἀντιστάσεως, εἶχε προχωρήσει μέχρι τῆς Ἰντεράμνης, ὅπου συνήντησε τὸν αὐτοκράτορα, ἀντεπεξερχόμενον κατ᾽ αὐτοῦ μετὰ τῆς ἐν Ἰταλίᾳ στρατιᾶς. Ἀλλὰ δὲν συνεκροτήθη ὅμως μάχη, καθότι οἱ πραιτωριανοί, ἑλκυσθέντες ὑπὸ τοῦ χρυσοῦ τοῦ Αἰμιλιανοῦ καὶ φοβηθέντες ἕνεκα τοῦ ὑποδεεστέρου ἀριθμοῦ τῶν ἰδίων δυνάμεων, ἀπέστησαν ἀπὸ τοῦ Γάλλου, καὶ ἔσφαξαν αὐτόν τε καὶ τὸν υἱὸν Οὐολουσιανὸν τὸ φθινόπωρον τοῦ 253 [1]. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος ἦτο πλέον ἀναπεπταμένη εἰς τὸν Αἰμιλιανὸν ἡ ἄγουσα εἰς τὴν Ῥώμην. Ἡ δὲ σύγκλητος, ἥτις πρὸ μικροῦ εἶχεν ἀνακηρύξει τὸν Αἰμιλιανὸν πολέμιον τῆς πατρίδος, ἔσπευσε νῦν νἀναδείξῃ αὐτὸν αὐτοκράτορα, καὶ ἔλαβε παρ᾽ αὐτοῦ ἐπιστολὴν ἐπαγγελλομένην, ὅτι ἔμελλε νἀναθέσῃ τὴν βασιλείαν εἰς τὴν σύγκλητον καὶ ἀποκαταστήσῃ τὴν δόξαν τῆς Ῥώμης, ἀπαλλάττων τὸ κράτος ἀπὸ τῶν βαρβάρων κατά τε τὴν Θράκην καὶ τὴν Ἀσίαν. Ἀλλ᾽ ἐν ᾧ ἐκεῖνος ἐμελέτα τὴν παλινόρθωσιν τῆς δόξης τῶν μεγάλων αὐτο-

[1] Ὁ Eckhel (Doctrina nummorum Τόμ. Ζ΄ σ. 365) ἀπεδέχετο ὡς χρονολογίαν τοῦ θανάτου τοῦ Γάλλου τὴν 19 Φεβρουαρίου 254. Ἀλλ᾽ ἔκ τινος ἐπιγραφῆς (Corpus Inscriptionum Latinarum Τόμ. Η΄ ἀρ. 2482) θεωρεῖται σήμερον ἀποδεδειγμένον, ὅτι ὁ Οὐαλεριανὸς καὶ Γαλλιηνὸς ἦσαν ἤδη αὐτοκράτορες τῇ 22 Ὀκτωβρίου 253. Πρβλ. Schiller Geschichte der römischen Kaiserzeit. Τόμ. Α΄ σ. 810 σημ. 2.

κρατόρων, κατὰ τὸν βορρᾶν παρεσκευάζετο ὁ ὄλεθρος αὐτοῦ. Καὶ δὴ ὁ Οὐαλεριανὸς ἐκεῖνος, εἰς ὃν ὁ Γάλλος εἶχεν ἀναθέσει τὴν εἰς τὴν Ἰταλίαν καταβίβασιν τῶν λεγεώνων τῆς Γαλατίας καὶ Γερμανίας, εἶχεν ἤδη πρὸ τῆς ἐν Ἰντεράμνῃ τραγῳδίας ἀνακηρυχθῇ αὐτοκράτωρ ὑπὸ τῶν περὶ αὐτὸν στρατιωτῶν. Ὑπῆρξε λοιπὸν χρόνος, καθ' ὃν ὑπῆρχον ὁμοῦ τρεῖς αὐτοκράτορες. Φονευθέντος δὲ τοῦ Γάλλου, ἔμελλε νῦν νὰ κριθῇ ὁ ἀγὼν μεταξὺ τῶν δύο ὑπολειπομένων. Οἱ δὲ ἀξιωματικοὶ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Αἰμιλιανοῦ εὗρον λύσιν τοῦ ἀγῶνος ἄνευ μάχης. Εἴτε προαισθανόμενοι, ὅτι ἔμελλον νὰ ἡττηθῶσιν, ἅτε μὴ ὄντες ἀξιόμαχοι πρὸς τὴν στρατιὰν τοῦ Οὐαλεριανοῦ, εἴτε θεωροῦντες ἀνόσιον τὸ νὰ φθείρωσι καὶ φθείρωνται οἱ Ῥωμαῖοι ὑπ' ἀλλήλων, συγκροτοῦντες πόλεμον ἐμφύλιον ἐν ᾧ χρόνῳ αἱ ἐπαρχίαι ἔπασχον ὑπὸ τῶν εἰςβολῶν τῶν βαρβάρων, ἀπεφάσισαν νἀποφύγωσι τὴν ῥῆξιν διὰ τοῦ φόνου τοῦ ἰδίου αὐτῶν αὐτοκράτορος. Οὕτω δὲ ὁ Αἰμιλιανὸς ἐφονεύθη τῇ 18 Μαΐου 254 ἐν τῷ κατὰ τὸ Σπολήτιον τῆς Ὀμβρικῆς στρατοπέδῳ αὐτοῦ, ἐν ᾧ παρεσκευάζετο νὰ ὁρμήσῃ ἐπὶ τὸν ἀντίπαλον. Τότε δὲ ὁ Οὐαλεριανὸς ἀνεβοήθη αὐτοκράτωρ παρὰ πάντων τῶν λεγεώνων, καὶ ἡ σύγκλητος ἐπεκύρωσεν ἄνευ ἀντιρρήσεως τὴν νέαν ἐκλογὴν τῆς στρατιᾶς.

ΙϚ' Οὐαλεριανὸς καὶ Γαλλιηνὸς (254-260. 254-268)[1]. *Πόλεμοι πρὸς τοὺς βαρβάρους.* — Ἡ σύγκλητος ἐπικυροῦσα τὴν ἐκλογὴν τῶν λεγεώνων εἰς οὐδένα ὑπέβαλλεν ἑαυτὴν καταναγκασμόν, ἐπειδὴ ὁ Οὐαλεριανὸς ἦτο λίαν ἀρεστὸς εἰς αὐτήν.

Ὁ Γάϊος Πόπλιος Λικίνιος Οὐαλεριανὸς ἦτο Ῥωμαῖος τοῦ ἀρχαίου κόμματος, μείνας ἀμόλυντος ὑπὸ τῆς ἐπειςελαυνούσης διαφθορᾶς ἥτις εἶχε φθείρει τὴν ῥωμαϊκὴν κοινωνίαν. Καὶ ἡ μὲν ἐπὶ τοῦ Δεκίου γενομένη ἐκλογὴ αὐτοῦ ὡς τιμητοῦ μετ' ἐκτάκτου ἐξουσίας ἀποδεικνύει τὴν μεγάλην τιμήν, ἧς ἠξιοῦτο ὁ χαρακτὴρ τοῦ ἀνδρός, ἡ δὲ ὑπ' αὐτοῦ ἀπόκρουσις τοῦ ἀξιώματος ἐκείνου ἀποκαλύπτει τὴν βαθεῖαν αὐτοῦ πεποίθησιν, ὅτι ἦτο ἀδύνατος ἡ δι' ἠθικῶν μέσων ἐπανόρθωσις τῆς γενικῆς τῶν ἠθῶν διαφθορᾶς.

Παρὰ τοιούτου λοιπὸν αὐτοκράτορος πᾶς τις ἠδύνατο νὰ προσδοκᾷ μεγάλας πρὸς τὴν πολιτείαν εὐεργεσίας, καίτοι ἡ προκεχωρημένη τοῦ Οὐαλεριανοῦ ἡλικία εἶχέ πως ἐλαττώσει τὴν ἀρχαίαν δραστηριότητα τοῦ ἀνδρός. Ἀλλ' ἀτυχῶς ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἐξαιρέτως θυελλώδης οὕτως, ὥστε δὲν

[1] Πηγαὶ τῶν κατὰ τὸν Οὐαλεριανὸν καὶ Γαλλιηνὸν εἶνε ὁ **Τρεβέλλιος Πολλίων** (Valeriani duo. Gallieni duo), ὁ **Εὐτρόπιος** (IX, 7-11), ὁ **Ζώσιμος** (ἐκδ. Βόννης σ. 28, 16-38, 10) καὶ ὁ **Ζωναρᾶς** (XII, 22-25). Πρβλ. Bernhardt Geschichte Roms von Valerian bis Diocletians Tod. Ἐν Βερολίνῳ. 1867.

ἠδυνήθη νἀφιερωθῇ εἰς τὰς ἀναγκαίας κοινωνικὰς μεταρρυθμίσεις, καὶ ἠναγκάσθη νὰ καταβάλῃ σύμπασαν αὐτοῦ τὴν προσοχὴν εἰς τὴν ἄμυναν τῶν συνόρων, ἅτινα πανταχοῦ ἠπειλοῦντο καὶ ἐκινδύνευον ὑπὸ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν. Καὶ ἐξ ἑνὸς μὲν ἡ ἀνάκλησις τῶν λεγεώνων τοῦ Ῥήνου ἡ ὑπὸ τοῦ Γάλλου διαταχθεῖσα εἶχε καταστήσει εὐεπίβατον τὴν Γαλατίαν εἰς τὴν γερμανικὴν συμμαχίαν τῶν Φράγκων[1] καὶ ἀνοίξει τὰς παρόδους τῶν Ἄλπεων εἰς τοὺς Ἀλαμαννούς, ἐξ ἑτέρου δὲ ἡ ἐπὶ τὴν ἰταλικὴν χερσόνησον πορεία τοῦ Αἰμιλιανοῦ εἶχεν ἐκθέσει τὰς παριστρίους ἐπαρχίας εἰς τὴν διάθεσιν τῶν Γότθων, οἵτινες, διαπεραιωθέντες διὰ τοῦ Βοσπόρου καὶ τοῦ Ἑλλησπόντου, ἐξεχύθησαν ἐπὶ τὴν ῥωμαϊκὴν Ἀσίαν, πληροῦντες τὰ πάντα δῃώσεων καὶ καταστροφῆς. Πλὴν δὲ τῶν ἐξ Εὐρώπης βαρβάρων εἰσέβαλον ἐν Ἀσίᾳ οἱ Πέρσαι εἰς τὸ κράτος, ὅπερ εἶνε αὐτόχρημα θαῦμα πῶς ἔκτοτε δὲν διελύθη, ἀλλ' ἠδυνήθη νὰ διατηρηθῇ μετὰ τοιαύτην τρικυμίαν ἐπιδρομῶν. Ἐκ δύο δ' αἰτίων προῆλθεν ἡ διάσωσις τοῦ κράτους, τοῦτο μὲν ἐξ αὐτοῦ τοῦ βαρβαρικοῦ χαρακτῆρος τῶν ἐπιδρομέων, οἵτινες ἠδυνάτουν νἀντιμετρηθῶσι πρὸς στρατιὰς εὐσυντάκτους καὶ ἐμπειροπολέμους, τοῦτο δ' ἕνεκα τῆς ἐξόχου ἱκανότητος τῶν ἐπ' αὐτοὺς σταλέντων στρατηγῶν, οὓς μετὰ μεγάλης ὀξυδερκείας ἐξέλεξεν ὁ Οὐαλεριανός. Καὶ εἴδομεν μὲν πολλάκις αὐτοκράτορας δεσποτικοὺς διώκοντας ἐκ φόβου ἢ ζηλοτυπίας τοὺς ἀξίους, ἀλλ' ὁ Οὐαλεριανὸς ἐπεζήτησεν αὐτούς, ὅπως εἰς τοὺς τοιούτους ἀναθέσῃ τὴν διάσωσιν τοῦ κράτους. Χάρις δ' εἰς τὸν αὐτοκράτορα ἐδόθησαν εἰς τοὺς λεγεῶνας στρατηγοὶ ἄξιοι τῶν χρόνων τῶν Φαβίων καὶ τῶν Σκιπιώνων, ὁποῖοι ὁ Οὔλπιος Κρινῖτος, ὁ Μακριανός, ὁ Πόστουμος, ὁ Ἰγγένουος, ὁ Αὐρηλιανός, ὁ Ῥηγαλιανός, ὁ Πρόβος.

Πρώτη δὲ ἀνάγκη βοηθείας παρέστη κατὰ τὰς παριστρίους ἐπαρχίας. Οἱ μὲν Γότθοι ἐν Ἀνατολῇ, οἱ δὲ Μαρκομάννοι ἐν τῇ Δύσει ἔσπευσαν νὰ ἐπωφεληθῶσιν ἐκ τῆς εἰς τὴν Ἰταλίαν ἀναχωρήσεως τῶν ἰλλυρικῶν λεγεώνων, ὅπως διαβῶσι τὰ σύνορα, ἐντὸς δὲ χρόνου βραχέος ἡ Θρᾴκη καὶ ἡ Μακεδονία κατεκλύσθησαν ὑπ' αὐτῶν, αἱ δ' ἐπιδρομαὶ τῶν βαρβάρων ἐπεξετάθησαν μέχρι τῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἰταλίας. Οἱ δὲ κάτοικοι τῶν ἐπαρχιῶν τῶν ἐκ τῶν βαρβαρικῶν δῃώσεων καταπιεζομένων ἐπεκούρησαν εἰς

---

[1] Ἡ πρώτη γνωστὴ μνεία τοῦ ὀνόματος τῶν Φράγκων γίνεται ἐν τῷ Πευτιγγεριανῷ πίνακι (Tabula Peutingeriana), οὗ ἡ καταγραφὴ ἀνέρχεται εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου. Ἐν τούτῳ λέγεται· Chamavi qui et Franci. Εἰς δὲ τὴν συμμαχίαν τῶν Φράγκων ἀνῆκον πλὴν ἄλλων οἱ Βάταβοι, οἱ Σούγαμβροι, οἱ Βρούκτεροι, οἱ Χάμαβοι, οἱ Ἀμψίβαροι καὶ οἱ Χάττοι. Ἴδ. Mannert (Berichte der K. Akademie der Wissenschaften. München. 1824 σ. 11 κ. ἑ.).

τὴν ἀνεπάρκειαν τῶν αὐτοκρατορικῶν στρατιῶν, συνεπιλαμβανόμενοι τῆς ἀμύνης, πρὸς δὲ τῇ τακτικῇ στρατιᾷ συνεκροτήθησαν ἁπανταχοῦ φρουραὶ πολιτῶν ὑπεραμυνομένων τῶν πατρίων τειχῶν.

Θέαμα τοιοῦτον οἷον νῦν παρεῖχον οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τῆς Μακεδονίας μέχρι τῆς Πελοποννήσου δὲν εἶχεν ἴδει ὁ ἀρχαῖος κόσμος ἀπὸ πολλῶν ἤδη αἰώνων. Αἱ Θερμοπύλαι καὶ τὰ τείχη τῶν Ἀθηνῶν ἠξιώθησαν τῆς ἀμύνης πολιτῶν στρατευομένων ἀντὶ στρατιωτῶν μισθοφόρων, οἱ δὲ Πελοποννήσιοι ἀνέκτισαν τὸ τεῖχος τοῦ Ἰσθμοῦ, καὶ ἡ Θεσσαλονίκη, τὸ παράλιον προπύργιον τῆς Μακεδονίας, ὅπερ εἶχε γείνει ὁ κύριος σκοπὸς τῶν γερμανικῶν καὶ σκυθικῶν στιφῶν, εἶδεν ὑπὸ στρατιῶν ἐκ πολιτῶν συγκειμένων ὑπερασπιζομένους τοὺς προμαχῶνας αὐτῆς. Ἡ δ' ἔξαρσις ἐκείνη τῆς φιλοπατρίας ἔσχεν ἀγαθὰ ἐπακόλουθα, καὶ οἱ Θεσσαλονικεῖς ἐκαρτέρουν ἀκόμη ἐν τῇ ἀμύνῃ, ὅτε ἦλθεν ἐκ τῆς Δύσεως ἡ χαραδοκουμένη ἐπικουρία.

Ὁ αὐτοκράτωρ Οὐαλεριανὸς, μὴ δυνάμενος νὰ παραστῇ συγχρόνως εἰς ἁπάσας τὰς χώρας, εἰς ἃς ἐπέδραμον οἱ βάρβαροι, ἀνέθηκεν εἰς τὸν υἱὸν Γαλλιηνὸν, ὃν εἶχεν ἤδη παραλάβει συνάρχοντα, τὴν διεύθυνσιν τῆς ἀμύνης τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν, ἐπιφυλάξας εἰς ἑαυτὸν τὴν ὑπεράσπισιν τῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἐν αἷς ὁ κίνδυνος ἦτο δεινότερος. Οὕτω δ' ἤρχιζεν εἰσαγόμενον τὸ σύστημα τῆς διανομῆς τοῦ κράτους, ὅπερ μετ' οὐ πολὺ ἔμελλε νἀνακηρύξῃ ὁ Διοκλητιανὸς πρόγραμμα τῆς πολιτείας αὐτοῦ ὡς αὐτοκράτορος.

Ὅπως δ' ἐνισχύσῃ τὴν ἄμυναν, ὁ Οὐαλεριανὸς διώρισεν ἀνώτατον διοικητὴν τῶν ἰλλυρικῶν ἐπαρχιῶν, κληθέντα δοῦκα (*dux*), καὶ ἀνέθηκεν εἰς αὐτὸν τὴν ἀρχηγίαν πασῶν τῶν στρατιῶν τῆς Παννονίας, Δαλματίας, Δακίας, Μοισίας καὶ Θράκης. Διὰ δὲ τῆς ἑνότητος ταύτης ἐν τῇ στρατηγίᾳ καὶ τῆς ἀνδρείας τοῦ δουκὸς Κρινίτου ἀπεδόθη ἐντὸς χρόνου βραχέος εἰς τὰ παρίστρια σύνορα ἡ εἰρήνη (256).

Περσικὸς πόλεμος. — Ἀλλ' ὁ μέγιστος κίνδυνος δὲν ἦτο ὁ παρὰ τὸν Δούναβιν. Ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν Σαπώρης, ἐπωφελούμενος ἐκ τῆς εὐκαιρίας, ἣν παρεῖχον εἰς αὐτὸν αἱ ἐσωτερικαὶ ταραχαὶ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, εἶχεν ἀναλάβει καὶ πάλιν τὸν ἀγῶνα, εἰσελάσας εἰς τὴν Ἀρμενίαν καὶ τὴν Μεσοποταμίαν. Αὐλικὴ δὲ τραγῳδία κατέστησεν αὐτὸν κύριον τοῦ βασιλείου τῆς Ἀρμενίας, μεταβληθέντος εἰς περσικὴν σατραπείαν. Καὶ δὴ ὁ Ἀρσακίδης Ἀνὰκ, σαγηνευθεὶς ὑπὸ τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ Σαπώρου, ἐφόνευσε διὰ προδοσίας τὸν βασιλέα Χοσρόην μετὰ παντὸς αὐτοῦ τοῦ οἴκου (253). Εἷς δὲ μόνος γόνος τῶν Ἀρσακιδῶν, ὁ Τιριδάτης, διέφυγε τὴν σφαγὴν, καὶ διεσώθη εἰς τὴν Ῥώμην, ὅπου ἔζησεν ἐπί τινα ἔτη, ἐξακολουθῶν νὰ ἔχῃ ἀξιώσεις περὶ τοῦ ἀρμενικοῦ θρόνου.

Ἀπὸ δὲ τῆς Ἀρμενίας διέβη ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν

Μεσοποταμίαν, ἣν κατέλαβε κατὰ μέγα μέρος, κυριεύσας καὶ αὐτὴν τὴν Νίσιβιν καὶ τὰς Κάρρας (254). Μετὰ δὲ τὴν Μεσοποταμίαν ἐτράπη ὁ Σαπώρης εἰς τὴν Συρίαν, ἥτις ὁμοίως ἐντὸς βραχέος χρόνου κατελαφυραγωγήθη. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ Ἀντιόχεια κατελήφθη ὑπὸ τῶν Περσῶν καὶ κατεστράφη ὡς τὸ πλεῖστον (256).

Παρίστατο λοιπὸν ἀπόλυτος ἀνάγκη νὰ σπεύσῃ πλέον ὁ Οὐαλεριανός. Ἐπὶ δὲ τῇ ἐμφανίσει αὐτοῦ ὁ Σαπώρης ἀπεχώρησεν ἐκ τῆς Συρίας, καὶ ἡ Ἀντιόχεια ἐλυτρώθη. Ἀλλ' ἐν ᾧ ὁ αὐτοκράτωρ παρεσκευάζετο νὰ διώξῃ τοὺς Πέρσας, ὅπως ἀνακτήσῃ καὶ τὰς λοιπὰς ἀποβληθείσας χώρας, ἐπέπεσε κατ' αὐτοῦ νέος πολέμιος ἀναγκάσας αὐτὸν νὰ τραπῇ ἀλλαχοῦ πρὸς ἄμυναν. Οἱ δὲ πολέμιοι οὗτοι ἦσαν οἱ Γότθοι, οἵτινες, γενόμενοι κύριοι τοῦ Βοςπόρου καὶ κεκτημένοι στόλον πολυπληθῆ, ἐξέλεξαν τὸν Εὔξεινον Πόντον ὡς θέατρον τῶν ἐπιδρομῶν αὐτῶν. Καὶ πρώτη μέν τις ἀπόπειρα κατὰ τοῦ ὀχυροῦ Πιτυοῦντος ἀπέτυχε διὰ τὴν γενναίαν ἄμυναν τοῦ φρουροῦντος τὴν πόλιν Σουκεσσιανοῦ. Ἀλλὰ τούτου μετακληθέντος μετ' οὐ πολὺ ὑπὸ τοῦ Οὐαλεριανοῦ ἐπὶ τὴν ὑπαρχίαν τῶν πραιτωριανῶν καὶ τὴν διεύθυνσιν τῶν κατὰ τὸν ἀνοικισμὸν τῆς Ἀντιοχείας, οἱ Γότθοι παρέστησαν καὶ πάλιν πρὸ τοῦ Πιτυοῦντος, καὶ ἐξεπόρθησαν τὴν πόλιν (257), ἧς ἡ ἅλωσις συνεπέφερε τὴν τῆς Τραπεζοῦντος. Ἡ πόλις αὐτη, ἥτις, ἀξιωθεῖσα παρὰ τοῦ Ἀδριανοῦ ἀσφαλοῦς τεχνητοῦ λιμένος, ἤκμαζεν ἕνεκα τοῦ ἀπὸ τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου πλούτου, θὰ ἠδύνατο νἀντιτάξῃ ὡς ἡ Θεσσαλονίκη κρατερὰν ἄμυναν κατὰ τῶν πολεμίων, ἂν εἶχε λαὸν γενναῖον καὶ δραστήριον. Ἀλλ' αὐτὸς ὁ ὄλβος τῆς Τραπεζοῦντος εἶχεν ἐκνευρίσει τοὺς κατοίκους, οἵτινες, τρέφοντες ὑπέρμετρον πεποίθησιν εἰς τὸ ὀχυρὸν τῆς πόλεως, εἶδον αἴφνης πρωίαν τινὰ εἰςελαύνοντας τοὺς βαρβάρους ξιφήρεις καὶ ἀγρίους. Οἱ Γότθοι, ἐπωφελούμενοι ἐκ τῆς ῥαθυμίας τῶν Τραπεζουντίων, εἶχον κόψει διὰ νυκτὸς τὰ δένδρα τῶν πλησιοχώρων δασῶν, καὶ, κατασκευάσαντες δι' αὐτῶν μεγάλην ἀναβάθραν, εἶχον ἐπιβῆ τῶν τειχῶν τῆς πόλεως. Ἰδόντες δ' ἀπροσδοκήτως τοὺς πολεμίους οἱ φρουροῦντες τὴν Τραπεζοῦντα ἔσπευσαν πρὸς τὰς πύλας, πειρώμενοι νὰ φύγωσιν. Ἀλλ' οἱ Γότθοι δὲν ἀφῆκαν αὐτοὺς νὰ σωθῶσι, τινὰς μὲν φονεύσαντες, ἄλλους δὲ ζωγρήσαντες· τὴν δὲ πόλιν λαφυραγωγήσαντες ἐπυρπόλησαν[1]. Ὁ δὲ Οὐαλεριανὸς, μαθὼν τὴν καταστροφὴν, προεχώρησεν εἰς τὴν Καππαδοκίαν, ὅπως παρακωλύσῃ τὴν προχώρησιν τῶν Γότθων καὶ τὴν μετὰ τῶν Περσῶν σύμπραξιν αὐτῶν[2].

---

[1] Τὴν δῄωσιν καὶ κάκωσιν τῆς Τραπεζοῦντος ὑπὸ τῶν Γότθων περιγράφει ὁ σύγχρονος **Γρηγόριος** ὁ **Νεοκαισαρείας** ὁ ἐπιλεγόμενος **Θαυματουργὸς** ἐν τῇ Κανονικῇ ἐπιστολῇ (Migne Ἑλλ. Πατρολογίας Τόμ. Ι. σ. 1020 κ. ἑ.).

[2] Πρὶν ἢ ὁ Οὐαλεριανὸς εἰςελάσῃ εἰς τὴν Καππαδοκίαν, συνεκάλεσεν εἰς Βυζάν-

Ἀλλʼ οἱ Γότθοι ἄλλα ἐμελέτων. Καὶ δή, ἐπιστρέψαντες εἰς τὸν Βόσπορον, ὅπως ἐξασφαλίσωσι τὴν ἐκ τῆς Τραπεζοῦντος λείαν, ἐτράπησαν ἔπειτα ἐπὶ τὴν Βιθυνίαν, οὐχ ἧττον οἰκτρῶς δῃωθεῖσαν. Ἡ Νικομήδεια, ἡ Νίκαια, ἡ Ἀπάμεια καὶ ἡ Προῦσα ἐκυριεύθησαν ἡ μὲν μετὰ τὴν δέ, αἱ δὲ δύο πρῶται τῶν πόλεων ἐκείνων καὶ ἐπυρπολήθησαν. Μετὰ δὲ τὴν λαφυραγωγίαν ἐπέστρεψαν οἱ Γότθοι εἰς τὸν Βόσπορον, ὅπως παρασκευασθῶσι πρὸς νέας ἐπιδρομάς.

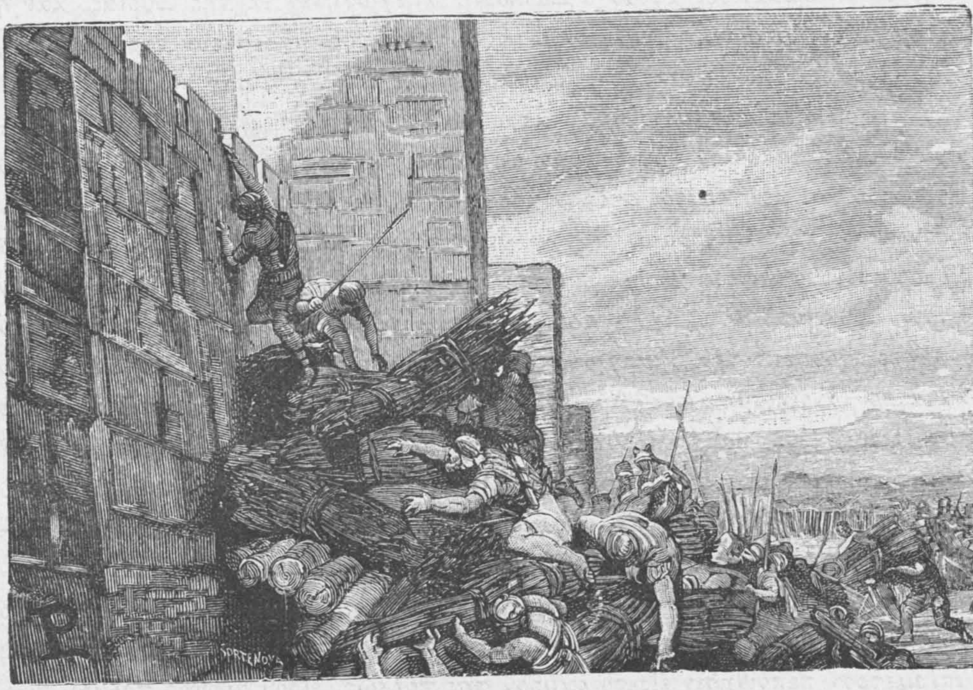

Ἡ ἐκπολιόρκησις τῆς Τραπεζοῦντος ὑπὸ τῶν Γότθων.

Μόλις δʼ εἶχεν ἀπαλλαγῇ τῶν βαρβάρων ἡ Μικρὰ Ἀσία, καὶ τὸ κράτος ἐπλήγη θανασίμως διὰ τῆς αἰχμαλωσίας αὐτοῦ τοῦ αὐτοκράτορος, ζωγρηθέντος ὑπὸ τῶν Περσῶν καθʼ ὃν χρόνον ἐκ Σαμοσάτων ἔσπευδε πρὸς βοήθειαν τῆς πολιορκουμένης Ἐδέσσης (260). Τὰ δὲ καθʼ ἕκαστα τῆς συμφορᾶς ἐκείνης διηγοῦνται κατὰ διάφορον τρόπον οἱ ἱστορικοί. Καὶ κατά τινα μὲν διήγησιν ὁ Οὐαλεριανὸς κατελήφθη αἴφνης ὑπὸ τῶν πολεμίων καὶ ἠναγκάσθη νὰ παραδοθῇ, ὅπως σώσῃ τὴν στρατιάν [1]. Ἄλλη δὲ διήγησις παριστάνει τὸν

τιον τοὺς στρατηγούς, ὅπως συσκεφθῇ μετʼ αὐτῶν περὶ τοῦ πολέμου. Ἐν δὲ τῷ πολεμικῷ ἐκείνῳ συμβουλίῳ ἐκηρύχθη νέος διωγμὸς τῶν Χριστιανῶν, καθʼ ὃν ἐμαρτύρησαν Κυπριανὸς ὁ ἐπίσκοπος Καρχηδόνος καὶ Σέξτος Βʹ ὁ Ῥώμης. Τοῦ δʼ ἐν Βυζαντίῳ συμβουλίου ἐκείνου ποιεῖται μνείαν καὶ ὁ **Βοπῖσκος** (Divus Aurel. 13).

[1] **Αὐρηλίου Βίκτωρος** Caes. 32, 5.

Οὐαλεριανὸν γινόμενον θῦμα ἐπιβουλῆς τῶν πολεμίων. Ἀναγκασθεὶς ὑπὸ τῆς τὴν στρατιὰν πιεζούσης σιτοδείας νὰ ἔλθῃ εἰς λόγους διαλλαγῆς πρὸς τὸν Σαπώρην, προσεκλήθη ὑπ' αὐτοῦ εἰς συνέντευξιν καὶ συνελήφθη αἴφνης διὰ δόλου [1]. Τρίτη δὲ τέλος διήγησις προσγράφει τὴν συμφορὰν τοῦ Οὐαλεριανοῦ εἰς αὐτοὺς τοὺς περὶ αὐτὸν στρατιώτας, παρ' ὧν ἀπειληθεὶς διὰ θανάτου ἐζήτησε σωτηρίαν παραδοθεὶς εἰς τοὺς πολεμίους [2]. Τῶν διηγήσεων δὲ τούτων πιθανωτέρα εἶνε ἡ δευτέρα, ἡ τοῦ Ζωσίμου, ὅστις εἶνε ὁ ἀξιοπιστότερος τῶν ἱστορησάντων τὰ κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ Οὐαλεριανοῦ [3].

Ὁ Γαλλιηνὸς καὶ οἱ Γερμανοί.—Καὶ ταῦτα μὲν ἐτελοῦντο ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Καθ' ὃν δὲ χρόνον ὁ Οὐαλεριανὸς ἠγωνίζετο ἐν αὐτῇ πρὸς τοὺς Γότθους καὶ τοὺς Πέρσας, ὁ υἱὸς αὐτοῦ Γαλλιηνὸς ἐπολέμει παρὰ τὸν Ῥῆνον πρὸς τοὺς Φράγκους καὶ τοὺς Ἀλαμαννούς. Ἐπιτρέπων δ' εἰς τὸν Γαλλιηνὸν ὁ Οὐαλεριανὸς τὴν διοίκησιν τῶν κατὰ τὴν Δύσιν, εἶχε παραζεύξει εἰς αὐτὸν τὸν γενναῖον Γαλάτην στρατηγὸν Μάρκον Κασσιάνιον Λατίνιον Πόστουμον, ὃν διώρισεν ἔπαρχον τῆς Γαλατίας καὶ δοῦκα τῆς παραρρηνίου στρατιᾶς. Οἱ δὲ πολέμιοι πρὸς οὓς ἔμελλον νἀντιταχθῶσιν οἱ λεγεῶνες δὲν ἦσαν νέοι δι' αὐτούς. Ἀλλ' εἶχεν ὅμως ἐπέλθει γεγονὸς καθιστάνον τοὺς βαρβάρους φοβερωτέρους, ἡ σύνταξις αὐτῶν εἰς κρατερὰν συμμαχίαν ὀνομασθεῖσαν ἀπὸ τῶν Φράγκων, ὧν τὸ ὄνομα ἀπέβη ἱστορικὸν διὰ τοὺς μέλλοντας κατακτητὰς τῆς Γαλατίας. Ὁ Πόστουμος δὲν ἠδυνήθη νὰ παρακωλύσῃ τὴν εἰς τὴν Γαλατίαν εἰσβολὴν στίφους Φράγκων, οἵτινες ἐκεῖθεν διαβάντες ἔπειτα εἰς τὴν Ἱσπανίαν κατέλαβον τὴν ὀχυρὰν Ταρράκωνα καὶ προεχώρησαν μέχρι τῆς Μαυριτανίας, ἀποβαίνοντες ἐν τῇ Δύσει δεινοὶ ἐπιδρομεῖς οἷοι κατὰ τὴν Ἀνατολὴν οἱ Γότθοι. Ἀλλ' ὅμως τὸ μέγα πλῆθος τῶν συμμάχων ἀνεχαιτίσθη, καὶ ὁ Γαλλιηνός, ἀγωνισθεὶς μετ' ἐπιτυχίας, κατέφυγεν ἔπειτα εἰς τὸ μέσον, οὗ ἔπειτα ἔγεινεν ἀφειδὴς χρῆσις ἐν τῷ μέλλοντι, τοῦ παρέχειν μισθοὺς εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν συμμάχων βαρβάρων, ἀνατιθεμένης εἰς αὐτοὺς τῆς φρουρήσεως τῶν συνόρων.

Τῷ δὲ 258 ὁ Γαλλιηνὸς ἐκλήθη εἰς τὴν Παννονίαν ὑπὸ στρατιωτικῆς στάσεως, τῶν λεγεώνων τῆς Παννονίας καὶ τῆς Μοισίας ἀνακηρυξάντων

[1] **Ζωσίμου** (ἐκδ. Βόννης σ. 35, 1).

[2] **Ζωναρᾶ** XII, 23.

[3] Ἐν ταῖς ἐπὶ τῶν βράχων τοῦ Ναξὶ-Ῥουστὰν καὶ Δαρὰβ-Γὶρδ λελαξευμέναις ἐπιγραφαῖς καὶ τοῖς ἀναγλύφοις τῶν Σασανιδῶν γίνεται μνεία τῆς αἰχμαλωσίας τοῦ Οὐαλεριανοῦ, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ παριστάνεται ὁ αὐτοκράτωρ κλίνων τὸ γόνυ πρὸ τοῦ Σαπώρου, ἱσταμένου ἐφίππου πρὸ αὐτοῦ, ἐπικαλούμενος τὸν ἔλεον τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν. Ἴδ. Malcolm Geschichte von Persien Τόμ. Α' σ. 556.

Ὁ Οὐαλεριανὸς αἰχμαλωτιζόμενος ὑπὸ τοῦ Σαπώρου.

αὐτοκράτορα τὸν στρατηγὸν αὐτῶν Ἰγγένουον. Ἡ δὲ στάσις ἐκείνη ἦτο τὸ πρῶτον σύμπτωμα τῶν ἀνακηρύξεων ἐκείνων αὐτοκρατόρων ὑπὸ τῶν στρατιῶν, δι' ὧν ἔμελλεν ἐντὸς βραχέος χρόνου τὸ κράτος νὰ πληρωθῇ σφετεριστῶν τοῦ θρόνου καὶ αὐτοκρατόρων κατὰ τόπους καὶ νὰ ἐπέλθῃ ἡ περίοδος ἐκείνη τῆς ἀναρχίας ἡ δι' ὀνόματος δεδανεισμένου ἐκ τῆς ἀθηναϊκῆς ἱστορίας κληθεῖσα ἐποχὴ τῶν τριάκοντα τυράννων.

Τοῦ δὲ Οὐαλεριανοῦ ἀπασχολουμένου ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὑπὸ Γότθων καὶ Περσῶν, τὴν καταπολέμησιν τοῦ Ἰγγενούου ἀνέλαβεν ὁ Γαλλιηνός, ὅςτις καὶ ἐστράτευσε πρὸς τοῦτο εἰς τὴν Ἰλλυρίαν. Ἕνεκα δὲ ζηλοτυπίας καὶ δυσπιστίας πρὸς τὸν Πόστουμον ἀνεκήρυξε πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως καίσαρα τὸν δεκατριέτη υἱὸν Κορνήλιον Σαλωνῖνον, ἀναδείξας σύμβουλον αὐτοῦ τὸν στρατηγὸν Σιλβανὸν καὶ προςβαλὼν οὕτω τὸν Πόστουμον δι' ὕβρεως, ἣν ἔμελλεν ἐκεῖνος νὰ μὴ λησμονήσῃ κατόπιν. Συνεργοῦντος δὲ τοῦ γενναίου στρατηγοῦ Αὐριόλου, ὁ Γαλλιηνὸς ἐνίκησε τοὺς ἐπαναστάτας παρὰ τὴν Μοῦρσαν, ἧς τὴν θέσιν ἐπέχει σήμερον τὸ Eszek κατὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Δράου. Μετὰ δὲ τὴν ἧτταν ὁ Ἰγγένουος ἠναγκάσθη ναὐτοκτονήσῃ.

Ἐν ᾧ δὲ ἡ Παννονία ἐγίνετο οὕτω τὸ θέατρον πολέμου ἐμφυλίου, τὴν Ἰταλίαν ἐλυμαίνετο ἐπιδρομὴ βαρβαρική, ἐμβαλοῦσα εἰς τρόμον καὶ αὐτὴν τὴν Ῥώμην. Οἱ Ἀλαμαννοί, ἐπωφελούμενοι ἐκ τῆς ἀναρχίας, ἐν ᾗ εὑρίσκετο τὸ κράτος, καὶ ἐκ τῆς ἀπουσίας τῶν δύο αὐτοκρατόρων, κατέβησαν ἐκ τῶν Ῥαιτικῶν Ἄλπεων, καὶ εἰςέβαλον εἰς τὴν ἐντεῦθεν τῶν Ἄλπεων Γαλατίαν. Καὶ ἡ μὲν Ῥώμη κατελήφθη ὑπὸ δέους ἐπὶ τούτῳ τῷ ἀγγέλματι, ἀλλ' ἡ σύγκλητος ἀπέδειξεν, ὅτι, καίπερ τεταπεινωμένη, ἠδύνατο ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ κινδύνου νἀνέλθῃ εἰς τὸ ὕψος τῶν ἀρχαίων πατέρων. Καὶ δή, ὁπλίσαντες τὰ πλήθη τῆς πόλεως, ἤγαγον αὐτὰ αὐτοὶ οἱ συγκλητικοὶ μετὰ καὶ τῶν πραιτωριανῶν ἐπὶ τοὺς βαρβάρους. Οἱ δὲ Ἀλαμαννοί, μὴ ἀναμένοντες τοιαύτην ἀντίστασιν, ὑπεχώρησαν συνετῶς πρὸ τοῦ ἐχθροῦ, καὶ διέβησαν πάλιν τὰς Ἄλπεις (258).

Ὁ δὲ Γαλλιηνὸς ἐταράχθη ἐκ τοῦ νέου πολεμικοῦ ζήλου, ὃν ἐπέδειξεν ἡ σύγκλητος· θέλων δὲ νἀποφύγῃ τὸν δυνάμενον νὰ προέλθῃ ἐν τῷ μέλλοντι ἐκ τοιαύτης πρωτοβουλίας κίνδυνον τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀρχῆς, ἐξέδωκε διάταγμα ἀπαγορεῦον εἰς τοὺς συγκλητικοὺς τὴν ἐξάσκησιν οἱαςδήποτε στρατιωτικῆς λειτουργίας καὶ αὐτὴν δὲ τὴν προςέγγισιν εἰς στρατόπεδον. Καὶ οὐδεμία μὲν γίνεται μνεία περὶ διαμαρτυρίας τῶν συγκλητικῶν κατὰ τοῦ ἐξευτελιστικοῦ ἐκείνου προπηλακισμοῦ τοῦ ὑπὸ τοῦ φιλυπόπτου αὐτάρχου ἐπιβληθέντος εἰς τὸ ἀνώτατον συνέδριον τῆς πολιτείας. Ἀλλὰ παρατηρητέον, ὅτι ὁ Αὐρήλιος Βίκτωρ ὑπερβάλλει τὰ πράγματα, λέγων, ὅτι οἱ συγκλητικοὶ ἀπεδέχθησαν ὡς χάριν τὴν ἀτιμωτικὴν ἐκείνην ἐξαίρεσιν ἀπὸ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, ἅτε δυνάμενοι νὰ ἐπιδοθῶσιν ἐλευθέρως εἰς τὴν

ἀπόλαυσιν τῶν θεάτρων, τῶν λουτρῶν καὶ τῶν ἐπαύλεων[1]. Διότι ὁμολογητέον, ὅτι ὁ εἰδὼς ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ κινδύνου νὰ ἐπιχειρήσῃ τοῦθ' ὅπερ ἔπραξεν ἡ σύγκλητος ἐπὶ τῆς εἰςβολῆς τῶν Ἀλαμαννῶν ἔχει δικαίωμα νὰ κρίνηται μετά τινος εὐλαβείας.

Κατὰ δὲ τἆλλα ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν σωζομένων εἰδήσεων φαίνεται, ὅτι ὁ Γαλλιηνὸς ἔφθασεν ἐγκαίρως, ὅπως ἐπιτεθῇ παρὰ τὸν Πάδον ἐναντίον τῆς ὀπισθοφυλακίας τῶν βαρβάρων[2]. Βέβαιον δὲ εἶνε, ὅτι κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην παρέλαβεν ὡς παλλακίδα τὴν θυγατέρα τοῦ βασιλέως τῶν Μαρκομάννων Ἀττάλου Πίπαν, παραχωρήσας εἰς τὸν βάρβαρον ἐκεῖνον ἡγεμόνα εὐρείας γαίας ἐν τῇ Ἄνω Παννονίᾳ, ὅπως φρουρῇ τὰ παρίστρια σύνορα[3]. Οὕτως εἰςήγετο καὶ παρὰ τὸν Δούναβιν τὸ ἤδη παρὰ τὸν Ῥῆνον εἰςηγμένον σύστημα, ὅπερ μέχρις ἐκείνου μὲν τοῦ χρόνου εἶχεν ἀποδειχθῇ τελεσφόρον, ἀλλ' ὅπερ ἔμελλε μετ' οὐ πολὺ νὰ ἐξελεγχθῇ κινδυνωδέστατον.

Οἱ τριάκοντα τύραννοι[4]. — Καθ' ὃν χρόνον ὁ Γαλλιηνὸς ἠσχολεῖτο ἀκόμη ἐν Παννονίᾳ περὶ τὸν πρὸς τὸν Ἰγγένουον πόλεμον, αἱ κατὰ τὴν Δύσιν ἐπαρχίαι εἶχον ἀποσπασθῇ παρ' ἄλλου σφετεριστοῦ τοῦ θρόνου, τοῦ ἐπάρχου τῆς Γαλατίας Ποστούμου. Ἡ δὲ τοιαύτη ἀποστασία εἶχε καταστῇ ἀναπόφευκτος ἐξ αὐτῆς τῆς παρὰ τοῦ Γαλλιηνοῦ παραγκωνίσεως τοῦ Ποστούμου, εἰς ἣν προςεπῆλθον ἀφορμαὶ δοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ κηδεμόνος τοῦ νεαροῦ καίσαρος Σαλωνίνου. Καὶ δὴ ὁ Σιλβανὸς ἀπήτησε παρὰ τοῦ Ποστούμου τὴν παράδοσιν λείας ληφθείσης ὑπ' αὐτοῦ ἀπὸ τῶν Γερμανῶν κατὰ τὴν ἐκ Γαλατίας ἀποχώρησιν αὐτῶν, ἀλλ' οἱ λεγεῶνες τοῦ Ποστούμου, μὴ θέλοντες νὰ στερηθῶσι τὰ ποθητὰ λάφυρα, ἀνεκήρυξαν αὐτοκράτορα τὸν ἴδιον στρατηγὸν (258)[5]. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Πόστουμος ἦτο Γαλάτης τὴν καταγωγήν,

[1] **Αὐρηλίου Βίκτωρος** Caes. 27, 33.

[2] Ὁ **Ζωναρᾶς** (XII, 24) ποιεῖται ἐν τούτοις λόγον περὶ πολυκρότου ἥττης τῶν βαρβάρων ὑπὸ τοῦ Γαλλιηνοῦ, ἀναβιβάζων τὸν μὲν ἀριθμὸν τῶν ἐπιδρομέων εἰς τριακοσίας χιλιάδας ἀνδρῶν, τὸν δὲ τῆς στρατιᾶς τοῦ Γαλλιηνοῦ εἰς δεκακισχιλίους μόνον.

[3] **Τρεβελλίου Πολλίωνος** Salon. 3. Παρατηρητέον, ὅτι ἡ Πίπα ἦτο ἁπλῆ παλλακὶς τοῦ αὐτοκράτορος, σύζυγος δὲ αὐτοῦ ἦτο ἡ Σαλωνῖνα, γυνὴ ἐναρετωτάτη, περὶ ἧς ἴδ. De Witte L'imperatrice Salonina. Ἐν Παρισίοις. 1852.

[4] **Τρεβελλίου Πολλίωνος** Tyranni triginta.

[5] Τὰ νομίσματα τοῦ Ποστούμου ἀποδεικνύουσιν, ὅτι δεκάκις ἀνενεώθη ἡ δημαρχικὴ αὐτοῦ ἐξουσία. Ἐπειδὴ δ' ὁ θάνατος τοῦ Ποστούμου συνέβη τῷ 267, ἀναγκαίως πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τὸ 258 ὡς ἔτος τῆς ἀναρρήσεως αὐτοῦ, ἥτις ἄρα ἦτο σύγχρονος πρὸς τὴν τοῦ Ἰγγενούου. Ἴδ. De Witte Recherches sur les empereurs de Gaule. Ἐν Παρισίοις. 1869. σ. 59.

ἠθέλησάν τινες νὰ συμπεράνωσιν ἐκ τούτου, ὅτι ἡ ἀνάρρησις αὐτοῦ εἶχε χαρακτῆρα ἐθνεγερτικόν[1]. Ἀλλὰ πρὸς τὴν τοιαύτην εἰκασίαν ἀντιπαρατηρητέον, ὅτι ἀπεδέχθησαν μὲν οἱ κάτοικοι τῆς Γαλατίας εὐαρέστως τὴν ἀνακήρυξιν αὐτοῦ ὡς αὐτοκράτορος, ὅμως πρωτουργοὶ αὐτῆς δὲν ὑπῆρξαν ἐκεῖνοι, ἀλλ' οἱ λεγεῶνες, οἵτινες, ἅτε συγκροτούμενοι ἐκ στρατιωτῶν παντοίων ἐθνῶν, οὐδένα παρουσίαζον ἐθνικὸν χαρακτῆρα. Ἄλλως δὲ ὁ Πόστουμος δὲν ἔμεινεν αὐτοκράτωρ μόνης τῆς Γαλατίας, ἀλλ' ἐπεξέτεινε τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ ἐπί τε τῆς Ἱσπανίας καὶ τῆς Βρεττανίας[2]. Καὶ κατέστησε μὲν ἰδίαν σύγκλητον, ἀλλ' εἶχε πάντοτε τὸν νοῦν ἐστραμμένον πρὸς τὴν Ῥώμην, ἐξ ἧς ἐπεθύμει νὰ κυβερνήσῃ τὸ ὅλον κράτος[3]. Προσέτι δ' ἀπὸ τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Ποστούμου ἄρχεται ἡ περίοδος ἐκείνη τῆς ἀναρχίας ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἣν οἱ ἱστορικοί, εἰσηγησαμένου τοῦ Τρεβελλίου Πολλίωνος, συνήθως ὀνομάζουσι τὴν τῶν Τριάκοντα τυράννων. Ὠνομάσθη δ' ἡ ἐποχὴ ἐκείνη οὕτω, καίτοι οἱ σφετερισταὶ τοῦ θρόνου οἱ κατὰ τὰ τελευταῖα δέκα ἔτη τῆς ἀρχῆς τοῦ Γαλλιηνοῦ ἀναφανέντες ἐν ἁπάσαις σχεδὸν ταῖς ἐπαρχίαις τοῦ κράτους οὔτε τριάκοντα ὑπῆρξαν, οὔτε τύραννοι κατὰ τὴν νεωτέραν σημασίαν τῆς λέξεως[4]. Εἶνε λοιπὸν ἄπορον πῶς ἔτυχε τοιαύτης ἐπιδοκιμασίας ἡ ἐπωνυμία ἐκείνη, ἐν ᾧ ἀρκεῖ πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ἀτόπου ἡ ἁπλῆ παρατήρησις, ὅτι οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρχῃ σκιὰ ὁμοιότητος μεταξὺ τῆς συναρχίας τῶν ἀνδρῶν, οἵτινες ἡνωμένοι ἐτυράννησαν ἐν μιᾷ καὶ μόνῃ πόλει, τῇ τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ἀβεβαίου ἀριθμοῦ ἀντιπάλων ἀνεξαρτήτων ἀπ' ἀλλήλων, παρουσιασθέντων καὶ ἐκλιπόντων ἐν ἀπῳκισμέναις χώραις κράτους εὐρυτάτου ἐν χρόνοις διαφόροις καὶ ἄνευ συνεχοῦς διαδοχῆς ἀλλήλων[5].

Θέλων δὲ νὰ στηρίξῃ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ὁ Πόστουμος προσέθηκεν εἰς τοὺς ἀνακηρύξαντας αὐτὸν λεγεῶνας καὶ ἐπικούρους, στρατολογηθέντας ἐν

---

[1] Champagny ἔνθ' ἀν. Τόμ. Γ' σ. 2.

[2] Ἡ ἀναγνώρισις τοῦ Ποστούμου ὡς αὐτοκράτορος ἐν Βρεττανίᾳ μαρτυρεῖται ὑπὸ ἐπιγραφῆς εὑρεθείσης ἐν Heathcock τῆς Ἀγγλίας (Corpus Inscriptionum Latinarum Τόμ. Ζ' ἀρ. 1161).

[3] Τὰ νομίσματα αὐτοῦ φέρουσιν ὡς χάραγμα τὴν εἰκόνα τῆς Ῥώμης μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς Romae aeternae. Ἰδ. Cohen ἔνθ' ἀν. Τόμ. Ϛ', σ. 51, ἀρ. 327 κ. ἑ.

[4] Ὁ ἀληθὴς αὐτῶν ἀριθμὸς ἀνέρχεται εἰς δεκαεννέα. Ὡς πρὸς δὲ τὸν χαρακτῆρα αὐτῶν αὐτὸς ὁ **Τρεβέλλιος Πολλίων** (Salon. 3) ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι τινὲς αὐτῶν εἶχον ἀξίαν καὶ ἀρετὴν καὶ μεγάλως ὠφέλησαν τὴν πολιτείαν· quamvis aliqui non parum in se virtutis habuisse videantur, multum etiam rei publicae profuisse.

[5] Gibbon ἔνθ' ἀν. Τόμ. Α' σ. 356.

Γαλατίᾳ. Προσελκύσας δὲ πρὸς τοῖς Κελτοῖς καὶ Φράγκους[1], ἴσως αὐτοὺς ἐκείνους, εἰς οὓς ὁ Γαλλιηνὸς εἶχεν ἀναθέσει τὴν φύλαξιν τῶν παραρρηνίων συνόρων, καὶ συμπαραλαβὼν τάς τε ἀρχαίας καὶ τὰς νέας ταύτας στρατιάς, ὥρμησεν ἐπὶ τὴν Κολωνίαν, ἐν ᾗ διέμενεν ὁ νεαρὸς καῖσαρ μετὰ τοῦ ὑπουργοῦ αὐτοῦ. Ἐκπορθήσας δὲ τὴν πόλιν, ᾐχμαλώτισε τὸν Σαλωνῖνον καὶ τὸν Σιλβανὸν καὶ διέταξε τὸν φόνον αὐτῶν (259). Ἀλλ' ἂν ἐξαιρέσωμεν τὴν ὠμότητα ταύτην, ἣν ἴσως ἐπέβαλον εἰς τὸν Πόστουμον αὐτοὶ οἱ λεγεῶνες, ἡ ἀνάρρησις αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἄλλως εὐεργετικὴ διὰ τὰς ἀνὰ τὴν Δύσιν ἐπαρχίας. Πράγματι δ' ἐξησφάλισε τὰ παραρρήνια σύνορα ἀπὸ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, διώξας μὲν διὰ τῶν ὅπλων τοὺς ἐπιδρομεῖς, κτίσας δ' ἐπὶ τῆς δεξιᾶς τοῦ Ῥήνου ὄχθης πολλὰ φρούρια πρὸς ἄμυναν τῆς διαβάσεως τοῦ ποταμοῦ. Τὰ δὲ κατορθώματα ταῦτα μαρτυροῦνται ὑπὸ τῶν νομισμάτων αὐτοῦ, ἐφ' ὧν ἀναγινώσκονται αἱ ἐπιγραφαὶ *Γερμανικὴ νίκη (Victoria Germanica)*, *Ἐπανορθωτὴς τῶν Γαλατιῶν (Restitutor Galliarum)*, *Σωτηρία τῶν ἐπαρχιῶν (Salus provinciarum)*[2]. Ἄλλο δὲ νόμισμα φέρει τὴν ἐπιγραφὴν *Ἐπὶ τῇ ἐπανόδῳ τοῦ Ποσειδῶνος (Neptuno reduci)*, κοπὲν εἰς ἀνάμνησιν ἐκστρατείας τοῦ Ποστούμου ἐπὶ τοὺς Σάξονας πειρατάς, ἀφ' ὧν ἀπήλλαξε τὴν βρεττανικὴν θάλασσαν[3].

Ὁ δὲ Γαλλιηνὸς εὑρίσκετο ἠναγκασμένος νἀφήσῃ ἀπολέμητον τὸν σφετεριστὴν τῆς Γαλατίας ἕνεκα τοῦ κατὰ τὴν Ἀσίαν πολέμου. Καὶ δὴ μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ αὐτοκράτορος Οὐαλεριανοῦ ὁ Σαπώρης εἰσέβαλε καὶ πάλιν εἰς τὴν Συρίαν καὶ κατέλαβε τὴν Ἀντιόχειαν τὸ δεύτερον· ἐκεῖθεν δ' ἐστράτευσεν ἐπὶ τὴν Κιλικίαν, καὶ ἔγεινε κύριος τῆς Ταρσοῦ, καὶ ἐπὶ τὴν Καππαδοκίαν, ὅπου ἐκυρίευσε διὰ προδοσίας τὴν Καισάρειαν. Ἀλλὰ μέχρις ἐκείνου μόνου τοῦ σημείου προέβη ὁ Σασανίδης. Ἄλλως δ' οἱ λεγεῶνες, αναδιοργανωθέντες ὑπὸ τοῦ Φουλβίου Μακριανοῦ, ὅστις ἀπὸ τῶν κατωτάτων στρατιωτικῶν βαθμίδων εἶχεν ἀνέλθει εἰς τὴν ἀνωτάτην διὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀνδρείας καὶ τῆς προστασίας τοῦ Οὐαλεριανοῦ, καὶ ὑπὸ τοῦ ὑπάρχου τῶν πραιτωριανῶν Βαλλίστα, ἐνίκησαν τοὺς Πέρσας περὶ τὰ τέλη τοῦ αὐτοῦ ἐκείνου ἔτους τῆς αἰχμαλωσίας τοῦ Οὐαλεριανοῦ, ἐν ἀλλεπαλλήλοις μάχαις, δι' ὧν οἱ βάρβαροι ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν Κιλικίαν. Τῶν δὲ νικῶν ἐκείνων συνέχεια εἶνε αἱ ἐπιτευχθεῖσαι ὑπὸ εὐγενοῦς Ἀσιανοῦ, τοῦ Παλμυρηνοῦ Ὀδαινάθου, συνδεομένου πρὸς τὴν Ῥώμην διὰ δεσμῶν ὑποτελείας, οὓς τὸ συμφέρον μᾶλλον ἢ ἡ ἀφοσίωσις ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ τηρῇ.

[1] Cum multis auxiliis Postumus juvaretur Celticis atque Francicis . . . **Τρεβελλίου Πολλίωνος** Gall. 7.

[2] Cohen Τόμ. Ϛʹ σ. 59 ἀρ. 405 κ.ἑ. σ. 49 ἀρ. 311 κ.ἑ. σ. 54 ἀρ. 351 κ.ἑ.

[3] Cohen Τόμ. Ϛʹ σ. 37 ἀρ. 205 κ. ἑ.

Ἐν μέσῳ τῶν ἐρήμων τῆς Ἀραβίας ἐν ὀάσει κειμένη εἰς ἴσην σχεδὸν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ περσικοῦ κόλπου καὶ τῆς Μεσογείου ἦτο ἱδρυμένη πόλις, κτισθεῖσα ὑπὸ τοῦ βασιλέως Σολομῶντος, ὅπως χρησιμεύσῃ ὡς κέντρον συγκοινωνίας μεταξὺ τῆς Συρίας καὶ Ἀραβίας καὶ διευκολύνῃ τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν προϊόντων τῶν δύο χωρῶν. Θαδμὸρ ἀπεκλήθη ἡ πόλις ὑπὸ τοῦ κτίστου αὐτῆς, Παλμύραν δ' ἐκάλεσαν οἱ Ἕλληνες, καὶ ὑπὸ τοῦτο τὸ ὄνομα εἶνε γνωστὴ ἐν τῇ ἱστορίᾳ[1]. Οἰκοῦντες μεταξὺ τοῦ παρθικοῦ βασιλείου καὶ τῆς ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, κατώρθωσαν οἱ Παλμυρηνοὶ νὰ διατηρήσωσι ἕνεκα τῆς προστασίας ὑπὸ τῶν περιβαλλουσῶν τὴν πόλιν ἀμμωδῶν ἐρήμων σκιὰν αὐτονομίας, ἕως ὁ Τραϊανὸς ὑπέταξε τὴν Παλμύραν εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος. Ἀλλ' ἡ καθυπόταξις ἐκείνη ὑπῆρξε μᾶλλον προστασία παρεχομένη ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἢ δουλεία ἐπιβληθεῖσα. Ἔτι δὲ πρᾳοτέρα ἀπέβη ἡ ὑποτέλεια διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου ἀναδείξεως τῆς Παλμύρας ῥωμαϊκῆς ἀποικίας ἐχούσης τὰ προνόμια τοῦ ἰταλικοῦ δικαίου καὶ κεκτημένης κατὰ ταῦτα ἰδίους ἄρχοντας, βουλὴν καὶ ἐκκλησίαν τοῦ δήμου. Τότε δὲ ὁ οἶκος τῶν Ὀδαινάθων ὁ ἐπὶ πλούτῳ καὶ γένει ἐπιφανέστατος ἐν τῇ πόλει ἀνυψώθη εἰς τάξιν ἡγεμονικήν, τοῦ Σεβήρου χορηγήσαντος εἰς αὐτὸν τὸ προνόμιον τοῦ φέρειν τὸ ὄνομα τοῦ γένους αὐτοῦ. Ἐν δὲ τοῖς χρόνοις τοῦ Οὐαλεριανοῦ καὶ τοῦ Γαλλιηνοῦ ἡγεῖτο τοῦ οἴκου ἐκείνου Σεπτίμιος Ὀδαίναθος ὁ Β'. Πράγματι δὲ παρουσιάζεται ὡς ἔξαρχος βασιλείου μᾶλλον ἢ ἄρχων δημοκρατίας. Μετὰ δὲ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ Οὐαλεριανοῦ ἔστειλεν εἰς τὸν Σαπώρην μέγα πλῆθος πολυτίμων δώρων, ὅπως προκαλέσῃ τὴν συγγνώμην τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν ὑπὲρ τῆς πόλεως, ἥτις εἶχε συμπράξει εἰς τὴν καταπολέμησιν αὐτοῦ. Ἀλλὰ τὸ μέσον ἐκεῖνο εἰς οὐδὲν ὠφέλησεν, ὁ δὲ Σαπώρης διέταξε νὰ ῥίψωσι τὰ δῶρα τοῦ Ὀδαινάθου εἰς τὸν Εὐφράτην. Τότε δὲ ὁ Ὀδαίναθος ἐνόησεν ὁποία ἔμελλε νὰ εἶνε ἡ ἐπαπειλοῦσα αὐτὸν τύχη, ἂν δὲν κατώρθονε νὰ προκαταλάβῃ τὸν ὑπερφίαλον βασιλέα τῶν Περσῶν. Ἡ Παλμύρα εἶχε μόνιμον ῥωμαϊκὴν φρουράν, ἥτις ἐχρησίμευσεν ὡς πυρὴν τῆς νέας στρατιᾶς, ἣν ὁ Ὀδαίναθος συνεκρότησεν ἐκ τῶν λειψάνων τῶν ἡττηθέντων λεγεώνων καὶ τῶν Ἀράβων. Ἡ δὲ ὥρα καθ' ἣν ὁ Ὀδαίναθος ἀνελάμβανε τὸν ἀγῶνα ἦτο εἴπερ ποτὲ ἐπίκαιρος. Ὁ μὲν Βαλλίστας εἶχε τότε ἐκδιώξει τοὺς Πέρσας ἐκ τῆς Κιλικίας, ὁ δὲ Μα-

[1] Τὰ πρῶτα ἐρείπια τῆς Παλμύρας ἀνεκαλύφθησαν περὶ τὰ τέλη τοῦ δεκάτου ἑβδόμου αἰῶνος ὑπὸ περιηγητῶν Ἄγγλων. Τῷ δὲ 1882 εὑρέθη ἐν Παλμύρᾳ ἐπιγραφὴ ἀποδεικνύουσα, ὅτι ἡ πόλις ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου εὑρίσκετο ἐν ποιᾷ τινι σχέσει ὑποτελείας πρὸς τὴν Ῥώμην. Ἴδ. ἀνακοίνωσιν τοῦ Simon Abamelek Lazarew ἐν τῷ Bulletin de correspondance hellénique. 1882 σ. 439 κ. ἑ.

κριανὸς ἐνίσχυε τὰς δυνάμεις του ἐν Ἐδέσσῃ, καλῶν εἰς τὴν πόλιν ταύτην τὴν ἐν Σαμοσάτοις στρατιάν. Διὰ δὲ τῆς ἐξεγέρσεως τοῦ Ὀδαινάθου ὁ Σαπώρης εἶδεν ἀποκοπτομένην εἰς ἑαυτὸν τὴν γραμμὴν τῆς ἀποχωρήσεως καὶ κατὰ τὸν νότον, διὸ ἠναγκάσθη νἀναζεύξῃ, διαβαίνων καὶ πάλιν τὸν Εὐφράτην. Ἀλλ' ὁ Ὀδαίναθος δὲν ἀφῆκεν αὐτὸν ἥσυχον· εἰσελάσας δ' εἰς τὴν Μεσοποταμίαν, ἠλευθέρωσε τὰς Κάρρας καὶ τὴν Νίσιβιν καὶ ἐδίωξε τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν μέχρις αὐτῆς τῆς Κτησιφῶντος (262)[1].

Τὰ δ' ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ συμβάντα ἠνάγκασαν τὸν Ὀδαίναθον νὰ διακόψῃ ἀποτόμως τὸν πρὸς τοὺς Πέρσας πόλεμον, ὅπως ἀναλάβῃ τὸν ἀγῶνα πρὸς ἄλλους κινδυνωδεστέρους πολεμίους, τὸν Μακριανὸν καὶ τὸν Βαλλίσταν. Καὶ δή, εὐθὺς ὡς οἱ Πέρσαι ἀναζεύξαντες διέβησαν πάλιν τὸν Εὐφράτην, οἱ λεγεῶνες, προδιατεθέντες ὑπὸ τοῦ ὑπάρχου Βαλλίστα, ἀνεκήρυξαν αὐτοκράτορα τὸν ἀρχιστράτηγον αὐτῶν Μακριανόν· οὗτος δέ, ἀπαξιῶν νὰ ὑπείκῃ εἰς τὸν ἐκτεθηλυμμένον Γαλλιηνόν, ἀπεδέχθη τὸ διάδημα (261), παραζεύξας εἰς τὴν ἰδίαν ἀρχὴν τοὺς δύο υἱοὺς Γάϊον Μακριανὸν καὶ Γάϊον Κύιτον *(Quietus)*. Ἂν δὲ ὁ Μακριανὸς ἠρκεῖτο εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν ἐν Ἀσίᾳ, θὰ ἦτο δυσχερὴς ἡ καταπολέμησις αὐτοῦ, κεκτημένου μὲν μεγάλην ἰσχὺν παρὰ τοῖς λεγεῶσιν, ὄντος δὲ δημοφιλοῦς ἐν τῇ χώρᾳ. Ἀλλ' ὁ Μακριανός, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὴν ἐν Ἀσίᾳ κυριαρχίαν, ἤθελε νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἀρχὴν καθ' ἅπαν τὸ κράτος, τοῦθ' ὅπερ ἐπήνεγκε τὸν ὄλεθρον αὐτοῦ.

Τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἀρχῆς σκοπῶν ὁ Μακριανός, ἀφῆκεν ἐν Ἀσίᾳ τὸν νεώτερον υἱὸν μετὰ τοῦ Βαλλίστα, καὶ διεπεραιώθη εἰς τὴν Εὐρώπην μετὰ τεσσαρακονταπεντακισχιλίων ἀνδρῶν, ὅπως ἀντιπαραταχθῇ κατὰ τοῦ Γαλλιηνοῦ. Προηγεῖτο δ' αὐτοῦ κατὰ τὴν πορείαν ἐκείνην ὁ στρατηγὸς Καλπούρνιος Πίσων, σταλεὶς ὅπως ἀνοίξῃ εἰς αὐτὸν τὴν ὁδὸν τῆς Ἀχαΐας, ὅπου ἐστρατοπέδευεν ὁ ἀνθύπατος Οὐάλης. Τούτου δὲ οἱ λεγεῶνες, βλέποντες ἑαυτοὺς ἀπειλουμένους, ἀνεβόησαν αὐτοκράτορα τὸν ἴδιον αὐτῶν στρατηγόν. Στάσις δὲ τῆς στρατιᾶς τοῦ Πίσωνος, σκευωρηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Οὐάλεντος ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐπήγαγε τὸν θάνατον τοῦ Πίσωνος, ὅστις κατ' οὐδὲν ὠφέλησε τὸν σφετεριστὴν Οὐάλεντα. Ἀπ' ἐναντίας δὲ οὗτος ἐφονεύθη κατόπιν ὑπ' αὐτῶν τῶν ἰδίων αὐτοῦ στρατιωτῶν, οἵτινες, στενοχωρούμενοι μεταξὺ τῶν στρατιῶν τοῦ Γαλλιηνοῦ καὶ τῶν τοῦ Μακριανοῦ, προετίμησαν τοῦ ἀνίσου ἀγῶνος τὴν θυσίαν τοῦ ἀρχηγοῦ.

Πρὸς ἀντιμετώπισιν δὲ τοῦ Μακριανοῦ ὁ Γαλλιηνὸς εἶχεν ἀποστείλει τὸν δοῦκα τῶν ἰλλυρικῶν ἐπαρχιῶν Αὐρίολον. Ἡ δ' ἐκστρατεία ὑπῆρξε βρα-

[1] Per Odenathum Persae victi sunt. Defensa Syria, recepta Mesopotamia, usque ad Ctesiphontem Odenathus penetravit. **Εὐτροπίου** IX, 10.

χεῖα, τοῦ Μακριανοῦ ἡττηθέντος ἐν τῇ συγκροτηθείσῃ μάχῃ καὶ ἀποβαλόντος μὲν τὸ διάδημα, πεσόντος δὲ μετὰ καὶ τοῦ πρεσβυτέρου υἱοῦ. Τριακονταχισχίλιοι δὲ ἄνδρες ἐκ τῆς στρατιᾶς αὐτοῦ ὑπετάχθησαν εἰς τὸν Γαλλιηνόν.

Ὅ τι δ' ἐπετέλεσεν ὁ Αὐρίολος ἐν τῇ Δύσει ἔπραξεν ἐν τῇ Ἀσίᾳ ὁ Ὀδαίναθος. Διορισθεὶς ὑπὸ τοῦ Γαλλιηνοῦ ἀρχιστράτηγος τῆς ἀσιατικῆς στρατιᾶς πρὸς ἀμοιβὴν τῶν ὑπὲρ τοῦ κράτους ὑπηρεσιῶν αὐτοῦ ἐν τῷ πρὸς τοὺς Πέρσας πολέμῳ, ὥρμησεν ὁ Ὀδαίναθος ἐπὶ τὴν Ἔμεσαν, ὅπου εὑρίσκετο ὁ νεώτερος τῶν υἱῶν τοῦ Μακριανοῦ Κύιτος. Κυριεύσας δὲ τὴν πόλιν, ἐφόνευσε τὸν νεαρὸν αὔγουστον. Μετ' οὐ πολὺ δ' ἐξέλειπε καὶ ὁ ὕπαρχος Βαλλίστας, ὁ πρωτουργὸς τῆς ἀποστασίας τοῦ Μακριανοῦ, φονευόμενος ἔν τινι ἐπαύλει αὐτοῦ παρὰ τὴν πλησίον τῆς Ἀντιοχείας Δάφνην κατὰ διαταγὴν τοῦ Ὀδαινάθου (262).

Οὕτω λοιπὸν τὰ κατὰ τὸν Γαλλιηνὸν εἶχον πάλιν ὀρθοποδήσει. Πλὴν τῶν ἀπωτάτων κατὰ τὴν Δύσιν ἐπαρχιῶν ἅπαν τὸ κράτος εἶχεν ἐκ νέου καθυποταχθῇ. Ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ δὲν κατώρθωσε νὰ συντηρήσῃ τὴν βελτιωθεῖσαν ἐκείνην θέσιν. Καὶ ταῦτα, διότι ὁ Γαλλιηνὸς οὐδεμίαν ἐκέκτητο τῶν ἀρετῶν τῶν ἀναγκαίων εἰς ἡγεμόνα, ἰδίως ἐν καιροῖς θυέλλης, ἀπ' ἐναντίας δ' ἐπεκράτουν ἐν αὐτῷ ἅπασαι αἱ ἐναντίαι κακίαι, ὧν ὑπερεξεῖχεν ἡ ἀκηδία εἰς βαθμὸν τοιοῦτον, ὥστε νὰ καταπνίγωνται ὑπ' αὐτῆς καὶ αὐταὶ αἱ ἐν αὐτῷ ἀγαθαὶ τάσεις. Καὶ ὅτε μὲν ἠγγέλθη εἰς αὐτὸν ἡ αἰχμαλωσία τοῦ πατρός, εἶπε μετὰ κυνικῆς ψυχρότητος «ἐγίνωσκον, ὅτι ὁ πατήρ μου εἶνε θνητός». Ὅτε δ' ἔμαθεν, ὅτι ἡ Γαλλία καὶ ἡ Αἴγυπτος εἶχον ἀποστατήσει, ἠρώτησε γελῶν τοὺς ἀγγέλους, ἂν ἡ Ῥώμη ἔμελλε νἀπολεσθῇ στερουμένη τῶν χλαμύδων τῶν ἐκ τοῦ γαλατικοῦ Ἀτραβάτου (σήμερον Arras) καὶ δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ζήσῃ ἄνευ τοῦ ἐξ Αἰγύπτου λίνου. Ἕν τι δὲ καὶ μόνον ἠδύνατο ἀκόμη νὰ θερμάνῃ τὴν παγετώδη ἐκείνην ψυχήν, ἡ περὶ τὰ γράμματα ἀσχολία. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ βιογράφου αὐτοῦ ἦτο ἐγκρατὴς τῆς ῥητορικῆς, τῆς ποιήσεως καὶ πασῶν τῶν περὶ τὸν λόγον τεχνῶν[1]. Ὁ δ' εἰς αὐτὸν ὑπὸ ἱστορικοῦ ἄλλως δυσμενῶς πρὸς αὐτὸν διακειμένου παρεχόμενος ἐκεῖνος ἔπαινος ἔχει διὰ ταῦτα ἔτι μεγαλειτέραν ἀξίαν. Καὶ τὰ ἐγκώμια δέ, ὧν ἔτυχε παρὰ τῶν Χριστιανῶν ἱστορικῶν ἐπὶ τῇ παύσει τοῦ ὑπὸ τοῦ πατρὸς κηρυχθέντος διωγμοῦ, εἶνε ἄξια τῆς προσηκούσης ἐκτιμήσεως. Δὲν λείπουσι λοιπὸν τὰ ἀγαθὰ καὶ ἐν ταύτῃ τῇ ἀρχῇ, ἀλλ' ἐπικρατοῦσι τὰ κακά, ἡ δὲ δεινὴ ἀθλιότης τῶν χρόνων ἐπηύξανε πικρῶς τὴν ὑπεροχὴν ταύτην τῆς κακίας.

Ἡ δ' ἀναρχία ἡ καθ' ἅπαν τὸ κράτος ἐπεκταθεῖσα ἐπενήργησεν ὀλεθρίως καὶ εἰς τὰ οἰκονομικά. Τῶν δ' ἀμέσων αὐτῆς ἀποτελεσμάτων ὑπῆρξε καὶ ἡ

---

[1] Fuit enim Gallienus .... oratione poemate atque omnibus artibus clarus. **Τρεβελλίου Πολλίωνος** Gall. 11.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

νομισματικὴ κρίσις, ἥτις ἄλλως προεκλήθη πως καὶ ἐκ τῆς νοθεύσεως τοῦ ἀργυροῦ νομίσματος, ἀποβάσης ἔτι ὀλεθριωτέρας διὰ τὴν ἀξίωσιν τοῦ δημοσίου ταμείου τῆς εἰς χρυσὸν πληρωμῆς τῶν φόρων. Καὶ πράγματι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τὸ ἀργυροῦν νόμισμα, ὅπερ ἔτι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν Γορδιανοῦ τοῦ Γ΄ περιεῖχεν ἓν τρίτον ἀργύρου, ἐξέπεσεν εἰς βαθμὸν, ὥςτε νὰ περιέχῃ μόνον τὸ εἰκοστόν.

Εὔκολον εἶνε νὰ ἐννοηθῇ ὁπόσας ἀναγκαίως τοιαύτη ἔκπτωσις τοῦ νομίσματος προεκάλει καταστροφάς. Καὶ δὴ οἱ ἀποζῶντες ἐκ μισθοφορᾶς ἠναγκάζοντο νὰ ζητῶσι διέξοδον ἐκ τῆς πενίας διὰ τῶν καταχρήσεων, αἱ δὲ καταχρήσεις ἐκεῖναι τῶν ἀρχόντων ἐτελοῦντο ἐπὶ ζημίᾳ τῶν ὑπηκόων. Τὰ δὲ χείριστα ἀποτελέσματα τῆς νομισματικῆς κρίσεως προήρχοντο ἐκ τοῦ στρατιωτικοῦ ὄχλου. Πλὴν δὲ τῆς ἐπιδημικῆς ὑπὸ τῶν στρατιῶν ἀναγορεύσεως αὐτοκρατόρων ὁ στρατὸς ἀπέβη ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ ὀλέθριος εἰς τὰς ἐπαρχίας διὰ τῶν θρασειῶν ἁρπαγῶν. Διὸ οἱ κάτοικοι τῶν ἐπαρχιῶν δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ διακρίνωσιν, ἂν ἐπήρχετό τις παῦσις τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, ἐπειδὴ, ὅταν ἔλειπον οἱ βάρβαροι, διεδέχοντο αὐτοὺς οἱ στρατιῶται.

Ἡ φρουρὰ τοῦ Βυζαντίου παρεξετράπη ἐπὶ τοσοῦτον, ὥςτε διὰ τὴν εἰς αὐτὴν καθυστέρησιν τῶν μισθῶν ἐδῄωσε καὶ ἐμέστωσε φόνου τὴν πόλιν (262). Ἡ δὲ ἀτασθαλία αὕτη συνεκίνησε τὸν νωθρὸν Γαλλιηνὸν, ὅςτις, ἐγκαταλιπὼν τὴν ἐν τῷ παλατίῳ σχολὴν, ὥρμησεν εἰς τὸν Βόςπορον μετ᾽ ἀξίων λόγου δυνάμεων, ὅπως τιμωρήσῃ τοὺς ὠμοὺς στασιαστάς. Καὶ ἡ μὲν ὑπ᾽ αὐτοῦ ἐπιδειχθεῖσα αὐστηρότης ὑπῆρξεν ἀνάλογος πρὸς τὸ μέγεθος τῆς κακουργίας, αἱ δ᾽ ἐπαρχίαι, ἰδοῦσαι τὴν τοιαύτην ἀπρόοπτον δραστηριότητα τοῦ αὐτοκράτορος, ἤρχισαν ἀναπνέουσαι, ἀλλ᾽ ἡ ἀναθάρρησις ἐκείνη ὑπῆρχε βραχεῖα. Ἤδη τῷ 263 ὁ Γαλλιηνὸς ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ῥώμην, μᾶλλον φροντίζων περὶ τῆς τελέσεως τῆς δεκαετηρίδος τῆς ἐπὶ τὴν ἀρχὴν ἀναρρήσεως ἢ περὶ τῶν συμφορῶν τοῦ κράτους. Οὕτω δ᾽ ἡ ἀναρχία ἀνέλαβε τὴν ἐξολοθρευτικὴν αὐτῆς ὁρμήν. Ἁπανταχοῦ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἀναφαίνονται αὐτοκράτορες σφετεριζόμενοι τὸ διάδημα. Ἐν μὲν τῇ Αἰγύπτῳ ἀνακηρύττεται ὁ ὕπαρχος τοῦ Γαλλιηνοῦ Ἀλέξανδρος Αἰμιλιανὸς, ἐν δὲ τῇ Παννονίᾳ ὁ δοὺξ Πόπλιος Ῥηγαλιανός. Ὁ δὲ Γαλλιηνὸς, θέλων νἀποφύγῃ τὴν ἐκ νέου διάδοσιν τῆς ἐπιδημίας ἐν Ἀσίᾳ, ἀπεφάσισε νὰ προςλάβῃ συνάρχοντα τὸν γενναῖον Ὀδαίναθον (264). Οὕτω δ᾽ ἐπανελαμβάνετο ἡ ὑπὸ τοῦ Οὐαλεριανοῦ τὸ πρῶτον εἰςαχθεῖσα διαίρεσις τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως. Τῶν δ᾽ ἀντιπάλων τοῦ αὐτοκράτορος παλαιῶν τε καὶ νέων ὁ μόνος ἐπίφοβος ἦτο ὁ Πόστουμος. Πρὸς ἀντιπολέμησιν δὲ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Παννονίᾳ κεκηρυγμένων αὐτοκρατόρων ἤρκεσεν ἡ ἐμφάνισις τοῦ στρατηγοῦ Θεοδότου μετὰ στρατιᾶς, ὅπως αὐτοὶ οἱ στρατιῶται τοῦ Αἰμιλιανοῦ καὶ τοῦ Ῥηγαλιανοῦ στασιάσαντες φονεύσωσιν αὐτούς. Κατὰ δὲ τοῦ Ποστούμου ἀπεφά-

σισε τέλος ὁ Γαλλιηνὸς νὰ ὁρμήσῃ αὐτὸς, συνεπαγαγὼν τοὺς δύο γενναιοτάτους τῶν περὶ αὐτὸν στρατηγῶν, τὸν Αὐρίολον καὶ τὸν Κλαύδιον, διὰ δὲ τῆς συνεργίας αὐτῶν κατώρθωσε νὰ νικήσῃ τὸν ἀντίπαλον. Ἀλλ᾽ ἡ νίκη αὕτη ἀπέβη σχεδὸν ἄκαρπος, ἐπειδὴ, καθ᾽ ὃν χρόνον ὁ Κλαύδιος προςέβαλλε τὸν Πόστουμον, ἄλλος στρατηγὸς, ὁ Βικτωρῖνος, σαγηνευθεὶς ὑπὸ τῆς ἐπαγγελίας νὰναρρηθῇ συναυτοκράτωρ τοῦ Ποστούμου, ηὐτομόλει πρὸς αὐτὸν μετὰ πέντε λεγεώνων. Ἐξ ἑτέρου δὲ ὁ Γαλλιηνὸς παρέλυε τὸ ἔργον τῶν ἰδίων αὐτοῦ στρατηγῶν, ἐγκαταλείπων τὸ στρατόπεδον ἕνεκα τραύματος ὅπερ ἔπαθε κατὰ τὴν πολιορκίαν φρουρίου τινὸς καὶ ἐπιστρέφων εἰς τὴν Ἰταλίαν. Οὕτω δ᾽ ἐχόντων τῶν πραγμάτων, διῆλθε σχεδὸν ἀπαρατήρητος ὁ αἴφνης ἐπελθὼν φόνος τοῦ Ποστούμου. Ἐφόνευσαν δ᾽ αὐτὸν οἱ ἴδιοι αὐτοῦ στρατιῶται στασιάσαντες πρὸς ἐκδίκησιν αὐτοῦ, ἀπαγορεύσαντος τὴν δῄωσιν τοῦ Μαγοντιακοῦ καθ᾽ ὃν χρόνον ὁ Πόστουμος διέτριβε περὶ τὴν καταπολέμησιν νέου ἀντιπάλου, τοῦ Οὐλπιανοῦ Κορνηλίου Λολλιανοῦ, ὃν εἶχον ἀνακηρύξει αὐτοκράτορα οἱ παραρρήνιοι λεγεῶνες.

Ἐπὶ τούτοις δ᾽ ἡ Γαλατία ἔμεινε διῃρημένη μεταξὺ δύο νέων σφετεριστῶν, τοῦ Λολλιανοῦ καὶ τοῦ Βικτωρίνου, ὁ δὲ ἀποσχισμὸς τῆς χώρας ἀπὸ τῆς αὐτοκρατορίας ἐξηκολούθησε καὶ μετὰ τὴν ἐξολόθρευσιν ἐκείνων καὶ ἀντικατάστασιν ὑπὸ ἄλλων τυράννων. Πρῶτος δ᾽ ἐξέλιπεν ὁ Λολλιανὸς, φονευθεὶς ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν, ἐξαγορασθέντων ὑπὸ τοῦ χρυσοῦ τοῦ Βικτωρίνου· ὁμοία δ᾽ ὑπῆρξεν ἡ τύχη καὶ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου Μαρίου, πάλαι ποτὲ σιδηρουργοῦ, ἀναρρηθέντος, ἀλλὰ καὶ φονευθέντος ἔπειτα ὑπὸ τῶν ἰδίων ἑαυτοῦ στρατιωτῶν μετ᾽ ἀρχὴν ὀλίγων ἡμερῶν. Ὁμοίως δὲ βίαιος ὑπῆρξεν ὁ θάνατος καὶ τοῦ Βικτωρίνου, ὅςτις ἔπεσε θῦμα τῆς ἀχαλινώτου αὐτοῦ ἀκολασίας, φονευθεὶς ὑπὸ γραφέως, ἐκδικοῦντος διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ τὴν ὑπὸ τοῦ Βικτωρίνου καθυβρισθεῖσαν τιμὴν τοῦ ἰδίου οἴκου. Συνεθανατώθη δὲ καὶ ὁ ἀθῷος υἱὸς τοῦ Βικτωρίνου, ὃν ὁ αὐτοκράτωρ ἐκεῖνος τῆς Γαλατίας εἶχεν ἀπὸ διετίας ἀναδείξει συναύγουστον (268). Τότε δ᾽ ἔμεινεν ἐπί τινα χρόνον κυρία τῆς Γαλατίας γυνὴ διὰ τὸ ἀρρενωπὸν καὶ γενναῖον τοῦ χαρακτῆρος ὀνομασθεῖσα ἡ Ζηνοβία τῆς Δύσεως. Ἦτο δὲ αὕτη ἡ μήτηρ τοῦ Βικτωρίνου Βικτωρῖνα, ἣν οἱ στρατιῶται ὠνόμασαν *μητέρα τῶν στρατοπέδων (mater castrorum)*, ἀποδεχθέντες παρ᾽ αὐτῆς νέον αὐτοκράτορα, τὸν Ἐσούβιον Τέτρικον, ἄνδρα ὑπατικὸν καὶ ἄλλοτε ἡγεμονεύσαντα τῆς Ἀκυτανίας. Καὶ ἡ μὲν ἐκλογὴ ὑπῆρξεν ἐπιτυχὴς, ἀλλ᾽ οἱ χρόνοι δὲν ἦσαν αἴσιοι διὰ τοὺς ἀναγορευομένους αὐτοκράτορας. Διὸ ὁ Τέτρικος, ὅςτις εἶχε πρὸ αὐτοῦ τὸ φάσμα τῶν προσφάτων τραγικῶν θανάτων, ἐγκαταλιπὼν ὡς πρωτεύουσαν τὴν Αὐγοῦσταν Τριβηρῶν, ἐγκαθιδρύθη ἐν Βορδιγάλοις, καὶ ἔθηκεν ἑαυτὸν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς θεᾶς Ἐπιτροπείας *(Tutela)*, ὅπως αὕτη σώσῃ αὐτὸν ἀπὸ τῆς τύχης τῶν προκατόχων.

Τοιοῦτος ἀντίζηλος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐμπνεύσῃ φόβους εἰς τὸν Γαλλιηνόν. Πράγματι δὲ δὲν προῆλθεν ἐκ τῆς Γαλατίας ὁ ὄλεθρος τοῦ Γαλλιηνοῦ, ὅστις πρὶν ἢ πλήξῃ αὐτὸν ἔπληξε μέγα μέρος τοῦ κράτους. Ἐν τῇ Ἀσίᾳ εἶχεν ἀποθάνει τῷ 267 ὁ γενναῖος Ὀδαίναθος, Σημίτης ἔχων ῥωμαϊκὴν τὴν ψυχήν. Οὗτος καὶ πρὸ τῆς ἀναρρήσεως εἰς συναύγουστον τοῦ Γαλλιηνοῦ καὶ μετ' αὐτὴν εἶχεν ἀγωνισθῆ πάντοτε ὑπὲρ τοῦ αὐτοῦ προγράμματος τῆς ἑνότητος καὶ ἀνεξαρτησίας τοῦ κράτους, οὐδ' εἶχόν ποτε ἄλλον σκοπὸν οἱ πόλεμοι αὐτοῦ. Παρασκευαζόμενος δὲ νὰ καταπολεμήσῃ ἄλλους βαρβάρους, ἐπιδραμόντας τὴν Ἀσίαν, ἔπεσε θῦμα αὐλικῆς σκευωρίας, ἧς φανερὸς μὲν ἐργάτης ἦτο ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ Μαιόνιος, εἰσηγητὴς δὲ πιθανῶς αὐτὴ ἡ σύζυγος Ζηνοβία, ἥτις καὶ ὑπῆρξεν ἡ ἐκ τοῦ φόνου τοῦ Ὀδαινάθου ἐπωφεληθεῖσα, ἐν ᾧ ὁ Μαιόνιος ἀπεκόμισε τὸν θάνατον ὡς ποινὴν τῆς κακουργίας[1].

Ἡ Σεπτιμία Βατζαβαΐ, ὡς ὀνομάζεται ἐπὶ συριακῶν ἐπιγραφῶν, ἢ Ζηνοβία, ὡς ἐκλήθη ἑλληνιστί, εἶνε τῶν περιφανεστάτων γυναικῶν ἃς ἀνέδειξεν ἡ Ἀνατολή. Καὶ ἐκαυχᾶτο μὲν ὅτι κατήγετο ἐκ τῶν Πτολεμαίων, ἐπὶ δὲ τῆς ἀξιώσεως ταύτης στηριζομένη, εἴτε ἀληθὴς ἦτο εἴτε ψευδής, κατώρθωσε νὰ ὑποτάξῃ τὴν Αἴγυπτον, ὅτε ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν καὶ τοῦ δήμου τῆς Παλμύρας ἐκλήθη διάδοχος τοῦ Ὀδαινάθου ὡς ἐπίτροπος τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ Οὐαβαλλάθου. Περικαλλὴς τὴν ὄψιν καὶ ἁγνὴ ἐλάλει πλὴν τῆς πατρίου συριακῆς γλώσσης τὴν ἑλληνικήν, τὴν λατινικὴν καὶ τὴν αἰγυπτιακήν, ἐμελέτα τὸν Ὅμηρόν καὶ τὸν Πλάτωνα, καὶ ἠρέσκετο διαλεγομένη περὶ φιλοσοφίας καὶ φιλολογίας μετὰ τῶν ἐν τῇ αὐλῇ λογίων, ἰδίως δὲ μετὰ τοῦ Διονυσίου Κασσίου Λογγίνου, ὄντος τῶν ἐπιφανεστάτων ὀπαδῶν τῆς νεοπλατωνικῆς σχολῆς. Κατ' ἀντίθεσιν δὲ τοῦ Ὀδαινάθου, προτάξαντος τῆς πατρίδος τὴν Ῥώμην, ἔστρεψε τὸν νοῦν εἰς τὴν αὐτονομίαν τῆς Παλμύρας καὶ τὴν ἀνάστασιν τῆς ἀρχαίας δυνάμεως τῶν Λαγιδῶν. Ἡ δὲ ἀντιπολίτευσις αὕτη πρὸς τὸ πρόγραμμα τοῦ συζύγου καὶ ἡ ὑπ' ἐκείνου προτίμησις τοῦ ἐξ ἄλλης γυναικὸς γεννηθέντος πρωτοτόκου υἱοῦ Ἡρώδου ὑπῆρξαν ἴσως τὰ αἴτια τἀγαγόντα τὴν Ζηνοβίαν εἰς τὴν συμμετοχὴν τῆς ἐναντίον τοῦ Ὀδαινάθου συνωμοσίας. Ἀλλ' ὅπως καὶ ἂν ἔχωσι τὰ κατὰ τὸν φόνον ἐκεῖνον, βέβαιον εἶνε, ὅτι διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Ὀδαινάθου καὶ τῆς ἀναρρήσεως τῆς Ζηνοβίας τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος δὲν εἶχε πλέον ἀντιμέτωπον ἕνα πολέμιον μόνον, ἀλλὰ δύο, τὴν Κτησιφῶντα καὶ τὴν Παλμύραν. Ὁ δὲ Γαλλιηνὸς ἀπέστειλεν ἐναντίον τῶν Παλμυρηνῶν τὸν στρατηγὸν Ἡρακλειανόν, ἀλλ' οὗτος ἡττήθη, καὶ ὁ αὐτοκράτωρ ἠναγκάσθη νἀφήσῃ ἥσυχον τὴν Παλμύραν, ὅπως στρέψῃ τὰς δυνάμεις τοῦ κράτους ἐπὶ τοὺς Γότθους.

---

[1] Ἴδ. περὶ τοῦ βασιλείου τῆς Παλμύρας A. v. Sallet Die Fürsten von Palmyra. Ἐν Βερολίνῳ. 1867.

Μετ' ἀνάπαυσιν ὀλίγων ἐτῶν τὰ ὁρμητικὰ στίφη τῶν Γότθων Ἐρούλων ἀνεφάνησαν καὶ πάλιν τὸ ἔαρ τοῦ 267 κατὰ τὸν Βόςπορον, πλεύσαντα ἐκ τῆς Μαιώτιδος ἐπὶ πεντακοσίων πλοίων. Διαπλεύσαντες δὲ τὸν Βόςπορον, εἰςήλασαν διὰ τῆς Προποντίδος εἰς τὸ Αἰγαῖον, καὶ ὥρμησαν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα. Αἱ Ἀθῆναι, αἱ Θῆβαι, τὸ Ἄργος, ἡ Κόρινθος καὶ ἡ Σπάρτη ἐδηώθησαν καὶ ἐν μέρει ἐπυρπολήθησαν. Ἀλλὰ μέχρι τούτου μόνον τοῦ σημείου προέβη ἡ φοβερὰ ἐπιδρομή.

Καθ' ὃν δὲ χρόνον ὁ Γαλλιηνὸς ἐξεκίνησε μετὰ τοῦ στρατηγοῦ Μακριανοῦ ἀπὸ τῆς Ἰταλίας πρὸς βοήθειαν τῆς Ἑλλάδος, γενναῖος Ἀθηναῖος, ὁ ἱστορικὸς Πόπλιος Ἑρέννιος Δέξιππος, ἤθροισε περὶ ἑαυτὸν στῖφος δισχιλίων ἐθελοντῶν καὶ μετὰ μικρὰς ἀψιμαχίας, καθ' ἃς ἐνίκησε, κατώρθωσε νὰ ἐλευθερώσῃ τὴν πάτριον πόλιν καὶ ἐξώσῃ τοὺς βαρβάρους ἐκ τῆς Ἀττικῆς[1]. Περὶ τὸν αὐτὸν δὲ χρόνον ὁ στρατηγὸς τοῦ Γαλλιηνοῦ Κλεόδαμος κατελάμβανεν ἐν Πειραιεῖ τὸ μέγιστον μέρος τοῦ στόλου τῶν Ἐρούλων, οἵτινες ἠναγκάσθησαν νὰ τραπῶσιν ἐπὶ τὸν Δούναβιν διὰ τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Παρὰ δὲ τὸν ποταμὸν τῆς Θρᾴκης Νέστον συνηντήθησαν ὑπὸ τοῦ Γαλλιηνοῦ, ὅςτις καὶ ἐνίκησεν αὐτούς. Ἀρκεσθεὶς δ' εἰς ταύτην τὴν νίκην, δὲν ἐξηκολούθησε τὸν ἀγῶνα, ἀλλ' ἤρξατο διαπραγματεύσεων πρὸς τοὺς βαρβάρους, εἰς οὓς ἐπετράπη ἡ εἰς τὰς ἕδρας αὐτῶν ἐλευθέρα ἐπιστροφή. Τινὲς δὲ τῶν Ἐρούλων προσεχώρησαν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ κράτους, καὶ ὁ Γαλλιηνὸς ἄνευ ἐρυθήματος ἠξίωσε τὸν Ἔρουλον Ναυλόβατον ὑπατικῆς τιμῆς πρὸς ἀμοιβὴν τῆς αὐτομολίας αὐτοῦ.

Ἡ δ' ἀποστασία τοῦ στρατηγοῦ Αὐριόλου ὑπῆρξεν ἡ φωνὴ τῆς ἐκδικήσεως ἐπὶ τῇ ἐπονειδίστῳ ἐκείνῃ ὕβρει τῶν πατρίων θεσμῶν. Ὁ δὲ Γαλλιηνὸς, σπεύσας εἰς τὴν Ἰταλίαν, συνέμιξε πρὸς τὸν σφετεριστὴν τοῦ θρόνου παρὰ τὸν ποταμὸν Ἀδούαν (Adda) κατὰ τὴν λεγομένην Γέφυραν τοῦ Αὐριόλου (*Pons Aureoli,* σήμερον Pontirolo), καὶ, νικήσας αὐτὸν, ἐνέκλεισεν ἐν Μεδιολάνοις. Ἀλλ' ἡ νίκη ἀπέβη ἐπὶ ματαίῳ, διότι οἱ στρατηγοὶ, βαρυνθέντες νὰ ὑπηρετῶσι τοιοῦτον αὐτοκράτορα, συνεφώνησαν νὰ προσφέρωσι τὸ διάδημα εἰς τὸν γενναῖον αὐτῶν συστράτηγον Κλαύδιον. Ἐπὶ τούτοις δ' ὁ Γαλλιηνὸς ἐφονεύθη ὑπό τινος τῶν συνομωτῶν ὑπ' αὐτὰ τὰ τείχη τῶν Μεδιολάνων ἐν ᾧ παρεσκευάζετο νἀποκρούσῃ ἔξοδον τοῦ Αὐριόλου τῇ 22 Μαρτίου 268. Ὁμοίως δ' ἐφονεύθη καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Γαλλιηνοῦ Οὐαλεριανὸς, ὅπως προληφθῇ ἡ παρ' αὐτοῦ παρακώλυσις τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Κλαυδίου. Γενναία δὲ δωρεὰ, διανεμηθεῖσα εἰς τοὺς λεγεῶνας ὑπὸ τοῦ Μακριανοῦ τοῦ τὸ αὐτοκρατορικὸν ταμεῖον διαχειριζομένου, ἔπεισε τοὺς στρατιώτας νὰ κηρυ-

[1] Ἴδ. **Σπυρ. Π. Λάμπρου** Περὶ Δεξίππου καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἐρούλων ἁλώσεως τῶν Ἀθηνῶν (Ἱστορικὰ μελετήματα. Ἐν Ἀθήναις. 1886. σ. 69 κ. ἑ.).

χθῶσιν ὑπὲρ τοῦ ἐκλεχθέντος ὑπὸ τῶν στρατηγῶν. Τότε δ' ἐπῆλθε ταχὺ τὸ τέλος τοῦ Αὐριόλου, αὐτῶν αὐτοῦ τῶν στρατιωτῶν, καταρραδιουργηθέντων ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Αὐρηλιανοῦ, ἐπαναστάντων καὶ φονευσάντων αὐτόν.

Ἤδη δὲ τῇ 24 Μαρτίου ἠδυνήθη νἀγγείλῃ ὁ Κλαύδιος δι' ἐπιστολῆς εἰς τὴν σύγκλητον τὴν ἀνάρρησιν ἑαυτοῦ. Ἐπὶ δὲ τῷ ἀγγέλματι, ὅτι ὁ Γαλλιηνὸς δὲν ἔζη πλέον, ὁ δῆμος ἐξεδήλωσε τὸ πρὸς αὐτὸν μῖσος, παρεκτραπεὶς ἐναντίον τῶν συγγενῶν αὐτοῦ καὶ τῶν φίλων. Ἀλλ' ὁ Κλαύδιος ἐπέθηκεν αἰφνίδιον τέλος εἰς τὰς ὠμότητας ἐκείνας, διὰ δὲ τῆς δραστηριότητος αὐτοῦ κατώρθωσε καὶ νὰ ψηφίσῃ ἡ σύγκλητος τὴν ἀποθέωσιν τοῦ προκατόχου.

ΙΖ' Μάρκος Αὐρήλιος Κλαύδιος (268-270)[1]. *Οἱ Ἰλλυριοὶ αὐτοκράτορες.* — Διὰ Κλαυδίου Β' τοῦ ἐπιλεγομένου Γοτθικοῦ ἄρχεται ἡ δυναστεία τῶν γενναίων ἐκείνων Ἰλλυριῶν αὐτοκρατόρων, ἐξ ὧν προῆλθεν ἡ σωτηρία τοῦ κράτους ἀπὸ τῆς πανταχόθεν ἀπειλούσης αὐτὸ καταστροφῆς. Καλοῦνται δὲ Ἰλλυριοὶ ἀπὸ τῶν χωρῶν ἐξ ὧν κατήγοντο καὶ ἐξ ὧν προήρχοντο οἱ ἄριστοι τῶν στρατιωτῶν τῆς Ῥώμης. Ὁ Οὐαλεριανὸς εἶχεν ἀναθέσει τῷ 265 εἰς τὸν Κλαύδιον τὴν διοίκησιν τοῦ Ἰλλυρικοῦ, χώρας εἴπερ τις καὶ ἄλλη ἐκτεθειμένης εἰς τοὺς ἀπὸ τῶν βαρβάρων κινδύνους. Τοῦ Κλαυδίου δὲ ἀνδραγάθημα ὑπῆρξεν ἡ τελευταία τοῦ Γαλλιηνοῦ κατὰ τῶν Γότθων νίκη, καὶ ἐκεῖνος ὑπῆρξεν ὁ συμβουλεύσας τὸν αὐτοκράτορα νὰ συνεχίσῃ τὸν ἀγῶνα μέχρις ἐξολοθρεύσεως τῶν βαρβάρων. Ἡ δὲ παραμέλησις τῆς συμβουλῆς ἐκείνης ἐπήγαγε νέαν ἐπιδρομὴν τῶν Γότθων, φοβερωτέραν ἁπασῶν τῶν προγενεστέρων. Οἱ ἐπιδραμόντες βάρβαροι ἀνῆλθον εἰς τριακοσίας εἴκοσι χιλιάδας, μὴ συνυπολογιζομένων τῶν δούλων, τῶν γυναικῶν καὶ παίδων. Δὲν προέκειτο λοιπὸν ὡς ἄλλοτε περὶ ἁπλῆς εἰςβολῆς χάριν λαφυραγωγίας, ἀλλ' αὐτόχρημα περὶ μεταναστάσεως λαῶν μετοικούντων εἰς νέας ἕδρας ἐντὸς τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Ὅτε δὲ ὁ Κλαύδιος εὑρέθη ἀντιμέτωπος τῶν ἀπειροπληθῶν ἐκείνων στιφῶν, κατελήφθη ὑπὸ αἰσθήματος φόβου, καὶ πρὶν ἀναλάβῃ τὸν ἄνισον ἀγῶνα, ἠθέλησε νὰ ἐκθέσῃ εἰς τὴν σύγκλητον δι' ἐπιστολῆς ὁποία ἦτο ἡ κατάστασις, ἐν ᾗ εὑρίσκετο τότε τὸ κράτος, καὶ ὁποῖοι ἦσαν οἱ αὐτοκράτορες, οὓς διεδέχθη. Συνεπέρανε δὲ λέγων, ὅτι ὁποιαδήποτε καὶ ἂν ἀπέβαινον τὰ ἐπιτευχθησόμενα ἔπρεπε νὰ θεωρῶνται ἱκανῶς μεγάλα[2].

Ὁ δὲ κατὰ τῶν Γότθων πόλεμος ἐκεῖνος διήρκεσε καθ' ἅπαντα τὸν χρό-

---

[1] Πηγαὶ τῶν κατὰ τον Κλαύδιον εἶνε ὁ **Τρεβέλλιος Πολλίων** (Divus Claudius), ὁ **Ζώσιμος** (σ. 38, 10–42, 5), ὁ **Ζωναρᾶς** (XII, 26) καὶ ὁ **Ἰορδάνης** (18). Πρβλ. A. Duncker Claudius Gothicus. Ἐν Μαρβούργῳ. 1868.

[2] **Τρεβελλίου Πολλίωνος** Claud. 7.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

νον τῆς ἀρχῆς τοῦ Κλαυδίου οὕτως, ὥςτε οὐδὲ νὰ σκεφθῇ κἂν ἠδυνήθη περὶ καταπολεμήσεως τῶν δύο σφετεριστῶν, τοῦ Τετρίκου καὶ τῆς Ζηνοβίας. Ἤρχισε δ' ὁ γοτθικὸς πόλεμος τὸ ἔαρ τοῦ 269. Ἀλλ' ἤδη κατὰ τὰς πρώτας ἐπιθέσεις τοῦ αὐτοκράτορος οἱ πολέμιοι ἠναγκάσθησαν νὰ συνίδωσιν, ὅτι τὸ πλῆθος αὐτῶν μᾶλλον ἐμπόδια παρεῖχεν ἢ ὠφέλειαν. Διὸ μετὰ τὴν ἀπὸ Τόμεως εἰς Μαρκιανούπολιν ἀπόκρουσιν διῃρέθησαν εἰς δύο μοίρας, ὧν ἡ μὲν ὥρμησεν ἐπὶ τὴν Μοισίαν, ἡ δ' ἑτέρα μετὰ τοῦ στόλου ἐξέπλευσεν εἰς τὴν Προποντίδα, μετὰ δὲ μεγάλας ζημίας, ἃς ὁ στόλος ὑπέστη κατὰ τὸν εἴςπλουν τοῦ Βοςπόρου ἕνεκα τρικυμίας, καὶ ματαίαν ἀπόπειραν κατὰ τῆς Κυζίκου, ἔπλευσεν εἰς τὰ νότια παράλια τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας. Ἐκεῖ δ' ἐπῆλθε νέος διχασμός· καὶ μέρος μὲν τῶν βαρβάρων ἀπέβη εἰς τὴν γῆν, καὶ, διαδραμὸν τὴν Θράκην, ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῆς ὀχυρᾶς Θεσσαλονίκης, οἱ δὲ λοιποὶ, μείναντες ἐπὶ τοῦ στόλου, διηυθύνθησαν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἑλλάδος πρὸς δῄωσιν αὐτῶν. Ἐκεῖ δ' ἀντεπεξῆλθε κατ' αὐτῶν ὁ ἔπαρχος τῆς Αἰγύπτου Πρόβος, πλεύσας μετὰ τοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ στόλου, καὶ ἐνίκησεν αὐτοὺς ὁλοσχερῶς οὕτως, ὥςτε οὐδεὶς πλέον γίνεται λόγος περὶ τοῦ στόλου αὐτῶν. Ὁμοία δὲ ὑπῆρξεν ἡ τύχη καὶ τῶν ἄλλων μοιρῶν τῶν Γότθων. Οἱ εἰς τὴν ἤπειρον ἀποβάντες ἐξωλοθρεύθησαν τέλος μετὰ δεινὴν ἧτταν, ἣν ὑπέστησαν παρὰ τοῦ Κλαυδίου ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ ποταμοῦ Μάργου, τῆς σημερινῆς Μοράβας, παρὰ τὴν Ναϊσσὸν, ἐν μάχῃ καθ' ἣν ἐφονεύθησαν πεντηκοντακιςχίλιοι ἄνδρες. Ἡ ἐπιτυχία δ' ἐκείνη ὑπῆρξε κατόρθωμα τῆς στρατηγικῆς δεινότητος τοῦ αὐτοκράτορος, ὅςτις τὸ μὲν πρῶτον ἐνίκησεν ἐν ἀλλεπαλλήλοις ἀψιμαχίαις συγκροτηθείσαις ἐν διαφόροις χώραις, καὶ διὰ τῶν νικῶν ἐκείνων ἠλάττωσε τὰς δυνάμεις τῶν βαρβάρων, ἔπειτα δὲ κατώρθωσε νὰ περικυκλώσῃ αὐτοὺς δι' εὐρέος κύκλου συγκεντρικῶν φυλακῶν καὶ περικλείσῃ ἐν ταῖς δυςπροσίτοις φάραγξι τοῦ Αἵμου. Ἐκεῖ δ' ἐπολιόρκησεν αὐτοὺς ἐπὶ ἕνα ὅλον χειμῶνα οὕτως, ὥςτε οἱ πλεῖστοι τῶν Γότθων ἀπέθανον ἐκ τοῦ λιμοῦ.

Ἀλλ' οἱ βάρβαροι ἐκεῖνοι ἀφῆκαν ὄπισθεν αὐτῶν ἐχθρὸν φοβερώτερον τῶν γοτθικῶν ὅπλων, τὸν λοιμὸν, ὅςτις ἔπληξε καὶ αὐτὸν τὸν αὐτοκράτορα ἐν Σιρμίῳ, ἐν ᾧ παρεσκευάζετο νἀποκρούσῃ ἄλλην ἐπιδρομὴν βαρβάρων ἐν Παννονίᾳ κατὰ Μάρτιον τοῦ 270. Ἐξέλιπε δὲ οὕτως ἐν κρισίμοις διὰ τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος καιροῖς ὁ ἀνὴρ, ὃν πρὸ μικροῦ διὰ δόγματος ἡ σύγκλητος εἶχε προςονομάσει *Γοτθικὸν,* παρέχουσα εἰς αὐτὸν τὴν δικαιοτάτην τῶν προςωνυμιῶν δι' ὧν εἶχέ ποτε τιμηθῇ Ῥωμαῖος αὐτοκράτωρ.

ΙΗ' ΑΥΡΗΛΙΑΝΟΣ (270-275)[1]. *Ἐγκατάλειψις τῆς Δακίας.* — Ἅμα

[1] Ἴδ. **Φλάβιον Βοπῖσκον** (Divus Aurelianus καὶ Firmus Satur-

δὲ τῷ θανάτῳ τοῦ Κλαυδίου τὸ κράτος πρὸς ἐπίμετρον τῶν συμφορῶν ἐκινδύνευσεν ὑπὸ νέου ἐμφυλίου πολέμου. Καὶ δὴ ἡ σύγκλητος, μὴ ἀναλογιζομένη τὴν παροῦσαν αὐτῆς ἀσημότητα, μετὰ τὴν ὑπὲρ τοῦ θανόντος αὐτοκράτορος ψήφισιν τῶν προσηκουσῶν τιμῶν, ἀνέδειξεν αὔγουστον τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Κλαύδιον Κύντιλλον, στρατοπεδεύοντα τότε ἐν Ἀκυληίᾳ πρὸς ἄμυναν

Τὰ ἀνδράποδα τῆς ἐν Ναϊσσῷ μάχης.

τῆς Ἰταλίας ἀπὸ τῆς ἀπειλουμένης ἐπιδρομῆς τῶν Ἀλαμαννῶν. Ἀλλ' ἡ ὑπὸ τῆς συγκλήτου ἐκλογὴ μόνον συμφορὰς ἐπέφερεν εἰς τὸν ἐκλεχθέντα, ἐφ' ὅσον δὲν προσεπήρχετο καὶ ἡ παρὰ τῶν στρατιῶν ἀναγνώρισις. Ἡ δὲ στρατιὰ εἶχεν ἤδη προβῇ εἰς ἐκλογὴν ἄλλου αὐτοκράτορος, ἀναβοήσασα ἐν μέσῳ τῆς μανίας τοῦ πρὸς τοὺς βαρβάρους πολέμου τὸν Λεύκιον Δομίτιον

---

ninus), **Δέξιππον** (Ἀποσπάσματα ἐν τοῖς Historici Graeci minores τοῦ L. Dindorf. Ἐν Λειψίᾳ σ. 190 κ. ἑ.), **Ζώσιμον** (σ. 42, 6—54, 19), **Ζωναρᾶν** (XII, 27). Τούτων ὁ Δέξιππος, ὢν μαχητὴς ἅμα καὶ ἱστορικός, ὑπομιμνήσκει τὸν Ξενοφῶντα. Συνέγραψε δὲ τέσσαρα βιβλία *Τῶν μετὰ Ἀλέξανδρον, Χρονικὴν ἱστορίαν* ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τοῦ αὐτοκράτορος Κλαυδίου καὶ *Σκυθικά*, ἐν οἷς περιελαμβάνετο ἡ ἱστορία τῶν πρὸς τοὺς Γότθους πολέμων ἀπὸ τοῦ τρίτου αἰῶνος. Πρβλ. Becker Imperator L. Domitius Aurelianus. Ἐν Μοναστηρίῳ (Münster). 1866.—Martini Quaestiones criticae de rebus ad historiam Aureliani pertinentibus intitutae. I. De bello Palmyreno. 1884.

Αὐρηλιανὸν, ἄνδρα γένους μὲν ἀφανεστάτου, ἀλλ' ἐξαιρέτως γενναῖον μαχητήν. Ἐν τοῖς στρατοπέδοις εἶχεν ἐπικληθῆ *Ξιφουλκὸς (manu ad ferrum)*, καὶ ἐφέροντο ᾄσματα ὑμνοῦντα αὐτὸν ὡς ἐμπνέοντα τρόμον εἰς τοὺς πολεμίους[1]. Πρὸς δὲ τοιοῦτον ἀντίπαλον δὲν ἠδύνατο νἀνταγωνισθῇ ὁ Κύντιλλος· ἰδὼν δὲ, ὅτι ἡ ἐπὶ τὴν ἰδίαν νίκην δυςπιστία αὐτοῦ εἶχε μεταδοθῆ καὶ εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν στρατιώτας ηὐτοκτόνησεν, ἂν μὴ ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν ἰδίων στρατιωτῶν[2].

Θανόντος δὲ τοῦ Κυντίλλου, ὁ Αὐρηλιανὸς ἀνεγνωρίσθη μονοκράτωρ παρὰ πάντων, ἡ δὲ σύγκλητος ἐπεκύρωσε τὴν ἀνάρρησιν αὐτοῦ. Θεωροῦντες δὲ τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἡγεμόνος ἐκείνου, ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι οἱ λεγεῶνες, ἀναβοῶντες αὐτὸν αὐτοκράτορα, ἤγοντο ὑπὸ μόνου τοῦ αἰσθήματος τῆς ἀμύνης τοῦ κράτους ἀπὸ τῶν βαρβάρων. Ἄνευ δὲ τῆς τοιαύτης ἀνάγκης ἡ αὐστηρότης τοῦ Αὐρηλιανοῦ περὶ τὴν τήρησιν τῆς στρατιωτικῆς πειθαρχίας ἔμελλε νὰ παρεμβάλῃ εἰς τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ ἐμπόδια ἀνυπέρβλητα. Κατὰ τίνα δὲ τρόπον ἀντελαμβάνετο τῆς πειθαρχίας μαρτυρεῖ ἐπιστολὴ αὐτοῦ γραφεῖσα μὲν πρός τιν' ἀξιωματικὸν, διασωθεῖσα δ' ὑπὸ τοῦ βιογράφου αὐτοῦ. «Ἂν θέλῃς νὰ γείνῃς χιλίαρχος, ἔγραφεν ὁ αὐτοκράτωρ, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἂν θέλῃς νὰ ζήσῃς, χαλιναγώγει τοὺς στρατιώτας. Μηδεὶς ἁρπαζέτω ὀρνίθιον ἀλλότριον, μηδεὶς ἁπτέσθω προβάτου. Μηδεὶς ἀποκομιζέτω σταφυλὴν, μηδεὶς φθειρέτω ἀγρὸν ἐσπαρμένον, μηδεὶς ἀπαιτείτω ἔλαιον, ἅλας, ξύλα, ἀλλ' ἕκαστος ἀρκείσθω εἰς τὸ ἴδιον σιτηρέσιον. Ἂς ζῶσιν ἀπὸ τῶν λαφύρων τῶν πολεμίων, οὐχὶ δὲ ἀπὸ τῶν δακρύων τῶν

---

[1] Ὁ **Βοπῖσκος** (Aurel. 6-7) διηγεῖται, ὅτι ὁ Αὐρηλιανὸς, ἁπλοῦς ὢν χιλίαρχος, ἐνίκησε παρὰ τὸ Μαγοντιακὸν μετὰ τοῦ λεγεῶνος οὗ ἡγεῖτο στρατιὰν Φράγκων ἐπιδρομέων, φονεύσας μὲν ἑπτακοσίους, ζωγρήσας δὲ τριακοσίους. Τὴν νίκην δὲ ταύτην ἐξύμνουν οἱ στρατιῶται διὰ τοῦ ἑξῆς ᾄσματος διασωθέντος ὑπὸ τοῦ Βοπίσκου· Mille Sarmatas, mille Francos semel et semel occidimus, mille Persas quaerimus. Περὶ δὲ τῶν ἀνδραγαθιῶν αὐτοῦ κατὰ τὸν σαρματικὸν πόλεμον ἐφέρετο τόδε τὸ ᾆσμα·

Mille mille mille decollavimus.
Unus homo! Mille decollavimus.
Mille juvat qui mille occidit.
Tantum vini nemo habet, quantum fudit sanguinis.

[2] Ὅ τε τρόπος τοῦ θανάτου τοῦ Κυντίλλου καὶ ἡ διάρκεια τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ ἀναγράφονται ἀμφιβόλως ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν. Τὸ μόνον δὲ βέβαιον εἶνε, ὅτι τὸν Αὔγουστον τοῦ 270 δὲν ἔζη πλέον. Καὶ ποιεῖται μὲν λόγον περὶ ἀρχῆς ὀλίγων ἡμερῶν ὁ **Τρεβέλλιος Πολλίων** (Claud. 12), ἀλλ' ὅτι ἦρξε μῆνάς τινας μαρτυρεῖ μὲν ὁ **Ζώσιμος** (σ. 42, 7), ἀποδεικνύει δὲ καὶ τὸ πλῆθος τῶν σωζομένων νομισμάτων τοῦ Κυντίλλου.

ἐπαρχιωτῶν[1]». Καὶ καταλαμβανόμεθα μὲν ἀληθῶς ὑπὸ ἐκπλήξεως βλέποντες ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις στρατιωτικῶν κρονίων ἐπαναλαμβανομένην τὴν γλῶσσαν τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου, ἀλλ' ὁ ἀπὸ τῶν βαρβάρων φόβος εἶχε προκαλέσει τὴν ἀντίδρασιν ἐκείνην, καὶ τὸ κράτος ἀπέκτησε πάλιν στρατιώτας τιθεμένους τὴν ἄμυναν αὐτοῦ ὑπὲρ πᾶν ἄλλο συμφέρον. Ἐντεῦθεν δ' ἐξηγοῦνται αἱ λαμπραὶ νῖκαι αἱ ὑπὸ ἡγεμόνα τοιοῦτον στέψασαι τὰ ρωμαϊκὰ ὅπλα.

Ὁ δὲ πρῶτος ἀγὼν συνήφθη πρὸς τοὺς βαρβάρους περὶ τὰ μέσα τοῦ Δουνάβεως. Ἐκ νέου βαρβαρικὰ στίφη, συγκείμενα ἐξ Ἰουθούγγων, Βανδήλων καὶ Γότθων, εἶχον διαπεραιωθῆ ἐντεῦθεν τῶν συνόρων, δῃοῦντα τὴν Παννονίαν. Ἀλλ' ὁ Αὐρηλιανός, νικήσας τοὺς βαρβάρους ἐκείνους κατ' ἐπανάληψιν, ἀποκατέστησε τὰ πρότερα σύνορα.

Ἀλλ' ἡ συνεχὴς ἐπανάληψις τῶν εἰσβολῶν καὶ τὸ αὐξάνον πλῆθος τῶν ἐπιδρομέων ἠνάγκασαν τὸν αὐτοκράτορα νὰ προβῇ εἰς θυσίαν, ἥτις ἐν ἄλλοις χρόνοις ἤθελε φανῆ ἀποτέλεσμα δειλίας καὶ ἀδυναμίας, ἐν ᾧ τώρα ἐνεδεικνύετο ὡς ἔργον συνετῆς προνοίας. Ἡ δὲ θυσία ἐκείνη ὑπῆρξεν ἡ ἐγκατάλειψις τῆς ὑπὸ τοῦ Τραϊανοῦ κατακτηθείσης Δακίας, ἣν τὸ κράτος μετὰ κατοχὴν ἑκατὸν ἑβδομήκοντα ἐτῶν ἐγκατέλειπεν εἰς τοὺς βαρβάρους. Ἀλλ' ὅμως καὶ παρὰ ταύτην τὴν ἐγκατάλειψιν ἡ μακρὰ ρωμαϊκὴ κυριαρχία εἶχεν ἐντυπώσει ἐν τῇ χώρᾳ ἴχνη βαθέα, ἅτινα δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐξαλείψωσιν οἱ αἰῶνες, οἱ δὲ ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Δακῶν, ἀξιωθέντες ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις τῆς ἀνεξαρτησίας, καυχῶνται ἐπὶ τῷ ὀνόματι τῶν Ῥωμαίων, ὅπερ φέρει ἡ ρωμανικὴ αὐτῶν πατρὶς καὶ ἡ ρωμανικὴ αὐτῶν γλῶσσα.

Καὶ ἐγκατέλιπε μὲν ἡ Ῥώμη τὴν κτῆσιν τῆς δακικῆς χώρας, ἀλλὰ δὲν παρήτησε καὶ τὸ ὄνομα τῆς Δακίας, ἧς τὴν κλῆσιν ἔλαβε μέρος τῆς Μοισίας, εἰς ἣν ὁ αὐτοκράτωρ μετῴκισε τοὺς Ῥωμαίους ἀποίκους τῆς ἐγκαταλειφθείσης ἐπαρχίας[2].

Οἱ Ἀλαμαννοὶ ἐν Ἰταλίᾳ. — Καθ' ὃν χρόνον ὁ Αὐρηλιανὸς διὰ τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς Δακίας διέσωζεν ἀπὸ τῶν βαρβάρων τὰ παρίστρια μεθόρια τοῦ κράτους, τὰ κατὰ τὴν Δύσιν σύνορα ἐκινδύνευον καὶ πάλιν ἐκ νέας ἐπιδρομῆς τῶν Ἀλαμαννῶν, οἵτινες, ὡς πρὸ ἕνδεκα ἐτῶν, οὕτω καὶ τώρα ἐτράπησαν ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν. Ἠκολούθει δὲ αὐτοὺς εἰς ταύτην τὴν ἐπιδρομὴν

---

[1] **Βοπίσκου** Aurel. 2.

[2] Ἡ νέα Δακία διῃρέθη εἰς δύο ἐπαρχίας, τὴν Παραποταμίαν (Dacia ripensis) μετὰ πρωτευούσης τῆς Ῥατιαρίας, τῆς σημερινῆς Ἀρζὲρ Παλάγκας, καὶ τὴν Μεσόγειον (Dacia mediterranea) ἢ Δαρδανίαν (Dardania) μετὰ πρωτευούσης τῆς Σερδικῆς, τῆς σημερινῆς Σοφίας.

καὶ μέγα πλῆθος Μαρκομάννων οὕτως, ὥςτε τὸ ὅλον τῶν ἐπιδρομέων ὑπερέβη ἑκατοντακιςχιλίους.

Ὅτε δ' ὁ Αὐρηλιανὸς παρέστη εἰς τὰ σύνορα τῆς Ἰταλίας, οἱ βάρβαροι εἶχον ἤδη ἐπιδράμει καὶ δηώσει τὴν πέραν τοῦ Πάδου Γαλατίαν καὶ εἶχον διαπεραιωθῆ εἰς τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ. Ἀντιπαρέστη δ' ὁ αὐτοκράτωρ πρὸ αὐτῶν ἐν Πλακεντίᾳ, ἄγων τοὺς λεγεῶνας καὶ ἐπικούρους ἱππεῖς Βανδήλους. Στήσαντες δ' εἰς τὸν Αὐρηλιανὸν ἐνέδραν οἱ βάρβαροι, ἐπήνεγκον εἰς αὐτὸν μεγάλας ζημίας, ὧν ἕνεκεν ἀπέβη ἐπισφαλὴς ἡ ἐν τῷ ἀγῶνι ἐπιτυχία τοῦ αὐτοκράτορος. Ἐν ᾧ δῆλα δὴ οἱ Ῥωμαῖοι ἀνέμενον, πιστεύοντες ἑαυτοὺς ἀσφαλεῖς, αἴφνης ἐξώρμησαν νύκτωρ οἱ βάρβαροι ἀπὸ παρακειμένου δάσους, ἐν ᾧ ἦσαν κεκρυμμένοι, καὶ ἐλαφυραγώγησαν τὸ στρατόπεδον τῶν πολεμίων.

Ἡ δὲ Ῥώμη ἐπὶ τῇ ἀγγελίᾳ τῆς συμφορᾶς ἐκείνης κατελήφθη ὑπὸ τρόμου κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 271. Ἐζητήθησαν ὁδηγίαι ἐν τοῖς σιβυλλείοις χρησμοῖς, καὶ ἐτελέσθησαν λιταὶ ὡς ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν μεγίστων κινδύνων. Ἀλλ' ἐν τούτοις ὁ Αὐρηλιανὸς ἠγρύπνει, συγκρουσθεὶς δὲ πρὸς τοὺς βαρβάρους παρὰ τὸν ποταμὸν τῆς Ὀμβρικῆς Μέταυρον, ἐνίκησεν αὐτοὺς καὶ ἠνάγκασε νἀναζεύξωσιν. Ἀλλὰ καὶ ἐπιστρέφοντας ἤδη εἰς τὰ ἴδια συνήντησε καὶ πάλιν παρὰ τὸ Τικῖνον, καὶ ἐπήγαγεν εἰς αὐτοὺς νέαν δεινοτέραν ἧτταν, μεθ' ἣν ἀποδεδεκατισμένοι καὶ συντετριμμένοι διέβησαν τὰς Ἄλπεις. Μικρὰ δὲ μόνον αὐτῶν λείψανα ἠδυνήθησαν νὰ περισωθῶσιν εἰς τὰς περὶ τὸν Μοῖνον καὶ Νίκαρον χώρας.

Αὐρηλιάνειον τεῖχος. — Σωθείσης δὲ τῆς Ἰταλίας, ὁ αὐτοκράτωρ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ῥώμην ὄχι ὅπως πανηγυρίσῃ διὰ πομπικῶν ἑορτῶν τὴν νίκην, ἀλλὰ μᾶλλον ὅπως προνοήσῃ μονίμως περὶ τῆς ἀσφαλείας τῆς πόλεως. Οἱ Ἀλαμαννοὶ εἶχον ἀποδείξει, ὅτι οὔτε αἱ Ἄλπεις οὔτε τὰ Ἀπέννινα ἦσαν πλέον προπύργια ἐπαρκῆ πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς Ῥώμης. Ἄλλως δὲ μετὰ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ Σερβιανοῦ περιβόλου δι' οὐδενὸς ἄλλου ὀχυρωματικοῦ ἔργου εἶχε τειχισθῆ ἡ πόλις. Ὁ δὲ Σερβιανὸς ἐκεῖνος περίβολος, περικαλυφθεὶς ἁπανταχόθεν διὰ τῆς προςθήκης ἀπείρων οἰκοδομῶν τῆς ἔκτοτε μεγάλως αὐξηθείσης πόλεως, διελάνθανεν ἐν μέσῳ τῶν προςθέτων ἐκείνων προαστείων, ἅτινα ἐφαίνοντο δίκην ἄλλων πόλεων. Διὸ περιέβαλεν ὁ Αὐρηλιανὸς τὸ ἀρχαῖον ἐκεῖνο χαράκωμα καὶ τὰ νέα προάστεια διὰ νέου περιβόλου τειχῶν ἔχοντος περίμετρον πεντηκοντακιςχιλίων ῥωμαϊκῶν ποδῶν, ἤτοι δεκαὲξ χιλιομέτρων. Τὸ μέγα δὲ τοῦτο τεῖχος, οὗ ἡ κτίσις ἤρχισε τῷ 271, ἐπερατώθη τῷ 276 ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Πρόβου. Ἀλλ' ἡ ὀχύρωσις ἐκείνη ἐξετελέσθη μεθ' ἱκανῆς ἀστοχίας· μετὰ δὲ τὴν παρέλευσιν ἑνὸς αἰῶνος καὶ ὀλίγων ἐτῶν τὰ νέα τείχη ἦσαν ἐπὶ τοσοῦτον καθῃρημένα, ὥςτε ὁ αὐτοκρά-

τωρ Ὀνώριος ἠναγκάσθη νὰ ἐπισκευάσῃ αὐτὰ σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἄνευ ἐπιτυχίας, ὡς ἀποδεικνύουσιν αἱ μετά τινα ἔτη ἐπελθοῦσαι τρεῖς πολιορκίαι τῆς Ῥώμης ὑπὸ τοῦ Ἀλαρίχου.

Ζηνοβία. — Ἡττηθέντων δὲ τῶν βαρβάρων, ὁ Αὐρηλιανὸς ἠδυνήθη πλέον νὰ τραπῇ ἐπὶ τοὺς δύο σφετεριστὰς τοῦ θρόνου τοὺς κατέχοντας τὴν ἀρχὴν ἐν τῇ ἀπωτάτῃ Δύσει καὶ ἐν τῇ Ἀσίᾳ, τὸν Τέτρικον καὶ τὴν Ζηνοβίαν. Τὸ πρῶτον δ' ἐτράπη ἐπὶ τὴν Ζηνοβίαν, ἅτε οὖσαν ἐπιφοβωτέραν. Ἀληθῶς δὲ ἡ πολυθρύλητος βασίλισσα τῆς Παλμύρας εἶχεν ἐν τούτῳ τῷ

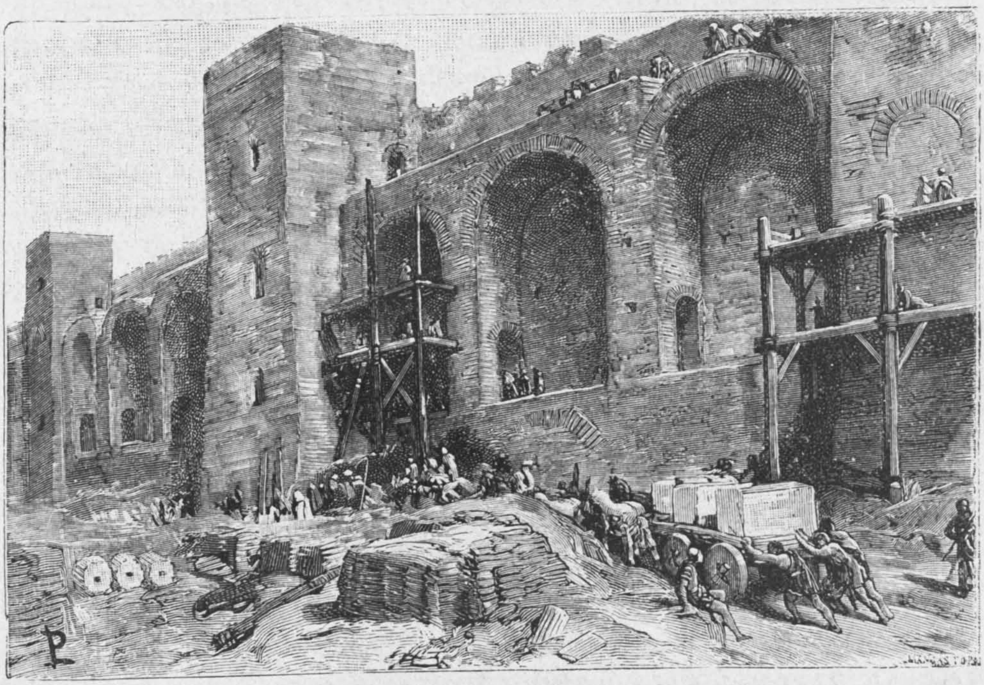

Ἡ κτίσις τοῦ αὐρηλιανείου περιβόλου τῆς Ῥώμης.

μεταξὺ κραταιῶς αὐξήσει τὸ βασίλειον αὐτῆς διὰ τῆς κατακτήσεως τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Καὶ ὁ μὲν αὐτοκράτωρ Κλαύδιος, ἀπασχολούμενος καθ' ὁλοκληρίαν ὑπὸ τῶν Γότθων, ἠναγκάσθη νἀνεχθῇ ἀπαθῶς τὴν ἀπόσπασιν τῶν ἀξιολόγων ἐκείνων ἐπαρχιῶν ἀπὸ τοῦ κράτους, παραμυθούμενος ὑπὸ τῆς ἐλπίδος, ὅτι ἡ ἀπώλεια αὕτη ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ ὀλίγον χρόνον. Ἀλλ' ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ ὑπῆρξε βραχυτάτη, ὥστε δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐνδιατρίψῃ περὶ τὰ τῆς Ἀσίας καὶ τὴν καταπάλαισιν τῆς Ζηνοβίας. Πρὸς δὲ τὸν Αὐρηλιανὸν φαίνεται ὅτι κατ' ἀρχὰς ἡ βασίλισσα τῆς Παλμύρας εὑρίσκετο ἐν εἰρηνικαῖς σχέσεσιν, ἃς μαρτυροῦσι νομίσματά τινα τῆς Ἀλεξανδρείας, ἐφ' ὧν εἶνε κεχαραγμέναι αἱ εἰκόνες τοῦ Αὐρηλιανοῦ καὶ τοῦ υἱοῦ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

τῆς Ζηνοβίας Οὐαβαλλάθου. Ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα νομίσματα δύνανται νὰ ἐξηγηθῶσι καὶ ἄλλως, τῆς Ζηνοβίας ἐπιτυπούσης ἴσως ἐπ' αὐτῶν τὴν εἰκόνα τοῦ Αὐρηλιανοῦ ἐπὶ τῇ ἐλπίδι προοδοποιήσεως τῆς μεταξὺ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ τοῦ βασιλείου τῆς Παλμύρας εἰρήνης.

Ἀλλ' ὁποιαδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ ἔννοια τῶν ἀλεξανδρινῶν ἐκείνων νομισμάτων, βέβαιον εἶνε, ὅτι μόλις ὁ Αὐρηλιανὸς ἀπηλλάγη τοῦ ἀπὸ τῶν Γότθων καὶ Ἀλαμαννῶν κινδύνου, καὶ ἐστράφη ἐπὶ τὴν Ἀνατολὴν, ἐπιχειρῶν τὸν κατὰ τῆς Ζηνοβίας ἀγῶνα. Προχωρήσας δὲ εἰς τὴν Βιθυνίαν, τὴν μόνην ἁπασῶν τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μείνασαν πιστὴν εἰς τοὺς Ῥωμαίους, κατέστησε τὴν χώραν ἐκείνην ὁρμητήριον τοῦ πολέμου (272). Καὶ πρῶτον μὲν ἀνεχαιτίσθη ἐν Γαλατίᾳ ὑπὸ τῆς ἀντιστάσεως τῆς Ἀγκύρας, ἀλλὰ τὸ ἐμπόδιον ἐκεῖνο ταχέως ὑπερενικήθη, τῆς πόλεως πορθηθείσης. Πολὺ δὲ δυσχερεστέρα ὑπῆρξεν ἡ ἅλωσις τῶν Τυάνων, τοῦ προπυργίου τούτου τῶν εἰς τὴν Κιλικίαν ἀγόντων στενῶν. Ἀλλὰ προδότης Τυανιεύς, ὁ Ἡρακλάμμων, ἀπεκάλυψεν εἰς τὸν Αὐρηλιανὸν κρυφίαν ὁδὸν ἄγουσαν εἰς ὕψωμα ὑπερκείμενον τῆς πόλεως, μετὰ δὲ τὴν κατάληψιν αὐτοῦ οἱ Τυανιεῖς ἀνέῳξαν ἄνευ ἀντιστάσεως εἰς τὸν αὐτοκράτορα τῆς πόλεως τὰς πύλας. Καὶ οἱ μὲν λεγεῶνες ἤθελον νὰ λαφυραγωγήσωσι τὰ Τύανα, ἀλλ' ὁ Αὐρηλιανὸς δὲν ἐπέτρεψε τὴν δῄωσιν, διέταξε δὲ τὸν ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν φόνον τοῦ προδότου, λέγων, ὅτι ὁ προδοὺς τὴν ἰδίαν πατρίδα δὲν ἠδύνανο νὰ μείνῃ πιστὸς εἰς αὐτόν.

Ἐν δὲ Συρίᾳ τέλος ὁ Αὐρηλιανὸς συνήντησε τὴν Ζηνοβίαν. Ἡ μεγάλη βασίλισσα εἶχε σπεύσει εἰς ἄμυναν τῆς Ἀντιοχείας, τῆς κλειδὸς τῆς ὅλης χώρας. Τὸ δὲ μέγιστον μέρος τῆς στρατιᾶς, οὗ ἡγεῖτο ὁ στρατηγὸς Ζαδδᾶς ὁ κατακτητὴς τῆς Αἰγύπτου, ἐστρατοπέδευεν ἐν Δάφνῃ, εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων χιλιομέτρων ἀπὸ τῆς Ἀντιοχείας. Παρὰ τὸν Ὀρόντην λοιπὸν συνεκροτήθη ἡ μάχη, ἥτις ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ τῆς καταλύσεως τοῦ Παλμυρηνοῦ βασιλείου. Διὰ δὲ πανούργου στρατηγήματος τοῦ Αὐρηλιανοῦ ἐκρίθη πάραυτα ἡ μάχη ὑπὲρ αὐτοῦ. Καὶ δὴ, διατάξας τὸ ἱππικὸν νὰ τραπῇ εἰς πλαστὴν φυγὴν, ἀπέσπασεν ἀπὸ τῆς στρατιᾶς τῶν πολεμίων τοὺς καταφράκτους ἱππεῖς τοὺς προασπίζοντας τοὺς πεζοὺς, οἵτινες, μείναντες ἐκτεθειμένοι, κατετροπώθησαν εὐκόλως. Ὁ δ' Αὐρηλιανὸς εἰσήλασε μετὰ ταύτην τὴν νίκην θριαμβευτικῶς εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, τυχοῦσαν τῆς αὐτῆς ἐπιεικείας ἧς καὶ πρότερον τὰ Τύανα. Εὗρε δὲ τὴν πόλιν ὁ Αὐρηλιανὸς διχονοοῦσαν ὑπὸ θρησκευτικῶν ἐρίδων μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν, ἐξ ὧν ἐπωφελούμενος ὁ αὐτοκράτωρ ἠδυνήθη νὰ καταστήσῃ τοὺς Ἀντιοχεῖς μᾶλλον πειθηνίους εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν ἀρχήν. Καὶ δὴ κατεῖχε τὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον τῆς Ἀλεξανδρείας Παῦλος ὁ Σαμοσατεύς, εἰσηγητὴς αἱρέσεως ἀποσκοπούσης εἰς ὀρθολογιστικὴν ἐξήγησιν τῆς θεότητος τοῦ Ναζωραίου, καθ' ἣν ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἦτο

κοινὸς ἄνθρωπος, ἐν ᾧ ἐγκατῴκησεν ὁ θεῖος λόγος. Καὶ εἶχε μὲν καθαιρεθῇ ὁ Παῦλος ὡς αἱρετικὸς ὑπὸ συνόδου ἐπισκόπων, συνελθούσης ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἀλλ' εἶχε τύχει τῆς ὑποστηρίξεως τῆς Ζηνοβίας, ἥτις ἐπανέφερεν αὐτὸν εἰς τὴν ἐπισκοπικὴν ἕδραν. Ὑποβληθέντος δὲ μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Ἀντιοχείας τοῦ ζητήματος εἰς τὸν Αὐρηλιανόν, ὁ αὐτοκράτωρ συνετῶς ἀπέφυγε νὰ κρίνῃ περὶ τῆς θρησκευτικῆς ἔριδος, λέγων, ὅτι τοῦτο ἦτο ἔργον τῶν ἐπισκόπων, διέταξε δὲ τὴν ὑπὸ τοῦ Παύλου διατήρησιν τῆς ἐπισκοπικῆς ἕδρας τῆς Ἀντιοχείας καὶ τὴν ἐπικοινωνίαν αὐτοῦ μετὰ τῶν ἐπισκόπων τῆς Ῥώμης καὶ τῶν τῆς Ἰταλίας. Διὰ τῆς ἀποφάσεως δὲ ταύτης προσείλκυσε τὴν εὔνοιαν τοῦ Παύλου καὶ τῶν συναιρεσιωτῶν αὐτοῦ ἀποτελούντων τὸ μέγιστον μέρος τῶν κατοίκων τῆς Ἀντιοχείας.

Ἡ δὲ δευτέρα μάχη συνεκροτήθη παρὰ τὴν Ἔμεσαν, καὶ ὑπῆρξε κρίσιμος. Καὶ εἶχε μὲν παρατάξει ἡ Ζηνοβία ἑβδομηκοντακισχιλίους ἄνδρας, ἀλλὰ καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ μάχῃ ὑπερίσχυσε τοῦ πολλοῦ πλήθους τῶν πολεμίων ἡ ὑπερτέρα στρατηγικὴ τέχνη τῶν Ῥωμαίων. Ἡ δὲ Ζηνοβία ἠναγκάσθη νὰ παραιτήσῃ τὴν ἐν ἀναπεπταμένῳ πεδίῳ ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου, καὶ σπεύσασα ἐνεκλείσθη εἰς τὴν Παλμύραν, ὅπου διὰ τὸ ὀχυρὸν τῆς πόλεως καὶ τὴν γειτονίαν τῶν Περσῶν, οὓς τὸ κοινὸν τοῦ κινδύνου καθίστανε φυσικοὺς αὐτῆς συμμάχους, ἤλπιζεν, ὅτι θὰ ἠδύνατο νἀντιτάξῃ ἀντίστασιν ἀκατανίκητον. Ὁ δὲ Αὐρηλιανὸς δὲν ἠπατᾶτο περὶ τῶν δυσχερειῶν τῶν παρεμβαλλομένων εἰς εὐτυχῆ ἀποπεράτωσιν τοῦ πολέμου. Διὰ ταῦτα προέτεινε συνθήκας γενναίας εἰς τὴν ἐν Ἐμέσῃ ἡττηθεῖσαν βασίλισσαν, τὴν διατήρησιν τῶν ἀρχαίων προνομίων τῆς Παλμύρας καὶ τὴν εἰς τὴν Ζηνοβίαν ἐξασφάλισιν τῆς ζωῆς καὶ παρὰ τῆς συγκλήτου παραχώρησιν χώρας ἐν ᾗ νὰ διαβιώσῃ ἀνενόχλητος. Ἀλλ' ἡ Ζηνοβία ἀπήντησεν εἰς τὰς προτάσεις ἐκείνας διὰ προσβλητικῆς ἀρνήσεως. Τότε δὲ ὁ Αὐρηλιανὸς ἠναγκάσθη νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν πόλεμον μέχρι τῶν ἐσχάτων. Ἀλλ' ὁποῖαι αἱ διαθέσεις ὑφ' ὧν κατείχετο, ἀναλαμβάνων τὴν κατὰ τῆς Παλμύρας ἐπίθεσιν, μαρτυρεῖ ἐπιστολὴ γραφεῖσα παρ' αὐτοῦ, ὅτε ἤρχετο τῆς πρὸς τὴν πόλιν ἐκείνην πορείας. «Οἱ Ῥωμαῖοι, ἔγραφε, λέγουσιν, ὅτι δῆθεν διεξάγω πόλεμον πρὸς γυναῖκα, ὡς εἰ ἐπολέμει μόνη κατ' ἐμοῦ ἡ Ζηνοβία καὶ διὰ τῶν ἰδίων αὐτῆς δυνάμεων . . . Δὲν δύναται νὰ καταλεχθῇ τὸ πλῆθος τῶν τοξευμάτων, τὸ μέγεθος τῆς πολεμικῆς παρασκευῆς, τὸ πλῆθος τῶν λίθων· δὲν ὑπάρχει μέρος τοῦ τείχους μὴ κατειλημμένον ὑπὸ δύο καὶ τριῶν πετροβόλων· καὶ πῦρ ἀκόμη βάλλεται διὰ τῶν μηχανημάτων. Φοβεῖται μὲν ὡς γυνή, μάχεται δὲ ὡς φοβουμένη τὴν ποινήν. Ἀλλὰ πιστεύω, ὅτι θὰ βοηθήσωσι τὴν ῥωμαϊκὴν πολιτείαν οἱ ἀληθεῖς θεοὶ οἱ οὐδέποτε ἀφήσαντες ἀπροστατεύτους τοὺς ἡμετέρους ἀγῶνας». Ἀληθῶς δ' ὡσεὶ θεία τις βοήθεια ἐφάνη ὁ τότ' ἐπελθὼν θάνατος τοῦ τρομεροῦ Σαπώρου, στερήσας τὴν Ζηνοβίαν τῆς βοηθείας

τῶν Περσῶν, καθότι ὁ τοῦ Σαπώρου διάδοχος Ὁρμίσδας Α΄ ἠναγκάσθη νὰ μὴ ἐξέλθῃ τῆς Περσίας ἕνεκεν ἐμφυλίου ῥήξεως, ἥτις καὶ ἤγαγεν αὐτὸν μετ' οὐ πολὺ εἰς τὴν ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ Οὐαραράνου Α΄ παραίτησιν τοῦ θρόνου (272). Καὶ ἡ ταχεῖα δὲ ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Πρόβου καθυπόταξις τῆς Αἰγύπτου συνετέλεσεν εἰς τὴν ὁριστικὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐκστρατείας τοῦ Αὐρηλιανοῦ. Ἐντὸς βραχέος χρόνου ἡ πολιορκουμένη Παλμύρα ἤρχισε νὰ πάσχῃ ὑπὸ σιτοδείας, ἡ δὲ Ζηνοβία, βλέπουσα, ὅτι ἄνευ ταχείας ἐπικουρίας ἔμελλε νὰ ἡττηθῇ, ἔσπευσεν αὐτὴ ἐξελθοῦσα κρύφα τῆς πόλεως νὰ ζητήσῃ τὴν βοήθειαν τῶν Περσῶν. Ἀλλὰ κατὰ τὴν διάβασιν τοῦ Εὐφράτου κατέφθασαν τὴν

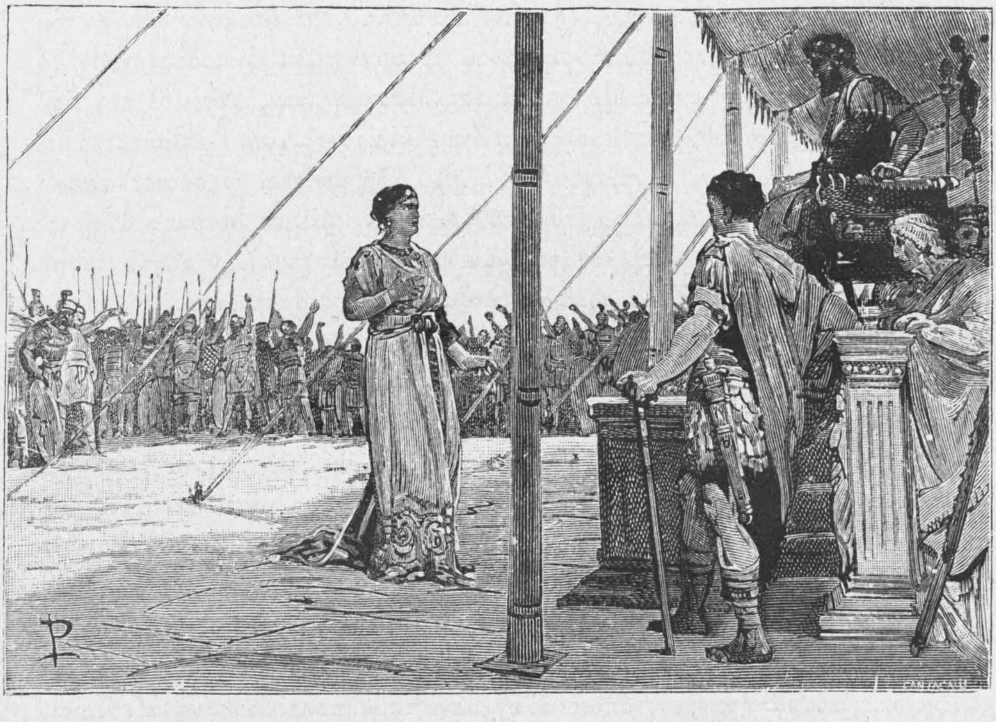

Ἡ Ζηνοβία πρὸ τοῦ Αὐρηλιανοῦ.

βασίλισσαν οἱ ψιλοὶ ἱππεῖς οἱ πρὸς δίωξιν αὐτῆς σταλέντες ὑπὸ τοῦ Αὐρηλιανοῦ, καὶ ἐζώγρησαν τὴν Ζηνοβίαν. Οἱ δὲ πολιορκούμενοι, μαθόντες τὴν σύλληψιν τῆς βασιλίσσης, ἀπέβαλον τὸ θάρρος, καὶ ἀνέῳξαν τὰς πύλας τῆς πόλεως εἰς τὸν Αὐρηλιανὸν, ἀμείψαντα αὐτοὺς ἐπὶ τῇ καθυποτάξει διὰ τῆς διατηρήσεως τῶν ἀρχαίων προνομίων τῆς Παλμύρας καὶ περιορισθέντα εἰς τὴν σύλησιν τῶν ἐν τοῖς ἀνακτόροις θησαυρῶν. Ἐν δ' Ἐμέσῃ κατέστησεν ὁ αὐτοκράτωρ συμβούλιον πρὸς ἐκδίκασιν τῆς Ζηνοβίας καὶ τῶν ὑπουργῶν τῆς βασιλίσσης. Ἡ δὲ Ζηνοβία, ἀκούσασα τὰς κραυγὰς τῶν στρατιωτῶν ἀπαιτούντων τὸν φόνον αὐτῆς, ἀπέβαλε τὸ θάρρος, καὶ ἐπειράθη νὰ σώσῃ

ἑαυτήν, ἐπιρρίψασα τὴν εὐθύνην τοῦ πολέμου ἐπὶ τοὺς συμβούλους, ἰδίως τὸν Λογγῖνον. Ὁ δὲ Αὐρηλιανὸς ἐπείσθη εἰς τὴν ἀπολογίαν ἐκείνην, καὶ μετεβίβασε τὴν ἐκδίκησιν εἰς τοὺς συμβούλους τῆς βασιλίσσης θανατωθέντας.

Ὁ νικητὴς τῆς Ζηνοβίας, ἐπιστρέφων μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Παλμύρας εἰς τὴν Εὐρώπην, εἰς ἣν ἐκάλει αὐτὸν ἐπιδρομὴ τῶν Κάρπων εἰς τὸ Ἰλλυρικόν, ἐπίστευεν, ὅτι κατέλειπεν εἰρηνεύουσαν τὴν Ἀσίαν. Ἀλλ' ἡ πεποίθησις αὐτοῦ αὕτη διεψεύσθη πάραυτα ὑπὸ τῶν ἐπακολουθησάντων γεγονότων. Ἔν τε Παλμύρᾳ καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐξερράγησαν ταὐτοχρόνως δύο στάσεις προκληθεῖσαι ὑπὸ τῶν Περσῶν, ἐφορμώντων μετὰ θάρρους ἐπὶ τὰ σύνορα τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Καὶ οἱ μὲν Παλμυρηνοί, ἐνθαρρυνθέντες ἐκ τῆς προσκλήσεως τῶν γειτόνων, ἔδραξαν τὰ ὅπλα, καὶ ἔσφαξαν τὴν ἐν τῇ πόλει καταλειφθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Αὐρηλιανοῦ φρουράν, μεθ' ὃ προςήνεγκον τὸ διάδημα εἰς τὸν ὕπαρχον τῆς Μεσοποταμίας Μαρκελλῖνον, μετὰ δὲ τὴν ἄρνησιν αὐτοῦ εἴς τινα τῶν συγγενῶν τῆς Ζηνοβίας, ὃν ὁ μὲν Βοπῖσκος καλεῖ Ἀχιλλέα, ὁ δὲ Ζώσιμος Ἀντίοχον[1]. Ἐν δὲ Ἀλεξανδρείᾳ πλούσιος κατασκευαστὴς παπύρου ἔχων σῶμα ἀθλητοῦ καὶ καλούμενος Μάρκος Φίρμος, ἀρχαῖος ὀπαδὸς τῆς Ζηνοβίας, ἐπωφελούμενος ἐκ τῶν πολλῶν αὐτοῦ ἐργατῶν καὶ τοῦ μεγάλου πλούτου, ὠρθώθη ἐκδικητὴς τῆς βασιλίσσης τῆς Παλμύρας, καὶ περιεβλήθη τὴν πορφύραν. Ἀλλ' ἡ ταχεῖα ἄφιξις τῆς αὐτοκρατορικῆς στρατιᾶς κατέπνιξε τὰς ἐπαναστάσεις ἐκείνας ἅμα γεννωμένας, τιμωρηθείσης οἰκτρῶς τῆς τολμηρᾶς ἀποπείρας τῶν ἐπαναστατῶν.

Ἰδίως δ' ἡ ἐκδίκησις τοῦ αὐτοκράτορος ἔπληξε τὴν Παλμύραν. Ἐν δ' ἐπιστολῇ ἣν ἔγραψε πρὸς τὸν Κερρώνιον Βάσσον ὡμολόγει, ὅτι οὔτε γυναικῶν, οὔτε γερόντων, οὔτε παίδων ἐφείσθη[2]. Ἡ δὲ πόλις συγκατεστράφη μετὰ τῶν κατοίκων, οὐδ' ἀνέθαλεν ἔκτοτε πλέον.

Ἐγκαταλείψας δὲ τὰ ἐρείπια τῆς ἀτυχοῦς συριακῆς ὀάσεως, ἔσπευσεν ὁ Αὐρηλιανὸς εἰς τὴν Μεσοποταμίαν, ὅπου εἶχον ἤδη ἐμφανισθῇ οἱ Πέρσαι. Ἡ δ' ἐμφάνισις αὐτοῦ ἤρκεσεν, ὅπως ἀναγκάσῃ τοὺς πολεμίους νἀναζεύξωσι, διαβαίνοντες καὶ πάλιν τὸν Εὐφράτην. Μετὰ δὲ ταῦτα ἐτράπη εἰς τὴν Αἴγυπτον ἐπὶ τὸν ἀτυχῆ Φίρμον, ὅν, ἐγκλείσας ἐν τῇ συνοικίᾳ τῆς Ἀλεξανδρείας τῇ καλουμένῃ μὲν Βρουχείῳ, χωριζομένῃ δὲ ἀπὸ τῆς λοιπῆς πόλεως διὰ τείχους, ἠνάγκασεν ἕνεκα σιτοδείας εἰς παράδοσιν, καὶ ἀνεσταύρωσεν. Ὅπως δ' ἀπαλλαγῇ ἀπὸ νέας ἐπαναστατικῆς ἀποπείρας τῶν κατοίκων τῆς Ἀλεξανδρείας, κατηδάφισε τὰ τείχη τῆς συνοικίας ἐκείνης, συγκαθελὼν τὰ βασίλεια τῶν Πτολεμαίων καὶ τὸ Μουσεῖον. Ἀλλ' ἐφείσθη ὅμως τῶν κατοίκων, χαρίσας μὲν εἰς αὐτοὺς τὴν ζωήν, αὐξήσας δὲ τοὺς φόρους.

---

[1] **Βοπίσκου** Divus Aurel. 31. — **Ζωσίμου** σ. 53, 8.
[2] **Βοπίσκου** Divus Aurel. 31.

Ἀπὸ δὲ τῆς ἐκπορθηθείσης Ἀλεξανδρείας ἐπέστειλεν ὁ Αὐρηλιανὸς εἰς τὴν σύγκλητον περὶ τῶν ταχειῶν αὐτοῦ νικῶν. Τῆς δ' ἐπιστολῆς ἐκείνης ἀξία λόγου εἶνε ἡ κατακλείς, ἐπειδὴ ἡ ἐν αὐτῇ ἐκφαινομένη ἀντίληψις τῶν καθηκόντων τῶν ἐπιβαλλομένων εἰς τὸν ἡγεμόνα καὶ τὸν δῆμον τῶν Ῥωμαίων ἐξηγεῖ πληρέστατα τὴν πολιτικὴν καὶ ἠθικὴν ἔκπτωσιν τῆς Ῥώμης. «Ἐγὼ θὰ κατορθώσω, ἔγραφε, νὰ μὴ ὑπάρξῃ τις μέριμνα εἰς τοὺς Ῥωμαίους. Ἐπιδόθητε εἰς τοὺς ἀγῶνας, ἐπιδόθητε εἰς τὰ ἱπποδρόμια. Ἡμᾶς μὲν ἂς ἀπασχολῶσιν αἱ δημόσιαι ἀνάγκαι, ὑμεῖς δὲ διατρίβετε περὶ τὰς ἡδονάς[1]».

Μετὰ δὲ τὴν νέαν καθυπόταξιν τῆς Ἀνατολῆς ὁ Αὐρηλιανὸς ἠδυνήθη πλέον νὰ στρέψῃ τὸν νοῦν εἰς τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τοῦ ἀθλίου Τετρίκου, ὅςτις ἔφερεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐπιπόνως τὸ διάδημα τῆς Γαλατίας ἀπὸ πολλῶν ἤδη ἐτῶν[2]. Τὰ νομίσματα παριστάνουσι τὸν ἡγεμόνα τοῦτον ἀναβιβαζόμενον ὑπὸ τοῦ στρατιωτικοῦ ὄχλου, ἐνδεδυμένον τὴν τήβεννον καὶ κρατοῦντα διὰ μὲν τῆς ἑτέρας τῶν χειρῶν τὸ σκῆπτρον, διὰ δὲ τῆς ἑτέρας κλάδον ἐλαίας καὶ κέρας Ἀμαλθείας. Εἶχε δὲ καταστήσει πρωτεύουσαν αὐτοῦ τὰ Βορδίγαλα, ὅπως ζῇ μακρὰν τῶν συνόρων καὶ τοῦ θορύβου τῶν λεγεώνων, οἵτινες, ἀπαλλαγέντες παντὸς χαλινοῦ, παρεδόθησαν εἰς παντοειδεῖς βιαιοπραγίας, διὸ ἡ Γαλατία καθ' ὅλον τὸν χρόνον τῆς ἀρχῆς τοῦ Τετρίκου ὑπῆρξεν ἐκτεθειμένη εἰς φοβερωτάτην ἀναρχίαν. Τὸ δὲ Αὐγουστόδουνον, ὅπερ εἶχεν ἀποπειραθῇ νἀπαλλαγῇ τοῦ προπετοῦς στρατιωτικοῦ ὄχλου, εἶχε πολιορκηθῇ καὶ δῃωθῇ ὑπ' αὐτοῦ χωρὶς ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γαλατίας νὰ ἐπιχειρήσῃ τι πρὸς διάσωσιν τῆς πόλεως ἀπὸ τῆς συμφορᾶς.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἄφιξις τοῦ Αὐρηλιανοῦ εἰς τὴν Γαλατίαν ἐχαιρετίσθη ὡς ἡ ἐμφάνισις ἐλευθερωτοῦ. Ἤδη δὲ ὁ Τέτρικος εἶχε συνεννοηθῇ κρυφίως μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος, ὅπως διευκολύνῃ τὸ ἔργον αὐτοῦ. Συναντήσας δ' αὐτὸν παρὰ τὸ Κατάλαυνον, ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν Αὐρηλιανὸν τὸ σύνθημα τῆς στρατιᾶς, κατὰ δὲ τὴν ὥραν τῆς μάχης ἐγκατέλιπε τὸ στρατόπεδον, καταληφθὲν ὑπὸ μεγίστης συγχύσεως. Οὕτω δὲ ὁ αὐτοκράτωρ ἠδυνήθη ἄνευ δυσχερείας νὰ καταλύσῃ τὸ γαλατικὸν βασίλειον καὶ ἀποκαταστήσῃ τῷ 274 τὴν ἑνότητα τοῦ κράτους, ἥτις εἶχεν ἐκλίπει ἀπὸ εἴκοσι καὶ ἑνὸς ἔτους.

Ἡ δὲ ἀποκατάστασις αὕτη ἐπανηγυρίσθη ἐν Ῥώμῃ διὰ μεγαλοπρεποῦς θριάμβου, καθ' ὃν ἡ Ζηνοβία καὶ ὁ Τέτρικος ἐπομπεύθησαν μετὰ τῶν αἰχμα-

---

[1] **Βοπίσκου** Firmus 5.

[2] Ἔχομεν νομίσματα τοῦ Τετρίκου τοῦ ἔτους 273, τοῦθ' ὅπερ ἀποδεικνύει, ὅτι κατελύθη μετὰ τὴν Ζηνοβίαν. Ἀλλ' ἐκ τοῦ **Βοπίσκου** ἠδύνατο νὰ νομισθῇ, ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Ποστούμου ἐν Γαλατίᾳ ἱδρυθεῖσα ἀρχὴ ἐξέλιπε πρὸ τῆς καταλύσεως τοῦ βασιλείου τῆς Παλμύρας. Ἴδ. De Bose Tetricus ἐν τοῖς Mémoires de l' Académie des Inscriptions et belles lettres Τόμ. ΚϚ'.

Ἡ Ζηνοβία πομπευομένη ἐν τῷ θριάμβῳ τοῦ Αὐρηλιανοῦ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

λώτων, ἐκείνη μὲν κεκοσμημένη διὰ πάντων τῶν κειμηλίων αὐτῆς καὶ δεδεμένη δι' ἁλύσεων χρυσῶν, ὁ δὲ ἄλλοτε ἡγεμὼν τῆς Γαλατίας ἐνδεδυμένος ἐν χιτῶνι μόνον, φέρων τὴν πορφυρᾶν χλαμύδα καὶ τὰς γαλατικὰς ἀναξυρίδας. Πλουσία δὲ πομπὴ πρεσβευτῶν, ἀποσταλέντων παρὰ τῶν ἡγεμόνων τῆς Αἰθιοπίας, τῆς Ἀραβίας, τῆς Περσίας, τῆς Βακτριανῆς καὶ αὐτῆς τῆς Ἰνδικῆς, ἐμαρτύρει τὴν φήμην καὶ τὴν ἰσχὺν τοῦ αὐτοκράτορος τῶν Ῥωμαίων καὶ παρεῖχεν εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν ματαιοφροσύνην ἀφορμὴν ὑστάτης τινὸς καυχήσεως. Ἀλλ' ἡ ἐμφάνισις τοῦ Τετρίκου ἐπίκραινε τὴν κοινὴν χαρὰν ἕνεκα τῆς καθυβρίσεως τῆς ῥωμαϊκῆς ἀγερωχίας. Τὸ πρῶτον ἀληθῶς ἤδη ἀπὸ τοῦ χρόνου καθ' ὃν εἶχον τελεσθῆ θρίαμβοι παρίστατο τὸ θέαμα συγκλητικοῦ βαίνοντος πεζοῦ καὶ δεδεσμευμένου ὄπισθεν τοῦ ἅρματος τοῦ θριαμβευτοῦ. Ὁ δὲ Αὐρηλιανὸς ἐπηνώρθωσε τὸ πταῖσμα αὐτοῦ ἐκεῖνο, ἀποδοὺς καὶ πάλιν εἰς τὸν Τέτρικον τὰς τιμὰς συγκλητικοῦ. Εἰς δὲ τὴν Ζηνοβίαν παρεχώρησεν ὁ αὐτοκράτωρ ἔπαυλιν ἐν Τιβούροις, τῷ σημερινῷ Tivoli, ἐν ᾗ διήγαγε τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου.

Μετὰ δὲ τὸν θρίαμβον ἐτελέσθησαν παντοῖοι ἀγῶνες, ἤτοι σκηνικαὶ διδασκαλίαι, ἱπποδρομίαι, κυνηγέσια, πλασταὶ ναυμαχίαι, ἀγωνίσματα μονομάχων. Ἐπεστέφθησαν δ' αἱ ἑορταὶ διὰ παροχῆς δωρεῶν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος, συνισταμένων εἰς χρήματα, τροφὰς καὶ ἐνδύματα, ἐν οἷς καὶ λινοῖ χιτῶνες ἐξ Ἀφρικῆς.

Ἀλλ' ἡ κοινὴ χαρὰ διεταράχθη ὑπὸ στάσεως, προςλαβούσης ταχέως τὰς διαστάσεις πολέμου ἐμφυλίου. Ἡ δὲ ἀφορμὴ ἐδόθη ἐκ διατάγματος τοῦ Αὐρηλιανοῦ, δι' οὗ ἐσκοπεῖτο ἡ παῦσις τῆς οἰκονομικῆς κρίσεως τῆς ἀπὸ ἱκανοῦ ἤδη χρόνου διασαλευούσης τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους. Αἱ καταχρήσεις τοῦ διευθυντοῦ τοῦ νομισματοκοπείου Φηλικισσίμου, κατακρατοῦντος δι' ἑαυτὸν τὸν εἰς ἐκκοπὴν νομισμάτων προωρισμένον ἄργυρον καὶ ἀντικαθιστῶντος ἐν τοῖς κοπτομένοις νομίσμασι διὰ κράματος μικροτέρας ἀξίας, εἶχον προκαλέσει οἰκονομικὴν ἀνωμαλίαν. Ἀλλ' ὁ Αὐρηλιανὸς ἠθέλησε νὰ θεραπεύσῃ βιαίως τὸ κακόν, διατάξας ὅπως τὸ κυκλοφοροῦν ἐκ παραχαράξεως ἀργυρομιγὲς νόμισμα ὑποβιβασθῇ εἰς τὴν πραγματικὴν αὐτοῦ ἀξίαν, τοῦθ' ὅπερ συνεπήνεγκε τὴν ἀπώλειαν πολλῶν περιουσιῶν. Ἐν μέσῳ δὲ τῆς θυέλλης τῶν καταστροφῶν ἐκείνων ἐξερράγη ἐν Ῥώμῃ ἡ στάσις τοῦ 274, ἧς τὴν σοβαρότητα δεικνύει ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν τῇ συναφθείσῃ μάχῃ κατὰ τὰς ῥύμας τῆς πόλεως φονευθέντων στρατιωτῶν. Ἀνήρχοντο δὲ οἱ ἐν Ῥώμῃ φονευθέντες εἰς ἑπτακισχιλίους στρατιώτας ἐκ τῶν συνήθως φρουρούντων τὰ παρίστρια σύνορα, καθ' ἃ ἀναγράφει αὐτὸς ὁ Αὐρηλιανὸς ἐν τῇ πρὸς τὴν σύγκλητον περὶ τοῦ τραγικοῦ συμβάντος γραφείσῃ ἐκθέσει [1].

[1] **Βοπίσκου** Divus Aurel. 38.

Ἐπὶ τούτοις δὲ διπλῆ ἐπιδρομὴ τῶν βαρβάρων εἰς τὰς γαλατικὰς ἐπαρχίας ἠνάγκασε τὸν Αὐρηλιανὸν νὰ σπεύσῃ ἀπὸ τῆς καθημαγμένης Ῥώμης εἰς τὸν Ῥῆνον. Καὶ ἡ ἐκστρατεία δὲ αὕτη τοῦ αὐτοκράτορος ἀπέβη αἰσίως ὡς ἅπαντες οἱ πόλεμοι τοῦ Αὐρηλιανοῦ. Καὶ ὁ μὲν στρατηγὸς Πρόβος ἐνίκησε τοὺς Φράγκους παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ῥήνου, ὁ δὲ Κωνστάντιος ὁ Χλωρὸς, πατὴρ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου, κατετρόπωσε τοὺς Ἀλαμαννοὺς παρὰ τὸν ἄνω Ῥῆνον πλησίον τῆς Οὐινδονίσσης (Windisch). Μετὰ δὲ τὴν ἐκ τῆς Γαλατίας ἔξωσιν τῶν βαρβάρων ἐχαλιναγωγήθησαν οἱ ἀνήσυχοι γαλατικοὶ λαοὶ διὰ τῆς ὀχυρώσεως τοῦ Διβιοδούνου (Dijon) καὶ τοῦ Κεναύου, τῶν δύο κυριωτάτων ἐμπορικῶν καὶ στρατιωτικῶν κέντρων τῆς Γαλατίας. Τὸ δὲ Κέναυον, τειχισθὲν ὑπὸ τοῦ Αὐρηλιανοῦ, ἐκλήθη ἔκτοτε ἐπωνύμως πρὸς τὸν αὐτοκράτορα (*Civitas Aurelianorum* ἢ *Aureliani, Aurelia*), ἐκ δὲ τῆς νέας ἐπωνυμίας παραφθαρείσης σὺν τῷ χρόνῳ ἀπέρρευσε τὸ σημερινὸν ὄνομα τῆς πόλεως Orléans.

Ἐκ δὲ τῆς Γαλατίας μετέβη ὁ αὐτοκράτωρ εἰς τὸ Ἰλλυρικὸν, ὅπως ἐνεργήσῃ ἐν ταύτῃ τῇ χώρᾳ τὰς ἀναγκαίας παρασκευὰς πρὸς νέαν ἐκστρατείαν εἰς τὴν Ἀσίαν, θέλων νὰ τιμωρήσῃ τοὺς συμμάχους τῆς Ζηνοβίας Σασανίδας διὰ τὴν ἐχθρικὴν αὐτῶν στάσιν πρὸς τοὺς Ῥωμαίους. Ἀλλ' ἐν μέσῳ τῶν παρασκευῶν ἐκείνων ἔπεσε θῦμα συνωμοσίας σκευωρηθείσης ὑπὸ τοῦ γραμματέως αὐτοῦ, τοῦ ἀπελευθέρου Μνησθέως, θέλοντος διὰ τοῦ θανάτου τοῦ αὐτοκράτορος νὰ ἐκφύγῃ τὴν ἀπειλουμένην αὐτοῦ ἐπὶ ἀγνώστῳ αἰτιάσει τιμωρίαν. Οὐδ' ὑπῆρξε δυσχερὴς εἰς τὸν ἄπιστον γραμματέα ἡ εὕρεσις συνεργῶν τῆς συνωμοσίας, ἧς συμμετέσχον πάντες οἱ ἐπὶ ζημίᾳ τῶν ἐπαρχιωτῶν ποιησάμενοι κατάχρησιν τῆς ἰδίας ἀρχῆς. Οὕτω δ' ὁ μέγας αὐτοκράτωρ ὁ διὰ τῶν νικῶν αὐτοῦ ἀποκαταστήσας τὴν ἑνότητα τοῦ κράτους καὶ ἀποκρούσας τὰς ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων ἀντὶ ἀμοιβῆς τῶν περιδόξων αὐτοῦ στρατειῶν ἐφονεύετο τὸ φθινόπωρον τοῦ 275[1]. Ὁ δὲ τοιοῦτος αὐτοῦ θάνατος καὶ τὰ προκαλέσαντα αὐτὸν αἴτια ἦσαν νουθεσία πικρὰ διὰ τοὺς μέλλοντας αὐτοκράτορας.

ΙΘ΄ ΤΑΚΙΤΟΣ ΚΑΙ ΦΛΩΡΙΑΝΟΣ (275-276)[2].—Μετὰ τὸν φόνον τοῦ Αὐρηλιανοῦ τὸ κράτος παρέστη εἰς θέαμα ἀπροσδόκητον. Ἐπὶ ὀκτὼ μῆνας ὁ

---

[1] Ὁ χρόνος τοῦ θανάτου τοῦ Αὐρηλιανοῦ δὲν εἶνε ἀκριβῶς γνωστός, διὰ διαφόρων δὲ συνδυασμῶν καθίσταται πιθανόν, ὅτι ἐφονεύθη μεταξὺ Σεπτεμβρίου καὶ Νοεμβρίου 275. Ἴδ. Schiller Geschichte der römischen Kaiserzeit. Τόμ. Α΄ σ. 871 σημ. 7.

[2] **Βοπίσκου** Tacitus καὶ Firmus. — **Ζωσίμου** σ. 54, 20–56, 14. —**Ζωναρᾶ** XII, 28–29.

θρόνος ἔμεινε κενὸς χωρὶς νὰ ταραχθῇ ἐκ τῆς ἀπουσίας αὐτοκράτορος ἡ διοίκησις τῶν δημοσίων. Τοῦτο δὲ ἀποβαίνει εἰς ἔπαινον τοῦ Αὐρηλιανοῦ ἀνώτερον παντὸς λόγου, ἐπειδὴ ἄνευ τῆς ὑπὸ τῆς κραταιᾶς αὐτοῦ χειρὸς δοθείσης ὠθήσεως τοιαύτη κατάστασις ἀναρχίας ἀδιαταράκτου δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ μακρόν. Διῆλθον δ' ἐκεῖνοι οἱ μῆνες ἐν ἁμίλλῃ ἐπιδείξεως ἀμοιβαίων ὑποχωρήσεων μεταξὺ τῆς συγκλήτου καὶ τῶν στρατηγῶν τῆς στρατιᾶς, οἵτινες, θέλοντες νὰ ἐπικαλύψωσι τὴν εἰς τὴν συνωμοσίαν συμμετοχὴν αὐτῶν, ἀνέθετον εἰς τοὺς συγκλητικοὺς τὴν ἐκλογὴν τοῦ νέου αὐτοκράτορος. Οὕτω παρῆλθον ὀκτὼ μῆνες διαπραγματεύσεων ἀγόνων. Τέλος δὲ τὰ περὶ νέων βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν εἰς τὴν Ἀσίαν διαβιβασθέντα ὑπὸ τοῦ ὑπάτου Γορδιανοῦ ἀγγέλματα ἐξήγειραν τοὺς πατέρας ἀπὸ τῆς νάρκης, διὸ ἀνεκήρυξαν αὐτοκράτορα τὸν γηραιὸν ὑπατικὸν Μάρκον Κλαύδιον Τάκιτον, ἄνδρα πάμπλουτον, εὐθὺν καὶ πρᾶον. Ἀλλ' εἶχεν ὅμως ὁ Τάκιτος δύο ἐλαττώματα ἐξελέγχοντα ἀτυχῆ τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ. Ἦτο γέρων καὶ δὲν ἦτο πολεμικός. Ἐντεῦθεν δ' ἐξηγεῖται ἡ ἀντίστασις ἣν ἀντέταξεν εἰς τὴν ἀπρόοπτον ἀνάρρησιν αὐτοῦ. Ἀλλὰ πᾶσα τοῦ Τακίτου ὑπεκφυγὴ διελύθη ὑπὸ τῆς σταθερᾶς ἐπιμονῆς τῆς συγκλήτου, θελούσης αὐτοκράτορα αὐτὸν μόνον καὶ ὄχι ἄλλους. Καὶ ἐκείνου μὲν προβάλλοντος τὸ γῆρας, οἱ συγκλητικοὶ ἀπεκρίνοντο, ὅτι καὶ ὁ Τραϊανὸς, ὁ Ἀδριανὸς καὶ Ἀντωνῖνος ὁ Εὐσεβὴς εἶχον ἀναρρηθῆ ἐν πρεσβυτικῇ ἡλικίᾳ· τοῦ δὲ Τακίτου προφασιζομένου τὴν περὶ τὰ πολεμικὰ ἀπειρίαν, ἐκεῖνοι ἀντέτεινον, ὅτι ἐξέλεξαν αὐτὸν αὐτοκράτορα, ὄχι δὲ στρατιώτην. Ἀλλὰ περὶ ταῦτα δὲν ἦσαν σύμφωνοι οἱ στρατιῶται, οἵτινες, ἰδόντες ἐπιβαλλόμενον εἰς αὐτοὺς τὸν ἀπειροπόλεμον ἐκεῖνον πρεσβύτην, ἠρνήθησαν τὴν εἰς αὐτὸν ὑποταγήν. Οὕτω δὲ τῇ 12 Ἀπριλίου 276 ἐν Τυάνοις τῆς Καππαδοκίας ὁ ἀτυχὴς Τάκιτος ἀπέθανεν ἐν μέσῳ νέας στάσεως ἐκ νόσου προξενηθείσης ὑπὸ τῆς στενοχωρίας ἢ ἀναιρεθεὶς ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν μετ' ἀρχὴν διακοσίων μόνον ἡμερῶν[1]. Ἀλλὰ παρὰ τὴν βραχεῖαν ταύτην διάρκειαν ἡ ἀρχὴ τοῦ Τακίτου εἶνε ἀξιομνημόνευτος διὰ δύο λόγους, τοῦτο μὲν διότι ἡ ἐκλογὴ αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἡ τελευταία πολιτικὴ πρᾶξις τῆς ῥωμαϊκῆς συγκλήτου, τοῦτο δὲ διότι ἄνευ τοῦ αὐτοκράτορος ἐκείνου ἴσως δὲν θὰ περιεσώζοντο μέχρις ἡμῶν τὰ ἔργα τοῦ ὁμωνύμου μεγάλου ἱστορικοῦ, εἰς ὃν μετὰ καυχήσεως ἀνῆγε τὸ γένος. Καὶ δὴ κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ κατετέθη εἰς ἁπάσας τὰς δημοσίας βιβλιοθήκας ἀνὰ ἓν ἀντίγραφον τῶν Χρονικῶν καὶ τῶν Ἱστοριῶν, καθ' ἕκαστον δ' ἔτος ἔμελλον νὰ παρασκευάζωνται δέκα

[1] Κατὰ μὲν τὸν **Ζώσιμον** καὶ τὸν **Ζωναρᾶν** ὁ Τάκιτος ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν, κατὰ δὲ τὸν **Αὐρήλιον Βίκτωρα** (Caes. 36, 2) ἀπέθανε νοσήσας· ὁ δὲ **Βοπῖσκος** (Tac. 13) ἀναφέρει ἀμφοτέρας τὰς γνώμας.

νέα ἀντίγραφα. Ἀλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα τῶν Χρονικῶν εἷς καὶ μόνος ἀρχέτυπος κῶδιξ περιεσώθη μέχρις ἡμῶν[1].

Θανόντος δὲ τοῦ Τακίτου ἐφάνη πρὸς ὥραν, ὅτι ἀνεγεννᾶτο καὶ πάλιν ὁ μεταξὺ τῶν λεγεώνων ἀρχαῖος ἀνταγωνισμός. Καὶ οἱ μὲν ἐν τῇ Δύσει ἀνεβόησαν αὐτοκράτορα τὸν ὕπαρχον τῶν πραιτωριανῶν Μάρκον Ἄννιον Φλωριανόν, ἀδελφὸν τοῦ Τακίτου, οἱ δὲ λεγεῶνες τῆς Ἀσίας ἀνεκήρυξαν τὸν ἀνδρειότατον τῶν στρατηγῶν αὐτῶν Μάρκον Αὐρήλιον Πρόβον, εἰς ὃν ὁ Τάκιτος εἶχεν ἀναθέσει τὴν ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἀσίαν στρατηγίαν. Ἀλλ' ἐν ᾧ ἐπέκειτο ἡ σύγκρουσις τῶν ἀντιπάλων λεγεώνων, οἱ τοῦ Φλωριανοῦ ἐφόνευσαν τὸν ἐκλεκτὸν αὐτῶν ἐν Ταρσῷ τῆς Κιλικίας καὶ ἀνηγόρευσαν τὸν Πρόβον τῇ 11 Ἰουνίου 276.

Κ' Προβος (276-282)[2].—Ὁ νέος αὐτοκράτωρ εἶχε γεννηθῇ ἐν Σιρμίῳ, καὶ ἀνελάμβανε τὸ βαρὺ ἔργον νἀνανεώσῃ τὰς ἐνδόξους παραδόσεις τῶν ὁμοεθνῶν αὐτοῦ ἐκ Παννονίας αὐγούστων. Δὲν εἶχε φιλοδοξήσει οὐδ' ἐπιδιώξει αὐτὸς τὴν πορφύραν, ἥτις τόσον εὐκόλως μετεβάλλετο εἰς ἐντάφιον σάβανον, ἀλλ' ὅμως, προσφερομένου εἰς αὐτὸν τοῦ θρόνου ἐν χρόνῳ καθ' ὃν τὰ σύνορα ἐκινδύνευον ἁπανταχοῦ ὑπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων καὶ τὸ κράτος ἦτο πρὸς τούτοις ἐκτεθειμένον εἰς τὸν κίνδυνον πολέμου ἐμφυλίου, ἐνόμισεν, ὅτι ἐν τοιαύτῃ καταστάσει πραγμάτων ἡ ἀποποίησις ἦτο ἀνανδρία, καὶ ἐδέχθη.

Μετὰ δὲ τὴν ἀπὸ τοῦ ἀντιπάλου Φλωριανοῦ ἀπαλλαγὴν ἡ πρώτη σκέψις τοῦ Πρόβου ὑπῆρξε νἀγγείλῃ εἰς τὴν σύγκλητον τὴν ἰδίαν ἀνάρρησιν, ἀπεκδεχόμενος τὴν παρ' αὐτῆς ἐπικύρωσιν, ἥτις δὲν ἐβράδυνε. Προετίθετο δὲ τὴν ἀληθῆ παλινόρθωσιν τοῦ ἀξιώματος τῆς συγκλήτου διὰ τῆς διακρίσεως τῆς πολιτικῆς ἀπὸ τῆς στρατιωτικῆς ἐξουσίας. Πράγματι δ' ἐχορήγησεν εἰς τὴν σύγκλητον προνόμια, ἅτινα, ἂν ἠδύναντο νὰ ἐξασκηθῶσιν ἀληθῶς, ἔμελλον νἀναδείξωσι τὸ πολιτικὸν ἀξίωμα τῆς συγκλήτου ὑπέρτερον καὶ αὐτῆς τῆς ἰσχύος τοῦ αὐτοκράτορος[3]. Ἀλλὰ κατ' ἀλήθειαν ἡ ἐξουσία

---

[1] Ἴσως δύο, ἂν ἀποδεχθῶμεν, τοῦθ' ὅπερ ἀμφιβάλλεται, ὅτι οἱ δύο Μεδίκειοι κώδικες προέρχονται ἐκ δύο διαφόρων ἀρχετύπων καὶ ὄχι ἐξ ἑνός.

[2] Ἴδ. **Βοπίσκον** (Probus, Saturninus, Proculus et Bonosus).— **Ζώσιμον** (σ. 56, 14–62, 11), **Ζωναρᾶν** (XII, 29). Πρβλ. Atorf De Marco Aurelio Probo, Romanorum imperatore. Ἐν Μοναστηρίῳ (Münster). 1866.—Boehm De M. Aurelio Probo imperatore Romano. 1867.

[3] Ὁ Πρόβος ἐχορήγησεν εἰς τὴν σύγκλητον τὸ δικαίωμα τῆς εἰς αὐτὴν ἐφέσεως τῶν δικῶν, τοῦ διορισμοῦ τῶν ἀνθυπάτων καὶ τῶν ὑπάρχων αὐτῶν καὶ τῆς ἐπικυρώσεως τῶν αὐτοκρατορικῶν διατάξεων. **Βοπίσκου** Probus 13.

έμεινε παρ' εκείνῳ, παρ' ᾧ τὸ συμφέρον τοῦ κράτους ἀπήτει νὰ ὑπάρχῃ, ἤτοι παρὰ τῷ αὐτοκράτορι, διὸ τὸ ἡγεμονικὸν ἀξίωμα τῆς συγκλήτου περιωρίσθη εἰς ἁπλοῦν πλάσμα.

Ἡ πρώτη δὲ χώρα, εἰς ἣν ἀπέβη ἀναγκαία ἡ μετάβασις τοῦ αὐτοκράτορος, ὑπῆρξεν ἡ Γαλατία, ἣν αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν μὲν Φράγκων κατὰ τὰ βόρεια, τῶν δὲ Ἀλαμαννῶν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς χώρας εἶχον μεταβάλει εἰς θέατρον δῃώσεων καὶ ἁρπαγῶν. Καὶ οἱ μὲν στρατηγοὶ τοῦ Πρόβου ἀνέλαβον μετ' ἐπιτυχίας τὴν εἰς τὰ τέλματα τῆς Βαταβίας καὶ τῆς Φρισσίας δίωξιν τῶν Φράγκων, αὐτὸς δ' ὁ αὐτοκράτωρ προσέβαλε κρατερῶς τοὺς Ἀλαμαννούς, καί, ἐξώσας αὐτοὺς ἐκ τῶν χωρῶν ἃς εἶχον καταλάβει, ἠνάγκασε νὰ διαβῶσι τὸν Ῥῆνον καὶ κατεδίωξε πέραν αὐτοῦ τοῦ Νικάρου. Τὴν δὲ λύσσαν, μεθ' ἧς διεξήχθη ὁ πόλεμος ἐκεῖνος, μαρτυρεῖ ἡ ὑπὸ τοῦ Πρόβου εἰς τοὺς στρατιώτας γενομένη ἐπαγγελία, ὅτι ἔμελλε νὰ δωρήσῃ χρυσοῦν νόμισμα δι' ἑκάστην εἰς αὐτὸν παραδιδομένην κεφαλὴν βαρβάρου.

Ἐν δὲ τοῖς παρὰ τὰ σύνορα δεκατευομένοις ἀγροῖς, ἀφ' ὧν ἐξεδίωξε τοὺς βαρβάρους, διέταξεν ὁ Πρόβος αὐτοὺς τοὺς στρατιώτας νἀνακτίσωσι τἀρχαῖα χαρακώματα ἀπὸ τοῦ Ἴστρου μέχρι τοῦ Ῥήνου, ἀπὸ τῆς Ῥατισβόνης (Regensburg) μέχρι τοῦ Μαγοντιακοῦ, εὐελπιστῶν, ὅτι τὰ ὀχυρώματα ταῦτα ἤθελον ἀρκέσει πρὸς ἀπόκρουσιν νέων ἐπιδρομῶν. Καὶ ἀληθῶς νέαι γερμανικαὶ φυλαὶ ἠναγκάσθησαν ἐκ φόβου νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὸν αὐτοκράτορα, ὅστις διετήρησεν αὐτὰς ἐν ταῖς καταληφθείσαις χώραις ἐπὶ τῷ ὅρῳ τῆς εἰς τὸ κράτος πληρωμῆς φόρου ἐκ σίτου, ἵππων καὶ βοῶν, τοῦ μόνου αὐτῶν πλούτου. Ἔλαβε δὲ παρ' αὐτῶν καὶ δεκαεξακισχιλίους ἐπικούρους Ἀλαμαννούς, οὓς διέσπειρε κατὰ μικρὰς συμμορίας εἰς τοὺς λεγεῶνας καὶ τὰς ἐπαρχίας, ὅπως, καθ' ἃ ἔλεγε, γίνηται αἰσθητή, ἀλλ' ὄχι καὶ ὁρατὴ ἡ παρουσία αὐτῶν (276-278).

Μετὰ δὲ τὴν εἰρήνευσιν τῆς Γαλατίας μετέβη εἰς τὸ Ἰλλυρικόν, ὅπερ ἐπ' ἴσης ἐλυμαίνοντο οἱ βάρβαροι. Ἀλλ' ἀγνοοῦμεν τὰ καθ' ἕκαστα τῆς δευτέρας ταύτης ἐκστρατείας, ἐν ᾗ ὁ Πρόβος ἠναγκάσθη νὰ πολεμήσῃ πρὸς Ἀλαμαννούς, Βουργούνδους, Βανδήλους καὶ Σαρμάτας, Γότθους καὶ τοὺς περιβοήτους ἐκείνους Λουγγίους, ὧν τὴν ὠμότητα εἶχεν ἤδη χαρακτηρίσει ὁ Τάκιτος ἐν τῇ περὶ Γερμανίας συγγραφῇ. Ὁπωσδήποτε δὲ εἶνε γνωστὴ ἡ ἔκβασις τοῦ πολέμου, ἀποβάντος ἐνδόξου διὰ τὰ ῥωμαϊκὰ ὅπλα (278).

Μετὰ δὲ τοὺς βαρβάρους τοῦ κάτω Δουνάβεως κατεπολέμησεν ὁ Πρόβος τοὺς Ἰσαύρους ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ τοὺς Βλέμμυας ἐν Αἰθιοπίᾳ, ὧν ἐκεῖνοι, προασπιζόμενοι ὑπὸ τῶν ὀρέων τῆς πατρίου γῆς, ἔζων ἀνεξάρτητοι ἐν μέσῳ τῶν εἰς τοὺς Ῥωμαίους ὑποτεταγμένων χωρῶν, ἀναγκάζοντες τοὺς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος στελλομένους στρατηγοὺς νἀναγνωρίζωσιν αὐτοὺς ὡς βαρβάρους, ἤτοι ὡς λαὸν ἐλεύθερον. Ἀλλ' ὁ Πρόβος ἐτιμώρησε τὴν θρασύτητα

τῶν Ἰσαύρων, καθυποτάξας αὐτοὺς καὶ περιζώσας τὴν χώραν δι' ἀποικιῶν, ἐν αἷς ἐγκαθίδρυσε παλαιστράτους. Ἐν δὲ Συρίᾳ ἦλθον εἰς τὸν αὐτοκράτορα πρέσβεις τοῦ νέου βασιλέως τῶν Περσῶν Οὐαραράνου τοῦ Β' φέροντες δῶρα. Ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ ἀπέκρουσε μετὰ περιφρονήσεως τὰ σταλέντα, ἀπὸ μεγάλης δὲ παρασκευῆς ἠνάγκασε τὸν Σασανίδην νὰ συνομολογήσῃ εἰρήνην ἐξασφαλίζουσαν τὰ ἐξ ἀνατολῶν ὅρια τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Ἀπὸ δὲ τῆς Ἀσίας ὁ ἀκαταπόνητος αὐτοκράτωρ διέβη εἰς τὴν Αἴγυπτον, ὅπως ἐξώσῃ τὰ τὴν χώραν ἐκείνην ἐπιδραμόντα αἰθιοπικὰ στίφη (269).

Ἐπιστρέψας δ' εἰς τὴν Εὐρώπην, ἔστη ἐν Θράκῃ, ὅπως ἐκτελέσῃ μέγα σχέδιον, ὅπερ ἤδη πρότερον εἶχε παρασκευάσει, τὸν ἀνοικισμὸν τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Ἰλλυρικοῦ, αἵτινες εἶχον κατὰ μέγα μέρος ἐρημωθῆ ὑπὸ τῶν συνεχῶν πολέμων καὶ ἐπιδρομῶν. Ἐπωφελούμενος δὲ ὁ Πρόβος ἐκ τῆς μεταξὺ τῶν Βασταρνῶν τῶν ἀνατολικῶν Καρπαθίων καὶ τῶν Γότθων τῆς Δακίας ὑφισταμένας ἔχθρας, ἐκάλεσε τοὺς Βαστάρνας νὰ μετοικήσωσιν εἰς τὴν Θράκην καὶ τὴν Μοισίαν. Τῆς δὲ προσκλήσεως γενομένης δεκτῆς, ἑκατοντακισχίλιοι Βαστάρναι ἐγκαθιδρύθησαν ἐν τῷ ρωμαϊκῷ ἐδάφει, λαβόντες γαίας καὶ δόντες ἀντὶ ταύτης τῆς δωρεᾶς στρατιώτας. Ἐκ τῶν τοιούτων ἐν τῇ ρωμαϊκῇ γῇ ἐγκαταστάσεων καὶ τῆς εἰς τὴν ρωμαϊκὴν στρατιὰν κατατάξεως τῶν βαρβάρων βλέπομεν, ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι εἶχον ἐντελῶς μεταβάλει σύστημα. Καὶ ἄλλοτε μὲν ἀπεσκόπουν εἰς τὸν ἐκλατινισμὸν τῶν κατακτηθεισῶν χωρῶν, τώρα δ' ἀπ' ἐναντίας συνετέλουν εἰς τὸν ἐκγερμανισμὸν τῶν ρωμαϊκῶν ἐπαρχιῶν. Οὕτω δ' ἐπεσπεύδετο ἡ διάλυσις τοῦ κράτους. Οὐ μόνον δ' ἐν τῇ Θράκῃ καὶ τῇ Μοισίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Βρεττανίᾳ καὶ τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐγκατεστάθησαν βάρβαροι. Εἰς δὲ τὰς περὶ τὸν Εὔξεινον Πόντον χώρας εἶχε καλέσει ὁ Πρόβος πολυάριθμα στίφη Φράγκων, ἀλλ' οὗτοι, δυσανασχετοῦντες ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ αὐτῶν ἐξορίᾳ, κατέλαβόν τινας νῆας, καὶ, διαπεραιωθέντες διὰ τοῦ Βοσπόρου καὶ τοῦ Ἑλλησπόντου, εἰσήλασαν εἰς τὴν Μεσόγειον, ἣν διέπλευσαν καθ' ὅλον τὸ μῆκος, πληροῦντες τὰς ἀκτὰς αὐτῆς δῃώσεων καὶ φόνων· ἔπειτα δὲ, διαβάντες τὰς Ἡρακλείους στήλας, ἔφθασαν εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ῥήνου, παρ' οὐδενός ποτε ἐνοχληθέντες. Ὁ δὲ ὑπὸ τῶν ἀνυποτάκτων ἐκείνων βαρβάρων περίπλους ἁπάντων τῶν παραλίων τοῦ κράτους ὁ συνεπιφέρων καταστροφὰς ἀπείρους εἶνε μελανὴ κηλὶς ἐν τῇ ἄλλως ἐνδόξῳ ἀρχῇ τοῦ Πρόβου, καὶ μαρτυρεῖ τὴν ἐσχάτην παρακμὴν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στόλου.

Ἀλλ' ὁ θάνατος τοῦ Πρόβου δεικνύει, ὅτι καὶ τῆς στρατιᾶς ἦτο ἀνεπανόρθωτος ἡ ἔκπτωσις. Ὁ αὐτοκράτωρ, πεποιθὼς ἐπὶ τὴν ἐπιτευχθεῖσαν ὑπεροχὴν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν λεγεώνων, ἐπίστευσεν, ὅτι δύναται νὰ ἐπιβάλῃ εἰς τοὺς στρατιώτας ἔργα ἐπίπονα ἐν καιρῷ εἰρήνης ἄνευ ἀντιστάσεως αὐτῶν, ἅτε πρεσβεύων τὴν ἀρχήν, ὅτι ὁ στρατιώτης δὲν ἔπρεπε νὰ τρώγῃ τὸν ἄρτον

αὐτοῦ δωρεάν, καὶ κατὰ ταῦτα μετὰ τὸ πέρας τῶν πολέμων ὤφειλε νὰ μεταβάλληται εἰς ἐργάτην. Διὰ ταῦτα ἀπησχόλησε τοὺς λεγεῶνας εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν ἀγρῶν, ἰδίως δ' ἐπέβαλεν εἰς αὐτοὺς τὴν φυτείαν ἀμπέλων, ὧν τὴν καλλιέργειαν ἐπεδίωκε μετὰ ζήλου ὅλως ἰδιάζοντος. Ἀλλὰ δὲν ἤργησε νὰ πεισθῇ, ὅτι δὲν ἤρκουν αἱ ἐν πολέμῳ νῖκαι, ὅπως ἐπιφέρωσι μεταβολὴν τοῦ ἤθους τῶν στρατιωτῶν.

Αἱ δὲ πρῶται ἐνδείξεις τῆς δυςαρεσκείας ἐξεδηλώθησαν ἐν τῇ Ἀσίᾳ, τῶν λεγεώνων τῆς Συρίας ἀναβοησάντων αὐτοκράτορα τὸν ἴδιον στρατηγὸν Ἰούλιον Σατορνῖνον, ὃν πρώτη ἀνεγνώρισεν ἡ στασιαστικὴ Ἀλεξάνδρεια. Ἀλλ' ὁ Σατορνῖνος ἦτο μόνον ἀγαθὸς στρατηγός, οὐδ' ἐφιλοδόξει τι ἄλλο. Διὸ ἄκων ἀπεδέχθη τὸ διάδημα, ἐπιβληθὲν εἰς αὐτὸν μᾶλλον ἢ προταθὲν ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν. Οὐδ' ἐσκέφθη περὶ συντηρήσεως τοῦ διαδήματος ἢ ἀμύνης ἑαυτοῦ, ὅτ' ἐπεφάνησαν εἰς τὴν Ἀσίαν οἱ λεγεῶνες τοῦ Πρόβου, ἀλλ' ἐνεκλείσθη εἴς τι φρούριον τῆς Ἀπαμείας, ὅπου συνελήφθη καὶ ἐφονεύθη.

Τὸ δ' ἐν τῇ Ἀσίᾳ δοθὲν παράδειγμα εὗρε μιμητὰς ἐν τῇ ἀπωτάτῃ Δύσει. Οἱ Λουγδουνήσιοι, ἐκδικούμενοι διὰ τὴν αὐστηρότητα μεθ' ἧς εἶχε προσενεχθῇ πρὸς αὐτοὺς ὁ Αὐρηλιανὸς ἐν τῷ πρὸς τὸν Τέτρικον δῆθεν πολέμῳ, ἐπανέστησαν κατὰ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ, καὶ ἀνεκήρυξαν αὐτοκράτορα τὸν στρατηγὸν Πρόκλον. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ χρόνον ἐν Κολωνίᾳ περιεβάλλετο τὴν πορφύραν ἀξιωματικός τις, ὁ Βόνωσος, περιβόητος οἰνοπότης, ὅςτις ἤλπιζεν, ὅτι διὰ τῆς ἀνταρσίας ἠδύνατο νὰ διαφύγῃ τὴν τιμωρίαν ἐπὶ τῇ εὐθύνῃ ἣν εἶχεν, ἅτε ἀφήσας νὰ πυρποληθῇ ὑπὸ τῶν Γερμανῶν ὁ εἰς τὴν φύλαξιν αὐτοῦ ἐμπεπιστευμένος στολίσκος. Ἀλλὰ καὶ αἱ δύο αὗται ἀποστασίαι κατεστάλησαν αἰσίως. Καὶ ὁ μὲν Πρόκλος, ἀνὴρ ἐκδεδιῃτημένος, ὅςτις ἐκαυχᾶτο, ὅτι ἐν δεκαπέντε ἡμέραις εἶχε διακορεύσει ἑκατὸν Σαρμάτιδας παρθένους αἰχμαλωτισθείσας ὑπ' αὐτοῦ, παρεδόθη εἰς τὸν Πρόβον ὑπὸ τῶν Φράγκων, πρὸς οὓς εἶχεν ἀναγκασθῇ νὰ προσφύγῃ. Ὁ δὲ Βόνωσος ἡττηθεὶς ηὐτοκτόνησεν ἀπαγχονίσας ἑαυτὸν, οἱ δὲ νικηταί, ἐπιδεικνύοντες αὐτοῦ τὸν νεκρὸν καὶ ὑπαινιττόμενοι τὴν φιλοποσίαν, ἀπέσκωπτον εἰς αὐτὸν, λέγοντες, ὅτι δὲν ἦτο ἄνθρωπος, ἀλλ' ἀμφορεύς [1].

Ἡ δ' εὐχερὴς τῶν ἀποστατῶν ἐκείνων καταπάλαισις ἔπεισε τὸν Πρόβον, ὅτι αἱ ἀποστασίαι ἐκεῖναι ἦσαν γεγονότα μεμονωμένα, οὐδὲ παρετήρησεν, ὅτι ἦσαν ἀπ' ἐναντίας σύμπτωμα τῆς γενικῆς δυςαρεσκείας ἣν προεκάλεσε παρὰ τοῖς λεγεῶσιν, ὑποχρεώσας τοὺς στρατιώτας νὰ ἐργάζωνται καὶ ἐν καιρῷ εἰρήνης. Ἡ πλάνη δ' αὕτη ἀπέβη εἰς αὐτὸν ὀλεθρία. Καὶ δὴ μεταξὺ τῶν ὑπ' αὐτοῦ εἰς τοὺς λεγεῶνας ἐπιβληθέντων ἔργων ἦτο καὶ ἡ ἀποξήρανσις τῶν τελμάτων τοῦ Σιρμίου ἐν τῇ γενετείρᾳ. Πρὸς προβιβασμὸν δὲ

[1] **Βοπίσκου** Bonosus 15.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Οἱ βάρβαροι εἰςαγόμενοι ὑπὸ τοῦ Πρόβου εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

τῶν ἔργων μετέβη αὐτὸς ἐκεῖνος εἰς τὴν Παννονίαν, καὶ ἀπὸ πύργου, ὃν εἶχεν ἐπενδύσει διὰ σιδήρου, ὅπως προφυλάξῃ αὐτὸν ἀπὸ πυρκαϊᾶς, παρίστατο εἰς τὰ ἔργα καὶ διηύθυνεν αὐτά. Ἀλλ' ἡ παρουσία αὐτοῦ ἀντὶ νὰ ἐπιβάλῃ σεβασμὸν ἐξώργισε τοὺς στρατιώτας, οἵτινες, ἀποβαλόντες τὰ ἐργαλεῖα, ἔδραξαν τὰ ὅπλα, ἐξεβίασαν τὸν πύργον, καὶ ἔσφαξαν ἐν αὐτῷ τὸν αὐτοκράτορα κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 282. Ἐπὶ δὲ τῇ θέᾳ τοῦ ἐκ τῶν τραυμάτων αὐτοῦ ῥέοντος αἵματος μετεμελήθησαν μὲν οἱ βασιλοκτόνοι, ἀλλ' ἦτο πλέον ἀργά.

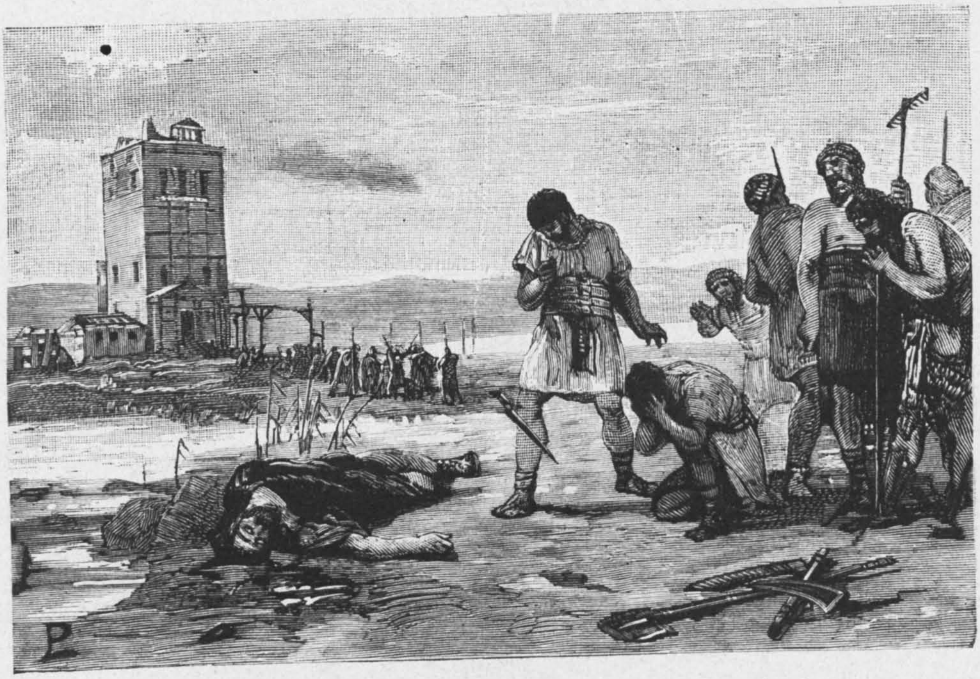

Οἱ φονεῖς τοῦ Πρόβου θρηνοῦντες τὸν νεκρὸν αὐτοῦ.

Μὴ δυνάμενοι δὲ νὰ σώσωσι τὸν ἄνδρα, ἔσωσαν τὴν μνήμην αὐτοῦ, ἐπιγράψαντες ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Πρόβου τήνδε τὴν ἐπιγραφήν· «Ἐνταῦθα κεῖται ὁ αὐτοκράτωρ Πρόβος, ἀληθῶς χρηστὸς, νικητὴς ἁπάντων τῶν βαρβάρων ἐθνῶν, νικητὴς δὲ καὶ τῶν τυράννων».

ΚΑ΄ Καρος (282-283)[1]. — Ὁ Μάρκος Αὐρήλιος Κᾶρος ὁ ὑπὸ τῶν λεγεώνων ἀναβοηθεὶς νέος αὐτοκράτωρ κατήγετο ἐκ Νάρβωνος τῆς Γαλατίας. Εἶχε δὲ ὑπηρετήσει ὡς ὕπατος καὶ ἀνθύπατος τῆς Κιλικίας. Ὅτε δὲ

[1] Ἴδ. **Βοπίσκον** (Carus). — **Ζωναρᾶν** XII, 29-30. — **Εὐτρόπιον** IX, 18. Εἰς τὰς πηγὰς περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Κάρου τάσσονται καὶ αἱ Ἐκλογαὶ τοῦ ποιητοῦ **Νεμεσιανοῦ,** συγχρόνου καὶ πανηγυριστοῦ τοῦ αὐτοκράτορος ἐκείνου. Πλὴν δὲ τῶν ἰδίων αὐτοῦ Ἐκλογῶν, αἵτινες εἶνε τέσσαρες, ὁ Νεμεσιανὸς ἐπεξειργάσθη ἐκ

ἀνεκηρύχθη αὐτοκράτωρ, ἦτο ὕπαρχος τῶν πραιτωριανῶν. Ἀνῆκε λοιπὸν ὁ Κᾶρος εἰς τὴν τάξιν τῶν συγκλητικῶν· ἀγγέλλων δὲ τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ εἰς τὴν σύγκλητον, ἐξῆρε τὸ γεγονὸς, ὅτι ἦτο μέλος τοῦ συνεδρίου ἐκείνου. Ἀλλὰ τοῦτο ἐθεώρει ὁ Κᾶρος ὡς τιμὴν ἀρκοῦσαν διὰ τὴν σύγκλητον, διὸ καὶ ἀφήρεσεν αὐτὴν τὰ ὑπὸ τοῦ προκατόχου χορηγηθέντα προνόμια.

Ὁ θάνατος τοῦ Πρόβου εἶχεν ἐμπνεύσει νέον θράσος εἰς τοὺς βαρβάρους, τὰ δὲ σύνορα τὰ ὑπὸ τοῦ γενναίου ἐκείνου αὐτοκράτορος ἐξασφαλισθέντα ἐξετέθησαν καὶ πάλιν ἁπανταχοῦ εἰς βαρβαρικὰς ἐπιδρομάς. Καὶ οἱ μὲν Φράγκοι ἐπέδραμον καὶ πάλιν τὴν Γαλατίαν, οἱ Ἀλαμαννοὶ τοὺς παραμεθορίους δεκατευομένους ἀγροὺς, οἱ Σαρμάται τὸ Ἰλλυρικὸν καὶ οἱ Πέρσαι τὴν Μεσοποταμίαν.

Ὁ δὲ Κᾶρος εἰς μὲν τὸν πρεσβύτερον τῶν υἱῶν Καρῖνον, νεανίαν ἐκδεδιῃτημένον καὶ βίαιον, ἀνέθηκε τὴν διοίκησιν τῶν κατὰ τὴν Δύσιν ἐπαρχιῶν, αὐτὸς δὲ μετὰ τοῦ νεωτέρου καὶ ὅλως διαφόρου τοῦ ἀδελφοῦ Καρίνου υἱοῦ Νουμεριανοῦ ἐτράπη πρὸς τὴν Ἀνατολήν.

Καὶ περὶ μὲν τῆς ἐκστρατείας τοῦ Καρίνου γνωρίζομεν τοῦτο μόνον, ὅτι ἀποκατέστησε μὲν τὰ παραρρήνια σύνορα, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσε νὰ διώξῃ τοὺς Ἀλαμαννοὺς ἐκ τῶν δεκατευομένων ἀγρῶν, οὓς ἔκτοτε ὁριστικῶς ἀπέβαλον οἱ Ῥωμαῖοι. Λαμπρότερα δ' ὑπῆρξαν τὰ κατορθώματα τοῦ Κάρου, ὅστις κατὰ μὲν τὸν Δούναβιν ἐνίκησε τοὺς Κουάδους καὶ τοὺς Σαρμάτας, δεκαεξακισχιλίους μὲν φονεύσας, ἰσαρίθμους δὲ ζωγρήσας, ἔπειτα δὲ διέβη εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ διὰ μόνης αὐτοῦ τῆς ἐμφανίσεως ἐδίωξε τοὺς Πέρσας πέραν τοῦ Εὐφράτου. Ὁ δὲ βασιλεὺς τῶν Περσῶν Οὐαραράνης, καταπληχθεὶς ὑπὸ τῶν ἐχθρικῶν προθέσεων τοῦ αὐτοκράτορος, ἔστειλε πρὸς αὐτὸν πρέσβεις προτείνων εἰρήνην. Ἡ δὲ ὑπὸ τοῦ Συνεσίου περιγραφομένη σκηνὴ τῆς ὑποδοχῆς τῶν Περσῶν πρέσβεων μεταφέρει ἡμᾶς εἰς χρόνους ὅλως διαφόρους τῶν περὶ ὧν νῦν ὁ λόγος.

Ὁ αὐτοκράτωρ εἱστιᾶτο καθήμενος ἐπὶ τῆς χλόης, ἔχων παρατεθειμένα πρὸ αὐτοῦ ἀντὶ μόνου δείπνου ταρίχη κρεάτων χοιρείων ἐντὸς ζωμοῦ. Παρουσιασθέντων δ' ἐνώπιον αὐτοῦ τῶν πρέσβεων καὶ ἀκουσθέντων τῶν λόγων αὐτῶν, χωρὶς οὔτε νὰ ἐγερθῇ οὔτε νὰ μετακινηθῇ, ἀπεκάλυψε τὴν κεφαλὴν, ἀφαιρέσας τὸν πῖλον δι' οὗ ἐκάλυπτε τὴν φαλακρότητα, καὶ ἀπέπεμψε τοὺς πρέσβεις, εἰπὼν, ὅτι ἂν ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν δὲν ἤθελεν ἀναγνωρίσει τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Ῥώμης, αὐτὸς ἔμελλε νὰ μεταβάλῃ ἐντὸς μηνὸς τὴν Περσίαν εἰς χώραν τόσον ἄδενδρον ὅσον φαλακρὰ ἦτο ἡ κεφαλή του[1]. Ἐπὶ

νέου καὶ τὰς τοῦ Καλπουρνίου, ἃς ἐξέδωκεν ὡς ἰδίας ἑαυτοῦ. Πρβλ. M. Haupt, De carminibus bucolicis Calpurnii et Nemesiani. Ἐν Βερολίνῳ. 1854.

[1] **Συνεσίου** Περὶ βασιλείας εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἀρκάδιον (Migne Ἑλλ.

τούτοις δὲ διέταξε τὴν στρατιὰν νὰ προχωρήσῃ, καὶ νικήσας ἠδυνήθη νὰ προβῇ πρὸς τὴν Σελεύκειαν καὶ τὴν Κτησιφῶντα. Ἐκπορθήσας δὲ ἀμφοτέρας ταύτας τὰς πόλεις, ἤθελε νὰ προβῇ εἰς τὴν κατάκτησιν τοῦ ὅλου περσικοῦ κράτους, ἀλλ᾽ οἱ στρατιῶται δὲν συνεμερίζοντο τὸ θάρρος καὶ τὴν φιλοδοξίαν τοῦ αὐτοκράτορος. Ὅπως δ᾽ ἀπαλλαγῶσιν αὐτοῦ, ἐφόνευσαν τὸν

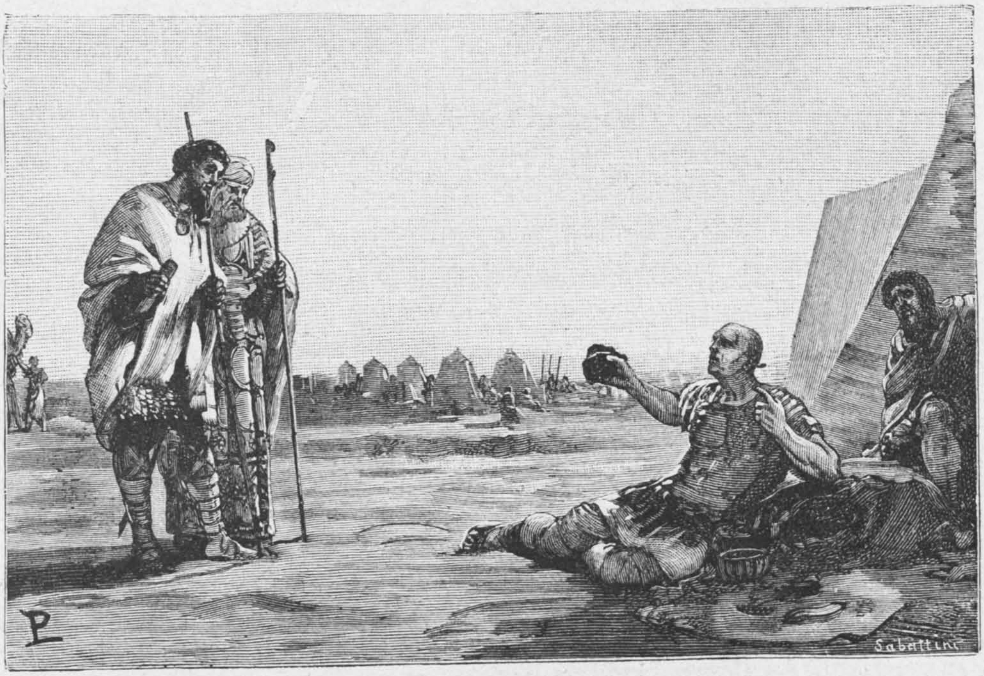

Ὁ αὐτοκράτωρ Κᾶρος καὶ οἱ πρεσβευταὶ τῶν Περσῶν.

Κᾶρον ἐν τῇ σκηνῇ κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 283, καὶ διέδωκαν ἔπειτα τὴν φήμην, ὅτι εἶχε πληγῇ ὑπὸ κεραυνοῦ.

ΚΒ΄ Νουμεριανος και Καρινος (283-285)[1]. — Ὅπως πιστευθῇ ἡ ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν διαδοθεῖσα περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Κάρου φήμη, οἱ λεγεῶνες ἀνεβόησαν αὔγουστον τὸν νεαρὸν Νουμεριανόν, ἐπιβάλλοντες ὡς ὅρον τὴν εἰς τὸ ρωμαϊκὸν ἔδαφος ἐπιστροφήν. Ἡ δὲ σύγκλητος ἀνεκήρυξε μὲν αὔγουστον τὸν Καρῖνον, ἀνεγνώρισε δὲ συναύγουστον τὸν Νουμεριανόν. Ἐδιχάσθη λοιπὸν τὸ κράτος εἰς δύο θρόνους, ἔμελλε δ᾽ ἐκ τούτου τοῦ διχα-

Πατρολογίας Τόμ. LXVI, σ. 1084). Καὶ ἀναφέρει μὲν ὁ Συνέσιος τὴν διήγησιν εἰς τὸν Καρῖνον, ἀλλ᾽ ὀρθῶς ὁ Gibbon (History of the decline and fall of the Roman empire ἐκδ. 1828 Τόμ. Α΄ σ. 440 σημ. u) ἀνήγαγεν εἰς τὸν Κᾶρον.

[1] Ἴδ. **Βοπῖσκον** (Numerianus, Carinus).

σμοῦ νὰ προέλθῃ ἀγὼν ἀδελφοκτόνος, ἂν μὴ νέα βασιλοκτονία προελάμβανε τὸν ἐμφύλιον ἐκεῖνον πόλεμον. Εἶνε δὲ τὰ κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Νουμεριανοῦ οὐχ ἧττον ἀσαφῆ τῶν κατὰ τὸ τέλος τοῦ Κάρου. Αἴτιος δὲ τοῦ φόνου ἐκρίθη ὑπὸ τῆς κοινῆς γνώμης ἢ διὰ συνοπτικῆς διαδικασίας ὁ Ἄρριος Ἄπερ, ὕπαρχος τῶν πραιτωριανῶν καὶ πενθερὸς τοῦ Νουμεριανοῦ. Καὶ δὴ ὀφθαλμία καταλαβοῦσα ἐν Περσίᾳ τὸν ἀτυχῆ νεανίαν εἶχεν ἀναγκάσει αὐτὸν νὰ μένῃ κεκλεισμένος ἐν τῇ σκηνῇ. Καὶ ἡ μὲν στρατιὰ βραδέως προχωροῦσα εἶχε φθάσει εἰς τὴν Χαλκηδόνα, προηγεῖτο δὲ αὐτῆς ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ τῆς περὶ αὐτὸν φρουρᾶς καὶ εἶχεν ἤδη ἀφιχθῆ εἰς τὴν Πέρινθον, ὅτ' ἐκ τῆς ἀπὸ τῆς σκηνῆς ἐξερχομένης δυσοδμίας ἐγνώσθη ὁ θάνατος αὐτοῦ. Ἀλλὰ πῶς εἶχεν ἐπέλθει; Ὁ μὲν Ἄπερ ἐδήλωσεν, ὅτι ὁ Νουμεριανὸς εἶχεν ἀποθάνει ἐκ νόσου, ἀλλ' ὅμως δὲν ἐπιστεύθη. Ἐν τούτοις δ' οἱ ἀξιωματικοί, συναθροισθέντες ἐν Χαλκηδόνι, εἶχον προσαγορεύσει αὐτοκράτορα τὸν κόμιτα τῶν δομεστίκων *(comes domesticorum)*, ἤτοι ἀρχηγὸν τῆς σωματοφυλακῆς, Διοκλέα. Οὗτος δ' ἐκάλεσεν ἐνώπιον αὐτοῦ τὸν Ἄπρον, καί, εἰπὼν αὐτὸν δολοφόνον τοῦ Νουμεριανοῦ, ἐφόνευσε διὰ τοῦ ξίφους, ὅπερ εἶχε μετὰ χεῖρας, τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 284. Οὕτω δὲ κατέστησεν εἰς αὐτὸν ἀδύνατον τὴν ὑπεραπολογίαν καὶ τὴν ἐπὶ ἄλλον τινὰ ἴσως μᾶλλον αὐτοῦ ἔνοχον ἐπίρριψιν τῆς κακουργίας. Τὸ δ' ἐσπευσμένον τοῦ θανάτου τοῦ Ἄπρου γεννᾷ τὴν ὑποψίαν μὴ αὐτὸς ὁ Διοκλῆς συμμετέσχε τοῦ φόνου τοῦ Νουμεριανοῦ.

Ἀλλ' ὁ νέος αὐτοκράτωρ εἶχεν ἀναγνωρισθῆ μόνον ἐν τῇ Ἀνατολῇ· ὅπως δὲ καταλάβῃ τὴν ἀρχὴν καὶ ἐν τῇ Δύσει, παρίστατο ἀνάγκη καταπολεμήσεως τοῦ ἐν Ῥώμῃ ἄρχοντος Καρίνου.

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ὁ Καρῖνος εἶχε κινήσει κατὰ τὸν βραχὺν τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ χρόνον διὰ τῆς ὠμότητος καὶ τῆς ἀκολασίας τὸ κοινὸν μῖσος. Ἂν δὲ παρετείνετο ὁ βίος αὐτοῦ, ἔμελλεν ἡ Ῥώμη νὰ παραστῇ εἰς τὴν δι' αὐτοῦ ἐπανάληψιν τῶν χρόνων τῆς αἰσχίστης τυραννίδος. Ἀλλ' ὅμως παρὰ πάντα ταῦτα οἱ στρατιῶται ἐξηκολούθουν μένοντες πιστοὶ εἰς αὐτόν, καὶ ὁ ἀστὴρ τοῦ Διοκλέους ἐφαίνετο μέλλων νὰ δύσῃ ἅμα τῇ ἀνατολῇ αὐτοῦ. Ἤδη δὲ ὁ Καρῖνος πρὶν ἢ τραπῇ εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἐπὶ τὸν ἀντίπαλον εἶχε καταβάλει ἄλλον ἀνταπαιτητὴν τοῦ θρόνου, τὸν διοικητὴν τῆς Οὐενετίας Γάϊον Ἰουλιανόν. Συναντηθεὶς δ' ἔπειτα μετὰ τοῦ Διοκλέους παρὰ τὴν μετὰ τοῦ Ἴστρου συμβολὴν τοῦ Μάργου, εἶχεν ἤδη ἐπικρατήσει ἐν τῇ μάχῃ, ὅτε χιλίαρχος, οὗ ὁ Καρῖνος εἶχεν ἀπατήσει τὴν γυναῖκα, ἐφόνευσεν αὐτὸν μαχόμενον. Τότε δὲ ἡ στρατιὰ τῆς Δύσεως κατέθηκε τὰ ὅπλα, καὶ ὁ Διοκλῆς ἀνεγνωρίσθη μόνος αὐτοκράτωρ καθ' ἅπαν τὸ κράτος τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 285.

Πρόθεσις νεκροῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Η ΣΥΝΑΡΧΙΑ ΕΝ ΤΗι ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑι.

Α´ Ο ΔΙΟΚΛΗΤΙΑΝΟΣ ΚΑΙ Η ΤΕΤΡΑΡΧΙΑ. — Β´ ΟΙ ΝΕΟΙ ΤΕΤΡΑΡΧΑΙ. — Γ´ Ο ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΟΝΟΚΡΑΤΩΡ. **Ὁ Ἀρειανισμὸς καὶ ἡ ἐν Νικαίᾳ σύνοδος. Ἡ τραγῳδία τοῦ 326. Ἡ κτίσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Νέος πολιτειακὸς ὀργανισμός. Τελευταῖα ἔτη τοῦ Κωνσταντίνου.** — Δ´ ΟΙ ΥΙΟΙ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ. — Ε´ ΙΟΥΛΙΑΝΟΣ Ο ΠΑΡΑΒΑΤΗΣ. — Ϛ´ ΙΟΒΙΑΝΟΣ. — Ζ´ ΟΥΑΛΕΝΤΙΝΙΑΝΟΣ Α´ ΚΑΙ ΟΥΑΛΗΣ. **Ὁριστικὸς διχασμὸς τοῦ κράτους. Ὁ Οὐαλεντινιανὸς καὶ οἱ βάρβαροι. Ὁ Οὐάλης καὶ οἱ Γότθοι.** — Η´ ΓΡΑΤΙΑΝΟΣ, ΟΥΑΛΕΝΤΙΝΙΑΝΟΣ Β´ ΚΑΙ ΘΕΟΔΟΣΙΟΣ. — Θ´ Ο ΕΥΓΕΝΙΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ. — Ι´ ΟΝΩΡΙΟΣ ΚΑΙ ΑΛΑΡΙΧΟΣ. — ΙΑ´ ΟΥΑΛΕΝΤΙΝΙΑΝΟΣ Γ´ ΚΑΙ ΑΤΤΙΛΑΣ. — ΙΒ´ ΟΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ.

Α´ Ο ΔΙΟΚΛΗΤΙΑΝΟΣ ΚΑΙ Η ΤΕΤΡΑΡΧΙΑ (285-305)[1]. — Ἓν τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ἱστορίας τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις

[1] Μετὰ τοῦ Νουμεριανοῦ τελευτᾷ ἡ σειρὰ τῶν συγγραφέων τῆς αὐγουστείου ἱστορίας (Scriptores historiae Augustae). Ὁ δὲ Διοκλητιανὸς ὁ εἰσηγητὴς ταύτης τῆς βιογραφικῆς συλλογῆς, καίπερ ὢν ἄξιος μακρᾶς βιογραφίας εἴπερ τις καὶ ἄλλος, δὲν ἠξιώθη βιογράφου. Διὸ ἀναγκάζεται ὁ ἱστορικὸς νὰ μεταχειρισθῇ

τῆς παρακμῆς εἶνε ἡ εὐκολία μεθ' ἧς ἄνδρες ἐκ γένους ταπεινοτάτου ἀνέρχονται ἐπὶ τὸν θρόνον διὰ τοῦ στρατιωτικοῦ σταδίου. Καὶ εἴδομεν μὲν ἤδη πολλάκις ἀρχαίους ἀπελευθέρους καὶ παροίκους περιβληθέντας τὴν πορφύραν· νῦν δὲ βλέπομεν ἀνερχόμενον ἐπὶ τὸν θρόνον τῶν καισάρων τὸν υἱὸν δούλου, βλέπομεν δὲ καὶ τὸν υἱὸν παροίκου ἀνυψούμενον ὑπ' αὐτοῦ συναύγουστον. Καὶ εὐλόγως μὲν ἀνέμενέ τις, ὅτι ἡ εἰς τὰς κατωτάτας ταύτας τάξεις κατάβασις τῆς αὐταρχίας ἔμελλε νὰ δώσῃ ὤθησιν εἰς θεσμοὺς ἐλευθεριωτέρους. Ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας συνέβη ὅλως τὸ ἐναντίον. Οἱ θεσμοὶ τῆς ἐλευθέρας πολιτείας, ὧν εἶχον διατηρηθῆ ἀπομεμακρυσμένα τινὰ λείψανα καὶ δι' αὐτῶν τῶν ἐπικινδυνωδεστάτων περιπετειῶν, ἐκλείπουσι πλέον καθ' ὁλοκληρίαν, ἀντικαθιστάμενοι ὑπὸ στρατιωτικῆς δεσποτείας, ἥτις καὶ ἐξωτερικῶς δὲν ἀποκρύπτει τὸν χαρακτῆρα αὐτῆς. Ἄλλως δὲ ἡ λύσις αὕτη δὲν πρέπει νὰ ἐκπλήξῃ. Οἱ υἱοὶ τοῦ δούλου καὶ τοῦ παροίκου οἱ ἀνερχόμενοι ἐπὶ τὸν θρόνον δὲν ἀναβιβάζονται ἐπ' αὐτὸν ἕνεκεν αὐτῆς τῆς καταγωγῆς, ἀλλ' ὡς μαχηταὶ καὶ στρατηγοί, ἐπειδὴ τὸ κράτος ἀνήκει εἰς τοὺς στρατιώτας, ἀφ' ὧν ἐξαρτᾶται ἡ σωτηρία αὐτοῦ. Ἂν δὲ ὁ τὴν πορφύραν περιβαλλόμενος στρατιώτης ἀναδειχθῇ ἀνὴρ πολιτικός, ἔχων διοικητικὴν μεγαλοφυίαν, τὸ τοιοῦτον εἶνε ἀρετὴ τυχαία, ἐξ ἧς θὰ ἐπωφεληθῇ μὲν τὸ κράτος, ἀλλ' ἄνευ ἐσκεμμένης παρασκευῆς ταύτης τῆς ὠφελείας [1].

Ὁ διάδοχος τοῦ Νουμεριανοῦ εἶχε γεννηθῇ ἐν Διοκλείᾳ τῆς Δαλματίας ἀπὸ δούλου τινὸς τοῦ συγκλητικοῦ Ἀνυλίνου. Ταχθεὶς δὲ νεώτατος εἰς τὴν

ὡς πηγὰς περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ μεγάλου τούτου αὐτοκράτορος ἐπιτομευτὰς καὶ ῥήτορας ἀμφιβόλου ἀξίας. Οὕτω δὲ ὁ **Αὐρήλιος Βίκτωρ** (Caesares 39), ὁ **Εὐτρόπιος** (IX, 19-28), ὁ **Λακτάντιος** ἐν τῇ συγγραφῇ ***Περὶ τῶν θανάτων τῶν διωκτῶν*** (De mortibus persecutorum), ἐν ᾗ πραγματεύεται μετὰ φανατισμοῦ καὶ πάθους τὰ κατὰ τὸ τέλος τῶν διωκτῶν τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπὸ τοῦ Νέρωνος μέχρι τοῦ Μαξιμίνου, ὁ **Εὐσέβιος** (Ἐκκλ. Ἱστορ. VIII) καὶ οἱ ῥήτορες **Εὐμένιος** καὶ **Μαμερτῖνος** ἐν τοῖς Πανηγυρικοῖς αὐτῶν (ἴδ. Panegyrici veteres ἐκδ. Valpy. Ἐν Λονδίνῳ 1828) ἀποτελοῦσι τὰς κυριωτάτας πηγὰς τῶν κατὰ τὸν Διοκλητιανόν. Ὁ δ' **Εὐμένιος,** γραμματεὺς ὢν τοῦ Διοκλητιανοῦ, ἔγραψε καὶ βίον αὐτοῦ ἀπολεσθέντα. Ὁμοίως δ' ἀπωλέσθη τὸ οἰκεῖον μέρος τῆς ἱστορικῆς συγγραφῆς τοῦ **Ζωσίμου.** Πρβλ. Vogel Der Kaiser Diocletian. Ἐν Γώθᾳ. 1857.—Preuss Kaiser Diocletian und seine Zeit. Ἐν Λειψίᾳ. 1869.— Hunziker Zur Regierung und Christenverfolgung des Kaisers Diokletian und seiner Nachfolger (Büdinger Untersuchungen zur römischen Kaisergeschichte. Τόμ. Β' σ. 117 κ. ἑ.).

[1] Λέγει μὲν ὁ **Αὐρήλιος Βίκτωρ** (Caes. 39), ὅτι ὁ Διοκλητιανὸς ἀνερρήθη διὰ τὴν σύνεσιν αὐτοῦ (ob sapientian), ἀλλὰ τοῦτο εἶνε ἁπλῶς ἰδιωτικὴ αὐτοῦ γνώμη.

στρατιάν, προήχθη ταχέως ἐπὶ τοῦ Αὐρηλιανοῦ καὶ τοῦ Πρόβου εἰς τοὺς ἀνωτάτους τῶν στρατιωτικῶν βαθμῶν. Καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ Πρόβου βλέπομεν αὐτὸν περιβαλλόμενον τὴν ὑπατείαν, ἔπειτα δὲ διοικητὴν τῆς Μοισίας καὶ ἀρχηγὸν τῶν σωματοφυλάκων, ἐξ ἧς ἀρχῆς ἀνερρήθη ἐπὶ τὸν θρόνον. Αὐτοκράτωρ δὲ γενόμενος μετωνομάσθη ἀντὶ Διοκλέους Διοκλητιανός, προςθεὶς εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ κατάληξιν λατινικήν [1].

Τὸ κράτος ἠξιώθη τέλος ἡγεμόνος, ὅςτις μετὰ τοσαύτας συγκινήσεις ἠδυνήθη νὰποδώσῃ εἰς αὐτὸ ἐπὶ πολλὰ ἔτη τὴν εἰρήνην καὶ τὴν ἀσφάλειαν. Ἀλλὰ τἀγαθὰ ταῦτα ἀντηλλάγησαν διὰ μεγάλων θυσιῶν. Ἤδη δ' αὐτὴ ἡ πρώτη αὐτοῦ πρᾶξις μετὰ τὴν παρὰ τὸν Μάργον μάχην ἀπέδειξεν, ὅτι πλὴν τῶν ἄλλων ἀρετῶν δὲν ἐστερεῖτο καὶ συνέσεως, αὕτη δὲ μάλιστα ὑπῆρξεν ἡ κυριωτάτη ἀρετὴ ἡ ἐμπνεύσασα ἁπάσας αὐτοῦ τὰς πράξεις ἀπὸ τοῦ φόνου τοῦ Ἄπρου μέχρι τῆς παραιτήσεως. Οὐδεὶς τῶν ὀπαδῶν τοῦ Καρίνου ἔπαθεν, ἕκαστος δὲ διετήρησεν ἣν ἀρχὴν κατεῖχεν ἐπ' ἐκείνου τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ δὲ ρωμαϊκὸς κόσμος δὲν ἤργησε νὰ συνίδῃ, ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ δούλου τῆς Διοκλείας μεγάλως ἐτίμα τὰ γράμματα. Διὸ βλέπομεν ἱδρυομένην ἐν Νικομηδείᾳ, τῇ μελλούσῃ πρωτευούσῃ τοῦ Διοκλητιανοῦ, ἀνωτέραν σχολήν, εἰς ἣν ἐκλήθη νὰ διδάξῃ ὁ μέγιστος τῶν συγχρόνων ρητόρων Λακτάντιος.

Ἀλλ' ἡ πρώτη φροντὶς τοῦ Διοκλητιανοῦ ὤφειλε νὰ εἶνε ἡ ἄμυνα τοῦ κράτους. Καὶ δὴ ὁ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Νουμεριανοῦ ἐκραγεὶς ἐμφύλιος πόλεμος εἶχε προκαλέσει πολλαχοῦ νέας ἐπιδρομὰς βαρβάρων καὶ στάσεις. Καὶ ἐν μὲν τῇ Αἰγύπτῳ εἶχον ἀναφανῇ οἱ Βλέμμυες, ἐν δὲ τῇ ἀνησύχῳ Ἀλεξανδρείᾳ εἶχεν ἀναρρηθῇ νέος αὐτοκράτωρ, ὁ Λεύκιος Ἐλπίδιος Ἀχιλλεύς, ἡ δὲ Παννονία ὑφίστατο τὰς ἐπιδρομὰς Σαρματῶν καὶ Γερμανῶν. Ἡ δὲ Γαλλία εἶχε γείνει θέατρον ἐπαναστάσεως τῶν ἀγροτῶν τῶν καλουμένων Βαγαυδῶν ἀπὸ τῆς κελτικῆς λέξεως bagad τῆς σημαινούσης πιθανῶς τὸ στῖφος, οἵτινες, ἐλθόντες εἰς ἀπελπισμὸν ἕνεκα τῶν πιέσεων ὑφ' ὧν ἐπεβαρύνοντο, εἶχον συστῇ ὑπὸ ἰδίους ἀρχηγούς, τὸν Ἄμανδον καὶ τὸν Αἰλιανόν, διασπείροντες τὸν τρόμον καθ' ἁπάσας τὰς χώρας τὰς ἐκτεινομένας ἀπὸ τῆς Ματέρνας (Marne) καὶ τοῦ Σηκουάνα μέχρι τοῦ Ἄραρος (Saône).

Ἐνώπιον δὲ τοιούτων εὑρισκόμενος κινδύνων ἐνόησεν ὁ Διοκλητιανός, ὅτι εἷς καὶ μόνος αὐτοκράτωρ δὲν ἤρκει πλέον εἰς τὴν ἄμυναν τῶν ἁπανταχοῦ ἀπειλουμένων συνόρων. Διὸ ἐσκέφθη νὰ παραλάβῃ συνάρχοντα, ὃν ἐξέλεξε μεταξὺ τῶν συμμαχητῶν, ὅπως ἔχῃ περισσοτέραν ἀσφάλειαν περὶ τῆς πίστεως αὐτοῦ. Καὶ δὴ οὐδαμῶς φροντίζων τῆς συγκλήτου ἀνηγόρευσε καίσαρα, περιβαλὼν καὶ διὰ τῆς δημαρχικῆς ἐξουσίας, τὸν στρατηγὸν Μα-

[1] Τὸ πλῆρες ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορος εἶνε Γάϊος Αὐρήλιος Βαλέριος Διοκλητιανός. Βαλέριος δ' ὀνομάζεται μόνον ἐν ἐπιγραφαῖς, οὐχὶ δὲ καὶ ἐπὶ τῶν νομισμάτων.

ξιμιανὸν τῇ 1 Μαΐου 285. Ἦτο δὲ καὶ ὁ νέος καῖσαρ Ἰλλυριὸς ἀφανεστάτου γένους, ἔχων πατέρα ὑπάρξαντα πάροικον ἐν τοῖς περιχώροις τοῦ Σιρμίου. Μετὰ δὲ τὴν ὑπὸ τοῦ Μαξιμιανοῦ διὰ μικρῶν μαχῶν (*brevis proeliis*, ὡς λέγει ὁ Εὐτρόπιος) καταπάλαισιν τῆς ἀποστασίας τῶν Βαγαυδῶν ὁ Διοκλητιανὸς ἐχορήγησεν εἰς τὸν συνάρχοντα τὸ ἀξίωμα αὐγούστου, παραχωρήσας εἰς αὐτὸν τὴν κατὰ τὴν Δύσιν ἀρχὴν τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 286. Αἱ δὲ εἰς τὸν Μαξιμιανὸν παραχωρηθεῖσαι χῶραι ἦσαν ἡ Ἰταλία, ἡ Ἀφρική, ἡ Ἱσπανία, ἡ Γαλατία καὶ ἡ Βρεττανία. Ἀλλ' ἐπέβαλεν ὅμως ὁ Διοκλητιανὸς εἰς τὸν συνάρχοντα τὸν ὅρον, ὅτι ἔμελλε νὰ μιμηθῇ τὸ παράδειγμα αὐτοῦ ἐν ᾗ περιπτώσει ἤθελε παραιτηθῇ, καὶ ἀπήτησε τὴν δι' ἐπισήμου ὅρκου κύρωσιν τῆς ἐπαγγελίας ταύτης, τοῦθ' ὅπερ ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ παραίτησις ἦτο ἤδη ἔκτοτε προδιαγεγραμμένον σχέδιον τοῦ Διοκλητιανοῦ. Τὰ δ' ἐπίθετα ἅτινα προςέλαβον οἱ συνάρχοντες, τοῦ μὲν Διοκλητιανοῦ ἐπονομασθέντος *Δίου (Jovius)*, τοῦ δὲ Μαξιμιανοῦ *Ἑρκουλίου (Herculius)*, μαρτυροῦσι τό τε ἔργον ἑκατέρου τῶν συναυγούστων καὶ τὰς ἀμοιβαίας αὐτῶν σχέσεις. Καὶ ὁ μὲν Διοκλητιανὸς εἶνε ὁ νοῦς ὁ ἐπινοῶν, ὁ δὲ Μαξιμιανὸς ἡ χεὶρ ἡ ἐκτελοῦσα. Ἔχουσι δ' οἱ δύο αὐτοκράτορες ὅμοιον τὸ ἀξίωμα καὶ ἴσην ἰσχύν, ἀλλὰ διὰ τοῦτο δὲν ἀπέβαλε τὸ κράτος τὴν ἑνότητα. Ἡ νομοθεσία εἶνε μία καὶ μόνη, τὰ δὲ διατάγματα ἐκδίδονται ἐπ' ὀνόματι ἀμφοτέρων τῶν αὐγούστων, καὶ τὸ νόμισμα εἶνε τὸ αὐτὸ ἀπὸ ἄκρου ἕως ἄκρου τοῦ κράτους. Τὴν δ' ἑνότητα ταύτην ἐνίσχυσεν ἡ πρὸς τὸν Διοκλητιανὸν εὐλάβεια τοῦ Μαξιμιανοῦ, ἣν ἐπέβαλλεν εἰς αὐτὸν τὸ ὑποδεέστερον τοῦ πνεύματος καὶ πολὺ μᾶλλον ἡ εὐγνωμοσύνη. Ἐντεῦθεν δὲ νομικῶς μὲν ὑπῆρχεν ἰσότης μεταξὺ τῶν δύο αὐγούστων, ἀλλὰ πράγματι δὲν ἔλειπεν ἠθική τις ὑπερτέρησις τοῦ Διοκλητιανοῦ.

Ἡ δὲ διαίρεσις αὕτη τῆς ἀρχῆς ἦτο μὲν συνετὴ ὡς πρὸς τὴν ἄμυναν τῆς χώρας, ἀλλ' ὑπὸ ἄλλας ἐπόψεις ἀπέβη ὀλεθρία. Ὁ διπλασιασμὸς τῶν δαπανῶν τῆς αὐλῆς ηὔξησε τὰ βάρη τῶν ἐπαρχιωτῶν, μετ' αὐτῶν δὲ καὶ τὴν δυςαρέσκειαν τῶν ἐπαρχιῶν, ἐξ ἧς οἱ βάρβαροι ἐκαραδόκουν νὰ ἐπωφεληθῶσιν. Ἡ δὲ μετ' ὀλίγον ἐπελθοῦσα ἀνάρρησις δύο *καισάρων*, προστεθέντων εἰς τοὺς δύο *αὐγούστους*, ἐδείνωσεν ὡς ἐκ τῆς ἐπιγενομένης νέας αὐξήσεως τῶν φόρων τὴν κοινὴν δυςαρέσκειαν. Ἀλλ' ἡ μεγίστη ἐκ τοῦ νέου ὀργανισμοῦ τοῦ κράτους ἐπελθοῦσα βλάβη ἀνεφέρετο εἰς τὴν Ῥώμην καὶ τὴν σύγκλητον. Καὶ ἡ μὲν Ῥώμη ἔπαυσεν οὖσα πράγματι ἡ πρωτεύουσα τοῦ κράτους, τοῦ Διοκλητιανοῦ διὰ λόγους πολιτικῆς φρονήσεως μὴ ἐπιτρέψαντος εἰς τὸν συναύγουστον τὴν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ διαμονὴν καὶ ὁρίσαντος ὡς πρωτεύουσαν αὐτοῦ τὸ Μεδιόλανον, ἐξ ἧς πόλεως θὰ ἠδύνατο νὰ εἶνε τελεσφορωτέρα ἡ φύλαξις τῶν συνόρων. Ἡ δὲ σύγκλητος ὑπεβιβάσθη εἰς τελείαν ἔκπτωσιν. Καὶ δὲν κατήργησε μὲν αὐτὴν κατὰ τύπους ὁ Διοκλητια-

νός, ἐπειδὴ τοιοῦτος νεωτερισμὸς θὰ ἦτο ἐπικίνδυνος, μὴ ὢν ἀναγκαῖος, ἀλλ' ἐθεώρησεν αὐτὴν ὡς οὐδαμῶς ὑπάρχουσαν, τοῦθ' ὅπερ δὲν ἦτό τι νέον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν καισάρων. Τότε δὲ ἀπεμακρύνθη μὲν ἐκ τοῦ Ἀλβανοῦ ὄρους ἡ ἐν αὐτῷ σταθμεύουσα φρουρά, μετερρυθμίσθησαν δ' αἱ φρουραὶ τῶν πραιτωριανῶν, αἵτινες μετωνομάσθησαν Δίιοι καὶ Ἡράκλειοι, ἐτάχθησαν δὲ ὑπὸ τὸν πολίαρχον.

Καθ' ὃν δὲ χρόνον ὁ Μαξιμιανὸς ἐπολέμει πρὸς τοὺς Βαγαυδούς, ὁ Διοκλητιανὸς ἐμάχετο ἐν Ἀσίᾳ πρὸς τοὺς Πέρσας. Ἀπὸ δὲ τοῦ Μαΐου μέχρι τοῦ Αὐγούστου 286 εὑρίσκομεν αὐτὸν ἐν Τιβεριάδι, ἐξ ἧς πόλεως ἐνήργησε τὴν ἐπὶ τὸν θρόνον τῆς Ἀρμενίας ἐκ νέου ἀνάρρησιν τοῦ Ἀρσακίδου Τιριδάτου, ἥτις ἐσήμαινε τὴν ὑπὸ τοῦ βασιλείου ἐκείνου ἀναγνώρισιν τῆς ἐπικυριαρχίας τῆς Ῥώμης. Ὁ δὲ βασιλεὺς τῶν Περσῶν Οὐαραράνης πρὸς ἀποφυγὴν μεγαλειτέρων δεινῶν ἀπεδέχθη τὴν ἐν Ἀρμενίᾳ ἐπελθοῦσαν μεταβολήν, καὶ ἀπέστειλεν εἰς τὸν Διοκλητιανὸν λαμπρὰ δῶρα πρὸς ἀπόδειξιν τῶν εἰρηνικῶν του διαθέσεων.

Εἰς δὲ τὸν Διοκλητιανὸν ἡ ἀνάπαυσις ἐκείνη ἀπέβη λίαν πρόσφορος, ὅπως δυνηθῇ νὰ σπεύσῃ εἰς βοήθειαν τοῦ Μαξιμιανοῦ, κρατερῶς ἀγωνιζομένου παρὰ τὸν Ῥῆνον κατὰ τῶν Ἀλαμαννῶν καὶ Βουργούνδων. Διὰ δὲ τῆς συμπράξεως τῶν δύο αὐτοκρατόρων οἱ βάρβαροι ἀπεκρούσθησαν καὶ πάλιν ἐκ τῶν δεκατευομένων ἀγρῶν. Οὐδὲ περιωρίσθη κατὰ τὴν ἐκστρατείαν αὐτοῦ ἐκείνην ὁ Διοκλητιανὸς εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῶν συνόρων, ἀλλὰ τρόπαια, ἀνεγερθέντα ὑπ' αὐτοῦ ἐν αὐτῷ τῷ γερμανικῷ ἐδάφει, μαρτυροῦσιν, ὅτι εἰσέβαλε καὶ εἰς αὐτὴν τὴν χώραν τῶν πολεμίων[1].

Ἐπανελθούσης δὲ τῆς εἰρήνης εἰς τὰ μεσόγεια τῆς Γαλατίας, παρίστατο ἀνάγκη τῆς εἰρηνεύσεως τῶν παραλίων τῆς χώρας, ἅτινα μετὰ καὶ τῆς γείτονος Βρεττανίας ἐλυμαίνοντο Φράγκοι καὶ Σάξονες πειραταί. Ἐπὶ τούτῳ ὁ Μαξιμιανὸς ἀνέθηκεν εἰς τὸν Βάταβον αὐτοῦ ὕπαρχον Καραύσιον, ἀρχαῖον ἐρέτην τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στόλου, μὴ συμμεταβαλόντα μετὰ τῆς τύχης καὶ τὴν ψυχήν, νὰ ἀναλάβῃ τὴν διοίκησιν τοῦ ἐν Γεσσοριακῷ (τῇ σημερινῇ Boulogne) στόλου καὶ ἐκδιώξῃ τοὺς πειρατὰς ἀπὸ τοῦ βρεττανικοῦ πορθμοῦ. Ἀλλ' ὁ Καραύσιος ἀντὶ νὰ ἐκτελέσῃ τὸ ἐπιβαλλόμενον αὐτῷ καθῆκον συνέπραξε μετὰ τῶν βαρβάρων καὶ διενεμήθη μετ' αὐτῶν τὴν λείαν. Καταδικασθεὶς δὲ εἰς θάνατον ὑπὸ τοῦ Μαξιμιανοῦ ὡς προδότης, ἀνεπέτασε τὴν σημαίαν τῆς ἀνταρσίας· τοῦ δὲ στόλου καὶ τῆς φρουρᾶς τῆς Βρεττανίας κηρυχθέντων ὑπὲρ αὐτοῦ, ἔλαβε τὴν προσωνυμίαν αὐγού-

[1] Ἐν ἐπιγραφῇ τοῦ 291 (Corpus Inscriptionum Latinarum Τόμ. Γ' ἀρ. 5810) εὑρεθείσῃ πλησίον τῆς Αὐγούστης ὁ Διοκλητιανὸς προσονομάζεται ***Γερμανικὸς μέγιστος*** (Germanicus maximus).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

στου (287). Ἡ δὲ ἀναγνώρισις αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ καὶ τοῦ Μαξιμιανοῦ ὑπῆρξεν ὁμολογία μεγάλης ἀδυναμίας. Καὶ δή, τοῦ Καραυσίου νικήσαντος νέον στόλον, πεμφθέντα κατ' αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Μαξιμιανοῦ (289), οὗτος πρὸς ἀποφυγὴν μεγαλειτέρων δεινῶν ἠναγκάσθη νἀναγνωρίσῃ αὐτὸν αὔγουστον καὶ ἀφήσῃ κύριον τῆς χώρας ἣν εἶχε σφετερισθῆ. Ὁ δὲ Διοκλητιανός, θέλων νὰ μὴ ἀποσπασθῇ ἡ προσοχὴ τοῦ Μαξιμιανοῦ ἀπὸ τῆς Γερμανίας, ἀπεδέχθη τὰς συνθήκας ἐκείνας, ἀναγνωρίσας καὶ αὐτὸς τὸν Καραύσιον. Ὁ δὲ Βάταβος ἀντάρτης, καυχώμενος ἐπὶ τῇ νέᾳ αὐτοῦ θέσει, ἐχάραξεν ἐπὶ τῶν νομισμάτων αὐτοῦ τὴν ἰδίαν εἰκόνα μετὰ καὶ τῆς τοῦ Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ καὶ τῆς ἐπιγραφῆς *Καραύσιος* καὶ *οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ (Carausius et fratres sui).*

Ἐν τούτοις δ' ἐν τῷ νῷ τοῦ Διοκλητιανοῦ ὡρίμαζε τὸ σχέδιον τῆς συμπληρώσεως τοῦ νέου ὀργανισμοῦ τοῦ κράτους διὰ τῆς διαιρέσεως αὐτοῦ εἰς τέσσαρα μέρη κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε ἡ ἑνότης τῆς διοικήσεως νὰ μείνῃ ἀμετάβλητος. Εἰς τὴν νέαν δὲ ταύτην ἀποκέντρωσιν ἤχθη ἐκ πολλῶν λόγων. Ἡ ἐπανάστασις τοῦ Καραυσίου ἀπεδείκνυεν εἰς αὐτόν, ὅτι ἡ ἐπιδημία τῶν στρατιωτικῶν ἀνταρσιῶν δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐκλίπει ἀπὸ τοῦ κράτους. Παρίστατο λοιπὸν ἀνάγκη νὰ ληφθῇ φροντὶς ὅπως ἀποφευχθῇ ἡ ἐπανάληψις τῆς ἀποπείρας ἐκείνης καὶ μὴ ἐπαναληφθῇ ἡ ἀναρχία τῆς προηγουμένης περιόδου. Πρὸς ἐπίτευξιν δὲ τοῦ σκοποῦ ἐκείνου ἀπεφάσισεν ὁ Διοκλητιανὸς νὰ συμπαραλάβῃ δύο νέους συνάρχοντας, μέλλοντας νὰ συμμερισθῶσι μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τοῦ Μαξιμιανοῦ τὴν εὐθύνην τῆς ἐξουσίας καὶ ἐξασφαλίσωσι τὴν νόμιμον αὐτῆς συντήρησιν. Τὸ δὲ σύστημα τοῦτο τῆς τετραρχίας παρεῖχε καὶ ἄλλην ὠφέλειαν οὐχ ἧττον ἀξίαν λόγου, καθ' ὅτι δι' αὐτοῦ ἐλαμβάνετο πρόνοια περὶ τῆς μεταβιβάσεως τῆς ἀρχῆς, ἀφαιρουμένης τῆς περὶ αὐτῆς ἀποφάσεως ἀπὸ τῆς αὐθαιρεσίας τοῦ στρατιωτικοῦ ὄχλου. Εἶνε δὲ πιθανώτατον, ὅτι ὁ Διοκλητιανός, εἰσάγων τὴν τετραρχίαν, εἶχε τὸ προδιαγεγραμμένον σχέδιον τῆς διαφυλάξεως τοῦ δικαιώματος τῆς διαδοχῆς εἰς τοὺς δύο νέους καίσαρας, τῆς προαγωγῆς αὐτῶν εἰς τὸ ἀνώτατον ἀξίωμα παρασκευαζομένης διὰ τῆς παραιτήσεως τῶν δύο προϋπαρχόντων αὐγούστων. Καὶ εἶνε μὲν ἀναντίρρητον, ὅτι κατὰ θεωρίαν τὸ σχέδιον τοῦτο ἦτο συνετώτατον, ἀλλ' ὑπὸ πρακτικὴν ἔποψιν εἶχεν οὐσιῶδες σφάλμα. Προϋπετίθετο δῆλα δὴ ἡ ἐν τῇ τετραρχίᾳ ἐξακολούθησις τῆς ἐπικρατήσεως ἑνὸς τῶν συναρχόντων, οἵα ἦτο ἡ τοῦ Διοκλητιανοῦ, δι' ἧς θὰ ἠδύνατο νὰ συγκρατῆται ἡ ἀνυπόμονος φιλοδοξία τῶν δύο καισάρων καὶ ἡ ἀμοιβαία ζηλοτυπία τῶν δύο αὐγούστων. Ἀλλ' ἡ ὑπερτέρησις ἐκείνη δὲν εἶνε προσὸν δυνάμενον νὰ μεταβιβασθῇ διὰ κληρονομίας, ἀλλ' εἶνε προνόμιον τῆς μεγαλοφυΐας, τὰ δὲ μεγάλα πνεύματα δὲν ἀφθονοῦσιν ἐν τῇ γῇ, εἶνε δὲ σπάνια καὶ ἐπὶ τῶν θρόνων.

Οἱ δὲ δύο καίσαρες εἶχον γεννηθῆ ἐν ταῖς χώραις τοῦ κάτω Δουνά-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

δεως. Καὶ ὁ μὲν ἕτερος αὐτῶν, ὁ Φλάβιος Κωνστάντιος, κατήγετο ἐκ πλουσίου οἴκου τῆς Δαρδανίας, ἔχοντος ἐν τοῖς προγόνοις αὐτοῦ Κλαύδιον τὸν Γοτθικόν. Οἱ δ' Ἕλληνες διὰ τὴν ἄλλως μὴ μαρτυρουμένην ὠχρότητα τοῦ ἀνδρὸς ἢ μᾶλλον διὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ προτίμησιν τοῦ χλωροῦ χρώματος ἐπωνόμασαν τὸν Κωνστάντιον Χλωρὸν, τὸ δ' ἐπώνυμον τοῦτο διετήρησεν ἡ ἱστορία. Ὁ δὲ ἄλλος καῖσαρ, ὁ Βαλέριος Γαλέριος, ἦτο Δακὸς, οἱ δὲ γονεῖς αὐτοῦ, ἀφανέστατον ἔχοντες τὸ γένος, εἶχον φύγει ἐκ τῆς Δακίας, ὅτε ὁ Αὐρηλιανὸς ἐγκατέλιπεν αὐτὴν εἰς τοὺς βαρβάρους, καὶ εἶχον εὕρει ἄσυλον ἐν τῇ Σερδικῇ, ὅπου ἐγεννήθη ὁ Γαλέριος. Ὡς δὲ ὁ Διοκλητιανὸς καὶ ὁ Μαξιμιανὸς, οὕτω καὶ ὁ Γαλέριος εἶχε προαχθῇ διὰ τοῦ στρατιωτικοῦ σταδίου, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐπήνεγκε μεταβολὴν τῶν ἠθῶν αὐτοῦ, τὸ δὲ ταπεινὸν τοῦ γένους ἐξεδηλοῦτο διὰ παντὸς τοῦ βίου ἐν τῷ βιαίῳ αὐτοῦ χαρακτῆρι καὶ τοῖς ἀγροίκοις τρόποις. Ὅλως δὲ διάφορος τοῦ Γαλερίου ἦτο διὰ τὴν διαφορὰν τοῦ γένους ὁ Κωνστάντιος. Ἡ μετριοπάθεια ἣν ἐπέδειξεν ἐν τῇ διοικήσει τῶν κατὰ τὴν Δύσιν ἐπαρχιῶν, τὸ ἐκλεκτὸν τῶν τρόπων καὶ αὐτὴ δὲ ἡ λεπτότης τῶν χαρακτήρων τοῦ προσώπου μαρτυροῦσι τὸ εὐγενὲς τῆς καταγωγῆς καὶ τὴν λεπτὴν οἰκιακὴν ἀνατροφήν. Καὶ ὁ μὲν Διοκλητιανὸς ἐξέλεξεν ὡς καίσαρα τὸν τραχὺν Γαλέριον, εἰς δὲ τὸν τραχὺν Μαξιμιανὸν παρέζευξε τὸν εὐγενῆ Κωνστάντιον. Οὕτω δ' ἑκάτερον ζεῦγος συνεπληροῦτο ἀμοιβαίως.

Τὴν δὲ 1 Μαρτίου τοῦ 293 οἱ δύο καίσαρες περιεβλήθησαν τὴν πορφύραν, ὁ μὲν Γαλέριος ἐν Νικομηδείᾳ, ὁ δὲ Κωνστάντιος ἐν Μεδιολάνῳ. Τὴν δὲ ἀνάρρησιν αὐτῶν ἐπεσφράγισαν διπλοῖ γάμοι. Καὶ ὁ μὲν Κωνστάντιος, ὅςτις ἦτο συνεζευγμένος διὰ γάμου ἀνίσου μετὰ τῆς Ἰουλίας Ἑλένης[1], ἐξ ἧς εἶχεν υἱὸν τὸν μέλλοντα αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνον, ἐνυμφεύθη Θεοδώραν τὴν προγόνην τοῦ Μαξιμιανοῦ, ὁ δὲ Γαλέριος ἔλαβεν εἰς δεύτερον γάμον σύζυγον τὴν θυγατέρα τοῦ Διοκλητιανοῦ Βαλερίαν. Καὶ εἰς μὲν τὸν Γαλέριον ἐδόθησαν αἱ παρίστριοι ἐπαρχίαι, ἡ Μακεδονία, ἡ Ἑλλὰς καὶ ἡ Κρήτη, καὶ ὡρίσθη πρωτεύουσα αὐτοῦ τὸ Σίρμιον, ὁ δὲ Κωνστάντιος ἔλαβε τὴν Γαλατίαν καὶ Βρεττανίαν, ἕδρας αὐτοῦ ὁρισθείσης τῆς Αὐγούστης Τριβηρῶν ἢ τοῦ ἐν Ἀγγλίᾳ Ἐβοράκου (σήμερον York)[2].

---

[1] *Γάμος ἄνισος* (conjugium inaequale) ἐκαλεῖτο παρὰ Ῥωμαίοις ὁ γαμικὸς σύνδεσμος προσώπων, εἰς ἃ δὲν ἦτο ἐπιτετραμμένον τὸ connubium, ὁ δὲ τοιοῦτος σύνδεσμος ἐθεωρεῖτο παλλακεία (concubinatus). Τὴν Ἰουλίαν Ἑλένην εἶχε γνωρίσει ὁ Κωνστάντιός ἐν τῇ Βιθυνίᾳ, ὅτε διῴκει τὴν ἐπαρχίαν ἐκείνην, ὁ δὲ μετ' αὐτῆς γάμος αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἄνισος, ἐπειδὴ ὁ ῥωμαϊκὸς νόμος δὲν ἀνεγνώριζεν ὡς νόμιμον γάμον (justae nuptiae) τὸν συναφθέντα μεταξὺ διοικητοῦ ἐπαρχίας τινὸς καὶ γυναικὸς τῶν ἰθαγενῶν τῆς διοικουμένης χώρας.

[2] Ὁ **Ἰουλιανὸς** (Περὶ βασιλείας σ. 51 ἐκδ. Spanheim) καὶ ὁ **Εὐτρό-**

Οἱ δύο καίσαρες ἔλαβον ὡς καὶ οἱ αὔγουστοι τὴν δημαρχικὴν ἐξουσίαν καὶ τὸ ἐπίταγμα (*imperium*), ἀλλὰ δὲν εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ ἐκδίδωσι διατάγματα (*edicta*). Τὴν δὲ νομοθετικὴν ἐξουσίαν κατ' ὄνομα μὲν ἐκράτησαν ἀδιαίρετον οἱ δύο αὔγουστοι, κατ' οὐσίαν δ' εἶχε μόνος ὁ Διοκλητιανός. Οἱ δὲ δύο συναύγουστοι εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ εἰσέρχωνται κατὰ βούλησιν εἰς τὰς ὑπὸ τῶν οἰκείων καισάρων διοικουμένας ἐπαρχίας καὶ ἐξασκῶσιν ἐν αὐταῖς τὴν ἀνωτάτην ἀρχήν. Οὕτω δὲ οἱ δύο καίσαρες ἦσαν κατ' ἀλήθειαν ἁπλοῖ ὕπαρχοι τῶν αὐγούστων, ἐξαιρουμένων τῶν προσωνυμιῶν αὐτῶν, τῶν ἐπισήμων καὶ τοῦ δικαιώματος τῆς διαδοχῆς τῶν αὐγούστων.

Μετὰ δὲ τὴν διανομὴν τοῦ κράτους ἐπῆλθε καὶ ἡ τῶν ἐπαρχιῶν, καθότι ἡ πεῖρα εἶχεν ἀποδείξει τὸ κινδυνῶδες τῆς εἰς τοὺς στρατηγοὺς ἀναθέσεως τῆς στρατηγίας ἐν εὐρείαις περιφερείαις, αἵτινες ἐνιαχοῦ προςελάμβανον τὰς διαστάσεις αὐτόχρημα βασιλείων. Ἐντεῦθεν δὲ παρέστη ἡ ἀνάγκη κατατμήσεως νέας τῶν ὑπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ κατασταθεισῶν ἐπαρχιῶν, καὶ αἱ πρότεραι πεντήκοντα ἑπτὰ ἐπαρχίαι διῃρέθησαν εἰς ἐνενήκοντα ἕξ, ταχθείσας εἰς δώδεκα διοικήσεις[1]. Καὶ ἐπὶ μὲν τῶν ἐπαρχιῶν ἐτάχθησαν οἱ λεγόμενοι πρόεδροι (*praeses*), αἱ δὲ διοικήσεις ἐπετράπησαν εἰς διοικητὰς (*vicarius*), εἰς οὓς ἀνετέθη ἡ ἐποπτεία τῶν προέδρων. Ἰδία δὲ θέσις ἐπεφυλάχθη ἐν τῷ νέῳ ὀργανισμῷ διὰ τὴν Καρχηδονίαν, τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἀσίαν, αἵτινες ἐτάχθησαν ὑπὸ ἀνθυπάτους, ἐξαρτωμένους κατ' εὐθεῖαν ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος.

Ἐν δὲ τῇ νέᾳ ταύτῃ κατὰ τετραρχίας διοργανώσει τοῦ κράτους ἐξέλιπον

πιος προςθέτουσιν εἰς τὰς ἐπαρχίας τὰς δοθείσας εἰς τὸν Κωνστάντιον καὶ τὴν Ἱσπανίαν, ἀλλ' ὁ **Αὐρήλιος Βίκτωρ** (Caes. 39, 30) καὶ ὁ **Λακτάντιος** (De mort. pers. 8) βεβαιοῦσιν ὡρισμένως, ὅτι τὴν Ἱσπανίαν ἐκράτησεν ὁ Μαξιμιανός.

[1] Κατὰ πίνακα ἐξαχθέντα ὑπὸ τοῦ Mommsen (Abhandlungen der Berliner Akademie. Phil. histor. Abtheilung. 1862 σ. 489 κ. ἑ. Ἴδ. καὶ μετάφρασιν γαλλικὴν ὑπὸ Picot ἐν Revue arhéologique. 1866 Τόμ. Β' σ. 369 κ. ἑ.) ἐξ ἐπιγραφῆς εὑρεθείσης ἐν Οὐηρῶνι, καὶ κατ' αὐτὸν γραφείσης τῷ 297, ἣν χρονολογίαν διαμφισβητοῦσιν ἄλλοι, αἱ δώδεκα ὑπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ καθιδρυθεῖσαι διοικήσεις, εἶνε αἱ ἑξῆς· 1) ἡ τῆς Ἀνατολῆς, περιλαμβάνουσα τὴν Αἴγυπτον, τὴν Συρίαν, τὴν Μεσοποταμίαν καὶ τὴν Ἀραβίαν 2) ἡ τοῦ Πόντου 3) ἡ τῆς Ἀσίας 4) ἡ τῆς Θράκης 5) ἡ τῆς Μοισίας 6) ἡ τῆς Παννονίας 7) ἡ τῆς Ἰταλίας 8) ἡ τῆς Ἀφρικῆς 9) ἡ τῆς Ἱσπανίας μετὰ τῆς Τιγγιτανῆς Μαυριτανίας 10) ἡ τῆς γαλατικῆς Βιέννης (Viennensis), περιλαμβάνουσα τὴν Ναρβωνῖτιν καὶ τὴν Ἀκυτανίαν 11) ἡ τῆς Γαλατίας καὶ 12) ἡ τῆς Βρεττανίας. Πρβλ. Czwalina Über das Verzeichniss der römischen Provinzen vom Jahre 297. Wesel. 1881. — Jullian De la réforme provinciale attribuée à Dioclétien ἐν τῇ Revue historique Τόμ. ΙΘ' 1882 σ. 331 κ. ἑ.

τελείως οἱ κατ᾽ ἐπίφασιν τύποι τῆς ἐλευθέρας πολιτείας, οἵτινες διεσώζοντο ἀκόμη καὶ ἐτηροῦντο καὶ ἐπ᾽ αὐτῶν τῶν ἡμερῶν τοῦ Κάρου. Ὁ Διοκλητιανὸς κατήργησε τὸ πλάσμα τῆς ὑπὸ τοῦ δήμου εἰς τὸν αὐτοκράτορα ἀναθέσεως τῆς ἀρχῆς. Οὕτω δὲ ἡ αὐταρχία μετέβαλε κέντρον τὸ δεύτερον ἤδη· καὶ δὴ μετὰ τὴν μεταβίβασιν αὐτῆς ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς καὶ τῆς συγκλήτου εἰς τὸ στρατόπεδον μετεβιβάσθη νῦν εἰς τὸ παλάτιον. Εἰς δὲ τὴν αὐλὴν εἰσήχθη ἡ ἀνατολικὴ ἐθιμοτυπία. Τὸν ἐκ δάφνης στέφανον, ὃν περιεβάλλοντο μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου συνήθως οἱ αὐτοκράτορες, ἀντικατέστησε τὸ διάδημα, εὐρεῖα λευκὴ ταινία διάλιθος, τὸν δὲ στρατιωτικὸν ὑπὸ τῆς χλαμύδος ἐπικα-

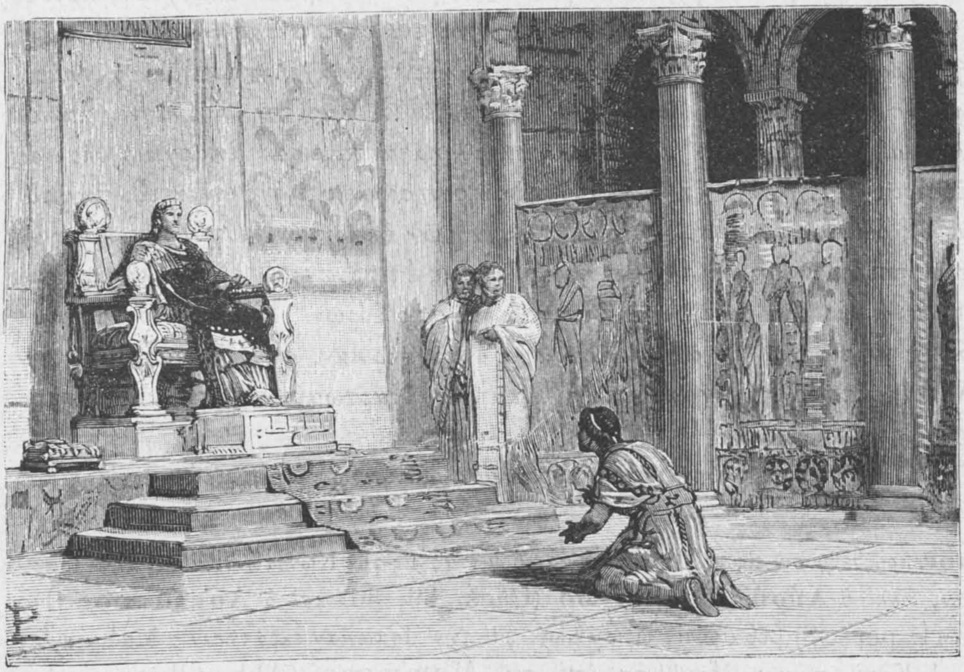

Ἀκρόασις ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Διοκλητιανοῦ.

λυπτόμενον χιτῶνα διεδέχθη ἡ ἐκ μετάξης καὶ χρυσοῦ ἐσθής. Ἡ δὲ μεταβολὴ τῶν ἐξωτερικῶν ἐπισήμων συνεπήγαγε καὶ τὴν τῶν ἐθίμων. Τὸν τέως εἰς πάντα στρατιώτην καὶ πολίτην προσιτὸν αὐτοκράτορα διεδέχθη νῦν ὁ ἀόρατος μονάρχης ὁ κεκλεισμένος ἐν τῷ παλατίῳ καὶ ἀπρόσιτος εἰς τὰ βλέμματα τοῦ κοινοῦ, πρὸς ὃν δὲν ἠδύνατό τις νὰ προσέλθῃ χωρὶς νὰ ὑποβληθῇ εἰς αὐστηρὰν καὶ ἐργώδη βασίλειον τάξιν. Ὁ δὲ εἰς ἀκρόασιν τοῦ ἡγεμόνος δεκτὸς γενόμενος ὑπήκοος ὤφειλεν, εἰς οἱανδήποτε τάξιν καὶ ἂν ἀνῆκε, νὰ προσπέσῃ κατὰ γῆς ὡς ἐνώπιον τῶν θεῶν. Καὶ ἱερὸν μὲν ἦτο τὸ πρόσωπον τοῦ αὐτοκράτορος, ἱερὸν δὲ καὶ πᾶν τὸ εἰς αὐτὸν ἀναφερόμενον· *ἱερὸς κοιτὼν (sacrum cubiculum)* ἐκαλεῖτο τὸ εὐναστήριον αὐτοῦ, *ἱεραὶ δαψί-*

λειαι (sacrae largitiones) ώνομάζετο τὸ βασιλικὸν ταμεῖον, τὰ γράμματα αὐτοῦ ἦσαν *ἱεραὶ ἐπιστολαὶ (sacrae epistolae)*, ἱερὸν ἦτο τέλος πᾶν ὅ τι αὐτοκρατορικόν.

Ἤθελε δὲ μεγάλως πλανηθῇ ὁ θέλων νὰ ἑρμηνεύσῃ ὡς μειρακιώδη κενοδοξίαν τοῦ Διοκλητιανοῦ τὴν παρέκκλισιν ἐκείνην ἀπὸ τοῦ κοινοῦ βίου καὶ τὴν πομπικὴν ἐθιμοταξίαν τὴν εἰς τὴν αὐλὴν εἰσαχθεῖσαν. Ὁ ἀνὴρ ὁ ἑκουσίως παραιτήσας τὸν θρόνον καὶ κατὰ τὰ ὕστατα τοῦ βίου ἔτη ἐπιζητήσας τὴν ἀνάπαυσιν ἐν τοῖς ἁπλοῖς ἤθεσι τῶν νεανικῶν χρόνων δὲν ἐπεδίωκε βεβαίως εὐχαρίστησιν ἐν διαίτῃ ὁμοίᾳ πρὸς τὴν τῶν βασιλέων τῆς Ἀσίας. Ὄχι λοιπὸν ἰδία τις εὐχαρίστησις, ἀλλ' ἐζητημένος πολιτικὸς σκοπὸς ὑπῆρξεν ὁ λόγος τῆς μεταβολῆς. Καὶ δὴ ἤλπιζεν ὁ Διοκλητιανὸς, ὅτι περιβάλλων τὴν αὐτοκρατορικὴν ἀρχὴν δι' αἴγλης καὶ πομπικοῦ μεγαλείου ἔμελλε νὰ καταστήσῃ τὸ ἀξίωμα ἐπιφοβώτερον καὶ ἀπαλλάξῃ αὐτὸ εὐκολώτερον τῆς ὕβρεως τῶν φατριῶν. Καὶ ἐνόμισε μὲν ὁ αὐτοκράτωρ, ὅτι διὰ τούτου τοῦ μέσου ἔφραξε τὴν ὁδὸν τῶν ἐπαναστάσεων καὶ στρατιωτικῶν ἀνταρσιῶν, ἀλλὰ δὲν ὑπελόγισε τὴν ἐκ τοῦ νέου συστήματος ἐπερχομένην βλάβην. Δὲν ἔλαβε δῆλα δὴ ὑπ' ὄψιν τὴν ἐκ τῆς μεγαλοπρεπείας τῶν τεσσάρων αὐλῶν ἐπιβάρυνσιν τοῦ δημοσίου ταμείου, ἥτις ἔμελλε νὰ προκαλέσῃ τὴν ἀνάγκην τῆς ἐπιβολῆς νέων φόρων εἰς τοὺς ὑπηκόους, μέλλοντας ὡς ἐκ τούτου πάντως νὰ διατεθῶσιν ἐχθρικῶς πρὸς τὸ νέον σύστημα. Ἐπ' ἴσης δὲ δὲν ὑπελόγισε τὴν νέαν πηγὴν διαφθορᾶς, ἥτις ἔμελλεν ἀναγκαίως νὰ προκύψῃ ἐκ τοῦ πολλοῦ ἐκείνου οἰκετικοῦ ὄχλου τοῦ πληροῦντος μιασμάτων τὴν αὐλήν. Οὐδ' ἦτο τὸ τοιοῦτον τὸ ἄριστον μέσον πρὸς διαπαιδαγώγησιν τῶν λαῶν καὶ ἐνίσχυσιν αὐτῶν, ὅπως ὑποστῶσι τὸν τραχὺν ἀγῶνα, ὃν ὁ βαρβαρικὸς κόσμος εἶχεν ἐπιβάλει εἰς τὸ κράτος. Εἴ τις ὑπῆρχε τρόπος σωτηρίας, συνέκειτο εἰς τὴν παλινόρθωσιν τῆς ἐλευθερίας, ἀλλ' ὁ Διοκλητιανὸς ἐπεζήτησεν ἀπ' ἐναντίας τὴν διάσωσιν ἐν τῇ συντελέσει τῆς δουλείας.

Ἐν τούτοις δ' ἡ ἀνάρρησις τῶν δύο καισάρων ἐπέσπευσε τὴν εἰρήνευσιν τῶν ἐπαρχιῶν καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν συνόρων. Ἡ δ' ἐργωδεστέρα ἐπιβολὴ ὑπῆρξεν ἡ εἰς τὸν Κωνστάντιον ἐπιτραπεῖσα, εἰς ὃν πλὴν τῆς ἀπὸ τῶν βαρβάρων ἀμύνης τῶν παραρρηνίων συνόρων ἀνετέθη ἡ ἀνάκτησις τῆς Βρεττανίας, ἣν ὁ Καραύσιος εἶχεν ἀναδείξει ἴδιον βασίλειον. Καὶ εἴδομεν μὲν τὸν Διοκλητιανὸν καὶ τὸν Μαξιμιανὸν ἀποκαλύψαντας τὴν πρὸς τὸν μέγαν πειρατὴν ἀδυναμίαν αὐτῶν διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀρχῆς. Ἀλλ' ἡ ἀναγνώρισις αὕτη δὲν μετέβαλεν αὐτοὺς εἰς φίλους τοῦ ἄρχοντος τῆς Βρεττανίας. Προνοῶν δὲ ὁ Καραύσιος περὶ τοῦ πολέμου, ὃν ἀνέμενε παρὰ τῶν δύο συναυγούστων, εἶχε παρασκευασθῇ κατὰ τοῦ κινδύνου, ἐνισχύσας ἑαυτὸν διὰ συμμαχιῶν καὶ ὑποσχεθεὶς εἰς τοὺς Σαλίους Φράγκους τὴν ἐκχώρησιν τῆς Βαταβίας καὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Βελγικῆς. Ἀλλ' ὁ Κων-

στάντιος ἐμπόδισε τὴν ἐκπλήρωσιν ταύτης τῆς ἐπαγγελίας, κλείσας μὲν διὰ προχώματος τὸν λιμένα τοῦ Γεσσοριακοῦ, τοῦ ὁρμητηρίου τούτου τοῦ Καραυσίου, ἀναγκάσας δὲ τὸν στολίσκον αὐτοῦ καὶ τὴν ἐν τῇ πόλει φρουρὰν νὰ παραδοθῶσιν ὑπὸ λιμοῦ (293). Πρὶν δὲ διαπεραιωθῇ εἰς τὴν Βρεττανίαν, ἠθέλησεν ὁ Χλωρὸς νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰ νῶτα, καθιστάνων ἀβλαβεῖς τοὺς συμμάχους τοῦ Καραυσίου. Παρὰ δὲ τὰς δυσχωρίας τοῦ τελματώδους ἐδάφους κατώρθωσε νὰ ἐκδιώξῃ ἀπὸ τοῦ δέλτα τοῦ Ῥήνου τοὺς Φράγκους, ζωγρήσας πολλοὺς τῶν πολεμίων, οὓς κατῴκισεν ἐν τῇ Γαλατίᾳ ὡς ἐναπογράφους, δοὺς εἰς αὐτοὺς πρὸς γεωργίαν τὰς παρὰ τοὺς ποταμοὺς Σαμάραν (Somme) καὶ Αἰσίαν (Oise) χώρας, ἃς εἶχον ἐρημώσει οἱ Βαγαυδοί. Οὕτω δ' οἱ μέλλοντες κύριοι τῆς Γαλατίας κατήρξαντο ὡς πάροικοι τῆς ἐν τῇ χώρᾳ ἐγκαταστάσεως καὶ δράσεως ἐκείνης, ἥτις ἔμελλε νὰ διευκολύνῃ ἐντὸς χρόνου βραχέος τὴν παρὰ τῶν ὁμοφύλων αὐτῶν κατάκτησιν τῆς Γαλατίας.

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ὁ Καραύσιος εἶχεν ἐξολοθρευθῆ, φονευθεὶς ὑπὸ τοῦ ὑπάρχου αὐτοῦ Ἀλλέκτου, ἐπωφεληθέντος ἐκ τῆς δυσμενείας εἰς ἣν εἶχε πέσει ὁ Καραύσιος παρὰ τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ στρατιᾷ ἕνεκα τῶν ἐπιτυχιῶν τοῦ Κωνσταντίου. Διεδέχθη δὲ τὸν φονευθέντα ὁ Ἄλλεκτος, ἁρπάσας τὸν θρόνον αὐτοῦ (293), ἀλλὰ δὲν εἶχε τὴν ἀξίαν τοῦ ἀρχιπειρατοῦ, ὡς ἐπωνόμασε τὸν Καραύσιον ὁ πανηγυριστὴς τοῦ Κωνσταντίου Εὐμένιος. Καὶ κατώρθωσε μὲν ὁ σφετεριστὴς νὰ διατηρηθῇ τρία ἔτη ἐπὶ τοῦ θρόνου, ἀλλὰ τοῦτο συνέβη ἕνεκα τῆς ἀναγκαίως ἐπιβαλλομένης εἰς τὸν Κωνστάντιον ἐπιτηρήσεως τῶν παραρρηνίων συνόρων. Ὅτε δὲ ὁ Μαξιμιανὸς ἐλθὼν ἀπήλλαξεν αὐτὸν τῶν παρὰ τὸν Ῥῆνον φροντίδων, καὶ ἠδυνήθη ὁ Κωνστάντιος νὰ τρέψῃ ὅλας αὐτοῦ τὰς δυνάμεις ἐπὶ τὸν ἅρπαγα τοῦ βρεττανικοῦ θρόνου, τότε κατεφάνη, ὅτι ὁ μὲν Ἄλλεκτος ἦτο ἀνὴρ οὐδαμινός, ἡ δὲ ἀρχὴ αὐτοῦ ἐστερεῖτο πάσης βάσεως. Πρὶν ἢ δὲ ἤδη ὁ Κωνστάντιος εἰςελάσῃ εἰς τὴν Βρεττανίαν, ὁ φονεὺς καὶ διάδοχος τοῦ Καραυσίου ἀπέβαλε τόν τε θρόνον καὶ τὴν ζωήν. Καὶ δὴ ἐν ᾧ ἵστατο παρὰ τὴν νῆσον Ἴκτιν (Isle of Wight), θεωρῶν τὸν ἐν Γεσσοριακῷ στόλον τοῦ καίσαρος, ὁ ὕπαρχος τοῦ Κωνσταντίου, προστατευόμενος ὑπὸ τῆς ὁμίχλης, προσωρμίζετο εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Βρεττανίας παρὰ τὸ σημερινὸν Brighton. Ἐπὶ δὲ τῷ ἀγγέλματι τούτῳ ὁ Ἄλλεκτος ἐγκατέλιπε τὴν σκοπιὰν αὐτοῦ, καὶ ὥρμησε κατὰ τοῦ ἐπιδρομέως. Συγκροτηθείσης δὲ μάχης ἐν θέσει ἀγνώστῳ, ὁ Ἄλλεκτος ἡττήθη καὶ ἐφονεύθη. Οὕτω δ' ἡ Βρεττανία μετὰ δεκαετῆ ἀπόσπασιν ἀπὸ τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἡνοῦτο καὶ πάλιν μετ' αὐτοῦ. Ἡ δὲ εἰς τὸν μετὰ τὴν ἧτταν καὶ τὸν φόνον τοῦ Ἀλλέκτου τῷ 296 διαπεραιωθέντα εἰς τὴν Βρεττανίαν Κωνστάντιον γενομένη ὑπὸ τῶν κατοίκων τοῦ Λονδίνου πανηγυρικὴ δεξίωσις μαρτυρεῖ, ὅτι ἡ αὐτονομία ἧς οἱ Βρεττανοὶ εἶχον τύχει ὑπὸ τὸν Καραύσιον καὶ Ἄλλεκτον ἦτο δουλεία ὑπερτέρα τῆς εἰς τοὺς Ῥωμαίους ὑποταγῆς.

Εἰς δὲ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Βρεττανίας ἐπηκολούθησε βαρὺς ἀγὼν τοῦ Κωνσταντίου κατὰ τῶν Ἀλαμαννῶν παρὰ τὸν ἄνω Ῥῆνον. Καὶ δὴ μεταξὺ ἀσχολούμενος περὶ τὰ ὀχυρωματικὰ ἔργα τὰ ἐκτελούμενα παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ῥήνου ἀπὸ τοῦ Μαγοντιακοῦ μέχρι τῆς λίμνης τῆς Κωνσταντίας ἔλαβεν αἴφνης τὸ ἄγγελμα, ὅτι οἱ Ἀλαμαννοὶ εἶχον εἰσελάσει εἰς τὴν Γαλατίαν καὶ προχωρήσει μέχρι τῆς χώρας τῶν Λιγγόνων, σπείροντες τὸν τρόμον ἁπανταχοῦ ὅθεν εἶχον διέλθει. Ἀλλ' ὁ Κωνστάντιος κατώρθωσε νὰναχαιτίσῃ τοὺς ἐπιδρομεῖς, διὰ δύο δὲ νικῶν, τῆς μὲν ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Λιγγόνων παρὰ τὸ σημερινὸν Langres, τῆς δὲ πλησίον τῆς Οὐινδονίσσης (τοῦ σημερινοῦ Windisch ἐν τῷ καντονίῳ τῆς ἐλβετικῆς Βέρνης), ἀπήλλαξε τὴν Γαλατίαν τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, καὶ ἐξησφάλισεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη τὴν εἰρήνην κατὰ τὰ παρὰ τὸν ἄνω Ῥῆνον σύνορα (298). Ἐν ᾧ δὲ χρόνῳ ὁ Κωνστάντιος ἠγωνίζετο νικηφόρος παρὰ τὸν Ῥῆνον κατὰ τῶν Ἀλαμαννῶν, ὁ Μαξιμιανὸς ἐπολέμει ἐν Ἀφρικῇ κατὰ στιφῶν ἐπαναστάντων Μαυριτανῶν καὶ κατὰ τοῦ Καρχηδονίου σφετεριστοῦ τοῦ θρόνου Ἰουλιανοῦ. Μετὰ δὲ μακρὸν ἀγῶνα τοῦ αὐγούστου, διαρκέσαντα ἐν ὅλον ἔτος καὶ πλέον (τὸ 297 καὶ μέρος τοῦ 288) ὁ μὲν Ἰουλιανὸς περιέστη εἰς τὴν ἀνάγκην ναὐτοκτονήσῃ, οἱ δὲ Μαυριτανοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ζητήσωσιν ἄσυλον εἰς τὰς φάραγγας τοῦ Ἄτλαντος, καὶ ἡ εἰρήνη ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Ἀφρικήν.

Καὶ ἡ Ἀνατολὴ δὲ ἦτο διηνεκὲς πεδίον μαχῶν. Ὁ Γαλέριος εὑρίσκετο ἐπὶ τέσσαρα ὅλα ἔτη (293 - 296) ἀπησχολημένος παρὰ τὸν Δούναβιν εἰς ἀγῶνα πρὸς τοὺς Κουάδους, τοὺς Ἰάζυγας, τοὺς Βαστάρνας καὶ τοὺς Κάρπους. Τούτων δὲ οἱ Κάρποι, οἱ φοβερώτατοι τῶν πολεμίων, ὑπέστησαν τῷ 296 ἧτταν τοιαύτην, ὥστε ἠναγκάσθησαν νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὸν νικητὴν ἄνευ ὅρων. Ὁ δὲ Γαλέριος μετῴκισεν εἰς τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Δουνάβεως πολυάριθμα πλήθη τοῦ λαοῦ ἐκείνου, καὶ ἐγκατέστησεν αὐτοὺς ὡς παροίκους ἐν τῇ Παννονίᾳ. Ἡ δὲ χώρα ἡ εἰς τοὺς Κάρπους περὶ τὴν σημερινὴν λίμνην Plattensee τῆς Οὐγγαρίας παραχωρηθεῖσα ἐκλήθη Βαλερία πρὸς τιμὴν τῆς ὁμωνύμου συζύγου τοῦ αὐγούστου.

Οὐδ' ὑπῆρξαν ἧττονος λόγου ἄξιαι αἱ νῖκαι τοῦ Διοκλητιανοῦ ἐν τῇ στασιαζούσῃ Αἰγύπτῳ. Ἡ Ἀλεξάνδρεια, πάντοτε εὐεπίφορος εἰς ἀποστασίας καὶ παρὰ τὰς ἐπιβληθείσας εἰς αὐτὴν τιμωρίας, εἶχεν ἀνακηρύξει νέον ἅρπαγα τοῦ θρόνου. Ἀλλ' ὁ Διοκλητιανὸς ἐπολιόρκησε τὴν πόλιν ἐπὶ ὀκτὼ μῆνας, μὴ δυνάμενος δὲ νὰ ἐκπορθήσῃ αὐτὴν διὰ τοῦ λιμοῦ, ἀπέκοψε τοὺς ἀγωγοὺς τοὺς φέροντας εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν τὸ ὕδωρ ἀπὸ τοῦ κανωπικοῦ στόματος τοῦ Νείλου. Ἀναγκάσας δὲ οὕτω τὴν πόλιν εἰς παράδοσιν, ἐξέθηκεν αὐτὴν εἰς δήωσιν ὑπὸ τῶν λεγεώνων, ὅπως παύσῃ ἐν τῷ μέλλοντι πᾶσαν ἀπόπειραν ἀποστασίας. Τινὲς δὲ τῶν πόλεων τῆς Αἰγύπτου, ὡς ἡ Κοπτὸς καὶ ἡ Βούσιρις, κατεστράφησαν ἄρδην, καὶ ἡ μεγάλη ἐπαρχία διεμελίσθη

εἰς τρεῖς μικράς, τὴν Θηβαΐδα, τὴν Διίαν *(Jovia)* καὶ τὴν Ἡράκλειον *(Herculea)*, ὅπως ἀποβῇ στιβαρωτέρα καὶ ἀσφαλεστέρα ἡ διοίκησις τῆς χώρας (296).

Μετὰ δὲ τὴν καταπάλαισιν τῶν ἐπαναστατῶν ἐτράπη ὁ Διοκλητιανὸς ἐπὶ τοὺς Βλέμμυας, οἵτινες ἐλυμαίνοντο τὴν Θηβαΐδα διὰ τῶν ἐπιδρομῶν αὐτῶν. Μετὰ δέ τινας ἐπιτυχεῖς μάχας ἐναντίον τῶν νέων πολεμίων καὶ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς κάτω Αἰθιοπίας, ἣν ἡ γειτονία τῆς ἐρήμου ἐξέθετεν εἰς τὰς ἐπιδρομὰς τῶν λιβυκῶν φύλων, ὡμολόγησε πρὸς τοὺς βαρβάρους ἐκείνους συνθήκας, καθ' ἃς οἱ Βλέμμυες ὑπεχρεοῦντο ἀντὶ χρηματικῆς χορηγίας νἀφίνωσιν ἀνενόχλητον τὸ αἰγυπτιακὸν ἐμπόριον καὶ ἥσυχον τὴν Θηβαΐδα. Ὡς ἀντάλλαγμα δὲ τῶν ἐπαγγελιῶν ἐκείνων παρέσχεν εἰς τοὺς βαρβάρους ὁ Διοκλητιανὸς ἐλευθέραν πρόσοδον εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἴσιδος, καὶ ἐχορήγησεν εἰς τοὺς ἱερεῖς αὐτῶν τὴν ἄδειαν νὰ φέρωσιν εἰς αὐτὸν κατ' ἀρχαῖον ἔθος τὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς αὐτῶν καὶ ἀφίνωσιν αὐτὸ ἐπί τινα χρόνον ἐν τῷ ναῷ.

Δὲν εἶχε δὲ ἀκόμη περανθῇ ἡ εἰρήνευσις τῆς Αἰγύπτου, ὅτε νέα πολεμικὰ ἀγγέλματα ἔφθασαν ἐκ τῆς Ἀσίας. Ναρσῆς ὁ ἐν ἔτει 292 διαδεχθεὶς τὸν εἰρηνικὸν βασιλέα τῆς Περσίας Οὐαραράνην Β΄ ἀνέλαβε καὶ πάλιν τὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἐπιδραμὼν τὴν Ἀρμενίαν καὶ ἐξελάσας τὸν φίλον τῶν Ῥωμαίων Τιριδάτην. Μετὰ δὲ ταῦτα διέβη τὸν Τίγριν, σκοπῶν νὰ γείνῃ κύριος τῆς ῥωμαϊκῆς Ἀσίας (296). Ὁ δὲ Διοκλητιανὸς ἀνέθηκε τὴν ἐν τῷ κατὰ τοῦ ἐπιδρομέως πολέμῳ στρατηγίαν εἰς τὸν καίσαρα Γαλέριον. Ἀλλ' οὗτος, ἀδαὴς ὢν τῆς χώρας καὶ ἀσυνέτως φερόμενος, κατελήφθη ὑπὸ τῶν πολεμίων παρὰ τὰς πεδινὰς Κάρρας, ὅπου οἱ Πέρσαι ἠδυνήθησαν νἀναπτύξωσιν ἐπ' ἰδίᾳ ὠφελείᾳ τὰς ἱππικὰς δυνάμεις, καὶ ὑπέστη οἰκτρὰν ἧτταν. Ὁ δὲ Διοκλητιανὸς ἐτιμώρησε τὸν παράτολμον καίσαρα, ἀναγκάσας νἀκολουθήσῃ πεζῇ, περιβεβλημένος τὴν πορφύραν, τὸ ἅρμα τοῦ αὐγούστου ἐπὶ ἓν μίλιον καὶ πλέον. Ἀλλὰ δὲν ἐστέρησε τὸν Γαλέριον τῆς ἐμπιστοσύνης αὐτοῦ· μείνας δ' αὐτὸς τὸν χειμῶνα τοῦ 297 ἐν Ἀσίᾳ πρὸς ἐπιτήρησιν τοῦ Εὐφράτου, ἔστειλε τὸν καίσαρα εἰς τὴν Ἰλλυρίαν, ὅπως συγκροτήσῃ νέαν στρατιάν, ἣν ἔμελλε τὸ προσεχὲς ἔαρ νἀγάγῃ ἐπὶ τοὺς Πέρσας. Διδαχθεὶς δ' ὁ Γαλέριος ἐκ τῆς ἀπὸ τῆς προηγουμένης στρατείας πείρας, ἀντὶ τῆς ἐπικινδύνου διὰ τῆς Μεσοποταμίας ὁδοῦ, ἐν ᾗ χώρᾳ ὑπερίσχυε τὸ περσικὸν ἱππικόν, ἐτράπη πρὸς τὴν ὀρεινὴν Ἀρμενίαν, ἐν ᾗ αὐτὸ τὸ πλῆθος τῶν στρατιωτῶν καὶ αἱ ἀποσκευαί, ἃς πάντοτε συμπαρελάμβανον οἱ Πέρσαι, ἦσαν σπουδαῖα κωλύματα. Ἐντεῦθεν οἱ μὲν λεγεῶνες καὶ οἱ ἐπίκουροι ἠδυνήθησαν νὰ νικήσωσι λαμπρῶς, ὁ δὲ Ναρσῆς ἀπέβαλε τὸ στρατόπεδον, τοὺς θησαυροὺς καὶ τὰς γυναῖκας. Ἐπὶ δὲ τῷ ἀγγέλματι τῆς νίκης ὁ Διοκλητιανὸς εἰσήλασε πάραυτα εἰς τὴν Μεσοποταμίαν, καὶ προεχώρησεν εἰς τὴν Νίσιβιν πρὸς συνάντησιν τοῦ νικηφόρου Γαλερίου. Καὶ ὁ μὲν καῖσαρ γαυ-

ριῶν ἐπόθει νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν στρατείαν τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐπεκτείνῃ μέχρι τῆς Ἰνδικῆς τὰ ὅρια τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ἀλλ' ὁ Διοκλητιανὸς κατηύνασε τὸν ὑπέρμετρον ἐκεῖνον ζῆλον, καὶ ἐδέχθη προθύμως τὴν ζητηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ναρσοῦ εἰρήνην. Διὰ δὲ τῆς ὁμολογηθείσης συνθήκης ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν ἀφίστατο πάσης ἀξιώσεως ἐπὶ τῆς Ἀρμενίας καὶ τῆς Μεσοποταμίας, καὶ παρεχώρει εἰς τοὺς Ῥωμαίους τὴν παρακαυκασίαν Ἰβηρίαν καὶ πέντε πέραν τοῦ Τίγριδος σατραπείας (297). Ἡ δὲ συνθήκη αὕτη

Ὁ Γαλέριος ἀκολουθῶν πεζὸς τὸ ἅρμα τοῦ Διοκλητιανοῦ.

ἔγεινε μὲν πρόξενος τεσσαρακονταετοῦς εἰρήνης ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ἠγλάϊσε δὲ καὶ ἐδόξασε τὸ ὕστατον τὰ ρωμαϊκὰ ὅπλα.

Ἀλλ' ἡ δόξα ἐκείνη ἐπέβαλλε θυσίας ἱκανῶς μεγάλας. Πλὴν τῶν μεγάλων βαρῶν ἅτινα ἐπέβαλλεν ἡ νέα πολιτικὴ κατάστασις ἠναγκάσθησαν αἱ ἐπαρχίαι νἀναλάβωσι νέους φόρους χάριν συντηρήσεως τῆς στρατιᾶς. Πράγματι δ' αἱ συνήθεις δυνάμεις τοῦ κράτους δὲν ἐπήρκουν πλέον πρὸς ἄμυναν τῶν συνόρων ἐν χρόνοις καθ' οὓς αἱ ἐπιδρομαὶ εἶχον λάβει διαστάσεις κολοσσιαίας καὶ ἐτελοῦντο ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ κατὰ τὰς ἀπωτάτας τοῦ κράτους ἐσχατιάς. Παρέστη λοιπὸν ἀνάγκη αὐξήσεως τῶν στρατιωτικῶν δαπανῶν, ὅπως ἀποβῇ δυνατὴ ἡ στρατολογία πολυαριθμοτέρων ἐπικούρων. Ὁποῖαι δ' αἱ ὑπὸ τῶν ἐπικουρικῶν στρατιῶν παρεχόμεναι εἰς τὸ κράτος ὑπηρεσίαι εἶχεν ἀποδείξει ὁ τελευταῖος περσικὸς πόλεμος, καθ' ὃν τὸ κραταιότατον

μέρος τῆς στρατιᾶς τοῦ Γαλερίου εἶχον ἀποτελέσει οἱ ἐκ τοῦ Ἰλλυρικοῦ παλαίμαχοι.

Ὅπως δ' ἀντεπεξέλθῃ εἰς τὴν αὔξησιν τῶν δαπανῶν, ἠναγκάσθη ὁ Διοκλητιανὸς νὰ προςφύγῃ εἰς μέτρον ἐπισπάσαν κατ' αὐτοῦ μεγίστην δυσμένειαν τῶν Ἰταλῶν. Ἐστέρησε δῆλα δὴ τὴν Ἰταλίαν τοῦ προνομίου, οὗ ἀπήλαυεν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου, τῆς ἀπὸ τοῦ ἐγγείου φόρου ἐξαιρέσεως. Διετήρησε δὲ τὸ ἀρχαῖον προνόμιον μόνον ἡ *ἀστικὴ περιφέρεια (urbicaria regio)*, ἤτοι ἡ περιοχὴ τῆς Ῥώμης, ἐκτεινομένη εἰς ἑκατὸν ῥωμαϊκὰ μίλια, ἤτοι ἑκατὸν τεσσαράκοντα καὶ ὀκτὼ χιλιόμετρα.

Ἡ δὲ πρὸς τοὺς Ἰταλοὺς γαιοκτήμονας ἐπιδειχθεῖσα αὐστηρότης ἐκείνη ἀντεσταθμίσθη δι' ἄλλων μέτρων, δι' ὧν ἐπειράθη ὁ Διοκλητιανὸς νὰ ἐπικουρήσῃ εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὰς τέχνας, εἰς ἃς οἱ συνεχεῖς πόλεμοι εἶχον προξενήσει μεγάλας ζημίας. Καὶ δὴ ἀπήλλαξε μὲν τὸ ἀστικὸν πλῆθος *(plebs urbana)*, ὅπερ ἦτο τάξις χειρανάκτων, ἀπὸ τοῦ ἐπικεφαλαίου, ἐφρόντισε δὲ νὰ ἐπαναφέρῃ καὶ τὸ οἰκονομικὸν ἰσοζύγιον. Δύο δέ τινα κακὰ ἐβάρυνον ἰδίως τὰ τῆς δημοσίας οἰκονομίας, ἡ νομισματικὴ κρίσις καὶ αἱ μεγάλαι τιμαὶ τῶν ὠνίων. Ὁ δὲ Διοκλητιανὸς ἤλπισεν, ὅτι ἡ οἰκονομικὴ ἀνωμαλία θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκλίπῃ διὰ δύο ἐνεργειῶν τῆς ἀρχῆς, τῆς νομισματικῆς μεταρρυθμίσεως καὶ τοῦ ὁρισμοῦ ἀνωτάτου ὅρου τῆς τιμῆς τῶν ὠνίων. Καὶ ἡ μὲν νομισματικὴ μεταρρύθμισις συνέκειτο εἰς τὸν ὁρισμὸν τριῶν εἰδῶν νομισμάτων, τοῦ χρυσοῦ *(aureus ἢ solidus)*, ἕλκοντος 5. 46 γραμμάρια [1], ἄρα ἔχοντος μεταλλικὴν ἀξίαν 17.78 φράγκων χρυσῶν, τοῦ ἀργυροῦ, κατὰ μέσον ὅρον ἕλκοντος γραμμάρια 3.40, καὶ τῆς ἔπειτα ὀνομασθείσης φόλλεως, κέρματος χαλκοῦ ἰσοδυναμοῦντος πρὸς ἓξ λεπτά [2]. Τὰ δ' ἐκ τῆς χρήσεως ἐφθαρμένα νομίσματα τοῦτο μὲν ἀπεσύρθησαν ὑπὸ τῆς πολιτείας, τοῦτο δὲ διετηρήθησαν ἐν τῇ κυκλοφορίᾳ ὡς κέρματα. Τὸ δὲ ἄλλο οἰκονομικὸν μέτρον τοῦ Διοκλητιανοῦ ὑπῆρξε τὸ ἐκδοθὲν ὑπ' αὐτοῦ διάταγμα περὶ τιμῶν *(de pretiis)*, δι' οὗ ὥριζε τὸν ἀνώτατον ὅρον τῆς τιμῆς τῶν ὠνίων καθ' ἕκαστα [3]. Ἐξεδόθη δὲ τοῦτο τὸ διάταγμα τῷ 301. Ἡ δὲ ἀποτυχία

---

[1] Κωνσταντῖνος ὁ μέγας ἠλάττωσε τὸν σταθμὸν τοῦ χρυσοῦ νομίσματος εἰς γραμμάρια 4. 55. Τὸ νόμισμα δὲ τοῦτο διετηρήθη ἐν τοῖς ἀπὸ τῶν ἐρειπίων τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐκπηγάσασι βαρβαρικοῖς βασιλείοις.

[2] Ταῦτα κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Waddington ἐν τῇ κατωτέρω μνημονευομένῃ συγγραφῇ σ. 2 κ. ἑ.

[3] Ὁ Waddington (Édit de Dioclétién, établissant le maximum dans l'empire Romain. Paris. 1864 σ. 6) ὑπολογίζει τινῶν τῶν ὠνίων καὶ μισθῶν τὸν ἀνώτατον ὅρον εἰς νεώτερα μέτρα, σταθμὰ καὶ νομίσματα. Ἰδοὺ δέ τινες τῶν ὑπολογισμῶν τοῦ Γάλλου ἀρχαιολόγου. Βρίζης ἑκατὸν λίτραι ἐτιμῶντο

αὐτοῦ ἀπέδειξεν, ὅτι ἐν τοῖς οἰκονομικοῖς πράγμασι δὲν ἰσχύουσι νὰ ἐπιφέρωσι τὴν προσδοκωμένην βελτίωσιν αἱ αὐθαίρετοι διατάξεις. Πράγματι δὲ οἱ πωληταί, ἠναγκασμένοι νὰ πωλῶσι τὰ ὤνια εἰς τιμὴν κατωτέραν τῆς ὠνῆς, ἀπέσυραν αὐτὰ ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς. Ἐπῆλθε δ' ἐντεῦθεν αὔξησις τῆς σιτοδείας, καὶ ὁ Διοκλητιανὸς χάριν παύσεως τῶν ἐκ τοῦ διατάγματος προκληθεισῶν ταραχῶν ἠναγκάσθη νὰ παρίδῃ αὐτὸ πῖπτον εἰς ἀχρηστίαν.

Εἶνε δ' ἐν τούτοις ἀναντίρρητον, ὅτι, ἂν ὁ Διοκλητιανὸς ἤθελε καταβῇ ἀπὸ τοῦ θρόνου δύο ἔτη πρὸ τοῦ χρόνου καθ' ὃν πράγματι παρητήθη, τὸ ὄνομ' αὐτοῦ ἔμελλε νἀξιωθῇ ἀνεπιλήστου τιμῆς παρὰ πάσης τῆς ἀνθρωπότητος καὶ νὰ θεωρῆται ὡς εἷς τῶν διαπρεπεστάτων ἀνδρῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Ἀλλ' ὁ διωγμὸς τῶν Χριστιανῶν, δι' οὗ ἐπερατώθη ἡ ἀρχὴ τοῦ Διοκλητιανοῦ ἐπέσυρε κατ' αὐτοῦ μίση καὶ πάθη διαταράξαντα τὴν ἠρεμίαν τῆς κρίσεως περὶ τοῦ συνόλου τῶν ἔργων τοῦ αὐτοκράτορος καὶ διακυβεύσαντα τὴν φήμην αὐτοῦ μεταξὺ τῶν μεταγενεστέρων [1].

Δὲν εἶνε εὔκολος ἐν τῇ ἀνεπαρκείᾳ καὶ ἀτελείᾳ τῶν ἡμετέρων πηγῶν ἡ ἐξεύρεσις τοῦ προσεχοῦς αἰτίου τοῦ ἀγαγόντος τὸν Διοκλητιανὸν εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν κατὰ τῶν Χριστιανῶν διαταγμάτων. Ἡ μακρὰ ἀνοχή, ἣν πρότερον εἶχεν ἐπιδείξει πρὸς τοὺς ὀπαδοὺς ταύτης τῆς θρησκείας, ἀποκλείει τὴν ὑπόνοιαν, ὅτι εἰς τὸν διωγμὸν ἤγαγε τὸν αὐτοκράτορα τυφλὸς φανατισμός. Τὸ δὲ γεγονὸς ὅπερ διηγεῖται ὁ Χριστιανὸς Λακτάντιος [2], ὅτι Τυρρηνοὶ ἱεροσκόποι ἡρμήνευσαν εἰς τὸν Διοκλητιανὸν τὸ δυςοίωνον τῶν πρὸ τοῦ τελευταίου περσικοῦ πολέμου τελεσθεισῶν θυσιῶν, εἰπόντες, ὅτι τοῦτο προήρχετο ἕνεκα τῆς ἐν ταῖς θυσίαις παρουσίας ἀνδρῶν ἀπίστων, ὁδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὴν εὕρεσιν τοῦ αἰτίου τοῦ διωγμοῦ. Ἐμαρτύρει δῆλα δὴ ἡ δήλωσις ἐκείνη τῶν μάντεων εἰς τὸν Διοκλητιανόν, ὅτι ἡ ὕπαρξις θρησκείας ἀπαρνουμένης τοὺς θεοὺς ἦτο ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ἀσφάλειαν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν τῆς πολιτείας. Καὶ οἱ μὲν θεοί, μὴ προςδεχόμενοι τὰς θυσίας, εἶχον ἀποδείξει, ὅτι ἡ ὑπομονὴ αὐτῶν εἶχεν ἐξαντληθῇ, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ δὲν ἠδύνατο ἄνευ μεγάλου κινδύνου ἑαυτοῦ καὶ τοῦ κράτους νὰ μείνῃ ἀδιάφορος

φράγκων χρυσῶν 24.55, βρώμου 10.75, οἴνου λίτρα μία 0.92, κρέατος χοιρείου τὸ χιλιόγραμμον 2.28, κρέατος βοείου 1.52, ζεῦγος ὀρνιθίων 3.72, ἡμερομίσθιον γεωργοῦ πλὴν τῆς παρεχομένης αὐτῷ τροφῆς 1.55, ἡμερομίσθιον τοῦ ὑλοτόμου καὶ κτίστου 3.10. Πρβλ. περὶ τοῦ ἐδίκτου τοῦ Διοκλητιανοῦ Mommsen Das diokletianische Edikt über die Waarenpreise (Hermes Τόμ. ΚΕ' σ. 17-35).

[1] Tamdin tamen summa felicitate regnavit, quamdiu manus suas justorum in sanguine non inquinaret. **Λακταντίου** De mort. persecutorum 9.

[2] **Λακταντίου** De mort. persecutorum 11.

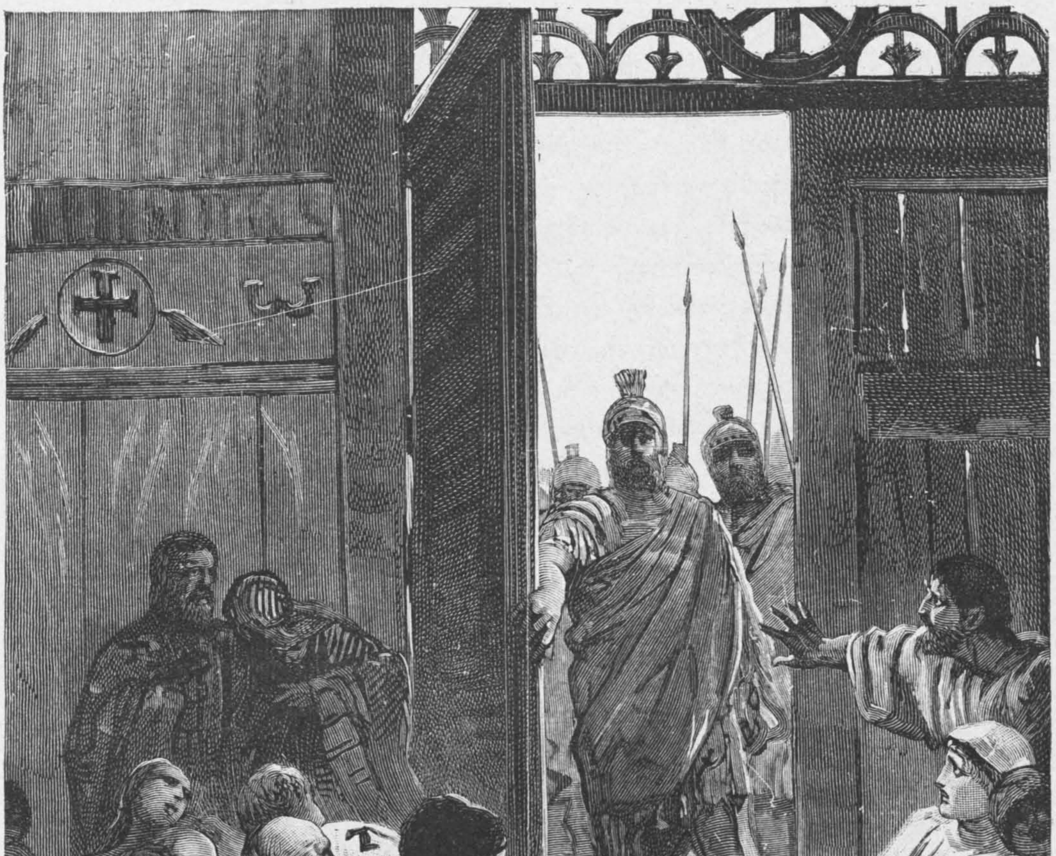

Χριστιανικὴ ἐκκλησία καταλαμβανομένη ὑπὸ στρατιωτῶν τοῦ Διοκλητιανοῦ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

πρὸς τὰς ἐκδηλώσεις ἐκείνας τῶν ἀθανάτων. Ὁ δὲ φανατικὸς Γαλέριος ἐπωφελήθη ἐκ τῆς νέας ἐκείνης ψυχικῆς διαθέσεως τοῦ αὐγούστου, ὅπως ἐξωθήσῃ αὐτὸν εἰς κήρυξιν πολέμου κατὰ τῶν μισητῶν Χριστιανῶν καὶ ἐξολόθρευσιν αἱρέσεως μὴ θεωρούσης ἰδίους ἑαυτῆς τοὺς νόμους τῆς πολιτείας.

Ἀλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα δὲν διενοεῖτο ὁ Διοκλητιανὸς τὴν χύσιν αἵματος καὶ τὴν ἐξώθησιν πρὸς βιαιπραγίας. Εἶχε δὲ τοσαύτην πεποίθησιν ἐπὶ τὸ ἴδιον κῦρος, ὥστ' ἐπίστευεν, ὅτι ἤρκει μία αὐτοῦ διαταγὴ καὶ παραδειγματικαί τινες τιμωρίαι πρὸς ἐξαφανισμὸν τῆς μεγάλης αἱρέσεως.

Προάγγελος δὲ τοῦ διωγμοῦ ὑπῆρξεν ἡ καταστροφὴ τοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ τῆς Νικομηδείας. Κατὰ τὸ λυκαυγὲς τῆς 23 Φεβρουαρίου 303, ἡμέρας καθ' ἣν συνέπιπτεν ἡ ἐθνικὴ ἑορτὴ τῶν Τερμιναλίων, ὁ ὕπαρχος τῶν πραιτωριανῶν, ἀκολουθούμενος ὑπό τινων ἀξιωματικῶν καὶ στρατιωτῶν, ἐξεβίασε τὴν εἴσοδον τῆς ἐκκλησίας, καὶ μετὰ τὴν πυρπόλησιν τῶν ἱερῶν σκευῶν διέταξε τὴν κατεδάφισιν τῆς οἰκοδομῆς. Τὴν δ' ὑστεραίαν ἐξεδόθη τὸ περὶ τοῦ διωγμοῦ πρῶτον διάταγμα, κελεῦον τὴν κατεδάφισιν τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τὸν ἀφανισμὸν τῶν ἱερῶν βιβλίων, ἐξαιροῦν δὲ τοὺς Χριστιανοὺς ἀπὸ παντὸς ἀξιώματος καὶ αὐτῆς τῆς ρωμαϊκῆς ἰσοπολιτείας καὶ ἐπαναφέρον εἰς τὴν δουλείαν τοὺς ἐκ Χριστιανῶν ἀπελευθέρους.

Τὸ πρῶτον τοῦτο διάταγμα ἦτο ὀλιγώτερον αὐστηρὸν τοῦ τοῦ Οὐαλεριανοῦ. Καὶ κατεδίκαζε μὲν τοὺς Χριστιανοὺς εἰς θέσιν παριῶν, ἀλλὰ δὲν ἐπεβούλευε τὴν ζωὴν αὐτῶν. Διπλῆ δὲ πυρκαϊὰ τῶν ἐν Νικομηδείᾳ ἀνακτόρων, ἐπελθοῦσα ἐν διαστήματι ὀλίγων ἡμερῶν, ἐπηύξησε τὴν ὀργὴν τοῦ Διοκλητιανοῦ κατὰ τῆς μισητῆς αἱρέσεως. Καίτοι δ' ἔλειπον ἀποδείξεις περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν πυρπολήσεως τοῦ ἀνακτόρου, ὁ Διοκλητιανὸς ἐθεώρησεν αὐτοὺς ἐνόχους, καὶ ἐξεδικήθη, ἐκτοξεύσας κατ' αὐτῶν δύο νέα διατάγματα διωγμοῦ. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ὥριζε νὰ ἐνεργηθῇ αὐστηρὰ ἀνάκρισις τῶν Χριστιανῶν ἐν ἁπάσαις ταῖς πόλεσι τοῦ κράτους, ὁπουδήποτε δὲ ἤθελον εὑρεθῇ νὰ ὑποχρεωθῶσιν εἰς θυσίαν πρὸς τοὺς θεούς, εἰ δὲ μὴ νὰ δεσμευθῶσι. Τὸ δὲ δεύτερον διάταγμα ἐπέβαλλεν εἰς τὰς ἀρχὰς νὰ μεταχειρισθῶσι πᾶν μέσον, ὅπως ἐξαναγκάσωσι τοὺς Χριστιανοὺς εἰς ἐγκατάλειψιν τῆς ἑαυτῶν θρησκείας. Κατὰ ταῦτα δὲ ἡ αὐστηρότης προέβαινεν αὐξάνουσα βαθμηδόν. Καὶ δὲν ἐγίνετο μὲν ἐν τῷ τρίτῳ διατάγματι λόγος περὶ θανάτου, ἀλλ' οὗτος συμπεριελαμβάνετο ἕνεκα τῆς ἀοριστίας τῶν ποινῶν. Οἱ δὲ λοιποὶ συνάρχοντες τοῦ Διοκλητιανοῦ οὐδ' ἠρωτήθησαν περὶ τοῦ διωγμοῦ, ἀλλ' ὅμως ἀπεδέχθησαν τὰ ἐκδοθέντα διατάγματα καὶ ἐξετέλεσαν αὐτὰ ἕκαστος ἐν τῇ ἰδίᾳ ἀρχῇ. Καὶ ἐτηρήθησαν μὲν τὰ διατάγματα ὑπὸ πάντων, ἀλλ' ὑπῆρξαν ὅμως διάφοροι βαθμοὶ ἐν τῇ αὐστηρότητι τῆς ἐκτελέσεως τῶν διατεταγμένων. Ἐν μὲν τῇ Ἀνατολῇ ὁ φανατικὸς Γαλέριος ἐπέδειξεν αὐστηρότητα ἐξικνουμένην μέχρις ὠμότητος, ὁ δ' ἐν τῇ Δύσει καῖσαρ Κωνστάντιος

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Ὁ θρίαμβος τοῦ Διοκλητιανοῦ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ὁ Χλωρὸς, ὃν αἱ φιλοσοφικαὶ μελέται εἶχον ἀναδείξει φίλον τῆς μονοθεΐας, ἐξετέλεσε τὰ διατάγματα μετὰ μετριοπαθείας τοιαύτης, ὥςτε ἠξιώθη τῶν εὐχαριστιῶν τῶν Χριστιανῶν, ἐκ τῆς εὐνοίας δ' αὐτῶν ταύτης ἔμελλεν ἀργότερον νὰ ἐπωφεληθῇ ὁ μέγας υἱὸς τοῦ Κωνσταντίου.

Ἐν ᾧ δὲ μετὰ λύσσης διεξήγετο ὁ διωγμὸς τῶν Χριστιανῶν, ἡ εἰς λήθην περιπεσοῦσα πρωτεύουσα τοῦ κράτους ἐκλήθη νὰ παραστῇ εἰς θέαμα ἀνακαλέσαν εἰς τὴν μνήμην ἔστω καὶ ἐπὶ βραχὺ τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς αἴγλην. Καὶ δὴ ὁ Διοκλητιανὸς, ὅςτις ἀπὸ τῆς ἀναρρήσεως αὐτοῦ δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐπισκεφθῇ τὴν Ῥώμην, μετέβη εἰς τὴν πόλιν κατὰ Νοέμβριον τοῦ 303, ὅπως τελέσῃ ἐν αὐτῇ μετὰ τοῦ συνάρχοντος Μαξιμιανοῦ τὸν ἤδη πρὸ πολλῶν ἐτῶν ψηφισθέντα ὑπὸ τῆς συγκλήτου διὰ τοὺς δύο αὐγούστους θρίαμβον καὶ τὴν εἰκοστὴν ἀμφιετηρίδα τῆς ἰδίας ἀναρρήσεως *(Sacra vicennalia)*. Ἐπ' ἐκείναις δὲ ταῖς ἑορταῖς παρεσχέθησαν γενναῖαι δωρεαὶ εἰς τὰς κυριωτάτας τῶν πόλεων τοῦ κράτους, ἀνελθοῦσαι εἰς τριακόσια δέκα ἑκατομμύρια δραχμῶν, καὶ ἐκηρύχθη γενικὴ ἀμνηστία, μὴ περιλαμβάνουσα καὶ τοὺς Χριστιανούς. Τῇ 20 Νοεμβρίου οἱ δύο αὐτοκράτορες εἰςῆλθον εἰς τὴν Ῥώμην ἐπὶ ἅρματος συρομένου ὑπὸ τεσσάρων ἐλεφάντων. Ὄπισθεν δὲ τοῦ ἅρματος ἐφέροντο αἱ εἰκόνες τοῦ βασιλέως Ναρσοῦ, τῶν γυναικῶν αὐτοῦ καὶ τῶν κατὰ τὴν τελευταίαν μάχην ζωγρηθέντων υἱῶν καὶ τὰ τρόπαια τῶν παρὰ τὰ σύνορα τοῦ κράτους νικῶν κατὰ τῶν βαρβάρων.

Ἔμεινε δ' ὁ Διοκλητιανὸς ἐν Ῥώμῃ μόνον εἴκοσι καὶ ὀκτὼ ἡμέρας, μεταβὰς δ' εἰς τὴν Ῥάβενναν περιεβλήθη τὴν ὑπατείαν τὸ ἔνατον, ἔπειτα δὲ μετέβη εἰς τὴν πρωτεύουσαν Νικομήδειαν, ὅπου εὑρίσκομεν αὐτὸν κατ' Αὔγουστον τοῦ 304. Ἐν δὲ τῇ πόλει ἐκείνῃ κατελήφθη ὑπὸ νόσου βαρείας, ἐξ ἧς ἐκινδύνευσε, φαίνεται δὲ ὅτι αὕτη προῆλθεν ἐκ τῆς κοπώσεως τῆς μακρᾶς περιοδείας γενομένης ἐν μέσῳ χειμῶνι. Καὶ τὸ μὲν σῶμα ἰάθη, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα ἔμεινε βαρέως ἐξησθενημένον καὶ ἠμαυρωμένον. Αἰσθανόμενος δ' ἐκλεῖπον τὸ παλαιὸν σθένος, ὁ ἀγέρωχος ἡγεμὼν ἐξέκλινε τὰς ἐπιβουλὰς, εἰς ἃς ἔμελλε νὰ ἐκθέσῃ αὐτὸν ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ ἀνισορροπία, διὰ τῆς παραιτήσεως τοῦ θρόνου. Ἄλλως δ' ἡ ἰδέα τῆς παραιτήσεως δὲν ἦτο νέα διὰ τὸν Διοκλητιανὸν, ἀλλ' εἶχεν αὐτὴν ἐν νῷ, καθ' ἃ εἴδομεν, ἀπ' αὐτῶν τῶν πρώτων χρόνων τῆς ἀρχῆς, ὅτε ἠνάγκασε τὸν Μαξιμιανὸν περιβαλλόμενον τὴν πορφύραν νὰ ὀμόσῃ, ὅτι ἤθελε συγκατέλθει μετ' αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ θρόνου. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ οἰκοδόμησις τῶν ἐν Σάλωνι τῆς Δαλματίας ἀνακτόρων, ἐν τόπῳ ἀπῳκισμένῳ ἀπὸ τῶν θορύβων τοῦ κόσμου, μαρτυρεῖ, ὅτι ἡ σκέψις τῆς παραιτήσεως ἐμελετᾶτο ὑπ' αὐτοῦ ἤδη ἐννέα ἔτη πρὸ τῆς ἐκτελέσεως αὐτῆς. Τὰ τεκμήρια δὲ ταῦτα ἀναπληροῦσι τὴν σιγὴν τῶν πηγῶν περὶ τῶν αἰτίων τῶν προκαλεσάντων ἀπόφασιν ἐκπλήξασαν μὲν τοὺς νεωτέρους διὰ τὸ παράδοξον αὐτῆς, μὴ ἐξεγείρασαν δ' ἐπ' ἴσης τὴν ἔκπληξιν τῶν συγχρόνων. Παρα-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

σκευαζόμενος δὲ νὰ καταθέσῃ τὴν ἀρχὴν, διέταξεν ὁ Διοκλητιανὸς τὴν χάραξιν νομίσματος φέροντος τὴν ἐπιγραφὴν *Τῇ μοίρᾳ τῇ νικητρίᾳ (Fatis victricibus)*. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν ἐθνικῶν ἡ μοῖρα ἦτο ἡ ἀνωτάτη θέλησις τοῦ Διὸς τοῦ κυρίου τῶν ἀνθρωπίνων τυχῶν, ἡ δὲ ἀνθρωπίνη σύνεσις ἔμπνευσις ἀπὸ θεοῦ, τὸ νόημα τῆς ἐπιγραφῆς ἐκείνης εἶνε, ὅτι ὁ Διοκλητιανὸς, κατερχόμενος ἀπὸ τοῦ θρόνου, ἐδήλου, ὅτι ὑπήκουσεν εἰς τὴν θέλησιν τοῦ θείου[1].

Διὸ ἠθέλησε νὰ προβῇ εἰς ἐκτέλεσιν τῆς μεγάλης ἀποφάσεως περὶ παραιτήσεως ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ ἰδίου θεοῦ. Καὶ δὴ ἐπὶ λόφου ἐν τοῖς περιχώροις τῆς Νικομηδείας ὑψοῦτο κίων ἐπιστεφόμενος ὑπὸ ἀγάλματος τοῦ Διός. Παρ' ἐκεῖνον δὲ τὸν κίονα διέταξεν ὁ Διοκλητιανὸς νὰ κομίσωσι τὴν 1 Μαΐου 305 τὸν θρόνον αὐτοῦ, ἐφ' οὗ καὶ ἐκαθέσθη τότε τὸ ὕστατον. Ἐκεῖ δὲ, παρισταμένων τῶν ἀνωτάτων ἀρχόντων τοῦ κράτους καὶ τῶν ἀντιπροσώπων ἁπάντων τῶν λεγεώνων, ἀνήγγειλε τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον, καὶ ἀνέδειξεν αὐγούστους τὸν Γαλέριον καὶ Κωνστάντιον, καίσαρας δὲ τὸν Φλάβιον Βαλέριον Σεβῆρον καὶ τὸν Μαξιμῖνον (*Maximinus Daja*). Καὶ ἐκεῖνος μὲν παρεζεύχθη ὡς καῖσαρ εἰς τὸν Κωνστάντιον, οὗτος δὲ εἰς τὸν Γαλέριον. Κατὰ δὲ τὴν αὐτὴν ἡμέραν κατέθηκε τὴν ἀρχὴν ἐν Μεδιολάνοις ὁ Μαξιμιανός. Οὕτω δ' ἔμελλε νὰ δειχθῇ ἂν τοῦ διοκλητιανείου συστήματος ἡ κατὰ τὴν πρώτην εἰκοσαετίαν ἐπιτυχία ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς προσωπικῆς ἀξίας τοῦ εἰσηγητοῦ αὐτοῦ ἢ προήρχετο ἐξ αὐτῆς τῆς ἀρετῆς τοῦ συστήματος[2].

Ἀπὸ δὲ τῆς πατρίας Σάλωνος παρέστη ὁ γηραιὸς Διοκλητιανὸς θεατὴς τοῦ μεγάλου ἐκείνου πειράματος. Καὶ ἀπήλαυσε μὲν κατὰ τὰ ὀκτὼ ἔτη,

---

[1] Ἴδ. Duruy ἔνθ' ἀν. Τόμ. Ϛ' σ. 618. Αἱ νεώτεραι μελέται περὶ τοῦ ζητήματος τῆς παραιτήσεως τοῦ Διοκλητιανοῦ κατέδειξαν τὴν ἀνάγκην τῆς ζητήσεως τῆς λύσεως τοῦ προβλήματος ἐκτὸς τῶν ἱστορικῶν πηγῶν. Ὁ **Λακτάντιος**, ὅστις ἄγεται ὑπὸ βαθέος μίσους ἐναντίον τοῦ Διοκλητιανοῦ ἕνεκα τοῦ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος διωγμοῦ τῶν Χριστιανῶν, προσγράφει τὴν παραίτησιν αὐτοῦ εἰς τὰς ἀπειλὰς τοῦ Γαλερίου. Κατὰ τὸν συγγραφέα ἐκεῖνον ὁ Γαλέριος δὲν ἠνείχετο πλέον τὴν ὑποδεεστέραν αὐτοῦ θέσιν ὡς καίσαρος. ***Μέχρι τίνος ἔσομαι καῖσαρ*** (Quousque caesar?) παριστάνεται ὑπὸ τοῦ Λακταντίου ἐκφωνήσας ὁ νικητὴς τοῦ Ναρσοῦ τὴν ὑστεραίαν τῆς νίκης. Ἀλλὰ παρακατιὼν αὐτὸς ὁ Λακτάντιος ἔρχεται εἰς ἀντίφασιν πρὸς ἑαυτὸν, προσγράφων εἰς τὸν Γαλέριον τὴν ἀπόφασιν τῆς παραιτήσεως μετὰ τὴν τέλεσιν τῆς εἰκοστῆς ἀμφιετηρίδος. Ἐκ τῆς μαρτυρίας δὲ ταύτης ἠδύνατο νὰ πιστευθῇ, ὅτι ἡ μετὰ εἰκοσαετῆ ἀρχὴν παραίτησις ἀπετέλει μέρος τοῦ διοκλητιανείου συστήματος.

[2] Πρβλ. G. Morosi Intorno al motivo dell' abdicazione dell' imperatore Diocleziano. Ἐν Φλωρεντίᾳ. 1880.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ἅτινα διῆλθεν ἐν τῷ ἀναχωρητηρίῳ ἐκείνῳ, τῆς εὐλαβείας τῶν ἀνδρῶν οὓς εἶχεν ἀνυψώσει[1], ἀλλ' ἠναγκάσθη ὅμως μετὰ μεγάλης θλίψεως νὰ συνίδῃ, ὅτι ἡ τετραρχία συναπέθανε μεθ' ἑαυτοῦ καὶ ὅτι τὸ κράτος δι' ἄλλης ὁδοῦ ἔβαινε πρὸς τὴν σωτηρίαν ἢ τὸν ὄλεθρον.

Οἱ νέοι τετράρχαι (305-323). — Κατὰ τὸ σύστημα τοῦ Διοκλητιανοῦ οὐδεμία ἀφίνετο θέσις ἐν τῇ ἀρχῇ εἰς τοὺς υἱοὺς τῶν αὐτοκρατόρων. Καὶ κατὰ μὲν τοὺς πρώτους χρόνους ἡ παράλειψις αὕτη ἔμεινεν ἀπαρατήρητος· ἀλλ' ὅτ' ἐπῆλθον χηρεῖαι τοῦ θρόνου διὰ θανάτου ἢ δι' ἀποχωρήσεως τῶν πρώην αὐγούστων, τότ' ἐγνώσθη, ὅτι ὁ ἀποκλεισμὸς τῶν υἱῶν ὑπενόμευε τὸ σύστημα ἐκεῖνο, ἐπειδὴ δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ ἀξίωσις, ὅπως ὁ γεννηθεὶς καὶ αὐξηθεὶς ἐν τῷ ἀνακτόρῳ ἀρκεσθῇ εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον, ἐκλείποντος τοῦ πατρός.

Τὸ πρῶτον δὲ παράδειγμα ἐδόθη ὑπὸ τοῦ υἱοῦ Κωνσταντίου τοῦ Χλωροῦ, τοῦ Φλαβίου Βαλερίου Αὐρηλίου Κωνσταντίνου. Εἶχε δὲ οὗτος γεννηθῇ τῷ 273 ἢ 274 ἀπὸ τῆς πρώτης συζύγου τοῦ Κωνσταντίου, τῆς ἔπειτα ἀποβληθείσης Ἑλένης. Τοῦτον δ' εἶχε κρατήσει παρ' ἑαυτῷ ὁ Διοκλητιανὸς δίκην ὁμήρου πρὸς ἐγγύησιν τῆς πίστεως τοῦ πατρὸς καὶ εἶχεν εἰσαγάγει εἰς τὴν ἰδίαν στρατιὰν ὡς χιλίαρχον. Μετὰ δὲ τὴν παραίτησιν τοῦ Διοκλητιανοῦ ὁ Κωνστάντιος ἐκάλεσε τὸν υἱὸν πρὸς ἑαυτόν· τοῦ δὲ Γαλερίου διστάζοντος νὰ ἐκπληρώσῃ τὸ αἴτημα τοῦ συναυγούστου, ὁ νεαρὸς χιλίαρχος ἀνεχώρησεν ἄνευ ἀδείας καὶ συνηντήθη μετὰ τοῦ πατρὸς ἐν Γεσσοριακῷ τῆς Γαλατίας, ἐν ᾧ παρεσκευάζετο πρὸς ἐκστρατείαν εἰς τὴν βρεττανικὴν ἐπαρχίαν, ὅπως ἐξώσῃ ἐξ αὐτῆς τοὺς βαρβάρους τῆς βορείου Βρεττανίας Πίκτους, οἵτινες εἶχον ἐπιδράμει τὴν ἐπαρχίαν. Συμμετέσχε δὲ καὶ ὁ Κωνσταντῖνος τῆς ἐκστρατείας, ἧς λαμπρὰ ὑπῆρξεν ἡ ἔκβασις, τῶν Πίκτων ἡττηθέντων καὶ ἀναγκασθέντων νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν ἰδίαν ὀρεινὴν χώραν. Ἀλλ' ὁ γηραιὸς Κωνστάντιος δὲν ἠδυνήθη νὰ καρπωθῇ τὴν νίκην, θανὼν ἐν Ἐβοράκῳ τῇ 25 Ἰουλίου 306 ἕνεκα τῆς ἀπὸ τῆς ἐκστρατείας ταλαιπωρίας.

Καὶ ἀνῆκε μὲν κατὰ τὸ σύστημα τοῦ Διοκλητιανοῦ εἰς τὸν Γαλέριον ἡ ἀνάρρησις διαδόχου τοῦ Κωνσταντίου. Ἀλλ' ἡ στρατιὰ προέλαβε τὴν απόφασιν τοῦ αὐγούστου, ἀνακηρύξασα αὐτοκράτορα τὸν νεαρὸν Κωσταντῖνον. Ὁ δὲ Γαλέριος πρὸς ἀποφυγὴν ἐμφυλίου πολέμου συνήνεσεν εἰς τὸ θέλημα

[1] Οἱ νέοι αὐτοκράτορες ἐχάραξαν πρὸς τιμὴν τοῦ Διοκλητιανοῦ νομίσματα φέροντα τὴν ἐπιγραφὴν Domino nostro Diocletiano beatissimo seniori Augusto, ὅτε δὲ καθιέρωσαν ἐν Ῥώμῃ τὰς θέρμας τοῦ Διοκλητιανοῦ, ἀφῆκαν τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἰς τὸ κολοσσιαῖον οἰκοδόμημα.

τῶν λεγεώνων, καὶ ἐχορήγησεν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον τὸ ἀξίωμα καίσαρος, αὔγουστος δ' ἀνερρήθη ὑπὸ τοῦ Γαλερίου ὁ ἐν Μεδιολάνοις ἄρχων τέως καῖσαρ Βαλέριος Σεβῆρος.

Τὸ δὲ παράδειγμα τῆς στρατιᾶς τοῦ Κωνσταντίνου εὗρε πάραυτα μιμητάς. Ἔζη ἔν τινι ἐπαύλει κατὰ τὰ περίχωρα τῆς Ῥώμης ὁ υἱὸς τοῦ Μαξιμιανοῦ καὶ γαμβρὸς τοῦ Γαλερίου Μάρκος Βαλέριος Μαξέντιος. Οὗτος, ἐπωφελούμενος ἐκ τῆς δυσαρεσκείας τῆς φρουρᾶς διὰ τὴν ἀποβολὴν τῶν προνομίων αὐτῆς καὶ τοῦ πλήθους τῶν Ῥωμαίων διὰ τοὺς εἰς αὐτὸ ὑπὸ τοῦ Γαλερίου ἐπὶ τῷ προσχήματι τῆς ἀποπερατώσεως τῶν Θερμῶν τοῦ Διοκλητιανοῦ ἐπιβληθέντας νέους φόρους [1], συνεκρότησεν ἐν Ῥώμῃ μεγάλην φατρίαν, ἀνακηρύξασαν αὐτὸν αὐτοκράτορα τῇ 27 Ὀκτωβρίου 306. Πρώτη δὲ πρᾶξις τοῦ Μαξεντίου ὑπῆρξεν ἡ ἀνάκλησις τοῦ πατρὸς Μαξιμιανοῦ ἀπὸ τῆς Λευκανίας, ὅπου ἔζη ἐν κατηναγκασμένῃ ἀποχωρήσει, καὶ ἡ ἐκ νέου ἀναβίβασις αὐτοῦ ἐπὶ τὸν θρόνον. Οὕτως ὑπῆρχον ἓξ συγχρόνως αὐτοκράτορες, ὁ Σεβῆρος, ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ Μαξέντιος καὶ ὁ Μαξιμιανὸς ἐν τῇ Δύσει καὶ ὁ Γαλέριος καὶ Μαξιμῖνος ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἀλλ' εἷς τῶν ἓξ αὐγούστων, ὁ Σεβῆρος, ἐξέλιπε μετ' οὐ πολύ. Ὁρμήσας ἐπὶ τὴν Ῥώμην, ὅπως ἀντεπεξέλθῃ ἐπὶ τοὺς δύο ἐν αὐτῇ σφετεριστὰς τοῦ θρόνου, ἐγκατελείφθη κατὰ τὴν πλησίον τῆς πόλεως ἄφιξιν ὑπὸ τῶν παλαιστράτων, ἀρνηθέντων νὰ στρατεύσωσιν ἐπὶ τὸν ἀρχαῖον αὐτῶν ἡγεμόνα Μαξιμιανόν. Διὸ ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν Ῥάβενναν, ὅπου, πολιορκηθεὶς ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων, παρεδόθη μετὰ βραχεῖαν ἀντίστασιν εἰς αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν Μαξιμιανόν, παρ' οὗ πρὸ δύο ἐτῶν εἶχεν ἀναδειχθῇ καῖσαρ. Ἀναγκασθεὶς δ' ὁ Σεβῆρος νὰ ἐκλέξῃ τὸν τρόπον τοῦ θανάτου, ἀπέθανε τῇ 16 Αὐγούστου 307 ἀνοίξας τὰς ἰδίας αὐτοῦ φλέβας.

Ἐπὶ τούτοις δ' ὁ Γαλέριος ἀπεφάσισε νἀναμιχθῇ εἰς τἀνώμαλα πράγματα τῆς Δύσεως. Ὁ δὲ Μαξιμιανὸς ἐπειράθη νὰ προσεταιρισθῇ ἐν τῷ πρὸς αὐτὸν πολέμῳ τὴν συμμαχίαν τοῦ Κωνσταντίνου. Πρὸς τοῦτο δὲ μετέβη εἰς τὴν Γαλατίαν, καὶ προσήνεγκεν εἰς αὐτὸν τὴν προσωνυμίαν αὐγούστου καὶ τὴν χεῖρα τῆς θυγατρὸς Φαύστης, ἐν ᾧ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ὁ Μαξέντιος ἐψήφιζεν ἐν Ῥώμῃ τὴν ἀποθέωσιν Κωνσταντίου τοῦ Χλωροῦ. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ἀπεδέχθη μὲν τὸ προσενεχθὲν αὐτῷ ἀξίωμα καὶ τὴν προταθεῖσαν σύζυγον, ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν βοήθειαν ἐν τῷ ἐπικειμένῳ πολέμῳ περιωρίσθη εἰς ἐπαγγελίας ἀορίστους, ὅπως μὴ δεσμεύσῃ τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ.

[1] Γενομένης νέας ἀπογραφῆς τῶν κατοίκων καὶ τῶν οὐσιῶν ὁ Γαλέριος εἶχε καταργήσει τὴν ἀπὸ τοῦ ἐπικεφαλαίου (capitatio) διατεταγμένην ὑπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ ἀπαλλαγὴν τοῦ ἀστικοῦ ὄχλου (plebs urbana).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Ἡ δ' ἐπὶ τὴν Ῥώμην ἐκστρατεία τοῦ Γαλερίου δὲν ὑπῆρξεν εὐτυχεστέρα τῆς τοῦ Σεβήρου. Ἐλθὼν εἰς τὴν Ἰταλίαν μετὰ στρατιᾶς στρατολογηθείσης ἐν τῷ Ἰλλυρικῷ, ἔλαβε καὶ αὐτὸς ἀναγκαίως πεῖραν τῆς εὐνοίας ἧς ἐτύγχανε παρὰ τῶν λεγεώνων ὁ γηραιὸς Μαξιμιανός. Διὸ περιωρίσθη εἰς δῄωσιν μέρους τῆς Ἰταλίας καὶ ταχεῖαν ἐξ αὐτῆς ἀποχώρησιν, ὅπως μὴ πάθῃ ὅ τι καὶ ὁ Σεβῆρος. Ἐπιστρέψας δ' εἰς τὰς ἰδίας χώρας, ἀνέδειξε τῇ 11 Νοεμβρίου 307 αὔγουστον πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ Σεβήρου τὸν ἀρχαῖον συστρατιώτην Λικινιανὸν Λικίνιον, εἰς ὃν προσωρινῶς ἀνέθηκε τὴν διοίκησιν τῶν ἰλλυρικῶν ἐπαρχιῶν μέχρι τῆς προσδοκωμένης διευκολύνσεως τῆς ἀνακτήσεως

Ὁ Διοκλητιανὸς ἰδιωτεύων ἐν Σάλωνι.

τῆς Ἰταλίας. Ἡ δὲ ἀνάρρησις τοῦ Λικινίου ἐξήγειρε τὴν φιλοδοξίαν τοῦ Μαξιμίνου, ὅστις, ἀρκεσθεὶς πέως εἰς τὸ κατώτερον ἀξίωμα τοῦ καίσαρος, ἠξίωσε τότε καὶ αὐτὸς τὴν αὐτοκρατορικὴν πορφύραν, καὶ κατώρθωσε νἀναρρηθῇ αὔγουστος ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν, ὅπως ἐξαναγκάσῃ τὸν Γαλέριον νἀναγνωρίσῃ αὐτὸν αὐτοκράτορα. Οὕτω καὶ πάλιν ὑπῆρχον συγχρόνως ἐν τῷ κράτει ἓξ αὔγουστοι, ἕτοιμοι νἀντεπεξέλθωσι κατ' ἀλλήλων.

Ὁ δὲ γηραιὸς Διοκλητιανὸς ἀπὸ τοῦ ἐν Σάλωνι ἀναχωρητηρίου ἐθεώρει μὲν τεθλιμμένος τὸν ὄλεθρον τοῦ συστήματος τῆς τετραρχίας, ἀλλὰ δὲν μετέβαλε διὰ τοῦτο γνώμην, οὐδ' ἀπεφάσισε νἀναλάβῃ καὶ πάλιν τὰς ἡνίας τοῦ κράτους. Ἡ ἐξουσία εἶχεν ἀποβάλει δι' αὐτὸν πᾶσαν γοητείαν, ἡ δὲ

ἀνάγκη ἀναπαύσεως κατέστησεν αὐτὸν κωφὸν πρὸς τὰς θερμὰς παρακελεύσεις περὶ ἀναλήψεως τῆς ἀρχῆς τὰς μηνυθείσας εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Μαξιμιανοῦ καὶ τοῦ Γαλερίου, συνελθόντων εἰς συνέντευξιν ἐν Καρνοῦντι. «Εἴθε νὰ ἔβλεπες, ἔγραψε πρὸς τὸν Μαξιμιανόν, τὰ λάχανα τὰ καλλιεργούμενα ὑπὸ τῶν ἡμετέρων χειρῶν. Ἂν ἔπραττες τοῦτο, ἀληθῶς ἤθελες κρίνει, ὅτι οὐδέποτε ἔπρεπε νὰ ἐπιχειρήσω τὴν ἐκ νέου ἀνάληψιν τῆς ἀρχῆς[1]».

Ἀλλ' ὅμως ἡ πορφύρα ἐκείνη ἡ ἀποβαλοῦσα πᾶσαν γοητείαν διὰ τὸν ἐν Σάλωνι πρεσβύτην ἐξηκολούθει νὰ βασανίζῃ τὴν φιλοδοξίαν τοῦ Μαξιμιανοῦ, ὅστις, κωφεύων εἰς τὰς συνετὰς συμβουλὰς τοῦ ἄλλοτε συναυγούστου, παρεῖχεν εὐήκοον τὸ οὖς εἰς τὴν κολακείαν τῶν ὠνίων ῥητόρων, ὄντων ἑτοίμων πάντοτε πρὸς ἐπευφημίαν αὐτοῦ. Καὶ ὅτε μὲν κατέθηκεν ἄκων τὸ διάδημα, οἱ πανηγυρισταὶ ἐκεῖνοι ἐπεκρότησαν εἰς τὴν φιλοσοφικὴν αὐτοῦ αὐταπάρνησιν, ὅτε δὲ ἀνέλαβεν αὐτό, ἐπευφήμησαν τὴν γενναιότητα τῆς φιλοπατρίας. Ἀλλὰ τὸ ὄνειρον ἐκεῖνο φαντασίας ἐξημμένης διελύθη μετ' οὐ πολὺ ὑπὸ τῆς σκληρᾶς πραγματικότητος. Αὐτὸς δὲ τοῦ Μαξιμιανοῦ ὁ υἱὸς ὑπῆρξεν ὁ πρωτουργὸς τοῦ ὀλέθρου αὐτοῦ, καθότι ὁ Μαξέντιος, μὴ ἀνεχόμενος τὸν χαλινόν, ὃν ἠξίου νὰ ἐπιβάλῃ εἰς αὐτὸν ὁ γεννήτωρ, ἐστασίασε κατὰ τοῦ πατρὸς συνομόσας μετὰ τῆς στρατιᾶς. Ὁ δὲ γηραιὸς αὔγουστος, πληχθεὶς σκληρῶς ὑπὸ τῆς πικρᾶς τῶν πραγμάτων κατανάγκης, ἔκλινε τὴν κεφαλὴν καὶ ἐξῆλθεν ἐκ τῆς Ἰταλίας, ζητήσας ἐν Γαλατίᾳ ἄσυλον παρὰ τῷ Κωνσταντίνῳ. Καὶ ὁ μὲν γαμβρός, καίπερ ὑποδεχθεὶς τὸν Μαξιμιανὸν μετ' εὐμενείας, ἐπέβαλεν εἰς αὐτὸν νὰ καταθέσῃ τὴν πορφύραν, ἂν ἤθελε νὰ μείνῃ ἐν τῷ κράτει αὐτοῦ. Ὁ δὲ Μαξιμιανὸς ἀναγκασθεὶς ἐπείσθη νὰ ἐπανέλθῃ τὸ δεύτερον εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον. Ἀλλὰ δὲν εἶχεν ὅμως μεταβληθῆ ἡ ψυχὴ τοῦ πρεσβύτου, οὐδ' εἶχε δαμασθῆ αὐτοῦ ἡ φιλοδοξία. Διό, ἐπωφελούμενος ἐκ τῆς εὐκαιρίας τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Κωνσταντίνου εἰς τὰ παρὰ τὸν κάτω Ῥῆνον σύνορα χάριν ἀποκρούσεως νέας ἐπιδρομῆς τῶν Φράγκων, ἀπεστάτησε κατὰ τοῦ γαμβροῦ. Καταλαβὼν δ' ὁ Μαξιμιανὸς ἐν Ἀρελάτῳ τὸ δημόσιον ταμεῖον, διέσπειρε τὸ ἐν αὐτῷ χρῆμα εἰς τὰς ἐν τῇ νοτίῳ Γαλατίᾳ στρατιάς, ὅπως μεταστήσῃ αὐτὰς πρὸς ἑαυτόν. Ἀλλ' ἡ ταχεῖα ἐπάνοδος τοῦ Κωνσταντίνου διέλυσε τὴν ἐπιβουλήν. Ἅμα τῇ ἐμφανίσει αὐτοῦ οἱ στρατιῶται ἐγκατέλιπον τὸν προδότην, ὅστις φυγὼν ἐνεκλείσθη εἰς τὴν Μασσαλίαν. Ἀλλὰ τὸ ἄσυλον ἐκεῖνο δὲν ἠδυνήθη νὰ σώσῃ αὐτόν, καθότι ἡ φρουρὰ καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Μασσαλίας ἀνέῳξαν τὰς πύλας τῆς πόλεως εἰς τὸν Κωνσταντῖνον ἐπιφανέντα πρὸ τῶν τειχῶν. Ὁ δὲ Μαξιμιανός, συλληφθεὶς ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ, ἐτιμωρήθη ἐπὶ τῇ προδοσίᾳ διὰ θανάτου τὸν Φεβρουάριον τοῦ 310.

[1] **Αὐρηλίου Βίκτωρος** Epit. 54.

Ἐν ᾧ δ' ἐν Γαλατίᾳ ἐτελεῖτο ἡ τραγῳδία ἐκείνη, ὁ Μαξέντιος ἠγωνίζετο πρὸς νέον ἀντίπαλον ἄρχοντα ἀπὸ δύο ἐτῶν ἐν Ἀφρικῇ. Ἦτο δὲ οὗτος ὁ ἀνθύπαρχος τῶν πραιτωριανῶν Δομίτιος Ἀλέξανδρος, ὃν εἶχον ἀνακηρύξει αὐτοκράτορα οἱ πρὸς τὸν Μαξέντιον ἀντιτασσόμενοι λεγεῶνες. Ὁ δὲ Μαξέντιος ἅμα τῇ ἀπὸ τοῦ πατρὸς ἀπαλλαγῇ ἔστειλε κατὰ τοῦ σφετεριστοῦ τοῦ θρόνου τὸν ὕπαρχον τῶν πραιτωριανῶν Ῥούφιον Βολουσιανὸν, ὅστις τὸν μὲν Ἀλέξανδρον ἐνίκησε καὶ ἐφόνευσεν, ἐτιμώρησε δὲ ὠμῶς τὰς πόλεις τῆς Ἀφρικῆς διὰ τὴν ἀποστασίαν (311).

Κατὰ τὸ αὐτὸ δ' ἐκεῖνο ἔτος ἀπέθνησκεν ἐν Σερδικῇ ὁ Γαλέριος, οὗ τελευταία πρᾶξις ὑπῆρξεν ἡ ἔκδοσις διατάγματος, δι' οὗ ἔπαυεν ὁ διωγμὸς τῶν Χριστιανῶν (30 Ἀπριλίου 311). Εἶνε δὲ γνωστὸν εἰς ἡμᾶς τὸ κείμενον τοῦ διατάγματος τούτου, ὅπερ ἐν μέσῳ ποικίλων ἀντιφάσεων μαρτυρεῖ τὴν ἀδυναμίαν τῆς πολιτείας, μὴ κατορθούσης τὴν διὰ τῆς βίας καταπολέμησιν θρησκεύματος, ὅπερ εἶχεν ἐπεκταθῇ καθ' ἁπάσας τὰς ἐπαρχίας καὶ ἐπεκράτει πλέον ἐν ἁπάσαις ταῖς κοινωνικαῖς τάξεσι. Περίεργον δὲ εἶνε καὶ τὸ τέλος τοῦ διατάγματος, δι' οὗ καλοῦνται οἱ Χριστιανοὶ νἀπευθύνωσιν εἰς τὸν θεὸν αὐτῶν δεήσεις πρὸς διατήρησιν τῆς ζωῆς τοῦ αὐτοκράτορος καὶ σωτηρίαν τῆς πολιτείας. Εὐλόγως λοιπὸν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὸ διάταγμα τοῦτο ὑπῆρξε πρόαγγελον τοῦ ὁριστικοῦ θριάμβου τοῦ χριστιανισμοῦ.

Ὀλίγας δὲ ἡμέρας μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ διατάγματος ἐκείνου ὁ Γαλέριος ἀπέθανεν ἐν Σερδικῇ, τότε δὲ τὸ διοκλητιάνειον σύστημα ἐπλήγη καιρίως. Καὶ ἦσαν μὲν τέσσαρες οἱ ἀπομείναντες αὐτοκράτορες, ἀλλ' ἦσαν ἅπαντες αὔγουστοι, ἕκαστος δ' αὐτῶν ἠξίου, ὅτι εἶνε ὁ πρῶτος καὶ ἄρχει σύμπαντος τοῦ κράτους, οὐδ' ἐθεώρει ἑαυτὸν συνάρχοντα τῶν τριῶν ἄλλων καὶ κύριον ἑνὸς μόνον μέρους τῆς ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς.

Ἡ δὲ ῥῆξις ἐξερράγη τὸ πρῶτον ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅπου ὁ Μαξιμῖνος ἐθεώρει ἑαυτὸν φυσικὸν διάδοχον τοῦ Γαλερίου, καὶ διὰ ταῦτα ἠξίου, ὅπως ὁ Λικίνιος ἀναγνωρίσῃ αὐτὸν ὡς ἀνώτερον καὶ δέχηται παρ' αὐτοῦ διαταγάς. Μὴ εἰσακουόμενος δὲ παρέστη μετὰ στρατιᾶς παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον καὶ ἐπειράθη νὰ προσελκύσῃ τὴν εὔνοιαν τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Ἀσίας δι' ἀφέσεως φόρων. Ἐν δὲ Νικομηδείᾳ ἐκράτησε τῆς χήρας καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Γαλερίου, φρονούντων τὰ τοῦ Λικινίου. Ἐν τούτοις δ' ὁ Λικίνιος εἶχε καταλάβει τὰς ἀκτὰς τῆς Θράκης, καὶ ἐφαίνετο ἀπειλούμενος ἐμφύλιος πόλεμος, ὅτε οἱ δύο ἀντίπαλοι συνδιηλλάγησαν διὰ συνθήκης, καθ' ἣν ὁ Μαξιμῖνος ἠρκέσθη εἰς τὴν κτῆσιν τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, ὁ δὲ Λικίνιος εἰς τὴν τῶν ἐντεῦθεν τοῦ Ἑλλησπόντου ἐπαρχιῶν.

Ἐν δὲ τῇ Δύσει ἐπῆλθε μὲν βραδύτερον ὁ ἀνταγωνισμὸς, ἀλλ' ὅμως ἡ λύσις αὐτοῦ ὑπῆρξε βιαία καὶ ἄμεσος. Ἀληθῶς δ' ἐκεῖ ἡ θέσις τῶν πραγμάτων ἦτο τοιαύτη, ὥστε ἀπέβαινεν ἀτελέσφορος πᾶσα ἀπόπειρα διαλλα-

Τὸ λάβαρον τοῦ Κωνσταντίνου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

γῆς. Οἱ δύο συνάρχοντες ἀντεπροσώπευον δύο συστήματα. Καὶ ὁ μὲν Μαξέντιος ἦτο ἀντιπρόσωπος τοῦ ἀρχαίου συστήματος μετὰ τῆς εἰδωλολατρείας ὡς θρησκείας καὶ τῆς Ῥώμης ὡς πρωτευούσης. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ἀντεπροσώπευε σύστημα, καθ' ὃ ὁ μὲν χριστιανισμὸς ἀπὸ θρησκείας τυγχανούσης τῆς ἀνοχῆς τῆς ἀρχῆς ἀνυψοῦτο εἰς θρησκείαν τοῦ κράτους, ἡ δὲ Ῥώμη ἔπαυεν ὁριστικῶς νὰ εἶνε πρωτεύουσα. Ἀποσκοπῶν δὲ ὁ Κωνσταντῖνος ὡς ὁ ἀντίπαλος αὐτοῦ εἰς τὴν παλινόρθωσιν τῆς ἑνότητος τοῦ κράτους, ἐμελέτα νὰ μεταθέσῃ τὴν ἕδραν τῆς μοναρχίας εἰς πόλιν κεντρικήν, ἐξ ἧς θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος ἄγρυπνος ἄμυνα τῶν συνόρων ἀπὸ ἄκρου ἕως ἄκρου τοῦ κράτους.

Τῶν δὲ δύο ἀντιπάλων ὁ μὲν Μαξέντιος εἶχε στρατιὰν πολυπληθεστέραν, ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος ἐκέκτητο στρατὸν ὀλιγώτερον μὲν τὸ πλῆθος, ἀλλ' ὑπέρτερον κατὰ τὴν πειθαρχίαν καὶ τὴν ἀνδρείαν. Εἶχε δὲ τύχει ὁ Κωνσταντῖνος πολλῶν εὐκαιριῶν, ὅπως ἀσκήσῃ τοὺς ὑφ' ἑαυτὸν στρατιώτας περὶ τὰ πολέμια, ὁτὲ μὲν στρατεύων ἐπὶ τοὺς Φράγκους, ὁτὲ δ' ἐπὶ τοὺς Ἀλαμαννούς, ὅπως ἐκδιώξῃ τοὺς βαρβάρους ἐκείνους πέραν τῶν ὑπ' αὐτῶν δῃουμένων συνόρων. Βαίνων δ' ἔτι περαιτέρω, μετὰ τὴν ἀπὸ τοῦ ῥωμαϊκοῦ ἐδάφους ἐκδίωξιν τῶν βαρβάρων διέβη τὸν Ῥῆνον καὶ προςέβαλεν αὐτοὺς ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν χώρᾳ, νικήσας πρὸς ἄλλοις γερμανικοῖς λαοῖς τοὺς Βρούκτηρας. Λιθίνη δὲ γέφυρα κτισθεῖσα ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου πλησίον τῆς Κολωνίας ἐπὶ τοῦ Ῥήνου, ἧς τὰ τελευταῖα ἐρείπια συνέμενον μέχρι τοῦ 1766, ἦτο προωρισμένη νὰ ἐξασφαλίζῃ ἐν τῷ μέλλοντι τὰ ὑπ' αὐτοῦ σωθέντα σύνορα.

Ἡ στρατιὰ λοιπὸν ἐκείνη ἡ αὐξηθεῖσα ἐν τῷ πολέμῳ καὶ ἐν μέσῳ τῶν νικῶν διέβαινε τὸ ἔαρ τοῦ 312 τὸ Κενήσιον ὄρος, ὅπως ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τοῦ ἀντιπάλου τοῦ Κωνσταντίνου. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος πρὶν ἢ ἀναζεύξῃ εἶχεν ἐξασφαλίσει ἑαυτὸν κατὰ τὴν Ἀνατολήν, συνδεθεὶς διὰ κηδεστίας μετὰ τοῦ Λικινίου, μνηστευθέντος τὴν ἀδελφὴν τοῦ Κωνσταντίνου Κωνσταντίαν. Ἕνεκα δὲ τῆς προςπελάσεως τῶν δύο ἐκείνων ἡγεμόνων ἀπέβη ματαία ἡ συμμαχία ἣν προςήνεγκεν εἰς τὸν Μαξέντιον ὁ μακρὰν ἀπὼν Μαξιμῖνος, διότι πρὶν ἢ ὁ σύμμαχος δυνηθῇ νὰ ἔλθῃ εἰς βοήθειαν αὐτοῦ, τὰ κατὰ τὸν Μαξέντιον εἶχον ἤδη κριθῆ. Αἱ δὲ λιταὶ αἱ προηγηθεῖσαι τῆς συγκρούσεως τῶν ἀντιπάλων στρατιῶν ἀπέδειξαν εἰς τὸν κόσμον, ὅτι ἐν τῇ πάλῃ ἐκείνῃ δὲν διεκινδυνεύετο μόνον τὸ μέλλον δύο φιλοδόξων, ἀλλὰ καὶ ἐπέκειτο κρίσιμος ἀγὼν περὶ τῆς τύχης δύο θρησκευμάτων καὶ δύο πολιτισμῶν. Καὶ ὁ μὲν Μαξέντιος ἔχει πεποίθησιν εἰς τοὺς ἱεροσκόπους, οἵτινες, θέλοντες νὰ κερδήσωσι τὴν εὔνοιαν τοῦ ἡγεμόνος, προτιμῶντος τὰς ἡδονὰς τοῦ παλατίου τῆς ἐν τῷ στρατοπέδῳ ταλαιπωρίας, ἀποφαίνονται, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἔπρεπε νὰ ἐκπέμψῃ ἐπὶ τὸν ἀντίπαλον τὴν στρατιάν, αὐτὸς μένων ἐν Ῥώμῃ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

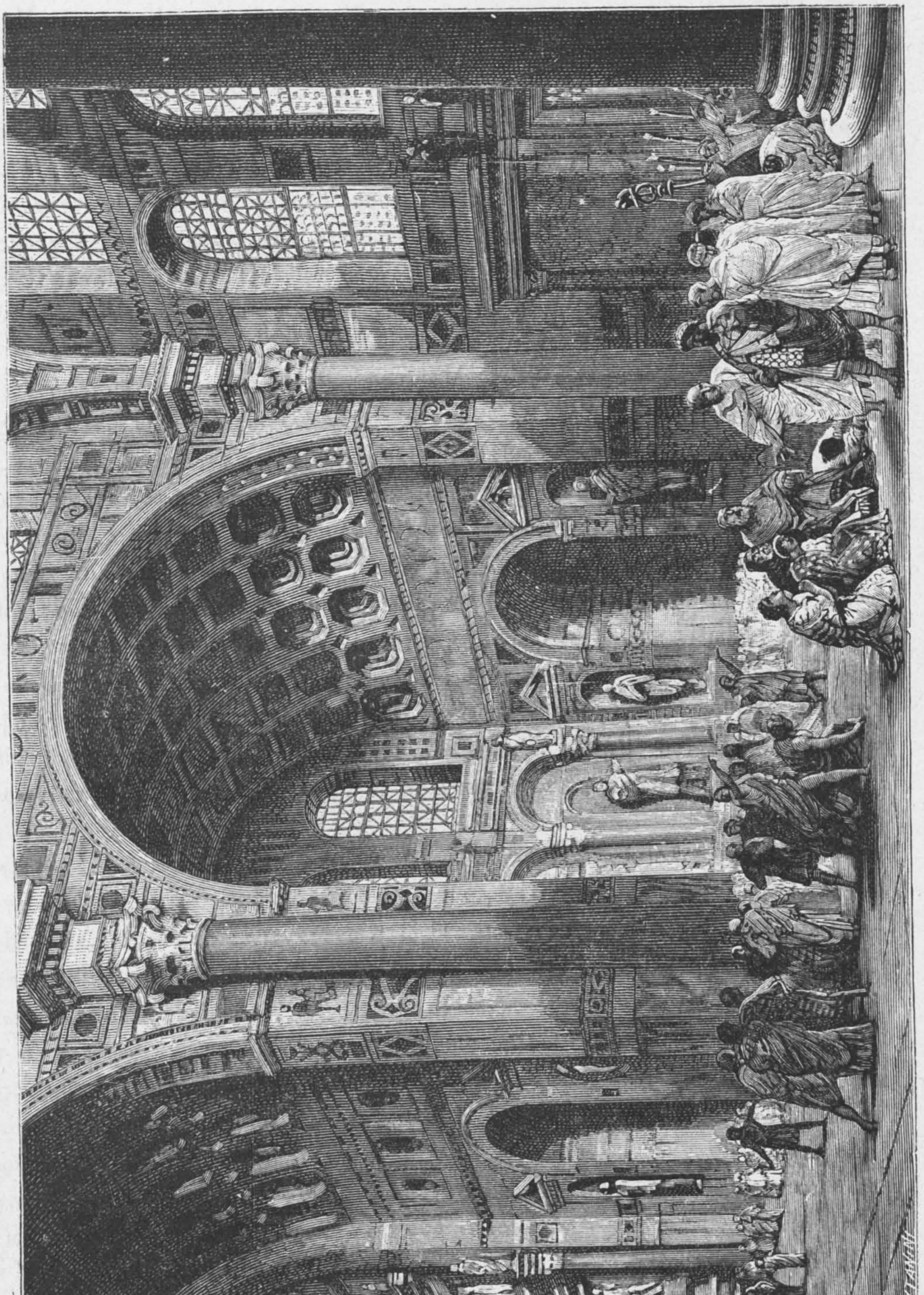

Ὁ λαὸς τῆς Ῥώμης ἐξερεθίζων τὸν Μαξέντιον κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου.

Ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος ἔχει πεποίθησιν εἰς τοὺς Χριστιανοὺς τοὺς ἐπικρατοῦντας ἐν τῇ στρατιᾷ αὐτοῦ, θέλων δὲ νὰ ἐνθαρρύνῃ αὐτοὺς πρὸς τὸν ἀγῶνα, ἔθηκεν ἐπὶ τοῦ *λαβάρου* [1], δόρατος διασταυρουμένου ὑπὸ κέρατος ἐγκαρσίου, μονόγραμμα ἐκ τῶν γραμμάτων Χ καὶ Ρ, δηλοῦν τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, καὶ συνήνεσεν εἰς τὴν ὑπὸ τῶν ἐν τῇ στρατιᾷ Χριστιανῶν ἀποδοχὴν τοῦ μονογράμματος ἐκείνου ἐπὶ τῶν ἀσπίδων [2].

Τὸ σχέδιον τῶν περὶ τὸν Μαξέντιον ἦτο νὰ προλάβωσι τὴν κατάβασιν τῶν πολεμίων, προσβάλλοντες αὐτοὺς ἐν αὐτῇ τῇ Γαλατίᾳ. Ἀλλὰ πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ ἐκείνου ἦτο ἀνάγκη ταχείας ἐνεργείας, ἐκεῖνοι δὲ ἀπ' ἐναντίας προεχώρησαν βραδέως οὕτως, ὥστε συνηντήθησαν μετὰ τοῦ ἐχθροῦ ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Πάδου. Καὶ δὴ ὁ Κωνσταντῖνος, πορθήσας τὸ Σεγούσιον (Susa), εἰσήλασεν εἰς τὴν γῆν τῶν Ταυρίνων, ἀλλ' ἐκεῖ εὗρεν ἀντιμετώπους τοὺς περὶ τὸν Μαξέντιον. Ἐπρώτευε δ' ἐν τῇ στρατιᾷ ἐκείνῃ ἴλη ἱππέων καταφράκτων κατὰ τὸν ἀνατολικὸν τρόπον. Ἐν δὲ τῷ σώματι ἐκείνῳ παρατηρήσας ὁ Κωνσταντῖνος τὴν τακτικὴν τῶν πολεμίων, παρεκώλυσε τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῆς, ἀραιώσας τὰς τάξεις αὐτοῦ ἐπὶ τῇ ἐφόδῳ τῶν ἱππέων ἐκείνων, ὅπως περιστείλῃ τὴν ὁρμὴν αὐτῶν, ἔπειτα δὲ διὰ δεξιῶν κινήσεων ἐνίκησεν αὐτοὺς καὶ διέσπειρε. Τὸ δὲ πεζικὸν, καταπτοηθὲν ὑπὸ τῆς ἥττης τῶν πεφημισμένων ἱππέων, ἔφυγε πρὸς τὴν Αὐγοῦσταν Ταυρίνων, τὸ σημερινὸν Ταυρῖνον (Torino), ἀλλ' οἱ πολῖται ἔκλεισαν τὰς πύλας τῆς πόλεως εἰς τοὺς φυγάδας, ἐξολοθρευθέντας ὑπὸ τῶν πολεμίων.

Ἡ δ' ἐν Ταυρίνῳ νίκη κατέστησε τὸν Κωνσταντῖνον κύριον συμπάσης τῆς πέραν τοῦ Πάδου Γαλατίας. Ἀλλ' ὑπῆρχε κατὰ τὰ βόρεια ἄλλη στρατιὰ τοῦ Μαξεντίου, στρατοπεδεύουσα παρὰ τὴν Οὐηρῶνα, ἡγεῖτο δ' αὐτῆς ὁ ἄριστος τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ Ῥουρίκιος Πομπηιανός. Ἐν τούτοις δ' ὁ Κωνσταντῖνος διὰ δεξιοῦ στρατηγήματος ἐστέρησε τοὺς ἐχθροὺς τοῦ πλεονεκτήματος τῆς ὀχυρᾶς αὐτῶν θέσεως. Διαβὰς δῆλα δὴ τὸν Ἀτισῶνα ἐν ἀποστάσει ὀλίγων χιλιομέτρων ἀπὸ τῆς Οὐηρῶνος, ἐπέπεσεν ἔπειτα διὰ πορείας ταχυτάτης νύκτωρ κατὰ τῶν πολεμίων. Γενομένης δὲ μάχης κρατερᾶς, ὁ

---

[1] Ἡ λέξις **λάβαρον** εἶνε κατὰ τὸν Oppert (Etudes Assyriennes σ. 166) ἀσσυριακὴ καὶ σημαίνει τὴν αἰωνιότητα.

[2] Εἰς τὴν ἰταλικὴν ταύτην ἐπὶ τὸν Μαξέντιον ἐκστρατείαν τοῦ Κωνσταντίνου ἀναφέρεται ἡ πολυθρύλητος διήγησις, ἣν ἀναγράφει ὁ **Εὐσέβιος** (ἐν βίῳ Κωνσταντίνου I, 27), περὶ τῆς ἐν τῷ οὐρανῷ ἐμφανίσεως σταυροῦ φωτεινοῦ, φέροντος πέριξ τὰ γράμματα ***ἐν τούτῳ νίκα***. Σημειωτέον, ὅτι καὶ ἐν τῇ ἰουδαϊκῇ ἱστορίᾳ εὑρίσκομεν πολλοὺς θρύλους περὶ ἐμφανίσεων ἐν τῷ οὐρανῷ. Ἴδ. περὶ τοῦ ὁράματος τοῦ Κωνσταντίνου **Σπυρ. Π. Λάμπρου** Ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος Τόμ. Γ' σ. 210 κ. ἑ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

μὲν Ῥουρίκιος ἐφονεύθη, οἱ δὲ περὶ αὐτὸν, ἀποδεκατισθέντες καὶ κατατριβέντες, ἐνεκλείσθησαν ἐν Οὐηρῶνι, ἀλλ' ἐπὶ τῷ ἀγγέλματι τῆς εἰς τὸν Κωνσταντῖνον παραδόσεως τῆς Ἀκυληίας κατέθηκαν τὰ ὅπλα καὶ παρεδόθησαν. Ἐκκαθάρας δὲ τὴν ὁδὸν ἀπὸ παντὸς πολεμίου, προεχώρησε τότε ὁ Κωνσταντῖνος πρὸς τὴν Ῥώμην. Ὁ δὲ Μαξέντιος, ὅστις τὸ κατ' ἀρχὰς ἐφαίνετο θέλων νὰ τηρήσῃ θέσιν ἀμυντικὴν, ὀχυρούμενος ὄπισθεν τοῦ αὐρηλιανείου τείχους, μετέβαλε γνώμην κατὰ τὴν ἐσχάτην ὥραν. Ἐνθαρρυνθεὶς δ' ἐκ τῆς ἐπαγγελίας τῶν σιβυλλείων βιβλίων, καθ' ἣν ἐν τῇ ἐπικειμένῃ μάχῃ ἔμελλε νὰ πέσῃ ὁ πολέμιος τῶν Ῥωμαίων, καὶ παρορμηθεὶς ὑπὸ τῆς βοῆς τοῦ πλή-

Ἡ ἧττα τοῦ Μαξεντίου.

θους, αἰσθανομένου, ὅτι μετὰ τῆς τύχης τοῦ Μαξεντίου ἔμελλε νὰ κριθῇ καὶ ἡ τῆς Ῥώμης, παρέλαβε τὴν ὑπολειφθεῖσαν στρατιὰν, καὶ, ἐξελθὼν τῆς πόλεως, ἐστρατοπέδευσε κατὰ τὴν Φλαμινίαν ὁδὸν, ἐγγὺς τόπου καλουμένου *Ἐρυθροπέτρας (Saxa Rubra)* καὶ ἀπέχοντος ἑπτὰ μίλια ἀπὸ τῆς Ῥώμης, ἀναμένων τὴν ἄφιξιν τοῦ ἐχθροῦ. Φθάσας δὲ ὁ Κωνσταντῖνος τὴν 27 Ὀκτωβρίου 312, διέταξε τὴν προσβολὴν τοῦ ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ κατεχομένου χωρίου. Καὶ ἡ μὲν σύγκρουσις τοῦ ἱππικοῦ ἀπέληξεν εἰς ἧτταν τῶν ἱππέων τοῦ Μαξεντίου, ἀλλὰ τὸ πεζικὸν καὶ ἰδίως ἡ φρουρὰ διημφισβήτησεν ἐπὶ μακρὸν τὴν νίκην πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον. Ὅτε δὲ πᾶσα ἐλπὶς νίκης ἀπωλέσθη, κατέλαβε τοὺς στρατιώτας τοῦ Μαξεντίου πανικὸς ἐπαγαγὼν τὸν ὄλεθρον

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

αὐτῶν. Ὑπὸ τοιούτους δὲ ὅρους ἡ ὑποχώρησις μετεβλήθη εἰς ἄτακτον φυγήν. Καὶ πολλοὶ μὲν ὑπῆρξαν οἱ πνιγέντες εἰς τὸν Τίβεριν, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Μαξέντιος, ὅστις ἔσπευσε νὰ διαβῇ ἐν τοῖς πρώτοις τὴν ἐπὶ τοῦ Τιβέρεως Μουλβίαν γέφυραν, εὗρε τὸν θάνατον ἐν τοῖς ὕδασι τοῦ ποταμοῦ. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος διέταξε νὰ ἐξαχθῇ ἐκ τῶν ὑδάτων ὁ νεκρὸς τοῦ ἀντιπάλου, καὶ ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἀποτμηθεῖσα ἐξετέθη δημοσίᾳ ἐν Ῥώμῃ. Ἐπὶ δὲ τῷ θεάματι ἐκείνῳ τὸ μὲν πλῆθος ἀνέπεμψε κραυγὰς χαρᾶς ἀγρίας, ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος, ὅστις ἀπέβλεπεν ἀτενῶς εἰς τὸ μέλλον καὶ δὲν ἠγνόει, ὅτι διὰ τῆς ἐκδικήσεως καὶ τῆς βιαιοπραγίας δὲν ἑδραιοῦται ἀρχὴ μόνιμος, συνεκράτησε τὴν μανίαν τοῦ πλήθους, κηρύξας καθολικὴν ἀμνηστίαν, ἧς ἐξῃρέθησαν μόνον οἱ συγγενεῖς καὶ οἱ σύμβουλοι τοῦ τυράννου χάριν δικαιώσεως καὶ διὰ λόγους πολιτικῆς συνέσεως τῶν ἀξιώσεων τοῦ πλήθους. Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον ὁ Κωνσταντῖνος διέλυσε μὲν τὸ σῶμα τῶν πραιτωριανῶν, καθῄρεσε δὲ τὰ τείχη τοῦ στρατοπέδου αὐτῶν. Ὅπως δ' ἑλκύσῃ τὴν εὔνοιαν τῆς συγκλήτου ὑπεσχέθη τὴν εἰς αὐτὴν ἀπόδοσιν τῶν ἀρχαίων προνομίων. Οἱ δὲ συγκλητικοί, συγκινηθέντες ἐπὶ τῇ ἀπροσδοκήτῳ ἐκείνῃ μεγαλοψυχίᾳ, ἔσπευσαν νὰ ὁμολογήσωσιν εἰς τὸν εὐτυχῆ νικητὴν τὰς ἑαυτῶν εὐχαριστίας. Καὶ ἀνέδειξαν μὲν πρῶτον τῶν τριῶν ὑπολειφθέντων αὐγούστων, ἀνήγειραν δ' εἰς αὐτὸν δημόσια μνημεῖα, ἐν οἷς καὶ ἡ μέχρι τῆς σήμερον σῳζομένη θριαμβικὴ ἁψίς. Τὸ μνημεῖον δὲ τοῦτο μαρτυρεῖ ἅμα τήν τε παρακμὴν τῆς τέχνης καὶ τὴν δημοσίαν εὐτέλειαν· διότι, μὴ εὑρισκομένων γλυπτῶν δυναμένων νὰ διακοσμήσωσιν ἐπαξίως τὴν ἁψῖδα, μετεφέρθησαν εἰς τὸ νεόδμητον κτίσμα τἀνάγλυφα τῆς ἁψῖδος τοῦ Τραϊανοῦ.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε νικήσει ἰδίως διὰ τῶν Χριστιανῶν, ἡ ὑπηρεσία αὐτῶν αὕτη ἦτο ἀξία ἰδίας ἀμοιβῆς. Ταύτης δ' ἔτυχον οἱ Χριστιανοὶ διὰ τοῦ ἐκ Μεδιολάνων διατάγματος, ἐκδοθέντος τὸ αὐτὸ ἔτος τῆς ἥττης τοῦ Μαξεντίου. Ἐν τῇ πόλει δ' ἐκείνῃ συνηντήθη ὁ Κωνσταντῖνος μετὰ καὶ τοῦ Λικινίου, οὗ ἐτελέσθησαν τότε οἱ γάμοι μετὰ τῆς Κωνσταντίας. Προσεκλήθη δὲ καὶ ὁ Διοκλητιανὸς νὰ παραστῇ εἰς τὴν συνέντευξιν τῶν δύο αὐγούστων. Ἀλλ' ὁ πρεσβύτης δὲν προσῆλθε, φέρων ὡς λόγον τῆς ἀπουσίας τὸ ἐπισφαλὲς τῆς ὑγιείας. Καὶ πράγματι ἔπαυσε ζῶν μετὰ βραχὺν χρόνον (313). Ὡς δὲ περὶ τῶν λόγων τῆς παραιτήσεως αὐτοῦ, οὕτω καὶ περὶ τοῦ τρόπου τοῦ θανάτου ἐξηνέχθησαν διάφοροι εἰκασίαι. Καὶ τινες μὲν εἶπον τὸν Διοκλητιανὸν φαρμακευθέντα, τινὲς δὲ αὐτοκτονήσαντα, εἰ καὶ εὐλογώτερος φαίνεται ὁ ἐν γήρατι φυσικὸς αὐτοῦ θάνατος. Ἀλλ' εὑρισκόμεθα ὅμως ἐν χρόνοις, καθ' οὓς ἄρχεται κατακλύζων τὸ θέατρον τῆς ἱστορίας ὁ θρῦλος, οὐδ' εἶνε ἄπορον ἂν ἐν τῇ τοιαύτῃ ἐπιδρομῇ πλαστῶν διηγήσεων ἔγεινεν ἀντικείμενον τῶν παντοίων θρύλων καὶ ὁ μέγας διώκτης τῶν Χριστιανῶν.

Τὸ δ' ἐκ Μεδιολάνων διάταγμα ἐμαρτύρει πρόοδον περὶ τὴν προστασίαν

τῶν Χριστιανῶν ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ τοῦ Γαλερίου. Καὶ ἐν τούτῳ μὲν ἡ ἀνοχὴ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας παρουσιάζετο ὡς χάρις, θρησκεία δὲ τοῦ κράτους ἐξηκολούθει νὰ μένῃ ἡ πολυθεΐα. Ἀλλὰ τὸ ἐκ Μεδιολάνων διάταγμα ἀνύψονε τὴν ἀνοχὴν εἰς δικαίωμα, κηρυττομένης πλήρους ἐλευθερίας συνειδήσεως. «Διατάξαι ἐδογματίσαμεν, ἔλεγε τὸ διάταγμα, οἷς ἡ πρὸς τὸ θεῖον αἰδώς τε καὶ τὸ σέβας ἐνείχετο, τοῦτ' ἔστιν, ὅπως δῶμεν καὶ τοῖς Χριστιανοῖς καὶ πᾶσιν ἐλευθέραν αἵρεσιν τοῦ ἀκολουθεῖν τῇ θρησκείᾳ ᾗ δ' ἂν βουληθῶσιν· ὅπως ὅ τι ποτέ ἐστι θεότης καὶ οὐρανίου πράγματος ἡμῖν καὶ πᾶσι τοῖς ὑπὸ τὴν ἡμετέραν ἐξουσίαν διάγουσιν εὐμενὲς εἶναι δυνηθῇ[1]».

Ἡ πολυθεΐα δὲν ἀναφέρεται ἐν τῷ διατάγματι, ἀλλὰ καταδικάζεται ἐμμέσως διὰ τοῦ ἑνικοῦ τύπου τοῦ ὀνόματος τὸ *θεῖον*. Οὕτω δ' ὁ χριστιανισμὸς γίνεται ἰσότιμος συμπάρεδρος τῶν ἄλλων θρησκευμάτων, μετ' οὐ πολὺ δὲ θἀναλάβῃ τὴν θέσιν κυρίου, ἡ δὲ κυριαρχία αὕτη θὰ γεννήσῃ ὡς πᾶν προνόμιον καταχρήσεις, ἐξ ὧν θὰ προέλθωσιν ἄπειρα δεινὰ διὰ τὰ χριστιανικὰ ἔθνη. Ἔφερε δὲ τὸ ἐκ Μεδιολάνων διάταγμα καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Λικινίου πλὴν τοῦ τοῦ Κωνσταντίνου. Ἡ δὲ ἀπουσία τοῦ ὀνόματος τοῦ Μαξιμίνου ἀποκαλύπτει τὴν θέσιν τῶν πραγμάτων. Δὲν ἠδύνατο δῆλα δὴ ὁ ἀρχαῖος σύμμαχος τοῦ Μαξεντίου νὰ εἶνε πλέον ἀνεκτὸς μετὰ τὴν ἧτταν καὶ τὸν θάνατον ἐκείνου. Καὶ ὁ Μαξιμῖνος δ' ἐξ ἑτέρου ἐξηρέθιζε τὴν μνησικακίαν τῶν συναυγούστων, ἐξακολουθῶν νὰ διώκῃ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις αὐτοῦ τοὺς Χριστιανούς. Ἀντιτασσόμενος πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ Λικινίου παρασκευαζομένην μεγάλην θρησκευτικὴν μεταβολήν, ἠρέσκετο νὰ παρουσιάζηται ὡς ὑπεραμυνόμενος τῶν ἀρχαίων θεῶν καὶ τῶν θεσμῶν τοῦ κράτους. Ἅτε δ' αὐξηθεὶς ἐν τῇ ἀπῳκισμένῃ Ἀνατολῇ, ἠγνόει τὴν ἐν τῇ Δύσει διὰ τῆς δεξιᾶς καὶ προνοητικῆς πολιτείας Κωνσταντίου τοῦ Χλωροῦ καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ ἐπελθοῦσαν μεγάλην μεταρρύθμισιν.

Ἐν τούτοις δὲ ὁ Μαξιμῖνος παρεσκευάζετο νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ γείτονος ἀντιπάλου, ἀναβάλλων διὰ μεταγενέστερον χρόνον τὴν κατὰ τοῦ ἀπωτέρου ἐπίθεσιν. Ἡ δ' εἰς τὴν Ἰταλίαν ἀναχώρησις τοῦ Λικινίου ἐνέδειξεν εἰς τὸν Μαξιμῖνον τὸν κατάλληλον καιρὸν πρὸς ἔναρξιν τοῦ ἀγῶνος. Καὶ δὴ τελευτῶντος τοῦ 312 διεπεραίωσεν εἰς τὰ ἐπὶ τάδε τοῦ Βοσπόρου τοὺς ἐν Ἀσίᾳ λεγεῶνας αὐτοῦ, καταλαβὼν δὲ τὸ Βυζάντιον καὶ τὴν Πέρινθον, προεχώρησε πρὸς τὰς ἐπαρχίας τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Πλησίον δὲ τῆς Ἀδριανουπόλεως συνήν-

---

[1] Τὸ κείμενον τοῦ πρώτου ἐκ Μεδιολάνων διατάγματος δὲν περισώζεται, ἀλλὰ τὰ κατ' αὐτὸ γνωρίζομεν ἐκ δευτέρου διατάγματος, ἐκδοθέντος μὲν κατὰ τὸν χρόνον τοῦ μεταξὺ Λικινίου καὶ Μαξιμίνου πολέμου, σῳζομένου δὲ λατινιστὶ μὲν παρὰ τῷ **Λακταντίῳ** (De mort. persecutorum 48), ἑλληνιστὶ δὲ παρὰ τῷ **Εὐσεβίῳ** (Ἐκκλ. ἱστ. X, 5 σ. 388).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

τησε τὸν ἐχθρὸν, σπεύσαντα νὰ ἐπίσχῃ τὴν προχώρησιν αὐτοῦ, τῇ 30 Ἀπριλίου 313. Ὡς δὲ κατὰ τὸν προηγούμενον ἐν Ἰταλίᾳ πόλεμον τοῦ Κωνσταντίνου πρὸς τὸν Μαξέντιον, οὕτω καὶ τώρα αἱ δυνάμεις τῶν δύο ἀντιπάλων δὲν ἦσαν ἰσόρροποι. Καὶ τότε μὲν ὁ Κωνσταντῖνος, ἀναγκασθεὶς νὰ πολεμήσῃ πρὸς στρατιὰν πολυπληθεστέραν, εἶχε νικήσει. Τώρα δὲ ὁ Λικίνιος, ἡγούμενος ἐπ' ἴσης δυνάμεων κατωτέρων, ἐνίκησεν ὁμοίως. Καὶ ἐν τῇ στρατιᾷ δ' αὐτοῦ ὑπερίσχυεν, ὡς τότε ἐν τῇ τοῦ Κωνσταντίνου, τὸ χριστιανικὸν στοιχεῖον. Ἀπόδειξις δὲ τούτου εἶνε ἡ προσευχὴ ἣν ἀπηύθυναν οἱ στρατιῶται τοῦ Λικινίου τὴν προτεραίαν τῆς μάχης, ἀνακράξαντες «Ὕψιστε θεὲ, δεόμεθά σου, ἅγιε θεὲ, εἰσάκουσον τῆς ἡμετέρας προσευχῆς[1]. Ὡς δὲ τὸ διάταγμα τῶν Μεδιολάνων, οὕτως ἡ προσευχὴ αὕτη παρίσταται ὡς ὁμολογία μονοθεϊστική, καὶ ἐν αὐτῇ δὲ οὔτε περὶ Ἰησοῦ, οὔτε περὶ σταυροῦ, ἀλλὰ μόνον περὶ θεοῦ γίνεται λόγος. Ἡ μάχη λοιπὸν ἡ ἐν τοῖς περὶ τὴν Ἀδριανούπολιν πεδίοις πολεμηθεῖσα ἔχει διὰ τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν τὴν αὐτὴν σημασίαν καὶ ἡ προτέρα παρὰ τὴν Ἐρυθρόπετραν, ἐν ᾗ ἐπ' ἴσης προέκειτο νὰ κριθῇ διὰ τῶν ὅπλων τὸ ζήτημα, ἂν ἔμελλε νὰ μείνῃ θρησκεία τοῦ κόσμου ἡ εἰδωλολατρεία ἢ νὰ καταλάβῃ τὴν θέσιν αὐτῆς ὁ χριστιανισμός. Καὶ ἡ μὲν ὑπερτέρα στρατηγικὴ τέχνη τοῦ Λικινίου καὶ ὁ ἐνθουσιασμὸς τῶν ὑπ' αὐτὸν λεγεώνων ἐπήγαγον τὴν νίκην αὐτοῦ. Ὁ δὲ Μαξιμῖνος ἡττηθεὶς ἔφυγεν ἐκ τοῦ στρατοπέδου καὶ ἐτράπη εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, φθάσας μέχρι τῆς Καππαδοκίας, ὅπου ἔστη. Ἐν ᾧ δὲ παρεσκευάζετο νἀποκλείσῃ εἰς τοὺς πολεμίους τὰς διόδους τοῦ Ταύρου καὶ νὰ στρατολογήσῃ νέαν στρατιὰν, κατέλαβεν αὐτὸν ὁ θάνατος τὸν Δεκέμβριον τοῦ 313.

Θανόντος δὲ τοῦ Μαξιμίνου, ἅπασα ἡ Ἀνατολὴ ὑπετάχθη εἰς τὸν Λικίνιον, ὅστις, θέλων νὰ ἐξασφαλισθῇ ἀπὸ παντὸς ἀπαιτητοῦ τοῦ θρόνου, δὲν ὤκνησε νὰ προβῇ εἰς πρᾶξιν ὠμοτάτην, ἀποκαλύπτουσαν τὴν μεγίστην ἀπανθρωπίαν τῆς ψυχῆς του, εἰ καὶ ἠρέσκετο παρουσιαζόμενος ὡς ἡγεμὼν χριστιανίζων. Εἶνε δὲ ἡ ὠμὴ αὕτη πρᾶξις ἡ ἐξολόθρευσις ἁπάντων τῶν οἰκείων τοῦ Διοκλητιανοῦ, τοῦ Σεβήρου καὶ τοῦ Μαξιμίνου, εἰς ἣν προέβη οὐδαμῶς συγκινούμενος ὑπὸ τῶν δακρύων ἀθῴων παιδίων. Συμπεριελαμβάνοντο δὲ εἰς τὰ θύματα αἱ χῆραι τοῦ Διοκλητιανοῦ καὶ τοῦ Γαλερίου, ἃς δὲν ἴσχυσε νὰ σώσῃ ἡ καταδίωξις ἣν εἶχον ὑποστῇ ὑπὸ τοῦ ἡττηθέντος ἀντιπάλου τοῦ νικητοῦ τοῦ Μαξιμίνου· ἐφονεύθησαν δ' ἀμφότεραι ἐν Θεσσαλονίκῃ τῷ 315.

Καὶ ἠδυνήθη μὲν ἡ ἑκατόμβη αὕτη τριῶν οἴκων νἀπαλλάξῃ τὸν Λικίνιον εἰκαζομένων ἀντιπάλων, ἀλλὰ δὲν ἴσχυσε νὰ σώσῃ αὐτὸν ἀπὸ τοῦ

[1] Summe Deus, te rogamus . . . Sancte Deus, preces nostras exaudi. **Λακταντίου** De mort. persecutorum 46.

μόνου δι' αὐτὸν ἐπιφόβου ἀνδρὸς τοῦ ἀληθῶς ἀντιποιουμένου τὸν θρόνον, τοῦ Κωνσταντίνου. Πράγματι δὲ ὀλίγους μόλις μῆνας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μαξιμίνου ἐξερράγη ὁ πόλεμος μεταξὺ Λικινίου καὶ Κωνσταντίνου. Καὶ τὴν μὲν προσεχῆ ἀφορμὴν τῆς ῥήξεως θεωρεῖται ὅτι παρέσχον οἰκογενειακαὶ σκευωρίαι, ἀλλὰ καὶ ἄνευ αὐτῶν οὐχ ἧττον ἔμελλε νὰ ἐκραγῇ ὁ ἀγών, ὃν προεκάλει οὐ μόνον ἡ θέλησις τῶν ἀνταγωνιστῶν, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον αὐτὴ ἡ ἀνάγκη τῶν πραγμάτων. Ἐν τῇ κρισίμῳ ὥρᾳ ἣν τότε διήρχετο τὸ κράτος, εὑρισκόμενον μετέωρον ἐν τῇ μεταβάσει ἀπὸ ἑνὸς τύπου τοῦ πολιτισμοῦ εἰς ἄλλον, τὴν διοίκησιν τῶν πραγμάτων ἔπρεπε νὰ ἔχῃ εἷς καὶ μόνος. Προστεθήτω δέ, ὅτι ἐν τῇ μελετωμένῃ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου μεταρρυθμίσει μέγας προορισμὸς ἐπεφυλάσσετο εἰς τὸ Βυζάντιον, ἀλλὰ τοῦτο εὑρίσκετο ἐν τῷ κέντρῳ τῶν κτήσεων τοῦ ἀντιπάλου. Τῆς δ' οἰκογενειακῆς σκευωρίας ἥτις παρέσχεν ἀφορμὴν εἰς ἔκρηξιν τοῦ πολέμου μετέχουσιν ὁ ἐπὶ τῇ νεωτέρᾳ ἀδελφῇ τοῦ Κωνσταντίνου Ἀναστασίᾳ γαμβρὸς αὐτοῦ Βασσιανὸς καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Σενεκίων. Φαίνεται δέ, ὅτι ἀμφότεροι συνώμοσαν ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τοῦ Λικινίου κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου. Ἀποδεικνύεται δὲ τοῦτο ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ ἀγῶνος ὁ μὲν Βασσιανὸς ἐθανατώθη ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου, ὁ δὲ ἀδελφὸς αὐτοῦ κατέφυγεν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Λικινίου.

Πρὶν ἢ δὲ ὁ ἀντίπαλος δυνηθῇ νὰ παρασκευασθῇ, ὁ Κωνσταντῖνος εἰσέβαλεν εἰς τὰς χώρας αὐτοῦ, ἡγούμενος εἰκοσακισχιλίων ἀνδρῶν. Προβαίνων δὲ ὁ Κωνσταντῖνος εἰς τὸ τόλμημα ἐκεῖνο, ὅπερ ἠδύνατο νἀποβῇ ὀλέθριον εἰς αὐτόν, εἶχε πεποίθησιν εἰς τὴν μεγαλοφυΐαν αὐτοῦ, τὸ δημοφιλὲς καὶ τὸν ἐνθουσιασμὸν τῶν περὶ αὐτὸν λεγεώνων· ἡ δ' ἔκβασις ἀπέδειξεν ὀρθὴν τὴν πεποίθησιν ἐκείνην. Ἀναλαβὼν δὲ τὸν ἀγῶνα, συνεκρότησε πρὸς τὸν ἀντίπαλον δύο μάχας, μίαν μὲν παρὰ τὴν Κίβαλιν τῆς Παννονίας (τὸ σημερινὸν Sevilei) τῇ 8 Ὀκτωβρίου 314, τὴν δ' ἑτέραν ἐν τοῖς πεδίοις τῆς ἐν Θρᾴκῃ Μαρδίας, ἐν ἀμφοτέραις δὲ ταῖς μάχαις ἀπέβη νικητὴς ὁ Κωνσταντῖνος. Τότε δὲ ὁ ἡττηθεὶς Λικίνιος ἐζήτησεν εἰρήνην, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος, ὅστις δὲν ἦτο παρεσκευασμένος προσηκόντως πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου μέχρι τῶν ἐσχάτων, ἐσυνθηκολόγησε μετὰ τοῦ ἡττηθέντος ἐπὶ τῷ ὅρῳ τῆς ὑπ' αὐτοῦ παραχωρήσεως τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς ἀναιρέσεως τοῦ Οὐάλεντος, γενναίου στρατηγοῦ, ὃν διαρκοῦντος τοῦ πολέμου εἶχεν ἀναδείξει καίσαρα ὁ Λικίνιος. Μετ' οὐ πολὺ δὲ συνωμολογήθη τῷ 316 καὶ ὅπως ὁ μὲν Λικίνιος ἀναδείξῃ καίσαρα τὸν ἴδιον υἱὸν Λικινιανόν, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος τὸν ἐκ τῆς πρώτης συζύγου Μινερβίνης υἱὸν Κρίσπον. Ἀλλ' ἡ συνομολογηθεῖσα εἰρήνη δὲν ἦτο διαρκής, ὡς ἐφαίνοντο πιστεύοντες πρῶτοι αὐτοὶ ἐκεῖνοι οἱ ὑπογράψαντες αὐτήν. Πράγματι δ' αἱ δυνάμεις, ἃς ἀντέταξαν κατ' ἀλλήλων ἀμφότεροι κατὰ τὴν ἐπανάλη-

ψιν τοῦ πολέμου, μαρτυροῦσι μακρὰς ἑκατέρωθεν παρασκευάς, ἀποδεικνυούσας τὴν πεποίθησιν βραχείας διαρκείας τῆς συνθήκης τοῦ 314.

Ἡ δὲ γενομένη παρατήρησις, ὅτι ἀπὸ τοῦ ἔτους 319 τὰ ὀνόματα τοῦ Λικινίου καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ δὲν ἐμφανίζονται πλέον ἐν τοῖς καταλόγοις τῶν ὑπάτων μαρτυρεῖ, ὅτι αἱ μεταξὺ τῶν δύο αὐγούστων σχέσεις ἦσαν ἤδη ἔκτοτε ψυχραί. Ἤδη δὲ ὁ Λικίνιος εἶχε μεταβάλει τὴν περὶ τὰ θρησκευτικὰ πράγματα πολιτείαν αὐτοῦ, ἀπομακρυνόμενος ἀπὸ τῶν Χριστιανῶν καθ' ὅσον ὁ Κωνσταντῖνος προσήγγιζεν ὁσημέραι μᾶλλον πρὸς αὐτούς. Λησμονῶν δὲ ὁ Λικίνιος, ὅτι εἶχε συνυπογράψει τὸ ἐκ Μεδιολάνων διάταγμα, ἐδίωξε τοὺς Χριστιανούς, μὴ ἐπιτρέπων τὴν ὑπ' αὐτῶν ἀνάληψιν στρατιωτικῶν ἀξιωμάτων καὶ ἀπαγορεύων εἰς τοὺς ἐπισκόπους τὴν εἰς συνόδους συνέλευσιν. Οὕτω δὲ ὁ τελευταῖος μεταξὺ Κωνσταντίνου καὶ Λικινίου πόλεμος προσελάμβανεν ὡς οἱ πρότεροι πρὸς τὸν Μαξέντιον καὶ τὸν Μαξιμῖνον χαρακτῆρα θρησκευτικόν, τοῦ μὲν Λικινίου μαχομένου ὑπὲρ τῶν θεῶν, τοῦ δὲ Κωνσταντίνου ὑπὲρ τοῦ ἀνωνύμου ἐκείνου θεοῦ, ὅστις ἔμελλε μετ' οὐ πολὺ νὰ δεσπόσῃ μονίμως.

Πρὸ δὲ τῆς ἀναλήψεως τοῦ πρὸς τὸν Λικίνιον πολέμου ὁ Κωνσταντῖνος ἠναγκάσθη νὰ ὑποστῇ βαρὺν ἀγῶνα πρὸς τοὺς βαρβάρους. Καὶ οἱ μὲν Φράγκοι καὶ οἱ Ἀλαμαννοὶ εἶχον καὶ πάλιν ἐπιδράμει κατὰ τῶν παραρρηνίων συνόρων, οἱ δὲ Σαρμάται (Ἰάζυγες) καὶ οἱ Γότθοι κατὰ τῶν παριστρίων. Καὶ εἰς μὲν τὸν Ῥῆνον ἔστειλε τὸν Κρίσπον, ἀναδειχθέντα νικητήν, εἰς δὲ τὸν Δούναβιν μετέβη αὐτός, καί, νικήσας τοὺς βαρβάρους παρὰ τὴν Βονωνίαν, πλησίον τοῦ σημερινοῦ Βιδινίου, ἐδίωξεν αὐτοὺς πέραν τοῦ ποταμοῦ καὶ ἠνάγκασεν εἰς συνθηκολογίαν.

Ὁ δὲ Λικίνιος δὲν ἐπωφελήθη ἐκ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, ὅπως ἀναλάβῃ τὸν ἀγῶνα καθ' ὃν χρόνον ὁ ἀντίπαλος ἐπολέμει πρὸς αὐτούς. Ἔπραξεν ἄρα τοῦτο ἐκ μεγαλοψυχίας ἢ ἐξ ἀδυναμίας; Ἡ ἱστορία τῶν χρόνων ἐκείνων εἶνε οὕτως ἠλλοιωμένη ὑπὸ τοῦ θρησκευτικοῦ πάθους, ὥστε ἀποβαίνει δυσχερής, ἐνίοτε δὲ καὶ ματαία ἡ ζήτησις τοῦ ἀληθοῦς. Οὕτω δὲ οἱ μὲν Χριστιανοὶ ἱστορικοὶ προσγράφουσιν εἰς τὸν Λικίνιον τὴν ἔναρξιν τοῦ πολέμου, ἀλλ' οἱ ἐθνικοὶ θεωροῦσι πρῶτον ἀρξάμενον χειρῶν ἀδίκων τὸν Κωνσταντῖνον[1]. Τὰ δὲ πράγματα φαίνονται δικαιοῦντα τοὺς ἐθνικοὺς ἱστοριογράφους.

Μετὰ τὴν πρὸς τοὺς βαρβάρους ὁμολογηθεῖσαν εἰρήνην ὁ Κωνσταντῖνος μετέβη εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ὅπως ἐφορεύσῃ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ τῆς κατα-

[1] Constantinus tamen vir ingens et omnia efficere nitens quae animo preparasset, simul principatum totius orbis affectans Licinio bellum intulit. **Εὐτροπίου** X, 6.

σκευῆς μεγάλου πολεμικοῦ λιμένος. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ χρόνον ἤθροισεν ἐν Πειραιεῖ μέγα πλῆθος νηῶν καὶ φορτηγίδων. Τῶν δὲ τοιούτων παρασκευῶν ἦτο προφανὴς ὁ σκοπός.

Τὸ δ' ἔαρ τοῦ 323 ἔγεινε τέλος ἔναρξις τῶν ἐχθροπραξιῶν. Ἂν δὲ πιστεύσωμεν τὸν Ζώσιμον [1], εἰς τριακοσίας περίπου χιλιάδας ἀνδρῶν ἀνῆλθον αἱ ἐν τοῖς πεδίοις τῆς Ἀδριανουπόλεως ἀντιπαραταχθεῖσαι στρατιαὶ τῶν ἀντιπάλων. Κατὰ ταῦτα δ' ἡ συγκροτηθεῖσα μάχη ἦτο τὸ Ἄκτιον τῆς χριστιανικῆς αὐτοκρατορίας. Καὶ ὁ μὲν Λικίνιος εἶχε στρατιὰν πολυπληθεστέραν, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ὑπερτέραν κατὰ τὸ ποιὸν τῶν στρατιωτῶν. Ἡ μὲν στρατιὰ τοῦ Λικινίου, συγκειμένη ἐξ Ἀσιατῶν καὶ Αἰγυπτίων, ἦτο ἐξησθενημένη ὑπὸ τῆς μαλθακότητος καὶ ἐδυσπίστει πρὸς τὸν ἡγεμόνα ἅτε ἄλλοτε ἡττηθέντα, ἡ δὲ τοῦ Κωνσταντίνου συνίστατο ὡς τὸ πλεῖστον ἐκ παλαιμάχων εἰθισμένων εἰς τὰς κακώσεις τοῦ πολέμου καὶ τὴν αὐστηρότητα τῆς πειθαρχίας, καὶ ἐνεφορεῖτο ἐμπιστοσύνης πρὸς τὸν ἡγούμενον αὐτῆς, ἀναδειχθέντα τέως πάντοτε νικηφόρον.

Καὶ εἶχε μὲν καταλάβει ὁ Λικίνιος θέσιν ὀχυρὰν πλησίον τῆς Ἀδριανουπόλεως, ἀλλ' ὁ ἀντίπαλος δὲν ἐπέτρεψεν εἰς αὐτὸν νὰ ἐπωφεληθῇ. Ἐπανέλαβε δ' ὁ Κωνσταντῖνος παρὰ τὴν Ἀδριανούπολιν τὸ πονηρὸν στρατήγημα, οὗ εἶχε ποιήσει χρῆσιν παρὰ τὴν Οὐηρῶνα ἐναντίον τοῦ Πομπηιανοῦ. Καὶ ἐκεῖ μὲν εἶχε διαβῇ τὸν Ἀτισῶνα ἐν χώρῳ κειμένῳ μακρὰν τοῦ στρατοπέδου τῶν πολεμίων, παρὰ δὲ τὴν Ἀδριανούπολιν διέβη τὸν Ἕβρον, ὅστις σήμερον καλεῖται Μαρίτσα, καί, ἀπειλῶν τὸν ἐχθρὸν ἐκ τῶν νώτων, ἠνάγκασε νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τῆς θέσεως ἣν κατεῖχεν. Ἐπιτευχθέντος δὲ τούτου, ἐξησφάλισεν ὁ Κωνσταντῖνος τὴν νίκην, ἥτις συνεπληρώθη διὰ τῆς ἐκπορθήσεως τοῦ στρατοπέδου τοῦ Λικινίου τῇ 3 Ἰουλίου 323. Ἔσπευσε δ' ὁ ἡττηθεὶς νὰ σωθῇ εἰς τὸ Βυζάντιον, ἐλπίζων εἰς τὴν ὑπεράσπισιν παρὰ τοῦ στόλου, ὃν εἶχε διασπείρει ἀνὰ τὸν Ἑλλήσποντον. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ ἐλπὶς ἐξέλιπε μετ' οὐ πολύ, διότι, καθ' ὃν χρόνον ὁ Κωνσταντῖνος ἐπολιόρκει τὴν πόλιν ἀπὸ τῆς ἠπείρου, ὁ υἱὸς αὐτοῦ Κρίσπος εἰσέπλεε κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ μετὰ τοῦ στόλου εἰς τὸν Ἑλλήσποντον καὶ ἐνίκα λαμπρῶς παρὰ τὴν Καλλίπολιν τὸν στόλον τοῦ Λικινίου, οὗ ὁ στόλαρχος Ἄβαντος διεσώθη φυγὼν μετὰ τῶν ὑπολοίπων νηῶν εἰς τὴν Χαλκηδόνα. Ἐκεῖσε δ' ἔσπευσε φεύγων καὶ ὁ Λικίνιος πρὶν ἢ ὁ Κωνσταντῖνος συντελέσῃ τὴν ἐκπολιόρκησιν τοῦ Βυζαντίου. Ἀφήσας δὲ τὸν μάγιστρον τῶν ὀφφικίων Μαρτινιανόν, ἀναδειχθέντα τότε καίσαρα, πρὸς φύλαξιν τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τῆς Προποντίδος, ἐπελήφθη νέων παρασκευῶν πρὸς ἐπανάληψιν τοῦ πολέμου. Ἀλλὰ πρὶν ἢ δυνηθῇ νἀγάγῃ τὰς παρασκευὰς ἐκείνας εἰς πέρας, ὁ Κωνσταντῖνος, θαλασσοκρατῶν

[1] **Ζωσίμου** σ. 86, 19. 87, 5.

ἤδη, διεπεραίωσε διὰ τοῦ Βοσπόρου τὴν στρατιάν, καὶ ἠνάγκασε τοὺς πολεμίους νὰ ἔλθωσιν εἰς σύγκρουσιν. Συγκροτηθείσης δὲ μάχης τῇ 18 Σεπτεμβρίου 323 παρὰ τὴν Χρυσόπολιν, τὸ σημερινὸν Σκούταρι, ἐνίκησε καὶ κατ' αὐτὴν ὁ Κωνσταντῖνος. Ὁ δὲ Λικίνιος, ἀναγκασθεὶς καὶ πάλιν εἰς ὑποχώρησιν, κατέφυγεν εἰς τὴν Νικομήδειαν, ἧς καὶ ἤρχισεν ἡ πολιορκία μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς Χαλκηδόνος. Τοῦ δὲ Κωνσταντίνου ὑποσχεθέντος ἐνόρκως εἰς τὴν ἀδελφὴν Κωνσταντίαν νὰ φεισθῇ τῆς ζωῆς τοῦ συζύγου αὐτῆς Λικινίου, ὁ ἡττημένος αὔγουστος κατέθηκε τὴν πορφύραν καὶ παρεδόθη εἰς τὸν νικητὴν τῇ 23 Σεπτεμβρίου 323. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ἐξώρισε μὲν αὐτὸν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ διέταξε βαρβάρως τὸν φόνον αὐτοῦ μετὰ τοῦ υἱοῦ Λικινιανοῦ καὶ τοῦ ἑτέρου καίσαρος Μαρτινιανοῦ, παραβὰς τὴν ἱερότητα τοῦ ὅρκου *(contra religionem sacramenti)* κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Εὐτροπίου. Καὶ ὅμως οὐδεὶς οὐδ' αὐτῶν τῶν ἱστορικῶν τῶν καταφερομένων κατὰ τοῦ Λικινίου ἔγραψε περὶ ἀποπείρας τοῦ ἐκπτώτου καὶ ἐξορίστου ἐπιχειρηθείσης πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἀρχῆς. Κατὰ ταῦτα δὲ τὸν Κωνσταντῖνον ἤγαγεν εἰς τοὺς τρεῖς ἐκείνους φόνους μόνη ἡ ὑπόνοια, μὴ ὁ ἐπὶ δώδεκα ἔτη ἄρξας ὡς αὐτοκράτωρ πειραθῇ νὰ γείνῃ καὶ πάλιν κύριος τῆς ἀρχῆς. Ἀλλὰ τότε διὰ τίνα λόγον νὰ ὑποσχεθῇ, καὶ δὴ ἐνόρκως, τὴν διατήρησιν τῆς ζωῆς τοῦ ἡττημένου ἀντιπάλου; Διὰ τί δὲ νὰ ἐπιδεινώσῃ τὸν φόνον διὰ τῆς ἐπιορκίας; Ἀλλ' αἱ ἐρωτήσεις αὗται εἶνε ἔκτοποι. Παρὰ τοῦ ἀνδρὸς τοῦ χάριν ἁπλῆς ὑπονοίας θανατώσαντος τὸν υἱὸν Κρίσπον τὸν νικητὴν τῶν Φράγκων καὶ Ἀλαμαννῶν καὶ ἥρωα τῆς παρὰ τὴν Καλλίπολιν ναυμαχίας δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ ζητηθῇ λόγος διὰ τὴν θυσίαν τοῦ ἀρχαίου ἀντιπάλου, καίπερ συνεπιφέρουσαν τὴν ἐπιορκίαν.

Γ' Ο ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΟΝΟΚΡΑΤΩΡ (323-337)[1]. — Εὐσέβιος ὁ Καισαρείας χρονολογεῖ τὴν εἰς τὸν χριστιανισμὸν μετάστασιν τοῦ Κωνσταντίνου

[1] Πηγαὶ τῶν κατὰ τὴν μονοκρατορίαν τοῦ Κωνσταντίνου εἶνε ὁ **Εὐτρόπιος** (X, 7-8), ὁ **Ζώσιμος** (σ. 94, 3-105, 6), ὁ **Ζωναρᾶς** (XIII, 1-5), ὁ **Αὐρήλιος Βίκτωρ** (Caes. XLI, 10-21) καὶ ἡ Ἐπιτομὴ τῆς συγγραφῆς ταύτης (XLI, 8-17), καὶ ὁ **Ἀνώνυμος τοῦ Βαλεσίου** (Excerpta de Constantino Chloro, Constantino M. et aliis imperatoribus § 30-35), οὕτω καλούμενος ἀπὸ τοῦ Valesius (Valois), πρώτου ἐκδόντος τὴν ἱστορικὴν ἐκείνην ἀνθολογίαν ἐν ἐπιμέτρῳ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἀμμιανοῦ Μαρκελλίνου ἐν Παρισίοις 1636. Προσθετέοι δ' εἰς τὰς πηγὰς οἱ πανηγυρισταὶ τοῦ αὐτοκράτορος **Ναζάριος** καὶ **Εὐμένιος** (ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Baehrens τῶν XII Panegyrici latini ἐν Λειψίᾳ 1874) καὶ ὁ **Εὐσέβιος** (Βίος Κωνσταντίνου καὶ Ἐκκλ. Ἱστ. VIII), οὗ ὁ βίος τοῦ Κωνσταντίνου εἶνε τὸ μέγα φυτώριον τῶν ψευδῶν θρύλων τῶν περιστεφόντων τὴν παράδοσιν περὶ τοῦ μεγάλου προστάτου τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἴδ. περὶ αὐτῶν

ὡς γενομένην τῷ 312, ὅτ' ἐστράτευσε κατὰ τοῦ Μαξεντίου. Ἀλλ' αἱ ἐθνικαὶ πηγαί, ὁ Λιβάνιος καὶ ὁ Ζώσιμος, καταβιβάζουσιν εἰς ἱκανῶς μεταγενεστέρους χρόνους τὴν μετάστασιν ἐκείνην, ἐκεῖνος μὲν εἰς τὸ 323, μετὰ τὴν ἧτταν τοῦ Λικινίου, οὗτος δὲ εἰς τὸ 326, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ Κρίσπου. Ἡ δὲ διαφορὰ τῶν χρονολογιῶν τούτων δεικνύει τὴν ἀπουσίαν μνημείου βεβαίου καὶ ἀληθοῦς μαρτυροῦντος τὸ γεγονός. Ἀλλ' ἔχομεν ὅμως διάφορα μνημεῖα μαρτυροῦντα, ὅτι ἡ προστασία ἣν ὁ Κωνσταντῖνος παρέσχεν εἰς τὸν χριστιανισμὸν οὐδέποτε ὑπερηκόντισε τὰ ὅρια τοῦ πολιτικοῦ συμφέροντος τοῦ αὐτοκράτορος, φυλαχθέντος νὰ προβῇ μέχρι διωγμοῦ τῶν ἐθνικῶν[1]. Καὶ ἔσχε μὲν τὴν σύνεσιν νὰ ἐπωφεληθῇ χάριν τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ

A. Crivelucci Storia delle relazioni fra lo Stato e la Chiesa dai primi tempi del Cristianesimo alla caduta dell' impero romano d'Occidente. Ἐν Βονωνίᾳ. 1886. Πρβλ. περὶ Κωνσταντίνου Manso Leben Constantins des Grossen. Ἐν Βιέννῃ. 1819.—A. de Broglie L' église et l' empire Romain au IVe siècle. I. Règne de Constantin. 2 τόμοι. Ἐν Παρισίοις. 1856 (ἔκδ. β΄ 1882).—Keim Der Übertritt Konstantins d. Grossen zum Christentum. Ἐν Ζυρίχῃ. 1862.—Burckhardt Die Zeit Constantin's des Grossen ἔκδ. β΄. Ἐν Λειψίᾳ. 1880.—Flasch Constantin der Grosse als erster christlicher Kaiser. Ἐν Βαμβέργῃ. 1891.

[1] Ἡ νομοθεσία καὶ τὰ νομίσματα τοῦ Κωνσταντίνου μαρτυροῦσι τὴν διαρκῆ αὐτοῦ μέριμναν, ὅπως μὴ θυσιάσῃ τὸ ἕτερον τῶν θρησκευμάτων. Διὸ βλέπομεν συνεχῶς νόμους τοῦ αὐτοκράτορος ὁτὲ μὲν ἐπιδεικνύοντας εὔνοιαν πρὸς τοὺς Χριστιανούς, ὁτὲ δὲ πρὸς τοὺς ἐθνικούς. Καὶ τῷ μὲν 312 βλέπομεν αὐτὸν παρέχοντα εἰς τὴν σύγκλητον τῆς Ῥώμης τὴν ἄδειαν νὰ ἐπιγράψῃ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐπὶ ναοῦ, τῷ δὲ 334 ἐγκρίνοντα τὴν ὑπὸ τῆς συγκλήτου ἀνοικοδόμησιν τοῦ ναοῦ τῆς Ὁμονοίας. Καὶ ἀπαγορεύει μὲν τὴν κατ' οἴκους οἰωνοσκοπίαν, διατηρεῖ δὲ τὴν δημοσίαν (Ἴδ. **Κώδικος Θεοδοσιακοῦ** IX, 16, 1 καὶ 2), διὰ νόμου δὲ τοῦ 321 διατάσσει, ὅπως ἐν περιπτώσει κατακεραυνώσεως οἰκοδομήματός τινος ἐρωτᾶται ἡ γνώμη τῶν οἰωνοσκόπων, οἵτινες ὤφειλον πάραυτα νἀναφέρωνται εἰς τὸν ἡγεμόνα (Ἴδ. **Κώδικος Θεοδοσιακοῦ** XVI, 10, 1). Ἄλλος δὲ νόμος τοῦ Κωνσταντίνου ἐκέλευε τὸν σεβασμὸν τῶν τάφων, οὓς ὁ ἀμοιβαῖος φανατισμὸς τῶν δύο θρησκευμάτων ἐξέθετεν εἰς διηνεκεῖς συλήσεις, εἰς δὲ τὰς περιπτώσεις διαζυγίου περιελάμβανε καὶ ἐκείνην καθ' ἣν ὁ σύζυγος ἦτο τυμβωρύχος, sepulcrorum dissolutor (νόμος τοῦ 331. Ἴδ. **Κώδικος Θεοδοσιακοῦ** III, 16, 1). Περὶ δὲ τῶν νομισμάτων τοῦ Κωνσταντίνου παρετηρήθη ἤδη ὑπὸ τοῦ ἐπιφανοῦς νομισματολόγου Eckhel, ὅτι ἅπασα ἡ ἱστορία τῆς ἀρχῆς τοῦ Κωνσταντίνου, οἷα ἐκφαίνεται ἐπὶ τῶν νομισμάτων, ἐνδεικνύει αὐτοκράτορα ἐθνικόν. Καὶ ἀληθῶς ἀφθονοῦσι νομίσματα τοῦ Κωνσταντίνου φέροντα ὡς ἔμβλημα τὸν Δία, τὸν Ἄρην, τὴν Νίκην, καὶ ἰδίως τὸν Ἥλιον. Ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ νομίσματα φέροντα τύπον χριστιανικόν, εὕρηνται δὲ καί τινα, ἐν οἷς τὰ δύο θρησκεύματα συνυποδεικνύονται. Οὕτως ἐπί τινος νομίσματος εἶνε χε-

σκοπῶν ἐκ τῆς δυνάμεως, ἣν ἀντεπροσώπευεν ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία, ἀλλὰ προςέσχε τὸν νοῦν μὴ διακινδυνεύσῃ διὰ τῆς τοιαύτης ἐνεργείας τὴν θέσιν αὐτοῦ πρὸς τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν, ἥτις εἶχεν ἀρκοῦσαν ἀκόμη ἰσχύν, ὥςτε νὰ μὴ ἐπιχειρήσῃ τις ἡγεμὼν τὴν καταπολέμησιν αὐτῆς χωρὶς νὰ προκαλέσῃ τὸν ἴδιον ὄλεθρον. Διὸ ἐφρόντισεν ὁ Κωνσταντῖνος νὰ τηρήσῃ θέσιν τινὰ μετέωρον μεταξὺ τῶν δύο θρησκευμάτων. Καὶ ἀπεδέχθη μὲν τὸ θεμελιῶδες δόγμα τῶν Χριστιανῶν, τὴν εἰς ἕνα μόνον θεὸν πίστιν, ἀλλ' ἀπέφυγεν ὅμως νὰ ὀνομάσῃ τὸν μόνον ἐκεῖνον θεὸν *(Divinitas)*, ὅπως μὴ ἐρεθίσῃ ὑπὲρ τὸ δέον τοὺς ἐθνικούς[1]. Ὁμοίως δὲ ἀνεγνώρισε μὲν τοὺς ἐπισκόπους ὡς λειτουργοὺς τῆς πολιτείας ἐν τοῖς θρησκευτικοῖς πράγμασιν, ἀλλὰ διετήρησε ταὐτοχρόνως τοὺς ἱερεῖς τῶν ἐθνικῶν καὶ τὰ προνόμια αὐτῶν, καὶ ἐξηκολούθησε μένων ὁ ὕπατος ἀρχιερεὺς τῆς εἰδωλολατρείας.

Ταύτην δὲ τὴν ἐπὶ ἴσοις καὶ ὁμοίοις μεταχείρισιν τῶν δύο θρησκευμάτων ἐξακολουθεῖ μετερχόμενος μέχρι τέλους τοῦ βίου. Καὶ συνήνεσε μὲν κατὰ τὴν ὑστάτην αὐτοῦ ὥραν νὰ δεχθῇ τὸ βάπτισμα, ἀλλὰ καὶ ἐτέλεσε πρᾶξιν ἁρμόζουσαν εἰς ἡγεμόνα ἐθνικόν, ἐπικυρώσας τὰ προνόμια τῶν διὰ βίου ἱερέων *(flamines perpetui)* καὶ ὁρίσας νὰ χαραχθῇ τὸ διάταγμα αὐτοῦ ἐκεῖνο ἐπὶ πίνακος χαλκοῦ, ὅπως τηρῆται εἰς τὸ διηνεκές[2].

χαραγμένος ὁ σταυρὸς μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς Marti patri conservatori. Ἴδ. W. Madden ἐν τῷ περιοδικῷ Numismatic chronicle Τόμ. ΚΒ' (1877) σ. 242 κ. ἑ.

[1] Ἂν ὁ Κωνσταντῖνος ἤθελε δυνηθῇ νὰ ἐπονομάσῃ τὸν ἀνώνυμον θεὸν (Divinitas) συμφώνως πρὸς τὴν ἰδίαν συνείδησιν καὶ τὰς παραδόσεις τοῦ οἴκου αὐτοῦ, πιθανῶς ἤθελε καλέσει αὐτὸν ***Ἀπολλώνιον*** (Apollinaris). Ἀληθῶς ὁ θεὸς Ἥλιος ἦτο ὁ θεῖος προστάτης τοῦ δευτέρου Φλαβίου οἴκου· ὁ δὲ ῥήτωρ **Εὐμένιος** δὲν ὤκνησεν ἐν πανηγυρικῇ περιστάσει νὰ ὀνομάσῃ τὸν Ἀπόλλωνα δημοσίᾳ τῷ 310 κληρονομικὸν θεὸν τοῦ Κωνσταντίνου. Πλεῖστα δὲ ὅσα νομίσματα τοῦ αὐτοκράτορος φέρουσι τὴν ἐπιγραφὴν *Τῷ ἀνικήτῳ Ἡλίῳ* (Soli invicto). Ἴσως δὲ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἰδιαζούσης ἐκείνης στοργῆς τοῦ Κωνσταντίνου πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀπόλλωνος ἐγεννήθη ἡ ἰδέα τῆς παραβολῆς τῆς ἐλεύσεως τοῦ σωτῆρος πρὸς τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου, διὸ ἡ ἐκκλησία ὥρισε τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὴν 25 Δεκεμβρίου, ἐν ᾗ ἡμέρᾳ οἱ ἐθνικοὶ ἑώρταζον τὰ γενέθλια τοῦ ἀνικήτου Ἡλίου (natales invicti Solis). Ἐκ τῆς συγχύσεως δὲ ταύτης προῆλθε καὶ ἡ ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἡλίου ἐν πολλαῖς χριστιανικαῖς ἐπιγραφαῖς κλῆσις τῆς Κυριακῆς, τῆς ἄλλως ἐπωνύμου ἡμέρας τοῦ Κυρίου. Οἱ δὲ Γερμανοὶ ἀκόμη καὶ τὴν σήμερον καλοῦσι τὴν Κυριακὴν Sonntag, ἤτοι ἡμέραν τοῦ Ἡλίου. Ἴδ. Munter Sinnbilder und Kunstdarstellungen der alten Christen. σ. 75 καὶ Duruy Histoire des Romains Τόμ. Ζ' σ. 52.

[2] Ut perpetua observatione firmetur. **Κώδ. Θεοδοσιακοῦ** XII, 5, 2.

Ὁ Ἀρειανισμὸς καὶ ἡ ἐν Νικαίᾳ σύνοδος. — Διὰ τῶν παρὰ τὴν Ἀδριανούπολιν καὶ Χρυσόπολιν νικῶν ὁ Κωνσταντῖνος εἶχεν ἀποκαταστήσει τὴν εἰρήνην ἐν τῷ κράτει. Διὰ δὲ τοῦ θρησκευτισμοῦ ἐπαμφοτερισμοῦ καὶ τῆς κηρύξεως τῆς ἐλευθερίας τῆς λατρείας εἶχεν ἐλπίσει, ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ καταστήσῃ δυνατὴν τὴν εἰρηνικὴν συμβίωσιν Χριστιανῶν καὶ ἐθνικῶν. Ἀλλὰ τὸ ἔργον αὐτοῦ ταῦτα πράττοντος δὲν εἶχε συντελεσθῆ, παρίστατο δὲ ἀνάγκη τῆς εἰρηνεύσεως αὐτῆς τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας, σπαραττομένης ἀπὸ ἱκανῶν ἐτῶν ὑπὸ δεινῆς ἔριδος. Τὴν δὲ δᾷδα τῆς διχονοίας εἶχεν ἀνάψει ἡ ἐν Ἀφρικῇ ἐκκλησία. Παρετηρήσαμεν ἤδη ἀνωτέρω, ὅτι τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν διωγμῶν τοῦ χριστιανισμοῦ ὑπῆρξε καὶ ἡ μεταβολὴ τοῦ δημοκρατικοῦ ὀργανισμοῦ τῆς ἐκκλησίας εἰς ἀριστοκρατικὴν ἱεραρχίαν. Μετὰ δὲ τὸν ἐπὶ Δεκίου διωγμὸν ἡ μεταβολὴ ἐγενικεύθη, καὶ τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ λουτροῦ ἐκείνου τοῦ αἵματος ἰσχυρότερον καὶ σθεναρώτερον ἢ πρότερον. Πρώτη δὲ χρῆσις ἣν ἐποιήσαντο τῆς δυνάμεως ταύτης οἱ ἐπίσκοποι ὑπῆρξεν ἡ μισαλλοθρησκεία. Εἰσήχθη δ' ἀνάκρισις περὶ ἐκείνων ὅσοι διαρκοῦντος τοῦ διωγμοῦ εἶχον ἀποταχθῆ εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν καὶ παραδώσει εἰς τοὺς αὐτοκρατορικοὺς λειτουργοὺς τὰ ἱερὰ βιβλία. Οἱ δὲ τοιοῦτοι, καλούμενοι *προδόται (traditores)*, μόνον ὑπὸ τὸν ὅρον ὑποβολῆς εἰς μετάνοιαν ἐγίνοντο ἐκ νέου δεκτοὶ εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας. Ἐπελθόντος δὲ τοῦ διωγμοῦ τοῦ Διοκλητιανοῦ, ἔγεινεν ἀνάκρισις, καὶ τότε μεγάλη μερὶς ἀντέστη εἰς τὴν ἐκ νέου ὑφ' οἱονδήποτε ὅρον ἀποδοχὴν τῶν προδοτῶν. Χηρεύσαντος δ' ἐν ἔτει 311 τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου Καρχηδόνος, ἐπῆλθεν ἡ πλήρης ρῆξις, καθότι, προχειρισθέντος εἰς ἐπίσκοπον ἱερέως πράου καὶ ἀνεξιθρήσκου, οἱ ἀδιάλλακτοι, ὧν ἡγεῖτο ὁ διάκονος Δόνατος, δὲν ἠθέλησαν νὰ ἀναγνωρίσωσιν αὐτόν, προφασιζόμενοι, ὅτι τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ μετέσχον τινὲς τῶν προδοτῶν, καὶ ἐξέλεξαν νέον ἐπίσκοπον. Τοιοῦτον δ' ἦτο τὸ σχίσμα τῆς ἐν Ἀφρικῇ ἐκκλησίας, ὅτε ἡ παρὰ τὴν Ἐρυθρόπετραν νίκη κατέστησε τὸν Κωνσταντῖνον κύριον τῆς Ἀφρικῆς μετὰ καὶ τῆς Ἰταλίας. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος, θέλων νὰ παύσῃ τὴν διχόνοιαν, διώρισεν ἐπιτροπείαν ἐπισκόπων, εἰς ἣν ὑπέβαλε τὸ ζήτημα τῆς καρχηδονικῆς ἐκκλησίας. Αὕτη δέ, προεδρευομένη ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου τῆς Ῥώμης, ἐκήρυξε νόμιμον τὴν ἐκλογὴν τοῦ ὑπὸ τοῦ Δονάτου πολεμουμένου ἐπισκόπου Καρχηδόνος Καικιλιανοῦ. Τῶν δὲ Δονατιστῶν ἐπιμενόντων εἰς τὴν ἀντίστασιν, ὁ Κωνσταντῖνος συνεκάλεσεν εἰς Ἀρέλατον τῆς Γαλατίας σύνοδον, εἰς ἣν ἀνετέθη ἡ περὶ τοῦ ζητήματος ἔφεσις (314). Ἀλλὰ καὶ ἡ σύνοδος αὕτη ἐθεώρησεν ἀδίκους τὰς ἀξιώσεις τῶν Δονατιστῶν, οἵτινες παρὰ πάντα ταῦτα δὲν ὑπεχώρησαν, διὸ ὁ Κωνσταντῖνος ἠναγκάσθη νὰ μεταχειρισθῆ τὴν βίαν, ὅπως παύσῃ τὰς βιαιοπραγίας αὐτῶν.

Διήρκει δ' ἀκόμη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Ἀφρικῆς ἡ ὑπὸ τῶν Δονατιστῶν

προκληθεῖτα διχόνοια, ὅτε ἄλλη δεινοτέρα ἔρις ἐξερράγη ἐν τῇ γείτονι ἐκκλησίᾳ τῆς Ἀλεξανδρείας, ἐξ ἧς ἐντὸς βραχέος χρόνου διεδόθη καθ' ἅπαντα τὸν χριστιανικὸν κόσμον, ὅστις ἔμεινε διῃρημένος ἐπὶ αἰῶνας. Ἡ δ' ἔρις εἶχε γεννηθῇ ἐκ τῆς ἤδη ἀφ' ἱκανοῦ χρόνου ἰσχυσάσης ἐν τῷ χριστιανικῷ ἱερατείῳ τάσεως τῆς θεωρίας περὶ τῶν μυστηρίων τῆς θρησκείας. Καὶ δὴ εἰς τὸ ἠθικὸν στοιχεῖον, ὅπερ εἶχεν ὑπάρξει τὸ οὐσιῶδες μέρος τοῦ χριστιανισμοῦ κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας, εἶχεν ἀρχίσει ἀντιτασσόμενον τὸ δογματικὸν στοιχεῖον. Ἤδη δὲ κατὰ τὸν τρίτον αἰῶνα τὸ ζήτημα περὶ τῆς σχέσεως τοῦ δευτέρου προσώπου τῆς ἁγίας Τριάδος πρὸς τὸ πρῶτον εἶχε γείνει ἀντικείμενον φιλοσοφικῶν συζητήσεων· ἀλλὰ νῦν πρεσβύτερός τις τῆς Ἀλεξανδρείας καλούμενος Ἄρειος ἀνέλαβε νὰ λύσῃ αὐτὸ ὀρθολογιστικῶς. Εἰσάγων δ' εἰς τὴν χριστιανικὴν θεογονίαν τὰς περὶ τοῦ Λόγου διακρίσεις τῶν νεοπλατωνικῶν, ἀντιστοιχοῦντος πρὸς τὸν θεῖον Λόγον τῶν Χριστιανῶν, παρέστη ἀντιλέγων εἰς τὸ ὁμοούσιον τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ ἰσχυριζόμενος, ὅτι ὁ υἱὸς ἦτο τὸ πρῶτον κτίσμα τοῦ Πατρὸς, κατὰ τοσοῦτον δὲ μόνον συμμετεῖχε τῆς θείας αὐτοῦ φύσεως, καθ' ὅσον ὁ πατὴρ ἐκάλεσεν αὐτὸν υἱὸν καὶ λόγον ἵνα χρησιμεύσῃ εἰς αὐτὸν ὡς ὄργανον τῆς κτίσεως τῶν λοιπῶν ὄντων. Συνεπέραινε δὲ ὁ Ἄρειος, ὅτι ὁ υἱὸς δὲν ὑπῆρξεν ἐξ ὑπαρχῆς μετὰ τοῦ πατρός. Ἡ τοιαύτη δὲ διδασκαλία ἐξήγειρε σφοδρὰς ἀντιρρήσεις ἐν τῷ κόλπῳ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Καὶ τοπικὴ μὲν σύνοδος τῶν ἐπισκόπων τῆς Ἀφρικῆς, συγκληθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας Ἀλεξάνδρου τῷ 321, καθῄρεσε καὶ ἀνεθεμάτισε τὸν Ἄρειον. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἄρειος εὗρεν ὀπαδούς, ὧν προΐστατο Εὐσέβιος ὁ Νικομηδείας. Ὅτε δὲ ὁ Κωνσταντῖνος ἔφθασεν εἰς τὴν Ἀνατολὴν κατὰ τὸν χρόνον τοῦ πρὸς τὸν Λικίνιον τελευταίου πολέμου, εὗρε τὴν ἐκκλησίαν διῃρημένην εἰς δύο στρατόπεδα καὶ σπαραττομένην ὑπὸ οἰκτρᾶς διχονοίας. Ἀλλ' ὁ ἀνὴρ ὅστις εἶχεν ἀναλάβει τὴν προστασίαν τοῦ χριστιανισμοῦ δὲν ἠδύνατο νἀνεχθῇ τοιαύτην κατάστασιν πραγμάτων, φέρουσαν προσκόμματα εἰς τὴν πολιτείαν αὐτοῦ καὶ ταράττουσαν τὴν εἰρήνην ἣν εἶχεν ἀποκαταστήσει ἐν τῷ κράτει. Διὸ, συμμορφούμενος πρὸς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς νόμους, καθορίζοντας τὴν ὑπὸ συνόδου ἐπισκόπων ἐπίλυσιν τῶν εἰς τὸ δόγμα ἀφορώντων ζητημάτων, συνεκάλεσε τοὺς ἐπισκόπους εἰς μεγάλην σύνοδον συγκροτηθησομένην ἐν Νικαίᾳ τῆς Βιθυνίας (325). Συνῆλθον δὲ τριακόσιοι δέκα καὶ ὀκτὼ πατέρες, ὧν παρὰ πολὺ πολυαριθμότεροι ἦσαν οἱ ἐκ τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ δὲ σύνοδος ἐκείνη, ἧς αἱ συνεδρίαι ἤρχισαν μὲν πιθανῶς τῇ 14 Ἰουνίου, παρετάθησαν δὲ μέχρι τῆς 25 Αὐγούστου, παρέσχεν εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν τὸ σύμβολον τῆς πίστεως καὶ τοὺς κυριωτάτους τῶν κανόνων, οὓς αὕτη τηρεῖ μέχρι καὶ τῆς σήμερον. Ὁ δὲ συγκαλέσας τὴν σύνοδον Κωνσταντῖνος προσῆλθεν εἰς τὰς συνεδρίας τῶν πατέρων καὶ προέστη αὐτῶν. Καὶ ταῦτα, διότι, παρελθόντος ἤδη τοῦ

Ἡ ἐν Νικαίᾳ σύνοδος.

χρόνου, καθ' ὃν ἡ ἐκκλησία ὑφίστατο μεμονωμένη καθ' ἑαυτήν, αὕτη συναποτελεῖ πλέον μέρος τοῦ πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ καὶ ἐξαρτᾶται ἐξ ἐκείνου ὅςτις κυβερνᾷ τὸ κράτος. Τὴν δ' ἐξάρτησιν ἐκείνην τῆς ἐκκλησίας ἐκήρυξεν αὐτὸς ὁ Κωνσταντῖνος ἐν τῇ κατὰ τὴν Νικομήδειαν ἑστιάσει, δι' ἧς ἑώρτασε μετὰ καὶ τῶν ἐπισκόπων τὴν λῆξιν τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου, εἰπὼν μὲν ὅτι αὐτὸς εἶνε ἐπίσκοπος, προςθεὶς δέ· «ἀλλ' ὑμεῖς μὲν τῶν εἴσω τῆς ἐκκλησίας, ἐγὼ δὲ τῶν ἐκτὸς ὑπὸ θεοῦ καθεσταμένος ἐπίσκοπος ἂν εἴην[1]».

Οὕτω δ' ὁ Κωνσταντῖνος ἐξεκάλει εἰς ἑαυτὸν τὴν ἀνωτάτην διεύθυνσιν τῶν τῆς ἐκκλησίας, ἐν ᾧ δὲ παρίστατο παρέχων εἰς αὐτὴν μεγίστην ὑπηρεσίαν διὰ τῆς εἰςαγωγῆς αὐτῆς εἰς τὸν πολιτικὸν ὀργανισμὸν τοῦ κράτους, ἐπέφερε πληγὴν βαρεῖαν εἰς τοὺς θεσμοὺς αὐτῆς, καθιστάνων αὐτὴν θεραπαινίδα ἀρχῆς δεσποτικῆς, ἀφ' ἧς ἔμελλον νἀπορρέωσι καὶ ἐμπνέωνται αἱ καταστατικαὶ αὐτῆς μεταρρυθμίσεις. Ἐν τούτοις δ' ἡ παρουσία τοῦ αὐτοκράτορος ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Νικαίας ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀπόδοσιν τῆς δογματικῆς ἑνότητος, ἐπιλυθέντος τοῦ θεογονικοῦ ζητήματος διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ *ὁμοουσίου* τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ, ὅπερ ὑπεστήριξε μετ' ἐξόχου διαλεκτικῆς τέχνης ὁ νεαρὸς διάκονος τοῦ ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας Ἀθανάσιος. Ὅτε δὲ ὁ Κωνσταντῖνος εἶδε τοὺς πλείστους τῶν πατέρων ἀποκλίνοντας πρὸς ταύτην τὴν λύσιν, ὅπως ἡ παραδοχὴ αὐτῆς γείνῃ ἀσπαστὴ παρ' ἅπαντος τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, ἐπίεσε τοὺς ἀντιφωνοῦντας καὶ ἀμφιβάλλοντας νὰ συνυπογράψωσι τὰ ὑπὸ τῆς συνόδου ψηφισθέντα. Μόνος δὲ ὁ Ἄρειος καὶ δύο πρεσβύτεροι ἐξ Αἰγύπτου ἐνέμειναν εἰς τὴν ἄρνησιν αὐτῶν. Ἀλλ' οἱ τρεῖς ἐκεῖνοι ἤρκεσαν νὰ ἐξεγείρωσιν ἐν Ἑλλάδι ἐπανάστασιν, ἥτις, ἐπεκτεινομένη ἀπὸ τοῦ κράτους εἰς τὸν βαρβαρικὸν κόσμον, ἔμελλε νὰ παράσχῃ εἰς τὸ σχίσμα ἀνάπτυξιν μεγίστην καὶ καταστήσῃ ἐπὶ μακρὸν ματαίαν τὴν διὰ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου ἐπελθοῦσαν λύσιν. Ἤδη δ' ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Κωνσταντίνου ὁ ἀρειανισμὸς ἠδυνήθη νὰ ὀρθώσῃ τὴν κεφαλήν, ταῦτα δ' ἕνεκα τοῦ τύφου τῶν ὁμοουσιαστῶν, ὅςτις ἤγαγεν εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος συγχώρησιν τῶν μετριοπαθεστέρων αἱρεσιαρχῶν. Καὶ δὴ ὁ Κωνσταντῖνος, ὅςτις ἐν μὲν τῇ πολιτείᾳ ἀνεγνώριζε πάντας ὡς ὑπηκόους, ἐν δὲ τοῖς θρησκευτικοῖς πράγμασιν ἐκήρυττε τὴν ἀνεξιθρησκείαν, ἤκουσε μετὰ περιφρονήσεως τὴν ὑπερφίαλον γλῶσσαν τῶν ὀρθοδόξων ἐπισκόπων, προδίδουσαν ἀδρανεῖς τινας τάσεις ἀνεξαρτησίας, διὸ κατεδίκασεν αὐτοὺς εἰς σιγήν, ἀποστείλας ἐξόριστον εἰς Αὐγοῦσταν Τριβηρῶν τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν Ἀθανάσιον, ὅςτις ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀνέλθει εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον Ἀλεξανδρείας.

---

[1] **Εὐσεβίου** Βίος Κωνσταντίνου IV, 24.

Ἡ τραγῳδία τοῦ 326.—Τὸ ἑπόμενον ἔτος μετὰ τὴν ἐν Νικαίᾳ σύνοδον ὁ Κωνσταντῖνος μετέβη εἰς τὴν Ῥώμην, ἣν δὲν εἶχεν ἐπανίδει ἀπὸ τῆς ἥττης τοῦ Μαξεντίου. Ἐπεσκέφθη δὲ ταύτην τὴν πόλιν πρὸς τέλεσιν τῆς εἰκοστῆς ἀμφιετηρίδος ἀπὸ τῆς ἀναρρήσεως, καὶ προέβη ἐν Ῥώμῃ κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν αὐτοῦ ἐκείνην εἰς πράξεις ὠμάς, προκαλεσάσας τύψεις τοῦ συνειδότος καὶ ἄληκτον δυσφημίαν. Καὶ σκηνὴ μὲν τῆς τραγῳδίας ὑπῆρξε τὸ ἐπὶ τοῦ Παλατίνου λόφου ἀνάκτορον, θύματα δὲ εἷς τῶν υἱῶν, εἷς ἀνεψιὸς καὶ ἡ σύζυγος τοῦ αὐτοκράτορος. Περὶ δὲ τῶν αἰτίων τοῦ θλιβεροῦ γεγονότος μόνον εἰκασίαι δύνανται νὰ ἐκφρασθῶσιν. Ὁ Κρίσπος ἦτο υἱὸς τῆς Μινερβίνης, τῆς γυναικὸς ἥτις εἶχεν ἐκδιωχθῇ, ὅπως τὴν θέσιν αὐτῆς καταλάβῃ ἡ Φαῦστα. Εἶχε δὲ γεννήσει ἡ Φαῦστα εἰς τὸν Κωνσταντῖνον τρεῖς υἱούς, οἵτινες, καίπερ ὄντες νεώτατοι, εἶχον τιμηθῇ δι' ἀξιωμάτων, ἐν ᾧ ὁ Κρίσπος μετὰ τὰς ἐνδόξους ὑπηρεσίας ἃς παρέσχεν εἰς τὸ κράτος ἔμενεν ἠμελημένος ἐν Ῥώμῃ. Εἶνε λοιπὸν ἄπορον, ἂν πρὸς ἐκεῖνον ἐστράφησαν αἱ προσδοκίαι τῶν ἐν Ῥώμῃ εὐπατριδῶν, μὴ δυναμένων νὰ παρίστανται ἄνευ φρίκης εἰς τὴν περὶ τὰ θρησκευτικὰ πράγματα πολιτείαν τοῦ Κωνσταντίνου; Εἴτε δὲ ὑπέθαλπεν εἴτε μὴ τὰς προσδοκίας ἐκείνας ὁ νεαρὸς βασιλόπαις, ἀναντίρρητον εἶνε, ὅτι ἔλαβεν αἴφνης τὴν διαταγὴν νὰ μεταβῇ εἰς Πῶλαν τῆς Ἰστρίας, ὅπου καὶ ἐθανατώθη. Εἰς δὲ τὸν ὄλεθρον τοῦ Κρίσπου συμπαρεσύρθησαν καὶ ἄλλοι πολλοί, ὑποτιθέμενοι συνένοχοι αὐτοῦ, μεταξὺ δὲ αὐτῶν καὶ ὁ Λακτάντιος, εἷς τῶν κυριωτάτων ἀπολογητῶν τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅστις ἠναγκάσθη νἀπέλθῃ εἰς τὴν ἐξορίαν καὶ περατώσῃ τὸν βίον ἐν συμφοραῖς.

Καὶ τοῦ μὲν Κρίσπου ἡ καταδίκη ἐξηγεῖταί πως· ἀλλὰ πῶς νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν θυσίαν τοῦ νεαροῦ Λικινιανοῦ, τοῦ υἱοῦ Κωνσταντίας τῆς πεφιλημένης ἀδελφῆς τοῦ αὐτοκράτορος; Ἴσως καὶ αὐτὸς ἐξήγειρε τὴν ζηλοτυπίαν τῆς Φαύστης καὶ ἐθυσιάσθη ἐπὶ τῇ ὑπονοίᾳ, ὅτι ἡμέραν τινὰ ἠδύνατο νὰ διαμφισβητήσῃ τὸν θρόνον εἰς τοὺς υἱοὺς αὐτῆς. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη ὑπεράσπισις τῶν δικαιωμάτων τῶν υἱῶν τῆς Φαύστης ἡ ἐπιτυγχανομένη διὰ τοῦ αἵματος ἀθώων ἀπῄτει ἐξιλασμόν, ἡ δὲ γηραιὰ μήτηρ τοῦ αὐτοκράτορος Ἑλένη, ἡ ἀποβεβλημένη σύζυγος Κωνσταντίου τοῦ Χλωροῦ, ἀπῄτησε παρὰ τοῦ υἱοῦ πρὸς ἐξιλέωσιν τὸν φόνον τῆς Φαύστης. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος διέταξε τὸν διὰ λουτροῦ ζέοντος ὕδατος φόνον τῆς συζύγου, καθιερώσας αὐτὴν εἰς τὰς σκιὰς τοῦ υἱοῦ καὶ ἀνεψιοῦ, τῶν ὑπ' αὐτῆς θυσιασθέντων, καὶ ἐδώρησε τὸν οἶκον αὐτῆς *(domus Faustae)* εἰς τὸν ἐπίσκοπον τῆς Ῥώμης πρὸς ἐγκατοίκησιν. Ἔκτοτε δ' οἱ ἐπίσκοποι τῆς Ῥώμης κατῴκουν ἐν τῷ μεγάρῳ ἐκείνῳ ἐπὶ χίλια περίπου ἔτη.

Ἓν δ' ἔτος μετὰ τὴν ἐν Ῥώμῃ τραγῳδίαν, τῷ 327, ἡ Ἑλένη ἐπεχείρησε τὴν πολυθρύλητον περιοδείαν εἰς τὴν Παλαιστίνην, ἥτις ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν θροῦλον περὶ τῆς εὑρέσεως τοῦ τιμίου σταυροῦ. Παρατηρητέον

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

δὲ περὶ τούτου, ὅτι ὁ σύγχρονος Εὐσέβιος, οὗ ἡ ἐπισκοπὴ Καισάρεια ἡ ἐν Παλαιστίνῃ ἀνῆκεν εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων, ποιεῖται μὲν λόγον περὶ τῆς ὑπὸ τῆς Ἑλένης ἀνακαλύψεως τοῦ ἁγίου τάφου, ἀλλ' οὐδὲν λέγει περὶ τῆς εὑρέσεως τοῦ σταυροῦ, τοῦθ' ὅπερ ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ περὶ τούτου θρῦλος εἶνε γέννημα τῶν μετὰ τὸν Εὐσέβιον χρόνων.

Ἐν τούτοις δ' ὁ Κωνσταντῖνος ἀπὸ τῶν ὀχθῶν τοῦ Τιβέρεως ἐκλήθη εἰς τὰς τοῦ Ἴστρου ὑπὸ πολέμου ἐκραγέντος μεταξὺ Γότθων καὶ Σαρματῶν. Ὁ δὲ αὐτοκράτωρ ὠφελήθη ἐκ τῆς συμπτώσεως ἐκείνης, ὅπως τιμωρήσῃ τοὺς Γότθους διὰ τὴν εἰς τὸν Λικίνιον ὑπ' αὐτῶν παρασχεθεῖσαν βοήθειαν. Καὶ οἱ μὲν ἱστορικοὶ οὐδένα ποιοῦνται λόγον περὶ τοῦ πολέμου ἐκείνου τοῦ Κωνσταντίνου πρὸς τοὺς Γότθους, πολεμηθέντος τῷ 328, ἀλλὰ τὰ νομίσματα πληροῦσι τὸ ἐν τῇ διηγήσει τῶν ἱστοριογράφων κενὸν ἐκεῖνο καὶ διδάσκουσιν ἡμᾶς, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ οὐ μόνον νίκας κατήγαγε κατὰ τῶν βαρβάρων, ἀλλὰ καὶ ἔκτισε νέαν γέφυραν ἐπὶ τοῦ Δουνάβεως.

Ἡ κτίσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως.—Ἐν μέσῳ δὲ τῶν δοκιμασιῶν τοῦ νέου τούτου δεινοῦ πολέμου ὡρίμασεν ἐν τῷ νῷ τοῦ Κωνσταντίνου τὸ σχέδιον τῆς παρὰ τὸν θρᾳκικὸν Βόσπορον κτίσεως τῆς νέας τοῦ κράτους πρωτευούσης. Δὲν ἦτο δὲ νέον τὸ σχέδιον τοῦτο, ἀλλ' εἶχε συλλάβει αὐτὸ πρὸ ἑκατὸν ἐτῶν ὁ Πεσκέννιος Νίγρος, ὁ ἀτυχὴς ἀντίπαλος τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου. Ἀλλ' ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Κωνσταντίνου ἡ ἐκτέλεσις τοῦ σχεδίου ἐκείνου προςελάμβανε νέαν σημασίαν ὡς ἐκ τῶν κατὰ τὸν διαρρεύσαντα αἰῶνα ἐπισυμβάντων γεγονότων. Ἤδη κατὰ τὸ διοκλητιάνειον σύστημα εἶχε μετατεθῇ τὸ πολιτικὸν κέντρον τοῦ κράτους διὰ τῆς ἱδρύσεως τεσσάρων πρωτευουσῶν ἀντὶ τῆς Ῥώμης, ὧν ὑπερτάτη ἡ τῆς ἐν Βιθυνίᾳ Νικομηδείας. Ἔκτοτε δ' εἶχε γείνει αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη τῆς ἐνισχύσεως τῆς ἀμύνης τῶν ἀνατολικῶν συνόρων, ἀπειλουμένων ἐν μὲν Ἀσίᾳ ὑπὸ τοῦ ἀρτισυστάτου κράτους τῶν Σασανιδῶν, ἐν δ' Εὐρώπῃ ὑπὸ τοῦ γενναίου ἔθνους τῶν Γότθων. Μετὰ δὲ τὴν κατάλυσιν τῆς τετραρχίας καὶ τὴν παλινόρθωσιν τῆς πολιτικῆς ἑνότητος τοῦ κράτους παρίστατο εἰς τὸν Κωνσταντῖνον τὸ μέγα πρόβλημα τῆς ἀμύνης τοῦ κράτους, ὅπερ δὲν ἴσχυε πλέον νὰ ἐπιλύσῃ ἡ Ῥώμη νῦν ὅτε τὸ κέντρον τοῦ κινδύνου δὲν εὑρίσκετο πλέον κατὰ τὸν Ῥῆνον καὶ τὰς Ἄλπεις, ἀλλὰ κατὰ τὸν κάτω Δούναβιν καὶ τὸν Εὐφράτην. Καὶ ἄλλος δέ τις λόγος καθίστανε τὴν Ῥώμην ἀνίκανον νὰ ἐπιτελέσῃ τὸ ἔργον πρωτευούσης. Καὶ δὴ ἡ διὰ τοῦ Κωνσταντίνου ἐπελθοῦσα θρησκευτικὴ μεταβολὴ ἀπῄτει κέντρον ἐνεργείας παρθένον παραδόσεων ἀρχαίων καὶ ῥοπῶν εἰδωλολατρικῶν, ὅπως ἐπιτελεσθῇ ἐν εἰρήνῃ ὁ θρίαμβος τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἡ δὲ Ῥώμη, ἡ ἀκρόπολις τῆς εἰδωλολατρείας, δὲν ἠδύνατο νὰ εἶνε τὸ οὐδέτερον ἐκεῖνο ἔδαφος τὸ καθιστάνον δυνατὴν τὴν ἐλευθέραν ἀνάπτυξιν τῆς

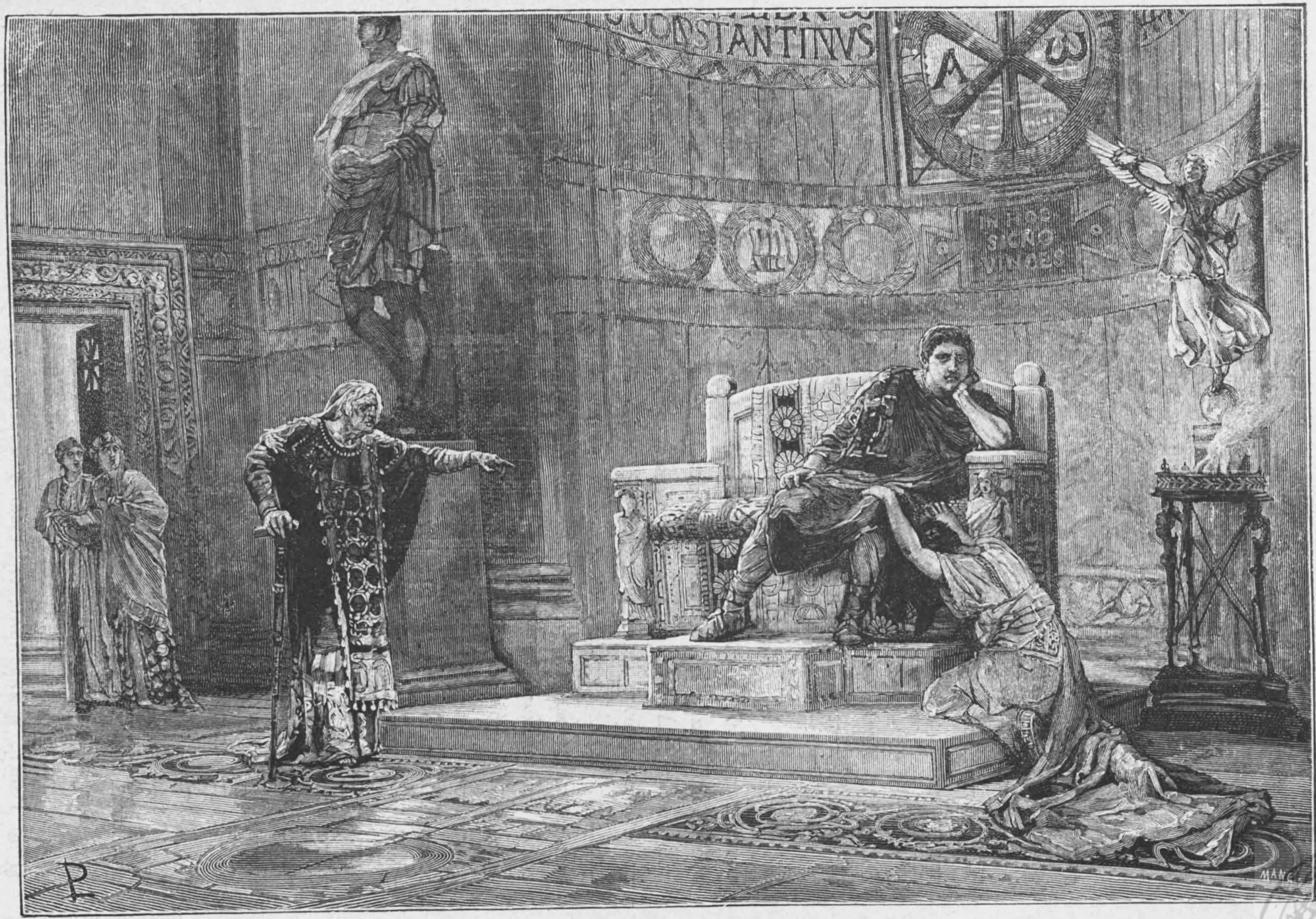

Ἡ Ἑλένη ζητοῦσα παρὰ τοῦ Κωνσταντίνου τὴν θυσίαν τῆς Φαύστης.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

νέας θρησκείας. Ἡ δ' ἐκλογὴ τοῦ Βυζαντίου πλὴν τῶν πολιτικῶν καὶ θρησκευτικῶν λόγων ἐξεπλήρου καὶ ἄλλους ὅρους, τοὺς στρατιωτικοὺς καὶ στρατηγικούς, ἅτε τῆς πόλεως κειμένης ἐν θέσει ἐπικαιροτάτῃ κατὰ τὸν εἴσπλουν τῆς Προποντίδος μεταξὺ τοῦ Θρακικοῦ Βοσπόρου καὶ τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ ἐν κόλπῳ στενῷ καὶ βαθεῖ. Ἐκ τοῦ εὐόρμου δ' ἐκείνου χωρίου θὰ ἠδύνατο ὁ ρωμαϊκὸς στόλος νὰ ἐπιβλέπῃ ἅμα τάς τε ἀσιατικὰς καὶ τὰς εὐρωπαϊκὰς ἀκτὰς τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ στέλλῃ ταχείας ἐπικουρίας ὅπου δεινότερος ὁ κίνδυνος.

Ἡ δὲ μεγάλη ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ κόσμου σημασία ἣν ἀπέκτησε σὺν τῷ χρόνῳ τὸ Βυζάντιον εἶνε ἡ ἀρίστη ἀπόδειξις τῆς ὀξυνοίας μεθ' ἧς ἔγεινεν ἡ ἐκλογὴ τῆς πόλεως ὡς πρωτευούσης. Καὶ ἡ μὲν ἀνάδειξις τοῦ Βυζαντίου ὡς μητροπόλεως τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ὑπῆρξεν ἡ ἀφετηρία νέας φάσεως ἐν τῷ βίῳ τοῦ κράτους ἐκείνου, ἡ δὲ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων ἔγεινεν ἀρχὴ νέας φάσεως τοῦ πολιτικοῦ βίου τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν. Ἀμφότερα δὲ ταῦτα τὰ μεγάλα γεγονότα εἶνε κρίσιμα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ τὸ μὲν δυτικὸν κράτος, μεῖναν μακρὰν τοῦ κέντρου τῆς ἀμύνης, κατέστη ταχέως ἀνίκανον πρὸς συγκράτησιν τῆς ὁρμῆς τῶν βαρβάρων, καὶ ὑπέκυψεν εἰς αὐτούς. Ἀπ' ἐναντίας δὲ τὸ ἀνατολικὸν ἠδυνήθη νἀντιστῇ ἐπὶ μακρὸν εἰς τὰς ἐφόδους τοῦ βαρβαρικοῦ κόσμου, καὶ ὅτε δὲ νέα φοβερὰ δύναμις ὠρθώθη κατ' αὐτοῦ ἐν τῇ δυτικῇ Ἀσίᾳ, κατώρθωσε νὰ ὑπερασπίσῃ κατὰ τῆς δυνάμεως ταύτης τὰς εὐρωπαϊκὰς αὐτοῦ ἐπαρχίας καὶ ἐξηκολούθησε ζῶν ἐπὶ ὀκτὼ ἀκόμη αἰῶνας. Ἡ δὲ Ῥώμη, ἐγκαταλειφθεῖσα ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων αὐτῆς, ἐξηκολούθησε δι' ἄλλης ὁδοῦ τὸ ἔνδοξον αὐτῆς στάδιον, τὸ δ' ἐρημωθὲν Παλάτιον διεδέχθη τὸ Βατικανόν, καὶ ἐκεῖθεν ὁ λατινικὸς κόσμος ἔλαβε νέον κυρίαρχον, τὸν ἐπίσκοπον τῆς Ῥώμης. Οὕτω καὶ πεσούσης τῆς αὐτοκρατορίας ἡ Ῥώμη ἔπαυσε μὲν ἀποστέλλουσα εἰς τὸν κόσμον τοὺς λεγεῶνας αὐτῆς, ἀλλ' ἐξηκολούθησεν ἐκπέμπουσα δόγματα.

Τὴν 11 Μαΐου τοῦ 330 ἐτελέσθησαν ἐπισήμως τὰ ἐγκαίνια τῆς νέας πρωτευούσης, ἣν ὁ μὲν αὐτοκράτωρ ἐκάλεσε Νέαν Ῥώμην, ἀλλ' ἤδη οἱ σύγχρονοι ὠνόμασαν Κωνσταντινούπολιν. Τὰ δὲ μνημεῖα τῆς πόλεως παρέχουσι νέαν ἀπόδειξιν τοῦ θρησκευτικοῦ ἐπαμφοτερισμοῦ τοῦ Κωνσταντίνου. Καὶ δὴ πλησίον ναῶν χριστιανικῶν ἀνηγέρθησαν ἐν τῷ νέῳ Βυζαντίῳ ναοὶ ἀφιερωμένοι εἰς τοὺς ἀρχαίους θεούς· καὶ ἐξ ἑνὸς μὲν ἐκτίσθησαν αἱ ἐκκλησίαι τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων καὶ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης, τῆς ἐπωνύμου τῆς εἰρήνης, ἐξ ἑτέρου δὲ οἱ ἐθνικοὶ ναοὶ τῆς Τύχης, τῆς Ῥώμης καὶ τῆς Κυβέλης. Ἐν δὲ τῷ ἱπποδρόμῳ, ὃν εἶχε μὲν ἀρχίσει κτίζων ὁ Σεπτίμιος Σεβῆρος, ἤγαγε δ' εἰς πέρας ὁ Κωνσταντῖνος, ἱδρύθησαν τἀγάλματα τῶν Διοσκούρων, καὶ ἐν τῷ Μιλιαρίῳ ἐστήθη τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἡλίου φέροντος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τὸν σταυρόν, ἐν ᾧ ἐν τῷ Αὐγουσταίῳ ὑψοῦτο ἐπὶ μονολίθου βάσεως

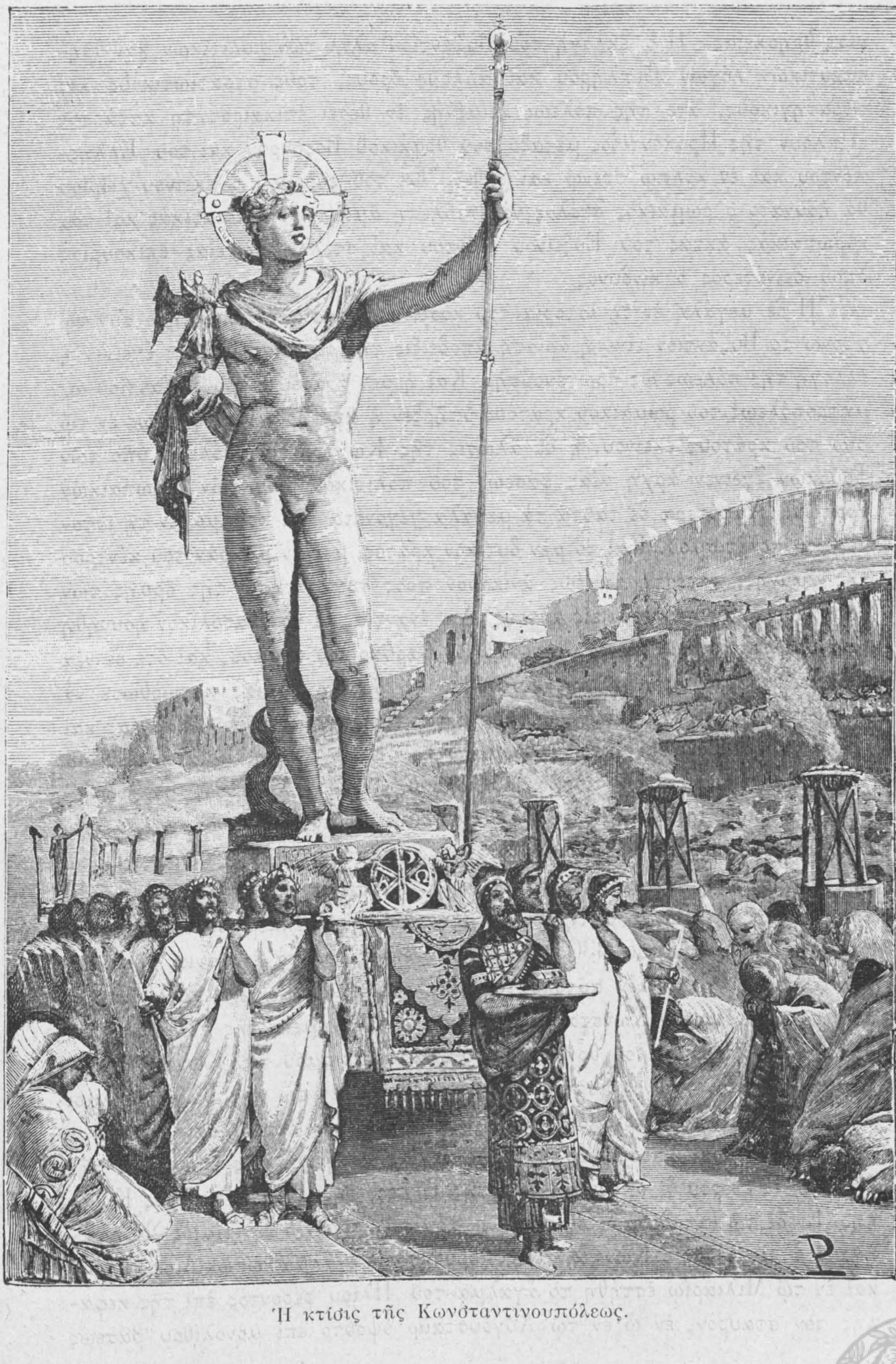

Ἡ κτίσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

πορφυρίτου λίθου, ἐχούσης ὕψος τριάκοντα μέτρων, τὸ ἀρχαῖον ἐξ Ἡλιουπόλεως ἄγαλμα τοῦ Ἡλίου, ὅπερ, ἀλλαχθείσης αὐτοῦ τῆς κεφαλῆς, εἶχε μετασκευασθῇ εἰς ἀνδριάντα τοῦ αὐτοκράτορος.

Εἰς δὲ τοὺς κατοίκους τῆς νέας Ῥώμης ἐχορηγήθησαν διακρίσεις καὶ προνόμια ὅμοια πρὸς τὰ τῶν τῆς ἀρχαίας. Καὶ δὴ δι᾽ ἐπαλλήλων διαταγμάτων ἐδόθη εἰς αὐτοὺς τὸ ἰταλικὸν δίκαιον καὶ ὡρίσθη ἡ δωρεὰν διανομὴ σίτου, οἴνου καὶ ἐλαίου, κατεστάθη δ᾽ ἐν τῇ νέᾳ πρωτευούσῃ σύγκλητος ὁμοία κατά τε τὸ ἀξίωμα καὶ κατὰ τὴν ἀδυναμίαν πρὸς τὴν ῥωμαϊκήν. Ὅπως δὲ πείσῃ τοὺς Ῥωμαίους πατρικίους νὰ μετοικήσωσι παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Βοσπόρου, παρεχώρησεν ὁ Κωνσταντῖνος εἰς τοὺς μετανάστας ἄξια λόγου ὠφελήματα. Καὶ ἡ μὲν εὔνοια τοῦ ἡγεμόνος ἦτο ἤδη ἱκανῶς ἰσχυρὰ παρακέλευσις, ὅπως πολλοὶ τῶν εὐπατριδῶν τῆς Ῥώμης ὑπακούσωσιν εἰς τὴν πρόσκλησιν αὐτοῦ, τὸ δὲ ῥᾴθυμον τοῦ βίου καὶ αἱ χορηγίαι τῆς πολιτείας ἐπλήρωσαν πάραυτα τὴν προνομιοῦχον πόλιν ὄχλου τυχοδιωκτῶν φθειράντων διὰ τῶν ἐκδεδιῃτημένων αὐτῶν ἠθῶν καὶ τοῦ στασιαστικοῦ πνεύματος τὸν νέον πληθυσμὸν ἤδη ἐν αὐτῇ τῇ γενέσει τῆς νέας πόλεως.

Νέος πολιτειακὸς ὀργανισμός.—Πρὸς τὴν μετάθεσιν τῆς πρωτευούσης συνδέεται ἡ νέα πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ διαρρύθμισις τῶν τῆς πολιτείας. Ἡ γλισχρότης τῶν πηγῶν δὲν ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς τὴν διάκρισιν τοῦ ἐν τῷ νέῳ ἐκείνῳ ὀργανισμῷ εἰς τὸν Διοκλητιανὸν ἀναφερομένου μέρους ἀπὸ τοῦ προσήκοντος εἰς τὸν Κωνσταντῖνον, ἐπειδὴ ἐν τῷ νῷ ἀμφοτέρων τῶν αὐτοκρατόρων κοινὸν ἦτο τὸ σχέδιον τῆς ἐνισχύσεως τοῦ αὐτοκρατορικοῦ δεσποτισμοῦ διὰ μονίμου συστηματοποιήσεως τῆς ἐν τῇ πολιτείᾳ ἱεραρχίας καὶ τῆς διακρίσεως τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς στρατιωτικῆς ἐξουσίας.

Πάντως δὲ ὁ Κωνσταντῖνος ὑπῆρξεν εἰσηγητὴς τῆς διαιρέσεως τοῦ κράτους εἰς τέσσαρας *ἐπαρχίας (praefectura)*, ἀντικαταστήσας δι᾽ αὐτῶν τὰς αὐτοκρατορικὰς τετραρχίας τοῦ Διοκλητιανοῦ. Ἀλλ᾽ ἡ νέα αὕτη διαίρεσις ἔχει χαρακτῆρα διοικητικὸν καὶ εἶνε ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῆς ἑνότητος ἢ πολλαπλότητος τῆς αὐταρχίας. Διὸ ἦτο ὑπερτέρα τῆς τετραρχικῆς διαιρέσεως τοῦ Διοκλητιανοῦ κατὰ τοῦτο, ὅτι ἀπήλλαττε τὸν διοικητικὸν ὀργανισμὸν τοῦ κράτους ἀπὸ τῶν μεταβλητῶν τυχῶν τῆς αὐταρχίας. Ἡ δὲ ὑπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ εἰσαχθεῖσα ὑποδιαίρεσις εἰς *διοικήσεις* καὶ *ἐπαρχίας* διετηρήθη ἐν τῷ νέῳ ὀργανισμῷ. Αἱ δὲ τέσσαρες ὑπαρχίαι ὑπῆρξαν ἡ τῆς Ἀνατολῆς, τοῦ Ἰλλυρικοῦ, τῆς Γαλατίας καὶ τῆς Ἰταλίας. Καὶ ἡ μὲν ὑπαρχία τῆς Ἀνατολῆς, ἕδραν ἔχουσα τὴν Κωνσταντινούπολιν, περιελάμβανε τὰς χώρας τὰς κειμένας μεταξὺ τῶν καταρρακτῶν τοῦ Νείλου καὶ τοῦ ῥεύματος τοῦ Φάσιος ἐν Κολχίδι καὶ ὑποδιῃρεῖτο εἰς πέντε διοικήσεις καὶ τεσσαράκοντα ἓξ ἐπαρχίας. Ἡ δ᾽ ὑπαρχία τοῦ Ἰλλυρικοῦ, ὑποδιαιρουμένη εἰς δύο

διοικήσεις καὶ ἕνδεκα ἐπαρχίας, περιελάμβανε τὴν Παννονίαν, τὴν Δακίαν, τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ εἶχε πρωτεύουσαν τὸ Σίρμιον. Ἡ δὲ γαλατική, ἔχουσα τρεῖς διοικήσεις καὶ εἰκοσιεννέα ἐπαρχίας καὶ πρωτεύουσαν τὴν Αὐγοῦσταν Τριβηρῶν, ἀπετελεῖτο ἐκ τῆς πέραν τῶν Ἄλπεων Γαλατίας, τῆς Βρεττανίας καὶ τῆς Ἱσπανίας. Τέλος δὲ ἡ ἰταλικὴ μετὰ τεσσάρων διοικήσεων καὶ τεσσαράκοντα ἐπαρχιῶν, ἧς πρωτεύουσα ἦτο τὸ Μεδιόλανον, περιελάμβανε πλὴν τῆς Ἰταλίας τὰς δύο Ῥαιτίας, τὰς νήσους τῆς Μεσογείου καὶ τὰς ἐν τῇ Ἀφρικῇ κτήσεις, ἐξ ἑνὸς μὲν τὰς κειμένας μεταξὺ τῆς Κιρκασσίας καὶ τῆς Λιβυκῆς Πενταπόλεως καὶ ἀντιστοιχούσας πρὸς τὴν σημερινὴν χώραν Beganzy τῆς Τριπολίτιδος, ἐξ ἑτέρου δὲ τὴν Τιγγιτανὴν Μαυριτανίαν, ἧς τὴν θέσιν ἐπέχει τὸ σημερινὸν Μαρόκκον. Ἐν τῇ τοιαύτῃ δὲ διαρρυθμίσει ἰδία θέσις προνομιοῦχος ἐπεφυλάχθη εἰς τὴν Ῥώμην καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, αἵτινες ἔμειναν ἀμφότεραι ὑπὸ ἰδίους ἐπάρχους, ὧν τὸ ἀξίωμα ἦτο ἴσον πρὸς τὸ τῶν τεσσάρων ὑπάρχων.

Κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ σύστημα τῆς πολιτικῆς διοικήσεως διερρυθμίσθη καὶ ἡ στρατιωτική. Ἑκάστη ὑπαρχία εἶχεν ἴδιον ἀρχιστράτηγον τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων *(magister militum)*· ὑπὸ δὲ τὰς ἀμέσους διαταγὰς τῶν τεσσάρων τούτων ἀρχιστρατήγων ἐτάσσοντο ὀκτὼ στρατηγοὶ τοῦ ἱππικοῦ καὶ πεζικοῦ στρατοῦ *(magistri equitum et peditum)*, ἀφ' ὧν ἐξηρτῶντο ἕτεροι τριάκοντα καὶ πέντε κατώτεροι στρατηγοί *(duces)*. Ὁ δὲ τέλειος χωρισμὸς τῶν πεζῶν ἀπὸ τῶν ἱππέων καὶ ὁ περιορισμὸς τῆς δυνάμεως τῶν ἀνδρῶν ἐν ἑκάστῳ τῶν ἑκατὸν ἑβδομήκοντα πέντε λεγεώνων ἀπὸ ἑξακισχιλίων εἰς μόνους χιλίους πεντακοσίους κατήγαγον τραῦμα θανάσιμον εἰς τὸν ἀρχαῖον ῥωμαϊκὸν λεγεῶνα. Διὰ τοῦτο τοὐντεῦθεν καθίστανται μὲν δυσχερέστεραι αἱ ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν ἀνακηρύξεις αὐτοκρατόρων, ἅτε δυνάμεναι εὐκολώτερον νὰ κατασταλῶσιν, ἀλλ' ἀποβαίνουσι δυσκολώτεραι καὶ αἱ νῖκαι, ἐπειδὴ τὰ στρατιωτικὰ σώματα, ἀγόμενα εἰς τὰς μάχας, ἔχουσι συνείδησιν τῆς ἰδίας ἀδυναμίας.

Οὐχ ἧττον δ' ἀτυχὴς ὑπῆρξεν ἡ διάκρισις τῶν στρατιωτῶν εἰς *παλατίνους* καὶ *συνοριακούς*, διαφόρους ἔχοντας τὰς ἀποδοχὰς καὶ τὰς ἕδρας, καθότι ἡ διάκρισις αὕτη προεκάλεσεν ἐν τῇ στρατιᾷ διαίρεσιν ὀλεθρίους ἐπενεγκοῦσαν ἐν τοῖς μέλλουσι πολέμοις καρπούς. Καὶ οἱ μὲν *παλατῖνοι*, ἀποτελοῦντες τὸ πέμπτον τῆς ὅλης δυνάμεως, εἶχον μεγαλείτερον μισθὸν καὶ ὀλιγώτερα βάρη, ἐστάθμευον δ' ἐν τοῖς κέντροις τῶν ἐπαρχιῶν, καὶ δὲν ἐξήρχοντο τῶν εἰρηνικῶν αὐτῶν καταλυμάτων πλὴν ἢ ἐν ἐκτάκτοις περιπτώσεσι πολέμου. Οἱ δὲ *συνοριακοὶ* ἐστρατοπέδευον παρὰ τὰ σύνορα, καὶ ἦσαν ἐκτεθειμένοι εἰς τὰς συνεχεῖς ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων, εὐνόητον δὲ εἶνε μεθ' ὁποίων διαθέσεων ὑφίσταντο τὴν ἄνισον ἐκείνην μεταχείρισιν. Ἂν δ' ἔκτοτε ἡ ἀρχαία γενναιότης ἐκλείπῃ ἀπὸ τῶν λεγεώνων καὶ ἡ ἀντίστασις

πρὸς τὰς ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων ἀποβαίνῃ ὁσημέραι ἧττον τελεσφόρος, τὴν εὐθύνην τῆς τοιαύτης ἐκπτώσεως φέρει ἰδίως ἡ ἐπὶ τοῦ Κωνσταντίνου τελεσθεῖσα μεταρρύθμισις.

Πρὸς δὲ τὴν νέαν διοικητικὴν διαίρεσιν τοῦ κράτους σχετίζεται ἡ ἵδρυσις τῆς λεγομένης *θείας ἱεραρχίας*. Διὰ τοῦ τοιούτου δ' ἐπισήμου ὀνόματος ἐκαλοῦντο οἱ ἀνώτεροι καὶ κατώτεροι δημόσιοι λειτουργοί, τὰ ἐνεργὰ ὄργανα τοῦ καθιδρυμένου δεσποτισμοῦ. Δικαιολογεῖ δὲ ὁ Εὐσέβιος τὴν δημιουργίαν τῶν πολυπληθῶν ἐκείνων λειτουργιῶν, λέγων, ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἠθέλησε δι' αὐτῶν νὰ τιμήσῃ μεγαλείτερον ἀριθμὸν πολιτῶν. Τὸ δ' ἀληθὲς εἶνε, ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος διὰ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν ὀργάνων τῆς ἐξουσίας ἠθέλησε κυρίως νὰ ἐνισχύσῃ τὸν δεσποτισμὸν τοῦ ἡγεμόνος.

Καὶ ἀνωτάτω μὲν τῆς θείας ἱεραρχίας, μετεωριζόμενος μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς, ἵσταται ὁ αὐτοκράτωρ, προσονομαζόμενος μὲν *αἰώνιος καὶ θεῖος*, οὗ ἡ θέλησις ἀποτελεῖ νόμον καὶ ὅστις καθιστάνει ἱερὸν πᾶν τὸ εἰς αὐτὸν ἀνῆκον. Ἐπὶ δὲ τῶν νομισμάτων ἡ εἰκὼν αὐτοῦ παριστάνεται περιβεβλημένη τὸ φεγγίον *(nimbus)*, ὅπερ ἡ ἐκκλησία ἔμελλε νὰ παράσχῃ ὡς χαρακτηριστικὸν εἰς τοὺς ἁγίους. Τὰ δὲ μέλη τοῦ αὐτοκρατορικοῦ οἴκου προσονομάζονται *εὐγενέστατοι (nobilissimi)* καὶ περιβάλλονται πορφύραν.

Μετὰ δὲ τὸν αὐτοκράτορα ἕπεται τὸ *ἱερὸν συνέδριον (sacrum consistorium)*, ἤτοι ἀνώτατον συμβούλιον, ἔργον ἔχον τὴν συνδρομὴν τοῦ αὐτοκράτορος ἐν τῇ ἐξασκήσει τοῦ νομοθετικοῦ καὶ δικαιοδοτικοῦ αὐτοῦ ἔργου. Ἀπετελεῖτο δ' ἐξ ἑπτὰ ἀρχόντων, ἀντιστοιχούντων πρὸς ὑπουργοὺς καὶ διακρινομένων διὰ διαφόρων ὀνομάτων κατὰ τὸ εἶδος τῆς οἰκείας λειτουργίας. Καὶ ὁ μὲν *τῆς φυλακῆς τοῦ βασιλικοῦ κοιτῶνος προεστὼς (praefectus sacri cubiculi)* εἶχε τὴν διοίκησιν τῆς ἰδιωτικῆς ὑπηρεσίας τοῦ αὐτοκράτορος, ὁ δὲ *ἡγεμὼν τῶν ἐν τῇ αὐλῇ τάξεων (magister officiorum)* προΐστατο τοῦ προσωπικοῦ τῆς αὐλῆς, καὶ ἦτο τὸ ὄργανον, δι' οὗ ἐκοινώνουν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα οἱ δημόσιοι λειτουργοὶ καὶ οἱ ἰδιῶται· ὁ δὲ *κοιαίστωρ (quaestor)* εἶχε τὴν φροντίδα τῆς παρασκευῆς τῶν νόμων καὶ τὴν προσυπογραφὴν αὐτῶν μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος κύρωσιν· ὁ δὲ *τῶν κομιτατησίων λαργιτιώνων κόμις (comes sacrarum largitionum)* ἦτο ἐντεταλμένος τὴν διοίκησιν τῶν μεταλλείων καὶ ὀρυχείων, τῶν νομισματοκοπείων καὶ τοῦ ταμείου τῶν ἀξιολογωτάτων πόλεων· ὁ δὲ *τῇ τῶν βασιλικῶν ἐφεστὼς ταμιείων φροντίδι (comes rerum privatarum divinae domus)* εἶχε τὴν διοίκησιν τῆς ἰδίας περιουσίας τοῦ αὐτοκράτορος· τέλος δὲ οἱ *κόμιτες τῶν δομεστίκων ἱππέων καὶ πεζῶν (comites domesticorum equitum et peditum)* εἶχον τὴν ἡγεσίαν τῆς τιμητικῆς φρουρᾶς, συνισταμένης ἐκ τρισχιλίων πεντακοσίων ἀνδρῶν καὶ διῃρημένης εἰς ἑπτὰ *σχολάς*, ἑκάστην ἐκ πεντακοσίων ἀνδρῶν.

Μετὰ δὲ τοὺς ὑπουργοὺς ἤρχοντο οἱ τέσσαρες ὕπαρχοι, εἰς οὓς ἦτο ἀνατεθειμένη ἡ πολιτικὴ καὶ δικαστικὴ διοίκησις ἐν τῇ οἰκείᾳ περιφερείᾳ. Εἶχον δὲ οὗτοι καὶ τὴν φροντίδα τῆς δημοσιεύσεως τῶν αὐτοκρατορικῶν διατάξεων καὶ τῆς κατ᾽ ἐνιαυτὸν κατανομῆς τῶν φόρων εἰς τὰς πόλεις καὶ ἐπαρχίας ἑκάστας. Αἱ δ᾽ ἀποφάσεις αὐτῶν ἦσαν ἀνέκκλητοι, καὶ μόνον ἐπετρέπετο ἔκκλησις εἰς τὴν χάριν τοῦ αὐτοκράτορος. Οἱ δὲ ὕπαρχοι εἶχον βοηθοὺς ἐν μὲν ταῖς διοικήσεσι τοὺς *βικαρίους (vicarii)*, ἐν δὲ ταῖς ἐπαρχίαις κατωτέρους ἄρχοντας ὀνομαζομένους διαφόρως συνῳδὰ πρὸς τὴν σημασίαν ἣν εἶχεν ἡ ὑπ᾽ αὐτῶν διοικουμένη ἐπαρχία, καὶ δὴ *ἀνθυπάτους (procon-*

Τὸ βασιλικὸν κάθισμα ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ.

sules), *ὑπατικοὺς (consulares)*, *ἐπιτρόπους (correctores)* καὶ *προέδρους (praesides)*. Εἰς ἅπαντας δὲ τούτους τοὺς ἄρχοντας μικρούς τε καὶ μεγάλους ἦσαν κεχορηγημέναι προσωνυμίαι τιμητικαὶ ἀνάλογοι πρὸς τὸ ἀξίωμα αὐτῶν. Καὶ τὰ μὲν μέλη τοῦ ἱεροῦ συνεδρίου, οἱ τέσσαρες ὕπαρχοι καὶ οἱ τέσσαρες ἀρχιστράτηγοι προσωνομάζοντο *ἰλλούστριοι (illustres)*, ἤτοι ἔκλαμπροι, οἱ δὲ βικάριοι τῶν διοικήσεων καὶ οἱ στρατηγοὶ *λαμπροὶ (spectabiles)*, οἱ δὲ διοικηταὶ τῶν ἐπαρχιῶν *ἐπιφανέστατοι (clarissimi)* ἢ *διασημότατοι (perfectissimi)*.

Ἐκτὸς δὲ τῆς ὑπαλληλικῆς ἱεραρχίας εὑρίσκομεν τὴν προσωνυμίαν *ἐνδόξου*, παρεχομένην εἰς τοὺς δύο ὑπάτους τῆς Ῥώμης, ἀφ᾽ ὧν ἐξηκολούθει

νὰ ἐπωνυμῆται τὸ ἔτος ἐπὶ τῶν δημοσίων ἐγγράφων, καὶ εἰς τὸν ἀνθύπατον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅςτις συνεκάλει τὴν σύγκλητον καὶ προΐστατο αὐτῆς, τὴν προςωνυμίαν *πατρικίου*, παρεχομένην ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος χάριν τιμῆς εἰς ἀρχαίους δημοσίους λειτουργούς, τέλος δὲ τὴν προςωνυμίαν *κόμιτος*, διδομένην καὶ αὐτὴν ἐπὶ τιμῇ παρὰ τοῦ ἡγεμόνος εἰς ἐμπίστους καὶ καθόλου εἰς τοὺς ἰδιωτικοὺς αὐτοῦ συμβούλους.

Ἐν δὲ τῇ θείᾳ ἐκείνῃ ἱεραρχίᾳ οὐδεμία, ὡς εἰκὸς, ἐπεφυλάχθη θέσις διὰ τὸν δῆμον, ἄτε τῆς ἱεραρχικῆς ἐκείνης ὑπηρεσίας τῆς δεσποτικῆς αὐταρχίας δημιουργηθείσης ἐκ μίσους καὶ ἀντιθέσεως πρὸς τὴν δημοτικὴν τάξιν. Καὶ γίνεται μὲν λόγος καὶ περὶ ἐπαρχιακῶν συνόδων, ἀλλ' αὗται οὐδὲν τὸ ἐξῆς εἶχον ἄλλο δικαίωμα πλὴν τοῦ ἐκφράζειν εὐχὰς, αἵτινες ἔμενον ἀτέλεστοι, ἐφ' ὅσον δὲν ἀπεδέχοντο αὐτὰς οἱ μεγάλοι καὶ μικροὶ δημόσιοι λειτουργοὶ, καθ' ὧν ὡς τὸ πλεῖστον καὶ ἀπηυθύνοντο. Ἂν δέ ποτε οἱ ἐπαρχιῶται ὑποβάλλωσιν εἰς τὸν αὐτοκράτορα παράπονα περὶ τοῦ δυςβαστάκτου τῶν φόρων καὶ ζητήσωσιν ἀνακούφισιν, ἀναγκάζεται νἀπαντᾷ, ὅτι ἡ διοίκησις τοῦ κράτους εἶνε πολυδάπανος καὶ ὅτι ἐπιβάλλεται εἰς αὐτὸν πρὸς κάλυψιν τῶν δαπανῶν ἀντὶ πάσης ἐλαττώσεως ἡ αὔξησις τῶν φόρων. Οὕτω δ' ἐπηύξησε τὸ *χρυσάργυρον*, φόρον ἐπιβαρύνοντα τὰς βιομηχανικὰς τάξεις, οὗ δὲν ἦσαν ἀπηλλαγμένοι οὐδ' αὐτοὶ οἱ πενέστατοι τῶν ὑπηκόων, ἐπεφυλάττετο δὲ ναὐξήσῃ, εἰ μὴ καὶ ηὔξησε, καὶ τὴν *ἐδαφικὴν κεφαλιτιῶνα (capitatio terrena)*[1], ὁρίσας, ὅπως καθ' ἕκαστον δέκατον πέμπτον ἔτος γίνηται νέα ἀπογραφὴ τῶν γαιῶν. Διὰ δὲ τοῦ τρόπου τούτου παρείχετο θετικὸν κριτήριον πρὸς καθορισμὸν τῆς ἀξίας τῆς ἐγγείου κτήσεως ἑκάστου πολίτου καὶ καθωρίζετο κανὼν πρὸς ἐπινέμησιν τῶν φόρων, ἀνταποκρινομένων πρὸς τὰς ἀνάγκας τοῦ δημοσίου ταμείου. Ἀπὸ δὲ τῆς δεκαπενταετοῦς ταύτης περιόδου τῆς κτηματικῆς ἀπογραφῆς προῆλθεν ἔπειτα ἡ κατ' ἰνδικτιῶνας χρονολογία, ἥτις μεσοῦντος τοῦ τετάρτου αἰῶνος ἀντικατέστησε τὴν κατ' ὀλυμπιάδας[2].

Τελευταῖα ἔτη τοῦ Κωνσταντίνου. — Τῶν τελευταίων ἐτῶν τοῦ Κωνσταντίνου ὀλίγα εἶνε τὰ συμβάντα. Μετὰ τὰ ἐγκαίνια τῆς νέας πρωτευούσης δύο μόνον περὶ αὐτοῦ μνημονεύονται ἄξια λόγου γεγονότα. Καὶ τὸ μὲν ἐτε-

---

[1] Ὁ κεφαλικὸς φόρος ὁ καλούμενος ***ἐπικεφάλαιον*** ἢ ***κεφαλιτιὼν*** (capitatio) ἦτο διπλοῦς, ***ἐδαφικὸς*** (terrena), ἐπιβαλλόμενος εἰς τοὺς γαιοκτήμονας, καὶ ***κατ' ἄνδρα*** (humana), ἐπιβαλλόμενος εἰς τὸν ἀγροτικὸν ὄχλον, ἤτοι τὴν τάξιν τῶν ἐναπογράφων παροίκων.

[2] Ἴδ. ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 257 σημ. 1. Τὸ δὲ πρῶτον ἀσφαλὲς παράδειγμα τῆς χρήσεως τῶν ἰνδικτιώνων εἶνε διάταγμα (edictum) τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίου ἐν ἔτει 356 (**Κώδικος Θεοδοσιακοῦ** XII, 12, 2).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ρον εἶνε νέος πόλεμος παρὰ τὸν Ἴστρον ἐναντίον τῶν Γότθων καὶ τῶν Σαρματῶν, ἀπολήξας εἰς ἧτταν τῶν βαρβάρων. Καὶ δὴ οἱ Σαρμάται, κατατρυχόμενοι καὶ ὑπὸ ἐμφυλίου πολέμου, προκληθέντος ἐκ τῆς ἀποστασίας τῶν παρ' αὐτοῖς δούλων, μετενάστευσαν παμπληθεῖς ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῶν χώρας, καὶ μέρος μὲν κατέφυγον πρὸς τοὺς Κουάδους πέραν τῶν Καρπαθίων, μέρος δ' ἐπεκαλέσθησαν τὴν προστασίαν τοῦ Κωνσταντίνου. Οὗτος δὲ, εἰσαγαγὼν εἰς τὸ κράτος τριακοσίας χιλιάδας τῶν βαρβάρων ἐκείνων, διέσπειρεν αὐτοὺς εἰς τὴν Παννονίαν, τὴν Θράκην, τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Ἰταλίαν.

Τὸ δ' ἄλλο ἀξιομνημόνευτον γεγονὸς εἶνε ἡ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου διανομὴ τοῦ κράτους εἰς τοὺς υἱοὺς καὶ ἀνεψιούς. Καὶ δὴ μετὰ τοσούτους πρὸς ἕνωσιν τοῦ κράτους ἀγῶνας εἰσήγαγε καὶ πάλιν κατὰ τὰ τελευταῖα τῆς ἀρχῆς ἔτη τὸ σύστημα τοῦ Διοκλητιανοῦ, ὑπερακοντίσας μάλιστα αὐτὸ διὰ τῆς διαιρέσεως εἰς πενταρχίαν ἀντὶ τῆς διοκλητιανείου τετραρχίας. Μετὰ τὸν φόνον τοῦ ἀτυχοῦς Κρίσπου εἶχον ἐναπολειφθῆ εἰς τὸν Κωνσταντῖνον τρεῖς υἱοὶ, τεχθέντες ὑπὸ τῆς Φαύστης, ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ Κωνστάντιος καὶ ὁ Κώνστας. Ὅτε δ' ἀπεφάσισε τὴν διαίρεσιν τοῦ θρόνου, ὁ μὲν πρεσβύτατος τούτων τῶν υἱῶν εἶχεν ἡλικίαν ἐτῶν εἴκοσιν, ὁ δὲ νεώτατος δώδεκα, καὶ οἱ τρεῖς δὲ εἶχον ἀναδειχθῆ καίσαρες. Καὶ εἰς μὲν τὸν Κωνσταντῖνον παρεχώρησε τὴν γαλατικὴν ὑπαρχίαν, εἰς δὲ τὸν Κωνστάντιον τὴν Ἀνατολὴν πέραν τῆς Προποντίδος, εἰς δὲ τὸν Κώνσταντα τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Ἀφρικήν. Κατέστησε δ' ἔπειτα συμμετόχους τῆς διαδοχῆς τὸν Δαλμάτιον καὶ τὸν Ἀννιβαλιανὸν, ἑτεροθαλεῖς ἀνεψιοὺς ἀπὸ τοῦ δευτέρου γάμου Κωνσταντίου τοῦ Χλωροῦ μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ Μαξιμιανοῦ Θεοδώρας, ἅτε ὄντας υἱοὺς τοῦ ἐκ ταύτης υἱοῦ τοῦ Κωνσταντίου Δαλματίου. Καὶ εἰς μὲν τὸν Δαλμάτιον παρεχώρησε τὴν Θράκην μετὰ καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Ἰλλυρίαν καὶ τὴν Ἀχαΐαν, εἰς δὲ τὸν Ἀννιβαλιανὸν, ὅστις ἦτο καὶ γαμβρὸς τοῦ Κωνσταντίνου ἐπὶ τῇ θυγατρὶ Κωνσταντίᾳ, ἔδωκεν ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Κώνσταντος τὸν Πόντον, τὴν Μικρὰν Ἀρμενίαν καὶ τὴν Καππαδοκίαν. Ἡ δὲ διανομὴ αὕτη ἔγεινε τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 335, ἐξετελέσθη δὲ πάραυτα οὕτως, ὥστε κατὰ τὰ δύο τελευταῖα τοῦ βίου ἔτη ὁ Κωνσταντῖνος ἔμεινε χωρὶς νὰ παραιτηθῇ τὸν θρόνον θεατὴς τοῦ τρόπου τῆς κυβερνήσεως τῶν διαδόχων, καὶ κατέβη εἰς τὸν τάφον πλανώμενος ὑπὸ τῆς ἰδέας, ὅτι οὐδέποτε ἔμελλε νὰ ἐκλίπῃ ἐκ μέσου αὐτῶν ἡ ὁμόνοια. Ἀλλὰ πρὶν ἢ παρέλθωσι τρεῖς μῆνες ἀπὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ὁ Δαλμάτιος καὶ ὁ Ἀννιβαλιανὸς ἐδολοφονοῦντο δι' ἐνεργείας τῶν ἐξαδέλφων.

Ἀπέθανε δὲ ὁ Κωνσταντῖνος παρὰ τὴν Νικομήδειαν τὴν 21 Μαΐου 337, βαπτισθεὶς κατὰ τὴν παράδοσιν τῆς ἐκκλησίας μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Νικομηδείας Εὐσεβίου. Ὅλως δ' ἀπίστευτος ἀπεδείχθη ὑπὸ τῆς νεωτέρας κριτικῆς ἡ παράδοσις τῆς παπικῆς ἐκκλησίας, ἰσχυριζομένης,

ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἐποιήσατο πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Ῥώμης Σίλβεστρον δωρεὰν ἐδαφικήν, ἐφ' ἧς ὁ παπισμὸς στηρίζει τὰς ἀξιώσεις κοσμικῆς ἐξουσίας. Ἡ μόνη δὲ ὑπὸ τῶν μνημείων ἀποδεικνυομένη δωρεὰ εἶνε ἡ περὶ ἧς ἤδη ἔγεινε λόγος ἀνωτέρω, λέγομεν τὴν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ῥώμης δωρεὰν τοῦ μεγάρου τῶν Λατερανῶν, ὅπερ εἶχε περιέλθει εἰς τὴν Φαῦσταν[1].

Συντελέσαντος δ' οὐ μικρὸν καὶ τούτου τοῦ πλάσματος τῆς παραδόσεως τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, ἐδιχάσθησαν αἱ περὶ τοῦ Κωνσταντίνου γνῶμαι τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν. Ἀμεροληπτως δὲ κρίνοντες τὸν αὐτοκράτορα, πρέπει νὰ διαστείλωμεν τὰ ἠθικὰ καὶ τὰ πνευματικὰ αὐτοῦ προσόντα. Καὶ συνοψίζοντες μὲν τἀφορῶντα εἰς τὸ ἦθος τοῦ ἀνδρός, ἐπικρατεστάτην ἐν αὐτῷ ψυχικὴν διάθεσιν, ἥτις φαίνεται ὑπερακοντίζουσα ἁπάσας τὰς ἄλλας, εὑρίσκομεν ἄμετρον φιλαρχίαν. Εἰς τοῦτο δὲ τὸ πάθος ἐθυσίασε τὰ πάντα, φήμην, συνειδὸς καὶ αὐτὸ τὸ αἴσθημα τῆς φιλοστοργίας. Διὸ εἴδομεν αὐτὸν θυσιάζοντα τὸν Κρίσπον, ὅτε οὗτος ἤρχισεν ἐπισκιάζων αὐτόν, ὡς πρότερον εἶχε θυσιάσει τὸν ἐπ' ἀδελφῇ γαμβρὸν Λικίνιον. Ἀλλ' αἱ πνευματικαὶ αὐτοῦ δυνάμεις ὑπερτεροῦσιν ἐν αὐτῷ μεγάλως τῶν ἠθικῶν χαρισμάτων. Εἰς δὲ τὴν ἰσχυρὰν αὐτοῦ διάνοιαν χρεωστεῖται ἡ προαίσθησις τῆς ὁριστικῆς νίκης τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ ἡ πολιτικὴ ὀξύνοια αὐτοῦ ἐνέπνευσεν εἰς αὐτὸν τὴν ἐπιτυχεστάτην ἐκλογὴν τῆς νέας πρωτευούσης. Ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος, προβαίνων εἰς τὸ μέγα τοῦτο διάβημα, δὲν προέβλεπεν, οὐδ' ἠδύνατο νὰ προΐδῃ, ὅτι, στερῶν τὴν Ῥώμην τῶν αὐτοκρατόρων, ἔμελλε νὰ παρασκευάσῃ τὴν μοναρχίαν τῶν ἐπισκόπων αὐτῆς. Οὕτω δ' ἄκοντος αὐτοῦ ἐγεννήθη ὁ παπισμός, ἐν ᾧ τὸ πολιτικὸν τοῦ Κωνσταντίνου σύστημα ἀπέκλειεν ἐντελῶς τὴν ὕπαρξιν αὐτοκεφάλου ἀρχῆς ἐν τῷ κράτει, αὐτὸς δὲ ὁ ἡγεμών, μόνος κύριος τῆς ἐξουσίας, προωρίζετο ἄρχων καὶ τῶν ἐπισκόπων καθ' ὃν τρόπον ἦρχε τῶν ἐθνικῶν ἱερέων. Διὰ ταῦτα δὲ ὁ Ἀθανάσιος, ὅστις ἠξίου προνομιοῦχον θέσιν διὰ τοὺς ἐπισκόπους, ἐστάλη εἰς Αὐγοῦσταν Τριβηρῶν ἐξόριστος, τιμωρούμενος πικρῶς διὰ τὰς ὑπερφιάλους αὐτοῦ ἀξιώσεις. Καὶ ἡ μὲν ῥωμαϊκὴ ἐξουσία ἐξεδικήθη ἐπὶ τῇ αὐτοκρατείᾳ ἐκείνῃ τοῦ Κωνσταντίνου, μὴ συμπεριλαβοῦσα αὐτὸν εἰς τοὺς ἁγίους. Ἀλλ' ἡ ἐκκλησία τῆς Ἀνατολῆς, παρ' ᾗ

---

[1] Καίτοι **οἶκος Φαύστης** (domus Faustae) ὠνομάζετο ἓν μόνον τῶν μεγάρων τῶν Λατερανῶν, ἀλλ' ἀνῆκον ὅμως εἰς τὴν αὐτοκράτειραν καὶ τἆλλα τἀνήκοντα εἰς τὸν αὐτὸν οἶκον, οὗ διετήρουν τὸ ὄνομα. Ἐν μέσῳ δὲ τούτων τῶν μεγάρων ἔκτισεν ὁ Κωνσταντῖνος τὴν ἐκκλησίαν, ἥτις ἀπεκλήθη ***μήτηρ καὶ κεφαλὴ ἁπασῶν τῶν ἐκκλησιῶν τῆς πόλεως καὶ τῆς οἰκουμένης*** (omnium urbis et orbis ecclesiarum mater et caput). Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἡ λατεράνειος βασιλικὴ εἶχεν ἀφιερωθῇ εἰς Χριστὸν τὸν Σωτῆρα, μόνον δὲ τὸν ἕκτον αἰῶνα μετωνομάσθη, τιμηθεῖσα ἐπ' ὀνόματι Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ.

διήρκεσε καὶ κατὰ τοὺς μέλλοντας αἰῶνας ἡ ἀπὸ τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς ἐξάρτησις τῆς ἐκκλησίας, ἐξακολουθεῖ τιμῶσα τὸν Κωνσταντῖνον ὡς ἅγιον καὶ τελοῦσα πανηγυρικῶς τὴν ἐπέτειον τοῦ θανάτου τοῦ μεγάλου αὐτοκράτορος.

Δ' Οι υιοι του Κωνσταντινου (337-361)[1].—Ἡ ἀρχὴ τῶν υἱῶν τοῦ Κωνσταντίνου ἤρχισε διὰ τραγῳδίας ἀπανθρώπου, ἐξολοθρευθέντος τοῦ πλαγίου κλάδου τοῦ οἴκου τῶν Φλαβίων, ἤτοι τῶν ἀρρένων γόνων Κωνσταντίου τοῦ Χλωροῦ καὶ τῆς Θεοδώρας. Δύο δὲ μόνον βλαστοὶ ἐξέφυγον τὴν φοβερὰν σφαγήν, ὁ Γάλλος καὶ ὁ Ἰουλιανός, υἱοὶ τοῦ Ἰουλίου Κωνσταντίου καὶ ἔγγονοι τῆς Θεοδώρας, ὧν ἐκεῖνος μὲν ἦτο τότε δωδεκαέτης καὶ ἦτο φιλάσθενος, οὗτος δὲ μόλις εἶχεν ὑπερβῆ τὸ πέμπτον τῆς ἡλικίας ἔτος. Ἐσώθησαν δὲ ὁ μὲν Γάλλος διὰ τὸ ἀσθενικὸν τῆς κράσεως, ὁ δὲ Ἰουλιανὸς διὰ τὸ τρυφερὸν τῆς ἡλικίας.

Τίς δὲ ὑπῆρξεν ὁ φονεὺς καὶ διὰ τίνα λόγον ἔπεσον τόσα θύματα; Ἡ σιγὴ τῶν συγχρόνων ἱστορικῶν ἐπέρριψε πέπλον ἐπὶ τῆς ὠμῆς κακουργίας καὶ συνέχυσε τὸν ἐκτελεστὴν τοῦ φόνου πρὸς τὸν κελεύσαντα αὐτόν. Καὶ δὴ κατὰ τὸν Εὐτρόπιον ὁ φόνος ἐτελέσθη ὑπὸ τοῦ στρατιωτικοῦ ὄχλου τῆς Κωνσταντινουπόλεως[2]. Ἀλλὰ προφανῶς ἐν τῇ μαρτυρίᾳ ταύτῃ συγχέεται ὁ ὑποβολεὺς τοῦ φόνου πρὸς τὸν ἐκτελεστήν. Τίνα λόγον εἶχον ἀληθῶς οἱ

[1] Πηγαὶ τῶν χρόνων τούτων εἶνε ὁ **Αὐρήλιος Βίκτωρ** (Caes. 41-42), οὗ ἡ συγγραφὴ περατοῦται σὺν τῷ θανάτῳ τοῦ Κωνσταντίου, ὁ **Εὐτρόπιος** (X), ὁ **Ζώσιμος** (σ. 105, 7-139, 15) καὶ ὁ **Ζωναρᾶς** (XIII, 5-11). Εἰς τούτους δὲ τοὺς συγγραφεῖς προςθετέος καὶ ὁ **Ἀμμιανὸς Μαρκελλῖνος,** ὅστις κατήγετο μὲν ἐξ Ἀντιοχείας, ὑπηρέτησε δ' ἐντίμως ἐν τῇ στρατιᾷ ἐπὶ Κωνσταντίου καὶ Ἰουλιανοῦ καὶ ἤρξατο γράφων τὸ ἱστορικὸν αὐτοῦ ἔργον Rerum gestarum libri XXXI πρὸ τοῦ 391. Προέθετο δὲ νὰ γράψῃ συνέχειαν τῶν ἱστοριῶν τοῦ Τακίτου, διὸ ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Νέρβα καὶ ἔφθασε μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Οὐάλεντος (96-378). Ἀλλ' ἀτυχῶς τὰ πρῶτα δεκατρία βιβλία τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ ἀπωλέσθησαν, τὰ δὲ περισωζόμενα περιέχουσι τὴν ἱστορίαν τῶν ἐτῶν 353-378. Ἦτο δὲ ὁ Μαρκελλῖνος, ὅστις ἔγραψε λατινιστί, ἐθνικός, ἀλλ' ἡ εἰδωλολατρικὴ αὐτοῦ θρησκεία δὲν ἦγεν αὐτὸν εἰς ἐμπάθειαν οὐδὲ καθίστανε μεροληπτικόν, ἀλλ' ἐπεδίωκεν ἐν τῇ διηγήσει αὐτοῦ τὴν ζήτησιν τοῦ ἀληθοῦς, καθ' ἃ αὐτὸς ὁμολογεῖ (XV, 1).

[2] Ὁ **Εὐτρόπιος** (X, 9), ποιούμενος λόγον περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Δαλματίου, ἐκφράζεται κατὰ τρόπον ὑπονοοῦντα, ὅτι ὁ Κωνστάντιος συνήνεσεν ἐξ ἀνάγκης εἰς τὸν φόνον ἐκεῖνον. Dalmatius oppressus est factioni militari, Constantio patrueli suo sinente potius quam jubente. Ὁ δὲ **Αὐρήλιος Βίκτωρ** (Caes. 41) ἐκφράζεται περὶ τοῦ φόνου διὰ τρόπου ὅλως ἀπορηματικοῦ. Dalmatius incertus quo suasore interficitur.

στρατιῶται νὰ μισῶσι τοὺς ἐγγόνους τῆς Θεοδώρας; Ποῖον τὸ κατ' αὐτῶν πταῖσμα τῶν ἀθώων ἐκείνων; Καὶ πῶς νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει παρουσία τοῦ Δαλματίου καὶ τοῦ Ἀννιβαλιανοῦ καθ' ὃν χρόνον ἐτελέσθη ὁ φόνος, ἂν οἱ στρατιῶται δὲν ἤθελον ὑπακούσει εἰς σύνθημα ὑπαγορευθὲν ἄνωθεν; Ἀλλ' ὑπάρχει ὅμως μεταξὺ τῶν συγχρόνων συγγραφεὺς ἐκθέτων ἄνευ ὑπεκφυγῶν τὴν ἀλήθειαν περὶ τοῦ τραγικοῦ συμβάντος· ὁ συγγραφεὺς δ' ἐκεῖνος εἶνε ὁ ἔπειτα αὐτοκράτωρ γενόμενος Ἰουλιανός, ὢν ὁ ἕτερος τῶν διασωθέντων. Ὅτε οἱ ἔνοχοι κατῆλθον εἰς τὸν τάφον καὶ ὁ φόβος τῆς ἐκδικήσεως δὲν ἐπέβαλλε πλέον τὴν ἀπόκρυψιν τοῦ ἀληθοῦς, ὁ Ἰουλιανὸς κατήγγειλεν ἀναφανδὸν τὸν θεῖον Κωνστάντιον ὡς αἴτιον τοῦ φόνου [1]. Καὶ δυνατὸν μὲν νὰ ὑπερηκόντισαν οἱ στρατιῶται τὰς διαθέσεις καὶ τὴν ἐντολὴν τοῦ Κωνσταντίου καὶ νὰ ἐνέχῃ τι ἀληθείας ἡ ἔκφρασις τοῦ Εὐτροπίου, παριστάνοντος αὐτὸν κωλύοντα μᾶλλον ἢ κελεύοντα *(sinente potius quam jubente)*. Ἀλλ' ὅτι τὸ σχέδιον τῆς κακουργίας προῆλθεν ἐξ αὐτοῦ καὶ ὅτι σκοπὸς αὐτοῦ ἦτο νὰ ποιήσῃ ἐκποδὼν συνάρχοντας παρεισάκτους καὶ ἀντιζήλους δεινούς, περὶ τούτου οὐδεμία ἐπιτρέπεται ἀμφιβολία. Ὁ δὲ μῦθος ὃν διηγεῖται ὁ Φιλοστόργιος [2], ὅτι οἱ ἀδελφοὶ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου εἶχον ἐνεργήσει τὴν δηλητηρίασιν αὐτοῦ, ἐπενοήθη ἴσως τότε πρὸς μείωσιν τῆς μυσαρᾶς αἰσθήσεως ἣν προεκάλεσεν ἡ κακουργία ἐν ᾗ περιπτώσει δὲν θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ ἐντελὴς αὐτῆς ἐπικάλυψις.

Κατὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Κωνσταντίνου ὁ Κωνστάντιος εὑρίσκετο ἐν Μεσοποταμίᾳ, ἡγούμενος τῆς στρατιᾶς, ἥτις ἔμελλε νὰ πολεμήσῃ πρὸς τοὺς Πέρσας. Καταλιπὼν δὲ τὴν στρατηγίαν εἰς ἄλλους, ἔσπευσεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπως τελέσῃ τὴν κηδείαν τοῦ πατρός. Μετὰ δὲ τὴν τέλεσιν αὐτῆς, ἀντὶ νὰ ἐπιστρέψῃ πάραυτα εἰς τὴν Ἀσίαν, ἔμεινεν ἐπὶ τρεῖς μῆνας ἐν τῇ νέᾳ πρωτευούσῃ. Τὸν χρόνον δ' ἐκεῖνον κατανάλωσεν ἀναμφιβόλως πρὸς σκευωρίαν τῆς ἐπιβουλῆς, ἧς ἡ ὠμὴ ἐπιτέλεσις συνέβη τὸν Σεπτέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους 337. Καὶ δὴ ἅπαντες οἱ ἀδελφοὶ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου μετὰ τῶν υἱῶν αὐτῶν, ἐξαιρουμένων τῶν δύο νεαρῶν παίδων, Γάλλου καὶ Ἰουλιανοῦ, οἱ κηδεσταὶ αὐτῶν καὶ ὁ ὕπαρχος Ἀβλάβιος ἐσφάγησαν

---

[1] **Ἰουλιανοῦ** Ἀθηναίων τῇ βουλῇ σ. 270 ἐκδ. Spanheim. Ἐν δὲ τῷ Ἐγκωμίῳ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Κωνστάντιον εὑρίσκομεν ἔκθεσιν τοῦ γεγονότος διάφορον. Οὐδ' εἶνε τοῦτο ἄπορον, ἅτε τοῦ λόγου ἐκείνου γραφέντος ὅτ' ἔζη ἀκόμη ὁ Κωνστάντιος, τοῦ δ' ἐγκωμιαστοῦ μὴ δυναμένου νὰ παρουσιασθῇ ὡς κατήγορος. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ **Ἀθανάσιος** (Ἱστ. Ἀρειαν. σ. 304 ἐκδ. Migne Ἑλλ. Πατρολ. Τόμ. XXV σ. 776 B) καὶ ὁ **Ζώσιμος** (σ. 106, 5 κ. ἑ.) κατηγοροῦσι τὸν Κωνστάντιον ὡς ἐνεργήσαντα τὸν φόνον.

[2] **Φιλοστοργίου** Ἐκκλ. Ἱστ. II, 16.

ὑπὸ τῆς ὠνίας στρατιᾶς. Οὕτω δ' αἱ σεπτεμβριαναὶ σφαγαὶ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ἔσχον πρόδρομον πρὸ δεκατεσσάρων αἰώνων καὶ ἡμίσεος τὴν σεπτεμβριανὴν ἐκείνην σφαγὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μετὰ δὲ τὴν κακουργίαν οἱ τρεῖς ἀδελφοὶ ἀνερρήθησαν ὁμοῦ αὐτοκράτορες τῇ 9 Σεπτεμβρίου, καί, ὁρίσαντες τόπον συνεντεύξεως διὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος τὸ Σίρμιον, προέβησαν ἐν ταύτῃ τῇ πόλει εἰς νέαν διαίρεσιν τοῦ κράτους. Καὶ ὁ μὲν Κωνστάντιος προσέθηκεν εἰς τὰς κτήσεις αὐτοῦ τὸν Πόντον καὶ τὴν Θράκην μετὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ δὲ Κώνστας τὸ Ἰλλυρικόν, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος τὰ βορειοδυτικὰ τῆς Ἀφρικῆς.

Ἀλλὰ βραχεῖα ὑπῆρξεν ἡ διάρκεια τῆς ὁμονοίας τῶν ἀδελφῶν. Ὁ πρεσβύτερος αὐτῶν, μὴ εὐχαριστούμενος ἴσως ἐκ τῆς μερίδος ἣν ἔλαβε κατὰ τὴν τελευταίαν διανομὴν τοῦ κράτους ὑπὸ τὸ πρόσχημα δυσχερειῶν κατὰ τὴν χάραξιν τῶν ὁρίων τῶν ἐν Ἀφρικῇ κτήσεων αὐτοῦ, ἐπεχείρησε πόλεμον κατὰ τοῦ νεωτέρου ἀδελφοῦ Κώνσταντος. Ἐπωφελούμενος δ' ἐκ τῆς ἀπὸ τῆς Ἰταλίας ἀπουσίας αὐτοῦ, ὑπερέβη ἐξαπίνης τὰς Ἄλπεις, ἐπειγόμενος νὰ καταλάβῃ τὴν ἰταλικὴν χερσόνησον πρὸ τῆς εἰς αὐτὴν ἐπιστροφῆς τοῦ ἀδελφοῦ. Ἀλλ' οἱ στρατηγοὶ τοῦ Κώνσταντος ἠγρύπνουν, καί, συναθροίσαντες ἀξιόμαχον στρατιάν, ἐστρατοπέδευσαν παρὰ τὴν Ἀκυληίαν, ἀναμένοντες τὸν ἐχθρόν. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος, ὑπὲρ μέτρον πεποιθὼς ἐπὶ τὰς ἰδίας δυνάμεις καὶ τὴν γοητείαν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, ἐπέπεσε μετὰ μεγάλης ὁρμῆς ἐπὶ τὴν στρατιὰν τοῦ Κώνσταντος, καὶ ἐνέπεσεν εἰς ἐνέδραν, ἥτις ἐπήνεγκε τὸν θάνατον αὐτοῦ κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 340. Ὁ δὲ Κώνστας, ἐπιστρέψας εἰς τὴν Ἰταλίαν, δὲν εὗρε πλέον πρὸ αὐτοῦ οὔτε τὸν ἀδελφὸν οὔτε τὴν στρατιὰν αὐτοῦ, καὶ κατέλαβε τὰς εἰς αὐτὸν ἀνηκούσας χώρας, ἀφροντιστῶν περὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ Κωνσταντίου.

Εὑρίσκετο δὲ τότε ὁ Κωνστάντιος ἐν Ἀσίᾳ, ἀπασχολούμενος ὑπὸ τοῦ μεγάλου πολέμου πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν Σαπώρην Β΄. Κύριον δὲ αἴτιον τοῦ νέου τούτου πολέμου ὑπῆρξεν ἡ ἀπόπειρα τοῦ Σαπώρου, ἐπιχειρήσαντος νἀνακτήσῃ τὰς ἐντεῦθεν τοῦ Τίγριδος σατραπείας, ἃς εἶχον ἀποβάλει οἱ Πέρσαι κατὰ τὸν τελευταῖον πρὸς τοὺς Ῥωμαίους πόλεμον. Ἡ δὲ κυριωτάτη διὰ τοὺς Πέρσας ἀπώλεια ἦτο ἡ τῆς Νισίβεως, κλειδὸς τῆς ῥωμαϊκῆς Μεσοποταμίας καὶ ἑνὸς τῶν κυριωτάτων κέντρων τοῦ ἐμπορίου τῆς δυτικῆς Ἀσίας. Καὶ ταύτης μὲν τῆς πόλεως τρὶς ἐντὸς δωδεκαετίας ὁ Σαπώρης εἶχε πειραθῇ τὴν ἀνάκτησιν ματαίως, πάντοτε ἀποκρουσθείς· ἀλλ' εἶχεν ὅμως κατορθώσει νἀποσπάσῃ ἀπὸ τῆς Ῥώμης τὴν Ἀρμενίαν, ἐπωφελούμενος ἐκ τῶν θρησκευτικῶν ἐρίδων, ὑφ' ὧν ἐσπαράσσετο τὸ βασίλειον ἐκεῖνο. Καὶ δὴ ὁ βασιλεὺς Τιριδάτης εἶχε προσέλθει εἰς τὸν χριστιανισμόν, ἀλλ' ἡ ἐγκατάλειψις ἐκείνη τῆς θρησκείας τῶν πάππων ἐξήγειρε κατὰ τοῦ βασιλέως τὸ μῖσος τῆς τάξεως τῶν ἱππέων, ἥτις ἐξ ἐκδικήσεως ἐκάλεσεν εἰς

τὴν χώραν τοὺς Πέρσας. Οὕτω δὲ δύο ὑπῆρξαν τὰ θέατρα τοῦ πολέμου, ἡ Ἀρμενία καὶ ἡ Μεσοποταμία. Ἀλλ' εἰ καὶ διήρκεσεν ὁ πόλεμος οὗτος δώδεκα ὅλα ἔτη, κατ' οὐδὲν μετεβλήθησαν τὰ σύνορα τοῦ κράτους ἐν τῇ Ἀσίᾳ. Καὶ ἐφονεύθησαν μὲν πλεῖστοι ὅσοι ἑκατέρωθεν καὶ μεγάλαι συνέβησαν δῃώσεις ἐν ἀμφοτέροις τοῖς ἀντιπάλοις κράτεσιν, ἀλλ' οὐδέτερος τῶν πολεμίων ἠδυνήθη νὰ καυχηθῇ, ὅτι ἤρατο τὴν νίκην. Ἡ δὲ σπουδαιοτάτη τῶν μαχῶν ἐπολεμήθη τῷ 348 παρὰ τὰ Σίγγαρα, τὸ σημερινὸν Σιντζὰρ, πρὸς νότον τῆς Νισίβεως παρὰ τὰ σύνορα τῆς ἐρήμου. Καὶ ἡττήθησαν μὲν κατὰ τὴν μάχην ταύτην οἱ Ῥωμαῖοι, ἀλλ' ὁ νικητὴς δὲν ἔγνω νὰ ἐπωφεληθῇ ἐξ αὐτῆς, καὶ ἡ Νίσιβις, πολιορκηθεῖσα τὸ τρίτον μετὰ τὴν μάχην ἐκείνην, ἀπέκρουσε λαμπρῶς τὴν νέαν ἔφοδον τῶν βαρβάρων. Τέλος δὲ ἀνώτεροι κίνδυνοι ἠνάγκασαν τοὺς πολεμίους νὰ καταθέσωσι τὰ ὅπλα. Καὶ ὁ μὲν Σαπώρης ἐκλήθη εἰς τὰ ἀνατολικὰ τοῦ περσικοῦ βασιλείου, ὅπως ἐκδιώξῃ τοὺς ἐπιδραμόντας αὐτὰ Μασσαγέτας, ὁ δὲ Κωνστάντιος ἠναγκάσθη νὰ σπεύσῃ εἰς τὰς δυτικὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας, ὅπως ἀντεπεξέλθῃ κατὰ φοβερᾶς ἀποστασίας, δι' ἧς ὁ ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορος Κώνστας εἶχεν ἀποβάλει τὸν θρόνον καὶ τὴν ζωὴν (350).

Περὶ τοῦ Κώνσταντος οὐδὲν ἄξιον λόγου διηγοῦνται οἱ ἱστορικοὶ δυνάμενον νὰ δικαιολογήσῃ εἴτε τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀθανασίου εἰς αὐτὸν ἐπιδαψιλευόμενα ἐγκώμια, εἴτε τὰς κατ' αὐτοῦ ἐπικρίσεις τοῦ Εὐτροπίου, τοῦ Αὐρηλίου Βίκτωρος καὶ τοῦ Ζωσίμου. Καὶ ὁ μὲν Ἀθανάσιος εἰκονίζει αὐτὸν ἅγιον, οἱ δὲ λοιποὶ παριστάνουσιν ἀκόλαστον καὶ τύραννον. Ἡμεῖς δὲ στερούμεθα τεκμηρίων, ὅπως κρίνωμεν ποῦ ἔγκειται ἡ ἀλήθεια. Καὶ τὸ μὲν πικρόχολον τῶν κατηγόρων παρέχει τὴν ὑπόνοιαν, μὴ τὸ ζοφῶδες τῆς εἰκόνος προέρχεται ἐκ πνεύματος φατριαστικοῦ, ὁ δὲ λυρισμὸς τοῦ ἐγκωμιαστοῦ δικαιολογεῖ τὴν ὑποψίαν, μὴ καὶ τὰ λαμπρὰ ἐκεῖνα χρώματα εἶνε προϊὸν μεροληψίας. Πράγματι δὲ ὁ Κώνστας ἦτο ἔνζηλος ὀπαδὸς τοῦ ὁμοουσίου, ἐντεῦθεν δὲ προῆλθον οἱ εἰς αὐτὸν ἀπονεμηθέντες ἔπαινοι ὑπὸ τοῦ Ἀθανασίου, ὅστις εἰς αὐτὸν καὶ Κωνσταντῖνον Β' ὤφειλε χάριτας ἐπὶ τῇ εἰς αὐτὸν ἀποδόσει τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου τῆς Ἀλεξανδρείας. Αὐτὸς δὲ εἶνε καὶ ὁ λόγος τοῦ μίσους ὅπερ τρέφει πρὸς τὸν Κώνσταντα ὁ ἐθνικὸς Ζώσιμος. Τὸ μόνον δ' ὅπερ ἡ ἱστορία δύναται νὰ βεβαιώσῃ περὶ τοῦ Κώνσταντος εἶνε, ὅτι ὑπῆρξεν ἡγεμὼν ἀνίκανος, ὡς ἀπέδειξεν ἡ ἀφάνεια τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ, καίπερ διαρκεσάσης δεκατρία ἔτη, καὶ ὡς διετράνωσεν ἡ ἄδοξος αὐτοῦ πτῶσις. Καὶ δὴ ἤρκεσε συνωμοσία σκευωρηθεῖσα κατ' αὐτοῦ παρ' ἑνὸς τῶν ὑπουργῶν, τοῦ τῶν θησαυρῶν προεστῶτος Μαρκελλίνου, καὶ στρατηγοῦ βαρβάρου, τοῦ διοικοῦντος τοὺς δύο ὑπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ κατασταθέντας παλατίνους λεγεῶνας Μαγνεντίου, ὅπως ὁ Κώνστας ἀποβάλῃ τόν τε θρόνον καὶ τὴν ζωὴν, οὐδενὸς ἀναλαβόντος τὴν ὑπεράσπισιν αὐτοῦ. Συνέβη δὲ αὕτη ἡ τραγῳδία

ἐν Αὐγουστοδούνῳ ὡς ἑξῆς. Ἡμέραν τινά, καθ' ἣν ὁ Κώνστας εἶχεν ἐκδράμει πρὸς θήραν εἰς γειτονικὸν δάσος, ὁ Μαρκελλῖνος ἐκάλεσεν εἰς συμπόσιον τοὺς ἀνωτάτους ἄρχοντας τῆς αὐλῆς ἐπὶ τῷ προσχήματι ἑορτασμοῦ τῆς γεννήσεως υἱοῦ. Μετὰ δὲ τὸ τέλος τοῦ συμποσίου παρέστη ὁ Μαγνέντιος περιβεβλημένος πορφύραν καὶ διάδημα. Οἱ δὲ συμποσιασταί, ὑποβεβρεγμένοι ὑπὸ τοῦ οἴνου, ὡς εἶδον τὸν στρατηγὸν φέροντα τὰ ἐπίσημα ἐκεῖνα τῆς ἀρχῆς, ἀνευφήμησαν αὐτοκράτορα, τὴν δὲ ἀνάρρησιν ἐκείνην ἐπεκύρωσαν διὰ τῶν κραυγῶν αὐτῶν οἱ ἐκτὸς στρατιῶται (18 Ἰανουαρίου 350). Ὁ δὲ Κώνστας, μαθὼν τὰ τῆς ἀποστασίας, περὶ ἑνὸς μόνου ἐφρόντισε, περὶ φυγῆς καὶ σωτηρίας. Εἶχε δὲ ἤδη φθάσει εἰς τὰ Πυρηναῖα, ὅτε οἱ ὑπὸ τοῦ ἅρπαγος τοῦ θρόνου σταλέντες πρὸς δίωξιν αὐτοῦ Φράγκοι ἱππεῖς κατέφθασαν καὶ ἐφόνευσαν αὐτὸν παρὰ τὴν ἀρχαίαν Ἰλλίβεριν, ἣν ὁ Κωνσταντῖνος πρὸς τιμὴν τῆς μητρὸς εἶχε μετονομάσει Ἑλένην (σήμερον Elne).

Ὁ Μαγνέντιος, ὅστις ὡς αὐτοκράτωρ ὠνομάζετο Φλάβιος Μάγνος Μαγνέντιος, ἦτο βάρβαρος Φράγκος ἢ Σάξων τὸ γένος. Ὁ δὲ οἶκος αὐτοῦ ἦτο εἷς τῶν βαρβαρικῶν ἐκείνων, οὓς Κωνσταντῖνος ὁ μέγας εἶχε μεταστήσει ἐκ τῆς Γερμανίας εἰς τὴν Γαλατίαν· ἐντεῦθεν δ' αἱ ὀνειδιστικαὶ ἐκφράσεις τοῦ Ἰουλιανοῦ κατὰ τοῦ Μαγνεντίου, ὃν ἀποκαλεῖ ἀνδράποδον τῶν προγόνων τοῦ Κωνσταντίου, *τῆς ἀπὸ Γερμανῶν λείας λείψανον δυστυχὲς περισωζόμενον*[1]. Ἡ δ' ἐν τοῖς δύο παλατίνοις λεγεῶσιν, ὧν ἡγεῖτο ὁ Μαγνέντιος, κατάταξις πολλῶν βαρβάρων στρατιωτῶν διηυκόλυνε τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σφετεριστοῦ τοῦ θρόνου. Διὰ τοὺς στρατιώτας ὁ Μαγνέντιος ἦτο ἰθαγενέστερος τοῦ Κώνσταντος, τοιοῦτος δὲ παρίστατο καὶ εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Γαλατίας, οὓς δὲν εἶχε συνδιαλλάξει πρὸς τὴν Ῥώμην ἡ μακρὰ δουλεία. Ἐντεῦθεν δὲ προῆλθεν ἡ εὐκολία μεθ' ἧς ἀνεγνωρίσθη ὁ Μαγνέντιος καθ' ἅπασαν τὴν Γαλατίαν. Ἀλλὰ καὶ ἡ Ἰταλία καθυπετάχθη εἰς αὐτόν. Καὶ εἶχε μὲν καταλάβει τὴν Ῥώμην ἐπὶ βραχὺ ὁ Νεπωτιανός, υἱὸς τῆς ἀδελφῆς Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου Εὐτροπίας, ἀλλὰ κατελύθη ἅμα τῇ πρὸ τῆς Ῥώμης ἐμφανίσει στρατιᾶς τοῦ Μαγνεντίου, ἧς ἡγεῖτο ὁ Μαρκελλῖνος, καὶ ὁ υἱὸς τῆς Εὐτροπίας μετ' ἀρχὴν ἐφήμερον εἴκοσι καὶ ὀκτὼ μόνον ἡμερῶν ἐθανατώθη τὸν Ἰούνιον τοῦ 350. Τότε δὲ σύμπασα ἡ Δύσις καθυπετάχθη εἰς τὸν Μαγνέντιον, ὅστις ἐμελέτα ἤδη νὰ ἐπαναλάβῃ, ὁρμώμενος ἐκ τῆς Γαλατίας, τὴν θριαμβευτικὴν πορείαν Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου καὶ νὰ γείνῃ γενάρχης νέας δυναστείας τοῦ ἑνωθησομένου καὶ πάλιν κράτους, ὅτε κατὰ τὴν κρίσιμον ὥραν ἡ τύχη ἔστρεψε πρὸς αὐτὸν τὰ νῶτα καὶ συμπαρέσυρεν αὐτόν τε καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν εἰς ὄλεθρον ἀνεπανόρθωτον.

---

[1] **Ἰουλιανοῦ** Ἐγκώμιον πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Κωνστάντιον σ. 34 Α ἐκδ. Spanheim.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Ἐν τοιαύτῃ καταστάσει πραγμάτων ὑπῆρξε μεγάλη εὐτυχία διὰ τὸν Κωνστάντιον ἡ εἰς τὸ περσικὸν βασίλειον ἐπιδρομὴ τῶν Μασσαγετῶν, ἀναγκάσασα τὸν Σαπώρην νὰ παύσῃ τὸν πρὸς τοὺς Ῥωμαίους πόλεμον. Ἀπαλλαγεὶς δὲ τοῦ ἀπὸ τῶν Περσῶν κινδύνου, ἤγαγεν ὁ Κωνστάντιος εἰς τὴν Εὐρώπην τοὺς λεγεῶνας, ὅπως παλινορθώσῃ ἐν τῇ Δύσει τὴν κυριαρχίαν τοῦ Φλαβίου οἴκου. Καὶ πρῶτον μὲν εὑρέθη ἐν τῷ Ἰλλυρικῷ ἀντιμέτωπος τοῦ ψευδαυγούστου Βετρανίωνος, γηραιοῦ στρατηγοῦ, ὃν οἱ μὲν στρατιῶται ἐπὶ τῷ ἀγγέλματι τῶν ἐν Γαλατίᾳ συμβάντων εἶχον ἀνακηρύξει αὐτοκράτορα, ἡ δὲ χήρα τοῦ Ἀννιβαλιανοῦ Κωνσταντῖνα εἶχε περιβάλει διὰ τῶν ἰδίων χειρῶν τὸ διάδημα, καλέσασα ἐκδικητὴν τοῦ φόνου τοῦ συζύγου κατὰ τοῦ Κωνσταντίου. Ἀλλὰ τὸν ἀντίπαλον ἐκεῖνον εὐκόλως ἐποίησεν ἐκποδὼν ὁ Κωνστάντιος. Πείσας τὸν Βετρανίωνα, ὅτι ἔμελλε νἀναγνωρίσῃ αὐτὸν συναύγουστον, ἐκάλεσε πρὸς συνέντευξιν εἰς τὴν Ναϊσσόν, ὅπως συνομολογήσωσιν ὁριστικῶς τὰς συνθήκας τῆς συναρχίας. Ὁ δὲ Βετρανίων παρέστη εἰς τὸν τόπον τῆς συνεντεύξεως, συμπαραλαβὼν τὴν στρατιάν. Ἀλλ' ἤδη μυστικοὶ ἀπόστολοι τοῦ Κωνσταντίου εἶχον μεταστρέψει τὰς ψυχὰς τῶν ἀξιωματικῶν κατὰ τοῦ νέου αὐτῶν κυρίου· ὅτε δὲ ὁ Κωνστάντιος ἐν δεξιωτάτῳ λόγῳ ἀπαγγελθέντι κατενώπιον τῶν δύο στρατιῶν ἐπεκαλέσθη τὴν ἔνδοξον μνήμην τοῦ πατρός, ἐπὶ τῇ ὑπομνήσει ἐκείνῃ οἱ λεγεῶνες τοῦ Βετρανίωνος ἀπέστησαν ἀπ' αὐτοῦ. Ὁ δὲ ἀτυχὴς πρεσβύτης κατέθηκε τότε τὴν πορφύραν, καὶ ἐζήτησε τὸ ἔλεος τοῦ Κωνσταντίου, ὅςτις ἐδώρησεν εἰς αὐτὸν τὴν ζωήν, ἐξορίσας εἰς Προῦσαν τῆς Βιθυνίας τὴν 25 Δεκεμβρίου 350.

Τότε δὲ ὁ Κωνστάντιος ἀνέλαβε τὸν ἀγῶνα ἐναντίον τοῦ Μαγνεντίου, ὅςτις ἦτο πολέμιος πολὺ κινδυνωδέστερος τοῦ Βετρανίωνος. Ὅπως δὲ κρατήσῃ τὸν ἀντίπαλον μακρὰν τῆς Ἰταλίας, ἀντεπεξῆλθε κατ' αὐτοῦ ἐν τῇ Παννονίᾳ. Συνήντησε δὲ αὐτὸν στρατοπεδευόμενον ἐν ὀχυρᾷ θέσει παρὰ τὸν ποταμὸν Δράον, κατὰ τὴν Μοῦρσαν (σήμερον Essek). Τοῦ χωρίου δὲ τούτου ἐπώνυμος εἶνε ἡ τὴν 28 Σεπτεμβρίου τοῦ 351 συγκροτηθεῖσα μάχη, δι' ἧς ἀποκατεστάθη μὲν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡ ἑνότης τοῦ κράτους, ἀλλὰ διεκυβεύθη ἡ μέλλουσα αὐτοῦ τύχη. Ὑπῆρξε δ' ἀληθῶς ἡ μάχη ἐκείνη τῶν φονικωτάτων ἃς ἀναφέρει ἡ ῥωμαϊκὴ ἱστορία [1], πεσουσῶν ἑκατέρωθεν πεντήκοντα καὶ τεσσάρων χιλιάδων ἀνδρῶν, ὧν εἰκοσιτετρακιςχίλιοι ἀνῆκον εἰς τὴν στρατιὰν τοῦ Κωνσταντίου.

Ὁ δὲ ἡττηθεὶς Μαγνέντιος ἔφυγεν εἰς τὴν Ἀκυληίαν, ὅπου διετηρήθη καθ' ὅλον τὸν χειμῶνα. Ἀλλ' ἐπιφανέντος τοῦ στόλου τοῦ Κωνσταντίου

[1] In quo bello paene nusquam amplius Romanae consumptae sunt vires, totiusque imperii fortuna pessumdata. **Αὐρηλίου Βίκτωρος** Caes. 42.

κατὰ τὸν Ἀδρίαν, πυκναὶ ἤρχισαν ἐν Ἰταλίᾳ αἱ ἀπὸ τοῦ Μαγνεντίου ἀποστασίαι καὶ εἰς τὸν Κωνστάντιον προσχωρήσεις. Διὸ ἠναγκάσθη ὁ ἡττημένος νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν Ἰταλίαν καὶ φύγῃ εἰς τὴν Γαλατίαν, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ εὑρέθη ἐν μέσῳ ἐχθρῶν. Ὡς δ' ἐν Ἰταλίᾳ εἶχε μισηθῇ διὰ τὰς ὠμότητας τοῦ Μαρκελλίνου, οὕτως ἐν Γαλατίᾳ εἶχεν ἀποβάλει πᾶσαν δύναμιν ἕνεκα τῆς προηγηθείσης αὐτοῦ ἥττης ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίου. Ἀποστάσης δὲ κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Δεκεντίου αὐτῆς τῆς πρωτευούσης τῆς γαλατικῆς ὑπαρχίας, τῆς Αὐγούστης Τριβηρῶν, τὸ παράδειγμ' αὐτῆς ἐμιμήθησαν παρευθὺς αἱ λοιπαὶ πόλεις τῆς Γαλατίας. Οὐδεμία κατὰ ταῦτα ὑπελείφθη εἰς τὸν Μαγνέντιον ἄλλη σωτηρία, ὅπως ὑπεκφύγῃ τὴν ἐκδίκησιν τοῦ νικητοῦ διώκοντος αὐτόν, πλὴν τῆς αὐτοκτονίας, εἰς ἣν καὶ προέβη, θανὼν αὐτόχειρ διὰ τοῦ ἰδίου ξίφους ἐν Λουγδούνῳ κατ' Αὔγουστον τοῦ 353. Αὐτοκτονήσαντος δ' ἀμέσως μετ' αὐτὸν καὶ τοῦ ἀδελφοῦ Δεκεντίου, ἡ σύμπασα Δύσις προσεχώρησεν εἰς τὸν Κωνστάντιον. Ἀλλ' οἱ λαοὶ τῆς Δύσεως οὐδένα εἶχον λόγον εὐχαριστίας ἐπὶ τῇ καθυποτάξει αὐτῶν εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ νομίμου ἡγεμόνος, ἐπειδὴ ὁ μὲν Μαγνέντιος ἦτο ἀληθῶς τραχὺς στρατιώτης, ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος ὅμως ἦτο τύραννος, καχύποπτος καὶ ὠμός, μὴ ἀνεχόμενος τὴν ὑπ' ἄλλων συναίσθησιν τῆς ἰδίας ἑαυτῶν ἀτομικῆς ἀξιοπρεπείας, ἅτε αὐτὸς μὴ συναισθανόμενος τὴν ἰδίαν ἀξιοπρέπειαν ὡς ἡγεμόνος. Οἱ ὑπουργοὶ αὐτοῦ ἦσαν εὐνοῦχοι, καὶ ἡ αὐλὴ εἶχε μεταβληθῇ εἰς χαλκεῖον ποταπῶν σκευωριῶν. Τῶν δὲ περὶ αὐτὸν αὐλικῶν διεκρίνετο ἐπὶ δολορραφίᾳ Εὐσέβιός τις, οὗ εἰκονίζει τὴν παντοδυναμίαν ὁ ἔντιμος ἱστορικὸς Ἀμμιανὸς Μαρκελλῖνος, λέγων εἰρωνικῶς, ὅτι μεγάλην δύναμιν ἐκέκτητο παρ' αὐτῷ ὁ Κωνστάντιος [1]. Ἔλαβον δ' οἱ εὐνοῦχοι ἐκεῖνοι παρὰ τοῦ Κωνσταντίου τὴν ἐντολὴν νὰ ἐνεργήσωσιν ἀνακρίσεις περὶ τῶν συμπραξάντων κατὰ τὴν ἀποστασίαν τοῦ Μαγνεντίου ἢ παρ' αὐτοῦ ἀξιωθέντων τιμῶν καὶ ὑπουργημάτων. Ἐν ᾧ δὲ ἡ Γαλατία ἐπληροῦτο αἱματηρῶν ἐκδικήσεων, ὁ τύραννος Κωνστάντιος ἐτέλει ἐν Ἀρελάτῳ μετὰ πολυτελείας μεγαλοπρεποῦς τὴν τριακοστὴν ἀμφιετηρίδα τῆς ἀρχῆς, ὑπολογιζομένης ἀπὸ τῆς ἀναρρήσεως αὐτοῦ εἰς καίσαρα κατὰ Νοέμβριον 323.

Τῶν δ' ἐξ ἐκδικήσεως φόνων τοῦ Κωνσταντίου δύο ἀπέβησαν ἰδίως πολύκροτοι ὡς ἐκ τῶν φονευθέντων, οἵτινες ὑπῆρξαν ὁ ἐξάδελφος τοῦ αὐτοκράτορος Γάλλος καὶ ὁ στρατηγὸς Σιλβανός.

Εἴδομεν ἤδη, ὅτι ἐκ τοῦ ὀλέθρου τοῦ οἴκου τῶν Φλαβίων εἶχον διασωθῇ δύο μόνον παῖδες, οἱ υἱοὶ τοῦ Ἰουλίου Κωνσταντίου Γάλλος καὶ Ἰουλιανός. Κατὰ δὲ τὰ ἔκτοτε παρελθόντα δεκατέσσαρα ἔτη οἱ δύο ἀδελφοὶ εἶχον ζή-

[1] Apud quen (Eusebium), si vere dici debeat, multum Constantius potuit. **Ἀμμιανοῦ Μαρκελλίνου** XVIII, 4.

σει μακρὰν τῆς κοινωνίας ἔν τινι φρουρίῳ τῆς Καππαδοκίας, ὅπου εἶχον καταναγκασθῆ εἰς συνεχεῖς θρησκευτικὰς ἀσκήσεις, ὅπως καταβληθῇ αὐτῶν ἡ φιλοδοξία καὶ τὸ φρόνημα.

Τῷ δὲ 351 μετεβλήθη ἡ πρὸς τοὺς ἐξαδέλφους διαγωγὴ τοῦ Κωνσταντίου. Καὶ δή, ἀναγκαζόμενος ὑπὸ τῶν ἀποστασιῶν τοῦ Βετρανίωνος καὶ τοῦ Μαγνεντίου νἀπομακρυνθῇ ἐκ τῆς Ἀνατολῆς καὶ μὴ ἔχων ἰδίους υἱούς, ἐκάλεσεν ὡς ἀντικαταστάτην αὐτοῦ ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς χώραις, συνεχῶς ἀπειλουμέναις ὑπὸ τῶν Περσῶν, τὸν πρεσβύτερον τῶν ἀδελφῶν Γάλλον, ὃν καὶ ἀνέδειξε καίσαρα (15 Μαρτίου 351). Ἀλλὰ περιέβαλεν αὐτὸν ὅμως δι' ἀνδρῶν ἐμπίστων, ὅπως ἐποπτεύωσι τὴν διαγωγὴν αὐτοῦ, καὶ ἔδωκεν εἰς αὐτὸν σύζυγον τὴν ἀδελφὴν Κωνσταντῖναν, συνδιαλλαγεῖσαν πρὸς αὐτὸν μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Βετρανίωνος.

Ὁ δὲ Γάλλος οὐδαμῶς ἦτο βελτίων τοῦ ἐξαδέλφου, ὢν καὶ αὐτὸς ὠμὸς καὶ φιλήδονος, ἐπιβαρύνων δὲ χάριν τῆς τρυφῆς τοὺς ὑπηκόους διὰ φόρων, οἵτινες ἐπέσυρον κατ' αὐτοῦ τὸ γενικὸν μῖσος. Ὑπεστήριζε δ' αὐτὸν ἐν τῇ πλεονεξίᾳ ἡ σύζυγος Κωνσταντῖνα, ἀληθὴς μέγαιρα, ὡς ἀποκαλεῖ αὐτὴν ὁ Μαρκελλῖνος[1]. Μαθὼν δὲ ὁ αὐτοκράτωρ τὰ κατὰ τὴν κακοδιοικησίαν τοῦ ἐξαδέλφου, ἐμήνυσεν εἰς αὐτὸν νουθεσίας διὰ τοῦ ὑπάρχου τῆς Ἀνατολῆς καὶ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ταμίου, ἀλλ' ὁ Γάλλος διέταξε τὸν φόνον τῶν δύο ἐκείνων ἀποστόλων τοῦ αὐτοκράτορος. Ἐπὶ τούτοις δὲ οὐδὲν ὑπελείπετο εἰς αὐτὸν ἢ ἡ φανερὰ κατὰ τοῦ Κωνσταντίου ἀποστασία καὶ ἡ ἀνακήρυξις ἑαυτοῦ αὐγούστου. Ἀλλ' ὁ πανοῦργος ἐξάδελφος προέλαβε τὸ πραξικόπημα τοῦ Γάλλου, ἀποκρύψας πᾶσαν πρὸς αὐτὸν μνησικακίαν καὶ καλέσας δι' εὐμενῶν λόγων νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Ἰταλίαν μετὰ τῆς συζύγου, ὅπως συνδιαπραγματευθῇ μετ' αὐτοῦ σπουδαῖα συμφέροντα τῆς πολιτείας. Ταὐτοχρόνως δ' ἀνεκάλεσεν ὁ Κωνστάντιος τὸν ἄριστον τῶν στρατηγῶν τοῦ Γάλλου, τὸν ἵππαρχον Οὐρσικῖνον, ἐπὶ τῷ προσχήματι συνεννοήσεως μετ' αὐτοῦ περὶ νέου πολέμου κατὰ τῶν Περσῶν. Καὶ ὁ μὲν Γάλλος δὲν ἐνόησε τὴν ἐπιβουλήν, ἀλλ' ἡ πονηροτέρα Κωνσταντῖνα, ὑπονοήσασα τὰ σκευωρούμενα, ἠθέλησε νὰ προπορευθῇ τοῦ συζύγου, ὅπως ἴδῃ ἰδίοις ὄμμασι τὴν θέσιν τῶν πραγμάτων. Ἀλλὰ μικρὸν μετὰ τὴν ἀναχώρησιν ἠσθένησε καὶ ἀπέθανεν ἐν Βιθυνίᾳ. Καὶ αἱ μὲν πηγαί, οὐδ' αὐτοῦ τοῦ Ἰουλιανοῦ ἐξαιρουμένου, οὐδεμίαν ἐξέφρασαν ὑπόνοιαν περὶ τοῦ θανάτου αὐτῆς. Ἀλλ' ἡ περίστασις, καθ' ἣν οὗτος συνέβη, δικαιολογεῖ τὴν ὑποψίαν, ὅτι τῆς αἰφνιδίας θανῆς τῆς πολυπαιπάλου γυναικὸς δὲν ὑπῆρξεν ἀμέτοχος ἐπιβουλὴ τοῦ Κωνσταντίου καὶ τῶν συμβούλων αὐτοῦ. Πάντως δὲ ὁ θάνατος ἐκεῖνος δὲν ἐκλόνησε τὴν ἐπὶ

---

[1] Megaera quaedam mortalis, inflammatrix saevientis assidua, humani cruoris avida. **Ἀμμιανοῦ Μαρκελλίνου** XIV, 1.

τὸν Κωνστάντιον πεποίθησιν τοῦ Γάλλου. Καὶ ὅμως, φθάσας εἰς Ἀδριανούπολιν, εὗρε τὴν διαταγὴν νἀπολύσῃ τοὺς αὐλικοὺς αὐτοῦ, ἐν δὲ Πετοβίῳ τῆς Στειρίας (σήμερον Pettau) παρέστη μάρτυς ἐκπληκτικωτέρου θεάματος, ἰδὼν προςερχόμενον στρατηγὸν τοῦ Κωνσταντίου καὶ φέροντα διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος νὰ συλλάβῃ αὐτὸν καὶ ἀφαιρέσῃ τὰ ἐμβλήματα τῆς καισαρικῆς ἀρχῆς. Συλληφθεὶς δ' ὁ ἀτυχὴς νεανίας ἤχθη εἰς τὴν Πῶλαν, τὴν αὐτὴν ἐκείνην πόλιν, ἐν ᾗ εἶχε φονευθῇ ὁ Κρίσπος, καὶ ἐκεῖ μετὰ δίκην εἰκονικὴν ἀπεκεφαλίσθη τελευτῶντος τοῦ 354. Συνεθανατώθησαν δὲ μετὰ τοῦ Γάλλου καὶ οἱ σύμβουλοι αὐτοῦ καὶ φίλοι μετὰ συνοπτικὴν δίκην διεξαχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ εὐνούχου Εὐσεβίου.

Μετὰ δέ τινας μῆνας ἐτελεῖτο νέος τραγικὸς φόνος. Ἐστρατήγει κατὰ τὰ παρὰ τὸν κάτω Ῥῆνον σύνορα ἀνὴρ Φράγκος τὸ γένος, ὁ Σιλβανός, προϋπηρετήσας ἤδη ἐπὶ τοῦ Μαγνεντίου, αὐτομολήσας δ' ἀπ' αὐτοῦ παρὰ τὴν Μούρσην κατὰ τὴν προτεραίαν τῆς μάχης καὶ ἀμειφθεὶς ἐπὶ τῇ αὐτομολίᾳ ταύτῃ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίου διὰ τῆς παρὰ τὸν Ῥῆνον στρατηγίας. Ἀλλ' ἡ εὐδοκίμησις τοῦ Σιλβανοῦ ἐξήγειρε κατ' αὐτοῦ κινδυνώδεις ζηλοτυπίας. Καὶ δὴ ἄλλος στρατηγός, παρευδοκιμούμενος ὑπ' αὐτοῦ παρὰ τῷ αὐτοκράτορι, κατηγόρησεν αὐτὸν ἐπὶ στασιαστικαῖς σκευωρίαις. Ὁ δὲ Σιλβανὸς κατώρθωσε μὲν νἀποδείξῃ τὴν ἀθωότητα αὐτοῦ, ἀλλ' ἀπ' ἐκείνης τῆς ὥρας ᾐσθάνθη κλονουμένην τὴν ἰδίαν θέσιν, καὶ ἐπίστευσεν, ὅτι προλαμβάνει τὴν ἀπειλουμένην καταστροφὴν ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα τοῦ Μαγνεντίου, διὸ προεκάλεσεν ἐν Κολωνίᾳ τὴν ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν ἀναβόησιν αὐτοῦ ὡς αὐτοκράτορος. Ὡς δὲ πρότερον κατὰ τοῦ Γάλλου, οὕτω τώρα κατὰ τοῦ Σιλβανοῦ ὁ Κωνστάντιος μετεχειρίσθη τὸ ὅπλον τοῦ δόλου, ἀποστείλας εἰς τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ τὸν στρατηγὸν Οὐρσικῖνον μετὰ τῆς προςπεποιημένης ἐντολῆς διαπραγματεύσεων πρὸς αὐτόν. Ἐν τούτοις δὲ ὁ Οὐρσικῖνος ἔμελλε νὰ ἐργασθῇ κρυφίως ὅπως ἀποστήσῃ ἀπὸ τοῦ Σιλβανοῦ τὰς στρατιὰς αὐτοῦ. Τὸ δὲ τέχνασμα ἐπέτυχε, καὶ ὁ Σιλβανὸς ἐσφάγη κατ' Αὔγουστον τοῦ 355 ὑπ' αὐτῶν ἐκείνων τῶν στρατιωτῶν, οἵτινες πρὸ εἴκοσι καὶ ὀκτὼ ἡμερῶν εἶχον ἀνευφημήσει αὐτὸν αὐτοκράτορα.

Ὁ δὲ θάνατος τοῦ γενναίου Φράγκου στρατηγοῦ συνεπήγαγε δεινὴν ὑποτροπὴν τῶν εἰς τὴν Γαλατίαν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν. Μεγάλα στίφη Φράγκων, Σαξόνων καὶ Ἀλαμαννῶν διέβησαν τὸν Ῥῆνον καὶ κατέλαβον τὴν ἀριστερὰν αὐτοῦ ὄχθην, ἀπὸ τῆς λίμνης τῆς Κωνσταντίας μέχρι τῆς χώρας τῶν Βατάβων, δῃοῦντα τὰς κυριωτάτας τῶν πόλεων, ἐν αἷς τὸ Μαγοντιακόν, τὸ Ἀργεντόρατον, ἡ Αὐγοῦστα Τριβηρῶν καὶ αὐτὴ ἡ Κολωνία, τὸ κυριώτατον στρατόπεδον τῶν λεγεώνων. Ἡ δὲ κραυγὴ τῆς ἐρημουμένης Γαλατίας ἔφθασεν εἰς τὰ ὦτα τοῦ Κωνσταντίου καθ' ὃν χρόνον διέτριβεν ἐν Μεδιολάνῳ, ἀσχολούμενος περὶ θεολογικὰς μικρολογίας. Τὸ δ' ἐπεῖγον τοῦ

κινδύνου ἀπῄτει τὴν εἰς τὴν Γαλατίαν ταχεῖαν ἀποστολὴν ἰσχυρᾶς στρατιᾶς. Ἀλλ' εἰς τίνα νὰ ἐμπιστευθῇ τὴν στρατηγίαν; Μετὰ τὰ παραδείγματα τοῦ Μαγνεντίου καὶ τοῦ Σιλβανοῦ ἡ ἐν Γαλατίᾳ στρατηγία παρουσιάζετο εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν αὐλὴν ὡς ὑπούργημα λίαν κινδυνῶδες. Τότε ἡ αὐτοκράτειρα Εὐσεβία, γυνὴ οἴκου ὑπατικοῦ, δευτέρα σύζυγος τοῦ Κωνσταντίου, ἣν εἶχε νυμφευθῇ τελευτῶντος τοῦ 352, ὑπέδειξε τὸν ἄνδρα, εἰς ὃν ὁ Κωνστάντιος ἠδύνατο νὰ ἐμπιστευθῇ ἀφόβως. Ἦτο δὲ οὗτος ὁ Φλάβιος Κλαύδιος Ἰουλιανὸς, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Γάλλου, ὁ μόνος ἐκ τοῦ οἴκου Κωνσταντίου τοῦ Χλωροῦ ἐπιζῶν βλαστός. Ἄλλως δὲ ὁ Ἰουλιανὸς ἦτο καὶ ὁ ἐπίδοξος διάδοχος τοῦ θρόνου, ἅτε τοῦ Κωνσταντίου μὴ ἔχοντος τέκνα οὐδ' ἐλπίζοντος νὰ γείνῃ ποτὲ πατήρ. Ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ ὅμως δὲν ἠγάπα τὸν ἐξάδελφον ἐκεῖνον, ὃν μετὰ τὸν φόνον τοῦ Γάλλου εἶχε καλέσει εἰς Μεδιόλανον καὶ κρατήσει ἐν ἐκείνῃ τῇ πόλει δίκην αἰχμαλώτου μᾶλλον ἢ ξένου ἐπὶ ἑπτὰ μῆνας. Πεισθεὶς δὲ τέλος εἰς τὰς παρακλήσεις τῆς Εὐσεβίας, ἐπέτρεψεν εἰς αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ μεταβῇ ὅπως ζήσῃ ἐν κτήματι ὅπερ εἶχε καταλίπει εἰς αὐτὸν ἡ μήτηρ. Ἔπειτα δὲ, φοβούμενος μὴ ὁ ἐξάδελφος ἀποστήσῃ ἀπ' αὐτοῦ τὰς ἀσιατικὰς ἐπαρχίας, ἔστειλεν εἰς αὐτὸν τὴν διαταγὴν νὰ μετοικήσῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὁρίζων τόπον διαμονῆς αὐτοῦ τὰς Ἀθήνας. Ἐκεῖ δὲ ὁ Ἰουλιανὸς εὑρέθη εἰς τὸ στοιχεῖόν του. Ἑλληνίζων μετ' ἐνθουσιασμοῦ ἐξ αὐτῆς του τῆς ἀνατροφῆς, ἐκ πεποιθήσεως καί πως ἐξ ἐπιθυμίας ἀντιδράσεως, καθότι ὁ χριστιανισμὸς ἦτο δι' αὐτὸν ἡ θρησκεία τῶν διωκτῶν του καὶ τῶν σφαγέων τοῦ ἰδίου αὐτοῦ οἴκου, εὗρεν ἐν Ἀθήναις τοῦθ' ὅπερ οὔτε ἡ Ἀλεξάνδρεια, οὔτε αἱ μεγάλαι ἀσιατικαὶ πόλεις, βεβυθισμέναι εἰς θεολογικὰς μικρολογίας, ἠδύναντο νὰ παράσχωσι πλέον εἰς νεοπλατωνικὸν φιλόσοφον καὶ εἰς ὀπαδὸν τῆς ἑλληνικῆς πολυθείας.

Τοῦ Ἰουλιανοῦ κεκτήμεθα οἱονεὶ αὐτοβιογραφίαν διεσκεδασμένην ἐν διαφόροις αὐτοῦ συγγραφαῖς. Καὶ ἐν μὲν τῷ λόγῳ *Πρὸς Ἡράκλειον κυνικὸν* διηγεῖται τὴν ἱστορίαν τῶν παιδικῶν του χρόνων μεθ' ἁπλότητος γοητευούσης· ἐν δὲ τῷ *Μισοπώγωνι* ποιεῖται λόγον περὶ τῆς νυκτερινῆς του μοναξίας, τῆς πρὸς τὸν ἔρωτα ἀναισθήτου καρδίας καὶ τῆς ἀποστροφῆς πρὸς τὰς ἀφροδισίους ἡδονάς. Ἐν δέ τινι ἐπιστολῇ πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς τῆς Ἀλεξανδρείας διηγεῖται, ὅτι μέχρι τοῦ εἰκοστοῦ τῆς ἡλικίας ἔτους ἦτο ὀπαδὸς τῆς χριστιανικῆς θρησκείας [1]. Ἐξελθὼν δ' ἐκ τῶν κόλπων αὐτῆς, ἐκφράζει

[1] **Ἰουλιανοῦ** Ἐπιστ. (να' ἐκδ. Spanheim. Ἐν Λειψίᾳ. 1696 σ. 434, ν' ἐκδ. Hercher Epistolographi Graeci. Ἐν Παρισίοις. 1873 σ. 369). Εἰς τὰς πρότερον γνωστὰς ἐπιστολὰς τοῦ Ἰουλιανοῦ προςετέθησαν ἐπ' ἐσχάτων ἕτεραι ἓξ τέως ἀνέκδοτοι, δημοσιευθεῖσαι τὸ πρῶτον ὑπὸ **Ἀθανασίου Παπαδοπούλου Κεραμέως** (Rheinisches Museum Τόμ. XLII σ. 15 κ. ἑ.). Περί τινων

ἀπορίαν πῶς κηρύττεται *θεὸς λόγος* ὁ Ἰησοῦς, ὃν οὐδεὶς εἶχέ ποτε ἴδει, καὶ πῶς δὲν λατρεύεται ἡ οὐσία, ἣν βλέπει πᾶς τις, τὸ ζῶν ἄγαλμα τῆς ὑψίστης νοήσεως, τοῦ πατρὸς, ὁ μέγας Ἥλιος. Καὶ δὴ *εἰς τὸν βασιλέα Ἥλιον* ἀφιέρωσεν ὁ Ἰουλιανὸς ἕνα τῶν ἐπιδεικτικῶν του λόγων, πλήρη φιλοσοφικῶν ἀφῃρημένων ἐννοιῶν. Ἐν τῷ λόγῳ ἐκείνῳ τὸν Ἥλιον καλεῖ ὁ Ἰουλιανὸς *ἁπάντων ἀνθρώπων κοινὸν πατέρα*. Πλὴν δὲ τοῦ Ἡλίου ἀποδέχεται ὁ Ἰουλιανὸς αἰτίαν τινὰ πρωτουργὸν καὶ ἀόρατον. Κατὰ δὲ τὴν διδασκαλίαν

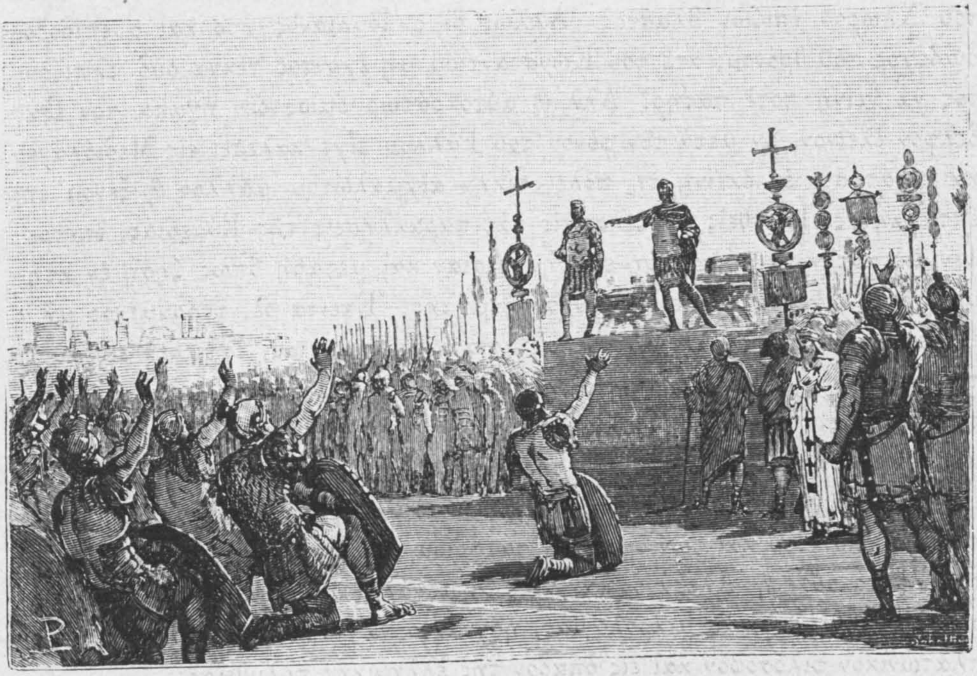

Ἡ ἀνάρρησις τοῦ Ἰουλιανοῦ.

αὐτοῦ ὁ κόσμος, συνεχόμενος ὑπὸ τῆς ἀλύτου τοῦ θεοῦ προνοίας, ἀπορρέει ἐκ τοῦ ἀϊδίου, ὄντος ἀγεννήτου καὶ ἀειζώου· τούτου δὲ τοῦ ἀϊδίου ὄντος ἀπόρροια εἶνε ὁ Ἥλιος. Μετ' οὐ πολὺ δὲ θὰ ἴδωμεν τὸν πιστεύοντα εἰς ταύτας τὰς θεωρίας ἀνερχόμενον ἐπὶ τὸν θρόνον καὶ ἄγοντα εἰς θρησκευτικὴν ἀνατροπὴν, ἥτις ἔμελλεν ἴσως νὰ διακυβεύσῃ τὸν θρίαμβον τοῦ χριστιανισμοῦ, ἂν ἡ ἀρχὴ τοῦ Ἰουλιανοῦ δὲν εἶχε βραχεῖαν τὴν διάρκειαν.

Τὴν 6 Νοεμβρίου 355 ὁ Κωνστάντιος παρουσίασεν εἰς τὴν στρατιὰν τὸν νέον καίσαρα, ὃν ἀνευφήμησαν οἱ στρατιῶται πλήττοντες τὰς ἀσπίδας ἐπὶ

ἐπιστολῶν τοῦ Ἰουλιανοῦ νοθευομένων ἴδ. Cumont Sur l' authenticité de quelques lettres de Julien (Revue critique 1889 ἀρ. 44). Περὶ δέ τινων νέων ἀνεκδότων ἀποσπασμάτων τοῦ Ἰουλιανοῦ ἴδ. Cumont Fragments inédits de Julien (Revue de Philologie 1893. Τόμ. ΙϚ' ἀρ. 4).

τῶν γονάτων. Ὅπως δὲ συνδέσῃ πρὸς ἑαυτὸν σφιγκτότερον τὸν ἐξάδελφον, ἔδωκεν ὁ αὐτοκράτωρ εἰς αὐτὸν σύζυγον τὴν νεωτέραν ἀδελφὴν Φλαβίαν Ἑλένην. Ἀλλ' ὁ νέος οὗτος δεσμὸς δὲν ἤρκει νὰ καθησυχάσῃ τὸ φιλύποπτον πνεῦμα τοῦ Κωνσταντίου· διὸ ἀνενέωσε τὸν οἶκον τοῦ καίσαρος, περιστοιχίσας αὐτὸν δι' ἀνδρῶν πιστῶν, ἐχόντων ἔργον τὸ ἐποπτεύειν τὸν νεαρὸν Ἰουλιανὸν καὶ παρακωλύειν πᾶσαν ἀπόπειραν ἀποστασίας.

Ἐπανελαμβάνοντο λοιπὸν ὡς πρὸς τὸν Ἰουλιανὸν τὰ πρότερον συμβάντα περὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Γάλλον. Καὶ ἐκεῖνον ὁ Κωνστάντιος ἐθεώρει μετὰ τὴν εἰς καίσαρα ἀνάρρησιν ἀντίζηλον μᾶλλον ἢ κατώτερον συνάρχοντα, καὶ ἦτο ἕτοιμος νὰ ἐξολοθρεύσῃ αὐτὸν μόλις ἤθελεν ἐνδειχθῆ τεκμήριον ἐξεγεῖρον τὰς ὑπονοίας αὐτοῦ. Τῇ δὲ 1 Δεκεμβρίου 355 ὁ Ἰουλιανὸς ἀνεχώρησεν ἐξ Ἰταλίας, καὶ μετέβη εἰς τὴν Γαλατίαν, ὅπως ἀναλάβῃ τὴν διοίκησιν τῆς χώρας καὶ τὴν στρατηγίαν τῶν παρὰ τὸν Ῥῆνον λεγεώνων. Τὸ δ' ἀνατιθέμενον εἰς αὐτὸν ἔργον ἦτο ἐξαιρέτως δυσχερές. Ἐπεβάλλετο εἰς αὐτὸν νἀποκαταστήσῃ τὰ παραρρήνια σύνορα, ἃ εἶχον ἐπιδράμει ἁπανταχοῦ καὶ δῃώσει οἱ βάρβαροι, καὶ ἀποδώσῃ εἰς τὴν Γαλατίαν τὴν ἀσφάλειαν καὶ τὴν εἰρήνην. Ὤφειλε δὲ νὰ πράξῃ ταῦτα ἐκεῖνος ὁ τέως ὅλως ἄπειρος πολέμου καὶ ζήσας ἐν μέσῳ τῶν βιβλίων καὶ τῶν θεωριῶν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Ἀλλ' ἐν ἐκείνῳ τῷ φιλερήμῳ ἰδεολόγῳ, ὅστις τέως περιεβάλλετο τὸν μανδύαν καὶ ἔτρεφε τὸν ὀξὺν πώγωνα τῶν σοφιστῶν, ἔπαλλε καὶ καρδία στρατιώτου καὶ ἐνυπῆρχε δεξιὰ φύσις στρατηγοῦ. Ἤρκεσαν δ' εἰς αὐτὸν τέσσαρες μῆνες μελέτης, ὅπως ἐκμάθῃ πάντα τὰ περὶ στρατηγίας καὶ στρατιωτικῶν ἀσκήσεων γεγραμμένα καὶ διδαχθῇ τὸν χειρισμὸν τῶν ὅπλων καὶ τὴν στρατιωτικὴν γύμνασιν δίκην παλαιστράτου. Ἡ δὲ πεῖρα δὲν ἤργησε νἀναδείξῃ αὐτὸν καὶ δεξιὸν στρατηγόν. Αὐτοὶ δ' οἱ πρῶτοί του ἆθλοι ἀπεκάλυψαν ἀμέσως τὴν στρατηγικὴν αὐτοῦ εὐφυίαν. Μεθ' ὁρμῆς ἐξεγειράσης τὸν ἐνθουσιασμὸν τῶν λεγεώνων διέσχισε τὰς χώρας τῶν βαρβάρων, καὶ ἔφθασεν εἰς τὸ ἐν Ῥήμοις στρατόπεδον τοῦ Μαρκέλλου. Ἐν δ' Ἀλσατίᾳ ἐπήνεγκε πανωλεθρίαν εἰς στῖφος Ἀλαμαννῶν, καὶ ἐδίωξε τοὺς βαρβάρους ἀπὸ τῆς Αὐγούστης Τριβηρῶν καὶ τῆς Κολωνίας, ἧς ἀνέκτησε τὰ τείχη. Ἔπειτα δὲ, ἀγέρωχος ἐπὶ ταῖς ἐπιτευχθείσαις νίκαις, διεχείμασεν ἐν τῇ μητροπόλει τῶν Σενόνων (Sens sur Jonne) μικρὰν μόνον στρατιὰν κρατήσας περὶ ἑαυτὸν, ὅπως δυνηθῇ νὰ παράσχῃ ἀνετωτέρους σταθμοὺς εἰς τοὺς λεγεῶνας. Ἀλλ' ἡ ὑπερβολικὴ ἐκείνη πεποίθησις ἐφ' ἑαυτὸν μικροῦ δεῖν ἀπέβαινεν εἰς αὐτὸν ὀλεθρία, ἐπειδὴ οἱ βάρβαροι, μαθόντες τὴν ἀδυναμίαν τῆς ἐν τῇ μητροπόλει τῶν Σενόνων φρουρᾶς, ὥρμησαν κατὰ τῆς πόλεως, καὶ ἐπολιόρκησαν τὸν Ἰουλιανὸν ἐν αὐτῇ ἐπὶ μῆνα καὶ ἐπέκεινα. Ἀλλ' ἕνεκα τῆς γενναίας ἀμύνης τοῦ Ἰουλιανοῦ ἀπέτυχεν ἡ ἐπίθεσις τῶν βαρβάρων, οἵτινες, ἀναγκαζόμενοι ὑπὸ τῆς σιτοδείας, ἀπῆλθον ἄπρακτοι. Ἀνεκτίμητον δ' ὑπῆρξε τὸ ἐντεῦθεν

ἐπελθὸν κέρδος τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἤτοι ἡ ἀνάκλησις τοῦ στρατηγοῦ Μαρκέλλου, ὃν ὁ Κωνστάντιος εἶχε παραζεύξει εἰς αὐτόν, ὅπως ἐποπτεύῃ τὰς πράξεις τοῦ ἐξαδέλφου. Καὶ δὴ ὁ Μάρκελλος, καίπερ εὑρισκόμενος ἐν τῇ μητροπόλει τῶν Σενόνων, δὲν εἶχε κινηθῆ, ὅπως σπεύσῃ εἰς βοήθειαν τοῦ καίσαρος, ἐφ' ᾧ καὶ ἐτιμωρήθη ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίου διὰ τῆς ἀνακλήσεως. Τότε δὲ ἀφῆκεν ὁ αὐτοκράτωρ τὴν πραγματικὴν στρατηγίαν εἰς τὸν Ἰουλιανόν, ὅςτις ἐξεδήλωσε τὴν πρὸς αὐτὸν εὐχαριστίαν διὰ δευτέρου κολακικοῦ Ἐγκωμίου (*Περὶ τῶν τοῦ αὐτοκράτορος πράξεων* ἢ *Περὶ βασιλείας*), μεστοῦ ῥητορικῆς εὐστομίας καὶ ἀπροσδιονύσων παραπομπῶν εἰς τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς. Τὴν δὲ ταπείνωσιν ταύτην εὐχερῶς δύναται πᾶς τις νὰ δικαιολογήσῃ, ἀναλογιζόμενος ὁποῖος ὁ ἀνὴρ ἐξ οὗ ἐξηρτᾶτο ὁ Ἰουλιανός.

Τὸ δ' ἔαρ τοῦ ἐπομένου ἔτους ὁ Ἰουλιανὸς ἀνέλαβε γενναίως τὸν πρὸς τοὺς Ἀλαμαννοὺς ἀγῶνα. Ἐπειδὴ δὲ εἶχε μόνον δεκατρεῖς χιλιάδας ἀνδρῶν, ὁ Κωνστάντιος ἀπέστειλεν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ δευτέραν στρατιὰν ἐξ εἰκοσιπέντε χιλιάδων, ἧς ἡγεῖτο ὁ στρατηγὸς Βαρβατίων. Ἀλλ' ἡ ἐπικουρία αὕτη ἔβλαψε μᾶλλον ἀντὶ νὰ ὠφελήσῃ τὸν Ἰουλιανόν, ἐπειδὴ ὁ Βαρβατίων, ὢν ἀμαθὴς καὶ ἰσχυρογνώμων, ἠθέλησε νὰ ἐνεργήσῃ καθ' ἑαυτὸν ἀντὶ νὰ συμπράξῃ μετὰ τοῦ Ἰουλιανοῦ. Ἀποτέλεσμα δὲ τῆς τοιαύτης διαγωγῆς ὑπῆρξεν ἡ ἧττα τοῦ Βαρβατίωνος ὑπὸ τῶν Ἀλαμαννῶν παρὰ τὸν ἄνω Ῥῆνον, μεθ' ὃ ἡττηθεὶς ἤγαγε τὴν στρατιὰν εἰς τὰ χειμάδια, εἰ καὶ ἦτο ἀκόμη θέρος, καὶ αὐτὸς ἐπέστρεψεν εἰς Μεδιόλανον.

Ὁ κίνδυνος ἦτο μέγας διὰ τὸν Ἰουλιανόν. Οἱ Ἀλαμαννοί, ἐνθαρρυνθέντες ἐκ τῆς νίκης, συνήθροισαν στρατιὰν τριακοντακισχιλίων ἀνδρῶν, στρατηγούμενοι δὲ ὑπὸ τοῦ Χνοδομαρίου, τοῦ γενναιοτάτου καὶ κραταιοτάτου τῶν παρ' αὐτοῖς ἡγεμόνων, διέβησαν καὶ πάλιν εἰς τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Ῥήνου, προτιθέμενοι νὰ καταλάβωσι τὴν Ἀλσατίαν καὶ ἐπιχειρήσωσιν ἐξ αὐτῆς τὴν κατάκτησιν τῆς Γαλατίας. Πρὸ δὲ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐχθροπραξιῶν ἀπήτησεν ὁ Χνοδομάριος παρὰ τοῦ Ἰουλιανοῦ νὰ κενώσῃ τὴν χώραν ἐκείνην, ἀλλ' ὁ Ἰουλιανὸς ἀντὶ πάσης ἀπαντήσεως προσέβαλε τὸ παρὰ τὸ Ἀργεντόρατον στρατόπεδον τῶν πολεμίων. Ἐπώνυμος δὲ τῆς πόλεως ταύτης εἶνε ἡ μάχη, δι' ἧς διετρανώθη ἡ στρατηγικὴ δεξιότης τοῦ νεαροῦ καίσαρος. Ἑξακισχίλιοι βάρβαροι ἔπεσον ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, μεταξὺ δὲ τῶν πολλῶν αἰχμαλώτων τῶν ζωγρηθέντων ὑπὸ τῶν νικητῶν ὑπῆρξε καὶ αὐτὸς ὁ Χνοδομάριος, ὃν ὁ Ἰουλιανὸς ἀπέστειλεν εἰς τὴν Ἰταλίαν πρὸς τὸν Κωνστάντιον, ὅπως οὗτος ἀποφασίσῃ περὶ αὐτοῦ. Ὁ δὲ Κωνστάντιος διέταξε τὴν δέσμευσιν αὐτοῦ, καὶ ὁ γηραιὸς μαχητὴς ἀπέθανεν ἀθλίως ὡς αἰχμάλωτος τῶν Ῥωμαίων τὸν Αὔγουστον τοῦ 357[1].

---

[1] Ductus ad comitatum imperatoris missusque exinde Romam in

Τὸ δ' ἐπιὸν ἔτος εὑρίσκομεν τὸν Ἰουλιανὸν ἐν Τοξανδρίᾳ κατὰ τὴν σημερινὴν Ὁλλανδίαν πολεμοῦντα πρὸς τοὺς Φράγκους Σαλίους, οἵτινες εἶχον ἐγκαθιδρυθῆ ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ δίκην κυρίων. Ἀλλ' ὁ Ἰουλιανὸς ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ καθυποταχθῶσιν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῆς Ῥώμης, καταστήσας δὲ διὰ τῆς νέας ταύτης νίκης ἐλευθέραν τὴν ποταμοπλοΐαν τοῦ Ῥήνου καὶ διαρρυθμίσας τὰς σχέσεις τῆς Βρεττανίας μετὰ τῆς Γαλατίας, διέβη εἰς τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Ῥήνου χάριν καταπολεμήσεως τῶν Ἀλαμαννῶν ἐν αὐτῇ αὐτῶν τῇ χώρᾳ (359). Καὶ ἐν ἐκείνῳ δὲ τῷ πολέμῳ ἡ τύχη ἀπέβη εὐμενὴς εἰς αὐτὸν, ὑπαγορεύσαντα εἰς τοὺς ἡττηθέντας βαρβάρους τοὺς ὅρους τῆς εἰρήνης, ἐν οἷς καὶ ἡ ἀπόδοσις εἰκοσακισχιλίων αἰχμαλώτων Ῥωμαίων, οὓς εἶχον συμπαραλάβει οἱ Φράγκοι ἐκ τῆς Γαλατίας ἐπὶ τῆς εἰς τὴν χώραν ἐκείνην ἐπιδρομῆς.

Οὕτως ἡ Γαλατία εἶδεν ἐπανερχομένους τοὺς ἀρίστους τῆς ῥωμαϊκῆς διοικήσεως χρόνους, ἀπαλλαγεῖσα μὲν τῶν δεινῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, ἐξασφαλισθεῖσα δὲ ἀπὸ παντὸς κινδύνου. Ὁ δὲ ἀγαθὸς ἡγεμὼν ὁ ἐλευθερώσας αὐτὴν ἀπὸ τῶν ὠμῶν πολεμίων ἔστρεψε πλέον τὴν προσοχὴν εἰς θεραπείαν τῶν δεινῶν τῆς ἀτυχοῦς ἐπαρχίας, εἴτε μετριάζων τὰ βάρη τῶν φόρων, εἴτε ἀποκαθιστῶν τὴν τάξιν ἐν τῇ διοικήσει ὡς εἶχεν ἐπαναφέρει τὴν πειθαρχίαν εἰς τὸν στρατόν. Ἐντὸς δὲ τριῶν ἐτῶν ἡ χώρα ἤλλαξε παντελῶς ὄψιν, ὁ Ῥῆνος διεπλέετο ἐλευθέρως ὑπὸ ἑξακοσίων ῥωμαϊκῶν νηῶν καὶ οἱ Ἀλαμαννοὶ εἶχον ἐκδιωχθῆ πέραν τοῦ ποταμοῦ καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῶν ὀχθῶν αὐτοῦ. Οὕτως εἰς τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς δῃώσεως εἶχεν ἐπακολουθήσει ἡ εὐλογία τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ἀνορθώσεως, τὸ δὲ θαῦμα τοῦτο ἐχρεωστεῖτο εἰς τὴν μεγαλοφυΐαν καὶ τὴν πυρετώδη φιλεργίαν τοῦ νεαροῦ καίσαρος. Ἡ δὲ μεγίστη αὕτη ἐπιτυχία ἦτο τοιαύτη, ὥστ' εὔλογον ἦτο νὰ ταραχθῶσιν οἱ ὕπνοι τοῦ Κωνσταντίου. Οἱ δ' εὐνοῦχοι, βλέποντες τὰς προόδους τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἀπεπνίγοντο ὑπὸ τοῦ θυμοῦ ἐν τῇ ἑστίᾳ ἐκείνῃ ζηλοτυπίας καὶ ὑπονοιῶν, καὶ ὑπέδειξαν εἰς τὸν αὐτοκράτορα τὸν τρόπον πῶς νὰ περικόψῃ τὰς πτέρυγας τοῦ εὐδοκιμοῦντος καίσαρος. Ἤρχισαν δὲ ἀπὸ τῆς ἀνακλήσεως τοῦ γενναιοτάτου τῶν στρατηγῶν τοῦ Ἰουλιανοῦ, τοῦ Σαλλουστίου, ὅστις ἔλαβε τὴν διαταγὴν νἀναλάβῃ στρατηγίαν ἐν Θράκῃ. Καὶ ἐθρήνησε μὲν ὁ Ἰουλιανὸς τὸν χωρισμὸν τοῦ ἀρίστου τῶν συμμαχητῶν, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ κατέλαβεν αὐτὸν ἐκπληκτικώτερον ἄγγελμα, διαταχθέντα νὰ ἐξαποστείλῃ τὸ ἥμισυ τῆς ὑπ' αὐτὸν στρατιᾶς.

Πρὶν ἢ δὲ εἴπωμεν πῶς ἐγεννήθη ἡ μεγάλη ῥῆξις μεταξὺ τῶν δύο ἐξαδέλφων, ὀφείλομεν νὰ ἐκθέσωμεν τὰς πράξεις τοῦ Κωνσταντίου μετὰ τὴν

---

castris peregrinis, quae in monte sunt Caelio, morbo veterni consumptus est. **Ἀμμιανοῦ Μαρκελλίνου** XVI, 12, 66.

εἰς καίσαρα ἀνάρρησιν τοῦ Ἰουλιανοῦ. Καὶ δὴ κατὰ τὸ αὐτὸ ἐκεῖνο ἔτος τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Ἰουλιανοῦ εἰς τὴν Γαλατίαν ὁ Κωνστάντιος ἐτίμησε δι᾽ ἐπισκέψεως τὴν Ῥώμην, ἣν οὐδέποτε εἶχεν ἀκόμη ἴδει. Καὶ μετέβη μὲν εἰς τὴν πόλιν τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 357, ἀπῆλθε δ᾽ ἐξ αὐτῆς τὸν Μάϊον. Ἡ δ᾽ ἐσπευσμένη ἀναχώρησις αὕτη ἀποδεικνύει, ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι καὶ παρὰ τὸ δουλοπρεπὲς αὐτῶν δὲν κατώρθωσαν νὰ ἑλκύσωσι τὴν καρδίαν τοῦ αὐτοκράτορος. Ἀλλ᾽ ἐν τούτοις ἀφῆκεν ὁ Κωνστάντιος ἐν Ῥώμῃ μνημεῖον σωζόμενον μέχρι καὶ τῆς σήμερον, τὸν ὀβελίσκον τὸν κοσμοῦντα τὴν πλατεῖαν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Λατερανοῦ. Τὸ μεγαλοπρεπὲς τοῦτο ἐκ γρανίτου μνημεῖον εἶχε μεταχθῆ ἐξ Ἡλιουπόλεως κατὰ διαταγὴν Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς δι᾽ αὐτοῦ διακοσμήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μὴ ἐκτελεσθέντος δὲ τούτου τοῦ σχεδίου, διέταξεν ὁ Κωνστάντιος τὴν μεταφορὰν τοῦ μονολίθου ἐκείνου ὀβελίσκου εἰς τὴν Ῥώμην, ὅπου καὶ ἐστήθη. Τὸ δὲ φθινόπωρον τοῦ αὐτοῦ ἐκείνου ἔτους ὁ Κωνστάντιος ἠναγκάσθη νὰ σπεύσῃ εἰς τὰς ἰλλυρικὰς ἐπαρχίας χάριν καταπολεμήσεως τῶν Κουάδων καὶ Ἰαζύγων, οἵτινες εἶχον καὶ πάλιν ἐπιδράμει αὐτάς. Ἐκδιώξας δ᾽ ἐκεῖθεν τοὺς βαρβάρους, διέβη τὸν Δούναβιν καὶ κατεπολέμησεν αὐτοὺς ἐν αὐταῖς αὐτῶν ταῖς ἕδραις. Καὶ οἱ μὲν Κούαδοι καὶ οἱ βόρειοι Ἰάζυγες μετὰ τὴν πρώτην ἧτταν ἐζήτησαν εἰρήνην, ἧς καὶ ἔτυχον ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς ἀποδόσεως τῶν αἰχμαλώτων καὶ τῆς λείας τῆς ἐκ τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ παραδόντες ὁμήρους. Ἀλλ᾽ οἱ νότιοι Ἰάζυγες οἱ ἄλλως λεγόμενοι Μετανάσται, παρὰ δὲ Ῥωμαίοις *Limigantes*, οἵτινες προετίμησαν νὰ ἐξακολουθήσωσι τὸν πόλεμον, ὑπέστησαν δι᾽ αὐτοῦ δεκατισμὸν καὶ φθοράν. Ὁ δὲ Κωνστάντιος ἐδίωξεν αὐτοὺς πέραν τοῦ ποταμοῦ Τιβίσκου (Theiss), καὶ ἐπανήγαγε τοὺς Σαρμάτας εἰς τἀνατολικὰ τῆς Παννονίας, ἐξ ἧς εἶχον ἐκδιώξει αὐτοὺς οἱ παρ᾽ αὐτοῖς δουλεύοντες Μετανάσται (359).

Ἐν ᾧ δὲ ὁ Κωνστάντιος διηύθυνεν ἐκ τοῦ Σιρμίου τὸν πρὸς τοὺς Ἰάζυγας πόλεμον, ἔλαβεν ὑπεροπτικὴν ἐπιστολὴν παρὰ τοῦ Σαπώρου Β΄, δι᾽ ἧς ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν ἀπῄτει τὴν ἐκχώρησιν τῆς Ἀρμενίας καὶ τῆς Μεσοποταμίας, ἅτε οὐσῶν ἀρχαίων κτήσεων τοῦ περσικοῦ βασιλείου (358). Μάτην δ᾽ ἐπειράθη ὁ Κωνστάντιος νὰ πείσῃ διὰ γλώσσης ἀξιοπρεποῦς καὶ μεμετρημένης τὸν ἡγεμόνα ἐκεῖνον, ὅτι αἱ ἀπαιτούμεναι ἐπαρχίαι εἶχον περιέλθει νομίμως εἰς τὴν κατοχὴν τῆς Ῥώμης. Ὁ Σαπώρης ἅμα τῇ ἀρνήσει τοῦ Κωνσταντίου εἰσήλασεν εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν ἔδαφος καὶ ἤρξατο πολιορκῶν τὴν ὀχυρὰν Ἄμιδαν, πόλιν κειμένην κατὰ τὸν ἄνω Τίγριν, ἧς τὴν θέσιν ἐπέχει σήμερον τὸ Διαρβεκίρ. Ἀλλ᾽ ἡ ἀντίστασις τῆς πόλεως ἐκείνης διέψευσεν ἐπιφανῶς τὰς προσδοκίας τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν, ὅστις, ἐκδικούμενος διὰ τὰς μεγάλας ἀπωλείας ἃς ὑπέστη κατὰ τὴν πολιορκίαν, διέταξε μετὰ τὴν ἐκπόρθησιν αὐτῆς τὴν σφαγὴν πάντων τῶν κατοίκων (2 Ὀκτωβρίου

359). Εἰς δὲ τὴν ἅλωσιν τῆς Ἀμίδης ἐπηκολούθησε τὸ ἐπιὸν ἔτος ἡ πτῶσις τῶν ὀχυρῶν Σιγγάρων καὶ τῆς Βεζαβδᾶ, πόλεων κειμένων παρὰ τὴν Νίσιβιν. Μετὰ δὲ τὰς τοιαύτας νίκας τῶν Περσῶν ἐκινδύνευε καὶ αὐτὴ ἡ ἐν Ἀρμενίᾳ κυριαρχία τῆς Ῥώμης.

Ἡ ὥρα ἦτο κρίσιμος. Ἡ δ' αἴσθησις ἣν ἐνεποίησαν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Κωνσταντίου τὰ ἐκ τῆς Ἀσίας ἀγγέλματα δηλοῦται ἐκ τῆς τότε διαταχθείσης πρὸς χρῆσιν τοῦ αὐτοκράτορος συντάξεως τοῦ *Ὁδοιπορικοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου (Itinerarium Alexandri Magni)*. Ὁ Σαπώρης Β' παρουσιάζετο οἱονεὶ νέος τις Δαρεῖος Κοδομαννός, οἱ δ' εὐνοῦχοι συνεπλήρονον τὴν ἀναλογίαν, ἀντιπαραβάλλοντες πρὸς τὸν Κωνστάντιον Ἀλέξανδρον τὸν μέγαν. Καὶ αἱ μὲν ἀντιπαραθέσεις ἐκεῖναι ἦσαν γελοῖαι, ἀλλ' εἶνε ὅμως ἀναμφήριστον, ὅτι αἱ πρόοδοι τοῦ Σαπώρου ἦγον εἰς κίνδυνον τὴν ἐν Ἀσίᾳ ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν.

Πιεζόμενος δὲ ὑπὸ τῆς συναισθήσεως ἐκείνου τοῦ κινδύνου, ἀπεφάσισεν ὁ Κωνστάντιος νἀνακαλέσῃ ἐκ Γαλατίας μέρος τῆς στρατιᾶς τοῦ Ἰουλιανοῦ, ὅπως ἀγάγῃ αὐτὴν εἰς τὸν νέον ἐν τῇ Ἀσίᾳ πόλεμον. Ἡ δὲ στρατιὰ ἣν ἀπήτησεν ὁ αὐτοκράτωρ παρὰ τοῦ καίσαρος συνέκειτο ἐκ τεσσάρων λόχων ἐπικούρων, ἀποτελουμένων ἐξ Ἑρούλων, Βατάβων καὶ Κελτῶν, καὶ τριακοσίων στρατιωτῶν ἐξ ἑκάστου τῶν ὑπὸ τὸν Ἰουλιανὸν λεγεώνων. Ἡ δὲ ἀπαίτησις αὕτη οὐδὲν εἶχε καθ' ἑαυτὴν τὸ παράδοξον οὐδὲ παράνομον, μάλιστα δ' ἐδικαιολογεῖτο ὡς ἐκ τῶν μεγάλων κινδύνων οὓς διέτρεχον αἱ ἀσιατικαὶ ἐπαρχίαι· ἄλλως δ' ἐχόντων τῶν πραγμάτων καὶ ἐν περιστάσεσιν ὁμαλαῖς εἰς οὐδεμίαν ἔμελλε νἀγάγῃ ῥῆξιν. Ἀλλ' ἀκριβῶς διὰ τὸν λόγον ὅτι αἱ περιστάσεις πᾶν ἄλλο ἦσαν ἢ ὁμαλαὶ ἡ πρὸς τὸν Ἰουλιανὸν ἀπευθυνθεῖσα ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίου ἀπαίτησις ἐφάνη ἄτοπος καὶ προκλητική. Καὶ πρῶτον μὲν δὲν ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ δυτικὴ Γερμανία εἶχε μόλις που ἀπαλλαγῇ μεγάλου κινδύνου καὶ ὅτι ἔμελλε νὰ εἶνε ἀσύνετος ἡ ἐν αὐτῇ τῇ ὑστεραίᾳ τῆς εἰρηνεύσεως τῆς Γαλατίας ἐλάττωσις τῆς παρὰ τὰ σύνορα φρουρᾶς κατὰ τὸ ἥμισυ. Δεύτερον δὲ δὲν ἠγνόει βεβαίως ὁ Κωνστάντιος, ὅτι οἱ παρ' αὐτοῦ ἀπαιτηθέντες ἐπίκουροι εἶχον στρατολογηθῇ ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ μὴ ἐξέλθωσι πέραν τῶν Ἄλπεων, ἤτοι νὰ μὴ ἀχθῶσι πολὺ μακρὰν τῆς Γαλατίας, ἐν ᾗ ᾤκουν οἱ οἰκεῖοι αὐτῶν. Τέλος δὲ προσεπήρχοντο αἱ προϋπάρχουσαι διαφοραὶ μεταξὺ τοῦ καίσαρος καὶ τοῦ αὐγούστου, ἃς εἶχεν ἐκ νέου ὑποδαυλίσει ἡ ἐπ' ἐσχάτων ἐπελθοῦσα ἀνάκλησις τοῦ στρατηγοῦ Σαλλουστίου.

Ἀλλὰ καὶ παρὰ πάντα ταῦτα ὁ Ἰουλιανὸς ἐφάνη πρόθυμος νὰ ὑπακούσῃ. Ἀλλ' ἀνωτέρα τῶν διαθέσεων αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἡ θέλησις τῆς στρατιᾶς, ἥτις ἀντὶ νἀναχωρήσῃ, ὡς εἶχε διατάξει αὐτὴν ὁ καῖσαρ, ἀνευφήμησε τὸν Ἰουλιανὸν αὔγουστον. Ἡ δ' ἀναβόησις ἔγεινε μετὰ τοιαύτης ἐπιμονῆς,

ὥστε ὁ Ἰουλιανὸς ἠναγκάσθη νἀποδεχθῇ τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο, φοβούμενος μὴ καὶ κατ' αὐτοῦ στασιάσωσιν οἱ στρατιῶται.

Ὁ ἱστορικὸς Ἀμμιανὸς διέσωσεν εἰς ἡμᾶς τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστολῆς, ἣν ἔγραψεν ὁ Ἰουλιανὸς μετὰ τὴν ἀνάρρησιν εἰς τὸν ἐξάδελφον. Ἐκ ταύτης δὲ καταφαίνεται ἀριδήλως, ὅτι διὰ παντὸς τρόπου ἀπέφευγε τὴν ῥῆξιν, ἀφίνων μὲν εἰς τὸν Κωνστάντιον τὸν διορισμὸν τῶν ὑπάρχων καὶ ὑποσχόμενος νἀποστείλῃ εἰς αὐτὸν μικρὸν σῶμα ἐπικούρων, ἀλλ' ἀπαιτῶν, ὅπως μηδεὶς ἀναμιχθῇ εἰς τὴν ἀπονομὴν ἁπασῶν τῶν λοιπῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχῶν, τοῦθ' ὅπερ ἐπεφύλαττεν εἰς ἑαυτὸν καὶ μόνον[1].

Ἀλλ' ὁ Κωνστάντιος δὲν ἀπεδέχθη τοὺς ὅρους ἐκείνους καὶ ἀπήτησε παρὰ τοῦ ἐξαδέλφου διὰ τοῦ κοιαίστωρος Λεωνᾶ νὰ περιορισθῇ καὶ πάλιν εἰς τὴν καισαρικὴν ἀρχὴν, εἰ δὲ μὴ ἔμελλε ταχέως νὰ μεταμεληθῇ. Ὁ δὲ Ἰουλιανὸς ἐζήτησε τὴν γνώμην τῆς στρατιᾶς, ἥτις ἀπήντησεν ἀνακηρύξασα αὐτὸν αὔγουστον. Οὕτω δὲ ὁ ἀνὴρ, ὃν πρότερον ἡ ζηλότυπος φαντασία τοῦ Κωνσταντίου ἔπλαττεν ἀντίπαλον, ἔγεινε πράγματι καὶ ἄκων ἀντίζηλος αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ἦτο πλέον δυνατὴ ἡ ὑποχώρησις, ὁ Ἰουλιανὸς ἐπελήφθη πάραυτα τοῦ ἔργου, ἐν μὲν Γαλατίᾳ ἀφήσας ὡς ὕπαρχον τὸν ἐν τῷ μεταξὺ πρὸς αὐτὸν ἐπιστρέψαντα Σαλλούστιον, αὐτὸς δ' ὁρμήσας ἐπὶ τὸ Ἰλλυρικὸν, ἐξ οὗ ὁ Κωνστάντιος εἶχεν ἀφαιρέσει τὰς φρουρὰς, ὅπως ἀγάγῃ εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἐκεῖ δ' οὐδεμιᾶς ἔτυχεν ἀντιστάσεως, καὶ αὐτὸ δὲ τὸ Σίρμιον ἀνέῳξεν εἰς αὐτὸν τὰς πύλας. Τότε δ' ἐκήρυξε δημοσίᾳ τὴν πολυθείαν, ἀνοίξας ἀπανταχοῦ τοὺς ναοὺς τῶν εἰδώλων, οὓς εἶχε κλείσει ὁ περισσόθρησκος ἐξάδελφος. Ἤδη δὲ πρὸ τῆς ἐκ Γαλατίας ἀναχωρήσεως εἶχεν ἐκδώσει κήρυγμα ἀγγέλλον, ὅτι ἀνέθηκε τὴν σωτηρίαν αὐτοῦ εἰς τοὺς θεοὺς, καὶ εἶχε καλέσει τοὺς στρατιώτας νὰ ὁμόσωσι πίστιν εἰς αὐτοὺς, ἂν δὲν ἤθελον νὰ στερηθῶσι τῶν ἐπηγγελμένων ἀμοιβῶν. Οὕτως ὁ μὲν Κωνστάντιος εἶχεν ἀπειλήσει διὰ ποινῶν αὐστηροτάτων τοὺς ἐμμένοντας εἰς τὴν εἰδωλολατρείαν, ὁ δὲ Ἰουλιανὸς ἀντήμειβε τοὺς ἐθνικοὺς καὶ ἐβεβαίου, ὅτι εἶχεν ἐπιστρέψει εἰς τοὺς θεοὺς, ἅτε ἐπικουροῦντας εἰς τοὺς τιμῶντας αὐτούς[2].

Ἀλλὰ μικροῦ δεῖν τὰ πράγματα διέψευδον πάραυτα τὴν ἐπὶ τοὺς θεοὺς πεποίθησιν ἐκείνην τοῦ Ἰουλιανοῦ. Καὶ δὴ ὁ Κωνστάντιος, ἀπαλλαγεὶς διὰ τῆς ἀποχωρήσεως τοῦ Σαπώρου τῶν φροντίδων τοῦ περσικοῦ πολέμου, παρεσκευάζετο νὰ τραπῇ ἐπὶ τὸν ἐξάδελφον. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ χρόνον περιήρχετο εἰς τὸν Ἰουλιανὸν τὸ ἄγγελμα, ὅτι οἱ λεγεῶνες τοῦ Σιρμίου, ἀποσταλέντες εἰς Γαλατίαν πρὸς ἀντικατάστασιν τῶν λεγεώνων τῶν συνακο-

¹ **Ἀμμιανοῦ Μαρκελλίνου** XX, 8, 5.

² **Ἰουλιανοῦ** Ἐπιστολὴ Μαξίμῳ φιλοσόφῳ (ἐκδ. Hercher Epistolographi ἀρ. λζ' σ. 359).

λουθησάντων τὸν Ἰουλιανόν, εἶχον ἀποστατήσει καθ' ὁδὸν καὶ καταλάβει τὴν Ἀκυληίαν. Ὁ δὲ Ἰουλιανὸς ἀπέστειλε κατ' αὐτῶν τὸν στρατηγὸν Ἰοβῖνον, ὅπως ἀποσβέσῃ τὴν πυρκαϊὰν ἐκείνην πρὶν ἢ ὁ Κωνστάντιος φθάσῃ εἰς τὸ Ἰλλυρικόν. Ἀλλ' οἱ ἀποστάται ἠμύνθησαν γενναίως ἐν Ἀκυληίᾳ, καὶ ὁ Ἰοβῖνος ἠναγκάσθη νἀναλάβῃ τὸν ἀποκλεισμὸν τῆς πόλεως, στερῶν οὕτω τὸν Ἰουλιανὸν τῆς συνδρομῆς τῶν δυνάμεων αὐτοῦ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἀναμενομένης μάχης.

Ἀλλὰ κατ' ἀγαθὴν τύχην τοῦ Ἰουλιανοῦ δὲν παρέστη ἀνάγκη μάχης. Καὶ δὴ πρὶν ἢ ἀκόμη ὁ Κωνστάντιος ἐγκαταλίπῃ τὴν Ἀσίαν κατελήφθη ὑπὸ τοῦ θανάτου ἐν Μόψου κρήνῃ κατὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Ταύρου τῇ 5 Ὀκτωβρίου 361 ἐν ἡλικίᾳ τεσσαράκοντα καὶ πέντε μόνον ἐτῶν. Νοσήσας ἀπὸ τῶν ταλαιπωριῶν τοῦ περσικοῦ πολέμου, ὠλιγώρησε μὲν τῆς νόσου, θεωρήσας αὐτὴν ἀσήμαντον, ἀλλ' αὕτη ἐπιδεινωθεῖσα ἤγαγεν αὐτὸν εἰς τὸν τάφον.

Εἴδομεν ἀνωτέρω τὴν αὐστηρότητα, μεθ' ἧς ὁ Κωνστάντιος προσηνέχθη πρὸς τοὺς ἐθνικούς. Ἐν ᾧ ὁ πατὴρ αὐτοῦ εἶχε περιορισθῇ νὰ παράσχῃ εἰς τὸν χριστιανισμὸν θέσιν προνομιοῦχον ἐν τῷ κράτει, ὁ Κωνστάντιος ἠθέλησε τὴν ἐπικράτησιν αὐτοῦ καὶ μόνου καὶ ἐκήρυξεν ἔνοχον θανάτου τὸν θύοντα εἰς τοὺς θεούς (20 Φεβρουαρίου 356)[1]. Τότε δὲ ἀνετράπησαν οἱ ὅροι, καὶ οἱ ἐθνικοὶ ἐκρύβησαν ἀνὰ τοὺς ἀγρούς, οἵτινες ἦσαν τέως ἄσυλον τῶν Χριστιανῶν. Ἐπειδὴ δὲ μετὰ βραχεῖαν ἀρχὴν τοῦ καὶ πάλιν τοὺς ἐθνικοὺς προασπίσαντος Ἰουλιανοῦ ὁ διωγμὸς αὐτῶν ἐπανελήφθη, οὐδ' ἀνεκλήθη ἔκτοτε, οἱ ἀγροὶ ἀπέβησαν ἡ μόνιμος τῶν εἰδωλολατρῶν διαμονή, ἐντεῦθεν δ' ἀπεκλήθησαν λατινιστὶ *pagani* (ἐκ τοῦ *pagus*) ἤτοι κωμῆται.

Ἀλλ' ἡ ὑπηρεσία ἣν ὁ Κωνστάντιος παρέσχεν εἰς τὸν χριστιανισμὸν δὲν ἀπέρρεεν ἐκ θρησκευτικοῦ ζήλου, προήρχετο δὲ μόνον ἐκ συμφέροντος πολιτικοῦ. Δι' αὐτὸν ἡ ἐνίσχυσις τοῦ χριστιανισμοῦ ἐσήμαινε τὴν ἐνίσχυσιν τῆς ἀρχῆς, ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ Κωνσταντίου, ἥτις ὑπῆρξε κατόπιν καὶ ἡ ἔννοια τῶν διαδόχων αὐτοῦ ἔν τε τῇ Ἀνατολῇ καὶ τῇ Δύσει, ἡ ἐκκλησία ἔπρεπε νἀποτελῇ τι ἑνιαῖον μετὰ τῆς πολιτείας, ὑπείκουσα μετ' αὐτῆς εἰς ἕνα καὶ μόνον ἄρχοντα. Ἐντεῦθεν δ' ἐξηγεῖται ἡ δεσποτικὴ αὐτοῦ διαγωγὴ πρὸς τοὺς ἐπισκόπους, ὅσοι εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ αὐτάρχου εἶχον ἀποτολμήσει νἀντιτάξωσι τὴν αὐτονομίαν τῆς ἐκκλησίας. Ἐν δὲ τῇ θρησκευτικῇ πολιτείᾳ τοῦ Κωνσταντίου διακρίνονται δύο τινά, τοῦτο μὲν ἡ διαγωγὴ αὐτοῦ ἐν τῷ μεγάλῳ ἀγῶνι τῷ προκληθέντι ὑπὸ τοῦ ἀρειανισμοῦ, τοῦτο δ' ἡ προσωπικὴ

[1] Poena capitis subjugari praecipimus eos quos operam sacrificiis dare vel colere simulacra constiterit. **Κώδικος Θεοδοσιακοῦ** XVI, 10, 6.

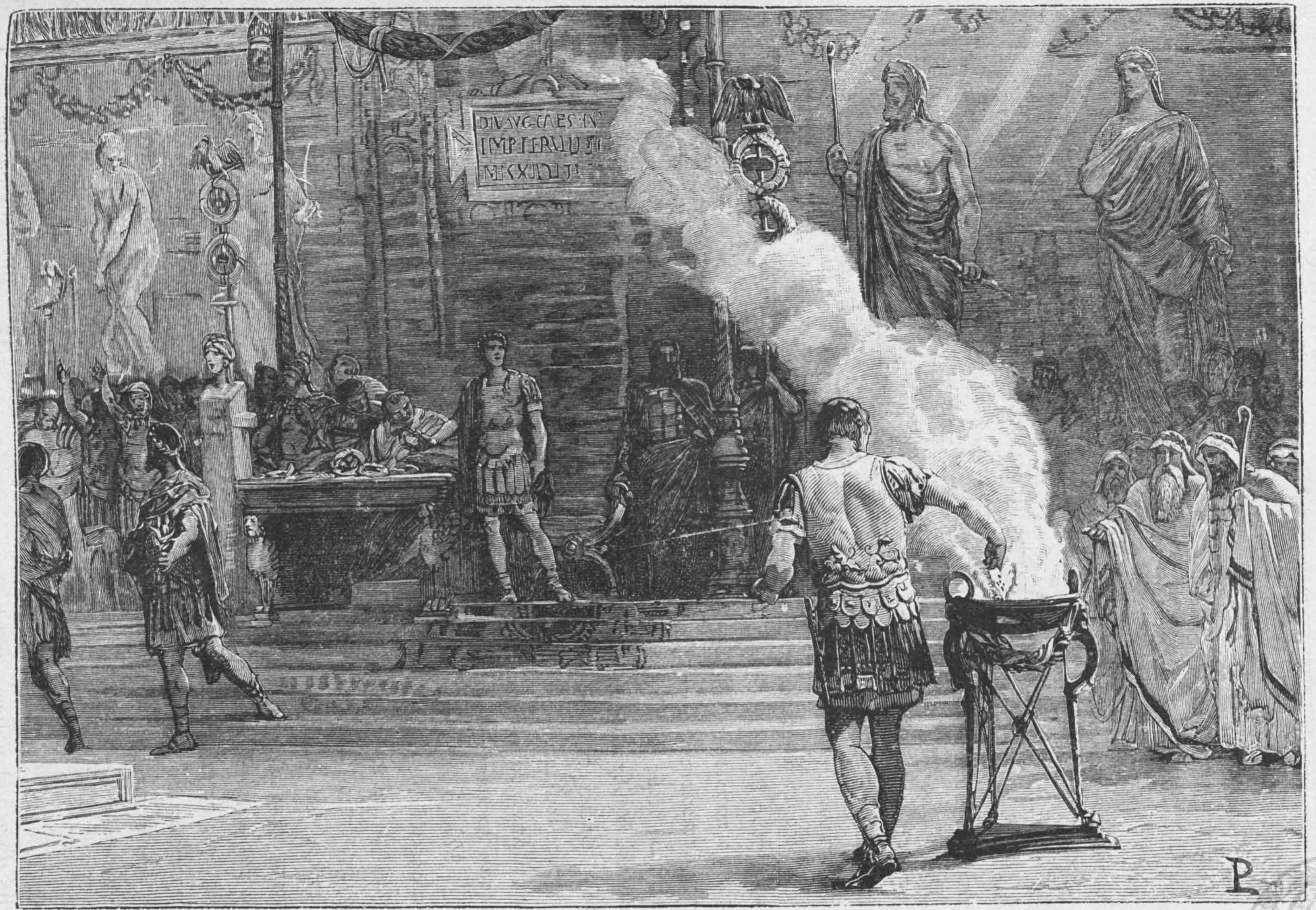

Ὁ Ἰουλιανὸς καλῶν τοὺς στρατιώτας νὰ θύσωσιν εἰς τοὺς θεούς.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

αὐτοῦ σχέσις πρὸς τοὺς ἐπισκόπους. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὸν ἀρειανισμὸν βλέπομεν τὸν αὐτοκράτορα ἱκανῶς εὔκαμπτον καὶ συγκαλοῦντα μὲν συνόδους ἐν Σερδικῇ, ἐν Ἀριμίνῳ, ἐν Σελευκείᾳ, ἀλλὰ μὴ ἐνδιαφερόμενον πολὺ περὶ τῶν ἐν αὐταῖς θεολογικῶν περὶ ὁμοιουσίου καὶ ὁμοουσίου συζητήσεων. Ἀλλ' ὅμως ὡς πρὸς τὴν θέσιν αὐτοῦ ἀπέναντι τῶν ἐπισκόπων εἰς οὐδεμίαν συγκαταβαίνει ὑποχώρησιν, οὐδεμίαν ἄλλην ἀποδεχόμενος ἀρχὴν πλὴν τῆς τοῦ ἡγεμόνος αὐτοῦ καὶ πᾶσαν ἀντίπραξιν καταβάλλων διὰ τῆς βίας. Πεῖραν δὲ τῆς ἰσχυρογνωμοσύνης ἐκείνης τοῦ Κωνσταντίου ἔλαβον πλὴν ἄλλων ἐπισκόπων ὁ Ῥώμης Λιβέριος, ὅστις ἐξωρίσθη, καὶ ὁ Ἀθανάσιος, ὁ μέγας ἐχθρὸς τοῦ Κωνσταντίου, ὅστις ἐσώθη φυγὼν εἰς τὴν Θηβαΐδα πρὸς τοὺς ἀναχωρητὰς ἐκείνους τῆς ἐρήμου, οὓς καθίστανεν ἀπαραβιάστους αἰγλήεσσά τις ἁγιότητος δόξα. Κατὰ ταῦτα ὁ Κωνστάντιος εἶχε συνίδει τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τὰ ὑφιστάμενα μεταξὺ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς πολιτείας, καὶ ἐπειράθη νὰ ποιήσῃ αὐτὸν ἐκποδών, ὑποτάσσων τὴν ἐκκλησίαν εἰς τὴν πολιτείαν οὕτως, ὥστε αὕτη νὰ μετέχῃ πασῶν τῶν πρὸς τὸν ἡγεμόνα ὑποχρεώσεων τῆς πολιτικῆς κοινωνίας. Καὶ ἠδυνήθη μὲν νὰ νικήσῃ τὴν πρὸς τὴν τοιαύτην ὑποταγὴν ἐναντίωσιν τῶν ἐπισκόπων, ἀλλ' ἡ μὲν πολιτεία ἔβαινε πρὸς παρακμὴν ἀνεπανόρθωτον, ἡ δ' ἐκκλησία ἔμελλε νὰ ἐπωφεληθῇ ἐξ αὐτῆς, ὅπως ἐπαναλάβῃ τὰς περὶ ἰδίας αὐτονομίας ἀξιώσεις καὶ ἐπιβάλῃ αὐτὰς εἰς τὴν πολιτείαν.

Ε' Ιουλιανος ο Παραβατης (361-363)[1]. — Σὺν τῷ θανάτῳ τοῦ Κωνσταντίου μετεβλήθησαν τὰ πράγματα, ὁ δὲ ἀνὴρ ὁ καταβοώμενος τέως

[1] Περὶ τοῦ Ἰουλιανοῦ κυριώταται πηγαὶ εἶνε πλὴν τῶν συγγραφῶν αὐτοῦ τοῦ αὐτοκράτορος ὁ **Εὐτρόπιος** (X), ὅστις συμμετέσχε τῆς ἐναντίον τῶν Περσῶν στρατείας τοῦ Ἰουλιανοῦ, καθ' ἃ αὐτὸς ὁμολογεῖ (X, 16, 1), ὁ **Ἀμμιανὸς Μαρκελλῖνος** (XXII-XXVI), ὁ **Ζώσιμος** (σ. 133, 16 - 172, 12) καὶ ὁ **Ζωναρᾶς** (XII, 12-13). Πρβλ. David Strauss Der Romantiker auf dem Throne der Cäsaren oder Julian der Abtrünnige. Mannheim. 1847.—Semisch Julian der Abtrünnige. Ἐν Βρεσλανίᾳ.—J. Mücke Flavius Claudius Julianus nach den Quellen. 2 τόμοι. Ἐν Γώθᾳ. 1866-69. —Neander Über den Kaiser Julian. Ἔκδ. β'. Ἐν Γώθᾳ. 1867.—Sievers Julian (Studien zur Geschichte der römischen Kaiser. Ἐν Βερολίνῳ. 1830. σ. 225-273).—Krainz Flavius Claudius Julianus als Cäsar. 1875.—Kellerbauer Kaiser Julian's Regierung. Ἐν Λειψίᾳ. 1876.—Adr. Naville Julien l' Apostat et sa philosophie du politéisme. Neuchâtel. 1876.—Fr. Rode Geschichte der Reaction Kaiser Julians gegen die christliche Kirche. Ἐν Ἰένῃ. 1877.—De Broglie L' église et l' empire Romain au IV ciécle. Τόμ. Γ' καὶ Δ'. Ἔκδ. β'.

ὡς ἀποστάτης, καθ' οὗ ὁ νόμιμος ἡγεμὼν συνήθροιζε τὰς δυνάμεις τοῦ κράτους, θέλων νὰ καταβάλῃ αὐτὸν, ἀνευφημεῖτο νῦν ἁπανταχοῦ καὶ ἐτιμᾶτο ὡς αὐτοκράτωρ καὶ αὔγουστος. Ἡ δ' αἰφνιδία αὕτη μεταβολὴ προεκλήθη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Κωνσταντίου, ὅςτις θνήσκων ἀνεκήρυξε διάδοχον τὸν ἐξάδελφον Ἰουλιανὸν, ἅτε οὐδενὸς τότε ἄλλου συγγενοῦς ὑπάρχοντος, εἰς ὃν νὰ μεταβιβασθῇ τὸ διάδημα[1]. Ὁ δὲ νέος αὐτοκράτωρ ἔσπευσεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἔτυχε πανηγυρικῆς δεξιώσεως τῇ 11 Δεκεμβρίου 361. Ἐκεῖ δ' ἔφθασεν εἰς αὐτὸν τὸ εὐάρεστον ἄγγελμα, ὅτι οἱ λεγεῶνες τῆς Ἀκυληίας, μαθόντες τὸν θάνατον τοῦ Κωνσταντίου, εἶχον ἀνοίξει τὰς πύλας εἰς τὸν στρατηγὸν Ἰοβῖνον, ἐπικαλούμενοι συγγνώμην ἐπὶ τῇ ἀποστασίᾳ. Ὁ δὲ Ἰουλιανὸς ἀπεδέχθη τὴν παράκλησιν αὐτῶν καὶ ἠρκέσθη εἰς τὴν τιμωρίαν τῶν προκαλεσάντων τὴν ἀποστασίαν ἀξιωματικῶν.

Καίτοι δὲ ἡ ἀρχὴ τοῦ Ἰουλιανοῦ διήρκεσε βραχύτατον χρόνον, ἀλλ' ἔκτακτος ὑπῆρξεν ἡ σημασία αὐτῆς διὰ τὴν γενομένην ὑπ' αὐτοῦ ἀπόπειραν τῆς ἀνορθώσεως τῆς εἰδωλολατρείας ὡς θρησκείας τοῦ κράτους. Καὶ ὑπῆρξε μὲν ἡ ἀπόπειρα αὕτη ἄφρων, ἐπειδὴ ἡ εἰδωλολατρεία δὲν ἦτο πλέον δεκτικὴ παγίας τινὸς μεταρρυθμίσεως, δυναμένης νὰ ἐνισχύσῃ αὐτὴν καὶ ἀναστείλῃ τὴν ἔκπτωσιν αὐτῆς. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν, ὅτι ὁ Ἰουλιανὸς ἦτο πεπεισμένος, ὅτι προβαίνει εἰς διάβημα ἀγαθόν. Εἶχε γράψει συγγραφὴν κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἧς περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς ἀποσπάσματα μόνον[2], ἐν ταύτῃ δ' ἐπειρᾶτο νἀποδείξῃ, ὅτι ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία περιεῖχεν ὅ τι χείριστον ὑπῆρχεν ἐν τῇ ἰουδαϊκῇ καὶ τῇ ἑλληνικῇ θρησκείᾳ. Τοῦ θέματος δὲ τούτου δυσκόλως θὰ ἐπελαμβάνετο αὐτὸς ἐκεῖνος, ἂν εἶχεν ἐλευθέραν τὴν κρίσιν καὶ κυρίως τὸ πνεῦμα ἀπηλλαγμένον προκαταλήψεων καὶ μίσους. Ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ εἴπωμεν πρὸς δικαιολογίαν τοῦ Ἰουλιανοῦ, ὅτι δὲν ἦτο αὐτὸς ὑπεύθυνος ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ οἱονεὶ δεσμεύσει τοῦ πνεύματος αὐτοῦ. Ἡ ἐγκατάλειψις ἐν ᾗ εἶχε ζήσει διὰ τὸ μῖσος καὶ τὴν

Ἐν Παρισίοις. 1882.—K. Neumann Kaiser Julians Abfall vom Christenthum. Ἐν Βρεσλαυίᾳ. 1884.—Hecker Zur Geschichte des Kaisers Julianus. 1886.—Largajolli Della politica religiosa di Giuliano imperatore e dei studi critici più recenti. Ἐν Πλακεντίᾳ. 1887.—Bartenstein Zur Beurteilung des Kaisers Julianus. 1891.—Reinhardt Der Tod des Kaisers Julian. Cöthen. 1891.—**Τοῦ αὐτοῦ** Der Perserkrieg des Kaisers Julian. Cöthen. 1882.

[1] Ἡ νέα σύζυγος τοῦ Κωνσταντίου Φαυστῖνα, ἣν ἔλαβε μετὰ τὸν θάνατον τῆς Εὐσεβίας, ἦτο τότε ἔγκυος. Ἐγέννησε δὲ θυγατέρα, τὴν Κωνσταντίαν, γενομένην κατόπιν σύζυγον τοῦ αὐτοκράτορος Γρατιανοῦ.

[2] Ταῦτα συνελέχθησαν καὶ ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Neumann Juliani imperatoris contra Christianos quae supersunt. Ἐν Λειψίᾳ. 1880.

ζηλοτυπίαν τοῦ ἐξαδέλφου εἶχεν ἀγάγει αὐτὸν εἰς τὴν μελέτην καὶ τὴν ἐν αὐτῇ ἐπίδειξιν δραστηριότητος, ἣν δὲν ἠδύνατο νἀφιερώσῃ εἰς τὰς ὑποθέσεις τῆς πολιτείας. Ἡ δὲ χώρα εἰς ἣν ἔμεινεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη περιωρισμένος παρέσχεν οὐ μόνον τὴν ὕλην, ἀλλὰ καὶ τὴν τροπὴν τῶν μελετῶν αὐτοῦ. Διὸ ἀπέβη περιπαθὴς νεοπλατωνικός. Ἐξ ἑτέρου δὲ μετὰ τοὺς ὠμοὺς ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίου διωγμοὺς τοῦ οἴκου αὐτοῦ τὸ πνεῦμα τοῦ Ἰουλιανοῦ ἀπεξενώθη ὁσημέραι μᾶλλον ἀπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ, οὗ ἡ ἠθικὴ εἶχεν ἀναδειχθῇ ἀνίκανος νὰ ἐπίσχῃ ἐν τῇ ὁδῷ τῆς κακουργίας τὸν σφαγέα τῶν ἰδίων συγγενῶν.

Καὶ ἀπεμακρύνθη μὲν ὁ Ἰουλιανὸς ἀπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀλλ' εἰς τὸ σχίσμα ἐκεῖνο δὲν εἶχε προσεπέλθει τὸ μῖσος καὶ ἡ μνησικακία. Γενόμενος δ' αὐτοκράτωρ, δὲν ἐδίωξε τοὺς Χριστιανούς, ἀλλὰ περιωρίσθη μόνον εἰς τὴν ἐκ τῆς αὐλῆς, τῶν ὑπουργημάτων καὶ τῆς στρατιᾶς ἀπομάκρυνσιν αὐτῶν καὶ τὴν εἰς αὐτοὺς ἀπαγόρευσιν τῆς διδασκαλίας. Χαίρων δ' ἔβλεπεν αὐτοὺς σχιζομένους ὑπὸ θεολογικῶν ἀντεγκλήσεων, καὶ ἠνάγκαζεν αὐτοὺς νὰ ἐγκολπῶνται τὴν σιγὴν καὶ ἐμμένωσιν εἰς τὴν περὶ τοῦ ὁμοουσίου πίστιν. Οὕτω δέ, καθ' ἃ παρατηρεῖ ὁ Ἀμμιανός, εἶχε νὰ φοβηθῇ ὀλιγώτερον τὴν ἀντίστασιν αὐτῶν πρὸς τὰς καινοτομίας, ὧν ἐμελέτα νὰ γείνῃ εἰσηγητής[1]. Καθόλου δὲ τὸ σχέδιον τοῦ Ἰουλιανοῦ ἦτο ὁ περιορισμὸς τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς εὐτελῆ αἵρεσιν διὰ τοῦ ἀποκλεισμοῦ αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ καθολικοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐν ᾧ δὲ ἀπομακρύνει τοὺς Χριστιανοὺς ἀπὸ τῶν ἀσχολῶν καὶ καταδικάζει αὐτοὺς νὰ κατασυντρίβωνται εἰς τὰ σχίσματα αὐτῶν, ἀνοικοδομεῖ τὸν ναὸν τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ ἀνοίγει καὶ πάλιν τοὺς ναοὺς τῶν ἐθνικῶν, εἰς οὓς ἀποδίδει τὰς ἀρχαίας αὐτῶν κτήσεις, ἀφαιρουμένας ἀπὸ τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν, εἰς ἃς εἶχον περιέλθει, καὶ παροτρύνει τοὺς ἱερεῖς τῶν εἰδώλων νἀσκῶσι τὴν ἀρετὴν καὶ ζῶσι μετ' ἀξιοπρεπείας καὶ τιμῆς[2]. Ταὐτοχρόνως δέ, μιμούμενος τὸ ἔθος τῶν Χριστιανῶν, ἵδρυσε ξενῶνας διὰ τοὺς δεομένους αὐτῶν ὁδοιπόρους, παρεσκευάζετο δὲ νὰ ἱδρύσῃ καὶ μοναστικὰ ἄσυλα διὰ τοὺς θέλοντας νἀπομακρυνθῶσιν ἐκ τοῦ θορύβου τοῦ κόσμου καὶ ζήσωσιν ἐν τῇ ἐρημίᾳ, ὅτε ἡ ἔκρηξις τοῦ περσικοῦ πολέμου ἔστρεψε τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς φροντίδας ὅλως διαφόρους.

Οἱ ἱστορικοὶ οὐδένα ποιοῦνται λόγον περὶ τῶν αἰτίων τοῦ νέου τούτου πολέμου Ῥωμαίων καὶ Περσῶν. Ὁ δ' ἐξ Ἀντιοχείας σοφιστὴς Λιβάνιος, ὁ φίλος τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἀναφέρει ἐν τῷ Ἐπιταφίῳ ἐπὶ Ἰουλιανῷ διαπραγματεύσεις, ὧν ἐπελήφθη ὁ Σαπώρης πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐχθροπραξιῶν. Ἡ

[1] **Ἀμμιανοῦ Μαρκελλίνου** XXII, 10, 7.

[2] **Ἰουλιανοῦ** ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Γαλατίας Ἀρσάκιον (Hercher Epistolographi ἀρ. μη' σ. 368).

μαρτυρία δὲ αὐτη ἄγει εἰς τὴν γνώμην, ὅτι πρῶτος ἀρξάμενος τοῦ πολέμου ὑπῆρξεν αὐτὸς ὁ Ἰουλιανός. Τὸ τοιοῦτον δὲ συμπέρασμα συμφωνεῖ ἄλλως πληρέστατα πρὸς τὰ πράγματα. Καὶ δὴ ὁ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίου ἐπιχειρηθεὶς ἐναντίον τοῦ Σαπώρου πόλεμος δὲν εἶχε μεταβάλει τὴν θέσιν τῶν ἐν Ἀσίᾳ πραγμάτων, οἵαν εἶχεν εὕρει ὁ αὐτοκράτωρ, τῶν Περσῶν κατεχόντων ἀκόμη τὰ ἐν Μεσοποταμίᾳ κατακτηθέντα. Καὶ ἐπερατώθη μὲν ὁ πόλεμος ἐκεῖνος χωρὶς νὰ ὑποστῇ ἧττας ὁ Κωνστάντιος, ἀλλὰ τοῦτο εἶχε συμβῆ διότι ὁ αὐτοκράτωρ ἐκεῖνος ἀπέφυγε νὰ συγκρουσθῇ πρὸς τοὺς πολεμίους. Καίτοι δὲ ἡ ἀπὸ τοῦ θεάτρου τοῦ πολέμου ἀποχώρησις τοῦ Σαπώρου ἦτο λαμπρὰ

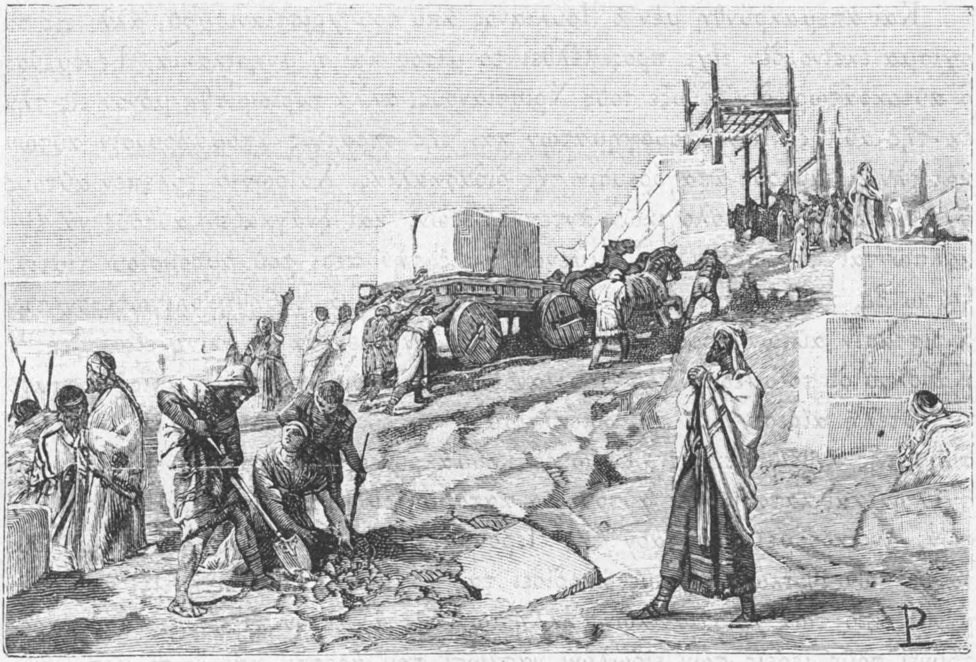

Ἀπόπειρα ἀνακτίσεως τοῦ ναοῦ τῆς Ἱερουσαλήμ.

εὐκαιρία εὐδοκιμήσεως διὰ τοὺς Ῥωμαίους, ὁ Κωνστάντιος ἀντὶ νὰ μεταχειρισθῇ τὴν εὐκαιρίαν ἐκείνην, ὅπως παλινορθώσῃ τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ἐπωφελήθη ἐκ τῆς ἀποχωρήσεως τῶν πολεμίων, ὅπως σπεύσῃ εἰς τὴν Δύσιν ἐπὶ τὸν ἀντίπαλον ἐξάδελφον.

Κατὰ ταῦτα ὁ Ἰουλιανὸς, ἀναβαίνων ἐπὶ τὸν θρόνον, εὕρισκεν ἐν Ἀσίᾳ πληγὴν χαίνουσαν, ἡ δὲ τιμὴ τοῦ κράτους ἀπῄτει νὰ θεραπεύσῃ αὐτὴν, ἐκδιώκων τοὺς Πέρσας πέραν τῶν συνόρων. Οὐδὲν δὲ ἄπορον, ἂν ὁ Σαπώρης, ἀκούων τὰς πολεμικὰς παρασκευὰς τοῦ νέου αὐτοκράτορος, ἐπειράθη νὰ παραμύνῃ τὸν κίνδυνον, ἀρχόμενος διαπραγματεύσεων πρὸς τὸν Ἰουλιανόν. Ἀλλ' αὗται ὅμως ἀπέτυχον ἕνεκα τῶν ἀξιώσεων τοῦ αὐτοκράτορος, ὅστις ἀνελάμ-

βανε τὸν πρὸς τοὺς Πέρσας πόλεμον μεστὸς μένους πολεμικοῦ δίκην νέου Ἀλεξάνδρου. Ὁ Ἰουλιανὸς ἔβλεπε διὰ τῆς φαντασίας τὸ περσικὸν βασίλειον μεταβαλλόμενον εἰς ἐπαρχίαν τῆς Ῥώμης καὶ τὸν ῥωμαϊκὸν ἀετὸν τανύοντα τὰς πτέρυγας μέχρι τῆς Ἰνδικῆς καὶ τῶν χωρῶν τοῦ Γάγγου, τῆς κοιτίδος τῆς πολυθείας, ἧς τὴν τιμὴν εἶχεν αὐτὸς ὀρθώσει. Ἐπεχείρησε δὲ τὸν πόλεμον μετὰ γενναιότητος ἀρχαίου Ῥωμαίου, λέγων· «ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν θεῶν πιστεύω, ὅτι θὰ νικήσω· ἂν δέ μοι συμβῇ τι ἀπευκταῖον, ἔσται μοι ἀρκετὸν, ὅτι θὰ ἔχω καθιερώσει ἐμαυτὸν ὑπὲρ τῆς ῥωμαϊκῆς πολιτείας ὡς οἱ ἀρχαῖοι Κούρτιοι καὶ Μούκιοι καὶ τὸ λαμπρὸν τῶν Δεκίων γένος[1]».

Φθάσας δὲ τὸν Ἰούλιον τοῦ 362 εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, διέτριψεν ἐν ταύτῃ τῇ πόλει ἐννέα μῆνας, ἀσχολούμενος περὶ πολεμικὰς παρασκευάς. Ἐν ἐκείνῳ δὲ τῷ χρόνῳ ἔγραψε τὸν *Μισοπώγωνα*, ἐπιγραφέντα οὕτω πρὸς ἀνάμνησιν τοῦ ὑπὸ τῶν Ἀντιοχέων σαρκασμοῦ τοῦ στωικοῦ γενείου τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἔργον σατυρικὸν, ἐν ᾧ ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ λεπτῆς πικρίας ἐμαστίγωσε τὰνειμένα καὶ ἐκτεθηλυμμένα ἤθη τῶν κατοίκων τῆς Ἀντιοχείας. Ἀναχωρῶν δ' ἐκ τῆς πόλεως, εἶπεν, ὅτι, ἂν ἤθελεν ἐπιστρέψει ἐκ τῆς ἐκστρατείας, ἔμελλε νὰ ὁρίσῃ ἀλλαχοῦ τὴν πρωτεύουσαν τὴν Συρίας, μεταθέτων αὐτὴν εἰς τὴν Ταρσὸν τῆς Κιλικίας· ἐν τούτοις δ' ἀνέθηκε τὴν διοίκησιν τῆς Συρίας εἰς τὸν Ἀλέξανδρον, ἄνδρα μέχρις ὠμότητος αὐστηρὸν, ὅπως διὰ τῆς τραχύτητος καθάρῃ τοὺς πολίτας τῆς Ἀντιοχείας ἀπὸ τῶν μολυνουσῶν αὐτοὺς κακιῶν.

Τῇ δὲ 5 Μαρτίου 363 ὁ Ἰουλιανὸς ἀνέζευξεν ἐξ Ἀντιοχείας καὶ ἤρξατο τῆς ἐκστρατείας, ἧς λαμπρὰ μὲν ἔμελλε νὰ εἶνε ἡ ἀρχὴ, τραγικὸν δὲ τὸ τέλος. Καὶ ὁ μὲν στρατὸς αὐτοῦ ἀνήρχετο εἰς ἑκατὸν χιλιάδας ἀνδρῶν, ὁ δὲ στόλος συνέκειτο ἐκ χιλίων καὶ ἑκατὸν πλοίων. Θέλων δὲ νὰ πιστευθῇ ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ, ὅτι ἐσκόπει νὰ φθάσῃ εἰς τὸν Τίγριν διὰ τῶν βορείων τῆς Μεσοποταμίας, ἔστειλε πρὸς ἐκείνην τὴν διεύθυνσιν σῶμα τριακοντακισχιλίων ἀνδρῶν, συγχρόνως δ' ἔδωκεν εἰς τοὺς δύο στρατηγοὺς Προκόπιον καὶ Σεβαστιανὸν τὴν διαταγὴν νὰ κελεύσωσι τὸν βασιλέα τῆς Ἀρμενίας Ἀρσάκην, ὅπως ἑνώσῃ τὰς στρατιὰς αὐτοῦ πρὸς τὴν τοῦ αὐτοκράτορος. Ἀλλ' ὁ Ἰουλιανὸς δὲν εἶχε προΐδει περίπτωσιν πιθανωτάτην, δὲν εἶχε δῆλα δὴ ὑποπτεύσει μὴ ὁ Ἀρσακίδης βασιλεὺς ἀντὶ νὰ ἐνισχύσῃ τὸ ἀπόσπασμα τῶν δύο αὐτοκρατορικῶν στρατηγῶν διὰ τῶν στρατιωτῶν αὐτοῦ μεταχειρισθῇ αὐτοὺς πρὸς ἀποδεκατισμὸν τῆς στρατιᾶς ἐκείνης τοῦ Ἰουλιανοῦ. Ὁ Ἀρσάκης ἦτο Χριστιανὸς καὶ εἶχεν ὑπάρξει φίλος τοῦ Κωνσταντίου, ὁ δὲ Ἰουλιανὸς ἠθέλησε νὰ μηνύσῃ εἰς αὐτὸν διαταγὰς, ἀλλ' ἐκεῖνος ἀντὶ πάσης ἀπαντήσεως προσηνέχθη ὡς πολέμιος. Οὕτω δὲ ἡ διαίρεσις τῆς στρατιᾶς, ἣν ὁ Ἰουλιανὸς εἶχεν

---

[1] **Ἀμμιανοῦ Μαρκελλίνου** XXIII, 5, 19.

ἐπινοήσει πρὸς διευκόλυνσιν τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἐκστρατείας, ἀπέβη μία τῶν ἀφορμῶν τοῦ ὀλέθρου αὐτοῦ.

Ἄνευ κωλύματος ἡ αὐτοκρατορικὴ στρατιὰ ἔφθασε μέχρι τῶν ἐρειπίων τῆς Σελευκείας. Πρὸς διάβασιν δὲ τοῦ Τίγριδος διέταξε νἀνοίξωσι τὴν διώρυγα, ἣν ὁ μὲν Τραϊανὸς εἶχεν ὀρύξει ἀπὸ τοῦ Εὐφράτου εἰς τὸν Τίγριν, οἱ δὲ Πέρσαι εἶχον ἐπιχώσει. Ὁ δὲ Σαπώρης εἶχε συναθροίσει τὴν περσικὴν στρατιὰν κατὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ, ὅπως ἐμποδίσῃ τὴν παρὰ τῶν πολεμίων διάβασιν αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ Ἰουλιανὸς διέταξε τὴν ὑπὸ τῶν λεγεώνων διάβασιν τοῦ ποταμοῦ ἐν καιρῷ νυκτὸς, ὅτε δὲ διέβη εἰς τὴν ἀντιπέραν ὄχθην, προςέβαλε τὸ περσικὸν στρατόπεδον νύκτωρ, ἐπενεγκὼν πανωλεθρίαν εἰς τοὺς βαρβάρους (κατὰ Ἰούνιον 363). Οἱ δ' ἐκ τῆς φθορᾶς διασωθέντες ἔφυγον εἰς τὴν Κτησιφῶντα. Ὁ δὲ βασιλεὺς τῶν Περσῶν, καταπλαγεὶς ἐπὶ τῷ μεγέθει τῆς συμφορᾶς, ἔστειλε πρέσβεις καὶ προέτεινεν εἰς τὸν νικητὴν τὴν συμμαχίαν τῶν δύο κρατῶν, ἤτοι αὐτὰς ἐκείνας τὰς συνθήκας, ἅς ποτε εἶχε προτείνει εἰς τοὺς Πάρθους ὁ Καρακάλλας. Εἰς τὸν Ὁρμίσδαν, ἀδελφὸν τοῦ βασιλέως Σαπώρου, εὑρισκόμενον ἐξόριστον ἐν τῷ ρωμαϊκῷ στρατοπέδῳ, ἀνετέθη ἡ παρὰ τῷ αὐτοκράτορι ὑποστήριξις τῶν προτάσεων τοῦ ἀδελφοῦ. Ἀλλ' ὁ Ἰουλιανὸς ἀπέκρουσε μετὰ περιφρονήσεως τὰ προτεινόμενα, καὶ διέταξε τὴν στρατιὰν νὰ προχωρήσῃ. Ἡ δὲ ἀπόφασις τῆς εἰς τὰς ἐνδοτέρας σατραπείας τοῦ περσικοῦ κράτους εἰςελάσεως προεκάλεσε τὴν ἀνάγκην τῆς καταστροφῆς τοῦ στόλου, ὅπως μὴ οὗτος γείνῃ λεία τοῦ νικητοῦ. Διὸ, ἐξαιρουμένων ὀλίγων λέμβων, διατηρηθεισῶν πρὸς ἐπικοινωνίαν μετὰ τῶν λιμένων, ἅπας ὁ στόλος ἐπυρπολήθη. Ἐπιτήδεια δὲ συμπαρέλαβεν ὁ Ἰουλιανὸς μόνα τὰ ἀναγκαῖα πρὸς διατροφὴν τῆς στρατιᾶς ἐπὶ εἴκοσιν ἡμέρας, μετὰ δὲ ταῦτα ἔμελλε νὰ συντηρηθῇ ἀπὸ τῶν πολεμίων. Ταῦτα πάντα ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ὁ Ἰουλιανὸς ἦτο βέβαιος περὶ τῆς νίκης, ἅτε αἰσθανόμενος ἑαυτὸν κατεχόμενον ὑπὸ τοῦ φρονήματος τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ πιστεύων, ὅτι ἦτο προωρισμένος νὰ καταλύσῃ τὸ βασίλειον τῶν Σασανιδῶν ὡς ὁ ἡρωικὸς τῶν Μακεδόνων βασιλεὺς εἶχε συντρίψει τὸ τῶν Ἀχαιμενιδῶν. Ἀλλὰ ταχυτάτη ἐπῆλθεν ἡ διάψευσις τῆς πλάνης. Μετὰ πορείαν ἕνδεκα ἡμερῶν ὁ Ἰουλιανὸς ἠναγκάσθη νὰ πεισθῇ, ὅτι, προχωρῶν περαιτέρω, ἦγε τὴν στρατιὰν εἰς τὸν ὄλεθρον. Καὶ ἤδη μὲν εἶχον ἀρχίσει νὰ κατατρίβωσιν αὐτὴν ὁ καύσων καὶ τὰ ἔντομα, ὁ δὲ λιμὸς ἔμελλε νὰ συμπληρώσῃ τὴν καταστροφὴν, ἐπειδὴ οἱ πολέμιοι εἶχον ἐρημώσει τὰ πάντα περὶ τοὺς ἐπιδρομεῖς. Ἐπεβάλλετο λοιπὸν ἀναγκαίως ἡ ὑποχώρησις. Ἀλλ' ὁ Σαπώρης, ἐνθαρρυνθεὶς τότε, ἔστειλε πρὸς δίωξιν τοῦ ἐχθροῦ μεγάλας ἴλας ἱππέων, ὅπως ἀποκόψῃ εἰς αὐτὸν τὴν πρὸς τὸν Τίγριν ἄγουσαν καὶ ἐνοχλῇ αὐτὸν κατὰ τὴν ἐπιστροφήν. Ἐν τούτοις δὲ πολλάκις οἱ Ῥωμαῖοι εἶχον ἔλθει κατὰ τὴν ἐν ὑποχωρήσει πορείαν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τοὺς πολεμίους, καὶ εἶχον πάν-

τοτε ήττηθῆ οἱ Πέρσαι, ὅτ' ἐν τῇ μάχῃ τῇ συγκροτηθείσῃ τὴν πρωίαν τῆς 26 Ἰουνίου ὁ αὐτοκράτωρ ἐτραυματίσθη θανασίμως. Ἔγχος ἀκοντισθὲν ὑπὸ Πέρσου ἱππέως εἶχε διαπεράσει αὐτοῦ τὰ στέρνα, καθότι ἐν τῇ ζέσει τῆς μάχης ὁ Ἰουλιανὸς δὲν εἶχε παρατηρήσει, ὅτι δὲν ἦτο περιβεβλημένος τὸν θώρακα, ἡ δὲ ἀπερισκεψία αὕτη ὑπῆρξεν αἰτία τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Καὶ ἡττήθησαν μὲν οἱ Πέρσαι καὶ ἐν τῇ μάχῃ ἐκείνῃ πλησίον τῶν Σαμάρων, ἀλλὰ τί τὸ ὄφελος, ἀφ' οὗ ὁ Ἰουλιανὸς δὲν ὑπῆρχε πλέον ἐν τοῖς ζῶσιν.

Ϛ' Ιοβιανος (363-364)[1]. — Ὁ θάνατος τοῦ Ἰουλιανοῦ ἀπέβαινεν ἀτύχημα τοσούτῳ μεῖζον καθ' ὅσον οὐδὲ διάδοχος τοῦ θρόνου ὑπῆρχεν, ἐκλιπόντων μετ' αὐτοῦ τῶν ἐξ ἀρρενογονίας ἀπογόνων Κωνσταντίου τοῦ Χλωροῦ. Ὁ δὲ Ἰουλιανός, διαβουκοληθεὶς ὑπὸ εὐελπίδων προσδοκιῶν περὶ τῆς ἐκβάσεως τῆς ἐπὶ τοὺς Πέρσας ἐκστρατείας, δὲν εἶχε σκεφθῆ περὶ ἀναρρήσεως καίσαρος πρὸ τῆς εἰς τὴν Ἀσίαν ἀναζεύξεως. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ἡ στρατιὰ εἶχεν ἐπείγουσαν ἀνάγκην νέου ἡγεμόνος, ὅστις νὰ ἐξαγάγῃ αὐτὴν ἐκ τῶν στενοχωριῶν καὶ ἐπαναφέρῃ ἐντεῦθεν τοῦ Τίγριδος. Διὸ οἱ στρατηγοὶ τὴν 27 Ἰουνίου, ὑστεραίαν τοῦ θανάτου τοῦ Ἰουλιανοῦ, συνῆλθον εἰς συμβούλιον, ὅπως προβῶσιν εἰς ἐκλογὴν νέου αὐτοκράτορος[2]. Καὶ ἀνερρήθη μὲν ὁμοφώνως ὁ ὕπαρχος Σαλλούστιος Σεκοῦνδος, φίλος τοῦ Ἰουλιανοῦ καὶ γενναῖος στρατηγός, ἀλλ' ἀπέκρουσε τὴν ἐκλογήν, φέρων ὡς λόγον τῆς ἀρνήσεως τὸ γῆρας καὶ τὸ ἐπισφαλὲς τῆς ὑγιείας. Μὴ ἔχοντες δὲ πολὺν χρόνον πρὸς σκέψιν, ἀνεκήρυξαν ἕνα τῶν ἀξιωματικῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς, τὸν Φλάβιον Κλαύδιον Ἰοβιανὸν[3], προτιμηθέντα ἕνεκα τῆς φήμης τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Οὐαρρωνιανοῦ, ὅστις ἐν ἐντίμῳ ἀποχωρήσει ἔδρεπε τοὺς καρποὺς τῶν μακρῶν ὑπηρεσιῶν, μᾶλλον ἢ ἕνεκα τῆς ἰδίας τοῦ ἀναρρηθέντος ἀξίας. Καὶ ἡ μὲν στρατιὰ εἶχεν ἀνάγκην ἥρωος ἀναρριπίζοντος διὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ γενναιότητος τὸ θάρρος τῶν στρατιωτῶν. Ἀπ' ἐναντίας δ' ὁ Ἰοβιανὸς ἦτο ἀνὴρ

[1] Ἴδ. **Ἀμμιανὸν Μαρκελλῖνον** (XXV, 5-10), **Εὐτρόπιον** (X, 17-18), **Ζώσιμον** (σ. 172, 13-173, 7) καὶ **Ζωναρᾶν** (XII, 14). Ἴδ. καὶ ἐπιστολὰς ἀμοιβαίας τοῦ **Ἰοβιανοῦ** καὶ τοῦ **Ἀθανασίου** (Migne Patrologia Graeca Τόμ. ΚΗ' σ. 813 κ. ἑ). Πρβλ. De la Bleterie Histoire de l'empereur Iovien. Ἐν Παρισίοις. 1748. Τόμοι 2.

[2] **Ἀμμιανοῦ Μαρκελλίνου** XXV, 5, 1.

[3] Ὁ Ἰοβιανὸς εἶχε τότε τὸ ἀξίωμα *πρῶτου τῆς τάξεως τῶν δομεστίκων* (domesticorum ordinis primus). Καὶ τὴν μὲν ἀνωτάτην στρατηγίαν τῆς φρουρᾶς εἶχεν ὁ *κόμις τῶν δομεστίκων* (comes domesticorum), μετ' αὐτὸν δὲ εἵπετο ὁ *χιλίαρχος* (tribunus), ὑφ' ὃν ἐτάσσοντο ἀμέσως οἱ *δέκα πρῶτοι* (decem primi), ὧν εἷς ἦτο καὶ ὁ Ἰοβιανός.

μέτριος, μόνην τὴν ἐπίφασιν στρατιώτου ἔχων, οὐχὶ δὲ καὶ ψυχήν. Οὕτω δὲ δεκαὲξ ἡμέρας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουλιανοῦ ἤγαγε τὴν στρατιὰν εἰς τοιοῦτο σημεῖον, ὥςτε αὕτη ἠναγκάσθη νὰ θεωρήσῃ ἐπονείδιστον εἰρήνην ὡς μεγάλην εὐτυχίαν.

Ὁ Σαπώρης, ἅμα μαθὼν τὸν θάνατον τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἔστειλε πρὸς δίωξιν τῶν λεγεώνων τὴν ὅλην στρατιάν. Δὲν προετίθετο δὲ νὰ ἔλθῃ εἰς νέαν μάχην πρὸς τοὺς πολεμίους, ἀλλὰ μᾶλλον ἤθελε νὰ ἐκφοβήσῃ αὐτούς, ὅπως ἐπιβάλῃ τοὺς ὅρους τῆς εἰρήνης. Διὸ μετὰ τῆς διωκούσης τοὺς Ῥωμαίους στρατιᾶς συναπεστάλησαν ἀπόστολοι τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν. Διὰ δὲ τῶν μετ' αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Ἰοβιανοῦ συνομολογηθεισῶν συνθηκῶν ἀπεδίδοντο μὲν εἰς τὴν Περσίαν αἱ τέσσαρες πέραν τοῦ Τίγριδος ἐπαρχίαι, ἃς εἶχε κατακτήσει ὁ Γαλέριος, κελευσθεὶς ὑπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ, ἐξεχωροῦντο δ' αἱ ὀχυραὶ πόλεις Νίσιβις καὶ Σίγγαρα καὶ ἀπέβαλλον οἱ Ῥωμαῖοι πᾶσαν ἀξίωσιν περὶ τῆς Ἀρμενίας. Ἐπὶ τούτοις δὲ τοῖς ὅροις ὡμολόγησεν ἡ Περσία τριακονταετεῖς σπονδὰς καὶ ὑπεσχέθη τὴν εἰς τοὺς λεγεῶνας παροχὴν ἐπιτηδείων καὶ νηῶν πρὸς ἐπιστροφὴν εἰς τὴν πατρίδα. Αἱ δὲ συνθῆκαι αὗται ὑπῆρξαν διὰ τοὺς Ῥωμαίους ἡ ὁριστικὴ ἐγκατάλειψις παντὸς μέλλοντος σχεδίου κατακτήσεως πέραν τοῦ Τίγριδος, ἐπειδὴ δι' αὐτῶν ἀπεδεικνύετο, ὅτι ἡ Περσία εἶχε μὲν στρατιὰν εὐκόλως ὑφισταμένην ἥττας, ἀλλ' εἶχε καὶ ἔδαφος δυςεπίβατον καὶ λαὸν εἰδότα νὰ καθιστάνῃ ὀλεθρίας εἰς τὴν Ῥώμην τὰς νίκας τῶν λεγεώνων αὐτῆς.

Καὶ ἐξηλέγχθη μὲν ὁ Ἰοβιανὸς κακὸς στρατηγός, ἀλλ' ἀνεδείχθη ὅμως ἄριστος ἡγεμών. Ὁ προκάτοχος αὐτοῦ εἶχεν ἀφήσει εἰς αὐτὸν καὶ ἄλλην ἀνιαρὰν κληρονομίαν πλὴν τῆς στενοχωρίας τῆς στρατιᾶς. Ὁ Ἰουλιανὸς εἶχεν ἀφήσει τὰς συνειδήσεις τεταραγμένας καὶ συγκεχυμένας. Χριστιανοὶ καὶ ἐθνικοὶ ἵσταντο ἀντιμέτωποι, διακαιόμενοι ὑπὸ τοιούτου μίσους, ὥςτε ἤρκει μικρὰ μόνον ὤθησις, ὅπως ἐκραγῇ εἰς πόλεμον ἐμφύλιον. Ὁ δὲ Ἰοβιανὸς ἐπανήγαγε τὴν εἰρήνην εἰς τὰ τεταραγμένα πνεύματα, κηρύξας τὴν ἀνεξιθρησκείαν καὶ ἐπαναδοὺς οὕτως ἰσχὺν εἰς τὸ ἐκ Μεδιολάνων διάταγμα Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου. Ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη ὅμως νἀποκομίσῃ τοὺς καρποὺς τῆς κηρυχθείσης εἰρήνης, θανὼν πρὶν ἢ ἀκόμη φθάσῃ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἀπέθανε δ' ἐν Δαδαστάνοις τῆς Βιθυνίας τὴν νύκτα τῆς 16 πρὸς τὴν 17 Φεβρουαρίου 364 ἢ ἐκ πνιγμονῆς, ἐπελθούσης καθ' ὕπνον ἐξ ἀτμῶν πυρουμένων ἀνθράκων, ἢ δηλητηριασθεὶς ἐκ μυκήτων οὓς εἶχε φάγει τὴν ἑσπέραν τοῦ θανάτου [1].

---

[1] Ἀμφοτέρας τὰς γνώμας ἀναφέρει ὁ **Ζωναρᾶς** (XIII, 14), τῆς δὲ πρώτης μόνης γίνεται μνεία παρὰ τῷ **Εὐτροπίῳ** (X, 18).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Ζ' Ουαλεντινιανος Α' και Ουαλης (364-375). (364-378)[1]. *Ὁριστικὸς διχασμὸς τοῦ κράτους.* — Κατὰ τὰ συμφωνηθέντα μεταξὺ τῶν στρατηγῶν καὶ τῶν αὐλικῶν ἡ ἐκλογὴ τοῦ νέου αὐτοκράτορος ὡρίσθη νὰ γείνῃ κατὰ τὴν εἰς τὴν Νίκαιαν ἐπιστροφὴν τῆς στρατιᾶς. Οἱ δὲ στρατιῶται συγκατένευσαν εἰς τὴν συμφωνίαν ἐκείνην, καὶ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς πορείας διετήρησαν τὴν πρὸς τοὺς στρατηγοῦντας πειθαρχίαν. Καὶ πάλιν δὲ τὸ διάδημα προςηνέχθη εἰς τὸν ὕπαρχον Σαλλούστιον, ὅςτις ἐκ νέου ἀπέκρουσεν αὐτὸ, ἀλλὰ προέτεινεν ὅμως ὑποψήφιον, γενόμενον δεκτὸν παρὰ πάντων, ὑπουργῶν, στρατηγῶν καὶ στρατιωτῶν, καὶ ἀναδειχθέντα αὐτοκράτορα.

Κατήγετο δ' ὁ νέος αὐτοκράτωρ ἐξ ἀφανοῦς οἴκου τῆς ἐν Παννονίᾳ Κιβάλεως, καὶ ἐκαλεῖτο Οὐαλεντινιανός. Ὁ δὲ πατὴρ αὐτοῦ Γρατιανὸς πρὶν ἢ τραπῇ εἰς τὸ στρατιωτικὸν στάδιον εἶχεν ὑπάρξει ἔμπορος σχοινίων, εἰςελθὼν δ' εἰς τὴν στρατιὰν διεκρίθη πάραυτα διὰ τὴν δεξιότητα καὶ ἀνδρείαν καὶ ἀνῆλθε ταχέως εἰς μεγάλους βαθμοὺς καὶ ἐδημιούργησεν οὐ μόνον ὄνομα, ἀλλὰ καὶ περιουσίαν.

Τὸ δὲ ὄνομα ἐκεῖνο καὶ ἡ περιουσία συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνάδειξιν τῶν υἱῶν τοῦ Γρατιανοῦ. Ἐπὶ δὲ τοῦ Ἰοβιανοῦ ὁ πρεσβύτερος αὐτῶν Οὐαλεντιανὸς ἡγεῖτο τῆς δευτέρας σχολῆς τῶν θυρεοφόρων *(schola scutariorum)*. Ἀπετέλουν δ' αἱ λεγόμεναι ἐκεῖναι σχολαὶ τὴν φρουρὰν τῶν ἀνακτόρων καὶ ἦσαν ἐννέα, συγκείμεναι ἐν ὅλῳ ἐκ τριςχιλίων πεντακοσίων ἀνδρῶν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ μαγίστρου τῶν ὀφφικίων *(magister officiorum)*. Ὅτε δ' ἀνερρήθη αὐτοκράτωρ, εὑρίσκετο ὁ Οὐαλεντινιανὸς ἐν Ἀγκύρᾳ, ὅπου περιῆλθον εἰς αὐτὸν ἀμφότερα τὰ οὐχ ἧττον ἐκπληκτικὰ ἀγγέλματα, τὸ περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἰοβιανοῦ καὶ τὸ περὶ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀναρρήσεως. Ἀποδεχθεὶς δὲ τὴν ἐκλογὴν ἄνευ δισταγμοῦ, μετέβη πάραυτα εἰς τὴν Νίκαιαν, ὅπως ἀναλάβῃ τὴν ἀρχιστρατηγίαν. Ἔφθασε δ' εἰς τὴν πόλιν τὴν ἑσπέραν τῆς 24 Φεβρουαρίου 364. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ὑστεραία ἦτο ἐμβόλιμος δίσεκτος ἡμέρα[2], ἀνέμεινεν ὁ Οὐαλεντινιανὸς τὴν ἐπομένην, ὅπως παρουσιασθῇ πρὸ τῆς στρατιᾶς. Ἡ δὲ παρουσίασις αὕτη ἐφάνη γενομένη

[1] Ἴδ. **Ἀμμιανοῦ Μαρκελλίνου** XXVI-XXX. — **Αὐρηλίου Βίκτωρος** Epit. XLV-XLVI. — **Ζωσίμου** σ. 174, 1-204, 17. — **Ζωναρᾶ** XIII, 14-15.

[2] *Δίςεκτος* ὠνομάσθη ἡ μετὰ τὴν 24 Φεβρουαρίου κατὰ τετραετίαν παρεμβαλλομένη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος ἡμέρα, ἅτε οὖσα κατ' ἐπανάληψιν ἡ ἕκτη, ἄρα *δὶς ἕκτη*, πρὸ τῶν Μαρτίων καλανδῶν (1 Μαρτίου), ἀπ' αὐτῆς δ' ὠνομάσθη *δίσεκτον* καὶ τὸ ἔτος τὸ περιλαμβάνον τὴν τοιαύτην ἐμβόλιμον ἡμέραν, ἥτις ἐθεωρεῖτο ἀποφρὰς παρὰ Ῥωμαίοις κατ' ἀρχαίαν παράδοσιν.

μᾶλλον πρὸ τοῦ δήμου ἐκκλησιάζοντος ἢ πρὸ τῶν στρατιωτῶν. Ἐπῆλθε δὲ τακτικὴ ψηφοφορία, καὶ πᾶσαι αἱ ψῆφοι τῶν παρόντων ἐδόθησαν εἰς αὐτόν. Ὑπῆρξαν δὲ ταῦτα τὰ πρῶτα ἀρχαιρέσια αὐτοκράτορος τὰ γενόμενα κατὰ τοὺς ἀρχαίους τύπους τῆς ἐλευθέρας πολιτείας. Καὶ ἤθελον μὲν οἱ στρατιῶται νἀναδείξῃ ὁ Οὐαλεντινιανὸς καὶ τὸν διάδοχον αὐτοῦ, ὅπως ἀποκρούσωσι τὸν κίνδυνον αἰφνιδίας ἀναρχίας, ἀλλ' ὁ Οὐαλεντινιανὸς ἠρνήθη τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐπιθυμίας τῶν στρατιωτῶν, εἰπὼν εἰς αὐτούς, ὅτι ἠδύναντο νὰ μὴ ἐκλέξωσιν αὐτὸν, ἀλλ' ὅτι, γενομένης ἤδη τῆς ἀναρρήσεως αὐτοῦ, δὲν ἦτο ἐκείνων, ἀλλ' αὐτοῦ ἔργον ἡ μέριμνα περὶ τῶν συμφερόντων τῆς πολιτείας. Ὅτε δὲ ἡ θέλησις αὐτοῦ ἔμεινεν ἀπηλλαγμένη πάσης πιέσεως, ἐμερίμνησε περὶ τῶν ἀναγκῶν τῆς αὐταρχίας, ἀναδείξας ἐν Σιρμίῳ τὴν 28 Μαρτίου 364 συναύγουστον τὸν ἀδελφὸν Οὐάλεντα. Εἰς τοῦτον δ' ἀνέθηκε τὴν στρατηγίαν τῶν λεγεώνων τῆς Ἀνατολῆς, συνεπιφέρουσαν καὶ τὴν διοίκησιν τῆς ἑῴας μοίρας τοῦ κράτους, αὐτὸς κρατήσας τὴν δυτικήν. Καὶ τοῦ μὲν Οὐάλεντος πρωτεύουσα ὡρίσθη ἡ Κωνσταντινούπολις, ὁ δὲ Οὐαλεντινιανὸς ἐξέλεξεν ὡς ἕδραν τὸ Μεδιόλανον. Ὁ δὲ διχασμὸς οὗτος τοῦ κράτους ἀπέκτησε σπουδαιότητα ἱστορικὴν, ὁποίαν δὲν ἔσχον αἱ πρότερον γενόμεναι διαιρέσεις, διότι ἔκτοτε ἡ Ἀνατολὴ καὶ ἡ Δύσις ἐξηκολούθησαν ἔχουσαι ἑκατέρα ἰδίους αὐτοκράτορας πλὴν βραχείας διακοπῆς ἐπὶ Θεοδοσίου, ὁ δὲ πολιτικὸς χωρισμὸς συνεπήγαγε καὶ τὸν τῶν συμφερόντων καὶ τῆς καθόλου ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τῶν δύο μοιρῶν τοῦ πρώην ἑνιαίου κράτους.

Εἶχε δὲ παρέλθει μόλις ἔτος ἀπὸ τοῦ διχασμοῦ τοῦ κράτους, ὅτ' ἐν Κωνσταντινουπόλει παρουσιάσθη νέος ἀπαιτητὴς τοῦ θρόνου, ὁ Προκόπιος, ἀπόγονος τοῦ οἴκου τοῦ Κωνσταντίνου, ὑποδεδειγμένος μὲν ὑπὸ τοῦ Ἰουλιανοῦ ὡς διάδοχος, ἔπειτα δὲ παραγκωνισθεὶς ὑπὸ τῶν καταλαβόντων τὸν θρόνον. Ὁ Προκόπιος, ἐπωφελούμενος ἐκ τῆς δυσαρεσκείας, ἣν εἶχε προκαλέσει ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἡ αὐστηρότης τῆς διοικήσεως τοῦ νέου αὐγούστου, προσείλκυσεν εἰς ἑαυτὸν φατρίαν ἐκ τοῦ στρατιωτικοῦ ὄχλου καὶ κατώρθωσε νἀνακηρυχθῇ αὐτοκράτωρ τῇ 28 Σεπτεμβρίου 365.

Ἐντὸς δὲ βραχέος χρόνου ὁ Προκόπιος ἔγεινε κύριος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ, διαβὰς εἰς τὴν Ἀσίαν, κατέλαβε τὴν Βιθυνίαν. Ἀλλὰ μέχρις ἐκείνης μόνον τῆς χώρας προέβη εὐδοκιμῶν ὁ Προκόπιος. Ἐν ᾧ δ' ἐπειρᾶτο νὰ ὑποτάξῃ τὴν Φρυγίαν καὶ τὴν Συρίαν, αὐτοὶ ἐκεῖνοι οἱ στρατιῶται οἱ ἀνευφημήσαντες αὐτὸν αὐτοκράτορα πρό τινων μόλις μηνῶν, εἴτε μὴ εὐχαριστούμενοι ἐκ τῆς πρὸς αὐτοὺς διαγωγῆς αὐτοῦ, εἴτε παραπλανηθέντες ὑπὸ τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ ὑπερπλούτου στρατηγοῦ Ἀρβιτίωνος, πρώην φίλου τοῦ Προκοπίου, ἀπεστάτησαν κατὰ τοῦ ψευδαυγούστου, καὶ παρέδωκαν αὐτὸν εἰς τὸν Οὐάλεντα, ὅςτις διέταξε πάραυτα τὸν φόνον τοῦ ἀποστάτου τῇ 20 Ἰουνίου 366. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Προκοπίου αἱ χῶραι αἱ προς-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

χωρήσασαι εἰς αὐτὸν ἐπανῆλθον ἑκουσίως εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ νομίμου αὐτοκράτορος.

Ὁ Οὐαλεντινιανὸς καὶ οἱ βάρβαροι. — Πολὺ σοβαρώτερα ἦσαν τὰ συμβάντα ἐν τῇ Δύσει, ἧς αἱ ἐπαρχίαι εἶχον περιπέσει εἰς ἀναρχίαν ἕνεκα τῆς ἐπὶ τρία ἔτη ἀπουσίας τῶν αὐτοκρατόρων. Καὶ τὴν μὲν Γαλατίαν διέτρεχον στίφη ληστῶν, διαρπαζόντων καὶ δηούντων τὴν χώραν, ἡ δὲ Βρεττανία, πιεζομένη ὑπὸ διοικητῶν ἀργυρολόγων, εἶχε παραδοθῇ εἰς τοὺς βαρβάρους τοῦ βορρᾶ, τοὺς Πίκτους καὶ τοὺς Καληδονίους, οἱ δὲ κάτοικοι τῆς ἐπαρχίας Ἀφρικῆς εἶχον διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους καλέσει τοὺς Μαυριτανούς. Ἀπητήθη δὲ δραστηριωτάτη ἐνέργεια τοῦ στρατηγοῦ Θεοδοσίου, ὅστις εἶνε ὁ ἔπειτα γενόμενος αὐτοκράτωρ, ὅπως μετὰ ἑξαετῆ στρατηγίαν (368-374) καθυποταχθῶσι καὶ πάλιν αἱ δύο ἐκεῖναι ἐπαρχίαι.

Ὁ δὲ Οὐαλεντινιανὸς ἠναγκάσθη νἀναλάβῃ αὐτὸς τὸν ἀγῶνα πρὸς τοὺς Ἀλαμαννούς, οἵτινες ἦσαν τότε οἱ δεινότατοι τῶν πολεμίων τοῦ δυτικοῦ κράτους. Οἱ βάρβαροι ἐκεῖνοι εἶχον ἀνασυντάξει τὰς δυνάμεις αὐτῶν μετὰ τὴν παρὰ τὸ Ἀργεντόρατον ἧτταν ὑπὸ τοῦ Ἰουλιανοῦ καὶ ἀναγκάσει τὸ ρωμαϊκὸν κράτος νὰ ἐξαγοράσῃ παρ᾽ αὐτῶν τὴν εἰρήνην διὰ φόρου ἐνιαυσίου ὑπὸ τὸν τύπον δωρεᾶς. Τοῦ δὲ Οὐαλεντινιανοῦ παρασχόντος εἰς αὐτοὺς μικρὰ μόνον ποσά, οἱ Ἀλαμαννοὶ ἐξεδικήθησαν, εἰςβαλόντες εἰς τὴν Γαλατίαν. Ἤδη δὲ ἅπασα ἡ χώρα ἡ ἀπὸ τοῦ Ῥήνου μέχρι τοῦ ἄνω Σηκουάνα ἐκτεινομένη εἶχε δηωθῇ ὑπ᾽ αὐτῶν, ὅτ᾽ ἐν τοῖς Καταλαυνικοῖς πεδίοις (Châlons sur Marne) παρέστη ὁ τιμωρὸς τῆς βίας αὐτῶν, Ἰοβῖνος ὁ ἵππαρχος τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ. Οἱ βάρβαροι εἶχον ἤδη πρότερον λάβει πεῖραν τῆς γενναιότητος τοῦ στρατηγοῦ ἐκείνου, ἐξολοθρεύσαντος ἐν Σκαρπίνῃ, τῇ σημερινῇ Charpeigne παρὰ τὸν Μόσαν, σῶμα βαρβαρικοῦ στρατοῦ. Ἐν δὲ τοῖς Καταλαυνικοῖς πεδίοις ἐνίκησεν ὁ Ἰοβῖνος τὴν ὅλην στρατιὰν (366). Καὶ ἀνέπνευσε μὲν μετὰ ταύτην τὴν ἧτταν τῶν βαρβάρων ἡ Γαλατία· ἀλλ᾽ ὁ Οὐαλεντινιανὸς δὲν ἠρκέσθη εἰς ταύτην τὴν ἐπιτυχίαν, μετὰ δὲ τὴν ἀπὸ τῶν Ἀλαμαννῶν ἀπαλλαγὴν τῆς Γαλατίας ἠθέλησε νὰ μεταφέρῃ τὸν πόλεμον εἰς αὐτὴν τὴν χώραν τῶν βαρβάρων, ὅπως καταστήσῃ εἰς αὐτοὺς ἀδύνατον τὴν ἐπιχείρησιν νέων ἐπιδρομῶν. Πρὶν ἢ δὲ ἀναζεύξῃ, προενόησε περὶ τοῦ μέλλοντος τοῦ θρόνου, ἐνεργήσας τὴν ὑπὸ τῆς στρατιᾶς ἀναγνώρισιν τοῦ υἱοῦ Γρατιανοῦ ὡς αὐγούστου καὶ διαδόχου (24 Αὐγούστου 367). Τὸ πρῶτον δὲ τότε ἡ προςωνυμία αὐγούστου παρείχετο εἰς παιδίον, ζῶντος ἀκόμη τοῦ ἀληθοῦς αὐγούστου.

Τὸ δ᾽ ἐπιὸν ἔτος ὁ Οὐαλεντινιανὸς εἰςήλασεν εἰς τὴν χώραν τῶν Ἀλαμαννῶν. Παρὰ δὲ τὸν ποταμὸν Νίκαρον πλησίον τοῦ Σολικινίου, τοῦ σημερινοῦ Sulz, ἐπειράθησαν οἱ βάρβαροι νὰ παρακωλύσωσι τὴν διάβασιν αὐτοῦ,

ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν μετὰ μεγάλων ζημιῶν. Ὁ δὲ αὐτοκράτωρ δὲν ἐτόλμησε νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω, καὶ παρεχώρησεν εἰς τοὺς βαρβάρους τὴν ζητηθεῖσαν εἰρήνην, συμπαραλαβὼν πρὸς ἐγγύησιν αὐτῆς ὁμήρους. Ἐπιστρέψας δὲ εἰς τὴν Αὐγοῦσταν Τριβηρῶν, ἣν ἀνέδειξε πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας Βελγικῆς, ἠσχολήθη περὶ τὴν ἀνάκτισιν τῶν ὑπὸ τοῦ Δρούσου ἐγερθέντων ὀχυρωμάτων, ἅτινα συνεπλήρωσεν, ἐπεκτείνας ἀπὸ τῆς Ῥαιτίας μέχρι τῆς βορείας θαλάσσης. Ἐπειράθη δὲ νὰ ὀχυρώσῃ καὶ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Ῥήνου, ἀλλ' ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλίπῃ τὸ σχέδιον τοῦτο ἕνεκα τῆς ἀντιστάσεως ἣν ἀντέταξαν οἱ βάρβαροι. Τὸ δ' ἔαρ τοῦ 375 ἐδέησε νὰ σπεύσῃ ὁ Οὐαλεντινιανὸς εἰς τὸν Ἴστρον, ὅπως ἀνταγωνισθῇ πρὸς ἄλλους βαρβάρους δῃοῦντας τὰς παριστρίους τοῦ κράτους ἐπαρχίας. Καὶ δὴ οἱ κατὰ τὴν σημερινὴν Μοραβίαν οἰκοῦντες Κούαδοι εἶχον ἐπιδράμει τὴν Παννονίαν καὶ τὴν Ἰλλυρίαν. Ἐπὶ δὲ τῇ ἐμφανίσει τῆς αὐτοκρατορικῆς στρατιᾶς οἱ ἐπιδρομεῖς ἔσπευσαν νὰ κενώσωσι τὰς ὑπ' αὐτῶν δῃουμένας χώρας καὶ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια. Ὁ δὲ Οὐαλεντινιανὸς ἐστράτευσεν ἐπὶ τὴν χώραν αὐτῶν, μετὰ δὲ τὴν δῄωσιν αὐτῆς ἐπέστρεψε τὸ φθινόπωρον εἰς τὸ Ἀκούϊγκον τῆς Παννονίας, τὴν Βοῦδαν τῆς σημερινῆς Οὑγγαρίας. Ἐν ᾧ δ' ἐφρόντιζε περὶ τῆς εἰς τὰ χειμάδια κατανομῆς τῆς στρατιᾶς, ἠγγέλθη εἰς αὐτὸν, ὅτι πρεσβεία Κουάδων ἐζήτει δεξίωσιν, ὅπως τύχωσι παρ' αὐτοῦ εἰρήνης. Βλέπων δὲ τοὺς ῥυπαροὺς καὶ κάκιστα ἐσκευασμένους ἐκείνους ἄνδρας, ἐξερράγη ὁ Οὐαλεντινιανὸς εἰς ὀργὴν καὶ ὕβρεις, θεωρῶν ὑπεράγαν ἀναξιοπρεπῆ καὶ ταπεινωτικὴν τὴν ὑπὸ τοιούτου ὄχλου διατάραξιν τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἀσφαλείας τοῦ ἰσχυροτάτου τῶν κρατῶν τῆς οἰκουμένης. Ἡ δὲ ὀργὴ αὐτοῦ προέβη ἐπὶ τοσοῦτον, ὥςτε προεκάλεσε διάρρηξιν ἀγγείου τινὸς καὶ ἀναγωγὴν αἵματος ἐπὶ τὸ στόμα, ἀποπνίξασαν αὐτόν. Ἀπέθανε δὲ τῇ 17 Νοεμβρίου 375, ἄγων τὸ πεντηκοστὸν δεύτερον ἔτος μετ' ἀρχὴν δωδεκαετῆ.

Ὁ τρόπος τοῦ θανάτου ἐκείνου ἀποκαλύπτει ἐλάττωμα, πολλάκις ἐπιδράσαν ἐπὶ τὰς πράξεις αὐτοῦ, αἵτινες δὲν ὑπῆρξαν πάντοτε σύμφωνοι πρὸς τὸν ψυχικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα. Ἡ κακία δ' αὕτη ὑπῆρξε τὸ ὀργίλον. Ὡς ἐκ τούτου δὲ παρουσιάζεται διπλοῦς τις ὁ χαρακτὴρ τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ καὶ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ. Καὶ δὴ, θεωρούμενος μὲν ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῶν νομοθετικῶν μεταρρυθμίσεων, δύναται νὰ ταχθῇ μεταξὺ τῶν ἀρίστων αὐτοκρατόρων, ἅτε τῶν διατάξεων αὐτοῦ διαπνεομένων ὑπὸ ἄκρας φιλανθρωπίας καὶ δικαιοσύνης. Οὕτως ἡ κατάστασις τοῦ *προστάτου τοῦ πλήθους* ἢ *τῶν ἀστῶν (defensor plebis* ἢ *civitatis)*, ἄρχοντος ἐκλεγομένου ὑπὸ τοῦ δήμου, εἰς ὃν ἦτο ἀνατεθειμένη ἡ ἄμυνα τῶν πόλεων καὶ τῶν δήμων ἀπὸ τῆς ἀργυρολογίας καὶ τῶν ἀδικιῶν τῶν κατ' ἐπαρχίας διοικητῶν καὶ τῶν ὑπάρχων αὐτῶν, ἰδίως δὲ ἀπὸ τῶν εἰς τὸν ὁρισμὸν τῶν φόρων ἀναφερομένων κακώσεων· αἱ ποινικαὶ διατάξεις κατὰ τῆς ἐκθέσεως τῶν ἀρτιγεννήτων βρεφῶν

καὶ τῆς πλεονεξίας τῶν ἐν ταῖς δίκαις συνηγόρων· ὁ διορισμὸς ἰατρῶν ἀμειβομένων ὑπὸ τῆς πολιτείας πρὸς θεραπείαν τῶν ἀπόρων· ἡ ἵδρυσις σχολῶν ἐν Ῥώμῃ καὶ Κωνσταντινουπόλει· ταῦτά τε καὶ ἄλλα ἔργα τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ μαρτυροῦσιν ὁπόσον μεγάλα καὶ ὑψηλὰ ἐθεώρει τὰ πρὸς τοὺς ὑπηκόους καθήκοντα τοῦ ἡγεμόνος. Ἀλλ' ἂν ἀφ' ἑτέρου θεωρήσωμεν τὸν Οὐαλεντινιανὸν ἐν σχέσει πρὸς τοὺς μετ' αὐτοῦ ἐποικοῦντας, παρουσιάζεται ὅλως διάφορος ὑπὸ μορφὴν πολλάκις τυράννου αἱμοδιψοῦς. Ἔν τε τῇ διοικήσει τῶν κατὰ τὸν ἴδιον οἶκον καὶ ἐν τῇ κυβερνήσει τῶν τῆς πολιτείας ἤρκουν μικρὰ πταίσματα ἢ λόγος ἄσκεπτος, τυχαία παράλειψις ἢ ἀναβολή, ὅπως προκαλέσωσι τὴν ἔκρηξιν τῆς ὀργῆς αὐτοῦ. Τότε δὲ οὐδεμία ὑπῆρχεν ἐλπὶς σωτηρίας διὰ τὸν πταίσαντα, ὅστις μόνον τὸν τρόπον τοῦ θανάτου ἦτο ἐλεύθερος νὰ ἐκλέξῃ.

Δὲν θὰ διηγηθῶμεν τὰ καθ' ἕκαστα τῆς θηριώδους ταύτης ὠμότητος, ἧς ἄξιον παραστάτην εὗρεν ὁ Οὐαλεντινιανὸς τὸν τραχὺν Μαξιμῖνον, ὕπαρχον τοῦ πραιτωρίου. Ἀλλὰ θὰ ὑπομνήσωμεν ὅμως ἀγαθήν τινα πρᾶξιν τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ, ἥτις ἠξίωσεν αὐτὸν τῆς εὐνοίας τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, λέγομεν τὴν ἐξαίρετον αὐτοῦ ἀνεξιθρησκείαν. Οἱ νόμοι αὐτοῦ ἐπροστάτευον ἅπαντα τὰ δόγματα καὶ μόνη ἡ μαγεία ἔτυχε παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος διώξεως αὐστηροτάτης. Καίτοι δὲ ἦτο ὀπαδὸς τοῦ συμβόλου τῆς Νικαίας, ἀφῆκεν ἀνενοχλήτους τοὺς Ἀρειανούς. Ὅτε δὲ τῷ 374 διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Αὐξεντίου ἐχήρευσεν ὁ ἐπισκοπικὸς θρόνος τῶν Μεδιολάνων, ὁ Οὐαλεντινιανὸς περιωρίσθη νὰ συμβουλεύσῃ τὸν κλῆρον νὰ ψηφίσῃ ὡς διάδοχον τοῦ θανόντος ἄνδρα χρηστὸν καὶ ἀνεπίληπτον, καὶ ἀπέφυγε νἀπαιτήσῃ οἱανδήποτε θεολογικὴν ὁμολογίαν. Ἐξελέχθη δὲ τότε ὁ μέγας Ἀμβρόσιος, ὅστις ἀπέδειξε τὴν πρὸς τὸν ἀμερόληπτον αὐτοκράτορα εὐγνωμοσύνην, ἀνακηρύξας αὐτὸν μετὰ θάνατον ἄξιον τοῦ παραδείσου [1].

---

[1] Ὅτε ὁ Ἀμβρόσιος ἐξελέχθη ἐπίσκοπος, δὲν ἦτο ἀκόμη ἱερεύς, οὐδ' εἶχε κἂν βαπτισθῆ. Κατήγετο δ' ἐξ οἴκου ῥωμαϊκοῦ, γνωστοῦ ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἱστορίᾳ τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ εἶχε χρηματίσει ὕπαρχος τοῦ πραιτωρίου ἐν Γαλατίᾳ, αὐτὸς δ' ἐν ἡλικίᾳ ὀλίγον ἀνωτέρᾳ τριάκοντα ἐτῶν εἶχε διοικήσει ὡς ὑπατικὸς ἄρχων τὴν Λιγυστικήν, ἐν ᾗ ἐπαρχίᾳ περιελαμβάνοντο τὰ Μεδιόλανα. Περιεβάλλετο δὲ ἀκόμη ταύτην τὴν ἀρχήν, ὅτ' ἐπῆλθεν ἡ χηρεία τῆς ἐπισκοπικῆς ἐκείνης ἕδρας. Ἐπειδὴ δὲ ὁ κλῆρος τῶν Μεδιολάνων ἦτο διῃρημένος εἰς τοὺς ὁμοουσιαστὰς καὶ τοὺς ἀρειανίζοντας, ἡ ἐκλογὴ τοῦ νέου ἐπισκόπου προεκάλεσε σκηνὰς θυελλώδεις, αἵτινες μικροῦ δεῖν κατεστασίαζον τὴν πόλιν ὅλην. Τότε δ' ὁ Ἀμβρόσιος ἐσκέφθη νὰ ἐπέμβῃ εἰς τὸ συνέδριον τῶν ἐκλογέων, ὅπως ἐπαναγάγῃ αὐτοὺς εἰς ὁμόνοιαν καὶ ἐπιφέρῃ τὴν παῦσιν τοῦ σκανδάλου. Ἀπροσδοκήτως δ' ἐξ αὐτῆς ἐκείνης τῆς ἐκκλησίας, εἰς ἣν εἶχεν εἰσέλθει ὡς ἄρχων καὶ ἀκόμη ἀβάπτιστος, ἐξῆλθεν ἐπίσκοπος. Ἀκριβῶς δ' ἐξ αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ λόγου, ὅστις, ὁμαλῶς ἐχόντων τῶν πρα-

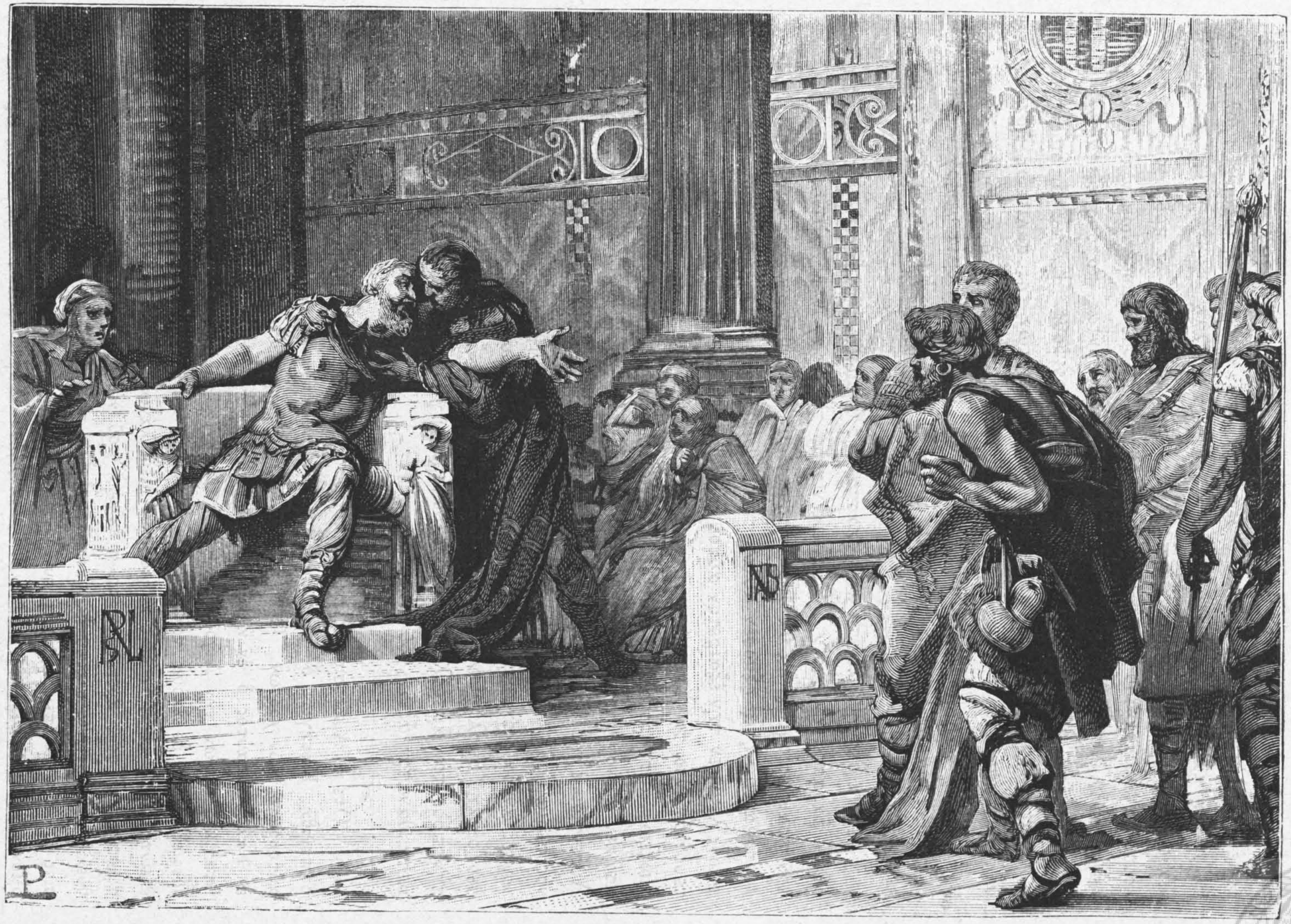

Ὁ θάνατος τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ.

Ὁ Οὐάλης καὶ οἱ Γότθοι.—Τὸν μὲν Οὐαλεντινιανὸν εἶχον ἀπασχολήσει καθ' ἅπαντα τὸν χρόνον τῆς ἀρχῆς οἱ Ἀλαμαννοὶ καὶ οἱ Κούαδοι· ὁ δ' ἀδελφὸς αὐτοῦ Οὐάλης διῆλθε τὸν ἅπαντα χρόνον πολεμῶν πρὸς τοὺς Γότθους καὶ τοὺς Πέρσας. Τούτων οἱ Γότθοι εἶχον συνάψει φιλίας σχέσεις πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἰουλιανὸν οὕτως, ὥςτε καὶ εἶχον ἀποστείλει εἰς αὐτὸν σῶμα ἐπικούρων κατὰ τὸν πρὸς τοὺς Πέρσας πόλεμον. Αἱ φίλιαι δὲ αὗται σχέσεις εἶχον ἐξακολουθήσει καὶ μετὰ τοῦ σφετεριστοῦ τοῦ θρόνου Προκοπίου, εἰς ὃν οἱ Γότθοι εἶχον παράσχει βοήθειαν κατὰ τὴν ἀποστασίαν αὐτοῦ. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Προκοπίου ὁ Οὐάλης παρεκώλυσε τὴν ἀποχώρησιν τῶν Γότθων αὐτοῦ ἐπικούρων, διὰ δεξιῶν δὲ κινήσεων ἠνάγκασεν αὐτοὺς εἰς αἰχμαλωσίαν. Ἐντεῦθεν δ' ἐδόθη ἀφορμὴ νέου πολέμου μεταξὺ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καὶ τῶν Γότθων, διαρκέσαντος τρία ἔτη (367-369) καὶ ἀπολήξαντος εἰς συνθήκας. Διὰ τούτων κατηργήθη μὲν ὁ φόρος ὃν ὑπὸ τύπον δωρεῶν ἐπλήρονε τὸ κράτος εἰς τοὺς ἡγεμόνας τῶν βαρβάρων ἐκείνων, ἐξαιρουμένου τοῦ πρὸς τὸν Ἀθανάριχον τελουμένου, ἡ δ' ἐλευθέρα ἐν τῷ κράτει ἐμπορικὴ ἐπικοινωνία, ἣν εἶχον πρότερον οἱ Γότθοι, περιωρίσθη εἰς δύο μόνον τῶν παριστρίων πόλεων.

Ἐν δὲ ταύταις ταῖς συνθήκαις οἱ Γότθοι εἶχον ἀντιπροσωπευθῆ παρά τι-

---

γμάτων, ἔμελλε νὰ ὑπάρξῃ ἐμπόδιον ἀνυπέρβλητον πρὸς ἀνάρρησιν τοῦ Ἀμβροσίου εἰς τὸ ἀνώτατον ἐκεῖνο ἐκκλησιαστικὸν ἀξίωμα, προεκλήθη ἡ ἐκλογὴ αὐτοῦ, ἐπειδὴ ἀμφότερα τὰ διαμαχόμενα μέρη ἠδύναντο νὰ διαβουλοκῶνται ὑπὸ τῆς ἐλπίδος, ὅτι ἔμελλον νὰ τύχωσιν αὐτοῦ προστάτου. Ἐντεῦθεν δ' ἐξηγεῖται τὸ αὐτόματον καὶ ὁμόφωνον τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ. Εἰς μάτην ἀντεῖπεν ὁ Ἀμβρόσιος, ὅτι ἡ ἐκλογὴ τοῦ ἐπισκόπου ἔπρεπε νὰ γίνηται δι' ἐμπνεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος καὶ ὄχι διὰ στιγμιαίας διαδηλώσεως τοῦ λαοῦ· ἡ συνέλευσις ἐνέμεινεν εἰς τὴν ἐκλογὴν αὐτῆς, ἣν ἐπεκύρωσεν ὁ Οὐαλεντινιανός. Τότε δὲ ὁ Ἀμβρόσιος ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ· λαβὼν δὲ τὸ βάπτισμα, ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος. Ὀλίγους δ' ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία φωστῆρας ἀνελθόντας εἰς τὴν περιωπὴν τοῦ ἐπισκόπου ἐκείνου τῶν Μεδιολάνων. Πεποιθώς, ὅτι τὴν ἀνάρρησιν αὐτοῦ ἐχρεώστει εἰς θείαν ἔμπνευσιν, ὑπὸ ταύτης τῆς ἀπόψεως ἤγετο ἐν τῇ ἐκτελέσει τῆς ἱερᾶς αὐτοῦ λειτουργίας. Ἐντεῦθεν δὲ προήρχετο ἡ ἄκαμπτος ἐκείνη εὐστάθεια, ἣν ἐπέδειξεν ἐν τῇ ἀμύνῃ τῶν δικαιωμάτων τῆς ἐκκλησίας κατὰ παντὸς τοῦ ἀποτολμῶντος τὴν προσβολὴν αὐτῆς· ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὸ ἀδιάλλακτον ἐκεῖνο πνεῦμα ἐν τῇ θρησκευτικῇ αὐτοῦ πολιτείᾳ, ὅπερ δι' αὐτὸν θὰ ἦτο δεδικαιολογημένον, ἂν μὴ εἶχε καταστήσει κοινωνοὺς αὐτοῦ τοὺς δυναμένους νὰ μεταβάλωσιν αὐτὸ εἰς βίαιον δεσποτισμόν. Καὶ κυριωτάτη μὲν πηγὴ τῶν κατὰ τὸν ἅγιον Ἀμβρόσιον εἶνε ὁ βίος ὁ γραφεὶς ὑπὸ τοῦ γραμματέως αὐτοῦ Παυλίνου. Νεωτάτη δὲ τῶν συγγραφῶν περὶ τοῦ ἐπιφανοῦς ἐπισκόπου εἶνε ἡ τοῦ Th. Förster Ambrosius Bischof von Mailand. Eine Darstellung seines Lebens und Wirkens. Ἐν Ἅλλῃ. 1884.

νος τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν ἐκείνων, οὓς εὑρίσκομεν ὀνομαζομένους ὁτὲ μὲν βασιλεῖς, ὁτὲ δὲ κριτάς. Ἐκαλεῖτο δὲ Ἀθανάριχος, καὶ ἀνῆκεν εἰς τὴν φατρίαν τῶν συντηρητικῶν τῶν ἀποκρουόντων πάντα νεωτερισμὸν περί τε τὰ ἤθη καὶ τὴν θρησκείαν τῶν πατέρων. Ἀντιμέτωπος δὲ ταύτης τῆς φατρίας εἶχεν ἀναδειχθῆ ἄλλη, προβᾶσα ἤδη εἰς εὑρεῖαν καινοτομίαν ἐν ταῖς ἀρχαίαις παραδόσεσι τῶν Γότθων καὶ πρεσβεύουσα τὰ τοῦ χριστιανισμοῦ κατὰ τὴν αἵρεσιν τοῦ Ἀρείου. Ἡ δὲ φατρία αὕτη εἶχεν ἐν τῷ κλήρῳ αὐτῆς ἐπίσκοπον ἐπιφανῆ, καλούμενον Οὐλφιλᾶν, τὸν εἰς τὴν γοτθικὴν μεταφράσαντα τὴν ἁγίαν Γραφήν, εἶχε δὲ καὶ ἴδιον βασιλέα ἢ κριτήν, τὸν Φριτίγερνον. Κατὰ ταῦτα δὲ ὁ Ἀθανάριχος καὶ ὁ Φριτίγερνος ἦσαν ἀντίπαλοι, ἡ δὲ ὑπὸ

Στίφη Οὔννων.

τοῦ Φριτιγέρνου ζητηθεῖσα παρὰ τοῦ Οὐάλεντος προστασία μαρτυρεῖ, ὅτι ἡ φατρία τῶν συντηρητικῶν ἦτο ἐν τῷ τότε χρόνῳ ἰσχυροτέρα τῶν ἀντιπάλων. Ἄλλως δὲ ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπιπολαίως μόνον ἠδυνήθη νἀσχοληθῇ περὶ τὰς ἐμφυλίους ἐκείνας μεταξὺ τῶν ὁμόρων βαρβάρων ἔριδας, τοῦ τότε ἐκ νέου ἐκραγέντος περσικοῦ πολέμου ἀναγκάσαντος αὐτὸν νὰ παρατάξῃ παρὰ τὸν Εὐφράτην τὸ πλεῖστον τῶν δυνάμεων αὐτοῦ. Ὡς δὲ ἄλλοτε πολλάκις, οὕτω καὶ νῦν τὸ περὶ τῆς Ἀρμενίας ζήτημα εἶχεν ὑπάρξει ἡ αἰτία τοῦ μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν πολέμου. Διήρκει δὲ ἀκόμη ὁ πόλεμος, ὅτε παρὰ τὰς πύλας τῆς Εὐρώπης ἐπεφάνη νέον βαρβαρικὸν ἔθνος, φοβερώτερον τῶν Γερμανῶν, εἰς οὓς ἔμελλε νὰ ὑπάρξῃ ὀλέθριον οὐχ ἧττον

ἢ εἰς τὸ ρωμαϊκὸν κράτος. Τὸ ἔθνος δὲ τοῦτο ἦσαν οἱ Οὖννοι. Τὸ δὲ προςεχὲς αἴτιον τὸ προκαλέσαν τὴν ἐκ τῶν προτέρων ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἀσίᾳ οἰκήσεων μετανάστασιν τῶν μογγολικῶν στιφῶν τῶν Οὔννων ἐπὶ τὴν δύστηνον Εὐρώπην μένει ἄγνωστον καὶ μετὰ τὰς ἐπιμελεστάτας τῶν ἐρευνῶν. Ἐκ δὲ τῶν πολλῶν παραδόσεων καὶ τῶν θρύλων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Οὔννων τὴν προγενεστέραν τῆς ἐν τῇ Εὐρώπῃ ἐμφανίσεως αὐτῶν τοῦτο μόνον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς γεγονὸς ἱστορικόν, ὅτι ἡ προχώρησις αὐτῶν ἤρχισε συγχρόνως μετὰ τῶν δυτικῶν μεταναστεύσεων τῶν γερμανικῶν καὶ σλαβικῶν λαῶν. Κατὰ πόσον δ' αἱ μεταναστεύσεις αὗται ὑπῆρξαν αἰτία ἢ μᾶλλον ἀποτέλεσμα τῆς κινήσεως τῶν Οὔννων, εἶνε ζήτημα περὶ οὗ πᾶσα συζήτησις ἀποβαίνει ματαία.

Τὸ δὲ ἄπειρον πλῆθος καὶ ἡ θηριώδης ὄψις [1] τῶν βαρβάρων ἐκείνων στιφῶν ἐπλήρωσαν τρόμου τοὺς μεταξὺ τοῦ Ἴστρου καὶ τοῦ Βόλγα οἰκοῦντας σλαβικοὺς καὶ γερμανικοὺς λαούς. Πρῶτοι δὲ ὑποστάντες τὴν φοβερὰν αὐτῶν προςβολὴν ὑπῆρξαν οἱ Ἀλανοί, οἵτινες ᾤκουν τὰς ἐσχάτας χώρας τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης, μεταξὺ τοῦ Βόλγα καὶ τοῦ Τανάϊδος. Ἀδυνατῶν δὲ ὁ ἄλλως πολυθρύλητος διὰ τὸ ἱππικὸν αὐτοῦ ἐκεῖνος λαὸς νἀντιστῇ εἰς τὴν κρατερὰν ἐκείνην ἐπίθεσιν, διεσπάρη διὰ παντός· καὶ μέρος μὲν ἔφυγον οἱ Ἀλανοὶ εἰς τὰ ὄρη τοῦ Καυκάσου, μέρος δ' ἐσώθησαν εἰς τὰς βορείας χώρας τῆς Βαλτικῆς, ἀλλ' οἱ πλεῖστοι ἐδουλώθησαν ὑπὸ τῶν Οὔννων. Ὅμοια δὲ πρὸς τοὺς Ἀλανοὺς ἔπαθον οἱ ὅμοροι αὐτῶν Ὀστρογότθοι.

Ἤδη ἀπὸ χρόνων, οἵτινες δὲν δύνανται μὲν νὰ ὁρισθῶσιν ἀκριβῶς, ἀνέρχονται δὲ ἴσως εἰς τὰ μέσα τοῦ τρίτου μ. Χ. αἰῶνος, τὸ ἔθνος τῶν Γότθων, οἰκοῦν μεταξὺ τοῦ Βορυσθένους καὶ τοῦ Ἴστρου, εἶχε διαιρεθῇ εἰς δύο ἀπ' ἀλλήλων χωριστὰς ὁμάδας λαῶν, διακρινομένας διὰ τῶν ὀνομάτων Γροθίγγων καὶ Θερβίγγων, εἰς ἃ ἀργότερον ἀνταπεκρίνοντο τὰ ὀνόματα Ὀστρογότθων, ἤτοι ἀνατολικῶν Γότθων, καὶ Οὐσιγότθων, ἤτοι δυτικῶν Γότθων. Καὶ οἱ μὲν τοῦ Ἀθαναρίχου ἀνῆκον εἰς τοὺς Οὐσιγότθους, οἱ δὲ Ὀστρογότθοι ἠκολούθησαν πολιτείαν διάφορον τῆς τῶν ἀρχαίων αὐτῶν ὁμοφύλων. Καὶ δή, διδαχθέντες ἐκ τῶν δεινῶν παθημάτων τοῦ παρελθόντος, ἀφῆκαν ἥσυχον τὸ ρωμαϊκὸν κράτος, καὶ ἐτράπησαν εἰς τὴν ἵδρυσιν βαρβαρικοῦ βασιλείου, περιλαμβάνοντος πάντας τοὺς σλαβικοὺς καὶ σαρματικοὺς λαοὺς τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης. Ὁ δὲ Γότθος ἱστορικὸς Ἰορδάνης καταλέγει τοὺς λαοὺς τοὺς ὑποταχθέντας ὑπὸ τοῦ γενναίου βασιλέως τῶν Ὀστρογότθων Ἑρμανρίχου. Καὶ δὲν εἴμεθα μὲν βεβαίως εἰς θέσιν νὰ κρίνωμεν τὴν ἀξίαν τῶν εἰδήσεων τῶν συλλεχθεισῶν ὑπὸ ἱστορικοῦ ἐξυμνοῦντος τοὺς ὁμοφύλους,

[1] Ὁ **Ἀμμιανὸς Μαρκελλῖνος** (XXXI, 21) καλεῖ τοὺς Οὔννους ***δίποδα θηρία*** (bipedes bestias).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

μεταγενεστέρου δὲ τῶν ἐξυμνουμένων γεγονότων. Ἀλλ' ὁποιαδήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ ἔκτασις τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἑρμανρίχου ἱδρυθέντος βασιλείου, τοῦτο δὲν ἴσχυσε νἀντεπεξέλθῃ εἰς τὴν ἐπίθεσιν τῶν Οὔννων, ὁ δ' Ἑρμάνριχος, ὅτε εἶδεν ἄπελπιν τὴν θέσιν τῶν πραγμάτων, ηὐτοκτόνησεν, ὅπως μὴ ἀναγκασθῇ νὰ παραστῇ εἰς τὴν ὑποδούλωσιν τοῦ ἰδίου λαοῦ (373 ἢ 374). Ἀλλ' ἡ δουλεία ἐκείνη ὑπῆρξεν ἐπιεικής, τῶν Οὔννων ἐπιτρεψάντων εἰς τοὺς Ὀστρογότθους νὰ ἐξακολουθῶσι ζῶντες ὑπὸ τοὺς ἐπιχωρίους βασιλεῖς καὶ ἀρκεσθέντων εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἐπικυριαρχίας αὐτῶν καὶ τὴν ὑπὸ τῶν ἡττηθέντων ἀκολουθίαν ἐν τῷ πολέμῳ.

Ἡ δὲ καθυπόταξις τῶν Ὀστρογότθων ἤγαγεν εἰς μέγαν κίνδυνον τοὺς δυτικοὺς αὐτῶν ὁμοφύλους. Πρὸς ἀποφυγὴν δ' ἐκείνου τοῦ κινδύνου οἱ Οὐσιγότθοι ἐγκατέλιπον τὰς οἰκήσεις αὐτῶν, καὶ μέρος μὲν ὑπὸ τὸν Ἀθανάριχον κατέφυγον εἰς τὰ δάση τῆς Τρανσιλβανίας, μέρος δὲ ὑπὸ τὸν Φριτίγερνον ἐζήτησαν ἄσυλον παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος Οὐάλεντος, ὅστις παρεχώρησεν εἰς αὐτοὺς οἰκήσεις ἐν τῇ Μοισίᾳ (376). Οὕτω δὲ ὁ Δούναβις ὁ προστατεύων τὸ κράτος ἀπὸ τῶν νέων ἐπιδρομέων ἐπροστάτευσε καὶ τοὺς Οὐσιγότθους. Ἀλλ' ὑπὸ ποίους ὅρους εἰςῆλθον εἰς τὸ κράτος; Οἱ μὲν στρατηγοὶ τοῦ Οὐάλεντος διετείνοντο, ὅτι ὤφειλον νὰ θεωρῶνται ὡς ὑπήκοοι καθ' ἃ καὶ οἱ ἄλλοι λαοὶ τοῦ κράτους, ἀλλ' οἱ Οὐσιγότθοι, ἅτε εἰςελθόντες εἰς τὴν Μοισίαν ἐθελουσίως καὶ τῇ ἐπινεύσει τοῦ αὐτοκράτορος, ἠξίουν νὰ διαβιῶσιν ὡς σύμμαχοι καὶ αὐτόνομοι. Ἡ δὲ φιλόχρυσος πλεονεξία τῶν αὐτοκρατορικῶν διοικητῶν ἐξώθησε τοὺς ξένους ἐκείνους εἰς ἀποστασίαν. Ἐπὶ δὲ τῷ ἀγγέλματι τοῦ σπουδαίου ἐκείνου γεγονότος ὁ Οὐάλης, ὅστις τότε εὑρίσκετο ἐν Ἀσίᾳ, ἔπαυσεν ἀποτόμως τὸν πρὸς τοὺς Πέρσας πόλεμον, καταλιπὼν εἰς αὐτοὺς τὴν Ἀρμενίαν, καὶ ἔσπευσεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπως καταβάλῃ τὴν ἐπανάστασιν τῶν Γότθων πρὶν ἢ ἐπεκταθῇ. Εἴτε δὲ θεωρῶν τὴν σπουδὴν ὡς τὴν κυριωτάτην ἐγγύησιν τῆς νίκης, εἴτε κρίνων τὰς δυνάμεις αὐτοῦ ὑπεραρκούσας πρὸς ἐπίτευξιν αὐτῆς, δὲν ἠθέλησε νἀναμείνῃ τὰς ἐπικουρίας, ἃς ἦτο πρόθυμος νἀγάγῃ εἰς αὐτὸν ὁ ἀνεψιὸς Γρατιανὸς, ὅςτις εἶχεν ἤδη νικήσει τοὺς Ἀλαμαννούς. Ἀλλ' ἐν τῇ μεγάλῃ ἡμέρᾳ τῆς μάχης συνεῖδε τὸ ἀπατηλὸν τῶν προσδοκιῶν αὐτοῦ, τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ὑποστάντος παρὰ τὴν Ἀδριανούπολιν τῇ 9 Αὐγούστου 378 ἧτταν ἀνάλογον πρὸς τὴν ἐν Κάνναις. Κατὰ τὴν κρατερὰν ἐκείνην μάχην ἡ ἧττα τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἱππικοῦ ἀφῆκεν ἐκτεθειμένους τοὺς λεγεῶνας, οὓς ἐξωλόθρευσεν ὁ ἐχθρός. Ἐν μέσῳ δὲ τῆς σφαγῆς τῶν περὶ αὐτὸν ἔπεσε καὶ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ.

Η' Γρατιανος (375-383), Ουαλεντινιανος Β' (379-392) και Θεοδοσιος (379-395). Μετὰ τὴν παρὰ τὴν Ἀδριανούπολιν ἧτταν αὐτὴ ἡ ὕπαρξις τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἀπέβη ἐπισφαλής. Καὶ ὁ μὲν θάνατος τοῦ

αὐτοκράτορος ὑπεκίνει τὸ ζήτημα τῆς διαδοχῆς, ἡ δὲ νίκη τῶν βαρβάρων ἐξέθετεν εἰς αὐτοὺς ἁπάσας τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας, τῶν ἀτυχῶν αὐτῶν κατοίκων ἀναγκαζομένων νὰ καταφύγωσιν εἰς τὰς ὠχυρωμένας τῶν πόλεων.

Ἐπιτυχὴς δ' ἀπόφασις τοῦ Γρατιανοῦ ἔσωσε τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἀπὸ τῆς ἀπειλούσης αὐτὸ καταστροφῆς. Μὴ δυνάμενος νὰ ἔλθῃ αὐτὸς εἰς βοήθειαν αὐτοῦ, ἅτε παρισταμένης ἀναγκαίας ἐν τῇ Δύσει τῆς διαρκοῦς ἐπιτηρήσεως τῶν βαρβάρων, ἀνέθηκεν εἰς τὸν ἄριστον τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ Θεοδόσιον τὴν στρατηγίαν τοῦ κατὰ τῶν Οὐσιγότθων πολέμου. Ὅπως δὲ ἡ εἰς τὸν Θεοδόσιον ἀνάθεσις τοῦ μεγάλου ἀγῶνος ἀποβῇ ἐπιβλητικωτέρα, ἅμα δὲ καὶ ἐνισχυθῇ ἡ στρατηγία αὐτοῦ, ἀνηγόρευσεν αὐτὸν ὁ Γρατιανὸς αὔγουστον ἐν Σιρμίῳ τῇ 19 Ἰανουαρίου 379[1].

Τίς ἤθελε πιστεύσει πρὸ τριῶν ἐτῶν, ὅτε ὁ Γρατιανὸς ὑπηγόρευσε τὸ

---

[1] Αἱ ἱστορικαὶ πηγαὶ τῶν κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ Θεοδοσίου εἶνε ἄφθονοι. Ἀλλ' εἰς τὸ ποσὸν δὲν ἀνταποκρίνεται τὸ ποιόν, ἅτε τοῦ φατριαστικοῦ πνεύματος ἐπικρατοῦντος τοσοῦτον ἐν ταῖς διηγήσεσιν, ὥστ' ἐκ τῆς δαψιλείας αὐτῶν νὰ ἔχῃ ἐπέλθει ἐπισκότισις μᾶλλον ἢ διαφώτισις τῆς ἀληθείας. Ἰδίως δὲ τὸ ἔδαφος, ἐφ' οὗ ἐκδηλοῦται ἡ πάλη καὶ ἐξάπτονται ἰσχυρότερα τὰ πάθη, εἶνε ἡ θρησκεία. Διὰ ταῦτα διακριτέαι αἱ πηγαὶ εἰς τὰς ἐθνικὰς καὶ τὰς χριστιανικάς. Καὶ εἰς ἐκείνας μὲν τάσσονται οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Θεοδοσίου, εἰς ταύτας δὲ οἱ ἐγκωμιασταὶ αὐτοῦ. Καὶ ἐθνικαὶ μὲν πηγαὶ εἶνε ὁ **Εὐνάπιος** (ἔκδ. L. Dindorf ἐν τοῖς Historici Graeci minores. Ἐν Λειψίᾳ. 1870. Τόμ. Α' σ. 205 κ. ἑ.), οὗ τῆς Ἱστορίας, γραφείσης ἐν συνεχείᾳ τῆς τοῦ Δεξίππου, περισώζονται δεκατρία ἀποσπάσματα περιλαμβάνοντα τὰ κατὰ τὸν Θεοδόσιον, ὁ **Ζώσιμος** (σ. 200, 21-246, 7), ὁ **Σουλπίκιος Ἀλέξανδρος** (ἀπόσπ. παρὰ **Γρηγορίῳ τῷ Τουρονικῷ** Hist. Franc. II, 9), ὁ **Λιβάνιος** ἐν διαφόροις τῶν λόγων, ὁ **Λατῖνος Πακᾶτος Δρεπάνιος** (Panegyricus ἔκδ. Em. Bährens. Ἐν Λειψίᾳ. 1874) καὶ ὁ **Ζωναρᾶς** (XIII, 17-19). Χριστιανικαὶ δὲ πηγαὶ εἶνε ὁ **Σωκράτης** (Ἐκκλ. Ἱστορ. V), ὁ **Σωζομενὸς** (Ἐκκλ. Ἱστ. VII) καὶ ὁ **Θεοδώρητος** (Ἐκκλ. Ἱστ. V, 1-25), οἱ συνεχισταὶ τοῦ Εὐσεβίου, ὁ **Ῥουφῖνος** ἐν τῇ πρωτοτύπῳ συνεχείᾳ τῆς ὑπ' αὐτοῦ μεταφρασθείσης λατινιστὶ Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τοῦ Εὐσεβίου καὶ ὁ **Ὀρόσιος** (Historiarum libri VII adversus paganos ἐν τῷ ἑβδόμῳ βιβλίῳ). Πρβλ. Sievers Theodosius (Studien zur Geschichte des römischen Kaiser. σ. 281-335). – Güldenpenning und Iffland Der Kaiser Theodosius der Grosse. Ἐν Ἅλλῃ. 1878. — Hodgkin Dynasty of Theodosius. Ἐν Ὀξωνίῳ. 1889. — Περὶ δὲ Γρατιανοῦ καὶ Οὐαλεντινιανοῦ Β' πρβλ. Richter Das weströmische Reich besonders unter den Kaisern Gratian, Valentinian II und Maximus. Ἐν Βερολίνῳ. 1865. — Klee De exitu Valentiniani II augusti et de Eugenii imperii initiis. 1892.

Ἡ παρὰ τὴν Ἀδριανούπολιν μάχη.

διάταγμα τῆς εἰς θάνατον καταδίκης τοῦ γηραιοῦ στρατηγοῦ Θεοδοσίου, ὅτι ὁ ὁμώνυμος τοῦ φονευθέντος υἱὸς ἔμελλεν ὑπ' αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ ἡγεμόνος νἀναρρηθῇ εἰς τὴν ἀνωτάτην ἀρχήν; Καὶ τὸ μὲν αἴτιον τὸ ἐπαγαγὸν τὸν θάνατον τοῦ πρεσβυτέρου Θεοδοσίου δὲν διεφωτίσθη μέχρι τοῦδε ἐπαρκῶς. Ἡ δὲ ἱστορία τῆς αὐτοκρατορίας οὐδέν' ἀναγράφει στρατηγὸν παρασχόντα εἰς τὴν πολιτείαν ὑπηρεσίας οὕτως ἐπιφανεῖς ὡς αἱ τοῦ Ἱσπανοῦ Θεοδοσίου, καθυποτάξαντος μὲν καὶ εἰρηνεύσαντος δύο ἐπαρχίας ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν στασιαζούσας τὴν Βρεττανίαν, ἣν εἶχον καταλάβει οἱ βάρβαροι τοῦ βορρᾶ, καὶ τὴν Ἀφρικὴν, περιπεσοῦσαν εἰς ἀποστάτην Μαυριτανὸν ἡγεμόνα. Ἐν δ' αὐτῷ ἐκείνῳ τῷ θεάτρῳ τῆς μεγίστης αὐτοῦ δόξης ὁ Θεοδόσιος κατεδικάσθη εἰς θάνατον κατηγορηθεὶς ἐπὶ προδοσίᾳ.

Καίτοι δὲ τὰ καθ' ἕκαστα τῆς τραγῳδίας ταύτης δὲν εἶνε γνωστὰ, ἔκ τινων γεγονότων δικαιούμεθα νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι Θεοδόσιος ὁ πρεσβύτερος ἔπεσε θῦμά τινος τῶν αὐλικῶν ἐκείνων σκευωριῶν, ὧν ἡ συχνότης εἶνε νέον δεῖγμα τῆς ταχέως προβαινούσης παρακμῆς τοῦ κράτους. Ὁ Θεοδόσιος εἶχεν εὐκαιρήσει ἐν Ἀφρικῇ νὰ γνωρίσῃ τὰς κακώσεις τοῦ Ῥωμαίου διοικητοῦ τῆς ἐπαρχίας ἐκείνης. Μάλιστα δὲ ἡ δυσαρέσκεια ἡ ἐκ τῆς κακοδιοικησίας αὐτοῦ προκληθεῖσα εἶχε διευκολύνει τὴν εἰς τὸν ἀποστάτην Φίρμον προσχώρησιν τῶν κατοίκων τῆς χώρας. Ἐν τούτοις δὲ ὁ Ῥωμαῖος κόμις οὐ μόνον οὐδεμίαν ὑπέστη τιμωρίαν διὰ τὰς κακώσεις αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ προήχθη εἰς τὸ ἀξίωμα ὑπάρχου τοῦ πραιτωρίου, ἐν ᾧ ὁ νικητὴς τοῦ Φίρμου ἤχθη εἰς θάνατον. Ἡ δὲ διάφορος αὕτη τύχη τῶν δύο ἀνδρῶν παρέχει τὴν ὑπόνοιαν, ὅτι ὁ Θεοδόσιος ἀπέβη θῦμα δολοπλοκίας σκευωρηθείσης ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ αὐτοῦ, ὅστις εὗρε διέξοδον ἐκ τῆς στενοχωρίας ἐν ᾗ εὑρίσκετο, κατηγορήσας τὸν Θεοδόσιον εἰς τὸν αὐτοκράτορα ὡς προδότην, ὅπως ἐξολοθρεύσῃ αὐτόν. Ὁ δὲ Γρατιανὸς, εὑρισκόμενος μακρὰν καὶ ὢν ἄπειρος διὰ τὸ νεαρὸν τῆς ἡλικίας, παρεπλανήθη ὑπὸ τοῦ φόβου, καὶ ἐθυσίασε τὸν εὐεργέτην (376). Ἡ δὲ συμφορὰ τοῦ πατρὸς συμπαρέσυρε καὶ τὸν υἱὸν, ἀφαιρεθέντα τὴν ἐμπεπιστευμένην αὐτῷ διοίκησιν τῆς Μοισίας καὶ ἀποχωρήσαντα ὡς ἰδιώτην εἰς τὴν πάτριον Ἱσπανίαν.

Κατὰ δὲ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ 378 εὑρίσκομεν Θεοδόσιον τὸν νεώτερον καὶ πάλιν παρὰ τὸν Ἴστρον, περιβεβλημένον ἀξίαν λόγου στρατιωτικὴν ἀρχήν. Ἡ δυσχερὴς θέσις, εἰς ἣν ἕνεκα τῆς εἰς τὰ σύνορα τῆς Εὐρώπης ἐμφανίσεως τῶν Οὔννων εἶχον περιστῇ αἱ παρίστριοι ἐπαρχίαι, ἔπεισαν τὸν Γρατιανὸν νἀναθέσῃ τὴν ἄμυναν αὐτῶν εἰς ἰσχυρὸν βραχίονα. Διὸ ἀνεκλήθη ὁ Θεοδόσιος, ὅστις πάραυτα ἔσχεν εὐκαιρίαν νὰ δικαιώσῃ τὴν ἐπ' αὐτὸν πεποίθησιν τοῦ αὐτοκράτορος, ἀπαλλάξας τὸ κράτος νέων ἐπιδρομέων. Ἦσαν δὲ οὗτοι οἱ Σαρμάται, οἵτινες, διωχθέντες ὑπὸ τῆς εἰς τὴν Τρανσιλβανίαν εἰσελάσεως τῶν ὑπὸ τὸν Ἀθανάριχον Γότθων καὶ θέλοντες νὰ ἐκφύγωσι τὴν

ὑπ' αὐτοὺς ὑποδούλωσιν, εἶχον εἰςβάλει εἰς τὴν Παννονίαν. Ἀλλ' ὁ Θεοδόσιος ἐδίωξε καὶ πάλιν τοὺς βαρβάρους πέραν τοῦ Δουνάβεως. Ὑπὸ τῆς ἐπιτυχίας δὲ ταύτης τοῦ Θεοδοσίου πειθόμενος, ἀπεφάσισεν ὁ Γρατιανὸς νὰ ἀναθέσῃ εἰς τὸν γενναῖον στρατηγὸν τὴν ἀπὸ τῶν Γότθων ἀπαλλαγὴν τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, ἀναδεικνύων αὐτὸν ἅμα συναυτοκράτορα.

Ὅτε δὲ ὁ Θεοδόσιος τὸ ἔαρ τοῦ 379 ἔφθασεν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, τὸ γενικὸν αὐτοῦ ὁρμητήριον, ἐνόησε πάραυτα, ὅτι ἡ ἀνατεθεῖσα εἰς αὐτὸν ἐντολὴ ἦτο πολὺ εὐκολωτέρα ἢ ὅ τι ἐπίστευεν. Οἱ Γότθοι ἤρχιζον ἤδη νὰ αἰσθάνωνται τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα τῆς ὑπ' αὐτῶν γενομένης κακῆς χρήσεως τῆς νίκης. Κατὰ τοὺς μῆνας τοὺς διαρρεύσαντας ἀπὸ τῆς παρὰ τὴν Ἀδριανούπολιν μάχης εἶχον διὰ τῶν δηώσεων μεταβάλει τὰ πάντα περὶ ἑαυτοὺς εἰς ἔρημον[1]. Ἡ δὲ κατάστασις ἐκείνη τῶν πραγμάτων ὥρισε τὸ σύστημα τοῦ πολεμικοῦ τρόπου τοῦ Θεοδοσίου. Καὶ δὴ ἐν τοῖς ἀπολογητικοῖς λόγοις τοῦ Θεμιστίου οὐδεμία γίνεται μνεία μάχης πολεμηθείσης ὑπὸ τοῦ Θεοδοσίου κατὰ τῶν Γότθων, οὐδὲ νίκης τινὸς αὐτοῦ. Προῆλθε δὲ τοῦτο διότι κατὰ τῶν Γότθων ἦτο ἀνάγκη τοῦ συστήματος Φαβίου Μαξίμου τοῦ Μελλητοῦ, ὄχι δὲ τοῦ τοῦ Τερεντίου Οὐάρρωνος. Ἄνευ δὲ μάχης οἱ βάρβαροι περιέστησαν ἐντὸς μηνῶν ὀλίγων εἰς τοιαύτην στενοχωρίαν, ὥστε ἠναγκάσθησαν νὰ ἔλθωσι πρὸς τοὺς πολεμίους εἰς λόγους περὶ εἰρήνης. Ὁ δὲ συνετὸς Θεοδόσιος παρεχώρησε τὴν ζητηθεῖσαν εἰρήνην ὑπὸ συνθήκας καθιστώσας ὠφέλιμον τὴν ἐν τῷ κράτει παρουσίαν τῶν Γότθων, λαβόντων παρ' αὐτοῦ τὴν Θράκην ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς μονίμου ἐν αὐτῇ ἐγκαταστάσεως καὶ τῆς καλλιεργείας τοῦ ἐδάφους αὐτῆς μετ' ἀναγνωρίσεως τῆς ἐπικυριαρχίας τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, οὗ ἐκηρύττοντο *φοιδερᾶτοι (foederati)* ἤτοι σύμμαχοι.

Βραχὺ δὲ μετὰ τὴν καθυπόταξιν τῶν Γότθων, γενομένην τῷ 379, κατέλαβε τὸν Θεοδόσιον βαρεῖα νόσος, ἐξ ἧς ἐκινδύνευσεν. Ἀναρρώσας δὲ ἀπεφάσισε νὰ βαπτισθῇ, καὶ ἀπὸ ἐκείνης τῆς ὥρας παρουσιάζεται ὡς μέγας ὑπέρμαχος τῆς ὀρθοδοξίας τῆς ἀντιπροσωπευομένης ὑπὸ τοῦ συμβόλου τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου. Εἶχε δὲ αὐξηθῇ ἐν ἐκείνῃ τῇ πίστει, καὶ ἐδέχθη μὲν τὸ βάπτισμα ἀργά, ἀλλὰ τοῦτο μόνον διὰ τὸν λόγον, ὅτι ἐν ἐκείνοις τοῖς χρόνοις τὸ βάπτισμα ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν πιστῶν ἀλεξητήριον κατὰ τοῦ θανάτου, διὸ ἀνέβαλλον νὰ δεχθῶσιν αὐτὸ κατὰ τὰς τελευταίας τοῦ βίου ἡμέρας. Ἔλαβε δὲ τὴν χάριν τοῦ ἁγίου βαπτίσματος ὁ Θεοδόσιος παρὰ τοῦ ὀρθοδόξου ἐπισκόπου Θεσσαλονίκης Ἀχολίου. Ἀμέσως δὲ μετὰ τὴν βάπτισιν τοῦ αὐτοκράτορος ἐξεδόθη τὸ πολύκροτον ἐκ Θεσσαλονίκης πρὸς τὸν λαὸν τῆς

[1] Toto anno per dioecesim Thraciarum et Scythiae et Moesiae Gothi habitaverunt simul et eas praedaverunt. **Ἰδατίου** Χρονικὰ ἔτ. 378 (Migne Patrol. Lat. Τόμ. LI, σ. 911).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Κωνσταντινουπόλεως διάταγμα τῆς 27 Φεβρουαρίου 380, δι' οὗ ἐκηρύττετο ἡ ἀρχὴ τῆς μισαλλοδοξίας ἐπ' ὀνόματι τῆς καθολικῆς ὀρθοδοξίας, καθοριζομένων σωματικῶν ποινῶν διὰ τοὺς ἐπιμένοντας νὰ μὴ προςέλθωσιν εἰς αὐτήν. «Θέλομεν, ἔλεγε τὸ διάταγμα, ὅπως ἅπαντες οἱ λαοὶ οἱ διοικούμενοι ὑπὸ τῆς ἡμετέρας ἐπιεικείας πρεσβεύωσι τὴν θρησκείαν τὴν ὑπὸ τοῦ θείου ἀποστόλου Πέτρου παραδοθεῖσαν εἰς τοὺς Ῥωμαίους ὡς μέχρι τοῦ νῦν τῇ εἰςηγήσει αὐτοῦ διδάσκουσιν αὐτὴν ὁ Ῥώμης ποντίφιξ Δάμασος καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπος Πέτρος, ἀνὴρ ἀποστολικῆς ἁγιότητος. Δογματίζουσι δὲ οὗτοι, ἵνα συμφώνως πρὸς τὴν ἀποστολικὴν καὶ τὴν εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν πιστεύωμεν εἰς τὴν ἑνιαίαν θεότητα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, ἐχόντων ἴσην τὴν μεγαλειότητα καὶ συναποτελούντων μίαν ἱερὰν τριάδα. Διὸ κελεύομεν ἵνα μόνον οἱ τοῦτον τὸν νόμον ἀκολουθοῦντες ὀνομάζωνται καθολικοὶ Χριστιανοί, οἱ δὲ λοιποί, οὓς κρίνομεν παράφρονας καὶ μαινομένους, ὑπέχωσι τὸ ὄνειδος τοῦ αἱρετικοῦ δόγματος, μηδ' αἱ συναθροίσεις αὐτῶν φέρωσι τὸ ὄνομα ἐκκλησιῶν. Οὗτοι δὲ θὰ πληχθῶσι πρῶτον μὲν ὑπὸ τῆς θείας δίκης, ἔπειτα δὲ καὶ ὑπὸ τῆς τιμωρίας, ἣν θὰ ἐπιβάλῃ εἰς αὐτοὺς ἡ ἡμετέρα ὀργὴ καθ' ὃν ἂν ὑποδείξῃ ἡμῖν τρόπον ἡ ἄνωθεν κρίσις[1]».

Νέα δ' ἐπανάστασις τῶν Γότθων, προκληθεῖσα ἴσως ὑπὸ τῆς νόσου τοῦ Θεοδοσίου, ἠνάγκασε τὸν αὐτοκράτορα νὰ μὴ ἐκτελέσῃ ἐν τῷ τότε χρόνῳ τὰς ἀπειλὰς τὰς ἐναντίον τῶν αἱρεσιαρχῶν κηρυχθείσας. Διήρκεσε δ' ὁ νέος γοτθικὸς πόλεμος καθ' ὅλον τὸ 380, τὴν δὲ ἀρχηγίαν τῶν κατ' αὐτὸν ἐχθρικῶν εἰς τὸ κράτος ἐπιδρομῶν ἀνέλαβον ὁ Οὐσιγότθος Φριτίγερνος καὶ οἱ ἡγεμόνες τῶν Ὀστρογότθων Ἄλλοθος καὶ Σάφραξ. Καὶ ὁ μὲν Φριτίγερνος ὥρμησεν ἐπὶ τὴν Ἤπειρον, τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Ἀχαΐαν, δῃώσας τὰς χώρας ἐκείνας, ὁ δὲ Ἄλλοθος καὶ ὁ Σάφραξ ἀπὸ τῆς ἄνω Μοισίας ἐπέδραμον τὴν Παννονίαν, ἐπεκτείνοντες τὰς ἐπιδρομὰς αὐτῶν καὶ εἰς τὰς ὁμόρους ἐπαρχίας τοῦ δυτικοῦ κράτους. Παρέσχε δὲ ὁ νέος οὗτος πόλεμος εἰς τὸν Θεοδόσιον δυσχερείας ἱκανῶς μεγαλειτέρας ἐκείνων, ἃς εἶχεν ὑποστῇ τέως. Οὔτε δὲ ἡ ἰδία αὐτοῦ στρατιά, οὔτε αἱ εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Γρατιανοῦ σταλεῖσαι ἐπικουρίαι ἴσχυσαν νὰ ἐπίσχωσι τὴν ἐπιδρομήν, τὸ δὲ ἀνατολικὸν κράτος ἐφαίνετο καὶ πάλιν βαῖνον πρὸς διάλυσιν ἀνεπίσχετον, ὅτ' ἔσωσαν αὐτὸ ἐπελθόντα δύο γεγονότα, ὁ θάνατος τοῦ Φριτιγέρνου καὶ ἡ εἰς τὰς χώρας τοῦ κράτους εἴςοδος τοῦ Ἀθαναρίχου ὄχι πλέον ὡς πολεμίου, ἀλλ' ὡς συμμάχου. Οἱ δὲ λόγοι οἱ ἀγαγόντες εἰς τὴν μετάστασιν ταύτην τοῦ ἰσχυροῦ βασιλέως τῶν Γότθων δὲν εἶνε γνωστοί· ἴσως δ' εἰς τὴν ἐπιζήτησιν ἐκείνην ἡσύχων ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει οἰκήσεων, παρεχουσῶν εἰρηνικὴν μετὰ τῶν περιοίκων συμβίωσιν, ἔπεισεν αὐτὸν ἡ ἐπ' ἀλλήλους ἐπίθεσις τῶν βαρβαρι-

[1] **Θεοδοσιακοῦ κώδικος** XVI, 1, 2.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

κῶν λαῶν, φευγόντων τὴν ὑπὸ τοὺς Οὔννους ὑποδούλωσιν. Ὁπωςδήποτε δὲ βέβαιον εἶνε, ὅτι ἡ τοιαύτη ἀπόφασις τοῦ Ἀθαναρίχου ἀπέβη εἴπερ ποτὲ πρόσφορος εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος. Καὶ οἱ μὲν διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Φριτιγέρνου ἀπορφανισθέντες ἀρχηγοῦ ὀπαδοὶ αὐτοῦ, μείναντες ἄστεγοι, ἀπεδέχθησαν προθύμως τὴν στρατηγίαν τοῦ γενναίου Ἀθαναρίχου. Ὁ δὲ Θεοδόσιος ἔσπευσε νὰ ἐνισχύσῃ τὴν νέαν φιλίαν τοῦ Γότθου στρατηλάτου πρὸς τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος, ἐπιδαψιλεύσας εἰς αὐτὸν μεγίστας ἐνδείξεις τιμῆς. Τῇ δὲ 11 Ἰανουαρίου 381 ἐδεξιώθη αὐτὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει οἱονεὶ ὡς ἰσότιμον· θανόντος δὲ τοῦ Ἀθαναρίχου μετά τινας ἡμέρας, ἴσως ἕνεκεν ἀκρασίας ἐν ταῖς πρὸς τιμὴν αὐτοῦ γενομέναις ἑορταῖς, ὁ αὐτοκράτωρ ἐτέλεσε τὴν κηδείαν αὐτοῦ μετὰ πομπῆς πρωτοφανοῦς, καὶ διέταξε νὰ κατατεθῇ ὁ νεκρὸς ἐν τοῖς τάφοις τῶν αὐτοκρατόρων. Καὶ οἱ μὲν Γότθοι, συγκινηθέντες ἐκ τῶν τοιούτων πρὸς τὸν θανόντα ἡγεμόνα τιμῶν, παρέσχον τὴν βοήθειαν αὐτῶν πρὸς εἰρήνευσιν τῶν ἐπαρχιῶν, καὶ ἔμειναν ἐν τῷ κράτει ὡς σύμμαχοι. Ὁ δὲ Θεοδόσιος διέσπειρεν αὐτοὺς εἰς τὴν Δακίαν καὶ τὴν Μοισίαν, ὅπως ζήσωσιν ἐν αὐταῖς ὡς γεωργοὶ καὶ ὦσι πρόθυμοι νὰ παρέχωσιν εἰς τὸ κράτος τὴν βοήθειαν αὐτῶν ἐν περιπτώσει ἀνάγκης.

Κατὰ τὸ αὐτὸ δ' ἐκεῖνο ἔτος, καθ' ὃ τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἀνέκτα τὴν εἰρήνην διὰ τῶν Γότθων τοῦ Ἀθαναρίχου, τὸ δυτικὸν ἀνεκυκᾶτο ὑπὸ στρατιωτικῆς ἀποστασίας, ἀποληξάσης εἰς τὸν θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος Γρατιανοῦ καὶ τὴν ἀνάρρησιν ἀφανοῦς Ἱσπανοῦ στρατιώτου καλουμένου Μαξίμου.

Ἐπὶ δὲ τῆς ἀρχῆς τοῦ Γρατιανοῦ παρὰ τὴν βραχεῖαν αὐτῆς διάρκειαν πλεῖστα ὅσα ἐτελέσθησαν ἀγαθά, διὸ καὶ ἠξιώθη ὁ ἡγεμὼν ἐκεῖνος τῆς συμπαθείας τῶν ἐπιγενεστέρων. Ἔμελλε δὲ αὕτη νὰ ὑπάρξῃ ἔτι μείζων, ἂν ὁ Γρατιανὸς ἤθελεν ἀκούσει μᾶλλον τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς ἰδίας αὐτοῦ ψυχῆς ἀντὶ τῶν συμβουλῶν δύο εὐνοουμένων, τοῦ Δεκίμου Μάγνου Ἀντωνίου, Χριστιανοῦ κλίνοντος πρὸς τοὺς εἰδωλολάτρας καὶ χρηματίσαντος διδασκάλου αὐτοῦ, καὶ τοῦ περιωνύμου ἐπισκόπου Μεδιολάνων Ἀμβροσίου, οἵτινες ἀμφότεροι συνετέλεσαν, ἑκάτερος τὸ καθ' ἑαυτόν, πρὸς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν σκοπόν, νὰ μεταβάλωσι τὸν ἡγεμόνα εἰς δεσπότην. Οὕτω δὲ ὁ νεανίας ἐκεῖνος ὁ πρᾷος τὴν ψυχήν, σώφρων καὶ χρηστός, οὗ ἡ γαλήνιος καὶ εὐπροσήγορος ὄψις ἀπετέλει ἐναργῆ ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἀπηνῆ καὶ αὐστηρὸν τρόπον τοῦ πατρός, παρήχθη εἰς πράξεις ὠμὰς καὶ μισαλλοδόξους, ἃς αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν οὔτε κἂν νὰ διανοηθῇ ἤθελε δυνηθῇ.

Τῆς ψυχικῆς δ' αὐτοῦ εὐγενείας δεῖγμα παρέσχεν ὁ Γρατιανὸς κατ' αὐτὰς τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ἀρχῆς. Οἱ λεγεῶνες τῆς Γαλατίας, αὐτοὶ ἐκεῖνοι οἱ ἐπὶ Οὐαλεντινιανοῦ Α' ἀνευφημήσαντες τὴν ἀνάδειξιν τοῦ Γρατιανοῦ ὡς αὐγούστου, θανόντος τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ ἠξίωσαν νὰ ἐξασκήσωσιν ἐλευθέρως τὸ ἀνεγνωρισμένον αὐτῶν δικαίωμα τοῦ ἀναδεικνύειν αὐτοκράτορας,

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ἀνακηρύξαντες αὔγουστον τὸν στρατηγὸν Σεβαστιανόν. Ἀλλ' ἡ ταχεῖα ἐπέμβασις τοῦ Φράγκου στρατηγοῦ Μαροβούδου ἔσωσε τὴν νέαν δυναστείαν. Κατώρθωσε δῆλα δὴ ὁ Μαρόβουδος τὴν ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν ἐγκατάλειψιν τοῦ ὑπ' αὐτῶν προστατευομένου καὶ τὴν ἀνάδειξιν τοῦ δευτεροτόκου υἱοῦ τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ, παιδίου τεσσάρων ἐτῶν ὁμωνύμου πρὸς τὸν πατέρα, τεχθέντος ὑπὸ τῆς δευτέρας συζύγου τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστίνης. Τότε δὲ ὁ Γρατιανὸς ἀντὶ νὰ θεωρήσῃ ὕβριν τὴν πρᾶξιν ἐκείνην τῶν στρατιωτῶν τὴν προςβάλλουσαν τὰ κυριαρχικὰ αὐτοῦ δικαιώματα, ἐπεκύρωσεν αὐτήν, καὶ παρεχώρησεν εἰς τὸν ἀδελφὸν τὴν ὑπαρχίαν τῆς Ἰταλίας καὶ μέρος τῆς τοῦ Ἰλλυρικοῦ, ἐπιφυλάξας εἰς ἑαυτὸν τὴν κηδεμονίαν τοῦ ἀδελφοῦ ἐφ' ὅσον ἦτο ἀνήλικος.

Ἡ δὲ εἰς τὸν νέον αὔγουστον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ ὁρισθεῖσα πρωτεύουσα ὑπῆρξε τὸ Μεδιόλανον. Ἐντεῦθεν δ' αἱ συχναὶ ἐπισκέψεις τοῦ Γρατιανοῦ εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην καὶ ἡ ἀναπτυχθεῖσα μεγάλη αὐτοῦ οἰκειότης μετὰ τοῦ ἐπισκόπου Μεδιολάνου Ἀμβροσίου. Ἐκ τῆς ἐπὶ τὸν νεαρὸν καὶ εὐσεβῆ αὐτοκράτορα ῥοπῆς τοῦ μεγάλου ἐπισκόπου προῆλθε τὸ πνεῦμα τῆς μισαλλοδοξίας τὸ χαρακτηρίζον τὰς θρησκευτικὰς τοῦ Γρατιανοῦ διατάξεις. Εἰς πᾶσαν ἐπίσκεψιν τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς τὸν Ἀμβρόσιον ἠκολούθει διάταγμα παρέχον προνόμια εἰς τὸν κλῆρον ἢ κελεῦον διωγμοὺς τῶν αἱρετικῶν καὶ ἰδίως τῶν Ἀρειανῶν. Ἄξιον δὲ ἰδίας μνείας εἶνε τὸ ἐκ Μεδιολάνου διάταγμα τῆς 3 Αὐγούστου 381, συμπληρόνον ἄλλο διάταγμα τοῦ προηγουμένου ἔτους ἐκδεδομένον παρὰ τῶν τριῶν αὐγούστων, δι' οὗ ἐκεῖνοι, προςχωροῦντες εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς δευτέρας ἐν Κωνσταντινουπόλει οἰκουμενικῆς συνόδου (381), ἐκήρυττον τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας ὡς τὸ μόνον ὀρθόδοξον. Τὴν εἰς τοῦτο τὸ σύμβολον πίστιν ἐπέβαλλε λοιπὸν τὸ διάταγμα τῆς 3 Αὐγούστου. Παράδοξος δὲ εἶνε ὁ ζῆλος τῶν δύο αὐγούστων, ἀγωνιζομένων νὰ ἐπαναφέρωσι τὴν ἑνότητα ἐν τοῖς θρησκευτικοῖς πράγμασιν, ἐν ᾧ ἤδη αὕτη εἶχεν ἐκλίπει ἐν τῇ πολιτείᾳ. Καρπὸς δὲ τοῦ ζήλου τούτου ὑπῆρξεν ἡ μνεία τοῦ ὀνόματος τοῦ πάπα Δαμάσου ὡς ἀνωτάτης ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς ἐν τῷ περιωνύμῳ διατάγματι τοῦ Θεοδοσίου ὡς καὶ ἡ ὑποχώρησις τοῦ Γρατιανοῦ εἰς τὰς ἀξιώσεις τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, δι' ὧν ἐξησθενεῖτο ἡ αὐτοκρατορικὴ κυριαρχία. Ἐπὶ δὲ τῆς ἀρχῆς τοῦ Γρατιανοῦ ἡ παπικὴ ἕδρα ὑπῆρξε πεδίον σκανδάλων, ἅτινα ἔμελλον κατὰ τοὺς ἔπειτα αἰῶνας νἀποβῶσιν ὁσημέραι συχνότερα οὕτως, ὥστε νὰ καταστήσωσι τὴν παπικὴν ἀρχὴν ἀντικείμενον ὀνειδισμοῦ ἀντὶ σεβάσματος τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Καὶ δὴ οἱ ἐκλογεῖς, διαιρεθέντες εἰς δύο φατρίας, ἀνεβίβασαν ἐπὶ τὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον τῆς Ῥώμης μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πάπα Τιβερίου (366) δύο πάπας ἀνθ' ἑνός, τὸν Δάμασον καὶ τὸν Οὐρσῖνον. Ὁ δὲ Γρατιανὸς ἐπενέβη, ὅπως καταπαύσῃ τὴν διχόνοιαν, καὶ ἤκουσε λέγοντα αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν Δάμασον,

ὃν εἶχε κηρύξει ἀθῷον τῶν ὑπὸ τοῦ ἀντιπάλου κατ᾽ αὐτοῦ ἐκτοξευθεισῶν καταγγελιῶν, ὅτι οἱ ἱερεῖς μόνον ὑπὸ ἱερέων δύνανται νὰ δικασθῶσιν. Σύνοδος δὲ συγκληθεῖσα ἐν Ῥώμῃ ἐπεδοκίμασε τὸν νέον ἐκεῖνον κανόνα, καὶ ὁ Γρατιανὸς ἐπεκύρωσεν αὐτὸν διὰ διατάγματος, στερήσας οὕτω τὴν πολιτείαν τῆς δικαιοδοτικῆς ἐξουσίας ἐπὶ ἀξίας λόγου τάξεως τῶν ὑπηκόων.

Ἐν ᾧ δὲ ὁ Γρατιανὸς προσεπάθει νὰ προσελκύσῃ τὴν εὔνοιαν τῆς ἐκκλησίας, ἐν τῷ στρατοπέδῳ ἐσκευωρεῖτο συνωμοσία κατὰ τῆς ζωῆς αὐτοῦ. Ὡς λόγον δὲ τοῦ τραγικοῦ συμβάντος ἀναφέρουσιν οἱ ἱστορικοὶ τὴν εὔνοιαν, ἣν ἐπέδειξεν ὁ Γρατιανὸς πρὸς τὴν ἐξ Ἀλανῶν συγκειμένην φρουρὰν αὐτοῦ. Χωρὶς δὲ νἀποκλείσωμεν τὴν ταπεινὴν ταύτην αἰτίαν ζηλοτυπίας, ὀφείλομεν νὰ μὴ λησμονήσωμεν, ὅτι οἱ στρατιῶται οἱ τῷ 383 στασιάσαντες ἐναντίον τοῦ Γρατιανοῦ ἦσαν αὐτοὶ ἐκεῖνοι οἱ πρὸ ἐτῶν ὀκτὼ ἀποπειραθέντες νὰ ποιήσωσιν αὐτὸν ἐκποδών, ἀναβιβάζοντες ἐπὶ τὸν θρόνον ἀντ᾽ αὐτοῦ τὸν Σεβαστιανόν. Καὶ ἡ ἐκλογὴ δὲ τοῦ σφετεριστοῦ τοῦ θρόνου διαφωτίζει πως τὸ θλιβερὸν γεγονός. Ὁ ἀξιωματικός, ὃν οἱ λεγεῶνες τῆς Βρεττανίας ἀνευφήμησαν τῷ 382, ἦτο ἀρχαῖος συμμαχητὴς τοῦ Θεοδοσίου, καλούμενος Μάγνος Κλήμης Μάξιμος· ὁ δὲ Ζώσιμος λέγει αὐτὸν δυςανασχετοῦντα, ὅτι ὁ μὲν Θεοδόσιος εἶχεν ἀξιωθῇ τῆς βασιλείας, αὐτὸς οὐδὲ εἰς ἀρχὴν ἔντιμον ἔτυχε προελθών [1]. Τὸ δὲ γεγονός, ὅτι κοιτὶς τῆς συνωμοσίας ὑπῆρξεν ἡ Βρεττανία, μαρτυρεῖ, ὅτι αὕτη ὑπῆρξε καθ᾽ ὁλοκληρίαν ἔργον τοῦ Μαξίμου καὶ ὅτι οἱ ῥωμαϊκοὶ λεγεῶνες τότε μόνον προσεχώρησαν εἰς τὴν ἀποστασίαν, ὅτε εἶδον τὸν ψευδαύγουστον γινόμενον δεκτὸν θριαμβικῶς καὶ ὑπ᾽ αὐτῶν τῶν λαῶν τῆς Γαλατίας. Ἀλλ᾽ ἡ θέσις τοῦ Γρατιανοῦ δὲν ἦτο ὅμως ἀκόμη δύςελπις, καθότι εἰς τοὺς λεγεῶνας τῆς Γαλατίας καὶ τῆς Βρεττανίας ἠδύνατο νἀντιτάξῃ τὰς στρατιὰς τῆς Ἱσπανίας καὶ τῆς Ἰταλίας ὡς καὶ ὅσας ἔμελλε νἀποστείλῃ εἰς βοήθειαν αὐτοῦ ὁ συναύγουστος τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Ἀλλ᾽ ἐπελθοῦσα ἡ προδοσία τοῦ προέδρου (*praeses*) τοῦ Λουγδούνου προέλαβε τὴν ὑπ᾽ αὐτοῦ χρῆσιν τῶν βοηθειῶν ἐκείνων καὶ ἐπέσπευσε τὸ μοιραῖον τέλος. Καὶ δή, καταληφθεὶς ὁ Γρατιανὸς ἐν ἐκείνῃ τῇ πόλει ὑπὸ Ἀνδραγαθίου τοῦ ἱππάρχου τοῦ Μαξίμου, ἐσφάγη ὑπ᾽ αὐτοῦ ἐκείνου τῇ 25 Αὐγούστου 383 ἐν ἡλικίᾳ εἴκοσι καὶ τεσσάρων μόνον ἐτῶν. Ὁ δὲ Μαρόβουδος προέλαβε νὰ σωθῇ ἀπὸ τέλους ὁμοίου πρὸς τὸ τοῦ δυσμοίρου αὐτοῦ ἡγεμόνος αὐτοκτονήσας διὰ τοῦ ἰδίου ξίφους.

Ἐπὶ δὲ τῷ ἀγγέλματι τῶν συμβάντων ἐν Γαλατίᾳ ἡ αὐλὴ τῶν Μεδιολάνων ἐπληρώθη τρόμου. Ἡ αὐτοκράτειρα Ἰουστῖνα ἀπέστειλεν εἰς Αὐγοῦσταν Τριβηρῶν τὸν ἐπίσκοπον Ἀμβρόσιον, ὅπως μαλάξῃ τὴν ψυχὴν τοῦ σφετεριστοῦ τοῦ θρόνου καὶ προτείνῃ εἰς αὐτὸν εἰρήνην· ὅπως δὲ καταστήσῃ

[1] **Ζωσίμου** σ. 215, 1.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

εὐχερεστέραν τὴν ἐντολὴν τοῦ μεγάλου ἱεράρχου, ἔδωκεν εἰς αὐτὸν σύντροφον τὸν ἀδελφὸν τοῦ Μαξίμου, εὑρισκόμενον ἐν τῇ στρατιᾷ τῆς Ἰταλίας. Ὁ δὲ Μάξιμος ἀπῄτει, ὅπως αὐτὴ ἡ Ἰουστῖνα μεταβῇ εἰς Αὐγοῦσταν Τριβηρῶν μετὰ τοῦ υἱοῦ Οὐαλεντινιανοῦ καὶ διαπραγματευθῇ τὰ τῆς εἰρήνης. Ἀλλ' ἡ εὐστάθεια τοῦ Ἀμβροσίου, ἀποκρούσαντος τὴν ὑβριστικὴν ἀπαίτησιν, ἔπεισε τὸν Μάξιμον νὰ μὴ ἐμμένῃ εἰς αὐτήν, διὸ ἀνεγνώρισε τέλος συναύγουστον τὸν νεαρὸν Οὐαλεντινιανὸν Β΄.

Καὶ αἱ διαπραγματεύσεις δὲ αἱ ἀρξάμεναι μεταξὺ τοῦ Μαξίμου καὶ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου ἀπέληξαν εἰς αἴσιον πέρας. Ὁ Θεοδόσιος μὴ δυνάμενος πλέον νὰ βοηθήσῃ τὸν εὐεργέτην Γρατιανόν, δὲν ἐθεώρησε συνετὴν τὴν ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τῶν οὔπω ἀπολαυουσῶν τῆς εἰρήνης ἐπαρχιῶν αὐτοῦ, ὅπως ἐκδικήσῃ τὸν θανόντα. Διὸ ὡρίσθη, ὅπως ὁ μὲν Μάξιμος ἄρχῃ ἐν Βρεττανίᾳ, Γαλατίᾳ καὶ Ἱσπανίᾳ, ὁ δὲ Οὐαλεντινιανὸς κρατήσῃ τὰς χώρας τὰς ἤδη εἰς αὐτὸν παραχωρηθείσας ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ. Ἀναγνωρισθείσης δὲ οὕτως ὑπὸ τῶν δύο αὐτοκρατόρων τῆς ἀρχῆς τοῦ σφετεριστοῦ, ὁ Μάξιμος ἠκολούθησε τὸ παράδειγμα τὸ δοθὲν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ὑπὸ τοῦ Θεοδοσίου, ἀναδείξαντος αὔγουστον τὸν πρεσβύτερον τῶν υἱῶν Ἀρκάδιον ἐν ἡλικίᾳ μόνον ἓξ ἐτῶν, καὶ παρέσχε τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα εἰς τὸν ἴδιον υἱὸν Βίκτωρα, ὄντα καὶ αὐτὸν παῖδα. Οὕτω δὲ τὸ κράτος εἶχεν ἤδη πέντε αὐγούστους, τὸν Οὐαλεντινιανὸν Β΄, τὸν Θεοδόσιον, τὸν Ἀρκάδιον, τὸν Μάξιμον καὶ τὸν Βίκτωρα.

Ἐκ δὲ τῆς θέσεως ταύτης τῶν πραγμάτων, ἥτις καθίστανεν ἀβεβαίαν τὴν θέσιν τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ, ἐπωφελήθη ἡ σύγκλητος τῆς Ῥώμης, ὅπως πειραθῇ νὰ ἐπαναφέρῃ αὐτὸν εἰς τὴν ἀρχαίαν λατρείαν τῶν εἰδώλων. Πρὸς τοῦτο δ' ἀνέθηκεν εἰς τὸν σοφὸν Σύμμαχον, τότε ἔπαρχον τῆς Ῥώμης, τὴν ἐντολὴν νὰ γράψῃ ὑπὸ τύπον ἐκθέσεως πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἀπολογίαν τῆς εἰδωλολατρείας. Τὸ δ' ἔργον τοῦτο, ὅπερ τάσσεται ὡς ἡ δεκάτη τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Συμμάχου, εἶνε γεγραμμένον μετ' ἀξιοπρεπείας καὶ λεπτότητος. Ἡ πρεσβυτέρα Ῥώμη παρίσταται γονυπετὴς πρὸ τῶν τριῶν αὐγούστων, τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ Β΄, Θεοδοσίου καὶ Ἀρκαδίου, εἰς οὓς ἀπευθύνεται ἡ ἔκθεσις, καὶ δέεται νὰ ἐπιτραπῇ εἰς αὐτὴν ἡ ἐξάσκησις τῆς λατρείας ἣν θρησκεύουσα εἶχεν ἐπιβάλει τοὺς νόμους αὐτῆς εἰς τὸν κόσμον. Πρὸς ὑποστήριξιν δὲ τοῦ θέματος αὐτοῦ ἐπικαλεῖται ὁ Σύμμαχος καὶ μέγα ἐλατήριον τοῦ πολιτισμοῦ, ὅπερ μόνον ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις, καὶ δὴ μετὰ μακροὺς καὶ αἱματηροὺς ἀγῶνας, κατώρθωσε νὰ θριαμβεύσῃ, ἤτοι τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως, λέγων, ὅτι ἡ ἀλήθεια δύναται νἀναζητηθῇ διὰ διαφόρων τρόπων, εἶνε δὲ καθῆκον τοῦ αὐτοκράτορος νὰ ὑποστηρίξῃ ἁπάσας τὰς θρησκείας καὶ ἀφήσῃ εἰς τοὺς ὀπαδοὺς αὐτῶν ὅ τι ἀνήκει εἰς αὐτούς. Ἀπήντησε δὲ εἰς ταύτην τὴν ὑπεραπολογίαν τῆς εἰδωλολατρείας ὁ Ἀμβρόσιος, μετα-

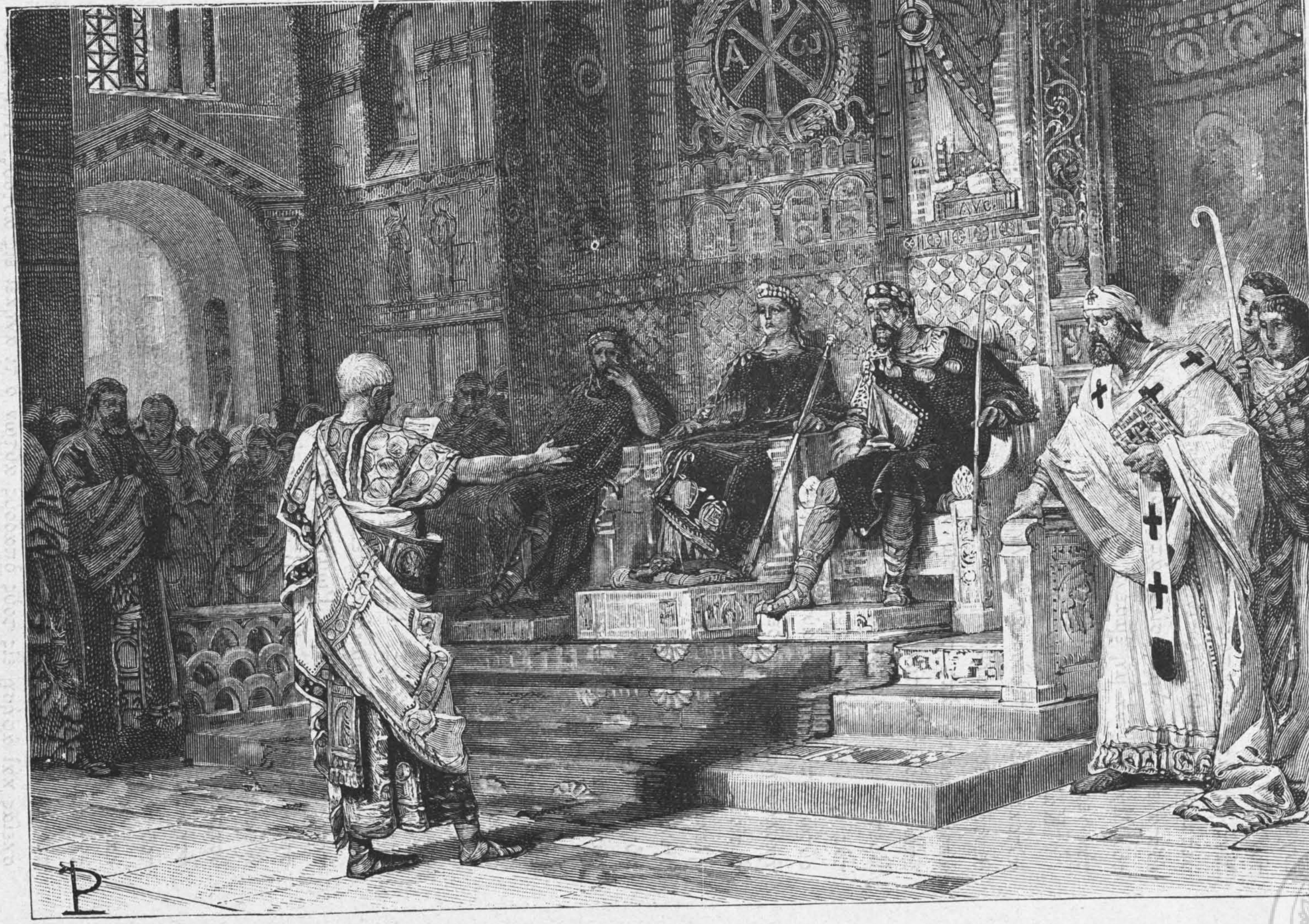

Ὁ Σύμμαχος ἀναγινώσκων τὴν ἀπολογίαν τῆς εἰδωλολατρείας.

χειρισθεὶς τὴν περιπαθῆ καὶ παραδοξολόγον ἐκείνην γλῶσσαν, ἥτις ὑπῆρξε τὸ κυριώτατον ὅπλον τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης, ὅπως ἐπιβληθῶσιν εἰς τὰς μικροψύχους καὶ δεισιδαίμονας συνειδήσεις[1]. Αἱ δύο δ' ἐκεῖναι ἐκθέσεις παρέχουσι ζωηρὰν εἰκόνα τῆς ὅλως διαφόρου θέσεως, ἐν ᾗ εὑρίσκοντο κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον τὰ δύο θρησκεύματα, ἡ εἰδωλολατρεία καὶ ὁ χριστιανισμός. Καὶ ἡ μὲν εἰδωλολατρεία, ἐσχάτην ἀκρόπολιν ἔχουσα τὴν ῥωμαϊκὴν σύγκλητον, ζητεῖ νὰ ἐπιτραπῇ εἰς αὐτὴν ἡ διαβίωσις, καὶ ἐπικαλεῖται τὸ ἔνδοξον αὐτῆς παρελθόν, ὅπως ἡ δέησις αὐτῆς εἰσακουσθῇ. Ὁ δὲ χριστιανισμὸς ἀπ' ἐναντίας, καυχώμενος ἐπὶ τῇ νεότητι αὐτοῦ καὶ ἀγέρωχος ἐπὶ τοῖς τροπαίοις, ἀποκρούει μετὰ περιφρονήσεως τὸ ταπεινὸν αἴτημα τῆς ἀρχαίας διωκτρίας, καὶ διὰ τῶν χειλέων τοῦ ἐπιφανεστάτου τῶν συγχρόνων ἱεραρχῶν κηρύττει παραβάτην τὸν νεαρὸν αὐτοκράτορα, ἂν ἤθελεν ἀποδεχθῇ τὴν αἴτησιν τοῦ ἐπάρχου τῆς Ῥώμης. Ἀλλ' ὁ Οὐαλεντινιανὸς ἀπέκρουσεν αὐτήν.

Οὕτως ὁ Θεοδόσιος εἶχε θριαμβεύσει καὶ μετ' αὐτοῦ τὸ πνεῦμα τῆς μισαλλοδοξίας. Ἀλλ' αὕτη ἔμελλε νὰ ἐκθέσῃ αὐτὸν εἰς δεινοτέρας δοκιμασίας. Μετὰ τὴν εἰδωλολατρείαν ἦλθεν ἡ σειρὰ τοῦ ἀρειανισμοῦ καὶ μετὰ τὸν ἔπαρχον Σύμμαχον ἡ βασιλομήτωρ Ἰουστῖνα. Ἦτο δὲ αὕτη Ἀρειανή, καί, ὡς πρότερον ὁ Σύμμαχος εἶχε ζητήσει νὰ ἐπιτραπῇ ἡ διαβίωσις εἰς τὴν εἰδωλολατρείαν, οὕτως ἡ Ἰουστῖνα ἐζήτησε τὸ αὐτὸ διὰ τὸν ἀρειανισμόν. Ἀλλ' ὁ Ἀμβρόσιος ἀντετάχθη εἰς τὴν αἴτησιν αὐτῆς, ἡ δὲ πάλη ἡ τότε ἐξαφθεῖσα μεταξὺ τοῦ ἐπισκόπου καὶ τῆς βασιλομήτορος ἀπέληξεν εἰς μεγάλην νίκην τῆς ἐκκλησίας ὑπερευδοκιμησάσης τὴν πολιτείαν. Ἡ Ἰουστῖνα μετεχειρίσθη ἅπαντα τὰ ὅπλα, ὅσα παρεῖχεν εἰς αὐτὴν ἡ ἀρχή. Ὅπως δὲ ἀξιωθῇ ναοῦ, ἐν ᾧ νὰ τελῇ τὰ τῆς λατρείας αὐτῆς, τὸ μὲν πρῶτον ἐδεήθη τοῦ ἐπισκόπου, ἔπειτα δὲ ἠπείλησεν αὐτόν, τέλος δὲ κατέφυγεν εἰς τὴν βίαν καὶ κατέλαβε τὸν ναόν. Ὁ δὲ Ἀμβρόσιος ὑπήκουσεν εἰς τὴν κλῆσιν νὰ παραστῇ πρὸ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ συμβουλίου, ὅπως κριθῇ, ἀλλ' ἔφθασεν εἰς τὰ ἀνάκτορα ἀκολουθούμενος ὑπὸ τοσούτου πλήθους λαοῦ, ὥστε ἡ βασιλομήτωρ δὲν ἔσχε τὸ ἀναγκαῖον θάρρος νὰ δικάσῃ τὸν ἱεράρχην. Ὅτε δὲ ἡ Ἰουστῖνα, καταλαβοῦσα διὰ τῆς βίας τὴν Πορκιανὴν βασιλικήν, ἐτέλεσεν ἐν αὐτῇ τὸ Πάσχα κατὰ τὸν τρόπον τῶν Ἀρειανῶν, ὁ φανατικὸς ἐπίσκοπος κατεκεραύνωσεν ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς καθεδρικῆς ἐκκλησίας τὴν ἱερόσυλον πρᾶξιν τῆς αἱρετικῆς βασιλομήτορος, καὶ ἠνάγκασεν αὐτὴν νἀποδώσῃ τὸν ναὸν πρὸς ἀποφυγὴν στάσεως ἐν τῇ πόλει.

Ἐν δὲ τῇ πάλῃ ταύτῃ μεταξὺ τῆς Ἰουστίνης καὶ τοῦ Ἀμβροσίου

[1] **Ἀμβροσίου** Ἐπιστ. ιζ' καὶ ιη' (Migne Patrol. Lat. Τόμ. XVI σ. 1002 κ. ἑ. 1013 κ. ἑ.).

ὑπάρχει ἄποψίς τις, ἀφ' ἧς ἐξηγεῖται ἡ ἐπιτυχία τοῦ ἐπισκόπου. Καὶ δὴ ἡ βασιλομήτωρ, ὑποστηρίζουσα τὸν ἀρειανισμὸν, ὑπεστήριζεν οὐ μόνον αἵρεσιν, ἀλλὰ καὶ ἀγῶνα ἄνομον. Περὶ τούτου οὐδεμία ὑπέκειτο ἀμφιβολία μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν τελευταίων διαταγμάτων τοῦ Θεοδοσίου καὶ τοῦ Γρατιανοῦ. Ἀλλ' αἱ ἀπόλυτοι μοναρχίαι παρέχουσιν εἰς τὸν κεκτημένον τὴν ἐξουσίαν μέσον εὐχερὲς πρὸς ὑπεκφυγὴν τῶν ἐκ τῆς παρανομίας δυσχερειῶν, τὴν διὰ νέων διαταγμάτων κατάργησιν τῶν πάλαι δεδογμένων. Οὕτω λοιπὸν καὶ ὁ Οὐαλεντινιανὸς, ὑπείκων εἰς τὰς εἰσηγήσεις τῆς μητρὸς, ἐξέδωκε τὴν 21 Ἰανουαρίου 386 διάταγμα, δι' οὗ ἀποκαθίστατο ἡ ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου κηρυχθεῖσα ἀνεξιθρησκεία. Ἀπὸ δὲ τῆς ὥρας ἐκείνης μετεβλήθη ἡ θέσις τῶν πραγμάτων, καὶ ὁ Ἀμβρόσιος, ἐμμένων εἰς τὴν ἀντίστασιν, δὲν παρίστατο πλέον ὡς ὑπερασπιστὴς τοῦ νόμου, ἀλλ' ὡς στασιαστὴς ἐναντίον τῶν νενομισμένων. Ἀλλ' ὅμως ὁ ἐπίσκοπος ἐστηρίζετο εἰς τὸν λαὸν, ὅστις ἦτο ἰσχυρότερος τοῦ νόμου, καὶ ἐξηκολούθησεν ἐμμένων. Κληθεὶς δὲ νὰ ἐγκαταλίπῃ τὰ Μεδιόλανα, δὲν ὑπήκουσεν, ἀλλ' ἐνεκλείσθη ἐν τῷ ἀρχιερατικῷ μεγάρῳ, καὶ ἐκεῖθεν περιεφρόνει τοὺς ἐκ τῶν ἀνακτόρων κεραυνούς. Ἀλλ' εἶνε ὅμως πιστευτὸν, ὅτι ἂν εἰς τὴν πάλην ταύτην δὲν ἐπέφερε βίαιον τέλος ἡ ἀνάμιξις τοῦ Μαξίμου, ὁ Ἀμβρόσιος ἤθελε τέλος ἀναγκασθῇ νὰ ὑποκύψῃ. Καὶ δὴ, ἐν ᾧ ἐν Μεδιολάνοις τὸ διάταγμα τῆς 21 Ἰανουαρίου ἐπωνομάζετο ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου καὶ ἐπιστεύετο ὑπὸ τοῦ λαοῦ νόμος αἱματηρὸς καὶ τυραννικὸς, καθ' ἅπασαν τὴν Ἰταλίαν εἶχε γείνει ἀποδεκτὸν μετὰ μεγάλης εὐνοίας. Ἀλλὰ πρὶν ἢ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ διατάγματος σπεύσωσι νὰ παράσχωσι τὴν βοήθειαν αὐτῶν ὑπὲρ τῆς βασιλομήτορος, ὁ θρόνος τῶν Μεδιολάνων εἶχεν ἤδη καταλυθῇ.

Ἀπὸ μακροῦ ἤδη χρόνου ὁ ψευδαύγουστος Μάξιμος παρηκολούθει τὴν μεταξὺ τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐλῆς καὶ τοῦ ἐπισκόπου Μεδιολάνων ἐκραγεῖσαν δεινὴν ἔριν, καιροσκοπῶν, ὅπως ἐπωφεληθῇ ἐξ αὐτῆς. Ὅτε δ' ἐνόμισεν ἐπιστάντα τὸν κατάλληλον καιρὸν, ἐκηρύχθη ὑπέρμαχος τοῦ ἐκ Νικαίας συμβόλου, καὶ προεχώρησε πρὸς τὴν Ἰταλίαν, ἡγούμενος στρατιᾶς. Ἡ δὲ Ἰουστῖνα καὶ ὁ Οὐαλεντινιανὸς, προσβληθέντες ἐξαπίνης, κατέφυγον εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ἐπικαλούμενοι τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοδοσίου κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 387.

Ἡ δὲ βοήθεια αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ λείψῃ. Καὶ ἥνονε μὲν τοὺς δύο ἡγεμόνας, τὸν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τὸν τῆς Γαλατίας, τὸ κοινὸν θρησκευτικὸν συμφέρον, ἀλλ' ὑπέρτερον αὐτοῦ ἦτο ἄλλο συμφέρον, ὅπερ ἀναγκαίως ἔμελλε νἀναδείξῃ τὸν Θεοδόσιον ὑπέρμαχον τῶν ἐκ Μεδιολάνων φυγάδων. Καὶ δὴ ὁ μὲν Μάξιμος ἐθεωρεῖτο πάντοτε ὡς ψευδαύγουστος καὶ βασιλοκτόνος, ἀπ' ἐναντίας δὲ ὁ Οὐαλεντινιανὸς οὐ μόνον ἦτο ἀντιπρόσωπος τῆς νομίμου ἀρχῆς, ἀλλὰ καὶ ἦτο ἀδελφὸς τῆς μνηστῆς τοῦ Θεοδοσίου Γάλλης. Ἐν δὲ τῷ

θρησκευτικῷ ζητήματι ἐπῆλθεν ἄμεσος διαλλαγή, τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ καὶ τῆς Ἰουστίνης προςχωρησάντων προθύμως εἰς τὴν περὶ ὁμοουσίου πίστιν χάριν τῆς ἀνακτήσεως τοῦ θρόνου. Ὁ δὲ Θεοδόσιος ἀπέστειλε τὸν Οὐαλεντινιανὸν καὶ τὴν μητέρα εἰς τὴν Ῥώμην μετὰ στόλου, ὅπως ἐξασθενήσῃ ἐν Ἰταλίᾳ τὰς δυνάμεις τοῦ Μαξίμου καὶ πρὶν ἢ ἀντιμετρηθῶσι πρὸς τὰς τοῦ Θεοδοσίου. Ἡ δ' ἐμφάνισις τοῦ νεαροῦ Οὐαλεντινιανοῦ ἐν Ῥώμῃ ὡς συμμάχου τοῦ Θεοδοσίου μετέστρεψε πάραυτα τὰ πνεύματα τῶν λαῶν τῆς Ἰταλίας εἰς δυσμένειαν κατὰ τοῦ Μαξίμου, διὸ ἠναγκάσθη οὗτος νὰ μεταστήσῃ τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ ἐκτὸς τῆς Ἰταλίας, εἰς τὸ Ἰλλυρικόν. Ἡ δὲ πρώτη σύγκρουσις πρὸς τὴν στρατιὰν τοῦ Θεοδοσίου συνέβη παρὰ τὸν ποταμὸν Σάον ἐν Σισκίᾳ τῆς Παννονίας, τῷ σημερινῷ Sissek τῆς Κροατίας, καὶ ἀπέληξεν εἰς τὴν ἧτταν τοῦ Μαξίμου. Ὁμοία δ' ὑπῆρξε καὶ ἡ ἔκβασις δευτέρας μάχης, πολεμηθείσης παρὰ τὸν ἄνω Σάον. Τότε δὲ ἤρχισαν αἱ αὐτομολίαι ἀπὸ τοῦ στρατοπέδου τοῦ ἡττημένου αὐτοκράτορος, ὃν οὔτε ἡ ὀχυρὰ Ἐμώνη (σήμερον Lubiana), οὔτε τὰ τείχη τῆς Ἀκυληίας ἠδυνήθησαν νὰ σώσωσιν. Ἐκάθητο δ' ὁ Μάξιμος ἐπὶ τοῦ θρόνου ἐν Ἀκυληίᾳ, ἀρξάμενος νὰ διανέμῃ χρήματα εἰς τοὺς ὀλίγους ἐναπομείναντας εἰς αὐτὸν πιστοὺς στρατιώτας, ὅτε εἰςώρμησαν εἰς τὴν πόλιν οἱ νικηταὶ αὐτοῦ. Ὁ δὲ Θεοδόσιος ἐγκατέλιπε τὸν ἡττημένον εἰς τὴν ὁρμὴν τῶν στρατιωτῶν, οἵτινες ἀπέσφαξαν αὐτὸν τὴν 27 ἢ 28 Ἰουλίου 388. Καθ' ὃν δὲ χρόνον ὁ Μάξιμος ἔβαινε πρὸς τὸν ὄλεθρον, ὁ πρῶτος τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ Ἀνδραγάθιος, ὁ φονεὺς τοῦ Γρατιανοῦ, ἔπλεε μετὰ τοῦ στολίσκου τὸ Ἰόνιον, ὅπως ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν νηῶν, αἵτινες εἶχον ἐπαναγάγει τὸν Οὐαλεντινιανὸν εἰς τὴν Ἰταλίαν. Πρὶν ἢ δὲ συναντήσῃ αὐτάς, ἔφθασεν εἰς αὐτὸν τὸ ἄγγελμα τοῦ τραγικοῦ θανάτου τοῦ ἡγεμόνος αὐτοῦ. Ὡς δὲ ὁ Μαρόβουδος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γρατιανοῦ, οὕτω τότε καὶ ὁ Ἀνδραγάθιος δὲν ἠθέλησε νὰ ἐπιζήσῃ εἰς τὸν ἡγεμόνα καὶ ἔρριψεν ἑαυτὸν εἰς τὴν θάλασσαν. Οὕτω δὲ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μαξίμου καὶ τοῦ Ἀνδραγαθίου ὑπελείπετο ἡ ἐξολόθρευσις τοῦ νεαροῦ υἱοῦ τοῦ Μαξίμου Βίκτωρος. Τοῦτο δὲ τὸ ἔργον ἀνέθηκεν ὁ Θεοδόσιος εἰς τὸν Φράγκον Ἀρβογάστην, ὅςτις καὶ ἐξετέλεσεν αὐτὸ ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀντιστάσεως.

Οὕτω τῶν μὲν πέντε αὐγούστων δύο εἶχον ἤδη ἐκλίπει, τῶν δὲ ὑπολειπομένων τριῶν εἷς μόνος εἶχε πράγματι τὴν ἀρχήν, ἐπειδὴ ὁ μὲν Οὐαλεντινιανὸς Β', οὗ ἡ μήτηρ Ἰουστῖνα εἶχεν ἀποθάνει ἐν τῷ μεταξύ, διαρκοῦντος τοῦ πρὸς τὸν Μάξιμον πολέμου, εἰς τὸν Θεοδόσιον ἐχρεώστει τὴν ἀνάκτησιν τοῦ ἐν Ἰταλίᾳ θρόνου, ὁ δὲ Ἀρκάδιος ἦτο υἱὸς τοῦ Θεοδοσίου καὶ ἀκόμη παῖς. Πράγματι δὲ κατὰ τὰ τρία ἔτη, ἅτινα μετὰ τὴν ἧτταν τοῦ Μαξίμου διῆλθεν ὁ Θεοδόσιος ἐν Ἰταλίᾳ, βλέπομεν αὐτὸν ἄρχοντα ὡςεὶ ἦτο ὁ μόνος ἐν τῇ Δύσει ἡγεμών. Τῶν δὲ πολλῶν νόμων τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθέντων ἐν Μεδιολάνοις καὶ Ῥώμῃ οἱ πλεῖστοι ἀναφέρονται εἰς τὰ τῆς θρησκείας καὶ

ἔχουσι σκοπὸν τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἑνότητος τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Εἰς δὲ τὴν αὐστηρότητα, μεθ' ἧς ἐπλήχθη ἡ αἵρεσις, δὲν συμπεριελήφθη τότε ἡ εἰδωλολατρεία, ἥτις οὐδένα πλέον ἐνέπνεε φόβον, μάλιστα δὲ ὁ Θεοδόσιος προςηνέχθη πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς μετὰ πραότητος, ἥτις πάντως ἐξέπληξεν αὐτούς. Κατὰ δὲ τὴν τῇ 13 Ἰουνίου 380 γενομένην ὑπ' αὐτοῦ ἐπίσκεψιν εἰς τὴν Ῥώμην μετὰ τοῦ νεωτέρου τῶν υἱῶν Ὀνωρίου καὶ Οὐαλεντινιανοῦ Β' ἐχορήγησε τιμητικὰ ἀξιώματα εἴς τινας τῶν ἐνθουσιωδεστέρων ἐθνικῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ Σύμμαχος, ὅςτις ἠξιώθη τῆς ὑπατείας. Ἡ δὲ πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς ἀνεξίθρησκος αὕτη διαγωγὴ αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ αὐτοκράτορος, ὅςτις εἶχε κηρύξει τὸν ὄλεθρον τῶν Ἀρειανῶν, πάντως προήρχετο ἐκ λόγων πολιτικῶν, μὴ ὑφισταμένων πλέον μετὰ πέντε ἔτη, διὸ καὶ ἐξεδόθη τότε διάταγμα ἀπαγορεῦον τὰς εἰδωλολατρικὰς θυσίας ἐπὶ ταῖς αὐταῖς ποιναῖς ταῖς ἐπιβαλλομέναις εἰς τοὺς ἐνόχους ἀσεβείας πρὸς τὴν πολιτείαν[1].

Εἰς δὲ τὸν χρόνον τοῦτον τῆς ἐν Ἰταλίᾳ διαμονῆς τοῦ Θεοδοσίου ἀνέρχεται ἡ πολυθρύλητος μετάνοια ἡ ἐπιβληθεῖσα εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Ἀμβροσίου. Καὶ μέχρι μὲν ἐκείνου τοῦ χρόνου εἶχον ὑπάρξει ἐγκάρδιοι αἱ σχέσεις μεταξὺ τοῦ Θεοδοσίου καὶ τοῦ μεγάλου ἐπισκόπου. Ἀλλὰ τῷ 390 αἱ σχέσεις αὗται διεσαλεύθησαν αἰφνιδίως, καὶ ὁ κόσμος παρέστη εἰς τὸ πρωτοφανὲς θέαμα ἐπισκόπου ἀπαγορεύοντος εἰς τὸν αὐτοκράτορα τὴν εἰς τὴν ἐκκλησίαν εἴςοδον καὶ ἐπιβάλλοντος εἰς αὐτὸν δημοσίᾳ μετάνοιαν πρὸ τῆς εἰς αὐτὴν ὑποδοχῆς.

Προῆλθον δὲ πάντα ταῦτα καθότι ὁ Ἀμβρόσιος ἐπρέσβευε τὸ ἀξίωμα, ὅτι ἡ θέσις τοῦ αὐτοκράτορος ἔγκειται ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας, ὄχι δὲ ὑπὲρ αὐτήν[2]. Τὸ ἀξίωμα δὲ τοῦτο, προβληθὲν ἐν τοῖς ἔπειτα αἰῶσιν ὑπὸ τῶν παπῶν, ἔμελλε νὰ προκαλέσῃ δεινὸν ἀγῶνα μεταξὺ τῆς πολιτείας καὶ τοῦ παπισμοῦ. Ἡ δὲ γενομένη τότε πρώτη αὐτοῦ χρῆσις παρὰ ἱεράρχου τιμωμένου διὰ τὰς μεγάλας ἀρετὰς ἐναντίον αὐτοκράτορος εὐσεβεστάτου ἤγαγεν εἰς θρίαμβον καταπλήξαντα τοὺς ἐθνικούς, οἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ κατανοήσωσι τὴν ἀρτιγενῆ ἐκείνην ἠθικὴν δύναμιν τὴν ῥίπτουσαν κατὰ γῆς τὸν ἡγεμόνα τοῦ κόσμου. Ἔδωκε δὲ ἀφορμὴν εἰς τὸν Ἀμβρόσιον πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ ἀξιώματος ἐκείνου ἡ ἀπηνὴς σφαγὴ τῶν Θεσσαλονικέων ἡ διαταχθεῖσα ἢ ἐγκριθεῖσα ὑπὸ τοῦ Θεοδοσίου ὡς ποινὴ τῶν πολιτῶν ἐπὶ τῷ ὑπ' αὐτῶν τελεσθέντι φόνῳ τοῦ φρουράρχου τῆς πόλεως[3]. Μείνας δὲ ὁ αὐτοκράτωρ ἐπὶ ὀκτὼ μῆνας ἀποκεκλεισμένος ἀπὸ τῆς κοινωνίας τῶν πιστῶν,

---

[1] **Κώδικος Θεοδοσιακοῦ** XVI, 10.

[2] Imperator enim intra Ecclesiam, non supra Ecclesiam est. **Ἀμβροσίου** Ἐπιστ. κα' (Migne Patrol. Lat. Τόμ. XVI σ. 1061 B).

[3] Ὁ Ἀμβρόσιος ἐν τῷ λόγῳ De obitu Theodosii (Migne Patrol. Lat.

ἐπείσθη κατὰ τὰ Χριστούγεννα τοῦ 390 νὰ προβῇ δημοσίᾳ εἰς τὴν εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου ἐπιβληθεῖσαν αἴτησιν μετανοίας, ἥτις συνίστατο εἰς τὸ νὰ πέσῃ πρηνὴς κατὰ τὸ κατώφλιον τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ, ἐκφωνῶν μετὰ συντριβῆς καρδίας τοὺς λόγους τοῦ ψαλμῳδοῦ *Ἐκολλήθη τῷ ἐδάφει ἡ ψυχή μου· ζῆσόν με κατὰ τὸν λόγον σου.* Ἀπήτησε δὲ ὁ Ἀμβρόσιος παρὰ τοῦ Θεοδοσίου καὶ νἀνακαλέσῃ εἰς ἰσχὺν νόμον τοῦ Γρατιανοῦ, πεσόντα εἰς ἀχρηστίαν, ὅςτις ὥριζεν, ὅπως πᾶσα ἀπόφασις καταδίκης εἰς θάνατον ἐκτελῆται τριάκοντα ἡμέρας μετὰ τὴν ἔκδοσιν αὐτῆς καὶ μετὰ νέαν ἐπικύρωσιν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος[1].

Τὸν δὲ Ἰούλιον τοῦ 391 ὁ Θεοδόσιος ἀνεχώρησεν ἐξ Ἰταλίας καὶ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ δ' Οὐαλεντινιανὸς ἔμεινε τότε ὁ ἀληθὴς κύριος τῆς Δύσεως. Ἀλλ' ἡ θέσις, εἰς ἣν εἶχε περιστήσει τὸν Οὐαλεντινιανὸν ὁ ἀνώτερος αὐτοῦ συνάρχων, ἐκώλυσεν αὐτὸν νὰ ἐνασκήσῃ πράγματι τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν, ὅτε δ' ἐπειράθη νὰ πράξῃ τοῦτο, ἐπήγαγε τὸν ἴδιον ὄλεθρον. Εἶχε δῆλα δὴ ὁ Θεοδόσιος ἀναθέσει τὴν διοίκησιν τῶν γαλατικῶν ἐπαρχιῶν εἰς τὸν Ἀρβογάστην ἐκεῖνον, ὃν εἶχε μεταχειρισθῇ πρὸς ἐξολόθρευσιν τοῦ νεαροῦ υἱοῦ τοῦ Μαξίμου. Μεταξὺ δὲ τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ καὶ τοῦ Ἀρβογάστου δὲν ὑφίσταντο ἀγαθαὶ σχέσεις, ἐκείνου μὲν μισοῦντος τοὺς Γερμανοὺς καὶ πάντα τρόπον μετερχομένου, ὅπως ἀπομακρύνῃ αὐτοὺς τῆς αὐλῆς καὶ ἀποτελέσῃ αὐτὴν μόνον ἐκ Ῥωμαίων, τοῦ δὲ Ἀρβογάστου, ὅςτις ἦτο καὶ αὐτὸς Γερμανός, μισοῦντος τοὺς Ῥωμαίους, οὓς ηὐνόει ἐξαιρέτως ὁ αὐτοκράτωρ. Πρὸς τούτοις δὲ ὁ Ἀρβογάστης ἦτο εἰδωλολάτρης καὶ εἶχεν ἀναδειχθῇ προστάτης πάντων τῶν διὰ θρησκευτικοὺς λόγους ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος διωκομένων. Ἡ δὲ ῥῆξις μεταξὺ αὐτῶν ἔφθασεν εἰς τοιοῦτο σημεῖον, ὥστε ἡμέραν τινὰ ὁ Οὐαλεντινιανὸς ἐδήλωσεν εἰς τὸν Ἀρβογάστην, ὅτι ἀφῄρει αὐτὸν τὴν στρατηγίαν. Ἀλλ' ὁ ἀγέρωχος Φράγκος ἀπήντησεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα, ὅτι δὲν εἶχεν αὐτὸς δώσει εἰς αὐτὸν τὴν στρατηγίαν, ἄρα καὶ δὲν ἠδύνατο νἀφαιρέσῃ αὐτήν, καὶ ταῦτα εἰπὼν ἀπεχώρησεν ὠργισμένος εἰς τὴν ἰδίαν σκηνήν. Ἀπ' ἐκείνης δὲ τῆς ἡμέρας ἡ ζωὴ τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ δὲν ἦτο πλέον ἀσφαλής. Ἡ γαλατικὴ Βιέννη, ἐν ᾗ διέτριβεν, ἐνεποίει τὴν αἴσθησιν πόλεως πολιορκουμένης. Ἐγκαταλειφθεὶς δὲ ὑπὸ τοῦ συνάρχοντος Θεοδοσίου, κατέφυγεν ὁ ἀτυχὴς αὐτοκράτωρ εἰς τὴν προστασίαν τοῦ ἐπισκόπου Ἀμβροσίου, ὃν ἐκάλεσε πρὸς ἑαυτόν, ὅπως βοηθήσῃ τὸν Οὐαλεντινιανὸν νὰ φύγῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν· ἀλλὰ

Τόμ. XVI σ. 1459 Α) ἀποδέχεται, ὅτι ἡ σφαγὴ τῶν Θεσσαλονικέων δὲν διετάχθη ὑπὸ τοῦ Θεοδοσίου· deflevit in ecclesia publice peccatum suum, quod ei aliorum fraude obrepserat; gemitu et lacrimis oravit veniam.

[1] **Κώδικος Θεοδοσιακοῦ** IX, 40.

Ἡ μετάνοια τοῦ Θεοδοσίου.

μόλις εἶχεν ὁ Ἀμβρόσιος ὑπερβῆ τὰς Ἄλπεις, καὶ ἔμαθεν, ὅτι ὁ Οὐαλεντινιανὸς δὲν ἔζη πλέον. Τὴν πρωίαν τῆς 15 Μαΐου 392 ὁ νεαρὸς αὐτοκράτωρ εὑρέθη ἀνηρτημένος ἀπὸ δένδρου τοῦ ἰδίου κήπου. Εἶχε δὲ τότε ἡλικίαν ἐτῶν εἴκοσι καὶ ἑνός.

Θ΄ Ο ΕΥΓΕΝΙΟΣ (392-394) ΚΑΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ.—Ὁ Ἀρβογάστης, διατάττων τὴν ἀνακρέμασιν τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ κήπῳ, ἤλπιζεν, ὅτι διὰ τοῦ τεχνάσματος τούτου ἔμελλε νὰ ἐπικαλύψῃ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ κακουργίαν, διαδίδων, ὅτι ὁ Οὐαλεντινιανὸς εἶχεν αὐτοκτονήσει. Ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν ὑπῆρχον ἄλλα τεκμήρια τοῦ τελεσθέντος φόνου, ἤρκει ἡ ἐπὶ τὴν ἀρχὴν ἀνάρρησις τοῦ Εὐγενίου, ὅπως ἀποδειχθῇ ἡ ἐνοχὴ τοῦ Φράγκου στρατηγοῦ. Ἦτο δὲ ὁ Εὐγένιος ῥήτωρ Ῥωμαῖος, ὅστις ἀπὸ τῆς εὐτελοῦς ὑπηρεσίας οἰκιακοῦ γραμματέως τοῦ Ἀρβογάστου εἶχε διὰ τῆς προστασίας αὐτοῦ ἀνέλθει εἰς τὸ ἀξίωμα μαγίστρου τῶν ὀφφικίων, ἤτοι αὐλάρχου. Τοιοῦτος ἀνὴρ ἦτο ὁ κατάλληλος αὔγουστος διὰ τὸν φιλόδοξον βάρβαρον, ὅστις, ὡς ἀργότερον ὁ Γότθος Ῥικίμερος, δὲν ἐτόλμα νὰ περιβληθῇ αὐτὸς τὸ διάδημα, διὸ, ἀφίνων ἄλλους νὰ φέρωσι τὸ ὄνομ' αὐτοκράτορος καὶ τὰ ἐπίσημα τῆς ἀρχῆς, ἐπεφύλαξεν εἰς ἑαυτὸν τὴν ἀληθῆ ἐνάσκησιν τῆς ἐξουσίας[1]. Καίπερ δὲ αὐτὸς μισῶν τοὺς Ῥωμαίους, ἐξέλεξε Ῥωμαῖον ὡς αὐτοκράτορα, ὅπως ἡ ἐκ τῆς καταγωγῆς γοητεία καταστήσῃ τὸν ἐκλεχθέντα εὐπρόσδεκτον ἐν Ῥώμῃ. Καὶ ἄλλο τι δὲ εἶχε συντελέσει εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Εὐγενίου. Ἦτο δῆλα δὴ οὗτος Χριστιανὸς ἐθνόφρων, ἂν δυνάμεθα νὰ ἐκφρασθῶμεν οὕτω, τῶν δὲ προθέσεων τοῦ Ἀρβογάστου, ἃς ὑπεστήριζε καὶ ὁ ὕπαρχος τῆς Ἰταλίας Φλωριανὸς, ἦτο καὶ ἡ παλινόρθωσις τῆς εἰδωλολατρείας. Ἐντεῦθεν δ' ἐξηγεῖται ὁ ἐνθουσιασμὸς, μεθ' οὗ ἡ σύγκλητος τῆς Ῥώμης ἀπεδέχθη τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Εὐγενίου κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς αἰτιάσεις τοῦ ἐπισκόπου Μεδιολάνων, ὅστις, μαθὼν, ὅτι ὁ Εὐγένιος παρεσκευάζετο νὰ καταβῇ εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐγκατέλιπε τὴν ἕδραν αὐτοῦ καὶ ἀπεσύρθη εἰς τὴν Φλωρεντίαν. Ὅτε δ' ἔμαθεν ὁ Ἀμβρόσιος, ὅτι ὁ Εὐγένιος εἶχεν ἱδρύσει καὶ πάλιν ἐν Ῥώμῃ τὸν βωμὸν τῆς Νίκης καὶ διατάξει τὴν εἰς τοὺς ναοὺς τῶν θεῶν ἀπόδοσιν τῶν τεμενῶν αὐτῶν, καὶ ταῦτα μετὰ τὰς ἐπισταλείσας αὐτῷ παρὰ τοῦ ἐπισκόπου ἀπαγορευτικὰς συμβουλὰς, ἔγραψεν εἰς τὸν νέον αὐτοκράτορα ἐπιστολὴν πλήρη πικρῶν διαμαρτυριῶν.

Εἰς δὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ ἄγγελμα τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Εὐγενίου ἔφθασεν ὁμοῦ μετὰ τῆς εἰδήσεως τοῦ θανάτου τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ. Ὁ

---

[1] Arbogastes Eugenium tyrannum mox creare ausus est legitque hominem, cui titulum imperatoris imponeret, ipse acturus imperium. **Ὀροσίου** VII, 35.

δὲ Θεοδόσιος προσηνέχθη πρὸς τὸν νέον ψευδαύγουστον καθ' ὃν τρόπον εἶχεν ἤδη πρότερον προσενεχθῆ πρὸς τὸν Μάξιμον, ὅτε εἶχε μάθει τὴν ἀνάρρησιν αὐτοῦ. Οὐδεμίαν δῆλα δὴ ἐφανέρωσεν ἔχθραν, ὅπως δυνηθῇ νὰ προβῇ ἀνέτως καὶ ἀκώλυτος εἰς τὰς ἀναγκαίας παρασκευάς, ἅτε εἰδώς, ὅτι ἔμελλε νὰ πολεμήσῃ πρὸς ἕνα τῶν γενναιοτάτων στρατηγῶν τοῦ τότε βαρβαρικοῦ κόσμου, ὅστις ἄλλως ἐστηρίζετο καὶ εἰς τὴν πίστιν δύο ἐμπειροπολέμων λαῶν, τῶν Ἀλαμαννῶν καὶ τῶν Φράγκων. Ἐντεῦθεν δ' ἐξηγεῖται τὸ μέγεθος τῶν δυνάμεων, ἃς παρεσκεύασε πρὸς τοῦτον τὸν πόλεμον ὁ Θεοδόσιος, στρατολογήσας Ἀλανούς, Οὔννους καὶ Γότθους καὶ συμπαραλαβὼν στρατηγοὺς ἀξιολόγους, ἐν οἷς καὶ οἱ μέλλοντες ἀντίπαλοι ἀλλήλων, ὁ Στελίχων καὶ ὁ Ἀλάριχος. Πρὶν δ' ἀναζεύξῃ, ἀπεφάσισεν ὁ Θεοδόσιος νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸ μέλλον τοῦ νεωτέρου υἱοῦ Ὀνωρίου, ὃν ἀνέδειξεν αὔγουστον, οἷος ἦτο ἤδη ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἀρκάδιος, τῇ 20 Νοεμβρίου 393. Ἡ δὲ ἀνάδειξις ἐκείνη ἦτο προάγγελος τοῦ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοδοσίου διχασμοῦ τοῦ κράτους. Τὸν δὲ Μάϊον τοῦ 394 ἤρχισεν ἡ ἐκστρατεία. Φθάσας δὲ ὁ Θεοδόσιος εἰς τὰς Ἰουλίας Ἄλπεις καὶ εὑρὼν ἀφυλάκτους τὰς παρόδους αὐτῶν, ἔφθασεν ἀκωλύτως εἰς τὰς πεδιάδας τὰς διαβρεχομένας ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ Ἰσοντίου. Ὁ δὲ Φλωριανός, συνιδὼν ἐκ τῆς πρώτης ταύτης ἐπιτυχίας τοῦ Θεοδοσίου προμηνυομένην τὴν καταστροφὴν τοῦ Εὐγενίου καὶ ἀποβαλὼν πᾶσαν ἐλπίδα, ὥρμησεν εἰς μέσας τὰς ἐχθρικὰς τάξεις καὶ ἔτυχε τοῦ θανάτου.

Παρὰ τὸν παραπόταμον τοῦ Ἰσοντίου Φρίγδον, τὸν σήμερον καλούμενον Wippach ἐν τῇ Καρνίᾳ τῆς Αὐστρίας, συνήντησεν ὁ Θεοδόσιος τὴν στρατιὰν τοῦ Εὐγενίου, ἧς ἡγεῖτο ὁ Ἀρβογάστης. Ἡ δὲ μάχη, ἀρξαμένη τῇ 5 Σεπτεμβρίου 394, ἐπερατώθη τὴν ὑστεραίαν. Καὶ κατὰ μὲν τὴν πρώτην ἡμέραν ἡ μάχη ἀπέβη ὑπὲρ τῶν περὶ τὸν Εὐγένιον, κατασφαξάντων τοὺς ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῶν πολεμίων μαχομένους Γότθους. Ἤθελον δὲ οριστικῶς νικήσει τὴν ὑστεραίαν, ὅτε δύο γεγονότα ἐπελθόντα μετέβαλον ἐξαπίνης τὰ τῆς μάχης. Τὰ δύο ταῦτα γεγονότα ὑπῆρξαν ἡ πρὸς τὸν Θεοδόσιον αὐτομολία στρατιωτικοῦ σώματος, ὅπερ ὁ Ἀρβογάστης εἶχε στήσει πρὸς ἐνέδραν ἐπί τινος λόφου, καὶ τὸ φύσημα σφοδροῦ ἀνέμου ἐπαγαγόντος δεινὴν ταραχὴν ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῶν Εὐγενιανῶν, ὄντι ἀναπεπταμένῳ, ἐν ᾧ τὸ τοῦ Θεοδοσίου προεφυλάττετο ὑπὸ τῶν ὀρέων. Κατὰ δὲ τὴν ἐπακολουθήσασαν σύγχυσιν ὁ Εὐγένιος ἐζωγρήθη ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν τοῦ Θεοδοσίου· ἀχθεὶς δὲ δέσμιος πρὸς τὸν ἀντίπαλον, κατεδικάσθη ὑπ' αὐτοῦ εἰς θάνατον, ἐκτελεσθέντα ἀμέσως. Ὁ δὲ Ἀρβογάστης ἐκείνην μὲν τὴν ἡμέραν διεσώθη φυγὼν εἰς τὰ περικείμενα ὄρη, ἀλλὰ διωκόμενος ὑπὸ τῶν πολεμίων, ηὐτοκτόνησε μετὰ διήμερον περιπλάνησιν.

Οὕτως ὁ Θεοδόσιος εἶχεν ἀποβῇ τὸ δεύτερον ἤδη κύριος τῆς Δύσεως.

Ἀπὸ δὲ τοῦ παρὰ τὴν Ἀκυληίαν στρατοπέδου μετέβη πάραυτα εἰς τὴν Ῥώμην, ὅπως ἐπιβάλῃ τὴν θέλησιν αὐτοῦ εἰς τὴν σύγκλητον. Εἶχεν ἐπιστῆ πλέον ὁ καιρὸς νὰ ὀρθοτομηθῇ ἡ ἀλήθεια καὶ νὰ ἐκλίπῃ πᾶς δισταγμός. Ἡ πολιτεία ἐξηκολούθει πληρόνουσα τὰς δαπάνας τῶν εἰδωλολατρικῶν ἑορτῶν, ἀλλ' ὁ Θεοδόσιος κατήργησε τὴν δαπάνην ἐκείνην, εἰπών, ὅτι εἶχεν ἀνάγκην τῶν χρημάτων πρὸς συντήρησιν τῆς στρατιᾶς. Ταὐτοχρόνως δ' ἐκάλεσε τὴν σύγκλητον νἀποπτύσῃ τὴν εἰδωλολατρείαν. Οὕτω δὲ κατὰ τὴν ἐπίσημον ἐκείνην ὥραν ἡ ῥωμαϊκὴ αὐτοκρατορία ἀποτινάσσει ὁριστικῶς τὰς θρησκευτικὰς ἰδέας, μεθ' ὧν εἶχεν ἐπὶ αἰῶνας μακροὺς συντραφῆ, καὶ ἐξασφαλίζει τὴν νίκην τῶν χριστιανικῶνν ἰδεῶν.

Ἀπὸ δὲ τῆς Ῥώμης μετέβη ὁ Θεοδόσιος εἰς τὰ Μεδιόλανα, ὅπου ἤρχισαν αἴφνης νὰ ἐκδηλῶνται τἀποτελέσματα τῆς ἀπό τινος χρόνου κατατρυχούσης αὐτὸν νόσου, τοῦ ὕδρωπος, ὅστις ἕνεκα τῆς ἀπὸ τοῦ τελευταίου πολέμου κοπώσεως εἶχε λάβει ἀνάπτυξιν ταχεῖαν καὶ θανατηφόρον. Βλέπων δὲ ὁ Θεοδόσιος προσεγγίζουσαν τὴν λοισθίαν ὥραν, ἐκάλεσεν εἰς Μεδιόλανα τὸν νεώτερον Ὀνώριον, καὶ ἀνέθηκεν εἰς αὐτὸν τὴν ἀρχὴν τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, προορίσας τὴν τοῦ ἀνατολικοῦ εἰς τὸν πρεσβύτερον Ἀρκάδιον. Κατέστησε δ' ἐπίτροπον τοῦ νεαροῦ αὐτοκράτορος τῆς Δύσεως τὸν Γότθον στρατηγὸν Στελίχωνα, ὃν εἶχεν ἤδη εἰςαγάγει εἰς τὸν ἴδιον οἶκον ὡς σύζυγον τῆς ἀνεψιᾶς Σερήνας.

Τὴν δὲ νύκτα τῆς 17 Ἰανουαρίου 395 ἀπέθανεν ὁ μέγας ἡγεμών. Ὁ Θεοδόσιος ὑπῆρξεν ὁ ἔσχατος τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων τῶν ἀξίων τούτου τοῦ ὀνόματος, μετ' αὐτοῦ δὲ παύει ἡ ἱστορία τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ ἄρχεται ἡ ἀνέλιξις τῆς πτώσεως αὐτοῦ καὶ ὑποδουλώσεως εἰς τοὺς βαρβάρους. Καὶ ὑπῆρξαν μὲν ἀκόμη ἔν τε Ῥώμῃ καὶ ἐν Ῥαβέννῃ ἄνδρες περιβεβλημένοι τὴν προσωνυμίαν αὐτοκράτορος, ἀλλ' εἶνε οὐδὲν ἄλλο ἢ σκιαί, παραβαλλόμενοι πρὸς τὸν Θεοδόσιον καὶ τοὺς προκατόχους αὐτοῦ. Μὴ δυνάμενοι νἀμυνθῶσιν ἐναντίον τῶν βαρβάρων τῶν ἁπανταχόθεν ἐφορμώντων ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν, ὑποβάλλουσιν ἑαυτοὺς ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν στρατηγῶν βαρβάρων. Οὗτοι δὲ λακπατοῦσι τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα, παρέχοντες αὐτὸ εἰς ἴδια ἑαυτῶν ἀνίσχυρα πλάσματα μέχρι τῆς μοιραίας ἐκείνης ἡμέρας καθ' ἣν προώριστο νὰ ἐκλίπῃ καὶ αὐτὴ ἡ σκιὰ τῆς ἄλλοτ' ἐνδόξου ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἐν μέσῳ τοῦ ὀρυμαγδοῦ τῶν βαρβαρικῶν ὅπλων[1].

---

[1] **Τὰ ὑπόλοιπα κεφάλαια τοῦ βιβλίου ἐγράφησαν πρὸς συμπλήρωσιν τῆς συγγραφῆς τοῦ Βερτολίνη μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν βαρβάρων καταλύσεως τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ὑπὸ τοῦ μεταφραστοῦ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας.**

Γ' Ονωριος (395-423) και Αλαριχος. — Μόνον διὰ βραχέων θὰ ἀφηγηθῶμεν τὴν ἱστορίαν τῆς ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Θεοδοσίου μέχρι τῆς καταλύσεως αὐτοῦ, περιλαμβάνουσαν τοὺς τελευταίους σπασμοὺς τοῦ ἑτοιμοθανάτου κράτους μέχρι τῆς ὁριστικῆς ἐκνικήσεως τῶν βαρβάρων.

Ὁ Ὀνώριος εἰς ὃν θνήσκων παρέδωκεν ὁ Θεοδόσιος τὸ δυτικὸν κράτος, ὁριστικῶς πλέον χωρισθὲν ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ, οὗ δὲν ἐπιβαλλόμεθα νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα τὰς τύχας, ἦτο παιδίον μόλις ἕνδεκα ἐτῶν. Ἄρα ἡ ἀρχὴ περιῆλθεν ἀληθῶς εἰς τὸν ἐπίτροπον αὐτοῦ καὶ ἐκ κηδεστίας ἐξάδελφον, τὸν Βανδῆλον Στελίχωνα, ἄνδρα ἤδη ζῶντος τοῦ Θεοδοσίου διακριθέντα ἐπὶ στρατιωτικαῖς ἀρεταῖς, ὧν εἴπερ ποτὲ εἶχεν ἀνάγκην τὸ κράτος.

Ἀληθῶς ὁ θάνατος τοῦ Θεοδοσίου, ὅστις διὰ τῶν νικῶν αὐτοῦ καὶ τῆς διπλωματικῆς εὐφυίας εἶχεν ἀναχαιτίσει τοὺς βαρβάρους, ὑπῆρξε τὸ σύνθημα νέων βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν. Οἱ Γότθοι, οἵτινες ζῶντος τοῦ μεγάλου αὐτοκράτορος ἔζων ἥσυχοι ἐν τῷ κράτει ὡς σύμμαχοι, ἀπαλλαγέντες αὐτοῦ, ᾐσθάνθησαν ἀναγεννωμένην τὴν ὁρμὴν αὐτῶν, τὴν δὲ ἀρχηγίαν ἀνέθηκαν εἰς τὸν Ἀλάριχον, ἄνδρα ὁμόφυλον, ὅστις εἰς τὸ ἐπιφανὲς τοῦ γένους εἶχε προσθέσει ἐν νεαρᾷ ἡλικίᾳ τὴν ἀνδραγαθίαν, ἐφ' ᾗ διεκρίθη ἤδη ἐπὶ τοῦ Θεοδοσίου, μεθ' οὗ τασσόμενος εἶχε συμπολεμήσει ἐν τῇ παρὰ τὸν Φρίγδον μάχῃ.

Ἀγόμενος δ' ὁ Ἀλάριχος ὑπὸ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι οἱ νεαροὶ καὶ ἀπόλεμοι υἱοὶ τοῦ Θεοδοσίου δὲν θὰ ἠδύναντο νἀναστείλωσι τὴν νικηφόρον αὐτοῦ πορείαν, ἀνέλαβε τὸν ἀγῶνα τρεῖς ἤδη μῆνας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος. Ἀποφεύγων δὲ τὴν μετὰ τοῦ γενναίου Στελίχωνος σύγκρουσιν, ἐτράπη ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Πεισθεὶς δὲ ὑπὸ τοῦ ἐπιτρόπου τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ἀνατολῆς Ἀρκαδίου, τοῦ Ῥουφίνου, ἀνδρὸς πλεονέκτου καὶ ῥαδιούργου, ἀπέστη πάσης ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἤγαγε τοὺς Γότθους διὰ τῆς Θράκης, τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θεσσαλίας ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, ἣν οὔτε ἡ ὑπὸ τὸν Γερόντιον ἀσθενὴς φρουρὰ τῶν Θερμοπυλῶν, οὔτε ὁ ἀνάξιος ἀνθύπατος Ἀντίοχος ἠδυνήθησαν νὰ σώσωσι. Πλὴν τῶν Θηβῶν, ὧν ἀνέλαβον τὴν ἄμυναν γενναίως οἱ ἐγκάτοικοι, καὶ τῶν Ἀθηνῶν, ὧν τὴν διάσωσιν ἡ παράδοσις ἀνέφερεν εἰς τὴν ἐμφάνισιν τῆς Ἀθηνᾶς ἐπὶ τῶν τειχῶν τῆς Ἀκροπόλεως, ἅπασα ἡ βορεία Ἑλλὰς ἐδῃώθη. Διὰ δὲ τῆς Μεγαρίδος καὶ τοῦ ἀνυπερασπίστου ἰσθμοῦ προεχώρησαν οἱ ἐπιδρομεῖς εἰς τὴν Πελοπόννησον, καὶ κατέλαβον μὲν τὰς ἐν αὐτῇ πόλεις ἀμαχητί, ἐδῄουν δὲ τὴν ὕπαιθρον χώραν. Εἶχε δὲ παρέλθει ἓν σχεδὸν ἔτος δῃώσεων καὶ συλήσεων, ὅτε τῷ 396 ἐνεφανίσθη ὁ Στελίχων, ἡγούμενος πολυαρίθμου στρατιᾶς, μεθ' ἧς ἐνίκησε περὶ τὴν Φολόην ἐπιφανῶς τοὺς Γότθους. Ἀλλ' ἡ μετὰ τὴν νίκην παρεκτροπὴ τῆς στρατιᾶς τοῦ Στελίχωνος εἰς ἁρπαγὰς καὶ δῃώσεις κατέστησε δυνατὴν τὴν διάσωσιν τοῦ Ἀλαρίχου, φυγόντος εἰς τὴν

Αἰτωλίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν Ἤπειρον. Ἐν τούτοις δὲ ὁ μὲν Στελίχων ἀνεκλήθη εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὁ δὲ Ἀλάριχος, συνθηκολογήσας μετὰ τῆς αὐλῆς τοῦ Βυζαντίου, ἐτάχθη ὑπὸ τοῦ Ἀρκαδίου. ἀνώτατος στρατιωτικὸς ἄρχων ἀνὰ τὸ Ἰλλυρικόν. Καὶ μετεχειρίσθη μὲν τὴν Ἰλλυρίαν ὁ Ἀλάριχος ὡς ὁρμητήριον νέων ἐπιθέσεων κατὰ τῶν εἰς αὐτὸν ὑποκειμένων ἑλληνικῶν χωρῶν, ἀλλὰ κυρίως εἶχεν ἐστραμμένα τὰ ὄμματα εἰς τὴν Δύσιν, ἥτις γίνεται ἀπὸ τοῦ 401 τὸ θέατρον τῆς πολεμικῆς αὐτοῦ δράσεως. Ἅμα δὲ τῇ πρώτῃ τοῦ Ἀλαρίχου εἰς τὰς ἰταλικὰς χώρας εἰσορμήσει ὁ Ὀνώριος ἔφυγεν ἐκ τῆς Ῥώμης εἰς τὴν Ῥάβενναν, ἥτις ἐν ταῖς τελευταίαις ἡμέραις τοῦ δυτικοῦ κράτους ἦτο προωρισμένη νἀντικαταστήσῃ κατὰ τὸ πλεῖστον τοῦ χρόνου ὡς πρωτεύουσα τὴν αἰωνίαν πόλιν. Ἐν ᾧ δὲ τὸ μὲν δυτικὸν κράτος ἐφαίνετο ἀπολλύμενον, τὸ δὲ ἀνατολικὸν προσέβλεπεν ἀδιάφορον τὴν ἀπειλουμένην καταστροφήν, ἐν τῇ δεινῇ ἐκείνῃ ὥρᾳ τοῦ κινδύνου ἔσωσε τὴν Ἰταλίαν ὁ Στελίχων. Ἀθροίσας στρατιάν, εἰς ἣν ἐτάχθησαν κληθέντες καὶ ἐπίκουροι ἐκ τοῦ Ῥήνου καὶ τῆς Βρεττανίας, ἀνεπεξῆλθε τὸ Πάσχα τοῦ 403 κατὰ τοῦ Ἀλαρίχου παρὰ τὴν Πολλεντίαν, καὶ ἠνάγκασε τὸν Γότθον στρατηλάτην νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν Ἰταλίαν.

Καὶ πάλιν δ' ἔπειτα ἔσωσε τὸ δυτικὸν κράτος ὁ Στελίχων τελευτῶντος τοῦ 405, ὅτε στίφη βαρβαρικὰ Ἀλανῶν, Σουήβων καὶ Βανδήλων, εἰσορμήσαντα εἰς τὴν Ἰταλίαν ὑπὸ τὸν Ῥαδάγαισον, ἐδῄουν μὲν τὴν Λαγγοβαρδίαν, ἐπολιόρκουν δὲ τὴν Φλωρεντίαν. Τότε ὁ Στελίχων, καταλαβὼν τὰ παρὰ ταύτην τὴν πόλιν κατὰ τὰς Φαισούλας, τὸ σημερινὸν Fiesole, στενά, ἐπήνεγκε δεινὴν πανωλεθρίαν εἰς τοὺς βαρβάρους, ὧν χιλιάδες μὲν ἀπέθανον ὑπὸ λιμοῦ καὶ λοιμοῦ, οἱ δὲ λοιποὶ ἐξεδιώχθησαν ἐκ τῆς Ἰταλίας. Αὐτὸς δ' ὁ Ῥαδάγαισος, ζωγρηθεὶς μετὰ δωδεκακισχιλίων τῶν ὑπ' αὐτὸν βαρβάρων, ἠναγκάσθη νὰ προσέλθῃ τῷ 406 εἰς τὰς τάξεις τῆς στρατιᾶς τοῦ Ὀνωρίου.

Ἐν τούτοις δὲ ὁ δὶς σώσας τὸ κράτος Στελίχων, καίπερ διὰ νέας κηδεστίας συνδεθεὶς μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος, λαβόντος εἰς δεύτερον γάμον μετὰ τὸν θάνατον τῆς πρώτης αὐτοῦ συζύγου τὴν θυγατέρα τοῦ Στελίχωνος, ἐποιεῖτο ἐκποδὼν δύο ἔτη μετὰ τὴν ἧτταν τῶν περὶ τὸν Ῥαδάγαισον βαρβάρων (408). Ἐφονεύετο δ' ὁ γενναῖος στρατηγός, ἐπιβουλευθεὶς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ γαμβροῦ, πρὸς ὃν διέβαλλον τὸν Στελίχωνα οἱ ἐχθροὶ τοῦ πανισχύρου πρωθυπουργοῦ, παριστάνοντες αὐτὸν ὡς μελετῶντα τὴν ἀνατροπὴν τοῦ θρόνου αὐτοῦ, ἀτέκνου ὄντος, χάριν τοῦ ἰδίου υἱοῦ Εὐχερίου.

Ὁ δὲ φόνος τοῦ Στελίχωνος ἀπήλλαξε μὲν τὸν Ὀνώριον ὑποτιθεμένου ἀντιζήλου, ἀλλ' ἀφήρεσε καὶ ἀπὸ τῆς Ἰταλίας τὸν μόνον δυνάμενον νὰ σώσῃ τὸ κράτος. Ἐκείνου θανόντος ἀναθαρρεῖ ὁ Ἀλάριχος, καὶ ἡ Ἰταλία μένει ἀνυπεράσπιστος πρὸ τῆς ὁρμῆς τῶν ἐπιδρομέων. Εἰσορμῶντος τοῦ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Γότθου στρατηλάτου εἰς τὴν Ἰταλίαν τὸ φθινόπωρον τοῦ 408, ὁ Ὀνώριος φεύγει καὶ πάλιν εἰς τὴν Ῥάβενναν, καὶ ἡ Ῥώμη πολιορκεῖται. Ὅτε δὲ ὁ λοιμὸς καὶ ἡ σιτοδεία ἐπηύξησαν τὰ ἐκ τῆς πολιορκίας δεινά, οἱ ἀθαρσεῖς καὶ ἀπειροπόλεμοι κάτοικοι ἀποφασίζουσι νὰ ἐξαγοράσωσι παρὰ τῶν πολιορκητῶν τὴν εἰρήνην, ἣν καὶ παρεχώρησεν ὁ Ἀλάριχος ἀντὶ ἁδρῶν ἀνταλλαγμάτων. Θλιβερὸν δὲ καὶ χαρακτηριστικώτατον διὰ τοὺς ἀτυχεῖς Ῥωμαίους εἶνε, ὅτι μεταξὺ τῶν ἔργων τῆς τέχνης καὶ περιττῶν πλέον ἀγαλμάτων τῶν ἀρχαίων θεῶν, ἅτινα ἠναγκάσθησαν νὰ παραδώσωσιν εἰς τὸ χωνευτήριον πρὸς ἀπόκτησιν τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀλαρίχου ἀπαιτηθέντος χρυσοῦ, ὑπῆρξε καὶ τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀρετῆς (*Virtus*), ἀντιπροσώπου ἡμερῶν ἀρχαίων, ἀπὸ μακροῦ ἤδη ἐγκαταλιπούσης τοὺς Ῥωμαίους.

Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς τῶν Γότθων δὲν ἠρκεῖτο εἰς τὰ παρὰ τῶν κατοίκων τῆς Ῥώμης ληφθέντα λύτρα, ἤθελε δὲ νὰ προβῇ καὶ εἰς ὁριστικὰς συνθήκας μετὰ τοῦ ἐν Ῥαβέννῃ Ὀνωρίου, παρ' οὗ ἀπῄτει νἀναγνωρίσῃ τὸν Ἀλάριχον γενικὸν ἀρχιστράτηγον τοῦ κράτους, προσχωροῦντα μὲν εἰς τοὺς Ῥωμαίους ὡς σύμμαχον, λαμβάνοντα δέ τινας ἐπαρχίας. Ἀποτυχουσῶν δὲ τῶν διαπραγματεύσεων, ὁ μὲν Ἀλάριχος ἐστράτευσε καὶ πάλιν ἐπὶ τὴν Ῥώμην τῷ 409, ἡ δὲ σύγκλητος ἠναγκάσθη ὑπ' αὐτοῦ νὰ καθαιρέσῃ τὸν Ὀνώριον καὶ ἀναβιβάσῃ ἐπὶ τὸν θρόνον καθ' ὑπόδειξιν τοῦ Ἀλαρίχου τὸν πολίαρχον τῆς Ῥώμης Ἄτταλον, γέννημα τῆς Ἰωνίας, ὅστις καὶ ἀνέδειξε πάραυτα ἀρχιστράτηγον τὸν Ἀλάριχον. Καὶ καθῃρέθη μὲν μετά τινας μῆνας, τελευτῶντος τοῦ Ἰανουαρίου 410, ὁ νέος αὐτοκράτωρ ὑπὸ τοῦ ἀρχιστρατήγου, ἀλλ' ἐκ τῆς καθαιρέσεως ταύτης δὲν ἐπωφελήθη ὁ ἀνίσχυρος Ὀνώριος, ὅπως ἐν ᾗ εὑρίσκετο ἀδυναμίᾳ ὑποχωρήσῃ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Γότθου. Οὕτω δὲ ὁ Ἀλάριχος ἐπετέθη τὸ τρίτον κατὰ τῆς Ῥώμης, ἥτις καὶ ἐξεπολιορκήθη ὑπ' αὐτοῦ τὴν 24 Αὐγούστου 410. Ἀλλ' ἡ τύχη τῆς πόλεως δὲν ὑπῆρξε τοσοῦτον σκληρὰ ὅσον ἠδύνατό τις νἀναμένῃ ἐκ τῆς ὁρμῆς τῶν Γότθων, ἣν ἀνεχαίτιζεν ἡ εἰς τὸν χριστιανισμὸν προσχώρησις αὐτῶν. Καὶ ἐδῄωσαν μὲν τὴν πόλιν οἱ νικηταί, ἀλλ' ἐφείσθησαν τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν εἰς αὐτὰς ὡς εἰς ἄσυλον φυγόντων. Λέγεται μάλιστα, ὅτι πολλοὶ αὐτῶν τῶν Γότθων ἦγον εἰς τὰς ἐκκλησίας πρὸς σωτηρίαν τοὺς περιτρόμους Ῥωμαίους.

Μετ' ὀλίγας δ' ἡμέρας ὁ Ἀλάριχος, ἀναχωρῶν ἐκ τῆς Ῥώμης, προεχώρησεν εἰς τὴν Καμπανίαν, καὶ, δῃώσας τοὺς εὐφόρους αὐτῆς ἀγρούς, κατέβη εἰς τὴν νότιον Ἰταλίαν, μελετῶν νὰ διαβῇ εἰς τὴν Σικελίαν καὶ Ἀφρικήν, ὅπως στενοχωρήσῃ μὲν τὸν Ὀνώριον διὰ τῆς καταλήψεως τῶν σιτοβολώνων ἐκείνων τῆς Ἰταλίας, ἱδρύσῃ δ' ἰσχυρὸν ἐν Ἀφρικῇ κράτος. Ἀλλὰ πρὶν ἢ δυνηθῇ νὰ ἐκτελέσῃ τὸ μέγα τοῦτο σχέδιον ἀπέθανεν αἴφνης τῷ 410 ἐν Κονσεντίᾳ τῆς Καλαβρίας, ἄγων τὸ τριακοστὸν τέταρτον τῆς ἡλικίας ἔτος. Μεγάλη δ' ὑπῆρξεν ἡ ἐπὶ τῷ προώρῳ θανάτῳ τοῦ νεαροῦ ἥρωος θλῖψις τῶν

Γότθων, οἵτινες, παρατρέψαντες τὴν κοίτην τοῦ ποταμοῦ Βουσηντίνου (*Busentio*), ἔθαψαν ὑπὸ τὴν ἄμμον αὐτοῦ πάνοπλον τὸν ἡγεμόνα καὶ κηδεύσαντες ἀφῆκαν πάλιν νὰ ῥεύσῃ τὸ ὕδωρ ἄνωθεν τοῦ τάφου. Οἱ δὲ δοῦλοι οἱ κατὰ τὴν ἐνταφίασιν ἐργασθέντες ἐσφάγησαν, ὅπως μείνῃ ἄγνωστος ὁ τόπος τῆς ταφῆς τοῦ μεγάλου τῶν Γότθων βασιλέως.

Ὁ Ἀλάριχος εἶχεν ὑπάρξει δεινὸς πολέμιος τοῦ δυτικοῦ κράτους. Ἀλλ' ὁ γαμβρὸς αὐτοῦ καὶ διάδοχος Ἀταοῦλφος, πεισθεὶς ἐκ πείρας, ὅτι οἱ Γότθοι δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ ὑποστῶσι τὸν ζυγὸν τῶν νόμων καὶ τῆς πειθαρχίας, ὅστις ἦτο ἀναπόφευκτος πρὸς ἵδρυσιν ἰσχυροῦ γοτθικοῦ βασιλείου, ἔγεινε θεράπων τοῦ Ὁνωρίου, εἰσελθὼν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ. Διορισθεὶς δὲ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἀρχιστράτηγος, ἐστάλη πέραν τῶν Ἄλπεων, ὅπως πολεμήσῃ ἐν Ἱσπανίᾳ, ἣν εἶχον ἐπιδράμει τῷ 409 ἐκ τῆς Γαλατίας παντοῖοι βάρβαροι, τῷ μὲν 406 εἰσορμήσαντες ἐκ τῶν πέραν τοῦ Ῥήνου εἰς τὴν Γαλατίαν, ἐν ᾗ ἔμειναν αὐτῶν μόνοι οἱ Βουργοῦνδοι, κατὰ δὲ τὸ ἔτος ἐκεῖνο διαβάντες τὰ Πυρηναῖα. Καὶ οἱ μὲν Σουῆβοι εἶχον καταλάβει ἐν Ἰβηρίᾳ τὴν Γαλικίαν, οἱ δὲ Ἀλανοὶ τὴν Λυσιτανίαν καὶ οἱ Βανδῆλοι τὴν Ἀνδαλουσίαν. Νυμφευθεὶς δὲ ὁ Ἀταοῦλφος τὴν ἀδελφὴν τοῦ Ὁνωρίου Πλακιδίαν, αἰχμάλωτον τῶν Γότθων ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Ῥώμης, προέβαινε νικῶν ἐν Ἱσπανίᾳ, ἕως αἴφνης τῷ 415 ἐδολοφονήθη ὑπὸ ἀπίστου δούλου. Διεδέχθη δ' αὐτὸν ὁ ἀδελφὸς Βαλλίας, ὅστις ἐδείκνυε τάσεις αὐταρχικάς, οὐδ' ἐφαίνετο πρόθυμος νὰ διαβιώσῃ καθ' ἃ ὁ Ἀταοῦλφος ὡς ὄργανον τοῦ Ὁνωρίου. Ἀλλ' ὁ γενναῖος στρατηγὸς τοῦ αὐτοκράτορος Κωνστάντιος, ὅστις ἐγίνετο ὁσημέραι ἰσχυρότερος ἐν τῇ αὐλῇ τῆς Ῥαβέννης, μάλιστα ἀφ' οὗ χρόνου μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀταούλφου ἔγεινε σύζυγος τῆς Πλακιδίας, ἧς ἠρᾶτο καὶ πρότερον, ἠνάγκασε τὸν Βαλλίαν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ κράτους. Ἔκτοτε δὲ ὡς ἀρχιστράτηγος τοῦ Ὁνωρίου ἐπεχείρησε νικηφόρος τριετεῖς ἐν Ἰβηρίᾳ πολέμους κατὰ τῶν Βανδήλων, τῶν Ἀλανῶν, οὓς καὶ ἐξωλόθρευσε, καὶ τῶν Σουήβων, οὓς ἐξώθησεν εἰς τὰ βορειοδυτικὰ ὄρη τῆς χώρας. Οὕτω δὲ ἀνακτήσας τὴν Ἱσπανίαν ἔλαβε παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος εἰς ἀμοιβὴν τῶν ἄθλων αὐτοῦ τὴν γαλατικὴν Ἀκυτανίαν, ἤτοι τὰς χώρας τὰς μεταξὺ τοῦ ποταμοῦ Γαρούνα καὶ τοῦ κόλπου τῆς Βισκαίας, μετὰ τῆς Τολώσης ὡς πρωτευούσης (418). Ἡ δ' ἐγκατάστασις ἐκείνη τῶν Οὐσιγότθων ὑπῆρξε τὸ πέρας τῶν περιπλανήσεων καὶ μεταναστάσεων αὐτῶν, τραπέντων ἔκτοτε εἰς μόνιμον βίον καὶ εἰς τὰ ἔργα τῆς εἰρήνης ὡς φοιδεράτων τοῦ δυτικοῦ κράτους, ἀναγνωριζόντων τὴν ἐπικυριαρχίαν αὐτοῦ. Τὸ δὲ ὑποτελὲς ἐκεῖνο εἰς τοὺς Ῥωμαίους γοτθικὸν κράτος γίνεται ἡ ἀφετηρία τοῦ πρώτου ἑδραίου ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει γερμανικοῦ βασιλείου. Θανόντος δὲ τοῦ Βαλλία τῷ 419, οἱ Γότθοι ἀνέδειξαν διάδοχον αὐτοῦ τὸν ἔγγονον τοῦ Ἀλαρίχου Θεοδώριχον, ὅστις ἦρχεν ἐν Τολώσῃ

(419-451) μετὰ δυνάμεως καὶ τόλμης, ἀναμένων πολιτικὴν μεταβολὴν ἐν Ῥαβέννῃ, ὅπως ἐπέλθῃ κατὰ τοῦ ἐκπνέοντος ῥωμαϊκοῦ κράτους. Ἐν τούτοις δ' ἕνεκα τῆς ἀποχωρήσεως τῶν Γότθων ἀπὸ τῆς Ἱσπανίας ἀνεθάρρησαν οἱ Βανδῆλοι, οἵτινες τῷ 425, καταλαβόντες τὴν Ἵσπαλιν καὶ τὴν Καρθαγένην, ἤρχισαν τὰς πειρατικὰς αὐτῶν ἐπιδρομὰς εἰς τὰς Βαλεαρίδας καὶ τὰ παράλια τῆς Μαυριτανίας, παρασκευάζοντες τὴν ἔπειτα ὑπ' αὐτῶν ἐπελθοῦσαν κατάληψιν τῆς ἐπαρχίας Ἀφρικῆς.

Ἀλλ' ὁ Ὀνώριος δὲν ἐπέζησεν, ὅπως ἴδῃ τὴν νέαν ταύτην μείωσιν τῆς ἐκτάσεως τοῦ ἐπ' αὐτοῦ εἴπερ ποτὲ παρακμάσαντος ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἀποθανὼν τῇ 27 Αὐγούστου 423 ἐν Ῥαβέννῃ ἐξ ὕδρωπος ὡς ὁ πατὴρ Θεοδόσιος.

ΙΑ' Ουαλεντινιανος Γ' (425-455) και Αττιλας. — Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ὀνωρίου ἔμενεν ἔρημος ὁ θρόνος τῆς Ῥαβέννης, ἥτις ἦτο ἡ καθ' αὑτὸ πρωτεύουσα τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἀντὶ τῆς μετὰ τὰς βαρβαρικὰς δῃώσεις τέλεον ἐκπεσούσης Ῥώμης. Καὶ ὁ μὲν Ὀνώριος εἶχεν ἀποθάνει ἄνευ ἀρρένων τέκνων, ἀλλ' ἡ δυναστεία τοῦ Θεοδοσίου δὲν εἶχεν ἐκλίπει ἐν τῇ Δύσει. Ἐκ τῆς ἀδελφῆς τοῦ Ὀνωρίου Πλακιδίας καὶ τοῦ δευτέρου αὐτῆς συζύγου Κωνσταντίου εἶχε γεννηθῇ ὁ Οὐαλεντινιανός, ὅστις ἠδύνατο νῦν νὰ καταλάβῃ τὸν χηρεύοντα θρόνον. Ἀλλ' οὗτος ἦτο κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Ὀνωρίου παιδίον ἑξαετές, οὐδ' εὑρίσκετο κἂν ἐν Ῥαβέννῃ, ἀλλ' ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου ἡ Πλακιδία, διχονοήσασα πρὸς τὸν ἀδελφόν, εἶχε μεταβῇ ἀρχομένου τοῦ 423 πρὸς τὸν ἀνεψιὸν Θεοδόσιον τὸν μικρόν, ὅστις εἶχε διαδεχθῇ τὸν ἐν ἔτει 408 θανόντα Ἀρκάδιον. Οὕτως ἐφαίνετο λοιπὸν πρὸς ὥραν τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος καὶ πάλιν ἑνωθὲν ὑπὸ τὸν ἔγγονον Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου. Ἀλλ' ὁ νεανίας ὁ διοικῶν τὸ ἀνατολικὸν κράτος εἶχεν ἐν τοῖς χρόνοις τῶν παιδικῶν ἐτῶν τοιαύτης τύχει ἀνατροφῆς παρὰ τῆς πρεσβυτέρας ἀδελφῆς Πουλχερίας, ὥστε ἡ ἔμφυτος αὐτοῦ νωθεία ἔτι μᾶλλον αὐξηθεῖσα καθίστανεν αὐτὸν μόλις που ἱκανὸν νὰ διευθύνῃ τὰ τοῦ ἐμπεπιστευμένου αὐτῷ κράτους. Τοιοῦτος δὲ ὢν ἥκιστα ἠδύνατο νὰ ἐπιδείξῃ ὁ Θεοδόσιος τὴν πρωτοβουλίαν καὶ δρᾶσιν, ὧν ὤφειλεν ἀναγκαίως νὰ εἶνε κάτοχος ὁ θέλων νἀναλάβῃ ἐν ἡμέραις εἴπερ ποτὲ κρισίμοις τὴν καὶ πάλιν ἕνωσιν τῶν δύο μοιρῶν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Διὸ οὐδ' ἐσκέφθη κἂν ὁ Θεοδόσιος περὶ προσαρτήσεως τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν εἰς τὸ ἀνατολικὸν κράτος, ἀλλ' ἀνεβίβασεν ἐπὶ τὸν χηρεύοντα θρόνον τῆς Ῥαβέννης μετὰ τὴν ἐκνίκησιν καὶ τὸν φόνον τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ καταλαβόντος τὴν ἀρχὴν τῆς Δύσεως ψευδαυγούστου Ἰωάννου τὸν Οὐαλεντινιανὸν Γ', ἀναθεὶς τὴν ἐπιτροπείαν τοῦ ἀνηλίκου εἰς τὴν χήραν τοῦ Κωνσταντίου καὶ μητέρα τοῦ ὀρφανοῦ Πλακιδίαν.

Ἐπὶ δὲ τῶν ἡμερῶν τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ, ὅστις αὐξηθεὶς προσέθηκεν εἰς τὴν ἐξακολουθήσασαν ἀδυναμίαν τῶν παιδικῶν χρόνων τὴν ἀσωτίαν καὶ τὸ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

φιλήδονον, δύο ἄνδρες παρουσιάζονται ἄγοντες καὶ φέροντες τὰ τοῦ δυτικοῦ κράτους, ὁ κόμις Βονιφάτιος καὶ ὁ Ἀέτιος. Καὶ ὁ μὲν Βινιφάτιος ἐτύγχανεν ἰδίως τῆς εὐνοίας τῆς Πλακιδίας. Διοικητὴς ὢν τῆς Ἀφρικῆς, εἶχεν ἀκολουθήσει τὴν βασιλομήτορα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ εἶχε μείνει πιστὸς εἰς αὐτὴν κατὰ πάσας αὐτῆς τῆς περιπετείας. Ἀλλ' ἐπεκράτησεν ὅμως αὐτοῦ ὁ φιλόδοξος καὶ ὁρμητικὸς ἀντίπαλος Ἀέτιος, υἱὸς τοῦ ἱππάρχου Γαυδεντίου καὶ πλουσίας ἐπιφανοῦς Ἰταλίδος, γεννηθεὶς ἐν Δωροστόλῳ (Σιλιστρίᾳ), τῆς κάτω Μοισίας τῷ 395 ἢ 396. Καὶ ἦτο μὲν ὁ Ἀέτιος ἀνώτερος πάσης πλεονεξίας καὶ κάτοχος ῥωμαϊκῆς ἀξιοπρεπείας καὶ μεγάλου πατριωτισμοῦ, ἀλλ' αἱ ἀρεταὶ αὗται ὑπεδιβάζοντο ὑπὸ τῆς κατεχούσης αὐτὸν μεγάλης φιλαρχίας, προβαινούσης μέχρι πάθους, καὶ τῆς ἀληθῶς σκανδαλώδους δολοπλοκίας τοῦ ἀνδρός. Ἐνωρὶς ταχθεὶς εἰς τὴν στρατιάν, εἶχεν ὁμηρεύσει ἀπὸ τοῦ 409 τὸ μὲν πρῶτον παρὰ τῷ Ἀλαρίχῳ, ἔπειτα δὲ παρὰ τοῖς Οὔννοις· ἀπαλλαγεὶς δ' ἔπειτα τῆς ὁμηρείας, ἀνῆλθεν ἀπὸ ἀξιώματος εἰς ἀξίωμα ἐν τῇ αὐλῇ, εἰς ἣν ἤδη ἐνωρὶς παρέσχε μεγάλας ὑπηρεσίας. Ἀλλ' ἡ φιλοδοξία ἐπέβαλλεν εἰς αὐτὸν τὴν ἀπὸ τοῦ Βονιφατίου ἀπαλλαγήν. Πρὸς τοῦτο δ' ἐσυκοφάντησε τὸν Βονιφάτιον, διαμένοντα ἐν Ἀφρικῇ ὡς διοικητήν, εἰς τὴν Πλακιδίαν, καὶ ἔπεισε τὴν βασιλομήτορα νὰ ἀνακαλέσῃ αὐτὸν ὡς δῆθεν βυσσοδομεύοντα προδοσίαν. Ἀλλὰ συγχρόνως ὅμως ὁ Ἀέτιος ἐμήνυσε δολίως εἰς τὸν Βονιφάτιον νὰ μὴ ὑπακούσῃ εἰς τὴν διαταγὴν τῆς Πλακιδίας, ἅτε ἀπειλούμενος ὑπὸ θανάτου. Ταῦτα δὲ πάντα ἤγαγον εἰς ἀποστασίαν τὸν Βονιφάτιον, ὅστις ἐκάλεσεν ἐξ Ἱσπανίας τοὺς Βανδήλους. Ἡ πρόσκλησις δὲ αὕτη ἐπήρχετο λίαν πρόσφορος εἰς τοὺς Βανδήλους, μελετῶντας ἤδη τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀφρικῆς. Διό, πλεύσαντες ἐκ τῆς Ἱσπανίας ὑπὸ τὸν Γιζέριχον (429), παρέστησαν ἀντὶ ἐπικούρων τοῦ Βονιφατίου κατακτηταὶ τῆς ἀφρικανικῆς ἐπαρχίας. Εἰς μάτην ὁ Βονιφάτιος, βλέπων δηουμένην τὴν χώραν καὶ ἐννοήσας τὴν πλάνην αὐτοῦ, συνδιαλλαγεὶς δ' ἐν τῷ μεταξὺ πρὸς τὴν Πλακιδίαν, ἐκήρυξεν εἰς τοὺς ἐπιδρομεῖς ἐπικούρους, ὅτι δὲν εἶχεν ἀνάγκην αὐτῶν. Οἱ Βανδῆλοι, ὑποστηριζόμενοι ὑπὸ τῶν ἰθαγενῶν τῆς Μαυριτανίας καὶ ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν καὶ Δονατιστῶν τῆς Ἀφρικῆς, ἐπεξετείνοντο ὁσημέραι ἐν τῇ χώρᾳ, κυριεύοντες πόλιν μετὰ πόλιν, καὶ ἠνάγκασαν τέλος τὸν Βονιφάτιον μετὰ διπλῆν αὐτοῦ ἧτταν νὰ κενώσῃ τὸ ἔδαφος τῆς Ἀφρικῆς (431).

Ἡ δ' ἐν τῇ αὐλῇ τῆς Ῥαβέννης νέα ἐμφάνισις τοῦ Βονιφατίου καὶ ἡ ἀνάκτησις τῆς εὐνοίας τῆς Πλακιδίας, ἥτις διώρισεν αὐτὸν ἀρχιστράτηγον, ἐμείου προφανῶς τὸ ἀξίωμα τοῦ Ἀετίου, ἀνδρός, ὅστις, καθ' ὃν χρόνον ὁ Βονιφάτιος παρέδιδε τὴν Ἀφρικὴν ἕρμαιον εἰς τοὺς Βανδήλους, παρεῖχεν ἐπιφανεῖς ὑπηρεσίας εἰς τὴν βασιλείαν, πολεμῶν νικηφόρος Φράγκους, Οὐσιγότθους καὶ Ἰουθούγγους (428-432). Ἦτο λοιπὸν φανερόν, ὅτι δὲν ἦτο

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

δυνατὸν νἀποφευχθῇ ὁ μεταξὺ τῶν δύο ἀντιβασιλέων πόλεμος. Καίτοι δὲ ἰσχυρὰ ἦτο ἡ στρατιὰ τοῦ Βονιφατίου, εἰς ἣν ἐτάσσοντο καὶ Γότθοι καὶ ἐπίκουροι ἐξ Ἀφρικῆς, ἀντιπαραταχθεὶς πρὸς τὸν Ἀέτιον, ἐπληγώθη θανασίμως, καὶ ἀπέθανεν ἐν τῇ πρὸς αὐτὸν συγκροτηθείσῃ μάχῃ, ἥτις πιθανῶς συνέβη ἐν αὐτῇ τῇ Ἰταλίᾳ. Ἀλλ' ὁ γαμβρὸς τοῦ θανόντος κόμιτος Σεβαστιανός, συγκροτήσας νέαν μάχην μετὰ Γότθων ἐπικούρων πρὸς τὸν Ἀέτιον, ἐνίκησεν αὐτὸν καὶ ἠνάγκασεν εἰς φυγὴν πρὸς τοὺς Οὔννους, ὑφ' ὧν βοηθούμενος ἠδυνήθη νὰ ἐκνικήσῃ τὸν Σεβαστιανὸν τῷ 433.

Ἔκτοτε δέ, ἀνακτήσας ὁ Ἀέτιος τὴν εὔνοιαν τῆς Πλακιδίας καὶ ἀναδειχθεὶς πατρίκιος τῷ 434, ἀνέπτυξεν ἔκτακτον δραστηριότητα καὶ πολεμικὴν τόλμην, ἐν ᾧ συγχρόνως ἐπέδειξεν ἔξοχον τέχνην διπλωμάτου, διακριθεὶς διὰ τούτων τῶν ἀρετῶν ἐπὶ εἴκοσιν ὅλα ἔτη καὶ πλέον καὶ συντελέσας εἰς ἄμυναν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ νέαν δόξαν τοῦ κράτους ἐφ' ὅσον ἦτο τοῦτο δυνατὸν ἐν ἡμέραις παρακμῆς καὶ διαλύσεως.

Ἀληθῶς οἱ κίνδυνοι, ὑφ' ὧν ἠπειλεῖτο τὸ κράτος, ἦσαν μέγιστοι. Ἐν μὲν τῇ Γαλατίᾳ τοιαῦται ἦσαν αἱ δῃώσεις, αἱ στάσεις, αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν βαρβάρων, ὥστε σχεδὸν προέκειτο περὶ νέας ἐξ ὑπαρχῆς κατακτήσεως τῆς χώρας, ἣν ἐνέμοντο Βαγαυδοὶ καὶ Φράγκοι, Οὐσιγότθοι καὶ Βουργοῦνδοι. Ἀλλ' ὁ Ἀέτιος ἠδυνήθη, ἀκαταπονήτως ἀγωνιζόμενος, νὰ νικήσῃ μὲν τοὺς Βουργούνδους ἐν δύο μάχαις (435-436), νὰ καταπαύσῃ δὲ τὴν ἀποστασίαν τῶν Βαγαυδῶν, νὰ περιστείλῃ τὴν ἀλαζονείαν τῶν ὑπὸ τὸν Θεοδώριχον Οὐσιγότθων τῆς Τολώσης καὶ νὰ νικήσῃ τῷ 445 Χλωδίωνα τὸν βασιλέα τῶν Φράγκων, οἵτινες ἀπὸ τοῦ 436, διαρρήξαντες τὰς μετὰ τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους συνωμολογημένας συνθήκας, εἶχον ἐπιδράμει τὴν Ναρβωνῖτιν.

Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξύ, ἐν ᾧ ὁ Ἀέτιος νικηφόρος ἐμάχετο ἐν Γαλατίᾳ, θλιβερὰ ἔφθασαν ἀγγέλματα εἰς τὴν Ῥάβενναν ἐκ τῆς Ἀφρικῆς, ὅπου ὁσημέραι ἐνισχύοντο μᾶλλον μᾶλλον οἱ Βανδῆλοι. Τῇ δὲ 23 Ὀκτωβρίου 439 ὁ Γιζέριχος ἐκυρίευε τὴν Καρχηδόνα, ἀνορθουμένην καὶ πάλιν κατὰ μοιραίαν τῆς τύχης φορὰν ἑξακόσια σχεδὸν ἔτη μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Σκιπίωνος ἅλωσιν εἰς ἀντίπαλον τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἐν ᾧ χρόνῳ ἡ ἀρχαία κυρίαρχος, ἡ Ῥώμη, εἶχεν ἐκπέσει, τὴν δὲ θέσιν αὐτῆς εἶχε καταλάβει ἡ Ῥάβεννα. Ἀπὸ δὲ τῆς Καρχηδόνος ὡς πρωτευούσης τοῦ ἐν Ἀφρικῇ κράτους τῶν Βανδήλων ἔπλευσεν ὁ Γιζέριχος εἰς τὴν Σικελίαν, καὶ κατέλαβε μὲν τὸ Λιλύβαιον, ἠπείλει δὲ τὸν Πάνορμον καὶ τὴν ἀπέναντι Ἰταλίαν, οἱονεὶ ἀντιπροσωπεύων μετὰ αἰῶνας τὴν νέμεσιν τῆς ἱστορίας διὰ τὰ παλαιὰ παθήματα, ὅσα ποτὲ εἶχον ὑποστῆ οἱ Καρχηδόνιοι παρὰ τῶν Ῥωμαίων. Ὁ δὲ Οὐαλεντινιανός, κλίνων τὴν κεφαλὴν πρὸ τοῦ μεγέθους τοῦ κινδύνου, ἠναγκάζετο πρὸς ἀποσόβησιν μεγαλειτέρων δεινῶν νὰ ὑπογράψῃ ἐπονείδιστον πρὸς τὸν Γιζέριχον εἰρήνην, δι' ἧς οἱ Ῥωμαῖοι ἀνεγνώριζον μὲν τὴν ἐν

Ἀφρικῇ ἀρχὴν τῶν Βανδήλων, περιωρίζοντο δὲ εἰς μόνην τὴν Τριπολῖτιν, τὴν Κίρταν, ἤτοι τὴν σημερινὴν Κωνσταντῖναν, καί τινας ἄλλας πόλεις τῆς Μαυριτανίας. Οὕτως ἱδρύετο ἐν Ἀφρικῇ εἴπερ ποτὲ ἰσχυρὸν τὸ ἀφρικανικὸν ἐκεῖνο κράτος τῶν Βανδήλων, ὅπερ μόλις μετὰ ἑκατὸν περίπου ἔτη ἐπέπρωτο νὰ καταλύσῃ ὁ στρατηγὸς τοῦ Ἰουστινιανοῦ Βελισάριος, ἄγων δέσμιον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸν τελευταῖον τῶν Βανδήλων βασιλέα Γελίμερον (534).

Ἀλλ' ὁ μέγιστος τῶν κινδύνων, οὓς διέτρεξε τὸ δυτικὸν κράτος ἐπὶ τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ, ὑπῆρξεν ὁ παρὰ τῶν Οὔννων, ὁ δὲ Ἀέτιος δυνηθεὶς νὰ ἐκνικήσῃ αὐτοὺς περιεβλήθη ἄφθιτον δόξαν.

Οἱ Οὖννοι εἶχον φθάσει ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις ὑπὸ Ἀττίλαν τὸν υἱὸν τοῦ Μουνδιούχου εἰς τὸ ὕψιστον τῆς ἀκμῆς. Ὑπὸ τὸν σθεναρὸν ἐκεῖνον στρατηλάτην, ὅστις ἦτο ἅμα καὶ διπλωμάτης δυσκαταγώνιστος, οἱ Οὖννοι ἀπέβησαν τὸ ἰσχυρότατον καὶ φοβερώτατον τῶν βαρβάρων ἐθνῶν, πρὸς ἃ ἦλθέ ποτε εἰς σύγκρουσιν τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος. Ὁποία δὲ ἡ χρῆσις ἣν ἐποιοῦντο τῆς δυνάμεως ἐκείνης χαρακτηριστικώτατα δηλοῦσι τὰ δύο λόγια, ἅτινα φέρονται λεγόμενα ὑπὸ τοῦ βασιλέως αὐτῶν. «Εἶμαι ἡ μάστιξ τοῦ θεοῦ, ἡ σφύρα τοῦ σύμπαντος» ἔλεγεν ὁ Ἀττίλας, ὅστις εἶνε ὁ ἐπιφανέστατος, ἀλλ' ἅμα καὶ ὁ γνησιώτατος ἀντιπρόσωπος τῆς φυλῆς τῶν Οὔννων, φέρων ἐν ἑαυτῷ ἁπάσας τῶν ὁμοεθνῶν τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς κακίας. Καὶ προσέθετεν ἐνδεικτικώτατα, εἰκονίζων τὴν ὁρμὴν τῶν ἐπιδρομῶν τοῦ ἔθνους οὗ ἡγεῖτο καὶ τὰ παθήματα τῶν χωρῶν ἃς οἱ Οὖννοι ἐδῄουν· «ὅπου διῆλθεν ὁ ἵππος μου δὲν ἀναβλαστάνει χόρτος». Καρπὸς δὲ τῶν τοιούτων δῃώσεων ἦτο ὁ πλοῦτος ὁ συνεσωρευμένος ἐν τῷ βασιλικῷ χωρίῳ, πλησίον τοῦ Τοκαίου (Tokaj) τῆς σημερινῆς Οὐγγαρίας, ὅπου ἦσαν τὰ βασίλεια τοῦ Ἀττίλα.

Ἀπὸ τοῦ κέντρου λοιπὸν ἐκείνου τῶν Οὔννων ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Παννονίᾳ ὁρμώμενος ὁ Ἀττίλας ἐτράπη τὸ πρῶτον ἐναντίον τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐπὶ τοῦ ἀπολέμου Θεοδοσίου τοῦ μικροῦ, οὗ οἱ στρατηγοὶ ἀπεδείχθησαν ἀνίσχυροι ἀντίπαλοι τοῦ ἐπιδρομέως· αἱ δ' ἀποτυχίαι αὐτῶν ἤγαγον εἰς εἰρήνην μεταξὺ τοῦ βυζαντιακοῦ κράτους καὶ τῶν Οὔννων, ἐπιβαλόντων ὅρους βαρυτάτους (443). Ἀλλὰ καὶ αἱ συνθῆκαι αὗται δὲν ἀνέστειλαν νέας τῶν ἀποθρασυνθέντων νικητῶν ἐπιδρομάς, ἕως ἡ γενναία στάσις τοῦ διαδόχου τοῦ Θεοδοσίου Μαρκιανοῦ, ἀναβάντος ἐπὶ τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῷ 450 ὡς συζύγου τῆς πεντηκοντούτιδος ἀδελφῆς τοῦ Θεοδοσίου Πουλχερίας, ἀνεχαίτισε τὸν Ἀττίλαν καὶ ἔτρεψε τοὺς Οὔννους ἐπὶ τὴν Δύσιν. Συμπαραλαβὼν δὲ ὁ Ἀττίλας τὸν Ἰανουάριον τοῦ 451 πολυάριθμον στρατιὰν Οὔννων, Ὀστρογότθων, Γηπαίδων καὶ ἄλλων βαρβαρικῶν λαῶν, ὥρμησεν ἐπὶ τὰ νότια τῆς Γερμανίας. Δῃώσας δὲ τὴν χώραν μετ' ἀκαθέκτου ὁρμῆς καὶ αὐξήσας διὰ νέων βαρβάρων ἐκ τῶν γερμανικῶν χωρῶν τὴν στρατιάν, ἀνελ-

θοῦσαν ἐν ὅλῳ εἰς πεντακοσίας ἢ κατ' ἄλλας παραδόσεις εἰς ἑπτακοσίας χιλιάδας ἀνδρῶν, διέβη τὸν Ῥῆνον καθ' ἅπασαν τὴν ἀπὸ τῆς ἑλβετικῆς Βασιλείας μέχρι τῆς Κολωνίας γραμμὴν καί, εἰσελάσας εἰς τὰ βόρεια τῆς Γαλατίας, προεχώρησε δῃῶν μέχρι τῆς Αὐρηλίας. Ἀλλὰ τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου εἶχεν ἤδη παρασκευάσει τὴν ἀντίδρασιν. Ὁ Ἀέτιος, ἡγούμενος στρατιᾶς Οὐσιγότθων, Βουργούνδων, Ἀλανῶν καὶ Φράγκων, παρέστη ἀντιμέτωπος τοῦ ἐπιδρομέως, ὅστις, μαθὼν τὴν ἐπέλευσιν αὐτοῦ, ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ πρὸς τὴν σημερινὴν Καμπανίαν. Ἐν ταύτῃ δὲ τῇ χώρᾳ περὶ τὰς δύο ὥρας μακρὰν τῆς Αὐγούστης Τρικασίων (Troyes) κατὰ τὰ λεγόμενα Καταλαυνικὰ πεδία παρὰ τὴν σημερινὴν πόλιν Châlons sur Marne συγκρουσθεῖσαι αἱ ἀντίπαλοι στρατιαὶ συνεκρότησαν μάχην φονικωτάτην, ἐν ᾗ ἀνεδείχθη νικητὴς ὁ Ἀέτιος (451). Ἑκατὸν δ' ἑξήκοντα πέντε χιλιάδες νεκρῶν ἐκάλυψαν τὸ πεδίον τῆς μάχης, ἐν οἷς καὶ ὁ μετὰ τοῦ Ἀετίου συμμαχόμενος βασιλεὺς τῶν Οὐσιγότθων τῆς Τολώσης Θεοδώριχος. Ἡ λαμπρὰ νίκη τοῦ Ἀετίου συνεπέφερε τὴν ἀπὸ τῶν Οὔννων ἀπαλλαγὴν τῆς Γαλατίας, ἀλλ' ὄχι καὶ τὴν καταστροφὴν τῶν ἡττηθέντων, οὓς ὁ Ἀττίλας ἠδυνήθη νὰ διασώσῃ εἰς τὴν Παννονίαν. Ἀλλ' ἡ ὁρμὴ αὐτοῦ δὲν ἀνεστάλη ὑπὸ τῆς ἐν Γαλατίᾳ ἥττης. Ἐπιδοθεὶς δὲ δραστηρίως εἰς νέας παρασκευάς, ὥρμησε τὸ ἔαρ τοῦ ἑπομένου ἔτους 452 πρὸς νότον, καί, διαβὰς τὰς Ἰουλίας Ἄλπεις, κατέλαβε μὲν καὶ κατέστρεψεν ἄρδην τὴν Ἀκυληΐαν, ἐδῄωσε δὲ τοὺς ἀγροὺς τῆς κοιλάδος τοῦ Πάδου καὶ ἠρειπίωσε τὰς περικειμένας πόλεις. Τῶν δὲ ἀτυχῶν κατοίκων τῆς βορείας Ἰταλίας τινὲς μὲν ἔφυγον εἰς τὰ ὄρη, ἄλλοι δέ, περισωθέντες εἰς τὰ τενάγη τοῦ Ἀδρίου, ἔκτισαν τὰς πρώτας καλύβας, ἐξ ὧν σὺν τῷ χρόνῳ προῆλθεν ἡ Βενετία. Ἐν τούτοις δὲ ὁ Ἀέτιος ἐπωφθαλμιᾶτο μὲν ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ ἀνισχύρου καὶ ζηλοτύπου Οὐαλεντινιανοῦ ἀφ' οὗ χρόνου μάλιστα εἶχε στερηθῇ τῆς προστασίας τῆς Πλακιδίας, θανούσης τῇ 27 Νοεμβρίου 450, οὐδ' εἶχεν ἄλλως τὴν δύναμιν νἀντεπεξέλθῃ μετὰ τῶν ἀπολέμων κατοίκων τῆς Ἰταλίας ἐναντίον τοῦ Οὔννου ἐπιδρομέως. Ἀφ' οὗ δὲ οὐδ' ὁ μόνος ἐκεῖνος νικητὴς τοῦ Ἀττίλα ἠδύνατο νὰ σώσῃ τὴν Ῥώμην καὶ τὴν Ἰταλίαν, οἱ ἔντρομοι Ῥωμαῖοι ἀνεκρέμασαν τὰς ἐσχάτας αὐτῶν ἐλπίδας εἰς τὸ ἔλεος τοῦ νικητοῦ. Καὶ δὴ ὁ πάπας Λέων καὶ ὁ συγκλητικὸς Ἀβιηνός, μεταβάντες συμφώνως πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν ἀμφισβητουμένην παράδοσιν μετ' ἄλλων συμπρέσβεων εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Ἀττίλα, ἔπεισαν αὐτὸν διὰ δεήσεών καὶ δώρων εἰς ὑποχώρησιν. Ἀλλὰ πιθανῶς πολὺ μᾶλλον τῆς φιλανθρωπίας συνετέλεσαν νὰ πείσωσιν αὐτὸν αἱ ἀγγελλόμεναι κατ' αὐτοῦ παρασκευαὶ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ἀνατολῆς Μαρκιανοῦ. Μετὰ δὲ τὴν εἰς τὴν Παννονίαν ἐπιστροφὴν ἀπέθανεν ὁ Ἀττίλας αἴφνης τῷ 453 ἐν τῇ ἰδίᾳ πρωτευούσῃ. Ὁ δὲ θάνατος τοῦ γενναίου τῶν Οὔννων στρατηλάτου συνεπήγαγε τὴν ἔριν τῶν υἱῶν αὐτοῦ καὶ

τὴν ὑπὸ τῶν Γηπαίδων, Ὀστρογότθων, Σουήβων καὶ Ῥουγίων ἧτταν τοῦ πρεσβυτέρου αὐτοῦ υἱοῦ Ἐλλὰκ παρὰ τὸν ποταμὸν τῆς βορείας Οὑγγαρίας Νετάδ (454). Συνέπεια δὲ τῆς ἥττης ὑπῆρξεν ἡ κατάλυσις τοῦ οὐννικοῦ βασιλείου διὰ τῆς ἀπελευθερώσεως μὲν τῶν ὑπὸ τοὺς Οὕννους δουλευόντων Ὀστρογότθων καὶ Γηπαίδων, τῆς ἀποχωρήσεως δὲ τῶν Οὕννων ἀπὸ τῶν τέως μονίμων κατὰ τὴν Παννονίαν οἰκήσεων πρὸς τὰς παρὰ τὸν Τύραν καὶ τὸν Βορυσθένην χώρας καὶ τῆς κατ' ὀλίγον ἐπελθούσης συγχωνεύσεως μετ' ἄλλων λαῶν, καὶ ἰδίως τῶν Ἀβάρων, τῶν Χαζάρων καὶ Βουλγάρων.

Κατὰ τὸ αὐτὸ δ' ἐκεῖνο ἔτος, καθ' ὃ κατεφέρετο παρὰ τῶν ἡνωμένων βαρβάρων τὸ θανάσιμον κατὰ τοῦ οὐννικοῦ κράτους τραῦμα διὰ τῆς ἥττης τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀττίλα, ἀπέθνησκεν ἐν Ῥώμῃ διὰ τῆς χειρὸς αὐτοῦ τοῦ αὐτοκράτορος ὁ Ἀέτιος, πίπτων θῦμα τῶν ὑπὸ τῶν αὐλικῶν ἀπὸ μακροῦ ἤδη χρόνου ἐξεγερθεισῶν ὑπονοιῶν τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ κατὰ τοῦ μεγάλου στρατηγοῦ.

Σὺν δὲ τῷ θανάτῳ τοῦ Ἀετίου ἄρχεται τὸ δυτικὸν κράτος βαῖνον γοργοῖς βήμασι πρὸς τὴν καταστροφήν, ἧς τὸ σύνθημα ἐδόθη τὸ ἐπιὸν ἔτος διὰ τοῦ φόνου τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ, ὃν ἤγαγεν εἰς τὸν τάφον ἡ ἰδία αὐτοῦ ἀκολασία. Ἔπεσε δὲ δολοφονηθεὶς τῇ 16 Μαρτίου 455 ἐν Ῥώμῃ ἐν τῷ πεδίῳ τοῦ Ἄρεως ὑπὸ δύο Γότθων στρατιωτῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς, οὓς εἶχε μισθώσει ὁ πλούσιος συγκλητικὸς Πετρώνιος Μάξιμος, ἐκδικῶν τὴν ὑπὸ τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ ἀτιμασθεῖσαν συζυγικὴν αὐτοῦ τιμήν.

ΙΒ' Οἱ τελευταῖοι αὐτοκράτορες (455-476). — Τὸ χρῆμα, δι' οὗ ὁ Μάξιμος κατώρθωσε τὸν φόνον τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος ἐκ τοῦ οἴκου Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου, ἐβοήθησεν αὐτὸν τὴν ὑστεραίαν εἰς τὴν ἀνάρρησιν αὐτοῦ. Ἀλλὰ βραχεῖα ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ τοῦ Μαξίμου. Τρεῖς μόλις μῆνας μετὰ τὴν ἀνάβασιν αὐτοῦ ἐπὶ τὸν θρόνον στόλος βανδηλικὸς ὑπὸ τὸν Γιζέριχον προσωρμίζετο εἰς τὸ ἐπίνειον τῆς Ῥώμης, τὸν τραϊάνειον λιμένα. Διηγεῖτο δὲ ἡ ἀρχαία παράδοσις, ὅτι τὸν βασιλέα τῶν Βανδήλων εἶχε καλέσει αὐτὴ ἡ χήρα τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ Εὐδοξία, ἡ θυγάτηρ τῆς Ἀθηναίας συζύγου Θεοδοσίου τοῦ μικροῦ Εὐδοκίας, ἣν μετὰ τὸν φόνον τοῦ συζύγου ὁ ἑξηκοντούτης Μάξιμος εἶχεν ἀναγκάσει νὰ συζευχθῇ αὐτόν, ἀλλ' ἥτις, ἐννοήσασα μετὰ τὸν γάμον, ὅτι ὁ νέος σύζυγος ἦτο ὁ πρωταίτιος τοῦ φόνου τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ, ἠθέλησε νὰ ἐκδικηθῇ αὐτὸν πικρῶς. Καὶ πράγματι ἅμα τῷ ἀγγέλματι τῆς προσεγγίσεως τοῦ Γιζερίχου ὁ Μάξιμος ἠθέλησε νὰ σωθῇ φεύγων ἐκ τῆς Ῥώμης. Ἀλλ' οἱ Ῥωμαῖοι στασιάσαντες ὥρμησαν κατὰ τοῦ φεύγοντος αὐτοκράτορος, καὶ ἐφόνευσαν αὐτὸν μετὰ καὶ τοῦ υἱοῦ Παλλαδίου, ὃν εἶχεν ἀναδείξει καίσαρα (12 Ἰουνίου 455). Ἄνευ δ' ἀντιστάσεως εἰσήλαυνε μετὰ τρεῖς ἡμέρας εἰς τὴν Ῥώμην ὁ τῶν Βανδήλων βασιλεύς,

καὶ παρέδιδε τὴν πόλιν εἰς οἰκτρὰν λεηλασίαν, διαρκέσασαν ἐπὶ δεκατέσσαρας ἡμέρας. Καὶ τῆς μὲν ζωῆς τῶν πολιτῶν ἐφείσθη ὁ κατακτητής, ἀλλ' οἱ θησαυροὶ τῆς Ῥώμης καὶ τὰ καλλιτεχνήματα, οὐδ' αὐτῶν τῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις κειμηλίων ἐξαιρουμένων, ἀπήχθησαν εἰς τὴν Καρχηδόνα ὑπὸ τοῦ Γιζερίχου, ὅςτις, ἀποπλεύσας μετὰ τὴν δήωσιν, συναπήγαγε πλῆθος πολὺ αἰχμαλώτων, ἐν αἷς καὶ αἱ δύο θυγατέρες τῆς Εὐδοξίας.

Ἐν ᾧ δὲ τὸ ἐκπνέον κράτος ἀπέβαλλε τὴν μὲν μετὰ τὴν δὲ τὰς ὑπολειπομένας τῶν ἐπαρχιῶν ὑπὸ τῶν ὁσημέραι θρασυνομένων βαρβάρων καὶ περιωρίζετο κατὰ μικρὸν εἰς μόνην τὴν Ἰταλίαν, τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους δεσπόζουσι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μαξίμου οἱ Γερμανοὶ βάρβαροι, ἐπιβάλλοντες αὐτοὶ κατὰ βούλησιν ἡγεμόνας εἰς τοὺς Ῥωμαίους. Πρῶτος δὲ τῶν τοιούτων αὐτοκρατόρων ὑπῆρξεν ὁ Μάρκος Μαικίλιος Ἄβιτος, χρηματίσας ὕπαρχος τῆς Γαλατίας ἐπὶ Οὐαλεντινιανοῦ καὶ διδάσκαλος τῶν ῥωμαϊκῶν γραμμάτων παρὰ τῷ νεαρῷ Θεοδωρίχῳ Β' τῷ υἱῷ τοῦ ἐν τοῖς καταλαυνικοῖς πεδίοις πεσόντος βασιλέως τῶν ἐν Γαλατίᾳ Οὐσιγότθων. Οἱ Οὐσιγότθοι δὲ ὑπῆρξαν οἱ ἀναγκάσαντες τὸν Ἄβιτον νὰ περιβληθῇ τὴν πορφύραν ἐν Ἀρελάτῳ τῆς Γαλατίας τὸν Αὔγουστον τοῦ 455 καὶ συμπράξαντες εἰς τὴν ἐπιτυχῆ διεξαγωγὴν νέου πολέμου ἐν Ἱσπανίᾳ, δῃουμένῃ ὑπὸ τῶν τὴν Γαλικίαν κατεχόντων Σουήβων. Ἀλλ' ἐν ᾧ ἀφ' ἑνὸς ὁ Ἄβιτος διὰ τῶν Οὐσιγότθων τῆς Γαλατίας ἀπεπειρᾶτο νἀνακτήσῃ τὴν ἀπωτάτην Ἱσπανίαν, αὐτὴν τὴν ἐν Ἰταλίᾳ ἀρχὴν παρέδιδεν ἕρμαιον εἰς τὸν Σουῆβον Ῥικίμερον, ἐκ μητρὸς ἔγγονον τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἀταούλφου Βαλλία. Ἀναδειχθεὶς δ' ὁ Ῥικίμερος ὑπὸ τοῦ Ἀβίτου ἀρχιστράτηγος τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἀπέβη πανίσχυρος καὶ αὐτόχρημα ἡγεμών, κατὰ τὸ φαινόμενον ἀναβιβάζων καὶ καταβιβάζων αὐτοκράτορας ἐπὶ δεκαὲξ ὅλα ἔτη, πράγματι δὲ αὐτὸς διέπων τὰ πάντα καὶ ἄγων καὶ φέρων τὴν Ἰταλίαν. Πρώτη δ' ἐπιφανὴς ἔνδειξις τῆς ἀρχομένης δυνάμεως τοῦ Ῥικιμέρου ὑπῆρξεν ἡ μετὰ τοὺς ἐν Σικελίᾳ καὶ Κύρνῳ ἀγῶνας αὐτοῦ κατὰ τῶν Βανδήλων ἐπίθεσις ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ Ἀβίτου, ὃν ἠνάγκασε τῇ 16 Ὀκτωβρίου 456 νὰ παραιτήσῃ τὸν θρόνον, ἀνταλλάσσων αὐτὸν μετὰ τῆς ἐπισκοπικῆς ἕδρας τῆς Πλακεντίας. Καὶ ἐπί τινας μὲν μῆνας ἔμεινε χηρεύων ὁ θρόνος τῆς Δύσεως, κατὰ τύπους ἑνωθείσης μετὰ τῆς Ἀνατολῆς ὑπὸ τὸν Μαρκιανόν. Τούτου δὲ θανόντος τῇ 17 Φεβρουαρίου 457, ὁ διάδοχος αὐτοῦ Λέων ὁ Μακέλλης τὸν μὲν Ῥικίμερον ἀνέδειξε πατρίκιον, τὴν δ' ἀρχὴν τῆς Δύσεως ἀνέθηκεν εἰς τὸν εὐγενῆ Ῥωμαῖον Φλάβιον Ἰούλιον Μαϊωριανόν, περιβληθέντα τὸ διάδημα ἐν Ῥαβέννῃ τῇ 1 Ἀπριλίου 457.

Ὁ Μαϊωριανὸς εἶνε ἐν ταῖς ἐσχάταις ταύταις ἡμέραις τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους αὐτοκράτωρ ἀντάξιος καλλιτέρων χρόνων. Διακριθεὶς ἤδη πρὸ τῆς ἀναρρήσεως ἐπὶ στρατιωτικῇ ἀρετῇ, ὡς αὐτοκράτωρ ἀναδεικνύεται

οὐ μόνον στρατηγὸς ἐξαίρετος, ἀλλὰ καὶ ἄρχων συνετός. Καὶ ἐν μὲν τῇ διοικήσει πολλαχῶς ἀγωνίζεται διὰ νόμων ἀξίων λόγου νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν τάξιν, νὰ καταπαύσῃ πᾶσαν κατάχρησιν, νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν γοητείαν τῆς δικαιοσύνης. Ὡς στρατηγὸς δὲ ἀναλαμβάνει γενναίως τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν Οὐσιγότθων τῆς Γαλατίας, οἵτινες μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ Ἀβίτου εὑρίσκοντο ἐν πλήρει ἀποστασίᾳ, καὶ τῶν Βανδήλων τῆς Ἀφρικῆς, οἵτινες, ἐκ νέου ἀποθρασυνθέντες, ἀπετόλμων νὰ πλέωσι μέχρις αὐτῶν τῶν ἀκτῶν τῆς ἰταλικῆς χερσονήσου. Καὶ τὸν μὲν Θεοδώριχον τὸν Β΄ ἠνάγκασε τελευτῶντος τοῦ 459 νὰ ὁμολογήσῃ εἰρήνην, ἀναγνωρίζουσαν σὺν τοῖς ἄλλοις τὰ ἐπὶ τῆς Ἱσπανίας δικαιώματα τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Πλεύσας δὲ εἰς τὴν Ἀφρικὴν καὶ ἐπιδείξας τὴν δύναμιν τῶν ῥωμαϊκῶν ὅπλων, ἤγαγε τὸν Γιζέριχον εἰς συνομολόγησιν συνθηκῶν, δι' ὧν ὁ βασιλεὺς τῶν Βανδήλων ὑπεχρεοῦτο νἀπέχῃ τῆς Ἰταλίας (460). Ἀλλὰ τοιοῦτος ἡγεμών, ἐμφορούμενος γενναιότητος καὶ πρωτοβουλίας, δὲν ἠδύνατο νἀρέσκῃ, ὡς εἰκός, εἰς τὸν Ῥικίμερον, μὴ κατορθοῦντα νὰ μεταβάλῃ αὐτὸν εἰς ἁπλοῦν αὐτοῦ ὄργανον. Ἀποτέλεσμα δὲ τῆς ἀντιπράξεως αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἡ ὑποκίνησις στάσεως ἐν αὐτῇ τῇ στρατιᾷ τοῦ Μαϊωριανοῦ καθ' ὃν χρόνον ὁ αὐτοκράτωρ ἐπέστρεφεν ἐκ τῆς Ἀφρικῆς εἰς τὴν Ἰταλίαν διὰ τῆς Γαλατίας καὶ ὁ φόνος αὐτοῦ ἐν τῇ βορείῳ Ἰταλίᾳ κατ' Αὔγουστον τοῦ 461.

Ὁ θάνατος τοῦ Μαϊωριανοῦ καθίστανε τὸν Ῥικίμερον παντοδύναμον ἐν Ἰταλίᾳ. Ἀληθῶς ὁ ὑπ' αὐτοῦ κατασταθεὶς αὐτοκράτωρ Λίβιος Σεβῆρος (7 Αὐγούστου 461—15 Αὐγούστου 465) ἦτο ἁπλοῦν ὄργανον τοῦ Σουήβου στρατηλάτου. Ἀλλ' ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ περιωρίζετο εἰς μόνην σχεδὸν τὴν Ἰταλίαν, ἐν ᾧ ἐν μὲν τῇ Σικελίᾳ ἵδρυεν ἰδίαν ἀρχὴν ὁ γενναίως πρὸς τοὺς Βανδήλους πολεμῶν Μαρκελλῖνος, ἐν δὲ Γαλατίᾳ ὁ ἀνδρεῖος στρατηγὸς τοῦ Μαϊωριανοῦ καὶ ἀνταγωνιστὴς τῶν Οὐσιγότθων Αἰγίδιος, ὃν θανόντα τῷ 464 διεδέχθη ὁ υἱὸς Συάγριος.

Θανόντος δὲ τοῦ Σεβήρου, ἔτι μείζων ἀπέβη ἡ ἀναρχία ἐν τῷ κράτει, τοῦ Ῥικιμέρου οὐδένα ἐγκαταστήσαντος αὐτοκράτορα ἐπὶ δύο ὅλα ἔτη. Ἀλλ' ὁ αὔξων ἀπὸ τῶν Βανδήλων κίνδυνος ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν θέλησιν τῆς συγκλήτου, ἀπαιτησάσης τὴν ὑπὸ Λέοντος τοῦ Μακέλλη ἀνάδειξιν αὐτοκράτορος. Ὁ δὲ Λέων ἀνέδειξεν Ἀνθέμιον τὸν γαμβρὸν τοῦ προκατόχου αὐτοκράτορος τῆς Ἀνατολῆς Μαρκιανοῦ. Καὶ ὁ μὲν Ἀνθέμιος περιεβλήθη τὴν πορφύραν ἐν Ῥώμῃ τὴν 3 Ἀπριλίου 467, ὁ δὲ Ῥικίμερος διετήρει οἱονεὶ ἰδίαν αὐλήν, ἕδραν ἔχων τὰ Μεδιόλανα. Καὶ ἀνέστειλε μὲν ἐπί τινα χρόνον τὴν ἀπειλουμένην σύγκρουσιν ἡ συναφθεῖσα κηδεστία μεταξὺ τοῦ Ἀνθεμίου καὶ Ῥικιμέρου, λαβόντος σύζυγον τὴν θυγατέρα τοῦ αὐτοκράτορος. Ἀλλ' ἡ συνδιαλλαγὴ ὑπῆρξε βραχεῖα. Ὁ μὲν Ἀνθέμιος ἀνεδείχθη ἡγεμὼν ῥέκτης, καὶ ἀνέλαβεν ἐν συμπράξει μετὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κρά-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

τους τὴν καταπολέμησιν τῶν Βανδήλων, ἀλλ' ἡ ἔκβασις τοῦ πολέμου ἀπέβη ἀτυχὴς δυςαναλόγως πρὸς τὴν δραστηριότητα τοῦ αὐτοκράτορος. Οὐχ ἧττον δ' ἀτυχὲς ὑπῆρξε τὸ κράτος ἐν τῇ Γαλατίᾳ, ὅπου οἱ Γότθοι, θρασυνθέντες ἐκ τῆς μετὰ τῶν Βανδήλων συμμαχίας, ἀνέλαβον ὑπὸ τὸν ἀδελφὸν καὶ διάδοχον Θεοδωρίχου τὸν Β' Εὔριχον τὴν κατάκτησιν τῶν ῥωμαϊκῶν ἐν Γαλατίᾳ κτήσεων. Ἐν ᾧ δὲ οὕτω τὰ ῥωμαϊκὰ ὅπλα ἠτύχουν ἐν τῇ ξένῃ, ἀκοίμητος εἶχεν ἀναρριπισθῇ ἡ μεταξὺ Ἀνθεμίου καὶ Ῥικιμέρου διχόνοια, ἀγαγοῦσα τέλος εἰς τὴν ἔκρηξιν πολέμου, καθ' ὃν ὁ Σουῆβος γαμβρὸς, ἐκπολιορκήσας τὴν Ῥώμην καὶ εἰςελάσας εἰς τὴν πόλιν τῇ 11 Ἰουλίου 472, ἐφόνευσε τὸν πενθερὸν καὶ ἐγκατέστησεν ἐπὶ τοῦ θρόνου τὸν Βυζαντῖνον Ἀνίκιον Ὀλύβριον, καταγόμενον μὲν ἐκ γένους ἐπιφανοῦς, σύζυγον δὲ Πλακιδίας τῆς θυγατρὸς τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ καὶ τῆς Εὐδοξίας. Ἀλλ' ὁ μὲν νέος αὐτοκράτωρ ἀπέθανε μετ' ὀλίγους μόνον μῆνας, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ εἶχεν ἀποθάνει καὶ ὁ Ῥικίμερος τριάκοντα καὶ ἐννέα μόνον ἡμέρας μετὰ τὴν ἅλωσιν καὶ οἰκτρὰν δῄωσιν τῆς Ῥώμης.

Θανόντος δὲ τοῦ Ὀλυβρίου, ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ἀνατολῆς Λέων ἀνέδειξεν αὔγουστον τῆς Δύσεως τὸν Δαλμάτην Ἰούλιον Νέπωτα, σύζυγον τῆς ἀνεψιᾶς Μαρκελλίνου τοῦ ἐν Σικελίᾳ καὶ Σαρδόνι νικητοῦ τῶν Βανδήλων. Ἀλλ' ἤδη τὸν Ῥικίμερον εἶχε διαδεχθῇ ὡς Γερμανὸς πραγματικὸς κυρίαρχος τοῦ ἐκπνέοντος δυτικοῦ κράτους ὁ Βούργουνδος Γουνδοβάλης, ἀνεψιὸς τοῦ Ῥικιμέρου ἐξ ἀδελφῆς. Οὗτος, μὴ ἀνεχόμενος τὴν εἰς τὰ πράγματα τῆς Δύσεως ἀνάμιξιν τοῦ Λέοντος, ἐγκατέστησεν ἴδιον αὐτοκράτορα, τὸν Γλυκέριον, ὃν μετ' οὐ πολὺ, ἀποχωρήσαντος ἐκ τῆς Ἰταλίας τοῦ Γουνδοβάλου, ἀντεπεξελθὼν τὸν Ἰούνιον τοῦ 474 ἠνάγκασεν εἰς παραίτησιν καὶ ἀποχώρησιν εἰς τὴν ἐπισκοπὴν τῆς ἐν Δαλματίᾳ Σάλωνος ὁ Νέπως. Καὶ ἠγωνίσθη μὲν ὁ δραστήριος οὗτος αὐτοκράτωρ νὰ περισώσῃ τὰ λείψανα τῆς ἐν Γαλατίᾳ, Ἀφρικῇ καὶ Ἱσπανίᾳ ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, ἀλλ' αἱ προςπάθειαι αὐτοῦ ἀπέβησαν ἄγονοι. Ἀλλ' οὐδ' ἐν αὐτῇ τῇ Ἰταλίᾳ ὑπῆρξεν εὐτυχέστερος, ἐν ᾗ τὴν προτέραν θέσιν τοῦ Γουνδοβάλου κατέλαβεν ὁ Ῥούγιος πατρίκιος Ὀρέστης, ἄλλοτε γραμματεὺς τοῦ Ἀττίλα, ὅστις, κηρυχθεὶς ἐναντίον τοῦ Νέπωτος, ἠνάγκασεν αὐτὸν τῇ 28 Αὐγούστου 475 νἀποχωρήσῃ ἐκ τῆς Ἰταλίας καὶ ἀποσυρθῇ εἰς Σάλωνα τῆς Δαλματίας. Προτιμῶν δὲ ὁ Ὀρέστης νάγῃ καὶ φέρῃ τὰ τῆς Ἰταλίας ἀνευθύνως, ὡς πρότερον ὁ Ῥικίμερος καὶ ὁ Γουνδοβάλης, δὲν ἀναβαίνει αὐτὸς ἐπὶ τὸν χηρεύσαντα θρόνον, ἀλλ' ἀναβιβάζει ἐπ' αὐτὸν τὸν ἴδιον δεκαπενταέτη υἱὸν Ῥωμύλον τὸν ἐπικληθέντα εἰρηνικῶς Αὐγούστουλον ἢ Αὐγουστύλον (31 Ὀκτωβρίου 475). Ἀλλὰ βραχεῖα ὑπῆρξε τοῦ παιδίου τούτου, τοῦ τελευταίου τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους αὐτοκράτορος, ἡ ἀρχή. Οἱ Γερμανοὶ μισθοφόροι τοῦ κράτους, Ἔρουλοι, Ῥούγιοι, Τουρκιλίγκοι καὶ ἄλλα φῦλα ἐκ τῆς βορείου Γερμανίας,

ἀπήτησαν παρὰ τοῦ Ὀρέστου πρὸς ἀμοιβὴν τῶν ὑπηρεσιῶν τὴν εἰς αὐτοὺς παραχώρησιν τοῦ τριτημορίου τῆς ἰταλικῆς χώρας καὶ τῶν λοιπῶν δικαιωμάτων ἅτινα ἐκέκτηντο ἤδη ὡς σύμμαχοι τοῦ κράτους οἱ Οὐσιγότθοι καὶ οἱ Βουργοῦνδοι. Τοῦ δὲ Ὀρέστου ἀποκρούσαντος τὰς ἀπαιτήσεις αὐτῶν, τὰ γερμανικὰ στίφη ἀπέστησαν ἀπ᾽ αὐτοῦ, ἀνακηρύξαντα βασιλέα αὐτῶν τὸν νεαρὸν Ῥούγιον Ὀδόακρον, ὅστις εἶχεν ἤδη τῷ 472 ταχθῇ εἰς τὴν ἰταλικὴν στρατιὰν καὶ προϋπηρετήσει ὑπὸ τὸν Ῥικίμερον. Σπεύσας δὲ οὗτος ἐκ Ῥαβέννης εἰς Βενετίαν καὶ συνεπαγαγὼν νέας ἐπικουρίας ἐκ τῆς χώρας τῶν Ῥουγίων καὶ τῶν ὁμορούντων βαρβαρικῶν ἐθνῶν, ὥρμησεν ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν, καὶ ἐτράπη ἐπὶ τὸν Ὀρέστην. Πολιορκήσας δ᾽ αὐτὸν ἐν Τικίνῳ, τῇ σημερινῇ Παυίᾳ, ἐξεπόρθησε μὲν τὴν πόλιν τῇ 27 Αὐγούστου 476, τὸν δὲ Ὀρέστην, φυγόντα πρὸς τὴν Πλακεντίαν καὶ ζωγρηθέντα, διέταξε νἀποκεφαλίσωσι τὴν ὑστεραίαν. Ταχὺς δὲ προέβη μετὰ ταύτην τὴν νίκην ὁ Ὀδόακρος πρὸς τὴν Ῥάβενναν, ἧς τὴν ἄμυναν εἶχεν ἀναλάβει μετὰ τῶν περὶ τὸν ἀνήλικον αὐτοκράτορα πιστῶν ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ὀρέστου Παῦλος. Ἡττηθέντος δὲ καὶ τούτου τῇ 4 Σεπτεμβρίου 476 καὶ πεσόντος ἐν τῇ συγκροτηθείσῃ μάχῃ, οὐδεμία πλέον ὑπελείπετο σωτηρία εἰς τὸν Ῥωμύλον, ὅστις ἠναγκάσθη νὰ παραδοθῇ. Ἀλλ᾽ ἐπιεικὴς ὑπῆρξεν ὁ νικητὴς πρὸς τὸν Ῥωμύλον, φεισθεὶς τῆς ζωῆς τοῦ καταλυθέντος τελευταίου αὐτοκράτορος, οὗτος, λαβὼν παρὰ τοῦ Ὀδοάκρου ἐτησίαν σύνταξιν ἑξακισχιλίων χρυσῶν νομισμάτων, ἔζησεν ἐπί τινα ἔτη ἐν τῇ κατὰ τὴν Καμπανίαν ἀρχαίᾳ ἐπαύλει τοῦ Λουκούλλου ὡς ὑπότροφος τῶν ἤδη ὁριστικῶς τῆς Ἰταλίας δεσποσάντων Γερμανῶν, οἵτινες μετ᾽ ὀλίγα ἔτη ἵδρυον ἐν αὐτῇ ἀκμαῖον γοτθικὸν κράτος, οὗ ἡ κατάλυσις ἐπεφυλάσσετο εἰς τοὺς αὐτοκράτορος τῆς Ἀνατολῆς. Οὕτω δὲ ἡ μὲν Ῥώμη καὶ ἡ δυτικὴ μοῖρα τοῦ ἄλλοτε πανισχύρου καὶ ἑνιαίου ῥωμαϊκοῦ κράτους, ὅπερ ἐν τοῖς χρόνοις τῆς ὑψίστης ἀκμῆς περιελάμβανε τὸ μέγιστον μέρος τῆς εἰς τοὺς ἀρχαίους γνωστῆς οἰκουμένης, ὑπέκυπτεν ἀδόξως εἰς τὴν ὁρμὴν τῶν βαρβάρων ὀγδοήκοντα καὶ ἓν ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ μεγάλου Θεοδοσίου. Ἡ δὲ ἀνατολικὴ τοῦ κράτους μοῖρα ἠδυνήθη, ἐν μέσῳ μυρίων περιπετειῶν περισώζουσα τὴν κληρονομίαν τῆς ἀρχαιότητος καὶ προςλαμβάνουσα ἐξόχως ἑλληνικὸν τύπον, νἀντιμετωπίσῃ ἐπὶ αἰῶνας σθεναρῶς τὰς ἐπιθέσεις παντοίων πολεμίων καὶ τὰς ἐπιδρομὰς ὁρμητικῶν βαρβάρων μέχρι τῆς μοιραίας ἐκείνης ἡμέρας τοῦ 1453, καθ᾽ ἣν ὁ τελευταῖος τῶν Παλαιολόγων ἔσχε τὴν εὐτυχίαν νὰ πέσῃ γενναίως πρὸ τῆς Πύλης τοῦ Ἁγίου Ῥωμανοῦ πρὶν ἢ ἴδῃ εἰςελάσαντα εἰς τὴν γοητευτικὴν βασίλισσαν τοῦ Βοςπόρου τὰ στίφη Μωάμεθ τοῦ κατακτητοῦ.

ΠΙΝΑΞ

ΤΩΝ ΕΝ ΤΩι ΔΕΥΤΕΡΩι ΤΟΜΩι

ΠΕΡΙΛΑΜΒΑΝΟΜΕΝΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ

(*Ἐκεῖναι ὧν προτάσσεται ἀστερίσκος εἶνε ὁλοσέλιδοι*).

	σελ.
Μονομάχοι	1
* Ὁ Μάρκος Ἀντώνιος ἐν τῇ κηδείᾳ τοῦ Καίσαρος	5
Ὁ Μάρκος Ἀντώνιος ἐρευνῶν τὰ ἔγγραφα τοῦ Καίσαρος	9
* Ὁ φόνος τοῦ Κικέρωνος	21
* Τὸ ἐνύπνιον τοῦ Βρούτου	25
* Ὁ Μάρκος Ἀντώνιος παρὰ τῇ Κλεοπάτρᾳ	31
Ὁ Μάρκος Ἀντώνιος φθάνων εἰς τὴν ναυαρχίδα τῆς φευγούσης Κλεοπάτρας	50
Ὁ θάνατος τοῦ Μάρκου Ἀντωνίου	52
* Ἡ Κλεοπάτρα καὶ ὁ Ὀκταβιανός	53
Κύπελλον διάτρητον ἐξ ὑέλου	55
Δρόμος νεαρῶν πατρικίων ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ	56
Τὰ Βακχεῖα παρὰ τὴν Ὠστίαν	62
Ὁ Καῖσαρ ὑπαγορεύων τὰ Ὑπομνήματα	70
* Ὁ Βιργίλιος ἀναγινώσκων τὴν Αἰνειάδα εἰς τὸν Μαικήναν	75
Κύπελλον διάτρητον ἐκ τῆς συλλογῆς Cagnola	78
Ἐν ταῖς Θέρμαις	79
* Ὁ Αὔγουστος μεταξὺ Μαικήνα καὶ Ἀγρίππα	81
Αὔγουστος, ἄγαλμα ἐν τῇ Γλυπτοθήκῃ τοῦ Μονάχου	88
* Ἡ ἐν τῷ Αὐγουστείῳ οἴκῳ καθίδρυσις τοῦ ἀγάλματος τοῦ Ἀπόλλωνος	95
Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀγρίππα καθιέρωσις τοῦ Πανθέου	99
Ὁ Αὔγουστος ἐκδιώκων τὴν θυγατέρα Ἰουλίαν	109
Ὁ Αὔγουστος θρηνῶν τὴν πανωλεθρίαν τοῦ Οὐάρου	117
Γερμανικός	121
Ἀγριππῖνα	125
* Ἡ Ἀγριππῖνα κομίζουσα εἰς τὴν Ῥώμην τὴν σποδὸν τοῦ Γερμανικοῦ	129
Τιβέριος	133
* Ὁ Τιβέριος ἐν Καπρέαις	137
* Ὁ Καλιγόλας προςκυνούμενος ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς Ῥώμης	145
Ὁ Καλιγόλας δεξιούμενος τοὺς πρέσβεις τῶν Ἑβραίων [1]	147

[1] Ἐκ τυπογραφικῆς ἀβλεψίας ἡ φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην εἰκὼν ἐτέθη ἐν σ. 150.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

σελ.
Ἡ ἀνακήρυξις τοῦ Κλαυδίου[1]. 150
Κλαύδιος 152
Ἡ πλαστὴ ναυμαχία τοῦ Κλαυδίου 154
Μεσσαλῖνα. 165
Ἡ Μεσσαλῖνα καταλαμβανομένη ὑπὸ τοῦ Κλαυδίου ἐν μέσῳ τῶν ὀργίων 166
* Τὸ ἅρμα τῆς Μεσσαλίνης ἀνατρεπόμενον ἐν τῷ μεγάλῳ ἱπποδρόμῳ 167
Νέρων. 173
Ἡ πυρκαϊὰ τῆς Ῥώμης . . . 183
Αἱ ἔνσαρκοι λαμπάδες τοῦ Νέρωνος. 185
* Ὁ Νέρων φεύγων ἐκ τοῦ χρυσοῦ οἴκου 195
Βιτέλλιος 201
* Ὁ θάνατος τοῦ αὐτοκράτορος Βιτελλίου 207
Ῥωμαϊκὸς ἀετός 209
Δικαστήριον 210
Βεσπασιανός 217
* Ἡ καθιέρωσις τοῦ Κολοσσιαίου 221
Ἡ καταστροφὴ τῆς Πομπηίας καὶ ὁ θάνατος τοῦ Πλινίου. . 224
* Ἡ Δομιτία ἀναγινώσκουσα τὸ ἴδιον ὄνομα ἐν τοῖς πίναξι τῶν προγραφῶν 233
* Ἡ εἰςποίησις τοῦ Τραϊανοῦ . . 237
* Ἡ παράδοσις τοῦ ξίφους εἰς τὸν Λικίνιον Σούραν 239
Ἡ χάραξις τῆς περὶ τῆς κτίσεως τῆς γεφύρας τοῦ Ἴστρου ἐπιγραφῆς 242
* Ὁ Παρθομάσιρις καταθέτων τὸ στέμμα πρὸ τοῦ Τραϊανοῦ. . 250
* Ὁ Ἀδριανὸς ἐνώπιον τοῦ Μεμνονείου πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου. 265
Ὁ Ἀδριανὸς ἐποπτεύων τὴν κτίσιν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφροδίτης 267
* Ἐγκαινισμὸς τοῦ Μαυσωλείου τοῦ Ἀδριανοῦ 269
* Ὁ Μάρκος Αὐρήλιος γράφων τὰ Εἰς ἑαυτόν 277
* Ὄργια τοῦ Λευκίου Οὐήρου . . 279
Ὁ ἐπὶ τοῦ Καπιτωλίου ἀνδριὰς τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου . . . 289
Ὁ Μάρκος Αὐρήλιος ἀπεμπολῶν τὰ βασιλικὰ σκεύη 290
Ὁ Μάρκος Αὐρήλιος κραδαίνων τὸ Ἄρειον δόρυ 291
Ἡ ἀποθέωσις τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου 292
Στρατιῶται Ῥωμαῖοι. 293
Ἐν ταῖς κατακόμβαις. 294
Ἀπόπειρα δολοφονίας τοῦ Κομμόδου 297
Ὁ αὐτοκράτωρ Κόμμοδος . . 300
* Ὁ Κόμμοδος ἐν τῷ Κολοσσιαίῳ 303
Ὁ θάνατος τοῦ Κομμόδου . . 305
Ὁ θάνατος τοῦ Περτίνακος . . 307
Ὁ Δίδιος Ἰουλιανὸς ἐξαγοράζων τὸν θρόνον 309
* Ὁ Σεπτίμιος Σεβῆρος διαλύων τοὺς Πραιτωριανούς 313
Σεπτίμιος Σεβῆρος 317
Ἰουλία Δόμνα 321
* Ὁ θάνατος τοῦ Πλαυτιανοῦ . . 327
Καρακάλλας 329
* Ὁ Καρακάλλας διατάττων τὸν φόνον τοῦ ἀδελφοῦ Γέτα . . 331
* Ὁ Καρακάλλας θεώμενος ἀπὸ τοῦ Σεραπείου τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ σφαγήν 335

[1] Ἐκ τυπογραφικῆς ἀβλεψίας ἡ φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην εἰκὼν ἐτέθη ἐν σ. 147.

	σελ.
Ὁ νεαρὸς Ἐλαγάβαλος ὡς ἱερεὺς τοῦ Ἡλίου	340
Ἡ εἰκὼν τοῦ Ἐλαγαβάλου ἐν τῷ ναῷ τῆς Νίκης	342
Τὸ εἴδωλον τοῦ Ἐλαγαβάλου μεταφερόμενον εἰς τὴν Ῥώμην	343
Ἡ γυναικεία σύγκλητος τῆς Ἰουλίας Μαίσης	345
* Ὁ Ἐλαγάβαλος ἄγων εἰς γάμον τὴν Ἑστιάδα Ἰουλίαν Σεβῆραν	347
* Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος Σεβῆρος ἐν τῷ εὐκτηρίῳ . . .	351
Ὁ πανηγυρισμὸς τῆς χιλιετηρίδος τῆς Ῥώμης ὑπὸ Φιλίππου τοῦ Ἄραβος	370
Ἡ ἐκπολιόρκησις τῆς Τραπεζοῦντος ὑπὸ τῶν Γότθων . .	381
* Ὁ Οὐαλεντινιανὸς αἰχμαλωτιζόμενος ὑπὸ τοῦ Σαπώρου . .	383
Τὰ ἀνδράποδα τῆς ἐν Ναϊσσῷ μάχης	397
Ἡ κτίσις τοῦ αὐρηλιανείου περιβόλου τῆς Ῥώμης	401
Ἡ Ζηνοβία πρὸ τοῦ Αὐρηλιανοῦ	404
* Ἡ Ζηνοβία πομπευομένη ἐν τῷ θριάμβῳ τοῦ Αὐρηλιανοῦ . .	407
* Οἱ βάρβαροι εἰσαγόμενοι ὑπὸ τοῦ Πρόβου εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος	415
Οἱ φονεῖς τοῦ Πρόβου θρηνοῦντες τὸν νεκρὸν αὐτοῦ	417
Ὁ αὐτοκράτωρ Κᾶρος καὶ οἱ πρεσβευταὶ τῶν Περσῶν . .	419
Πρόθεσις νεκροῦ	421
Ἀκρόασις ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Διοκλητιανοῦ	429
Ὁ Γαλέριος ἀκολουθῶν πεζὸς τὸ ἅρμα τοῦ Διοκλητιανοῦ . . .	434
* Χριστιανικὴ ἐκκλησία καταλαμβανομένη ὑπὸ στρατιωτῶν τοῦ Διοκλητιανοῦ	437
* Ὁ θρίαμβος τοῦ Διοκλητιανοῦ	439
Ὁ Διοκλητιανὸς ἰδιωτεύων ἐν Σάλωνι	444
* Τὸ λάβαρον τοῦ Κωνσταντίνου .	447
* Ὁ λαὸς τῆς Ῥώμης ἐξερεθίζων τὸν Μαξέντιον κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου	449
Ἡ ἧττα τοῦ Μαξεντίου . . .	451
* Ἡ ἐν Νικαίᾳ σύνοδος	463
* Ἡ Ἑλένη ζητοῦσα παρὰ τοῦ Κωνσταντίνου τὴν θυσίαν τῆς Φαύστης	467
* Ἡ κτίσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως	469
Τὸ βασιλικὸν κάθισμα ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ	473
Ἡ ἀνάρρησις τοῦ Ἰουλιανοῦ .	487
* Ὁ Ἰουλιανὸς καλῶν τοὺς στρατιώτας νὰ θύσωσιν εἰς τοὺς θεούς	495
Ἀπόπειρα ἀνακτίσεως τοῦ ναοῦ τῆς Ἱερουσαλὴμ	499
* Ὁ θάνατος τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ	509
Στίφη Οὔννων	511
* Ἡ παρὰ τὴν Ἀδριανούπολιν μάχη	515
* Ὁ Σύμμαχος ἀναγινώσκων τὴν ἀπολογίαν τῆς εἰδωλολατρείας	523
* Ἡ μετάνοια τοῦ Θεοδοσίου . .	529

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΔΙΟΡΘΩΤΕΑ

Τόμ. Α′	σ.	126	στ.	19	ἀντὶ	*Κασσίου*	γράφε	*Μαιλίου.*
»	»	143	»	27	»	*πλεβηίων*	»	*τιμητῶν.*
»	»	195	»	7	»	*Βενουσίαν*	»	*Βεννσίαν.*
»	»	206	»	17	»	*Castum*	»	*Castrum.*
»	»	253	»	11	»	*Καρχηδόνι*	»	*ἐν τῇ νέα Καρχηδόνι.*
»	»	262	»	2	»	*ἀντιδιδάκτωρος*	»	*ἀντιδικτάτωρος.*
»	»	329	σημ.	1	»	*Filipp.*	»	*Philipp.*
»	»	387	(ἔν τισιν ἀντιτύποις)		ἀντὶ	ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ ΤΩΝ ΓΡΑΚΧΩΝ	γράφε	ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ ΠΡΟ ΤΩΝ ΓΡΑΚΧΩΝ.
»	»	429	στ.	24	ἀντὶ	*συνυπάτου*	γράφε	*συνδημάρχου.*
»	»	472	»	31	»	*Ἡκοιτίου*	»	*Ἐκοιτίου.*
»	»	530	»	8 καὶ 10	»	*Κύμης*	»	*Καπύης.*
»	»	599	»	4	»	*τριακοσίας*	»	*τριάκοντα.*
»	»	630	»	37	»	*Τρεβιρῶν*	»	*Τριβηρῶν.*
Τόμ. Β′	»	67	»	3	»	*Κόϊντος*	»	*Κυιντιλιανός.*
»	»	70	»	2	»	*Οὐάρων*	»	*Οὐάρρων.*
»	»	71	σημ. 6 στ.	7	»	*ἀποσπάσματα*	»	*περιλήψεις τὰς λεγομένας περιοχάς.*
»	»	72	σημ. 8 στ.	23	»	*καὶ πρὸς τὸν Ὀκταβιανὸν*	γράφε	*καὶ ἀμοιβαίας Κικέρωνος καὶ Βρούτου, ὧν μία πρὸς τὸν Ὀκταβιανόν.*
»	»	83	στ.	15	ἀντὶ	*ἑξήκοντα*	γράφε	*ἐννεακοσίας τριάκοντα ἑπτά.*
»	»	105	»	20	»	Saale	γράφε	Saale.
»	»	200	»	13	»	*Καθ' ἑαυτόν*	γράφε	*Εἰς ἑαυτόν.*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΤΟΜΟΥ

Σελ.

Κεφάλαιον ὄγδοον. Ἡ καθίδρυσις τῆς αὐταρχίας 1

Πρῶτα ἐπακόλουθα τοῦ θανάτου τοῦ Καίσαρος σ. 1. — Ὁ Μάρκος Ἀντώνιος κύριος τῆς πολιτείας σ. 4. — Πρῶται πράξεις τοῦ Ὀκταβιανοῦ σ. 9. — Ὁ περὶ τὴν Μουτίνην πόλεμος σ. 12. — Πρώτη ὑπατεία τοῦ Ὀκταβιανοῦ σ. 15. — Ἡ δευτέρα τριαρχία σ. 17. — Δυαρχία τοῦ Ὀκταβιανοῦ καὶ Ἀντωνίου σ. 41. — Ὁ τελευταῖος ἐμφύλιος πόλεμος σ. 46.

Κεφάλαιον ἔνατον. Ἤθη καὶ πνευματικὴ ἀνάπτυξις 56

Ὁ βίος τῶν Ῥωμαίων σ. 56. — Ἀρχαὶ τῆς διαφθορᾶς σ. 58. — Οἱ κατὰ τῆς πολυτελείας νόμοι σ. 60. — Τὰ Βαχχεῖα σ. 61. — Πνευματικὴ ἀνάπτυξις σ. 64.

Κεφάλαιον δέκατον. Ἡ ἐλευθεριάζουσα αὐτοκρατορία 79

Α΄ ΟΚΤΑΒΙΑΝΟΣ ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ. Ἡ πολιτεία αὐτοῦ σ. 79. — Μεγάλοι ἄνδρες, μεγάλα ἔργα σ. 94. — Κατάκτησις τῶν Ἄλπεων σ. 102. — Πόλεμος τῶν Ῥωμαίων πρὸς τοὺς Γερμανοὺς σ. 103. — Ὁ οἶκος τοῦ Αὐγούστου σ. 106. — Μαρόβουδος καὶ Τιβέριος σ. 112. — Β΄ ΤΙΒΕΡΙΟΣ. Ἡ μεταβίβασις τῆς ἀρχῆς σ. 118. — Γερμανικός σ. 120. — Διοίκησις τοῦ Τιβερίου σ. 131. — Γ΄ ΓΑΪΟΣ ΚΑΛΙΓΟΛΑΣ. Τυραννὶς καὶ παραφροσύνη σ. 143. — Δ΄ ΚΛΑΥΔΙΟΣ. Ὁ χαρακτὴρ αὐτοῦ καὶ τὰ ἔργα σ. 149. — Οἱ σύμβουλοι τοῦ αὐτοκράτορος σ. 162. — Ε΄ ΝΕΡΩΝ. Ἡ πενταετηρίς. Πρώτη τραγῳδία σ. 172. — Τελευταῖα πολεμικὰ κατορθώματα σ. 174. — Μητροκτονία καὶ συζυγοκτονία σ. 177. — Ὁ Νέρων ὡς τεχνίτης σ. 181. — Ἡ πυρκαϊὰ τῆς Ῥώμης σ. 182. — Πρῶτος διωγμὸς τῶν Χριστιανῶν σ. 183. — Ὁ χρυσοῦς οἶκος σ. 185. — Ἰουδαϊκὸς πόλεμος σ. 190. — Ἐμφύλιος πόλεμος σ. 194. — ϛ΄ ΓΑΛΒΑΣ σ. 197. — Ζ΄ ΟΘΩΝ σ. 200. — Η΄ ΒΙΤΕΛΛΙΟΣ σ. 202.

Κεφάλαιον ἑνδέκατον. Ἡ ἀγαθοποιὸς αὐτοκρατορία 210

Α΄ Ὁ Κλαύδιος Κιβίλιος καὶ ἡ ἐπανάστασις τῶν Κελτῶν καὶ Γερμανῶν σ. 210. — Τέλος τοῦ ἰουδαϊκοῦ πολέμου σ. 213. — Β΄ ΒΕΣΠΑΣΙΑΝΟΣ καὶ πολιτεία αὐτοῦ σ. 215. — Γ΄ ΤΙΤΟΣ σ. 220. — Ἡ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Σελ.

ἔκρηξις τοῦ Βεσουβίου σ. 223. — Ῥωμαϊκὰ μνημεῖα σ. 225. — Δ' ΔΟΜΙΤΙΑΝΟΣ σ. 225. — Πρῶτος δακικὸς πόλεμος σ. 228. — Ὠμότης τοῦ Δομιτιανοῦ σ. 230. — Ε' ΝΕΡΒΑΣ. Νέα ἐποχὴ τῆς αὐτοκρατορίας σ. 232. — Ϛ' ΤΡΑΪΑΝΟΣ. Σύνδεσμος τῆς αὐταρχίας μετὰ τῆς ἐλευθερίας σ. 235. — Δεύτερος δακικὸς πόλεμος σ. 241. — Ἀρίστη διοίκησις σ. 245. — Ὁ Τραϊανὸς καὶ οἱ Χριστιανοί σ. 247. — Παρθικὸς πόλεμος σ. 240. — Ζ' ΑΔΡΙΑΝΟΣ. Ἡ πολιτεία αὐτοῦ σ. 253. — Συνωμοσίαι σ. 257. — Τὸ νέον αὐτοκρατορικὸν γραφεῖον σ. 258. — Αἱ περιοδεῖαι τοῦ Ἀδριανοῦ σ. 259. — Μνημεῖα καὶ μεταρρυθμίσεις σ. 266. — Η' ΑΝΤΩΝΙΝΟΣ Ο ΕΥΣΕΒΗΣ σ. 272. — Θ' ΜΑΡΚΟΣ ΑΥΡΗΛΙΟΣ ΚΑΙ ΛΕΥΚΙΟΣ ΟΥΗΡΟΣ. Τὰ Εἰς ἑαυτόν σ. 275. — Νέος παρθικὸς πόλεμος σ. 278. — Ὁ λοιμὸς καὶ οἱ Χριστιανοί σ. 282. — Ὁ κατὰ τὸν βορρᾶν πόλεμος σ. 283. — Ἡ ἀποστασία τοῦ Αὐιδίου Κασσίου σ. 286. — Κτίσματα καὶ θάνατος τοῦ αὐτοκράτορος σ. 288.

Κεφάλαιον δωδέκατον. Ἡ στρατιωτικὴ αὐτοκρατορία. 295

Α' ΚΟΜΜΟΔΟΣ. Ἐπάνοδος τῆς τυραννίδος σ. 295. — Ἔσχατος ἐξευτελισμὸς τῆς αὐταρχίας σ. 302. — Β' ΕΛΟΥΙΟΣ ΠΕΡΤΙΝΑΞ σ. 306. — Γ' ΔΙΔΙΟΣ ΙΟΥΛΙΑΝΟΣ. Ὁ πλειστηριασμὸς τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου σ. 308. — Δ' ΣΕΠΤΙΜΙΟΣ ΣΕΒΗΡΟΣ. Ἐμφύλιος πόλεμος σ. 311. — Παρθικὸς πόλεμος σ. 318. — Διοίκησις τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου σ. 322. — Φούλβιος Πλαυτιανός σ. 324. — Βόρειος πόλεμος σ. 326. — Ε' ΚΑΡΑΚΑΛΛΑΣ. Ἀδελφοκτονία σ. 328. — Ἡ διάταξις τοῦ 212 καὶ αἱ Θέρμαι σ. 330. — Περιοδεῖαι καὶ στρατεῖαι τοῦ Καρακάλλα σ. 332. — Ϛ' ΜΑΚΡΙΝΟΣ. Νέος ἐμφύλιος πόλεμος σ. 337. — Ζ' ΕΛΑΓΑΒΑΛΟΣ. Ὄργια τῆς εἰδωλολατρείας σ. 343. — Η' ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΣΕΒΗΡΟΣ. Δομίτιος Οὐλπιανός σ. 348. — Μεταρρυθμίσεις καὶ αὐτοκρατορικαὶ διαγνώσεις σ. 353. — Ὁ θάνατος τοῦ Οὐλπιανοῦ σ. 355. — Οἱ Σασανίδαι σ. 357. — Ὁ θάνατος τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου. σ. 359. — Θ' ΜΑΞΙΜΙΝΟΣ. Ἡ στρατιωτικὴ ἀναρχία σ. 361. — Ι' ΟΙ ΔΥΟ ΓΟΡΔΙΑΝΟΙ σ. 362. — ΙΑ' ΒΑΛΒΙΝΟΣ ΚΑΙ ΠΟΥΠΙΗΝΟΣ σ. 364. — ΙΒ' ΓΟΡΔΙΑΝΟΣ ὁ Γ' σ. 365. — ΙΓ' ΦΙΛΙΠΠΟΣ Ο ΑΡΑΨ. Θρησκεία καὶ πόλεμοι σ. 368. — Ἡ χιλιετηρὶς τῆς Ῥώμης σ. 369. — ΙΔ' ΔΕΚΙΟΣ. Παλινόρθωσις τῆς τιμητείας σ. 371. — Διωγμὸς τῶν Χριστιανῶν σ. 372. — Γοτθικὸς πόλεμος σ. 373. — ΙΕ' ΓΑΛΛΟΣ ΚΑΙ ΑΙΜΙΛΙΑΝΟΣ σ. 374. — ΙϚ' ΟΥΑΛΕΡΙΑΝΟΣ ΚΑΙ ΓΑΛΛΙΗΝΟΣ. Πόλεμοι πρὸς τοὺς βαρβάρους σ. 377. — Περσικὸς πόλεμος σ. 379. — Ὁ Γαλλιηνὸς καὶ οἱ Γερμανοί σ. 382. — Οἱ τριάκοντα τύραννοι σ. 385. — ΙΖ' ΜΑΡΚΟΣ ΑΥΡΗΛΙΟΣ ΚΛΑΥΔΙΟΣ. Οἱ Ἰλλυριοὶ αὐτοκράτορες σ. 395. — ΙΗ' ΑΥΡΗΛΙΑΝΟΣ. Ἐγκατάλειψις τῆς Δακίας σ. 396. — Οἱ Ἀλαμαννοὶ ἐν Ἰταλίᾳ σ. 399. — Αὐρηλιάνειον τεῖχος σ. 400. — Ζηνοβία σ. 401. — ΙΘ' ΤΑΚΙΤΟΣ ΚΑΙ

Σελ.

ΦΛΩΡΙΑΝΟΣ σ. 409. — Κ' ΠΡΟΒΟΣ σ. 411. — ΚΑ' ΚΑΡΟΣ σ. 417. — ΚΒ' ΝΟΥΜΕΡΙΑΝΟΣ ΚΑΙ ΚΑΡΙΝΟΣ σ. 419.

Κεφάλαιον δέκατον τρίτον. Ἡ συναρχία ἐν τῇ αὐτοκρατορίᾳ 421

Α' Ο ΔΙΟΚΛΗΤΙΑΝΟΣ καὶ ἡ τετραρχία σ. 421. — Β' ΟΙ ΝΕΟΙ ΤΕΤΡΑΡΧΑΙ σ. 442. — Γ' Ο ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΟΝΟΚΡΑΤΩΡ σ. 458. — Ὁ Ἀρειανισμὸς καὶ ἡ ἐν Νικαίᾳ σύνοδος σ. 461. — Ἡ τραγῳδία τοῦ 326 σ. 465. — Ἡ κτίσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως σ. 466. — Νέος πολιτειακὸς ὀργανισμός σ. 470. — Τελευταῖα ἔτη τοῦ Κωνσταντίνου σ. 474. — Δ' ΟΙ ΥΙΟΙ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ σ. 477. — Ε' ΙΟΥΛΙΑΝΟΣ Ο ΠΑΡΑΒΑΤΗΣ σ. 496. — Ϛ' ΙΟΒΙΑΝΟΣ σ. 502. — Ζ' ΟΥΑΛΕΝΤΙΝΙΑΝΟΣ Α' ΚΑΙ ΟΥΑΛΗΣ. Ὁριστικὸς διχασμὸς τοῦ κράτους σ. 504. — Ὁ Οὐαλεντινιανὸς καὶ οἱ βάρβαροι σ. 506. — Ὁ Οὐάλης καὶ οἱ Γότθοι σ. 510. — Η' ΓΡΑΤΙΑΝΟΣ, ΟΥΑΛΕΝΤΙΝΙΑΝΟΣ Β' ΚΑΙ ΘΕΟΔΟΣΙΟΣ σ. 513. — Θ' Ο ΕΥΓΕΝΙΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ σ. 530. — Ι' ΟΝΩΡΙΟΣ ΚΑΙ ΑΛΑΡΙΧΟΣ σ. 533. — ΙΑ' ΟΥΑΛΕΝΤΙΝΙΑΝΟΣ Γ' ΚΑΙ ΑΤΤΙΛΑΣ σ. 537. — ΙΒ' ΟΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ σ. 542.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

Εκ του Τυπογραφειου της Εστιας

· 1894—370

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΙΩΑΝΝΟΥ
ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ